

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
TOKAT SEMPOZYUMU
01-03 KASIM 2012 TOKAT
BİLDİRİLER

CİLT I

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. Ali AÇIKEL
Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL
Yrd. Doç. Dr. Ali Osman SOLMAZ
Öğrt. Gör. Murat HANİLÇE

TOKAT-2012

Eser Adı

**GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
TOKAT SEMPOZYUMU
01-03 KASIM 2012 TOKAT
BİLDİRİLER**

CİLT I

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Ali AÇIKEL

Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL

Yrd. Doç. Dr. Ali Osman SOLMAZ

Öğrt. Gör. Murat HANİLÇE

Haberleşme Adresi

Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Taşlıçiftlik Kampüsü, TOKAT

Tasarım

Kayıhan Ajans Ltd. Şti.
Hoşdere Cd. 201/9 Çankaya/ANKARA
Tel: 0312 442 72 72 • Faks: 0312 442 70 81
www.kayihanajans.com

Baskı

Özyurt Matbaacılık
2013

Kapak Tasarımı

M. Edip ASLAN

ISBN

Takım No: 978-975-01035-5-1

Kitap No: 978-975-01035-6-8

Tokat Valiliği Özel İdaresi tarafından bastırılmıştır.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
TOKAT SEMPOZYUMU
01-03 KASIM 2012 TOKAT

ONUR KURULU

Mustafa TAŞKESEN (Vali)
Doç.Dr. Adnan ÇİÇEK (Belediye Başkanı)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Rektör)

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Ali AÇIKEL (Başkan)

Prof. Dr. Hanifi VURAL
Prof. Dr. Hüseyin ÖNEN
Prof. Dr. Ali KASAP
Prof. Dr. Salih BARIŞIK

Doç. Dr. Eren YÜRÜDÜR
Doç. Dr. Köksal PABUÇCU
Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL
Yrd. Doç. Dr. Muhittin DEMİRAY

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. M.A. Yekta SARAÇ
Prof. Dr. Şit Tufan BUZPINAR
Prof. Dr. M. Akif AYDIN
Prof. Dr. Ali İbrahim SAVAŞ
Prof. Dr. Mahmut ÖZER
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ
Prof. Dr. Recep TOPARLI
Doç. Dr. Erhan AFYONCU
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
Prof. Dr. M. Sinan KAÇALİN
Prof. Dr. M. Metin HÜLAGÜ
Kemal YURTNAÇ
Prof. Dr. Coşkun ÇAKIR
Prof. Dr. Mücahit EĞRİ
Prof. Dr. Kenan KARA
Prof. Dr. Şemsettin ŞAHİN
Prof. Dr. Güngör YILMAZ
Prof. Dr. Yaşar AKÇAY
Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE

Prof. Dr. Mustafa BALOĞLU
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI
Prof. Dr. Mahmut AK
Prof. Dr. İlker PARASIZ
Prof. Dr. Ömer Faruk TAŞER
Prof. Dr. İhsan BULUT
Prof. Dr. Mahmut KAYA
Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR
Prof. Dr. Osman DEMİR
Prof. Dr. S. Mehmet ŞEN
Doç. Dr. Murat SAYILI
Yrd. Doç. Dr. Coşkun YILMAZ
Dr. Rüştü BOZKURT
Uzm. Niyazi ÖZDEMİR
Necmettin ERYILMAZ
Ekrem ANAÇ
Murat ORUÇ
Hasan ERDEM

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
TOKAT SEMPOZYUMU
01-03 KASIM 2012 TOKAT

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ahmet Dursun ALKAN	Doç. Dr. Teoman DUMAN
Prof. Dr. Zekeriya ALTUNER	Doç. Dr. Cumhuri ERDEM
Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK	Doç. Dr. İskender PARMAKSIZ
Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ	Doç. Dr. İsa KARAMAN
Prof. Dr. Şeref BOYRAZ	Doç. Dr. Meral UZUNÖZ
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ	Yrd. Doç. Dr. Tuncay BÖLER
Prof. Dr. İzzet KADIOĞLU	Yrd. Doç. Dr. Rıza ÇİTİL
Prof. Dr. Yakup ÖZKAN	Yrd. Doç. Dr. Şengül Dilek FUL
Prof. Dr. Nejdet KANDEMİR	Yrd. Doç. Dr. Emine SAKA AKIN
Prof. Dr. Yaşar KARADAĞ	Yrd. Doç. Dr. Yücel EROL
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL	Yrd. Doç. Dr. Ümran ENSOY
Prof. Dr. Sefa TARHAN	Yrd. Doç. Dr. Kemal İBRAHİMZADE
Prof. Dr. Şaban TEKİN	Yrd. Doç. Dr. Burhan KAÇAR
Prof. Dr. İsa TELCİ	Yrd. Doç. Dr. Cemal KAYA
Prof. Dr. Fatih YÜKSEL	Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ
Prof. Dr. Ebubekir ALTUNTAŞ	Yrd. Doç. Dr. Ali Osman SOLMAZ
Doç. Dr. Hasan AKÇA	Yrd. Doç. Dr. Kemal TÜRKER
Doç. Dr. Nesime CEYHAN AKÇA	Yrd. Doç. Dr. Pınar ÜLGEN
Doç. Dr. Kenan ARIBAŞ	Yrd. Doç. Dr. Servet YAPRAK
Doç. Dr. Turhan ÇETİN	Öğr. Gör. Arda GÖKSU
Doç. Dr. Mustafa ÇOLAK	

YÜRÜTME KURULU

Prof. Dr. Ali AÇIKEL (Başkan)
Levent YAZICI (İl Milli Eğitim Müd.)
Ali POLAT (Belediye Basın-Yayın ve Halkla İlişkiler Müd.)
Abdullah GÜRBÜZ (Kent Konseyi Başkanı)

SEMPOZYUM SEKRETARYASI

Öğr. Gör. Murat HANİLÇE	Arş. Gör. Edip UZUNDAL
Öğr. Gör. Murat TEKİN	Arş. Gör. Murat GÜNEY
Arş. Gör. Zehra DÖNMEZ	Arş. Gör. Fehim KURULOĞLU
Arş. Gör. Murat SERDAR	Arş. Gör. Mustafa TANRIVERDİ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	V
SUNUŞ	1
SEMPOZYUM AÇILIŞ KONUŞMALARI.....	3
Prof. Dr. Ali AÇIKEL.....	5
Düzenleme Kurulu Başkanı	
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN.....	7
Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörü	
Doç. Dr. Adnan Çiçek	8
Belediye Başkanı	
Mustafa TAŞKESEN.....	10
Tokat Valisi	
SEMPOZYUM AÇILIŞ BİLDİRİSİ	13
Kültür Tarihimizde Tokat	15
Prof. Dr. Mahmut KAYA	
TEMA I: ARKEOLOJİ, TARİH VE SANAT TARİHİ BİLDİRİLERİ	21
Tokat Çevresinde Yerel Bir Egemenlik: Hacıemiroğulları Beyliği.....	23
<i>Ergin AYAN</i>	
Yemen ve Yemen’de Şehit Olan Tokatlılar	45
<i>İbrahim AYKUN</i>	
Çelebi Mehmed’in Tokat Türkmen Beyleriyle Mücadelesi	59
<i>Sadettin BAŞTÜRK</i>	
Kaşkalar ve Tokat'ın Eskiçağ Tarihinde Kaşkaların Rolü	71
<i>Alpaslan CEYLAN-Hatice UYANIK</i>	
XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Tokat Şehrinde Göçmenler.....	83
<i>Alpaslan DEMİR</i>	
Cizvitlerin Tokat’taki Faaliyetleri	99
<i>Uğur DEMİR</i>	
Komana Arkeolojik Araştırma Projesi	127
<i>Burcu ERCİYAS</i>	
16-17. Yüzyıllarda Tokat Kalesi	141
<i>Adnan GÜRBÜZ</i>	
Tokat’ta Medfün Meşhur Bir Misyoner: Henry Martyn.....	151
<i>Murat HANİLÇE</i>	

İÇİNDEKİLER

Osmanlı'nın Son Döneminde Uluslararası Kaçakçılığa Konu Olan "Tokat Çayı"nın Serüveni	183
<i>Kemalettin KUZUCU</i>	
Eski Asur Dönemi'nde Tokat ve Çevresi.....	197
<i>Remzi KUZUOĞLU</i>	
Roma Dönemi'nde Tokat İli'nin Arkeolojisi ve Tarihi: Neocaesarea (Niksar) ve Zela (Zile) Kentleri	207
<i>Ergün LAFLI-Sami PATACI</i>	
Hitit-Gaşka Mücadelesinde Tokat Bölgesinin Yeri ve Önemi	231
<i>Ekrem MEMİŞ</i>	
Tokat'ın Zoraki Misafirleri	243
<i>Ahmet ÖNAL</i>	
İngiliz Dışişleri Belgelerine Göre Tokat Kazalarının 1919 Yılında Durumu	251
<i>Ali SATAN</i>	
XIX. Yüzyılda Tokat'ta Göçmen İskânı ve Göçmen Sevkinde Şehrin Önemi	261
<i>Erdal TAŞBAŞ</i>	
Hititler Dönemi'nde Tokat ve Çevresi	287
<i>Murat TEKİN</i>	
Tokat'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1939).....	313
<i>İsmet ÜZEN</i>	
TEMA II: DİL VE EDEBİYAT - HALK BİLİMİ İLE İLGİLİ BİLDİRİLER.....	335
Tokat Ağzının Anadolu Ağzlarındaki Yeri ve Tokat Ağzında Kullanılan Arapça – Farsça Kelimeler	337
<i>Ahmet AKGÜL</i>	
Sosyal İşlevleri Açısından Tokat ve Antakya Hamamları	353
<i>Bülent ARI</i>	
"Hikaye"si Olan Şair Cahit Külebi ile "İçi Sevda Dolu Yolculuk"	363
<i>Hikmet ASUTAY-Mine HOŞCAN-BİLGE</i>	
Tokat Masallarındaki Sosyokültürel Unsurlar ve Bu Unsurların Yapısal-İşlevsel Bakımdan Halkbilimsel Çözümlemesi	369
<i>Serkan BALCI</i>	
19. Yüzyılın Ortalarında Tokat'ta Kullanılan ve Tereke Belgelerine Yansıyan Ev Eşyaları	391
<i>Samettin BAŞOL-Şule Sema ALKOÇ</i>	

İÇİNDEKİLER

Tokatlı Âşıkların Şiirlerinde Sosyal Eleştiri	415
<i>Ayşe YÜCEL ÇETİN</i>	
Göç ve Âşık Şiiri: Tokat Örneği.....	425
<i>İsmet ÇETİN</i>	
XIX. Yüzyıl Ortalarında Tokat Kadınının Giyimi ve Süsü	439
<i>Kübra DURSUN</i>	
Geleneksel Tokat İli Kadınının Giysileri ve Kumaşları	459
<i>Şule EĞRİ</i>	
Ağaç Baskı Tekniği İle Yapılan Tokat Yöresi Yazmaları Kullanılarak Oluşturulan Kadın Giysi Tasarımları	471
<i>Zeliha Sarıkaya HÜNEREL-Selda UYSAL</i>	
Tokat'lı Nuri'nin Şiirlerinde Ayet ve Hadisler.....	481
<i>Burhan KAÇAR</i>	
Kul Himmet'in de Şiirlerini İhtiva Eden Yazma Bir Şiir Mecmuası	489
<i>Doğan KAYA-Necat ÇETİN</i>	
Günümüze Göre İbn-i Kemâl Dîvânı'ndaki Arkaik Unsurlar	495
<i>Hakan ÖZDEMİR</i>	
Tokat Yazmalarının Renk Motif ve Kompozisyon Özelliklerinin İncelenmesi	505
<i>Nergiz PAŞU ÖZTÜRK</i>	
Bir Yemek Sosyolojisi Denemesi Örneği Olarak Tokat Mutfağı	517
<i>Adem SAĞIR</i>	
Yenilikler Karşısında Tokat'ta Oluşan Nükteli Davranış Biçimleri	535
<i>Saim SAKAOĞLU</i>	
Mustafa Başpınar ve Öykülerinden Yansıyan Hayatlar.....	543
<i>Yaşar ŞİMŞEK</i>	
Edebiyatımızda Âşık Kollarının Yapılanışı ve Emrah Kolunda Yer Alan Tokatlı Âşıklarda Klasik Edebiyatın Etkisi	561
<i>Mehmet YARDIMCI</i>	
Tokat Zileli Yazar Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Tarihi Romanlarında Gençlerin Kendileriyle Özdeşleştirebileceği Kahramanlar	577
<i>Nesrin ZENGİN</i>	

SUNUŞ

Gaziosmanpaşa Üniversitesi öncülüğünde, Tokat Valiliği, Tokat Belediyesi ve Tokat Kent Konseyi'nin katkılarıyla hazırlanan “Tokat Sempozyumu” 01-03 Kasım 2012 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Sempozyumun temel amacı (Tokat ilinin her yönüyle bilimsel açıdan ele alınarak incelenmesini sağlamak, bu sayede ilin köklü tarihi, dini, sosyal, kültürel ve ekonomik değerlerini ortaya çıkartmak) ve hedefi (Tokat üzerine bilimsel çalışmalar yürüten bilim insanları arasında bilgi alışverişi, işbirliği ve dayanışmayı artırmak) büyük ölçüde başarılmıştır.

Tokat Sempozyumu'nda “Arkeoloji, Tarih ve Sanat Tarihi”, “Dil ve Edebiyat-Halk Bilimi”, “Coğrafya ve Doğal Özellikler”, “Kentleşme ve Mimarlık”, “Ekonomi: Tarım, Ticaret, Turizm”, “Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yaşam”, ve “Tokatlı Önemli Şahsiyetler” adlarını taşıyan 7 ana tema ile ilgili toplam 151 katılımcı tarafından 108 bildiri sunulmuştur.

Sempozyumda sunulan bildiriler, gerekli kontrol ve düzeltmeler yapıldıktan sonra üç ciltlik bildiri kitabı hazırlanmıştır. Bildiri metnlerinin kitaplaştırılması aşamasında 7 katılımcı bildiri metnlerini belirlenen süre içinde Sempozyum Sekreteryası'na teslim etmedikleri için bildiri kitabına dahil edilememiştir. Bu nedenle bildiri kitabımızda toplam 101 bildiri metni yer almaktadır.

Sempozyum bildiri kitabının birinci cildinde “Arkeoloji, Tarih ve Sanat Tarihi”,ve “Dil ve Edebiyat-Halk Bilimi” temalarıyla ilgili bildiri metinleri; ikinci cildinde “Coğrafya ve Doğal Özellikler”, “Kentleşme ve Mimarlık”, ve “Ekonomi: Tarım, Ticaret, Turizm” temalarıyla alakalı bildiri metinleri; üçüncü yani son cildinde “Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yaşam” ve “Tokatlı Önemli Şahsiyetler” temalarına dair bildiri metinleri yayımlanmıştır. Her bir temada yer alan sempozyum bildirileri kitabımızda yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak verilmiştir.

Sempozyum bildirilerinin değerlendirilmesi ve kitap haline getirilmesi Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL, Yrd. Doç. Dr. Ali Osman SOLMAZ, Öğr. Gör. Murat HANİLÇE ve tarafımdan gerçekleştirildi. Kendilerine özverili destek ve katkılarından dolayı çok teşekkür ediyorum.

Bu vesile ile sempozyum çalışmalarında Valilik, Belediye ve Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin birim yöneticileri ve personelinin büyük katkı ve emeklerinden dolayı çok teşekkür ediyorum.

İkinci olarak, Tokat Sempozyumu fikrinin ortaya konmasında ve hayata geçirilmesinde öncü rol oynayan, teşvik ve destekleriyle katkı sağlayan Sayın Valim Mustafa TAŞKESEN'e, Sayın Belediye Başkanım Doç. Dr. Adnan ÇİÇEK'e, Sayın Rektörüm Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN'e ve Kent Konseyi Başkanı Abdullah GÜRBÜZ'e düzenleme kurulu adına öncelikli olarak en içten

şukranlarımı sunuyorum.

Yine, sempozyumun hazırlanmasında ve gerçekleştirilmesinde Düzenleme, Danışma, Bilim ve Yürütme kurullarımızda görev yapan ğretim yeleri, Tarih Bölümü ğretim yeleri ve öğrencileri önemli katkı ve çabalar göstermişlerdir. Onların bu katkı ve çabalarından dolayı kendilerine teşekkürü bir borç biliyorum.

Bu güzel çalışmanın yayımlanabilmesinde bize en önemli desteği sunan Tokat Valiliği'nin maddi-manevi katkıları her türlü takdirin üstündedir. Bu katkılarından dolayı birim yöneticilerine teşekkürlerimi arz ederim.

Son olarak, bu yayını sizlere sunmaktan bütün çalışma arkadaşlarım adına büyük mutluluk duyduğumu ifade etmek istiyorum.

Prof. Dr. Ali AÇIKEL
Düzenleme Kurulu Başkanı

SEMPOZYUM AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Ali AÇIKEL
Düzenleme Kurulu Başkanı

Sayın Valim,
Sayın Milletvekilim,
Sayın Belediye Başkanım,
Sayın Rektörüm,
Değerli Öğretim Üyeleri,
Kıymetli Misafirler,
Değerli Basın Mensupları,

Gaziosmanpaşa Üniversitesi öncülüğünde, Tokat Valiliği, Tokat Belediyesi ve Tokat Kent Konseyi'nin katkılarıyla hazırlanan “Tokat Sempozyumu”na hoş geldiniz diyor, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Tokat, uygarlıkların merkezi olan Anadolu'da, zengin doğal kaynakları, jeostratejik konumu nedeni ile birçok Türk hanedanının kurduğu beyliklerin, devletlerin ve imparatorlukların yaşama ve fetih alanı olmuştur. Orta Karadeniz Bölgesinde yer alan Tokat İli, değişik rakımlarda dizilen yaylaları, ovaları, bağ ve bahçeleri ve akarsularıyla, Dünyada benzeri az bulunan bir coğrafyaya sahiptir.

Ülkemizin engin tarihi değerlerini, coğrafı, sosyal ve ekonomik şartlarını araştırmak, ortaya çıkarmak, korumak, yeni kuşaklara ve tüm dünyaya tanıtmak yurt sevgimizin bir nişanesi olduğu kadar günümüz ve geleceğimiz için de milli bir görevdir. Bu görev bilinciyle ilimizdeki dört önemli kurum tarafından ulusal düzeyde “Tokat Sempozyumu” tertip edilmiştir.

Tokat Sempozyumu'nun ana konusu “Geçmişten Günümüze Tokat'ın Sosyal Ve Ekonomik Durumu” olarak tespit edilmiştir. Bu ana konu “Arkeoloji, Tarih ve Sanat Tarihi”, “Dil ve Edebiyat-Halk Bilimi”, “Coğrafya ve Doğal Özellikler”, “Kentleşme ve Mimarlık”, “Ekonomi: Tarım, Ticaret, Turizm”, “Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yaşam”, “Tokatlı Önemli Şahsiyetler” adlarını taşıyan toplam 7 temaya ayrılmıştır. Her bir temanın altında muhtelif konu başlıkları bulunmaktadır.

Sempozyumun temel amacı, Tokat ilinin her yönüyle bilimsel açıdan ele alınarak incelenmesini sağlamak, bu sayede ilin köklü tarihi, dini, sosyal, kültürel ve ekonomik değerlerini ortaya çıkartmaktır. Ayrıca, sempozyumumuz Tokat üzerine bilimsel çalışmalar yürüten bilim insanları arasında bilgi alışverişi, işbirliği ve dayanışmayı artırmayı hedeflemektedir.

Ülkemizin önde gelen 34 üniversitesinden ve üniversite dışındaki 8 kurumdan olmak üzere toplam 42 kurumdan Sempozyuma 250'nin üzerinde bildiri gönderilmiştir. Ancak bilim kurulumuz bunlardan 130 kadarını kabul



etmiştir. Kabul edilen bildirilerden ikisi kardeş ülke Azerbaycan'dandır. Sempozyum süresince katılımcılarımız Tokat'ımızı hemen her yönünü ele alacaklardır.

Sempozyum programına göre; ilk gün açılış töreni ile birlikte bildiriler sunulacak, ikinci gün bildirilere devam edilecektir. Bilimsel etkinlik sonunda; her temayı temsilen birer bilim insanımızın katkılarıyla sempozyum hakkında genel bir değerlendirme oturumu yapılacak ve bir sonuç bildirisi hazırlanıp ilân edilecektir. Son gün de Tokat şehir merkezi ile Balıca Mağarası gezisi düzenlenecektir.

Sempozyumda sunulan bildiriler, gerekli kontrol ve düzeltmeler yapıldıktan sonra bildiri kitabında yayımlanacaktır.

Sözlerimi tamamlarken Tokat Sempozyumu fikrinin ortaya konmasında ve hayata geçirilmesinde öncü rol oynayan, teşvik ve destekleriyle katkı sağlayan Sayın Valim Mustafa TAŞKESEN'e, Sayın Belediye Başkanım Doç. Dr. Adnan ÇİÇEK'e, Sayın Rektörüm Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN'e ve Kent Konseyi Başkanı Abdullah GÜRBÜZ'e düzenleme kurulu adına öncelikli olarak en içten şükranlarımı sunuyorum.

Sempozyum çalışmalarında hiç şüphesiz Valilik, Belediye ve Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin birim yöneticileri ve personelinin büyük katkı ve emekleri bulunmaktadır. Kendilerine özverili destek ve katkılarından dolayı çok teşekkür ediyorum.

Yine, sempozyumun hazırlanmasında Düzenleme, Danışma, Bilim ve Yürütme kurullarımızda görev yapan üyelerimiz önemli katkı ve çabalar göstermişlerdir. Onların bu katkı ve çabalarından dolayı kendilerine huzurlarınızda teşekkürü bir borç biliyorum.

Son olarak, fikri oluşumundan sahneye konuluşuna kadar, bütün gayret ve fedakarlıklarıyla, sempozyumun yükünü samimiyetle omuzlayan Düzenleme Kurulu üyesi Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL'a, sekretarya sorumlusu Öğr. Gör. Murat HANİLÇE ve ekibinde yer alan araştırma görevlilerine, Tarih Bölümü öğretim üyelerine ve ayrıca öğrenci arkadaşlarıma şükranlarımı arz ediyorum.

Saygılarımla.

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörü

Sayın Valim, Değerli Katılımcılar, Değerli Konuklar,

Üniversitemizin öncülüğünde Tokat Valiliği, Tokat Belediyesi ve Kent Konseyinin düzenlediği Tokat Sempozyumuna hoş geldiniz. Üniversitemiz, Valiliğimiz, Belediyemiz ve Kent Konseyinin katkılarıyla böyle bir programı organize etmekten, sizleri burada misafir etmekten onur duyduğumu belirterek başlamak istiyorum.

Değerli Konuklar,

Üniversiteler, toplumun sorunlarına bilimsel çözümler sunan, kültürel mirasına katkıda bulunan kurumlardır. Bir yönüyle yerel sorunların ve konuların bilimsel olarak ele alındığı, tartışıldığı yerlerdir. Sorunlara ulusal ve uluslararası bir bakış açısı getirmek, ulusal ve uluslararası konulara bölgenin şartlarını ve değerlerini hesap ederek bakmak, yine üniversitenin misyonları arasındadır. Bugün açılışını yaptığımız sempozyum da bu düşünceyle ortaya çıktı. Tokatla şöyle ya da böyle ilgili hemen her konuda çalışma yapan, söyleyecek sözü olan herkesin sempozyumda yer almasını, bir araya gelmesini, bilimsel bir ortamda katkı sağlamasını ve sinerji oluşmasını amaçladık.

Bu güzel coğrafyada, Mevlana'nın gitmek gerek dediği bu şehirde renkli bir kültürel mirasın vârisleri olarak hayatımızı devam ettiriyoruz. Etrafımızda her gün değişen, gelişen, imkânlar sunan ve krizler yaşayan bir dünya var. Kuruluşunun 20. Yılı'nı kutlayan Üniversitemiz, geçmişle bugün arasında, toplumu geleceğe sağlıklı ve güçlü bir şekilde taşıyan bir köprü olma yolunda, elinden gelen her şeyi yapıyor ve yapmaya devam edecek. Şimdiye kadar, ortak çalışabileceğimiz, şehrimize, ülkemize bilime katkısı olan herkese kapımız açık dedik ve katkısı olacak herkesin kapısını çalmaya da her zaman olduğu gibi devam edeceğiz. Bu amaçla normal eğitim öğretimin yanında Üniversitemizde her hafta en az birkaç bilimsel ve kültürel etkinlik organize ediyoruz. Üniversite-şehir, üniversite-kamu ve üniversite sanayi işbirliği konularında toplantılar düzenliyoruz.

Geçtiğimiz yıllarda Üniversitemiz pek çok uluslararası, ulusal ve bölgesel toplantıya ev sahipliği ve organizatörlük yaptı. Yeni akademik yılın henüz 2. ayında Tokat Sempozyumu ile 3. Ulusal toplantımızı düzenlemiş olacağız. Ben bu toplantıya katkılarını esirgemeyen başta Valimiz olmak üzere Belediye Başkanımıza, Kent Konseyine Başkanımıza, Organizasyon Komitesine, değerli katılımcılara, emeği geçen tüm arkadaşlarıma ve toplantılara katılarak bu toplantıları daha anlamlı hale getiren siz değerli misafirlerimize teşekkür ediyor, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Doç. Dr. Adnan Çiçek
Belediye Başkanı

Yaklaşık bir yıl önce başta Tokat Valiliği olmak üzere Sayın Rektörümüzle beraber 2012 yılı içerisinde ilimizde kültürel faaliyetler kapsamında neler yapılabilir konusu gündeme geldiğinde az önce ismi zikredilen değerli hocalarımızla yapılan konuşmalar neticesinde seri şekilde ayda 1 defa olmak üzere dört beş defa konferans çalışması yapılmıştı ve bunların sonuncusu olarak da bu sempozyumun düzenlenmesi o zaman gündeme gelmişti. Hem fikir babalarına hem de o zaman o görevi yürüten değerli Valimiz Şerif YILMAZ'a ve o gün aramızda bulunan ve burayı onurlandıran sempozyuma katkı sağlayan Sayın Valimize, Rektörümüze, Kent Konseyi Başkanına yürekten teşekkür ediyorum. Umarım iyi bir sempozyum olur.

Sempozyum programına baktığımızda çok farklı salonlarda çok farklı gündemler var, muhtemelen aralarından seçip başından sonuna kadar konuları takip edeceğimizi düşünüyorum. Tokat gündeme geldiği zaman çok genel cümlelerimiz çok genel ifadelerimiz oluyor. Tokat bir Kültür Şehri, Tokat Bir Tarih Şehri, Tokat Bir Tarım şehri, şu özelliklere sahip beş bin yıllık tarihi var, şu kadar kültürü, türküsü ve manisi var. Bütün bunların hepsi bilimsel gerçeklerden uzak ve tamamen uzun yıllar nesilden nesile gelen aktarımlar neticesinde kullanılmış cümleler. Biz istedik ki; bu konular bilimsel ağızlardan çıksın. Konunun uzmanları konuyu tartışsın ve düzenlenecek bir sempozyumda bu konuları kapsayan gelecek kuşaklara da devredebileceğimiz elimizde kalıcı bir eserimiz olsun ve bunu bir sempozyum şeklinde düzenleyelim, tüm bunların neticesinde de bunu kitap şeklinde bastıralım düşüncesi ile bugün bu noktaya geldik. Ümit ediyorum ki en kısa süre içerisinde de bu kitapçıklar basılır. Tokat gündeme geldiği zaman Tokat'ın birçok konusu ile gerek tarihi, gerek sanatı, gerek ekonomisi, gerek bütün konularla ilgili elimizde düzenli bir doküman ortaya çıkmış olur. İzlemiş olduğumuz sine vizyon gösterisini yine Tokat Valiliği, Tokat Belediye Başkanlığı, Tokat Ticaret Odası, Üniversitemiz katkısı ile Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı hibe fonlarından yaptırmıştık. O tarihte de gündeme gelmişti, tabi çok uzun bir çalışmanın neticesinde bu ortaya çıkmıştı. Fakat şunu ifade etmek istiyorum belki aylarca süren bir çalışmanın neticesinde izlemiş olduğumuz sinevizyon 18 dakikalık bir sinevizyon du, bunu da daha aza indirmedik. Çünkü Tokat'ın tarihini konuşmaya başladığımızda elinizde çok malzeme var, Tokat'ın kültürünü göstermeye kalktığımızda elinizde çok fazla malzeme var, Tokat'ın ekonomisini, coğrafyasını, kültürel zenginliklerini konuşmaya katlığınız da elinizde çok fazla malzeme var. Bunu daha fazla azaltamamıştık. Buradan şunu ifade etmek istiyorum; Tokat'la ilgili konuşulması gereken o kadar çok konu var ki biz bunları bilimsel ağızdan tartışılsın istedik.

Zaman zaman bizlere yapılan müracaatlar oluyor, Tokat'ta yaşamış olan bir şahıs ya da Tokat'taki bir tarihi eserle ilgili yada Tokat'ın geçmişten günümüze gelen kültürel özellikleri ile bizlere yapılan müracaatlarda sağlıklı veri bulmak konusunda sıkıntı yaşıyoruz. Bundan dört beş yıl önce bir firma sahibi bir şahıs bize geldi; "Küçük Gezgin Tokat'ta" adı altında ilkokul üçüncü ya da dördüncü sınıf öğrencilerinin okuyabileceği boyutta Tokat'la ilgili bir görsel kitapçık hazırlamak istediğini ve bizim de finansman sağlamamızı söyledi. Biz de severek kabul ettik ve iş yazım noktasına geldiği zaman Gıj Gıj Baba Türbesi bunun tarihi, Behzat-ı Veli Hazretleri bununla ilgili bilgi, Tokat Kalesinin geçmişi bununla ilgili iş teknik bilgi bilimsel bilgiye geldiği zaman biz doğruyu söylemek gerekirse çaresiz kaldık ve kulaktan dolma bilgilerle biraz da bizim şahsi katkılarımızla ortaya bir eser çıktı ve biz bunları ilkokul öğrencilerimize dağıttık ve çocuklarımız bu bilgileri aldılar. Ümit ediyorum ki; bundan sonra gelecek nesillere yönelik hazırlayacağımız bu şekildeki bir kitapçıkta çok değerli bilim insanlarımızın hazırlamış olduğu bu güzel bildiriler de ortaya çıkacak bilimsel gerçekleri baz alarak gelecek kuşaklara Tokat'ımızla ilgili daha sağlıklı bilgiler sunarız diyorum.

Ben bu konuda çok yorulan Sayın Rektörümüze, katılımlarından ve katkılarından dolayı Sayın Valimize, Kent Konseyi Başkanımıza, Düzenleme Komitesi Başkanımıza, değerli ilim adamlarına çok teşekkür ediyorum. Sempozyumun güzel geçmesi dilekleriyle hepimizi saygı, sevgi ve muhabbetle selamlıyorum.

Mustafa TAŞKESEN
Tokat Valisi

Medeniyetimizin filizlendiği şehirlerin başında gelen, Anadolu hazinesinin nadide parçası Tokat'a bir de ben hoş geldiniz diyor teşriflerinizden dolayı şükranlarımı sunuyorum.

Bugün fevkalade önemli ve değerli bir akademik etkinliğin açılışını yapıyoruz. Tokat'ımızın tarihsel, kültürel, sosyo-ekonomik özelliklerinin bilimsel bir anlayışla ele alınıp değerlendirileceği, İlimizin geleceği üzerinde çalışırken bilgi dağarcığımızı daha da zenginleştirecek bir Sempozyumun-tabiri caizse- başlama vuruşu için buradayız. Sevinçli ve heyecanlıyız, çünkü;

Bu adım ile Tokatımızın gururu, ilim yuvamız Gaziosmanpaşa Üniversitemizin 20'nci kuruluş yıldönümü etkinliklerine ayrı bir anlam katıyoruz,

Tokat gerçeğini, Tokat'ın güzelliklerini, Tokat'ın potansiyelini bu mümtaz ilim ocağından tüm ülkemize duyurmuş oluyoruz.

Bunu 26 yıl önce rahmetli Recep YAZICIOĞLU'nun Valiliği zamanında “Şeyhülislam İbn-i Kemal Araştırma Merkezi tarafından, Müdürü Süleyman Hayri BOLAY öncülüğünde yapılan Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe TOKAT Sempozyumunun 2'ncisi olarak değerlendirebiliriz.

Tokat ki; 5000 yıla uzanan bir tarihi olan, Anadolu Türklüğünün bağrında yeşerdiği, Türklüğün mührünü Anadolu'ya kazıyan Türk-İslam medeniyetinin simge yurtlarından biridir.

-İlimiz milattan önce başlayan tarihindeki önemini günümüze kadar kaybetmeden taşımış 14 devlete ve birçok beyliğe ev sahipliği yapmış bir ticaret ve kültür şehridir.

- Yeşil Irmak kıyılarının dar ve nemli, İç Anadolu'nun geniş ve kuru alanlarından dağ sıraları ile ayrılan TOKAT, vadiler arasındaki bereketli topraklardan dolayı adeta “Türkiye'nin Meyve Bahçesidir”.

- Hz.Mevlana'nın Fih-i Mafih adlı eserinde “Tokat'a gitmek gerek çünkü orada iklim ve insanlar mutedildir” diye iltifat ettiği bir kenttir TOKAT.

-Hacı Bektaşî Veli'nin “Alimler Konağı, Fazıllar Yurdu ve Şairler Yatağı” diye dua ettiği bir şehirdir TOKAT.

-Evliya Çelebi'nin, Seyahatnamesi'nde “Gariplerle dostturlar, kin tutmaz, hile bilmez, yumuşak huylu insanların yaşadığını belirttiği; cami, saray, köşk ve imaretlerinin sağlamlığı ve güzelliğinden” bahsettiği bir yerdir TOKAT.

-Milletimizin Anadolu'ya ayak basmasından itibaren 900 yıldır ortaya koyduğu mimari eserlerin geçirdiği evreleri 900 adımda görebileceğiniz tek yerdir TOKAT.

Bundan dolayıdır ki, Ordinaryüs Süheyl ÜNVER hocamız "Türk-İslam

devletlerinin eser bırakmak için yarıştığı başka bir yer görmedim” diye hayretini ifade ettiği bir vatan parçasıdır.

- Anadolu'nun en eski camisi olan Garipler Camisi'ne,
- Tüm müştemilatı ile ayakta kalmış en güzel **Ahşap** Mevlevihanelerinden birine,
- İlk Tıp Medresesi Gök Medreseye,
- Dünyanın en büyük mağaraları arasında sayılan Ballica Mağarası'na,
- Ülkemizin en asil konaklarından birisi olan Latifoğlu Konağı'na,
- 600 yıllık El Yazmacılığının Anadolu'daki merkezi Yazmacılar Hanı'na
- En büyük şehir hanlarından birisi olan Taşhan'a,
- Cesar'ın “Geldim-Gördüm-Yendim” sözü ile bilinen savaşın yapıldığı aynı zamanda en çok geleneksel konuta sahip Zile'ye,
- İlk Türk Beyliği'ne başkentlik yapmış Niksar'a.
- İbn-i Kemal, Molla Hüsrev, Molla Lütfi, Hekim Mustafa ve Gazi Osman Paşa gibi ilim ve devlet adamı yetiştiren iklime sahip bir kenttir TOKAT.

Tokat Havzasında 14 kadar medeniyetin gelip geçtiğini kabul edersek bunların bizim medeniyetimize, kültürümüze, yaşayışımız üzerine neler bırakıp neler aldığını öğrenme fırsatı yakalayacağımız için bu Sempozyum ayrı bir önem taşıyor. Bu yönüyle Tokat'ı okumak, Tokat'ı dinlemek, Tokat'ı anlamak; aslında sadece Tokat'ı anlatmayacak bize. Ülkemizi anlatacak, geçmişimizi anlatacak, başarılarımızı, hayal kırıklıklarımızı, zaferlerimizi, hüsrانlarımızı gösterecek. Adeta Tokat'a bakıp Türkiye'yi göreceğiz.

Tokat Türkiye'dir desem mübalağa etmiş olur muyum acaba? Şöyle düşünelim; genç ve enerji dolu ama eğitim düzeyi olmasa gerekenin altında nüfusu; verimli toprakları, yeşeren ama desteğe ve vizyona ihtiyaç duyan sanayisi, toprağa gömülüp unutulmuş gibi zengin ama pek tanınmayan tarihi-kültürü... Ve tüm bunların ortaya koyduğu gerçek: Olabileceğinin, olması gerekenin uzağında kalmışlık... Bütün bu saydıklarım, genel manada Türkiye için de geçerli değil mi?

Bu “bilinmeyen tarih ve kültür hazinesini” nesillere aktarmakla, geleceği bu hazinenin ışığıyla aydınlatmakla sorumluyuz. Atalarımızın yadigârlarını mahzun yalnızlıklarından çıkarıp kendi öz manalarıyla yeniden yaşatmaya, ama bundan da önemlisi, geçmişle övünmekten de önemlisi, Tokat'ı geçmişinden daha parlak, geçmişinden daha da kalıcı bir bilim, kültür ve sanat yuvasına dönüştürmekle görevliyiz. Üniversitemiz bu amaca giden yoldaki en önemli sacayağımız, böyle Sempozyumlarımız da bizi bilgi ve kararlılıkla donatacak adımlarımız olmaktadır.



Böyle bir belde yaşamının, böyle bir beldeyi idare etmenin mesuliyetini üstlenerek, idare-i maslahattan sakınıp bugünün ve geleceğin boynumuza yüklediği atımları yapmalıyız. Bunun yolu ise, kuru hamasetten değil bilgiden, doğru veriye dayalı cesur ama gerçekçi hedefleri belirlemekten ve bunları belli bir yönetim aklıyla, ilgili tüm taraflarla istişare ve işbirliği içinde uygulamaktan geçer.

Bu Sempozyumun bence asıl önemli noktası da burada ortaya çıkıyor. Tokat'la ilgili bilgilerimizi tazelemek, Tokat'ın potansiyelini tüm ülkeye bilimin diliyle yansıtmak yanında, Tokat'ı yükseltme görevini omuzlayan tüm tarafları, devletinden sivil toplum kuruluşlarına, üniversitesinden basınına, ticaret ve sanayi teşekküllerinden siyaset kurumuna tüm vazifelileri bir araya getiren bir platform. Tokat'ın geleceğinde sorumluluk üstlenen tüm kesimler, bilimin yol gösterici rehberliğinde İlimizi konuşacak, İlimizi dinleyecek, İlimizi yaşayacak. Bunu son derece önemli bir “enerji yüklemesi” olarak nitelendiriyorum.

Diğer yandan sahip olduğumuz değerleri anmaktan çok değer katmaya odaklanmalıyız. Bunu da kendi gerçeğimizle dürüstçe yüzleşmeden yapamayız. Bu sempozyum, İlimizin yaşadığı sorunları, yoksunlukları, ihmalleri, hataları ilmi verilerle gözler önüne serecek ve çıkış yolları adına bir düşünce zemini oluşturacak. “Heyecan ve azimle ayağa fırlamadan önce akıl, ilim ve erdemle kuşanmak şart olduğuna göre”, böylesi akademik etkinliklere sorumluluk sahibi herkesin ihtiyacı var.

Ülkeleri gelişmiş yapan, büyük yapan etken, “sorunlarını çözme yetenekleri”dir. Özgür düşünce, bilime yatırım da bir ülkenin en hayati sorun çözme yeteneğidir. Bundan mahrum olan ülkeler ve toplumlar ise sorunlarını şiddet ve nefret sarmalında çözmek bir yana daha da büyütür, kronikleştirir.

Gaziosmanpaşa Üniversitemize ve burada bulunan, Tokat Gönüllüleri'ne bakınca, Tokat'ın ve ülkemizin sorun çözme yeteneğinin daha iyi görüleceğini düşünüyorum.

Bu duygu ve düşüncelerle Sempozyumun İlimiz için hayırlara vesile olmasını diliyor, başta Rektörümüz ve kurmayları olmak üzere; Sempozyuma emeği geçenlere, İlimize bu amaçla teşrif eden hocalarımıza ve bizi yalnız bırakmayan tüm misafirlerimize teşekkür ediyor; bu vesile ile hürmet ve muhabbetlerimi sunuyorum.

SEMPOZYUM AÇILIŞ BİLDİRİSİ

Kültür Tarihimize Tokat
Prof. Dr. Mahmut KAYA

Sayın protokol erkânı, değerli ilim adamı meslektaşlarım, aziz misafirler ve sevgili gençler; hepinizi Allah'ın selamıyla selamlıyorum. Tokat'ın Türk kültür tarihindeki yerini belirlemek, sahip olduğu maddî ve manevî değerleri, gün yüzüne çıkarmak ve bunları çağdaş bilimin yöntemleriyle irdeleyerek güncellemek amacıyla düzenlenen bu sempozyumun gerçekleşmesini sağlayan değerli valimiz, sayın Mustafa TAŞKESEN Bey'e, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörü sayın Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN Bey'e ve Kent Konseyi Başkanı sayın Abdullah GÜRBÜZ Bey'e huzurlarınızda teşekkür etmek benim için zevkli bir görevdir. Ayrıca aziz vatanımızın bu bölgesini yüzyıllar içinde akıl ve kol gücüyle işleyerek bizlere zengin bir kültür mirası bırakan atalarımızı da minnet ve rahmetle anıyorum.

Bilindiği üzere bu gibi tartışmalı ilmî toplantılar düzenlemedeki asıl amaç, Anadolu'da kurup geliştirdiğimiz, o parlak medeniyet ve kültürümüzü yeni baştan bütün yönleriyle ve olanca ayrıntılarıyla tartışıp güncellemek, tarihten alacağımız ders ve ilhamla, günümüzü daha iyi anlamak, ve böylece yüksek bir moral güçle geleceğimize yön vermektir. Bugün ülkemizde sayıları 166'yı bulan üniversitelerimizde, bunlara bağlı fakülteler, enstitü ve yüksek okullarımızda sayıları on binlerle ifade edilen; her alanda çağdaşlarıyla boy ölçüşen akademisyenlerimiz, entelektüellerimiz, sanat ve kültür adamlarımız kendi tarihini, değerlerini yeni baştan araştırarak, hamâsî duygularla değil, çağdaş bilimsel yöntemlerle sorgulayarak yeni sentezlere ulaşacak; böylece dünya milletler topluluğunda sahip olduğu seçkin yeri alacaktır ve almaktadır. Biz sanayi çağını yakalamakta hayli gecikmiş olsak da bugün için bilgi çağında geri kaldığımız söylenemez. Şovenist duygularla değil, bütün samimiyetimle inanıyorum ki; önümüze engeller çıkartılmazsa, çok yakın bir gelecekte Türkiye, tarihine yaraşır bir ihtişamlı dünya sahnesinde yeniden saygın yerini alacaktır.

Bence millet olarak engin devlet tecrübemiz, müsait coğrafyamız, genç nüfusumuz, eğitim düzeyimiz ve halkımızın cevherinde var olan dinamizm, bu hedefi gerçekleştireceğimizin temel güvencesidir.

Dönüp bin iki yüz yıl öncesine baktığımızda, Orta Asya bozkırlarında yarı göçebe bir millet olarak çadırlarda yaşarken, İslamiyet'i seçtiğimiz günden itibaren yükselen ikbal yıldızımızın bizi çadırdan, muhteşem Süleymaniye medeniyetine kadar yükselttiğini görürüz. Tarihin akışını değiştiren bu olay elbette ki kolay olmamıştır. Bizden önce Anadolu'da egemen olan Bizanslılar, dördüncü yüzyıldan itibaren bu coğrafyayı kiliselerle, manastırlarla, ayazmalarla donatıp Hıristiyanlaştırmışlardır. 1071'de Büyük Selçuklu Sultanı Alpaslan'ın öncülüğünde Anadolu'ya giren atalarımız büyük bir ferasetle, çok önemli bir strateji uygulamış, kurdukları vakıflar sayesinde kısa denecek bir zaman diliminde camiler, mescitler, medreseler, tekke ve türbeler, imaretler,

bedestenler, hamamlar, kervansaraylar gibi medeniyet unsurlarıyla bezeyerek bir uçtan bir uca bu coğrafyayı İslamlaştırmayı başarmışlardır. Âşık Paşazade'nin belirttiği gibi Anadolu'yu Türkleştirme ve İslamlaştırmada öncü rolü üstlenenler gâziyân-ı rûm, abdalân-ı rûm ve bâciyân-ı rûm denilen serdengeçti gaziler, Ahmet Yesevî'ye bağlı Yesevî dervişleri ve kahraman bacılar yani nenelerimizdi. Bu vatana ruh ve mana kazandıran, silinmez Türk mührünü vuran onlarda, gazâ bir aşk ve en yüce bir idealdi. İşte;

Bir elden nûş edip iman şarabın

Bir elde perçem-i kâfir tutarlar

dizeleriyle şairin anlatmak istediği, atalarımızın sahip olduğu ve bugün bizim çok uzağında bulunduğumuz, o gazâ ruhudur. Bu yüce ruh ve idealdi ki, cihan tarihine, göğsümüzü kabartan muhteşem bir medeniyet armağan etmiştir.

Gazi atalarımızın, bir yandan dışa dönük mücadelelerindeki başarılarının yanında, içe dönük çalışmalarında da aynı ölçüde başarılı olduklarını görmekteyiz. Mesela toplumsal yapıyı kurup geliştirirken onların temel ilkeleri hak, adalet ve ahlâk üzerine yükselen, dürüstlüğe ve hoşgörüyeye dayanan bir düzen vücuda getirmektir; baktığımızda, bu hedefi tam anlamıyla gerçekleştirdiklerini görürüz. Böyle olmasaydı, bin yıllık Anadolu tarihimizde, çeşitli ırk, din, mezhep ve düşünceden olan insanları bir arada yönetmek nasıl mümkün olurdu? Bizim toplumun her kesimine karşı gösterdiği hoşgörü anlayışımızın İslâm'ın ortaya koyduğu hukuk ve ahlâk anlayışından kaynaklandığından kuşku yoktur. Bu anlayışa göre “İnsanlar Allah'ın ailesidir”. Şüphesiz bu aile arasında sevgi, saygı ve dayanışmanın olabilmesi için aile fertleri arasında ayırım yapmamak, hak ve adaletten ayrılmamak esastır. Hz. Ali'de, “İnsanlar ya dinde ya da insanlıkta kardeştir” buyurmuşlardır. O halde hem din kardeşlerimize hem de insanlıkta kardeşlerimize karşı görev ve sorumluluklarımız var. Bu konudaki görev ve sorumluluğumuzu yerine getirdiğimiz ölçüde devlet ve millet olarak ancak o zaman huzur ve barış içinde yaşamayı başarırız.

Burada şu hususu belirtmek isterim ki, herhangi bir konuda toplumun bütün fertleri ve her kesiminin görüş birliği içinde olmaları beklenmemeli; böyle bir anlayış insan gerçeğini bilmemek olur. Zira insanı insan yapan en büyük değer akıldır; akıl ise standart değildir. İyi ki de standart değil, aksi halde insanın bir robottan farkı olmazdı. Öyleyse toplumdaki farklı anlayışlar, farklı yorumlar ve farklı zevkler hayata renk ve zenginlik katar. Bu konuda asıl olan bizi biz yapan temel değerler üzerinde görüş birliğine varmak, devlette dirlik, birlik ve düzeni sağlayan esaslar üzerinde konsensüsü sağlamaktır. Gerisi, üzerinde durulmaması gereken ayrıntılardır. Din ve inanç konusu da böyledir: İslâm'ın ortaya koyduğu tevhid akidesini zedelemeyen; mezhep, meşrep ve çeşitli mensubiyet duygularından kaynaklanan farklılıklar elbette vardır ve her zaman olacaktır. Bunlar bizi rahatsız etmemeli ve aramızdaki saygı ve sevgiyi zayıflatacak bir düzeye gelmemeli. Bu konuda İslâm'ın temel yaklaşımı “Ehl-i

kible tekfir edilmez” şeklindedir, yani kıblenin hak olduğuna inanan bir insan - ne kadar hatalı olursa olsun- küfürle suçlanamaz; bu yüzden dışlanamaz. Çünkü nihayetinde her insan hayatının hesabını bize değil, yalnız Allah’a verecek. Biz sadece herkesin iyiliği için, iyi ve yararlı bir insan olması için dua ederiz, o kadar.

Atalarımız on üçüncü yüzyıldan itibaren hoşgörüyü dayalı, iş ve meslek hayatında dürüstlük ve disiplini esas alan toplumsal bir düzen kurmak üzere Ahilik teşkilatını geliştirip şehir, kasaba ve köylere kadar yaygınlaştırdıklarını bilmekteyiz. Onlar, sanat ve zanaat ve esnaf teşkilatlarını ahlâkî açıdan eğitmek üzere her mesleği rûhânî bir öndere, bir pîre bağlamak suretiyle meslek ve ticarete disiplini sağlamayı başarmışlardı. Mesela rençberlerin pîri Hz. Âdem, demircilerin Hz. Davut, marangozların Hz. Zekeriya, terzilerin Hz. İdris, berberlerin Hz. Peygamber’in berberi olan Selmân-ı Fârisî, gemicilerin pîri Hz. Nuh, ticaret erbabının pîri ise Peygamber efendimizdi. Ahilerin “şed” kuşanmalarındaki merasimi hatırlayalım; orada kullanılan terimler, iş ve meslek hayatında dürüstlüğü, mertliği ve cömertliği temel alan terimlerdir. Bir iş ve meslek erbabının dükkanına girince göze ilişen ilk şey, gayet anlamlı bir levhadır. O levhada, her iş ve mesleğe göre bir mesaj yer alır. Şöyle ki:

Her sabah besmeyleyle açılır dükkanımız

(Zahireci) Hz. Adem’dir pîrimiz üstadımız

(Demirci) Hz. Davut’tur pîrimiz üstadımız

(Berber) Selman-ı Pâk’tir pîrimiz üstadımız

Ben ellili yıllarda Ali Paşa Camii’nin karşısında tıraş olduğumda, eski harflerle yazılı öyle bir levha gördüğümü hatırlıyorum. Bütün bunlar, bizim hayat felsefemizin, dünya görüşümüzün kökenini ifade etmesi bakımından çok önemlidir. İzninizle bir çocukluk hatıramı nakletmek istiyorum. Hasat mevsimi, köylü çocukları kendi hayvanlarını, biçilen tarlalarda otlatmak üzere arazideyiz. Komşularımızdan Mustafa ağabey tarlalarını biçmekle meşgul. O sırada, “Bu biçtiğimiz son tarla, şimdi duasını yapalım” dedi. Duası şöyleydi:

“Eken biçer, konan göçer

Cennetin kapısını cömertler açar

Verelim Peygamber canına salavat

Sallû alâ Muhammed”

deyip son olarak tırpanı salladı Mustafa ağabey. İşte köylümüzün hasat duası; ne kadar güzel ve anlamlı değil mi?

Bu konu üzerinde biraz duralım; peki, okumayı, yazmayı bilmeyen bir insan da öylesine derin irfan duygusunun kaynağı ne olabilir? Hiç şüphesiz bu kaynak, camiler ve köylerde ki köy odasında mayalanan kültürümüzdür.

Osmanlı ülkesine seyahat eden batılı gezginler, yazdıkları hatıralarında halkımızın bilgi, görgü ve misafirperverliğinden övgüyle söz ederler ve Osmanlı toplumunun Batı toplumlarından daha bilgili olduğunu belirtirler.

Köylerde okullaşma yaygın olmadığı halde böylesi bir yüksek kültürü nereden aldıklarını sorunca, köylümüz “Camide dinlediğimiz vaaz ve hutbeler; bir de köy odalarında ki kitap okuma geleneği” diye cevap verir. Gerçekten de köy odalarında ki yaygın eğitim ve kültür, bizim insanımızın beslediği çok önemli bir kaynaktı. Ben o dönemi çok iyi hatırlıyorum; köy odasında herkes yaş sırasına göre yerini alır. Yeni gelen selam verdikten sonra oturur, ardından merhaba faslı başlar; birkaç kişi merhaba dedikten sonra, o yeni gelen zât “cemaate rahmet” diye mukabele eder; oradakiler de “ceddine rahmet” şeklinde karşılık verir ve her yeni gelen için seremoni böylece devam eder. Gençlerin ve 8-10 yaşlarından itibaren çocukların da katıldığı bu mecliste nesiller arası kültür aktarımının yanında, çocuklar ve gençler bir mecliste oturup kalkma ve konuşma adabını, davranış tarzını ve büyüklere saygıyı öğrenir. Adeta burası, yüzlerce yıl süren bir eğitim merkezi işlevini üstlenmiştir. Cumhuriyet döneminde kurulan Halk Evleri, önceki dönemlerdeki köy odalarının laik versiyonudur. Ne var ki, kan uyuşmazlığı yüzünden Müslüman halkımız seküler bir eğitimi temel alan bu Halk Evlerini benimsememiştir.

Köy odalarında okunan kitaplara gelince; öncelikle dini konularda halk için yazılan “Mızraklı İlmihal”, “Necâtü’l-mü’minîn” ve “Envârü’l-âşıkîn” okunur; bu sırada dinleyenler soru sorar, konunun daha iyi anlaşılması için gerekli açıklamalar yapılır. Bir başka akşam, halkın hem dini hem hamâsî duygularını besleyen cenk kitapları okunur. Mesela “Battal Gazi Destanı”, Hz. Ali’ye nisbet edilen “Kan Kalesi”, Âzeri bir müellifin yazdığı ve halk arasında “sîret” diye bilinen ve çok okunan eser ise Hz. Ali’yi bir kahramandan öte insanüstü güçlere sahip bir şahsiyet olarak niteler ki, Sünni akideyle bağdaşmadığı halde buna karşı çıkan olmamıştır. Ayrıca Hacı Bayram-ı Veli’nin halifelerinden Ahmed-i Bicân’ın yazdığı “Ahmediye” de halk beğenerek okuduğu eserlerin başında gelmekteydi. Dinî ve tasavvufî bir eser olan “Müzekki’n-nüfûs”u da bunlar arasın da saymak gerekir.

Öte yandan halk ve tasavvuf edebiyatına dair Yunus Emre Divanı, Kuddûsi Divanı, Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin, Yusuf ile Züleyha gibi halkın dinî ve edebî duygularını tatmine yönelik eserler okunmaktaydı. Hemen belirtelim ki bunların büyük bir kısmı manzum eserlerdir. Köy odalarında çokça okunan “Kara Davut” isimli kitap ise mensur olup “Delâilü’l-hayrât” adlı eserin Türkçe tercüme ve şerhi mahiyetindedir.

İşte kırsal kesimde halkımızın bilgi, irfan ve edebi yönden beslediği eserler genelde bunlardı. Yıllar sonra ben İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde okurken, burada saydığım metinlerden bir kısmı “Eski Anadolu Türkçesi” adıyla ders programında yer aldığını görünce hem sevindim hem üzüldüm, çünkü köylümüzün anlayıp zevk aldığı bu metinleri üniversiteli gençler anlamakta güçlük çekiyorlardı.

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Sivas’a bağlı bir kaza, sonra sancak, 1921’de vilayet olan Tokat’ta geleneksel medrese eğitim düzeyinin Selçuklulardan itibaren hayli yüksek ve verimli olduğunu görmekteyiz.

Tokat'tan yetişen ulema arasında altı şeyhülislam bulunduğunu hatırlarsak durum daha iyi anlaşılacaktır. Fatih döneminde Molla Lütü'den 1953'te Kahire'de vefat eden Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'ye kadar deha çapında birçok ilim ve din adamı yetiştiren Tokat medresesinden son olarak yetişen ve 1960'da İstanbul müftüsü olan Zileli Bekir Haki Yener, Tokat müftüsü Muhatlı (Çevreli) Hacı Osman Efendi'den icazet aldıktan sonra 1912'de İstanbul'a giderek rüûs (profesörlük) imtihanını kazanmış ve Beyazıt medresesinde müderris olmuştur. Bekir Haki Hoca'nın en son talebesi benim. Aynı zamanda üç dilde şair olan hocam, Merhum Müftü Hacı Osman Efendi'nin ilmî otoritesinden sitayişle bahsederlerdi. Yeri gelmişken, o günki Tokat'ta halkın kültür düzeyinin ne kadar yüksek olduğunu gösteren bir olayı sizlere hocamdan nakletmek isterim.

Hocam, bir gün sabah erkenden Sulu Sokak'tan aşağı doğru yürürken dikkate değer bir olaya tanık olur. Bakırcı esnafı erkenden dükkanını açmış, çevre temizliğini yaptıktan sonra işine başlamıştır. Bir dükkanda usta ortada, sağ ve solunda iki kalfası ve sonra çıraklar hilal şeklinde oturmuşlar. Örs-çekiçe bakır döverken koro halinde bir gazel okuyorlar. Bu, Fuzulî'nin mülemma tarzındaki bir gazelidir. Fakat örs-çekiç sesi, gazelin nağmeleriyle uyumlu. Hoca bu manzarayı görünce olduğu yerde mihlanır kalır ve sonuna kadar dinler. Bu olayı anlatırken merhum heyecanlanır ve gözleri dolardı. Fuzulî'nin söz konusu mülemması şöyle başlıyor:

Vaslın bana hayat verir, firkatın memât

Sübhanе hâlikî haleka 'l-mevte ve 'l-hayat

Hicrânına tahammül eden vaslını bulur

Tûbâ limen yüsâ 'idühü 's-sabru ve 's-sebât

Şimdi düşünelim, bakırcı esnafı gibi kaba sayılabilecek bir meslek erbabı, böyle bir gazeli usulünce okuyup bundan zevk alıyor, anlamasa, zevk almasa okur mu? İşte geçmişte halkımızın kültür ve irfan düzeyi böyleydi. Tokat'tan yetişen ve meşhurlar arasında sayılan hayli divan şairimiz vardır. Halk şiiri alanında ise sadece Zile'den 60'tan fazla halk şairinin yetiştiğini hatırlatmak yeter sanırım.

Herhalde bana tanınan süreyi aşmış bulunuyorum, özür dileyerek huzurunuzdan ayrılmak istiyorum. Bu sempozyumu düzenleyen muhterem zevâta ve emeği geçen herkese tekrar teşekkür ediyorum ve sempozyumun başarılı geçmesini diliyorum.

**TEMA I: ARKEOLOJİ, TARİH VE SANAT
TARİHİ BİLDİRİLERİ**

Tokat Çevresinde Yerel Bir Egemenlik: Hacıemiroğulları Beyliği

Ergin AYAN*

Özet

Bu çalışma Türkiye Selçuklularının dağılma döneminden sonra, tarih sahnesinde yeteri kadar yazılı belge ve bilgi bırakmamış olan bir Orta ve Doğu Karadeniz beyliğinin tarihini araştırmaya ve ortaya çıkarmaya yönelik bir çabayı temsil etmektedir. Hacıemiroğulları Beyliği, 1301 tarihinde Ordu, Giresun, Tokat'ın kuzeyi, Samsun'un doğusu ve Trabzon'un batısını kapsayan bir coğrafyada kurulmuştur. Hacıemiroğullarının siyasî mücadelesi daha ziyade Trabzon Rum Devleti ile olmuş ve bölgenin Türkleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Beyliğin tarihinin araştırılmasındaki en büyük zorluk, ilgili yazılı kaynaklarda, küçük bir beylik olarak telâkkî edilmesi nedeniyle kendisinden çok az bahsedilmesidir. Hacıemiroğulları Beyliği'nin kimliği meselesinde bile, onların köken olarak Danişmendilere dayanıyor olmaları düşüncesi vardır. Hacıemiroğullarının 100-150 yıl içerisinde Trabzon Rum Devleti, Tâceddînoğulları Beyliği, Kadı Burhâneddîn Devleti ve Osmanlı Devleti ile yapmış oldukları mücâdeleler, bir beyliğin tarihsel deneyimini sunması bakımından bu çalışmada ele alınmıştır. Bu arada, Hacıemiroğullarının diğer Türkmen beylikleri ile olan ilişkileri hakkında da bilgi verilmiştir. Bu çalışmada tarih olarak yerellikle birlikte, o günün tarihsel koşullarının yansıtılmasına çaba gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hacıemiroğulları, Tokat, Danişmendli, Ordu, Karadeniz

A Local Dynasty Around Tokat District: Hacıemiroğulları Beylig

Abstract

This study represents an effort about researching the history of a local dynasty which ruled middle and Eastern Black Sea after the fall of Anatolian Saljukians and couldn't produced written documents. Hacıemiroğulları Beylig was established in the North of Ordou, Tokat and Kerasund, east side of the Samsoun and west side of the Trebizond at the year 1301. Hacıemiroğulları's main struggle was with Empire of Trebizond and they had an important role about Turkization of the district. The biggest difficulty about Hacıemiroğulları research is the lack of written documents. Contemporary resources of the Hacıemiroğulları's didn't consider this state as an important beylig and as a consequence did not give rich information. Even in the problematique of beylig's roots, they've been considered as a follow-up of Danishmend. The struggle between Hacıemiroğulları and Empire of Trebizond, Taceddinogulları, Kadi Burhaneddin Beylig and Ottomans for about 100-150 years has been narrated at this study for giving the historical experience of a beylig. In the

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

mean time relations between Hacıemiroğulları and other Turkmen beyliqs has been given. Even borders of this study is local, we tried to show the historical conditions of the time of the Hacıemiroğulları's.

Keywords: Hacıemiroğulları, Tokat, Danishmends, Ordou, Black Sea.

Giriş

Geçmişe dönük bir araştırmayı kapsayan bu çalışmamıza kısıtlı olan mevcut kaynakların ve araştırma eserlerin ışığında başlamak istiyoruz. Geçmişe bakıldığında, Hacıemiroğulları Beyliği hakkında yapılmış olan çağdaş araştırmaların birçoğundaki öngörüler, bazen zorunlu olarak “olmuş olabilir” tezlerini kapsadığından, bu nevi görüşler “olması muhtemel” tarih anlayışının bir biçimi olarak addedilebilir. Fakat her şeye rağmen, “kesin olmuşu”, karşı-olgusal spekülasyon bakış açısından ayırmak gerekir. Amacımız, geçmişe dair bu tür ihtimaliyet analizlerini reddetmek veya tartışmak değildir. Çünkü, bu spekülasyon noktasına gelinmesinin sebebi, şüphesiz birçok konudaki kaynak sıkıntısı ya da yetersizliğine rağmen hacimli bir metin ortaya çıkarabilmek kaygısıdır. Bu noktada yalnızca, tarih araştırmalarında moda haline gelen şekliyle bu tahlillerin, tarihi olabilirlikleri değerlendirip, metin haline getirmekle hiçbir ilgisi olmadığını gözlemlediğimi belirtmek isterim. Hacıemiroğulları Beyliği, yerel tarih açısından araştırılabilir ilginç bir konu ve Orta Karadeniz Bölgesi'nin Türkleşmesi açısından çok verimli sonuçlar ortaya çıkaran bir hakimiyet olabilir, yalnız bu yerel hakimiyetin günümüze miras bıraktığı sonuçların kalıcı olmasının, bu tür spekülasyonlara ihtiyaç duymadığını da ifade etmek isterim. Zaten söz konusu bölge bugün tamamen Türktür ve bu keyfiyetin temelleri de tarihi dönemde Hacıemiroğulları tarafından atılmıştır. Buna rağmen, geçmişe dönük tahminlerde bulunup, bir takım olasılıkları değerlendirerek, zemini pekiştirmeye çalışmak, objektif tarihten uzaklaşmak anlamına gelir.

Anadolu'da 13. ve 14. yüzyıllarda fiilen yaşanan Moğol istilasının ağır koşulları altında beylik adını verdiğimiz yerel hakimiyetlerin kurulması beklenen bir durumdu. Çünkü, Türkiye Selçukluları Devleti'nin bu şartlar altındaki kurumsal yapısının bir tahlili, iç zaaflarını ve siyasal tezatlarını aşmasının mümkün olmadığı kanaatini uyandırmaktadır. Aslında Selçukluların zaman zaman Moğollara karşı izledikleri tesirli siyasetleri ve yetenekli devlet ricalinin olması birlik ve bütünlük açısından işlerin yoluna koyulabileceği inancını doğurmuştu. Halbuki bunlar kafi gelmemiştir. Örneğin, devlet adamı olarak Celâleddin Karatay¹ veya Muineddin Süleyman Pervane², bütünlük

¹Bk. Ergin Ayan, “Türkiye Selçuklularında Köle Emîrler (II): Şemseddin Yavtaş”, *Omeljan Pritsak Armağanı (A Tribute to Omeljan Pritsak)*, Sakarya Üniversitesi Yayını, Sakarya 2007, s. 471-482.

²Bk. Ergin Ayan, “Türkiye Selçuklularında Köle Emîrler (III): Emîneddin Mikael”, *Karadeniz Dergi*, 2009, Sayı 4, s. 9-18.

siyasetinin muvaffakiyetle sonuca ulaşması olasılığına kapıyı açık tutacak kadar yetenekli ve akıllı olsalar bile, şartlar Selçukluların aleyhine tezahür etmiştir. Çünkü, sultanların ve yüksek düzeydeki devlet erkânının, Moğollara rağmen böyle bir başarıyı sağlayamayacak kadar zayıf oldukları zaman içinde ortaya çıkacaktır. Gerçekten de Selçuklu hakimiyetinin zayıflıkları, 1243-1318 yılları arasında bütün açıklığı ile kendini göstermişti. 1243 Köseadağ Savaşı'ndan bu yana Anadolu'da Moğol istilâsının istikrar açısından ne kadar ekonomik ve sosyal olumsuzluklar yarattığını, toplum katmanlarının ve Türkmen aşiretlerinin Selçuklulara bağlılığının ne kadar koşullu ve kaypak olabileceğini, yaşanan tarihi hadiselerden kolaylıkla öğrenmek mümkündür³. Kaynaklardan çıkardığımız bilgiler ışığında, Anadolu beyliklerinin, Moğol istilâsı karşısında, Selçuklulara alternatif yönetimler olarak zuhur ettiklerini söyleyebiliyoruz. Fakat Türkiye Selçuklularının 1310 veya 1318'de tamamen tarih sahnesinden silindiğini⁴ nazar-ı itibara aldığımızda böyle bir alternatifin, Anadolu'da istikrarı sağlamanın kesinlikle gerçekleşmediğini görebiliyoruz. Diğer taraftan ortaya çıkacak sonuçlar arasında Moğol hâkimiyetinden kurtulmak, kesinlikle gerçekleşmesi en az muhtemel olan seçenekler arasında görülürken, genel olarak Selçukluların sınırlara yerleştirmiş bulunduğu Türkmen beylikleri Türkleşmesinde önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Hususan Trabzon'a kadar Orta Karadeniz'in büyük bir bölümünde hüküm süren ve Çepni boylarından oldukları kabul edilen Hacıemiroğulları da bu misyonu ifa eden beyliklerden biridir.

Hacıemiroğullarının Çepniligi konusundaki düşünceler

Arkeolojik araştırmalara göre, Ordu bölgesinin, insanlık tarihinin en eski çağlarından beri iskan edildiği, Paleolitik çağın sonlarında 15. binlerde başladığı anlaşılmaktadır. Ordu'nun Mesudiye ve Kumru ilçelerinde Neolitik,

³ Bu mevzuda şu makalemize bakınız. Ergin Ayan, "Türkiye Selçuklularının Yıkılış Süreci", *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2007)*, Sakarya Üniversitesi Yayını, Sakarya 2008, s. 107-128.

⁴ Bu konuda şu bilgiyi aktarmayı gerekli görmekteyiz. Müneccimbaşı, Türkçe yazılmış olan bir *Selçuknâme*'de gördüğünü söylediği bir bilgiyi şu şekilde nakletmektedir: "Emir Çoban oğlu Timurtaş, Ebû Sâid Bahadır Han'ın buyruğu ile 718 (1317-1318)'de Anadolu'ya gelerek Selçuklu Hanedanı ile ilişkisi olanların hepsini, bir çocuk dahi bırakmayarak yok etti. Bunlardan bazıları dağlara kaçmışlar ve Karamanoğullarına sığınmışlardı. Karamanoğulları ileride işlerine yarar diye aralarında dönürlük yapmışlarsa da, sonradan kalleşlik ederek köklerini kazımışlardır". Müneccimbaşı, *Anadolu Selçukluları*, Terc. H. F. Turgal, İstanbul 1935, s. 94; Müellifin verdiği bu bilgiye dayanarak, Selçuklu hanedanının Anadolu'da 1318'e kadar varlığını devam ettirdiğini söylemek mümkün olmakla beraber, en azından gerçek bir saltanatın devam ettiğini söylemek doğru değildir. O. Turan'ın tesbitine göre Mesud'un ölümü 1308 olup, *Konya Takvimi*'nde yer alan bir kayda göre 1310 yılında V. Kılıçarslan b. III. Gıyâseddin Keyhüsrev Selçuklu tahtına çıkmıştır. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2001, s. 644.

Kalkolitik, Tunç ve Hitit Çağı kalıntılarına rastlanmıştır⁵. Prof. Dr. Mehmet Özsait ve ekibinin bölgede yaptığı yüzey araştırmalarında Kalkolitik Çağ yerleşmelerine ait bulgular elde edilmiştir⁶. Ordu ili yüzey araştırmalarında tıpkı Samsun ve Sinop'ta olduğu gibi M.Ö. 2. binin ilk çeyreğinden sonra terk edildiği ve bu bölgedeki yeni yerleşimlerin Orta Tunç Çağı'nın Asur ticaret kolonileri ile çağdaş (M. Ö. 2000-1750) erken evrelerine tarihlendiği görülmektedir. Güneydeki Hitit yerleşimleriyle gelişen bu durum Kaşkaların varlığı ile açıklanarak Ordu İli de Kaşka⁷ ülkesine dahil edilmiştir⁸.

M.Ö. 5. yüzyılda Ordu yöresinin merkezi olan Kotyora halkının Sinop'a vergi ödediği görülmektedir⁹. *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)* adlı eserinde Ksenophon, yeteri kadar tahlil edebilmiş olmamakla beraber, bölge halkının etnik aidiyeti ile ilgili verdiği bilgide, Kotyora'nın Tibaren halkının topraklarında kurulmuş, bir Yunan kolonisi olduğundan bahsetmektedir¹⁰. Buna mukabil çağdaş araştırmacılar, Ordu ilinin eski adı olan Kutya'nın (<Kot-yorası<Kut-yöresi) Kut Türklerinin mirası olduğunu ve "Kutların yaşadığı bölge, yöre" anlamına geldiğini iddia etmektedirler¹¹.

Bu adın etimolojik tahlilini dil uzmanlarına bırakarak, bu tür iddiaların doğruluğunun ihtimal dışı olmadığını da ifade etmek isteriz. Kaldı ki, İlk Çağ kaynaklarında küçük bir yer olarak tavsif edilen Kotyora'nın, Med ve Pers egemenliğinden sonra, Büyük İskender ve Roma dönemlerini de yaşadığı, fakat etnik yapısında önemli bir değişikliğin olmadığı vurgulanmıştır¹².

Araştırmacıların soyut olan şeyleri nesnelleştirme eğiliminde belirgin bir çabanın görülmesi, benmerkezci tarih anlayışlarının sonucu olarak mazur görülebilirse de, 1071'lere kadar bölgenin Doğu Roma kolonisi olarak kaldığına dair gerçeklere eğilmekten kaçınmalarıyla bir karşıtlık oluşturmaktadır. Öte

⁵ Bk. Hacer Kumandaş, *Ordu İli Kaya Mezarları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2004, s. 2.

⁶ Mehmet Özsait, "1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", *IX. Araştırma Sonuçları*, Ankara 1992, s. 360 vd.

⁷ Kaşkaların çok sayıda kabileden oluşup, Merzifon-Amasya hattının kuzeyinde Kastamonu, Samsun Sinop ve Ordu kıyılarında yaşadıkları sanılmaktadır. Ali Dinçol-J. Yakar, "Nerik Şehrinin Yeri Hakkında", *Belleten*, 1974, XXXVIII/152, s. 317; Kaşkalar, Hititlerin kuzey komşuları olup, Orta Anadolu'daki otorite boşluğundan faydalanarak muhtemelen güneye doğru hareketlenmişlerdir. Serkan Demirel, "Hitit Devleti'nin Kuzey Komşusu Pala Halkı ve Bu Halkın Hititlerle Olan İlişkisi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2012, Sayı 33, s. 235..

⁸ M. Ali Dinçol-J. Yakar, *A. g. e.*, s. 564.

⁹ Özhan Öztürk, *Pontus*, Genesis Kitap, Ankara 2011, s. 492.

¹⁰ Bk. Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, Çev. Tanju Gökçöl, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1984, s. 162.

¹¹ Mesela bk. Necati Demir, "Ordu İlinin Eski Adı "Kotyora" ve Tarihî Alt Yapısı", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Spring 200, Volume 2/2, s. 184.

¹² M. Ali Dinçol-J. Yakar, *A. g. e.*, s. 493.

yandan tarihsel bakımdan yeni bir etnokültürel gerçekliğin farkına varılması, bu çabaları marjinal değerlere yükseltmektedir. 1071 Malazgird Zaferi'nden sonra bölgedeki Trabzon Dukalığı Gabras Ailesi ile Türkmenler arasındaki mücadeleyi konu alan üç araştırma tarafımızdan kaleme alınmıştır¹³. Bu araştırmalarda örtük biçimde var olan Selçuklu-Bizans mücadelesi, bu devletlerden bağımsız olarak Danişmendliler-Gabraslar mücadelesi çerçevesinde formüle edilmiştir. Yalnız satır arasında not etmek gerekir ki Trabzon Dukaları Gabraslar, bölgenin Danişmendlilerin tarafından Türk yurdu edilmesine karşı bir set oluşturmuşlardır. Buna rağmen Danişmendli Yağıbasan, Bafra ve Ünye'yi ele geçirmekle, bölgeyi Türkleştirme rolünü büyük ölçüde yerine getirmiştir¹⁴. Bununla birlikte bölgede Türk egemenliğinin tamamlanması, Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra Hacıemiroğulları tarafından gerçekleştirilmiştir. Türk egemenliğinin bu aşamasında Oğuz-Türkmen birikiminin dinamiğini sağlayan güç olarak artık Selçuklu değil Hacıemiroğulları anılmıştır. Bu ad 14. yüzyılda canlanmış bir yeni Oğuz hâkimiyetinin temsilcisi olmuştur. Tabii ki, bu yerel egemenliğin milli bütünlüğün rolünü azaltıp azaltmadığı, konumuzun dışında tutulmuştur.

Ordu'nun kırsal kesimindeki bu dönem, Hacıemiroğulları yönetiminin dolaylı olduğu yerlerde bile beylik şefine bağlı Türkmen halkının altın çağı olmuştur. Altın çağında Hacıemiroğulları'nın hâkimiyet alanı, siyasi sirkülasyonu sürdürebilecek kadar geniştir. Yerel siyasi milliyetçiliğin lider beyleri, ilk olarak bölgedeki otorite boşluğunun sonuçlarından etkilenerek, ikincisi boy halkına parlak bir gelecek sağlama kaygısından dolayı ortaya çıkmışlardır.

Danişmendlilerin Orta Karadeniz bölgesindeki mirasçılarında Çepni Türkleri bu yörede iki beylik kurmuşlardır. Bunlardan biri Niksar'da kurulmuş olan Taceddinoğulları, diğeri ise Danişmendlilerin sınır kapısının bulunduğu Mesudiye (Milas) Kale Köyü'nde teşkilatlanmış Hacıemiroğullarıdır¹⁵.

¹³ Bk. Ergin Ayan, "Trabzon Dukalığı: Gabras Ailesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, I, KTÜ Matbaası, Trabzon 2007, s. 55-66; Ergin Ayan, "Danişmendname'de Samsun", *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu*, Samsun 2006, s. 609-622; Ergin Ayan, "Danişmendname'de Trabzon", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon Mayıs 2006.

¹⁴ Danişmendliler, Mesudiye'nin 6 km. kadar kuzeydoğusunda bir sınır kalesi inşa edip, yöredeki sınırlarını bu kale vasıtasıyla kontrol etmişlerdir. Necati Demir, *Hacıemiroğulları Beyliği*, Neden Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 53; Türkiye Selçukluları Sultanı II. Kılıçarslan 1173'de Danişmendlilerin varlığına son vermiştir. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, Çev. A. Özeydin, XI, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 314; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, Çev. Ö. Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987, s. 418; Karş. İlhan Erdem, "XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hakimiyet Mücadeleleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1998, Cilt XIX, Sayı 30, s. 58.

¹⁵ Mithat Baş, *Ordu Yöresi Tarihi*, Ordu Belediyesi Yayını, Ordu 2012, s. 85.

Hacıemîroğulları'nın soy ve boy olarak kökeninin Danişmendlilere dayanması muhtemel olmakla birlikte, yakınlıklarını gösteren kanıtlar var mıdır? Esterabâdî'nin, eserinde yer verdiği bir paragraf bilgi, bize bu hususta bir ipucu sağlamaktadır. 1386'lardan sonra, beyliğin başına geçen ateşli ve umutlu genç Süleyman Bey, Taceddinoğulları ile savaşmak zorunda kalınca, yardım istediği Kadı Burhaneddîn, Taceddîn Bey'e yazdığı mektupta Hacıemîroğullarının oturdukları toprakları atalarından miras aldıklarını ifade etmektedir¹⁶ ki, onların o sırada buldukları yerler, eski Danişmendlilerin hâkimiyet sahası içerisindeydi. Yani ileride tekrar ele alacağımız bu mektuptaki ifadeden anlaşıldığına göre onlar Danişmendlilerin mirasçısıydılar.

Danişmendlilere gelince, kaynaklarda açık olarak zikredilmese de Osmanlılara ait ilk tahrir defterlerinde (1455, 1485, 1520, 1530), Danişmendlilerin ilk başkenti olan Sivas'ta, sonraki başkent Niksar'da ve Ordu'da bulunan Çepni köylerinin isimleri yer almaktadır¹⁷. Bu bilgiler bize Danişmendli toprakları içerisinde 24 Oğuz boyundan biri olan Çepnilerin bulunduğunu göstermekle beraber, Danişmendlilerin tam olarak bir Çepni devleti olduğuna dair kesin kanıtı sunmamaktadır.

Hacıemîroğullarının, Danişmendlilerin bir kolu veya devamı oldukları görüşüne karşın, diğer bir görüşü de burada sunmak istiyoruz. Bu görüşe göre Hacıemîroğullarının Sinop'u yurt tutan Çepnilerden olması kuvvetle muhtemeldir. 1277'de Moğol baskıları ve iç ayaklanmalar nedeniyle Türkiye Selçuklularındaki buhranı fırsat bilen Trabzon Rum Devleti hükümdârı Georgios (1266-1280) Sinop'u almak istemişti. Fakat Çepni Türkleri Sinop'ta bulunan gemilere binerek Kralı denizde karşılamışlar ve onu yenilgiye uğratarak perişan bir halde geri çekilmeye mecbur etmişlerdi¹⁸. Çepnilerin bu zaferi onların hem kalabalık hem de teşkilatlı bir topluluk olduklarını gösteriyor. Çepnilerin denizle hiçbir ilgileri olmadığı halde denizde böyle bir başarı kazanmaları da şayan-ı dikkattir. Sinop'un bundan sonraki tarihinde Çepnilerle ilgili fazla bir malumat bulunmamaktadır. Bu nedenle onların Sinop'tan doğuya doğru ilerleyerek, ordu bölgesine geldikleri ve orada Bayram Bey'in idaresinde bir beylik kurdukları Faruk Sümer tarafından kabul edilmiştir¹⁹. Yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı Hacıemîroğullarının kökenini Çepnilere bağlamak doğru olsa gerektir. Nitekim Osmanlı Devleti bölgeyi denetim altına aldığı Giresun-Ordu'yu kapsayan bölgede kurduğu vilayete Çepni vilayeti adını vermesi de bu düşüncemizin somut bir örneğidir ve

¹⁶ Aziz b. Ardeşir-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990, s. 311.

¹⁷ Necati Demir, *Hacıemîroğulları Beyliği*, Neden Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 51 vd.

¹⁸ Bk. İbn-i Bibi, *el-Evamirü'lAla'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk-Name)*, II, Haz. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 238.

¹⁹ Bk. Faruk Sümer, *Çepniler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1992, s. 13.

Osmanlı yöreyi buralarda yoğun bir şekilde yaşayan Türkmenlerin adıyla anmaya başlamıştır.

Trabzon ve çevresinin Osmanlılar tarafından fethine kadar, Giresun ve Kürtün bölgelerinde yaşayan Çepnilerin liderlerinin kim olduğu konusunda Tahrir defterlerinde bazı kayıtlara rastlanılmaktadır. Bunlara göre, Giresun bölgesindeki Çepnilerin lideri Giresun fatihi Hacı Emîr oğlu Süleyman Bey idi. Süleyman Bey, arşiv kayıtlarında “*Mîr-i Çepniyân*” olarak kaydedilmiştir²⁰.

Netice olarak yukarıdaki varsayımların her ikisinde de Hacıemîroğullarının menşei dönüp dolaşıp Çepnilere dayanmaktadır. Hacıemîroğulları hakkındaki en eski bilgilerimiz 14. yüzyılın başlarına kadar gidebiliyor, o da Ordu ve çevresinde bağımsız bir beylik kurarak Trabzon üzerine seferler yapmasıyla başlıyor. Bu tarihten önceki bilgilerimiz ise daha çok kuvvetli varsayımlara dayanıyor ve kesin bir delilimiz yoktur.

Bayramlı ya da Hacıemîroğulları tarihinin başlangıcı

Demek ki, Danişmendlilerin 1178’e kadar siyasi ve tarihi varlığının sona ermesinden sonra bölge, Türkiye Selçukluları’nın hâkimiyetine geçmiş ve İlhanlı Devleti’nin yıkılmasından sonra, Mesudiye (Milas) kalesi ve çevresi merkez olmak üzere, Bayram Bey tarafından kurulan Hacıemîroğulları Beyliği, tarih sahnesinde ortaya çıkmıştır. Bu beyliklerin ansızın ortaya çıkışları Anadolu’da Moğol krizinin ne kadar ciddi olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Aslında Bayram Bey’in adının yazılı tarih kaynaklarında birdenbire zikredilmesi dikkat çekicidir ve öncesinin olmaması merak uyandırıcıdır. Ne var ki, Bayram Bey’in babası olan Satılmış Bey’e ait Osmanlı tahrir defterlerindeki çok önemli kayıtlar gözden kaçırılmamalıdır.

1455 tarihli tahrir defterinde Niyâbet-i Satılmış-ı Bayram’a kayıtlı birçok karye adı geçmektedir²¹. Tahrir defterinde geçen bu ibareden Bayram Bey’in babasının Satılmış Bey olduğu anlaşılacakla beraber, Satılmış Bey hakkında tarihi hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Bu nedenle, tahrir kayıtlarında yer ismi olarak geçen Bayram Bey’in, tarih kaynaklarındaki siyasal tarih ile olan bağlantısı, bu konu ile ilgilenen her tarihçi için çarpıcı bir özellik arz etmektedir. Anadolu’da 1243’te başlayan Moğol istilasının gelecekteki sonuçları, böylesine bir yerel tarihi ortaya çıkarmıştır. Ancak birkaç edebiyatçı veya tarihçi dışında, pek az arkeolog bu konu ile ilgilenmiştir. Bugün bu yöredeki tarihsel belleğin canlı olmadığını ifade etmek isteriz. Zira, geçmiş kuşakların tarihsel tecrübelerini temellendirmeye yardımcı ve destek olacak maddi ve arkeolojik kalıntıların bırakın ortaya çıkarılması, gittikçe yok olmaya yüz tutması, karakteristik ve ürkütücü bir manzara arz etmektedir.

²⁰ Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı’nda Sosyal ve İktisadî Hayat*, Türk tarih Kurumu, Ankara 2002, s. 358.

²¹ Bahaeddin Yediyıldız-Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları*, I, TTK, Ankara 1992, s. 171.

Bu konuyla ilgili olarak Milas kalesinde ve yakınlarında Hacıemîroğullarının geçmişle organik bağlarını kanıtlayacak olan kalıntılar mevcuttur²². Beyliğin ilk yıllarında merkez olarak kullandığı kalenin yakınında bir saray, bir hamam ve üç tane kümbetten oluşan aile mezarlığı bulunmaktadır²³.

Bu vesileyle şunu ifade etmek isterim ki, tarihçi olarak sadece olayları kayda geçiren, hatırlatan ve veri toplayan kişiler olmanın ötesine geçerek, 2012 yılında buraya yaptığımız bir gezi sırasında, bu kümbetlerin sahipsiz ve bakımsız bir durumda olduğunu ve üstüne üstlük definecilerin ya da meçhul şahısların her tarafı kazarak, delik deşik edip, mezarlardaki kemikleri ortalığa saçtıklarını gördüğümüzü hatırlatmak isteriz. Aslında bu kemiklerin karbon testlerinin yapılarak, yaşlarının tespit edilmesinin, yerel ve ulusal tarih açısından büyük bir önemiyetinin olduğunu, bu sempozyum vasıtasıyla duyurmak isteriz. Şüphesiz bu suretle elde edilebilecek veriler, tarihçilerin yapacakları araştırmalarda yararlanabilecekleri materyal olacaktır.

Bu araştırmamızın amacı ve konusu olan dönem yani 14. ve 15. yüzyıllarda hüküm sürmüş olan beyliğe modern araştırmacılar genel bir eğilim olarak Hacıemîroğulları adını vermişlerse de hâkimiyet kurdukları bölge Osmanlı tahrir kayıtlarında Vilâyet-i Bayramlı Me'a İskefsir ve Milas, Canik-i Bayramlı olarak geçmektedir²⁴. Bunun nedeni beyliğin böyle adlandırılmasına muhatap olan tarihi şahsiyetin yani Bayram Bey'in, Hacı Emîr Bey'in babası olmasıdır²⁵. Amacımız, Osmanlı belgelerinde neden Bayram Bey'e izafeten bir isimlendirmenin yapılmış olduğunu açıklamaktır. Beyliğin 14. Yüzyılda hüküm sürdüğü toprakların büyük bir bölümünün Bayram Bey tarafından fethedilmiş olması şüphesiz bu konuya açıklık getirmektedir. Belirli bir zaman ve mekanda yaşamış olan Bayram Bey, 14. yüzyıl Trabzon Rum Devleti kroniğinde yer ve rol alan, en azından bu yüzyılın bölge tarihini etkileyen bir tarihi şahsiyet olarak ele alınmalıdır.

Kilise tarihçisi Panaretos, Eylül 1301'de Trabzon Rum hükümdarı II. Aleksios (1297-1331) ile Türklerin Giresun'da savaşa giriştikleri zaman çok sayıda Türkün katledildiğini kaydediyor. Ancak, bu sefer sırasındaki Türkmen liderinin adı Lampsides tarafından okunamamıştır²⁶. Faruk Sümer'e göre, bu Türkmen başbuğu Bizzat Bayram Bey veya onun baba, ağabey ve amca gibi bir yakını olabilir²⁷. Bazı araştırmacılara göre, Trabzon imparatoru, Türk emir Koustouganen'i tutsak almıştır. Panaretos'ta yer alan bu önderin kimliği tam

²² Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 31.

²³ Mithat Baş, *A. g. e.*, s. 87.

²⁴ B.Yediyıldız-Ü. Üstün, *A. g. e.*, I, s. 398 vd.

²⁵ Bk. İbrahim Tellioglu, "Panaretos Kroniğinin Türklerle İlgili Bölümleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2003, Sayı 143, s. 66.

²⁶ İ. Tellioglu, *A. g. m.*, s. 64.

²⁷ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, İstanbul 1999, s. 323.

olarak belli olmamasına rağmen Prof. Dr. Necati Demir'e göre Kuşdoğan (veya Küçtoğan)'dır²⁸.

Şimdi adı okunamayan bu Türkmen liderinin kim olduğu, daha doğrusu bu sırada bir Türkmen beyinin Giresun dolaylarında bulunup bulunmadığını tesbite çalışalım. 1301'den daha önce böyle birinin adı geçmemektedir. Ancak, 16 Ağustos 1297'de ölen Kaloioannes Komnenos'un zamanında Türklerin Chalybia'yı zapt edip, Trabzon içlerine doğru istilaya giriştiklerini yine Panaretos'dan öğreniyoruz. Demek ki, 1301'deki sefer bu hadisenin intikamı veya rövanşı niteliğini taşımaktadır. Bununla birlikte okunamayan Türkmen liderinin ismi üzerinde fazla durmamak lazımdır. 1297 hadisesinde de Türklerin başında Bayram Bey'in bulunmuş olması pekala mümkündür.

Böylece olayların cereyan ettiği zamandaki Türkmen liderini takriben de olsa tespit etmiş oluyoruz. Şimdi bizzat Bayram Bey'in adının zikredildiği hadiseye geçelim. Panaretos'a göre Bayram Bey, 2 Ekim 1313 akşamı Trabzon'un Pazar yerini işgal etmiştir²⁹.

Şimdi bu hadisenin tahliline gelelim. Bayram Bey bu hadisede adeta bir destan kahramanı gibi görülmektedir. Baskın gece gerçekleşmiştir. Bunlardan başka bu olayda çelişkiler de göze çarpmaktadır. Meselâ Bayram Bey'in Trabzon'un pazar yerini zapt ettiğinden bahsediliyor ki olayın devamından yani pazar yerinin Rumlar tarafından geri alınıp alınmadığından bahis yoktur. Ayrıca, söz konusu pazar yerinin Trabzon'un merkezinde bir yer mi, yoksa herhangi bir beldesi mi olduğu da açık değildir. Naklettiğimiz bu bilgilerden anlaşılıyor ki, Selçukluların inkıza uğradığı bu devirde uçlardaki Türkmenler devletlerarası siyasete karışmışlar, şu veya bu devletle bağımsız mücadelelere girişmişlerdir. Trabzon İmparatorluğu ile Türkler arasındaki mücadelelerin ilk aşamasında meydana gelen Türk akınları daha çok doğrudan Trabzon kentini hedef almış ve Macka Vadisi boyunca meydana gelmiştir. Türkmen akınları 1350'li yıllara kadar aralıksız devam etmiştir. Bu akınlar Trabzon'u çok ciddi bir şekilde tehdit etmiştir.

Türkmenler ile Trabzon İmparatorluğu arasında mücadelenin temelde üç bölgede cereyan ettiğini görmekteyiz: Birinci bölge, Limniya'dan Giresun'a (Kerasous) kadar uzanan kıyılarıdaki kalelerden oluşan hat; ikinci bölge, imparatorluğun güney sınırını oluşturan Trikomia Bandon'u ve Haldiya Temasını da içeren ve Bayburt'a kadar uzanan sınır; üçüncü bölge ise Trabzon'un doğu kıyısında bulunan Gemora Bandonu, Sürmene (Sourmania), Rize (Rhizaion) ve Lazistan Temasından oluşmaktaydı.

Trabzon'un denizyolu vasıtasıyla dışarı ile ulaşımını sağlayan ve bölgenin önemli merkezleri olan Limniya, Ünye (Oinaion), ve Kerempe Burnu (Jason Cape) Türkler tarafından her an fethedilebilecek durumdadır. Trabzon İmparatorluğu bahsedilen bölgeleri gözden çıkarmayı kabullendiğinden ve

²⁸ Necati Demir, *A. g. e.*, s. 56.

²⁹ İ. Tellioglu, *A. g. m.*, s. 64; Karş. F. Sümer, *A. g. e.*, 324.

Türkmen hareketlerini durduracak gücü olmadığından, bölgede çok şiddetli mücadelelerin yaşandığını söylemek zordur³⁰.

Buna mukabil Türkmenlerin de zaman zaman zayıf kaldıklarını yukarıdaki hadisenin devam safhasından anlamaktayız. Bayram Bey, 30 Ağustos 1332'de büyük bir ordu ile Palaiomatzoka (Hamsiköy)'ya gelmişse de çok sayıda asker ve at kaybederek başarısız olmuştur³¹.

Şayet bu bilgi doğru ise, bu takdirde Trabzon İmparatorluğu'nun Bayram Bey'in Türkmenlerine karşı müttefik veya müttefikler bulmuş olması icap eder ki, bu ihtimal dahilinde olmakla beraber bu hususta hiçbir belgesel kanıt yoktur. Ancak, hadiselerin seyrinden çıkardığımız sonuca göre ve bilhassa 29 Haziran 1348'de Trabzon üzerine yapılan sefer, en azından Türk cephesinin müttefiklerden oluştuğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Bu suretle Trabzon Rumlarının da bir hayli çetin düşmanlar oldukları görülmektedir. Buna göre anılan tarihte, Erzincan'dan Ahi Ayna Bey, Bayburt'tan Mehmet Rikâbdâr, Amid'den Turali Bey, Bozdoğan ve Çepni, Trabzon'a gelip savaştılar³². Görülüyor ki, bu müttefik Türk grubu şartların müsait olmayışı nedeniyle ricat etmiştir. Yalnız, ricatla sonuçlanan bu seferin konumuz bakımından önemli olan noktası, sefere katılanların içerisinde geçen Çepni adıdır. Şimdi bu hadisenin cereyanında rol oynayan Çepni, bir şahıs adı mıdır, yoksa bununla bir topluluk mu kastedilmektedir? Samsun-Trabzon arasında Çepni Türklerinin yerleşmiş olduğunu biliyoruz Fakat, Panaretos, daha önce Bayram Beyi zikrettiğine göre, burada neden Çepni adını kullanmıştır sorusuna şimdilik yanıtımız yoktur. Büyük bir ihtimalle burada Çepni adı bir topluluğu ifade etmek için kullanılmış olabilir.

Verdiğimiz bu bilgilerden başka, kaynaklarda Bayram Bey'den haber alınamamaktadır, ne zaman öldüğü ise meçhulümüzdür. Bayram Bey, Trabzon-Samsun arasındaki Türkmenlerin bir kısmının olsun kendi etrafında toplanmalarını sağlayarak, onlara daha fazla nizamî bir şekil veren teşkilatçı bir şahsiyet olarak görülmektedir. Mezarının Mesudiye'nin Kaleköyü'ndeki kümbetlerde olup olmadığı ancak bir arkeolojik araştırmayla anlaşılacaktır. Çünkü tüm beylik aile bireylerinin gömülü olduğu üç adet kümbet buradadır. Kümbetlerin üst kısmına ait bir kitabede şunlar yazılıdır: “*fi şehri Rebiülevvel senete sittetin erba'in ve semanû mie fi hicretin nebeviye*” (Rebiülevvel 846=Temmuz/ağustos 1442)³³. Anlaşıyor ki, bu tarihli kitabe, beylik Osmanlı Devleti'ne bağlandıktan sonra yazılmıştır.

³⁰ Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 187.

³¹ İ. Tellioglu, A. g. m., s. 64.

³² İ. Tellioglu, A. g. m., s. 64.

³³ Mithat Baş, A. g. e., s. 90.

Hacı Emîr İbrahim Bey

“Zamanı kendi haline bırak.
Kendini akıllı sanan çok
kimse Onu ıslah etmek için
uğraştıysa da ıslah edemedi”

Esterâbadî

Daha önce Bayram Bey’in oğlu olduğunu izah ettiğimiz Hacı Emîr İbrahim Bey, babasının takip ettiği gayeye uygun olarak, icraatının başlangıç safhasında 13 Kasım 1357 Pazartesi gününde çok sayıda savaşçı askeriyle birlikte Matzouka(Maçka)’yı işgalle birlikte muhafızların hazırlıksız yakalanmaları yüzünden pek çok insanı öldürüp, mahsulü ve depoyu harap etmiştir³⁴.

Öyle görünüyor ki, Hacı Emîr İbrahim Bey’i bu sefere götüren unsurlar, tahrip amacıyla birlikte, Trabzon Rumları üzerinde yarattığı psikolojik tesirlerdir. Oldukça esaslı bir tahrip yaptığı Trabzon Rum Devleti arazisine giren Hacı Emîr İbrahim Bey’in buradan ganimet alıp dönmüş olduğunu bilmemekle beraber, yıpratma harbi konusunda oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Hacı Emîr İbrahim Bey’in bu seferi Trabzon Rumlarının kudretini sarsmış olup, bilhassa imparatorun iki taraf arasında siyasi sıhriyet kurulması hususundaki teşebbüsüne zemin hazırlamıştır.

Gerçekten Panaretos Kroniği’nde gördüğümüz gibi, şüphesiz Türkmenlerle iyi geçinebilmenin ve varlığını sürdürebilmenin yollarını arayan İmparator III. Aleksios (1349-1390), Kyr I. Basileios (1332-1340)’un kızı³⁵ olan kız kardeşi Theodora’yı 29 Ağustos 1358 Çarşamba günü Hacı Emîr ile evlendirmek üzere göndermiştir³⁶. Bundan 3 yıl sonra 1361’de ise III. Aleksios, bizzat Panaretos’un içinde bulunduğu bir heyetle birlikte kız kardeşini ziyaret etmek üzere Giresun’a kara yoluyla gitmiş, orada Hacı Emîr tarafından karşılandıktan sonra, onlara veda ederek geri dönmüştür³⁷.

Görülüyor ki, Hacı Emîr, Trabzon tekfurunun eniştesi olmakla beraber, onu ayağına getirtecek kadar diplomatik bakımdan nüfuzlu bir bey idi. Bu hususta kaynağımızdaki bilgilere göre, aynı diplomatik gayelerle kız verilerek

³⁴ İ. Tellioglu, A. g. m., s. 66.

³⁵ M. Baş (A. g. e., s. 92) tarafından I. Basileios’un kız kardeşi olarak belirtilmiştir, fakat İ. Tellioglu’nun tercümesinde I. Basileios’un kızı olarak geçmektedir. Buradaki hata kaynaktaki ifadeyi yeterince anlayamamaktan kaynaklanmaktadır. Çünkü kaynak Theodora’nın, I. Basileios’un kızı olduğunu yazmakla beraber, kızı evlendirmek üzere gönderme fiilinin I. Basileios’un oğlu olan III. Aleksios zamanında yapıldığı ortaya çıkmakta, dolayısı ile Theodora mevcut imparatorun kız kardeşi olmaktadır. Zira, 1358 tarihinde I. Basileios artık hayatta değildir ve devleti henüz 20 yaşında bulunan oğlu Aleksios yönetmektedir. Keza Necati Demir (A. g. e., s. 68) de aynı hataya düşerek, bu tarihte ölmüş bulunan I. Basileios’a birtakım filler yüklemiştir.

³⁶ İ. Tellioglu, A. g. m., s. 67.

³⁷ İ. Tellioglu, A. g. m., s. 67.

akrabalık kurulan Amid Emîri Turali'nin oğlu Kutlu Bey ise kendisi bizzat karısı Maria ile birlikte Trabzon'u ziyaret etmiştir³⁸.

Bilindiği gibi, bu tür ziyaretlerde kimin, kimin ayağına gideceği diplomasi protokolü bakımından bilhassa önemlidir. İmparatorun komşu Türk beylik veya devletleriyle bu tür akrabalık ilişkileri tesis ederek, müsait şartlar elde edebilme çabalarına rağmen, 1365 ve 1369 yıllarında Chaldia ve Golacha, yine Türkler tarafından istila ve tahrip edildi³⁹. Ancak bu bölgeleri alan Türklerin Hacıemîroğulları mı, yoksa Akkoyunlular mı oldukları belli değildir.

Bir süre sonra Hacı Emîr'le kurduğu akrabalıktan umduğu faydaları sağlayamayan imparator, bu siyaseti terk ederek, rotayı Türk'ü Türk'e karşı kırdırma politikasına çevirmek suretiyle, Hacıemîroğulları'na karşı Taceddinoğulları⁴⁰'nı kullanma yolunu tutmuştur. İmparatorun kendi siyasetinde durumunu böyle telakki etmesi, ileride göreceğimiz gibi aldanmadığını gösteriyor.

Eretna Devleti'ne vergi ve asker vermekle yükümlü olmakla birlikte, 1379 yılından itibaren bağımsız bir şekilde hareket etmeye başlayan Taceddin Bey, Eratna Devleti'nin hakimiyetinden kurtulduktan sonra; Niksar, Amasya, Samsun, Ordu, Giresun'un batısını ve Trabzon'un güneyini ve İskefsir (Reşadiye)'i hakimiyeti altına aldı ve kışları Yeşilirmak Deltası boyunca dağlardan kıyılara inerek yağma ve akınlarda bulunuyordu⁴¹.

Trabzon Komnenosları, evlilik yoluyla, müttefik olacakları Taceddin Bey'in Trabzon'u ciddi olarak tehdit etmesini ve de diğer Türkmen beylikleri ile ittifak kurmasını engellemiş olacaktı. Şebinkarahisar Beyi Kılıçarslan'ın tehdidi yüzünden, III. Aleksios, kızı Eudokia'yı 8 Ekim 1379'da Taceddin Bey'le evlendirerek onunla hısımlık ve ittifak kurmuş oldu⁴². Bu evlilik anlaşmasıyla Limnia dolaylı olarak Trabzon İmparatorluğu'nun kontrolü altına girmiş oldu.

Taceddinoğulları ile Hacıemîroğulları arasındaki ilişkileri anlatmadan önce Trabzon Devleti ile çevredeki Türk devletlerinin durumlarını tetkik edelim. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, 1379 yılından itibaren 14. yüzyılın sonuna kadar, Erzincan Emîrliği, Trabzon İmparatorluğu ile aynı sınırı paylaşan

³⁸ İ. Tellioglu, A. g. m., s. 67.

³⁹ İ. Tellioglu, A. g. m., s. 67.

⁴⁰ Esterâbadî'nin *Bezm u Rezm* adlı eserinde ve Osmanlı kaynaklarının isimlendirdiği şekliyle Taceddinoğulları ya da Canik Beyliği Emîr Taceddin tarafından yönetilmiştir. Esterâbadî, *A. g. e.*, s. 145; Sait Kofoglu, "Selçuklu Sonrası Kuzeydoğu Anadolu'da Bir Uç Beyliği: Taceddinoğulları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2005, Sayı 18, s. 77; Aynı Müellif, "Taceddinoğulları: A Post-Seljukian Era Border Country In Northeast Anatolia", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2011, Cilt 6, Sayı 11, s. 17-21; Mevlüt Oğuz, "Taceddinoğulları", *D.T.C.F. Dergisi*, 1948, VI/5, s. 474.

⁴¹ Murat Keçiş, *A. g. e.*, s. 223.

⁴² İ. Tellioglu, A. g. m., s. 68.

tek devlettir. Sadece Kuzeypbatı'daki Filabonites vadisi (Tirebolu Suyu), Hacı Emir Beyliği ve göçebe Cephilerle Trabzon İmparatorluğu arasındaki sınırı meydana getiriyordu. Haldiya'nın güneybatısı ve Heriana'nın doğusu, Mutahharten'in vassalı olan Karahisar Beyliği'ne aitti. Lazike sınırına kadar olan yerler Erzincan Emîrliği'nin sınırında bulunuyordu. Emîr Mutahharten, Bayburt, Tercan, Kemah ve İspir'e hakimdi⁴³.

Görünüşe göre, 1380'lerden itibaren geçen yirmi yıllık dönemde Trabzon İmparatorluğu'nun, Anadolu'nun diğer kısımlarına olan geçişi bu bölgede ortaya çıkan beyliklerin hareket ve faaliyetleri sonucunda engellenmiştir. Şüphesiz bunun sebebinin bölgede yeni fetihler yapmak isteyen birçok güçlü beyin ortaya çıkmasının olduğu kabul edilebilir. Yaşanan bu gelişmeler sebebiyle Mutahharten'in Trabzon İmparatoru'nun kızıyla evlenmesiyle⁴⁴ iki taraf arasında kurulan ittifak, Trabzon İmparatorluğu için, hem imparatorluk sınırlarının güvenliğinin sağlanması hem de Anadolu ve Azerbaycan içleri ile olan ticari bağlantılar nedeniyle büyük önem arz etmekteydi. Anlaşılan odur ki, Komnenoslar varlıklarını devam ettirebilmek için güçlü Türkmen Beylerinin himayesine muhtaçtılar.

Gerçekten de Panaretos'un kaydettiği, III. Aleksios'un 1380'de Cephilere karşı düzenlediği sefer dışında, on yıl boyunca Türkler ile herhangi bir çatışmadan söz edilmemesi bunu teyid etmektedir⁴⁵.

Trabzon Rum Devletinin 14. asır sonlarındaki durumunu belirttiikten sonra yine Hacıemîroğulları'na dönelim. Hacı Emîr İbrahim Bey, 1387 yılında ciddi bir hastalığa yakalandığında, ölümünden sonra oğulları arasında çıkacak taht kavgalarını önlemek amacıyla, sağlığında beylik yönetimini oğlu Süleyman Bey'e bıraktı. Sağlığına tekrar kavuşsa bile emîrliği geri almak için talepte bulunmayacağını taahhüt etti⁴⁶.

Hacı Emîr tarafından iyi niyetle düşünülmüş olsa bile bu hadise, hanedan mensupları arasındaki ilk ayrılık hadisesini meydana getirmiştir. Daha doğrusu, bir süre sonra Hacı Emîr iyileşince oğlunun beyliğine tahammül edemeyip, beyliğini geri almak isteyince, baba-oğul arasındaki iktidar kavgası, onları düşmanlık derecesine kadar getirdi. Böylece Hacı Emîr, ortaya çıkmaması için önceden tedbir almaya çalıştığı iç savaşa kendisi sebep olmuş oldu⁴⁷.

Bu aynı zamanda Taceddînoğulları ile Hacıemîroğulları arasında çok

⁴³ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 36; Ruy Gonzales De Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Aeyahat*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Kesit Yayınları, İstanbul 2007, s. 72; Karş. Murat Keçiş, *A. g. e.*, s. 215.

⁴⁴ Clavijo, *A. g. e.*, s. 72.

⁴⁵ İ. Tellioglu, *A. g. m.*, s. 68.

⁴⁶ Esterâbadî, *A. g. e.*, s. 309 vd.

⁴⁷ Esterâbadî, *A. g. e.*, s. 310 vd.

uzun zaman önce var olan gizli düşmanlığın da fiiliyata dökülerek ortaya çıkması anlamına geliyordu. Meselenin burasında şu soruya da yanıt vermek icap eder. Süleyman Bey, babasının tekrar emîrlik makamına geçmesine neden razı olmamıştır? Kaynağın ifadesine göre, Süleyman Bey, kendine olan özgüveninden ve ileri görüşlülüğünden dolayı azledilmeye gönlü razı olmamıştır.

Bu arada kavga ve görüş ayrılıkları derinleştikçe, dış düşmanlar da beylik topraklarına ellerini uzatmaya başladılar. “Dışta olan içte başlar” siyaset prensibi uyarınca, içteki kavgalar, Hacıemîroğulları tarihinde ilk defa olarak diğer Türk beylikleriyle olan dış mücadeleleri de başlatmıştır.

Komşusu olan Hacıemîroğulları’na karşı Taceddîn Bey’in siyaseti, Terme tarafından iki kez saldırmak, başarı kazanamayınca da yeni bir saldırı için hazırlık yapmak olmuştur⁴⁸.

Süleyman Bey

“Her hür kişi, diğer hür kişilerin koruyucusudur”

Esterâbadî

1386’dan sonra beylik yönetiminde Hacı Emîr Bey’in ismi geçmediğine göre, Süleyman Bey’in babasına karşı üstünlük kurup, emîrliğini sürdürdüğü açıktır. Bu suretle Hacıemîroğulları yönetimindeki istikrarın devam etmiş olduğu anlaşılıyor.

Beyliğin topraklarını eline geçirmek isteyen ve giriştiği iki teşebbüsünde de başarı sağlayamayan Taceddîn Bey, üçüncü kez harekete geçmeye kalkışınca, Süleyman Bey, Kadı Burhaneddîn’den yardım istemek üzere, ona arka arkaya elçiler ve mektuplar göndermeye başladı. Bunun üzerine Kadı Burhaneddîn, güvendiği adamlarından Şeyhülislâm Yar Ali’yi Taceddîn Bey’i ikaz etmek üzere görevlendirdi. O, görevini başarı ile yerine getirdi. Görülüyor ki, Kadı Burhaneddîn’in düşmanlığını üzerine çekince maksadına erişemeyeceğini kestiren Taceddîn Bey ilk safhada, bu elçilik heyetine, Hacıemîroğulları topraklarına bir daha saldırmayacağına söz vermiştir⁴⁹.

Ancak Taceddîn Bey, sözünü yerine getirmek şöyle dursun, henüz Şeyhülislâm Yar Ali, onun yanından geri dönmek için hareket etmeden ordu kurarak, 24 Ekim 1386’da Hacıemîroğulları topraklarına saldırdı. Ancak, karşılaşma Süleyman Bey’in zaferiyle sonuçlanmış, Taceddîn Bey ile birlikte 500 (Panaretos’da 3.000) askeri öldürülmüştür⁵⁰.

Hacıemîroğulları’nın başına geçtikten sonra, Süleyman Bey’in Taceddîn Bey ile mücadelesi burada sona ermektedir. Önce bu hadisenin yarattığı sonuçlara bakalım:

⁴⁸ Esterâbadî, A. g. e., s. 311.

⁴⁹ Esterâbadî, A. g. e., s. 311 vd.

⁵⁰ Esterâbadî, A. g. e., s. 312 vd.; İ. Tellioglu, A. g. m., s. 68.

Bu hadiseyi biri İslâm diğeri Grek iki kaynak da vermekte, bu kaynaklar bir takım ayrıntılar dışında çelişmemektedir. Süleyman Bey'in başvurusu üzerine, iki tarafın arasına girerek, tehdit içeren bir mektup⁵¹ göndermesinden, Kadı Burhaneddîn'in bölgenin en kudretli Türk hükümdârı olduğu anlaşılmaktadır.

Taceddîn Bey'in öldürülmesi münasebetiyle, Kadı Burhadeddîn'in, müteveffa beyin başkenti olan Niksar'ı direnişsiz bir şekilde teslim aldığı Esterâbadî'den öğreniyoruz. Süleyman Bey'in yakınlarından birini Niksar'a gönderip bağlılığını bildirmesi üzerine, Kadı Burhadeddîn'in, İskefsir kalesini içindeki zahire ve eşyaları ile birlikte Süleyman Bey'e bağışladığını (*resm-i suyurgical*) yine bu kaynaktan tesbit edebiliyoruz. Buna ilâve olarak, bu iki Türkmen Beyi; biri Süleyman Bey, diğeri Taceddîn'in oğlu Mahmûd Çelebi, bizzat Kadı Burhaneddîn'in aracılığıyla saldırmazlık anlaşması yapmışlardır⁵².

Gördüğümüz gibi, Taceddîn Bey'in Hacıemiroğulları'na saldırması bölgede bir hareketliliğe sebep olmuştur. Nitekim Kadı Burhadeddîn, Niksar'da bu işlerle uğraşırken, bu defa Erzincan Emîri Mutahharten'in, bölgedeki hareketliliğe müdahil olarak, Sivas'a saldırmak için hazırlık yaptığı haberi gelmiştir. Bu defa Kadı Burhadeddîn, tedbir olmak üzere, Süleyman Bey'den bağımlılık şartlarına göre, buyruğu altındaki kuvvetlerle yardıma gelmesini isteyince, karşı tarafın hazırlık yaptığını gören Emîr Mutahharten, bu saldırıdan vaz geçmiştir⁵³.

Görülüyor ki, topraklarını genişletmek isteyen Mutahharten, Kadı Burhaneddîn'in almış bulunduğu ciddi tedbirler karşısında herhangi bir savaşa girişmek imkanı bulamadan geri dönmüştür. Kendisinden yardım istendiğinde, Sivas'a kadar gelip, Kadı Burhaneddîn'e katılan Süleyman Bey ise herhangi bir savaşa girmeksizin tehlikeyi atatabilmiştir.

Bu ve bundan önceki bilgilerden anlaşılıyor ki, Süleyman Bey ile Kadı Burhaneddîn sıkı bir ittifak kurmuşlardır. Buna mukabil, ittifak sisteminin zamana ve şartlara göre değiştiği de gözlenmektedir.

Nitekim yukarıdaki olaylardan çok kısa bir süre sonra 1388 yılında, Kadı'ya karşı Osmanlılarla Memlûkluların yaptıkları tecavüzi bir ittifak anlaşmasına, Kadı'ya bağımlılık şartlarını unutan Süleyman Bey'in de katıldığı

⁵¹ Bu mektupta şöyle denmektedir: “Sen, zorla onların atalarından miras kalmış olan ülkelerini almak isteyip, onların canına ve malına saldırmayı uygun gördün.....Kendi vilâyetinle yetin, onlarınkine göz dikme.....Eğer bu dediklerimin aksine davranırsan, ona yardım edip, onun tarafında yer alırız...”. Esterâbadî, *A. g. e.*, s. 312.

⁵² Esterâbadî, *A. g. e.*, s. 313 vd.

⁵³ Esterâbadî, *A. g. e.*, s. 315; Karş. Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1970, s. 91.

görülmektedir⁵⁴.

Süleyman Bey'in, karşı cepheye katılması, gittikçe yükselen Osmanlı gücünden yıldığı ve Kadı Burhaneddin'den bağımsız kalmak istediği şeklinde yorumlanabilir.

Bölgedeki diğer Türkmen beylikleri de 1391 senesinde Yeşilirmak-Kelkit vadisinde görünen Osmanlı Padişahı I. Bayezid'i metbu tanıyarak, Kadı'ya karşı düşmanlıklarını devam ettirmişlerdi. Ancak, Osmanlı padişahının Rumeli meseleleri ile uğraşmasından faydalanan Kadı Burhaneddin, 1393-1394 yıllarında Canik üzerindeki hâkimiyetini yeniden tesis etmek üzere harekete geçti. Canik bölgesinde yeni bir kalenin inşasına başlayıp, tehditkâr bir tavır takınıncı, bölgedeki Türkmen emirlerinden Osmanlı dostu Hacı Emir oğlu Süleyman Bey ile Taceddin oğlu Mahmud Çelebi arasında tedafuî bir anlaşma yapıldı. Fakat, bu ittifakın fazla uzun sürmeyip, kısa bir süre sonra dağıldığı anlaşılmaktadır⁵⁵.

Naklettiğimiz bu bilginin devamında, Kadı Burhaneddin'in Canik tarafındaki Türkmen beylerinin tecavüzlerinden çekindiği ve onların saldırılarından korunmak için Niksar civarında tahkimat yaptırdığı neticesi ortaya çıkmıştır⁵⁶.

Yani Türkmen beylikleri artık bölgede inisiyatifi ele almışlar ve kendi güçlerini Kadı Burhaneddin'e kabul ettirmişlerdir. Dolayısıyla naklettiğimiz bilgi yorum gerektirmeyecek kadar açıktır.

Gerçekten de vermiş olduğumuz bu bilgi 1397 yılı içerisinde Süleyman Bey'in Giresun kalesini kati olarak fethetmesinin⁵⁷, ülkesinin iç ve güney kesimlerindeki emniyet durumuyla alakalı olduğu düşünülebilir. Gördüğümüz gibi, Süleyman Bey'in kendisine muhalefetine rağmen Kadı Burhaneddin, bu fetih haberi üzerine payitahtında şenlik davulları çaldırılmış, fetih ve zaferini tebrik için Süleyman Bey'e elçiler göndermiştir⁵⁸.

Yıldırım Bayezid, 1398 İlbaharında Samsun'u alması, Canik bölgesindeki Osmanlı hâkimiyetini kuvvetlendirdi. Çarşamba, terme ve Niksar taraflarına sahip olan Taceddin oğulları Mahmud ve Alparslan ile Ordu bölgesi hâkimi ve Giresun fatihi Süleyman Bey, Bafra hâkimi Taşanoğulları hep birlikte Osmanlı egemenliğini kabul ettiler. Bu münasebetle Osmanlı hududu Trabzon sınırlarına kadar dayandı⁵⁹.

Buna göre hüküm vermek gerekirse, Yıldırım Bayezid'in bu bölgede kesin egemenlik sağlamasının, bölgede siyasi ve askeri bakımdan önemli bir

⁵⁴ Yaşar Yücel, *A. g. e.*, s. 132.

⁵⁵ Yaşar Yücel, *A. g. e.*, s. 136 vd.

⁵⁶ Yaşar Yücel, *A. g. e.*, s. 139.

⁵⁷ Esterâbadî, *A. g. e.*, s. 485.

⁵⁸ Esterâbadî, *A. g. e.*, s. 485; Karş. Yaşar Yücel, *A. g. e.*, s. 148 n. 299.

⁵⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 298.

olarak rol oynadığını gördüğümüz Kadı Burhaneddin'in, aynı yıl Zara-Divriği arasında Karabel denilen mevkide Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey tarafından öldürülmesinin ortaya çıkardığı şartlardan kaynaklandığı söylenebilir⁶⁰. Diğer taraftan bu bölgedeki Türkmen beyliklerinin hareketlerinden anlaşılıyor ki, onlar kuvvetli bir devlete dayanmadan tutunmanın mümkün olmadığını görmüşlerdir.

Fakat, Yıldırım Bayezid, 1402'de Ankara Savaşı'nda Timur tarafından yenilince, aynı duruma benzer bir şekilde görülüyor ki, bu mağlubiyetten sonra diğer Anadolu beylikleri gibi Hacıemiroğulları da bağımsız hareket etmeye başlamışlardır.

Süleyman Bey'in ne zaman öldüğü meçhulümüzdür. O'nun beyliği dönemindeki en önemli icraatlarından birisi de 1380'li yıllarda beyliğin merkezini Kaleköy'den Ordu il merkezinin 4 kilometre güneyindeki Eskipazar'a taşınmasıdır. 1455 tarihli tahrir defterinde beyliğin merkezi olan Bölük-i Niyâbet-i Ordu'da yani Eskipazar'da, Bayram Çelebi'nin evlatlarının yurdu olduğu belirtilen Mezra'a-i Süleyman Beğlü ismiyle bir yerleşim yeri kayıtlıdır⁶¹. Eskipazar'daki mezarlıkta bulunan mezar taşları, cami çevresinde bulunan harabelerin bir kısmı bu dönemden kalmaz. Ayrıca çevredeki arazinin bizzat beylik idarecilerine ait olduğu bilinmektedir⁶².

Sonuç

Hacıemiroğulları'nın Orta ve Doğu Karadeniz yöresinin tarihi üzerindeki etkisi bizi burada değineceğimiz ve sonuç olarak ortaya koyacağımız şu noktaya getirmektedir. Bu beyliğin gerçekte iç içe geçmiş iki tarihi tesiri olmuştur: Bölgenin Türkleşmesindeki etkisi ve Trabzon Devleti'ne olan etkisi. Zaten bölgenin Türkleşmesine olan etkisi olmasa hiçbir yerli tarihçi, Trabzon Rum Devleti üzerine etkisi olmasa hiçbir yabancı tarihçi bu konuyla ilgilenmek ihtiyacını duymazdı. Örneğin, yabancı tarihçilerden A. Bryer, D. Winfield, A. Hahanov, Lebeau dışında bu konuda yazan tarihçi sayısı fazla değildir. Her şeye rağmen Hacıemiroğulları Beyliği, bölgenin sahil kesiminin fethedilmesiyle birlikte tam bir Türk yurdu haline getirilmesinde büyük rol oynamıştır. Fakat sahilden içerideki yaylaların dışına çıkıldığında o kadar anlamlı değildir, çünkü güney sınırlarından içerilerdeki devlet ya da beylikler üzerinde etkisi hakikaten siyaseten fazla olmamıştır.

Öbür yandan Osmanlı Devleti, Anadolu'da Türk birliğinin sağlanmasında son derece bütünleyici rolü olan bir tarih sürecinin mimarıdır. Osmanlı Devleti, Anadolu'da yaşayan Türkmen beyliklerinin gözünde ne gibi bir anlam ifade etmiştir. Osmanlı Devleti, Anadolu Türklüğünü gücünün ve itibarının zirvesine ulaştırmıştır. Hacıemiroğulları Fetret Devri'nde bir süreliğine kesintiye uğramış olsa da Osmanlı birliğine katılan beyliklerden biri

⁶⁰ Ebu Bekr-i Tihranî, *A. g. e.*, s. 41 vd.

⁶¹ B.Yediyıldız-Ü. Üstün, *A. g. e.*, I, s. 15.

⁶² Necati Demir, *A. g. e.*, s. 76 vd.

olmuştur. Hacıemîroğulları'nın Ankara Savaşı'ndan sonra tekrar Osmanlı yönetimine ne zaman girdiği kesin olarak bilinmemekte ve bu konuda kaynaklarda herhangi bir bilgiye de rastlanmamaktadır. Ancak, İspanya Kralı Hanry'nin elçisi Ruy de Gonzales Clavijo, 1404 yılında yani Fetret Devri'nde Samsun yakınlarından Tirebolu'ya kadar sahilin boydan boya Erzamir isimli bir beye ait olduğunu yazmaktadır⁶³ ki bu muhtemelen Hacı Emîr isminin değişik bir versiyonudur ve Hacı Emîr İbrahim Bey'in ailesinden biridir. 1455 tarihli tahrir defterlerinden ise bu tarihten önce beyliğin topraklarının kesin olarak Osmanlı Devleti'ne bağlandığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

- ABÛ'L-FARAC, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, Çev. Ö. Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987.
- AYAN, E., "Danişmendname'de Samsun", *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu*, Samsun 2006, s. 609-622;
- AYAN, E., "Danişmendname'de Trabzon", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon Mayıs 2006.
- AYAN, E., "Trabzon Dukalığı: Gabras Ailesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, I, KTÜ Matbaası, Trabzon 2007, s. 55-66;
- AYAN, E., "Türkiye Selçuklularında Köle Emîrler (III): Emîneddîn Mikael", *Karadeniz Dergi*, 2009, Sayı 4, s. 9-18.
- AYAN, E., "Türkiye Selçuklularının Yıkılış Süreci", *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2007)*, Sakarya Üniversitesi Yayını, Sakarya 2008, s. 107-128.
- AYAN, E., "Türkiye Selçuklularında Köle Emîrler (II): Şemseddîn Yavtaş", *Omeljan Pritsak Armağanı (A Tribute to Omeljan Pritsak)*, Sakarya Üniversitesi Yayını, Sakarya 2007, s. 471-482.
- AZİZ B. ARDEŞİR-İ ESTERÂBADÎ, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990.
- BAŞ, M., *Ordu Yöresi Tarihi*, Ordu Belediyesi Yayını, Ordu 2012.
- BOSTAN, H., *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadî Hayat*, Türk tarih Kurumu, Ankara 2002.
- DEMİR, N., "Ordu İlinin Eski Adı "Kotyora" ve Tarihî Alt Yapısı", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Spring 200, Volume 2/2, s. 179-184.
- DEMİR, N., *Hacıemîroğulları Beyliği*, Neden Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- DEMİREL, S., "Hitit Devleti'nin Kuzey Komşusu Pala Halkı ve Bu Halkın Hititlerle Olan İlişkisi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2012, Sayı 33, s. 231-236.
- DİNÇOL, A-YAKAR, "Nerik Şehrinin Yeri Hakkında", *Bellekten*, 1974,

⁶³ Clavijo, *A. g. e.*, s. 61.

XXXVIII/152, s. 563-582.

- EBU BEKR-İ TİHRANÎ, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- ERDEM, İ., “XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hakimiyet Mücadeleleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1998, Cilt XIX, Sayı 30.
- İBN-İ BİBİ, *el-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk-Name)*, II, Haz. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- İBNÜ'L-ESİR, *El-Kâmil fi't-Tarih*, Çev. A. Özyayın, XI, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- KEÇİŞ, M., *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2009.
- KOFOĞLU, S., “Selçuklu Sonrası Kuzeydoğu Anadolu'da Bir Uç Beyliği: Taceddinoğulları”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2005, Sayı 18, s. 67-98.
- KOFOĞLU, S., “Taceddinoğulları: A Post-Seljukian Era Border Country In Northeast Anatolia”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2011, Cilt 6, Sayı 11, s. 9-30.
- KSENOFON, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, Çev. Tanju Gökçöl, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1984.
- KUMANDAŞ, H., *Ordu İli Kaya Mezarları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2004.
- MÜNECCİMBAŞI, *Anadolu Selçukîleri*, Terc. H. F. Turgal, İstanbul 1935.
- OĞUZ, M., “Taceddinoğulları”, *D.T.C.F. Dergisi*, 1948, VI/5, s. 469-487.
- ÖZSAİT, M., “1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, *IX. Araştırma Sonuçları*, Ankara 1992.
- ÖZTÜRK, Ö., *Pontus*, Genesis Kitap, Ankara 2011.
- RUY GONZALES DE CLAVİJO, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Aeyahat*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Kesit Yayınları, İstanbul 2007.
- SÜMER, F., *Çepniler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1992.
- SÜMER, F., *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, İstanbul 1999.
- TELLİOĞLU, İ., “Panaretos Kroniğinin Türklerle İlgili Bölümleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2003, Sayı 143, s. 63-68.
- TURAN, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2001.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- YEDİYILDIZ, B., *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.



YEDİYILDIZ, B.-ÜSTÜN, Ü., *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları* , I, TTK, Ankara 1992.

YÜCEL, Y., *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.

Ekler

**Resim 1: Mesudiye Yukarı Gökçe Köyü Yukarı Faldaca
Mevkiindeki KALE (20 Mayıs 2012 Pazar)**



**Resim 2: Ordu'nun ilk Türk yerleşim yeri Eskipazar kalıntıları (05
Şubat 2012)**



Resim 3: Mesudiye Kaleköy Kumbet Kalıntıları



Yemen ve Yemen’de Şehit Olan Tokatlılar

İbrahim AYKUN*

Özet

Yemen Osmanlı tarihinde acılarıyla anılan bir yer olmuştur. Devletin her tarafına asker gönderilmesine, her tarafta şehit verilmesine rağmen hiçbirisi Yemen kadar içimizi acıtmamıştır. Şehit sayımız bile tam olarak bilinmemektedir. Ama yüzbinlerden hatta milyonlardan bahsedilmektedir. Yemen’e gönderilen ve orada şehit olan askerlerin medeni durumları ve çocuk sayıları göz önüne alındığında neden Yemen Türkülerinin bu kadar çok olduğu anlaşılır.

Tokat’tan da Yemen’e çok sayıda Redif askeri gönderilmiştir. Bunların tam sayısı ilerideki araştırmalarda ortaya çıkacaktır. Bu çalışma ile Tokat’ın malalle, köy ve nahiyelerden tespit ettiğimiz Tokat’tan şehit olan Redif askerlerinin medeni durumları ve çocuk sayılarından hareket edilerek Yemen’in Anadolu insanının kalplerinde yaptığı tahribat ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: Tokat, Yemen, Redif, Şehit

Yemen’in Coğrafi konumu

Osmanlı Devleti zamanında Yemen, Arabistan Yarımadasının güney ucundan, Kızıldeniz’in güneyine doğru uzanan bölgeyi ifade etmekteydi.

Günümüzdeki yüzölçümü 531.869 kmdir. İhsan Süreyya Sırma, M. Alfred Bardey’e dayanarak Osmanlılar zamanında yüzölçümü 1.250.000 kilometre kare olarak vermektedir. Yüzölçüm olarak değişik kaynaklarda farklı bilgilere rastlanması Yemen tarihinde zaman zaman meydana gelen değişikliklerden kaynaklanmaktadır¹.

İklim olarak çöl olan Tehame bölgesi aşırı sıcak, yüksek olan iç kesimlerde gündüzler aşağı kesimler kadar olmasa da sıcak, geceleri ise serindir. Yemen’de görev yapmış olan Mirliya Rüştü Paşa kış ve sonbaharda gecelerin soğuk olduğunu hatta sıfır dereceye düştüğünü, öğleye doğru ısının 25 dereceyi bulduğunu söyler ve dağların çetinliğine vurgu yaparak “ *Cenab-ı hakka çok şükür ki Yemen’e kar yağmıyor. Kar yağması icab etse insan değil bu dağlardan tavşan bile geçmez*” diyerek şartların kötülüğünü anlatmaktadır².

Çöllük arazilere sahip olmasına rağmen Yemen, Arabistan

* Yrd.Doç.Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

¹ İ. Süreyya Sırma, Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyancıları, İst. 1980. S. 21.

² Rüştü, Yemen Hatırası, İst. 1325, s. 60.



Yarımadasının en verimli arazilerine sahiptir ve yılda üç defa ürün alındığı da olur³. Coğrafi şartların güzelliğinden dolayı “Arabia Felix” olarak da anılmaktadır.

Akdeniz ile Hint Okyanusu arasında bir kapı olması hasebiyle askerî ve ticarî açıdan önemi büyüktü⁴. Coğrafi konumu dolayısıyla tarihin her döneminde önemini korumuş ve pek çok millet ve devlet bu topraklarda hüküm sürmüştür.

Osmanlı Hakimiyetine Kadar Yemen

Yemen’de hüküm süren milletlere bakacak olursak Kuran-ı Kerim’de zikredilen Âd kavmi ve Arap devletlerinin en büyüğü ve medenisi olarak bilinen, Saba melikesi olarak bilinen Belkıs’tan da hatırlanılan Himyeriler bu topraklarda devlet kurmuşlardır⁵.

Himyerilerden sonra Habeşliler Yemen’de hakim olmuşlardır. Sana’ya taklit Kabe yaptıran Habeşlilerin komutanı ünlü Ebrehe’dir ve Kabeyi yıkmak için Mekke üzerine yaptığı seferde eabil kuşlarının ordusunu nasıl yok ettiği Kur’an- Kerim’de de bahsedilir. Ebrehe’nin uyguladığı zalimane yönetimin bıkan Yemenliler, İran’dan yardım istemişlerdir. İran şahı Kisra, bir ordu göndererek Habeşlileri uzaklaştırmasından sonra İran hakimiyeti başlamıştır. Daha sonra Emevi ve Abbasilerin idaresinde kalmıştır. Osmanlılar Yemen’i Memlukulardan almışlardır.

Yemen’in Osmanlı Hakimiyetine geçişi

Osmanlı Devletiyle ilk ilişkiler Yavuz Sultan Selimin Mısır’ı Osmanlı topraklarına katmasıyla başlamıştır. Memlukulardan İskender’in Sana’yı alıp hakimiyetlerini güçlendirmeye uğraştıkları sıralarda Yavuz’un Mısır’ı fethettiği haberinin gelmesi üzerine büyük Camide toplanan halka bir konuşma yaparak Osmanlı devletine bağlılığını bildirmiştir⁶.

Bundan sonra Yemen’in geri kalan bölümünü Osmanlı hakimiyetine almak için Selman Reis, Hadım Süleyman Paşa büyük mücadeleler vermişlerdir⁷. Özdemir ve Sinan Paşaların gayretleri sonucunda Yemen’in büyük kısmı Osmanlı hakimiyetine alındıysa da daha sonra gönderilen valilerin beceriksizliği yüzünden Yemen, Zeydi şeyhlerin idaresine bırakılmıştır⁸.

Yemen’de şeyhlerin idaresi XIX. Yüzyılın ortalarına kadar

³ İ. Süreyya Sırma, Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyancıları, İst. 1980. S. 22.

⁴ Rıfat Uçarol, Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1976, s. 24.

⁵ Zeki Ehilöglü Yemen’de Türkler, Kardeş Matb. 1952, s. 32-34.

⁶ İ. Süreyya Sırma, Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyancıları, İst. 1980. S. 45-46.

⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi II, Ank.1983, s. 394-395.

⁸ İ. Süreyya Sırma, Yemen’in Jeopolitik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması, İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi Sayı 12, (sene 1981-1982), s. 439-441

devam etmiştir. Osmanlı Devletine isyan eden Mehmet Ali Paşa 1833’de “*Türkçe Bilmez*” lakaplı bir adamını, Mehmet Ali’ye isyan ederek Yemen’e saldırmış ve birkaç şehri ele geçirmiş ise de fazla başarılı olamamış ve sonra yakalanarak idam edilmiştir. Mehmet Ali Paşa hakimiyetini Yemen yönünde genişletmek istemiş ve bu amaçla 1835’de Mirliya Emin Bey kumandasında kara ve küçük bir deniz kuvveti göndermiş ve Yemen’in bazı bölgelerini ele geçirtmiş ise de 1840’da geri çekilmek zorunda kalmıştır. Yemen’in karışıklık içerisinde bulunması bölgede Osmanlı hakimiyetini güçleştirdiğinden Tevfik Paşa, 1849’da Yemen’i tekrar Osmanlı topraklarına katmıştır⁹.

1859’da Süveyş kanalının açılması teşebbüsüne fiilen başlanması bölgenin jeopolitik ve stratejik önemini daha da arttırmıştır. Dolayısıyla Yemen tarafları, sömürgeci güçlerin ilgilerini çekmeye başlamıştır. Süveyş kanalı inşaatına başlamadan çok önce İngilizler, ileride Yemen’in konumunun artacağı düşüncesiyle, 1839’da Aden’i alarak Yemen’e ayak basmışlardı¹⁰.

Süveyş Kanalı’nın 1869’da açılmasıyla birlikte deniz trafiği Kızıldeniz’e kaymıştır. Kanal, ziraatın geniş olarak yapıldığı Asya ile sanayi yönünden gelişmiş olan Avrupa’yı birbirine daha da yakınlaştırmasının yanında, hammadde ve üretilenin malların ucuz ve kısa sürede insanlara ulaştırılmasını sağlamıştır¹¹. Deniz ticaret yollarındaki bu değişiklikten sonra İngiltere başta olmak üzere İtalyanlar, Fransızlar, Hollandalılar, Almanlar dikkatlerini bu bölgeye çevirmişler, devletlerin çıkar çatışmalarının da etkili olduğu Yemen isyanlarından en fazla zararı Osmanlı Devleti görmüştür.

Süveyş kanalının açılmasından sonra başlayan isyanlar uzun süre devam etmiş ve İmam Yahya’ya geniş yetkiler veren Şahare yakınlarındaki Daan köyünde yapılan görüşmelerden sonra 13 Ekim 1911 tarihinde Antlaşma yapılmıştır. Daan Antlaşması olarak tarihe geçen antlaşma Yemen’de İmam Yahya’dan kaynaklanan isyanları sonlandırmıştır. İmam Yahya bu antlaşmaya sadık kalmıştır. Bunda da Yemen’in güneyine hakim olan İngilizlerin, kuzeye de hakim olmaları halinde Osmanlı devleti tarafından Daan Antlaşmasıyla kendisine verilen hakları tanımayacakları düşüncesi etkili olmuştur. Dolayısıyla İmam Yahya da Osmanlı hakimiyetinin yemende devam etmesini istemiştir. Daan Antlaşmasıyla Yemen’de özerk bir yönetim kurulmuş oldu ve I. Dünya savaşıdan sonra Yemen’de hakim gücün İmam

⁹ İ. Süreyya Sırma, Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları, İst. 1980. S. 62-64.

¹⁰ Rıfat Uçarol, Bir Osmanlı Paşası, s. 24.

¹¹ Danyal Bediz, Süveyş Kanalının Önemi, A.Ü. DTCF Dergisi C. IX, Sayı 3 s. 338.

Yahya olarak ortaya çıkmasının şartlarını oluşturdu¹².

Yemen İsyanları ve Tokat'tan Gönderilen Redifler

Sömürgeci güçlerin bölgedeki hakimiyet çatışmalarında bölge halkını Osmanlı Devletine karşı kullanmışlar, tahrikler sonucunda pek çok isyan çıkmıştır. Halkın önemli bir kısmının Zeydi mezhebinden olmaları ve Sünni Osmanlı hilafetini kabul etmemeleri isyanların çıkmasını kolaylaştırmıştır. Daha başka bazı sebepler de halkın isyan etmesine, ettirilmesine fırsat hazırlamıştır. Bu sebeplerden birkaçını sayacak olursak; Yemen'in sürgün yeri olarak görülmesi ve devlet tarafından bu düşünceyle gönderilen memurların halka iyi davranmamaları, vergilerin hem devlet hem de imamlar tarafından alınması dolayısıyla halkın ezilmesi, bölgede yapılması düşünülen imar faaliyetlerinin parasızlık yüzünden yapılamamasıdır¹³.

Süveyş kanalının 1869'da açılmasından sonra 1870'de Muhammed bin Aiz'in isyanı başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Yemen'de bu tarihten sonraki hakimiyeti isyanlarla geçmiştir dersek yanlış olmaz. Tabii bu isyanların bastırılması binlerce Anadolu insanının canına mal olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Balkanlardaki isyanlar yüzünden çokça askere ihtiyaç duyulması yüzünden redif askeri¹⁴ sınıfı da isyanların bastırılmasında önemli oranda kullanılmıştır.

Tokat sancağı askeri açıdan merkezi Erzincan'da bulunan 4. Orduya dahildi Tokat redif livası da bu ordu içerisinde bulunan Sivas redif fırkasına bağlıydı ve Tokat, Yenihan, Niksar ve Zile taburlarından oluşmaktaydı¹⁵.

Yemen'e de talep geldikçe Tokat'tan da asker gönderilmiştir. İsyanların başladığı tarihten itibaren ne kadar asker gönderildiğini tespit zor olmakla birlikte Ağustos 1905 tarihi itibarıyla Tokat taburundan 773 asker 50 mekkari, Zile taburundan 780 asker 50 mekkari Pitini vapuruyla İzmir'den Yemen'e hareket etmiştir. 775

¹² Daan Antlaşması ve sonuçları için bkz. Turgut Hatipoğlu, Yemen'in Osmanlıdan Ayrılışı (Kopuşu), (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi 2004)

¹³ İsyanların nedenleri hakkında geniş bilgi için bkz. Sırma. İ. Süreyya, Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları, İst. 1980.

¹⁴ Redif teşkilatı II. Mahmud zamanında kurulmuştur. Erkeklerin uzun süreli askerde bulunmaları, Anadolu'da erkeklerin evlenip yurt yuva kurmalarını engellediği gibi çift çubuk yapamadıklarından dolayı ekonomiye katkılarını olmuyor ve evlenip çocuk sahibi olamadıklarından devletin asker kaynağının azalmasına sebep oluyordu. Bu durumlar göz önüne alınarak, askerliğini tamamlamış olanların yılda sadece 1 ay buldukları yerlerdeki redif kışlalarında eğitim görmelerine karar verilmiştir. Böylece hem yukarıda sayılan mahzurların ortadan kalkması hem de devletin ihtiyaç duyulduğunda toplayacağı eğitilmiş askere sahip olması amaçlanmıştır. Geniş Bilgi için bkz.

¹⁵ Cengiz çakaloğlu Yemen İsyanı ve Tokat Redif taburu, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi , I, (2000) s. 29.

mevcutlu Niksar taburu da 50 mekkari ile Ankara’ya hareket etmiştir¹⁶ ve İzmir’e ulaşmalarını müteakip 16 Ağustosta Hacı Davit vapuruyla İzmir’den hareketleri kararlaştırılmıştır¹⁷.

Yemen’e gönderilen Redif taburlarından geri dönenlerinin İskenderun’da kötü muamele gördükleri hususunda yapılan şikayet üzerine böyle şeylere asla müsamaha yapılmayacağı kararlılığı gösterilmiştir. Hatta II. Abdumanid’in “sevgili evladlarım” diye öğdüğü askerlerin gidiş ve dönüşlerinde nakliye ve levazımat yönünden sıkıntı çekmemeleri konusunda iradesinin bulunmasına rağmen böyle muamelenin üstünkörü geçirilmesine fırsat verilmemiş ve olay araştırılmıştır¹⁸. Tahkikat sonucunda böyle bir muamelenin olmadığı padişahın iradesine uygun davranıldığı¹⁹ muhtemelen bir yanlış anlaşılmaktan kaynaklandığı kanaatine varılmıştır.

Yemen’de Şehit Olan askerin Sayısı

Gönderilen bu askerlerin ne kadarının şehit olduğunu da tam olarak belirlemek zordur. Yine de konuyla ilgili yazılmış eserlerde bazı rakamlar verilmiştir. Yemen’de posta idaresinde görev yapan Asaf Tanrıkkurt, 1921 tarihli İctihat Dergisi’nin Port Said istatistik Dairesinin kayıtlarına dayanarak 1 milyon şehit olduğunu belirtmiştir²⁰. Yine Yemen’de görev yapan Galip Paşa’nın, Muhammed b. Aiz isyanından 1894 yılına kadar ki dönem içerisinde, Osmanlı askeri zayıyatı hakkında verdiği şu bilgi de şehit sayısının fazlalığını göstermektedir:

“ Hiç unutmam 1310 (1894) senesi içinde bulunuyorduk. Yemen o tarihte daimi bir harp mıntıkası idi. Şube müdürü olarak Erkan-ı Harp Binbaşısı Cemil Bey’in müsaadesini alarak cedveller üzerinde tahkikat yaptım. Yemen’e ilk defa ordu sevkine başlanıldığı 1871 yılından 1894 yılına kadar Süveyş Kanalı’ndan Şab Denizi’ne girip Hicaz ve Yemen fırkalarına intikal edenleri veya isyanlar yüzünden kıta halinde seferber edilerek sevk edilenleri, sağ kalup memleketlerine dönenlerin mikdarıyla müvazeneledim. Vardığım netice şu oldu. Aradan geçen 22 yılda Hicaz ve Yemen çöllerinde tam 130.000 Anadolu yavrusu gömülmüştü”²¹.

Yemen ıslahatı için kurulan komisyona tayin edilen ve 09

¹⁶ BOA. Y. PRK. ASK. 231/73.

¹⁷ BOA. Y. PRK. ASK. 232/44. 14 Ağustos tarihli sevk cedveline göre Tokat redif taburu mevcudu 756 , Zile 747 ve Niksar da 786 olarak verilmiştir. İlk iki taburdaki azalma yolda verilen hasta veya vefat edenlerle firarilerden olmuş olabilir. Niksar taburundaki 11 kişilik artış, iyileşen hasta askerlerin veya firarilerden yakalananların katılmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

¹⁸ BOA.DK.MKT. 1133/71.

¹⁹ Cengiz çakaloğlu Yemen İsyanı ve Tokat Redif taburu, s. 43.

²⁰ Asaf Tanrıkkurt, Yemen Notları, Ank. 1965, s. 20.

²¹ Tanrıkkurt, Asaf, Yemen Notları, Ank. 1965, s. 19-20.



Mayıs 1906 günü, Yıldız sarayında yapılan toplantı sırasında kalp krizi geçirerek vefat eden Abidin Paşa'ya göre hassa ordusundan 200.000 asker diğer ordulardan da 200.000 civarında vefat vardır ki toplam şehit 400.000 asker civarındadır²².

Asıl şehit verilen isyanlar daha sonra olduğu için Abidin Paşa'nın verdiği bilgiler doğruya yakındır denebilir. Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen'e gönderilen bazı redif taburlarının geri dönüşlerinde 50'den az sayıyla vapurlara bindirildikleri ifadeleri de kayıpların boyutları hakkında az çok bir bilgi vermektedir²³.

Neden Bu Kadar Çok Şehit Verildi?

Yemen'de asilere karşı yürütülen çatışmalardan ziyade imkansızlıklar ve tabiat şartlarına daha çok şehit verilmiştir. Anadolu'daki o zamanki yetersiz beslenme dolayı zayıf düşmüş bünyeler sahillere kadar yapılan kara yolculuğuyla daha da güç kaybetmekteydi. Askerlerin giyim kuşamlarına gereken önemin gösterilmemesi ve nakillerde kullanılan vapurların insan taşımaya elverişsiz olması askerlerin bir kısmının daha Yemen'e varmadan vefat etmelerine sebep oluyordu.

1314/1899'da Yemen'e giden Rüştü, asker sevkiyatında kullanılan vapurların genelde yük vapurları olduğunu, askerlerin yük ambarlarına doldurulduklarını, vapurlara haddinden fazla asker bindirildiğini, yazın sıcağında kumanya olarak peksimet, soğan ve zeytin verildiğini, bunların insanda su ihtiyacını daha da artırdığını, buna karşılık yeterli su verilmediğini belirterek askerlerin ne şartlarda Yemen'e gönderildiğine dikkat çekmiştir²⁴.

Rüştü'ye göre askerlerin işesi hususunda da gerekli önem verilmiyordu. Şahit olduğu şu olay da Yemen'e gönderilen askerlerin gördüğü kötü muameleye bir örnektir: *"...çuvallar içerisinde lokantalardan ve fırınlardan toplanmış ekmek kırıntılarını ve hatta peynirli pide parçalarını bile gördük . İskenderun'daki etubbaya muayene ettirdim. İnsanın değil hayvanatın bile ekline müsaid olmadığını beyan ile rapor verdiler"*²⁵.

Rüştü askerlerin giyim kuşamlarına gerekli özenin gösterilmediğini şu sözlerle ifade etmektedir: *"Hudeyde'ye gelen 4324 efrad-ı cedidenin 2641 neferi kesik kundura ile gönderilmiş idi. Bu kesik kundura ile neferin nasıl harekât-ı askeriye'yi ta'kib edeceği düşünülmemiş ve bu yüzden de zayi'at verileceği takdir edilmemiştir"*.

Yemen'in bazı yerlerinin iklim yapısı da ölümlerde etkili olmaktaydı. Küçük bir yaradan dolayı ölümlerde olmaktaydı. Rüştü

²² BOA. Y. PRK.UM. 78/36.

²³ Ahmet İzzet Paşa, Feryadım I, İst. 1992, s. 40 not.

²⁴ Rüştü, Yemen Hatırası, İst. 1325, s. 12-13.

²⁵ Rüştü, Yemen Hatırası, İst. 1325, s. 11-12.

Tehameyi bölgesini örek olarak vermiştir. “Yemen’in iskelelerinde İskorpit malulunun iyi olması ve yaranın kapanması güccedir. Tehame’de ayakkabı urmasından açılan yaralardan kangren husule geldiği vaki’adır”.

Ölümlerde rol oynayan faktörlerden bir kısmını şöyle sayabiliriz:

Askerlerin doğup büyüdüğü toprakların iklim yapısıyla Yemen’in iklim yapısının farklı olması. Hatta bu durum Yemen’in kendi içerisinde de farklılık arz etmektedir. Sahil kesimleri aşırı sıcak olmasına rağmen iç kesimlerin gündüz sıcak gece soğuk olması askerlerin sağlık durumlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Zeki Ehioloğlu da Tehame-Sana arasında bulunan ve çöl-dağ ikliminin değişim noktasında bulunan Menaha yakınlarındaki bir düzlük alandan bahsetmektedir. Büyük Türk mezarlığı olarak adlandırılan bölgede çöl hastalıklarına ve salgın hastalığa yakalananların burada tedavi edilmeye çalışıldığını vefat edenlerin buraya gömüldüklerini söylemektedir²⁶.

Sihhi şartların uygun olmaması da ölümlerin artmasında etkili olmuştur. Özellikle su sıkıntısının olması gündüz sıcakta hareket eden asker, susuzluktan dolayı arazide bulunan su birikintilerinden içmişler ve hastalanıp ölmüşlerdir.

Halktan önemli bir kısmı da Osmanlı askerlerini topraklarında görmek istememişlerdir²⁷.

²⁶ Zeki Ehioloğlu, Yemen’de Türkler, İst. 1972, s. 50.

²⁷ Osmanlı Devletinin son Yemen valisi Mahmut Nedim Bey’in anlattığı aşağıdaki olay Osmanlı askerine ne gözle bakıldığı ve nasıl muamele edildiği anlatır önemli bir örnektir.

“Birgün bütün ömrünü Bize düşmanlıkla geçirmiş bir kabile reisinin zevcelerinden biri, ölmüş kocasından şikayet ederken, refikama şöyle anlatmıştı:

-Kocam Türkleri hiç sevmezdi, onların kanları bize helaldir, derdi. Arada kan davası vardı, bizim kuş uçmaz kervan geçmez cebelimize kadar sokulan Türk askerlerini bizinkiler muhasara etmişler, aç susuz bırakmışlar ve çarpışa çarpışa cephanelerini de tüketmişlerdi, bunları nihayet esir aldılar. Kocamın anlattığına göre otuz kişi kadar varmışlar.

- Öldürelim, demişler,

Kimi

-Keselim, parçalayalım,

Kimi:

-Asalım, boğalım, demiş.

Kocam itiraz etmiş-Hayır, ben ne yapacağımı biliyorum, şimdi hepsinin ellerini kollarını bağlayın, dedikten sonra, cebelin eteğindeki metruk bir binanın içine doldurmuş bu zavallıları ve emir vermiş:

-Örün bütün kapıları, pencereleri...

Birkaç saat içinde her taraf örülmüş, bir çatı bir zemin ve dört duvar arasında bırakmış bu askerleri... Ne bir katre ışık, bir damla su, ne bir lokma yiyecek...

Yemen'in Sosyal Hayatta Meydana Getirdiği Olumsuzluklara Tokat Örneği

Çalışmamıza kaynak oluşturan defter Tokat Müzesinde bulunan “ **Muhallefat ve Isbat-ı Veraset Zabıt Deavî Ceridesi 1324**” adlı defterdir²⁸. Defterin ön yüzünde bulunan tarih, defterin tutulmaya başladığı tarihi göstermektedir. İlerisindeki kayıtlar 1331 tarihine kadar gitmektedir. Defterde sayfa numarası yoktur. Her şahıs kaydı için numara verilmiştir. Zaman zaman kayıtlar 1 den yeniden başlamaktadır. Ölen kimselerin mirasçılarının kimler olduğunu belirten defterde umumiyetle askerde ölenlerin, ara sıra sivil Müslüman vatandaşların nadiren de gayri müslim kimselerin kayıtları bulunmaktadır. İlk kayıt 20 Zilhicce 1320/20 Mart 1903 son kayıt ta 21 Zilhicce 1331/21 Kasım 1913'tür. Ancak defterin Son yaprağında 29 Zilka'de 1322 tarihli 4 kayıt vardır. Bu da defterin bir usul üzere değil de gelişigüzel tutulduğunu göstermektedir.

Defterdeki kayıtların tutulmasına ilgili olarak şu örneği verebiliriz.

“Komanat nahiyesine tabi Bizeri karyesi ahalisinden ve efrad-ı redifeden olub bundan akdem Yemen'de vefat eden Kabiş oğlu İbrahim bin Mehmed'in veraseti zevce-i menkuhe-i metrukesi Şerife bint-i Osman ile anası Ayişe binti Mehmed ve babası mezbur Mehmed bin Hüseyin ve sulb-i kebir oğlu Osman ve sulbi sagir oğulları Mehmed ve Ahmed ve Sulb-i sagire kızı Fatma'ya münhasıra olub merkumundan gayri varis ve terkesine müstehak âher kimesnesi olduğu bizim malumumuz değildir. Biz bu hususu ala tariku'ş-şüheda ihbar ederiz.

Karye-i mezkurdan Almuslu oğlu Hüseyin bin İbahim Karye-i

Ara sıra dışarıdan duvara kulak verir, can çekişen biçarelerin feryatlarını, iniltişlerini dinlemiş... İşte kocam bu kadart zalim ve merhametsiz bir adamdı. Orada o otuz kadar günahsız asker bu şekilde can vermiş. Kocamın maiyeti kaç defa merhamete gelmiş ve yalvarmışlar:

-Günah demişler, açalım şu kapılar, yeter bu çektikleri...

Kocam bunu söylemeye cesaret edenlerden üçünü kılıçtan geçirmiş fakat zavallıları salıvermemiş... O bina hâlâ öyle metruk ve kapalı durur...

Refikam gözleri yaşaraark bana bunu anlattığı zman ne hale geldiğimi tarif edemem. O feci sahneyi gözlerimden günlerce silemedim. Ne yapabiliirdim? Bu zalim kabile reisi çoktan ölmüş gitmiş ve aradan seneler geçmişti... Buna rağmen bir gün kalktım, uzunca bir seyahati göze alarak, bu inanılmaz vakanın sıhhatini tahkik etmek merakına düştüm ve tarif edilen yere gittim. Kadının anlattığı yerdeki her tarafı örülü kulübeyi buldum, derhal kapı ve nuhtelif yerlerinden delikler açtırdım. Kadın yalan söylememişi: bir yığın iskelet, kimi birbirlerine girmiş, kimi bükülmüş, kimi uzanmış... Mahmut Nedim Bey, Arabistan'da Bir ömür (Derleyen Ali Birinci),İst. 2001, s.87-88.

²⁸. Defter, Tokat Müzesinde bulunduğu sırada Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izniyle yapılan çalışmam sırasında görülmüş ve şehitlerle ilgili liste oluşturulmuştur.

mezkurdan Zambak oğlu Ahmed bin Hüseyin“

Çalışmada tesbit edilen şehitler mahalle ve köylerden olmak üzere iki bölümde listelenmiştir. Bu şüphesiz Yemen’de ölen tüm Tokatlı şehitleri değil sadece incelediğimiz “Muhallefat ve Isbat-ı Veraset Zabıt Deavî Ceridesi“ ne kaydedilmiş oları içermektedir.

Ekli tabloda da görüldüğü üzere mahallelerden şehit sayısı 54, köylerden ise 132’dir. Mahallelerden 49 tanesi evli 5 tanesi bekar. Şehitlerden 49 dul eş kalmıştır. Yetim çocuk olarak dağılım 54 erkek, 52 kız olmak üzere toplam 106’dır.

Köylerden ise şehit sayısı ise 126 evli 8 tanesi bekar olmak üzere toplam 134’dir.Şehitlerden iki tanesi iki evli olduğu için geriye 128 dul eş kalmıştır. Yetim çocuk sayısı ise 190’ı erkek, 135’i kız olmak üzere toplam 325’tir.

Mahalle ve köylerden toplam 176 dul eş, 244’ü erkek, 187’si kız olmak üzere toplam 431 yetim çocuk kalmıştır.

Tokat örneğini yukarıda bahsedilen Anadolu’dan Yemende şehit olan tahmini tüm sayıya uyguladığımızda Yemen’in Anadolu’da ne büyük bir sosyal yıkım medyana getirdiği, Yemen’in neden canımızı bu kadar çok acıttığı anlaşılır. Şehitlerden geriye, milyon üzerinde yetim, yüz binlerce dul yüz binlerce evlat acısıyla yanıp kavrulan anne baba kalmıştır.

MAHALLELERDEN ŞEHİT OLANLAR

N o	Mahalle	Şöhret ve ismi	Medeni Durumu		Çocukları		Kayıt Tarihi	Kayıt No
			E	B	E	K		
1	Sofiler	Kürd Ali oğlu İsmail bin Ali bin Abdullah	x		3	2	3 Z.kade 324	45
2	Beybağı-ı Sağır	Aşur oğlu Mahmud bin Hasan	x		2	-	24 Z.kade 324	46
3	Mihmad Müslim	Hacib-i Kürd oğlu Mustafa b. Hüseyin	x		2	-	4 Z.kade 324	49
4	Aleksan	Sarı oğlu Hasan bin mahmud	x		1	2	6 Z.Kade 324	50
5	İvazpaşa	Karşlı oğlu Akif bin mehmed	x		3	2	6 Z.kade 324	51
6	Cedid	Kara Süleyman oğlu İbrahim bin Süleyman	x		-	3	8 Z. Kade 234	56
7	Muslihiddin	Kundakçı oğlu Ahmed bin Mehmed	x		2	1	9 Z. Kade 324	59
8	Yar Ahmed	Kapakçı oğlu Mehmed bin Bekir	x		-	3	9 Z.Kade 324	60
9	Çay-ı Zimmi	Ölcücü oğlu Ahmed bin Hasan	x		2	1	5 Muharrem 325	89
10	Parekende	Karaderviş oğlu Hasan bin Hasan	x		1	2	5 Muharrem 325	90
11	Mahmudpaşa	Çengel oğlu Bekir bin Ali	x		2	1	14 Muh. 325	94
12	Mihmadhacib	Yamak oğlu Ahmed bin Salih	x		-	-	26 Muh. 325	99
13	Semer kand	Kasab oğlu Ahmed bin Mustafa	x		-	-	16 Safer 325	105
14	Mahmudpaşa	Yazıcızâde Hamdi Efendi bin Hüsnü	x		-	-	11 R. Evvel	117
15	Sofiyun	Cafer oğlu Halil Halife bin Mehmed	x		-	1	7 R.ahir 325	119
20	Gaybi	Kobalı oğlu Kamil bin Emin	x		1	1	17 Receb 325	2
21	Gaybi	İslam oğlu Mevlüd bin İslam	x		2	2	2 Ramazan 325	9
22	Soğukpınar	Kürd Ali oğlu İsmail bin Ali	x		3	2	2 Ramazan 325	10
23	Ayvazpaşa	Karşlı oğlu Akif bin Mehmed	x		3	2	2 Ramazan 325	11
24	Sofiyun	Ağçe oğlu Ahmed bin Ahmed	x		2	2	2 Ramazan 325	12
25	Sofiyun	Ruşen bin İsmail	x		1	3	2 Ramazan 325	13
26	Sofiyun	Alemdar oğlu Mustafa bin Hasan	x		3		2 Ramazan 325.	14
27	Gaybi	Kıyın Şükrü bin Hasan	x		-	1	5 Ramazan 325	15
28	Çeşnigir	Karaveli oğlu Mehmed bin Ali	x		1	-	7 Muh. 325	16
29	Çay-ı Müslim	Hebuh? Oğlu Ömer bin Hüseyin	x		2	-	9 Ramazan 325	19
30	Soğukpınar-ı Müslim	Şamlı oğlu Osman bin Mehmed	x		1	-	20 Razaman 325	20
31	Çay-ı Müslim	Almuslu oğlu Hasan ibn İbrahim	x		2	-	21 Ramazan 325	24
32	Abdulfettah	Kemerli oğlu Halil bin Mehmed	x		-	-	26 Ramazan 235	26
33	Kececiler	Leblebici oğlu Mehmed bin Mustafa	x		1	2	26 Ramazan 325	28
34	Aleksan	Karabıçak oğlu Abdullah bin Ömer	x		1	1	28 Ramazan 325	30
35	Beybağı- kebir	İlikder oğlu Mehmed bin Mehmed	x		-	1		
35	Beybağı	Saraç oğlu Süleyman bin Ali	x		1	-	5 Şevval 325	36
36	Muslihiddin	Kundakçı oğlu Ahmed bin Mehmed	x		3	1	6 Şevval 325	37
37	İsa Fakih	Hurşid bin Mehmed	x		2	2	10 Şevval 325	38
38	Samyeli	Veli Oğlu Mevlüt bin İbrahim	x		-	-	13 Şevval 325	43
39	Kışla	Taşçı İbrahim oğlu Mehmed bin Hasan	x		-	1	13 Şevval 325	44
40	Çay-ı Müslim	Hüseyin Ömer oğlu Hüselin b. Mehmed	x		2	1	18 Şevval 325	48
41	İvazpaşa	Faraş oğlu İbrahim bin Ahmed	-		-	-	21 Şevval 325	50
42	Kiras	Mısırlı oğlu Mehmed bin Hüseyin	x		1	2	5 Z. Kade 325	53

43	Kemer	Veled oğlu Hüseyin bin Hüseyin	x	-	3	25 Şevval 325	54
44	Pazarıcık	Topçu oğlu Halil bin Salih	x	-	1	2 Z. Kade 325	55
45	Muslihiddin	Çukadar oğlu Hasan bin Yusuf b. Hasan	-	-	-	5 Z. Kade 325	60
46	Muslihiddin	Çukadar oğlu Hasan bin Yusuf b. Hasan	-	-	-	7 Z.kade 325	66
47	Akdeğirmen	Kara Osman oğlu Ali bin Osman	-	-	-	5 Z. Hicce 35	78
48	Beybağrı-i Kebir	Ayrancı oğlu Ali bin Osman	x	-	2	5 R. Ahir 325	91
49	Soğukpınar-ı Müslim	Tokatlı oğlu Bekir	-	-	-	2 R. ahir 325	89
50	Kemer	Çoracık oğlu Ömer bin İbrahim	x	1	1	?	?
51	Mahmutpaşa	Koç oğlu Resul bin Mehmed	x	1	1	6 Şevval 326	141
52	Hacı İbrahim	Canbaz oğlu Hüseyin bin Ahmed	x	2	-	16 Z. Kade 326	164
53	Soğukpınar-ı Müslim	Zileli Bekir oğlu Mehmed bin Bekir	x	-	-	23 Muharem327	218
54	Mihmadhacib	Deli Hasan oğlu Ahmed bin Ömer	x	-	2	26 Muh. 327	227

KÖYLERDEN ŞEHİT OLANLAR

Sıra	KÖY ESKİ İSMİ	KÖY YENİ	ŞEHİDİN ŞÖHRET VE İSMİ	Medeni Durumu		Çocukları		Kayıt Tarihi	Kayıt No
				EV Lİ	BEK AR	ERKE K	KIZ		
1	Artukabad Yağmur	Yağmur/ Yeşilyurt	Kel Hasan oğlu Salih B. Mehmed	x		2	-		36
2	Vavru	Kemalpaşa	Koç oğlu Abdullah bin Süleyman	x		2	-	6 z. Kade 234	52
3	Cincife	Çamağzı	Hasan dede oğlu Ahmed bin Ömer	x		-	2		53
4	Kazabad Mentese	Mentesa	Receb bin Osman	x		1	1	9 z. Kade 324	57
5	Artukabad Madas	Kabatepe	Abalı oğlu Bekir bin Ali	x		2	2	10 Z. Kade 234	61
6	Komanat Dihoy	Yazıbaşı	Güllü oğlu Hüseyin bin Abdulkirim	x		-	-	11 Z. Kade 234	62
7	Kazabad Endiz-i Kebir	Büyükbağlar	Umur oğlu Süleyman bin Musa	x		1	-	14 Z. Kade 324	63
8	Kazbada'm Bireb-i Atik	Gürüldüz kasabası	Tabtab oğlu Mehmed bin İsmail	x		-	1	22 z.kade 234	68
9	Kazabad Bozatalanı	Bozatalan	Ali Koca oğlu Abdullah bin Abdullah	x		-	-	1 Z. Hicce 324	74
10	Selami Nahiyesi Çilehane	Çilhanecilehane	Karaçay muhacirlerinden Hacı oğlu İbrahim bin Zekeriya	x		-	1	12 Z. Hicce 234	75
11	Selami Çilehane	Çilhanecilehane	Karaçay Muhacirlerinden Ali oğlu Mahmud b. Davud	-		-	-	2 Z Hicce 234	76
12	Artukabadın Karkıncık	Karkıncık	Kara Murkaza oğlu İbrahim b. Mustafa	x		-	2	5 Z. Hicce 324	77
13	Komanat'ı Musulu	Musullu	Kınaş oğlu Halil bin Hüseyin	x		2	3	7 Z. Hicce 324	78
12	Kazabad Eski	Eski	Katrançı oğlu hafidi Mahmud b. Hüseyin	x		-	3	26 z.hicce 234	83
13	Kazabad Bireb-i Cedid	Gürüldüz Kasabası	Hacı Ali oğlu Hasan b. Abdullah	x		3	-	3 Muharrem 235	85
14	Kazabad Necib	Necip	Yaylak Kurkudu oğlu Halil bin Halil	x		4	-	8 Muh. 325	91
15	Komanat Almus-ı Sagir	Ormanbeyli	Gökçe oğlu Ali bin Hüseyin	x		-	1	12 Muh. 325	92
16	Komanat Almus-ı Sagir	Ormanbeyli	Müftü oğlu Süleyman bin Süleyman	x		3	2	12 Muh. 325	93
17	Kazabad Vazanya	Ayrancınar	Kör Ahmed oğlu Seyyed bin Hüseyin	x		1	2	24 Muh. 325	98
18	Necip	Necip	Kü'rd Hamo oğlu Osman bin İbrahim?	x		2	-	29 Muh. 325	100
19	Necip	Necip	Süleyman oğlu Osman bin Ali	-		-	-	5 Safer 325	102
20	Kad	Kat	Deli Mustafa oğlu Hasan bin Ali	x		2	1	24 Safer 325	110
21	Artukabad Arab		Karabaş oğlu Ahmed b. Hasan	x		3	1	25 safer 235	111
22	Artukabad Karacaviran	Karacaören	Köse oğlu Mustafa bin Osman	x		-	3	1 R. Evvel 325	114
23	Südeni	Yakacık	Yuvarlak oğlu Hasan bin Osman	x		5	2	3 R. Evvel 325	115
24	Artukabad Avara-ı kebir	Yukarı Güçlü	Gecidli oğlu Osman Bin Mehmed	2 evli		5	2	21 R. Evvel 325	118
25	Tokat'ın Üçgöl köyü	Üçgöl	Deli Mehmed oğlu Hüseyin bin Osman	x		2	-	11 r. Ahir 235	120
26	Artukabad Arabviran	Arapören	Cafer oğlu Yusuf bin Cafer	x		-	1	16 r. Ahir 325	121
27	Batmantaş	Batmantaş	Demirci oğlu Osman Çavuş bin Ali	-		-	-	20 R. Ahir 325	124
28	Yıldızelinin Karkın	Karkın	Kınaş oğlu Ahmed bin Mehmed	x		1	1	22 R. ahir 325	125
29	Komanat Dönekse	Boğazbaşı	Musa bin Kanber	x		-	-	15 C. Ula 325	130
30	Turhal Çaylı	Çaylı	Karbuş oğlu Mahmud bin Mehmed	x		2	-	27b Şaban 325	8
31	Komanat Derekişla	Derekişla	Hacı oğlu Ahmed bin Halil	x		-	2	8 Ramazam 325	18
32	Kazabad Bozatalan	Bozatalan	Bekir bin Bekir	x		1	3	21 Ramazan	21



									33325	
33	Kazabad Bozatalan	Bozatalan	Kara Ahmed oğlu Mustafa bin Mustafa	x		2	2	21 ramazan 325	22	
34	Kazabad Bozatalan	Bozatalan	Ali Koca oğlu Abdullah bin Abdullah	x		1	1	21 Ramazan 325	23	
35	Ohtab	Yağmurlu	Heykel oğlu Durmuş bin Ibrahim	x		2		26 Ramazan 325	27	
36	Kazabad Umur Said	Emirseyit	Ali Kaya oğlu İsmail bin Mehmed	x		1	1	28 ramazan 325	29	
37	Komanat Kocacık	Kocacık	Kara Hüseyin oğlu Mahmud bin Salih	x		-	1	29 Ramazan 325	31	
38	Vavru	Kemalpaşa	Coco oğlu Abdullah bin Salih	x		3	-	5 Şevval 325	32	
39	Vavru	Kemalpaşa	Mazı oğlu Bektaş bin Hasan	x		-	-	5 şevval 325	33	
40	Turhal Yağlı Alan	Yağlıalan	Dizli Oğlu Ali bin Ali	x		1	3	5 Şevval 325	35	
41	Turhal Serpin	Yenisu	Dik Dik oğlu Ali bin Mustafa	x		2	1	13 Şevval 325	29	
42	Artukabad Ahın		Karaca oğlu Hasan bin Abdullah	x		1	2	13 Şevval 325	41	
43	Artukabad Yukarı Avara	Yukarı Güçlü	İğdirli oğlu Mustafa bin Mustafa	x		-	2	13 Şevval 325	42	
44	Artukabad Dinar	Günçalı	Köse oğlu İsmail bin Süleyman	x		3	-	14 Şevval 325?	45	
45	Kazova'nın Eski	Eski	Kürd oğlu Ahmed bin Mehmed	x		3	2	14 Şevval 325	46	
46	Artukabad Karaoluk	Karaoluk	Nalband oğlu Hüseyin bin Mehmed	x		2	1	18 şevval 325	47	
47	Komanat Fenk	Çat	Karnabey?? Oğlu Mustafa bin Mehmed	x		1	1	21Şevval 325	49	
48	Komanat Dife	Günevi	Kadir oğlu Musa bin Abidin	x		3	1	21 Şevval 325	51	
49	Turhal Yazmana	Akçatarla	Kocur oğlu Mahmud bin Ömer	x		3	1	3 Z. Kade 325	56	
50	Artukabad Ortaviran	Ortaören	Deli Hasan oğlu Halil bin Hüseyin	x		2	1	3 Z. Kade 325	57	
51	Artukabad Behram	Behram	Deli Ömer oğlu Ömer bin İsmail	x		3	3	3 Z. Kade 325	58	
52	Kazabad Vavru	Kemalpaşa	Abdurrahman oğlu Abdullah b.Süleyman	x		2	-	5 Z. Kade 325	59	
53	Fenk	Çat	Bekir oğlu Emin bin Ali	x		2	2	6 Z. Kade 325	61	
54	Çerçi	Çerçi	Mehmed oğlu Ali b. Mehmed	x		2	-	62	62	
55	Çerçi	Çerçi	Bekir bin Mehmed	x		2	-	6 Z. Kade 325	63	
56	Artukabad İbsolos?	Gümüşyurt	Mocuk oğlu Mehmed Bin Ibrahim	x		2	-	6 Z. Kade 325	64	
57	Kazabad Dimorta	Üzümören	Dereköylü oğlu Bekir bin Mehmed	x		2	2	7 Z. Kade 325	65	
58	Artukabad Bedirkale	Bedirkale	İbal Oğlu Süleyman bin Ibrahim	x		4	-	9 Z. Kade 325	67	
59	Fenk	Çat	Kel Süleyman oğlu Hasan bin mehmed	x		1	3	10 Z. Kade 325	68	
60	Komanat Dife	Günevi	Abdulkadir oğlu Ali bin Halil	x		1	4	11 Z. Kade 325	69	
61	Komanat Dife	Günevi	Vesil oğlu Ali bin Hüseyin	x		2	1	12 Z. Kade 325	70	
62	Komanat Fenk	Çat	Uzunoğlu Mustafa bin Emin	x		1	2	14 Z. Kade 325	71	
63	Komanat Dife	Günevi	Ahmed bin Halil	x		1	2	26 Z. Kade 325	72	
64	Komanat Kızıl	Kızılköy	Kabaca oğlu Mahmud bin Ali	x		2	2	27 Z. Kade 325	74	
65	Kazabad Umur Said	Emirseyit	Köni Oğlu Mustafa bin İsmail	x		2	1	28 Z. Kade 325	75	
66	Artukabad Yukarı Avara	Yukarıgüçlü	Keceveli Oğlu Ahmed bin Receb	x		3	3	2 Z. Hicce 325	76	
67	Kazabad Farnı	Bağlarbaşı	Kılıçbey oğlu Ömer bin Osman	x		2	3	3 Z. Hicce 325	77	
68	Artukabad Yağcı Musa	Yağcımusası	İmam oğlu Osman bin Mehmed	x		-	-	7 Z. Hicce 325	79	
69	Kazabad Necip	Necip	Süleyman oğlu Osman bin Ali	-		-	-	17 Z. Hicce 325	81	
70	Kazabad Farnı	Bağlarbaşı	Hatib oğlu Ömer bin Mehmed	x		2	3	23 Muharrem 236	85	
71	Artukabad Avara-i Kebir	Güçlü	Pehlivan oğlu (Türkmen oğlu) Ömer b. Hasan	x		1	-	5 R.ahir 326	92	
72	Artukabad Madas	Kabatepe	Çırac oğlu Bekir bin Ali	-		-	-	15 r. Evvel 326	87	
73	Artukabad Kırkoluk	Kırkoluk	Kırık oğlu Mehmed bin Hüseyin	x		2	-	20 R. Evvel 326	88	
74	Kazabad Gürcü k.	Gürüydüz	Güdek oğlu Hasan bin Ömer	x		2	1	14 R. Ahir 326	94	
75	Kazabad Vavru	Kemalpaşa	Siğirci oğlu Hasan bin Halil	x		1	1	23 C. Evvel 236	108	
76	Artukabad Sivri k.	Sivri	Laz oğlu Ibrahim b. Ali	x		-	1	11 Şya'ban 326	118	
77	Turhal Kelid karyesi	Ulutepe	Karabıçak oğlu Mehmed bin Hasan	x		1	-	18 Şaban 1324	120	
78	Komanat Fenk k.	Çat	Kel Süleyman oğlu Hasan bin Mehmed	x		1	3	21 Şaban 326	123	
79	Komanat Fenk k.	Çat	Döllü oğlu Mehmed bin Ali	-		-	-	25 Şaban 326	124	
80	Kazaad'ın Keçecibaba k.	Keçeci	Kara Mustafa oğlu Mehmed bin Mehmed Ali	x		2	1	28 Şaban 326	127	
81	Artukabad Ortaviran k.	Ortaören	Abaza oğlu Hüseyin b. Hüseyin	x		2	2	3 Ramazan 326	131	
82	Kazabad Keçecibaba k.	Keçeci	Tekkenişin oğlu Ali bin Mehmed	x		2	1	16 Ramazan 326	132	
83	Artukabad Kuşcu k.	Kuşcu	Çekmanlı oğlu Ali bin Mustafa	x		2	1	6 Şevval 326	141	
84	Selami'nin Meğelli k	Akarçay	Gasbar Oğlu Durmuş bin Ali	x		4	-	6 Şevval 326	142	
85	Selami'nin Meğelli k	Akarçay	İmam oğlu Hüseyin bin Hüseyin	x		1	1	6 Şevval 326	143	
86	Kazabad Biskeni k.	Yayladalı	Mustafa oğlu Hacı Mehmed bin Ali	x		-	1	10 Şavval 326	146	
87	Artukabad İsbolos k.	Gümüşyurt	Kel Oruç Oğlu Ali bin Hasan	x		1	-	13 Şevval 326	147	
88	Artukabad İsbolos k.	Gümüşyurt	İslam oğlu İlyas bin Bektaş	x		2	2	13 Şevval 326	148	
89	Kazabad Dimorta		Danagöz oğlu Osman bin Mustafa	x		2	1	20 Şevval 326	153	
90	Artukabad Ağmusa	Ağmusa	Kürd oğlu Hüseyin bin Osman	x		2	-	Gurre-i Z.kade 326	156	
91	Artukabad Ayazma k.	Aktaş	Ali kişi oğlu Hüseyin bin Hasan	x		1	1	13 Z. Kade 326	159	

92	Artukabad Sulusaray k.	Sulusaray	İmam oğlu Mustafa bin Salih	x		1	-	18 Z.kade 326	166
93	Artukabad Ağmusa k.	Ağmusa	Teke oğlu Mehmed bin Hüseyin	x		1	-	22 Z.kade 326	172
94	Artukabad Ağmusa	Ağmusa	Abdal oğlu İbrahim Bin Mehmed	x		-	1	22 Z. Kade 326	173
95	Artukabad Bedirkale k.	Bedirkale	Himmat oğlu Mehmed bin Musa	x		-	2	26 Z.Kade 326	180
96	Artukabad Bolus k.	Aktepe	Arab oğlu Veli bin Hüseyin	x		1	1	28 Z. Kade 326	182
97	Kazabad Farnı k.	Farnı	Çil oğlu Mustafa bin İbrahim	x		2	-	29 Z. Kade 326	183
98	Kazabad Farnı k.	Farnı	Canbaz oğlu Halil bin Ali	-		-	-	29 Z. Kade 326	184
99	Artukabad Kızılca k.	Kızılca	Ömerci oğlu Ahmed bin Hüseyin	-		-	-	29 Z. Kade 326	185
100	Kazabad Bireb-i Cedid	Güryıldız	Hacı oğlu Hasan bin Abdullah	x		2	-	Gurre-i Zilhicce 326	186
101	Kazabad Bireb-i Cedid	Güryıldız	İmam Mehmed oğ. Abdulkadir b.Mehmed	x		2	-	Gurre-i Zilhicce 326	187
102	Artukabad Tuçuk k	Ekinli	Emiç oğlu Hasan bin Süleyman	x		2	1	5 Z. Hicce 326	188
103	Turhal Arhoy k.	Yeşilalan	Kara Mehmed oğlu Bektaş bin Veli	x		-	-	18 Z. Hicce 326	192
104	Büyük Almus	Almus	Saraçbaşı oğlu Ömer bin Ömer	x		1	-	Gurre-i Muharrem 327	206
105	Dönekse	Boğazbaşı	Kanber oğlu Musa bin Kanber	x		-	-		
106	Komanat Bizeri k.	Akbelen	Kabiş oğlu İbrahim bin Mehmed	x		3	1	5 Muharrem 327	209
107	Büyük Almus	Almus	Bayezid oğlu Ömer bin İbrahim		x	-	-	29 Muharrem 327	211
108	Komanat Ohtab k.	Yağmurlu	Demirci oğlu Mahmud bin Mahmud	x		2	3	24 Muharrem 327	223
109	Acıpınar k.	Acıpınar	Filış oğlu Emin bin Hasan	x		1	2	26 Muharrem 327	228
110	Komanat Üçgül k.	Üçgül	Küçük oğlu Mehmed bin Hüseyin	x		1	-	29 Muharrem 327	230
111	Kazabadın Bireb-i Atık	Güryıldız	Hayta oğlu Osman bin Ali	x		2	1	4 Safer 327	235
112	Komanat Südeni k.	Yakacık	Kelebeci oğlu Ömer bin Mehmed	x		-	2	5 Safer 327	237
113	Komanat Kızıldere k.	Ataköy	Osman oğlu Hüseyin bin Hüseyin	x		2	1	8 Safer 327	241
114	Artukabad Ayazma-i Yeni	Yenice	Yüzbaşı oğlu İsmail bin Mustafa	x		1	2	9 Safer 327	246
115	Kazabad Dimorta k.	Üzümören	Bektaş oğlu Hasan bin Hüseyin	x		-	1	9 Safer 327	250
116	Komanat Bizeri k.	Akbelen	Lilok oğlu Abdullah bin Mehmed	x		2	1	16 Safer 327	261
117	Artukabad Arabacımusa	Yeşilyurt	Dursun oğlu Mehmed bin Dursun	x		-	-	17 Safer 327	263
118	Tekyebeli k.	Tekkeyeni	Sarı Hüseyin oğlu Mehmed bin Halil	x		1	-	17 Safer 327	265
119	Komanat Kemkez k.	Ortaköy Avlunlar	İmam oğlu Hasan bin Mustafa	x		1	3	18 Safer 327	270
120	Kazabad Dere k.	Dereköy	Debe Oğlu Ali bin Ahmed	x		2	1	18 Safer 327	271
121	Kazabadın Dere k.	Dereköy	Kasım oğlu Osman bin Hüseyin	x		2	1	18 Safer 327	272
122	Sapakol k.	Sulusaray Buğdaylı	Karaoğlan oğlu Yusuf bin Mustafa	x		2	-	19 Safer 327	274
123	Kazabad Çaylı k.	Çaylı	Karbuç oğlu Mahmud bin	x		2	-	21 Safer 327	278
124	Selami Nahiyesi Zuğru	Oğulbey/ Almus	İmam oğlu Ömer bin Mehmed	x		4	1	21 Safer 327	279
125	Komanat Almus-ı Sagır.	Ormanbeyli	Müftüoğlu Süleyman bin Süleyman	x		3	1	21 Safer 327	280
126	Selami N. Gök K.	Gökköy /Reşadiye	İkiz oğlu İlyas bin Hüseyin	x		1	-	23 Safer 327	288
127	Selami Nahiyesi Gök K.	Gökköy /Reşadiye	İmam oğlu Mustafa bin Resul	x		1	-	24 Safer 327	289
128	Menekir K.		Molla Hasan oğlu Mehmed bin Himmet	x		1	-	24 Safer 327	290
129	Komanat Gevle K.	Bakışlı	Hoç Oğlu Abdullah bin Resul	x		1	3	26 Safer 327	291
130	Artukabad Arabıran k.	Arapören	Musa oğlu Karib bin Yusuf	x		-	1	3 R.b evvel 327	294
131	Komanat Dönekse	Boğazbaşı	Kanber oğlu Musa bin Kanber	x		-	-	8 Rabiül evvel 1327	296

Çelebi Mehmed'in Tokat Türkmen Beyleriyle Mücadelesi

Sadettin BAŞTÜRK*

Özet

Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'in Timur'a karşı kaybettiği 28 Temmuz 1402 tarihli Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlılarda Fetret Devri olarak adlandırılan bir fasıla-i saltanat dönemi yaşanmıştır. Bu savaşa babası Yıldırım'ın yanında Osmanlı'nın yardımcı kuvvetleri komutanı olarak katılmış olan oğlu Çelebi Mehmed, savaşın kaybedileceği zahir olunca yanında bulunan devlet adamlarının da telkiniyle, yanına aldığı bir kısım kuvvetle birlikte savaştan önce sancakbeyliğini yaptığı Amasya havalisine doğru çekilmiştir. Çelebi Mehmed'in geldiği bu coğrafyada karşılaştığı sorunlardan birisi; mezkur havalide bulunan ve Savaş öncesi Osmanlı otoritesini kabul etmiş ancak savaştan sonra Anadolu'ya hakim olduğunu ilan eden Timur'a itaat ettiklerini bildiren yerel Türkmen beylerinin direnişleri olmuştur. Çelebi Mehmed Tokat havalisine geldiğinde ise karşına çıkan Türkmen beylerinden birisi Kubadoğlu diğeri de Köpekoğlu Hüseyin olmuştur. Bu bildiride Çelebi Mehmed'in Kubadoğlu ve Köpekoğlu Hüseyin'le mücadelesi ele alınacaktır. Bu mücadelenin Fetret Devri'ndeki yeri, Çelebi Mehmed'in Osmanlı şehzadeliğinden Osmanlı Sultanı olmasındaki etkisi ve Osmanlıların Çelebi Mehmed tarafından yeniden toparlanmasındaki yeri üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Tokat, Çelebi Mehmed, Köpekoğlu Hüseyin, Kubadoğlu, Fetret Devri.

Giriş

Hükümdarlığını Yıldırım Bayezid'in yaptığı yerleşik tarz devlet anlayışı ve ordu yapısını benimsemiş Osmanlılarla, hükümdarlığını kurucusu da olan Timur'un yaptığı bozkır tarzı devlet anlayışı ve ordu yapısını benimsemiş Timurlular arasında 28 Temmuz 1402 tarihinde Ankara Çubuk Ovası'nda vukubulan ve tarihlere Ankara Savaşı olarak geçecek meydan muharebesini Osmanlılar kaybetti. Bu savaştan sonra Osmanlılarda Fetret Devri olarak adlandırılan bir fasıla-i saltanat dönemi yaşandı. Bu savaşa babası Yıldırım'ın yanında, Osmanlı'nın yardımcı kuvvetleri komutanı, olarak katılmış olan Çelebi Mehmed, savaşın kaybedileceği zahir olunca, yanında bulunan devlet adamlarının da telkiniyle, yanına alabildiği bir kısım devlet adamı ve askeri kuvvetle birlikte savaştan önce idareciliğini yaptığı Rumiye-i Suğra¹ olarak adlandırılan Amasya-Tokat-Sivas havalisine doğru çekildi. Ancak döndüğünde çeşitli sorunlarla karşılaştı. Bu sorunlardan birisi ve en önemlisi Ankara

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, sadettinbasturk@hotmail.com

¹ Yeşilirmak bölgesine verilen ad. Daha sonra merkezi Sivas olmak üzere teşkil olunan Eyalet-i Rum coğrafyası.

Savaşı'ndan evvel idareciliğini yaptığı Rumiye-i Suğra'da bulunan bazı Türkmen beylerinin mukavemetidir.

Zira mezkur havalide bulunan ve savaş öncesi Osmanlı otoritesini kabul etmiş ancak savaştan sonra Anadolu'ya hakim olduğunu ilan eden Timur'dan yarlıg aldıklarını ve O'nun adına buldukları bölgede hakimiyet tesis ettiklerini ilan eden yerel Türkmen beyleri, bu düşüncelerinden hareketle Çelebi Mehmed'in Rumiye-i Suğra'ya yeniden dönüşünde onun buradaki varlığına karşı büyük bir direnç göstererek mücadeleye girişeceklerdir.

Bu bildiriye Çelebi Mehmed'in Rumiye-i Suğra'nın bir bölümü olan Tokat havalisine geldiğinde karşına çıkan Türkmen beyleriyle olan mücadeleleri, bu mücadelelerin Fetret Devri'ndeki yeri, Çelebi Mehmed açısından Osmanlı şehzadeliğinden Osmanlı hükümdarlığına giden sürece etkisi ve Osmanlıların Çelebi Mehmed tarafından yeniden toparlanmasındaki yeri üzerinde durulacaktır.

Çelebi Mehmed, Timur'a esir düşmemek, komuta ettiği kuvvetlerin telef olmasını engellemek ve esir düşen babasının yerine Osmanlı tahtına da oturabilmek için maiyetinde Bayezid Paşa, Hamza Bey ve yaklaşık 1000 kadar askerle birlikte Çubuk Ovası'ndan, savaş öncesi idareciliğini yaptığı Rumiye-i Suğra'ya doğru gitmek üzere ayrılmıştır.

Çelebi Mehmed, Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı öncesi Osmanlı otoritesini Anadolu'da tamamen tesis etme faaliyeti sürecinde, Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiş ancak Ankara Savaşı bozgunu sonrası Anadolu'ya hâkim olduğunu ilan eden Timur'a itaatlerini bildirerek eski yurtlarında yeniden hüküm sürmeye başlamış olan Rumiye-i Suğra'daki yerel Türkmen beyleri konumunda olan Kara Yahya, Kara Devlet Şah, Kubadoğlu, İnaloğlu, Gözleroğlu, Köpekoğlu, Mezid Beg gibi beylerden Tokat havalisinde bulunan Kubadoğlu, İnaloğlu ve Köpekoğlu Hüseyin isimli beylerle mücadele etmek durumunda kalmıştır.

Çelebi Mehmed, Çubuk Ovası'ndan ayrılıp Amasya yakınlarındaki Devreağzı mevkiine geldiğinde Candaroğlu İsfendiyar Bey'in yeğeni Kara Yahya tarafından yolu kesilmiş ve savaş zuhur etmiştir.² Savaşı Çelebi Mehmed kazanarak³ yoluna çıkan bu ilk gaileyi ortadan kaldırmış Amasya'ya girmeden Bolu havalisine yönelmiştir. Amacının hükümet merkezi olan Bursa'ya gitmek olduğu anlaşılan Çelebi Mehmed, yanında bulunan beylerle yaptığı istişarede; Timur'dan uzak durulması, ya Amasya'ya gidilmesi ya da bir müddet Bolu havalisinde kalınması tartışması nihayetinde Bolu havalisinde

² Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ -Neşri Tarihi-*, I,II, (Yay. F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara 1987, C.I, s. 369-371; Hoca Sadedin Efendi, *Tâcü't-Tevarih*, I-V, (Haz. İ. Parmaksızoğlu) Eskişehir 1992, C.I, s. 301-305; Mehmed Hemdemî Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, I,II, (Haz. V.Çubuk), Ankara 1989, C.I, s.112-113.

³ Neşri, age, C.I, s.371.

kalma kararına uyulmuştur.⁴

Amasya yakınlarındaki Hakala havalisinde Sulu Ova'yı da ele geçirerek Timur'dan aldığı yarılığla buraları kendisine merkez itidihaz eden ve Osmalılar'dan evvel Ankara'da hükümet eden Melik Nasreddin Bahtiyar Bey'in oğlu olan Taceddin Devlet Şah, halk arasında *Bahtiyar oğlu Kara Devlet Şah* olarak tanınan, mahalli bir Türkmen beyinin Amasya merkezini tazyik etmekte olduğu haberi Bolu havalisinde bulunan Çelebi Mehmed'e ulaşmıştır.⁵ Bu haberde Çelebi Mehmed Amasya'ya davet edilmektedir. Zira bu sırada Amasya merkezinin idaresi, Çelebi Mehmed'in Ankara Savaşına giderken bıraktığı *Yakut Paşa*'nın idaresinde idi ve savaştan sonra da O'na bağlılıklarından yüz çevirmiş değildi.⁶ Davet üzerine Bolu havalisinden Amasya'ya doğru hareket eden Çelebi Mehmed Hakala mevkiine geldiğinde Kara Devlet Şah karşısına çıkmıştır. Vuku bulan savaştan Çelebi Mehmed galip çıkmış yenilen Kara Devlet Şah Tosya Kalesi'ne sığınmıştır.⁷ Böylece Çelebi Mehmed ikinci gaileyi de başarıyla atlatarak 1402 sonlarında Hakala'da Amasyalılarca karşılanmıştır.

Timur, adamları sayesinde Çelebi Mehmed'in bu başarılarından haberdar oluyor ve Rumiye-i Suğra'daki toparlanmadan endişeleniyordu. Bu sebepten havalide bulunan bütün mahalli beylere yarılığ göndererek Çelebi Mehmed'e karşı koymalarını tesis etmeye çalışıyordu. Bu hususta Hoca Sadeddin'in Tâcü't-Tevarih'deki kaydı şöyledir.

⁴ Neşri, age, C. I, s. 371.

⁵ Bu ittifakta Yakut Paşa'nın yanında, Amasya ayanı Yakup Paşa, Amasya müftüsü Gümüslüzade Şemseddin İlyas, Amasya Mesûdi Şeyhi, Şehabeddin Ahmed (Saru Şeyh), Müderris Şemseddin Ahmed (Şeker Çelebi), Ladikli İsrail Çelebi, Ladik emiri Mesud, Mecidözü emiri Cibrilzade Hacı Turgud, Köprü emiri Taşanzade Ali, Amasya kadısı İzzeddin Hasan Çelebi, Ümeradan Halfetzade Ebubekir, Yazarlıoğlu Yakub Beyler'in katıldığı H. Hüsameddin, age, C. I, s. 164-165'de belirtmektedir. Yazar bu bilgiyi vermektedir ancak ihtiyatla karşılanmalıdır. * İttifak üyeleri Timur'un Kara Devlet Şah'la gönderdiği mektuba bir cevap yazmışlar, onun yerine her kim gelirse şehri teslim edebileceklerini, Kara Devlet Şah'ı kesinlikle istemediklerini yazmışlardır. Timur'da bunun üzerine, oğlu Mirza Mehmed Sultan'ı ve alim Numaneddin Abdulcabbar el Mutezile'yi göndererek Amasya ulemasının, isteklerinin yerine getirilebilmesi ve şehrin talan dan kurtulabilmesi için, imtihan edilmesini istemiştir. Nitekim Amasya uleması imtihana tabi tutulmuş ve Müftü Gümüslüzade Şemseddin İlyas sayesinde bu imtihanı başarıyla atlatmış ve Şehir yağma edilmekten yani Timur'un gazabından kurtulmuştur. Şerâdeddin Ali Yezdi, *Zafername, I-II* (Çev. M. Abbas), Calcuta 1987, s. 460.

⁶ Yakut Paşa; Eski Amasya emirlerinden Hacı Kutlu Şahzade Süleyman Şah'ın mahdumu, ve sabık Sivas beylerbeyisi Kutlu Şah'ın biraderidir. Amasya Osmanlıların eline geçtiği zaman Osmanlı sarayına alınmıştır. Çelebi Mehmed Ankara savaşına giderken Amasya idaresini ona emanet etmiştir. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul 1927, C. III, s. 162-163

⁷ Neşri, age, C. I, s. 377-379. Hoca Sadeddin, age, C. I, s. 305-306. Solakzade, age, C. I, s. 111.

“Düşmanlarını bir bir tepeleyen, yıldızı parlak sultanın yiğitliği, çabaları, soylu kişiliği ve gücü yayılmaya başlayınca Timur bu konuda devamlı olarak bilgi toplamaya girişmişti. Gerçi görünüşte, toplantılarda söz geldikçe onu beğenir ve över gözükürdü. Aslında ise mutluluklar kaynağı olan Osmanlı soyuna beslediği garaz ve kin, bu zalimin gönlünden bir türlü silinmemiş, hiçbir başarı da onu unutturmamıştı. Bunun için de aldatıcı bir yol tuttu. Kandırıcı haberler göndererek iltifatlar dolu mektuplar yazarak, bahtı civan şehzadenin miskler saçan gönlünü hoş etmeye, temiz kalbinden şüphe tozlarını silip atmaya çalıştı. Öte yandansa Osmanlı soyunun eski düşmanlarını gizlice özendirmeye, kıskırtmaya bakıyor, bazı Türkmenleri devletin yolu üzerine çer çöp misali çıkarıyordu. Rumiye-i Suğra ile Amasya'nın ele geçirilmesini de bu anlayışla o yörede bulunan bazı yaramazlara bırakmıştı. Aynı kafada bir aşağılığın aşağısı da Kubadoğlu denilen pis herifti.”⁸

Bunlardan birisi de zikrolunduğu üzere Niksar havalisinde bulunan Canik Türkmenlerinden Kubadoğlu Alaeddin Ali Bey adında mahalli bir Türkmen beyi idi.

1-Kubadoğlu İle Mücadele

Çelebi Mehmed'in Amasya'ya girişinden sonra, elinde Timur'dan aldığı yarılığla *Canik Türkmenlerinden Kubadoğlu Aleaddin Ali Bey* adında bir mahalli Türkmen beyi, Çelebi Mehmed'e itaatini arz etmiş olan Niksar'a hücum etmişti.⁹ Bu haber üzerine Niksar'a hareket eden Çelebi Mehmed, Kubadoğlu Aleaddin Ali Bey'in kuvvetlerini bozguna uğratmış ve kendisini de Köprü emiri Taşanoğlu Ali Bey'e sığınmaya mecbur bırakmıştır. Bu hadiseye ilişkin Neşri'deki kayıt şöyledir.

“Şöyle rivayet olunur ki, çünkü Sultan devlet ü saadetle oturub, ‘ıyş u nûşa meşgul olub fariğü’l-bâl-ken nâgâh haber geldi ki, Kubadoğlu bî nihaye leşkerle Niksar üzerine düşüb, muhasara idüb, gice ve gündüz cenk ider. Eğer ol hisara meded yetişmezse, sen kal’a elden gider. İl, vilayet harab olur deyü bildürdiler. Sultan bu haberin istima’ından begayet münfa’il olub, atına süvâr olub, yanında olan leşkerün mecmû’ esbâbın ve âlâtın müretteb ve mükemmel idüb, gice ve gündüz turmayub sürdi. Kubadoğlu dahi hisar üzerinde bunlardan fariğ tururken, bunlar dahi Rum serverleriyle ve bahadırlarıyla anda yitişdü, bir yirden hamle idüb Allah u Teâlâ’ya tevekkül kılub, Kubadoğlu’nun askerini

⁸ Hoca Sadeddin, age, C. I, s. 306-307.

⁹ Neşri, age, C. I, s. 379. Hoca Sadeddin, age, C. I, s. 307’de Canik’te bazı Türkmen atlılarının başında bulunan Türkmen Beyi diye kaydetmiştir. Hüseyin Hüsameddin, age, C. III, s. 175’de Kubadoğlu’nun Niksar’a saldırmadan evvel, Canik emiri Alparslan’ı mağlup ederek burayı ele geçirdiğini, ondan sonra Niksar’a saldırdığını yazmaktadır. Zira, bu sıralara Canik emiri olarak kaydedilen Alparslan Çelebi Mehmed taraftarı olarak hareket etmektedir. Herhalde Alparslan, Kubadoğlu’na yenilince Canik idaresini yeniden ele geçirebilmek amacıyla Çelebi Mehmed taraftarı olmuş olması kuvvetli ihtimal dahilindedir.

basub, styub târ u mâr itdiler. Askerinin kimini kırub ve kimi kaçdı. Mal ve esbabın alub, muğtenim oldular. Kubadoğlı dahi tenha dalâlet sahrasına düşüb, kaçub Taşanoğlı'na iltica idüb, ol tarafa değın başın kurtardı, gitdi."¹⁰

Böylece üçüncü zaferini de kazanan Çelebi Mehmed, Niksar'dan, daha evvel Osmanlı idaresine hiç girmemiş olan, Filenbel (Hoca Sadeddin'de Felenik) kalesini ele geçirmek üzere harekete geçmiştir.¹¹ Kalenin idarecisi Canik Türkmenlerinden Taşanoğlı'na bir mektup göndererek teslimini istemiş ancak kalenin teslim edilmeyeceği haberinin gelmesi üzerine kale kuşatılmıştır. Kısa süren bir direnişten sonra kale ele geçirilmiştir. Çelebi Mehmed, kendisinden özür dileyen kale idarecisini affetmiş ve hatta kaleye idareci olarak yine onu tayin ederek Tokat'a doğru hareket etmiştir.

Bu mücadele hakkında Neşri ve Hoca Sadeddin aynı bilgiyi vermektedir.

“Kubadoğlı binbir zorlukla kaçarak Taşanoğlı kalesine sığındı. Durağı yüce sultan da durumu değerlendirek, kahre uğrayan düşmanınin yönetiminde olan Felenik kalesinin alınmasına karar verdi. Yaptığı toplantıdan sonra bu sağlam kalenin kuşatılmasına başlandı. Sağlamlığı ve dayanıklılığı nedeniyle bu kale o zamana kadar Osmanlı yönetimine girmemişti. İşte şu anda sultanın himmet güvercini, dağ gibi yükselen kalenin kuleleri üzerinde uçmaya başlayınca, zaferleri derleyen askerler, her yönden bu sağlam kalenin çevresine dolmaya başladılar. Savaş kızıştıkça, nice şanlı yiğitler yâre içinde kaldılar. Genç sultanın gönlü yeni açmakta olan bir gonca gibi büzüldü. Kalenin fethinden kalmak ve yeni bir dernekle uğraşmak onu düşündürüyordu. Bunun için kale dizdarına güven verici haberler göndererek kaleyi teslim ederse, ona bazı yüksek görevler ve rütbeler vâadetti. Ancak, işi kötü dizdar kısa keserek kaleyi bırakmayacağını bildirdi. Durağı yüce şehzade, dizdarın tutumunu öğrenince, gereği yapılacak bir buyruk verdi. Bunda Osmanlı yiğitlerinin kale duvar ve kulelerine hücumları bildiriliyordu. İşin sonunda, aydınlık bir günde, âleme ışıklar saçan güneş, cihan hisarını ele geçirmek için aydın bayraklarını açtığı sırada, güngörmüş insanların gözleri, gök rengindeki kalenin burçlarına çıkacak merdivenleri, kırılan ışınların parçalarından örüvermişlerdi. Sultanın askerleri de bellerine sardıkları gayretten merdivenlerle beden ve kalelere tırmanmışlar, can alan ok ve yaylarla kale korucularını yaralayıp, devirmişler, ele zor geçen bir kaleyi o anda alivermişlerdi. Bu durum karşısında kaledekiler aman feryadlarıyla yeri göğü inleterek bağlılıklarını belirttiler. Merhametli sultan, bu fethin bir şükranesi olmak üzere, şaşkınlıkların suçlarından geçti.

¹⁰ Taşanoğlı Ali ve Mehmed beyler Canik'e bağlı olan Köprü, Havza ve Zeytun kazalarını idare ediyorlardı ve Çelebi Mehmed taraftarı idiler. Buraya kaçan Kubadoğlı, çok kısa bir süre sonra Ali Bey tarafından öldürtülmüştür. Neşri, age, C. I, s. 379, H. Hüsameddin, age, C. III, s. 374-375.

¹¹ Neşri, age, C. I, s. 381, Hoca Sadeddin, age, C. I, s. 308. Bu kale, Canik'e bağlı idi ve Canik'e kim emir olursa ona itaat ediyordu.

Kalenin korunması için gereken tedbirleri tamamladı. Kendi has adamlarından birini kale koruyuculuğunda bıraktıktan sonra, sağ ve esen, tok toyumla beyliğinin merkezine yöneldi.”¹²

2-İnaloğlu ile Mücadele

Felenik kalesini ele geçirdikten sonra Çelebi Mehmed Tokat'a gelmiştir. Çelebi Mehmed Amasya'ya geldiğinde Tokat'ın idareciliğine Kutlu Paşa'yı tayin etmişti. Burada bulunduğu esnada Kazabad havalisinde 1000 (Neşri'de 20.000 rakamı vardır) kadar Türkmen'e baş olarak yaşayan İnaloğlu İbrahim adında güçlü bir mahalli Türkmen beyinin Tokat havalisine gelerek yağma ve talana giriştiğini öğrenmiştir.¹³ Yine bu mücadele, dönemin kaynaklarında küçük farklılıklara hemen aynıyla aktarılmaktadır.

“Keremlerle dolu padişah konakladığı Tokat şehrinde devlet ve ikballe oturmakta, adalet doğrultusunda yol almakta iken, İnaloğlu adındaki aman bilmez sırtlanın, imanları zayıf 1000 kadar Türkmen'e baş olub ininden çıkmış ve Tokat topraklarına girmiş olduğu, Kazabad'a inmiş bulunduğu haberi geldi. Ayrıca onun sultana ait topraklardan her gün bir parçasını yağma ve talan ettiği, dehşetinden buralarda oturanlara korku saldığı, halkı yurtlarından eylediği, gerekli tedbirler alınmaz yavaş davranılırsa büyük zararlara yol açacağı bildirilmiş bulunuyordu. Mülk galebe edenindir, atasözü gereğince onun, Osmanlı topraklarını bütünüyle ele geçirmeyi tasarladığı mutlu tahtın eteğine duyurulunca, zavallı şehzadenin gönlü seher vakti açan gonca gibi büzülmüş, yüreciği iyice daralmıştı. Adını, sanını korumak için cenge girmek gereği, doğuşlarla dolu gönlünde açıklık kazanınca, bu konuda doğru düşünen beyleriyle görüştükten sonra, en isabetli davranışta bulunmak üzere düşmanın durumunu anlamak için uygun düşen bir mektupla oraya bir elçi gönderilmesini akla yatkın bulmuştu. Bu mektupta; memleket halkı ve güçsüz kişiler Allah'ın bizlere emanetidir. Bunlara bakmak, onları korumak padişahlığın namus borcudur. Kulağımıza öyle geldi ki, kendinize bağlı olanlar, hizmetinizde bulunanlar, at ve davarlarının çokluğundan, atalarımızdan kalan illerimizde, bakımlı ülkelerimizde yaşayan halkı dara düşürmüşler. Size yakışan budur ki, illerimizin çiğnenmesine, ayaklar altında kalmasına izin vermeyesiz. Adamlarınız ve size bağlı olanlar halkın varlığına el uzatmaya yol bulmamalıdır. Bu topraklar sahipsiz sanarak elçabukluğuyla konmaya kaktıysanız, buraları koruyanı, bakanın, şanı yüce koruyucusunun kim olduğunu anladıktan sonra, artık çekip gidersiniz. Göçmezseniz, kötü bitecek sonuçlara hazırlanınız. Bundan sonra sadece kılıçların, okların diliyle konuşulur ve görüşülür.

Yırtıcı olan yapıcı yiğit olmaz

Kıyıcı kişide insaf görülmez

¹² Hoca Sadeddin, age, C. I, s. 308.

¹³ Neşri, age, C. I, s. 387. Hoca Sadeddin, age, C. I, s. 309.

*Kaderde bu zalimle döğüşmek varsa
Onu kanlara bulamadan edilmez*

Elçi, İnaloğlu'nun konduğu yere gelince, onun gücünü, kudretini, asker ve çevresindekilerin çokluğunu, anlatılanlardan daha fazla bulup, şerrinden genç sultanı koruması, rahmetinden ve keremli bakışlarıyla esirgemesi için Allah'a yalvarıp yakarmaya başladı. İnaloğlu sultanın elçisine ikramda ağırından davranmış, pek değer vermemiş, hafife almış, onunla görüşmeyip;

-Şimdi Mehmed ne mahalde, ne işteditir,

Şeklinde uygunsuzca sorular sormuş, elçi de;

-Şanı yüce sultan, devlet ve ikbal ile bütün güç ve kudretiyle mutlu otağlarına konmuştur. Âlemlerin rabbinin fazlına, keremine ermiş bulunmaktadır,

diye cevap vermişti. İnaloğlu iyi adlı sultanın inci taneleri gibi dizili nâmesine baktığında cahillik damarı kabarmış ve elçiyi öldürtmeye niyet etmişti. Ama, bu zalimin kendi boyundan olan bazı gün görmüşler,

-Elçi öldürmek akla uygun düşecek iş değildir,

diye onu önlemişlerdi. Bunun üzerine o da bir mektup yazdı ve sultanın elçisi ile şerefli tahta ilettiler. Mektubunda;

-Muradımız seninle savaşmak değildir. Asıl amaç, senin elinde olan bütünüyle almaktır. Dostça nasihatımız budur ki, bütün ağırlığıyla gelen kan dökme haberi, eline değdiğinde durmayub, esenlik yolunu tutasın ve gözün gördüğü yere gidesin,

diyordu. Bu uygunsuz haberlerle devletli sultanın tahtına sunulunca aklın gereğince bu alçaklar için;

-Kibirli, gururlu kişilerden daha üstün olmalı,

sözlerini anarak bin kadar yiğit atlı ile işi kötü İnaloğlu üzerine at kopardı.

-Yiğit şah, ceng alanında gayret üzengisine bastı da

-Önce kemerini, sıktı kara yüzlüye cihanı dar eyledi

-Çelik kılıcı da bak, nasıl gem almaz arslana döndü

-Ülkeler açan anahtarları avucuna bir bir topladı.

Sabah neşelerin cümbüş eylediği anda yani, dört yöne hakim olan sultan, öç almak için kılıcını doğu denilen kından çıkarıp, yıldızlar adı verilen benlik davasında olanları varlık aleminden yok ettiği demde, gelişinde uğur olan padişah da tan yeri atmış gibi oraya doğmuştu. Bu doğuş sonunda, Kazabad'da iki taraf karşılaştı ve amansız bir savaşa tutuştu.

-İki ordu yüz yüze kılıçları çekdiler

-Yanlarda, merkezde, saflarını berkittiler.

İnaloğlu denilen zalim, zahire toplamak için adamlarını çevredeki

topraklarda yaymış olduğundan yanında 10.000 kadar kan yutucu atlı bulunmakla bunlarla savaşa girmiş, sabahdan akşama denk döğüşü sürdürüb götürmüştü. Göklerden gelen askerler, tanrının yardımcı birlikleri, ol mutluluk kaynağı sultanın imdadına koşular. Allah'ın desteği, padişahlık tahtına layık olan şehzadeyle birlikte olunca, düşmanın pek kalabalık oluşuna üstünlüğüne rağmen, -siz gerçekte azlıkta iken çoğaldığımızı hatırlayın- fermanı Sultan Mehmed'i başarılı kıldı. Sayıca az yardım edecek kimseleri de olmayan bu askerin yüzüne güldü. Zafer ve başarı rüzgarı gün doğusundan –muhakkak ki fazilet ve üstünlük Allah'ın elindedir- buyruğuyla eserek, o keremli padişahın ve melekler ordusunun tuğlarını dalgalandırdı. Kötü dilekli düşman dağılıp, bozguna uğradı. Mevlâna İdris (İdris-i Bidlisi) bu konuda şu görüşü açıklar; - Bu anlaşılmaz savaşa sultanın, Allah katından görevlendirilmiş bir kimse olduğu, sayısız düşman cesedi yerlerde yattığı halde, padişahın ordusundan bir tek kişinin bile düşmemiş olmasıyla ortaya çıkmıştır. Savaş sırasında padişahın emrinde kalan Cebelüoğlu ile Zağarcı Yakub'dan gayrisi sağ salim geriye dönmüşlerdi. Bu iki yiğidi İnaloğlu kaçarken yakalamış, alıp götürmüştü. Zağarcı Yakub, hapsedildiği yerden hemen kaçmış ve bağlanmakla şeref kazandığı eşiğe yüz sürmeye koşmuştu. İnaloğlu, Cebelüoğlu'nu daha sonra serbest bırakmış, o da tekrar hizmete alınarak mutlu kılınmıştı. İşte böyle, cenk sırasında, padişahın askerlerinden bir teki bile yaralanmadı ama, beri taraftan Kazabad Ovası'nda düşman kellelerinden tepeler kuruldu.”¹⁴

Metinden de anlaşılacağı üzere Çelebi Mehmed yanında bulunan beylerle istişare etmiş, İnaloğlu İbrahim Bey'e bir mektup gönderilerek bu hareketlerinden vazgeçmesinin bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Mektupla birlikte İnaloğlu'na gelen elçi gereği gibi karşılanmamış, hatta İnaloğlu elçiyi öldürmeye dahi kalkışmıştır. İnaloğlu'nun bu hareketini yanında bulunan beyler engellemiş ve bir mektupla elçi geriye gönderilmiştir. Gelen mektupta İnaloğlu Çelebi Mehmed'e şöyle hitap etmektedir.

“Ey Mehmed, ...sen bir tıfil oğlansın. Adını Sultan koyub, öyle pençe urmak sana mülayim değildir. Asıl amacımız seninle savaş etmek değil, elinde olan bütün illeri almaktır...”¹⁵

Bunun üzerine Çelebi Mehmed, Kutlu Paşa ile birlikte İnaloğlu İbrahim Bey üzerine gitmek için Kazabad'a hareket etmiştir. Maiyetindeki kuvvetlerin önemli bir kısmı etrafa talana gittiğinden İnaloğlu gafil avlanmış, Kazabad ovasında vukua gelen savaşa kuvvetleriyle beraber bozguna uğratılmış, kendisi de bir kısım maiyetiyle kaçmıştır. Bu şekilde dördüncü mücadelesini kazanan Çelebi Mehmed, Tokat'ı talan ve yağmadan kurtarmıştır.¹⁶ Heşt Bihişti'deki kayda göre bu savaşa, Çelebi Mehmed kuvvetlerinden hiçbir kayıp olmamış,

¹⁴ Hoca Sadeddin, age, C. I, s. 309-312.

¹⁵ Neşri, age, C. I, s. 391-393.

¹⁶ Neşri, age, C. I, s. 395. Hoca Sadeddin, age, C I, s. 312. H. Hüsameddin, age, C. III, s. 175.

sadece Cileoğlu (Çiloğlu) ile Zağarcı Yakub, İnaloğlu'na esir düşmüştür. Kısa bir müddet sonra Zağarcı Yakub kaçarak kurtulmuş, Cileoğlu ise İnaloğlu tarafından serbest bırakılmıştır¹⁷. Bu gailenin de halledilmesinin ardından çıkan bir başka gaile olan Lâdik havalisinde bulunan *Gözleroğlu* adındaki mahalli bir Türkmen beyidir. 1402 sonlarına doğru Karahisar şehrinin çevresini ele geçirmiş ve Karahisar kalesini tazyik etmekte idi.¹⁸ Bunun üzerine kalenin idarecisi olan Melik Ahmedzâde Hasan Bey,¹⁹ Çelebi Mehmed'e haber göndererek gelmesini istemiştir. Yanında bulunan beyleriyle istişareden sonra Çelebi Mehmed, Kazâbad'dan Karahisar üzerine hareket etmiştir. Kaleyi kuşatma altına almış durumda bulunan *Gözleroğlu*'nun kuvvetleri ani bir baskınla dağıtılmış *Gözleroğlu* da kaçarak canını kurtarmıştır. Bu müşkülâtı da halleden Çelebi Mehmed 1402 sonlarına doğru Tokat'a yeniden dönmüştür²⁰

3-Köpekoğlu Hüseyin Beg ile Mücadele

Önüne çıkan engelleri birer birer ortadan kaldırmaya başara Çelebi Mehmed, Tokat'ta bulunduğu esnada Artık Ovası Türkmenlerinden *Köpekoğlu Hüseyin Beg*²¹ adındaki mahalli bir Türkmen beyi, Kazâbad'a²² yürüyerek bu havalide çapul ve talan hareketine girişmiş ve Çelebi Mehmed'e bir de mektup göndermiştir. Mektubunda bu yerlerin Timur tarafından kendisine verildiğini, Çelebi Mehmed'in buralardan çekilmesini istemiştir. Bu mektup üzerine Çelebi Mehmed, maiyetine bir miktar kuvvet alarak Artık Ova'ya hareket etmiştir. Bu havalide eşkiyavari hareket eden Köpekoğlu'nu kuvvetleri dağıtılmış Köpekoğlu Hüseyin Beg de Sivas'ta beyliğini ilan etmiş olan Mezid Bey'in yanına sığınmıştır²³. Bu hadiseyi de başarıyla bertaraf eden Çelebi Mehmed 1402 sonlarına doğru Amasya'ya dönmüştür. Bu hadisede yine dönemin kaynaklarında hemen aynı şekilde anlatılmaktadır.

“Çün sultan *Gözleroğlu* gavgasından fariğ olub, Tokad'da 'iyş u nüş edüb, otururken, be-nâ-gâh bir kul gelüb, içerü girüb, Sultan önünde baş koyub, bir mektub çıkarub, Sultan'ın eline virdi. Mektub okunub, mazmûnî bu ki, Köpekoğlu ilinize akub, şehirleri urub, ve köyleri yakub, evin Kaz-Ovası'na kondurdu. Maksûdı bu ki, Sultanı ilden çıkarub, memleketi kendinin idinüb, otura. Bir bed-fi'il hatami Türkmân'dür. Timur Han bu vilayeti bana virdü, diyüb gelüb, re'ayaya hayli zarar idüb memlekete dahi ziyân ider. Eger 'âlâ himmetinle ale'ta'cîl gelüb bunu def' itmezsen, il elden çıkdı bilmiş olasin,

¹⁷ İdris-i Bitlisi, Heşt Bihişti, s. 72

¹⁸ Neşrî, age, C. I, s. 395. Hoca Sadeddin, age, C. I, s. 313

¹⁹ H. Hüsameddin, age, C. III, s. 175. A. Taneri, age, s. 107.

²⁰ Neşrî, age, C. I, s. 401. Hoca Sadeddin, age, C. I, s. 315. İdris-i Bitlisi, age, s. 73

²¹ Neşrî, age, C. I, s. 401 dip not 1. Hoca Sadeddin, age, C. I, s. 315. Solakzade, age, C. I, s. 114'te Göynükoğlu diye kaydetmiştir. H. Hüsameddin, C.III s. 181'de Köpekoğlu'nun Kadı Burhaneddin Ahmed'e hizmet etmiş olan Körpe Bey'in oğulları olduğunu kaydetmektedir.

²² Solakzade, age, C. I, s. 114'te Ankara havalisini olarak göstermektedir.

²³ Neşrî, age, C. I, s. 401. Hoca Sadeddin, age, C. I, s. 315-316

dimişler. Sultan bunu işidüb, münfa'ıl olub, muztarib oldu. Be-gayet ıztırabından eytdi ki

–ey begler, bu dahi ne beladur, oğlan yaşum içinde bunca belalar kim ben çekdüm, kimse çekmiş değildir. Hele nice idelüm. Rüzgar böyle getirdi, Biz hüdaya sığınalım. Memleket hüdanındur. Kime dilerse ol virür, ol alur. Hele tiz turub, yarağınız görüb, müretteb ve mükemmel yarağıyle düşmana hazır olub, atlanub, Köpekoğlu'nun üstin urub, gözün açdırmayub, Hüda fırsat virirse, başın ve hanumânın alub, askerin helâk idelüm

diyüb, kendüsi, devlet ü sa'âdetle süvâr olub, gice ve gündüz dimeyüb, yürüyüb, bir sabahın Artık-Ovası'nda Köpekoğlu'na irdi. Gördi ki 'adüvv leşkери feragat birle il ve gün kendünün oldu diyü asude olmuş oturur. Bundan gafil ki izâ câ'el-kaza, zâka'l-fezadur. (Kaza gelince feza daralır) Andan Köpekoğlu bunların geldiğün görüb, belinleyüb, turub, Sultan askeri kendüsün kuşatmış gördi. Gözlerin, başların devşirüb, ata eger salınca Sultan Mehmed hemen kılıç yalın idüb, hamle itdi. Şol saat Köpekoğlu askeri ata binemeyüb, başları kaygısı olub, bâr u bungâhların koyub, birer atla sınıb, kaçdılar. Sultan dahi hânumanların yağma itdirüb, ehl-i leşker bir veçhile muğtanım oldular ki, kaabil-i vasf değildir. Andan Allah'a tevekkül idüb, 'azm-i Tokad idüb, gelüb, 'iyş ü nûşa meşgul olub ârâm itdiler. Sultan hazretinin altıncı fethi bu oldu."²⁴

Sonuç

Çelebi Mehmed, Ankara savaşından 1403 yılı başına kadar Rumiye-i Suğra²⁵ oalarak adlandırılan Amasya, Tokat ve Sivas havalisinde, yukarıda aktarılan mücadeleleri kazanmak suretiyle, Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Çelebi Mehmed'in bu başarılarından devamlı surette haberi olan Timur, O'na, hem henüz hayatta bulunan babası ve hem de kendi adına bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Timur, Çelebi Mehmed'i, yemin ile teminat vererek, yanına davet etmekte²⁶ hatta gelirse kızını dahi ona vereceğini vaat etmektedir. Mektubu alan Çelebi Mehmed, yanında bulunan beylerin karşı çıkmasına rağmen, lalası İmadüddin Bayezid Çelebi (Sofu Bayezid)'yi²⁷ Timur'dan gelen elçi Hoca Mehmed ve bir miktar askerle, Aydın'da kışlamakta olan Timur'un yanına gitmek üzere Amasya'dan göndermiş kendisi de Osmancık yönüne gitmiştir. Ancak Osmancık'a geldiğinde daha evvel bertaraf ettiği Candaroğlu İsfendiyar Bey'in yeğeni Kara Yahya yeniden İsfendiyar Bey'in teşvikiyle karşısına çıkmıştır. Çelebi Mehmed yanındaki kuvvetlerle Kara Yahya'yı bir kez daha bozguna uğratmış, Kara Yahya da kaçmıştır.²⁸

²⁴ Neşri, age, C. I, s. 401-403.

²⁵ Tayyib Gökbilgin,, "15. Ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rûm", Vakıflar Dergisi, C. IV, 1956, s. 51-61.

²⁶ Osmanlı kronikleri.

²⁷ Neşri, age, C. I, s. 417. Hoca Sadeddin, age, C. I, s. 321. Kenan. Ziya TAŞ; *Osmanlılarda Lalalık Müessesesi*, Isparta 2000, s.106.

²⁸ Neşri, age, C. I, s. 415. Hoca Sadeddin, age, C. I, s. 321.

Kendisi de Amasya'ya gitmek üzere geriye dönmüştür.

Çelebi Mehmed, Kara Yahya meselesini bir kez daha hallederek yoluna devam etmiştir. Mürted Ovası (Murtazabad) mevkiine geldiğinde ise Savcıoğlu Ali Bey adında bir Tatar beyi karşısına çıkmıştır. Çelebi Mehmed'i cenk etmeye gelen Savcıoğlu ve kuvvetlerini bozguna uğrattınca Savcıoğlu Selasil Kalesi'ne kaçmıştır.

Bütün bu hadiselerden sonra şunları söyleyebiliriz. Kaynaklarda açık bir şekilde belirtildiği gibi Timur, Osmanlı Devleti'nin bir daha toparlanmasını fırsat vermemek amacıyla, Osmanlı yönetimini istemeyen bütün beyleri ayaklandırmıştır. Zira her birisinin elinde Timur'dan aldığı iddia ettiği yarlıklar vardır. Bu beylerin, gerek Anadolu Türkmen beyliklerinin beyleri olsun gerek mahalli Türkmen ve Tatar beyleri olsun, Osmanlıların yeni Anadolu rejimini istemedikleri açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Burada hemen şu soru akla gelmektedir. Neden Anadolu'nun başka bir yerinde veya Rumeli'de buna benzer ayaklanmalar çıkmamış da Rumiye-i Suğra'da çıkmıştır? Bu soruya da şöyle cevap vermemiz mümkün görünmektedir. Bu yerel Türkmen beylerine destek daha çok Candaroğlu İsfendiyar Bey ve Karamanoğulları tarafından gelmiştir. Dolayısıyla Candaroğlu İsfendiyar Bey ve Karamanoğulları Çelebi Mehmed'i kendileri için hala büyük bir tehlike olarak görmektedir. Kadı Burhaneddin ölmüş, devletin toprakları Osmanlıların eline geçmiş, ancak onun zamanından kalma beyler hala Osmanlı yönetimine girmek istememişlerdir.

Rumiye-i Suğra olarak adlandırılan havalide Moğol İlhanlılarından kalma bir çok Tatar kitlesi mevcuttu ve bunlar kendi ırkdaşlarının Anadolu'ya hakim olduklarını görünce Ankara savaşında olduğu gibi sonra da onun tarafını tutmuşlardır. Zira Tatar beyler ayaklandıkları zaman yanlarına topladıkları kuvvetlerin çoğu bu Tatarlardan oluşmakta idi.

Çelebi Mehmed ve Osmanlı Devleti'nin geleceği açısından bu mücadeleleri değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda ise yine önemli sonuçlar doğurmuştur. Şöyle ki; Çelebi Mehmed giriştiği bu mücadelelerde eğer başarısız olsa idi Osmanlı Devleti, onun tek başına idaresi altında toparlanamayacak ve Fetret Devri daha da uzun sürecekti. Ayrıca hangi şehzadenin babalarının ölümünün ardından tahta çıkacağı hususundan, henüz yazılı kanunların olmadığı bu dönemlerde, şehzadelikleri esnasında göstermiş oldukları başarıların ne derece önemli olduğu bir kez daha görülmüştür. Tabiki Çelebi Mehmed'in bu başarılarında, Amasya ayanının ona gösterdiği sadakat, giriştiği mücadelelerde istişareli hareket etmesi ve Timur'un ve kuvvetlerinin Ege havalisinde kalarak Rumiye-i Suğra'ya gelmemesi çok büyük etken olmuştur. Ankara bozgunundan sonra sarsılan Osmanlı Devletini Yıldırım'ın şehzadelerinden Mehmed'in toparlayacağı daha buradaki başarılarından anlaşılmıştır denilebilir.

Kaynakça

- Ahmedî, *İskendernâme*, (Haz. İsmail Ünver) Ankara 1983.
- Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşazade Tarihi* (Neş. F. Giese), İstanbul 1927.
- Gökbilgin, Tayyib, “15. Ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rûm”, *Vakıflar Dergisi, C. IV, 1956*, s. 51-61.
- Hakkı, İsmail-Nafiz Rıdvan, *Sivas Şehri*, (Haz. R. Toparlı), Sivas 1997.
- Hoca Sadedin Efendi, *Tâcü't-Tevarih*, I-V, (Haz. İ. Parmaksızoğlu) Eskişehir 1992
- Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I-IV, İstanbul 1927.
- Kafadar, Cemal, *İki Cihan Âresinde*, (Çev. C. Çıkın), Ankara 2010.
- Kastritsis, Dimitris J., *Bayezid'in Oğulları 1402-1413 Osmanlı İç Savaşında İmparatorluk İnşası ve Temsil*, (Çev. A. Arel), İstanbul 2010.
- Mehmed Hemdemî Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, I.II, (Haz. V.Çubuk), Ankara 1989
- Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ -Neşrî Tarihi-*, I.II, (Yay. F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara 1987.
- Nizamüddin Şâmi, *Zafernâme*, (Çev. N. Lugal), Ankara 1987.
- Şerâdeddin Ali Yezdî, *Zafernâme, I-II* (Çev. M. Abbas), Calcuta 1987.
- Şikari, *Karamanoğulları Tarihi*, (Haz. M. Koman), Konya 1948.
- Taneri, Aydın, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık 1299-1459*, İzmir 1997.
- Taş, Kenan Ziya, *Osmanlılarda Lalalık Müessesesi*, Isparta 2000.
- Witteck Paul; “Ankara Bozgunundan İstanbul’un Zaptına 1402-1455”, (Çev. H. İnalçık), *Bellekten, VII/27, (1943)*, s. 557-559.

Kaşkalar ve Tokat'ın Eskiçağ Tarihinde Kaşkaların Rolü

Alpaslan CEYLAN-Hatice UYANIK**

Özet

Kaşka ülkesinin sınırları genel hatları ile doğuda Hayaşa, batıda Tumana ve Pala, güneyde Yukarı Memleket, kuzeyde Karadeniz'dir. M.Ö. 2. Binyılda Anadolu'da büyük bir siyasi güç haline gelen Hitit Devleti'nin kuzey komşusu olan Kaşkalar, aynı zamanda Hititlerin baş düşmanıydılar. Eski Hitit devletinin sonlarından imparatorluğun yıkılışına kadar sürekli olarak Hitit Devletine saldırmışlar. Hatta başkent Hattuşa'ya kadar ilerlemişlerdir. Yaşamış oldukları coğrafyanın savunma imkânlarından çok iyi faydalanmış olmaları ve gerek uygulamış oldukları savaş taktikleri sayesinde ise hiçbir zaman Hititlerin egemenliğine girmedikleri gibi Hititlerin yıkılmasında da etkili olmuşlardır.

Anahtar kelimeler: Hitit, Kaşka, Kelkit, Murşili II, Yukarı Memleket

Abstract

The borders of the country Kaşka were broadly with Hayaşa in the east, Tumana and Pala in the west, Upper Land in the south, Black Sea in the north. Kaskians which was the northern neighbour of Hittites that became into a great political power in Anatolia in 2000 BC was also archenemy of Hittites. They constantly attacked Hittites from the endings of Ancient Hittite State to the collapse of the empire. Moreover, they went forward to the capital Hattusa. They became effective over the collapse of the Hittites as well as never came under the domination of Hittites since both they finely derived benefit from the defense opportunities of the region in which they lived and combat tactics that they used

Key Words: Hittites, Kaska, Kelkit, Mursili II, Upper Land.

Kaşkalar, M.Ö. 2. Binde Anadolu'da varlık göstermiş olan kavimlerdenidir. Kaşkalar hakkında yazılı kaynak sayısı az olup, bu konuda en detaylı bilgiye Hitit kaynaklarında kısmen de Asur ve Mısır kaynaklarında rastlanılmaktadır. Kaşka adı bu kaynaklarda Gaşga, Kaşga, Kaşka olarak geçmektedir. II. Ramses'in yazıtlarında KŞKŞ, Asur kaynaklarında mat Kaşku (Sargon yıllıkları), Ugarit dilinde ise ktk olarak yazılmıştır (Güterbock, 1956: 63, 119; Schuler, 1965: 84 vd.; Göetze, 1967: 23, 79; Ünal, 2003: 55).

Hitit Devletinin baş düşmanı olan Kaşkaların, Anadolu'nun yerli halkımı oldukları, yoksa dışarıdan mı geldikleri tam olarak bilinmemektedir (Ünal, 2003: 55). Kaşkaların yaşadıkları coğrafi bölge konusunda ise bilim

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi ABD, Erzurum.

** Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi ABD, Erzurum.

adamları tarafından farklı görüşler ortaya atılmıştır.

Mayer-Garstang ve Hrozny, ilk çalışmalarında Kaşkaların Kızılırmak'ın yukarı kısmı ile Yukarı Fırat arasında yaşadıklarını savunmuşlardır (Mayer ve Garstang, 1923: 14,55; Mayer ve Garstang, 1925: 31).

Forrer ise, Kaşka ülkesini kuzeye, Yeşilirmak ve Çekerek nehirleri arasındaki bölgeye yerleştirmiştir (Forrer, 1921: 21).

Cavaignac, Kaşka ülkesini batıya yerleştirmektedir. Yani Kızılırmak'ın alt kısmından hemen hemen Ege Denizi'ne kadar uzandığı iddiasında bulunmuştur (Cavaignac, 1931: 101).

Göetze ise ilk önceleri Kaşkaların, Arzava ve Hatti arasındaki bölgede yaşadıklarını kabul ederken (Göetze, 1924: 28) daha sonraki çalışmalarında Kaşka Ülkesinin, Merzifon-Amasya hattının kuzeyindeki Sinop, Ordu arasındaki bölgede yer aldığını savunmuştur (Göetze, 1930:27; Göetze,1957:92).

Cornelius, Kaşka yerleşim alanını kuzeyde Turhal, güneyde Gürün ve doğuda Kemah'ın bulunduğu bölgeye yerleştirmektedir (Cornelius, 1958: 225-251).

Kaşkaların Karadeniz sahilinde yerleştikleri konusunda ise araştırmacılar arasında genel bir beraberlik vardır. Buna göre Kaşka ülkesinin sınırları ana hatları ile doğuda Hayaşa, batıda Tumana ve Pala, güneyde Yukarı Memleket, kuzeyde Karadeniz'le sınırlıdır. Bugünkü yer adlarıyla belirtecek olursak Sinop'un batısı ile Giresun arasında kalan bölge ve Tosya-Merzifon-Amasya-Tokat-Niksar-Koyulhisar-Şebinkarahisar bölgeleridir (Göetze,1930:27; Cornelius, 1937: 39; Göetze, 1957: 92; Schuler, 1965:41; Ünal, 1974:564; Özgüç, 1978: 12; Büyükkarcı, 1988: 1; Pehlivan,1991:28; Ceylan, 1996: 2).

Kaşkalar hakkında kapsamlı çalışma yapan Schuler, bu sınırlar içinde politik bir birlik oluşturamayan Kaşka ülkesini üç bölüme ayırır:

Batı Kaşka Grubu: Kızılırmak'ın batısında Yukarı Devrez Havzası'nın kuzeyinde ve Gökirmak Bölgesi'nde,

Merkezi Kaşka Grubu: Kızılırmak ve Aşağı Çekerek, dolayısıyla Yeşilirmak arasında klasik Phazimonitis bölgesinde

Doğu Kaşka Grubu: Kellkit Irmağı'nın doğusunda, Hayaşa'nın batısındadır (Schuler, 1965: 13).

Bafra Ovası, Aşağı Kızılırmak Vadisi, Durağan, Kargı ve Bafra Ovası'nın güneyindeki dağlık bölgenin genel olarak, Vezirköprü, Havza ve Lâdik Ovası'nda yer alan Hitit sınır yerleşmelerini tehdit eden Kaşkaların merkezi hâkimiyet bölgesi olduğu kabul edilmektedir (Yakar, 2007: 257). Hititlerin Orta Karadeniz Bölgesi'nin kara kesimini, Kaşkaların merkezi hâkimiyet bölgesine karşı bir tampon bölge olarak kullanmış oldukları Vezirköprü, Oymaağaç Höyük, Merzifon Onhoroz Tepe, Alacapınar Tepe ile Amasya Oluz Höyük ve Doğantepe gibi yerleşmelerden anlaşılmaktadır. Aynı

zamanda bu yerleşmelerin Hitit İmparatorluk Çağında da yerleşim görmüş olması aynı politikanın Son Tunç Çağı'nda da sürdürülmüş olduğunu gösterir (Dönmez, 1999: 333).

Antik kaynaklara baktığımızda ise Hattuşili III'e ait bir metinde Hitit Devleti'nin ilk kralları olan Labarna ve Hattuşili I zamanında Kummeşmaha (Kelkit) Irmağı'nın Hitit-Kaşka sınırı olarak kabul edildiği geçmektedir (Schuler, 1965:19).

Tokat il sınırlarına Reşadiye'nin Umurca Köyü yakınlarında giren Kelkit Irmağı Reşadiye İlçe merkezinden geçtikten sonra Niksar ilçe topraklarında ilerler, Erbaa Ovası'nı kat ederek Kale Boğazı'nda Tozanlı Çayı ile birleşir (Kapusuz, 1994: 25).

Verimli bir vadi oluşturan Kelkit Irmağı'nın yukarı vadisi oldukça geniş olup, Reşadiye'nin altında Niksar Ovası'na açılmadan daralır. Bu nedenle Kelkit Vadisi, Doğu Kaşka kabileleri ve Yukarı Kelkit ve Çoruh vadileri arasında yerleştikleri varsayılan Azzi-Hayaşa kabileleri (Erzurum-Erzincan illeri) arasında da tampon bir bölge oluşturmuş olabilirdi (Yakar, 2007: 257). Dolayısıyla Tokat'ın kuzey ve kuzeybatısında kalan ilçelerinin (Reşadiye, Niksar, Erbaa) Hitit-Kaşka sınırında kaldığını söyleyebiliriz.

Hitit Kaşka Mücadelesinin Esasları

Hitit kralı Arnuwanda ile kraliçe Aşmunikal'in dua metninden Kaşkaların merkezi bir otoriteye sahip olmadıkları, gruplar halinde yaşadıkları ve her Kaşka grubunun kendini egemen güç olarak kabul etmekte olduğu anlaşılmaktadır (Memiş, 1990: 110; Ceylan, 1996: 6).

Kaşkalar her ne kadar siyasi bir birlik oluşturamamışlarsa da Hitit siyasetini yakından takip etmişlerdir. Hitit Devleti'nin hemen hemen her kralı Kaşkalarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Hitit Devleti'nde taht kavgalarının yoğun olduğu, merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde Kaşkalar Hattuşa'ya kadar ilerleyerek iki defa bu şehri ele geçirmişler ve Hitit topraklarını yağmalamışlardır (Cavaignac, 1930: 10; Memiş, 1987:115).

Hitit krallarının başkentten ayrılıp ordularıyla uzaktaki bir sorunu çözmeye çalıştıkları tarihlerde Kaşkalar, Yukarı Memlekete saldırmayı ihmal etmemiş, adeta gelenek haline getirmişlerdir. Bu nedenle olsa gerek Hitit kralları sefere çıkmadan evvel Kaşka gruplarını geri püskürtmeyi seçmişlerdir (Güterbock, 1956: 65-66; Schuler, 1965: 45; Göetze, 1967: 17 vd.).

Kaşkalar bu saldırıları bir nevi ihtiyaç duydukları yiyecek ve içecekleri, yetişmiş insan gücünü ve zanaat erbabını, Hitit ülkesinden temin etmek için yapıyorlardı (Pehlivan, 1991: 30).

Hititler, Eski Krallık döneminde başlayan ve devletin yıkılmasında etkili olan Kaşka akınlara karşı tarafsız kalmamış: askeri, stratejik, demografik ve diplomatik tedbirler almışlardır. Ancak bu tedbirlere rağmen



hiçbir zaman Kaşka sorununu da tam olarak çözememişlerdir.

Hititlerin Kaşkalarla karşı almış oldukları tedbirleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Kaşka bölgesine yapılan seferlerin kral ya da kralın Hattuşa'dan gelen vekili tarafından yönetilmesi,
- Garnizon şehirlerinin kurulması ve devamlılığının sağlanması, sınır bölgesindeki karakolların, gözetleme kulelerinin ve yolların sistemli hale getirilmesi,
- Sınır bölgesindeki Kaşkaların elinde olan şehirlerin ele geçirilmesi ve orada tahkimat yapılması,
- Hitit kontrolü altındaki Kaşka alanlarından zorla vergi alınması,
- Kaşka bölgesinde yer alan kutsal şehir Nerik'in¹ tekrar işgal edilmesi, ele geçirilmesi ve inşa edilmesi,
- Başkentin Hattuşa'dan güneyde daha güvenli bir yer olan Tarhuntaşşa'ya taşınması,
- Ana bölgede yer alan şehirlerde ve Hattuşa'da tahkimat yapılması.
- Hititlerin dinsel törenlerini gerçekleştirdiği Nerik şehrinde güvenliği sağlamak için Kaşka liderleriyle antlaşmalar ve imtiyazlar üzerinde uzlaşmak için girişimleri,
- Kaşkaların Tilliura gibi sınır şehirlerine girmesinin yasaklanması,
- Kaşkaların sınır Bölgesinde özel otlatma haklarının olduğunun kabul edilmesi,
- Kaşkaların sınır bölgesine yerleşiminin kabul edilmesi,
- Pala ve Tumana'nın tampon bölgelerindeki yöneticilerin tayini,
- Ele geçirilen alanlarda Kaşka nüfusunun katledilmesi
- Kaşka nüfusunun başka bölgelere nakledilmesi,
- Sınır bölgesinde yer alan terk edilmiş şehirlerin tekrar nüfuslandırılması.

Bugün Zile sınırları içerisinde yer alan ve Hititlerin önemli bir garnizon şehri olan Maşathöyük/Tapigga'da bulunan M.Ö.14. yy. başlarına ait 200 yazıttan oluşan arşiv, Hititlerin Kaşkalarla başa çıkmak için kullandığı bu taktikler hakkında bilgi vermektedir. Bu yazıtlar çoğunlukla Hitit kralının bölgede yaşayan komutanlarına ya da memurlarına gönderdiği mektuplardan oluşmaktadır (Alp, 1976: 182; Glatz, Matthews, 2005: 52-53).

¹Nerik şehri, Hitit-Kaşka sınır bölgesinde bulunmaktadır. Konumu ve Hitit metinlerinde geçtiği olaylar için bk. Dinçol-Yakar, 1974:51 vd.; Ertem, 1973:100-101; Ünal, 1977: 429)

Hitit Kaşka Mücadelesinde Tokat Bölgesi

Kaşkalar ve onların Hititlere karşı yaptıkları sürekli saldırılar konusundaki ilk kez en detaylı bilgi sahibi olduğumuz belge Arnuwanda-Aşmunikal çiftinden kalan dua metnidir². (Güterbock, 1956: 122; Schuler, 1965: 2)

Dini içerik taşıyan bu dua metni Boğazköy'de yıkık bir mabette bulunmuştur. Bu metinde Hitit kralı I. Arnuwanda ile kraliçe Aşmunikal, Kaşka saldırıları karşısında tanrılara seslenmektedirler.

Bu dua metninden Hititler için çok önemli olan Nerik'in Kaşka egemenliğine geçtiğini ve bu olayın Hitit halkının Kaşkalara karşı olan direncini kırdığını, aynı zamanda Kaşkaların Hititlerin başkenti Hattuşa'ya kadar yağma seferleri düzenlediğini, ele geçirdikleri tüm ganimetleri ve vasıflı insanları esir alarak götürdüklerini öğreniyoruz. Hitit devletinin, Kaşkalar karşısında başarısız olması Hititlerin diğer düşmanlarını da harekete geçirmiş ve Hitit Devleti'ni çok yönlü saldırıya maruz bırakmıştır.

Yine dua metninden öğrendiğimize göre Kaşkalar, Nerik Bölgesinin dışında Hursama, Kastama, Serisa, Himmuwa, Taggasta, Kammama, Zalpuwa, Kapiruha, Hurna, Dankusna, Tapasawa, Kazzapa, Tarukka, İläluha, Zihhana, Sipidduwa, Uashaia ve Patallia şehirlerini de ele geçirmişlerdir (Cornelius, 1937: 129; Garstang-Gurney, 1959: 6; Pehlivan, 1991:30; Ceylan, 1996: 9; Murat, 1998: 437).

Tuthalya III zamanına ait Maşat ve Ortaköy tabletlerinden Maşat Höyük'ün Yukarı Yeşilirmak Havzası'nı Kaşka tehlikesine karşı koruyan bir üs konumunda olduğunu öğrenmekteyiz. Bu engeli aşan Kaşka kuvvetleri için Buzluk Dağı'nı geçip, Ortaköy'e ulaşmak çok zor bir iş değildi. Bu nedenle iki şehir Kaşka tehlikesine karşı birbiriyle sık sık haberleşiyordu. Söz konusu tehlikeye karşı alınması gereken önlemler ise Maşat mektuplarında vurgulanmıştır. Yakın çevredeki İşhupitta şehri ve Şakaddunuwa Dağı gibi yerlerden sağlanan askeri birlikler, Tapigga'daki Kaşşu ve Pipappa adlı iki görevlinin emrindeydi. Kaşşu, Kaşkalarla yapılan barış görüşmelerinde önemli bir rol oynuyordu (Alp, 1991: 13-14).

Piyapili liderliğinde toplanan on iki Kaşka kabilesi, Hitit kralı Şuppiluliuma zamanında sınırlardan içerilere girerek, geçtikleri her şehirde halka eziyet etmiş ve yağma yapmışlardır. Şuppiluliuma, Kaşka lideri Piyapili'yi öldürmüştü ve Kaşkaların eline geçen toprakları geri almıştır. Şuppiluliuma Kaşka akınlarını Hitit ülkesinden uzak tutmak için Tumana ve İstahara'da emniyetli üstler oluşturarak aradaki sınırı daimi askeri üslerle kuvvetlendirmiş, Pala ve Tumana'nın idaresini de baş Meşedi olan Zida'nın oğlu Hutupianza'ya vermiştir (Cavaignac,1936:38; Ertem, 1973: 58-59; Murat, 1998: 437).

²Arnuwanda-Aşmunikal dua metninin içeriği hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ceylan, 1996: 1-12.

Murşili II, Kuzey Suriye ve Mitanni Ülkesindeki Hitit menfaatlerini güvence altına aldıktan sonra, Anadolu'daki sorunları çözüme kavuşturma olanağı bulmuştur. Özellikle Kaşkaları tehlikeli düşman olarak görmüş ve onlara karşı çeşitli önlemler almaya çalışmıştır. Murşili II Kaşkalarla karşı kendinden öncekilere göre daha düzenli ve sürekli saldırı düzenleyen Hitit kralıdır. Buna rağmen Kaşka toplumunu geçici olarak durdurabilmiştir. Bu dönemde Hitit-Kaşka sınırında yer yer değişiklikler olsa da Kaşkalar, güney kesimlerini oluşturan Ilgaz-Osmancık-Gümüşhacıköy-Amasya'nın kuzeyi-Turhal ve son dönemlerde Kelkit vadisini koruyabilmiş, ellerinde tutabilmişlerdir (Schuler 1965: 52; Göetze, 1967: 22-25; Pehlivan, 1991: 28).

Murşili'nin yıllıklarında krallığının 15. Yılında Kaşka kentleriyle yaptığı mücadele şu şekilde anlatılır. Tagaşa'ta ait birlikler, Hitit topraklarına girerek; Şaddupa, Karahna³ ve Marišta bölgelerini işgal etmişlerdir. Murşili bu nedenle Tagaşa'ta doğru yola çıkar. Bunu haber alan işgalci Tagaşa birlikleri, Murşili'nin geçeceği yolu tutarak, kendisine pusu kurarlar. Murşili, bundan sonraki olayları anallerinde Fırtına Tanrısı'nın bir lütfü olarak gördüğünü kaydetmektedir. Buna göre Murşili, bir kuş falının buyruğu doğrultusunda, hazırlanan pusuya düşmeden, yürüyüşüne ara verir. Bir süre bulunduğu yerde bekledikten sonra, yeni bir kuş falının emriyle tekrar yola çıkan Murşili, böylece hem pusudan kurtulmuş, hem de Taggaşa'nın, yaklaşan Hitit ordusundan haberdar olduğunu öğrenmiştir. Bu nedenle gece karanlığında yürüyen Murşili, Taggaşa'yı ani bir baskınla yener ve hem ülkeyi, hem de kenti ateşe verir. Murşili ertesi gün İştaluppa yönünde yürüyüşüne devam eder. Bu yürüyüşü sırasında Kappubba Ülkesi, Kaşka Ülkeleri'ni isyana teşvik eder ve bu ülkelerin askeri birlikleri ile beraber Kappubba kenti yakınlarında yer alan, bir dağın eteğinde mevzi alır. Hitit Kralı, buna rağmen ordusu ile bu ülkelere yürür ve Takkuvahina ile Tahantattipa Ülkeleri'ni ateşe verir. Yıllıklarında Murşili, buraya gelen ilk Hitit Kralı olduğunu özellikle belirtmektedir. Bu nedenle burada fazla vakit geçirmek zorunda kalan Murşili, ordunun bazı birliklerini tahıl ve şarap toplamaları için etrafa gönderir. Bunu duyan Kummeşmaha Nehir Ülkesi, muhtemelen bunu fırsat bilerek Takkuvahina Ülkesi'ne yardım etmek amacıyla, bir birlik gönderir. Bu olayların sonu kesin olarak bilinmemektedir.

Murşili'nin bu sefer sırasında askerlerine yağmalattığı malzemeler arasında “şarap” bulunması, sözü geçen bölgenin şaraplık üzüm açısından önemli olduğu izlenimi vermektedir. Kummeşmaha Nehri, Kelkit Irmağı ile eşleştigiinden, yukarıda bahsedilen Kaşka Ülkeleri'nin de Kelkit'in kuzeyinde yer alması gerekmektedir. Bölgede yetişen üzümlerden sadece Narince üzümleri şarap için kullanılmaktadır. Narince'nin bugünkü merkezi ise, Tokat-Niksar

³Bir kült merkezi olduğundan dinsel açıdan da büyük önem taşıyordu. Çoğunlukla Tokat-Turhal-Amasya civarlarında yer alması gerektiği düşünülmektedir. (RGTC 6: 177 vd.; RGTC 6/2: 66)

olması nedeniyle adları geçen (Tagašta, Marišta, Kappubba, İştaluppa, Takkuvahina, Tahantattipa) gibi yerleşmelerin Niksar yakınlarına lokalize edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür (Alparslan, 2006: 92).

Timmuhala kentinin, Kaşkalar tarafından tekrar iskân edildiği haberini alan Murşili, elindeki birliklerle oraya yönelir. Heşhaşpa kentinde ordunun kalanı ile birleşen Murşili, Kaşkaları şaşırır. Daha evvel Kaşkaların, sığır ve koyunları ile beraber kaçmasına engel olamayan Murşili, bu defa çok sayıda sivil esir ve ganimet toplar. Murşili, o sırada, ayaklanan Tapapanuva Ülkesine birlikler gönderir. Bu birlikler, Tapapanuva Ülkesi'ne saldırır, onu ateşe verir ve ganimetleri toplarlar. Murşili, Timmuhala'dan Tahappişuna'ya oradan da önce Karaşşuva'ya sonra Kapperi⁴ kentine ve Hurna Ülkesi'ne geçer. Buralardan ganimet toplayan Hitit Kralı, tüm bölgeyi de kendine bağlar. Murşili buradan Tehşina Dağı yönünde devam eder. Ancak yolun zorluğu nedeniyle dağa çıkmadan Maraşşantiya Nehri'ni izleyerek ilerler (Alparslan, 2006: 92-95).

Muvatalli II, sağlam temellere oturmuş bir imparatorluk devraldığında önce Hitit ülkesinin batı ve güney batısında yerleşmiş bulunan Arzava prenslikleri ile antlaşma yapmıştır. Bundan sonra imparatorluğun güney sınırlarına yönelmiştir. Çünkü Mısır, bütün gücüyle Suriye'deki krallıkların üzerine yürümektedir. Bu dönemde devletin kuzey sınırları ile Muvatalli'nin kardeşi Hattuşili III ilgilenmektedir. Muvatalli kardeşi Hattuşili III'e Yukarı Ülke'nin yönetimini vermiştir. Böylece ülkenin kuzey eyaletleri, başkenti Hakmiş olarak yeniden örgütlenmiştir. Muvatalli ise Suriye'ye yapacağı askeri harekâta kolaylık sağlaması için başkenti aşağı Ülke'deki Tarhuntaşşa şehrine taşımıştır (Schuler, 1965:23-58; Garelli, 1969: 319; Kınal, 1987: 116).

Hattuşili III ise bölgedeki Kaşka boyları ve grupları karşısında ardi ardına sağladığı askeri üstünlükler yanında, yerel yöneticilerle kurmuş olduğu dostluklar sayesinde Kadeş Savaşı öncesi Kaşka tehlikesini kontrol altına aldığı gibi, onlardan oluşturduğu birliklerle kardeşinin yanında, savaş alanlarında yer almıştır (Cornelius, 1937:230; Schuler, 1965: 92; Otten,1966:155; Ceylan 1994:133). Ancak Hattuşili'nin Kadeş savaşına katılmak için Yukarı Memleket'ten ayrılması, Kaşkaları harekete geçirmiş ve Hakmiş'i ele geçirmişlerdi. Bunun üzerine Hakmiş'e geri dönen Hattuşili, boş ülkeler diye tanımladığı, Durmitta, Zippalanda, Hattena ve İştahara'yı yeniden iskân etmiştir (Güterbock, 1974:422; Ünal, 1977:429).

Muvatalli'nin ölümüyle başa geçen Urhi-Teşup (Murşili III) döneminde de Hakmiş krallığını sürdüren Hattuşili, Hantili zamanından beri Kaşkaların elindeki Nerik kentini ele geçirmiş ve Haharwa Dağı ile Maraşşanta halklarını yönetimi altına almıştır. Urhi-Teşup'un Yukarı Ülke'yi amcasının elinden almaya kalkışması üzerine Hattuşili onunla mücadeleye girişmiş ve

⁴Kapperi, Niksar'a lokalize edilmektedir. (kap-pi-e-rin KUB XIX 37 III 46' / kap-pi-e-ri KUB XIX 37 III 35' 36' 39'). (Cornelius,1958:244; Schuler,1965:49,79,102,106; RGTC, 1978: 175; Karauğuz, 1996:116; Alparslan, 2006: 95)

krallık tahtını ele geçirmiştir. Hatta bu mücadelesinde eskiden kendisine düşman olan Kaşkaların yardımını bile almıştır (Göetze, 1925: 58,66; Schuler, 1965:23,58; Otten, 1966:158-159; Ünal, 1974:115-123; Otten, 1981:21).

Kaşkaları yalnızca askeri güçle durduramayacağını anlayan Hattuşili III, onlarla antlaşma yoluna da gitmiştir. Onun, Kuzey Anadolu'daki Kaşka halkına karşı takip ettiği politika, sınır şehri olan Tiliura ve Hitit-Kaşka sınırında uzanan diğer kentlerle hazırladığı antlaşmada gözler önüne serilmektedir. Antlaşmanın önsözünde Hattuşili, Tiliura'daki yeniden iskân faaliyetinden söz eder. Buna göre Hantili zamanında yıkılan bu şehir Murşili II tarafından tekrar tahkim ettirilmiştir. Hattuşili III, kapsamlı bir iskân çalışmasına girmiştir. Kaşkalarla yapmış olduğu antlaşmanın şartları ise şöyledir.

- 1 Kaşka halkının hiçbir askeri veya seyisi şehre girmeyecek,
- 2 Şehrin yöneticisinin eşliğinde bile hiçbir Kaşka seyisi şehre girmeyecek,
- 3 Geceyi şehirde geçiren herhangi bir Kaşka vatandaşı tutuklanıp cezalandırılacak,
- 4 Kaşka'dan satın alınan hiçbir kölenin şehre girmesine izin verilmeyecek; şehrin sınırları dışında tutulacak ya da “ahıra konulacak”,
- 5 Kaşka'dan köle satın alan ve onun şehre girmesine izin veren kişi tutuklanacak. (Ünal, 2003: 49)

Bu maddelerden, Hattuşili III'ün Tiliura'yı sadece bir Hitit şehri olarak tutmak istemediği anlaşılmaktadır. O aynı zamanda kentin sınırları dışındaki bölgede dayanıklı bir Kaşka varlığının doğuracağı sonuçları da dikkate almıştır. Böylece, Hitit kralı geçmişte Kuzey Anadolu topraklarının kaybedilmesine neden olan hatalardan uzak durmaya çalışmıştır.

Tiliura kenti, Kelkit Vadisi boyunca, Niksar ve Erbaa civarında aranmaktadır. Bu çevrede M.Ö. II. Bin yerleşmelerinin genelde Kelkit Irmağı'nın güneyinde bulunduğu ve burasının Hititler için bir savunma hattı olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğal sınır Kaşka kabilelerinin birleşerek Hitit ülkesinin iç taraflarına sarkmalarını önlemek, Kaşkaların Azzi-Hayaşa ile ittifak kurarak Yukarı Ülke'yi kontrol altında tutma planlarını bozmak ve Amasya-Tokat çevresinde uzanan sınır bölgesinin güvenliğini sağlamak amacıyla tahkimli şehirlerle kuvvetlendirilmiş olmalıydı.

Hattuşili III'den sonra oğlu Tuthalya IV tahta çıktığında, ülke zor günlere doğru ilerliyordu. Tuthalya IV döneminde devlet, eski gücünü kaybetmiştir. Ülkede isyanlar baş göstermiş ve gittikçe güçlenmekte olan Asur Devleti ise Hitit Devleti için ciddi bir tehlike olmaya başlamıştır (Memiş, 2006: 129). Kaşkalar, Yukarı ülkeye saldırılarını sürdürmektedirler. Kral Tuthalya daha tahta çıkmadan önce onlara karşı savaşmaya başlamıştır. Hattuşili III

döneminde yazılmış ve oğlu Tuthaliya'nın Kaşkalarla karşı verdiği mücadeleye ilişkin bir belge aynı zamanda Hitit coğrafyasına katkı sağlamıştır. Olay Maşat ve Ortaköy arasında Şakaddunuwa (Karadağ) ve Şarpunwa (Emir Dağı) ile Şişpinuwa (Buzluk Dağı) arasında akan Zuliya (Çekerek) Çayı üzerinde yaşanmıştır (Alp, 1976: 165-196; Alp, 1977: 64). Belgede⁵ şöyle söylenmektedir:

“Ona bir yandan Şakaddunawa Dağı (halkı), düşman idi. Diğer yandan ona Şişpinuwa Dağı (halkı) düşman idi. Diğer yandan Şarpunwa Dağı (halkı) ona düşman idi. Onun orada olduğunu bütün düşmanlar karşıdan işitince, Kaşkaların hepsi oraya vardılar ve ona karşı Zuliya Irmağı'nın önünde köprüyü tuttular ve köprüyü yıktılar”.

Tuthalya IV'den sonra Hitit Devleti'nin durumu daha da kötüye gitmiştir. Hitit Devleti'nin bilinen son kralı Şuppiluliuma II tahta geçtiğinde Hitit Devleti'nde durum gayet ciddi idi. Hasat kötüydü ve olabilecek bir kıtlığı önlemek için, Mısır ülkesinden tahıl ithal edilmişti. Doğuda ise gittikçe güçlenen Asur, büyük tehdit unsuruordu. Suriye'deki tabi krallıklar gereken yükümlülüklerini yerine getirmiyorlardı. Kaşkalar ise, sürekli tehditlerini devam ettiriyorlardı (Taşdöner, 2006: 82-83).

Askeri ve ekonomik yönden zayıflamış olan Hitit Devleti M.Ö. 1200'lerde vuku bulan Ege Göçleri neticesinde yıkılmıştır. Hitit Devleti'nin yıkılmasında Ege Göçleri kadar Kaşkaların da etkisi olduğu düşünülmektedir. Çünkü en az iki cephede savaşmak zorunda kalan Hititler, askeri ve ekonomik açıdan zayıflamışlar ve bu göç dalgasına karşı varlıklarını koruyamamışlardır (Memiş, 1990:110). Nitekim Boğazköy, Alışar Höyük, Alaca Höyük, Maşat Höyük ve diğer Hitit şehirlerinde yangınla son bulmuş Hitit yerleşim tabakaları, bu saldırıların ani ve çok şiddetli olduğunun ispatıdır (Kinal, 1987:126; İplikçioğlu, 1990:73).

Sonuç

Doğu Kaşkalar ile Hitit Yukarı Ülke arasında doğal bir sınır oluşturan Kelkit, Reşadiye'de Tokat il sınırlarına girdikten sonra Niksar ve Erbaa ilçelerinden geçmektedir. Bu nedenle Hitit-Kaşka mücadelesinde adı geçen (Tiliura, Karahna) gibi birçok yer ismi tam olarak yerleri tespit edilemese de Niksar-Erbaa çevresinde aranmaktadır. Bölgede yapılan yüzey araştırmalarına baktığımızda da Hitit yerleşmelerinin genellikle Kelkit Irmağı'nın güneyinde yoğunlaşması da Kelkit Irmağı'nın Kaşkalarla karşı doğal bir savunma hattı oluşturduğunu ispatlamaktadır. Bu doğal sınır Kaşka kabilelerinin birleşerek Hitit ülkesine yayılmalarını önlemek, Kaşkaların Azzi-Hayaşa ile ittifak kurarak Yukarı Ülke'yi kontrol altında tutma planlarını bozmak ve Amasya-Tokat çevresinde uzanan sınır bölgesinin güvenliğini sağlamak amacıyla tahkimli şehirlerle kuvvetlendirilmiş olmalıydı. Bu şehirlerden biride büyük bir Hitit

⁵ KBO XVI 36 (KUB XXXI 20 Bo5768)

arşivinin bulunduğu Maşathöyük/Tapigga'dır. Maşathöyük tabletlerinden öğrendiğimize göre Hititler baş düşmanları Kaşkalarla baş edebilmek için birçok tedbir almışlardır.

Ancak tüm bu tedbirlere rağmen Hititler, Kaşka sorununu çözememişlerdir. Çünkü Kaşkalar, Hitit ülkesine ani baskınlar yaparak şehirlerini kuşatıp, bağlantı yollarını kesiyorlar, korunaklı bir yere veya bir dağın tepesine mevzilenip, gerilla harbi yaparak sürekli yer değiştiriyorlardı.

Aynı zamanda Kaşkalar karşı baskın yapmak da Hititler için çok zordu. Çünkü daima Hititlere yakın yerlerde ileri karakollar kurmuşlar ve onların askeri faaliyetlerini sürekli gözetlemişlerdi. Böylece bir tehlike anında kaçış imkânı elde etmiş oluyorlardı ve bununla beraber, komşu birliklerle anlaşıp Hititleri tuzağa düşürüyorlardı.

Dolayısıyla Kaşkalar gerek yaşadıkları coğrafyanın savunma imkânlarından çok iyi faydalanmış olmaları ve gerek uygulamış oldukları savaş taktikleri sayesinde hiçbir zaman Hititlerin egemenliğine girmemişlerdir.

Kaynakça

- Alp, S. "Maşathöyükte Keşfedilen Çivi Yazılı Hitit Tabletleri", *VIII. TTK.*, 1976, 165-196.
- Alp, S. "Maşathöyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilirmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında". *Belleten*, XLI/164, 1977, 637-647.
- Alp, S. *Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük*, Ankara. 1991
- Alparslan, M. *II. Murşili ve Dönemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. 2006
- Büyükkarcı S., *M.Ö. II. Binyıl Karadeniz Bölgesi Kavimlerinden Kaşkalar'ın Tarihi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 1988
- Cavaignac, E. "Les Annales de Suppiluliuma", *REA* 1930.
- Cavaignac, E. "L'extension de la zone Gasgas a I Quest", *RHA* 4. Paris 1931.
- E. Cavaignac, *Le Probleme Hittite*, Paris 1936.
- Ceylan, A. *M.Ö. II. Binde Devletler Arası İlişkiler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi 1994.
- Ceylan, A. "Arnuwanda-Asmunikal Dua Metni ve Tarihi Açısından Değerlendirilmesi". *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi* 23, 1996, 1-12.
- Geschichte Der Hethiter*, Darmstadt. 1937.
- Cornelius, F. "Zur Hethitischen Geographie; die nachbarn des Hethiterreiches", *RHA* 16, Paris 1958.
- Dinçol, A.M. -J. Yakar, "Nerik Şehrinin Yeri Hakkında", *Belleten* 152, 1974,

563-572.

- Dönmez Ş., "Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırması", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, 1999, 330-334.
- Ertem, H. *Coğrafya Adları Dizini*, Ankara. 1973
- Forrer, E. "Ausbeuteaus den Boğazköi-Inschriften". *MDOG* 61,1921
- Garelli, P. *Le Proche-Orient Asiatique*, Paris 1969.
- Garstang, J. -O.R. Gurney, *The Geographyy of the Hittite Empire*, London 1959.
- Glatz, C. R. Matthews, "Hittite-Kaska Relations in Late Bronze Age North Central Anatolia". *Bulletion of the American Schools of Oriental Research*, 2005, 47-65.
- Göetze, A. "Kleinnasien zur Hethiterzeit", OA I. Heidelberg 1924.
- Göetze, A. *Hattusilis, der Bericht über seine Thronbesteigung Nebst den Paralleltexen*, MVAeG 29/3, Leipzig 1925.
- Göetze, A. "Bemerkungen zu dem Hethitischen Text" RHA I, 1930.
- Göetze, A. *Kleinasien Kùltürgeschichte des alten Orients III*. München 1957.
- Göetze, A. "Die Annalen der Mursilis", MVAeG 38, Darmstadt 1967.
- H. G. Güterbock, "The Deeds of Suppiluliuma as Told by his Son, Mursili II" *JCS X*, 1956, 41-68
- H.G. Güterbock, "Zwei hethitische zeichnungen", *Mansele Armağan I*, 421-424 Ankara 1974.
- İplikçiöglü, B. *Eskiçağ Tarihinin Ana hatları*, İstanbul 1990.
- Kapusuz, A. *Tarihi, Sosyal ve kültürel Yönleriyle Tokat İlçelerimiz ve Bölgemiz*. Ankara 1994.
- Karauğuz, G. *Hitit Coğrafi İsimlerinin Eski Anadolu Tarihi Açısından Önemi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1996.
- Kınal, F. *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1987.
- Mayer, L. -J.Garstang, *Index of Hittite Names*, London 1923.
- Mayer, L. -J.Garstang, "Kizzuwatna and Other Hittite States", *JEA XI*, London 1925
- Memiş, E. "Hitit Siyasi Tarihinde Taht Mücadeleleri", Selçuk Üni. Eğitim Fak. Der. I, 1987, 113-122.
- Memiş, E., "M.Ö. II. Binyılda Hitit-Kaşka Münasebetleri", *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990, 103-110.
- Memiş, E., *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Bursa 2006.
- Murat, L. "Hitit Dünyasında Kaşkaların Yeri", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi*, 435-443. Ankara 1998.

- Otten, H. “Hethiter, Hurriter und Mitanni”, Fischer Weltgeschichte III, Frankfurt. 1966.
- Otten, H. “Die Apologie Hattusilis III”, Studien zu den Boğazköy-Texten 24, Wiesbaden 1981.
- Pehlivan, M., “Kaşkaların Eski Anadolu Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2, 27-59, Van 1991.
- RGTC 6
- del Monte- G. F, J. Tischler, Die Orts-und Gewässernamen der Hethitischen Texte, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert, 1978.
- RGTC 6/2
- del Monte, G. F. , Die Orts-und Gewässernamen der Hethitischen Texte, Supplement, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert, 1992
- Schuler, E.V. Die Kaşkaer- Ein Beitrag zur Ethnographiedesalten Kleinasiens, Berlin 1965.
- Özgüç T., *Maşathöyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Ankara 1978.
- Taşdöner, K. *Hititlerin Tarihinde Kaşkaların Rolü ve Önemi*, Kocatepe Üniversitesi Soysal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2005.
- Ünal, A. *Hattusilis III (Texte dr Hethiter)*, Heidelberg 1974.
- Ünal, A. “M.Ö. II. Binyıl Anadolusunda Doğal Afetler”, *Belleten* 163, 1977, 447-472.
- Ünal, A. *Hititler Devrinde Anadolu*. Kitap 2. İstanbul 2003.
- J. Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*, İstanbul 2007.

XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Tokat Şehrinde Göçmenler

Alpaslan DEMİR*

Özet

Osmanlı Devleti'nin, idari, sosyal ve ekonomik yapısı ile ilgili verileri kapsamı bakımından tahrir defterleri mevcut arşiv kaynakları içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Tahrir Defterleri ışığında Osmanlı Devleti'nin pek çok şehri sosyo-ekonomik yapı bakımından incelenmesine karşın Anadolu sınırları içinde kalan bölgeler için yapılmış olan tahrir çalışmalarında, demografik yapı açısından çok önemli olan göç konusu ya hiç incelenmemiş ya da istatistiklere yer verilmeden sadece bir iki cümle ile geçiştirilmiştir.

1398 yılında Osmanlı topraklarına katılan Tokat, Selçuklular döneminden itibaren doğu-batı ve kuzey-güney yönünde uzanan iki ana ticaret yolunun kesiştiği yerde bulunuyordu. Bu durum şehirde ekonomik bir canlılığı da beraberinde getirmekteydi. Nitekim tahrir defterlerinde 130 civarında iş kolunun varlığı bu canlılığın bir göstergesidir. Ticari yolların kesiştiği bir noktada bulunması yani ulaşımdaki kolaylık ve şehirdeki ekonomik canlılık yakın veya nispeten uzak bölgelerdeki insanların göç için Tokat'ı tercih etmelerinde etkendi. XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'nın doğu sınır bölgesine yakın konumda bulunan Tokat'ta Osmanlı toprakları dışında kalan bölgelere göre nispeten istikrarın sağlanmış olması da göçmenlerin Tokat'ı tercih etmesinde bir diğer etkendi.

Yukarıda bahsedilenlerden hareketle, Tokat'ın XV. yüzyıla ait 1455 ve 1485 tarihli iki tahrir defterindeki verilere göre Tokat şehir merkezinde bulunan göçmenlerin izleri sürülecek ve göçmenlerin geldikleri bölgelere göre de değerlendirilmesi ayrıca yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Tahrir Defteri, Göç, Nüfus, Ekonomi.

Giriş

Göç'ün çeşitli disiplinler tarafından yapılmış pek çok tanımı olmasına karşın en genel ifadeyle kişi ya da grupların yaşadıkları mekanı terk ederek kısa süreli veya devamlı olarak yaşamak amacıyla başka bir yere gitmeleridir. Bu açıdan göç tanımı içinde, hareket, yer, mesafe, zaman ve kalıcılık boyutu gibi unsurlar bulunmaktadır.¹ Göçler, gönüllü, zorunlu ve bilinçsiz olmak üzere üç gruba ayrılabilir. Gönüllü göçler ise kendi içinde iç-dış ve kalıcı-geçici olmak üzere ikiye ayrılır.² Göçler, nüfus hareketi yönüne göre ise kırdan şehre, kırdan

* Yrd.Doç.Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü TOKAT, alpaslandemirtr@yahoo.com

¹ Osman Gümüşçü, "Internal Migration in Sixteenth Century Anatolia", Journal of Historical Geography, 30/2, 2004, s. 231.

² Osman Gümüşçü, "Internal Migration ...", s. 231; Joseph Fichter, Sosyoloji Nedir?, (Çev. Prof. Dr. Nilgün Çelebi), Anı Yay., 7. baskı, Ankara 2004, s. 181.

kıra, şehirden kıra ve şehirden şehre olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır.³ Basit bir olgu olmayan insanların bir mekanı terk etmesinde veya bir mekanı tercih etmesinde “itici faktörler” (yaşadığı mekanın olumsuz özellikleri: doğal felaketler (sel, deprem, kıtlık), düşük ücretler, zulüm ve haksızlıklar, savaşlar) ve “çekici faktörler” (yaşamak istediği mekanın olumlu özellikleri) vardır.⁴

Göç, kişilerin sosyal yapısını değiştirebildiği gibi, olumlu ya da olumsuz etkilerinin bir sonucu olarak toplumsal yapıyı da etkilemektedir. Bu açıdan, göçle birlikte toplumda beliren değişim beraberinde bazı problemleri de getirmekte ve toplumsal gerilimleri tetiklemektedir.⁵ Göçün toplumsal yapıdaki etkisi nedeniyle, çeşitli bilim dalları göç olayını kendi bilim dalları açısından değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu bağlamda, Osmanlı ülkesinde yaşanan iç ve dış göçün tarihsel boyutu için de araştırmalar yapılmıştır. Fakat, yerli ve yabancı tarihçiler tarafından yapılan bu araştırmalar, 18. yüzyıl ve sonrası için ağırlık kazanmıştır.⁶ Tahrir defterleri ekseninde 15-16. yüzyıl Osmanlı Anadolu şehirlerinin önemli bir kısmı çalışılmış olmasına karşın özellikle göç konusu çok önemli olmasına rağmen ya hiç incelenmemiş ya da istatistiklere yer verilmeden bir iki paragraf bahsedilerek geçiştirilmiştir.⁷

Tahrir Defterlerinin Göç Çalışmalarında Kullanılması

Daha önce yapmış olduğumuz çalışmalardan özetlersek,⁸ tahrir

³ Osman Gümüşçü, “Internal Migration ...”, s. 231-232.

⁴ Allan G. Johnson, *The Blackwell Dictionary of Sociology*, Oxford 2000, s. 194-195; Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çevirenler Osman Akınhay-Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999, s. 314-315; Thomas Faist, *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, Bağlam Yay., İstanbul 2003, s. 34; Servet Karabağ-Salih Şahin, *Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Ankara 2003, s. 52.

⁵ Nilüfer Demir, Birey, Toplum, Bilim: Sosyoloji Temel Kavramlar, Turhan Kitabevi Yay., Ankara 2004, s. 114-116. Göçün başlıca etkileri şunlardır: Demografik etkileri, kültürel ve politik etkileri, ekonomik ve çevresel etkileri, sosyal etkileri, bkz. M.E. Witherick, *Population Geography*, Longman London Newyork, 1995, s. 100-107.

⁶ Yapılan göç araştırmalarına örnek olarak İbrahim Güler, “18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri Olarak İç Göçler”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 36, İstanbul 2000, s. 155-212; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon 1996; Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-13)*, TTK Yay., Ankara 1994; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Yay., Ankara 1994; Kemalettin Kuzucu, “1838 Tarihli Bir Deftere Göre İlbeyli Kazasında Nüfus Hareketleri”, *Akademik Araştırmalar*, S. 3, Kış 1996, Erzurum, s. 117-123 verilebilir.

⁷ Alpaslan Demir, “16. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi”, *Bilig*, S. 50, Yaz 2009, s. 15. Özellikle Balkanlar için yapılan çalışmalarda göç konusuna yeterince değinildiğini söylemek mümkündür, bkz. Osman Gümüşçü, “Internal Migration ...”, s. 245.

⁸ Alpaslan Demir, *XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007; Alpaslan Demir, “16. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir

defterleri verileri çerçevesinde ortaya konan her hangi bir yerleşmenin 15 veya 16. yüzyıldaki demografik yapısını aydınlatmada ya da aydınlatmaya yardımcı olmada göç verileri önemlidir. Yüzyıl içerisinde meydana gelen nüfus artışı veya eksilişinin nedenlerini ortaya çıkarabilmek için iç ve dış göç verilerinin dikkatli irdelenmesi gerekmektedir. Yüzyıl içerisinde nüfusun nasıl arttığı veya eksildiğini bilmek yapılacak yorumların sağlıklı olmasını sağlayacaktır.

Tahrir defterlerindeki göçle ilgili verileri dolaylı ve doğrudan olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Dolaylı verilere, toponimiyle ilgili bilgilerden ulaşılabılır. Mahalle ya da köy ismi olarak kullanılan Koçhisar, Erzurum, Tiflisi, Karamani, Erzincani, Engirilü (Ankaralı) gibi ifadeler, bu yerleşim yerlerinde yaşayanların yerleşim yerine ismi verilen bölgelerden geldiklerini gösterebilir. Fakat, çalışmalarımızda bu tür verileri dikkate almadık. Göç ile ilgili çalışmalarımızda kapsam dışı bırakılan diğer bir veri çeşidi ise, köy/mezralarda daha önceki tahrir verilerine göre ortaya çıkan ya da kaybolan nüfustur. Bunun nedeni ise bu kişilerin nereye gittiği ya da nereden geldiklerine dair her hangi bir açıklama olmamasıdır. Her ne kadar çalışmalarımızda kapsam dışı bırakılmışsa da, bu tür veriler, özellikle bölgeye gelmiş olanlar, göç eğilimini göstermesi açısından dikkate alınmalıdır.

Tahrir defterlerinde esas aldığımız göç verileri (doğrudan veriler) incelenen bölge açısından gelen göçler ve giden göçler olarak ikiye ayrılabilir. Giden göç kayıtları defterlerde çok fazla geçmemektedir. Buna örnek olarak isimlerin yanına düşülen “der X”, “gaib”, “perakende olmuş” veya “birûnî” kayıtları verilebilir. Bu tür kayıtlardan “gaib”, “perâkende olmuş”, “birûnî” olarak kaydedilen şahısların nereye gittiklerine dair net bir bilgiye sahip değiliz. Fakat “der x” şeklinde düşülen kayıtlar göç eden şahısların nerelere gittiğini açıkça ortaya koymaktadır. Burada giden göçmenleri bölge içi ve bölge dışı olarak ikiye ayırmak gerekir. Gelen göçlere, yani bölgeye dışarıdan gelen göçlere dair veriler ise: a) Açık bir şekilde isimlerin üzerine düşülen notlar: “an X amed”, “an karye-i X tabi’-i X”, “an karye-i X”, “an reaya-yı X”; b) İsimlerin altına düşülen kayıtlar: “Malatya”, “Gergerî”, “Erzincanî”, “Şarkî”; c) İsimlerin altında baba adı olarak geçen kayıtlar “Halil veled-i Artukabadî”, “Seydi veled-i Erzincanî”; d) Deftere düşülen kayıtlar; e) İlk defa çıkan gruplar olarak beş gruba ayırmak mümkündür.⁹

Bir yerleşmenin tahrir defterleri arasındaki nefer sayısı farkı göç çalışması için ip ucu teşkil edebilir. Ancak, nüfus iki, üç, dört kat arttı/azaldı veya % 50, % 100, % 150 arttı/azaldı gibi ifadeler değerlendirme sırasında tam olarak kullanılabilir sağlıklı bir veri değildir. Özellikle başka bir bölgeyle

Demografisine Göçlerin Etkisi”, Bilig, S. 50, Ankara 2009, s. 15-30; Alpaslan Demir, “XVI. Yüzyıl Anadoluşunda Dış Göçler: Şarkıyan”, Karadeniz Araştırmaları, S. 28, Ankara 2011, s. 51-66; Alpaslan Demir, “XVI. Yüzyılda Koğans Nahıyesi: Nüfus ve Yerleşme”, History studies, 3/2, 2011, s. 125-145.

⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Alpaslan Demir, a.g.t., s. 208-209.

kiyas yapılacağı zaman bu ifadeler doğru ve sağlıklı bir yoruma katkı sağlamayabilir. Nitekim, bölgeler arasında tahrirlerin tutuluş yılları farklı olabilir. Bu nedenle duruma yıllık nüfus artış hızı bazında bakmak daha sağlıklı olacaktır. Daha önce yaptığımız çalışmalardan da hareketle¹⁰ 16. Yüzyılda Anadolu için ön görülen yıllık nüfus artış hızı ‰ (binde) 10-15 aralığındadır. Bir bölgenin yıllık nüfus artış hızının bu oranın altı veya üstünde olması ortada açıklanması gereken bir durumun olduğunun göstergesidir.

Tapu tahrir defterlerinin her zaman göçmen kayıtları ile ilgili açık olduğunu söylemek güçtür. Buna örnek olarak bugün Gümüşhane sınırları içerisinde yer alan Koğans Kazası verilebilir. Koğans Kazası tahrir defterlerinde göçmenlere yönelik her hangi bir kayıt bulunmamasına karşın, 1518-1530 yılları arasında yıllık nüfus artış hızı Müslümanlarda ‰ -24,76, gayrimüslimlerde ‰ -35,83; 1530-1591 yılları arasında Müslümanlarda ‰ 26,46, gayrimüslimlerde ‰ 24,84; 1518-1591 yılları arasında ise Müslümanlarda ‰ 18,29, gayrimüslimlerde ‰ 14,65 olarak gerçekleşmiştir. Yıllık nüfus artış hızlarına bakıldığında bir nüfus hareketliliği söz konusu olduğu ortadadır. Nitekim, nüfustaki hareketliliğin bir diğer göstergesi ise köylerde bulunan nüfusun dini yapısıdır. Koğans Kazası'nın XVI. yüzyılda nüfus barındırmış toplam 79 yerleşmesinden 36'sı dini anlamda istikrarlı bir seyir izlemiştir. İstikrardan kasıt, yerleşim yeri ilk geçtiği tahrirde gayrimüslim bir nüfus özelliği gösteriyorsa bütün tahrirlerde aynı seyri izlemesi ya da ilk tahrirde karışık yani Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber yaşadığı bir yerleşim yeri ise bütün tahrirlerde bu özelliği göstermesidir. Fakat, 43 yerleşmede nüfus yapısındaki bu istikrar görülmemektedir. Örneğin, bazı yerleşmelerin nüfus yapısı gayrimüslim özellik taşıırken, daha sonra Müslüman ve gayrimüslimlerin ortak yaşadığı yerleşmeye dönüşmüş veya gayrimüslim köy iken sadece Müslümanlar meskûn olmuş, daha sonraki süreçte köy tekrar Müslüman ve gayrimüslimlerin ortak yaşadığı bir köy haline gelmiştir. Bu durum da nüfusta bir hareketlilik olduğunu göstermeye yeterlidir. Buna karşın Koğans Kazası tahrir defterlerinde göçmenlerin nerden geldikleri ya da nereye gittiklerine yönelik hiçbir şekilde açık bilgi bulunmamaktadır.¹¹ 16. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır şehir merkezinde kayıtlı göçmenler sayesinde şehirde gerçekleşen yıllık nüfus artış hızını tam olarak açıklayabilmekteyiz. Bazen, tahrir defterlerinde göçmen bilgileri olmasına karşın, yıllık nüfus artış hızını tam olarak açıklamada yetersiz kalılabilmektedir. Hemen hemen her tahrir

¹⁰ Alpaslan Demir, XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007; Alpaslan Demir, "16. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi", Bilig, S. 50, Ankara 2009, s. 15-30; Alpaslan Demir, "XVI. Yüzyıl Anadoluşunda Dış Göçler: Şarkıyan", Karadeniz Araştırmaları, S. 28, Ankara 2011, s. 51-66; Alpaslan Demir, "XVI. Yüzyılda Koğans Nahiyesi: Nüfus ve Yerleşme", *Historystudies*, 3/2, 2011, s. 125-145.

¹¹ Bkz. Alpaslan Demir, "XVI. Yüzyılda Koğans ...", s. 125-145.

defterinde az ya da çok göç kayıtlarına rastlamak mümkündür. Tahrir defterlerinde geçen göç kayıtlarının az ya da çok olmasına bakılmaksızın değerlendirmeye tabi tutulması gerekir.¹²

XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Tokat Şehrinde Göçmenler

XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı adlı doktora tezimizde çalışılan bölgelerden biri de Tokat'tı. Bu çalışmada Tokat'ın gerek şehir gerekse kırsal bölgesinde meydana gelen göç hareketleri değerlendirilmiştir. Bu bildiri de ise doktora tezinde değinilmeyen XV. Yüzyılda Tokat şehrinde meydana gelen göç hareketleri irdelenecektir. Bu çerçevede kaynağımız, Tokat'ın XV. yüzyılın ikinci yarısına ait iki tahrir defteridir. Bunlardan ilki 1455,¹³ ikincisi ise 1485¹⁴ tarihlidir.

Tokat, eski çağdan itibaren Anadolu'da doğu-batı ve kuzey-güney ana ticaret yollarının kesiştiği bir kavşak konumunda idi. Tokat'ın bu bağlamda ticari ve ekonomik özelliği 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Osmanlı döneminde Tokat, dokuma, ipek, basma, boya, dericilik gibi üretim dallarında önemli bir merkez konumunda idi.¹⁵ Nitekim, özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısına ait tahrir defterlerinde¹⁶ kayıtlı vergi şahıslarının isimlerinin altına düşülen meslek isimlerinden de anlaşıldığı üzere Tokat şehir merkezinde yaklaşık 130 civarında iş kolu bulunmaktaydı.¹⁷ Anayolların kesişme noktasında bulunan Tokat'ın¹⁸ ticari ve ekonomik potansiyeline bağlı olarak nüfusu bir hayli fazla idi. Örneğin, Tokat şehrinin 1455 yılında kayıtlı vergi neferi 3065'tir. Aynı dönemde Sivas şehir merkezinde kayıtlı 558 vergi neferi bulunmaktadır.¹⁹ Tokat şehir merkezinin yaklaşık 15-16 bini geçen tahmini

¹² Detaylı bilgi için bkz. Alpaslan Demir, "Göç Çalışmalarında Tahrir Defterlerinin Önemi: Erzincanlı ve Kemahlı Göçmenler", (Yayın aşamasında).

¹³ BOA.TD. 2, s. 3-64.

¹⁴ BOA.TD. 19, s. 3-25.

¹⁵ Murat Hanılçe, "Orta Karadeniz Ticaretinin Aktörleri –Tokat Hanlarında Konaklayan Esnaf ve Tüccarlar (1830-1850)", II. Uluslararası Canik Sempozyumu "Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik (Samsun)", 19-21 Ekim 2012, Basılmamış Bildiri.

¹⁶ Tokat şehrinin XV. Yüzyılın ikinci yarısına ait durumu için bkz. İlhan Şahin-Feridun M. Emecen, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Şehri", Şeyhülislam İbn-i Kemâl Sempozyumu Tebliğler ve Tartışmalar, (26-29 Haziran 1985 Tokat), Ankara 1986, s. 41-51.

¹⁷ Ahmet Şimşirgil, Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990, s. 262; İlhan Şahin-Feridun M. Emecen, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", Osmanlı Araştırmaları, S. VII-VIII, İstanbul 1988, s. 287-308.

¹⁸ İlhan Şahin-Feridun M. Emecen, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", s. 287.

¹⁹ Aytaç Anak, 2 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2011, s. 41.

nüfusuna karşılık 1478 yılında başkent İstanbul'un tahmini nüfusu 97.956 idi.²⁰ Tokat'ın nüfus olarak bir hayli gelişmiş olması ticari ve ekonomik potansiyeline bağlıdır. 1485 yılında ise Tokat şehir merkezinde 1887 vergi neferi kayıtlı olup, aradan geçen 30 yılda Tokat şehir merkezi nüfus kaybetmiştir (bkz. Tablo I). Nitekim, yıllık nüfus artış hızına bakıldığında iki tahrir arasında %0 (binde) -16,04 nispetinde eksi yönlü bir yıllık nüfus artış hızı meydana gelmiştir. Gayrimüslimlerde daha fazla bir düşüş yaşanmıştır. Müslümanlardaki yıllık nüfus artış hızı eksi yönlü olmak üzere %0 -14,41 iken gayrimüslimlerde bu oran %0 -18,94 olmuştur. Yaşanan nüfus kaybının nedeni hiç şüphesiz Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından gönderilen 30 bin kişilik kuvvetin 1472 yılında Tokat'ı yakıp yıkması ile alakalıdır.²¹

Tablo I: Tokat Şehri Nefer Sayıları ve Yıllık Nüfus Artış Hızı

	Müslim Nefer	Gebran Nefer	Toplam Nefer
1455	1905	1160	3065
1485	1233	654	1887
Yıllık Nüfus Artış Hızı %0	-14,41	-18,94	-16,04

1455 tarihli tahrir defterine göre Tokat şehir merkezinde 98'i Müslüman, 19'u gayrimüslim olmak üzere toplam 117 nefer göçmen bulunmaktadır. Buna göre kayıtlı Müslümanların % 5,19'u, gayrimüslimlerin % 1,63'ü, toplam nüfusun ise % 3,85'i göçmandır (bkz. Tablo II).

Tokat şehir merkezine gelen göçmenlere bakıldığında en kalabalık grubun garib olarak kaydedilenler olduğu görülmektedir. 39'u Müslüman, 13'ü gayrimüslim toplam 52 kişi garib olarak kayıtlıdır. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü'ne göre garip kelimesinin birinci anlamı sıfat olarak "kimsesiz, zavallı" iken bir diğer anlamı da "yabancı, gurbette yaşayan, elgin"dir.²² Tahrir defterlerinde isimler ile birlikte yazılan garib kelimesinin kimsesiz, zavallı anlamına gelmesi pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim, Müslüman gariblerden birer tanesi kalkancı, tabbâh (aşçı), çıkırıkçı, hayyât (terzi), cüllâh

²⁰ Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 2, 2007, s. 143.

²¹ "Ve hicretin sekiz yüz yetmiş altısında Sultân Mehmed karâr idüb tururken Uzun Yusuf'a yeniçerisiyle göndürüb Yusufça dahi Tokat şehrini urub talan idüb yağma eyledi", bkz. Kayhan Atik, Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 187; "Bir gün gafilken 'ale's-sabah Tokat'ın üzerine düşüp, ol zalimler Tokat'ı yağma ettiler. Muhassal yıkıp, kâfirane hareketler ettiler. Şöyle ki, Timur Sivas'a ettiğinden o zalimler beş artuk eylediler.", bkz. Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-nümâ, Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, C. II, TTK Yay., Ankara 1995, s. 799.

²² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5090326fb73b83.19279351

(çullâh: dokumacı), keşşger (ayakkabıcı), mutaf (keçi kılından çul dokuyan), hallâç, kamçı, bancukcu (boncukçu); gayrimüslimlerden ise birer kişi mutaf, tarakçı, habbâz (ekmekçi) mesleklerini icra etmekte idi. Bir başka ifade ile gariblerden 13’ü bir meslek sahibi idi. Dolayısıyla bu kişiler için yazılmış olan “garib” ifadesinin kimsesiz, zavallı anlamından ziyade yabancı anlamı ifade etmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Tablo II: 1455 Yılında Tokat Şehrinde Göçmen Sayıları

1455 (TD 2)	Müslüman	Gayrimüslim
Garib	39	13
Erzincani	22	6
Kırım	10	0
Kayseri	8	0
Canik	4	0
Acem	3	0
Karamanlu	3	0
Mısri	2	0
Hayluhisar	1	0
Kemah	1	0
Artukovalı	1	0
Hoylu	1	0
Sivas	1	0
Türkmen	1	0
Devreklü	1	0
TOPLAM	98	19

Gariblerden sonra Tokat şehir merkezinde en fazla göçmen Erzincan’dan gelmiştir. Tokat merkezinde 22 müslüman, 6 gayrimüslim Erzincanlı bulunmaktaydı. 1455 yılında Tokat, Osmanlı’nın Doğu sınır bölgesinde bir sınır şehri idi. Nitekim bu tarihte Ordu, Niksar, Tokat ve Sivas içeride kalmak üzere inen hat Osmanlı’nın doğu sınırınıdır. Bu sınırın hemen dış tarafında ise Erzincan bulunmaktadır.

Erzincan civarı, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ın 1467 yılında Karakoyunlu Devleti’ni ortadan kaldırarak bölgeyi hakimiyet altına alana kadar iki devlet arasında sık sık el değiştirmiş ve bu nedenle de büyük tahribata uğramıştır. Hattızatında Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri arasında süre gelen şiddetli çatışmalar nedeniyle sadece Erzincan değil başta Erzurum, Tercan, Bayburd olmak üzere Doğu Anadolu’nun pek çok yerleşim bölgesi aynı akibeti yaşamıştır.²³ Bölgede yaşanan şiddetli mücadele nedeniyle oluşan istikrarsızlık ortamının bölge halkının başka bölgelere göç etmesine neden olduğu söylenebilir. Nitekim, istikrarsız ve güvenli olmayan bir bölgede

²³ İsmet Miroğlu, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), TTK Yay., Ankara 1990, s. 6.

yaşayan halkın kaçış noktası hiç şüphesiz istikrar ve güvenin olduğu bir bölge olacaktır. Erzincanlılar için bu istikrarlı ve güvenli bölge Osmanlı toprakları, yani sınırdaki Tokat ve Sivas gibi büyük, güvenli ve geçimlerini sağlayabilecekleri şehirlerdir.²⁴ Bu bağlamda, Tokat şehir merkezinde 22 Müslüman, 6 gayrimüslim olmak üzere 28 Erzincanlı kayıtlı iken aynı tarihte Sivas şehir merkezinde²⁵ 3'ü Müslüman, 85'i gayrimüslim olmak üzere 88 Erzincanlı kaydedilmiştir. Mesafe olarak Sivas'ın Erzincan'a daha yakın olması, Tokat'a göre Sivas şehir merkezinde daha fazla Erzincanlının bulunmasına neden olmuş olabilir. Gayrimüslim Erzincanlıların ise daha çok Sivas'ı tercih etmiş olmaları, Sivas şehir merkezindeki gayrimüslim oranının daha fazla olmasına bağlanabilir. Nitekim, 1455 yılında Tokat şehir merkezinde kayıtlı nüfusun % 62'si (1905 nefer) Müslüman iken % 38'i (1160 nefer) gayrimüslimdir. Aynı tarihte ise Sivas şehir merkezinin²⁶ % 61'i (342 nefer) gayrimüslim, % 39'u (216 nefer) Müslümandır. Tokat şehir merkezinde bulunan 6 gayrimüslim Erzincanlının herhangi bir meslek icra ettiğine dair kayıt olmamasına karşın, 22 Müslüman Erzincanlıdan birer tanesi hayyât (terzi), çanakçı, hallâç, nakkâş, keşger (ayakkabıcı), ikişer tanesi ise saraç (koşum ve eyer takımları yapıp satan), eşekçi mesleğini icra etmektedir. Dolayısıyla 22 Erzincanlıdan 9'u Tokat'ta bir meslek sahibidir.

1455 yılında Tokat merkezde kayıtlı Kırımlıların sayısı 10 Müslüman nefer olup, şehirdeki en kalabalık üçüncü göçmen grubudur. Kırım mesafe olarak Tokat'a uzak olmak ile birlikte, kuzey güney istikametinde Samsun ve Sinop limanlarından Anadolu'yu Kırım'a bağlayan yol Tokat'tan geçmektedir.²⁷ Kırım-Tokat arasında ticari bir ilişki ve buna bağlı olarak da karşılıklı gidiş-gelişler söz konusudur.²⁸ Dolayısıyla, Kırımlı göçmenlerin, ulaşımın da kolaylığı göz önüne alındığında, canlı bir ticari ve iktisadi hayatın söz konusu olduğu Tokat'ı yerleşmek için tercih etmiş olmaları muhtemeldir. Nitekim, Kırımlılardan 3'ü habbâz (ekmekçi), saraç (koşum ve eyer takımları yapıp satan) ve hamal mesleklerini icra ediyorlardı.

Tokat şehir merkezinde 1455 tarihinde dördüncü büyük göçmen topluluğu 8 Müslüman nefer ile Kayserililerdir. Kayseri 1398 yılında Osmanlı topraklarına katılmış ise de 1402 Ankara Savaşı sonrası Karamanoğulları'nın eline geçmiştir. 1474 yılında tekrar Osmanlı topraklarına katılana kadar Kayseri

²⁴ Göçmenler sadece şehirlere değil köylere de dağılmış durumdadır. Örneğin, 1455 tarihinde Sivas kırsalındaki köylerde kayıtlı 296 nefer göçmenin 79'u Erzincanlı göçmenlerdir, bkz. Aytaç Anak, a.g.t., s. 98. Benzer durum Tokat kırsalı incelendiğinde de karşımıza çıkacaktır.

²⁵ Aytaç Anak, a.g.t., s. 60.

²⁶ BOA.TD. 2, s. 466-478

²⁷ Ahmet Şimşirgil, "XV-XVI. Asırlarda Tokat Şehrinde İktisadi Hayat", Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, S. 10, İzmir, s. 187-188.

²⁸ Murat Hanılçe, a.g.m., basılmamış bildiri.

Karamanoğulları ve Dulkadiroğulları arasında el değiştirmiştir.²⁹ 1455 tarihinde Tokat şehir merkezinde kayıtlı 8 Kayseriliden biri kazzâz (ipekçi) mesleğini icra etmektedir.

1455 yılında Tokat şehir merkezinde bulunan göçmenlerin % 84'ünü garibler, Erzincanlılar, Kırımlılar ve Kayserililer oluşturmaktadır. Geri kalanlar içerisinde ise tamamı Müslüman olmak üzere 4 nefer Canikli, 3'er nefer Acem ve Karamanlı, 2 nefer Mısırlı, 1'er nefer Hayluhisarlı, Kemahlı, Artukovalı, Hoylu, Sivaslı ve Devrekli bulunmaktadır. Ayrıca 1 nefer Türkmen ise muhtemelen yerleşik hayata geçmiş olan konargöçer mensubu bir şahıstır. Bunlar içerisinde 2 nefer Canikli saraç ve kavâs (okçu), 1 nefer Devrekli habbâz olarak çalışmaktaydı.

1455 yılında Tokat merkezde bulunan göçmenlerin % 93'ü Osmanlı sınırları dışından gelerek Tokat'a yerleşmiştir. Göçmenlerin buldukları bölgeleri terk etmelerinin nedeni daha ziyade güvenlik kaygısına bağlanabilir. Nitekim, göçmenlerin geldikleri bölgeler devletler arasında sürekli iktidar mücadelesinin vuku bulduğu, buna bağlı olarak da istikrarın tam anlamıyla sağlanmadığı yerlerdir. Göçmenlerin Tokat'ı tercih etmelerindeki en önemli etken ise ulaşımın kolaylığı yanında Tokat'ın ekonomik ve ticari yapısı nedeniyle kolayca geçimlerini sağlayabilme umudu olmalıdır.

Tokat şehir merkezi 1455 yılı ile kıyaslandığında 1485 yılında nüfus kaybına uğramıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu durum Uzun Hasan kuvvetlerinin 1472 yılında Tokat'ı yakıp yıkması ile alakalıdır. Nitekim, Neşri'nin eserinde zikrettiği “Şöyleki Timur Sivas'a ettiğinden o zalimler beş artuk eylediler”³⁰ cümlesi aslında Tokat'ta yaşanan vahim tabloyu apaçık ortaya koymaktadır. Tokat'ın nüfus kaybının nedeni bu baskın sırasında ölenler olduğu gibi, Tokat'ı terk eden halkın da bu bunda payı olmalıdır. Örneğin 1455 tarihli tahrirde Sivas merkezinde Tokatlı göçmen bulunmamasına karşın 1485 tarihli tahrirde göre Sivas şehir merkezinde 3 Müslüman Tokatlı göçmen mevcuttur.³¹ Bu konuda daha sağlıklı yorum hiç şüphesiz Tokat'a yakın yerleşim bölgelerinin göçmen kayıtlarının ortaya konması ile yapılabilir. 1485 tarihinde Tokat merkezde nüfus kaybı yaşanmasına karşın, 103 göçmen kaydı bulunmaktadır. 1455 yılına göre Tokat, sınır şehri olma özelliğini kaybetmiştir. Nitekim, 1461 yılında Trabzon ve çevresi, 1478 yılında ise Karahisar-ı şarki Osmanlı topraklarına katılmıştır. Dolayısıyla bütün Karadeniz sahilleri ile birlikte, Karahisar-ı şarki, Sivas içerde kalmak üzere aşağı doğru inen hat Osmanlı'nın doğu sınırını oluşturmaktadır. Karahisar-ı şarki'nin nefis tabir edilen

²⁹ Mehmet İpşirli, “Kayseri”, TDVİA, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2002, s. 97

³⁰ Mehmed Neşri, a.g.e., s. 799.

³¹ İnan Demirtaş, 19 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2011, s. 59.

merkezinde 1485 yılında 51 Müslüman ve 179 gayrimüslim kayıtlıdır.³² Bölgede süregelen şiddetli mücadeleler nedeniyle fetih esnasında nüfusun büyük bir kısmının bölgeyi terk etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Fetih sonrası yapılan ilk tahrir olan 1485 tarihli deftere göre köy ve mezraların % 40'ı tamamen boş haldedir.³³ Sonraki tahrirlere göre ise bölgenin nüfusu sürekli artış göstermiştir. Fatma Acun, dışarıdan bölgeye veya bölgeden dışarıya herhangi bir sürgün veya göç olayına rastlanmamıştır³⁴ demesine karşın ilk tahrire göre sadece Karahisar-ı şarki merkezinde 2 nefer Müslüman, 21 nefer gayrimüslim (kayıtlı gayrimüslim neferin % 12'si) göçmen bulunmaktadır.³⁵ Bölgenin mevcut ikinci mufassalı 1547 tarihli tahrirde şehir merkezinde her hangi bir göçmen kaydına rastlanılmamışsa da³⁶ 1569 tarihli mufassal defterine göre şehir merkezinde 1 nefer Trabzonlu, 1 nefer Gürcü, 2 nefer Sivaslı, 12 nefer Erzincanlı olmak üzere 16 nefer gayrimüslim göçmen kaydı bulunmaktadır.³⁷ Bu arada 1485 tarihinde Karahisar-ı şarki'den dışa yapılmış göç olarak değerlendirilebilecek Sivas kırsalında 2 nefer,³⁸ Tokat şehir merkezinde ise 4 nefer Karahisar-ı şarkili göçmen bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bütün bu rakamlar mevcut nüfus artışını tam olarak açıklamada yetersiz olsa da mevcut demografik eğilimler ile paralellik göstermesi açısından, örneğin bölgede gayrimüslim nüfus oranının sürekli artış göstermesi ile göçmenlerin gayrimüslim olması gibi, önemlidir.

Tokat, 1472 yılında yediği ağır darbeye karşın, ana ticaret yollarının genişleme noktasında bulunmasının da avantajıyla çabuk toparlanmış olmalıdır. Nüfus kaybetmiş olmasına karşın şehir merkezine ait vergilerdeki önemli oranda artış Tokat'ın ticari ve ekonomik yapısının hala güçlü olduğunu göstermektedir. Nitekim 1455 tarihinde şehre ait vergi toplamı 91.725 akçe iken, 1485 tarihinde vergi geliri 360.100 akçeye çıkmıştır.³⁹ Bu durum Tokat'ı göçmenler için bir cazibe merkezi haline getirmektedir. 1485 yılında Tokat merkezde kaydedilen 103 göçmen de bu durumun bir yansıması olsa gerektir (bkz. Tablo III). Fakat göçmen sayısının kısmen düşük olması Tokat'ın sınır şehri olma özelliğini kaybetmesi ile alakalı olmalıdır. Çünkü, 1485 yılında Tokat'ın hemen doğusundaki sınır şehri olan Karahisar-ı şarki'de 2 nefer Darendeli Müslüman ile 1 nefer Arabgirli, 1 nefer Tercanlı, 2 nefer Akşehirli,⁴⁰ 2 nefer Sivaslı, 2 nefer Kemahlı ve 13 nefer Erzincanlı gayrimüslim göçmen

³² BOA.TD. 37, s. 818-820.

³³ Fatma Acun, Karahisar-ı şarki ve Koyulhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569), TTK Yay., Ankara 2006, s. 98.

³⁴ Fatma Acun, a.g.e., s. 88.

³⁵ BOA.TD. 37, s. 818-820.

³⁶ BOA.TD. 255, s 10-13.

³⁷ BOA.TD. 478, s 22-29.

³⁸ İnan Demirtaş, a.g.t., s. 80-81.

³⁹ BOA.TD. 2, s. 63-64; BOA.TD. 19, s. 26.

⁴⁰ Sivas'ın doğusunda yer alan Akşehir.

bulunmaktadır. Güvenlik kaygısıyla yerinden hareket etmiş ve Tokat'a gelebilecek olan göçmenlerin en azından bir kısmının sınır şehri olması hasebiyle Karahisar-ı şarki'de kaldığı söylenebilir.

Tablo III: 1485 Yılında Tokat Şehrinde Göçmen Sayıları

1485 (TD 19)	Müslüman	Gayrimüslim
Garib	26	13
Erzincan	3	11
Darende	7	5
Acem	8	0
Divriği	4	3
Canik	4	0
Karahisar	2	2
Kırım	3	0
Sivas	3	0
Yıldızı	2	0
Kemah	0	2
Kayseri	1	0
Venk	1	0
Türkmen	1	0
Kürd	1	0
Gürcü	0	1
TOPLAM	66	37

1485 tarihinde Tokat şehir merkezinde en fazla göçmen grubu bir önceki tahrirde olduğu gibi garib olarak kaydedilenlerdir. Şehir merkezinde 26'sı Müslüman, 13'ü gayrimüslim toplam 39 nefer garib kaydedilmiştir. Aynen 1455 yılında olduğu gibi Tokat şehir merkezindeki en kalabalık ikinci göçmen grubu 3'ü Müslüman, 11'i gayrimüslim olmak üzere 14 nefer Erzincanlıdır. Bir önceki tahrirde Erzincanlı göçmenlerin çoğunluğu Müslüman iken bu tahrirde gayrimüslimdir. Erzincanlı göçmenleri 7'si Müslüman, 5'i gayrimüslim olan 12 neferlik Darendeliler ve 8 nefer Müslüman ile Acemliler takip etmektedir. Divriğili göçmenler ise 4'ü Müslüman, 3'ü gayrimüslim olmak üzere 7 nefer kayıtlıdır. Bu beş göçmen grubu Tokat şehir merkezindeki göçmenlerin % 78'ini oluşturmakta olup tamamı Osmanlı sınırları dışından gelmişlerdir. Geldikleri bölgeler ise güvenlik açısından sıkıntılı bölgeler olduğu söylenebilir. Geri kalan % 22'lik göçmenler ise şu bölgelerden gelmişlerdir: 4 nefer Müslüman Canik'ten, 2 nefer Müslüman ve 2 nefer gayrimüslim Karahisar'dan, 3'er nefer Müslüman Kırım ve Sivas'tan, 2 nefer Müslüman Yıldız'dan, 2 nefer gayrimüslim Kemah'tan, 1'er nefer Müslüman Kayseri ve Venk'ten, 1 nefer gayrimüslim Gürcistan'dan. Ayrıca 1'er Müslüman nefer Türkmen ve Kürd olarak kayıtlı olup, yerleşikliğe geçen konar-göçer gruplardan olmaları kuvvetle muhtemeldir. Göçmenlerden sadece 1 Erzincanlı müezzin, 1 Acem tabbâh olarak kaydedilmiştir. 1485 tarihinde Tokat şehir merkezindeki

göçmenlerin % 85'ini Osmanlı sınırları dışından gelenler oluşturmaktadır. Genel itibari ile bu bölgeler çeşitli devletler arasındaki hakimiyet kurma mücadelesinin yaşandığı sahalardır. Bu istikrarsız ve güvensiz ortama nedeniyle halkın en azından bir kısmının bu bölgeleri terk ederek güvenli gördükleri ve iş olanaklarının bulunduğu Osmanlı şehirlerine yöneldikleri söylenebilir.

Sonuç

Göç çalışmalarında Tahrir defterlerinin önemli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda 15-16. yüzyılda bir şehrin demografik yapısının tam olarak anlaşılabilmesi için tahrir defterlerinde geçen göçmen kayıtlarının incelenmesi yararlı olacaktır.

Tokat, Anadolu'da doğu-batı ve kuzey-güney ana ticaret yollarının keşiştiği bir kavşak konumunda olması nedeniyle ticari ve ekonomik özelliğini 20. yüzyılın başlarına kadar devam ettirmiştir. Özellikle dokumacılık, dericilik, bakırcılık vb. üretim dallarında önemli bir merkez konumunda olması şehrin hem ekonomik hem de demografik açıdan gelişmesine neden olmuştur. 15. yüzyılın ikinci yarısına ait tahrir defterlerinde kayıtlı vergi şahıslarının isimlerinin altına düşülen meslek isimlerinden de anlaşıldığı üzere Tokat şehir merkezinde yaklaşık 130 civarında iş kolu bulunmaktaydı. Tokat şehrinin 1455 yılında kayıtlı vergi neferi 3065, 1485 yılında ise 1887'dir. Tokat'ın nüfus kaybetmesinin nedeni hiç şüphesiz Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından gönderilen 30 bin kişilik kuvvetin 1472 yılında Tokat'ı yakıp yıkması ile alakalıdır. Böylesine bir felaket geçirmiş olan Tokat'ın mevcut konumu nedeniyle çabuk toparlandığı söylenebilir. Bu durum şehir merkezi vergilerinden de anlaşılabilir.

1455 tarihli tahrir defterine göre Tokat şehir merkezinde 98'i Müslüman, 19'u gayrimüslim olmak üzere toplam 117 nefer göçmen bulunmaktadır. Buna göre kayıtlı Müslümanların % 5,19'u, gayrimüslimlerin % 1,63'ü, toplam nüfusun ise % 3,85'i göçmendir. 1455 yılında Tokat şehir merkezinde bulunan göçmenlerin % 84'ünü garibler, Erzincanlılar, Kırımlılar ve Kayserililer oluşturmaktadır. Bu tarihte Tokat merkezde bulunan göçmenlerin % 93'ü Osmanlı sınırları dışından gelerek Tokat'a yerleşmiştir. Göçmenlerin buldukları bölgeleri terk etmelerinin nedeni daha ziyade güvenlik kaygısına bağlanabilir. Nitekim, göçmenlerin geldikleri bölgeler devletler arasında sürekli iktidar mücadelesinin vuku bulduğu, buna bağlı olarak da istikrarın tam anlamıyla sağlanamadığı yerlerdir. Göçmenlerin Tokat'ı tercih etmelerindeki en önemli etken ise ulaşımın kolaylığı yanında Tokat'ın ekonomik ve ticari yapısı nedeniyle kolayca geçimlerini sağlayabilme umudu olmalıdır. 1485 tarihinde ise Tokat merkezde nüfus kaybı yaşanmasına karşın, 103 göçmen kaydı bulunmaktadır. Tokat, 1472 yılında yediği ağır darbe ile nüfus kaybetmiş olmasına karşın şehir merkezine ait vergilerdeki önemli oranda artış Tokat'ın ticari ve ekonomik yapısının hala güçlü olduğunu göstermektedir. 1485 yılında Tokat merkezde kaydedilen 103 göçmen de bu durumun bir yansıması olsa gerektir. Garibler, Erzincanlılar, Darendeliler, Acemliler ve

Divriğililer 1485 tarihinde Tokat şehrinde bulunan göçmenlerin % 78'ini oluşturmaktadır. 1485 tarihinde Tokat şehir merkezinde bulunan göçmenlerin % 85'i Osmanlı sınırları dışından gelmiştir.

Şehirler bazında yapılan göç çalışmalarının tüm Anadolu sahası için yapıldığında 15-16. yüzyıl Anadolusundaki nüfus hareketlerinin nispeten ortaya konulabileceği aşıkardır. Böylelikle de demografik yapıdaki değişimler, şehirler arasındaki nüfus hareketleri, sağlıklı bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulabilir.

KAYNAKÇA

I- ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Tapu Tahrir Defterleri) : BOA. TD. 2; BOA. TD. 19; BOA.TD. 37; BOA. TD. 255; BOA. TD. 478.

II- ARAŞTIRMA ve İNCELEME ESERLER

ACUN, Fatma, Karahisar-ı şarkî ve Koyulhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569), TTK Yay., Ankara 2006.

ANAK, Aytaç, 2 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2011.

ATİK, Kayhan, Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

DEMİR, Alpaslan, “16. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi”, Bilig, S. 50, Yaz 2009, s. 15-28.

DEMİR, Alpaslan, “Göç Çalışmalarında Tahrir Defterlerinin Önemi: Erzincanlı ve Kemahlı Göçmenler”, (Yayın aşamasında).

DEMİR, Alpaslan, “XVI. Yüzyıl Anadolusunda Dış Göçler: Şarkıyan”, Karadeniz Araştırmaları, S. 28, Ankara 2011, s. 51-66.

DEMİR, Alpaslan, “XVI. Yüzyılda Koğans Nahiyesi: Nüfus ve Yerleşme”, Historystudies, 3/2, 2011, s. 125-145.

DEMİR, Alpaslan, XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

DEMİR, Nilüfer, Birey, Toplum, Bilim: Sosyoloji Temel Kavramlar, Turhan Kitabevi Yay., Ankara 2004.

DEMİRTAŞ, İnan, 19 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2011.

ELİBOL, Numan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 2, 2007, s. 135-160.

- ERKAN, Süleyman, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908), Trabzon 1996.
- FAİST, Thomas, Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar, Bağlam Yay., İstanbul 2003.
- FİCHTER, Joseph, Sosyoloji Nedir?, (Çev. Prof. Dr. Nilgün Çelebi), Anı Yay., 7. baskı, Ankara 2004.
- GÜLER, İbrahim, “18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri Olarak İç Göçler”, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 36, İstanbul 2000, s. 155-212.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, “Internal Migration in Sixteenth Century Anatolia”, Journal of Historical Geography, 30/2, 2004, s. 231-248.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-13), TTK Yay., Ankara 1994.
- HANİLÇE, Murat, “Orta Karadeniz Ticaretinin Aktörleri –Tokat Hanlarında Konaklayan Esnaf ve Tüccarlar (1830-1850)”, II. Uluslararası Canik Sempozyumu “Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik (Samsun)”, 19-21 Ekim 2012, Basılmamış Bildiri.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5090326fb73b83.19279351
- İPEK, Nedim, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890), TTK Yay., Ankara 1994.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Kayseri”, TDVİA, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2002, s. 96-101.
- JOHNSON, Allan G., The Blackwell Dictionary of Sociology, Oxford 2000.
- KARABAĞ Servet-ŞAHİN, Salih, Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, Ankara 2003.
- KUZUCU, Kemalettin, “1838 Tarihli Bir Deftere Göre İlbeyli Kazasında Nüfus Hareketleri”, Akademik Araştırmalar, S. 3, Kış 1996, Erzurum, s. 117-123.
- MARSHALL, Gordon, Sosyoloji Sözlüğü, (Çevirenler Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999.
- Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-nümâ, Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, C. II, TTK Yay., Ankara 1995.
- MİROĞLU, İsmet, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), TTK Yay., Ankara 1990.
- ŞAHİN, İlhan – EMECEN, Feridun M., “XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı”, Osmanlı Araştırmaları, S. VII-VIII, İstanbul 1988, s. 287-308.
- ŞAHİN, İlhan – EMECEN, Feridun M., “XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Şehri”, Şeyhülislam İbn-i Kemâl Sempozyumu Tebliğler ve Tartışmalar, (26-29 Haziran 1985 Tokat), Ankara 1986, s. 41-51.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, “XV-XVI. Asırlarda Tokat Şehrinde İktisadi Hayat”, Ege

Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, S. 10, İzmir, s. 187-210.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990.

WITHERICK, M.E., Population Geography, Longman London Newyork, 1995.

Cizvitlerin Tokat'taki Faaliyetleri

Uğur DEMİR*

Özet

Hristiyanlığın güçlü tarikatlarından Cizvitler, 17. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Osmanlı topraklarında da boy gösterdiler. 18. yüzyılın başlarında ise özellikle Ermeniler'e yönelik misyonerlik faaliyetleri bir hayli tesirli oldu. Cizvitler'in 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında yoğun faaliyet gösterdikleri yerlerden biri de Tokat idi. Osmanlı yönetimi tarafından faaliyetleri kısıtlanmak istense de Cizvitler mektep ve kilise açarak Tokat ve çevresinde faaliyetlerini sürdürdüler. Bu tebliğde Tokat tarihinden fazla bilinmeyen bir kesiti, Cizvitler'in Tokat'taki yarım asırlık faaliyetleri arşiv belgeleri ışığında incelenecektir.

Anahtar sözcükler: Cizvit, Tokat, kilise, mektep, Hoca Ahmed Mahallesi

Cizvitlerin de dâhil olduğu Katolik misyonerler, “Kilisenin büyük kızı” unvanı ile bilinen Fransa'nın himayesi altında Osmanlı İmparatorluğu'nun en ücra bölgelerine giderek misyonerlik faaliyetlerini yürütmüşlerdir¹. Cizvitlerin faaliyet yürüttükleri, teşkilatlandıkları ve zamanla güçlendikleri bölgelerden biri de Tokat olmuştur.

Cizvitlerin Tokat'a gelmelerinin birkaç önemli sebebi vardır. Bunlardan en önemlisi ise Ermeni nüfusun bölgede yoğun bir şekilde bulunmasıydı². Zira Cizvitler, misyonerlik faaliyetlerini Müslümanlardan ziyade Ortodokslar ve Gregoryen Ermeniler yöneltmişlerdir.

Bir diğer önemli sebep de bölgenin 18. Yüzyıldan itibaren 19. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden ticarî ve sınaî bir canlılığa sahip olmasıydı³. Bu canlılık sayesinde Tokat nüfusu, imparatorluğun diğer birçok bölgesinin aksine

* Arş. Gör. Dr. Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ugur1768@gmail.com. Makalenin hazırlanmasında desteklerinden dolayı Doç. Dr. Erhan Afyoncu, Ebubekir Al ve Tokat'ın bilge insanı Hasan Erdem teşekkür ederim.

¹ Fransa'nın Osmanlı Ermenilerine yönelik misyonerlik faaliyetleri hakkında bk. Ahmed Refik [Altınay], “Türkiye’de Katolik Propagandası”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, (1 Eylül 1340), s. 257-276; Durmuş Yılmaz, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, Konya 2001.

² Tokat'taki Ermeniler hakkında bk. Galip Eken, *Tanzimat Döneminde Tokat Ermenileri*, Ankara 2008.

³ Mehmet Genç, “17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 272-292; Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, Tokat 2005, s. 295-298.

giderek artış göstermiştir⁴.

Yüzyıllara Göre Tokat'taki Nüfus Dağılımı⁵:

Yıl	Müslüman Hane	Ermeni Hane	Rum Hane	Toplam Hristiyan Hane
1455	2.000			1.000
18. yy başı	20.000	4.000	300-400	
18. yy sonu	13.200	2.500	300	
1844	10.685 (kişi)	6.665 (kişi)	1.110 (kişi)	

Farklı dil, din ve mezhepteki insanların bulunduğu Tokat'ta, Cizvitler de yaşamaktaydı. Cizvit papazlar XVIII. Yüzyıldan itibaren Tokat ve çevre bölgelerde faaliyette bulunmaya başlamışlardır. Örneğin 1725 tarihli Erzurum, Amid, Lefkoşe, Sakız, Trablusşam, Tokat, Kayseri, Ankara, Edirne, Van, İzmir, Sivas ve Rumeli'nin üç kolu, Şam ve Sayda kadılarına gönderilmiş bir fermanla zikredilen bölgelerde Katolik misyonerlerin faaliyetlerinin engellenmesi istenmiştir⁶. Bâbü'lî'nin Katolik propagandasını engellemeye yönelik önlemlerine rağmen bunun önünü alınamamıştır. Cinlioğlu, Tokat'ta Fransız Katoliklerinin faaliyetlerine dair 1799 tarihli bir olaya eserinde yer vermiştir⁷. XIX. yüzyıldan sonra ise arşiv belgelerinde Tokat Katolik Ermenileri cemaatine dair önemli veriler bulunmaktadır⁸.

1812 tarihli şer'îye sicillerine istinaden yapılan bir incelemeye göre Tokat'ta Katoliklerin meskûn buldukları mahalleler ve hane sayıları şu şekildedir:

⁴ Mehmet Genç, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 272-292; Beşirli, *Tokat (1771-1853)*, s. 295-298.

⁵ Galip Eken, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması: Tokat Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV (İzmir 2000), s. 157; Ali Açık, "Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2 (Elazığ 2004), s. 331-359; Beşirli, *Tokat (1771-1853)*, s. 298.

⁶ BOA, Mühimme Defteri, nr. 133, s. 29, hk. 101-116; [Altınay], "Türkiye'de Katolik Propagandası", s. 271. Ahmed Refik, fermanın tarihini sehven "evâsıt-ı Ra" olarak vermiştir, ancak defterde tarih açıkça "evâhir-i Ra" olarak yazılmıştır. Fermanın bir suretinin Tokat voyvodası ve naibine gönderilmiş olması bölgede Katolik misyonerlerin faaliyette buldukları anlamına gelmektedir.

⁷ Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, III, Tokat 1951, s. 16-17.

⁸ Eken, *Tokat Ermenileri*, s. 28 vd.

Mahalle Adı	Hane Sayısı
Cedid	20
Çilehâne	12
Debbağhâne-i Atik	1
Hoca Ahmed	46
Menice	13
Siyahpuş	9
Soğukpınar-ı Müslim	41
Suiçmez	1
Veled Ayas	2
Yaşmeydan	11
Yar Ahmed	2
Toplam	158

1844-1845 tarihli nüfus sayımlarına göre Tokat kazasında tahmini olarak 10.685 Müslüman (%54.4), 6.665 Ermeni (%34), 1.110 Rum (%5.7), 875 Katolik (%4.5), 190 Yahudi ve 110 Kıpti yaşamaktaydı.

1851 tarihli bir kayda göre Tokat'ta Katoliklerin meskûn buldukları mahalleler şunlardır⁹:

Mahalle Adı	Hane Sayısı
Cedid	25
Çilehâne	12
Debbağhâne-i Atik	1
Hoca Ahmed	46
Menice	13
Siyahpuş	9
Soğukpınar-ı Müslim	41
Suiçmez	1
Veled Ayas	2
Yaşmeydan	11
Yar Ahmed	2
Toplam	163

1869 Maarif Nizamnâmesi ve Tokat Cizvit Mektepleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif bölgelerinde misyoner okulları açılmıştır, ancak bunların kesin olarak ne zaman açıldıkları tespit etmek büyük oranda imkânsızdır. Zira bu okulların açılmasını ve denetim altında tutulmalarını sağlayacak kanunî düzenlemeler 1869 Maarif Nizamnâmesi'ne kadar yapılmamıştır. 1869 Nizamnâmesi'nin özellikle 129. maddesi bu hukukî

⁹ Beşirli, *Tokat (1771-1853)*, s. 304-306.

boşluğu gidermeye matuf düzenlemeleri ihtiva etmektedir. Bu madde ile birlikte “özel okul” tarif edilmiş, sınırları çizilmiş; bu okullarda ders verecek hocaların Maarif Nezareti veya mahallî maarif idaresinden verilecek bir diplomaya sahip olması şart koşulmuş; bu okullarda adaba aykırı ve politikaya aykırı ders okutulmaması kaydedilmiş; son olarak da bu tür okulların açılabilmesi için ruhsat verme yetkisi vilayet maarif idaresi ve vilayet valisine verilmiştir. Bu şartları ihtiva etmeyen okulların açılmayacağı, daha önce açılmış olanların ise kapatılacağı kanunlaştırılmıştır¹⁰.

1869 Nizamnâmesi, sefaretlere gönderilen 3 Aralık 1872 tarihli bir yazı ile bildirilmiş ve yazıda nizamnâme, hukuken 1873’te fiilen yürürlüğe girmiştir. Buna mukabil Belçika elçiliği haricindeki sefirlikler bu yazıya cevap dahi vermemişlerdir. Bu nedenle nizamnâmeye rağmen yabancı okulları kontrol etmek uzun süre daha mümkün olmamış¹¹, ancak nizamnâmeden sonra bazı bölge idarecileri 129. maddeyi gerekçe göstererek kanunlara uymayan yabancı okulları kapatmışlardır. Bu okullardan biri de Tokat Cizvit mektebidir.

Tokat mutasarrıfı, 1883’te Cizvit mektebini kapatmıştır. Bunun üzerine Fransa sefreti harekete geçmiş ve mutasarrıfın kararının yanlış olduğuna dair şikâyetle bulunmuştur. Fransa sefaretinden gelen yazıda Cizvit ruhbanlarının hiçbir siyâsî olaya karışmadıkları, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bir faaliyet yürütmedikleri belirtilmiştir. Buna mukabil ruhbanların edep ve ahlakı gözettikleri, saltanata hâlel getirecek işlerden uzak durdukları ve amaçlarının yalnızca eğitim olduğu kaydedilmiştir. Durum böyle iken Tokat mutasarrıfının verdiği kararın Cizvit ruhbanlarını ve kendilerini incittiği ifade edilmiştir¹². Bâbîâlî’nin Fransa sefaretinden gelen yazıya nasıl bir cevap verdiği dair henüz bir kaynak tespit edilememiştir. Buna mukabil bir sene sonra Sivas vilayetinden gelen bir yazı Tokat’taki Cizvit mektebini yeniden gündeme getirmiştir.

1869 Nizamnâmesi’ndeki ilgili madde gereğince Sivas vilayeti, 1884’te Tokat’ta yeni bir Cizvit mektebi açılmasına izin vermiştir. Bu karar üzerine konu incelenmek üzere hukuk müşavirlerine havale edilmiş. Hukuk müşavirlerinin incelemesinden sonra ise konu Şurâ-yı devlete havale edilmiştir¹³.

Tokat’ta yeni bir Cizvit mektebi açmak girişimleri devam ederken 1886

¹⁰ 1869 Nizamnâmesi için bk. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Anlara 1999, s. 114-117; Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları*, İstanbul 2005, s. 25-27; Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, İstanbul 1997, s. 117-125.

¹¹ Mutlu, *Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları*, s. 27.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BA), HR.TO, nr. 85/206, 9 Teşrinisani 1299/21 Kasım 1883.

¹³ BA, HR.TO, nr. 6/368, 18 Haziran 1300/30 Haziran 1884.

yılında yeni bir gelişme daha olmuştur. Tokat mutasarrıflığı, şehirdeki Cizvitlerin kiracı olarak oturdukları evin bir tarafını kiliseye çevirdiklerini ve burada kanunlar hilafına ibadet ettiklerini tespit etmiştir. Buna ilave olarak eve izinsiz olarak iki oda daha inşa ettiklerini ve bu odaları da okul olarak kullandıkları anlaşılmıştır. Ayrıca evin önüne yeni bir kilise inşa etmeye teşebbüs etmişlerdir. Bunun üzerine mutasarrıflık Cizvit papazlarını uyarmak adına eve resmî memurlar göndermiş, ancak papazlar memurlara kabul etmemişlerdir.

Cizvitlerin resmî uyarılara rağmen kanunsuz olarak kilisede ibadete ve okulda eğitim-öğretime devam etmeleri üzerine Tokat mutasarrıfı durumu Sivas vilayetine, vilayet de konuya sadarete bildirmiştir. Sadaret de konuyu incelemek üzere Maarif Nezâreti'ne havale etmiş ve nezâretten gelen cevapta, Tokat'taki Cizvitlere resmî izin almaları için üç aylık bir süre tanınmasını ve bu süre zarfında istenen izinler alınmadığı takdirde okulun kapatılması gerektiği bildirilmiştir. Durum Fransa sefaretine de haber verilmiştir¹⁴.

Arkalarında Fransa sefaretinin desteği bulunan Cizvitler, uyarılara rağmen, sonraki yazışmalardan da anlaşıldığı üzere, resmî izin almamış, buna mukabil kaçak olarak açılan kiliselerinde ibadet etmeye ve okulda eğitim vermeye devam etmişlerdir. Bunda Osmanlı resmî makamlarının zecri, net ve kesin bir emir vermemeleri de etkili olmuştur. Sivas vilayetinden gelen bir yazıda “bunlar hükümetin tenbihât-ı âdiyesini ısga eder makuleden olmayup, memûrîn-i mahalliyeye ise emr-i sârih ve kat'î olmadıkça cebren men'e kıyâm” edemediği belirtilerek bu durum ifade edilmiştir¹⁵.

Tahtadan Çana, Çandan Bandoya

1892 yılına geldiğinde Tokat Cizvitleri tekrar gündeme gelmiştir. Bu defa gündeme gelme sebepleri mektep ve kiliselerde kullanılan çanlardır. Yazışmaya konu olan ilk şikâyet Tokat mutasarrıflığından gelmiştir. Buna göre Tokat Cizvitleri, ruhsatsız olarak daha önce açtıkları mektepte geceleri çan çalmakta ve bu durum da rahatsızlığa yol açmaktadır. Bunu önlemek için Tokat

¹⁴ BA, DH.MKT, nr. 1356/75, 9 Temmuz 1302/21 Temmuz 1886; nr. 1365/76, 16 Z 1303/15 Eylül 1886; nr. 1366/97, 21 Z 1303/20 Eylül 1886.

¹⁵ BA, DH.MKT, nr. 1366/97, 21 Z 1303/20 Eylül 1886. Yabancı okulların resmî izin almadan kanunsuz olarak ve denetimsiz bir şekilde faaliyetlerine devam etmeleri II. Abdülhamid döneminde bizzat padişahı rahatsız edecek dereceye gelmiştir. Bu sebeple bizzat II. Abdülhamid, 1869 Maarif Nizamnâmesi'nin tadil ve ikmal edilmesini emretmiştir. Bu emir üzerine 1887'de padişah yaveri Derviş Paşa'nın başkanlık ettiği bir komisyon kurulmuştur. Komisyon Maarif Nizamnâmesi'ne bir zeyl hazırlamıştır. İlerleyen yıllarda da bizzat padişahın yönlendirmesiyle yabancı okulları kontrol altına alacak ve zararlı faaliyetlerini engelleyecek tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Buna mukabil II. Abdülhamid döneminde Fransız misyoner okullarının hem sayısında hem de faaliyetlerinde büyük bir olduğu da tarihî bir vakiadır (Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s. 143-144).

mutasarrıflığı mekteplerde çan kullanılmasının daha önce vaki olmadığı ve bunun için resmî izin alınması gerektiği yönünde Cizvit mektebindeki yetkilileri uyarılmışlar, ancak Cizvitler bu uyarıları dikkate almamışlardır. Cizvitlerin uyarıları duymamazlıktan gelmemelerinde çan çalınması ile ilgili kesin bir kanunî düzenlemenin bulunmaması etkili olmuştur. Kanunî bir düzenleme olmadığı için Tokat'taki yetkililer uyarıda bulunmaktan başka bir şey yapamamış ve nasıl hareket etmesi gerektiğini sadarete sormuştur¹⁶.

Tokat mutasarrıflığından gelen bu şikâyet bölgedeki Cizvitler hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Öncelikle Tokat merkezinde 1892 tarihi itibarıyla en azından bir Cizvit mektebi bulunduğu ve bunun da ne zaman açıldığının yerel yetkililer tarafından da kesin olarak bilinmediğini göstermektedir. Zira mutasarrıflıktan gelen yazıda Cizvit mektebinin sekiz-on sene önce ihdas edilmiş olduğu kaydedilmiştir¹⁷. Mektebin ne zaman açıldığında dair belirsizliğin sebebi ise 1869 nizamnâmesi öncesinde bu tür okulların açılmasını resmî izne bağlayan bir düzenlemenin bulunmamasıdır.

Cizvitlerin kanunî boşluktan da istifade ederek, bütün uyarılara rağmen kendilerine bu konuya dair Fransa konsolosundan bir tebliğ gelmediği sürece çan çalmaya devam edeceklerini bildirmişlerdir¹⁸.

Tokat'tan gelen şikâyet ve Cizvitlerin rahat hareket etmeye devam etmeleri üzerine Dahiliye Nezâreti durumu, Sadaret'e bildirmiş ve konu ile ilgili bir inceleme başlatılmıştır. İncelemeler sonucunda Merzifon'da da beş-altı sene önce Cizvit papazları tarafından kiliselerine hükümetten habersiz ve izinsiz olarak büyük bir çan astıkları, Merzifon'da bulunan Amerikan misyoner mektebinde de 15 seneden fazla bir süredir çan bulunduğu ve bunun da belirli vakitlerde çalındığı tespit edilmiştir. Ayrıca Amasya'daki Cizvit kilisesinin bahçesinde de ruhsatsız olarak bir mektebin açıldığı ve kiliseye sekiz sene önce çal asıldığı belirlenmiştir¹⁹.

Tokat, Sivas, Merzifon ve Amasya'daki Cizvit mektepleri yalnızca çan çalmaları sebebiyle değil, kurdukları bandolar hasebiyle de şikâyete konu olmuşlardır. Bu meseleye dair Sivas Valisi Mehmed Memduh'un Dahiliye

¹⁶ BA, ŞD, nr. 8/2614, 23 B 1310/10 Şubat 1893, Dahiliye Nezâreti'nden Sadaret'e gönderilen tezkire.

¹⁷ BA, ŞD, nr. 8/2614, 24 B 1310/11 Şubat 1893, Sivas Valisi Mehmed Memduh'un Dahiliye Nezâti'ne hitaben gönderdiği tahrirat.

¹⁸ BA, ŞD, nr. 8/2614, 24 B 1310/11 Şubat 1893, Sivas Valisi Mehmed Memduh'un Dahiliye Nezâti'ne hitaben gönderdiği tahrirat.

¹⁹ BA, ŞD, nr. 8/2614, 23 B 1310/10 Şubat 1893, Dahiliye Nezâreti'nden Sadaret'e gönderilen tezkire; nr. 8/2614, 3 N 1310/21 Mart 1893 Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'nden Sadaret'e gönderilen tezkire; nr. 8/2614, Mart 1308/Mart 1893, konunun incelenmesini havi Sivas Vilayeti'ne gönderilen tahrirat sureti. DH. MKT, nr.3/2051, 23 B 1310/10 Şubat 1893.

Nezareti'ne gönderdiği tahriratta belirtiler bölgelerdeki Cizvit mekteplerinin kırk-elli parçadan oluşan ve askerî muzikalara benzeyen birer bando grubu oluşturdukları, bunların belirli vakitlerde şehir sokaklarında dolaştırıldıklarını ve bunun da şikâyete konu olduğunu rapor etmiştir. Vali ayrıca bu okulların ders programlarının da vilayete bildirilmediğini belirtmiştir. Mehmed Memduh, bu şikâyetlere rağmen Cizvitlerin çan çalmalarını engelleyecek kanunî bir müeyyidenin bulunmaması hasebiyle başta kendisi olmak üzere yerel yetkililerin çaresiz kaldıklarını da belirtmiştir²⁰.

Yapılan incelemeler sonucunda Cizvit mekteplerinin çan çalmalarının yasaklanmasına dair bir düzenlemenin oldukça zor olduğu ve bu uygulamanın gayriresmî de olsa on-on beş senedir devam ettiği anlaşılmıştır. Bu nedenle bunun engellenmesi yoluna gidilmemiştir. Bâbîâlî'nin, sert önlenmeler almasını engelleyen bir diğer sebep de misyoner mekteplerine ve kiliselerine başta Fransa ve Amerika'nın arka çıkmasıdır.

Haneden Mektebe ve Bir Taahhütnamenin Meçhul Akıbeti

1892 yılı sonlarında Tokat Cizvitleri ile ilgili yalnızca mektep ve kilisede çan çalması şikâyete konu olmamıştır. Mutasarrıflık tarafından yapılan tetkikler sonucunda Cizvit rahiplerinin Tokat'ta önce ev kiraladıkları ve bu evleri gizlice mektebe çevirdikleri, zamanla da müstear adlarla kiraladıkları evleri satın aldıkları anlaşılmıştır. Ayrıca mektep açmak için de ruhsat almadıkları ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine durum bir tahriratla Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiş ve nazırlıktan nasıl hareket edileceği sorulmuştur. Dahiliye Nezareti de durumu Sadarete bildirmiştir²¹.

Sadaret, bunun gibi ruhsatsız olarak açılmış okulların 1869 Nizamnamesi gereğince resmî bir izin alması gerektiğini ve bunun için de Maarif Nezareti'ne müracaat edilmesinin zaruri olduğuna karar vermiş, bunun da Tokat Cizvit mektebi ve Fransa konsolosuna bildirilmesini Sivas vilayetine

²⁰ BA, ŞD, nr. 8/2614, 24 B 1310/11 Şubat 1893, Sivas Valisi Mehmed Memduh'un Dahiliye Nezâti'ne hitaben gönderdiği tahrirat. Sivas valisi, kanunî bir düzenleme olmadığı için sorunu çözmek üzere kendine has bir yöntemle müracaat etmiştir. Göreve başladığı ilk aylarda şikâyetlerin artması üzerine önce Cizvitleri uyarılmış, ancak uyarılar dinlenmeyince başka bir yola müracaat etmiştir. Cizvit mektebinin bulunduğu mahallenin ara sokaklarına özel polisler yerleştirmiş ve polisler mekteplere gelen çocuklara okulun izinsiz olarak eğitim-öğretim faaliyetlerine devam ettiğini söylemişlerdir. Bundan korkan çocuklar birkaç gün sonra okula gitmemeye başlamış ve bunun üzerine Cizvitler vali ile anlaşmak zorunda kalmışlardır. Yapılan anlaşma sonunda Cizvit mektebindeki papazlar okulun ders programını resmen onaylatmayı, bando ekibini küçültmeyi ve belirli zamanlarda sokaklarda gezdirmeyi kabul etmişlerdir.

²¹ BA, DH.MKT, nr. 21/24, 30 N 1310/17 Nisan 1893, Mektubî Kalemî'nden Sadaret'e gönderilen tezkire.

bildirmiştir²². Bu resmî tebliğe rağmen, ilerleyen dönemlere ait yazışmalardan Tokat Cizvit mektebinin daha sonraki senelerde de ruhsat için müracaat etmediği anlaşılmaktadır.

Ruhsatsız olarak okul ve kilise açıklarına dair tartışmalar devam ederken Tokat Cizvitleri ile ilgili önemli ve tirajı-komik bir olay daha yaşanmıştır. Tokat eski mutasarrıflarından Abdülatif Bey, Cizvit papazlarından ikâmet ettikleri haneyi zamanla okul ve kiliseye çevirmeyeceklerine dair kurşunkalemle yazılmış bir mukavele senedi almış, ancak bu belge, diğer önemli belgelerle birlikte, Abdülatif Bey'den sonra mutasarrıf olan Mehmed Ali Paşa'nın Tokat mutasarrıfı bulunduğu dönemde bir şekilde ortadan kaybolmuştur²³.

Tokat Cizvitleri ile ilgili hayatî öneme haiz böyle önemli bir senedin Mehmed Ali Paşa'nın idaresi altında iken kaybolması üzerine Dahiliye Nezareti harekete geçmiştir. Öncelikle Tokat mutasarrıflığından Mehmed Ali Paşa'ya senedin iade edilmesi gerektiğine dair bir telgraf gönderilmiştir²⁴. Aynı minvalde senedin kendisinde bulunma ihtimali olan Tokat eski defterdar müfettişi Hayri Efendi'ye de bir telgraf gönderilmiştir²⁵.

Tokat mutasarrıflığının telgrafına ilk cevap Hayri Efendi'den gelmiştir. Hayri Efendi, cevabî telgrafta sorulan evrakları Mehmed Ali Paşa'nın mutasarrıflığı zamanında kendisi tarafından incelendiğini, ancak daha sonra iade ettiğini yazmıştır²⁶.

Mehmed Ali Paşa da Dahiliye Nezarete gönderdiği cevabî tezkirede kendisinin Tokat'tan Amasya'ya tayin edildiğinde Abdülatif Bey döneminden kendisine intikal etmiş bazı önemli belgeleri yanında Zile'ye kadar götürdüğü ve Amasya'ya geçtiğinde bu belgelerin yanında bulunmasının doğru olmayacağını düşündüğünden posta ile Tokat'a geri gönderdiğini belirtmiştir. Yine aynı yazıda incelediği belgelerde Abdülatif Bey zamanında Cizvitlerden alındığı iddia edilen bir senede rastlamadığını ve daha da önemlisi böyle bir senedin gereksiz olduğunu rapor etmiştir. Zira kendi görev yaptığı dönemde Cizvitlerin hanelerinde kiracı olarak kaldıklarını ve hane sahiplerinin Osmanlı

²² BA, DH.MKT, nr. 21/24, 9 L 1310/26 Nisan 1893, Sivas Vilayeti'ne gönderilen emir.

²³ Tokat mutasarrıflığından gönderilen tezkire için bk. BA, DH.MKT, nr.50/15, 22 Kanunievvel 1309/3 Ocak 1894. Tokat mutasarrıflığının iddiasına göre Abdülatif Bey zamanında Fransız tebaasından iki kişiye hane satışı esnasında kurşunkalemle yazılmış ve haneleri okul veya mabede çevirmeyeceklerine dair bir senet ile yine hane satışına dair beş adet evrakın kaybolduğu kaydedilmiştir.

²⁴ BA, DH.MKT, nr.50/15, 7 Mart 1309/??? Mart 1894, Tokat mutasarrıflığından Mehmed Ali Paşa'ya gönderilen telgraf sureti.

²⁵ BA, DH.MKT, nr.50/15, 9 Mart 1309/??? Mart 1894, Tokat mutasarrıflığından Hayri Efendi'ye gönderilen telgraf sureti.

²⁶ BA, DH.MKT, nr.50/15, 5 Eylül 1310/17 Eylül 1894.

tebaasının gözüktüğünü ileri sürmüştür. Bu sebepten ötürü Abdülatif Bey'in aldığı ileri sürülen senedin doğru bir iddia olmaması gerektiğini belirtmiştir²⁷.

Hayri Efendi ve Mehmed Ali Paşa'nın istenen evrakların kendilerinde olmadığına ısrar etmelerine rağmen Dahiliye Nezareti için peşini bırakmamış ve Sivas vilayetine gönderilen emirlerle böylesine önemi haiz belgelerin her kimin elinde kalmışsa bir an evvel buldurulması istenmiştir²⁸. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa'ya tekrar bir tezkire gönderilmiştir. Ayrıca Hayri Efendi'nin görev yaptığı Sinop mutasarrıflığına da bir tahrirat gönderilmiş ve aranan evraklar orada ise iade edilmesi istenmiştir²⁹.

Sinop mutasarrıflığı yaklaşık bir ay sonra Dahiliye Nezareti'ne cevap vermiştir. Buna göre Hayri Efendi önceki savunmasını tekrarlamıştır. Ayrıca Mehmed Ali Paşa zamanında incelemek üzere kendisine bu evraklar verilmiş olmasına rağmen, bunlar siyasî mahiyetli oldukları için paşaya iade ettiğini, bu sebeple Ali Paşa'da bulunması icap ettiğini belirtmiştir³⁰.

Mehmed Ali Paşa da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği tezkirede istenen evrakların kendisinde bulunmadığını yinelemiş ve bu tür evrakların zaten usulen de kendisinde değil de defter-i hakanî dairesinde muhafaza edilmesi gerektiğini yazmıştır³¹. 14 Şubat 1894 tarihli başka bir tezkirede ise daha fazla bilgi veren Ali Paşa, Abdülatif Bey'den kendi zamanına kadar Tokat'ta mutasarrıflık yapmış olan kişilerle irtibata geçmeye çalışmış ve iddia ettiğine göre bunlardan da istenen evraklara dair bir bilgi alamamıştır. Ayrıca bu tür evrakların kendi nezdinde değil de vergi dairesinde olması icap ettiğini ileri sürmüştür. "Öyle bir evrâkın asla nezd-i çâkerîde bulunmadığı ve bu bâbda bir malumatının olmadığına" dair de yemin etmiştir³².

Mehmed Ali Paşa'nın savunmasına rağmen Dahiliye Nezareti, senet ve diğer evrakların paşada bulunması gerektiğine hükmetmiştir. Bu minvalde Sivas Ali Paşa'nın görev yaptığı Hamidabad sancağı mutasarrıflığına bir emir gönderilmiş ve paşanın evrakları bularak iade etmesi istenmiştir³³. Buna rağmen Ali Paşa, aranan evrakların kendisinde olmayıp, diğer görevlilerden

²⁷ BA, DH.MKT, nr.50/15, 4 S 1312/13 Ağustos 1894, Amasya Mutasarrıfı Mehmed Ali Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği tezkire.

²⁸ Sivas vilayetinden evrakların akıbeti hakkında Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tezkire için bk. BA, DH.MKT, nr.50/15, 18 R 1312/19 Ekim 1894.

²⁹ BA, DH.MKT, nr.50/15, 14 Ca 1312/13 Kasım 1894.

³⁰ Sinop mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tezkire için bk. BA, DH.MKT, nr.50/15, 14 C 1312/8 Aralık 1894.

³¹ Mehmed Ali Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği tezkire için bk. BA, DH.MKT, nr.50/15, 25 Teşrinisani 1310/7 Aralık 1894.

³² Mehmed Ali Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği tezkire, BA, DH.MKT, nr.50/15, 2 Şubat 1310/14 Şubat 1895.

³³ BA, DH.MKT, nr.50/15, 23 Haziran 1311/19 Temmuz 1895.

oruşturulmasında ısrar etmiştir³⁴. Böylece Tokat Cizvitleri için hayatî öneme haiz olan böylesine önemli evrakların akıbeti meçhul kalmıştır.

Denetimlerin Sıklaştırılması ve Tokat Cizvit İnas Mektebi

Tokat Cizvit mektebi, hem kendi iç hem de Maarif Nezareti'nin denetimine tâbi olduğundan dönem dönem kontrol edilmiştir. Örneğin 1896 yılında Sivas ve çevre bölgelerdeki Cizvit mektepleri birkaç yetkili Cizvit rahipleri tarafından teftiş edilmiştir. Tokat'a da gelen rahipler, burada dersleri denetledikten sonra Samsun üzerinden İstanbul'a dönmüşlerdir³⁵.

Tokat Cizvit mektebi, iç kontroller kadar Maarif Nezareti'nin ve ilgili bölgelerdeki maarif müdürlerinin de denetimlere de tâbi tutulmuştur. Denetimlerin sıklaştırıldığı dönemlerden biri de 1898 yılı olmuştur. Bu yıl Sivas vilayeti dahilindeki yabancı okullarda genel bir denetim yapılmıştır. Bu kontrollerde Cizvit ve Protestan okullarında okutulan ders kitapları hassaten ele alınmıştır. Kitapların Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde, bölücü ve siyasi propaganda amacı taşıyan bilgiler ihtiva edip etmedikleri tetkik edilmiştir. Bu denetlemelerde Sivas, Tokat, Merzifon ve Amasya'daki yabancı okulların ders kitapları incelenmiştir.

İncelemelerde Sivas, Merzifon, Tokat ve Amasya'daki Amerikan Protestan okullarının daha önce ruhsat aldıkları tespit edilmiş ve bu okullardan derslerde okutulan kitapların isimleri, müellifleri, basım yerleri ve tarihleri ile içeriklerine dair bölge maarif müdürlüklerine bilgi vermeleri istenmiştir. İncelemelerde Tokat ve Amasya Cizvit mekteplerinin ise ruhsatsız olarak faaliyetlerine devam ettikleri ortaya çıkmıştır³⁶. Bu nedenle bu mektep idarecilerinden gerekli ruhsatları almaları istenmiştir³⁷.

Bu teftişlerin ve kitap isimleri ile ilgili taleplerin neden gerekli olduğunu en iyi izah eden belgelerden biri 1898 yılına ait Sivas maarif müdürünün tezkiresidir. Maarif müdürü tezkiresinde, "... vaktiyle memâlik-i şahâneye birer dürlü hile ile sokulmuş olan mekâtib-i ecnebiyye müesses ve müdirlerinin eftar-ı asliyesi tebâ-i hristiyâniye etfâlinin tesmim-i ezhânına ma'tûf ve iş bu niyyet-i fasideleri devletçe de mekşûf bulunmuş ise de ilcaat-ı hazıra saikasıyla mekâtib-i mezkûrenin kapadılmaları gayr-ı mümkün olduğundan" bu yabancı okulların ruhsatsız olanlarının ruhsatlı hâle getirilmelerinin ve denetimlerin arttırılmasının gerektiğini bildirmiştir. Zira aksi türlü bu okulları kontrol altında tutmak ve çocuklara nasıl bir eğitim-öğretim verdiklerini, hangi fikirleri aşıladıklarını takip etmek ve kontrol altında

³⁴ BA, DH.MKT, nr.50/15, 21 Temmuz 1311/2 Ağustos 1895.

³⁵ BA, DH, nr. 3/65, 20 Nisan 1312/2 Mayıs 1896.

³⁶ BA, Maarif Nezareti Evrakı (=MF.MKT), nr. 379/18, 14 B 1316/28 Kasım 1898, Sivas vilayeti maarif müdürünün Maarif Nezareti'ne gönderdiği tezkire. Ayrıca bk. BA, BEO, nr. 1249/93662, 15 Ş 1316/29 Aralık 1898.

³⁷ BA, MF.MKT, nr. 379/18, 9 Ş 1316/23 Aralık 1898,

tutmanın mümkün olmayacağını kaydetmiştir³⁸. Sivas maarif müdürünün bu tespitlerinin ne kadar yerinde ve doğru olduğu Tokat Cizvit mektebi örneğinden de gayet iyi anlaşılmaktadır. Zira 1898 yılına kadar hâlâ ruhsatsız olarak faaliyetlerine devam edebilmiştir.

1898 yılındaki ders içeriklerine ve ders kitaplarına dair teftişler devam ederken Tokat'taki Cizvit rahibeler de bir talepte bulunmuşlardır. Tokat Katoliklerinden Arslanyan Ohan'ın Hoca Ahmed Mahallesi'nde mutasarrıf olduğu büyücek bir evi Cizvit rahibeleri 5250 guruşa satın almışlar ve bunun devir teslim işlemleri için resmî müracaatta bulunmuşlardır. Zira bu evi senelerdir inas mektebi olarak kullandıklarını ve mektebinde resmî izni olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yapılan tetkikler sonucunda mektebin otuz senedir faaliyetlerine devam ettiği ve Sivas maarif müdürlüğünden bunun için resmî izin de aldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca Tokat mutasarrıflığından Ohan'ın hanesinin Cizvit rahibelerine satılmasının bir mahzuru olmadığı da rapor edilmiştir³⁹.

Cizvit rahibelerinin resmî müracaatlarına ve Tokat mutasarrıflığının bunda bir mahzur bulunmadığına dair tahrirâtı üzerine mesele Dahiliye Nezareti'ne intikal etmiştir. Nezaretten gelen cevapta ise böyle bir satım işlemi için şura-yı devletçe bir tetkikat yapılması gerektiği, bu tetkikatların sonuçlarının padişaha arz edilmesi gerektiği belirtilmiş ve iznin yalnızca padişah iradesi alındıktan sonra verilebileceği bildirilmiştir⁴⁰.

Şura-yı Devlet, Tokat Cizvit rahibelerinin talebini incelemiş ve sonucu Dahiliye Nezareti'ne bir tezkire ile bildirmiştir. Tezkirede yabancı ülkelerin tebaası olan rahip ve rahibe cemiyetlerinin Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde emlak ve arazi satın almalarının caiz olmadığı belirtilmiştir. Bu tezkire üzerine Tokat rahibelerinin Ohan'ın evini satın alma talepleri de reddedilmiştir⁴¹. Talepleri reddedilmiş olmasına rağmen Tokat Cizvit rahibeleri, Ohan'ın evinde kiracı olarak da olsa, faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Bir Dönüm Noktası: 1901 Osmanlı-Fransa Antlaşması ve Tokat Cizvitleri

Cizvit okulları için 1901 yılı bir dönüm noktası olmuştur. Zira mali borcu ve Fransa'nın Midilli kuşatması yüzünden zor durumda kalan Osmanlı İmparatorluğu, 2 Kasım 1901'de Fransa'nın ileri sürdüğü ve Cizvit mekteplerini de ilgilendiren şu ağır şartları kabul etmek zorunda kalmıştır.

1- Osmanlı İmparatorluğu ekli cetvelde yazılı Fransız

³⁸ BA, MF.MKT, nr. 379/18, 14 B 1316/28 Kasım 1898.

³⁹ BA, ŞD, nr. 21/1806, 18 M 1317/29 Mayıs 1899, Sivas vilayeti mektubî kaleminden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tahrirat.

⁴⁰ BA, ŞD, nr. 21/1806, 7 C 1317/13 Ekim 1899, Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen gönderilen tezkire.

⁴¹ BA, BEO, nr. 1182/1492, 20 M 1318/20 Mayıs 1900.

tabiiyeti ve himayesinde bulunan okulların mevcudiyetlerini tasdikle, işlerini rahatça yapmalarını taahhüt edecektir.

2- Gelecekte, Fransız sefaretini himayesinde okul inşa olunacağı vakit, sefaret bu okulun müdürü (veya müdiresi) ile öğretmenlerinin isim ve sıfatlarını Hariciye Nezareti'ne bildirecektir.

3- Bu ihbarın vukuu tarihinden itibaren 2 ay müddet zarfında Bâbîâli sebep göstererek sefarete yazı ile itiraz etmediği takdirde okulun açılmasına müsaade olunmuş olacak ve Osmanlı memurları okulun serbestçe vazife yapmasına engel olmayacaklardır.

4- Muahedeler ve mukaveleler ile ruhban heyetlerine tanınan vergi muafiyeti okullar için de geçerli olacaktır⁴².

Bu şartlar Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edilmek zorunda kalmıştır. Buna göre Fransa himayesindeki 260 okul ve 354 (kilise, manastır, yetimhane, hastane vs) resmen tanınmıştır. Bu listede Tokat'taki Peres Jesuites ve Soeurs de l'Assomption Mektepleri'nin de adı bulunmaktadır.

1901 Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransa'ya bağlı Cizvit müesseselerinin bir listesi çıkarılmaya çalışmıştır. Bütün vilayetler idareleri altındaki bölgelerde mevcut olan Cizvit müesseselerinin bir listesini hazırlayarak bunu Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Fakat nezarete gönderilen bu listelerin birkısımının eksik ve yanlış olduğu anlaşılmış, vilayetlere gönderilen emirlerle bunların ikmal edilmesi ve düzeltilmesi istenmiştir. Emir gönderilen vilayetlerden biri de Tokat'ın da bağlı bulunduğu Sivas vilayettir.

Sivas vilayetine gönderilen emirde vilayet dahilindeki Cizvit müesseselerinin liste hâlinde isimlerinin merkeze bildirilmiş olmasına rağmen bunların vilayetin hangi mahallesinde buldukları, buldukları arazinin mülk mü yoksa vakıf malı mı olduğu, binaların birleştirilip birleştirilmediğine dair bir malumat verilmediği belirtilmiştir. Ayrıca antlaşmada tayin edilen Cizvit müesseselerinin isimlerinin vilayetten gönderilen listede eksik yazıldığı ve bunun ikmal edilmesi istenmiştir.

Aynı emirde Tokat'taki Cizvit müesseselerine dair de önemli bilgiler verilmiştir. Buna göre Tokat mutasarrıflığı dahilinde mevcut olan Cizvit müesseseleri şunlardır:

2 rahibe manastırı, 1 inas mektebi, 1 muayenehane ve bunun intizar salonu, 2 kız ve erkeklere mahsus kilise, 1 sıbyan mektebi ile rahip ve rahibelere ait odalar.

Mutasarrıflıktan bu bilgiler bildirilmiş olmasına rağmen bu müesseselerin Tokat'ın hangi mahallesinde buldukları, buldukları arazinin mülk mü yoksa vakıf malı mı olduğu, binaların birleştirilip birleştirilmediğine dair bir malumat verilmediği anlaşılmıştır. Binaenaleyh bu eksikliklerin ikmal

⁴² Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s. 151-166.

edilmesi istenmiştir⁴³.

Biraz gecikmeli de olsa⁴⁴ Sivas vilayeti dahilindeki Cizvit müesseseleri ile ilgili istenen bilgiler ancak 1903 yılında ikmal edilebilmiştir. Tokat mutasarrıflığından gönderilen 26 Kasım 1902 tarihli tahrirata göre bölgedeki Cizvitlerin kullandıkları beş evin hangi mahallelerde ve kimler adına kayıtlı oldukları ile hangi tür arazi üzerinde bulduklarına dair bilgiler verilmiştir. Buna göre Cizvitlerin kullandıkları Hoca Ahmed Mahallesi'ndeki iki evin Ahi Evran Vakfı üzerinde bulunduğu ve bunların da birinin Osmanlı tebaasından birine, diğerinin de Fransa tebaasından Kont Dö Ramas(?) ve eşi Mateled üzerine kayıtlıdır. Hoca Ahmed Mahallesi'nde bir erkek bir de kız Cizvit mektebi bulunmaktadır. Erkek mektebi ve buna ait olan bir kilise daha önce Osmanlı tebaası olan Mardiric ve Begoc'dan Fransa tebaası Kont Bedamas adına satın alınan evlerin birleştirilmesi ile meydana getirilmiştir. Cizvit rahipleri de bu binada ikamet etmektedir. Osmanlı tebaasından Abdaloğlu Mustafa, Puşicioğlu Mehmed ve Kapusuzoğlu Mehmed'den Arslanyan Ohan adına satın alınan üç ev ise daha sonra birleştirilmiş ve burası inas mektebi olarak kullanılmaktadır. Cizvit rahibeleri de bu binada ikamet etmektedirler ve bu müesseseye "Cizvit İnas Mektebi ve Müessesatı" denilmektedir.

Mahalle	Daha Önce Kime Ait Olduğu	Hangi Tür Arazi Üzerinde Bulunduğu	Hangi Amaçla Kullanıldığı
Hoca Ahmed	Abdaloğlu Mustafa		İnas Mektebi
Hoca Ahmed	Puşicioğlu Mehmed		İnas Mektebi
Hoca Ahmed	Kapusuzoğlu Mehmed		İnas Mektebi
Hoca Ahmed	Mardiric	Ahi Evran Vakfı	Zükur Mektebi
Hoca Ahmed	Begoc	Ahi Evran Vakfı	Zükur Mektebi

Tokat mutasarrıflığının verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre şehir merkezinde iki adet Cizvit mektebi mevcuttur ve bunların biri erkekler diğeri de kızlar içindir. Bu mektepler Hoca Ahmed Mahallesi'ndeki beş evin birleştirilmesi suretiyle oluşturulmuş ve bu evlerden dördü Ahi Evran Vakfı arazisi üzerinde bulunmaktadır. Dolayısıyla mektepler Ahi Evran Vakfı'na ait

⁴³ BA, BEO, nr. 144680/1930, 2 B 1320/5 Ekim 1902.

⁴⁴ Sivas vilayeti, Cizvit müesseseleri ile ilgili bilgileri göndermekten yavaş davranmıştır. Bu husus Sadaret Mektubî Kalemî'nden Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir (bk. BEO, nr. 1951/146294, 17 Ş 1320/9 Kasım 1902).

arazide faaliyetlerine devam etmektedirler⁴⁵.

1903 tarihli Maarif Nezareti Salnâmesi'nde de Tokat'taki Cizvit mektepleri hakkında şu önemli bilgiler verilmiştir⁴⁶:

Yer	Adı	Mektebin Derecesi	Erkek Öğrenci Sayısı	Kız Öğrenci Sayısı	Açılış Tarihi
Tokat	Cizvit	Erkek İdâdî	55	-	H. 1297
Tokat	Cizvit	Kız İdâdî	-	150	H. 1307

Tokat mutasarrıflığı listedeki bilgileri ikmal etmeye çalışırken Cizvit rahip ve rahibeleri de 1901 Antlaşması'nı fırsat bilerek müesseselerini genişletmeye ve sayılarını arttırmaya gayret etmişlerdir. Bu minvalde Tokat mutasarrıflığından resmî izin alarak mektebe tahvil ettikleri bir evde geniş çaplı bir tamirat ve tadilat başlatmışlardır. Fakat tamirat ve tadilat işlemleri mektebin büyütülmesine bir vesile olarak kullanılmıştır. Zira mektebin üzerine daha önce mevcut olmamasına rağmen yüksekçe bir çan kulesi yerleştirilmiştir. Mektepte yalnızca fizikî değişiklikler yapılmamış, niteliksel olarak da mektep geliştirilmiştir. Bu minvalde daha önce üç-dört kişi olan hoca sayısı, Fransa, Beyrut, Kayseri ve Amasya'dan gelenlerle birlikte on üçe çıkarılmıştır. Bütün bu hazırlıklar mektebin geceli bir koleje tahvil edilmek için yapılmıştır. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra da kolej için resmî müracaat yapılmıştır.

Kolej için yapılan müracaat üzerine konu Dahiliye Nezareti'ne intikal etmiş, nezaret de Sadaret'e bildirmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda bunun mümkün olmadığı anlaşılmıştır, ancak konu yalnızca Osmanlı resmî kurumlarının karar verebileceği bir husus değildir. Zira Fransa'nın da bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle mesele Hariciye Nezareti'ne havale edilmiştir. Nezaret de Fransa sefaretini ile irtibata geçerek Tokat Cizvit mektebinin koleje tahvil edilememesi gerekçelerini bildirmiştir. Böylece uzun bir yazışma sürecinden sonra Tokat Cizvit mektebi nicelik ve nitelik olarak geliştirilmiş olmasına rağmen koleje tahvil edilmesine izin verilmemiştir⁴⁷.

Muzır Neşriyat ve Alınan Bazı İdarî Tedbirler

Cizvitler, Fransa'nın da desteğiyle buldukları bölgelerde Bâbîâlî'nin

⁴⁵ Tokat mutasarrıflığından gelen tahrirat için bk. BA, ŞD, nr. 1811/4, 15 Teşrinisani 1318/26 Kasım 1902. Ayrıca bk. BA, Muktezâ Defterleri, nr. 37, s. 85.

⁴⁶ Togay Seçkin Birbudak, "Sâlnâmelere Göre Sivas Vilayeti'nde Eğitim-Öğretim (1898-1903)", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15/1 (Mart 2007), s. 313.

⁴⁷ Tokat Cizvit mektebindeki tamirat, tadilat ve koleje çevirme talepleri ile ilgili yazışmalar için bk. BA, BEO, nr. 149345/1992, 13 L 1320/13 Ocak 1903, Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen tezkire; nr. 149345/1992, 4 Za 1320/2 Şubat 1903, Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen tezkire; nr. 149345/1992, 7 Za 1320/5 Şubat 1903, Sadaret Mektubî Kalemî'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tezkire.

izin vermediği neşriyatın dağıtılmasında ve halk arasında “fesada” sebep olacak fikirlerin yayılmasında da etkin bir rol almışlardır. Cizvitlerin bu tür faaliyetlerini yürüttükleri bölgelerden biri de Tokat olmuştur. Özellikle II. Abdülhamid dönemindeki sıkı basın ve yayın kontrolünde Cizvitler sahip oldukları imtiyazlar sebebiyle “muzır neşriyatın” Tokat’a sokulmasını sağlamışlardır.

Yapılan tetkikatlar sonucunda “Novelist” adındaki gazetenin Fransa’nın Sivas konsolosu vasıtasıyla Tokat Cizvitlerine ulaştırıldığı anlaşılmıştır. Muzır neşriyat yalnızca Tokat’a değil, Amasya, Merzifon, Malatya ve Kayseri’ye de dağıtılmıştır. Posta ve Telgraf Nezareti durumu Dahiliye Nezareti’ne bildirmiş ve sevkiyatın engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir⁴⁸.

Muzır neşriyatın yanında 1901 Antlaşması’ndan sonra giderek ön plana çıkmaya başlayan ve kontrolü zorlaşan Tokat Cizvitlerine kanunsuz faaliyetlerinde destek olan görevliler de engellenmeye çalışılmıştır. Bu minvalde Tokat mutasarrıfı muavini Agob Efendi, Cizvitlerin zararlı faaliyetlerine yardımcı olduğu ve bunların yayılması için çabaladığı gerekçesiyle azledilmiştir. Yeni mutasarrıf muavini hususunda da Bâbîâli oldukça dikkatli hareket etmeye çalışmıştır. Agop Efendi’nin yerine tayin edilecek kişinin Cizvitlere yakın birisi olmamasına gayret edilmiştir. Bu yüzden Ayvalık Kazası kaymakam muavini Konstantin Efendi’nin Tokat mutasarrıf muavini tayin edilmesi uygun görülmüştür⁴⁹. Böylece bölgede giderek nüfusları artan Cizvitler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Tokat Cizvitlerini kontrol altında tutmak için Osmanlı yetkilileri Cizvit papazlarının hareketlerini de takibat altına almışlardır. Bu minvalde Tokat Cizvit mektebine gelen veya Tokat Cizvit rahiplerinden başka vilayetlere gidenler takip edilmiştir. Kimlerle görüştikleri, nerelere girip çıktıkları yakından izlenmiştir⁵⁰.

1913’ten İmparatorluğun Sonuna Kadar Tokat Cizvitleri

18 Aralık 1913’te Osmanlı yetkilileri ile Fransa sefiri arasında kabul edilen 4 maddelik yeni bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma Tokat Cizvitlerine yeni kolaylıklar sağlamıştır. Bu antlaşma gereğince imparatorluğun geri kalanında olduğu üzere Tokat’taki Cizvit müesseselerinin de bir listesi hazırlanmıştır. 1913’te hazırlanan listeye göre Tokat’taki Fransız müesseseleri şunlardır: **Jesuit Koleji (1 kız, 1 erkek), Parasız mektep, Oblates de**

⁴⁸ BA, DH.MKT, nr. 611/57, 30 B 1320/2 Kasım 1902, Posta ve Telgraf Nezareti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen tezkire.

⁴⁹ BA, DH.MKT, nr. 664/53, 8 Z 1320/8 Mart 1903.

⁵⁰ Tokat Cizvit rahiplerinin takip edilmesine dair yazışmalar için bk. BA, DH.TMIK, nr. 152/62, Sivas vilayetinden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen tezkire; nr. 152/62, 25 Ağustos 1319/7 Eylül 1903, Sivas vilayetine gönderilen emir.

l'Assomption Rahipleri Yatılı Mektebi ve Parasız Mektep⁵¹.

1914'te daha önce Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransa tebaasından, satın aldıkları veya kiraladıkları evleri okul, kilise ve sair kuruluşlara çevirmeyeceklerine dair taahhüt senedi isteme uygulamasının kaldırılması yönünde de anlaşılmıştır. I. Dünya Savaşı başlayınca Osmanlı imparatorluğu, Fransa ile yapılan 1913 antlaşmasını geçersiz saymış ve Fransız okulları bazı gerekçeler ileri sürülerek kapatılmıştır. Buna mukabil işgal yıllarında bu okulların bir kısmı Fransa tarafından geri açılmıştır.

SONUÇ

Cizvitler, sayısal olarak azınlıkta olmalarına rağmen misyonerlik faaliyetleri sebebiyle sayılarına nispeten etkinlikleri oldukça fazlaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun dahilî ve haricî konumundaki değişimlerin bir sonucu olarak Cizvitlerin şehir hayatındaki etki alanları giderek artmış ve bu durum dönem dönem ciddi problemlere sebep olmuştur. Ayrıca bu değişim ve dönüşümler Cizvitlerin faaliyetlerinin hem görünür kılınmasını hem meşruiyet kazanmasını sağlamıştır. Cizvitlerin bazı problemlere sebep olmalarına rağmen, Tokat'ın kültür, eğitim ve sosyal tarihinde önemli bir yer tuttuğu da bir hakikattir.

⁵¹ Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s. 167-169. Bu antlaşma yapılmadan önce Dahiliye Nezareti'nden Sivas vilayetine gönderilen bir emirde Tokat ve vilayete bağlı diğer bölgelerde Fransa himayesindeki Cizvitlere ait müesseselerin birer listesinin merkeze gönderilmesi istenmiştir (BA, DH.İD, nr. 163/19, 27 Mayıs 1329/9 Haziran 1913).

EK-Jerphanion'un Objektifinden Tokat Cizvitleri (1903-1904)



158 Tokat, école gratuite (Adj II, 6).



120 Tchépni. Soeurs de St. Joseph catéchisant les enfants (août 1912).



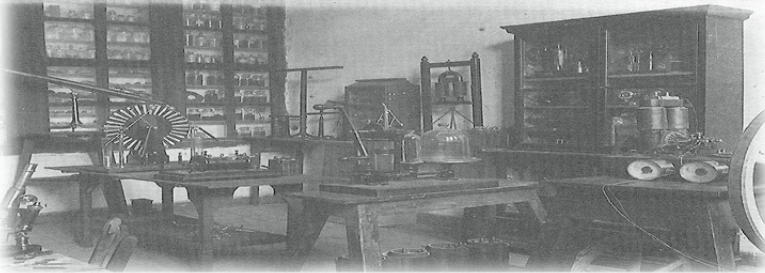
159 Tokat, école payante (Adj II, 7).



121 Tchépni. En visite (août 1912).
De gauche à droite, les Pères Jésuites: F. Ridebard + P. Goudard + P. Gransault.



162 Ecole de Tokat, cours supérieur (USJ pl. varia 36).



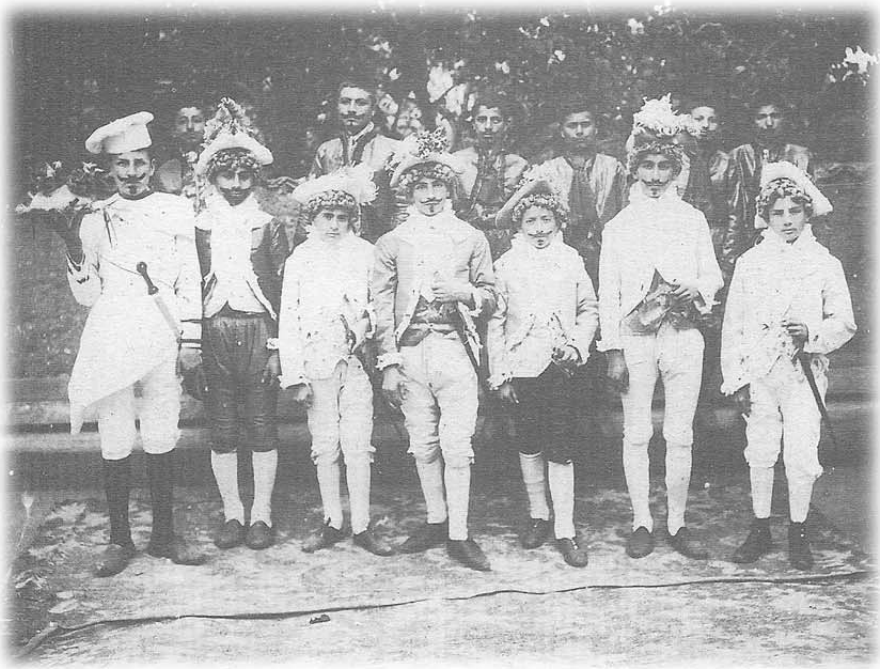




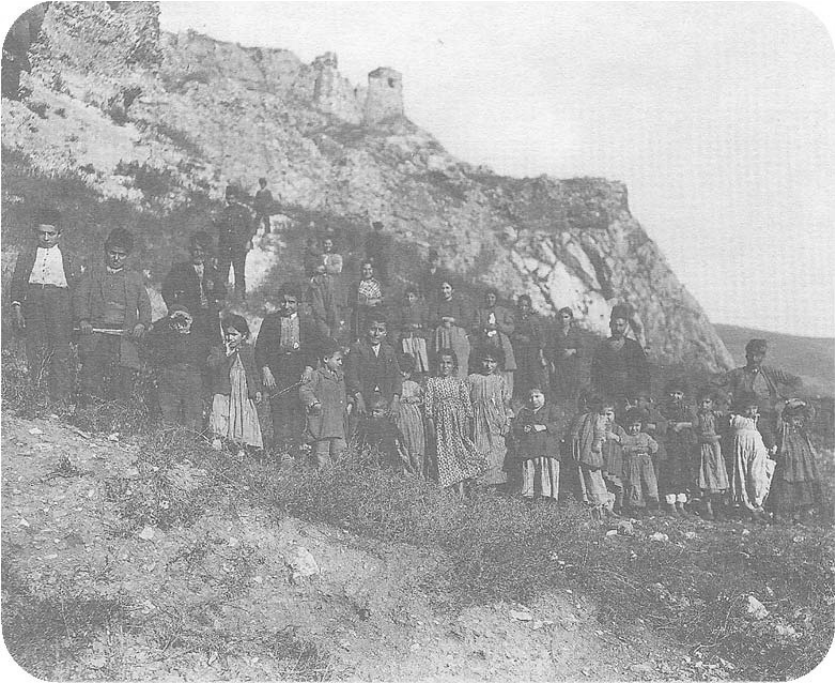
166 Tokat, les boules de neige (USJ bl, varia 69).

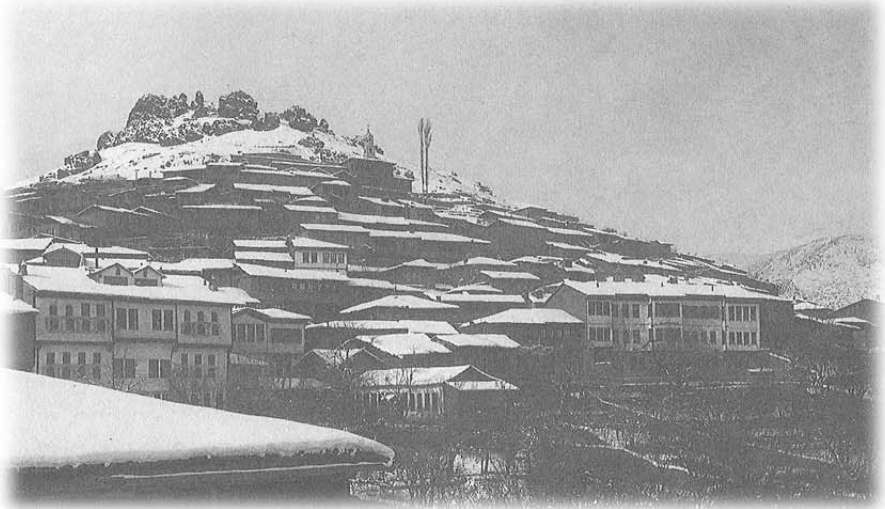
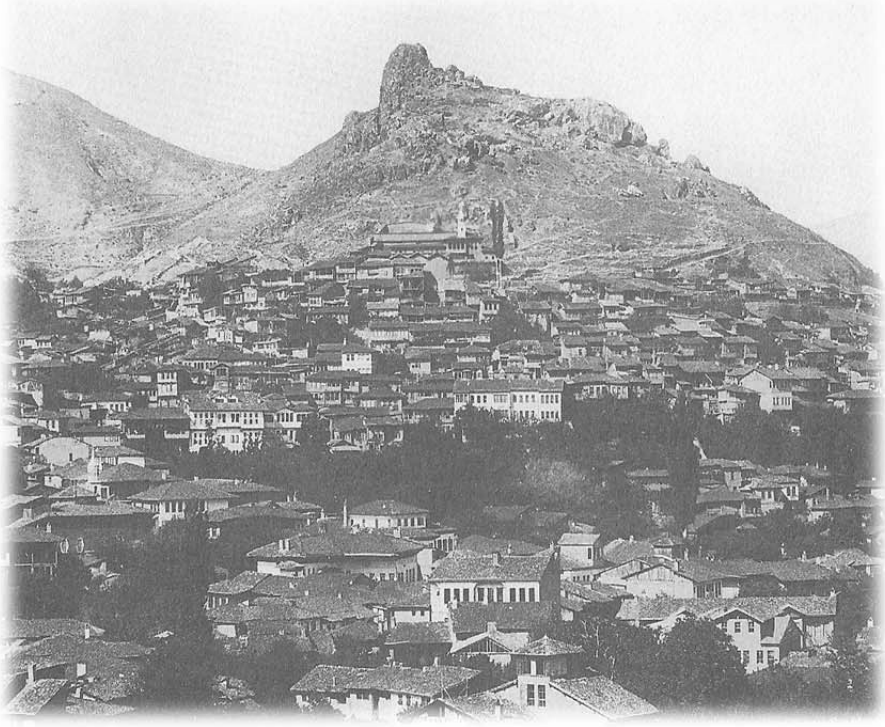


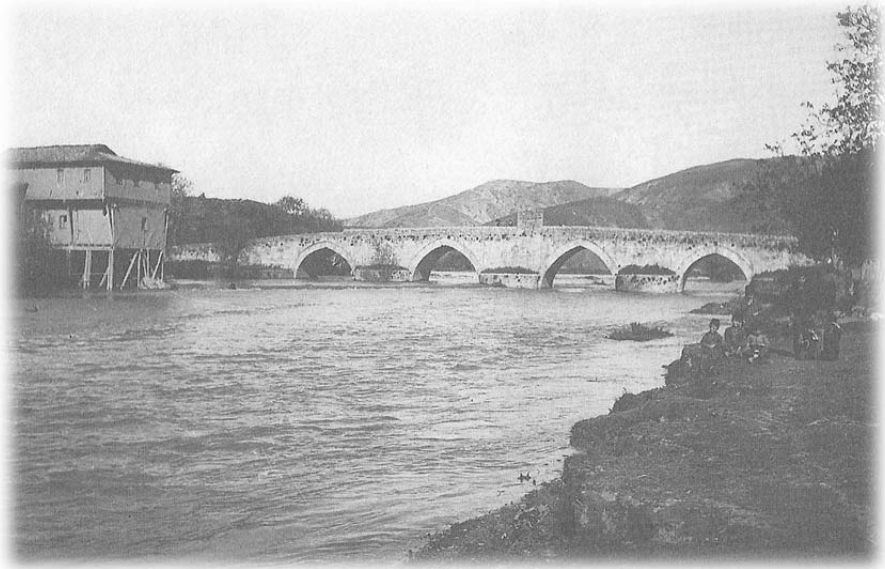
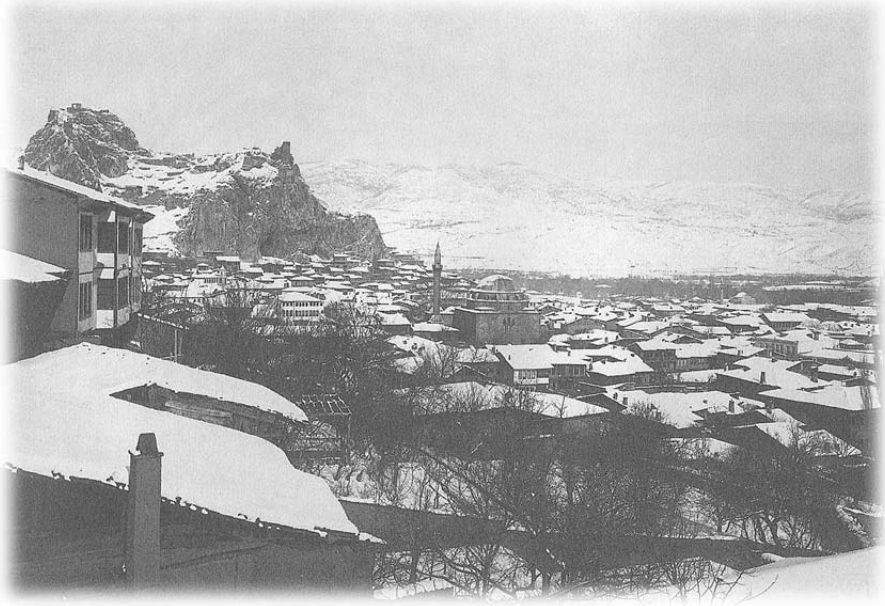
167 En récréation (Tokat) (A.d.J. II, 37).

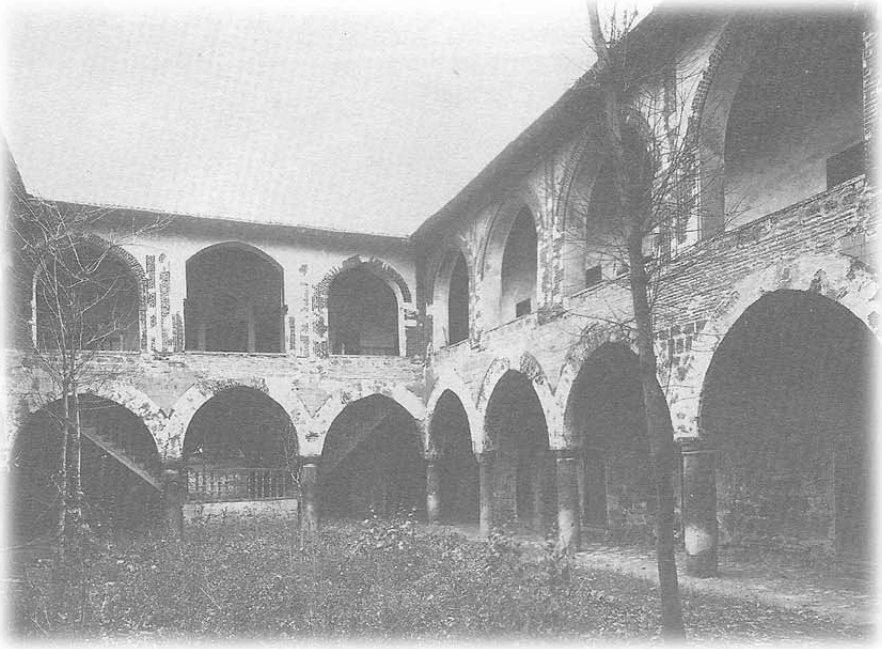




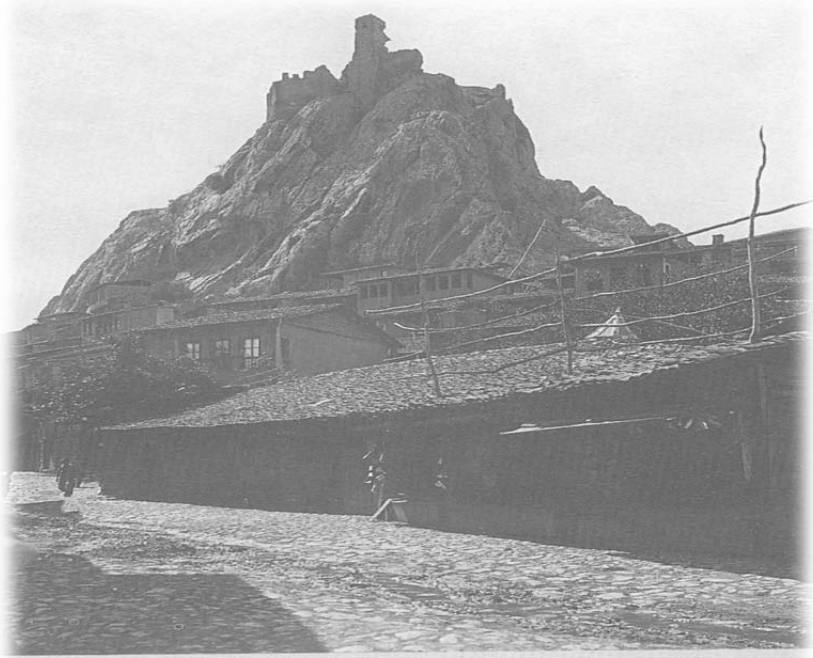








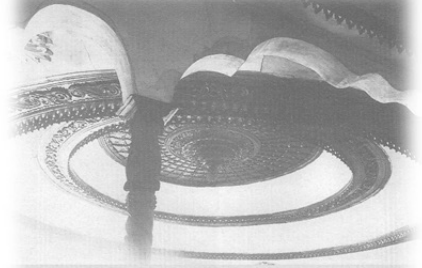
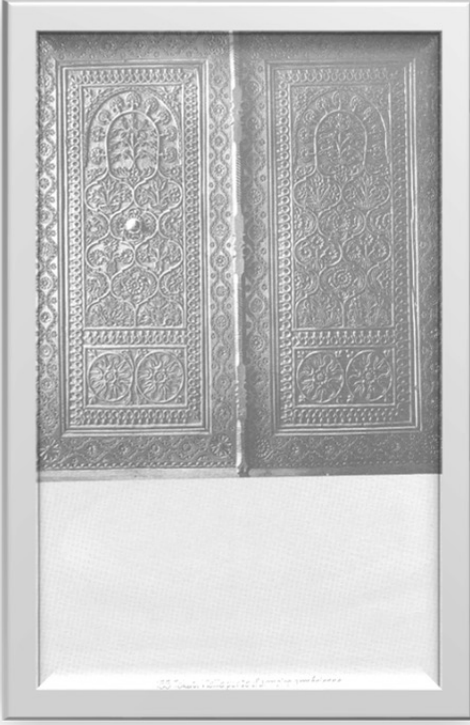
146 Tokat, Porta de mărimeă au plad de la cittadella



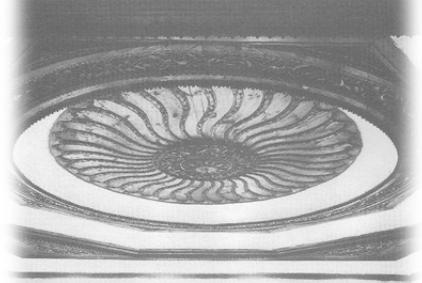
143 Tokat, Extrémité de la citadelle



157 Le retour à vide.
Caravane rentrant au village après avoir apporté à Tokat l'orge ou le blé
(AdJ I, 22).



153 Tokat, platform armdehan
(ANU N. 20).



154 Tokat, platform armdehan

Özet

Tokat İli'nde doğal zenginliklerin yanısıra birçok kültürel zenginlik de bulunmaktadır. Bunlar arasında Komana antik kenti, Tokat merkezden yalnızca 10 km uzaklıkta olmasına rağmen, gerek yerel halk gerekse yerel idare tarafından en az bilinen ve tanınanıdır. Bunda Komana antik kentinin kalıntılarının Yeşilirmak'ın derin alüvyonlarının altında kalmış olmasının rolü büyüktür. Oysaki Komana Hellenistik dönemde tüm bölge halkları tarafından ziyaret edilen bir ibadet merkezi idi. Anadolu'lu savaşçı tanrıça Ma'ya adanmış olan bir tapınağın etrafında kral kadar güçlü bir rahip, tapınak soyluları, köleleri, hizmetkarları görev yapmakta idi. Tapınakta yılda iki kere düzenlenen festivallerde Komana bir ticaret merkezine dönüşmekte ve sonrasında krallık tarafından banka olarak kullanılmaktaydı.

Komana antik kentinde arkeolojik araştırmalar Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden bir ekip tarafından 2004 yılından bugüne sürdürülmektedir. 2009 yılında başlatılan kazılarda Komana'nın 11. Yüzyıl yerleşimi ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. Arkeolojik araştırmalar yalnızca Komana kent alanının değil 30km çapında bir alana yayılan ve Tokat Merkez ilçeyi neredeyse içine alan bölgede arkeolojik kalıntıların zenginliğini ortaya koymuştur. Bu bildiri de 2004'den bu yana sürdürülen arkeolojik araştırmaların bir özeti sunularak Tokat için büyük önem içeren bu antik kent tarih ve arkeolojisi paylaşılacaktır.

Anahtar kelimeler: Komana, Klasik Arkeoloji, Ortaçağ Arkeolojisi, Mitridatlar, Hellenistik

Giriş

Hellenistik dönemde Karadeniz Bölgesi egemen gücü olan Mithridatlar hakimiyetinde, varlığından haberdar olduğumuz üç “tapınak devleti” bulunur. Bunlar Anaitis, Omanus ve Anadatus'a adanmış Zela, Men'e adanmış Kabeira ve Ma'ya adanmış Komana'dır. Özellikle idari ve ekonomik yapıları ile bilim dünyasının ilgisini çekmiş olmalarına rağmen, bu mabedlerin hiçbirinde detaylı bir arkeolojik araştırma veya kazı çalışması yürütülmemiştir. Bunun sonucu olarak da *tapınak devleti* olarak adlandırdığımız bu kendine özgü idari, ekonomik ve sosyal yapı yeterli şekilde aydınlatılamamıştır. Oysa ki detaylı çalışmalar, Mithridat Krallığı'nın din ve kraliyet anlayışının ve Roma döneminde yerel kültürlere yaklaşımın anlaşılmasında büyük önem taşıyacaktır. Özellikle de Komana'nın bugünkü Tokat'ın ilk yerleşimi olması Tokat'ın yerleşim tarihinin anlaşılması, ve Tokat'luların bu önemli merkezle bağ kurarak

¹ Doç.Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yerleşim Arkeolojisi Anabilim Dalı, Ankara, berciyas@metu.edu.tr

kentin tarihine bütüncül bir yaklaşımla sahip çıkmalarını sağlayacaktır.

Dolayısıyla, Komana'daki çalışmalar hem Karadeniz Bölgesi'nin Hellenistik ve Roma dönemlerini aydınlatmak hem de Komana özelinden yola çıkarak tapınak devleti yapısının fiziksel görünümünü anlamak ve ortaya çıkarmak amaçları ile 2004 yılında başlamıştır. Bu çalışmaların sonucunda Tokat'ın tarih, arkeoloji ve turizm alanlarında büyük kazanımları olması beklenmektedir.

Komana'nın Tarihsel Coğrafyası²

Komana, Dazimonitis (Kazova) ovasının ortasında İris (Yeşilirmak) ırmağının iki yakasında kurulmuştur ve bir yandan Yeşilirmak'ın verimli alüvyonları sayesinde zengin bir ekonomiye sahip olmuş, diğer yandan da konumu ile ziyaretçilere görsel bir şölen sunmuş olmalıdır. Komana bir kent olmaktan öteye bir din merkezidir ve rahipler tarafından yönetilmiştir. Hellenistik dönemde kral tarafından seçilmiş ve kraldan sonra en yetkin konuma sahip olan rahip, verimli toprakların işlenmesini sağlamış, gelirler tapınakta birikmiş ve yılda iki kere düzenlenen festivallerde (Exodus) konuklar, törenler ve şenliklerle ağırlanmıştır. Komana'nın Korint'i aratmayacak kadar baştan çıkarıcı bir ticaret ve din merkezi olduğunu söyleyen Amaseia'lı Strabon, bizim kentle ilgili aynı zamanda en önemli kaynağımızdır.

Komana'da bulunan kutsal merkez, tanrıça Ma'ya adanmıştır. Ma'nın kelime anlamı *anne* olmasına rağmen, özellikleri onu savaşçı bir tanrıça olarak tanımlar. Epiyetleri arasında *aniketos* yani "yenilmez", ve *he nikephoros* yani "zafer getiren" bulunur ki tanrıça sikkeler üzerindeki tasvirlerinde de bu özelliklerle betimlenmiştir.³ Strabon Ma'yı Enyo ile, Plutarkos⁴ ise Semele ve Athena ile bağdaştırır. Efsaneye göre İphigenia ve Orestes'in, Artemis Tauropoulos'un kültünü İskitler'den Anadolu'ya getirirken Komana'da saçlarını tanrıçaya bağışlamış olmaları kültün aynı zamanda her iki cinsin de yetişkinliğe geçişi ile ilişkilendirilmesine sebep olmaktadır.⁵ Komana'da yaşamlarını ve hizmetlerini tapınağa adanmış ve mutlaka belli ayrıcalıklara sahip, Strabon'a göre 6000 tane tapınak hizmetkârı bulunmaktaydı. En azından Roma dönemine kadar Komana'nın nüfusunu bu hizmetkarların oluşturduğunu söylemek mümkün, ancak bu hizmetkarların yaşam alanları, medeni halleri gibi bilgiler henüz elimizde yok. Bu sebeple Komana'da nüfus tahmininde bulunmak son derece zor. Komana'nın Hellenistik dönemde sahip olduğu yarı-özerk statüyü Roma döneminde de sürdürmüş olduğu düşünülebilir. Romalılar Ma'yı Bellona ve daha sonra Virtus ile bağdaştırmış, özellikle de kültün egzotik özelliklerini (trans halî, kehaet vb.) çekici bulmuşlardır.

Komana antik kentinin yerinin Tokat'ın Gümenek (Kılıçlı köyü) Mevkii

² Strabon XII.3.32

³ SNGvA 126.

⁴ Sulla 9.7.457c.

⁵ Strabon 12.2.3; Cassius Dio 36.11.

olduğuna dair ilk bilgiler bölgeyi ziyaret eden gezginlerden gelmektedir. J.A Cramer, 1830'larda yaptığı gezisinde Gümenek'in Komana olduğunu mimari kalıntıları anlatarak önermiştir.⁶ Sonrasında W.J. Hamilton, burada bir çok mermer arşitrav ve friz parçasından ve Roma dönemine ait bir köprüden söz etmektedir.⁷ Bahsedilen arşitrav parçaları şu anda Tokat Müzesi'nde bulunmaktadır ve Komana kentinin ismi bu arşitrav parçalarında 'kutsal şehir Komana' olarak geçmektedir. Hamilton'ın ifade ettiği Roma Dönemi köprüsü de bugün Devlet Su İşleri'nin regülatörünün temelini oluşturmaktadır. Bu köprüde devşirme olarak kullanılmış iki adet yazıtta Komana kentinin ismi Hierokaisareia ünvanı ile birlikte kullanılmıştır.⁸ Bizans dönemi kayıtlarında ise Hristiyanlığın önemli kişileri ile anılmış Komana'ya Hristiyanlığın erken ulaştığı bilinmektedir.⁹ Bunlar arasında Gregorius Thaumaturgus (M.S. 210–270), Basiliscus (M.S.308 civarı), Büyük Basil (M.S.329–379), Aziz Ioannes Khrysostomos bulunmaktadır. *Danışmendname* adlı eserde kentin adı Sisiyye olarak geçmektedir.

Komana'da Arkeolojik Araştırmalar

Hellenistik'ten Roma'ya zamanla değişen yönetsel güçlerle birlikte kentin sınırları sürekli yeniden şekillenmiştir. Yazılı kaynaklardan ve bölgeye seyahat etmiş gezginlerin notlarından yola çıkarak kentin etki alanını belirlemek üzere ilk bilimsel çalışmalara 2004 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi desteği ve Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ile Komana Arkeolojik Araştırma Projesi adı altında başlanmıştır.¹⁰ Tokat Merkez ilçeye bağlı Gümenek Köyü, Hamamtepe mevki merkezli bir yerleşimin izleri bu çalışmalarda saptanmış ve Komana kentinin sınırlarının yerleşim geçmişinin belirlenmesi yönünde oldukça geniş bir alanda 4 yıl süren bir yüzey araştırması yapılmıştır (www.komana.org). Bu araştırmalar kapsamında Erken Tunç Çağı'ndan Osmanlı Dönemi'ne değin uzanan zaman aralığı içinde kullanılmış olan irili ufaklı yerleşimler tespit edilmiş ve belgelemesi yapılmıştır. Kısaca Komana çevresinde bir yerleşme geçmişi haritalandırılmıştır. 2009 yılından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yerleşim Arkeolojisi Ana Bilim Dalı öğretim üyesi Doç.Dr. Burcu Erciyas başkanlığında ilk defa arkeolojik kazı çalışmaları, Yeşilirmak (İris) nehri kenarında konumlanmış olan Hamamtepe höyüğü üzerinde başlamıştır. 2010 yılında kazılar genişleyerek devam etmiş ve yerleşimin kuzeybatı teraslarında yer alan Roma dönemine ait altıgen havuz da açığa çıkarılmaya başlanmıştır.

Kazılarla Komana kenti yerleşim tarihinin en son kullanım evresini temsil eden döneme ilişkin veriler bir diğer deyişle kentin son sakinlerinin

⁶ Cramer, 1971: 108.

⁷ Hamilton, 1842: 350.

⁸ Erciyas 2006, 14.

⁹ Erciyas ve Sökmen 2010, 123-129.

¹⁰ Erciyas 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, Erciyas vd. 2011.

yaşam alanlarının bir kısmı gün ışığına çıkarılmıştır. Genel olarak Geç Bizans/Selçuklu Dönemi'ne ait olan bu son kullanım evresinin izleri işlikler, ocaklar ve höyüğü çevreleyen sur duvarları olarak nitelendirilebilir.

Sisiyye Kazıları

Hamamtepe üzerinde ilk kazı çalışmalarının başladığı alana HTP01 adı verilmiştir (Fig.1).



Fig.1

Bu alan tepe üzerinde, merkezin güneydoğusunda yer almaktadır. HTP01, tepenin son kullanım evresini yansıtacak bir alanda genişleyerek kazı çalışmalarının sürdürülebilmesi için seçilmiştir.

HTP01 alanında bugüne kadar 29 adet 5m x 5m'lik açmada çalışılmıştır (Fig.2):

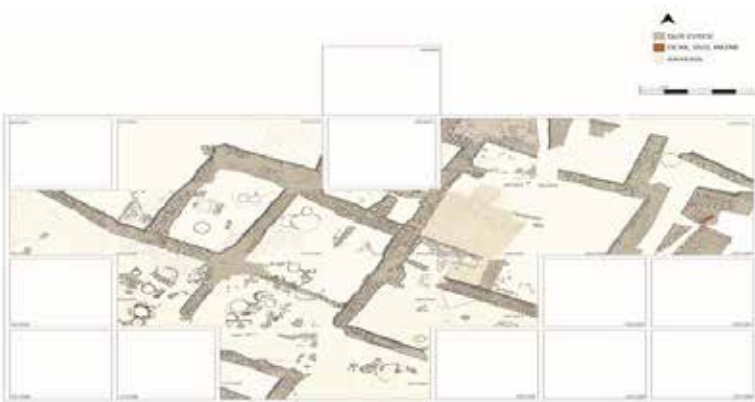


Fig.2

Bu alanın tümünde yoğun yapılaşma ile karşılaşılmıştır. Yapılaşmada 4

evre takip edilmekte olup 2. Evre bütüncül bir yapı kompleksini temsil eder. Evreler 10.-12.yüzyıllar arasına tarihlenmektedir.

Büyük bir yapı kompleksi ve onunla ilişkili kalıntıların bütüncül bir şekilde bulunması ve sağlıklı tarihlendirilebilmesi ikinci evrenin bir ön değerlendirmesini mümkün kılmaktadır. İkinci evrenin yapı kalıntıları taş duvar temellerinden oluşmaktadır. Temeller oldukça özensiz ve çoğu yerde harçsızdır. Birçok noktada bu temeller anakaya üzerine oturtulmuştur. Herhangi bir standardı olmayan duvarların görülebildiği kadarıyla uzunlukları 1419 cm ile 206 cm ve kalınlıkları 134 cm ile 28 cm arasında değişmektedir. Yer yer incelik kalınlaşan ve yamuklaşan temeller yapıların genel olarak özensiz olabileceğini önermektedir. Yapıların duvarları ahşap, saman, kil ve çamur içerikli olmalıdır. Tabana yakın tabakalarda rastlanan sarımsı killi madde duvarların malzemesine örnek oluşturabilir. Yapıda çatı kiremitleri de bulunmuştur. Özellikle I nolu mekanda tabanın hemen altında bulunan yoğun kiremit kırıkları kiremitli çatı yapısına işaret eder. Tüm açmalarda farklı seviyelerde çatı kiremiti bulunmuştur. Ancak çatı kiremiti miktarının azlığı tüm mekanlarda çatı kiremiti kullanılmamış olduğunu önermekte olabilir. İkinci evre yapısı kısmen gün ışığına çıkarılmıştır. Peşpeşe mekanlar yapının oldukça geniş bir taban alanı olduğunu göstermektedir.

Bugüne kadar kazılarda yapının toplam 17 tanımlanabilir mekanı ortaya çıkarılmıştır (**Fig.3**).



Fig.3

Yaklaşık yarısında anakaya ulaşmıştır. Yani işliklerin bir kısmı doğrudan doğruya anakaya üzerine yapılmıştır. İşlik mekanlarının 4 tanesi dışında tümünde en az bir adet ocak/tandır bulunmuştur (**Fig.4**).



Fig.4

Ocakların işlevlerini tarif etmek detaylı laboratuvar analizi yapmadan mümkün görünmemektedir. Ancak, ocakların bir kısmı, özellikle dar ağızlı ve derin olanları ekmek vs. pişirme amaçlı tandırlar olabileceği gibi daha sığ ve geniş ağızlı olanları farklı üretimler için kullanılmış olabilirler. Dar ağızlı ve derin ocakların sır ocağı olarak kullanılmış oldukları da önerilmektedir.¹¹ Ocak olarak adlandırılan bir takım haznelerin saklama amaçlı olması olasıdır. Ocakların yanısıra ışık mekanlarında bir çok sabit kalıntı bulunmaktadır. Bunlar arasında depolama ve çöp çukurları tarihlenebilir kapalı kontektleri ile önemli buluntular vermişlerdir. Bu çukurlardan çok sayıda çanak çömlek, metal eşya, kemik ve bitki kalıntıları ele geçmiştir. Üzüm çekirdekleri ve tahıllar evsel ekonomiye tanıklık etmektedir. Arkeolojik veriler Tokat'ta bağcılığı 11. yüzyıla kadar taşımıştır.

HTP01 alanında ışık olarak tanımlanan mekanların seramik, tekstil ve tekstil boyama, ekmek pişirme ve metal işleme fonksiyonları olabileceği düşünülmektedir. Ancak şu anda kesin bir öneri getirebilmek için yeterli arkeolojik veri sağlanmış değildir. Bu alanda yalnızca üretim değil depolama da yapıldığı ana kayaya oyulmuş çeşitli boyutlardaki çukurlardan anlaşılabilir. Mekanlardan birinde ele geçen bronz aletler, tartı parçaları, ergitme kapları en azından bu mekanda metal üretimine dikkat çekmektedir. Kazı çalışmaları sırasında ışıkların hemen altında yine Bizans dönemine ait bir mezarlık alanına rastlanmıştır. Bugüne kadar yaklaşık elli iskeletin kaldırıldığı ve tepenin tamamına yayılan Bizans nekropolü tepenin ışıklar öncesi kullanımına işaret eder.

¹¹ Çeken 2007,246.

Buluntular Işığında Genel Değerlendirme:

Yukarıda tarif edilen yapı kompleksi arkeolojik buluntu açısından da çok zengindir. Mekanlarda elde edilen burgulu cam kadeh ayağı, polycandelon zinciri, at başı figürlü bronz obje, röliker haç, bronz ve demir haçlar, bronz mask, dekoratif şamdan parçaları, polycandelon parçaları, çanlar ve benzeri buluntular, kilise malzemesi olmalıdır ve tepenin henüz Bizans idaresi altında olduğuna işaret eder. Bu malzeme işliklerle beraber değerlendirilebileceği gibi, işlikler öncesi evreden gelmesi belki de tekrar işlenmek üzere işliklerde toplanmış olması birarada bulunduğu metal curufları gözönüne alındığında düşünülebilir. Buluntu grubunda röliker haç özellikle dikkat çeker (**Fig.5**).



Fig.5

Rölikerler 9.yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanılmışlar, 12.yüzyıldan itibaren psikopos giysilerinin resmi parçası olmuşlardır (Özdemir ve Öztaşkın 2010,492). Komana’da ele geçen rölikerin üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış haleli bir aziz bulunur, başının üzerinde yazmakta olan ismi okunamaz durumdadır. İki eli yukarıda iki yana açık duran aziz oldukça gerçekçi tasvir edilmiştir. Roodenberg, Barçın mezarlığında ele geçen benzer bir röliker hacı 11.yüzyıla tarihlenmektedir (Roodenberg 2009, 158 fig.14). Orta Bizans dönemine ve belki de 11.yüzyıla tarihleyebileceğimiz Komana rölikeri genel olarak yapının diğer buluntular yardımı ile tarihlendirilmesine uymaktadır.

Kazılarda bol miktarda ve çok çeşitli çanak-çömlek bulunmuştur. HTP01 alanında, mekanların tümünde sırlı ve sırsız, ince ve kaba, kaliteli mallar, günlük kullanım kapları ile depolama ve pişirme kapları bulunmuştur.

Bu kaplar arasında en yaygın Sgraffitto tekniği ile bezenmiş kaplardır. Slip tekniği ve az sayıda tek renk sırlı örnekler de bulunur. Zeuxippos olarak adlandırılan grup da Komana seramikleri arasında temsil edilmektedir. Bu grupta kuş tasvirli örnekler¹², başka hayvanlar, insan ve mitolojik yaratıkların olduğu kap parçaları da bulunmaktadır. Bunlardan özellikle insan tasvirli kase,¹³ aslan, ve bazen Harpi olarak adlandırılan mitolojik yaratık tasviri dikkate değer parçalardır (Fig.6).



Fig.6

İnsan figürlü parça neredeyse bütün bir kasedir. Figür bu küçük kaseğin ortasında iki kolu iki yana açık vaziyette durmaktadır. Kolları ve elbisenin şekli bir haçı andırır. İki elinde haşhaş tutan bu figürün çekik gözleri dairesel formda çizgili bir şapkası vardır.

Kazılarda bulunan kürevi-konik kapların da üzerinde durulması gerekir (Fig.7).



Fig.7

Bu kapların fonksiyonları tartışmalı olmakla birlikte ışıkların tarihlenmesinde önemli rol oynamışlardır.¹⁴ Kürevi-konik kaplar form ve olası işlevleri açısından 9-13. yüzyıllar arasına tarihlenirler. Bu kaplar cıva kabı,

¹² Benzeri Böhlendorf-Aslan tarafından yayınlanmıştır (Böhlendorf-Arslan 2004, 248, Tf1.133.635).

¹³ Benzer bir figür Çinili Köşk figürlü seramik koleksiyonunda bulunur (Duran 2007, 43). Duran bu kaseyi 13.yüzyıla tarihlemektedir. Aynı koleksiyonda Niğde/Aksaray'dan gelme Harpili bir parça da (Duran 2007,56) Komana'da bulunmuş örnekle benzerlik göstermektedir. Duran Harpili tabağı 12/13.yüzyıllara tarihler. Her iki kap ta Sgraffitto tekniği ile yapılmıştır.

¹⁴ Gök-Gürhan 2007,162-163.

parfüm kabı, ateş körükleyici (*aeolipie*), kandil, el bombası ve sıvı içerik (şarap, bira) kabı olarak çeşitli işlevlerle açıklanmaktadır.¹⁵

Kazılarda tümlenebilecek kaplar da bulunmuştur. Farklı fonksiyon ve teknikteki bu kaplar Sisiyye’de çeşitlilik gösteren sosyal yapıyı temsil etmektedir. Komana seramikleri oldukça çeşitli ve geniş bir korpus sunmaktadır. Ön bir değerlendirmede bazı ayırdedici özelliklere sahip örnekler Orta Bizans dönemine tarihlenebilmektedir. Yine kürevi-konik kaplar da bu döneme tarihlenir. Diğer seramikler, kilise malzemeleri ve özellikle röliker haç hep Orta Bizans dönemine işaret etmektedir. Sikkeler ise daha kesin olarak 11.yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Sikkelerin kullanım süreleri gözönünde bulundurulduğunda işliklerin şu anda elimizde bulunan veriler ışığında 11.yüzyılda kullanıldıkları önerilebilir.

Kazılarda kemik objelerde sıklıkla ortaya çıkarılmaktadır. Kemik objelerin çoğunluğu ip eğirmek için kullanılan ağırşaklar, büyük iğneler, makara olabilecek objeler ve boncuklardan oluşmaktadır. Bu buluntular yine küçük ölçekte dokuma, terzilik veya evsel kullanıma işaret edebilir.

2012 yılı kazılarında bir de gömü ele geçmiştir. Bu gömüde 3 adet taşlı gümüş yüzük, bir çift sepet tipi altın küpe, bir bronz röliker haç ve bir İsa tasvirli, inci dizili gümüş kolye bulunur (**Fig.8**).



Fig.8

¹⁵ Oldukça popüler olan bu kap formuna Yakın Doğu’da bir çok merkezde, Anadolu’da, Orta Asya ve Volga Bölgesi’nde yapılan arkeolojik çalışmalarda rastlanmıştır (Ettinghausen, 1965: 218-229). Anadolu’da örneklerine Kadıkalesi, Ani, Kubadabad, Alanya İçkale ve Kızkalesi kazılarında rastlanmıştır (Mercangöz ve İnanan 2011,433-442; Çoruhlu 2010,145-178; Arık 1991,355-359).

Birarada bulunan bu eserler taban altından gelmiş olup bir kese içerisinde özellikle saklanmış olmalıdır. Yukarıda detaylı bir şekilde anlatılan yapı grubunu heybetli bir savunma sistemi çevrelemektedir (**Fig.9**).



Fig.9

Savunma sisteminin en son evresinin işliklerle benzer olarak Orta Bizans'a tarihlenmesi mümkündür. Bu en geç sur duvarının altından ikinci ve daha erken bir sur sistemi günyüzüne çıkmaya başlamıştır. Tarihlenmesi gelecek yıllarda duvarın temelini inildiğinde mümkün olacaktır. Geç Bizans/Selçuklu dönemi sur duvarı 3,50m kalınlığında ve yaklaşık 5m yüksekliğindedir.

Sur duvarının Yeşilirmak kenarında konumlanmış sarp kayalığın etrafını çevrelediği ve Anadolu Ortaçağ'ında sıklıkla görülen bir tür kırsal yerleşimin kalesini oluşturduğu önerilebilir. Benzer örnekler Gritille, Lidar, Tille, Samsat gibi Ortaçağ kalelerinde görülmektedir.¹⁶ Ancak Komana'daki kazılar yeni başladığı için sur duvarı ve yapılar ilişkisi ile sokak ağı henüz net olarak anlaşılmamıştır. Sisiye'nin bu yukarıda adı geçen yerleşimlerle gösterdiği benzerlik, sur duvarı ile çevrelenmiş bir kalenin içerisinde sur duvarına bitişik konutlar ve orta kısımda işlik olarak adlandırılan yapıların olmasıdır. Yapı malzemesi bakımından konutlar ve işlikler harçsız taş temelleri ile diğer örneklerle benzer ancak Sisiye'de kerpiç kullanımı tesbit edilmemiştir. Bu kalenin 10-11.yüzyıllarda mütevazı bir yerleşimin parçası olduğunu ve burada idare merkezi ile birlikte yaşayan ve üreten bir nüfusun bulunduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Cassis, Çadır Höyük'de surlar içerisinde yalnızca güvenli depolamanın gerçekleştiğini önermektedir.¹⁷ Sisiye'de veriler depolama, üretim ve yaşamın surlar içerisinde birarada gerçekleştiğini göstermektedir.¹⁸ Sisiye'de Orta Bizans döneminde yerleşim şu an için kırsal

¹⁶ Redford 1998, 68-76.

¹⁷ Cassis 2009,7.

¹⁸ Redford, kırsal yerleşimlerde bile görülen sur duvarını, feodal düzenin temsilcisi olarak görmektedir, Redford 1998,3. Her ne kadar bu söylem tüm Anadolu için geçerli olmayabilirse de, Cassis'in de belirttiği gibi Orta Bizans döneminde Çadır Höyük'te

bir yerleşim görüntüsündedir, bu görüntüyü yüzey araştırmalarında tesbit edilmiş birçok Orta Bizans dönemi küçük kırsal yerleşimi desteklemektedir.¹⁹ Tepe 12.yüzyılın hemen başında Sisiyye Danişmendlilerin kontrolüne geçince terk edilmiş olmalıdır. İleride mezarlar tarihlenebildiğinde, tepenin işlikler bölgesinde yaşamın ne kadar eskiye gittiği anlaşılacaktır.

2010 yılından bu yana Hamamtepe'nin birkaç kilometre kuzeyinde yer alan ve Komana antik kentinin geniş yayılım alanını gösteren Roma dönemi havuz veya çeşme yapısında da bir kazı çalışması başlatılmıştır (**Fig.10**).



Fig.10

Kazı çalışmaları sonucunda yapının su düzeneği bir miktar anlaşılabilmiştir. Çeşmenin bir Roma villasına ait, süs ve sulama amaçlı havuz/çeşme olması olasıdır. Çeşmenin restorasyon çalışmaları 2012'de başlatılmıştır, ait olduğu villanın kazı çalışmaları da 2013 yılı için planlanmaktadır.

Kazı çalışmalarının önemli bir kısmını çevresel verilerin değerlendirmesi kapsamaktadır. Bu çerçevede seçilmiş açmalarda belirli tabakalardan hem toprak örnekleri hem de kemikler toplanmıştır. Ayrıca tabanlardan alınan mikroarkeoloji örnekleri ile diğer verilerin birarada değerlendirilmesi sonucu antik yerleşimde beslenme alışkanlıkları ve hayvancılık gibi konular aydınlanacak, ileri analizlerle yapı ve oda ölçeğinde

olduğu gibi büyük sur duvarları belli bir altyapı ve zenginliğin varlığına işaret etmelidir Cassis 2009,12.

¹⁹ Erciyas ve Sökmen 2010, 119-141.

mekansal fonksiyonlar belirlenebilecektir. Antropolojik ve jeoarkeolojik çalışmalar da devam etmektedir. Projenin bir de sosyal sorumluluk ayağı bulunmaktadır. 2010 yılında ilk defa 10 kişilik bir ilköğretim öğrencisi grubuna Arkeoloji ve Sanat Tarihi bilimleri ve “Çağlar Boyu Resim” üzerine seminerler verilmiş, kazı alanı gezdirilmiş ve çeşitli atölye çalışmaları yapılmıştır. 2012 yılında çalışmaların kapsamı genişletilerek kadınlar da çalışma gruplarına eklenmiştir. Sistematik bir şekilde geliştirilecek bu çalışmaların kültür bilincini arttırması hedeflenmektedir.

Kıscacası Komana antik kenti hem Anadolu Ortaçağ’ında Sisiyye olarak hem de daha öncesinde, Helenistik ve Roma dönemlerinde Tokat’ın yerleşim alanı olmuştur. Tokat henüz sadece bir kale iken Komana ziyaretçileri, festivali, tapınağı, rahibi, zengin tarım ve ticarete dayalı ekonomisi ile Tokat yöresinin merkezi olarak görev yapmıştır. Belki de Tokat yazmacılığının, bakırcılığının ve daha nice el sanatları ve zanaatlerin yeşerdiği yer olmuştur. Bölgenin Türkleşme sürecinde Danişmendlilerin yönetimine girerek önemli bir rol oynamış Komana antik kenti Tokat’ının sahip çıkması ve benimsemesi gereken çok önemli bir kültür, tarih ve turizm odağı olarak yerini almak üzere ağır ama emin adımlarla gün yüzüne çıkmaktadır.

Kaynakça:

- Arık 1991:Arık, R. “Kubad-Abad 1989 Yılı Kazısı”, *12. Kazı Sonuçları Toplantısı 2*: 355–359.
- Böhlendorf-Arslan 2004:Böhlendorf-Arslan, B. *Glasierte byzantinische Keramik aus der Türkei*, İstanbul.
- Cassis 2009:Cassis, M. “Cadır Höyük: A Rural Settlement in Byzantine Anatolia”, *Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia* (Ed. T. Vorderstrasse ve J. Roodenberg), Belgium:1-25.
- Cramer 1971:Cramer, J.A. *Geographical and Historical Description of Asia Minor*. Vol. 1. Amsterdam.
- Çeken 2007:Çeken,M. “Hasankeyf Kazısı Seramik Fırınları, Atölyeleri, Seramikleri”, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı* (Ed.Öney,G. ve Z.Çobanlı), İstanbul: 245-261.
- Çoruhlu 2010:Çoruhlu, Y. “Kars/Ani Kazıları 2008 Yılı Çalışmaları” *31. Kazı Sonuçları Toplantısı 3*: 145-178.
- Duran 2007:Duran, Ö. *Çinili Köşk Koleksiyonu’nda Figürlü Seramikler*. Y.Lisans Tezi, İstanbul.
- Ettinghausen 1965:Ettinghausen, R. "The Use of Sphero-conical Vessels in the Muslim East", *Journal of Near Eastern Studies*, XXIV: 218-229.
- Erciyas 2006:Erciyas, B. “Tokat İli Komana Antik Kenti Yüzey Araştırması 2004” 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2:13-22.**
- Erciyas 2007:Erciyas, B. “Komana Antik Kenti Yüzey Araştırması 2005” 24.

Araştırma Sonuçları Toplantısı 2: 155-166.

- Erciyas 2008:Erciyas, B. “Tokat İli Komana Antik Kenti YüzeY Araştırması 2006” 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2: 197-212.*
- Erciyas 2010:Erciyas, B. “Komana Antik Kenti Arkeolojik Araştırma Projesi 2008 Yılı Raporu” 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2: 355-374.*
- Erciyas 2009:Erciyas, B. “Komana Antik Kenti ve Çevresi YüzeY Araştırması 2007” 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1:289-306.*
- Erciyas vd. 2011:Erciyas, B., E.Sökmen ve C. Kocabıyık “Komana Antik Kenti 2009 Yılı Kazı Çalışmaları” 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı_4: 121-133.*
- Erciyas ve Sökmen 2010:D.Burcu Erciyas ve E. Sökmen “An Overview of Byzantine Period Settlements around Comana Pontica in North-Central Turkey”, *Byzantine and Modern Greek Studies* 34.2: 119-141.
- Gök-Gürhan 2007:“Gök-Gürhan, S. Akşehir Kurtarma Kazısı Seramikleri”, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı* (Ed.Öney,G. ve Z.Çobanlı), İstanbul: 157-169.
- Hamilton 1842: Hamilton, W.J. *Researches in Asia Minor, Pontos, Armenia I/II.* NewYork.
- Mercangöz ve İnanan 2011:Mercangöz, Z. ve F. İnanan “Kuşadası-Kadıkalesi/Anaia Kazısı 2009 Yılı Çalışmaları” *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: 433-442.
- Redford 1998: Redford, S. *The Archaeology of the Frontier in the Medieval Near East: Excavations at Gritille, Turkey*, Philadelphia.

16-17. Yüzyıllarda Tokat Kalesi

Adnan GÜRBÜZ*

Özet

Şehrin merkezindeki sarp kayalar üzerinde yer alan Tokat kalesi Bizans döneminde yapılmış, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ise tamir görerek kullanılmaya devam edilmiştir. Beşgen planlı olan yapı, yirmi sekiz adet burçla güçlendirilmiştir. Kale içinde dizdarhâne, cebehâne, ambarlar, sarnıçlar ve muhafız barınakları bulunmaktadır. Çevresi 1500 metre olup batı yönüne açılan tek bir kapısı vardır. Tokat suyuna inen 362 basamaklı taş merdiven, kalenin su ihtiyacını karşılamak için inşa edilmiştir.

Tokat kalesinin 16-17. yüzyıllarda Osmanlı arşiv belgelerinden tahrir ve kale defterleri ile başta Evliya Çelebi olmak üzere Polonyalı Simeon, Tavernier ve Tournefort gibi seyyahların verdikleri bilgiler çerçevesinde şehir ile bir bütünlük içinde askeri ve sosyal alanda birçok görev yüklediği görülmektedir. Şehrin güvenliğinin sağlanmasında ve çeşitli tehlikelerden korunmasında kale önemli rol oynamıştır.

Anahtar Sözcükler: Tokat, kale, şehir, tahrir, kale defteri, Evliya Çelebi

Şehrin Tarihi Gelişimi

Tokat şehri ve kalesi, ortasından Yeşilirmak'ın bir kolu olan Tokat Suyu'nun geçtiği doğu batı istikametinde iki yamacın arasında, yolların kavşağında kurulmuştur¹. Tokat'ın eski yerleşim yerinin bugünkü Gümenek tarafı olduğu ve şehrin kuruluşunun M.Ö. 5500'lere inen bir tarihi geçmişinin

*Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Sivas; agurbuz62@gmail.com/agurbuz@cumhuriyet.edu.tr.

¹ Tayyib Gökbilgin, "Tokat", *İslam Ansiklopedisi*, 12/1, İstanbul 1988, s. 402. Tokat'ın Togayıt Türkleri tarafından kurulduğu ve Tok-kat/surlu şehir yahut Tok-at/besili at anlamında yalnızca benzetmelere dayanan görüşler ileri sürülmekle birlikte, Roma dönemi askeri karakolu olan çanak memleket, etrafı tepelerle çevrili çukur yer anlamındaki Dokeia'dan geldiği kabul edilmektedir. Bkz. Paul Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I (1969), s. 232; Tokat adının kökeni ve bu kalenin yapılması hakkında Evliya Çelebi, Tokat Kalesi diyar-ı Rum'dandır. Arapların bu kaleye bir bitkiden dolayı "Dukat", Acemlerin bu havalide yetişen arpadan dolayı "Kan-ı Cû", Ermenilerin "Tohat", Moğolların "Subaru" ve Türklerin de "Tokat" dediklerini ifade etmektedir. Ancak bunlar Tokat adının manası ve menşei hakkında kesin bir hükme varılmasına yetmemektedir. Tokat adının 4. yüzyılda Bizans imparatoru Theodore'un annesi Evdokia'nın bozulmuş bir telaffuzu olan Evtochia'dan meydana geldiği şeklinde de izah edilmektedir, bkz. Sargon Erdem, "Tokat Kelimesi Üzerine Düşünceler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 16.

olduğu bilinmektedir. M.Ö. 2000'lerde Hititlerin, M.Ö. 1200 yıllarında yıkılmalarından sonra ise de sırasıyla Frig, Pers, Kapadokya ve Makedon karlıklarının egemenliği altına girmiştir. MÖ.4.yüzyıl başlarında Pontus, M.Ö. 1. yüzyılda ise Roma kontrolüne giren bölge 395'te Bizans'a bağlanmıştır. 11. yüzyıla kadar Bizans'ın elinde bulunan Tokat'a 11. Yüzyıldan sonra Türkmen akınları başlamıştır. Tokat'ın Türkler tarafından ele geçirilmesi Danişmendliler döneminde olmuştur. Danişmend Gazi tarafından fethedilen Tokat, 12. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlandı. 14. yüzyılın ortalarından itibaren İlhanlı, sonrasında da Eratna Bey ve Kadı Burhaneddin'in hükümlerine girmiş, 1389 yılında Yıldırım Bayezid eliyle Osmanlı idaresine geçmiştir. Roma ve Bizans dönemlerinde askeri bir karargâh şehri olan Tokat, Selçuklu döneminin başlarında bir kale şehir görünümündedir. Daha sonraki süreçte özellikle ticaret yolları üzerindeki konumu Tokat'ı bir ticaret şehrine dönüştürmüştür².

Kale

Yapılan araştırmalara göre şehrin merkezindeki sarp kayalar üzerinde yer alan Tokat kalesi Bizans döneminde yapılmış, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ise tamir görerek kullanılmaya devam edilmiştir. Beşgen planlı yapı, yirmi sekiz burçla güçlendirilmiştir. Kale içinde dizdarhâne, cebehâne, ambarlar, sarnıçlar ve muhafız barınakları bulunmaktadır. Çevresi 1500 metre olup batı yönüne açılan tek bir kapısı vardır. Ceylan yolu adı verilen ve Tokat suyuna inen 362 basamaklı taş merdiven, kalenin su ihtiyacını karşılamak için inşa edilmiştir. Kalenin batısında yer alan ve Ayar kayası denilen müstahkem çıkıntı kayalık da zaman içinde kaleye eklenmiştir³.

Osmanlı döneminde değerli eşyalar ve devlete ait evrak kalede muhafaza edilirdi. Ayrıca kale mahzenleri de hapisane olarak kullanılırdı. Evliya Çelebi'ye göre Tokat kalesi, bir yüksek sırt üzere çok sağlam ve sanatkârane ile bina olup çok büyük değildir. Çepeçevre oylumu bin altmış adımdır. Etraf ve yanında burç ve surlarla bezenmiş ve sanat eseri olarak meydana getirilmiş, dişli bedenlerle düzlenmiş olup etrafında hendeği yoktur. Yüksek bir surdur ki samanyolu gibi semaya baş çekmiştir. Dört tarafında hendeği bulunmamaktadır⁴. Kale surları, kesme taş ve kısmen tuğla ile inşa

² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 255; Kemal Göde, "XIV. Yüzyılda Tokat/Eratnalılar Hâkimiyetinde Tokat", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 21-22; Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat I*, Tokat 1941, s. 4; Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I, Tokat 1771-1853*, Tokat 2005, s. 7-8.

³ Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959, s. 314-318.

⁴ "Kal'a püšte-i büleñ üzere şedadi ve seng-i tıraşide ile mebni olup, ol kadar büyük değildir. Dâiren-me dâr cirmi, bin altmış adımdır. Etraf ve cânibinde burc ve barularla âraste ve musanna, dendân bedenlerle pirâste olup etrâfında hendeği yokdur. Bî-bâk ve bî-pervâ bir suru bâlâdır ki Kehkeşân âsâ âsumâna ser çekmiştir. Cevânib-i erba'sı derk-i es-felden nişân verdiğinden asla hendek olacak yeri yoktur, cümle etrâfi şâhin ve

olunmuştur.

Selçuklulardan itibaren şehrin kale içi gelişmiş ve giderek kale dışına taşmıştır. İç kale daha çok şehirdeki idarecilerin oturduğu ve yönetim binalarının olduğu mekânlar bulunduğu sanılmaktadır. Kale dışında ise zanaat faaliyetlerinin sürdürüldüğü işyerlerinin ve şehrin ileri gelenlerinin oturduğu evlerin bulunduğu ikinci bir bölge oluşmuştur. Kalenin dışında kale ardı denilen bu bölgede daha çok yerleşmiş ticari faaliyetleri sürdüren işyerleri yoğun bir şekilde bulunmaktadır.



Tokat Kalesi (Cezar'dan)

Selçuklu döneminde belirginleşen kalenin güney eteği ve doğu yönündeki alan, Osmanlı döneminde gelişme göstermiş ve yerleşme alanı haline gelmiştir. Bu alanda hanlar ve Çukur Medrese, Yağbasan Medresesi; Taşköprü, Gök Medrese, Vezir Ahmet Paşa Mescidi ve Türbesi, Sümül Baba Zaviyesi, Şeyh Meknun Zaviyesi, Halef Sultan Medresesi ve Alaca Mescid gibi çoğu Selçuklu dönemine ait yapılar bulunmaktadır. Bedesten ve hanlardan oluşan bu

kartal ve zağnoş âşiyâni gûna-gûn, rengâ-renk kayalardır. Cânib-i garba nâzır bir kapısı var. Derûn-ı hisarda dizdarhanesi, kethüda, imam, mü'ezzin ve kal'a mehterleri hânesi, cebehâne hücreleri, gılâl anbarları, su sarnıçları, ceylan nâm suyolu vardır ki kâmil 362 kesme kaya taş merdiven ile nehre inilir. Garb tarafında Ayar kayası bu kal'aya sehl havaledir. Yıldırım Han Camii var sâir âsârdan bir şey yoktur. Âsumâna kadar yükselmiş bir kal'a olmağla, değme âdem bir saatte uruc edemediğinden şeb u rûz kapusu mesdüddür. Dide-bânlar dâimâ nigehbânlık edip pür-silâh ve âmâde dururlar. Zira aşağı şehir ahâlisinin cemî-i sî-kıymet metâ'ları kal'a da mahfûzdur ve bu Tokat Kal'asında olan cebehâne bir kal'ada yoktur", bkz. Evliya Çelebi *Seyahatname*, 5, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali kahraman-İbrahim Sezgin, İstanbul 2001. s. 33.

ticari alan güvenlik nedeni ile kaleye yakın olarak kurulmuştur⁵.

Selçuklu döneminde Tokat şehrinin sosyal ve ticari faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yaşandığı bu bölgede, 15-17. yüzyıllarda, Hisariye, Hacı İvaz Paşa, Gülbahar Hatun, Düzboğun, Mevlana Emir ve Hacı Ömer medreselerinin⁶ yanında Voyvoda, Horozlu, Yağcı, Kapan, Kebeciler, Nazır, Sarı Ağa, Sulu, Yeni ve Kibleli Paşa hanları gibi ticari fonksiyonu yüksek yeni yapılar ilave edilmiştir. Böylece bu bölge, Osmanlı döneminde de sosyal hayatın hareketli bir şekilde yaşandığı ticaret mekânı olma halini sürdürmüştür⁷.

Tokat şehrinin 1455 tarihli ilk tahrir defterinde kale içinden başlayarak İrmak'a kadar güney ve doğu yönünde gelişen mahalleleri, Hisar, Eski Tophane, Hacı İvaz, Umur Hacı, Kapı Pınarı, Kadı Hasan, Mevlana Şücâ, Mevlana Hümâm, Yaş Meydanı, Emir, Zaim, Sultan, Kaşıkçı, Dervişân, Mevlana, Kızılca, Kerim, Mevlana Seydi, Hurman, Harac Pınarı, Bazar-ı Gerdunî, Pir Çelebi, Zeynelabidin, Seyfeddin, Nemedkârân, Mevlana Yakub, Hacı Bahtiyar, Sofular, Alaca, Hacı İvaz Paşa, Mevlevihane, Hamza Bey, Derviş İsa, Lala Mahmud, Mevlanzâde Mescidi ve Çavlıdere gibi isimler taşımaktadır.

Bu mahallelerde yaklaşık 2000'e yakın Müslüman hane yaşamaktadır. Buna karşılık, Mihmad Hacib, Pazarcık, Taşnerdiban, Kaya, Keremler, Dıraz, Hurman, Hermend isimlerini taşıyan Gayr-i Müslim mahallelerinde ise 1000'e yakın Hıristiyan ve az sayıda Yahudi nüfus bulunmaktadır.

Tokat'ın ikinci tahrir defteri 1485 tarihini taşımaktadır. Bu sayım, 1471 tarihindeki Otlukbeli Savaşı öncesinde Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Bektaşoğlu Emir Ömer ve Yusufça Mirza komutasındaki orduyu Tokat üzerine göndererek şehri büyük bir yıkıma uğratmasının izlerini yansıtmaktadır. Tokat şehrinde Umur Hacı, Mevlana Hümam, Emir Hisar, Derviş İsa, Lala Mehmed, Zaviye-i Kablu, Zeynelabidin, Hacı Bahtiyar, Nemedkârân gibi pek çok mahallenin isimleri bu tahrirde yer almazken, vergi mükellefi Müslümanların sayısı 1225 haneye düşmüş, Gayr-i Müslim nüfus da on mahallede 654 haneye gerilemiştir.

1554 tarihli tahrir defterinde 2072 hane, 1083 mücerred; 1574 yılı tahririnde ise, 2627 hane, 1241 mücerred olmak üzere Tokat şehrindeki toplam vergi mükellefleri belirlenmiştir⁸.

⁵ Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985, s. 214.

⁶ Medreselerin kuruluş yerleri, tarihleri ve vakıfları hususunda bkz. Ahmet Şimşirgil, "XVI. Yüzyılda Tokat Medreseleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VII (1992), s. 227-242.

⁷ İlhan Şahin-Feridun Emecen, "XV. Asrın ikinci Yarısında Tokat Esnafı", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII (1988), s. 287-308.

⁸ Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilâtında Tokat (1455-1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1990, s. 74-80; Ali

Şehrin tahmini nüfusu ise, 1455 yılında 12300, 1485 yılında 7290, 1520 yılında 6390, 1554 yılında 9370 ve 1574 yılında 11780 olarak görünmektedir. Bunların içinde yaklaşık olarak %35'lik bir kesimin Gayr-i Müslimlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. 1574 yılından 1642 tarihindeki avarız defteri kayıtlarına kadar olan dönemin nüfus gelişimi ise şu şekilde gerçekleşmiştir. Tokat şehri nüfusu, 1600 tarihinde 2368 avarız haneden, 1642 tarihinde 2728 avarız haneye yükselirken, 1574 tarihiyle mukayese edildiğinde toplam hane sayısında %8 oranında bir düşüşle karşılaşılmaktadır⁹.

Osmanlı döneminde şehirde, Müslüman mahalleleri, kale ve çevresinde kümelenmiş halde gelişme gösterirken, Gayr-i Müslim mahalleleri, birbirinden kopuk ve dağınık vaziyette yer almışlardır¹⁰. Yaklaşık yüz yirmi yıl boyunca Tokat'ta Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin beraber oturduğu mahalle sayısı 4 olup, bunlardan 3 tanesi Gayr-i Müslim, 1 tanesi ise Müslüman nüfus ağırlıklıdır. Fakat 1574 tarihli defterde 5 Müslüman mahallesine Gayr-i Müslim nüfusun, 1 Gayr-i Müslim mahallesine ise Müslüman nüfusun yerleştiği görülmektedir.

Tokat şehrinde dikkat çeken başka bir husus ise 1455 tarihli defterde Çavlıdere mahallesinde Gayr-i Müslim 18 vergi mükellefi nefer bulunurken, 1574 tahririnde bu mahallede Gayr-i Müslimlerin yerini Müslüman vergi mükelleflerinin almış olmasıdır. Bu mahalledeki Gayr-i Müslimler ya başka bir yere göç etmiş ya da diğer mahallelere dağılmış olmalıydılar.

Bu duruma bakarak Tokat şehrinde zaman içinde sosyal hayatta Müslüman nüfus ile Gayr-i Müslim nüfus arasında keskin hatlı ayrışmanın yaşanmadığı söylenebilir.

Tokat şehrinde oturan Gayr-i Müslimlerin genel nüfusa oranı 1455 tahririnde %14, 1485 tahririnde %15, 1520 tahririnde %18, 1554 tahririnde %17 ve 1574 tahririnde de % 20'dir. Oran değişimleri görülmekle birlikte sonraki dönemlerde de Müslümanların sayıca üstünlüğü devam etmiştir¹¹.

Şehirde yaşayan Gayr-i Müslimlerden Hıristiyanların kaç tane kiliseye sahip oldukları tam olarak bilinmemekle birlikte 17. yüzyılın başında şehre gelen Polonyalı Simeon, Ermenilere ait 8 kiliseden söz etmektedir. 1632

Açıkel-Abdurrahman Sağırılı, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler I*, Tokat 2005, s. 23.

⁹ Bu düşüşün sebepleri arasında bölgede önemli derecede etkili olmuş Celali isyanları gösterilmektedir, bkz. Ali Açıkel, "Tokat Örneğinde XVII. Asrın İlk Yarısında Osmanlı Sosyal Yapısındaki Buhran", *Türkler*, 10, Ankara 2002, s. 349-350.

¹⁰ Uğur Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. Yüzyıl)*, İstanbul 1987, s. 82-83; Sevgi Aktüre, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, Ankara 1978, s. 144.

¹¹ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, *Tahrir Defteri 14*, s. 137b-162a; Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilâtında Tokat (1455-1574)*, 157; Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I, Tokat*, Tokat 20015, s. 296.

tarihinde Tokat'a uğrayan Tavernier ise 12 kilisenin varlığından bahsetmektedir¹².

Tokat şehrinde kale teşkilatının başı kale dizdarıdır. Tahrir defterlerinde rastlanılan müstahfız, kale kethüdası ve kale erleri de şehrin korunmasında dizdara yardımcı idiler. Ayrıca kale imamı, kale topçusu, cebeci, tüfenk-endaz, sipahi, zembereği ve yeniçeri gibi değişik askeri sınıflara mensup kale görevlileri de dizdara bağlı bir şekilde kale içinde oturuyor ve görev yapıyorlardı.

1530 tarihli tahrir defterinde Tokat kalesinde bulunan görevliler 1 dizdar, 1 kethüda ve 46 müstahfız olarak belirtilmiştir. Timarha-i Müstahfızan-ı Kal'a-i Tokat başlığı altında kale görevlilerinin tasarruf ettiği toprakların 12 karye ve 3 mezradan elde edilen hasılatın, 47403 akçesi divanı, 13068 akçesi de malikane gelirleri içinde gösterilmiştir. Kal'a-i Tokat başlığı altında, top-ı şayka büzürk 6 kıta, darbzen enik 14 adet, brankı büzürk 4 kıta, darbzen 4 kıta, brankı-ı frenk 3 kıta, brankı-ı frenk köhne 1, brankı-ı Frenk cedit 2, brankı-ı sâlis 14 kıta, brankı-ı sâlis köhne 1, meymuncuk cedit 2 kıta, tüfenk-i köhne 11 kabza, finduk tüfenk 150, keman 80 kabza, keman zembürek 3 kıta, cebe-i zırh 4, kerpetan zırh 1 kıta, tuğulka-i köhne 10 kıta, kazma 74 kıta, kazma-i külünk 6 kıta, köski-i cedit 18 kıta, teber 2 kabza, keman zembürek 6 kabza, siper çubuk 5 kabza, siper elvâh 14 adet, top 3 kıta, zembürek köhne 38 kıta, urgan zembürek köhne 38 kıta, kürek çüb 50 kıta, siper 10300 adet cedit 2500 atik 7800, araba-i top-ı küçük 8 adet, top 15 kıta, araba-i top 15, top 17 kıta, top 1 kıta, âhen eğe 1 kıta, ökçe-i der 3 kıta, âhen avle 1 kıta, âhen kundak 4 kıta, bend kundak 57 kıta, top-ı köhne 26 adet, zırh 2, kalıb-ı sürp 6, kolçak 1 kıta, şimşir kabar 1 kabza, halka-i araba 15 kıta, tuç nukra 2 kıta, örs 1 kıta, kürek cedit 116 adet, çelik, lâk 18 adet, tulum-ı âb 63 kıta, çüb tire basalak 5800 kıta, kükürd 5 ve nühas saç gibi çeşitli mühimmatın Tokat kalesinde bulunduğu görülmektedir¹³.

Şehir ile bir bütünlük içinde olan kaleler askeri alanda birçok görevler yüklenmiştir. Şehrin güvenliğinin sağlanmasında ve çeşitli tehlikelerden korunmasında kale önemli rol oynuyordu. Özellikle Celâli isyanlarının yaşandığı 17. yüzyıl başlarında, Celâlilerin saldırılarından kaçan köylüler ve şehirlerin varoşlarında oturan halkın kaleye sığındığı, şehir dışında yaşayan halkın da oturdukları yerlerin etrafını kendi imkânlarıyla sur ve palankalarla çevirdikleri görülmektedir.

Tokat şehrinin hapishanesi de kalede bulunmaktadır. Kale-bendlik

¹² Hrand D. Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619*, İstanbul 1964, s. 86- 87; Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2006, s. 52; Tokat şehrinde 17. yüzyılın sonu, 18. yüzyılın başı itibariyle Ermenilere ait 7 kilise ve Rumlara ait bir şapel bulunduğu belirtilmektedir, bkz. Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktaş, İkinci Kitap, İstanbul 2005, s. 222.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tahrir Defteri 387*, s. 436-437.

cezasına çarptırılan suçlular cezalarını kalede çekerlerdi. 16. yüzyılda borçlarını ödemeyen mütezimlerin zindana atılarak ömürlerinin sonuna kadar burada kaldıkları ve bu yolla cezalarını çektikleri görülmektedir. Yine bu dönemde bazı suçlular, kadının haklarında vereceği ceza gerçekleşinceye kadar bir süre hapiste tutulurlardı¹⁴.

Tokat'a sürgün edilenlerden kale-bend edilmesi gerekenler kale hapishanesinde tutulurlardı. 1799 tarihinde on Fransız askerinin Tokat Kalesi'nde hapsolunmaları emredilmiş, esirlerin her neferine günlük beşer para verilmesi ve sıkıntı çekmelerinin önlenmesi, kötü muamele edilmemesi, kalede pis kokulu yerlere konulmaması istenilmektedir¹⁵.

Osmanlı kaleleri zaman zaman yoklamaya tabi tutularak mühimmat ve neferlerin sayımı yapılırdı. Sayım sonucunda eksiklikler varsa, giderilmesi yoluna gidilirdi. Tokat Kalesi'nde de bu anlamda yoklamalar yapılmıştır. Örneğin, 1708 tarihli Sivas Eyalet divanından Tokat naibi, voyvodası, kale dizdarı, alemdarlar ve bütün neferlere hitaben yazılan bir buyrulduya göre, Eyalet dâhilindeki kalelerde mevcut top, cebehâne, silah, alet ve edavat ile kale neferlerinin “mevcud ve nâ-mevcud aralık aralık yoklanması”nın istenildiği görülmektedir. Ayrıca Tokat naibine hitaben, kalede bulunan nefer ve mühimmatın yoklamasının yapılmasını ve durumun “sıhhat ve hakikatini” belirten defterin hazırlanarak bildirilmesini, kale dizdarının da buyrulduya yazılan durumdan haberdar olması ve ona göre hareket etmesi istenilmektedir¹⁶. 1747 tarihinde, Macaristan üzerine düzenlenen bir sefer dolayısıyla Sivas eyaletinde bulunan bazı kalelerdeki tımarlı muhafızların kayıtlı oldukları yerlerde çok hizmetleri olmadığından dolayı içlerinde ihtiyar ve iş görmez olanların yerlerine yiğit ve genç kimselerin yazılması, 30 kuruş karşılıklı hizmete alınmaları uygun görülmüş, bunların kalelerde alıkonarak fazlasının orduya gönderilmeleri istenilmiştir. Tokat ve çevresindeki kalelerde tespit edilen askerler şu şekilde taksim edilmiştir. Tokat kalesinde 58 neferden 8'i kalede kalacak 50'si sefere katılacak, Niksar kalesinde 39 neferden 9'u kalede kalacak 30'u sefere katılacak, Turhal kalesinde 12 neferden 4'ü kalede kalacak 8'i sefere katılacak, Zile kalesinde 15 neferden 5'i kalede kalacak 10'u sefere gidecektir¹⁷.

1835 tarihli bir kayıta da Tokat Kalesi'nde bulunan top ve mühimmat yazılarak defteri merkeze gönderilmiştir. Buna göre kalede, 9 hurda top, 2 hurda havan topu, 18 parça mayalılık top hurdaları, 2 köhne süngü, bir miktar köhne zırh hurdaları bulunmaktadır¹⁸. 1837 tarihli bir başka buyrulduya göre, Tokat

¹⁴ Eftal Şükrü, Batmaz, “Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *OTAM Dergisi*, 7 (1996), s. 8-9.

¹⁵ Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat I*, s. 18-19, 36.

¹⁶ Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I*, Tokat, s. 77.

¹⁷ Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat II*, s. 22.

¹⁸ Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat III*, s.176.

kalesinde bulunan demir top, eski top araba ve dingillerin çürümekten korunması için kırdırılıp uygun bir yerde saklanması bildirilmiş, yekûnu 766 okka tutan hurdalar, Ali Paşa Camiinde odalara konulmuş, kalede bayram ve donanmalarda kullanılmak üzere birer endaze boyunda üç kırık top bırakılmıştır¹⁹. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla doğru mühimmatın sayısı ve çeşitliliğindeki azalışa bakarak Tokat kalesinin de önemini kaybettiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Şehrin merkezindeki sarp kayalar üzerinde yer alan Tokat kalesi Bizans döneminde yapılmış, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ise tamir görerek kullanılmaya devam edilmiştir. Beşgen planlı olan yapı, yirmi sekiz adet burçla güçlendirilmiştir. Kale içinde dizdarhâne, cebehâne, ambarlar, sarnıçlar ve muhafız barınakları bulunmaktadır. Çevresi 1500 metre olup batı yönüne açılan tek bir kapısı vardır. Tokat suyuna inen 362 basamaklı taş merdiven, kalenin su ihtiyacını karşılamak için inşa edilmiştir.

Tokat kalesinin, 16-17. yüzyıllarda Osmanlı arşiv belgelerinden tahrir ve kale defterleri ile başta Evliya Çelebi olmak üzere Polonyalı Simeon, Tavernier ve Tournefort gibi seyyahların verdikleri bilgiler çerçevesinde şehir ile bir bütünlük içinde askeri ve sosyal alanda birçok görev yüklediği görülmektedir. Şehrin güvenliğinin sağlanmasında ve çeşitli tehlikelerden korunmasında kale önemli rol oynamıştır.

Selçuklulardan itibaren şehrin kale içi gelişmiş ve giderek kale dışına taşmıştır. İç kalede daha çok şehirdeki idarecilerin oturduğu ve yönetim binalarının olduğu mekânlar inşa edilmiş, kale dışında ise zanaat faaliyetlerinin sürdürüldüğü işyerlerinin ve şehrin ileri gelenlerinin oturduğu evlerin bulunduğu ikinci bir bölge oluşmuştur. Kalenin dışında kale ardı denilen bu bölgede daha çok yerleşmiş ticari faaliyetleri sürdüren işyerleri yoğun bir şekilde bulunmaktadır.

Selçuklu döneminde ortaya çıkan kalenin güney eteği ve doğu yönündeki alan, Osmanlı döneminde gelişme göstermiş ve yerleşme alanı haline gelmiştir. Bu alanda hanlar ve Çukur Medrese, Yağibasın Medresesi; Taşköprü, Gök Medrese, Vezir Ahmet Paşa Mescidi ve Türbesi, Sümbül Baba Zaviyesi, Şeyh Mekkun Zaviyesi, Halef Sultan Medresesi ve Alaca Mescid gibi çoğu Selçuklu dönemine ait yapılar bulunmaktadır. Bedesten ve hanlardan oluşan bu ticari alan güvenlik nedeni ile kaleye yakın olarak kurulmuştur.

Selçuklu döneminde Tokat şehrinin sosyal ve ticari faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yaşandığı bu bölgede, 15-17. yüzyıllarda, Hisariye, Hacı İvaz Paşa, Gülbahar Hatun, Düzboğun, Mevlana Emir ve Hacı Ömer medreselerinin yanında Voyvoda, Horozlu, Yağcı, Kapan, Kebeciler, Nazır, Sarı Ağa, Sulu, Yeni ve Kibleli Paşa hanları gibi ticari fonksiyonu yüksek yeni yapılar ilave

¹⁹ Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat III*, s. 181.

edilmiştir. Böylece bu bölge, Osmanlı döneminde de sosyal hayatın hareketli bir şekilde yaşandığı ticaret mekânı olma halini sürdürmüştür.



Tokat Kalesi (WowTurkey'den)

Kaynakça

- Açıkel, Ali, “Tokat Örneğinde XVII. Asrın İlk Yarısında Osmanlı Sosyal Yapısındaki Buhran”, *Türkler*, 10, Ankara 2002.
- Açıkel, Ali-Abdurrahman Sağırılı, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler I*, Tokat 2005.
- Aktüre, Sevgi, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, Ankara 1978.
- Andreasyan, Hrand D., *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619*, İstanbul 1964.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tahrir Defteri 387/Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530) II*, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara 1997.
- Batmaz, Eftal Şükrü, “Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *OTAM Dergisi*, 7 (1996).
- Beşirli, Mehmet, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I, Tokat 1771-1853*, Tokat 2005.
- Cezar, Mustafa, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik*

- Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985.
- Cinlioğlu, Halis, *Osmanlılar Zamanında Tokat I-III*, Tokat 1941.
- Erдем, Sargon, “Tokat Kelimesi Üzerine Düşünceler”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 5, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, İstanbul 2001.
- Göde, Kemal, “XIV. Yüzyılda Tokat/Eratnalılar Hâkimiyetinde Tokat”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Tokat”, *İslam Ansiklopedisi*, 12/1, İstanbul 1988.
- Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2006.
- Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktaş, İkinci Kitap, İstanbul 2005.
- Sevgen, Nazmi, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959.
- Şahin, İlhan-Feridun Emecen, “XV. Asrın ikinci Yarısında Tokat Esnafı”, *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII (1988).
- Şimşirgil, Ahmet, “XVI. Yüzyılda Tokat Medreseleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VII (1992).
- Şimşirgil, Ahmet, *Osmanlı Taşra Teşkilâtında Tokat (1455-1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1990.
- Tanyeli, Uğur, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. Yüzyıl)*, İstanbul 1987.
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, *Tahrir Defteri* 14.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984.
- Witteck, Paul, “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I (1969).

Tokat'ta Medfün Meşhur Bir Misyoner: Henry Martyn

Murat HANİLÇE¹

Özet

Dört ya da beş gün önce hasta olduğu ve yanında refakat etmesi için Erzurum Valisi Emin Paşa tarafından görevlendirilen Tatar Hasan Ağa bulunduğu halde İran tarafından gelen ve İstanbul'a yolculuk eden Henry Martyn, 16 Ekim 1812'de Tokat menzihanesinde son nefesini vermiştir. Tokat'ta bulunan Osmanlı idarecileri, hasta İngiliz'in talebiyle mallarının bir dökümünü yapıp bir de polişe senedi oluşturmuşlardır. İngiliz'in ölü bedeni şehirde bulunan Karasun Manuk Ermeni Kilisesi tarafından defnedilmiş ve bir sene sonra mezarının bulunduğu yere bir anıt dikilmiştir. Daha sonra American Board Misyonerlerinden Henry John van Lennep bir anıt mezar yaptırarak bu İngiliz'in mezarında bulunan kalıntıları misyona ait bir bahçeye gömdürmüştür.

Henry Martyn, Tokat'taki mahkeme kayıtlarında yalnız Mister Martyn adındaki bir İngiliz olarak kalmıştır. Oysa, kendisi, gerek İngiltere'de gerekse Amerika'da Hz. Muhammed'in topraklarına gönderilen ilk modern misyoner olarak anılmıştır. Ayrıca, İncil'i Urduca, Farsça ve Arapçaya çeviren büyük bir İncil çevirmeni olarak da ün yapmıştır. Küçük bir madenci kasabasında doğan Mister Martyn, kaderin bir cilvesi olarak Osmanlı bakır metalurjisinin ana üssü görünümündeki Tokat'ta hayata gözlerini yummuştur ve batılıların İris tabiri ettiği Yeşilirmak kenarında bir yerde Aziz Vasiliskos (Saint Basil of Caesarea) (M.S. 329?-379) ve Yanni Hrisostom'a (Ioannis Hrisostomos) (347-407) komşu olarak sonsuz uykusuna dalmıştır. Kaderin belki de bir başka cilvesi, onu döndürmek istediği Müslümanların arasında yatmaya zorlamıştır. Bu çalışmada şu ana kadar hakkında Türkçe yayın bulunmayan Henry Martyn'in yaşam öyküsü kısaca ele alınmış, Tokat'a gelişi üzerinde durulmuş ve onun Tokat'tayken çıkarılan mallarının listesi yayımlanarak batı dünyasında belki de kendisi hakkındaki bilinmeyen bir boşluk doldurulmuştur. Çalışma, 16 numaralı Tokat Şeriye Sicili, Cambridge'de bulunan Henry Martyn Center'den temin edilen dokümanlar, Yale Üniversitesi Kütüphanesinden alınan Henry Martyn'in mezarıyla ilgili bir kitap ve Tokat'a uğrayan seyyah ve misyonerlerin kitaplarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Henry Martyn, Tokat, mezar, miras, polişe

¹Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-TÜRKİYE. E-posta: murat.hanilce@gop.edu.tr. Teşekkürler: Dr. Emma Wild-Wood (Director), Sue Anderson (World Mission Adviser), Jane Gregory (Librarian), Dr. Sue Sutton (Archivist), Polly Keen (Administrator), Isabel Fox (Assistant Librarian)-Henry Matryn Centre, Hasan Erdem (Tarih Dostu ve Tokatsever, seyyah ve misyoner notlarının teminindeki büyük yardımı için), Yrd. Doç. Dr. İbrahim Aykun (Fotoğraflar için), Prof. Dr. Şeyla Benhabip (The Grave of Henry Martyn kitabı için), Prof. Dr. Ali Açık (Çeviriler ve verdiği her türlü destek için). Sizler olmasaydınız bu çalışmayı yapamazdım.

Çoğumuz İngiliz yazar Charlotte Bronte'un ilk baskısı 16 Ekim 1847'de yapılan ve Türkçeye de uyarlanan Jane Eyre adlı romanını okumuşuzdur. Romanın sonunda St. John Rivers Hindistan'a gider ve Jane'i kendisine eşlik etmeye ve evlenmeye ikna edemez. Bu dramatik sahne aslında, Bronte'un Henry Martyn'in Lydia Grenfell'le yaşadıklarının etkili bir uyarlamasıdır. Hayatı bu şekilde birçok kitaba ve romana sıkışan Henry Martyn 1781'de İngiltere'de doğmuş ve Hindistan'dan İngiltere'ye dönüşünde 1812'de 31 yaşında Tokat'ta ölmüştür. Kısa yaşamında kendisini misyoner faaliyetlerine, vaazlara, dini metinlerin çevrisine adanmıştır.² Şimdi bu misyonerin yaşamını, Tokat'a gelişini ve Tokat'taki mezarını gözden geçirelim.

Resim 1. Henry Martyn (Henry Martyn Center Kütüphanesi Arşivi)



I. Henry Martyn'in Çocukluk ve Gençlik Yılları

18 Şubat 1781'de İngiltere'de Truro, Cornwall'da dünyaya geldi.³ Babası John Martyn madenciydi. Madenci baba kendisini hesap ve matematik

²Henry Martyn'in etkileri hakkında bkz.: Graham Kings, *Henry Martyn: Scholar for our Age?* (A lecture in Faculty of Divinity, University of Cambridge-Wednesday 29 February 2012-29 Şubat 2012 Çarşamba günü Cambridge Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde verdiği bir dersten alıntı.). Graham Kings, bu dersinde Henry Martyn'in etkilerini tartışır. Bu etkiler içerisinde Müslümanlık'tan döndürdüğü kişilere de yer verir. Döndürebildiği yalnız iki kişi vardır: Bunlardan birincisi ve en meşhuru *Abdülmesih'ti* (1776-1827). Abdülmesih'in gerçek adı Şeyh Salih'ti ve 1810'a kadar Delhili bir Müslümandı. 1810'da Henry Martyn'le Cawnpore'da tanışan Şeyh Salih Hristayınlığı seçti ve Henry Martyn'in döndürdüğü ilk Müslüman oldu. İkincisi George Fowler'ın 1841'de Şiraz'da kendisi ile görüştüğü *Muhammed Rahim'di*.

³Henry Martyn'in çocukluk ve gençlik yıllarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Clement Carlyon, *Early Years and Late Reflections*, vol. III, London 1856, s. 1-10 vd.; George Smith, *Henry Martyn Saint and Scholar The First Modern Missionary to the Mohammedans 1781-1812*, London 1892, s. 1-100; John Sargent, *A Memoir of the Rev. Henry Martyn*, Third Edition, Boston 1836, s. 61-102.

konusunda geliştirerek Truro ticaret merkezinin başkâtibi olmuştu. Neredeyse yoksul bir çevrede hayata başlayan John Martyn, kendisine ve ailesine esnaf zümreleri arasında veya orta sınıflarda bir yer temin etmişti. John Martyn ve ilk karısının iki kız ve iki erkek çocukları olmuştu. Henry'nin annesi küçük kız kardeşi Sally'nin doğumundan çok kısa bir süre sonra büyük olasılıkla tüberkülozdan öldü. Çocuklar, annelerinin tüberkülozla ilgili koşullarından etkilendi ve hepsi küçük yaşta öldü. Henry de aynı şekilde bütün yaşamı boyunca sağlık sorunları yaşadı.⁴

Henry daha sonra *Aziz Dr. Cornelius Cardew* tarafından yönetilen *Truro Gramer Okulu*'na yazıldı. Dr. Cardew, çok çalışmayan bir öğrenci olmasına rağmen onu yetenekli bir öğrenci olarak fark etti. Üstelik Henry Martyn onun derslerini çok az takip ediyor ya da hiç hazırlanmıyordu. Ancak Cardew, onun sezgileriyle öğrendiğine inanıyordu ve onu bir amiralin oğlu olan yaşça büyük John Kempthorne'un (1775-1838) korumasına verdi.⁵

Resim 2. Truro, Henry Martyn'in Doğum Yeri

(Fotoğraf Scott Ayler tarafından çekilmiş ve Henry Martyn Center tarafından bize ulaştırılmıştır.)



1795'te Henry Martyn Oxford'daki Corpus Hristiyan Koleji'nin bursunu kazanmıştı. Sınavı kazanmıştı ancak yalnız bir kişiye verilen bu burs için bir başka aday tercih edilmişti. Bu arada, arkadaşı John Kempthorne, matematikte en iyi dereceyi elde ederek Cambridge'deki Saint John's Koleji'ne yazılmıştı. Aslında Henry Martyn matematikten ziyade klasiklerle ilgiliydi. Ancak arkadaşının izinden giderek o da 1797'de St. John's Koleji'ne kaydoldu.

⁴Clinton Bennett, "In Dialogue With Truth: A Critical Biography of Henry Martyn", *Bulletin of the Henry Martyn Theology Institute of Islamic Studies*, Vol: 1-2, January-June 1997, s. 46.

⁵Bennett, *agm*, s. 46.

Burası onun akademik becerilerini ortaya koyduğu ilk yer oldu.⁶

Henry'nin gerçek anlamda manevi arayışı Cambridge'deyken başladı. Onun Truro'da kiliseye katılımı inançtan çok alışkanlıkla ilgiliydi. Bununla birlikte memleketi Cornwall'daki diğerleri daha kişisel bir inancı keşfetmeye başlıyorlardı. Henry'nin kızkardeşi Sally, Wesley kardeşlerin vaazlarının tesirinde kalıyordu. Britanya'da Wesley kardeşleri duyanlar kendi oluşturdukları topluluklar ve sınıflarda dua ve İncil çalışmaları gerçekleştiriyorlardı. John Wesley'in ölümünün ardından bu topluluklar *Methodist*⁷ hareketin bir parçası oldular ve bu hareket İngiliz kilisesini fazlasıyla etkiledi ve bu etki Cornwall'da günümüze kadar ulaştı. İngiliz kilisesinde bile evanjelist vaazlar yer bulmaya başladı. King's Koleji'nin akademik üyesi ve Cambridge'deki Kutsal Teslis Kilisesi'nin bölge papazı *Aziz Charles Simeon* İngiliz Kilisesi içinde evanjelist akımın canlanmasının en etkili liderlerinden biri olarak ortaya çıktı.⁸

Kardeşi Sally'nin yazdığı mektuplar Henry'yi manevi durumunu gözden geçirmeye zorluyordu. 1799 yazında Truro'yu ziyareti esnasında, Henry kız kardeşine İncil'i okumaya başlayacağına dair söz vermişti. Bununla birlikte, koleje dönüşünden sonra, günlüğüne “*Newton'un bütün düşüncelerini meşgul ettiğini*” yazmıştı. Newton'un akla yatkın, sistemli, uyumlu ve nerdeyse mekanik evrenine hayrandı. 1799 sonundaki sınavlarda en yüksek notları elde etti ve “*babasının bundan nasıl mutlu olacağını*” notlarına kaydetti. Babası John Martyn 1800 Ocak ayında beklenmedik bir anda, oğlunun yüksek akademik dereceler aldığını öğrenmeden, öldü. Anlaşılan, Henry Martyn'in sonunda kız kardeşinin tavsiyesini önemsemesinde babasının ölümünün ciddi bir payı vardı.⁹

Söz konusu dönemde, Britanya'da Jeremy Bentham gibi faydacılar dahi sosyal adaletle yakından ilgiliydi. Farklı başlangıç noktaları olsa da hümanistler, faydacılar ve evanjelistler, haklar ve yoksulların saygınlığına erişmesi için verdikleri kavgada birleşiyorlardı. 18. yüzyıl boyunca ve 19. yüzyılın ortalarına kadar bu ender birleşme, güçlü bir politik lobiyi temsil etti. Başarılı bir şekilde köle ticaretine, deniz çeteciliğine karşı çıktı ve sonunda emekçi ve sanayinin koşullarını düzenleyen bir dizi önemli yasal adımlar atılmasını temin etti.¹⁰

Henry Martyn giderek bu evanjelist fikirlere kaymaya başladı. *William Wilberforce* (1759-1833), *Hannah Moore* (1745-1833), *Charles Grant* (1746-1823) ve *John Venn* gibi Charles Simeon'un Londralı arkadaşları kendilerini toplumun hastalıklarını ıslah edecek ıslahatlarda etkin kişiler olarak

⁶Bennett, *agm*, s. 46.

⁷İngiliz Kilisesi içerisinde evanjelist açılımlar gerçekleştiren ve John Wesley'in başını çektiği bir grup tarafından ortaya çıkarılan bir akım.<http://en.wikipedia.org/wiki/Methodism> (30.10.2012)

⁸Bennett, *agm*, s. 47. Kendini takip edenler daha sonra *Simeonist* olarak anılacaktı.

⁹Bennett, *agm*, s. 47.

¹⁰Bennett, *agm*, s. 49.

görmekteydiler. Bu kişiler aynı zamanda yeni filizlenen *Church Missionary Society* (Kilise Misyoner Cemaati'nin) güçlü destekçileriydiler. Grant, bu dönemde Hindistan'ın geniş bir bölgesini yöneten *Doğu Hindistan Kumpanyası*'nın yöneticilerinden birisiydi. O, 1767-1770 ve 1772-1790 yılları arasında iki farklı dönemde bu kumpanyada önemli görevler yüklenmişti. Kariyerinin ilk zamanlarında bazı Hindistan deneyimlerinden rahatsızlığını dile getirmiş ve bunu *Observations on the State of Society Among the Asiatic Subjects (1792)* adlı broşüründe de yazıya dökmüştü. Aynı Grant, öncü misyonerlerden *William Carey*'i (1761-1834), kumpanyanın Hindistan'da misyonerliğe karşı çıkmasına rağmen, desteklemiştir.¹¹

Grant, Britanya'nın Hindistan'ı uygarlaştırma ve eğitime konusunda ahlaki bir sorumluluk sahibi olduğunu öne sürdü. Ona göre, bu Hıristiyanlık dininin anlatılmasını da içermeliydi ve fikir Kumpanya'nın politikasına ve uygulamalarına tezat oluşturuyordu. *Warren Hastings* gibi diğer kıdemli Kumpanya yetkilileri Hintlilerin yaşam biçimlerine büyük ölçüde saygı gösteriyor ve buna zarar vermekten kaçınıyordu. Kumpanya, Hint yaşamına müdahale etmek konusunda isteksizdi ve bu isteksizliğin başlıca nedeni ticaretin zarar görmesinden korkulmasıydı. Ayrıca misyonerler çatışma yaratabilirdi ve bu nedenle çok sayıda kumpanya yetkilisi şiddetle misyonerlerin Hindistan'daki varlığına karşıydı.¹²

Hindistan'da İngiliz yetkililer arasında bu karşıt görüşlerin çatıştığı bir esnada, 1801'de en yüksek dereceyi yapan öğrenci olarak Henry Martyn okuldan mezun oldu ve *Smith Ödülü*'nün¹³ ilk sahibi oldu. Martyn, günlüğüne "ya Cambridge'de akademik çalışmaya devam edeceğimi ya da hukukçu olacağımı" kaydetmişti.¹⁴

1802 Nisan ayında St. John's a akademik üye olarak seçildi. Bu üyelik ona ilk aşkı saydığı klasiklere bolca zaman ayırma fırsatı verdi. Bu periyotta, bir Latin makalesinden ötürü *Middle Bachelors Prize* ödülünü aldı. Şüphesiz, eğer akademik dünya içinde kalmayı tercih etseydi, önünde başarılı bir akademik yaşam gerçekleştirme fırsatı vardı.¹⁵

Bu tarihlerde Charles Simeon Martyn'i kutsal emirlere girmek için teşvik etmekteydi. Bir konuşma sırasında, Simeon, William Carey'in Hindistan'daki başarısına işaret etmişti. Bu nokta, Martyn'in yaşamına yeni bir yön verdi. Bundan sonra Henry Martyn misyonerliğin cazibesine kapıldı ve kendisine Amerika'nın yerlileri üzerinde faaliyet gösteren ve 29 yaşında yaşamını yitiren *David Brainerd*'i örnek seçti.¹⁶

¹¹ Bennett, *agm*, s. 49.

¹² Bennett, *agm*, s. 49-50.

¹³ Smith ödülleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Carlyon, *age*, s. 7.

¹⁴ Bennett, *agm*, s. 50.

¹⁵ Bennett, *agm*, s. 50.

¹⁶ Bennett, *agm*, s. 51.

Martyn'in misyonerlik konusundaki kararlılığına başta hocaları olmak üzere çevresindeki akademik kişiler karşı çıkmaktaydı ve "bu işi herhangi birinin yapacağını" düşünmekteydi. Ancak önlenemez bir şekilde, Simeon'un rahip yardımcılığı teklifini kabul etti ve 22 Ekim 1803'de *Ely Cathedral*'de bu göreve başladı.¹⁷ Aynı yıl, Hindistan'da faaliyet gösteren Church Missionary Society'ye başvurdu ve kabul edildi. Henry Martyn'in papaz yardımcılığı *Lolworth* köyünün sorumluluğunu da içerdiği halde, St. John's Koleji'ndeki klasik sınavlarını da ihmal etmedi. 1804'te lisansüstü eğitim görmeye başladı. Babasının ölümünün ardından, Henry yıllık mütevazı bir emekli maaşına sahipti ve bu parayla kız kardeşi Sally'ye de bakmak zorundaydı. Sally maddi açıdan Henry'ye bağımlıydı. Üzerindeki bu ek aile sorumluluğuna bakılırsa, Henry'nin misyonerliğin sağlayacağı kazanca ihtiyacı vardı ve misyonerliği kabul etmesinde bu koşulun etkisi büyüktü. Charles Simeon onu konsüle önerdi. Simeon'un arkadaşı Charles Grant aktif bir şekilde Doğu Hindistan Kumpanyası bölgesinde misyonerlere izin verilmesi için kampanya yürütmekteydi ve Kumpanya'nın hizmeti için iyi kalitede vaizleri işe alıyordu. Çünkü çoğu Kumpanya vaizi ya Hindistan'a ve Hintlilere karşı sorumluluk duygusu taşımayan tutucu olmayan kişilerdi ya da ruhları kurtarmaktan çok para kazanmakla ilgilidiler. Herhangi bir kumpanya hizmetkârı, nispeten çok kısa bir zamanda, yeterince rahat bir emeklilik için gereken kazancı sağlayabilirdi. Grant, bununla birlikte, evanjelist görüşlere sahip olan kişileri misyonlar için toplamaya gayret etti. *Claudius Buchanan, (1766-1815) David Brown (1763-1812)* ve Martyn'in eskiden birlikte papazlık yaptığı *Thomas Thomason (1774-1829)* gibi bu evanjelist vaizler yeterli beceri ve yeteneğe sahiptiler. Bu kişiler aynı zamanda üniversite geçmişi olan kişilerdi.¹⁸

1804'te Henry Martyn Cornwall'u ziyaret etti ve 1804 Ekim'inde Cambridge'e geri döndü. Günlüğünde, memleketini bu son ziyareti ile ilgili hoş ve tatlı anılarına, ayrıca Lydia'ya olan arzusuna yer verdi.¹⁹ 1805'te Londra'da yola çıkış emrini beklediği sırada, geçici olarak *Aziz Richard Cecil*'in yardımcısı olarak görev aldığı *St. James' Şapeli*'nin güçlü bir kalesi

¹⁷Henry Martyn Center, *Henry Martyn-A Brief Life*, s. 1-2.(Basılmamış ve bizim için hazırlanmış bir özet yaşam öyküsü.)

¹⁸Bennett, *agm*, s. 52-53.

¹⁹Truro'nun 26 mil güneybatısında İngiltere'nin en eski, en ılık ve en sıkıcı kasabalarından biri olan Marazion Lydia Grenfell'in evinin olduğu yerd. Grenfell, Henry Martyn'in hayattaki tek aşkıydı. 1775'de Marazion'da doğan Lydia Grenfell, aslında Henry Martyn'den 6 yaş büyüktü. Tanışmaları Henry Martyn'in kuzeninin Grenfell'in kız kardeşiyle evli olmasına dayanıyordu. Nişanlısının başka bir kadını tercih etmesi ve Lydia'nın evliliğinin gerçekleşmemesi onu kırılğan bir bayan yapmıştı. Henry Martyn'le uzun yıllar yazıştılar. Henry Martyn onu Hindistan'a götürmek istediye de ikna edemedi. Bu imkânsız aşk İngiltere'de çok sayıda yayına konu oldu. Bu arada 1829'a kadar yaşayan Lydia Grenfell'in günlükleri ve yazdıkları da onu İngiltere'de popüler hale getirdi. Henry Martyn ve Lydia Grenfell hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Smith, *age*, s. 43-100.

görünümünde olan Bedford Row'a rahip olarak atandı. Aynı dönemde Cambridge Üniversitesi İlahiyat Fakültesine de kabul edildi. Martyn *John Gilchrist*'ten ders alarak Urduca (Hindustani) öğrenmeye başladı. Gilchrist, daha önceden Hint kıtasını Hint kıyafetleri içerisinde dolaşmış ve bir sözlük (1787-1790) ve gramer kitabı (1796) yazmıştı. Henry Martyn, bir yörenin dilini iyi bilmenin o bölgedeki insanlarla iletişim kurmada önemli bir araç olduğunun farkındaydı. Urduca'yı tercih etmesinde bu dili Hindistan'daki Müslümanların kullanmasının payı büyüktü. Böylece misyoner faaliyetlerini Müslümanlar üzerine çekebilirdi.²⁰

II. Henry Martyn'in Hindistan ve İran'daki Çalışmaları

17 Temmuz 1805'te Martyn'in 305 gün sürecek uzun Hindistan yolculuğu başladı. Atlantik'in doğu kıyısındaki İngiltere'nin Cork limanından başlayan gemi yolculuğu Güney Amerika kıyılarında San Salvador'a, oradan tekrar Atlantik'i geçerek Ümit Burnu'na ve daha sonra da Hindistan'a uzanan bir rota üzerinden gerçekleşti. Martyn, yolculuk sırasında geminin vaizi gibi hareket etti. Dil çalışmalarına devam etti. Çalışmalarına Bengal dilini, Farsça ve Arapçayı da dâhil etti. Martyn geminin karaya ayak bastığı her yerde her şeye büyük dikkat gösterdi.²¹

Harita 1. Henry Martyn'in Hindistan'a Yolculuğu (1805-1806)-C.P. Hallihan'dan alıntı.



Martyn, 1806 Nisan ayında Kalküta'ya ulaştı. Gelişinde David Brown ve Claudius Buchanan gibi daha kıdemli Anglikan vaizler şehir dışında olduğu için rahip William Carey tarafından karşılanmıştır. Her ikisi beraberce kahvaltı edip Bengal dilinde dua etmişlerdir. Martyn buradaki yolculuklarında Bengal

²⁰Bennett, *agm*, s. 54-55.

²¹ Henry Martyn'in Hindistan'a yaptığı yolculuk ve Hindistan'daki çalışmaları için bkz.: Carlyon, *age*, s. 24-66 vd.; Smith, *age*, s. 101-339; Sargent, *age*, s. 102-305.

dili, Urduca, Farsça ve Arapça gramerini öğrenme ve geliştirmeyi de hedeflemiştir. Hindistan'a geldikten sonra birkaç ay boyunca bir vaizlik elde edebilmek için beklemiştir. Hint nüfusunun yoğun olduğu bir yerde görev almayı umut etmiştir. Bundaki başlıca amaç hem Hintlileri yönlendirebilmek hem de dilini onlar arasında daha iyi geliştirebilmektir. Vaizlik beklediği sırada aralıksız dil öğrenme çabalarını sürdürmüş, düzenli bir şekilde Serampore'daki rahipleri ziyaret etmiştir. *Serampore* onun İncil çevrilerine ilk adım attığı yerdii. Burada İncil çevrileri yapmaya çalışan papazlara yardımcı olmuştu. Henry Martyn, Ekim 1806-1809 arasında vaiz olarak *Dinapor*'a yollanmış, 1809-1810 arasında bu görevi *Cawnpore*'da sürdürmüştür. *Cawnpore*'da iken İncil'i, birçok ilahiyi ve vaaz metnini Urduçaya çevirmiştir. *Sabat* adında dönmüş biriyle tanışması onu İncil'i Farsçaya ve Arapça'ya çevirme konusunda cesaretlendirmiştir.²² Ancak Hindistan'da geçirdiği tempolu dört sene Martyn'in sağlığının bozulmasına ve zayıf düşmesine neden olmuştur. Bu nedenle kendisine süresiz izin verilmiştir. Kendisi Doğu Hindistan Kumpanyası'ndan bu izni alırken kafasında iki tasarı bulunmaktaydı: Birincisi İngiltere'ye geri dönmek ve Lydia Grenfell ile evlenmek; ikincisi ise İran ve Arabistan'ı ziyaret etmektir. Bu iki ülkeyi ziyaret etmek istemesinde buraların ikliminin bozulan sağlığına iyi geleceğini düşünmesinin de payı vardı.²³ Bununla birlikte, bu iki ülkeye gitmesi ona gerçekleştirmekte olduğu Farsça ve Arapça İncil çevrilerini test etme olanağı sağlayacaktı. Örneğin, Martyn, şahın Farsça çevri konusundaki görüşünü ve İran'ın bu konudaki resmi yaklaşımını oldukça önemsiyordu. Nihayet, 14 Şubat 1811'de Henry Martyn, Farsça İncilini bitirmişti.²⁴

Martyn, 1811 Mart ayında Bombay'dan Maskat'a geçerek gemiyle İran Körfezi'ne hareket etmiştir. İran yolculuğu onu fazlasıyla heyecanlandırıyordu. Çünkü kendisi *İran'a gidecek olan ilk Protestan Misyoner* olacaktı. Bu nedenle İran'a hareketi öncesi sakal bırakmıştı ve oranın yerel kıyafetlerini giymişti. İran'da bulunduğu sırada ülkedeki İngiliz elçisi, şahın oğlu ve birçok ileri gelenle konuşma fırsatı yakalamıştı. Burada, Farsça İncil konusundaki çalışmalarında da önemli mesafe kaydetmiş ve 1812 Mart ayı başında Farsça İncil'e son şeklini vermişti.²⁵

Hindistan'dan Basra'ya geçtiğinde Martyn, Arapça ve Farsça çevrilerini oranın yerli ileri gelenlerine göstermiştir. Bunlar, Martyn'in Farsça çevrisini uygun ve yeterli görürken Arapça çevrisini yetersiz bulmuşlardır. Martyn Basra'dan arkadaşları Sir Malcolm'un bulunduğu Şiraz'a geçmiştir. Şiraz'da

²²Henry Martyn Center, *agn* (adı geçen not).

²³Clinton Bennett, "The Legacy of Henry Martyn", *International Bulletin of Missionary Research*; Jan 1992, Vol. 16 Issue 1, s. 126-129.

²⁴C. P. Hallihan, "Henry Martyn (181-1813) Scholar Missionary, Bible Translator, Living Epistle of Grace and Turth", Part II, *Quarterly Record The Magazine of the Trinitarian Bible Society* (April-May 2003), s. 16.

²⁵Henry Martyn Center, *agn*.

Molla Mirza İbrahim ve Muhammed Rıza ibn-i Hamedani ile tartışmış²⁶ ve bu tartışmalarını yazıya geçirmiştir.

Martyn'in bir sonraki durağı Tahran olmuştur. Tahran'dayken şahın maiyetindekilerden beklediği ilgiyi görememiştir. İran'daki en büyük arzularından biri çevirdiği İncil'i şaha sunmaktı ancak bu konuda başarılı olamadı, yalnızca şahın veziriyle görüşebildi. Bu yoğun çalışmaları sırasında Henry Martyn ateşli bir hastalığa yakalandı. Tebriz'deki İngiliz elçisinin konutunda bir müddet kalarak kendisini toparladı. Kendisine yapılan bütün tavsiyelere rağmen, İstanbul'a Ermenistan ve Türkiye üzerinden karayoluyla seyahat etme şikkini tercih etti.²⁷ Ancak daha sonra çevriyi gören şah, onun çevrisini anlaşılır ve kolay bir çeviri olarak değerlendirmiştir. Bu Farsça çeviri Oueseley'in desteğiyle 1815'te St. Petersburg'da ve 1816'da Kalküta'da basılmıştır.²⁸ Tüberküloz hastası olan Martyn, İngiltere'ye dönüş yolculuğunda 1812'de Tokat'ta ölmüştür.²⁹

Harita 2. Henry Martyn'in Hindistan-İran-Türkiye Yolculuğu (1811-1812)-C. P. Hallihan'dan alıntı



III. Henry Martyn'in Tokat'ta Bıraktığı İzler

1812'de Tokat, Sivas vilayetine bağlı bir kazaydı. Şehrin mali ve idari işlerinden sorumlu kişi *Voyvoda Salih Ağa*'ydı. Şehir de bir de mahkeme

²⁶Martyn'in İslam'a dair üç temel görüşü vardır: Birincisinde İslam inancındaki mucizelerin niteliğini tartışmaktadır. Bu mucizelerden Kuran-ı Kerim'in ebedi bir mucize olduğu ve eşi benzeri olmadığı inancının yersiz olduğunu göstermeye çalışmaktadır. İkincisinde doğrudan Muhammedizm'e (İslam'a) saldırılmaktadır. Kuran'ın çelişkileri ve Kuran'daki ödüllerin niteliğine eleştiriler getirmektedir. Bu dinin kurucusunun bencil ve fesat karakterli olduğunu ispata kalkışarak Hz. Muhammed'i hedef alır. Kendi cephesinden İncil'in temiz, cennetvari ve kutsal doktrinleri ile Muhammedizm'i karşılaştırır. Üçüncüsünde Sufi sistemin değersizliğini savunarak Musa ve İsa'nın doğruluğu üzerinde durur. Henry Martyn'in İslam'a bakış açısı hakkında bkz.: Sargent, *age*, s. 441-443.

²⁷Henry Martyn Center, *agn*.

²⁸Bennett, *agm*, s. 126-129.

²⁹Bennett, *agm*, s. 126-129.

bulunmaktaydı, mahkemenin başındaki kişi *Naib Şeyh Mustafa*'ydı. Şehrin nüfusunun önemli bir bölümünü Müslüman Türkler oluşturuyordu. Nüfus içerisinde Müslümanlardan başka Ermeniler, Rumlar ve az sayıda Yahudi ve Kipti vardı. Şehir Osmanlı Devleti'nde Ergani'den çıkarılan bakırın işlendiği, yine bu bakırın diğer Osmanlı pazarlarına sürüldüğü önemli bir sanayi merkeziydi. Şehir basmacılık, ipek ve deri işlemeciliği ve bunların boyanması ile ilgili işletmelere de ev sahipliği yapmaktaydı. Şehir doğuyu batıya ve kuzeyi güneye bağlayan yolların Anadolu'daki kesişme noktasıydı ve Osmanlı Devleti burada bir de kara gümrüğü kurmuştu. İran'dan İstanbul'a giden karayolu da bu şehirden geçmekteydi.³⁰ 1812'de 2 Eylül'de Tebriz'den İstanbul'a yola çıkan Henry Martyn'ın yol üstündeki önemli duraklarından biri de Tokat olacaktı. Ancak Henry Martyn sonsuza kadar sürecek uykusuna bu şehirde uzanacağını tahmin bile etmemişti.

Resim 3. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Beybağı Kervan Yolundan Tokat manzarası (William Price, Journal of the British Embassy to Persia, vol. 1, Second Edition, 1832 London'dan alıntı.-Hasan Erdem Arşivi)



a. Henry Martyn'ın Tebriz'den Tokat'a Yolculuğu

2 Eylül 1812 akşamı Henry Martyn, *1300 millik uzun yolculuğum dediği*, İstanbul'a olan yolculuğu için Tebriz'den ayrıldı. Rota, Tebriz'deki

³⁰Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayını, Tokat 2005, şehrin idari yapısı için bkz. s.11-148; şehrin ticari ve ekonomik yapısı için bkz. 148-293; nüfus yapısı için bkz. 295-356.

Britanya büyükelçisi Sir Gore Ouseley³¹ tarafından onun için çizildi ve kendisine Erivan, Kars ve Erzurum'daki Türk yöneticiler ve İstanbul'daki Britanya büyükelçisine ve Eçmiyazin'deki Ermeni patriğine yazılmış mektuplar verildi. Erivan'a kadar İran prensinin sağladığı bir mihmandarın eşliğinde yoluna devam etti. 12 Eylül'de Eçmiyazin'e ulaştı ve bir sonraki gün Ermeni patriği ile görüştü. Beş gün kaldıktan sonra 17 Eylül'de Martyn, yanında patriğin görevlendirdiği bir papaz ve bazı adamlar da bulunduğu halde, Eçmiyazin'den ayrıldı. 21 Eylül'de Kars'a varmıştı. 22 Eylül'de bu şehirden ayrılan ve yoluna devam eden Martyn, 25 Eylül'de Erzurum'a geldi. Erzurum valisinin, yanına verdiği bir Tatar ve oğluyla 29 Eylül'de Erzurum'dan ayrıldı. Erzurum'dan yola çıktıklarında bir öğle vaktiydi ve ilk durakları Erzurum Aşkale arasında bir köy oldu. Bu köyde Martyn yüksek ateşe yakalanmıştı, Tatar'ın oğlu da aynı şekilde hastalanmış ve geri dönmek zorunda kalmıştı. 30 Eylül'de Aşkale'de atlarını değiştirip yola devam ettiler ve Burnukapan³² diye bir yerde geceyi geçirdiler. Henry Martyn, burada çay ve tereyağından başka bir şey yiyememişti ve şiddetli bir baş ağrısı vardı. O gün ruhu çok sıkın ve morali de bozduktu.

1 Ekim'de günlüğünde Sir Ouseley'in adamlarından duyduğu “*bu topraklarda vebanın insanların kırımına yol açtığını ve her gün binlerce kişinin öldüğünü*” yazmıştı. Tokat'ın yerlilerinin de aynı nedenden şehirden ayrılmaya başladığını duymuştu. Kendisinin de bu hastalığın pençesine yakalanmış olmasından korkuyor ve tanrıya yakarıyordu. 2 Ekim'de atlarını değiştirdikten sonra Hasan, ayın 3 ve 4'ü boyunca yağın yağmura ve günde iki üç saatlik uykuya rağmen acele etti ve Martyn'i Tokat'a ulaştırma konusunda biraz hızlı davrandı. Ayın 6'sında Henry Martyn günlüğüne son notunu yazabilmiştir: “*6 Ekim-Çok sayıda atım olmasa da, beklenmedik bir huzur içindeyim. Meyve bahçesinde oturdum ve kumpanyamın, arkadaşımın ve rahat ettirenimin yokluğunda tatlı bir huzur ve güven içinde tanrımı andım. Oh! Zaman, sonsuzluğa ne vakit yer verecek? Erdemliliğin hâkim olduğu o yeni cennet, o yeni dünya ne zaman ortaya çıkacak? İnsanları vahşi hayvanlardan daha kötü yapan açgözlülükten, hiçbir şey, ölümün sıkıntılarına hâlâ daha fazla katkı yapan fenalıkların hiçbirini artık görülmecek ve bilinmeyecek.*” Martyn, 10 ya da 11 Ekim'de Tokat'a ulaşmış olmalıdır. Tokat'a geldiğinde menzilhanede³³

³¹James Morrier 1808 ve 1809 yıllarında Bombay'dan İngiltere'ye giden yolların rotasını çizmiş ve bunu 1816'da bastırmıştı. Bkz.: James Morrier, *A Journey Through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople in the Years 1808 and 1809*, Philadelphia 1816.

³²Purnakapan, Bayburt Aşkale arasında günümüzde de var olan bir köydür.

³³Tokat menzilhanesi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Açık, “Osmanlı Ulak-Menzilhane Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhanesi (1690-1840)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt: 19, sayı: 2, Aralık 2004, s. 1-33.

konuk edilmiştir.³⁴

Resim 4. Sir R. K. Potter'dan 1812'de Tokat Manzarası (Hasan Erdem Arşivi)



b. Henry Martyn'in Maddi Mirası

Bugüne kadar Henry Martyn'in yaşamı ve manevi mirası üzerine çok sayıda yayın yapılmıştır.³⁵ Ancak, onun 14 Ekim 1812'de ölümünden iki gün önce kendi isteğiyle Tokat mahkemesine hazırlattığı mallarının dökümü üzerine bir çalışma yapılmamıştır. 14 Ekim'de hazırlanan bu belge Tokat'a ait 16 numaralı şeriye siciline ölümünden bir gün sonra H. 10 Şevval 1227/ M. 17 Ekim 1812 tarihinde geçirilmiştir ve bir kopyası da Fransızca olarak İstanbul'daki Fransız elçiliğine gönderilmiştir. Belge, “*Menzilhanede Helak Olan İngiliz Keferesinin Eşyası Defteridir*” başlığını taşımaktadır. Belgede, “*Acem şahı tarafından gelip Erzurum valisi Emin Paşa tarafından refakatine verilen Tatar Hasan Ağa ile İngiliz milletinden Mister Martin adında keferenin Tokat menzilhanesine vardığı ve kendi rızasıyla yanında bulunan eşyaların şeri mahkeme ve şehir voyvodası Salih Ağa'nın uygun görmesiyle deftere kaydedildiği*” yazılıdır. Bunun dışında “*belgenin düzenlenmesinden iki gün sonra Martyn'in öldüğü ve tutulan kaydın, 2800 guruşluk polişe senedinin ve aynı eşyanın Tatar Hasan Ağa'ya teslim edildiği*” belirtilmektedir.³⁶

³⁴Yolculuk notları Henry Martyn'in günlüğündeki kayıtlardan derlenerek oluşturulmuştur. Henry Martyn'in son kayıtlarını 6 Ekim'de kaleme aldığı günlüğündeki yazıları için bkz.: Smith, *age*, s. 492-514.

³⁵Bennett, *agm*, s. 126-129; Graham Kings, *Foundations for Mission and the Study of World Christianity: The Legacy of Henry Martyn*, <http://www.Martynmission.cam.ac.uk/Clife.htm> (11.10.2012).

³⁶TŞS (Tokat Şeriye Sicili) 16 (Defter Numarası), 124 (Sayfa Numarası)/2 (Belge Numarası). Aynı belgenin Fransızca versiyonu Henry Marty Center ve İngiliz arşivlerinde yer almaktadır. 5 Kasım 1812'de İstanbul'daki Sir Isaac Morier,

Henry Martyn'in Tokat'tayken yanında bulunan ve listesi tutulan elli dört kalem eşyasının büyük çoğunluğu giyim eşyaları ve giyimi tamamlayan aksesuarlardan oluşmaktaydı. Giyim eşyalarından on bir kalemi üst giyim eşyasıydı. Bunların çoğu gömlekti. Üç kalemde yazılan bu on bir gömleğin tamamı bez olup yalnız birisi Hint (Tokat?) bezi gömlek olarak not düşülmüştü. Gömleklerden başka üç kalemde beş entari zikredilmişti. Bunların üçü kısa siyah sof entariydi. İki ise Acem işiydi. Acem işi olanlardan biri çit, diğeri kutnu kumaştan dikilmişti. Bunların dışında bir siyah sof biniş, beş siyah sof yelek, bir kaplan postu ve bir yıpranmış kuzu kürk de Martyn'in üst giyim eşyaları içerisindeydi.

Henry Martyn'in eşyalarının listesinde dört kalemi bacağa giyilen giysiler oluşturmaktaydı. Bunların tamamı poturdu. Sekiz poturdan altısı siyah, birer tanesi ise mavi ve beyazdı. Siyah poturlardan ikisi bez, biri çuha olarak kaydedilmişti. Henry Martyn'in geride bıraktığı eşyalar içerisinde ayağa giyilenler de yedi kalemde toplanmıştı. Bunlara baktığımızda Martyn'in on altı çift çorabı, sekiz ayak bezi, on bir siyah sof tozluğu, bir çift çizmesi ve iki çift postalı olduğunu görmekteyiz.

Henry Martyn'in mallarının dökümünde iç çamaşırı olarak bir kalemde zikredilen dört beyaz içlik yer almaktadır. Henry Martyn'in giyimini tamamlayan aksesuarları içerisinde her biri bir kalemde belirtilmek üzere bir küçük sim kemer, yirmi boğaz bezi (kravat), bir halis Farsi saat, bir Acemkari yazı şal, bir şapka bulunmaktaydı. Bu mal dökümünde bazı ev tekstili ürünlere de rastlamak mümkündür. Bunlardan üç çarşaf, bir bez yüzlü yorgan, bir Moskov keteni yüzlü döşek, bir küçük kuş tüyü yastık Henry Martyn'in uyku gereçleri içerisinde; bir masa örtüsü, iki Kütahya bardak, üç kahve kaşığı, bir Saksonya kâse ve tabak, bir kelle şeker kabı, iki bakır tepsi, bir leğen ve ibrik, bir bakır çaydanlık, bir kahve ibriği (cezve) yeme-içme gereçleri içerisinde; bir halı hurç, bir yıpranmış kilim hurç ise saklama gereçleri içerisinde düşünülmelidir. Bunlara ek olarak Martyn, yanında iki kelle şeker de

Tebriz'deki Britanya elçisi Sir Gore Ouseley'e bir mektup yazdı ve ona Henry Martyn'in ölümünü duyurdu. Bu mektubun ekinde Tokat mahkemesi tarafından kayıt altına alınan malların listesini içeren ve altında Tokat naibi Şeyh Mustafa'nın imzası bulunan belge de vardır. Belgeler içerisinde Henry Martyn'in poliçe senedinin İstanbul'da bir Ermeni tüccara bozdurulduğu ve elde edilen paranın onun gömülmesine harcadığını içeren kayıtlara da rastlanmaktadır. Ayrıca Henry Martyn'in yengesi Harriet'e konunun duyurulmasını ve Henry Martyn'in mirasından bazı eşyaların, örneğin Tokat'ta aldığı bir kılıcın kaybolduğuna dair hususları içeren notlar da bulunmaktadır. Henry Martyn Center'in bize nazik bir şekilde ulaştırdığı ve Fransızca çevri konusunda yardımcı olduğu belgeler İngiliz Milli Arşivinde şu kayıtlar altında yer almaktadır. National Archives, London Foreign Office, Embassy and Consulates, Iran. Correspondence of Sir Gore Ouseley. F.O. 248/30 pp.81-84.O. 248/30 pp. 89-93 National Archives, London FO 248/30 pp. 89,90. 93. Bizim kullandığımız Fransızca mektup bu belgenin 91-92. sayfalar arasında yer almaktadır.

bulunduruyordu. Yere serilen beyaz çul ve kilim ile hasıra da sahipti. Bir koşum aleti vardı: İngiliz eğeri ve bir silahı vardı: şemşir. Altı kalem eşyası ise çeşitli notlarının bulunduğu ya da aralarında Fransız Frangi ve İngiliz Poundu içeren kâğıtlardan oluşuyordu.

Martyn'in bu eşyaları ve eşyalar içerisine eklenen 2800 guruşluk poliçe kâğıdı Tatar Hasan Ağa'ya verilmiş ve bu kişi İstanbul'a yollanmıştır.³⁷ Yalnız Fransız konsolosluğuna Tokat naibi Şeyh Mustafa tarafından yollanan belgede Martyn'in defin işlemleri için harcanan 25 guruştan bahsedilmektedir. Bunun dışında arta kalan bir 30 guruş söz konusudur. Anladığımız kadarıyla bu para çeşitli kitap ve defter parçaları içerisinden çıkan paranın toplamıdır ve gene artan 30 guruş Henry Martyn'in malvarlığının bir parçası olarak Hasan Ağa'ya teslim edilmiştir.

c.Henry Martyn'in Mezarı ve Tokat'ta Henry Martyn'i Ziyaret Eden Misyoner ve Gezginler

Henry Martyn'in anıt mezarı 31.1.1926 tarih ve 435/1 sıra no ile Tokat müzesi etnografik eser envanterine alınmıştır. Bu envantere mezarın bulunduğu ve getirildiği yer hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Anıt mezarın ölçüleri: Taban ölçüsü 55x59; yükseklik 20,5; ikinci kademenin taban ölçüleri 47x61;yükseklik 34,5; üçüncü kademe taban ölçüleri 60x82; yükseklik 130; dördüncü kademe taban ölçüleri 37,5x43; yükseklik 130 cm. olarak deftere kaydedilmiştir. Taş anıtın sergilendiği yer olarak müze bahçesi gösterilmiştir. Eserin tanımının yapıldığı bölümde şu bilgilere yer verilmiştir: "*Dört kademedен oluşmuş bir mezar anıtıdır. Taban beyaz damarlı siyah mermerdendir. Dikdörtgen formların köşeleri kesilerek sekizgen form kazandırılmıştır. Üst kısmı içe eğik profillidir. İkinci kademe yine dikdörtgen bir tambur şeklindedir. Bunun köşeleri de sekizgen form kazanacak şekilde kesiktir. Dört geniş yüzünde de dört dilden (Türkçe, İngilizce, Farsça ve Ermenice) Henry Martyn'in biyografisi yazılıdır. Türkçe ve Ermenice kitabe kazanmış, sadece İngilizce ve Farsça kalmıştır. Üçüncü kademe yine siyah beyaz damarlı mermerdendir. Komfovit bir başlık şeklinde düzenlenmiştir. Köşelerinde birer volüt vardır. İçe kavisli alan alt ion kaymaları işlenmiş üst kısmı ise düz eğimli yapılmıştır. Kitabeli parçanın üzerinde saçaklık şeklinde durmaktadır. Dördüncü parça yeşil damarlı beyaz mermerdendir. Yukarı doğru daralan ve üstte kare piramid şeklinde biten bir obelisktir. Her yüzüne birer beyzi formlu çelenk işlenmiştir. Bu çelenklerin içinde yer alan yazılar kazanmıştır. İngilizce bir kitabesi vardır.*"³⁸

³⁷ TŞS 16, 124/3.

³⁸ Bu envanter 14.3.1974 tarihinde Müze asistanı Birsal Özcan tarafından kaleme alınmıştır.

Resim 5. Tokat'ta ayakta kalan tek Ermeni mezarlığı (Eski şehrin kuzeydoğusunda, bugün Örtmeliönü mahallesinin sınırları içindedir. Martyn, büyük olasılıkla 1812'de ilk bu mezarlığa gömülmüştü.)



Nereden getirildiği bilgisine sahip olamadığımız Henry Martyn'ın anıt mezarı uzun yıllar Tokat müzesine ev sahipliği yapan Tokat Gökmedrese'nin bahçesinde birçok Müslüman mezar taşının komşuluğunda koruma altına alınmıştır. Müzenin 2012 senesinde Sulu Sokak'ta restore edilen Bedesten binasına taşınmasıyla birlikte anıt mezar bu binanın hemen önünde gözle görülür bir yere konulmuştur. Envanterden takip edebildiğimiz ve gözlemediğimiz kadarıyla eser orijinal bazı özelliklerini bugün kaybetmiş durumdadır. Eserin dört yüzünde dört dilde Henry Martyn ile ilgili bilgiler olması gerekirken, bugün Türkçe ve Ermenice kısım yoktur. Yine çelenk içerisine kazınmış yazılar da mevcut değildir.

Resim 6. Tokat Müzesi Gökmedrese'de iken 1955'de çekilmiş bir fotoğraf (Resme göre bu tarihlerde Henry Martyn'in anıt mezarının müzenin iç avlusunda yer aldığı anlaşılıyor. -Hasan Erdem Arşivi)



Henry Martyn, Tokat menzihanesinde 16 Ekim 1812'de öldüğünde,

cenazesi Surp Karasun Manuk Ermeni kilisesine teslim edildi. Ermeniler, Henry Martyn'ı şehrin kuzeydoğusunda bulunan ve kiliseye yakın denebilecek, şehrin görece dışında, Kıptilere komşu bir alanda bulunan Ermeni mezarlığına gömdü. Şehirde yaptığımız araştırmada, bugün ayakta bulunan tek Ermeni mezarlığının Örtmeliönü Mahallesinin bitişiğinde olduğunu gözlemledik ve bu mezar gerçekten de şehrin eski konumlanmasında şehrin dışında ve doğusunda kalıyordu. Bu açılardan bakıldığında Henry Martyn'ın ilk gömüldüğü mezarlık bugün ayakta gözükmemektedir.

Martyn'ın ölümünden bir sene sonra İngilizlerin Bağdat'taki siyasi temsilcisi olarak gösterilen Claudius James Rich adında bir hayırsever onun ilk mezar taşını diktirdi. Hikâyenin bundan sonraki kısmını Tokat'ı ziyaret eden çoğu misyoner seyyahların gözünden takip edelim:

Eli Smith ve H. G. O. Dwight 1830'da Doğu Anadolu, Ermenistan ve Kuzey İran'ı Amerikan Board misyoner teşkilatı için keşfe çıktılar ve araştırmalarını iki ciltlik bir kitapta yayımladılar.³⁹ Onlar aynı zamanda, Tokat'a da uğradılar ve Henry Martyn'ın mezarını ziyaret ettiler. Kitaplarında, Henry Martyn'ın mezarı hakkında Eli Smith şu gözlemlerine yer verdi⁴⁰:

“Tokat'tayken İran'dan İngiltere'ye dönüş yolunda 1812 senesinde bu yerde ölen Aziz Henry Martyn'ın türbesini ziyaret etmenin melankolik zevkine erişmiştim. Cesedi Karasun Manuk⁴¹ Ermeni Kilisesi'nin büyük mezarlığında gömülüydü ve Bağdat'ın geç İngiliz sakinlerinden Claudius James Rich tarafından dikilen bir anıtla örtülüydü. Üzerindeki farklı Latin yazısı, onu çevresinde yatan diğer mezarlardan ayırıyordu.”

Tokat'tayken Mr. Smith American Board Misyoner Teşkilatı'ndan Rufus Anderson'a bir mektup yazdı. Mektubun üzerinde 1 Haziran 1830 tarihi vardı. Bu mektupta Martyn ile ilgili bazı ilginç noktalara da işaret etti. Mektubun girişinde İstanbul'dan Tokat'a kadar geçen yolculuğa değinen Smith, sonra Martyn'ın mezarına gittikleri mektubun yazıldığı güne döner ve araştırmalarının sonucunu şu ifadelerle kaleme alır⁴²:

³⁹Amerikan misyonerlerinin Türk toprakları üzerindeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Elizabeth W. Shelton, *Faith, Freedom, and Flag: The Influence of American Missionaries in Turkey on Foreign Affairs: 1830-1880*, Doktora Tezi, Georgetown University, Washington 2011.

⁴⁰Smith, Eli, *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia*, vol. 1, Boston 1833, s. 100-101; Smith, Eli ve Dwight, H.G.O., *Missionary Researches in Armenia*, London 1834, s. 44.

⁴¹Karasun Manuk (Kırk Çocuklar), Sivas'ta şehrin batı tarafında Kayseri kapısına yakın, Ermenilere ait geniş bir mezarlıktır. Bu adla görkemli bir kilise de vardır. Bogos Natanyan, *Sivas 1877*, yay. haz.: Arsen Yarman, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 292.

⁴²Eli Smith'in Rufus Anderson'a yazdığı mektup için bkz.: Sargent, *age*, s. 446-448. Eli Smith, 1829'da Osmanlı Devleti'nden henüz bağımsızlığını elde etmiş olan Yunanistan'da Rufus Anderson'la birlikte çalışmıştı.

“Bugün o kusursuz ve fedakâr misyonerin mezarını ziyaret ettik. Ölümünden bahseden biyografisinden hareketle, gömülü olduğu yeri düzgün bir şekilde bulabilmekte bazı güçlükler yaşayabileceğimizi daha önceden tahmin etmiştik. Fakat burada bunu bize anlatabilecek birilerini bulduk ve derhal şehrin kuzeydoğu sınırındaki Karasun Manuk (kırk çocuklar) Kilisesinin yakınlarındaki asıl Ermeni mezarlığına yönlendirildik. Rahip, yalnız bir Latin yazısıyla çevredeki Ermenilerin mezarlarından ayırt edilebilen mezar taşını burada bize gösterdi.

Onu gömen mahalli papazdan onun ölümüyle ilgili bazı bilgiler almayı ummuştuk, fakat rahip ölmüştü ve şimdiki memur bize sadece 2 Ermeni tüccarı ve Henry Martyn'in mezar taşını kopyalayan bazı İngiliz beyefendileri önerebildi. Bununla birlikte, kendilerini araştırma yaparken bulduğumuz bu İngiliz beyefendiler, onun postahane de öldüğünden daha fazla bir şey bilmiyorlardı.

Martyn hakkında bize bilgi verebilecek eski menzilci ölmüştü. Onun ölümünden sonra menzihanenin başında bulunan ve şimdi başka bir resmi görevde olan dikkatsiz yaşlı Türk'ü bulduk. Sorularımızı yanıtlamakta, kendisini zor durumda hisseden az hevesli biriydi. Sadece hatırladıklarından şunu açıklayabildi: Martyn menzihaneye ulaştığında hastaydı. Bazı Ermeniler ona ilaç getirmişti. Geldiğinden sonra 4-5 gün içerisinde ölmüştü. Kendisiyle seyahat eden Tatar ağırlığını İstanbul'a götürmüştü. Menzilcinin onu Martyn'in biraderi farz ettiği bir İngiliz Martyn'in ölümünden 1-2 sene sonra şehre tek başına gelmiş ve mezarına bir anıt dikmişti. Menzilci Martyn'in menzihanede ve vebadan öldüğünden öte fazla bir bilgi sahibi değildi.

Menzilciden ayrıldıktan sonra, bize büyük olasılıkla bilgi verebilecek bir başka Ermeni tüccara yönlendirildik. Konuşmalarımızdan Martyn'i bizzat görmediğini anladık fakat bu Ermeni tüccarın kuzeni hastalığında Martyn'le ilgilenmişti. Bu kuzen de şu an ölüydü ve Ermeni tüccar bize şu bilgileri verebildi: Bir günde yüzleri öldüren ve sonradan şiddetini artıran veba çok korkunçtu ve bu şartlar altında hiçbir Ermeni'nin Martyn'i evine kabul etmesine olanak yoktu. Martyn'in vebadan dolayı menzihanede ölümü beklemekten başka çaresi yoktu. Bir yıl sonra Bağdatlı bir seyyah kitabeyi yazdı, mezarın yapıldığından emin olabilmek için bir adam bırakarak anıtın yapılması için gereken parayı bıraktı. Martyn'in ölümü hakkında edinebildiğimiz bilginin hepsi buydu. Sınırlı da olsa bu bilgileri toplamak için az çaba göstermedik.”

1835'de İngiltere'den yola çıkan William J. Hamilton yolu üzerindeki Tokat'a da uğramış ve vatandaşı Martyn hakkında eserinde şu kısa bilgiyi vermiştir:⁴³

“Tokat adı, bitmek bilmeyen çabasıyla yorgun düşen Henry Martyn'in

⁴³William J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, vol. 1, London 1842, s. 351.

son nefesini verdiği yer olarak misyonerlerin hatırlarında sevimli bir yer edinmiştir...”

1812’de Portland, Maine, ABD’de doğan ve yaklaşık yedi yıl ABD için Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetleri sürdüren ve çeşitli araştırmalar yapan Horatio Southgate 2 Ağustos 1841’de Tokat’a da uğramış ve Henry Martyn hakkında şu notları kaydetmişti:⁴⁴

“Birisi, kalıntıları iyi bir ahret umuduyla burada uyuyan ve gerek İngiltere ve gerekse Amerika’da putperest ulusların lehine etkisi büyük coşkun bir uyanış başlatan bir örnek olan adamın farkında olmadan geçemez. Tokat’ta ilk ziyaretlerimden biri Henry Martyn’in mütevazı mezarına oldu. Bu mezar Ermeni mezarlıklarından birinde uzanıyordu. Şehrin doğu tarafında, şehrin nüfusunun barındığı yerlerin oldukça ötesindeydi. Kendisini çevreleyen binlerce mezara nazaran alçak bir mezardı ve bilhassa onu aramayan biri, onu fark etmeden geçebilirdi. Onu ayırt edebilecek şeyler üzerindeki yazı ve belki ölçüleriydi. Ölçü 3,5 feet⁴⁵ uzunluğundaydı. Taş yerde düz bir şekilde duruyordu ve üzerinde şunlar yazılıydı.”

REV. VIR.

GUG. MARTINO.

SACER. AC. MISS. ANGLO.

QUEM. IN. PATR. REDI.

DOMINUS.

HIC. BERISAE. AD. SB. VOC.

PIUM. D. FIDEL. Q. SER.

A.D. MDCCCXII

HUNC. LAP. CONSAC.

C.J.R.

A.D. MDCCCXIII⁴⁶

⁴⁴Horatio Southgate, *Narrative of a Visit to the Syrian [Jacobite] Church of Mesopotamia; With Statements and Reflections upon the Present State of Christianity in Turkey and the Character and Prospects of the Eastern Churches*, New York 1844, s. 257-259.

⁴⁵Feet İngiliz uzunluk ölçüsü footun çoğuludur. Türkçe karşılığı ayaktır. Bir foot 30,48 cm.dir. Buna göre 3,5 feet 91,44 cm’dir.

⁴⁶Bu mezar kitabesi Latince ve şifrelidir. Kitabenin Latince tam açılımı şu şekilde olmalıdır: “*Reverendo viro, Guglielemo Martino, Sacerdoti ac Missionario Anglo, quem in Patriam redientem, Dominus, hic Berisae, ad suam beatudienem vocavit, pium, doctum, f,delemque servum, A. D. MDCCCXII.Hunc lapidem conscravit (consacravit) C. J. R. A.D. MDCCCXIII.*” Burada Henrico olması gereken Hristiyan isminde yanlışlık yapılmış olmalıdır. Berisa Tokat’ın eski adıdır ve C. J. R. Bağdat’taki Britanya temsilcisi Claudius James Rich’tir. Latince açılım Horatio Southgate’dan alınmıştır. Southgate, *age*, s. 258.

Mezarlık, şehri doğuya bağlayan ve şehre yukarıdan bakan bir tepenin yamacındaydı. Tepenin eteğinde geniş bahçeler vardı. Sağa doğru gittikçe nehrin bir görüntüsü göze ilişiyordu. Şehri çevreleyen dağlara eşit mesafedeki bu dere şehrin kuzey kesiminde bir vadi boyunca akıyordu.

İncelemeler yaptım, fakat misyonerin hastalığı ve ölümü dışında hiçbir şey öğrenemedim. Hatırladığım biri, yaşlı bir adam, onu kendi ülkesine dönen bir prensin oğlu olarak tanımlamıştı. Oysa, o taşın altında yatan o değerli ve dindar insan hakkında ne kadar az şey bildiğinin farkında bile değildi! Henry Martyn'in Fars Müslümanları için yaptığı işler, bende, aralarında öldüğü Tokat'ın Müslümanlarını incelemem konusunda önemli bir merak uyandırdı....⁴⁷

1841'de Geroge Fowler *Three Years in Persia* adlı eserini yazdı. Bu eserin bir bölümü bütünüyle Henry Martyn'in anılarına ayrılmıştı. Martyn'in Eçmiyazın ve İran'daki anlarına geniş yer ayıran Fowler, Henry Martyn'in Tokat'taki durumuna ilişkin kısa bilgilere de yer vermişti.⁴⁸

"İran'a giderken Erzurum'da kendisinden Martyn hakkında ilginç ayrıntılar duyduğum bir İtalyan doktorla karşılaştım, bu kişi daha sonra paşanın hizmetinde çalışmıştı. Vatandaşımızın şehre varış zamanında ve 16 Ekim 1812'de meydana gelen ölümünde Tokat'taydı. Fakat ölümün vebadan mı yoksa Tatar'ın acımasız muamelesinin neden olduğu aşırı yorgunluktan mı kaynaklandığına karar veremiyordu. Kalıntıları insanca Ermeni mezarlığına defnedilmişti ve kısa süre içinde olay unutulmuştu. Birkaç sene geçtikten sonra, İstanbul'daki Britanya elçisinin isteği üzerine bir beyefendi onun anısına bir taş dikti ve Ermeni rahibine bu amaç için mezarı araması için başvuruda bulunuldu. Bundan sonrasını pek de hatırlıyor gibi değildi. Bir Frenk, yabancıнын mezarı üzerindeki yazıdan ayırt edebildiğini anımsıyordu. Mezarın üzerinde şu anda yalnız merhumun adı, yaşı ve ölüm tarihi yazılıydı."

Canterbury başpiskoposu ve Londra piskoposundan Kürdistan'ın nasturi aşiretlerine özel bir görevle gönderilen Bombay vaizi George Percy Badger, 1842'de Tokat'ı ziyaret etti. Hristiyan cenazelerindeki törenleri gerçekleştiren Ermeni papaz tarafından Henry Martyn'in ilk türbesine götürüldü. Bayan Badger mezar taşının çevresinin vahşi çiçeklerle çevrili olduğunu gözlemlerken, kocası tanrıya yakardı ve cahil Müslümanlar arasında çalışma konusunda kendisine cesaret ve güç vermesi için gizlice yakardı.⁴⁹

⁴⁷Southgate, *age*, s. 258-259.

⁴⁸George Fowler, *Three Years in Persia*, Londra 1841, s. 110-131.

⁴⁹George Smith, *age*, s. 527. 1842'de Tokat'ı ziyaret edenler içerisinde Suriye'ye gönderilen bir İngiliz misyoner daha vardı. Bu kişi J. P. Fletcher'den başkası değildi. Fletcher de yukarıda zikredilen Ermeni papaz tarafından Ermeni mezarlığına götürüldü. O görüşlerini şu şekilde dile getirdi: "Grek Kilisesini terk ederken, kendisiyle yolda karşılaştığımız bir Ermeni papazın eşliğinde Ermeni mezarlığına doğru yürümeye devam ettik... Ana vatanına dönerken hemşerilerinden uzak ve Tokat'ta ölen talihsiz

Resim 7. Henry Martyn'in American Board Misyonu Bahçesindeki İkinci Anıtmezarı (Henry John van Lennep'ten Alıntı-Hasan Erdem Arşivi)



1830'da misyonerlerinin raporlarını (Eli Smith ve H. G. O. Dwight'in) dikkate alan Boston'daki American Board, onlardan on dört ve Henry Martyn'in ölümünden otuz iki sene sonra Tokat'ı ziyaret eden ilk misyoner olan Dr. Henry John van Lennep'i Tokat'a yolladı. Aşağıda Lennep'in Henry Martyn ve mezarı ile ilgili gözlemleri ve yaptıkları kendi sözlerinden aktarılmıştır⁵⁰:

“...Ve onun ölümüyle ilgili bütün bilinen hatıralarının yazarının kısa

misyoner Martyn yabancılarla çevrelenmişti ve kendisini merhametsiz bir şekilde oradan oraya hızla sürükleyen yanındaki tatarın vahşetine maruz kalmıştı. Bununla birlikte fukara Ermeniler ellerinden geleni yaptılar; ona ölüm döşeğinde baktılar ve cenazesi için gereken son vazifeleri, Hıristiyan inancının gerektirdiği şeyleri yerine getirdiler. Ona saygının bir gereği de türbesini yapmaya yardımcı olmaktı ve Tokat Hıristiyanlarının elleri uzak adadan bir yabancıнын mezarını yeşillendirdi ve bakımını yaptı. Bize eşlik eden Ermeni papazı bir müddet başlığını çıkarmadan mezarın başında dua ile meşgul olarak ayakta durdu. Biz dönmek üzereyken, “Hazret-i İsa'nın şehidi olduğunu, ruhunun barış içinde dinlenebileceğini” belirtti. Mezarın yanında birkaç yabancı çiçek yeşeriyordu. Bunlardan birini kopardım ve şehidin yattığı yerin bir anısı olarak sakladım.” Fletcher kitabındaki düşünceleri ile Ermenilerin Martyn için yaptıklarına minnettarlığını göstermiş ve diğer birçok seyyah ve misyoner gibi o da Martyn'in ölümünde Tatar'ın aceleciliğine işaret etmiştir. Martyn'i Hz. İsa'nın şehitlerinden biri olarak nitelemiştir. Fletcher'in Henry Martyn hakkında yazdıkları için bkz. : J. P. Fletcher, Notes From Nineveh, and Travels in Mesopotamia, Assyria and Syria, vol. 1, London 1850, s. 100-101.

⁵⁰Henry John van Lennep, *Travels in Little Known Parts of Asia Minor*, vol. 1, London 1870, s. 166-174; Henry John van Lennep, *The Grave of Henry Martyn*, New York 1863, s. 1-16.

paragrafında özetlediği şu bilgidir: “Tokat'ta 16 Ekim 1812'de ya vebaya yenik düşerek ya da son kelimelerini kaleme alırken kendisini iyice zayıflatmış ve bu karmaşık ortamda zayıf düşmüş ve ruhunu kurtarıcısının ellerine teslim etmiştir.

Tokat'a ilk ziyaretim 1844'teydi. Şehre vardığımızda dikkatimizi yönelttiğimiz ilk şey Henry Martyn'in mezarı oldu. Onun yattığı Ermeni Mezarlığı şehrin hemen dışındaydı ve şehrin en doğu ucunu oluşturan yoksul Çingene mahallesinin yanındaydı. Mezarlık, doğusunu çeviren yüce kayalıkların ve balçık kütlelerinin yamacında çok verimsiz ve viran bir yerd. Mezarlıktaki mezarların arasında türemiş sık otlar dışında buranın tek yeşilliği susuzluktan neredeyse kurumak üzere olan iki bodur armut ağacından ibaretti.

Merhum misyonerler, Smith ve Dwight, 1830'da Tokat'ta birçok kişi tarafından bilinen mezarı buldu. Aradan 14 sene geçmeden, mezarın yerini belirlemek için çalıştım. Mezarlığa yakın kilisenin zangocu⁵¹ bana bu konuda hiçbir bilgi vermedi ve bu yüzden tek başıma mezarı aramak üzere onun yanından ayrıldım. Yola en yakın yerde uzanan mezarlardan başlayarak tepeye doğru yürüdüm. Sırayla her bir mezarı inceledim. Yamacın ulaşılabilen sarp yerlerinin dibine kadar her bir mezarı gözden geçirdim. 20x40 inç⁵² boyutlarında bir taş parçası ile karşılaştım. Bu taş parçası aşağıdaki kitabeyi üzerinde taşıyordu:

REV. VIR.
GUG. MARTINO.
SACER. AC. MISS. ANGLO.
QUEM. IN. PATR. REDI.
DOMINUS.
HIC. BERISAE. AD. SB. VOC.
PIUM. D. FIDEL. Q. SER.
A.D. MDCCCXII
HUNC. LAP. CONSAC.
C.J.R.
A.D. MDCCCXIII

İlk ziyaretimden on sene sonra, transit bir ziyaretçi olarak değil fakat ve kendimin ve ailemin şehirde daimi mukim olması amacıyla Tokat'taydım. Küçük bir grubumuz, gecikmeksizin, kutsanmış yeri tamir ettik. İlk ziyaretimde yaptığım doğru çizim ve anının rehberliğinde kısa süre içerisinde mezarın bulunduğu yerdedik. Fakat son birkaç yılda mezarlıkta fark edilir bir değişiklik yaşanmıştı. Görmeyi umduğumuz kitabeli mezar taşı yerine çakıllı ve kumlu düz bir yüzeyle karşılaştık. Yüzey otlarla kaplıydı ve ortada taş ya da tümsek

⁵¹Zangoç: Çan çalan kişi.

⁵²50,8x101,6 cm.

belirtisi de yoktu. Bununla birlikte, hataya yer bırakmayacak şekilde çevreye ilişkin hatırlatıcı izler kalmıştı. Kaba bir el mezar taşını yerinden alıp yakındaki bir binanın duvarının inşası için kullanmış olabilir miydi? Bu, kuralsız bölgelerde sıkça karşılaşılan bir durumdu. Buna inanmak istemiyordum. Zangocu çağırdım. Gösterdiğim yeri kazmasını emrettim. Eski mezar taşının bir köşesi yüzeyden iki feet⁵³ derindeydi. Toprak ve çöp on kış boyunca yağışın etkisiyle birikmişti. Buranın gelecekte daha az dolacağını umarak mezarı ve çevresini temizledik. Ne var ki bir sonraki bahar mezarı ziyaret ettiğimizde mezarı yine eski halinde bulduk.

Yukarıdaki derelerin akış yönünden dolayı bu olumsuzluğu önlemek zor olacaktı. Kış sellerinin yönünü değiştirebilecek belirli ölçülerde bir duvar yapılabilir miydi? Bir kâfir için çok ayırt edici bir özellik olarak görülecekti. Çingen çocuklar daha sonra ona zarar verebilirdi.

Bundan biraz zaman sonra, yakın dostum Aziz Mr. Young'a misyoner şehidin adıyla kutsanan Tokat şehrinde ve yakın köylerdeki faaliyetlerimizi yazıyordum. Mr. Young kısa bir zaman sonra bana cevap yazdı. Benim, bu konuyla bizzat ilgilendiğini, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın misyonerlerinin yöneticileri ile durumu görüştüğünü belirtti. Young, onların uygun bir abide dikmek için bir kaynak ayıracağını da sözlerine ekledi. Yine Young, gömülü yerdeki kalıntıları misyon arazisine taşımayı ve anıt için bir model önerilmesini arzuluyordu.

Cevabımda, yakınlardan iyi mermer temin edilebileceğini ve işçiler yeteneksiz olsa da iyi yönlendirilirse başarı sağlanacağını, böylece İngiltere'den Tokat'a bir anıtın yollanması riskinin ve masrafının ortadan kalkacağını ilettim. Önerilen yapının bir çizimini ilgililere gönderdim. Anıt dört yüze sahip olacaktı. Fakat her bir yüzünde farklı dillerde aynı ifadelere yer verilecekti. Böylece herkes bu onurlu kaydı okuyabilecekti. Kitabenin kendisi onlar tarafından tasarlandı.

Anıtın kesim işi o kadar kolay olmadı. İşçilere örnek olsun diye, önce tahtadan küçük bir model kesildi fakat işçiler bu modeli kavrayamadı. Onları bizzat yönetmek ve kesilecek yerleri doğrudan göstermekten başka çıkar yol kalmamıştı. Epey uzun süre ve çalışmadan sonra onun tamamlandığını görmekten ve onu görenlerin takdirini toplamaktan mutlu oldum.

Diğer adım kalıntıları kaldırmaktı. Şehir yöneticisinden ve Ermeni piskoposundan izin aldıktan sonra Dr. Jewett'le mezarlığa gittik. Taşı yerinden oynattıktan sonra, herhangi bir kalıntıya rastlayana dek aşağı doğru iki feet kazdık. Mezarın üstüne bir taş dikilinceye kadar, buradaki insanların aynı mezar yerine birbiri ardına ölülerini gömdüklerinin farkında olarak, ölüm zamanından mezar taşı dikilene kadar geçen bir sene zarfında orada gömülü insanların kemikleriyle karşılaşmaya hazırдық. Ve gerçekten bu doğrulandı. İlk

⁵³ 60,96 cm.

bulunan ceset kalıntılarının kadın ve çocuklara ait olduğu doktor meslektaşım tarafından belirlendi. Bunlar dikkatlice çıkarıldı ve biz, aşağı yukarı bir feet⁵⁴ derinliğe ait kalıntularla karışık olan toprağı kazmaya devam ettik. Bu noktaya ulaştıktan sonra farklı karakterde bir insan iskeletinin parçalarına ulaştık. Tabut yoktu, çünkü doğulular asla kullanmazdı. Henry Martyn bir an önce toprağı karışın diye elbette tabutsuz gömüldü. Düzensiz şekilde kemikler uzanıyordu, açıkçası, birkaç uzun kemik, kafatasının sağ tarafı, alt çenenin büyük kısmı. Bunlar hiç şüphesiz araştırmamızın gerçek nesnelerydi. Onları dikkatlice bir kenara koyduk ve açıkça eski tarihli olan, karışık insan kemikleri kümesi görülen toprağın diğer bir katmanını kazmaya devam ettik. Benzer tarzda bunları da aldıktan sonra, zangocun küreğiyle ulaşılabilen en dibe kadar kazmayı sürdürdük.

Durduk ve aşağıdaki gibi derin derin düşündük: Çok uzun yıllar önce garip bir yabancıнын cesedi için bir mezar gerekiyordu. Onlar bu yeri seçtiler ve önceki arkadaşlarının (mezar) bütün bakiyeleri geleneğe göre toplandı. Zemine küme halinde yerleştirildi. Dikkate değer toprak örtüsüyle kapatılan bu mezarlar İngiltere'nin soylu çocuklarından birinin kutsal kalıntıları altına zemine toplu bir şekilde yerleştirildi. Martyn'in kalıntıları bunun üzerine kondu. Mezar kapatıldı. Bir yıllığına işaretsiz bir şekilde bırakıldı ve onun sinesine bazı toplumdan itilmiş kişiler-dul bir kadın, ihmal edilen bir yetim- konulmuş ve misyonerin dinlenme mekânını paylaşmıştı.

Değerli kalıntılar daha sonra saygılı bir şekilde alındı, misyon arazilerine götürüldü ve üzerine abide dikildi. İsmi kazanmış bir çelenkle çevrili olup, taşın dört yüzündeki yazılar sırasıyla İngilizce, Ermenice, Farsça ve Türkçe olarak kazanmıştı. Anıtın kitabesi şu şekildedir: ”

CHAPLAIN OF THE HON. EAST INDIA COMPANY,
BORN AT TRURO, ENGLAND, FEBRUARY 18, 1781,
DIED AT TOKAT, OCTOBER 16, 1812.

HE LABOURED FOR MANY YEARS IN THE EAST, STRIVING TO
BENEFIT MANKIND BOTH IN THIS WORLD AND THAT TO COME.
HE TRANSLATED THE HOLY SCRIPTURES INTO HINDOSTANEE
AND PERSIAN,
AND PREACHED THE GOD AND SAVIOUR OF WHOM THEY TESTIFY.
HE WILL LONG BE REMEMBERED IN THE EAST, WHERE HE WAS
KNOWN AS A MAN OF GOD. ”⁵⁵

⁵⁴30,48 cm.

⁵⁵Henry Martyn'in mezar anıtındaki yazının Türkçesi şu şekildedir: “Doğru Hint Şirketi'nin Saygıdeğer Vaizi, 18 Şubat 1781'de İngiltere Truro'da doğdu, 16 Ekim 1812'de Tokat'ta öldü. Hem bu hem de gelecek çalışmasında insanlığa yararlı çaba sarf ederek doğuda uzun yıllar hizmet verdi. Kutsal metinleri Hinducaya ve Farsçaya çevirdi ve inandıkları Allah ve kurtarıcı hakkında telkinde bulundu. Allah'ın adamı olarak bilindiği doğuda uzun süre hatırlanacaktır.”

Henry Martyn'ın ölümünün üzerinden neredeyse bir asır geçmişken Tokat'a uğrayan ve W. J. Childs'ın Henry Martyn hakkındaki bilgileri ve derlemeleri önekilere oranla daha zayıf kalmaktadır. Childs Henry Martyn hakkında şu cümleleri kurmuştur⁵⁶:

“Bazı İngilizler için, Tokat, az da olsa ilgi uyandıran bir özelliğe sahiptir. Geçen yüzyılın erken zamanlarında Hindistan'da gerçekleştirdiği misyonerlik faaliyetleriyle oldukça iyi bilinen Henry Martyn bu kasabanın bir bahçesinde gömülüdür. İngiltere'ye geri dönüş yolculuğunda burada ölmüştür. Sivas'ta, az bilindiğini düşündüğüm bu kişi hakkında ayrıntılı bilgi veren bir broşüre rastladım. Öldüğünde tanınan biri değildi ve arkadaşsızdı. Vücudu kasabanın üzerindeki tepelere gömülmeden atıldı. Sonradan onun ağarmış kemikleri sonunda Tokat Protestan Kilisesi'nin eski bir papazı tarafından düzeltildi ve ona ait bir anıtın görüldüğü kilise bahçesine gömüldü.”

Resim 8. Henry Martyn'ın Lennep Gözetiminde Yapıtılan Anıt mezarı (George Smith'ten alıntı)



Anlaşılan o ki, Tokat'ta Henry Martyn'ın iki mezarı ve iki mezar taşı olmuştu. Bunlardan birincisi ölümünün hemen ardından; ikincisi ise ölümünden neredeyse 43 sene sonra 1855'lerde yaptırılmıştı. Mezarı ilk başta Ermeni mezarlığındaydı. Sonra, Amerikan misyonunun bahçesine taşınmıştı. Kemikleri Tokat toprağında kalsa da anıt mezarı 1926'da Gökmedrese'nin, 2012'de

⁵⁶ W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, London Edinburg 1917, s. 117.

ölümünün 200. yılında 3 Mart 2012'de Bedesten'in girişine yerleştirilmiştir.

Resim 9. Henry Martyn'in anıt mezarı (2012'deki durumu)

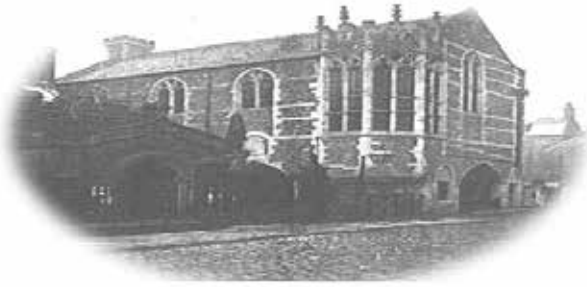


IV. Henry Martyn Üzerine

Henry Martyn'in çevirdiği İnciller, çalışma nüshaları, mektupları ölümünden sonra birçok defa basıldı. Hakkında kitaplar yazan Hristiyanlar kendisi için Muhammed'in topraklarında ilk modern misyoner yakıştırmasını yaptı.

Henry Martyn bugün Cambridge'de Holy Trinity Church (Kutsal Teslis Kilisesi) bitişiğinde bulunan ve 1880'lerde inşa edilen Henry Martyn Hall ile hatırlanmaktadır. Bu bina ve yine Westminster Koleji içerisinde bulunan Henry Martyn Merkezi misyonerler için oldukça önemlidir. Martyn adına Cambridge Üniversitesi'nde bir de kütüphane bulunmaktadır. Ayrıca 1930'da Hindistan Lahor'da Henry Martyn İslami Araştırmalar Merkezi kurulmuştur. Bu merkez şu an Haydarabad şehrine taşınmış olup bölgede misyonerlik faaliyetlerinde bulunanların eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan Henry Martyn adı hem Avrupa hem de Asya kıtasında yaşamaya devam etmektedir.

Resim 10. Henry Martyn Center (Cambridge)



Resim 11. Henry Martyn (Henry Martyn Center Kütüphanesi Arşivi'nden)



KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

16 Numaralı Tokat Şeriye Sicili

Seyyah ve Misyonerlerin Basılı Kitapları

Carlyon, Clement (M. D.), *Early Years and Late Reflections*, London 1856.

Childs, W.J., *Across Asia Minor on Foot*, London 1917.

Fletcher, J.P., *Notes from Nineveh and Travels in Mesopotamia, Assyria and Syria*, vol. 1, London 1850.

Hamilton, William J., *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, vol. 1, London 1842.

Sargent, John, *A Memoir of the Rev. Henry Martyn*, Third Edition, Boston 1836.

Shelton, Elizabeth W., *Faith, Freedom and Flag: The Influence of American Missionaries in Turkey on Foreign Affairs, 1830-1880*, Doktora Tezi, Georgetown Üniversitesi, Washington 2011.

Smith, Eli, *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia*, vol. 1, Boston 1833.

Smith, Eli ve Dwight, H.G.O., *Missionary Researches in Armenia*, London 1834.

Smith, George, *Henry Martyn Saint and Scholar First Modern Missionary to*

the Mohammedans, The Religious Tract Society, London 1892.

Southgate, Horatio, *Narrative of a Visit to the Syrian [Jacobite] Church of Mesopotamia*, New York 1844.

Morrier, James, *A Journey Through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople in the years 1808 and 1809*, Boston 1816.

Van Lennep, Henry John, *Travels in Little-Known Parts of Asia Minor*, vol. 1, London 1870.

Van Lennep, Henry John, *The Grave of Henry Martyn*, New York 1863.

Henry Martyn Center'in Gönderdiği Materyaller

MAR 4/1 Bennett, Clinton, In Dialogue with Truth: A Critical Biography of Henry Martyn, The Bulletin of the Henry Martyn Institute of Islamic Studies, vol. 16: 1-2 (Jan-June 1997).

MAR 4/16 Hallihan, C.P., Henry Martyn, Scholar Missionary, Bible Translator, Living Epistle of Grace and Truth, Quarterly Record, The Magazine of the Trinitarian Bible Society, Part I (Jan-Mar 2003), Part II (April-May 2003).

MAR 4/17 Kings, Graham, The Legacy of Henry Martyn.

MAR 5/7 Copy of David Livingstone's speech in Senate House, Cambridge, 1857.

MAR 5/8 Copy of the Print of Henry Martyn given by Graham Kings to the Henry Martyn Centre at his last Trustee's meeting, 22 June 2000. (along with another portrait of H. M.)

MAR 5/10 Articles Relating to the Henry Martyn Hall and Library.

MAR 5/12 Copies of two portraits of Henry Martyn. Copy of Picture of Henry Martyn's first Muslim Convert to Christianity in India. Abdel Masih.

MAR 5/14/4 Plaque on the wall of the Church in remembrance of Henry Martyn.

MAR 7/36 Shiraz, 20 March, 1812 to the Revd. Daniel Corrie on board ship the Dover Castle, Sancor. Nearly illegible.

MAR 9/1 Isaac Morrier to Sir Gore Ouseley, Ambassador to Persia, Tabriz. Constantinople, 5 November 1812.

Türkçe Yayınlar

Açıkel, Ali, "Osmanlı Ulak-Menzilhanesi Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhanesi (1690-1840)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt: 19, sayı: sayı:2, Aralık 2004, s. 1-33.

Beşirli, Mehmet, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Yayını, Tokat 2005.

Natanyan, Bogos, *Sivas 1877*, yay.haz.: Arsen Yarman, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008.

EKLER:

EK-1: Henry Martyn’in Mirasını ve Polişe Senedini İçeren Mahkeme Kaydı (TŞS. 16, s. 124’ten alındı)

[Handwritten Ottoman Turkish text, likely a court record or inventory, written in a cursive script. The text is dense and covers most of the page.]

Acem Şâhı kıbelinden Asitane-i Aliyye Canibine me'mûriyetle irsâl olunân İngiliz milletinden Mister Martin nâm kefer'e yanına hâlâ Erzurum Vâlisi Emin Paşa hazretleri tarafından terfîk buyurılan Tâtâr Hasan Ağa ile mesfûr hasta olduğı hâlde medîne-i Tokat menzihanesine duhûl ve vusulünde kendi talebiyle indinde mevcûd eşyâlar ma'rifet-i şer' ve emîn-i beytül-mâl olan medîne-i mezbûre voyvodası şerâfetlü Salih Ağa re'yleri ve inzimâmıyla tahrîr ve defter olunduktan iki gün mirûrunda helâk olmağıla iki bin sekiz yüz guruş bir kıt'a poliçe temessükü ile aynı eşyâsı merkûm Tâtâr Hasan Ağa'ya teslîmen irsâl olunan defter-i müfredâtıdır ki ber-vech-i âtî zikr olunur. Hurrere fi'l-yevmi'l-aşer şehri-Şevvâl li-sene seb' a ve işrîn ve mi'eteyn ve elf. (Tarih H. 10 Şevval 1227/M. 17 Ekim 1812)

Polişe temessükü ve aynı eşyânın

EŞYANIN								
Nosu	Adedi	Adı	Nosu	Adedi	Adı	Nosu	Adedi	Adı
1	1	Siyah sof biniş	19	3	Çarşab	37	2	Leğen ve ibrik

2	1	Hind bezi gömlek	20	8 çift	İplik çorâb	38	1	Nühâs çaydanlık
3	3	Sagîr siyah sof entarîl	21	4	Beyaz içlik	39	1	Hasır
4	3	Siyah potur	22	2	Beyaz ve ma'î potur	40	1	Kahve ibrik
5	2	Siyah ve bez potur	23	15	Def'a muşamma derûnunda sarılı kefere kitâbı ve defter	41	1	Bez yüzü yorgan
6	5	Siyah sof yelek	24	2	Kütahya bardak	42	1	Moskov keteni yüzü döşek
7	11	Siyah sof tozluk	25	3	Kahve kaşığı	43	1	Halis fârisî sâ'at
8	8	Ayak bezi	26	1	Sahsonya kâse ve tabak	44	1	Acemkârî çiçekli yazı şâl
9		Evrâk-ı perişân muşamma derûnunda defâtir ve kefere kitâbı	27	1	Kelle şeker kâbı	45	1	Köhne kuzu kürk
10	15	Def'a muşamma derûnunda zühûr iden kefere kitâbı	28	2	Nühâs tebsi	46	1	Sagîr kuş tüyü yasdık
11	1	Sagîr sim kuşak ma'a kolan	29	2	Kutu derûnunda kelle şeker	47	1	Syah aba
12	1	Acemkârî çit entari	30	1	Kâliçe hûrc	48	1	Şabka
13	4 çift	Acemkârî çorâb	31	1	Köhne kilim hûrc	49	3	Def'a kefere kitâbı
14	3	Bez	32	1	Çuha	50	1 çift	Cizme

		gömlek			siyah potur			
15	1	Acemkârî kutnî entari	33	4 çift	Bez çorâb	51	2 çift	Postal
16	1	Yüz örtüsü	34	5	Def'a muşamma sarılı kefere kitâbı	52	1	İngiliz eğeri
17	20	Boğaz bezi	35	1	Kablân posu	53	1	Şemşir
18	7	Def'a bez gömlek	36	1	Beyaz çul ma'a kilim	54		Boğça derûnunda defter ve poliçe kâğıdı

Mesfûrun Tâtâr Hasan Ağa ile Asitane-i Aliyye'ye İrsâl Olunan Eşyası'nın Aklâmıdır

Acem Şâhı kıbelinden me'mûriyetle Asitane-i Aliyye'ye irsâl olunan İngiliz milletinden Mister Martin nâm kefere yanına hâla Erzurum Vâlisi Emin Paşa hazretleri tarafından terfîk buyurulan Tâtâr Hasan Ağa ile mesfûr hasta olduğu hâlde medîne-i Tokat menzilhânesine duhûl ve vusûlünde kendi talebiyle indinde mevcûd eşyası ma'rifet-i şer' ve emîn-i beytü'l-mâl olan medîne-i mezbûre voyvodası şerâfetlü Salih Ağa re'yleri inzimâmıyla tahrîr ve defter olundığından iki gün mirûrunda helâk olmağla iki bin sekiz yüz guruş bir kıt'a poliçe temessükü ile aynı eşyasının mûmzâ defter-i müfredâtı emîn-i mûmâ-ileyh yediyle merkûm Tâtâr Hasan Ağa'ya teslimen irsâl olunduğu i'lâm olundu. Bâkiü'l emr hazret-i veliyyü'l-emrindir. Hurrîre fi'l-yevmi'l-aşer şehri Şevvâl li-sene seb'a ve işrîn ve mi'eteyn ve elf. (Tarih H. 10 Şevval 1227/ M. 17 Ekim 1812)

EK-2 Henry Martyn'in Mirasının Fransız elçiliğine gönderilen nüshasından bir parça

21	008	PUBLIC RECORD OFFICE	ins	1
Ref:	FO 248/30		84.06	
Please note that this copy is supplied subject to the Public Record Office's terms and conditions and that your use of it may be subject to copyright restrictions. Further information is given in the enclosed 'Terms and Conditions of supply of Public Records' leaflet.				

21
 008
 PUBLIC RECORD OFFICE
 ins 1
 Ref: FO 248/30
 84.06
 Please note that this copy is supplied subject to the Public Record Office's terms and conditions and that your use of it may be subject to copyright restrictions. Further information is given in the enclosed 'Terms and Conditions of supply of Public Records' leaflet.

15 Livres blancs empaquetés dans une toile cirée.
 1 Petite chemise d'argente.
 1 Autere d'atoffe de bas.
 4 Paires de bas blancs.
 3 Chemises de toile de bas.
 1 Autere d'atoffe de bas.
 1 Couverture blanche.
 20 Gilets.
 4 Draps de lit.
 8 Paires de bas.
 4 Culottes.
 2 Culottes appelées potur blanc et noir.
 15 Livres blancs.

Belgenin Transkripsiyonu:

EŞYANIN								
Nosu	Adedi	Adı	Nosu	Adedi	Adı	Nosu	Adedi	Adı
1	1	Surtout de [Caucelot] noir	19	3	Drapes de Lit	37	1	Aiguere d'un Bassin
2	1	Chemise de toile de Tokat	20	8	Paires de Bas	38	1	Thieiere d'Etain
3	3	Autere Courts de [Caucelot] noir	21	4	Culottes	39		
4	3	Culottes noires appelies en Turc [Potur]	22	2	Culottes appelies [Potur] blanc et noir	40	1	Cafetiere/kahve ibriği
5	2	Culottes noires	23	15	livres d'un Cahier empaquetés dans une toile cirée	41	1	Couverture de toile blanche
6	5	Gilets de [Caucelot] noir	24	2	Bardaes de Kutahia	42	1	Matelot de lin de Russie

7	11	Habits Courts de [Caucelot] noir	25	3	Petits Cuilliers d'argent	43	1	Moutre de Paris
8			26	2	Plats de Saxogne	44	1	Shal blanc avec des fleurs, fait en Perse
9	1	Petit sac de toile Ciree coutenat des Papiers, un cahier et des livres frances	27	1	Sucrier d'Etain	45	1	Pelisse usee, fourrure d'agneau
10	15	livres frances empaquites dans une toile ciree	28	2	plaque de cuivre	46	1	Orielle
11	1	Petite Ceinture d'argents	29	2	pains de sucre	47	1	Bas (gros surtout) noir
12	1	Autere d'etoffe de Perse	30	1	Besace [Beggars' Bag]	48	1	Chapeau
13	4 paires	de bas Persant	31	1	Tapis use	49	3	Livres frances
14	3	Chemises de toile de Perse	32	1	Culotte de Drap noir	50	1	Paire de bottes uses/1 çift kullanılmış bot
15	1	Autere d'etoffe de Perse	33	4 paires	de Bas de toile	51	2	Paires de Souliers
16	1	couverture blanche	34	5	cinq Livres empaquites dans une toile ciree	52	1	Selle Anglaise
17	20	Cravates	35	1	peau de Tigre	53	1	1 Epee
18	7	Chemises	36	1	Houdre, tapis	54		Cahier d'une letter de change de 2800 Piastras empaquet Argent Comptant au Surdit Tartar Hassan: 55/Depense pour l'enterrement sudit voyageur: 25/ Solde:30

Osmanlı'nın Son Döneminde Uluslararası Kaçakçılığa Konu Olan “Tokat Çayı”nın Serüveni

Kemalettin KUZUCU*

Özet

Ülkemizde çayın tüketimi Tanzimat'tan sonra yaygınlaşmıştır. 19. yüzyılda görülen birtakım gıda sahtekârlıklarından çay da etkilenmiş, sahte ve yapay çaylar satışa sunulmuştur. Çayın az bulunduğu dönemlerde bazı tiryakiler, kırlarda kendiliğinden yetişen birtakım bitki yapraklarını haşlayıp içmek suretiyle ihtiyaçlarını gidermekteydi. Bu türden bir kullanım şekli Tokat'ta da görülmüştür. Kafkasya kökenli bazı muhacirlerin kullandığı bitkinin şöhreti kısa sürede imparatorluk sathına yayılmış, hatta Rusya'ya ihraç edilmeye başlamıştı. Yöre halkı yeni bir gelir kapısına kavuşurken, bölge ticareti de canlılık kazanmıştı. Bunun üzerine bazı muhtekirler bu yaprakları Çin çayı tekniğinde hazırlayarak piyasaya sürmek istediler. Öte yandan Rusya'ya ihraç edilenler de orada işlendikten sonra Türkiye'ye hakiki çay olarak sokulmaya başladı. Yapılan şikâyetler ve yürütülen denetimler neticesinde devlet yolsuzluğa el koydu. Bölge ekonomisine ve hazineye yaptığı katkılardan dolayı bitkinin kullanılması yasaklanmadı, ancak Çin çayıyla karıştırılmaması ve halkın aldatılmaması için bunun “Tokat Çayı” ya da “Yerli Çay” adlarıyla pazarlanmasına izin verildi.

Ekonomik krizlerin siyasal gelişmeleri olumsuz etkilemesi dışındaki sonuçlarından birisi de birtakım toplumsal alışkanlıkların değişmesine yol açmasıdır. Beslenme eyleminde maliyeti düşük ürünlerin ön plana çıkması, pahalı maddelerin tüketiminden kaçınılması bunlardan bazılarıdır. Rüşvet, kaçakçılık, ihtikar ve kalpazanlık gibi yasadışı eğilimlere kapı aralayan mali bunalım dönemlerinin tipik gelişmelerinden birisi de temel tüketim maddelerinin sahtelerinin piyasa sürülmesidir. Siyasal, ekonomik ve toplumsal bir sorun olarak gıda yolsuzluğunun tarihi, devlet örgütünün ortaya çıkışı kadar eskidir. Diğer yolsuzluk türlerinde olduğu gibi bunun temelinde de, zihinsel ya da bedensel bir emek sarf etmeden gayrimeşru yollardan kazanç sağlama arzusu yatmaktadır. Haksız kazanç ya da çıkar olgusu, üretim sürecinde iyi denetlenmediğinde kişisel ya da örgütlü birtakım yolsuzluk fiillerini doğurabilmektedir.

Ortaçağ'ın doğu toplumlarında¹ görülen gıda yolsuzluğu, Batı'da

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi – EDİRNE.

¹ Ortaçağ'da sahtecilik genellikle ekmeğe, susamyağı, zeytinyağı ve helva gibi ürünlerinde görülürdü. Bazı fırıncılar ekmeğe burçak, mercimek unu gibi şeyler karıştırmakta ve ona güzel ve parlak bir görünüm kazandırmakta idiler. Kimi esnaf ise ekmeğe nohut veya pirinç unu karıştırmakta idi. Bu hileler muhtesipler tarafından tespit edildiğinde, suçlular çeşitli cezalara çarptırılırlardı. Örneğin 1024 yılında Fatımî halifesi ez-Zâhir zamanında muhtesip olarak görev yapan Devvâs bin Yakub, Mısır'ı kasıp

gelişen aydınlanma hareketi ve endüstrileşmeye bağlı olarak yeni yöntemlerle insanoğlunun hayatına daha çok girmiş,² Osmanlı Devleti'nde de konjonktürün elverişsiz olduğu dönemlerin temel sorunları arasında yer almıştır. İmparatorluğun yıkılışına kadar temel tüketim maddeleri olarak un, yağ, kahve, yumurta ve süt mamullerinin sahteleri piyasada dolaşmış, buna karşılık hükümet de çeşitli kurumları ve nizamnameleriyle bu sorunla mücadele etmiştir.

Osmanlı döneminde gıda sahtekarlığı 18. yüzyılın sonlarından itibaren daha sık görülmeye başladı. Bu gelişim, tüketim olgusunun ekonomik bir problem olarak gündelik hayatta yer almasına koştur gider. Muhtelif dönemlerde temel gıda maddelerinin fiyatlarının yükselmesi ya da ürünlerin ithaline getirilen kısıtlamaya dönük hükümet önlemleri, hem tüccarı hem de tüketiciyi çeşitli arayışlara sevk etmiştir. Kısa zamanda çok kazanmak eğilimindeki bir kısım esnaf, talebi yüksek malların sahtelerini piyasaya sürmüştür. Örneğin III. Selim zamanında yapılan kontrollerde kahve satışı yapan mültezimler ile sokak satıcılarının, kahveye birtakım maddeler karıştırdıkları tespit edilmişti. Bunun üzerine padişah kahve satışında iltizam ve tahmis usulünü kaldırarak, bu işi maaşla çalışan bir kişinin uhdesine vermiştir.³ Tüketim mallarına hile karıştırma

kavuran kıtlığı fırsat bilerek unlara çamur karıştırdıklarını tespit ettiği 22 fırıncıyı ağır bir şekilde dövmüş, develer üzerinde şehri gezdirerek teşhir ettikten sonra hapishaneye attırmıştır (Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında İtriyat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşiş*, Ankara 2000, 143-144).

² 17. yüzyıl Avrupa'sında öğütülmüş kahveye kavrulmuş bezelye, ekmeğin kırıntısı ya da başka maddelerin karıştırılması yaygın bir sahtecilik örneğidir. 1664 yılında Londra'da sahnelenen *Knavery in All Trades; or the Coffee-House (Tüm Zamanlardaki Şerefsizlikler ya da Kahvehane)* isimli komedide bu sorun gerçekçi bir biçimde sahneye uyarlanmıştı (Ulla Heise, *Kahve ve Kahvehane*, çev. M. Tüzel, Dost Kitabevi, Ankara 2001, s. 73). 18. ve 19. yüzyıllarda çikolataya katı kakao maddesi yerine başta tuğla tozu ve kurşun tozu olmak üzere hemen her türlü madde katılabilmekteydi. İspanya'da 18. yüzyıl sonlarındaki bazı üreticilerin çikolataya badem, çamfıstığı, un, mısır, kahve, ekmeğin kırıntıları, kurutulmuş ve öğütülmüş biber ve portakal kabukları kattıkları tespit edilmişti (Sophie D. Coe-Michael D. Coe, *Çikolatanın Gerçek Tarihi*, çev. Ayşe Özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005, s. 252).

³ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Humâyûnları -Nizâm-ı Cedit- 1789-1807*, TTK, Ankara 1988, s. 139-140. III. Selim zamanında kahve konusunda bir yolsuzluk girişimine Tokat'ta rastlanmaktadır. 1800 yılında İstanbul'a gitmek üzere birçok kahve kervanı Tokat'a gelmişti. Fazla kâr etmeyi düşünen bir kısım tüccar, fiyatın yükselmesi için kahveleri mahzenlerde saklayıp İstanbul'a azar azar göndermek istedi. Bu girişim İstanbul'da duyulur duyulmaz hükümet, Tokat naibine yazı göndererek, "*saklanmış kahvelerin cümlesinin zapt olunmasını, sahiplerinin adı ve sanını bildiren bir kağıtla kahvelerin, gönderilen mübaşir marifetiyle İstanbul'a sevk olunması*"nı istedi. Naib emre uyacağını ifade etmiş, hükümet ise, "*mevcut ve gelecek olan kahvelerin bir dirheminin bile satılmasına müsaade edilmeyerek İstanbul'a gönderilmesi*" emrini tekrarlamıştır (Halis Turgut Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Üçüncü Kısım, Tokat Matbaası, 1951, s. 30).

alışkanlığı siyasal istikrarsızlıkla paralel biçimde artarak devam etmiş; biber, un, yumurta, tereyağı, süt ve süt mamulleri, sabun ve daha pek çok temel ihtiyaç maddesinin sahtesi satışa çıkarılmıştır. Yakalanan suçlular çeşitli cezalara çarptırılmış ise de, yasal boşluklardan faydalanan vurguncular bir süre sonra tekrar aynı yola başvurmuş; yeni yasaklar gündeme gelmiş ve bu iki durum bunalım dönemlerinin belli başlı olguları olarak imparatorluğun yıkılışına kadar sürüp gitmiştir.

Devletin taşrada yiyecek darlığını ortadan kaldırmak amacıyla başvurduğu geleneksel tedbirlerden birisi, ahaliye tohum ve hayvan yardımı yaparak ziraatın kesintiye uğramasını önlemektir. Mesela 1828 yılında Tokat'ta çiftçilerden kudreti olmayanlara voyvoda ve sair servet sahipleri tarafından yardım yapılması, tohum ve hayvan verilerek bütün tarlaların ekilmesi istenmiştir.⁴ İktisadî bitkiler yetiştirilmesini teşvik politikası kapsamında devletin vergi indirimi gibi kolaylıklar sağladığı da olurdu. Fakat biber, kahve ve çay gibi ithalat ürünlerinin piyasadan çekilmesi durumunda bu önlem işe yaramaz, devlet tüketiciyi korumaya dönük tedbirlere sarılır, bu da piyasayı kaplayan bu maddelerin sahtelerini üretenleri tespite dönük denetimleri arttırmak ve üreticilerini cezalandırmaktan öteye gitmezdi. Sahte gıdalar konusunda tüketiciyi uyarma görevini aydınlar ve basın üstlenmişti. Birtakım sağlık, tıp ve genel kültür risaleleri yapay, kaçak ya da sahte ürünlerin fenalıklarından sakındırmak için besin maddelerinin kalitesi ve standartlara uygunluğu hakkında tanıtıcı bilgiler vermekte, ama asıl refleks bilhassa Tanzimat'tan sonra gelişen basın tarafından gösterilmekteydi. Bir bakıma tüketici hakları savunuculuğuna soyunan basın, sahte ürünleri deşifre etmek, kalite kontrolüne yarayacak basit deneyler öğretmek gibi yollarla tüketiciye bilinç aşılarken, kaliteyi düşürenlere uygulanan cezai yaptırımları duyurmak suretiyle de bir bakıma söz konusu suça meyilli olanları caydırmaya çalışırdı.

19. yüzyılın sonlarında bu türden yolsuzluğa konu olan maddelerden birisi çaydır. Çayın bugünkü anlamda tüketimi Tanzimat'tan sonra başlamış, sömürge çaylarının ülkeye daha çok girmesine bağlı olarak tüketimi yaygınlaşmıştır. Türk damak zevkiyle çabucak ünsiyet kuran çayın tedarikinde karşılaşılan güçlükler, bu durumu lehlerine çevirmek için fırsat kollayan muhtekirlere harekete geçirmiştir. Çay konusundaki yolsuzluk gerçek çaya sahtelerinin karıştırılması ya da ilgisiz birtakım bitki yapraklarının çay adı altında satılması şeklinde kendini göstermiştir. Özellikle taşrada çay temininde güçlük çeken tiryakiler buna benzer bitki yapraklarını çay yerine tüketme yoluna gitmiştir. Bu çözüm tiryakileri bir dereceye kadar tatmin ederken, muhtekirlere yeni fırsatlar sunmuştur.

Çayın sahtecilik hareketlerine maruz kalmasının çeşitli nedenleri vardı. Her şeyden önce, devletin koyduğu ticarî sınırlama ve ithalat azlığı gibi resmi yaptırımlar, yasadışı yollarla kazanç sağlamak isteyenleri harekete geçirmek

⁴ H. T. Cinlioğlu, age, s. 150.

için yeterli bir nedendi. İkincisi, kuraklık ve kıtlık şartlarının iç piyasada mal darlığına yol açtığı zamanlarda, kırsallarda kendiliğinden yetişen yabancı otlar, maddeyi tanımayanlara çay adı altında satılmak istenmiştir. Bununla birlikte, hakiki çayı tanıyan birtakım tiryakiler, yokluğun sebep olduğu çaresizlik içerisinde, sahtelerini satın almaktan geri durmamıştır. Piyasayı kaplayan sahte veya yapay çaylar çoğu defa yurt dışından girmektedir.

Zabıta denetimleri ve basının yoğun takibatı sayesinde İstanbullular yolsuzluk ve vurgun hadisesinden bir ölçüde haberdar olmaktadır. Payitahttaki gelişmelerden bihaber taşradaki tiryakiler ise türlü arayışlar içerisine girmiştir. Akla gelen en kolay ve kestirme yöntem, kırlarda hudâyinâbit olarak yetişen ve çaya benzeyen endemik bitki yapraklarının ilkel yöntemlerle kurutularak ya da hiçbir işlem yapılmaksızın doğrudan haşlanarak suyunun içilmesinden ibaretti. Anadolu’da Maraş, Adana, Akşehir, Trabzon, Bursa ve Tokat gibi şehirlerde geliştirilen bu yöntem çay tiryakilerinin özlemini giderdiği gibi, yeni tiryakilerini yaratmak suretiyle aranan bir tüketim maddesine dönüşüvermişti. Özellikle son iki şehirdeki bitkilerin namı Osmanlı sınırlarını aşarak Rusya ve Avrupa’ya ulaşmıştı.⁵ Biz bu çalışmada “Tokat Çayı”, “Anadolu Çayı” ve “Yerli Çay” olarak adlandırılan madde üzerinde duracağız. Şöhreti Kafkasya’dan Balkanlara geniş bir coğrafyaya yayılan ve hem iç hem de dış ticarete bir dizi tartışmayı beraberinde getiren Tokat Çayı, kısa süreli diplomatik krizlere yol açmış, kısacası bürokrasi ve ticaretin gündemini yaklaşık yarım asır boyunca işgal etmiştir.

Kafkas muhacirlerinden olup Sivas ve daha birçok yerde muallimlik, okul müdürlüğü, maarif müdürlüğü ve müfettişlik gibi görevlerde bulunan Tokatlı Tahir Rüşdü⁶ imzasıyla 1893 yılının hemen başında *Sabah* gazetesine gönderilen “Çay” başlıklı mektup, Tokat Çayı’nın keşfi, mahiyeti ve tüketim biçimi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Buna göre, Tokat sancağının

⁵ Bursa’da Keşiş Dağları’nda yetişen ayüzümü (yabanmersini) bitkisinin iç piyasada gördüğü büyük teveccühün yanında, Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya’ya ihraç edilmesi hakkında bk. Kemalettin Kuzucu, *Bin Yılın Çayı: Osmanlı’da Çay ve Çayhane Kültürü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 219.

⁶ Tahir Rüşdü hicrî 1290 (1873-74) yılında Tokat’ın Hacıalı köyünde doğmuştur. İlk eğitimini babası İlyas Efendi ile Tokat’taki müderrislerden aldıktan sonra İstanbul Dârümuallimîni’ne girdi. 1894 yılında Amasya idadisinde Farsça, inşa, kitabet, tarih ve coğrafya derslerini vermek üzere göreve başladı. Bir yıl sonra Sivas İdâdisi müdür muavinliğine getirildi. 1899 yılında Diyarbakır İdâdisi müdür muavinliğine, 1901 yılı sonlarında da Sivas İdâdisi müdürlüğüne atandı. 1903 yılında ise Sivas Vilayeti Maarif Müdürü oldu. Bu arada kısa bir süre Amasya mutasarrıflığına vekalet etti. 1908 yılında Kudüs, bir süre sonra da Kastamonu maarif müdürlüğüne atandı. Nihayet 1909 yılı Eylülünde tekrar merkeze dönerek Maarif Nezareti bünyesinde mekâtib-i idadiye müfettişliği görevine getirilen Tahir Rüşdü Bey, 14 Mart 1910 tarihli kararla aynı nezaretin müfettişliğine terfi etti (BOA, DH. SAİDD, nr. 108/114). Soyadı kanunuyla Baç soyadını alan Tahir Rüşdü, 1924 yılında Tokat Ticaret ve Sanayi Odası’nın kurulmasına önderlik etmiştir.

Keskân bölgesindeki Yaylacık ormanlarında yetişen nebatın keşif tarihi 1870'li yıllara kadar gitmektedir. Bitkiyi Kırım Harbi'nden sonra Hacıali ve Canbulad köylerine yerleştirilen Çerkez muhacirler keşfedip kullanmaya başlamıştı. Bunlar 1878 yılından itibaren ürünü ticari amaçla pazara sürdüler. İşlenmiş bitkinin yıllık ticaret hacmi bir anda 4-5 bin kıyyeye (5-6 ton) ulaştı. Nebata uygulanan tek işlem, toplandıktan sonra güneşte kurutulmasından ibaretti. *Thea sinensis* yani Çin çayının tarladan sofraya gelinceye kadar geçirdiği aşamaları hatırlatan Tahir Rüşdü, Çerkez köylülerin işleminin bunun yanında çok yetersiz kaldığını, üstelik güneş ışınlarının nebatın tabi dokusuna zarar verdiğini; bununla birlikte yine de koku ve tadından bir şey kaybetmediğini, thea sinensis'in lezzet ve faydalarını taşıdığını ileri sürmüştür. Yılda ortalama 5 bin kıyye üretilen Tokat Çayı çoğunlukla Çerkez tüccarlar tarafından düşük ücretlerle satın alınıp Rusya'ya sokulmaktaydı. Rus imalatçılar da bunları gerekli işlemlerden geçirdikten sonra Çin çayı olarak pazarlamakta idiler. Tahir Rüşdü, devletin sübvansesi halinde Tokat Çayı'nın Rusya'daki gibi işlenerek satılabileceğini, bundan büyük kârlar elde edilebileceğini, bölgenin 50 bin kıyyeden (yaklaşık 64 ton) daha fazla üretim yapabilecek potansiyele sahip olduğunu belirtmişti.

Tahir Rüşdü'nün mektubu payitahtta büyük yankı uyandırırken, Tokat Çayı'nın bu şekilde basında tartışmaya açılması, şöhretinin vilayet sınırlarını aşır geniş kitlelerce tanınmasıyla sonuçlandı. Ticaret çevrelerinde ve halk dilinde "Anadolu Çayı" ya da "Yerli Çay" olarak da adlandırılan bitki ülke ölçüğünde tiryakilerin dikkatini toplamıştı. Örneğin İstanbul'un önde gelen çay tüccarlarından biri olan İsakolyan, daha 1890 yılında, Tokat Çayı'nı payitahta getirmek üzere birtakım tüccarlarla mukavele imzalamıştır. Avakim adlı tüccar da 1891 yılında İsakolyan aracılığıyla 200 kıyye Tokat Çayı almak istemiş, ancak bu tarihte söz konusu bitkinin sınırlı miktarda üretilmekte olduğu gerekçesiyle talebinin karşılanamayacağı kendisine bildirilmişti.⁷ Dış görünüşü itibarıyla thea sinensis'ten hiçbir farkı bulunmayan bu maddenin şöhreti İstanbul'a ulaşınca, yetkili organlar derhal harekete geçti. Ziraat Nezareti, Tokat'ın bağlı bulunduğu Sivas vilayetinin ziraat örgütüne talimat vererek bitkinin vilayet numune tarlasında ekilmesini istedi.⁸

Tokat Çayı şöhretinin zirvesinde iken, bunun Anadolu'dan çıkış kapısı olan Samsun rüsumat idaresi, bitkinin gümrükten geçişini yasaklayan bir karar aldı. Vilayât-ı Sitte'deki ıslahat programını incelemesi için görevlendirilmiş olan Anadolu Islahatı Umûm Müfettişi Ahmed Şakir Paşa bu sırada Sivas'ta bulunuyordu. Vilayetin idari ve siyasi sorunlarının yanında zirai ve ekonomik konularla da ilgilenen Ahmed Şakir Paşa, devletin gelirlerini arttırmak ve bölgenin zenginleşmesini sağlamak düşüncesiyle arazi anlaşmazlıklarının giderilmesinden tarım sahalarının ıslahına, sulama kanallarının açılmasından

⁷ BOA, DH. MKT, 1979/45, 22 CA 1308 (7 Ocak 1891).

⁸ *Sabah*, nr. 1239, 11 Receb 1310 (28 Ocak 1893), s. 2.

yeni ürünlerin deneme ekimlerinin başlatılmasına kadar birçok konuya eğilmişti. Yeşilirmak havzasını pilot bölge seçerek çalışmalarını burada yoğunlaştıran⁹ Ahmed Şakir Paşa, bölgesel kalkınma projesi kapsamında Tokat Çayı meselesine de el attı. Söz konusu maddenin şöhretini ve bölge ekonomisindeki önemini bildiği için, Samsun gümrüğünün kararını tasvip etmemişti. Bunun üzerine bir yandan konuyla ilgili yazışmaları incelerken, bir yandan da çayın yöre halkının gündelik yaşamındaki yerine dair araştırma yaptı. Başta Çerkez muhacirler olmak üzere yöre halkı, bitkiden elde edilen içeceğin sürekli kullanılması halinde hiçbir zararı olmadığı gibi vücuda kuvvet verdiği ve beyni zinde tuttuğu inancına sahip idiler. Bitkinin pazarlanmasına getirilen yasağı anlamsız bulan Şakir Paşa, 1898 yılında, elde ettiği bir miktar yaprağı incelenmesi amacıyla teneke kutu içerisinde Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'ne gönderdi. Paşa, Sadaret'e gönderdiği yazı ile de, inceleme neticesinin olumlu çıkması halinde çayın ihracatının serbest bırakılmasını istemişti. Şakir Paşa'nın gönderdiği yapraklar bütün boyutlarıyla incelenmek üzere Mekteb-i Tıbbiye laboratuvarına sevk edildi. İnceleme sonucunda elde edilen bulgular, Ali Rıza ve Vasil Naum adlı kimyagerler raporlaştırıldı. Buna göre yapraklar biçim, büyüklük ve tanelerin dizilişi gibi fizikî özellikleri bakımından hakiki çayla aynı özellikleri taşımaktaydı. Haşlandıktan sonra elde edilen sıvının da renk, koku ve tat bakımından hakiki çaydan farksız olduğu görülmüştü. Fakat yaprakların anatomik tahlili müspet sonuç vermemişti. Çünkü başta çayın etkin maddesi olan kafein olmak üzere diğer bileşiklere rastlanmamıştı. Mesela azot miktarı yeterli oranda değildi. Zira gerçek çayda ortalama binde 150-360 arasında seyreden azot, Tokat Çayı'nda binde 95 civarında çıkmıştı. Neticede kimyagerler bu yaprakların, çayda bulunması gereken maddeleri ihtiva etmemesi nedeniyle *thea sinensis* olmadığına hükmetmişler, bunların adı ağaç yapraklarının siyah çay hazırlama tekniğinde işlenmesiyle elde edilmiş ve çay görünümü verilmiş bir madde olduğunu belirtmişlerdi. Bununla birlikte, kullanılmasının sağlık açısından risk taşımadığını eklemişlerdi. Nihayet Umûm Mekâtib-i Askeriyye-i Şahâne Nazırı imzasıyla gelen cevabi yazıda, Tokat Çayı'nı incelemek üzere kurulan özel komisyonun raporuna atfen, bunların hakiki olmadığı için "çay" adı altında satılmasının caiz olamayacağı, ancak orijinal ismiyle pazarlanabileceği bildirilmiştir. Bunun yanında, yaprakların kavurma, kurutma vb. işlemlere tabi tutulmadan doğal haliyle satılması şartı konulmuştur.¹⁰

Bu kararlar hükümet Tokat Çayı'na konulan yasağı esnetmiş oluyordu.

⁹ Ali Karaca, *Anadolu Islahâtı ve Ahmed Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren yayınları, İstanbul 1993, s. 108 vd.

¹⁰ "... çay gibi kavrulmuş ve bükülmüş ve zâhiren çay şekline konulmuş çayın gayri bir nebat olduğu gösterilmiş olmasına nazaran bunun çay nâmıyla fûruhtu câiz olamayıp ancak bükülmek ve kavrulmak gibi tagayyürâta uğratılmayarak kendi ismiyle ve hâl-i tabiîsiyle satılmasında mahzûr olmadığı..." (BOA, BEO, 1492/111872, 22 CA 1316/8 Ekim 1898).

Kararın alınmasında bitkinin vücut sağlığı için tehlike taşımadığını belgeleyen raporun yanı sıra, maruz kaldığı yoğun talep ile Şakir Paşa'nın düşünce ve istekleri etkili olmuştur. Memleketteki çay kıtlığı da göz önüne alınarak bitkinin ekimine ve yaprakların alım-satımının serbest bırakılmasına karar verildi. Bir anlamda teşvik niteliği taşıyan bu kararın ardından bitkinin satışında beklenmedik bir artış kaydedildi. Hatta ihracatına başlandı. Hükümetin böyle bir uygulamaya başvurması ekonomik krizle yakından alakalı idi. Zira o dönemde iç piyasada dolaşan zaten çok farklı türde çay bulunmaktaydı. Bunlar ahali tarafından rahatlıkla ayırt edilebildiği için isteyen dilediğini satın alabilmekteydi. Muhacirlerin ürettiği çaya benzeyen bu bitkinin sağlık açısından tehlike taşımadığı tescillendiğinden halk arasında rağbet görmüştü. Üstelik piyasalara kısmî bir canlılık da getirmişti. Bu itibarla söz konusu bitkinin satışının yasaklanmasının tüccarlara ve hazineye zarar vermekten başka bir işe yaramayacağı düşünülmüştü. Yine de hakiki çayla karıştırılmaması için bunun "Tokat Çayı" adıyla ve hiçbir teknik işleme tâbi tutulmadan doğal haliyle pazarlanması uygun görülmüştür.¹¹

Nitekim Serkis İşliyan adına Ünye'den İstanbul'a gelen Tokat Çayı'nın devir teslimi sırasında yukarıdakine benzer bir süreç yaşanmış, laboratuvar tetkikleri yapıldıktan sonra, Tokat Çayı adı altında satılması şartıyla piyasaya sürülmesine izin verilmiştir.¹² Bu kararın alınmasında yine hazinenin olumsuz durumu ile tüccar ve esnafın içinde bulunduğu krizin gözetildiği konuyla ilgili yazışma metinlerinin içeriğinden açıkça anlaşılmaktadır.

Çay ticaretiyle ilgili bir kriz de Rusya'dan Anadolu'ya giren çaylar konusunda yaşanmıştır. Anavatanının Kafkasya olduğu ileri sürülen ve piyasalarda "Kafkasya Çayı" ve "Rusya Çayı" gibi isimlerle dolaşmaya başlayan bu maddeye de ithalat yasağı konmuştu. Gerekçesi ise kalite kontrolü sonucunda sağlığa zararlı olduğunun ortaya çıkmasıydı. Bunun üzerine Rus elçiliği yasağın kaldırılması ve pazarlama konusunda gerekli kolaylığın gösterilmesi için hükümete başvurdu. Rusya'nın ısrarları karşısında hükümet, Tokat Çayı örneğinde olduğu gibi bunların da incelenmesi için Mekteb-i Tıbbiye laboratuvarına gönderilmesine karar verdi. Yapılan analizler ilginç bir sonuç ortaya çıkardı. Zira Kafkasya Çayı ve Rusya Çayı adıyla Anadolu'ya sokulan bu madde, Tokat Çayı olarak bilinen bitkinin işlenmiş halinden başka

¹¹ BOA, ŞD, 592/15, 21 B 1318 (14 Kasım 1900).

¹² "... o makûle mahsulât-ı ecnebiyyeye bir şey denmeyip de mücerred bunun Memâlik-i Mahrûse'de dahi yetiştirilmesi maksadına binâen devletçe ihtiyar-ı masrafla ve birçok teşvikât ile bu dereceye getirilmiş ve bi't-tedric terakkîsi me'mûl bulunmuş olan ve isti'mâlinde bir gûne mazarratı olmayan bu çayların imrârına mümânaat olunması hem hazineye hem de ashâbına muzırr olmakla beraber ihlâf-ı maksadı intâc edeceği dermeyeran kılınmış ve Rusya'da hâsıl olup Kafkasya Çayı unvanı altında satılmasına müsaade olunması ahîren kararlaştırılan aynı nebat hakkındaki muâmeleye kıyâsen bunun dahi Tokat Çayı unvanı tahtinde fûruht edilmek üzere imrârı münasip görülerek..." (BOA, DH. MKT, 2449/111, 15 L 1318/5 Şubat 1901).

bir şey değildi. Tahlil komisyonunun raporuna göre bu yapraklar hakiki çayın etkin maddelerini içermiyordu. Komisyon, *thea sinensis*'in bazı hastalıkların tedavisinde kullanıldığını hatırlatarak, Tokat Çayının bu farmakolojik etkisinin bulunmadığı ve sağlığa zararlı bileşimleri ihtiva edebileceği ihtimalinden dolayı çay adıyla satılmasının doğru olmayacağını belirtti. Bunun benzer bitkiler gibi, kavurma, bükme, kokulandırma vs. işlemlere tabi tutulmaksızın orijinal yapısı ve özgün adıyla satılmasında sakınca bulunmadığını bildirdi.¹³ Bu durumda, daha önce dolaşımının yasaklanması gündeme gelen Tokat Çayı'nın ticaretine de yeniden yeşil ışık yakılmış oluyordu. Konu uluslararası boyut taşıdığı için Hariciye Nezareti'nin görüşüne başvuruldu. Nezaret tarafından yapılan açıklamada, sağlığa zararsız olsa da, hakiki çayla yani *thea sinensis*'le bir ilgisi bulunmayan bu maddenin Memâlik-i Şahane'ye girişinin, ticaret serbestisini öngören anlaşmalara aykırı olacağı, bununla birlikte "Kafkasya Çayı" adıyla ithali ve pazarlanmasının mümkün olabileceği belirtildi. Karar Rus sefaretine, Rüşumât Emaneti'ne, Orman Maadin ve Ziraat Nezareti'ne ve Sivas vilayetine bildirildi.¹⁴

Yine 1900 yılında Batum'dan gelen bir miktar Kafkasya Çayı şüphe üzerine incelenip sonuçta sahte olduğu ortaya çıkınca gümrük kanununun "*kahve ve çaylardan mevâdd-ı muzırra ile telvin ve tağşiş edilmiş olanlarıyla mevzû' bulunanları ithal edilmeyip kezâlik iâde edilecektir*" şeklindeki 16. maddesi gereğince bunların Rusya'ya iadesine karar verilmişti.¹⁵ Bu tarihlerde Rusya ile arasında diplomatik bir krize meydan vermek istemeyen hükümet bu ülkeyle ilgili alınacak kararlarda esnek davranmaya özen gösterdiğinden, alınan karardan vazgeçilmiş, tahlil raporuna dayanarak "*çayın gayri olup adaçayı gibi Kafkasya Çayı unvanı altında satılmakta olan ve muzır-ı sıhhat olmadığı bi't-tahlil anlaşılan*" nebatın, "*ahalinin asıl çay zannetmeleri ihtimaline*" karşı, bunların bayilerce Kafkasya Çayı adı ile satılması şartıyla girişine izin vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile ilgili kararlarda tedbirli ve esnek

¹³ "... mezkûr numunenin bükülmüş ve kavrulmuş ve çay şekline konulmuş ve çayın gayri tesirsiz bir nebat olduğu ve çayın cevherinden tamamıyla âri bulunduğu tahlil komisyonunun raporunda gösterilmiş olmasına nazaran Tokat'tan vürûd edip 11 Mayıs 1314 tarihinde muayenesi icrâ kılınan nebat cinsinden bulunduğu tebeyyün eylediği ve çay bazı emrâzın tedavisinde isti'mal edilmekte olup halbuki bu nebat çayın havâss-ı kimyeviyyesini hâiz olmamasından nâşi çay yerine şurbu halinde ondan muntazır olan fâide hâsil olamamasıyla muzır-ı sıhhat olacağı derkâr idüğünden çay nâmıyla imrar ve fûruhtu câiz olmayıp nebatât-ı sâire misillü kendi ismiyle ve kavurmak ve bükmek ve ta'tir etmek gibi tagayyürâta uğratılmayarak hâl-i tabîisiyle imrârında beis olamayacağı Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye'den ifade edildiği dermeyân olunmuş..." (BOA, BEO, 1159/86876, 11 S 1316/30 Haziran 1898).

¹⁴ BOA, DH. MKT, 2103/71, 21 R 1316 (8 Eylül 1898); BOA, DH. MKT, 2120/94, 4 C 1316 (20 Ekim 1898); BOA, DH. MKT, 2121/3.

¹⁵ K. Kuzucu, age, s. 186.

tutumunun nedeni, diğer devletlerin baskılarından çekinmesinden ileri geliyordu. Zira Berlin Antlaşması'ndan sonra Avrupa devletleri Türkiye ile ilgili kararlarda ortak hareket etme ilkesini benimsemişlerdi. Nitekim 1892 yılında Avusturya'dan ithal edilen kahvenin sahte çıkması üzerine Bâbiâli'nin takındığı tavır bütün Avrupa ile kısa süreli bir kriz yaşanmasına neden olmuştu. Olayın gelişimi şöyledir: Avrupa'da sahte kahve imalatı için arpa, darı, yulaf ve çavdar gibi hububat denenmiş, ama istenen kıvam elde edilememiş, sonunda hindibayı keşfetmişlerdi.¹⁶ Hindiba karıştırılarak elde edilen suni kahvelerin ilgi çekicisi 19. yüzyılın sonlarında Tuna sahilindeki Lins şehrinde Heinr Franck Söhne adlı Alman firması tarafından piyasaya sürülmüştü. Bunun imaline teşebbüs edilmesi kıtlıktan değil, kahvenin yerini tutacak daha ucuz bir içecek arayışından ileri gelmekteydi. Trieste'den kalkan Lloyd Kumpanyası'na ait bir Avusturya gemisi, 1892 yazında Giritli tüccar Andro Litrazi adına adaya bu kahvelerden getirmişti. Ancak gümrük tarifesinde adı bulunmamasından dolayı bu malın adaya sokulması tereddüde yol açtı. Vilayet tabibi tarafından yapılan inceleme sonucunda bunların sağlığa zararlı olduğu ortaya çıkarılmıştı. Yetkililer mala el konması ya da geldiği yere iadesi hususunda merkezden talimat isteyince, Bâbiâli, bundan böyle gelecek kahvelerin gümrüklerde muayene ettirilip, suni olanlarının geri gönderilmesini içeren bir karar aldı. Gazetelerde ilan edilen karar, yabancı devletlerin İstanbul'daki elçiliklerine de bildirildi. Konu, yalnızca Almanya ve Avusturya'yı ilgilendirdiği halde, Osmanlı'ya karşı ortak politika izleyen Rusya, İtalya, Fransa ve Romanya da bu iki devletle birlikte yasak kararını protesto ettiler. Devletler, ithal yasağının ancak tüketicinin aldatılmasına engel olunması veya maddenin sağlığa zararlı bulunduğunun tespit edilmesi durumunda konabileceğini ileri sürerek suni kahve için böyle bir durumun söz konusu olmadığını belirttiler. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti olumlu ya da olumsuz herhangi bir resmi açıklama yapmadan, Frank firmasından bir miktar kahve sipariş etti. Bunlar incelendiğinde çeşitli maddelerin karışımıyla elde edilmiş iki ayrı cins kahve olduğu ortaya çıktı. Bu arada elçiliklerin baskıları da artmaktaydı. Nihayet 1893 yılının Eylülünde ithalat yasağını kaldıran bir karara varıldı. Bununla birlikte, suni kahvenin tane halinde değil toz halinde satılması, ürün için kahve ismi

¹⁶ Hindiba kökü suda kaynatıldığında kahvenin rengine çok benzeyen bir sıvı ortaya çıkmaktaydı. Fakat son derece acı olan bu sıvının tadı kahveye benzemediği gibi, kahvenin sağladığı faydalardan da uzaktı. Bununla birlikte hindiba-kahve karışımını satın alan tiryakilerin sayısı inanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Nitekim hindiba üreticileri 1889 Paris Evrensel Sergisi'nde altın madalya ile taltif edilmişlerdi. Hindibalı kahve satışından vurgun yapan muhtekirler daha ileri giderek hindibaya da hile katmaya başladılar. Kavrulmuş ekmek, kullanılmış kahve tortusu, kum, dövülmüş tuğla, kemik tozu, Prusya kırmızısı, meşe palamudu vs. bunların başında gelmekteydi. Paris'te bu şekilde hileli kahve imalatı yapan bir fabrikanın kimyagerler ve polis baskını sonucunda deşifre edildiğini yazan Nusret Hilmi, okurlarını hileli kahvelere karşı uyarılmış ve sahte kahvenin tespitine yarayacak deney örnekleri vermiştir (Nusret Hilmi, "Kahve", *Maarif*, Sayı 95, 2 Zilkade 1310/18 Mayıs 1893, s. 263-264).

kullanılmayarak “hindiba tozu” veya başka bir ad altında sunulması karara eklendi.¹⁷

Ahmed Şakir Paşa, Tokat Çayı'nın satışının serbest bırakılması hususunda hükümet nezdindeki girişimlerini ısrarla sürdürdü. Rusya ve Tokat çaylarından alınacak birer numunenin incelenerek karşılaştırılmasını teklif etti.¹⁸ Sonuçta hüküm değiştirilmedi. Kafkasya Çayı'nın yanında Tokat Çayı'nın da aynı biçimde satılmasına karar verildi. Hükümetin bu kararı almasında, yerli ürünlerin tüketiminin teşviki ve yaygınlaştırılması anlayışının öne çıkarılması¹⁹ dikkate şayandır. Bununla birlikte, Tokat Çayı'nın Çin çayından bağımsız yerli bir madde olarak ve otantik adıyla satışının tartışıldığı ortamda, birtakım vurguncular bunu da istismara kalkıştılar. Hükümet bu konudaki her türlü ihbarı değerlendirmekte, çay adıyla piyasaya sokulan bütün yapraklar kontrol ve tahlil edilmekteydi. Örneğin 1897 yılında tüccar Gülbenkoğlu adına gelen Anadolu mahsulü çaylar incelenmiş ve bunlar "*şurb ve isti'mâle gayr-i sâlih*", yani içilmesi tehlikeli bulunmuştu.²⁰ Erzurum'un Pasinler kazasından dokuz tüccar ise 1900 yılında pasaportsuz olarak Rusya'ya çay götürürlerken sınırda yakalanmışlar ve cezaya çarptırılmışlardı.²¹

Tokat Çayı ticaretinin serbest bırakılmasıyla ilgili karar Amasya sancağında da memnuniyetle karşılanmıştı. Zira bu bitki Amasya'nın ormanlık kesimlerinde de yetişmekteydi. Pazarlanmasının ve ihracatının serbest bırakılmasına imkan tanıyan resmi izin yürürlüğe girmesiyle birlikte, Amasyalı üreticiler yaprakları profesyonel ruhla işlemeye ve hazırlamaya özen gösterdiler.²²

Anadolu çayı olarak da nam salan bu bitkinin yakaladığı trend, Balkan vilayetlerinde farklı bir algı meydana getirmiş, Osmanlı Devleti'nin bazı

¹⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Ülkesinde Avrupa Suni Kahvesi”, *Ehlikeyfîn Kitabı*, haz. F. Tıgılı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 90-94.

¹⁸ "Tokat çayının serbest-i imrâr ve fûruhtu esbâbının istikmâliyle ta'mimi hakkında iktizâ-yı hâlin icrası Anadolu vilayât-ı şahânesi müfettişi devletlü Şakir Paşa hazretleri tarafından iş'âr kılınmasına mebnî evvel emirde Kafkasya çayının Tokat çayları cinsinden olup olmadığının bilinmesi için Kafkasya çayından li-ecl'l-muayene bir miktar numûne celb ve irsâli..." (BOA, DH. MKT, 2165/103, 27 N 1316/8 Şubat 1899).

¹⁹ "... mahsulât-ı dâhiliyyenin temin-i revâciyla terakkisi zımında aynı cinsten olan Tokat çaylarının dahi karar-ı mezkûr dairesinde olarak Tokat Çayı namıyla imrârında bir mahzûr görülemediği..." (BOA, DH. MKT, 2165/103, 25 L 1316/8 Mart 1899; BOA, DH. MKT, 2419/103, 1 B 1318/11 Kasım 1900).

²⁰ BOA, DH. MKT, 2084/98, 17 CA 1315 (13 Ekim 1897).

²¹ BOA, DH. MKT, 2408/138, 4 C 1318 (29 Ekim 1900).

²² "Memâlik-i Mahrûse-i padişâhînin yalnız Tokad ve Amasya havâlisindeki ormanlarda Hudâyî nâbit hâlinde çaya müşâbih nebat yetişmekte ve evrakı usulü dâiresinde kurutulmuş çay makâmında isti'mâl olunmakta olup Tokad çayı namı altında imrâr ve fûruht edilmekte ..." (BOA, A. MZC. O4, 125/2, 1 ZA 1322/7 Ocak 1905)

bölgelerinde Çin çayının aynısının yetiştiği şeklinde yorumlanmıştı. Mesela o tarihlerde emaret statüsüyle yönetilen Bulgaristan Prenslığı ve Şarkî Rumeli Vilayeti tüccarları Osmanlı Devleti'nden çay almak istemişlerdi. Ancak çayın nerelerde yetiştiğini tam olarak bilemedikleri için, hangi makamla iletişim kuracaklarını kestirememişlerdi. Bunun üzerine Bulgaristan komiseri Ferik Sadık Paşa (1904-1908) Bâbîâli'ye başvurarak çayın yetiştiği bölgeler hakkında bilgi istedi. Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'yle yürütülen yazışmaların neticesinde,²³ Bulgaristan ve Şarkî Rumeli kapu kethüdalığına cevaben gönderilen yazıda, adı geçen bitkinin Trabzon ve Bursa vilayetleri ile Tokat sancağında "hüdâyî nâbit" olarak yetiştiği, Çin çayından farklı bir nebat olduğu, saflığının derecesine göre kıyyesinin 2,5 ilâ 4 kuruş arasında değişen fiyatlardan satıldığı bildirildi.²⁴ Bulgaristan Emareti belirtilen şartları kabul ederek bunlardan bir miktar satın almak istedi. Nitekim 1905 yılında Bulgaristan'a 112 kilogram Tokat Çayı gönderilmiş, sevkiyat Samsun limanından yapılmıştır. 20. yüzyılın hemen başlarındaki istatistiklere bakıldığında, İstanbul'a yıllık 150-200 çuval Tokat Çayı geldiği görülmektedir. Çuvalların her birinin 30-35 kilogram taşıdığı hesaba katılırsa, başkente giden Tokat Çayı'nın miktarının yıllık 5-7 ton arasında değiştiği ortaya çıkar ki,²⁵ bu sonuç, dönemin şartları göz önüne alındığında, küçümsenecek bir rakam değildir.

Netice itibarıyla, Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden muhacirlerin, önceki vatanlarında çayın gerek üretimi, gerekse tüketimi açısından belli bir birikime sahip oldukları ve bu birikimlerini canlı tutmak istedikleri anlaşılıyor. Tokat Çayı'nın dışsatımda ne kadar süre varlık gösterdiğini bilemiyoruz. Ancak yöresel seviyede bir süre daha tüketimi devam etmiş ve muhtemelen Türk çaycılığındaki ilerlemeye bağlı olarak 20. yüzyılın ikinci yarısında kullanıcıları iyice azalmış olmalıdır. Bununla birlikte halen Erbaa yöresindeki Çerkez kökenli vatandaşlar arasında aynı şekilde fermente edilip kıvama getirildikten sonra çay gibi hazırlanıp içilmesi alışkanlığı sürdürülmektedir. Bitki günlük lisanda "yabanmersini" ya da "dağ kekiği" gibi isimlerle tanınmaktadır. Şehitler köyü yaylasının güney kesimlerinde de görülen ve 60-70 santimetre kadar uzayan bitkinin yaprakları, Mayıs ya da Haziran aylarındaki ilk sürgünlerinden toplandıktan sonra gölgede kurutulmakta, ardından hamur teknelerinde elle ovalanıp bükme işlemi yapılmakta ve nihayet bir kez daha kurutulduktan sonra çay gibi demlenip içilmektedir.

KAYNAKÇA

Bakır, Abdulhalik, *Ortaçağ İslam Dünyasında İtriyat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşiş*, Ankara 2000.

Cinlioğlu, Halis Turgut, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Üçüncü Kısım, Tokat

²³ BOA, A. MZC. O4, 123/652, 23 L 1322 (30 Aralık 1904).

²⁴ BOA, DH. MKT, 935/8, 23 Z 1322 (28 Şubat 1905).

²⁵ BOA, A. MZC. O4, 134/56, 17 B 1323 (17 Eylül 1905).

- Matbaası, 1951.
- Coe, Sophie D.-Michael D. Coe, *Çikolatanın Gerçek Tarihi*, çev. Ayşe Öztekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005.
- Heise, Ulla, *Kahve ve Kahvehane*, çev. M. Tüzel, Dost Kitabevi, Ankara 2001.
- Karaca, Ali, *Anadolu Islahâtı ve Ahmed Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren yayınları, İstanbul 1993.
- Karal, Enver Ziya, *Selim III'ün Hatt-ı Humâyûnları -Nizâm-ı Cedit- 1789-1807*, TTK, Ankara 1988.
- Kuzucu, Kemalettin, *Bin Yılın Çayı: Osmanlı'da Çay ve Çayhane Kültürü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.
- Kütükoğlu, Mübahat S., "Osmanlı Ülkesinde Avrupa Suni Kahvesi", *Ehlikeyfîn Kitabı*, haz. F. Tıgılı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 88-96.
- Nusret Hilmi, "Kahve", *Maarif*, Sayı 95, 2 Zilkade 1310/18 Mayıs 1893, s. 263-264.

EK*

Tokatlı Tahir Rüşdü imzasıyla alınan varakadır:

Sabah gazetesinin 1219 numarolu nüshasında sürat-i fevkalade ile memâlikimizde intişar ederek Memâlik-i Mahrûse-i Şahâne'de her nev' taraf-ı serveti açmaya ibzâl-i mesâi edilen bu asr-ı mes'ûdun levâzım-ı mühimmesi 'idâdında addolunabilmek mertebesini kazanan çayın yetiştirilmesi hakkında bir çare bulunması için lazım gelen tedâbirin icrâsı hususunda ihtârı havi olup menfaat-i umûmiyye noktınazarından bir "bend-i hayrhahâne" denmeye şâyân bulunan bend nazar-ı dikkatimi celb ettiğinden bu babda memleketimize ait bazı malumatın arzını münasip gördüm:

Vâkı'â çayın sıhate nâfi' veya muzır olup olmadığının tahkik ve tetkikine muktedir değilssek de zâhiren birçok muhassenâtı hâiz bulunduğu tecrübe ile anlaşılıyor. Husûsiyle işgalât-ı dersiyeye gibi bir meşgale-i maneviyye ve fikriyye ile mükellef olanlar için çayın menfaat ve meziyeti kâbil-i inkâr değildir zannederim. Çünkü tasvir buyrulduğu veçhile çay takımından muntazaman teşkil olunan kahvaltı bir nev' safâ-perver eğlence olduğu cihetle zihnin yorgunluğunu def' ile açılmasına hizmet eder. Diğer cihetten de oldukça kuvve-i gıdaiyyeyi havi olmakla beraber ağdiye-i sâirenin hazm halinde kuvve-i fikriyyeye irâs ettiği külâlden de ârîdir. Gelelim sadede:

Sivas vilayetinin Tokad sancağı dahilinde Keskân nâmı verilen mahalde ağacının vaziyeti ve yaprağının heyeti -kütüb-i fenniyyenin tarifine nazaran- Çin ve sâir kitaât-ı şarkıyyede neşvünemâ bulan "çay"a pek müşâbih bir nev' çay tabii olarak bulunuyor. Bundan on beş sene mukaddem mevki-i mezkûrda

* *Sabah*, nr. 1226, 28 Cemâziyelâhîr 1310/17 Ocak 1893, s. 3.

sâkin Hacıali ve Canbulad karyeleri ahalisi bu nebatın hakikatine bir vukûf-i cüz'î istihşâline ilk defa olarak muvaffak oldular ve o vakitten beri her sene dört beş bin kıyye imal etmektedirler. Fakat tecârib-i dakika-i fenniyyeye kâdir olmayan ahali yalnız yaprağı toplayıp güneşte kurutmakla iktifa ediyorlar. Hâlbuki bilumum çay tabiatında acı bir maddeyi havi olup tasfiye için çok terbiyeler verildikten sonra bazı muattarât ilave olunduğunu ve çayın mâhiyetini bozan esbâbın birincisi de imali esnâsında veyahut sonra güneş görmesi olduğunu evrâk-ı fenniyyede görüyoruz. Mamâfih suret-i ma'kûsede yapılan bu mahsul çaylık hasletinden büsbütün mahrum değildir. Renkçe sâir çaylardan hiç tefrik olunamayıp mâhiyetçe dahi tiryakinin hararetini teskin edebiliyor. Hatta dikkat olundukta en nefis çaylara mahsus olan râyiha-yı tabiiyyeyi hâiz bulunması bir dereceye kadar isti'mâl şerefini arttırıyor ise de tefriki lazım gelen bir madde-i hâmızanın galebesi ve en büyük zıddı bulunan güneşe aylarca ma'rûz kalması diriğâ ki biçâre mahsulü mertebe-i makbuliyyetten düşürüyor.

Yukarıda Hacıali ve Canbulad karyeleri her sene bu çaydan dört beş bin kıyye kadar ihraç ediyorlar dedik. Bu kelâmdan "Acaba nereye gidiyor?" gibi bir sual inbi'âsı tabiî olduğundan orasını da beyan edelim: İşte vech-i ma'rûz üzere cem' ve imal olunan çayı ekseriyâ Çerkes tacirleri pek cüz'î fiyatla iştirâ edip Rusya memâlikine idhâl ediyorlar. Haber verildiğine göre orada biraz terbiye görerek makbûl çaylar sırasında sarf olunuyor imiş. Mademki bu mahsul mâhiyeti külliyyen halel-pezîr olduktan sonra ıslahı kabul ediyor o halde ibtidâ fenne muvâfık amelîyat gördüğü takdirde bir mertebe-i nefâseti ihraz edecek demektir. Hakikaten Keskân'ın mevki-i coğrafi ve mizâc-ı hevâsına bakılırsa çay yetiştirmeye istidâdını akıl kabul ediyor ki bu da ümide bir kat daha takviye vermektedir. Tecrübe ile me'mûle muvâfık gelmesi gibi ahali için bir sâik-i şevk bulunacak olur ise havalı-i mezbûrede elli bin kıyyeden ziyade çay toplanabileceği tahmin olduğu gibi yabanilikten çıkarılıp suret-i sun'îyye ile teksir ve ıslahının da mümkün olması tabiidir ki o halde devlet ve memleketçe ne kadar bâdi-i menfaat ve muhassenât olacağı beyandan müstağnîdir. Zaten mevkiinin muhalif semtte bulunması hasebiyle şimdiye kadar bir nazar-ı müdekkika tesadüf etmemiş olan bu mahsulün emarât ve âmâl-i mesrûdeye istinâden hiç olmazsa bir defa tecrübesinin icrâsıyla artık vadi-i ibhâmdan kurtarılmasını herkes arzu etse sezâdır. Meslek-i mukaddesi daima vatanının menfaatine hüsn-i hizmette bulunmakta olan muteber gazetenizin bu hususta delâletine müracaat eylerim.

SABAH

Tokatlı Tahir Rüşdü Efendi'ye teşekkür olunur ki şu malumâtı pîş-i enzâra vaz' etmek hususunda sarf-ı ihtimâm ve gayrete müsâraat eylemiştir. Memâlik-i vesî'a-i Osmâniyye'nin ekâlim ve mevâki'-i coğrafiyyesi fuyuzât-ı fitriyye-i arziyyenin bir dâr'ül-ictimâ'ı olduğu ve hâlbuki turuk-ı müvâredeninin henüz matlûb derecede olmaması hasebiyle memleketimizde lede't-tedkik musâdif-i nazar-ı dikkat olacak âsâr-ı fuyuzâtın binde biri mütevârî-i

mechûliyyet bulunduğu derkârdır. Binâen-‘alâ-zâlik servet-i umûmiyye-i mülkiyyeye taalluk eden bu gibi malumâtın hulâsâ-nâme-i şûûnât olan gazetelere tahriri gayetle meşkûr olan hâlâtandır. Ziraat müdiriyet-i behiyyesi elbette bu babda tedkikat icra ederek tedâbir-i lâzimenin ittihâzını ahali-i mahalliyyeye ismâ‘ eyler.

Makale-i âcizânemizde beyan edildiği veçhile Suriye’de Çin çayının husûle geldiği bi’t-tecrûbe sâbit olmuştur. Tecrûbe eden de bir iki Avrupalı sâhib-i vukûf olduğundan netice-i tecâribin muhakkakât-ı kat’iyyeden addolunacağı şüphe-sizdir. Arz eylediğimiz veçhile çayın memleketimizde bu kadar meydan alması servet-i umûmiyye için ahvâl-i mühimmeden olduğu cihetle Suriye’de çay ziraatına dair muahharen alacağımız tafsilatı yine gazetemize derc ederek keyfiyeti nazar-ı dikkate aldirmek mukarrer bulunmuştur.

Eski Asur Dönemi'nde Tokat ve Çevresi

Remzi KUZUOĞLU¹

Özet

Eski Anadolu'nun tarihi coğrafyası ile ilgili en eski yazılı kaynaklar Mezopotamya kavimlerine aittir. Sümer ve Akad dönemine ait bu belgeler Anadolu ile ilgili ayrıntılı bilgiler içermemelerine rağmen, Anadolu'ya ait coğrafi yerlerden ilk defa bahsetmeleri sebebiyle önemlidirler. Bu ilk ve aynı zamanda kısıtlı bilgiler içeren kaynaklardan sonra, M.Ö. 1974-1719 yıllarını içine alan ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak da adlandırılan döneme ait yazılı belgelerden nispeten daha fazla bilgi elde etmek mümkündür. Önemli bir kısmı Kayseri yakınlarındaki Kültepe höyüğünde ortaya çıkarılan bu metinler Anadolu'nun en eski yazılı belgeleri olup, M.Ö. II. Bin Anadolusu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Biz bu çalışmamızda bugün sayıları 25.000'e yaklaşmış çivi yazılı metinlerin yardımıyla Tokat ve çevresindeki yerleşim yerlerini tespit etmeye, böylece bölgenin günümüzden 4000 yıl önceki tarihi coğrafyasını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: *Eski Anadolu, Tarihi Coğrafya, Eski Asur Dönemi, Çivi Yazısı, Kültepe/Kaniş.*

Anadolu tarihinin en müstesna dönemlerinden biri de, M.Ö. 1974-1719 yılları arasını kapsayan Eski Asur Dönemi'dir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak da adlandırılan bu dönemde, M.Ö. 3. Bin'den itibaren varlığını bildiğimiz Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticarî ilişkiler sistematik bir hal almış, Asurlu tüccarlar M.Ö. II. binyılın ilk yarısının büyük bir bölümünü teşkil eden zaman içerisinde yoğun bir şekilde Anadolu'ya gelmişler, yerel idarecilerin izni ve Asur devletinin desteğiyle, bugün sayıları 50'ye yaklaşmış olan, karum ve wabartum adı verilen geniş çaplı ticaret kolonileri kurmuşlardır. Tüccarlar kervanlarla getirdikleri başta kalay ve kumaş olmak üzere, çeşitli ürünleri Anadolu pazarlarında satmışlar, karşılığında ise elde ettikleri kazançları altın ve gümüş olarak Asur'a nakletmişlerdir. Bu dönemin en önemli sonucu; Anadolu'nun ilk yazılı belgelere kavuşması, yâni tarihî devirlere girmiş olmasıdır. Eski Asur lehçesi ile yazılmış bu belgelerin büyük çoğunluğu Asurlu tüccarlara ait olup, Eski Anadolu topraklarının o dönemdeki siyasal, kültürel, sosyal, hukukî, ekonomik, tarihî ve coğrafi yapısı hakkında son derece önemli bilgiler vermektedir.

Kültepe'de ortaya çıkarılan çivi yazılı metinlerin büyük çoğunluğunun içerikleri ticari konularla ilgilidir. Bu sebeple de, Anadolu'nun o dönemki coğrafyası hakkında detaylı bilgi vermezler. Günümüzden yaklaşık 4000 yıl öncesine ait bu belgelerde çoğunlukla şehir adları geçmektedir. Az sayıda dağ

¹ Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, kuzuoglu@hotmail.com

ve nehir isimleri metinlerden tespit edilebilmektedir. Tabletlerde yerleşim yerlerinde yapılan ödemeler, sevk edilen mallar, üretilen ürünler ve nadir de olsa idarecilerinden bahsedilir. Bu hususla alakalı en önemli bilgiler kervan kayıtları olup, bu tür metinlerde kervanların seyahatleri boyunca yolları üzerindeki şehirlerde yaptıkları masrafları gösterir. Buradaki ifadeler “A şehirden B şehrine kadar şu kadar harcadım” şeklinde olduğu için güzergâh üzerinde yer alan şehirlerin tespiti hususunda önemli bilgiler vermektedir. Bunun yanında bazı metinlerdeki “nehirin kenarında” veya “x dağlarında” gibi kayıtlar hem azdır hem de yerleşim yerlerinin buldukları coğrafyanın adını vermekten öteye gidememektedir. Hâlbuki Koloni Çağı olarak da adlandırılan bu dönemden hemen sonra bu coğrafyada hüküm süren Hititlere ait belgelerde, Eski Asur döneminin aksine hem daha çok coğrafya adı geçmekte hem de bu yerlerin özellikleri daha açık seçik belirtilmektedir.

Eski Asur Devri, Anadolu’da henüz merkezi bir otoritenin oluşmadığı, başlarında *rubā’um rabium* “büyük kral”, *rubā’um* “kral”, *šarru* “vasal kral” ve *rubātum*² “kraliçe” olarak ifade edilen yerel yöneticilerin bulunduğu, irili ufaklı şehir devletlerinin siyasî yapıyı teşkil ettiği bir dönemdir. Bu yapı içinde başta Kayseri yakınlarındaki Kaniş olmak üzere, Aksaray civarında aranan Buruṣhattum ile Kırşehir civarında olması muhtemel Wahṣuṣana krallıkları dönemin en önemli siyasî güçleri olup, aynı zamanda bu yerler, Asur ticaret sisteminin de ana merkezleri durumundadır. Orta Anadolu merkezli olduğunu anlaşılan bu ticaret ağının Anadolu’nun batı ve güney sahilleri ile doğu sınırlarına kadar ulaştığını gösteren açık deliller bulunmamaktadır. Ancak, az sayıdaki belgeden Hitit metinlerinde “Yukarı Ülke” olarak adlandırılan kuzey bölgesi ile Asurlu tüccarların aktif bir şekilde ticarî ilişki içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Tokat ve çevresinin tarihi coğrafyasına baktığımızda, özellikle Hitit döneminde ön plana çıkacak şehirlerle çevrili olduğu anlaşılmaktadır. Eski Asurca metinler bu yerleşim yerlerinin bugün nerelere tekabül ettiği hakkında yeterli bilgi vermemektedir. Tokat’ın günümüzden 4000 yıl önceki tarihi coğrafyası ile ilgili en önemli Eski Asurca kaynak K.R. Veenhof tarafından yayımlanan çivi yazılı iki tablettir.³ Hitit metinlerinde “Yukarı Ülke” olarak anılan bölgede bulunan şehirlerden bahsetmesi sebebiyle son derece mühim olan bu tabletlerden ilkinde (Kt 91/k 437) Asurlu bir tüccarın, kaybolan ticari malını aramak için çıktığı bir yolculuk sırasında geçtiği veyahut konakladığı ve muhtemelen bazıları Tokat il sınırları içinde yer alan bir kısım şehirden bahsedilmektedir. Diğer belgede ise (Kt 92/k 3) Güney’den kuzeye doğru yapılan bir seyahat sırasındaki harcamaların kayıtları mevcut olup, metin Hurama şehirden kuzeye giden kervanların hangi güzergâhı kullandıklarını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

² Kuzuoglu, 2007: 795-809.

³ Veenhof, 2006: 779-780.

Kt 91/k 437 nolu metinde sırasıyla Butnatum, Hanaknak, Hanika, Wazida, Kubilšan, Tapiggaš, Taedezina, Turhumit ve Wahšušana şehirlerinin isimleri kayıtlıdır. Bu yerleşim yerlerinden Hanaknak, Turhumit ve Wahšušana şehirlerini hem Eski Asur hem de Hititçe metinlerden tanımaktayız. Bunlar dışında kalan ve Hititçe metinlerden bildiğimiz Tapiggaš ile Hanika yer adları ile Butnatum, Wazida, Kubilšan ve Taedezina yer adlarına da Eski Asurca metinlerde ilk defa tesadüf etmekteyiz. Kt 92/k 3 nolu metinde ise sırasıyla Hurama, Luhuzattia, [x], Šamuha, Hatikaitra, Kutia, Karahna ve Kuburnat şehir isimleri geçmekte olup, bunlar içinde Hatikaitra ve Kutia Eski Asurca metinlerde yeni tespit edilen yer adlarıdır. Bu yerleşim yerlerinden bazılarının Tokat ve çevresinde olduğu düşünülmekte olup, K. R. Veenhof'un yayınladığı bu iki metindeki şehirleri geçiş sırasına göre aşağıda ele alıp, günümüzden 4000 yıl önceki Tokat'ın tarihi coğrafyasını değerlendirmeye çalışacağız.

āl Butnātum (Fıstık Şehri)

Kt 91/k 437 nolu tablette kaybolan ticari malını arayan tüccarın konakladığı ilk yerleşim yeridir. Metinde tüccarın 1,5 şekel kalayı kervansaray için ödediği bilgisi mevcuttur.⁴ Eski Asur metinlerinde ilk defa geçen butnātum kelimesi⁵, “fıstık ağacı, fıstık ağacı tahtası/odunu ve fıstık meyvesi” anlamları verilen Akadca buṭuttu kelimesi ile alâkalı olup, daha sonraki dönemlere ait belgelerde buṭūtu, buṭuntu, buṭumtu?, budumtu ve buṭnatu? telaffuzlarıyla kaydedilmiştir.⁶ Hitit metinlerinde ise, Sumerce ^{GIS}LAM.GAL olarak ifade edilen⁷ ve Hititçe karşılığı tespit edilemeyen bu kelime, metinlerde kurban meyvesi olarak ve ekmek ile birlikte geçmektedir.⁸ ^{GIS}LAM.GAL kelimesi, Yeni Babilce bir metinde⁹ ise, Dibar dağının¹⁰ özelliğini belirtmek üzere kullanılmıştır.

Butnātum, günümüzde genellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde, az da olsa Kuzey Akdeniz ile Orta Karadeniz'de geçit bölgelerinde görülen ve “yabani fıstık ağacı” olarak ifade edilen Buttum ağacı (*Pistacia khinjuk* Stocks) ile alâkalıdır. Yaklaşık 6-7 m. yüksekliğe erişebilen ve kışın yapraklarını döken bu ağacın tohumları yenilebildiği gibi, tohumlarından yağ da çıkarılmaktadır. Bu yağdan yapılan sabuna “Bıdım Sabunu” denmektedir. Günümüzde Buttum kelimesi çeşitli ağızlarda Bıdım, Bıtım, Bıttım, Budum, Butum olarak da

⁴ Veenhof, a.g.m.: 779.

⁵ Veenhof, a.g.m.: 779.

⁶ CAD B, 359.

⁷ KUB XXXIII 67 Vs. I 3; 790/v 3; 31/w Vs.? III 5; 1191/z Vs. 7 ve KUB XXXIII 115 Rs. III 8.

⁸ Ertem, 1974: 70-71.

⁹ Reiner, 1956: 132.

¹⁰ Dibar Dağı= bugünkü °Abd al-°Aziz dağ . Bkz. Nashef, 1991: 35.

alandırılmaktadır.¹¹ Sonuç olarak Butnātum kelimesi, günümüzde “yabani fıstık ağacı” olarak da bilinen Buttum ile özdeş olup, yabani fıstık ağacının yetiştiği şehri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Butnātum şehri, metinde Maşathöyük’le bir tutulan Tapiggaş ile birlikte geçmesi ve fıstık ağacının yetişme şartları göz önüne alındığında, Karadeniz ikliminin Makro Klima etkilerinin tesiri altındaki¹², Tokat’ın kuzeybatı veya batısında aranabilir.

Hanaknak

Kt 91/k 437¹³ nolu metinden Hanaknak ile Butnātum şehirlerinin birbirleriyle sınır oldukları anlaşılmaktadır. Metinde ayrıca, 6 şeqel kalayın *bīt wabrim* (han) için ödendiği kaydı da mevcuttur. M.Ö. 1974-1835 yılları arasında (Kültepe II. tabaka) wabartum merkezi olan¹⁴ bu yer adı, Eski Asurca bir metinde (Kt 89/k 230) kārūm merkezi olarak belirtilmektedir.¹⁵ Tokat’ın güneydoğusunda yer alan Kadışehri ovasında aranan¹⁶ Hanaknak, Maşat Höyük yakınlarına lokalize edilen Hititçe metinlerdeki Hananaka¹⁷ yer adı ile olan ses benzerliği, ayrıca Kt 91/k 437 nolu metinde Maşat höyükle bir tutulan Tapiggaş ile birlikte geçmesi sebebiyle, Yeşilirmak kavsi içinde aranması gerekmektedir.

Hanika

Eski Asur metinlerde ilk defa geçen bu yer adı, Kt 91/k 437¹⁸ nolu metinde Butnātum ve Hanaknak şehriden önce Wazida’dan sonra kaydedilmiştir. İlgili metnin 7-8. satırlarından bu şehirde *bīt wabrim* (han) olduğu ve burada konaklamak için 3 şeqel kalay ödendiği anlaşılmaktadır. Bu yer adının, Hititçe metinlerde Maşat Höyük yakınlarına lokalize edilen Haninkawa¹⁹ ile identifiye edilebileceği belirtilmektedir. Tapigga ile olan irtibatı sebebiyle de Maşat höyük yakınlarında aranabilir.

Wazida

Kt 91/k 437 nolu metinde, Butnātum, Hanaknak ve Hanika’dan önce Kubilšan’dan ise sonra kaydedilmiştir. 3 şeqel kalayın *bīt wabrim* (han) için bu şehirde ödendiği belirtilmektedir. Maşat höyük ve çevresine lokalize edilen yer adları ile birlikte geçişi dikkate alındığında bu yerleşim yeri Maşat höyük çevresinde aranmalıdır. İsmi Hititçe yer adı Wazija²⁰ ile olan irtibatı ise açık

¹¹ Baytop, 1994: 55.

¹² Özçağlar, 1991: 63.

¹³ Veenhof, 2006: 779.

¹⁴ Bayram, 1994: 233, Bilgiç-Bayram, 1995: 38.

¹⁵ Veenhof, a.g.m.: 781.

¹⁶ Barjamovic, 2011: 411.

¹⁷ del Monte, 1992: 24.

¹⁸ Veenhof, 2006: 779.

¹⁹ del Monte, a.g.e.: 26.

²⁰ del Monte ve Tischler, 1978: 482.

değildir.

āl Kubilšan (Kubilšan şehri)

Eski Asur metinlerinde yeni tespit edilen yer adlarından biri olup, Kt 91/k 437 nolu metinde Butnātum, Hanaknak, Hanika ve Wazida'dan sonra, Tapaggaş'dan ise önce kaydedilmiştir. Metinde bu yer adı şehir olarak ifade edilmekte olup, 3 şeqel gümüşün burada ödendiği kayıtlıdır. Ödemenin ne için yapıldığı belirtilmemektedir. Ancak, miktarın (3 şeqel) diğer şehirlerde han için yapılan meblağ ile aynı olması, ödemenin Kubilšan'daki *bīt wabrim*'de (han) konaklamak için yapıldığını göstermektedir. Maşat Höyük'e lokalize edilen²¹ Tapaggaş'dan hemen önce geçmesi sebebiyle de Maşat Höyük yakınlarında aranmalıdır.

Tapaggaş

Hititlerin önemli bir askeri üssü olan²² ve Hitit metinlerinden bir kalesi olduğu anlaşılan²³ bu yer, Zile'nin 32 km. güney batısında bulunan Maşat Höyük ile bir tutulmaktadır.²⁴ Eski Asurca metinlerde ilk defa tesadüf ettiğimiz bu şehir. Kt 91/k 437 numaralı metinde Butnātum, Hanaknak, Hanika, Wazida ve Kubilšan'dan sonra, Taedizina'dan önce kaydedilmiştir. Metinde tüccarın bu şehirde görevli *kaššum* memuruna 1 ½ şeqel kalay ödediği bilgisi mevcuttur.

Taedizina

Yeni tespit edilen yer adlarından biri olup, Kt 91/k 437 metinde bu şehirdeki bir *alahinnum*'dan bahsedilmektedir.²⁵ Metinde kayıp mallarını arayan tüccarın kolye için miktarı belirtilmeyen kalayı, ismini bilemediğimiz bu görevliye ödediği kayıtlıdır.²⁶ Bu yer adı, bugünkü Maşat Höyük'le aynı yer olduğu tespit edilen²⁷ Tapiggaş şehrinde hemen sonra zikredilmektedir. Buna göre Taedizina, Maşat Höyük çevresinde aranmalıdır.

Turhumit

Hitit²⁸ ve M.Ö. II. bin Suriye metinlerinde²⁹ Turmitta şeklinde telaffuza sahip olan bu yer adının, Eski Asurca metinlerden kārūm ve önemli bir bakır

²¹ Alp, 1977: 639-642, Alp, 1992: 8.

²² Alp, 1992: 8.

²³ Alp, 2001: 86.

²⁴ Alp, 1977: 639-642, Alp, a.g.e.: 8, del Monte ve Tischler, 1978: 402, del Monte, 1992:159-160.

²⁵ CAD A, 294'de "an administrative official" anlamı verilen bu kelimeyi Veenhof, a.g.m.: 779'da, "steward" olarak değerlendirmektedir.

²⁶ Veenhof, 2006: 779.

²⁷ Alp, 1992: 8.

²⁸ del Monte ve Tischler, a.g.e.: 442-444.

²⁹ Marin, 2001: 294.

üretim merkezi olduğu anlaşılmaktadır.³⁰ Kültepe’de bulunmuş bir tablette ismi belirtilmeyen bir de kralından³¹ bahsedilmektedir. Kt 91/k 437 nolu metinden Turhumit ile bugünkü Maşat Höyük’le aynı yer olan Tapaggaş’ın sınırdış olduğu ve bu iki yerleşim yeri arasında bir nehir bulunduğu anlaşılmaktadır. Metinde ½ mina şeqel bakırın geçiş ücreti olarak ödendiği kayıtlıdır. İki yerleşim yerini ayıran doğal engelin Çekerek Nehri olduğu, Turhumit’in de Merzifon ovasında, Suluova olabileceği ileri sürülmektedir.³²

Şamuha

Kültepe II. tabakada wabartum³³, Ib tabakasında ise kārūm olarak Eski Asurca metinlerde kayıtlı³⁴ bu şehirde, VAT 6209’a göre bir de saray bulunmaktadır. Şamuha’nın, Hitit belgelerinde Yukarı Ülke olarak geçen ve bugün genellikle Sivas ile Erzincan arasında olduğu kabul edilen bölgede yer aldığı, ayrıca idarî ve askerî bir merkez olan şehrin etrafının surlarla çevrili olduğu ve erzak sevkiyatını konu eden bir vesikaya göre nehir kıyısında bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁵

Şamuha’nın yeri konusunda, Kt 92/k 3 nolu belge önemli bilgiler vermektedir.³⁶ Metinde sırasıyla Hurama, Luhuzattia, [x], Şamuha, Hatikaitra, Kutia, Karahna ve Kuburnat’ta yapılan harcamalar kayıtlıdır. Belgede Şamuha’ya varmadan önce köprü geçişi için ve kiralanan hamallar için yapılan 1 şeqel’lik gümüş ödemesinden bahsedilmektedir. Buna göre; yukarıda değindiğimiz Hitit belgesinde geçen Şamuha’nın bir nehir kıyısında olduğu bilgisi, Eski Asurca metindeki köprü geçişi için yapılan ödeme ile de teyid edilmektedir. Hem Eski Asur, hem de Hitit belgesine göre; bir nehir kenarında olduğu anlaşılan Şamuha, Eski Asurca bir metnin de ortaya çıkarıldığı Sivas yakınlarındaki Kayalıpınar ile aynı yer olmalıdır.³⁷

Hatikaitra

Eski Asurca metinlerde yeni tespit edilen bir yer adı olup, itinerar bir metin olan Kt 92/k 3 nolu metnin 16. satırında geçmektedir.³⁸ Metinde kime ve ne için yapıldığı belirtilmeyen 3 şeqel kalayın bu şehirde ödendiği kayıtlıdır. Sivas Kayalıpınar ile bir tutulan Şamuha ile Tokat yakınlarında Sulusaray’a lokalize edilen Karahna arasında olduğu görünmektedir. Belgeye göre Şamuha’ya daha yakın olduğu anlaşılan bu yer adının, Tokat-Sivas sınırı yakınlarında aranması uygun olacaktır.

³⁰ Bayram, 1994: 233, Bilgiç ve Bayram, 1995: 38.

³¹ Bayram, 1994: 234.

³² Mellart, 1982: 30.

³³ Larsen, 1976: 239.

³⁴ Bayram, a.g.m.: 233, Bilgiç ve Bayram, 1995: 39.

³⁵ Yiğit, 1989: 5 vd.

³⁶ Veenhof, 2006: 780.

³⁷ Barjamovic, 2011: 411

³⁸ Veenhof, 2006: 780.

Kutia

Güney'den kuzeye doğru yapılan seyahat sırasındaki harcamaları gösteren Kt 92/k 3 nolu metinde, Kutia'da 1 ½ şeşel kalayın belediye başkanı olarak tercüme edilen *hazannum*'a verildiği kayıtlıdır.³⁹ Bu metne göre Tokat-Sivas sınırı yakınlarında olduğunu düşündüğümüz Hatikaitra ile Sulusaray'a yerleştirilen Karahna şehirleri arasında görülen bu yer adının, Karahna şehri yakınlarında aranmasının doğru olacağı kanaatindeyiz.

Karahna

Koloni Çağı'nda Kültepe II. tabaka wabartumlarından biri olan⁴⁰ Karahna, Hitit döneminin önemli kült merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁴¹ Karahna, Maşat Höyük yakınlarında aranmakta⁴², Sulusaray ile de aynı yer olduğu kabul edilmektedir.⁴³ TAVO B II 14'de ise Tokat'ın hemen güneyine, Aktepe/Bolus'a yerleştirilmektedir.

K. R. Veenhof tarafından yayınlanan ve itinerar özelliğe sahip Kt 92/k 3 nolu metin Karahna'nın yerinin tespiti hususunda önemli bilgiler vermektedir.⁴⁴ Güney'den kuzeye doğru yapılan seyahat sırasındaki harcamaları gösteren bu metne göre; Şamuha, Hatikaitra, Kutia, Karahna ve Kuburnat güzergâh sıralaması içinde görülmekte ve yerini bilemediğimiz Kutia şehri ile Maşat Höyük yakınlarında aranan Kuburnat arasında yer almaktadır. Ayrıca metinde 12 şeşel kalayın Karahna'da *rabi sikkim*'e ödendiği kaydı da mevcuttur. Bu yer adı, Maşat höyük (Tapiggaş) ve Ortaköy'de (Şapinuwa) bulunan⁴⁵ Hitit belgelerinde de geçmektedir. Buna göre; Hem Maşat ve Ortaköy tabletlerinde zikredilmesi, hem de Maşat yakınlarında aranan Kuburnat ile birlikte geçmesi nedeniyle, yukarıda verilen lokalizasyon tekliflerini içeren bölge içinde aranması uygun görünmektedir.

Kuburnat

Bu yer adı, Kültepe II. tabaka da wabartum⁴⁶, Ib katına tarihlendirilen Kt 98/k 125 nolu metinde ise kârum merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷ Kt 92/k 3⁴⁸ nolu metinde; Hurama, Luhuzattia, [X], Şamuha, Hatikaitra, Kutia, Karahna ve Kuburnat sıralaması içinde görülmektedir. Metinde, Karahna'dan Kuburnat'a hamallar için 3 şeşel gümüş ödendiği kaydı mevcuttur. Sulusaray

³⁹ Veenhof, a.g.m.: 780.

⁴⁰ Bayram, 1994: 233, Bilgiç ve Bayram, 1995: 38.

⁴¹ Alp, 2001: 49.

⁴² Forlanini, 1985: 62, n. 67, 69, Alp, 2001: 49.

⁴³ Barjamovic, 2011: 411.

⁴⁴ Veenhof, a.g.m.: 780.

⁴⁵ Süel, 2005: 684.

⁴⁶ Bayram, 1997: 64.

⁴⁷ Donbaz, a.g.m.: 106.

⁴⁸ Veenhof, 2006: 780.

ile bir tutulan⁴⁹ Karahna'dan hemen sonra zikredilmesi sebebiyle bu bölgeden çok da uzakta olmadığını düşündüğümüz Kuburnat'ın Turhal ve Zile (Kazova) ya da Bolus (Aktepe) olabileceğine dair görüşler de ileri sürülmektedir.⁵⁰

Sonuç olarak; günümüzden yaklaşık 4000 bin yıl önce Tokat ve çevresinin yoğun bir şekilde iskan edildiği, bu şehirlerden bazılarının ise Asur ticaret sistemi içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Kārum ve wabartum merkezleri olarak metinlerde kayıtlı bu yer adları dışında daha küçük yerleşim yerleri de tespit edilebilmektedir. Eski Asur Dönemi'nde Tokat il sınırları içindeki en önemli yerleşim yeri Turhal/Zile ovasına (Kazova) yerleştirilen Kuburnat şehridir. Metinlerden bu şehrin Kültepe II. tabaka'da wabartum merkezi olduğu, ancak M.Ö. 1835'den sonra, ekonomik olarak geliştiği ve bir kārūm merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer önemli şehir ise Sulusaray ile bir tutulan Karahna'dır. Metinlerden bir wabartum merkezi olduğu anlaşılan bu yer adı, Hitit döneminin önemli kült merkezlerinden biridir. Ancak, Kültepe metinlerinden bu özelliğine dair bir bilgi elde edilememektedir. Bu iki yerleşim yerinin dışında āl Butnātum, Hanika, Wazida, āl Kubilšan, Tapaggaš, Taedizina, Hatikaitra ve Kutia gibi daha küçük yerleşim yerlerinin de Tokat il sınırları içinde veya yakınlarında oldukları anlaşılmaktadır. Bu isimlerden Hitit Dönemi'nin önemli askeri üslerinden biri olan ve Maşat Höyük'le bir tutulan Tapiggaš'ın Eski Asur Dönemi'nde küçük bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır. Eski Asur Dönemi'nde Tokat'ın çevresinde ise kārūm veya wabartum olarak metinlerde kayıtlı Hanaknak (Kadışehir), Turhumit (Suluova) ve Šamuha'nın (Kayalıpınar) yer aldığı görülmektedir.

Kaynakça

- Alp, S, “Maşat Höyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığında Yukarı Yeşilirmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında”, *Belleten*, C: XLI, Sa. 164, 1977, s. 637-647.
- ; “Hitit Çağı'nda Anadolu Kentleri”, *Ankara Dergisi*, C: 1, Sa. 4, 1992, s. 5-10.
- ; *Hitit Çağında Anadolu*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, İstanbul, 2001.
- Barjamovic, G, *A Historical Geography Of Anatolia In The Old Assyrian Colony Period*, Carsten Niebuhr Institute Publications, vol. 38, Museum Tusulanum, 2011.
- Bayram, S, “Kültepe Metinlerinde Geçen Yeni Yer Adları ve Bunların Değerlendirilmesi”. *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Kitabı*. Ankara, 1994.
- Baytop, T, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 1994.

⁴⁹ Barjamovic, 2011: 411

⁵⁰ Barjamovic, a.g.e.: 411.

- Bilgiç, E,-Bayram, S, *Ankara Kültepe Tabletleri II*, T.T.K.Y., Ankara, 1995.
- del Monte, G.F. - Tischler, J., *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte*. RGTC VI. Wiesbaden, 1978.
- del Monte, G.F, *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte*. Supplement. RGTC VI/2. Wiesbaden, 1992.
- Ertem, H, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.
- Forlanini, M, “Remarques géographiques sur les textes Cappadociens”, *Hethitica* 6, 1985, s. 45-66.
- Kuzuoglu, R, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu Kraliçeleri”, *Belleten*, Cilt LXXI, Sa. 262, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 795-809.
- Larsen, M. T, *Old Assyrian Caravan Procedures*, Nederlands Historisch Archaeologisch Instituut, İstanbul, 1967.
- Marin, B. A. J, *Die Orts- und Gewässernamen der Texte aus Syrien im 2. Jt. V. Chr.*, Wiesbaden, 2001
- Mellart, J, “Archeological Evidence For Trade and Trade Routes Between Syria and Mesopotamia and Anatolia During the Early and The Begining of The Middle Bronze Age “, *Studi Eblaiti* V, 1982.
- Nashef, Kh, *Die Orts- und Gewässernamen der altassyrischen Zeit*. RGTC IV. Wiesbaden, 1991.
- Özçağlar, Ali, “Kazova ve Yakın Çevresinde Eski Yerleşmeler”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, Coğrafya Araştırmaları*, Sa.3, 1991, s. 61-85.
- Reiner, E, “Lipšur Litanies”, *Journal of Near Eastern Studies (JNES)* Volume: XV, 1956, s. 129-149.
- Süel, A, “Ortaköy Tabletlerinde Geçen Bazı Yeni Coğrafya İsimleri”, V. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum, 2002, s. 679-685.
- Veenhof, Klass R, *Aspects of Old Assyrian Trade And Its Terminology*, Leiden, 1972.
- Yiğit, T, *Hitit Büyük Kentlerinden Şamuha ve Lauzantiia'nın Lokalizasyonu ile Bu Şehirler Hakkında Elde Edilen Bilgiler*. Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989.

Roma Dönemi'nde Tokat İli'nin Arkeolojisi ve Tarihi: Neocaesarea (Niksar) ve Zela (Zile) Kentleri*

Ergün LAFLI**-Sami PATACI***

Özet

Roma Dönemi'nde Tokat İli Karadeniz ve Marmara Bölgeleri'nden oluşturulmuş bir eyaletin parçası idi. Tokat, İ.Ö. III. binden günümüze kesintisiz yerleşimlere sahip olmuştur. Yöreye Eskiçağ'da İ.Ö. II. binin ikinci yarısından beri Hititler, Persler, Hellenistik Krallıklar ve Romalılar hâkim olmuşlardır. Tokat bölgesinde çok sayıda Roma Dönemi yerleşimleri olmasına rağmen, bugüne değin ilçede sistematik arkeolojik araştırmaların azlığından dolayı, bu dönemle ilgili bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Antik Hellen-Roma uygarlığı döneminde Tokat önemli bir kırsal yerleşimdir ve nüfus kırsalda toplanmıştır. Bölgede dört adet büyük yerleşim bulunur. Bunlar Neocaesarea (Niksar), Zela (Zile), Sebastopolis (Sulusaray) ve Komana (Gümenek)'dir. Bu bildiriye bölgenin iki önemli Roma Dönemi yerleşimi olan Sebastopolis ve Komana'ya, her iki ören yerinde hâlihazırda bilimsel çalışmalar yapıldığından dolayı, kısa bir biçimde değinilmektedir. Bildiride asıl durulacak yerler Tokat Merkez, Niksar ve Zile İlçeleri'nin Roma Dönemi'ndeki durumudur. Şu ana kadar düzenli çok az arkeolojik çalışma yapılan bu üç yörenin Roma Dönemi'ndeki konumu ile ilgili arkeolojik ve tarihi (nüvizmatik, epigrafik, tarihi coğrafya vb.) belgeler derlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanında Tokat Müzesi ve Müze eserleri ile ilgili ayrı bir konu başlığına da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Roma Dönemi, Erken Bizans, Neocaesarea, Niksar, Zela, Zile, Arkeoloji, Nüvizmatik, Eskiçağ Tarihi, Tokat Müzesi.

Two Roman Cities in the Province of Tokat: Neocaesarea (Niksar) and Zela (Zile)

Abstract

In this paper concentration will be given to Pontic cities in the Province of Tokat: Neocaesarea (modern Niksar) and Zela (modern Zile). Neocaesarea was one of the favourite residences of Mithridates the Great, who built a palace there, and later of King Polemon and his successors. Pompey made it a city and gave it the name of "Diopolis", while Pythodorus widow of Polemon, made it

* Tokat Sempozyumu sırasında türlü yardımlarını gördüğümüz Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü elemanlarına bu makale vesilesiyle bir kez daha teşekkür etmeyi bir borç biliriz. Makale içinde kullanılan Harita 1 ve Resim 1 ile 4 hariç tüm görseller Sami Pataci'ya aittir.

*** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ortaçağ Arkeolojisi Anabilim Dalı Başkanlığı, İzmir. E-posta: elafli@yahoo.com

** Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ardahan. E-posta: samipataci@hotmail.com

her capital and called it "Sebaste". It is not known precisely when it assumed the name of Neocæsarea, mentioned for the first time in Pliny, "Hist. Nat.", VI, III, 1, but judging from its coins, one might suppose that it was during the reign of Tiberius. In A.D. 344 the city was completely destroyed by an earthquake (Hieronymus, "Chron.", anno 2362), meeting a similar fate in A.D. 499 (Theodorus Lector, II, 54). During the Middle Ages the Turks and Byzantines disputed the possession of Neocæsarea, and in A.D. 1068 a Seljuk general, Melikgazi captured it; later, in 1397, it passed, together with the whole district, under the sway of the Ottomans.

Neocaesarea became the civil and religious metropolis of Pontus. We know that about A.D. 240, when Gregory Thaumaturgus was consecrated bishop of his native city, Neocaesarea had only seventeen Christians. In A.D. 315 a great council was held there, the acts of which are still extant. Being early placed at the head of an ecclesiastical province, Neocaesarea had four suffragan sees about A.D. 640, retaining them until the 10th century, when Trebizond obtained its independence and, by degrees, the other three suffragans were suppressed.

Historically, Zile has been known as Zela, Zelitıs, Zelid, Anzila, Gırgiriye (Karkariye), Zileh, Zilleli, Zeyli and Silas. The fort at Zela was built supposedly by the Roman commander Lucius Cornelius Sulla. In his book Geographica, Strabo claimed that Zile was founded by Semiramis, a legendary Assyrian queen. King Mithridates VI of Pontus attacked and conquered Zile in 88 B.C. and ordered the killing of all Romans currently living there. His orders led nearby Cappadocians to call Rome for help. The Roman army, under Sulla's command, fought and defeated Mithradates in First Mithridatic War. Mithridates attacked Zile again in 67 B.C. with the help of his Armenian ally Tigranes the Great, king of Greater Armenia. He defeated Valerius Trianus, lieutenant of Lucullus, and initiated the Third Mithridatic War. Pompeius Magnus came back to Asia Minor with his army and, after a long war, the Romans destroyed the whole army of Mithradates, who committed suicide as a consequence in 63 B.C. In Pompey's settlement of Pontus, Zile received a civic constitution and a sizable territory thus transforming from its previous status as a temple domain to a city. In 49 B.C., civil war broke out between Julius Caesar and Pompey. While the Romans were distracted by this, Pharnaces II of Pontus, son of Mithridates, decided to seize the opportunity and took revenge for his father. His attack on Zile was halted by Julius Caesar in a bloody battle called the Battle of Zela (47 B.C.). While Caesar's army had great losses, Pharnaces's army was completely destroyed in five hours. After this victory, Caesar sent his famous message to the Roman Senate: "Veni Vidi Vici", meaning "I came, I saw, I conquered". In A.D. 241, the Sassanid king Shapur I, attacked the Romans and defeated Roman Emperor Valerian, thus capturing Zile. From A.D. 241 to 1071, Zile was conquered many times by the Byzantines and Sasanids. Under Byzantine rule, Zile became a Titular See of Asia Minor, suffragan of Amasya in the former Roman province of Hellenopontus. Zile had several

famous bishops like Heraclius (at the First Council of Nicaea in A.D. 325), Atticus (at the Council of Chalcedon in 451), Hyperechius (458), Georgius (692), Constantine (787) and Paul (879).

Key Words: Romans, Early Byzantine, Neocaesarea, Niksar, Zela, Zile, Archaeology, Numismatics, Ancient History, Museum of Tokat.

Bu kısa makalenin amacı Tokat İli'nin Roma ve Erken Bizans Dönemleri'ndeki (İ.S. 1. ve 8. yüzyıllar arası) arkeolojik ve tarihi durumuna bir göz atmaktır. Karadeniz'in Anadolu kıyıları, Karadeniz'e kıyısı olan Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan Cumhuriyetleri ile karşılaştırıldığında Roma Dönemi arkeolojisi en az tanınanıdır. Cumhuriyet döneminin başlangıcından sonra yapılan çok az sayıdaki araştırma Türkiye'nin Karadeniz kıyısı arkeolojisini bir türlü canlandırmaya yetmemiş ve bu bölge diğer Anadolu yöreleri ile karşılaştırıldığında hep daha cılız bir araştırma bölgesi izlenimi vermiştir.

Tokat İli İ.Ö. III. Binden günümüze kesintisiz yerleşimlere sahip olmuştur. Yöreye Eskiçağ'da İ.Ö. II. Binin 2. yarısından itibaren Hititler, Persler, Hellenistik Krallıklar ve Romalılar hakim olmuşlardır. Roma Dönemi'nde Tokat İli Karadeniz ve Marmara Bölgeleri'nden oluşturulmuş "Paphlagonia et Bityhnia" adlı eyaletin bir parçası idi. İ.Ö. 63 yılında Pontus Kralı Mithridates'in (**Resim 1**) ölümüyle biten savaşlardan sonra, Pompeius bölgeyi Roma idaresi altında yeniden düzenlemiştir. Bu yeni düzenleme temelde sivil idareyi yerel yöneticilere bırakıp, askerî idareyi Roma'nın üzerine alması üzerindedir. Pontus Bölgesi'nde bu yeni düzenlemelere uygun olarak 11 şehir meydana getirildi. Bu kentler Amastris (Amasra), Sinope (Sinop), Amisos (Samsun), Pompeiopolis (Taşköprü), Neapolis/Neoclaudiopolis (Vezirköprü), Magnapolis, Diopolis/Neocaesarea (Niksar), Nikopolis, Zela (Zile), Megalapolis/Sebasteia (Sivas) ve Amaseia ya da Abonuteichos/Ionopolis oldukları düşünülmektedir. Bu kentlerden en az dört tanesi bugün Tokat İli sınırları içerisinde yer alır. Tokat bölgesinde bu şekilde çok sayıda Roma dönemi yerleşimleri olmasına ve 17. yüzyıldan günümüze (**Harita 1**) bu bölgeden çok sayıda araştırmacıların geçmesine rağmen, bugüne değin ilçede sistematik arkeolojik araştırmaların azlığından dolayı, bu dönemle ilgili bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Antik Hellen-Roma uygarlığı döneminde Tokat önemli bir kırsal yerleşimdir ve nüfus kırsalda toplanmıştır; ancak bölgede dört adet büyük yerleşim bulunur. Bunlar Neocaesarea (Niksar), Zela (ya da Zeleia; Zile), Sebastopolis (Sulusaray)^{1†} ve Komana (Gümenek)'dir (**Harita 2**). Bu makalede Tokat İli'nde bulunan bu dört önemli antik kentten sadece iki antik kente, yani Neocaesarea ve Zela'ya yer verilmiştir. Bunun sebebi, diğer iki

^{1†} Bu kent ile ilgili olarak: E. Laflı, Güney Karadeniz Kıyılarında Hellenistik ve Roma Dönemleri Seramik Arkeolojisi: Araştırmaların Ulaştığı Nokta ve Genel Değerlendirmeler, şurada: B. D. Erciyas/E. Koprman (yya.), *Karadeniz Araştırmaları Sempozyum Bildirileri/Black Sea Studies Symposium Proceedings* (İstanbul 2006) 169-201.

kentte bu makalenin kaleme alındığı süreçte arkeolojik arazi çalışmalarının devam etmesidir.

Makale kapsamında Tokat Müzesi'nin Roma ve Erken Bizans Dönemleri koleksiyonları ve bu koleksiyonlarda yer alan 22 adet seçki arkeolojik buluntu da tanıtılmıştır. Bu müstesna koleksiyon bölgenin İ.S. 1. ve 8. yüzyıllar arası kültür tarihini yansıtır bir nitelik taşır.

Neocaesarea (Niksar)

Antik Çağ'da Niksar ve çevresi Paryadres Dağları'nın (bugünkü Kuzey Anadolu Dağları) eteğinde Pontos Polemoniakos Bölgesi'nde Doğu-Batı doğrultusundaki Amnias Vadisi ile Lykos Vadisi arasında, Komana Pontika'dan gelen cadde üzerinde bulunurdu. Kent Kelkit Irmağı'nın yani Lykos Çağı'nın sağında yer alır. İ.Ö. 4. yüzyılın sonunda Pers İmparatorluğu'nun sona ermesiyle kurulan ve “Kaberia” ya da “Kabira” adıyla anılan Niksar, İ.Ö. 72 yılında Romalılarla Mithridates arasında cereyan eden savaşa ev sahipliği yapmıştır. Aslında bölgede Pontos Kralı Büyük Mithridates'in bir saray yaptırdığı ve bu sarayda Kral Polemon'un da oturduğu antik kaynaklarca bildirilir. İ.Ö. 72 ya da 71 Romalılarla Pontuslular arasında cereyan eden Mithridates savaşlarının üçüncüsü kent yakınlarında meydana gelmiştir. Şehri İ.Ö. 1. yüzyılın ikinci yarısında ele geçiren Pompeius burayı bir kent haline getirip, Latince “Neocaesarea” (Νεοκαισάρεια), yani “Hükümdarın Yeni Şehri” adını vermiştir. “Niksar” ismi de bu kelimedenden gelmektedir. Kentin “Neocaesarea” şeklindeki adlandırılmasından ilk kez İ.S. 77-79 yıllarında Plinius “Naturalis Historia”sının VI, III,1’inde bahseder. Niksar, Romalılar Dönemi’nde sikkelerinde “Diospolis” ve “Sebaste” adlarıyla de anılmıştır; kentin isminin kent sikkelerinde “Neocaesarea” olarak anılması İmparator Tiberius’tan sonra yaygınlaşmıştır. Aslında Roma Dünyası’nda bu isimle tanınan üç kent daha vardır. 1672 yılında Niksar’a gelen Evliya Çelebi ise Seyahatname’sinde Niksar ismi hakkında uydurulan şöyle bir hikayeyi nakleder: “Bu Niksar'ın doğusu Nik Hisar, yani iyi hisar olup, hafifletmek suretiyle yanlış olarak Niksar denir.” Kent İ.S. 344 yılında bir deprem ile yıkılmış (Eusebius Sophronius Hieronymus, *Temporum liber, anno 2362*), İ.S. 499’da da tekrar bir deprem meydana gelmiştir (Theodoros Anagnostes, *Historia Ecclesiastica*, II, 54). İ.S. 3. yüzyılda da kent Pontos bölgesinin sivil ve dini merkezi idi. İ.S. 240 yılında kentin piskoposu Georgios Thaumaturgos olmuş ve İ.S. 315’te kentte bir Hristiyanlık konsili toplanmıştır. Bu konsil bir de rapor yayımlamıştır. Kent Erken Bizans Dönemi’nden sonra özellikle Hristiyanlık dünyası için oldukça önem taşıyan bazı başka kilisesel hareketlere maruz kalmıştır.

Neocaesarea arkeolojisi ile ilgili fazla bilimsel bir çalışma mevcut

değildir. B. Özcan², B. Rémy³, P. Moraux⁴, F. Işık⁵, N. Tüner Önen, M. Arslan ve B. Takmer⁶ Neocaesarea adına çalışmalarda bulunmuş başlıca araştırmacılar. Kentte Roma Dönemi'nden günümüze kalmış en önemli yapı kalesi ve kalenin bulunduğu akropoldür (**Resim 2**). Tokat Müze Müdürlüğü'nün Niksar İlçe Merkezi'nde bulunan Harmancık, Kültür ve Leylekli Çeşme Mahalleri'nde yaptığı arkeolojik kurtarma kazılarında antik Neocaesarea'ya ait özellikle mezarlık alanlarına rast gelinmiştir; bugün müzede bu kazılarda ele geçmiş Neocaesarea menşeli bazı buluntular sergilenmektedir. Bu bilgilerin dışındaki arkeolojik veriler oldukça cılızdır. Kentin Roma Dönemi ile ilgili en önemli bilgiler nümizmatik ve epigrafik bilgilerdir. Kentin nümizmatığı Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden Doç. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN'ün 2006 yılında Milano'da yayımlanan doktora çalışması ile çok iyi bir şekilde aydınlatılmıştır.⁷ Neocaesarea nümizmatik açısından incelendiğinde Pontos Koinon'una dâhildir ve bazı Koinon sikkeleri de burada basılmıştır.

² B. Özcan, Fouilles de la nécropole de Niksar, 1982-1987, şurada: B. Rémy (yaa.), *Pontica, 1. Recherches sur l'histoire du Pont dans l'antiquité*. Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul, Varia Anatolica 5 (Saint-Étienne 1991) 39-59.

³ B. Rémy, Recherches sur le Pont dans l'antiquité: les cités du département de Tokat et leur territoire, şurada: B. Rémy (yaa.), *Pontica, 1. Recherches sur l'histoire du Pont dans l'antiquité*. Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul, Varia Anatolica 5 (Saint-Étienne 1991) 3-6. Ayrıca bkz. B. Rémy/B. Özcan, Trois inscriptions impériales grecques du Musée de Tokat (Turquie), *Epigraphica Anatolica* 19, 1992, 119-124.

⁴ P. Moraux, *Une imprécation funéraire à Néocésarée*. Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie d'Istanbul 4 (Paris 1959).

⁵ F. Işık, Ein römischer Sarkophagdeckel mit Hirtenidyllen in Niksar, şurada: *Beiträge zur Ikonographie und Hermeneutik. Festschrift für Nikolaus Himmelmann* (Mainz 1989) 399-404.

⁶ N. Tüner Önen/M. Arslan/B. Takmer, New Inscriptions from the Tokat Museum I, *Gephyra* 3, 2006, 183-191.

⁷ Z. Çizmeli, Le monnayage de Néocésarée et du koinon du Pont (Milano 2006). Neocaesarea ve Tokat Bölgesi Nümizmatığı ile ilgili diğer başlıca bilimsel kaynaklar şöyledir: M. Amandry/B. Özcan, La circulation monétaire dans le Pont à l'époque impériale à travers les collections numismatiques du Musée de Tokat, şurada: M. Amandry/G. Le Rider (yaa.), *Trésors et circulation monétaire en Anatolie antique* (Paris 1994) 119-130.; M. Amandry/B. Le Guen-Pollet/B. Özcan/B. Rémy, Le trésor de Binbasioğlu (Tokat, Turquie): monnaies de bronze des villes du Pont frappées sous Mithridate VI Eupator, şurada: B. Rémy (yaa.), *Pontica, 1. Recherches sur l'histoire du Pont dans l'antiquité*. Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul, Varia Anatolica 5 (Saint-Étienne 1991) 61-76.; B. Rémy/B. Özcan, Une monnaie inédite de Neocaesarea au nom de Q. Orfitasius Aufidius Umber, gouverneur de la province de Cappadoce-Galatie, *Anatolia antiqua* 3, 1995, 95-97.; B. Rémy, Trouvailles de monnaies romaines et byzantines dans les cités de Neocaesarea et de Sebastopolis du Pont, *Epigraphica Anatolica* 16, 1990, 81-90.; B. Le Guen-Pollet, Documents numismatiques et épigraphiques du musée de Tokat. Rapport de mission juillet 1988, *Anatolia Antiqua* 1, 1991, 55-57.

Neocaesarea Kenti Roma İmparatorluk Devri Sikkelerinden Bazı Örnekler

1- (Resim 3a) Lucius Verus Dönemi'ne ait bir sikke. Pontus Koinon'una aittir.

Dönemi: İ.S. 166-167 yılları. Neocaesarea basımı olup olmadığı tartışmalı bir sikkedir.

Ön yüz: AVTOKPA OVHPO CEB ibaresi ile sağa dönük sakallı portre.

Arka yüz: Altta KOINON ΠONTOY ibaresi ile *tetrastylos* cepheli bir tapınak. Tapınak alınlığında bir nokta görülmektedir. Ayrıca yan tarafta "ET" ve "q(H)" ibareleri yer alır.

Yayımlandığı yer: RecGen 2A.

2- (Resim 3b) Roma İmparatoru Septimius Severus Dönemi'ne ait bir sikke.

Dönemi: İ.S. 193-211 yılları.

Ön yüz: AY KAI Λ ΣΕΡ ΣΕΟΥΗΡΟΣ ibaresi ile sağa dönük ve taçlı portre. *Arka yüz:* KOI PON NEOKAI MHTPO ET PMB ibaresi ile *tetrastylos* planlı Ma-Zeus tapınağın cephesi.

Yayımlandığı yer: RecGen 12.

3- (Resim 3c) Roma İmparatoru Septimius Severus Dönemi'ne ait bir sikke.

Dönemi: İ.S. 193-211 yılları.

Ön yüz: Sağa dönük ve taçlı portre.

Arka yüz: Tetrastylos planlı Ma-Zeus tapınağının cephesi.

Yayımlandığı yer: SNG VA 126.

4- (Resim 3ç) Roma İmparatoru Septimius Severus Dönemi'ne ait bir sikke.

Dönemi: İ.S. 193-211 yılları.

Ön yüz: Sağa dönük ve taçlı portre.

Arka yüz: KOIN PON - NEOKAI – MHTPO ibaresi.

5- (Resim 3d) Roma İmparatoru Caracalla Dönemi'ne ait bir sikke.

Dönemi: İ.S. 198-217 yılları.

Ön yüz: AY KAI M AVP ANTΩNINOC ibaresi ile sağa dönük ve taçlı portre. *Arka yüz:* KOIN PO NEOKAI MHTPO / ET ΠIMP ibaresi ile *tetrastylos* planındaki Ma-Zeus tapınağın cephesi.

6- (Resim 3e) 5 no'lu sikkenin bir benzeridir. Arka yüzde, sütunların arasında, *cippus* üzerinde duran heykeli bazı yazarlar "Tanrıça Ma" olarak

yorumlamışlardır. Ma Komana Pontika'da tapınılmış bir ilahtır⁸ ve Kappadokia'daki Komana'dan bu bölgeye gelmiştir. Buradan da Sulla tarafından Roma'ya götürülüp, "Bellona" adıyla tapınılmıştır. Bu sikkede yer alan kült heykeli çıplaktır. Halbuki Ma hiçbir zaman çıplak tasvirlenmemiştir. Dolayısıyla buradaki figür Ma'dan ziyade Zeus olmalıdır.

7- (Resim 3f) Neocaesarea'da bulunan Zeus Tapınağı'nın İ.S. 193–211'a ait bir tasviri.

8- (Resim 3g) Roma İmparatoru Geta Dönemi'ne ait bir sikke.

Dönemi: İ.S. 209-211 yılları..

Ön yüz: (P L) CEPT (ΓΕΤΑΚΑΙC) ibaresi ile sağa dönük portre.

Arka yüz: KOIN PO NEOKAIC MHTPO ibaresi ile tetrastylos planındaki Ma-Zeus tapınağın cephesi. Tapınağın ortasında bir kapı tokmağı ve üzerinde bir büst görülür. Yıl olaraksa "ET PMR" ibaresi seçilebilmektedir.

Yayımlandığı yerler: BMC 11; RecGen 32.

9- (Resim 3ğ) Roma İmparatoru III. Gordianus'a ait sikke.

Dönemi: İ.S. 178 yılı.

Ön yüz: AV K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟC C ibaresi ile çelenkli, giyimli ve sağa dönük Gordianus büstü.

Arka yüz: MH NEOKAΙCΑΠΙΑC B NE, ET POH ibaresi ile üzerinde "AKTIA" yazılı altar. Üst kısımda iki adet taç.

Yayımlandığı yerler: SNG von Aulock 6761; Çizmeli 2006, 333; SNG Righetti 574; RecGen 53A.

10- (Resim 3h) Roma İmparatoru Severus Alexander'a ait sikke.

Dönemi: İ.S. 163 yılı.

Ön yüz: AY KAI M AYP CEOY AΛEXANΔPOC ibaresi ile çelenkli, giyimli ve sağa dönük büst.

Arka yüz: KECA MHTPOΠIO ΛIC NEΩKOP ET PXΓ ibaresi ile yan yana duran iki adet tetrastylos planlı tapınağın cephesi.

Yayımlandığı yer: RecGen 40 (buradaki sikkenin ön yüzde farklı bir büst vardır).

11- (Resim 3ı) Roma İmparatoru I. Valerianus'a ait sikke.

Dönemi: İ.S. 253–260 yılları.

Ön yüz: Çelenkli, giyimli ve sağa dönük büst.

Arka yüz: Yan yana duran iki adet tetrastylos planlı tapınağın cephesi.

Bulunduğu yer: Museum of Fine Arts, Boston, env. no.: 66.931.

⁸ Komana Pontika menşei bir *trophaion* tasviri için: M. U. Anabolu, Tokat Müzesi'ndeki Mermer Trophaion Tasviri, şurada: İ. Delemen v.d. (yya.), *Euergetes: Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armaganı* (İstanbul 2008) 1201-1204.

12- (Resim 3i) Roma İmparatoru Severus Alexander'a ait sikke.

Dönemi: İ.S. 163 yılı.

Ön yüz: AV K M AV CE AΛEXANΔPOC ibaresi ile çelenkli, giyimli ve sağa dönük büst.

Arka yüz: KOI ΠONTO NEOKAIC MH, ET POA ibaresi ile yuvarlatılmış bacaklı ve arslan ayaklı bir masa üzerinde duran taç ile masanın altında iki palmye dalı içeren bir amphora.

Yayımlandığı yerler: Çizmeli 2006, 276; RecGen 46.

13- (Resim 3j) Roma İmparatoru III. Gordianus Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 238-244 yılları.

Ön yüz: Sağa dönük büst.

Arka yüz: Kaplan ayaklı bir masa üzerinde duran ödül tacı ya da urnesi ile masanın altında bir amphora; yanlarda palmye dalları. En altta "ET/PO/H" ibaresi.

Yayımlandığı yerler: BMC Pontos, 34, 12; SNG von Aulock 6765.

14- (Resim 3k) Trebonianus Gallus Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 251-252 yılları.

Ön yüz: AVT.KAI.. ΓΑΛΛΟC CEB ibaresi ile çelenkli, giyimli ve sağa dönük büst.

Arka yüz: ΡΩ-MH PP-H ibaresi ile dairevi bir kalkan üzerine oturan ve elinde Nike ile mızrak taşıyan Roma Nikephoros.

15- (Resim 3l) Trebonianus Gallus Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 251-252 yılları (orjinalindeki yıl ibaresi 188).

Ön yüz: AVT KK ΓΑΛΛΟC KAI ΟΒΟΛΟΥC CEB ibaresi ile çelenkli, giyimli ve sağa dönük Trebonianus büstü ve tam karşısında Volusianus.

Arka yüz: ΡΩ-MH PP-H ibaresi ile dairevi bir kalkan üzerine oturan ve elinde Nike ile mızrak ve skepter taşıyan Roma Nikephoros.

Yayımlandığı yerler: SNG von Aulock 113; ve Lindgren III 143.

16- (Resim 3m) Volusianus Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 251-252 yılları (orjinalindeki yıl ibaresi 188).

Ön yüz: Çelenkli, giyimli ve sağa dönük Volusianus büstü.

Arka yüz: Dairevi bir kalkan üzerine oturan ve elinde Nike ile mızrak ve skepter taşıyan Roma Nikephoros.

17- (Resim 3n) I. Philippus Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 248-249 yılları.

Ön yüz: [AUT K] MAP IOYAI ΦΙΛΙΠΠΙΟC ibaresi ile sağa dönük büst.

Arka yüz: MHTPO NEOKAICAPIAC ibaresi ile sağa dönük, başında törensel tacı olan Tyche büstü. Tyche tasvirinin yanlarında “ET” “P-ΠE” ibareleri (yerel 185 senesine tekabül etmektedir).

Yayımlandığı yerler: SNG von Aulock 111 (III. Gordianus); Lindgren I 48 (I. Valerianus); RecGen 70A (Gallienus).

18- (Resim 3o) I. Valerianus Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 255-256 yılları.

Ön yüz: AVK PO ΛIK OVAΛEPIANOC ibaresi ile sağa dönük büst.

Arka yüz: Çelenkle çerçevelemiş MHT / NEOKAI / CAPIAC / ΔIC NEQ / ET PYB ibareleri.

Yayımlandığı yerler: RecGen 64; ve Mionnet II, 131.

19- (Resim 3ö) I. Valerianus Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 255-256 yılları.

Ön yüz: AV K ΠO ΛIX OVAΛEPIANOC ibaresi ile sağa dönük büst.

Arka yüz: KOI ΠONT [MH]T NEOKAICA / AXTIA ibareleri ile iki palmiye yapraklı ödül tacı. Tacın altı “ET RQB” ibaresi ile yazıtlanmıştır.

Yayımlandığı yerler: RecGen 67; ve Çizmeli 2006, 410.

20- (Resim 3p) Gallienus Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 260-268.

Ön yüz: AV KAI ΠOΛIK ΓAΛΛIHNOC ibaresi ile sağa dönük, taçlı büst.

Arka yüz: MHT NEOKAICAP ibaresi ile üzeri “ETPHΓ” ibaresi ile yazıtlandırılmış ödül urnesi.

Zela (Zile)

Zela, Neocaesarea gibi arkeolojik olarak araştırma eksikliği hissedilen noktalardan biridir. Zile'nin Eskiçağ'a ait en önemli olaylarından biri İ.Ö. 67'de Romalı Triarius ile Mithridates'in Zile'ye 5 km. uzaklıktaki Skotis'te (bugünkü Altağaç Mevkii) savaşmaları ve savaşın galibinin belli olmaması durumudur. Mithridates yeniden yöreye hâkim olmasına rağmen kısa bir süre sonra Romalı Pompeius, Mithridates'i yenerek yöreye hâkim olmuştur. Pompeius, Lykos Irmağı yakınlarında Mithridates güçleri karşısında galip gelerek Mithridates'i Kolkhis'e kadar takip etmiştir.⁹ Yenilen Mithridates'in Romalılar'a yakalanmaktansa, kendini öldürdüğü bilinmektedir. Pompeius kralın cenazesini, bir saygı göstergesi olarak Sinope'ye getirtmiştir.¹⁰

İ.Ö. 47'de, Zela'da yapılan bir başka savaşta ise Mithridates'in oğlu Pharnakes, Iulius Caesar'a (**Resim 4**) yenilmiştir. Savaşın geçtiği alan (**Resim**

⁹ Appianós Alexandreús, *Ρωμαϊκά*, 99-100.

¹⁰ Plóutarkhos, *Pompeius*, 42.2-3.

5) Zile'nin 8 kilometre kuzeybatısında küçük bir vadide bulunur. Yapılan bu savaş neticesinde bölgenin Roma'dan bağımsız olması imkansız hale gelmiş, Bithynia ve Pontos bölgeleri bir eyalet olarak Roma'ya bağlanmıştır. Bu tarihsel olaylarla birlikte Zile, tüm Roma İmparatorluğu tarihi için evrensel nitelik taşıyan çok önemli bir yer konumundadır. Öyle ki, Iulius Caesar'a ait ünlü "Veni, vidi, vici" sözü, Zela savaşına hitaben kullanılmıştır.

Zela'nın Roma Dönemi adına yapılan bilimsel çalışmalardan başlıcaları J. Dalaison, B. Rémy, M. Amandry¹¹, P. Connolly¹², J. M. Højte¹³, S. Yu. Saprykin¹⁴, G. Firpo¹⁵ ve M. Arslan¹⁶ tarafından kaleme alınmıştır. Zela numizmatik açısından incelendiğinde Pontos Koinon'una dahildir. Antik Zela şehri, "Zelitide" teritoryumunun yönetim merkeziydi. Pompeius buraya "şehir" unvanını vermiş ve birtakım kasabayı da buna eklemiştir. Kent Yeşilirmak, yani Antik Iris'in sol kolu olan Hotan Deresi'nin (Antik ismi Skotios) kenarında kurulmuştur. Zela Kenti'nin ve çevresinin antik topografyasını Amaseialı yazar Strabon tanımlamıştır. Zile aynı zamanda bir ovadır ve Daximonitis Ovası yakınında yer alır. Zile İlçesi de günümüzde koni şeklinde bir tepenin, yani Antik Akropol'ün eteğindedir. Antik kente ilişkin yapılara ait mimari bloklar ve yazıtlar ilçe içinde dağılmış ve üzerlerinde ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Zela Antik kenti Romalılar Dönemi'nde bugün yeri belli olmayan Anaitis tapınımla ün yapmıştır.

Zela Kenti Roma İmparatorluk Devri Sikkelerinden Bazı Örnekler

1- (Resim 6a) Roma İmparatoru Caracalla Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 205-206 yılları.

Ön yüz: AYT K... ANTONINOC ibaresi ile sağa dönük, taçlı büst.

Arka yüz: ΖΗΛΙΤΩΝ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ ibaresi ile tetrastylus planlı Anaitis Tapınağı cephesi.

2- (Resim 6b) Roma İmparatoru Caracalla Dönemi'ne ait sikke.

¹¹ J. Dalaison/B. Rémy/M. Amandry, *Zéla sous l'empire Romain : étude historique et corpus monétaire*. Numismatica anatolica 4 (Bordeaux 2009).

¹² P. Connolly, Veni, vidi, comprehendit. The topography of the battle of Zela, şurada: *Polybius to Vegetius: Essays on the Roman Army and Hadrian's Wall presented to Brian Dobson to mark his 70th birthday / privately published by the Hadrianic Society* (Londra 2002), 31-38.

¹³ J. M. Højte, Tempelstater i Pontos. Komana Pontike, Zela og Ameria, şurada: P. Guldager Bilde/J. M. Højte (yya.), *Mennesker og guder ved Sortehavets kyster* (Aarhus 2004) 75-97.

¹⁴ S. Yu. Saprykin, *Epigraphica Pontica I: Nadpis' polemona iz zely* (Moskova 2008).

¹⁵ G. Firpo, La città di Zela nel contesto dell'organizzazione del Ponto da parte di Pompeo. A proposito di Strabone, 12, 3, 37, *Annali della Scuola normale superiore di Pisa* 3/12, 1982, 1271-1281.

¹⁶ M. Arslan, Pontus bölgesi şehir sikkeleri ve Zela definesi, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 1991 Yılı*, 121-142.

Dönemi: İ.S. 205-206 yılları.

Ön yüz: Sağa dönük, taçlı büst.

Arka yüz: Zeus Epikarpios.

3- (Resim 6c) Roma İmparatoru Caracalla Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 205-206 yılları.

Ön yüz: Sağa dönük, taçlı büst.

Arka yüz: Hexastylos bir tapınak.

4- (Resim 6ç) Roma İmparatoru Traianus Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 98-117 yılları.

Ön Yüz: ΤΡΑΙΑΝΟ[С] Κ[ΑΙС]ΑΡ [С]ΕΒ ΓΕΡΜ ΔΑΚΙΚΟС ibaresi ile sağa Dönük, taçlı büst.

Arka Yüz: ΘΕΑ ΑΝΑΕ·ΙΤΙС·ΖΗΛΕΙΤΩΝ ΕΤΟΥС ibaresi ile başında bir hilal bulunan ve oturur pozisyonda sola dönük Anaitis. Sağ elinde buğday (?) başağı tutmaktadır.

Yayımlandığı yer: Leschhorn/Franke, *Lexikon der Aufschriften auf griechischen Münzen*, 1. Cilt, Viyana 2002, 133.

5- (Resim 6d) Roma İmparatoru Septimius Severus Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 193-211 yılları.

Ön Yüz: Sağa dönük büst.

Arka Yüz: Hexastylos planlı tapınak.

Yayımlandığı yerler: Waddington, RG 3; ve Price/Trell 384.

6- (Resim 6e) Roma İmparatoru Septimius Severus Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 193-211 yılları.

Ön Yüz: Sağa dönük büst.

Arka Yüz: ΖΗΛΙΤΩ-Ν - ΤΟΥ ΠΟΝΤ ibaresi ile hexastylos planlı tapınak.

Yayımlandığı yerler: RG 159, 4a; SNG von Aulock 6790; ve Price/Trell 199, res. 384.

7- (Resim 6f) İmparatoriçe Julia Domna sikkesi.

Dönemi: İ.S. 193-217 yılları.

Ön Yüz: Sağa dönük büst.

Arka Yüz: Tetrastylos planlı tapınak.

Yayımlandığı yer: Price/Trell 263 (Caracalla).

8- (Resim 6g) İmparatoriçe Julia Domna sikkesi.

Dönemi: İ.S. 193-217 yılları.

Ön Yüz: Sağa dönük büst.

Arka Yüz: ΖΗΑΙΤ-Ω-Ν ΤΟ-Υ ΠΙΟΝ ibaresi ile hexastylos planlı tapınak.

9- (Resim 6ğ) Roma İmparatoru Caracalla Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 198-217 yılları.

Ön Yüz: ΑΥΤ ΚΑΙ Μ ΑΥΡΗ ΑΝΤΩΝΙΝΟC ibaresi ile sağa dönük taçlı büst.

Arka Yüz: Quadriga üzerinde sağa dönük imparator. En altta ΕΤ ΠΙΜΡ ibaresi.

Yayımlandığı yer: Rec. gén. I,1.

10- (Resim 6h) Roma İmparatoru Caracalla Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 198-217 yılları.

Ön Yüz: Sağa dönük taçlı büst.

Arka Yüz: Hexastylos planlı tapınak. En altta ΕΤ ΠΙΜΡ ibaresi.

Yayımlandığı yerler: RG 8; SNG von Aulock 143; ve CNG E-174, lot 174.

11- (Resim 6ı) Roma İmparatoru Caracalla Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 198-217 yılları.

Ön Yüz: ΑΥΤ ΚΑΙ Μ ΑΥΡΗ ΑΝΤΩΝΙΝΟC ibaresi ile sağa dönük taçlı büst.

Arka Yüz: Quadriga üzerinde imparator (?). En altta ΕΤ ΡΜΡ ibaresi yer alır.

12- (Resim 6i) Roma İmparatoru Caracalla Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 198-217 yılları.

Ön Yüz: Sağa dönük taçlı büst.

Arka Yüz: ΖΗΑΙΤ[ΩΝ] - ΤΟΥ ΠΙΟΝΤΟΥ ibaresi ile taht üzerinde sağa dönük oturan Zeus. Sol elinde asa tutmaktadır. En altta ΕΤ ΠΙΜΡ ibaresi.

Yayımlandığı yerler: RG 160, 7; ve SNG von Aulock 142.

13- (Resim 6j) Roma İmparatoru Caracalla Dönemi'ne ait sikke.

Dönemi: İ.S. 198-217 yılları.

Ön Yüz: Sağa dönük taçlı büst.

Arka Yüz: ΖΗΑΙΤΩ-N T-OY Π H ibaresi ile Athena. Üzerinde khiton ile peplos ve başında ise bir miğfer vardır. Sol alanda CP ibaresi vardır.

Yayımlandığı yer: RG 161, 19.

Tokat Müzesi'nin Roma Dönemi Buluntular Koleksiyonu

Tokat Müzesi, Gök Medrese olarak bilinen ve Anadolu Selçuklu Dönemi'nde medrese ve darüşşifa işlevinde kullanılmış olan bir yapının 1982 yılında restorasyondan geçirilmesi sonucu bugünkü halini alan binada uzun yıllar hizmet vermiştir. Ancak bölgede arkeolojik varlıkları derleme adına yapılan ilk çalışmalar, emekli bir öğretmen olan Halis Cinlioğlu'nun bazı arkeolojik buluntuları bu binada toplama gayretleriyle 1926'da başlar. Müze, sergi düzeni daha da modernleştirilerek 2012 yılında ise bugünkü yerine, yani tarihi Arastalı Bedesten'e taşınmıştır.

Oldukça önemli bir eser koleksiyonuna sahip Tokat Müzesi kronolojik olarak Eski Tunç Çağı'ndan Bizans Dönemi'nin sonuna değin zengin bir arkeolojik mirasa sahiptir. Sergilenen arkeolojik buluntular arasında Maşat Höyük, Hanözü sondaj, Ulutepe (Turhal), Komama Pontika ve Sulusaray (Sebastopolis) kazılarında bulunan eserler yer alır.

Müze'nin Roma Dönemi koleksiyonu oldukça zengindir. Bu devre ilişkin mermer heykel, stel ve lahit parçaları, yazıtlar, bronz figürinler, pişmiş toprak kaplar, cam buluntular, bronz aletler, takılar ve sikkeler önde gelen eserlerdir.

Tokat Müzesi'nden Roma ve Erken Bizans Dönemlerine Ait Seçme Eserler Kataloğu

1- (Resim 7a) Mermer heykel ve büst.

Dönem: İ.S. 3. yüzyıl.

Ölçüsü: Yük.: 63 cm.

Buluntu Yeri: Sebastopolis.

2- (Resim 7b) Yarısı koruna gelmiş idealistik mermer kadın portresi (Artemis?).

Dönem: İ.S. 3. yüzyılın ilk yarısı.

Ölçüsü: Yük.: 28 cm.

Buluntu Yeri: Tokat.

3- (Resim 7c) Realistik mermer erkek portresi.

Dönem: İ.S. 3. yüzyılın ikinci yarısı-İ.S. 4. yüzyılın ilk yarısı.

4- (Resim 7ç) Sütunlu lahdin kısa kenarı.

Dönem: İ.S. 3. yüzyılın ilk yarısı.

Kompozisyon: Üç adet mevsimleri sembolize eden *putti* ellerinde birer atribüt ile cepheden sahnelenmiştir. Arka fonda sütunlu lahitlerde sıkça

görüldüğü biçimde arkad mimarili bir fon yer alır.

5- (Resim 7d) Bir kireçtaşı lahdin uzun kenarı.

Envanter Numarası: 5987.

Dönem: İ.S. 3.-4. yüzyıllar.

Kompozisyon: Çok dejenere biçimde bir girland ve ortada Medusa.

Yerel işçilik özelliklerine sahiptir.

6- (Resim 7e) Pişmiş toprak tek kulplu sürahi.

Dönem: İ.S. 3. yüzyıl

Ölçüleri: Yük.: 23,5 cm; kaide çap: 6,5 cm.

Tanımı: Yerel sigillata geleneğinde, bir mezar buluntusudur.

7- (Resim 7f) Pişmiş toprak tek kulplu sürahi.

Dönem: İ.S. 3. yüzyıl.

Ölçüleri: Yük. 18 cm; kaide çap: 5 cm; ağız çap: 7,5 cm.

Tanımı: Yerel sigillata geleneğinde, bir mezar buluntusudur.

8- (Resim 7g) Pişmiş toprak tek kulplu sürahi.

Dönem: İ.S. 3. yüzyıl.

Ölçüleri: Yük.: 11 cm; kaide çap: 5 cm; ağız çap: 4 cm.

Tanımı: Yerel sigillata geleneğinde, bir mezar buluntusudur.

9- (Resim 7ğ) Pişmiş toprak tek kulplu sürahi.

Dönem: İ.S. 3. yüzyılın ikinci yarısı.

Ölçüleri: Yük. 20 cm; çap: 9,5 cm; ağız çap: 4,7 cm.

Tanımı: Yerel kırmızı astarlılar geleneğinde, bir mezar buluntusudur.

10- (Resim 7h) Cam amphoriskos.

Dönem: İ.S. 2. yüzyıl.

Ölçüsü: Yük.: 16,5 cm.

11- (Resim 7ı) Yayvan gövdeli cam unguentarium.

Dönem: İ.S. 2. yüzyıl.

Ölçüleri: Yük.: 19,5 cm

Buluntu Yeri: Darı, Reşadiye, mezar buluntusu.

12- (Resim 7i) Emzikli cam şişe (guttus?).

Dönem: İ.S. 2.-3. yüzyıllar.

Ölçüsü: Yük.: 8 cm.

Buluntu Yeri: Darı, Reşadiye, mezar buluntusu.

13- (Resim 7j) Bikonik cam şişe.

Dönem: İ.S. 4.-5. yüzyıllar.

Ölçüleri: Yük.: 10,2 cm; ağız çap: 2 cm.

Buluntu Yeri: Neocaesarea, Nekropol alanı, kurtarma kazıları.

14- (Resim 7k) Cam kadeh ya da kandil.

Dönem: İ.S. 5. yüzyıl.

Ölçüleri: Yük.: 11cm; kaide çap: 4,5cm; ağız çap: 6,5cm.

15- (Resim 8a) Bronz kandil.

Dönem: İ.S. 5. yüzyıl.

Ölçüleri: Yük.: 7,8 cm; çap: 5.5 cm.

16- (Resim 8b) Bronz haç.

Dönem: İ.S. 7.-8. yüzyıllar.

Ölçüleri: Yük.: 7,8 cm; en: 5,4 cm; kal.: 0,6 cm.

17- (Resim 8c) Bronz haç.

Cinsi: İ.S. 8.-9. yy.

Ölçüsü: Uz.: 6,7 cm.

18- (Resim 8ç) Kobalt mavisi cam yüzük.

Dönem: İ.S. 6.-7. yüzyıllar.

Ölçüleri: Çap: 4,6 cm; kal.: 0,3 cm.

19- (Resim 8d) Ayna.

Envanter no: 5824 ve 82.24.18.

Dönem: İ.S. 4.-5. yüzyıllar.

Ölçüleri: Çap: 3,3 cm; kal.: 0,1 cm.

Buluntu Yeri: Neocaesarea.

20-22- (Resim 8e-g) İki adet pişmiş toprak (8e ve 8g) ve bir adet bronz (8f) ekmek damgası.

Dönem: İ.S. 5.-7. yüzyıllar

Tanımları: Hepsisi ikişer satırdan oluşur. Damgalarda dini ibareler yer alır. Pişmiş toprak olanlar matriks şeklindedir.

Sonuç

Sonuç olarak Hellen-Roma uygarlığı döneminde Tokat önemli bir kırsal yerleşimdir. Bölgede büyük kentler azdır ve yerleşim daha çok, az nüfuslu yörelerde toplanmıştır. Bölgeden bazı önemli yolların geçtiği bilinmektedir. Roma ve Erken Bizans Dönemi ile beraber bölge tarımının yoğunlaştığı bir yer özelliği alır.

Kaynakça

Amandry, M./Le Guen-Pollet, B./Özcan, B./Rémy, B., Le trésor de Binbasioğlu (Tokat, Turquie): monnaies de bronze des villes du Pont frappées sous Mithridate VI Eupator, şurada: B. Rémy (yya.), *Pontica, 1. Recherches sur l'histoire du Pont dans l'antiquité*. Institut Français d'Études

- Anatoliennes d'Istanbul, *Varia Anatolica* 5 (Saint-Étienne 1991) 61-76.
- Amandry, M./Özcan, B., La circulation monétaire dans le Pont à l'époque impériale à travers les collections numismatiques du Musée de Tokat, şurada: M. Amandry/G. Le Rider (yya.), *Trésors et circulation monétaire en Anatolie antique* (Paris 1994) 119-130.
- Anabolu, M. U., Tokat Müzesi'ndeki Mermer Trophaion Tasviri, şurada: İ. Delemen v.d. (yya.), *Euergetes: Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armaganı* (İstanbul 2008) 1201-1204.
- Arslan, M., Pontus Bölgesi Şehir Sikkeleri ve Zela Definesi, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 1991 Yılığ*, 121-142.
- BMC Pontos: W. Wroth, *British Museum Catalogue of Greek Coins. Pontos, Paphlagonia, Bithynia and Kingdom of Bosphorus* (Londra 1889).
- Connolly, P., Veni, vidi, comprehendi. The topography of the battle of Zela, şurada: *Polybius to Vegetius: Essays on the Roman Army and Hadrian's Wall presented to Brian Dobson to mark his 70th birthday / privately published by the Hadrianic Society* (Londra 2002), 31-38.
- Çizmeli, Z., *Le monnayage de Néocésarée et du koinon du Pont* (Milano 2006).
- Dalaison, J./Rémy, B./Amandry, M., *Zéla sous l'empire Romain : étude historique et corpus monétaire*. *Numismatica anatolica* 4 (Bordeaux 2009).
- Firpo, G., La città di Zela nel contesto dell'organizzazione del Ponto da parte di Pompeo. A proposito di Strabone, 12, 3, 37, *Annali della Scuola normale superiore di Pisa* 3/12, 1982, 1271-1281.
- Højte, J. M., Tempelstater i Pontos. Komana Pontike, Zela og Ameria, şurada: P. Guldager Bilde/J. M. Højte (yya.), *Mennesker og guder ved Sortehavets kyster* (Aarhus 2004) 75-97.
- Işık, F., Ein römischer Sarkophageckel mit Hirtenidyllen in Niksar, şurada: *Beiträge zur Ikonographie und Hermeneutik. Festschrift für Nikolaus Himmelmann* (Mainz 1989) 399-404.
- Lafli, E., Güney Karadeniz Kıyılarında Hellenistik ve Roma Dönemleri Seramik Arkeolojisi: Araştırmaların Ulaştığı Nokta ve Genel Değerlendirmeler, şurada: B. D. Erciyas/E. Kopruman (yya.), *Karadeniz Araştırmaları Sempozyum Bildirileri/Black Sea Studies Symposium Proceedings* (İstanbul 2006) 169-201.
- Le Guen-Pollet, B., Documents numismatiques et épigraphiques du musée de Tokat. Rapport de mission juillet 1988, *Anatolia Antiqua* 1, 1991, 55-57.

- Leschhorn, W./Franke, P. F., *Lexikon der Aufschriften auf griechischen Münzen*, 1. Cilt (Viyanâ 2002).
- Lindgren, H. C./Kovacs, F. L., *Ancient Bronze Coins of Asia Minor and the Levant from the Lindgren Collection* (San Mattéo 1985).
- Mionnet, T. E., *Description des médailles antiques, grecques et romaines* (Graz 1972-1974).
- Morâux, P., *Une imprécation funéraire à Néocésarée*. Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie d'Istanbul 4 (Paris 1959).
- Önen, N. Tüner/Arslan, M./Takmer, B., New Inscriptions from the Tokat Museum I, *Gephyra* 3, 2006, 183-191.
- Özcan, B., Fouilles de la nécropole de Niksar, 1982-1987, şurada: B. Rémy (yya.), *Pontica, I. Recherches sur l'histoire du Pont dans l'antiquité*. Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul, *Varia Anatolica* 5 (Saint-Étienne 1991) 39-59.
- Price/Trell: M. J. Price/B. L. Trell, *Coins and their Cities* (Londra/Detroit 1977).
- Rec. gén.: W. H. Waddington/E. Babelon/T. Reinach, Recueil générale des monnaies grecques d'Asie Mineure (Paris 1908-1925).
- Rémy, B., Recherches sur le Pont dans l'antiquité: les cités du département de Tokat et leur territoire, şurada: B. Rémy (yya.), *Pontica, I. Recherches sur l'histoire du Pont dans l'antiquité*. Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul, *Varia Anatolica* 5 (Saint-Étienne 1991) 3-6.
- Rémy, B., Trouvailles de monnaies romaines et byzantines dans les cités de Neocaesarea et de Sebastopolis du Pont, *Epigraphica Anatolica* 16, 1990, 81-90.
- Rémy, B./Özcan, B., Trois inscriptions impériales grecques du Musée de Tokat (Turquie), *Epigraphica Anatolica* 19, 1992, 119-124.
- Rémy, B./Özcan, B., Une monnaie inédite de Neocaesarea au nom de Q. Orfitasius Aufidius Umber, gouverneur de la province de Cappadoce-Galatie, *Anatolia antiqua* 3, 1995, 95-97.
- Roos, P., Strabo and the water-mill at Cabeira. Some considerations, *Opuscula Romana* 20, 1996, 99-103.
- Saprykin, S. Yu, *Epigraphica Pontica I: Nadpis' polemona iz zely* (Moskova 2008).



- SNG von Aulock: H. von Aulock, *Sylloge nummorum Graecorum, Deutschland. Sammlung H. von Aulock [im Auftrage der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts], Pontus, Paphlagonien, Bithynien, 1-1049; 1. Heft, Nr. 1-332* (Berlin 1957) ve *Nachtrage I: Pontus, Paphlagonien, Bithynien. 15. Heft, Nr. 6674-7190* (Berlin 1967).
- SNG Cop.: *Sylloge Nummorum Graecorum, Denmark, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum* (Kopenhag 1981-1982).
- SNG Righetti: *Schweiz II, Munzen der Antike* (Bern/Stuttgart/Viyana 1994).



Harita 1: Sarson-Mortier'in 1676 yılından Kuzey ve Orta Anadolu Haritası.



Harita 2: Roma Dönemi'nde Karadeniz Bölgesi.
Altı çizili olan yerleşimlerle birer arkeoloji müzesi mevcuttur.



Resim 1: Pontos Kralı VI. Mithridates Eupator (İ.Ö. 132-63).



Resim 2: Antik Neocaesarea Akropolisine üzerine kurulu modern Niksar İlçesi.



Resim 3: Neocaesarea kenti Roma İmparatorluk Devri sikkelerinden bazı örnekler.



Resim 4: Jül Sezar (Gaius Julius Caesar; İ.Ö. 100-44).



Resim 5: 2 Ağustos İ.Ö. 47 tarihinde Zela Savaşı'nın geçtiği mevki.



Resim 6: Zela kenti Roma İmparatorluk Devri sikkelerinden bazı örnekler.



Resim 7: Tokat Müzesi'nden Roma ve Erken Bizans Dönemlerine ait bazı eserlerdir.



Resim 8: Tokat Müzesi'nden Roma ve Erken Bizans Dönemlerine ait bazı bulgulardır.

Hitit-Gaška Mücadelesinde Tokat Bölgesinin Yeri ve Önemi

Ekrem MEMİŞ

Özet

Bilindiği üzere Hititler, MÖ. 2. Binyıl Anadolu'sunun siyasal kaderine hükmeden önemli bir güçtür. Hattuşaş merkez olmak üzere, ağırlıklı olarak Orta Anadolu toprakları üzerinde yaşayan Hititler, çevrelerindeki küçük krallıkları savaşarak ya da bir takım antlaşmalarla kendilerine bağlayarak, Anadolu'nun başat gücü olmayı başarmışlardır. Özellikle MÖ. 14. yüzyılın başlarından itibaren Mısır, Mitanni, Babil ve Asur devletleriyle boy ölçüşmeye başlayan Hititler'in Anadolu topraklarındaki en büyük düşmanlarından biri, Karadeniz Bölgesi'nde kabileler halinde yaşayan ve son derece savaşçı bir kavim olan Gaşkalar'dır.

Gaşkalar'ın, toprak yetmezliği başta olmak üzere, belirli dönemlerde yaşanan kıtlık ve kuraklık gibi nedenlerle zaman zaman Hitit topraklarına indikleri ve hatta Amasya, Merzifon ve Turhal'ı işgal ettikleri yazılı belgelerden öğrenilmektedir. Doğrusunu söylemek gerekirse, Amasya-Tokat hattı, Hitit-Gaška ilişkilerinde adeta bir sınır oluşturmaktadır. Bu bölge, adı geçen iki kavim arasında zaman zaman el değiştirmiştir. Hititler'in güçlü olduğu dönemlerde Hitit egemenliğinde kalan bölge, Hititler'in zaaf belirtileri gösterdikleri dönemlerde Gaşkalar'ın kontrolüne geçmiştir.

Hitit çivi yazılı metinlerinde Hititler'in amansız düşmanları arasında gösterilen Gaşkalar, Yeni Asur Devletleri zamanına ait çivi yazılı belgelerde ise “**Muşkiler**” adıyla anılmaktadır. Biz, çivi yazılı Hitit metinlerinde “**Gaşkalar**”, çivi yazılı Yeni Asur metinlerinde “**Muşkiler**” olarak zikredilen bu kavmin, MÖ. 690 yılında Orta Anadolu'daki Firig Devleti'ni ortadan kaldıran Kimmerler'in peşinden Anadolu'ya giren Sakalar (İskitler) olduğunu düşünüyoruz. Diğer bir anlatımla Prototürk kavimlerinden biri olarak kabul edilen Sakalar'ın (İskitler) kökenini Anadolu topraklarında aramak, yanlış olmasa gerektir. Daha da önemlisi, çivi yazılı Hitit metinlerinde Gaşkalar adıyla anılan bu kavmin, MÖ. 14. yüzyılın belirli bir döneminde Tokat Bölgesi'ni de kontrolleri altına almayı başardıklarını unutmamak lâzımdır. O halde şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Tokat ve çevresi, Hitit ve Gaška kültürlerinin temasa geldikleri önemli bir bölgedir.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Gaşkalar, Muşkiler, Sakalar, Tokat.

Giriş

MÖ. 2. Binyıl Anadolu'sunun siyasal kaderinde etkin bir rol üstlenen Hititler'in, çevrelerini kuşatan düşman kavimlere karşı amansız bir mücadele verdikleri, Hitit çivi yazılı metinlerinde bütün açıklığı ile gözler önüne

Prof Dr. e-mail: ememis2010@hotmail.com; GSM : 0505 773 68 65

serilmektedir. Hititlere düşman olan kavimlerin başında, Karadeniz Bölgesi'nde kabileler halinde yaşadıkları anlaşılan Gaşkalar¹ gelmektedir. Bugüne kadar Gaşkalar'ın kimliği, anayurdu ve tarih sahnesindeki faaliyetlerine ilişkin birçok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların, bilgisel açıdan en doyurucu olanı, Alman bilim adamı Von Schuler tarafından kaleme alınan **Die Kaškaer** isimli kitaptır². Söz konusu kitapta Von Schuler, çivi yazılı metinlerin ışığında Gaşkalar'ın tarihi ve kültürü hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır.

Tarihçiler için en büyük sorun, Gaşkalar'ın yaşadığı bölgenin sınırlarının tam olarak tespit edilememesidir. Bunun en büyük nedeni, tarımdan ziyade hayvancılıkla geçinen ve daha ziyade konar-göçer bir hayat tarzını benimsemiş olan Gaşkalar'ın sürekli yer değiştirmeleri olsa gerektir. Von Schuler'e göre, birbirinden bağımsız, politik bir birliğe henüz kavuşmamış üç ayrı Gaşka grubundan söz edilebilir. Bunlardan biri Batı Gaşka grubu olup, Kızılırmak'a dökülen Gökırmak'ın kuzeyinde ikamet etmekte ve Pala-Tumanna Ülkesi'ni tehdit etmektedir. Merkezdeki grup, Kızılırmak ile Çekerek Irmağı arasındadır. Doğu Gaşka grubu ise Kelkit vadisinin kuzeyinde oturmakta olup, Azzi-Hayaşa Ülkesi'ne kadar uzanan toprakların hakimi durumundadır³.

Demek oluyor ki Gaşkalar, Karadeniz Bölgesi'nin belli bir kesimine değil, hemen hemen tamamına yayılmış idiler. Gerçekten, onların bazan Doğu, bazan Orta, bazan da Batı Karadeniz Bölgesi'nde görünmeleri, bunun en açık delilidir⁴. Fakat daha da önemlisi, Niksar, Başçiftlik ve Reşadiye topraklarının Doğu Gaşka grubunun egemenlik sahası içerisinde yer almasıdır. Gerçekten, adı geçen yerlerde, bugüne kadar, Hitit egemenliğine ilişkin hiçbir ize rastlanmamış olması, bu kanaatimizi kuvvetlendirmektedir. Buna karşılık, Tokat iline bağlı Turhal, Pazar ve Artova topraklarının Gaşkalar'la Hititler arasında zaman zaman el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Stratejik açıdan son derece önemli bir pozisyonda yer alan zile toprakları ise, zaman zaman Gaşka saldırılarına maruz kalsa da Hititler'in önemli merkezlerinden bir olarak görünmektedir.

Prof. Dr. Tahsin Özgüç tarafından 1973-1977 yılları arasında Zile-Maşat Höyük'te gerçekleştirilen kazılar ve kazı sonuçları, iki monografi halinde

¹ Bazan Gaşkalar bazan da Kaşkalar olarak adlandırılan bu kavmin ismi, çivi yazılı Hitit metinlerinde "Ga-aş-ga" biçiminde geçtiği için biz de yazdığımız kitap ve makalelerde "Gaşka" formunu tercih ettik. Gaşkalar hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için ayrıca bkz: E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitapevi Yayını, 11. Baskı, Bursa 2011, s.50-62; E. Memiş, "MÖ. 2. Binyılda Hitit-Gaşka Münasebetleri", II. Uluslararası Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1990, s.103-110.

² Bkz: Einar Von Schuler, *Die Kaškaer, Ein Beitrag Zur Ethnographie des Alten Kleinasien*, Berlin 1965, s.1-197.

³ Einar Von Schuler, a.g.e., s.13-14.

⁴ E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 11. Baskı, Bursa 2011, s.62; J. Yakar ve Ali Dinçol, birlikte yaptıkları çalışmada, Gaşka Ülkesi'ni Amasya-Merzifon hattının kuzeyine Sinop-Samsun-Ordu illerine koymuşlardır. Bu hususta bkz: A. Dinçol-J. Yakar, *Belleten* 152, Ankara 1974, s.564.

yayımlanmıştır⁵. Bu şehrin, Gaşkalar'ın yaşadığı Karadeniz Bölgesi ile Orta Anadolu arasında güçlü ve güvenilir bir Hitit merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

Ord. Prof. Dr. Sedal Alp “Belleten XLI / 164, s. 637-646” ‘da yayınlanan makalesinde, Maşat Höyük’ün Hititçe Adının **Tapigga / Tapikka** olduğunu, kesin olarak tespit etmiştir. Bu şehirde Hitit mimarisinin bütün inceliklerini görmek mümkündür. Sedal Alp ayrıca bugünkü Zile’yi Hitit kenti **Anziliya** ile idantifiye etmiştir. Adı geçen bilim adamı, Çekerek Irmağının da Hitit metinlerinde zikredilen **Zuliya** ile ayniyetini ispat etmiştir ki, bu tespit, tarihi coğrafya araştırmalarına olumlu katkılar sağlamıştır⁶.

Maşat Ovası, Zile Ovası, Kazova, Artova ve Suluova, yani bugünkü Tokat-Amasya illerinin bereketli toprakları, Hititler çağında da hem bereketli birer tahıl alanı, hem de stratejik açıdan önemli merkezler olduğu için devamlı surette Gaška saldırılarına maruz kalmışlardır⁷.

1975 yılı kazılarının en önemli kazancı, Maşat Höyük’te keşfedilmiş olan 130’u aşkın çivi yazılı Hitit tablettir. Söz konusu tabletlerden anlaşıldığı kadarıyla, Maşat Höyük’te Hitit Büyük Kralı’nın temsilcisi olan bir Hitit beyi oturmakta idi.

Maşat Höyük’te son medeniyet katını, MÖ. 1. Binyılın ilk yarısına tarihlenen Demir Devri temsil etmektedir. İkinci kültür katının temsilcileri ise Hititler’dir. Bugüne kadar yürütülen kazılarda, bu kültür çağına ait üç Hitit yapı katı gün ışığına çıkarılmıştır. Üçüncü veya en eski Hitit katının tahribi, MÖ. 15. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir. Eski adı **Tapikka** olan Maşat Höyük’te keşfedilen tabletlerden anlaşıldığına göre, Maşat’taki Hitit sarayı MÖ. 1400’lere tarihlenmektedir⁸. Söz konusu sarayda keşfedilen tabletlerde Hitit-Gaška mücadelesine ilişkin önemli bilgiler de yer almaktadır⁹.

Şimdi, hem Boğazköy arşivi vesikaları hem de Maşat Höyük’te (Tapikka) keşfedilen tabletlerin ışığında Hitit-Gaška mücadelesinin tarihini ve bu mücadelede Tokat Bölgesi’nin rolünü gözler önüne sermeye çalışalım.

I. Hitit-Gaška Mücadelesine Genel Bir Bakış

Gaşkalar hakkında en ayrıntılı ve en doyurucu bilgileri Hitit metinlerinden öğreniyoruz. Özellikle Yeni Hitit Devleti’nin her kralı onlara karşı savaşmak zorunda kaldığı için, bu döneme ait Hitit yıllıklarının önemli bir kısmı, Hitit-Gaška mücadelesine ilişkin bilgiler aktarmaktadır. Gerçekten, II.

⁵ T. Özgüç, Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar, TTK Yayını, Ankara 1978; T. Özgüç, Maşat Höyük II, Boğazköy’ün Kuzeydoğusunda bir Hitit Merkezi, TTK Yayını, Ankara 1982.

⁶ T. Özgüç, Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar, Ankara 1978, s.X.

⁷ T. Özgüç, a.g.e., s.IX-X.

⁸ S. Alp, Hethitische Briefe aus Maşat Höyük, Ankara 1991, s.109-112.

⁹ T. Özgüç, a.g.e., s.12.

Tuthalya'nın yıllıkları I. Şuppiluliuma'nın Kahramanlıkları Metni¹⁰, II. Murşili'nin yıllıkları¹¹ ve III. Hattuşili'nin otobiyografisi¹², Gaşkalar'a ilişkin bilgilerin yer aldığı önemli vesikalardır¹³. Ayrıca, Hitit kralları ile Anadolu'nun öteki kralları arasında yapılan devlet antlaşmaları¹⁴ da Gaşkalar hakkında dolaylı olarak bilgi aktarmaktadırlar. Bu antlaşmalardan, Gaşkalar'ın maddi kültürleri, sosyal ve siyasal yapıları hakkında birtakım sonuçlara varmak mümkün olabilmektedir. Böylelikle, Hitit yıllıklarının tek taraflı olarak verdikleri bilgiler de önemli ölçüde tamamlanmaktadır. Ayrıca bu belgelerden, Gaşkalar'ın özellikleri de tespit edilebilmektedir¹⁵.

Devlet antlaşmaları ve Hitit krallarının yıllıkları gibi siyasi metinlerden başka, dini metinlerden de Gaşkalar hakkında bilgi çıkarmak mümkündür. Nitekim I. Arnuvanda'nın şikayet duasında¹⁶, ilk defa olarak, ayrıntılı bir şekilde Gaşkalar'dan bahsedilmiştir. Gaşkalar'ın ilk büyük yenilgisi hakkındaki en net bilgiler ise, II. Tuthalya'nın tapınma metinlerinden elde edilmektedir¹⁷. Gerçekten, II. Tuthalya'dan itibaren Yeni Devlet krallarının hemen hepsi, ister onları tanrılara şikayet etmek amacı ile olsun, isterse onlardan geri alınan tapınma yerlerinin kazanılmasıyla elde edilen dini başarıları vurgulamak için olsun, dualarında sık sık Gaşkalar'ı zikretmişlerdir. Böylelikle, söz konusu dini metinlerden de dolaylı olarak Gaşkalar'ın tarihi hakkında bilgi edinme imkânı doğmaktadır.

Hitit krallarının, eyaletlerindeki Hitit makam sahiplerine gönderdikleri direktif ve emirnamelerden¹⁸, Gaşkalar'ın, Hitit sınırlarını devamlı olarak ihlal ettikleri ve ani baskınlarla Hitit Ülkesi'ne girdikleri anlaşılmaktadır. Gaşka korkusu, alt rütbedeki memurların, sınır karakollarına gönderdikleri yardım rica

¹⁰ “Şuppiluliuma'nın Kahramanlıkları Metni” için bkz. H.G.Güterbock, “The deeds of Suppiluliuma as told by his son, Mursili II”, JCS X / 2, 1956, s.41-130.

¹¹ II. Murşili'nin yıllıkları için bkz.: A. Goetze, Die Annalen des Mursilis, MVAeG 38, Leipzig 1933.

¹² III. Hattuşili'nin otobiyografisi için bkz: A. Goetze, Hattusilis, Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den paralleltexten, MVAeG 29 / 3, Leipzig 1925.

¹³ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.51.

¹⁴ Hitit Devlet Anlaşmaları Hakkında toplu bilgi edinmek için bkz: Gary Backman, Hittite Diplomatic Texts, 2nd. edition, Scholar Press, Atlanta 1999; G. Karauğuz, Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Anlaşma Metinleri, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2002.

¹⁵ “Anlaşıldığı kadarıyla Gaşkalar, Karadeniz Bölgesi'nin her tarafına yayılmış bir vaziyette ve kabileler halinde yaşıyorlardı. Son derece savaşçı bir ruha sahiptiler. Hiçbir şeyden korkmuyorlardı. Halkın çoğu çobanlık yapıyordu” (E. Memiş, a.g.e., s.51, n.23)

¹⁶ Einar Von Schuler, Die Kaškaer, s.11

¹⁷ Einar Von Schuler, a.g.e., s.11.

¹⁸ Bu emirnamelerden bir kısmı da Tapikka'da (Maşat Höyük) oturan Hitit beylerine gönderilmiştir. Bu hususta bkz: T. Özgüç, a.g.e., s.12.

eden mektuplardan da rahatlıkla izlenebilmektedir¹⁹.

Yeni Hitit Devleti zamanına ait vesikalardan anlaşıldığına göre, Gaşkalar'ın tarih sahnesine ilk çıkışları, Eski Devlet krallarından I. Hantili zamanına (MÖ. Ca. 1550-1525) rastlamaktadır. Gaşkalar bu ilk dönemde, Hitit toprakları içerisinde yer alan ve Fırtına Tanrısı Teşup'un kült (tapınım) merkezi olan Nerik (Tosya) şehrini ellerine geçirmişlerdir. Nerik'in kaybedilmesi, sonraki nesiller için büyük bir üzüntü kaynağı olmuştur. I. Arnuvanda, Gaşkalar'ın eline geçen Hitit kentlerinin başında Nerik'i zikreder²⁰.

III. Hattuşili de, otobiyografisinde, Nerik'in Hantili zamanında elden çıktığını ifade etmektedir²¹. III. Hattuşili'nin oğlu ve halefi IV. Tuthalya ise, Nerik'in tahribinin Hantili zamanında vukubulduğunu, şehrin o dönemden itibaren tenha kaldığını belirtmektedir²². Yine III. Hattuşili, Hantili'nin Gaşka saldırılarını önlemek için ileri karakollar kurarak, bu mütecavizlerin hareketlerini kontrol altına almaya çalıştığından bahsetmektedir. Öyle zannediyoruz ki, Maşat Höyük'te (Tapikka) oturan Hitit beylerinin gerçek görevi de Gaşkalı mütecavizlerin asıl Hitit topraklarına girmesine engel olmaktı.

Hantili'nin idaresi hakkındaki en ayrıntılı bilgiyi ise Telepinuş Fermanı²³ vermektedir. Bu vesikadan anlaşıldığı kadarıyla, Hantili, daha ziyade Fırat cephesinde Hurriler'e²⁴ karşı savaşmış ve mağlup olmuştur. Bu yenilginin doğal bir sonucu olarak da Kuzey Suriye toprakları Hitit hakimiyetinden çıkmıştı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, başkent Hattuşaş da kuzeyden gelmesi muhtemel görünen bir dış saldırıya maruz kalmış ve kentin etrafına sağlam surlar inşa etmek mecburiyeti hasıl olmuştur²⁵. İşte biz, bu saldırının Gaşkalar tarafından yapılmış olabileceği kanaatindeyiz.

Eski Hitit Devleti zamanına (MÖ. Ca. 1750-1450) ait belgelerin direkt olarak Gaşkalar hakkında bilgi vermemesi, Gaşkalar'la Hititler'in geçmiş dönemlerde düşman komşular olmadıkları, ancak Hitit Devleti'nin zaaf

¹⁹ ABoT 60 ve muhtemelen KBo VIII, 18 ve XXIII, 91; son iki mektup, kesin olarak Gaşkalar'ın ismini vermiyor, fakat Gaşka hudutlarına ve komşularının mekanlarına atıfta bulunuyor.

²⁰ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, s.53.

²¹ Hatt. III, s.46 BASOR 122, 22; nu URU Ne-ri-ik-ka-a ku-it-ti-TU U4-UM Ha-an-ti-li ar-ha har-ga-an-za e-e-ta

²² Einar Von Schuler, Die Kaşkaer, s.23.

²³ BoTU 23, paragraf 10-18; Telepinuş Fermanı'nın Türkçe Tercümesi için bkz: E. Memiş, a.g.e., s.290-294.

²⁴ Hurriler hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: Adil Alpman, "Hurriler", A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 25, Ankara 1981-1982, s.283-313; E. Memiş, a.g.e., s.38-42.

²⁵ E. Memiş, "Hitit Siyasi Tarihinde Taht Mücadeleleri" S.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Konya 1987, s.114; Kurt Bittel, Hattusha: The Capital of the Hittites, New York 1970, s.48.

belirtileri göstermesi üzerine, zaten toprak yetmezliği sorunu yaşayan Gaşkalar'ın, oturdukları Karadeniz Bölgesi'nin güneyindeki Hitit topraklarını işgal ettikleri ve Hantili'den sonraki süreçte de bu iki komşu halkın birbirlerine düşman oldukları izlenimini uyandırmaktadır. Nitekim Yeni Hitit Devleti zamanına (MÖ. 1450-1200) ait vesikalar da bunu doğrulamaktadır. Buna rağmen, Gaşkalar'ın Anadolu'nun yerli bir halkı mı yoksa batıdan ya da Kafkasya'dan mı geldikleri yolunda hiçbir metin sır vermemektedir.

Telepinuş'un ölümünden II. Tuthalya'nın tahta çıktığı döneme kadar uzanan zaman dilimi içerisinde (MÖ. 1500-1425 arası), Hitit Devleti hakkında bilgi veren kaynaklar bir müddet için kesintiye uğramaktadır. Çünkü Önyasya'ya yeni bir kavimler göçü olmuş ve Hint-Avrupa kökenli bir kavim olan Mitanniler, Habur nehri ve kollarının sulamış olduğu “**Münbit-Hilâl**” Bölgesi'ne gelip yerleşmişlerdir²⁶.

II. Tuthalya'nın Hitit tahtına çıkmasıyla birlikte (MÖ. Ca. 1425'ler), Hitit tarihi ve dolayısıyla komşu kavimlerin faaliyetleri hakkında yeniden bilgi sahibi olmaya başlıyoruz. I. Şuppiluliuma zamanında (MÖ. 1380-1335) ise, yazılı belgelerin sayısı daha da artıyor.

Mitanni göçlerinin vuku bulduğu Eski Önyasya'nın Karanlık Çağı'nda (MÖ. Ca. 1550-1450) Gaşkalar'ın ne gibi faaliyetlerde bulunduğunu tam olarak bilmemekle beraber, bu kaos ortamından onların da yeterince faydalanmış olduğuna şüphe yoktur. Öyle sanıyoruz ki onlar, Eski Devlet'in yıkılmasında Orta Devlet'in de bir türlü güçlenememesinde önemli bir rol üstlenmiş olabilirler²⁷.

Hitit topraklarına yapılan ilk ciddi Gaşka saldırısı, II. Tuthalya zamanında gerçekleşmiştir. Gerçekten, adı geçen Hitit kralının, Balıkesir-Bursa-Çanakkale dolaylarındaki Aşşuva Ülkesi üzerine yaptığı seferi fırsat bilen Gaşkalar, kralın yokluğundan yararlanarak, Hitit toprakları üzerine akınlar yapmaya başlamışlardı²⁸. Gaşka saldırıları, II. Tuthalya'nın oğlu I. Arnuvanda zamanında (MÖ. Ca. 1400-1385) da bütün hızıyla devam etmiş görünüyor. Çünkü bu kral, iktidarı boyunca Gaşkalar'a karşı mücadele etmek zorunda kalmış ve bu yüzden de babası II. Tuthalya zamanında Kuzey Suriye üzerinde sağlanan Hitit egemenliği yeniden kaybedilmişti. Kral Arnuvanda ile Kraliçe Aşmunikal çiftine ait olan bir dua metninde, Gaşkalar yüzünden,

²⁶ E. Memiş, “Anadolu'nun Eski Şark ve Eski Garp Dünyaları Arasındaki Yeri”, S.A.M. Selçuk Dergisi, Sayı 1, Konya 1986, s.62.

²⁷ E.A. Speiser, JAOS 74, s.19'da Hurri ve Gaşka memleketlerinin hakimiyet alanlarının, illiyet prensibi içerisinde genişleyebileceğini kabul ediyor. Von Schuler de, sahici haberler bulunmadığından dolayı, bu görüşe katılmaktan başka çare olmadığını beyan ediyor.

²⁸ F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.121; F. Kınal, “Eski Anadolu Tarihinde Bazı Değişmeler”, Anma Kitabı, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1974, s.419.

imparatorluğun kuzey sınırında yaşanan kötü duruma işaret edilmektedir²⁹. Bu belgeden, Hititler'in güneye çekilmek zorunda kaldıkları anlaşıldığı gibi, Gaşkalar lehine kaybedilen bölgelerin isimleri de bir liste halinde verilmektedir³⁰. Ancak anlaşıldığı kadarıyla, Hitit kralını en çok üzen şey, Hantili döneminde kaybedilen Nerik şehrinin halâ Gaşkalar'ın elinde olması ve devamlı surette tahribe maruz kalmasıydı. Gerçekten, Gaşkalar'ın girdiği bölgeler acımasızca yağmalanmış, bu arada mabetlere de girilmişti. Bu yüzden din adamları, tapınakları terk etmeye ve yağmalamaya izin vermeye mecbur kalmışlardır³¹.

I. Arnuvanda'dan sonra Hitit-Gaška münasebetleri hakkındaki bilgiler yeniden kesintiye uğramaktadır. Öyle sanıyoruz ki, Arnuvanda'nın oğlu ve halefi Tuhkanti-Tuthalya (III. Tuthalya) ile amcası I.Şuppiluliuma arasında cereyan eden taht mücadelesi yüzünden³², Hititler belki de Gaška hücumlarına karşılık bile verememişlerdi. Maşat Höyük'ün III. yapı katındaki Hitit sarayı da III. Tuthalya (Tuhkanti-Tuthalya) ile Şuppiluliuma arasında cereyan eden bu iç savaş sırasında Gaşkalar tarafından yakılıp yıkılmış, hızlarını alamayan Gaşkalar başkent Hattuşaş'ı da yağmalamışlardı. Ancak Şuppiluliuma'nın iktidarı ele geçirmesinden sonra, gerek başkent Hattuşaş, gerekse Maşat Höyük'teki Hitit sarayı yeniden inşa edilmişti.³³

MÖ. 1380-1335 yılları arasında hüküm süren ve yaklaşık 45 yıl iktidarda kalan I. Şuppiluliuma, Anadolu'da en çok Gaşkalar'la uğraşmak zorunda kalmıştır. Gaška saldırıları yüzünden topraklarını terk eden Hitit halkı, bu kral zamanında yeniden eski topraklarına yerleştirilmiş ve buralara sınır karakolları ve kaleler inşa edilmiştir. Ancak bu bile Gaşkalar'ı durdurmaya yetmemiştir. Şuppiluliuma'nın son zamanlarında Hitit Ülkesi'nde baş gösteren veba salgınına fırsat bilen Gaşkalar tekrardan taarruza geçmişler ve birçok Hitit kentini ele geçirmişlerdi. Nitekim Şuppiluliuma'nın vebadan ölmesi, Gaşkalar'ın cesaretini daha da artırmış ve onlar Tumanna (Kastamonu) ve Pala eyaletlerinin yanısıra, Turhal, Amasya ve Merzifon'a kadar uzanan toprakların da yeni sahibi olmuşlardı.³⁴

Şuppiluliuma'dan sonra iktidara gelen en büyük oğul II. Arnuvanda da

²⁹ Einar Von Schuler, Die Kaškaer, s.30; Birgit Brandau-Hartmut Schickert, Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu. Çeviren: Nazife Mertoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003, s.136-137.

³⁰ Gaşkalar'ın işgal ettiği şehirler; Nerik, Hurşama, Kaştama, Şerişa, Himuwa, Taggašta, Kamaya, Zalpuwa, Kapiruha, Hurna, Dankuşna, Tapaşawa, Tarukka, İlaluha, Zihhana, Şipidduwa, Waşhaya ve Patalliya şeklinde sıralanmaktadır. Fakat bu şehirlerden sadece Şerişa ile Zalpuwa'nın yerleri tam olarak bilinmektedir. Gaşkalar'la ilgili diğer yer adları için bkz: Von Schuler, a.g.e, s.94-100.

³¹ Von Schuler, a.g.e, s.30

³² E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, s.141.

³³ T. Özgüç, a.g.e., s.12-14.

³⁴ E. Memiş, a.g.e., s.60.

vabadan ölünce, bu defa en küçük oğul II. Murşili Hitit tahtına geçmişti. Genç yaşına rağmen II. Murşili, başta Gaşkalar olmak üzere, ayaklanan bütün kavimleri itaat altına almıştı.

II. Murşili'den sonra yerine geçen oğlu Muvattali zamanında (MÖ. 1308-1288), Gaşkalar'ın yeniden kıpırdanmaya başladıklarını görüyoruz. Gerçekten Hitit kralı, Mısır firavunu II. Ramses ile yapacağı büyük mücadelenin hazırlıklarını tamamlarken, Gaşkalar yeniden taarruza geçmişlerdi. Ancak Muvattali, kardeşi III. Hattuşili'yi bugünkü Amasya ile eşitlenen **Hakmiş**'e³⁵ kral olarak tayin etmiş ve ondan Gaşkalar'ı itaat altına almasını istemişti. O da bu görevi başarıyla tamamlamıştı.³⁶ Ancak Gaşka korkusu Muvattali'yi öylesine tedirgin etmişti ki, Hitit Büyük Kralı, Kadeş Harbi esnasında, geçici olarak başkentini Hattuşaş'tan daha güneydeki Tarhuntaşşa'ya taşımıştı.³⁷

Muvattali'den sonra Hitit tahtına sırasıyla Urhi-Teşup, III. Hattuşili, IV. Tuthalya, III. Arnuvanda ve II. Şuppilulium çıkmışlardır. Son kral II. Şuppiluliuma zamanında (MÖ. 1200'ler) vuku bulan Ege Göçleri³⁸ neticesinde Hitit İmparatorluğu yıkılmıştır. Ancak bilim adamları bu yıkımda Gaşkalar'ın da muhakkak surette rol oynamış olabileceği kanaatindedirler. Onlara hak vermemek mümkün değildir. Çünkü yüzyıllar boyunca toprak yetmezliği sorunu yaşayan Gaşkalar'ın, Egeli kavimlerin Hitit ülkesine saldırılarını fırsat bilerek, güneye inmek suretiyle Hitit topraklarını işgal etmiş olmaları ihtimali son derece kuvvetlidir.³⁹ Böylelikle en az iki cephede savaşmak zorunda kalan Hititler'in tarih sahnesinden çekilmeleri kaçınılmaz olmuştu.

Maşat Höyük'teki (Tapikka) son Hitit katının (I.Kat) da, MÖ. 13. yüzyılın sonlarında şiddetli bir taarruza uğradığı ve yakılıp yıkıldığı anlaşılmaktadır. Aynı dönemde başkent Hattuşaş'ın da büyük bir tahribata uğradığı görülmektedir. Biz, bu tahribatların Gaşkalar tarafından gerçekleştirilmiş olacağı kanaatindeyiz. Çünkü bu kentler, doğrudan doğruya

³⁵ Hakmiş = Amasya eşitliği için bkz: A. Goetze, RHA 1, 1930-1932, s.26; Hayri Ertem, Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1973, s.35-36.

³⁶ E. Memiş, a.g.e., s.61.

³⁷ E. Memiş, a.g.e., s.123.

³⁸ Ege Göçleri hakkında bilgi edinmek için bkz: R.A.S. Macalister, The Philistines, Oxford University Press, London 1914, s.20-28; A.M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayını, Ankara 1971, s.87-92; R.D. Barnett, "The Sea Peoples", CAH II / 2, chp. XXIII, Cambridge 1975, s. 359-371; F.Kınal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s.125-126; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.157-165; Birgit Brandau-Hartmut Schickert, Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu. Çeviren: Nazife Mertoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003, s. 314-323; Joseph Morris, The Origins of the Sea Peoples, Florida States Classics, Florida 2006, s.1-54.

³⁹ E. Memiş-C.Bülbul, Amurrular (Araplar'ın En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012, s.97, n.340.

Egeli kavimlerin takip ettiği rota üzerinde bulunmadıklarından, adı geçen şehirlerdeki yıkımın sorumluluğunu Gaşkalar'a yüklemek daha mantıklı görünmektedir.

II. Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılmasından Sonra Gaşkalar ve Tokat Bölgesi

MÖ. 2.Binyıl Hitit çivi yazılı metinlerinden tanıdığımız Gaşkalar ile MÖ. 12. yüzyıl sonlarından itibaren Asur çivi yazılı metinlerinde zikredilen ve hatta bazı bilim adamları tarafından Frigler'le⁴⁰ akraba olabilecekleri düşünülen Muşkiler⁴¹, acaba aynı kavim miydi? Hatta konuyu biraz daha ileri seviyede düşünecek olursak, Muşkiler'le Sakalar (İskitler) arasında herhangi bir bağlantı var mıydı?

İsimler arasındaki benzerliği dikkate alacak olursak, MÖ.2.Binyılda Karadeniz Bölgesi'nde kabileler halinde yaşayan ve Hititler'in en tehlikeli düşmanları arasında sayılan Gaşkalar'la Asur metinlerinde zikredilen ve Doğu Anadolu'da yaşadıkları anlaşılan Muşkiler aynı kavim olmuş olabilirler. Gerek **Gaşka**, gerekse **Muşki** isimlerinin ortak paydası, **şk/sk** harfleridir. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sümeroloji Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Prof. Dr. Salih Çeçen de bu konuda bizimle aynı kanaati paylaştığını çeşitli platformlarda dile getirmiştir.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için şöyle bir açıklamada bulunabiliriz: Gaşkalar'ın bir kısmı, Hitit Devleti'nin yıkılmasını takip eden yıllarda (MÖ. 1200'lerden sonra) Orta Anadolu'ya inmişler, Tapikka (Zile-Maşat Höyük) kenti de dahil olmak üzere, bazı Hitit şehirlerini işgal etmişlerdir. Gaşkalar'ın diğer bir grubu ise doğuya doğru hareket ederek kendilerine yeni yurtlar bulmuşlardır. İşte başta I. Tiglat-Pileser (MÖ.1114-1074) olmak üzere, bazı Asur krallarının annelerinde zikredilen ve Doğu Anadolu'da yaşadıkları vurgulanan Muşkiler, Karadeniz Bölgesi'nden göç ederek Doğu Anadolu topraklarını istila eden Gaşka grubudur.

Muşkiler'in savaşçı bir kavim oldukları gerçeği ile Gaşkalar'ın Hititler karşısındaki saldırganlıkları dikkate alınacak olursa ve hele hele yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, "**Gaşka**" ismi ile "**Muşki**" ismi arasındaki benzerlik göz önünde bulundurulursa, **Gaşka=Muşki** eşitliği ihtimalinin yabana atılır bir görüş olmadığı ortaya çıkacaktır.

Bize öyle geliyor ki, Muşkiler'in bir kısmı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde MÖ. 9. yüzyıl ortalarında kurulan ve Asur krallarına karşı inatla direnen Urartu

⁴⁰ Frigler hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.187-190; Pınar Bülbül, En Eski Çağlardan Persler Dönemine Kadar Afyonkarahisar ve Çevresi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2010; Bilge Umar, İlkçağda Türkiye Halkı, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1999, s.168-170.

⁴¹ Muşkiler hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, a.g.e., s.175-177; Blge Umar, a.g.e., s.170-171.

Krallığı⁴² içerisinde de faal bir rol üstlenmiş olabilirler. Ya da tam tersine Urartular'ın bölgede hakim güç haline gelmesinden rahatsızlık duyan Muşkiler, kuzeydoğu istikametinde yeniden harekete geçerek Kafkasya içlerine doğru sokulmuş ve hatta Güney Rusya içlerine nüfuz etmiş olabilirler. Tarihçi Herodotos⁴³, MÖ. 7. yüzyıl başlarında Kimmerleri⁴⁴ takip ederek Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya giren İskitler'in (Sakalar) tam 28 yıl Doğu Anadolu'ya hükmettiklerini ifade etmektedir. Herodotos'un aktarmış olduğu bilgi, gerçekten çok önemlidir. Bize göre, Kimmerler'i yenilgiye uğratarak yurtlarından eden, üstelik bu kavmi takip ederek Anadolu içlerine girmekten çekinmeyen ve hatta Asur krallarının gözünü korkutan İskitler (Sakalar), vaktiyle Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan, fakat sonradan bu bölgeyi terk eden Muşkiler⁴⁵ olabilir.

Bütün bu ihtimalleri birleştirecek olursak, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

GAŞKALAR= MUŞKİLER= SAKALAR (İSKİTLER)

Demek oluyor ki, MÖ. 2. Binyıl Hitit metinlerinden tanıdığımız Karadeniz Bölgesi'nin savaşçı kavmi **Gaşkalar**, MÖ. 1. Binyıl Asur metinlerinde **Muşkiler** olarak karşımıza çıkmakta ve bunların Doğu Anadolu'da oturdukları özellikle vurgulanmaktadır. Bir başka anlatımla Gaşkalar ile Muşkiler, belki de aynı kavim idiler. Biz, MÖ. 7. yüzyılda Sakalar (İskitler) olarak karşımıza çıkan kavmin de bunların devamı olduğu kanaatindeyiz.

Sonuç

MÖ. 2. Binyılda cereyan eden Hitit- Gaşka mücadelesini, belgelerin ışığında, ana çizgileriyle ortaya koymaya çalıştık. Bu mücadelede Tokat Bölgesi'nin stratejik açıdan son derece önemli bir noktada yer aldığı apaçık ortadadır. Çünkü bugünkü Kelkit Irmağı ile idantifiye edilen **Kummeşmaha Irmağı**, Hatti Ülkesi (Hitit Ülkesi) ile Gaşka Ülkesi arasında doğal bir sınır oluşturuyordu⁴⁶. Dolayısıyla bugünkü Niksar, Başçiftlik, Reşadiye toprakları Gaşka Ülkesi içerisinde yer alırken, Turhal (Gaziura), Artova ve Merzifon toprakları Hititler ile Gaşkalar arasında sürekli el değiştiriyordu. Hitit

⁴² Urartular hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, s.190-213; A. Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, TTK Yayını, Ankara 1984; M.Taner Tarhan, "Urartu Devletinin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallardan Lutipri = Lapturi Hakkında Yeni Görüşler", Anadolu Araştırmaları VIII, 1980, İ.Ü.E.F. Yayını, İstanbul 1982, s.69-114.

⁴³ Herodotos, IV, 1

⁴⁴ Kimmerler için bkz: M. Taner Tarhan, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 1979, cilt 1, s.335-369.

⁴⁵ Doğu Anadolu'daki Muş şehrimizin de Muşki isminden gelmiş olabileceği ihtimalini gözden uzak tutmamak gerektiği düşüncesindeyiz.

⁴⁶ J.G. Macqueen, Hititler ve Hitit Çağında Anadolu. Çeviren: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001, s.58.

metinlerinde **Tapikka** adıyla anılan Zile-Maşat Höyük ise Hitit Büyük Kralı'na bağlı bir Hitit beyinin ikametgâhı olsa da, Gaşka-Hitit çarpışmaları sırasında, bu kent de çoğu zaman tahribata uğramaktan kurtulamamıştır. Tapikka, gerçekten çok önemli bir mevkiide yer alıyordu ve bu kent aynı zamanda, iki taraf arasında, psikolojik bir sınır oluşturuyordu. Çünkü bu kent düştüğü zaman, asıl Hitit topraklarına girmek ve hatta başkent Hattuşaş'a uzanmak işten bile değildi. Bu yüzdendir ki, zaten toprak yetmezliği sorunu yaşayan Gaşkalar, özellikle Hitit Büyük Kralı'nın başka bir ülke üzerine sefere çıktığı, ülke içerisinde iç kavgaların yaşandığı, ya da veba, kolera gibi salgın hastalıkların Hitit halkını zayıf düşürdüğü zamanlarda Hitit topraklarına saldırmaktan çekinmemişlerdir. Bu cümleden olmak üzere, Tokat Bölgesi'ndeki kentler, iki taraf arasında sürekli el değiştirdiği için, bu bölge aynı zamanda Hitit ve Gaşka kültürlerinin temasa geldiği bir mekân olarak da ön plana çıkmaktadır.

Bilim adamları Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasında sadece Egeli kavimlerin değil, Gaşka saldırılarının da payı olduğu kanaatindedirler ki, bu ihtimali yabana atmamak gerekir. Başta Tapikka (Zile-Maşat Höyük) kenti olmak üzere, Tokat Bölgesi'ndeki tahribatın Gaşkalar tarafından gerçekleştirilmiş olabileceği kanaati her geçen gün daha da kuvvet kazanmaktadır⁴⁷.

Bütün bunlar bir yana, Gaşkalar eğer daha sonraki dönemde Doğu Anadolu Bölgesi'nde ortaya çıkan Muşkiler ile aynı kavim iseler, ve Muşkiler ile Sakalar (İskitler) arasında da bir bağlantı olduğu kabul görürse, o takdirde “**Gaşka**”, “**Muşki**” ve “**Saka**” isimlerinin aslında aynı kavmin farklı dönemlerdeki ve farklı kaynaklardaki adlandırılma biçimi olduğu ortaya çıkar ki, bu da, Gaşkalar'ın Prototürk kavimlerinden biri olma ihtimalini akla getirir.

Kaynakça

- Alp, Sedat., “Yeşilirmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında”, Belleten 164 (1977), s. 637-646.
- Beckman, Gary., Hittite Diplomatic Texts, 2nd. edition, Scholar Press, Atlanta 1999.
- Bittel, Kurt., Hattusha: The Capital of the Hittites, New York 1970.
- Brandu, Birgit-Schickert, Hartmut., Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu. Çeviren: Nazife Mertoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003.
- Ertem, Hayri., Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1973.
- Erzen, Afif., Doğu Anadolu ve Urartular, TTK Yayını, Ankara 1984.
- Garstang, John-Gurney, O.R., The Geography of the Hittite Empire, London

⁴⁷ Çünkü bu görüşü benimseyen bilim adamlarının sayısı giderek artmaktadır.

- 1959.
- Goetze, A., Die Annalen des Mursilis, MVAeG 38, Leipzig 1933.
- Güterbock, H.G., “The deeds of Suppiluliuma as told by his son, Mursili II”, JCS X/2, 1956, s.41-130.
- Karağuz, Güngör., Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2002.
- Kınal, Füzuran., Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Macalister, R.A.S., The Philistines, Oxford University Press, London 1914.
- Macqueen, J.G., Hititler ve Hitit Çağında Anadolu. Çeviren: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001.
- Mansel, Arif Müfid., Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayını, Ankara 1971.
- Memiş, Ekrem., “Anadolu’nun Eski Şark ve Eski Garp Dünyaları Arasındaki Yeri”, S.A.M. Selçuk Dergisi, Sayı 1, Konya 1986, s.59-64.
- Memiş, Ekrem., “Hitit Siyasi Tarihinde Taht Mücadeleleri”, S.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Konya 1987, s.113-117.
- Memiş, Ekrem., “MÖ.2.Binyılda Hitit-Gaşka Münasebetleri”, II.Uluslararası Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1990, s.103-110.
- Memiş, Ekrem., İskitlerin Tarihi, Çizgi Kitabevi Yayını, 2.Baskı, Konya 2005.
- Memiş, Ekrem., Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 11.Baskı, Bursa 2011.
- Memiş, Ekrem-Bülbül, Cemil., Amurrular (Arapların En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012.
- Morris, Joseph., The Origins of the Sea Peoples, Florida State Classics, Florida 2006, s.1-54.
- Özgüç, Tahsin., Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar, TTK Yayını, Ankara 1978.
- Sayce, A.H.-Litt, D., “The Kingdom of Van (Urartu)”, CAH III, chp. VIII, Cambridge 1970, s.169-183.
- Schuler, E.Von., Die Kaşkæer, Berlin 1965.
- Tarhan, M.Taner., “Eskiçağda Kimmerler Problemi”, VIII.Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 1979, Cilt 1, s.335-369.
- Ünal, Ahmet., Hattuşili III, 1 (Heidelberg 1974).
- Yakar, Jak., Anadolu’nun Etnoarkeolojisi. Çeviren: Selen Hırçın Riegel, Homer Kitabevi Yayını, 1.Baskı, İstanbul 2007.

Özet

Tokat Osmanlı hakimiyetine girdiği ilk dönemden itibaren çeşitli devlet görevlileri ile komşu beylik ve prensliklerin taht adaylarının hapis ve sürgün yerlerinden biri oldu. Kazıklı Voyvoda, Mihaloğlu Mehmed Bey, Menteşeoğulları gibi birçok kişi Tokat'ta hapsedildi. Sonraki dönemlerde birçok vezir ve bürokrat ise görevlerinden azledildiklerinde Tokat'a sürüldüler. Bunlardan bir kısmı bir süre sonra affedilirken, bir kısmı ise Tokat'ta vefat etti. Bu tebliğde arşiv belgelerine göre Tokat'a sürgün edilen devlet adamlarının üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Sürgün, hapis, Kazıklı Voyvoda.

Yıldırım Bâyezid tarafından Kadı Burhaneddin Devleti'nden zaptedilen² Tokat, tarih içinde Osmanlı Anadolu'sunun önemli siyasî, askerî, iktisadî merkezlerinden birisi oldu. Tokat şehri ve kalesi ayrıca, bazen Osmanlı hukukunda ta'zir cezalarından olan hapis, sürgün, prangabendlik, kalebendlik gibi cezalara³ çarptırılanların gönderildiği; bazen de çeşitli hanedan mensuplarının ve hatta savaş esirlerinin nezaret altında tutulduğu yerlendendi.

Osmanlılarda cezalandırma yöntemi olarak sürgün (nefy), sadece kişinin işlediği suçtan ötürü bir yerde ikamete mecbur tutulması şeklinde icra edildiğinden⁴ bu ceza mahallinin belirlenmesinde alelumum bir kıstas aramak zordur. Ancak yukarıda zikredilen diğer hususlarda Tokat'ın tercih edilmesindeki en önemli faktör, içinde yerleşimin bulunmadığı müstahkem bir kaleye sahip olmasıdır. Muahhar bir dönemde dahi Evliya Çelebi, Tokat Kalesi'ni 41 yıllık seyahatleri esnasında “metîn ve müstahkem kılâ'lerden yed-i kudret ile mebnî yalçın kayalar üzre Anadolu'da”⁵ gördüğü kalelerin belli başlılarından birisi olarak tavsif eder. Kalenin, zamanın, tabiatın ve bilhassa da

¹ Dr., Trakya Üniversitesi, İnkılap Tarihi Okutmanı, ahmet1048@gmail.com.

² Mükrimin Halil Yımaç, “Bâyezid I”, *İA*, II, 378.

³ Tafsilat için bk. Sibel Kavaklı, *929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826/1833) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2005, s. 12-14. Ayrıca bk. Neşe Erim, “Osmanlı İmaratorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme, *Osmanlı Araştırmaları*, IV (İstanbul 1984), s. 79-88; Ömer Menekşe, *XVII ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hırsızlık Suçu ve Cezası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1998, s.107-140.

⁴ Osman Köksal, “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları”, *OTAM*, XIX (Ankara 2006), s. 283-341.

⁵ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2000, s. 108

insanların tahribatından kurtulup günümüze ulaşabilen bakıyyeleri dahi seyyahımızın ne kadar haklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Tokat Kalesi'nin mecburî ikamete tahsis edildiğine dair ilk rivayet, Yıldırım Bâyezid zamanına aittir. Mehâzî yine Evliya Çelebi olan bu rivayete göre Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf, Timur'dan kaçıp Yıldırım Bâyezid'e iltica etti ve Tokat Kalesi'ne kapandı. Timur, kalabalık bir orduyla gelip burayı kuşattıysa da “döğe döğe bir taşın koparamayup hâ'ib [ü] hâsir avdet” etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Timur, Yıldırım Bâyezid'den Yusuf Bey'i iade etmesini istedi. Yıldırım Bâyezid'in red cevabı vermesi, Timur ile aralarına düşmanlık girmesine sebep oldu. Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bâyezid'in mağlup olması ve ardından vefat etmesi üzerine Kara Yusuf Bey, Tokat Kalesi'nden “fırar edip” Mısır'a gitti⁶. Evliya Çelebi'nin verdiği bu bilgiler, kalenin müstahkemliği hususunda bir başka delil ve Yıldırım Bâyezid'in Kara Yusuf Bey'i buraya kapatması olarak yorumlanmışsa da⁷, ihtiyatla kullanılmalıdır. Zira Yıldırım Bâyezid'in, Kara Yusuf'a Aksaray ve civarını tahsis ettiğini; Timur'un 1400 yazında Şehzâde Süleyman ve Kara Yusuf'un bırakıp gittikleri Sivas'ı tahrip ettikten sonra Suriye'ye yöneldiğini; Kara Yusuf'un Ankara Savaşı'ndan önce Osmanlı padişahının yanından ayrılmış olduğunu biliyoruz⁸. Ayrıca Timur'un birkaç defa bu havaliye geldiği halde Tokat Kalesi'ni muhasara ettiğine veya ettirdiğine dair dönemin kaynaklarında herhangi bir malumat yer almaz.

Tokat şehrinin ve kalesinin zoraki misafirleri hakkında ilk sarih ve sahih bilgiler, henüz kardeşlerine karşı taht mücadelesi verdiği yıllardan itibaren Çelebi Mehmed'in uygulamalarına dairdir. Ankara bozgunu sonrası Tokat-Amasya havalisine çekilen Çelebi Mehmed, ilk isyanında affedip Sivas idareciliğine getirdiği Mezid Bey'i ikinci isyanı sonrası karısı Rabia Hatun ile birlikte Tokat'ta sürgün ve burada ömür boyu ikamete mahkûm etti. Mezid Bey, son nefesini Tokat'ta verdi ve buraya defnedildi⁹. Bu dönemde cezalı olarak Tokat'a gönderilen bir diğer isim, ihanet suçlamasıyla Ankara Komutanı Yakup Bey oldu. Çelebi Mehmed, 1411/1412'de İzmiroğlu Cüneyd Bey üzerine yapacağı sefere, Ankara'dan ayrıldığı takdirde şehrin Karaman beyi tarafından

⁶ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, V, haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, İstanbul 2001, s. 31-32.

⁷ Tayyib Gökbilgin, “Tokat”, İA, XII/1, 404; Halis Asarkaya (Halis Turgut Cinlioğlu), *Osmanlılar Zamanında Tokat*, I, Tokat 1941, s. 5 [Bundan sonra, “Cinlioğlu, Tokat” şeklinde kısaltılacaktır].

⁸ Tafsilat için bk. Mükrimin Halil Yımanç, “Bâyezid I”, s. 380-385; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 2000, s. 25-28.

⁹ Cinlioğlu, *Tokat*, I, 12-13. Bu Mezid Bey, batılı tarihçiler tarafından II. Murad devrinde Balkan fütühatında mühim roller üstlenen Mezid Bey ile karıştırılmıştır (bk. Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I, çev. Mümin Çevik-Erol Kılıç, s. 384 ve ondan naklen Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, çev. Nilüfer Eçeli, İstanbul 2011, s. 304).

harap edileceğini mazeret gösterip geç olarak ve askerlerini getirmeden katılan Yakup Bey'in haps ya da katl edilmesini emretti. Devlet adamlarının itirazları üzerine önce her iki cezadan da vazgeçildi. Ancak öfkesi geçmeyen Çelebi Mehmed, daha sonra Yakup Bey'in ele ayağı demirle bağlı bir şekilde Tokat'ta Bedevî Çardak'ta hapsedilmesini emretti¹⁰.

Çelebi Mehmed zamanında Bedevî Çardak'ın en meşhur misafiri, akıncı beylerinden Mihaloğlu Mehmed Bey oldu. Mihaloğlu Mehmed'in hapisle cezalandırılmasına yol açan faaliyetleri hakkında kaynaklarımızdaki malumat muğlaktır. Osmanlı kroniklerinden büyük bölümü Mihaloğlu Mehmed Bey'in, Musa Çelebi tarafından Rumeli beylerbeyliğine getirildiğini; Çelebi Mehmed kardeşini bertaraf etmek için Rumeli'ye geçip İnceğiz'e vardığında hâlâ bu vazifeyi ifa etmesine rağmen oğlu Yahşi ya da Bahşi Bey'i gönderip tâbiyet arzettiğini, kendisinin ise bizzat huzura gelmediğini kaydederler. Çelebi Mehmed'in Musa Çelebi'yi mağlup ettikten sonra onun beylerbeyi olması hasebiyle Mihaloğlu Mehmed Bey'i mahpusen Bedevî Çardak'a gönderdiğini naklederler¹¹.

Bugün elimizde olmayan bir *Menâkıbnâme*'yi kullanan Neşri ise, Mihaloğlu Mehmed Bey'in önce Süleyman Çelebi karşısında Musa Çelebi'yi desteklediğini; fakat Çelebi Mehmed'in kardeşiyle İnceğiz'de yaptığı ilk savaşta Musa Çelebi'yi kandırıp saf değiştirdiğini; iki kardeş arasında 1413'deki nihâf hesaplaşmada da Çelebi Mehmed lehine önemli hizmetler ifa ettiğini belirtir. Buna rağmen Mihaloğlu'nun cezalandırılmasının sebebini de, “zîrâ Sultân Mehmed'e yavuz anlatmışlar idi. Ol dahî bahâdır olmanın kıyamayıp, Tokat'da Bedevî Çardak'a haps itmiş idi” diyerek izah eder¹². Âşıkpaşazâde'nin de, Çelebi Mehmed'in hapse gönderdiği Mihaloğlu'na ayda bin akçe tahsis ettiğini kaydetmesi¹³ bu iddiayı güçlendirmektedir. Nitekim

¹⁰ Necdet Öztürk, “Osmanlı Devleti'nde Bazı Devlet Görevlilerinin Hapisle Cezalandırılmalarına İlişkin İlk Bilgiler (1300-1453)”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, sa: 49 (İstanbul 2005), s. 903-904.

¹¹ “Âşıkpaşaoğlu Ahmed Aşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*”, haz. Nihal Atsız, [*Osmanlı Tarihleri*, I, içinde], İstanbul 1947, s. 147-148 [bundan sonra, “Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*” şeklinde kısaltılacaktır]; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2000, s. 59-62, 68; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. F. Giese (çev. Nihat Azamat), İstanbul 1992, 53-56, 61. Oruç, Mihaloğlu Mehmed Bey'in Musa Çelebi tarafından Rumeli beylerbeyliğine getirildiğini teyid eder. Saf değiştirmesini ise şöyle nakleder: “Mihal-oglu Yahşi Beg dahî geldi. Mihal-oglu Yahşi Beg, Mûsâ Beg'ün beglerbegisiydi. Oğlunu gönderdi, kendü gelmedi”. Burada muhtemelen müstensihthen kaynaklanan bir hata söz konusudur. İkinci cümlede Mihaloğlu'ndan sonra Yahşi Bey'in ismi sehven eklenmiş olmalıdır. Bu isim çıkartıldığı takdirde anlatım da düzelecektir (bk. *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi, 1288-1502]*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007, s. 44, 47-48).

¹² Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008, s. 224-230, 236-240.

¹³ Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 148.

Mihaloğlu Mehmed Bey'in Bedevî Çardak'taki ilk mahkûmiyeti kısa sürmüştür. Ancak 1416'daki Şeyh Bedreddin isyanını fiilen desteklediği ya da manen şeyhe taraftar olduğu töhmetiyle yine Tokat'a hapsedildi. Düzmece Mustafa ile II. Murad mücadelesinde kendisine ihtiyaç duyuluncaya kadar burada kaldı¹⁴.

Tokat Kalesi, II. Murad zamanında Osmanlıların en önemli hapisanelerinden birisi olarak kullanıldı. Artık kalenin zoraki misafirleri, sadece devlet adamları değil, aralarında Âl-i Osman mensupları da olmak üzere çeşitli hanedan azaları idi. Tahta çıktığında biri amcası, diğeri de kardeşi olan iki Mustafa Çelebi'ye karşı zorlu bir mücadele veren II. Murad, belki de bu yüzden, küçük kardeşleri Şehzâde Yusuf ile Şehzâde Mahmud'u bir süre Tokat'a hapsedirdi. Daha sonra iki şehzâdeyi Bursa'ya getirip gözlerine mil çektirerek burada ikamet ettirdi¹⁵.

1424'de Mentеше Beyliği'ni Osmanlı topraklarına katan II. Murad, beyliğin son hükümdarları Leys ve Ahmed'i de Bedevî Çardak'ta hapsedirdi. Ahmed Bey, mahpusluğunun ikinci yılında kaleden kaçmayı başardı. Bu firarla ilgili Osmanlı kroniklerinin naklettikleri malumat, kaledeki mahpusların hayat koşullarına hakkında ipuçları vermesi açısından da dikkate şayandır. Buna göre, kış hazırlıkları yapmaya başlayan iki kardeş, yakacak odun satın aldılar ve altlarına sermek için kuru ot getirttiler. Mentешеoğulları, otu temin eden ve kendileri ile işbirliği yaptığı anlaşılan kimseye, "Bu ot az, bize bir çuval daha getir" diyerek yeni bir sipariş verdiler. Böylece firar planı uygulamaya konuldu. Adam, bir çuval çürük ot getirdi. Leys ve Ahmed Bey, otu beğenmeyip iade ettiler. Adamın dolu çuvala geri dönmesinden şüphelen ve sebebini soran hisarın kapıcısı, otun eski olduğu ve koktuğu için geri gönderildiği söylenerek ikna edildi. Adam az sonra yine otlarla doldurulmuş başka bir çuvalı Mentешеoğulları'na getirdi. Bu defa Ahmed Bey'i çuvala soktular ve otlarla iyice gizlediler. Adam, sırtında çuval, "Bunların pazarlığından aciz kaldım, bir kuru otu dahi beğenmezler. Ya bunları Osmanoğlu saklayıp neyler" diyerek

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre, Çelebi Mehmed, Musa Çelebi'ye karşı verdiği taht mücadelesinde el altından kendisini destekleyen Mihaloğlu Mehmed Bey'i -kroniklerde kaydedildiğinin aksine- Tokat'ta hapsedemeyip Divân'da bıraktı, fakat daha sonra Şeyh Bedreddin isyanı sırasında hapse gönderdi (bk. "Mihal-oğlu Mehmed Bey Neden Dolayı Çelebi Mehmed Tarafından Tokat Kalesine Hapsedilmiştir?", *Belleten*, XXII/81 (1957) 173-188). M. Tayyib Gökbilgin ise, Mihaloğlu'nun iki defa Tokat'ta hapsedildiğini yazar (bk. "Mihal-oğulları", *İA*, VIII, 286). Hammer de, Mihaloğlu Mehmed Bey'in Musa Çelebi'ye sâdık kaldığını ve bu yüzden Çelebi Mehmed tarafından Tokat'ta hapsedildiğini yazar (bk. *Osmanlı Tarihi*, I, 401-403, 435). Necdet Öztürk, Çelebi Mehmed'in Mihal-oğlu Mehmed Bey'i 1416'da Rumeli'de "Düzmece" Mustafa'nın ortaya çıkması üzerine, onu destekleyeceği düşüncesiyle Tokat'ta hapsedirdiğini iddia ederse de kaynak olarak gösterdiği eserlerde böyle bir bilgi yer almaz (bk. "Bazı Devlet Görevlilerinin Hapisle Cezalandırılmaları", s. 904-905).

¹⁵ Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 164; Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 257, 266-267; Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 171.

söylene söylene çıkışa yöneldi. İlk sahnenin tekrarlandığını zanneden hisarın kapıcısı bir şeyden şüphelenmedi. Böylece adam ve Ahmed Bey, dışarı çıktılar ve gizli bir yerde hazır bekletilen atlarına binip kaçtılar. Fırar hadisesi, ancak sabah olup hisarın kapısı açıldığında içeride sadece Leys Bey'in olduğu görülünce anlaşılabilir. Leys Bey ve kale dizdarı, bu fırarın bedelini canlarıyla ödediler¹⁶.

II. Murad'ın Tokat'a gönderdiği bir diğer hanedan efradı, Sırp ve Eflâk krallarının oğulları idi. Osmanlı padişahı, 1438'de Sırp Kralı Georg Brankoviç (Vilkoğlu) ve Eflâk Prensi Vlad Drakul'dan Edirne'ye gelip tâbiyet arzelmelerini istedi. Georg Brankoviç, kendisi gelmeyip iki oğlunu rehin olarak Edirne'ye gönderdi. İki prens derhal zindana atıldılarsa da Gregor kaçıp Semendire'ye dönmeyi başardı. Yazın Semendire'yi kuşatan II. Murad, şehri emânla feth ve Gregor'u esir etti. Gregor tekrar Edirne'ye getirildi ve çok geçmeden hâlâ zindanda bulunan kardeşi ile Bedevî Çardak'a gönderildi. İki Sırp prensinin gözlerine burada mil çekildi¹⁷.

Eflak Prensi Vlad Drakul ise, iki oğlu ile birlikte davete icabet etti. Drakul, önce Gelibolu Kalesi'ne hapsedildiyse de oğulları Vlad Tepeş (Kazıklı Voyvoda) ve Radu cel Frumos'u (Güzel Radu) rehin olarak geride bırakmak koşuluyla serbest bırakılıp ülkesine gönderildi. Vlad Tepeş ve Radu, Eğrigöz ya da Nif'e hapsedildiler¹⁸. Eflâk prenslerinin, bundan sonraki akıbetlerine dair kaynaklarımızda kâfi malumat yoktur. Ancak bilhassa ilerleyen tarihlerde Eflâk tahtına geçecek ve Kazıklı Voyvoda olarak tarihte nam kazanacak Vlad Tepeş'in uzunca bir süre Tokat Kalesi'nde zindanda kaldığı sıklıkla dillendirilir. Yakın tarihlerde kaleme alınan bir romanda uzun uzadıya Kazıklı Voyvoda'nın Tokat Kalesi'ndeki mahpusluğu ve burada geçirdiği günlerin onun psikolojisi

¹⁶ Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 166-167; Neşri, *Cihânnümâ*, s. 269-270. Değerlendirme için bk. Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, çev. Orhan Şaik Gökyay, Ankara 1999, s. 98-101.

¹⁷ Zinkeisen, *Osmanlı Tarihi*, I, 437-438. Nicolae Jorga, Kral Georg'un Osmanlılarla savaşmayı göz alamayıp oğlu Gregor'u Semendire'de bırakarak Macaristan'a kaçtığını; Gregor'un, 27 Ağustos'ta şehri II. Murad'a teslim etmek zorunda kaldığını; Edirne'ye getirilen Gregor'un burada rehine olarak bulunan kardeşi Lazar ile Amasya'ya zindana gönderildiğini ve ikisinin de gözlerine mil çekildiğini yazar (bk. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005, s. 370). Türk kaynaklarından Âşıkpaşa-zâde, II. Murad'ın davetine mukabil Georg Brankoviç'in kendisi gelmeyip iki oğlunu yolladığını, Sırp prenslerinin Tokat Kalesi'nde hapsedildiklerini, yazın Semendire'nin fethedildiğini kaydeder (bk. *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 179-180). Hadîdî, aynı malumatı tekrarlar (bk. *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 199-200). Neşri ise, Georg Brankoviç'in şahsen Edirne'ye gelmediği gibi oğullarını da göndermediğini; Semendire'nin fethi esnasında esir alınan iki Sırp prensin önce Dimetoka'da, ardından da Tokat'a Bedevî Çardak'a hapsedilip gözlerine mil çekildiğini nakleder (bk. *Cihânnümâ*, s. 287-288).

¹⁸ Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 179; Neşri, *Cihânnümâ*, s. 287; Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 199-200; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, I, 480-481; Jorga, *Osmanlı Tarihi*, I, 367; Zinkeisen, *Osmanlı Tarihi*, I, 437.

üzerindeki etkileri işlenmiştir¹⁹. Romen tarihçi Jorga, Eflâk Kralı Vlad Drakul'un Hunyadi'nin Balkanlar'da Türklere karşı oluşturduğu ittifaka destek vermesi ve Mezyd Bey komutasında Macaristan'a giren, fakat 18 Mart 1442'de ağır bir mağlubiyet alıp Eflâk üzerinden geri çekilmeye çalışan akıncılara saldırmasına mukabil oğulları Vlad Tepeş ile Radu cel Frumos'un tekrar zindana atıldıklarını yazar²⁰. İki Eflâk prensi muhtemelen bu tarihte Tokat Kalesi'ne gönderilmiş olmalıdır.

Gerek Sırp gerekse Eflâk prenslerinin Tokat günleri, Edirne-Segedin Anlaşması'na (1443) kadar sürdü. Anlaşmaya konulan birer madde ile serbest kalıp ülkelerine döndüler²¹. II. Murad, kendisini bu anlaşmayı imzalamaya mecbur bırakan mağlubiyetin müsebbibi olarak gösterilen akıncı beylerinden Paşa Yiğit-oğlu Turahan Bey'i Bedevî Çardak'a hapsedirdi. Turahan Bey'e yöneltilen suçlama, bazı kaynaklara göre yanlış bir taktik uygulaması, bazı kaynaklara göreyse düşmanla işbirliği yapması idi. Turahan Bey, ertesi yıl Varna Zaferi akabinde affedildi²².

II. Murad sonrasında da Tokat'a zoraki misafirler gelmeye devam etti. Fatih Sultan Mehmed zamanında Sivas Kadısı Halimi Lütfullah Çelebi, Amasya Sancakbeyi Şehzâde Bâyezid tarafından azledildi ve takriben üç ay Tokat'ta hapiste kaldı. Teftiş sonunda masumiyeti ispatlanan Lütfullah Çelebi, hürriyetine tekrar kavuştu²³. 16. yüzyıl ümerâsından Temerrüd Ali Paşa'nın da Şehzâde Bâyezid'in damadı olduğu ve kayınpederinin isyanı sonrası Tokat'ta ikamete mecbur tutulduğunu ileri sürülmüştür. Hatta Ali Paşa'nın bu yüzden Tokat'ta yaptırdığı camiye kitabe koyamadığı, bir süre sonra Şehzâde Bâyezid taraftarlığı töhmeti ile katledildiği iddia edilmiştir²⁴. Ancak Ali Paşa'nın, II. Bâyezid'in kızıdan torunu ile evlendiği, Şeyhzâde Bâyezid taraftarı olmayıp bilakis onunla savaştığı ve Erzurum beylerbeyi iken eceliyle vefat edip Tokat'a getirilerek oğlunun hatırasına yaptırdığı türbeye defnedildiği Erhan Afyoncu'nun araştırmaları ile ortaya konulmuştur²⁵.

17. yüzyılda Tokat Kalesi, şöretini muhafaza ediyordu. Evliya Çelebi,

¹⁹ C.C. Humphrey, *Vlad: The Last Confession*, Vancouver 2008 [Bu eseri temin etme nezaketi gösteren Tokat'ın ilim pınarının sebili Hasan Erdem'de teşekkür ederim].

²⁰ Jorga, *Osmanlı Tarihi*, I, 372-373.

²¹ Zinkeisen, *Osmanlı Tarihi*, I, 467-468; Cinlioğlu, *Tokat*, I, 21-22. Hammer, anlaşma ile yalnızca Sırp prenslerin serbest bırakıldığını kaydeder (bk. *Osmanlı Tarihi*, I, 487-488).

²² Tafsilat için bk. Necdet Öztürk, "Bazı Devlet Görevlilerinin Hapisle Cezalandırılmaları", s. 905-906. Hammer, sehven Turahan Bey'in İzladi'de sebep olduğu iddia edilen hezimetin telafî etmesi için Varna Savaşı arefesinde Tokat'taki zindan çıkartıldığını ve son harp hazır bulunduğunu yazar (bk. *Osmanlı Tarihi*, I, 493).

²³ Cinlioğlu, *Tokat*, I, 29-30.

²⁴ Cinlioğlu, *Tokat*, I, 53-55.

²⁵ Erhan Afyoncu, "XVI. Yüzyıl Beylerbeyleri I, Temerrüd Ali Paşa", *Belleten*, LXV/244 (Anakara 2001), s. 1007-1042.

kalenin durumunu ve hapishane olarak işlevini şöyle anlatır: “bir püšte-i büled üzre şekl-i (---) bir şeddadî beyâz seng-tırâş ile mebnî bir kal‘a-i kavîdir, ammâ ol kadar büyük değildir. Dâ‘iren-mâdâr cirmi beş bin altmış adımdır. Cânib [u] etrâfında burc [u] bârûlarıyla ârâste ve musanna‘ dendân-ı bedenler ile pîrâste etrâfında aslâ handakı yok bî-bâk u bî-pervâ bir sûr-ı bâlâdır kim kehkeşân-âsâ semâya ser çekmişdir. Ve cânib-i erba‘ası derk-i esfelden nişân verdiğiinden aslâ handak olacak yeri yoktur. Cümle etrâfî şahin ve kartal ve zağanos âşiyânlı elvân reng kayalardır.

Cânib-i garba nâzır bir demir kapusu vardır. Derûn-ı hisârda dizdâr hânesi ve kethüdâ ve imâm ve mü‘ezzin ve kal‘a mehterleri hânesi var ve cebe-hâne hücreleri ve gılâl anbârları ve su sarnıçları ve Ceylân yolu nâm su yolları vardır. [Kâmil üç yüz altmış iki ayak kesme kaya taş nerdübân ile nehr-i (---) inilir ve garb tarafında Ayyâr kayası bu kal‘aya sehel havâledir]. Ve Yıldırım Hân câmi‘i var. Gayrı hân ve hammâm ve çârsû-yı bâzârdan bir âsâr yoktur, zîrâ evc-i âsumâna kad-keşân olmuş bir kal‘a-i bâlâ olmağile değme âdem bir sâ‘atde urûc edemediğinden şeb [ü] rûz kapusu dâ‘imâ mesdûddur, ammâ dîdebânları dâ‘imâ nigâhbânlik edüp pür-silâh bevvâbları vardır, zîrâ aşağı şehir ahâlsinin cem‘i zî-kıymet metâ‘ları cümle kal‘ada mahfûzdur ve cümle mücrim ve kanlılar bunda mahpûsdur kim Kuds-i şerîf’in zindânı Kerek kal‘asıdır, ammâ bu Tokat gûyâ diyâr-ı Acem’in kal‘a-i Kahkaha’sıdır”²⁶.

18. yüzyılının ortalarına geldiğinde kale, hapishane olarak cazibesini kaybetmişti. Bunda kalenin zamanla harap olmaya yüz tutması belirleyici olmuş olabilir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu’na sığınan Şah Hüseyin’in oğlu Sam Mirza’nın 1747/1748’de sebep olduğu kriz bu hususta bir fikir verebilir. Hükümetçe Trabzon’da oturmasına müsaade olunan Sam Mirza ve adamlarının bazı uygunsuz davranışları görülünce yakalanmaları emredilmiş, fakat İranlı misafirler kaçmayı başarmıştır. Nihayet Sam Mirza, adamları ile birlikte Tokat havalisinde ele geçirilmiş ve kaleye hapsedilmek istenmiştir. Ancak kale bu sırada harap durumda olduğundan böyle mühim mücrimlerin burada tutulması mümkün görülmeyerek Sinop’a götürüldü²⁷.

Müteakip yıllarda kale tamir edilmiş olacak ki burası yine hapishane olarak kullanılmıştır. Kezâ şehir de bir sürgün yeri olma hüviyetini devam ettirmiştir. 1797’de Aksaray Müftüsü Abdullah bazı uygunsuz davranışlarından ötürü azl ve Tokat’a sürgün edildi. Abdullah, sürgün yerinden kaçtıysa da tekrar

²⁶ *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, V, 32-33. Nâimâ da kaleyi şöyle tarif eder: “Tokat Kal‘ası Türkî tevârihlerde bedevî çâr-tâk demekle mezkur ve kemâl-i su‘ûbet ve metânet ile meşhurdur”, (bk. *Târih-i Na‘îmâ*, II, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, s. 705). Tokat Kalesi’nin Anadolu’daki diğer kaleler arasındaki yeri hakkında bir mukayese için bk. Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları (1550-1750)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989, s. 80-113.

²⁷ Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, II, Tokat 1950, s. 56-57.

buraya getirildi²⁸. 1798’de Gümüşhaneli Tahunoğlu Süleyman, ikinci bir emre ve uslanıncaya kadar kalede zindana atıldı²⁹. 1799’da Amasya Alaybeyi Miralay İbrahim, yetkisi olmadığı halde zeamet verdiği için Abdullah Çavuş nezaretinde Tokat Kalesi’ne hapsedildiyse de üç ay sonra Sivas Valisi Recep Paşa’nın şefaatiyle affedildi³⁰.

Aynı yıl Tokat Kalesi, kapılarını bu defa Fransız esirlere açtı. Napolyon’un Mısır’ı işgal etmesi üzerine başlayan savaşta ele geçirilip İstanbul’a getirilen 20 esir Tokat Kalesi’ne hapsedildi. Esirlerden her birine günlük beşer akçe tahsis ve şehirdeki Osmanlı idarecilerine bu paranın muntazaman verilmesi tenbih edildi. Ayrıca, Fransızların yabancı kimselerle görüştürülmemesi hususunda gerekli ihtarlar yapıldı. Lâkin kısa bir süre sonra esirlerin, pis kokulu, havasız yerlere konulup ayaklarına bukağı, boyunlarına zincir vurulduğu ve rüşvet vermedikçe bu muamelelerin devam ettirildiği hakkında İstanbul’a şikâyetler ulaştı. Bunun üzerine payitaht, Tokat idarecilerine şikâyet konusu uygulamalardan sarfınazar etmelerini kati bir dille emretti. Fransa 1800’de Tokat’taki askerlerine Danimarka maslahatgüzarı vasıtasıyla para gönderdi. 1801’de Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasında anlaşma akdedilince esirler serbest bırakıldı³¹.

19. yüzyılda kalenin fonksiyonunda önemli bir değişiklik vuku bulmuştur. Artık kalenin zoraki misafirleri arasında üst düzey devlet ricaline pek rastlanmaz. Daha ziyade alt düzey rical, âdi suçlara karışanlar Tokat Kalesi’ne hapsedilir olmuştur. Aralarında vezirliğe kadar terfi etmiş birçok paşa ise Tokat’a sürgün edilmiştir.

²⁸ Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, III, Tokat 1951, s. 11-12.

²⁹ Cinlioğlu, *Tokat*, III, 13.

³⁰ Cinlioğlu, *Tokat*, III, 18; Tayyib Gökbilgin, “Tokat”, 409.

³¹ Cinlioğlu, *Tokat*, III, 18-19, 31, 36; Tayyib Gökbilgin, “Tokat”, 409.

İngiliz Dışişleri Belgelerine Göre Tokat Kazalarının 1919 Yılında Durumu

Ali SATAN*

Özet

1919 Temmuz ve Ağustos aylarında Tokat Erbaa, Niksar, Terme, Ünye havalisi hakkında İngiliz görevlilerin bizzat ziyaret ederek hazırlamış oldukları ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdikleri bir rapor değerlendirilecektir. İngiliz Arşivi'nden alınan rapora dayanılarak; bu kazaların nüfus yapısı, bölgedeki terör hareketleri, asker, jandarma, tutuklu sayıları, kazalarda bulunan silahlar, yollar hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca Erbaa Rum cemaatinin İngiliz İşgal Komiserliğine göndermiş olduğu bir mektup da bu rapor içinden çıkmıştır. Bu bildiri çerçevesinde açıklanarak değerlendirilecektir.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti tarafından barışa giden yolun başlangıcı gibi değerlendirilirken İtilaf devletlerince işgal için vesile olarak görülmüştür. Nitekim mütareke metnine yerleştirilen çeşitli maddeler İtilaf askerlerine bu imkanı sağlayacak niteliktedir.

İtilaf devletleri, stratejik bölgelere asker çıkarttılar ancak onun dışında kalan bölgelere de *kontrol subayları* gönderdiler ve bu subayların hazırladığı raporlar düzenli olarak İstanbul İşgal Kuvvetleri Komiserliğine ve oradan da dışişleri bakanlıklarına gönderiliyordu.

İtilaf devletleri, Osmanlı ordusunun mevcudu, silahların durumu, bölgenin nüfus yapısı, özellikle gayri Müslimler, asayiş sorunları gibi belli başlı konuları özenle takip ediyorlardı.

Bu tebliğde ele alınacak olan Samsun'da İngiliz temsilci Yüzbaşı Perring kendinden önce bu görevi yürüten Yzb. Hurst'un Samsun bölgesinde bir çete tarafından soyulmasından sonra geri çekilmiş ve onun yerine gönderilmişti¹. Onun Tokat raporu değil ancak bölgeyle ilgili başka raporları Türk tarihçileri tarafından kullanıldığını belirtmemiz gerekir².

İngiltere Samsun'a 9 Mart 1919'da bölgedeki Hıristiyanların güvenliğini sağlama bahanesi ile askeri birlik çıkarmasından birkaç gün sonra

* Yrd.Doç.Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

¹ Cemil Şenalp, *Ulusal Kurtuluş Savaşında İngiliz İşgal Belgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri*, İstanbul Harp Akademileri Basımevi 2009, s.200

² Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C.I, TTK Ankara 1973, s.72,104,159,229. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev.Cemal Köprülü, Ankara 1986, s.103, 119, 133. Selahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK Ankara 1995 (III.Baskı) s.94, 106-107,, 127-128, 131 Mehmet Okur-Murat Küçükkuşur, *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele*, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s.110-113, 117-118

13 Mart 1919'da Yüzbaşı Perring gelmiştir. Ertesi gün bir grup subayla Kavak, Havza, Merzifon, Amasya ve Hacıköy'ü ziyaret edip gözlemlerini rapor olarak İstanbul'a göndermiştir³.

Yüzbaşı Perring'in 25 Temmuz 1919'da Samsun'dan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği raporunda ; Terme, Ünye, Niksar, Erbaa ve Amasya'yı ziyaret ettiğini bildiriyordu.⁴

Yüzbaşı Perring, gittiği her yerde tüm memur ve siviller tarafından iyi karşılandığını belirttiği raporunda Türk jandarmasının da yolculuğu boyunca kendisine refakat ettiğini yazmaktadır. İngiliz subay; "Ziyaret ettiğim her bölgede Türkleri silahlanmış olarak gördüm. 15-16 yaşındaki erkek çocuklar bile tüfek taşıyordu ve Hıristiyanların silahları ve mühimmatı ele geçirmesini engellemek için olan en sert emirler ve çağrılar almışlardı" diyor. İngiliz subay 1919 Temmuzunu itibarıyla Erbaa dışındaki ilçelerde asayişin nispeten daha iyi ve çok az suç bildirilmekte olduğunu, ancak bunun ilçelerde düzen sağlandığı anlamı taşımadığını, her gün cinayetler ve soygunlar yaşandığını belirtmektedir. Yüzbaşı Perring, bölgede, eşkıyaların iletişim ve ulaşımı çok zor hale soktuğunu ve köylülerin mahsullerini kaldırmalarını ve aynı şekilde pazarlamalarını da engellediğine dikkat çekiyor.

İngiliz subay, Ünye'den Niksar'a giderken yolda soyulmalarından şikâyetçi olan bir grup köylüyle karşılaştıklarını belirterek ona refakat eden jandarmanın, yolun etrafında veya yakınında bulunan 14 eşkiyayı başarılı bir şekilde tutuklayıp silahlarını aldığını aktarıyordu.

Yüzbaşı Perring bölgede faaliyet gösteren eşkıyaları 3 gruba ayırmaktadır. Bunlar:

- 1- Hıristiyan veya Türk fark etmeden herkesi soyan, öldüren ve devrimci fikirlerle hiçbir alakası olmayan Türk çeteleri.
- 2- İntikam (korunma) ruhuyla hareket eden ve sadece Müslümanlara saldıran Rum çeteleri. Bunların bazı durumlarda kendi bölgelerinde iyi bir düzen sağladıklarını iddia etmektedir.
- 3- Düzensiz Türk birlikleri; bu çeteler, subaylar tarafından politik amaçlarla ve ayrıca bu ülkenin herhangi bir İtilaf Devleti tarafından askeri işgaline karşı olma gayesiyle oluşturulmuştur. Bunların arasındaki büyük bir çete, Amasya yakınlarındaki Bel Dağ'dadır. Şimdiki elebaşları, Süleyman İsmail ve güçleri ise 600'dür.

Yüzbaşı Perring yolculuğu sırasında 1 ve 2 Numaralı çetelerin elebaşlarıyla görüşme ayarladığını ve 1 Numaradan Ahmet Ağa ile, Ünye yakınlarında buluştuğunu ve onun yandaşlarından birkaç kişinin de bölgedeki

³ Mehmet Okur, "İngiliz İstihbarat Raporlarına Göre 1919'da Samsun'da Genel Durum", *İlk Adımdan Cumhuriyet'e Milli Mücadele*, Mavi yayıncılık, s.130

⁴ Public Record Office (PRO) Foreign Office (FO) 371/4158/124461

gezisi sırasında kendisine refakat ettiğini belirttikten sonra çete hakkında şü bilgileri veriyor;

“ Ahmet Ağa çetesinin tamamen asker kaçaklarından oluştuğunu ve teslim olmak istediğini söyledi. Bilgilendirildiğim kadarıyla bu, bütün çetenin isteğiydi. “

Perring Erbaa yakınlarında da Rum çetecilerden Eleftherios ile bulunduğunu da yazmaktadır. Eleftherios’un, Rum elebaşlarının hepsi içinde şimdiye kadar en güçlü olanı olarak belirten Perring, çetenin 4 yıldır bölgede faal olduğunu, kuvvetinin 1000 kişinin üzerinde bulunduğunu söylüyordu. Perring Eleftherios’un kendisine aktardıklarını raporuna şöyle yazıyordu;

“ Meslek olarak önceden okul müdürü olduğunu ve çetesinin, bölgesindeki tüm Hıristiyanların korunmasını ve himayesini amaç edindiğini belirtti. Şimdilerde içinde birkaç Türk köyünün de olduğu 42 köyü kontrol altında tutmaktadır. Ayrıca İngiliz yetkililerine teslim olmayı çok istediğini ama hiçbir surette bir Türk yetkiliye teslim olmak istemediğini ve Hıristiyan nüfusun güvenliği ve korunması tam olarak güvence altına alınana kadar çetesini muhafaza etmeyi sürdüreceğini de belirtti. ”

Yüzbaşı Perring, ” kuva-yı milliyecilerle görüşemediğim için üzgünüm ama bunu yapmam için uzun bir yolculuk yapmam gerekecekti.” diyerek raporun ilk kısmını sonlandırıyor.

Yüzbaşı Perring, raporun ikinci kısmında ise gezdiği kazalar hakkında bilgi veriyor ki sanırım bugün için de önemli ayrıntılar içermektedir:

TERME

Kaymakam Abdul Settah (2 yıldır görevde)

Bölgenin nüfusu 23748

130 Türk köyü 22838

3 Rum köyü 835

3 Ermeni köyü 75

62 Jandarma (52 piyade 10 atlı)

Birlik yok.

70 tüfek.

Mühimmat 14400 civarında

Hapiste sadece 2 kişi gözaltında.

Neredeyse yol yok ve havalar kötü olduğunda patikalardan sadece tekerlekli araçlarla geçilebilmektedir. Hayatta kalan neredeyse hiç Hıristiyan yok. Hem Ermeniler hem de Rumlar tehcir edilmiş. Rastlayabildiğim tek Rum bana köylerde kalanların çok azı dışında kendisinin tek hayatta kalan olduğunu söyledi. Tehcir edilen 140 Ermeni’den hiçbiri geri dönmedi.

Tüm Hıristiyan mülklerinin neredeyse hepsi yıkılmış durumda. Kalan

birkaç evi, içinde oturmalarına izin vermeleri ve kirasını da Samsun'a göndermeleri talimatlarıyla birlikte bir Rum'a devrettim. Tüm yetimleri toplaması ve Samsun'a göndermesi konusunda Kaymakam'a talimat verdim ama rakamları elde etmeyi başaramadım. Sonuçların tatmin edici olmayacağından üzüntü duymaktayım. Ayın dördünde 25 eşkıya derhal teslim oldu ve düzen nispeten iyi durumda.

ÜNYE

Vekil Kaymakam Binbaşı Faik Bey'dir ve ayrıca birliklerin kumandanıdır.

Ünye nüfusunun rakamları:

İlçe merkezinde; Türk 5914 Rum 1670 Ermeni 229

Bölgede ise Türk 52.329 Rum 493 Ermeni 326

Köyler; Türk 118 Rum 2 Ermeni 19

66 Jandarma (59 piyade 7 atlı)

4 Polis

40 Birlik

764 adet mekanizması olmayan tüfek

Mühimmat 83.052 civarında

Hapiste sadece 8 tutuklu var ve iyi durumdalar.

35 Rum'un dışında neredeyse tüm Hıristiyanlar tehcir edilmiş.

Mülkler: Hiçbir mülk yenilenmiş değil ama bunun yerine getirilmesi için talimatlar verildi ve vekil Kaymakam'a hiçbir istisnanın yapılmaması konusunda malumat verdim.

Geri dönen Hıristiyanlar için büyük bir sıkıntı var. Bunların 300'üne yardım komitesi tarafından yemek veriliyor. Yakın zamanda 41 Rum mülteçiden oluşan bir grup Rusya'dan buraya ayakbaştı, bunlar bir Rum vapurunda buraya getirildiler ve gemiye binmeden önce bu ülkenin İtilaf birliklerinin işgalinde olması sebebiyle bütün Rumların buraya güvenli bir şekilde geri dönebilecekleri konusunda bilgilendirildiler, bu insanlar şimdi evsiz ve tamamen aç ve eğer daha fazlasının buraya gelmesi söz konusu olursa bunlar açlıkla karşı karşıya kalacaklardır, barınacak yer, iş umudu ve geçinme olanağının olmaması sebebiyle ilçenin asıl sakinleri için ev konusunda hali hazırda büyük bir sıkıntı mevcuttur. Birçok ev savaş sırasında yıkılmış durumda.

Birçok eşkıya teslim oldu ama ilçenin dışında düzen hem Türkler hem de Hıristiyanlar için iç açıcı değil. Müslüman nüfusun silahlanması, neredeyse her yerde görülmektedir. Bir tüfek taşıyabilen her erkeğin elinde bir tüfek mevcuttur.

I. Astsubay birliğinden bir koruma ve 6. Gurka'dan 4 adam, Yardım Komitesi deposundan buraya görevlendirildi.

Tekkiraz

Nüfusu 400 civarında

6 jandarma var.

Karakuş

Müdür Kemal Bey (Ünye'nin eski kaymakamı)

Nüfusu 300 civarında

6 jandarma var.

Sahil kesimindeki bu küçük köylerin tümü birçok Ermeni'nin katledilmesine tanıklık yapmış olmanın dışında bir önem taşımamaktadır. Ünye'den Niksar'a olan kaba asfalt yol, çok kötü durumda.

NİKSAR

Kaymakam Hasan Reşit (2 yıldır görevde)

Nüfus rakamları

İlçe MerkeziTürk 4.592 Rum 500 Ermeni 144

BölgeTürk 18.170 Rum 4.193 Ermeni 150

KöyTürk 84 Rum 16 Ermeni 2⁵

45 Jandarma (20 atlı, 25 piyade)

4 Polis

Birlik: 3 subay, Yüzbaşı Cevdet Bey tarafından kumanda edilen 25 kişi

28 tüfek

2800 civarında mühimmat

Hapiste 3 Rum, 17 Türk bulunmakta ve hepsinin sağlığı iyi ve hepsi yakın zaman önce tutuklanmış.

Güvenlik ve düzen burada iyi ve orada olduğum süre içinde de şikâyetleri dinlendi. Mülkleri onarılmakta ve tüm yetimler bir araya getirilerek Samsun'a gönderildi.

RUMLAR: Hiçbiri tehcir edilmemiş. Nüfusları aşağıdaki gibidir:

İlçede 317

Köylerde 4659

Bana mallarının hiçbirini kaybetmediklerini bildirdiler.

⁵ 1907 Sivas Salnamesine göre Niksar'ın Müslüman nüfusu 26.423 genel nüfusun yüzde 78.56'sı. Rum nüfusu ise 4.067 ile nüfusun yüzde 12'sini oluşturuyor. Ermeni nüfusu ise 3.113 kişi ve nüfusun yüzde 9.25'ini oluşturuyordu. Ayrıntılar için Bkz. Ali Açıklı, "Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.XIV, sayı 2 Elazığ 2004 s.355. 1914 yılında ise Niksar kazasında Müslüman nüfus 22.843 Ermeni 3183 Rum 4815 Kıpti 24 olmak üzere toplam 30.865 kişi idi.Bkz. Orhan Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, Ekim Yayınları, İstanbul s.254

ERMENİLER: Şimdiye kadar 4 erkek, 25 kadın ve 100 çocuk geri döndü. Asıl rakam, 500 aile veya 4500 kişi, ilçenin 2 mil kadar yakınındaki katliamlar nedeniyle daha fazla geri dönüşün olması beklenmiyor. Hayatta kalan çok az insan da sefil durumda ve bunların iş bulmaları veya geçimlerini sağlamaları mümkün görünmüyor.⁶

Burada Erzurum'dan gelen 2262 göçmen bulunmakta ve bunları giyinme ve beslenme ihtiyaçlarını karşılamak için yerel bir Türk Komitesi oluşturulmuş durumda.

ERBAA

Kaymakam Karabet Makaryan (Ermeni ve 6 haftadır görevde)

Nüfus⁷ **Türk** 51.780

Rum 7.743

Ermeniler için bir rakam verilmemiş.

Türklerin içinde 5.000 göçmen de bulunmaktadır.

115 Türk, 41 Rum ve 4 Ermeni köyü vardır.

Jandarma 70

Askeri birlik Binbaşı Ahmet Hamdi'nin sevk ve idaresinde olmak üzere 10 subay ve 150 er.

Tüfekler 130

Mühimmat 18.500 civarında

7500 atımlık 13 makineli tüfek

Hapisteki 9 kişi iyi durumda.

Yol yok.

İlçede veya bölgede ne yasalar ne de güvenlik var, bu durum hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar için geçerli⁸. Güpeğündüz bile cinayet

⁶ Niksar'ın 1919'daki nüfusunun ayrıntılı dökümü yayınlanmıştır. Pering'in verileri ile çelişmektedir. Buna göre; Niksar kazası, nahiye ve köylerinde toplam 1536 Yerli Ermeni Erkek, 1486 Yerli Ermeni Kadın, 37 Yabancı Ermeni Erkek ve 33 Yabancı Ermeni Kadın bulunduğu gösterilmektedir. Bu rakamların köylere göre dağılımı için Bkz.Hasan Akar-Müjdat Özbay, *Milli Mücadele Yıllarında Niksar*, Niksar Belediyesi 2011, s.152-153

⁷ Erbaa'da 1907 Sivas Salnamesine göre Müslüman nüfus 49.253 kişi ile toplam nüfusun yüzde 81.99'unu oluşturuyorlardı. İlçedeki Rum nüfusu 7319 kişi ile nüfusun yüzde 12.18'ini teşkil ediyorlardı. Ermeni nüfusu ise 2967'si Gregoryan, 367'si Protestan ile toplam nüfusun yüzde 11.76'sı kadardılar. Bkz. Açıknel, agm. s.355. Erbaa kazasının 1914'te nüfus dağılımı şöyle idi; Müslüman 50895 Ermeni 3274, Protestan 430, Rum 7922, Musevi 4 Kıpti 165 kişi olarak tesbit edilmişti. Bkz. Orhan Sakin, *age*. s.254

⁸ Sivas Valisi Reşit Paşa, bölgede asayişin sağlanmasını sadece idari değil Mondros mütarekesine göre asayişsizlik yüzünden işgal edilebilmesi dolayısıyla vatani bir

işleniyor, bu ayın başında bir Rum, öğle vakti pazar yerinde vuruldu. Kaymakam sürekli tehdit ediliyor ve gün ortasında bile korunmak zorunda.

Bölge, eşkıyalarla dolu ve bu gidişata hem sivil hem de askeri Türk yetkililerce çanak tutuluyor. Yerel askeri yetkililer tarafından Türk eşkıya çetelerine silah ve mühimmat desteği sağlamak için tam bir çalışma düzeni işlemekte. İkinci kumandan Yüzbaşı İzzet Bey, sürekli eşkıya köylerini ziyaret ediyor.

Bu yönde emir alınmasına rağmen Müslüman yapılan kadınların ve çocukların veya yetimlerin mallarının geri iadesi için hiçbir çalışma yapılmamış durumda, süregelen bu mevcut durumda düzen sağlama olasılığı olmadığından ötürü içinde bulunulan bu durum en iyi savaş durumu olarak tanımlanabilir. İtilaf birliklerinin bölgeye intikali halinde Hıristiyan nüfusu, kitle halinde ayrılmak için uygun bir fırsat bekliyor ama yolların durumu nedeniyle bunu gerçekleştirmek şimdilerde imkânsız.

Bu bölge, Mustafa Kemal hareketinin merkezi olmak gibi kötü bir üne sahiptir. Sıklıkla İtilaf Devletlerinin aleyhine toplantılar düzenlenmekte, bunların sonuncusuna Avukat Ali Kırani ve Duyun-u Umumiye'de çalışan İbrahim adlı biri tarafından başkanlık edildi, ateşli konuşmalar yapıldı ve Mustafa Kemal'in kontrolündeki bölgelerde hizmete hazır olunmasına yönelik uyarılar yayınlandı, ayrıca hiçbir silah veya mühimmatın Hıristiyanların eline geçmemesi gerektiğine dair Türk nüfusa çok güçlü çağrılar yapıldı.

Eğer Rumlar bağımsız bir devlet kurma yolunda herhangi bir alamet veya hissiyat gösteriyor veya böylesi bir umut taşıyorlarsa buna izin verilmemesi konusunda yakın zamanda Sivas Valisinden bir telgraf alındı.

Askeri bir yardımın buraya gönderilmesi için çok acil talepler aldım. İzinizle birkaç suçlu Türk'ten oluşan bir listeyi eklemek istiyorum, Hıristiyan nüfusunun tümü, bunların aleyhine ifade vermek için hazır ve bunların tutuklanmaları ve izalelerinin geri kalanlar üzerinde büyük bir etkisi olacağından hiç şüphe yoktur ve bu muhtemelen daha fazla kan dökülmesinin önüne geçecektir.

Geçtiğimiz günlerde teslim olan bir Rum çete reisi, yerel Pazar yerinde öldürüldü ve bunun Askeri yetkililerin emriyle işlendiğine dair hiçbir şüphe yok. Şüphesiz çok zeki ve çalışkan biri olan Kaymakam'ın mevcudiyeti, Ermeni olması nedeniyle bütünüyle faydasızdır.

Rum nüfusu şimdi 7.743, savaş öncesinde ise 18.000'di.

150 yetimin, Samsun üzerinden Amasya'ya götürülmesine olanak

görev olduğunu vurguladıktan sonra Erbaa kazasındaki asayişle ilgili aldığı bilgileri şöyle aktarmaktadır; “ Hacıbey karyeli Lefter'in, Kozlucaalan köylü İstilin, Kırkharman köylü Anastasin yirmi, Karağaç köyünde Kostin'in çeteleri” mevcuttu. Bkz. *Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Hatıraları*, Sivas İli Sanat Kültür ve Araştırma Vakfı yayını, Sivas 2002, s.13

sağladım.

Ermeniler: Savaş öncesi sayıları 5000 civarında. Geride kalanların sayısı 1 erkek ve 18 yaşlarında 2 genç, 47 kadın ve çocuk ve buna ilaveten komşu köylerde 28 diğeri daha.Savaş öncesinde Erbaa'nın en zengin Ermeni komitelerinden biri olarak ün saldığı bana söylendi. Ermeni Komiteleri, bölgenin hem toprağını hem de ticaretini elinde tutuyormuş. Kalanların çok azı, konaklamak için bir yere sahip ama bunlar da sadece duvardan ibaret ve eşyalarının hepsi de satılmış durumda.”⁹

İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden 25 Ağustos 1919 tarihinde Londra'ya İngiltere Dışışleri Bakanı Lord Curzon'ın dikkatine Erbaa Rum Komite Başkanı Elefteriadis'in mektubu sunulmaktadır. Yüksek Komiser konuyla ilgili Lord Curzon'a şunları yazıyordu;

“Lordumuzun dikkatini Rumların evlerini bırakıp gitme ve ülkenin daha güvenli yerlerinde yaşamaya yönelik isteklerine çekmek isterim.

*Bu uygulamanın birkaç örneği size daha önceden rapor edilmişti. Genel eğilim, Karadeniz kıyısına hareket etmek veya mevcut sığınmacıların konaklamasında halihazırda büyük zorlukların yaşandığı İstanbul'a gitmek yönündedir.”*¹⁰

İngiltere'nin Samsun temsilcisi ve söz konusu mektubu İstanbul'a ulaştıran Yüzbaşı Perring ise Samsun'dan 11 Ağustos 1919 tarihli yazısında şü ilave bilgileri sunmaktadır;

“Efendim,

Güven ortamının eksikliğinden ve Müslümanların giderek daha fazla silahlaniyor olmalarından şikâyet eden Erbaa Rum Komitesi'nden bir mektubun çevirisini ekte size sunmaktan şeref duymaktayım; bu haber, belirsizlik ve daimi düzensizlik yüzünden orada kalmasının artık imkânsız olduğunu ifade eden buradaki bir Amerikan Tütün Şirketi'nin Erbaa'daki şubesinden alınan bir telgraf ile de teyit edilmiştir.

Dikkatini Erbaa'daki duruma çekmek ve bu hareketi durdurmak için acil ve kesin önlemler almasını istemek maksadıyla Sivas Valisi'ne telgraf çektim.”

Erbaa Rum Komitesi'nden Alınan Bir Mektubun Çevirisi

Efendim,

Son birkaç günde, işler burada daha da kötüye gider bir hal aldı ve sizi uyarmanın ve güvenliğimiz için olası tüm önlemlerin alınmasını istemenin görevimiz olduğunu düşünüyoruz. Burada büyük hazırlıklar yapılmakta ve emirlerin tamamı Erzurum Komitesi'nden gelmekte. 1000 tüfeğin daha dağıtımının yanı sıra jandarma maskesi altında askere alımlar da

⁹ FO 371/4158/12461

¹⁰ FO371/4158/124461

yapılmaktadır. Yukarıda mevzu bahis teçhizatın dağıtımı gizli bir şekilde yapılmakta ve düzenin sağlanmasının gerekliliği bahane edilerek her Müdürlüğe (bir Müdür tarafından idare edilen yerler) 30 tüfek gönderilmektedir. Her gün bazı köylerden 15-20 kişi buraya geliyor ve silahlarını aldıktan sonra ayrılıyorlar ve böylece bir gönüllü ordusu oluşturuluyor. Birkaç Türk dükkânında diğer patlayıcılar kadar silahlar, bombalar ve dinamitler de depolanıyor, buna kanıt olarak da dünden önceki gün meydana gelen bir kazada 15 yaşındaki bir Türk çocuğu, sokakta bir bomba buldu ve onu incelerken bomba patladı, çocuk çok ağır bir şekilde yaralandı. Bu olay gündüz vakti Belediye binasının önünde meydana geldi ve şu ana kadar çıkarılan tek sonuç ise olayda Hıristiyanların suçlanması oldu, hiç kimse cezaya tabi tutulmadı. Yukarıdaki bilgilerin tümü bize bir Türk komşu tarafından verildi ve o komşu bize dikkatli olmamız ve Türklerle yaşayabileceğimiz her türlü tartışmadan veya bir tartışmaya sebebiyet verebilecek her şeyden kaçınmamızı tavsiye etti.

Yalın gerçek şudur ki mevcut durumları savaş esnasındaki durumdan daha kötü halde olan tüm Rumlar, taşınmak, vs. için tüm ayarlamaları yapmanın ve belli bir düzenin olduğu, hayatlarının güvende olabileceği ülkenin başka bir yerinde yaşamak için buldukları yeri terk etmenin daha iyi olacağını düşünüyorlar.

Dualarımızın duyulacağına inanıyorum.

Komite SekreteriKomite Başkanı

/S/ M. GOUNAROPOULOS/S/ A. ELEFTERIADIS

Erbaa 19 Temmuz 1919

Belgelerin ortaya koyduğu Sonuç

Bu belgelerin gösterdiği bazı sonuçları şöyle sıralayabiliriz;

- 1.İngiltere Anadolu'daki gelişmeleri çok yakından takip etmektedir.
- 2.İstanbul'da kurulan İşgal Kuvvetleri Komiserlikleri kendi subay ve istihbarat elemanları ile doğrudan sahadan bilgi toplamaktadırlar.
- 3.İngiltere bu süreçte Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunan gayri Müslim unsurlar ve onların oluşturduğu teşkilatlarla doğal müttefik gibi çalışmakta ve işbirliği yapmaktadır.

4.Anadolu'nun herhangi bir yerinde bulunan yabancı şirketlerin yetkilileri de güven duyulan ve zaman zaman gelen istihbaratın teyidi konusunda müracaat edilebilir birimler olarak kabul ediliyor.

5.Yalnız Tokat değil diğer Karadeniz bölgesinin diğer yerlerinde de bulunan Rumlar, herhangi bir göçe sürgüne uğramamış olanlar dahi 1919 yılında henüz milli mücadele başlamamışken artık buldukları yerlerde kalmak istememektedirler. Pontus devleti hayali bölgedeki insanlar için inandırıcı gözükmemektedir.

6.Tokat Niksar, Erbaa mıntıklarında çok güçlü Rum çetelerinin var



olmasına rağmen bunlar da varlıklarının çok uzun süreli olmayacağını farkındadırlar.

7. Daha Erzurum Kongresi başlamamışken Tokat'ta İngilizleri rahatsız edecek şekilde milli hareketin organize bir şekilde başlamış olduğu tespit edilmiştir. Bu aynı zamanda Milli Mücadelenin arkasındaki organizasyon imkan ve kabiliyeti hakkında bize ciddi fikir vermektedir.

8.1915'te Tehcir Kanunu ile geçici olarak başka bölgelere gönderilen Ermeniler Mondros Mütarekesi sonrasında memleketlerine dönüp eski mal ve mülklerine kavuşmaya başlamışlardı ancak 1919 şartları gereği Tokat'a dönüşleri kolay olmamaktadır.

9. Gayri Müslimlerin bütün taleplerine, İngiliz subayların aynı yönde merkezi bilgilendirmelerine rağmen İngiltere'nin bölgeye asker göndermek gibi bir seçeneğin üzerinde, en azından bu belgeler çerçevesinde, durmadıklarını kaydedebiliriz. Nitekim 1921'den itibaren İngiliz-Fransız ve İtalyan işgal Komiserlikleri Anadolu'daki Hıristiyanlar için nüfus mübadelesi fikri üzerinde uzlaştıkları görülmektedir.

XIX. Yüzyılda Tokat'ta Göçmen İskânı ve Göçmen Sevkinde Şehrin Önemi

Erdal TAŞBAŞ*

Özet

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklarına, kaybettiği topraklarda yaşayan insanlar göç etmek zorunda kalmışlardır. Yüzyıl boyunca aralıksız yaşanan göçlerle Osmanlı topraklarına milyonlarca göçmen gelmişti. Bu göçmenlerin büyük çoğunluğu Anadolu'da iskân edilmiştir. Bu kadar çok göçmenin Anadolu'da iskân edilmesi onların yerleştikleri yerlerdeki nüfus dengesini Müslümanlar lehine değiştirmiş, bu da şehirlerin sadece demografik değil, toplumsal ve ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. Göçmen iskân edilen kentlerden biri de Tokat'tır. Birçok farklı bölgeden gelen göçmenlerin iskân edildiği Tokat'ta ezici çoğunluğu Kafkas göçmenleri oluşturuyordu. Çünkü Kafkaslardan gelen göçmenler genellikle Karadeniz yoluyla Anadolu kıyılarına çıkıyorlar ve buralardan iç bölgelere naklediliyorlardı. Özellikle Samsun'a çıkan göçmenlerin karadan nakillerinde coğrafi konumu ve fiziki şartları gereği Tokat göçmen sevkinde önemli bir role sahipti. Tokat bir taraftan göçmenlerin sevk yolları üzerinde bulunurken, diğer taraftan iklimi, zirai potansiyeli ve ticari koşulları nedeniyle de iskân için uygun şartlar içeriyordu. Bu özelliklere sahip olduğu için göçmen sevk ve iskânında önemli bir şehir haline geliyordu.

Anahtar kelimeler: Tokat, Kafkasya, göçmen, iskân, coğrafi konum

Immigrant Settlement in Tokat in the 19th Century and the Importance of the City in Immigrant of Transport

Abstract

In the XIX century, those who lived in the former Ottoman territories were forced to move to lands that remained in the hands of the Ottomans. As a result of the migrations that continued for a hundred years, millions of new immigrants arrived in the Ottoman territories. Most of them were settled in Anatolia. The settlement of so many immigrants changed the balance of population in favour of the Muslims, which affected the cities not only demographically but also socially and economically. One of the cities where immigrants were settled is Tokat. Though immigrants from various regions were settled there, the great majority were Caucasian immigrants. The reason for this was that Caucasian immigrants crossing the Black Sea reached Anatolian borders and were transported to inner parts from there. Due to its geographical location, Tokat played an important role in the transportation of immigrants who first reached Samsun. On the one hand the location of Tokat

* Yrd.Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

commercial opportunities. These features made Tokat an important city regarding the transportation and resettling of immigrants.

Key Words: *Tokat, Caucasus, immigrant, settling, geographical location*

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıldan itibaren başlayan ve devam eden gerilemesi ve topraklarının daralmasıyla, kaybettiği topraklarda yaşayan Müslüman Osmanlı tebaası göç etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın Balkanlar'daki gerilemesi orada yaşayan binlerce insanı göçmen durumuna düşürürken, güneye doğru yayılma alanını genişleten Rusya da XIX. yüzyıla kadar yapmış olduğu girişimlerin sonucunu almaya başlamış ve Kafkasya'yı işgal etmiştir. Rus işgallerine karşı Kafkas halklarının direnişi Rusları bir süreliğine oyalasa da durduramamıştır. Öte yandan Kafkas halklarına fiili olarak yardım edecek güçlü bir devlet de olmamıştır. Karşı koyması beklenen tek devlet Osmanlı Devletiydi, ancak o da günün koşullarında bir yandan kendi sosyal ve ekonomik bunalımlarıyla uğraşmakta bir yandan da XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitlesellenen göçlerle baş etmeye çalışmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin olumsuz koşullarının yanı sıra, Rusya'nın işgal ettiği bölgelerde uygulamaya koyduğu politikaları yüzünden Kafkas halklarına göç etmekten başka çare kalmıyordu. Ruslar hem direnişleri kırmak için her türlü şiddeti uyguluyor hem de işgal ettiği bölgelerde asimilasyon ve yıldırma faaliyetlerine girişiyordu. Kafkas halklarının dinleri, dilleri, eğitimleri, kültürleri, ekonomik koşulları hatta aile ilişkileri bile Ruslar tarafında yeniden şekillendirilmeye çalışılıyor ve baskılar dayanılmaz boyutlara geliyordu. Göç etmek zorunda kalan Kafkasyalıların bir kısmı karadan bir kısmı da Karadeniz üzerinden, Müslüman bir devlet olan Osmanlı'nın egemen olduğu topraklara doğru kaçıyorlardı. Her iki yolu takip ederek gelen göçmenler Osmanlı topraklarına girdikleri yerlerden iskân edilmek üzere daha iç bölgelere veya Osmanlı Devleti'nin hâlihazırda elinde tuttuğu Balkan topraklarına sevk ediliyorlardı.

Özellikle Karadeniz yoluyla gelen Kafkasyalı göçmenlerin Osmanlı topraklarına başlıca çıkış yerlerinden olan Trabzon ve Samsun bu göçmenlerin iskân edilmeleri ve sevk güzergâhları açısından Tokat'ı önemli kılmaktaydı. Gemilerle Samsun'a çıkan göçmenler iskân edilmek üzere buradan Anadolu içlerine gönderiliyorlardı. Coğrafi koşullar nedeniyle Karadeniz'den Anadolu içlerine geçiş için kilit bir noktada bulunan Tokat, göçmenlerin sevinde önemli bir güzergâhtı. Ayrıca Tokat iklimi, verimli toprakları, Anadolu içindeki güvenli konumu ve ticaret hacmi nedeniyle de göçmenlerin iskân edilmek için tercih edebilecekleri bir yerdi.

Kafkas Göçleri

Ekonomik, dini, milli, siyasi ve sosyo-kültürel nedenleri olan göç olgusu muhaceret konumuna indirildiğinde, toprakları işgal edilen milletlerin eskiden beri yaşadıkları topraklarda kendi benlikleriyle yaşayamayacakları için

öz topraklarını terk etmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasında göç olgusu, çok çeşitli nedenlere dayalıdır ve özellikleri de birbirinden farklıdır. Temel anlamda bakıldığında insan gruplarının bir yerden başka bir yere giderek coğrafi anlamda yer değiştirmeleridir. Ancak muhaceret söz konusu olunca bu tanım *zorunlu terk etme* ya da *kaçma* olarak da nitelendirilebilir.

Bu bakımdan Kafkas göçleri sadece sosyal, kültürel ya da ekonomik nedenlerle insanların buldukları yeri terk etmeleri değildir. Kafkas halklarının göç etmelerindeki en önemli neden, yaşadıkları öz vatanlarından ya zorla çıkarılmaları ya da baskı yapılarak koşulların yaşanamayacak kadar kötüleştirilmesidir. Öyleyse Kafkaslardan yaşanan göçün temel nedenini de Rusların baskıları, faaliyetleri ve bölgeye yönelik gelecekteki siyasi emellerini hayata geçirmeye çalışmaları oluşturmaktadır.

Hazar Gölü ve Karadeniz arasında adeta bir köprü olan Kafkasya, binlerce yıldır sayısız kültürün geçtiği ve karşı karşıya geldiği dünyanın en eski yerleşimlerindedir. Hazar Denizi, Karadeniz ve Azak Denizi'nin çevrelediği bu bölge Asya, Afrika ve Avrupa'nın kesişme noktalarındandır. Kafkasya; Karadeniz, İstanbul ve Çanakkale boğazları, Marmara, Ege ve Akdeniz gibi suyolları ile Atlas Okyanusu'na bağlanmaktadır. Bu bölgeye Kafkasya isminin kimler tarafından verildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, çeşitli dönemlerde ve çeşitli halklar tarafından *Kasların Dağı*, *As*, *Asların Dağı*, *Jalbuz*, *Yıldız Dağları* ve *Dillerin Dağı* gibi isimler verilmiştir.¹

Tarih boyunca akınlara uğrayan Kafkasya'da Hunlar, Moğollar, Araplar, Selçuklular ve Osmanlı Devleti'nin etkin olduğu dönemler yaşanmıştır. Bölgede Osmanlı Devleti'nin etkisi XV. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Ancak bir taraftan da Kafkasların kuzeyinde, birliğini sağlamış ve güneye doğru yayılmaya alanı arayan güçlü bir Rus devleti XVI. yüzyıldan itibaren kendini hissettirmekteydi.

Güneye yönelen Ruslar 1552'de Kazan Hanlığı'nı yıkmışlar ve Kafkaslara doğru ilerlemelerinin önündeki ilk engeli kaldırmışlardır. 1556 yılında Astrahan'ı da ele geçirmişler, artık Hazar Denizi'ne ulaşmışlardı. Kafkaslarda Terek Nehri boyunca ilerleyen Ruslar, Kuzey Kafkasya'da hızla Kazak kolonileri kurmaya girişmişlerdi.² Bu aşamadan sonra ilerlemelerini

¹ Ergin Ayan, *Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi*, ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, c. 1, S. 2, Aralık 2010, s. 21; İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s. 2; Pşimaho Kosok, *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Savaşı Tarihinden Yapraklar*, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1960, s. 8; Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Has-Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1979, s. 3; Alaeddin Yalçınkaya, *Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Politikası (1853-1856 Kırım Savaşı Sonrası)*, Türk Dış Politikası, (Osmanlı Dönemi), c. I, Ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2008, s. 11.

² Gökçe, a.g.e., s. 18; Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, TTK Yay., Ankara 1999, s. 3-4; Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar* Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yay., İstanbul 2002, s.

sürdüren Ruslar direnen Kafkasyalı halklarla amansız savaflara tutuşacak, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de geri dönülmez şekilde üstünlüğü ele geçirecektir. Özellikle 1853-1856 Kırım Savaşı sonrası Rusya'nın Kafkaslarda uygulamaya koyduğu baskıcı politikaları ve saldırıları Kafkas halklarının göçlerini önü alınamaz bir hale getirecektir. Kafkaslardaki direnişler 1859'da kırıldığında göçler hızlanmış ve sonraki beş yıl içinde yüz binlerce Kafkasyalı göçmen Osmanlı Devleti'ne sığınmak amacıyla göç yollarına düşmüştü.

1858-1865 yılları arasında Osmanlı topraklarına yüz binlerce Kafkasyalı göçmen gelmişti. Bu göçmenler Çerkes, Abhaz, Çeçen, Nogay, Ubih, Lezgi ve Osetler'den oluşmakla birlikte bunların çoğunluğu Çerkeslerdi. Vatanlarını terk ederek göçmen durumuna düşenler Karadeniz sahillerinden Trabzon'a çıkıyorlardı. Osmanlı Devleti, burada biriken göçmenleri yine Karadeniz üzerinden Varna, Köstence, Bergos ve Lom gibi Balkan limanlarına taşıyor, oradan da Rumeli içlerine sevk ediyordu. Anadolu'da iskânı düşünülen göçmenler ise iskân bölgesine yakın bir liman kentine taşınıyordu. Bu limanların başında Samsun, Trabzon, Sinop ve İnebolu gelmekteydi.³

1865'ten sonra oldukça yavaşlayan Kafkas göçleri 93 Harbi de denilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile yeniden hızlanmıştı. Savaşın başlamasıyla yeniden başlayan ve giderek artan kitlesel göçler yüzyılın sonuna kadar, her zaman kitlesel boyutlarda olmasa da devam etmişti. Kafkasların yanı sıra Balkanlar'dan yapılan göçler de döneme damgasını vuracaktır. Balkanlar'dan İstanbul önlerine kadar ilerleyen Rus ordularının önünden kaçanlar Osmanlı topraklarına sığınmak için yurtlarını terk etmişlerdir. Savaş sürerken yaşadıkları toprakları terk etmeyen Müslüman topluluklar ise hem Rus işgalleri boyunca gördükleri baskı ve zulümden hem de Rusların desteğiyle bağımsız devletler kurmaya çalışan azınlıkların saldırılarından yılacak ve göç etmek zorunda kalacaklardır. Bu azınlıkların başında Bulgarlar gelmektedir. Bu dönemde Bulgarların saldırı ve katliamlarının boyutlarını anlamak için ölen veya topraklarını terk etmek zorunda kalan Müslümanların sayısının milyonlarla ifade edildiğini söylemek bile yeterlidir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitiminden 1914 yılına kadar geçen zaman diliminde Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklara göç eden Müslümanların sayısı iki milyon civarındadır.⁴ 1877-1878 yıllarındaki savaştan sonra gelen ve sayıları iki milyonu bulan bu göçmenlerin çeşitli ihtiyaçları, iskânları ve hanelerinin yapılması gibi masraflar devlet tarafından karşılanmaya

277; Muzaffer Ürekli, *Rus Yayılması Karşısında Kırım Hanlığı ve Kafkasya*, Kafkas Araştırmaları I, Acar Yay., İstanbul 1988, s. 15; Berkok, a.g.e., s. 342.

³ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yay., Trabzon 2006, s. 41; Safarov Rafik Firuzoğlu, *Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Göçler*, Osmanlı, c. 4, YTY, Ankara 1999, s. 691.

⁴ Kemal H. Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, Çev. Şiar Yalçın, İBÜ Yay., İstanbul 2009, s. 339.

çalışılmıştır. Göçmenlere arazi, tohumluk, tarım aletleri verilmeye çalışılmış, sağlık, eğitim ve çeşitli konularda da yardımlar yapılmıştır. Ancak yapılanlar göçmenlerin bütün ihtiyaçlarının karşılanmasında yetersiz kalacaktır.⁵ Katliamların, baskıların ve saldırıların arttığı XIX. yüzyılın son çeyreğini kapsayan bu dönemde Osmanlı Devleti'ne doğudan ve batıdan büyük bir göçmen akını yaşanmıştır. Bu göçmenlerin çoğu Anadolu içlerine gönderilmiş ve çeşitli şehirlerde iskân edilmişlerdir.

Göçmen Sevkinde Önemli Bir Şehir: Tokat

Tokat çeşitli dönemlerde ve çeşitli milletler tarafından farklı isimlerle anılmıştır. Araplar *Dokat*, Acemler *Kân-ı cev (Arpa Vilayeti)*, Ermeniler *Tohat* ve Türkler de *Doğat* ve *Toka At* demişlerdir. Mogolların dilinde ise *Suvbaru* olarak zikredilen şehir Yıldırım Beyazıt tarafından fethedilince buraya *Dârü'n-nasr* ismi verilmiştir.⁶ Bu bölgenin Turani bir soydan gelen ilk sakinleri Togayitler tarafından iskâna açıldığı ve bu nedenle Tokat adını aldığı görüşü de yaygın bir kanıdır. Tokat bölgesi önce *Pontus Galatikos*, sonra *Pontus Polemmomiakos*, daha sonra ise *Armenia Secunda* isimlerini taşımıştır. Bölgedeki en eski yerleşim bugünkü şehrin 9 kilometre kuzey doğusunda bulunan ve Gümenek olarak bilinen Komanat'tır.⁷

Antik dönemlerden beri şehir olma özelliğini sürdüren Tokat,⁸ bir *kale-şehir* olarak kurulmuş, daha sonra kalenin güney ve doğu yamaçlarına doğru yapılan yerleşimlerle yayılmıştır. XV. ve XVI. yüzyıllarda Tokat'taki yerleşim nüfus artışına paralel olarak kuzey-güney yönünde uzayan Behzat Deresi'nin her iki yanında genişlemiştir. Böylece başlangıçta kale-şehir olarak kurulan Tokat artık surları olmayan açık bir şehre dönüşmüştür.⁹

Malazgirt zaferinden sonra kendilerine iktâ olarak verilen Anadolu'nun işgaline giren Türkmen beyleri çeşitli bölgeleri hâkimiyetine almaya çalışıyorlardı. Bu dönemde Tokat ve Niksar'ın içinde bulunduğu bölge Danişmend Bey tarafından fethedilmişti. Selçukluların dağılmasıyla başlayan Anadolu Beylikleri döneminde Danişmentliler'in egemenliğine giren Tokat, hüküm sürdüğü dönem boyunca bu beyliğin elinde kalmıştır.¹⁰ Danişmentliler

⁵ Faruk Kocacık, *XIX. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 32, Mart 1979, s. 419.

⁶ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 5. Kitap, Hazl. Yücel Dağlı vd., Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001, s. 33.

⁷ M. Tayyib Gökbiçgin, *Tokat*, İslam Ansiklopedisi, c. 12/1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 401-402.

⁸ Halime Doğru, XVII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1995, s. 27.

⁹ Ali Açık-Abdurrahman Sağır, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler I*, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Tokat 2005, s. 13.

¹⁰ Mustafa Kafalı, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Türkler, c. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 182; Gökbiçgin, a.g.m., s. 402.

Beyliği'nin kurucusu Danişment Gazi tarafından fethedilen Tokat bir kültür şehri haline getirilmiş, bu beylik zamanında Tokat'ta Yağbasan ve Çukur medrese gibi eğitim-öğretim merkezleri kurulmuştur.¹¹

Daha sonra Anadolu Beylikleri arasından sıyrılıp hızla genişleyen Osmanlılar, Anadolu'da siyasi birlik sağlamak amacıyla diğer beylikleri birer birer bünyesine katmaktaydı. Yıldırım Beyazıt zamanında tüm çevresi ile Tokat da Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir. Şehir, Osmanlı Devleti'nin genişleme döneminde, Selçuklulardan beri devam eden, ticaret ve kültür merkezi olma özelliğini yeniden kazanmıştır.¹²

Tarihleri çeşitli verilse de Tokat'ın XIV. asrın son yıllarında Osmanlı egemenliğine girdiği kesindir. Bu tarihlerden en çok zikredilene 1392 yılıdır. Osmanlıların egemenliğine giren Tokat, XVI. yüzyılın ortalarına kadar Rum Beylerbeyliği'nin merkezi olarak Osmanlı idari yapısında önemli bir işlev görmüştür.¹³ XVI. yüzyılın sonlarına doğru hem Tokat Kazası'nın hem de Sivas Sancağı'nın idari yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Kazabad ve Gelmuğad nahiyeleri kaza statüsü kazanınca Tokat'a bağlı nahiye sayısı altıya (Komanat, Cincife, Venk, Tozanlı, Yıldız, Kafirni) düşmüştür. XVII. yüzyıl başlarında yeniden yapılan idari değişiklikler neticesinde Tokat Kazası Komanat, Yıldız ve Kafirni nahiyelerinden oluşan küçük bir kaza haline gelmiştir. 1643 yılında yapılan idari taksimattan sonra Tokat Kazası beş nahiyeden (Komanat, Tozanlı, Yıldız, Kafirni, Dönekseâbad) oluşan bir kaza olmuş ve bu idari durumunu 1840 yılına kadar devam ettirmiştir.¹⁴ Bu dönemden Tokat kaza merkezi 80 mahalleden oluşurken beş nahiyesi de 148 köye sahipti.¹⁵

Tanzimat Dönemi'nin başlangıcından itibaren Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatında önemli değişiklikler yapılmıştır. İdari taksimatında değişikliğe gidilen eyaletler arasında, Tokat Kazası'nın da dâhil olduğu Sivas Eyaleti de yer almaktaydı. 15. yüzyıldan Tanzimat Dönemi'ne kadar Sivas, Amasya, Canik, Divriği, Bozok, Çorum ve Arapkir'i kapsayan 7 sancaktan oluşan Sivas Eyaleti 1850'ye doğru önce 4, (Amasya ve Çorum, Divriği, Yeniil) sonra da 1856'da Yeniil Sancağı'nın çıkarılması ile 3 sancağa indirilmiştir. Eyalet ve sancak düzeyinde yapılan bu yeni idarî taksimatla birlikte Tokat Kazası'na bağlı nahiye ve köylerin sayısı da değişmiştir. 1840-1860 arasında Tokat Kazası, Merkez, Komanat ve Kafirni nahiyelerinden oluşmakta, kaza merkezi 73 mahalleden, iki nahiye ise toplam 67 köyden oluşmaktaydı. 1840'tan önce Tokat'a bağlı

¹¹ Mehmet Beşirli, Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Tokat 2005, s. 9.

¹² Ersal Yavi, Tokat (Komana), Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1896, s. 11.

¹³ Beşirli, a.g.e., s. 11; Açikel-Sağırılı, a.g.e., s. 14.

¹⁴ Açikel-Sağırılı, a.g.e., s. 16-17.

¹⁵ Ali Açikel, *Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2003, Cilt: 27, No:2, s. 255.

görülen Yıldız ve Tozanlı'nın müstakil kazalar haline gelmesi ile Dönekseabad'ın nahiyelik statüsünün kaldırılması Tokat Kazası'nın bu şekilde küçülmesine sebep olmuştur.¹⁶

1867 yılında yapılan idari taksimatla Tokat Kazası eskiden olduğu gibi Sivas Sancağı'na bağlı kalmış, ancak nahiyeye ve köylerinin sayısı değişmemiştir. 1870'de Sarkipare, Artukabad ve Kazabad nahiyeleri de Tokat'a dahil edilince nahiyeye sayısı 3'ten 6'ya çıkmıştır. Kaza merkezi ise 57 mahalle, 5 nahiyeye ve toplam 195 köyden oluşmaktaydı.¹⁷ Tokat 1879'da Sivas Vilayeti'ne bağlı bir sancak (liva) statüsü kazanmış ve yakınlıkları dolayısıyla Canik Sancağı'na bağlı Niksar ile Amasya Sancağı'na bağlı Erbaa ve Zile kazaları da Tokat'a dahil edilmiştir. Tokat Sancağı'nın bu idari konumu 1920'de TBMM'nin aldığı kararla ayrı bir vilayet haline getirilmesine kadar sürmüştür.¹⁸

Çağın gereklerine göre Tokat'ın idari teşkilatında zaman zaman düzenlemeler yapılsa da değişmeyen bir özelliği vardı. Bu da Roma dönemi iktidarından neredeyse Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar kentin önemli bir ticaret ve üretim şehri olarak varlığını sürdürmesidir.

Roma ve Selçuklu dönemlerinde bir sınır şehri olarak savunmayı kolaylaştırıcı bir görünümde olan Tokat, daha sonraki dönemlerde ticari yollar üzerinde önemli bir kavşağı teşkil ettiği için ticari bir şehir olarak öne çıkmıştır. Bu konumunu XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar da korumuştur.¹⁹ Anadolu şehirleri içinde önemli bir nüfusa sahip olan Tokat'ın haberleşme ağı üzerindeki coğrafi konum avantajı, onun nüfusunun büyüklüğünü anlatmak için yeterli bir gerekçe değildir. İç yerleşim alanı dâhilinde olmak Tokat'ı dış ticaretten mahrum kalan bir şehir olmak zorunda bırakmamıştır.²⁰

Doğuya ve güneye giden yollar üzerinde bulunan Tokat,²¹ birçok vakıf dükkânı, han ve çarşısıyla XVI. yüzyılda ticaret potansiyelinin yüksek olduğu bir şehir haline gelmiştir. Ticaret yollarının kesiştiği önemli bir uğrak yeri olan Tokat'ın ticaret şehri olarak sivrilmesi kaçınılmazdı. Çünkü Anadolu, İran, Bağdat, Basra, Şam ve Halep'ten gelen ana ticaret yolların birleştiği kavşaklar Sivas, Tokat ve Amasya'dan geçmekteydi.²² Basra'dan başlayıp kuzeye doğru uzanan ticaret yolu Bağdat, Musul, Mardin, Diyarbakır, Elazığ, Malatya, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun ve Sinop yoluyla Anadolu üzerinden Karadeniz'e

¹⁶ Açıkkel, a.g.m., s. 254-255; Açıkkel-Sağırılı, a.g.e., s. 19.

¹⁷ Açıkkel, a.g.m., s. 258.

¹⁸ Açıkkel-Sağırılı, a.g.e., s. 22.

¹⁹ Beşirli, a.g.e., s. 8.

²⁰ Süraiye Faroqhi, Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat, Çev. Emine Sonnur Özcan, Doğu Batı Yay., Ankara 2006, s. 33.

²¹ Yavi, a.g.e., s. 13.

²² Beşirli, a.g.e., s. 148.

ulaşır. Buradan da deniz üzerinden İstanbul'a kadar uzanmaktadır.²³

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da ticari önemini koruyan Tokat yerli ipek ticaretinde ve bakırcılıkta da öne çıkmakta, bu alanlardaki üretimleriyle şehir dışına ihraçta büyük bir ticari hacim yaratmaktaydı.²⁴ Özellikle bakırcılıkta Tokat'ın faaliyet dönemi çok eski tarihlere kadar gitmektedir. Yeşilirmak vadisinden ve Ergani'den taşınan bakırlar Hititler ve Frigler'den beri binlerce yıldır Tokat'ta işlenmekteydi.²⁵ Keban bakır madenlerinin ambarı sayılan Tokat'a bu maden hammadde olarak getirilirdi. Burada bakırdan yapılan mangal, kazan, mutfak malzemeleri ve kervanlar için önem arz eden çeşitli kap kaçak gibi eşyalar ihraç edilirdi.²⁶

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ipek ticareti veya dokumacılığı için gerekli olan hammadde Hazar'ın güneyindeki bölgelerden sağlanıyordu. Bu bölgelerden yola çıkan kervanlar Sultaniye, Erzurum, Erzincan ve Sivas üzerinden Konya'ya; Trabzon üzerinden de İstanbul'a ulaşmaktaydı. Ancak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra, eskisine göre daha kısa olan Erzurum, Erzincan, Tokat, Amasya ve Bursa üzerinden geçen yol tercih edilmeye başlanmıştır.²⁷ Osmanlı Devleti'nde ipek sanayi ve ipekli dokumacılık İran taraflarından hammadde getiren kervanların takip ettiği güzergâh üzerindeki şehirlerde gelişmişti. Erzincan, Amasya ve Bursa ile birlikte Tokat'ın da ipek dokumacılığında gelişmiş olması bu ticaret yolu üzerinde olmasına bağlıydı.²⁸ Osmanlı Devleti'nde İran ipeği üzerinden gümrüğün alındığı ilk yer Tokat'tı.²⁹

Özellikle pamuklu dokuma ve basma alanındaki üretimleriyle yurtdışına ürün ihraç eden Tokat'ta pamuklu dokuma XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıl ortalarına kadar gelişmiş bir sanayi dalı olmuştur. Başta kırmızı pamuklu kumaşlar olmak üzere Tokat'ta üretilen dokuma ve basmalar Kırım, Rusya ve Avrupa pazarlarına ihraç edilmekteydi.³⁰ Bu alanda önemli bir merkez olan Tokat'ın pamuklu kumaşlarının ünü Osmanlı sınırlarını aşmış, kimi ülkelerde Tokat kelimesi pamuklu ve basma kumaş ile aynı anlamı ifade eder olmuştu.³¹ Tokat'ta önemli bir ticari hacme sahip olan sektörlerden biri de dericilikti. Burada üretilen deri ürünleri yurt içinde kullanıldığı gibi Venedikli tüccarlar

²³ Mehmet Ali Ünal, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz-Basra Körfezi Ticareti*, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986, Yay. Haz. Mehmet Sağlam vd., Eser Matbaası, Samsun 1988, s. 471.

²⁴ Beşirli, a.g.e., s. 149-150.

²⁵ Yavi, a.g.e., s. 121.

²⁶ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, c. 3, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Vakfı Yay., Ankara 2002, s. 167; Doğru, a.g.e., s. 162.

²⁷ Halil İncalcık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İsam Yay., İstanbul 2011, s. 170.

²⁸ İncalcık, a.g.e., s. 175.

²⁹ Doğru, a.g.e., s. 142.

³⁰ Beşirli, a.g.e., s. 163-164; Doğru, a.g.e., s. 154.

³¹ Doğru, a.g.e., s. 154.

aracılığıyla da Avrupa pazarlarına ulaştırılıyordu.³²

XVI. yüzyılda Tokat'ta birçok sanayi kuruluşu ve dökümhane bulunmaktaydı. Bu ticari önemini XVII. yüzyılda da koruyan şehirde üretilen sof kumaşlar Venedik'e ihraç edilmekteydi.³³ Osmanlı topraklarında yabancı yatırımların artması nedeniyle XIX. yüzyıl ortalarına doğru devlet eliyle de endüstri oluşması için yeni girişimler başlamış, fakat yapılan fabrikaların çoğu İstanbul ve çevresinde toplanmıştı. Anadolu'da ise Konya ve Kayseri'deki güherçile fabrikaları ile Tokat'taki kalhane hatırı sayılır sanayi kuruluşlardı.³⁴ Tokat'a getirilen bakır madeni bu kalhanede saflaştırıldıktan sonra şehirdeki atölyelerde bakır eşya üretimi yapılıyordu.³⁵

Tekstil ürünlerinin imalatı ve satışının önemli olduğu Tokat'ta boyacılık da gelişmişti. Boyacılık için sokak ve avluların ayrıldığı nadir şehirlerden biri olan Tokat'ta sanatsal faaliyetler de öne çıkmaktaydı. Nadir sanatlardan olan iğnecilik için Tokat'ta bir çarşı bulunuyordu.³⁶ Şehrin önemli ticari ve sanatsal faaliyetlerinden biri de yazmacılıktı. Günümüze kadar gelen yazmacılık sanatı yalnızca burada icra edilmekteydi, çünkü Tokat valide sultanlara *has* olarak verilmiş ve başka bir yerde yazmacılık yapılmasına yasak getirilmişti.³⁷

Sultanlar için önem arz eden bu şehirdeki Hatuniye Külliyesi 1485 yılında Sultan II. Beyazıt'ın annesi için yaptırılmıştı.³⁸ Osmanlı Devleti döneminde Tokat'ta yapılmış olan eserlerin sayısına bakıldığında bile buranın kültürel ve sosyo-ekonomik bakımdan ne kadar önemli bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. Kale, 38 cami, 4 medrese, 18 tekke ve zaviye, 12 türbe, 14 han, 11 hamam, 4 çarşı, 11 saray, 5 köprü ve 1 saat kulesinin yapıldığı Tokat, şehir merkezinde bu kadar eseri barındıran nadir Anadolu şehirlerindedir.³⁹

Tokat ticari öneminin yanı sıra coğrafi özellikleri, verimli arazileri ve geçiş bölgesi olmasıyla da çok önemli bir şehirdir. M.Ö. 3000 yılından beri 14 devlet ve birçok beyliğin hüküm sürdüğü ya da yaşadığı Yeşilırmak havzasında yer alan Tokat, nemli ve dar Karadeniz kıyıları ile kuru ve geniş İç Anadolu'dan kendini dağ sıralarıyla soyutlamıştır. Sulak geniş vadiler ve bu vadilerin arasındaki geçitlerden meydana gelen bereketli toprakların orta yerinde bulunan

³² Doğru, a.g.e., s. 159.

³³ Ünal, a.g.m., s. 474.

³⁴ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997, s. 349.

³⁵ Doğru, a.g.e., s. 229.

³⁶ Doğru, a.g.e., s. 120.

³⁷ Yavi, a.g.e., s. 122.

³⁸ Gönül Cantay, *Türk Mimarisinde Kervansaraylar*, Türkler, c. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 83.

³⁹ Yavi, a.g.e., s. 14; Selçuklular ve Osmanlı dönemlerinde Tokat'ta yapılmış olan tarihi yapılar ve ayrıntıları için bkz. Aynı eser, s. 70-89.

Tokat⁴⁰ bu coğrafi özellikleri ile yerleşim alanı olarak çok değerli bir şehirdir.

Tokat, akarsuların genişledikleri yerlerde ova ve yaylalara, daraldıkları yerlerde ise Karadeniz'e paralel uzanan dağlara sahiptir. Her türlü tarım yapılabildiği Kazova, Omala, Turhal, Zile, Artova, Erbaa ve Niksar ovalarına sahiptir. Tokat'ı önemli bir tarım merkezi durumuna getiren Yeşilirmak çeşitli kollardan beslenerek geçtiği bölgeleri verimli hale getirir. Bunlardan *Tozanlı kolu* Köseadağı'nın batısından doğup Karacan ve Tekeli dağları arasından geçerken birçok dereyi de sularına katarak Almus Barajı'na dökülür. Buradan devamla Omala Ovası, Kazova ve Turhal Ovası'ndan geçip Amasya'daki Gendingen Ovası'nda Çekerek kolu ile birleşir. *Çekerek kolu* ise Çamlıbel Bucağı dolaylarında Çamlıbel Dağı, Kızık, Dinar, Çalı ve Kavak tepelerinden doğan derelerin birleşmesiyle meydana gelir. Artova'nın güneybatı doğrultusunda akarak, Gendingen Ovası'na gelir. Buradan sonra Bekdemir Köprüsü civarında Çorum'dan gelen Çat suyu ile birleşir. Amasya Kayabaşı mevkiine geldiğinde de Yeşilirmak'a karışarak Karadeniz'e ulaşır. Diğer bir kol olan *Kelkit kolu* ise Erzincan'ın Pülür, Sipikör, Otlukbeli, Sarhan ve Balaban dağlarından doğan derelerin Kelkit'te birleşmesiyle meydana gelir. Yusuf Bey Köprüsü ile Tokat'a giren bu kol Niksar ve Erbaa ovalarını kat eder. Erbaa Ovası'nın kuzeyine geçip Kale Köyü'nün güneyinde Yeşilirmak ile birleşir.⁴¹

Eski dönemlerdeki adı *İris*⁴² olan ve sayısız küçük kollardan beslenerek birçok bölgeyi kat eden Yeşilirmak, toprakları bereketlendirmenin yanı sıra yerleşimler arası bir bağ oluşturur. Yeşilirmak vadisi içinde yer alan küçük yerleşimler Tokat ile her anlamda irtibat halinde olmuşlardır.⁴³

Tokat'ın eski çağlardan beri işlek bir yol olarak kullanılmasının nedeni Yeşilirmak vadisine açılış yeri yakınlarında kurulmuş olmasıdır. Tokat'tan ovaya inen yol, bir taraftan Yeşilirmak'ın güneyinden başlayarak batıda Zile'ye ve oradan da Anadolu içlerine uzanırken ovanın kuzey kenarından batıya doğru gidildiğinde ise Turhal üzerinden Amasya, Samsun, Çorum, Kastamonu ve İstanbul istikametine uzanır. Almus yönünde 9 kilometre sonra kuzeydoğuya ayrılan yol Kelkit vadisine inmekte ve bu vadiden doğuya gidildiğinde Reşadiye ve Şuşehri üzerinden Erzincan ve Erzurum'a varılmaktadır. Aynı vadiden batıya gidilirse Erbaa, Taşova ve Ladik'e ulaşılmakta, Niksar üzerinden doğuya gidilirse de Karadeniz kıyı yerleşimi Ünye'ye ulaşılmaktadır.⁴⁴

Yukarıdaki ticari, coğrafi ve zirai özelliklere sahip olan Tokat, coğrafi bakımdan dört ana yöne doğru çok elverişli bir yerde bulunmaktadır. Şehrin bu konumu hem ticari anlamda gelişimini sağlamış hem de bulunduğu bölgenin verimli arazileri nedeniyle onu meyve üretimi ve tarım alanlarında öne

⁴⁰ Yavi, a.g.e., s. 9.

⁴¹ Yavi, a.g.e., s. 132-133.

⁴² Texier, a.g.e., s. 165.

⁴³ Faroqhi, a.g.e., s. 53.

⁴⁴ Gökbilgin, a.g.m., s. 400.

çıkarmıştır. Sahip olduğu bu özellikler göçmen iskânlarının yoğun olarak yapılmaya çalışıldığı XIX. yüzyılda Tokat'ın önemli bir iskân şehri olmasını sağlamıştır. Özellikle Kafkasya'dan göç edenler Karadeniz üzerinden Samsun'a ulaşmışlar, buradan Anadolu içlerine sevk edilmişlerdir. Samsun üzerinden Anadolu içlerine ve güneye doğru yapılan göçmen sevklerinde Orta Karadeniz'i İç Anadolu'ya bağlayan Tokat önemli bir geçit oluşturmaktadır.

Göçmen sevklerinin yapılması esnasında önemli bir geçit olarak kullanılan Tokat, ticari hacmi, verimli ve sulak ovalara sahip olması gibi özellikleri dolayısıyla göçmenler için de iskân edilmek istenilen bir bölge konumundaydı. Bu nedenle Tokat'ın hem göçmen sevk işlemlerinin yürütülmesinde hem de göçmen iskânında önemli bir bölge olarak önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Tokat'ta Göçmen İskânı

Sürgün politikaları gereği aşiretleri çeşitli bölgelere dağıtarak yerleştiren Osmanlı Devleti, iskân bölgesi olarak önemli bir yere sahip olan Tokat'a zaman zaman aşiretleri iskân etmiştir. Bunun yanı sıra Tokat'ta yaşayan oymak ve aşiretlerin de buradan sürüldüğü görülmektedir. Tokat sancakları dâhilinde *Ceyicli aşireti*⁴⁵ ile *Çunkar*, *Çepni* ve *İl-beyli* gibi oymaklar yaşamaktaydı.⁴⁶ Ayrıca çoğunluğu Niksar'da olmak üzere Tokat bölgesine Çepni oymaklarının Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde yerleştikleri görülmektedir. Bu gün hala Tokat civarında Çepnilerin yaşadıkları da bilinmektedir.⁴⁷

Topraklarına gelen göçmenleri iskân etmek için kurumları vasıtasıyla bu işin altından kalkmaya çalışan Osmanlı Devleti özellikle Kafkasya'dan gelen göçmenlerin iskân yerleri hususunda Rusya'nın müdahalesiyle karşı karşıya kalacaktır. Kafkasya'da yaşayan halkların topraklarını ele geçirmek isteyen Rusya, onlarla giriştiği uzun mücadele yıllarında Kafkas halklarının direnişçi ve savaşçı vasıflarını yakından tanıma olanağı bulmuştu. Bu nedenle Kafkas göçmenlerinin Osmanlı-Rus sınırlarına yakın yerlerde iskân edilmelerini istememiştir. Rusya Erzincan, Tokat, Amasya ve Samsun hattının doğusuna göçmen iskânı yapılmamasını talep etmiştir. Rusya'nın bu talebinin içinde bulunulan koşullar ve zorluklar nedeniyle Osmanlı Devleti tarafından kabul edildiği görülmektedir.⁴⁸ Rusya'nın bu müdahalesi nedeniyle Kafkas göçmenlerinin Anadolu'da iskân edildiği sahanın doğu sınırını oluşturan

⁴⁵ Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006, s. 45; 56.

⁴⁶ Halaçoğlu, a.g.e., s. 27.

⁴⁷ M. Hanefi Bostan, *Anadolu'da Çepni İskânı*, Türkler, c. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 303; Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Aynı eser, s.302-307.

⁴⁸ Bedri Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları, Nart Yay, İstanbul 1993, s. 154; İlhan Tekeli, Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008, s. 150-151.

yerlerden biri de Tokat olmuştur.⁴⁹

Zaman zaman artış ve azalmalar gösteren Tokat nüfusu göçmen iskânlarıyla yükselişe geçecektir. Osmanlı şehirlerinin nehir düzenleri içinde yer alanları genellikle küçük ya da orta büyüklükteydi. Bunlardan Tokat nehir yanında kurulmuş ve XVI. yüzyılda bile nüfusu 10.000'i aşan nadir şehirlerden biriydi.⁵⁰ XV. yüzyıl ortalarında Tokat nüfusu 15.000 civarında iken, iç karışıklıklar ve doğal felaketler nedeniyle yüzyılın sonlarında 10.000'in altına düşmüştü. Ancak yeniden artarak 15.000 civarına ulaşan Tokat nüfusu 1646 yılında 21.219'a çıkmıştır.⁵¹ Bununla birlikte Tokat'ın XVII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX. yüzyılın ilk yarısındaki nüfusuna dair net ve güvenilir veriler mevcut değildir. 1840-1880 yılları arasında Tokat Kazası'nın nüfusu 18.000 ile yaklaşık 21.000 arasında seyrederek artmıştır. Bu dönemde Tokat'a bağlı nahiye ve köylerdeki nüfus artışlarının yaşanmasında 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin önemli bir yere sahip oldukları bir gerçektir.⁵²

1870 yılı verilerine göre 8786 Müslüman göçmen Tokat'ta iskân edilmiştir. 1870'de Tokat Kazası'nda toplam 8.596 haneye karşılık 20.692 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı. Bunun 4393'ünü erkek göçmenler ve 5630'unu da gayrimüslim nüfus oluşturmaktaydı. Tokat Kazası'nın 1870 yılında toplam 52.644 olan tahmini nüfusunun % 16,68'ini Kırım Savaşı'ndan sonra Kırım ve Kafkasya'dan gelen Müslüman göçmenler oluşturmaktaydı. Göçmenlerin bu orandaki nüfusu Tokat'taki demografik dağılımı Türkler lehine etkilemiştir. Daha önce gayrimüslim nüfusun oranı Tokat merkezinde % 44,69 iken Müslüman göçmenlerin iskânı neticesinde kaza genelinde % 21,26'ya gerilemiştir.⁵³

XVIII. yüzyılın sonlarındaki Rus baskıları sonucunda yurtlarını terk ederek Osmanlı Devleti'ne sığınmaya başlayan Kırım Tatarları ve Nogaylar,⁵⁴ özellikle XIX. yüzyıl başlarında Rus baskısından iyice bunalmış ve Osmanlı topraklarına göç etmişlerdi.⁵⁵ Nogayların Ruslarla mücadelesi göçleri

⁴⁹ Hayati Bice, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, s. 54.

⁵⁰ Faroqhi, a.g.e., s. 23.

⁵¹ Cem Behar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1996, s. 5-7; Beşirli, a.g.e., s. 296.

⁵² Açıkel-Sağırılı, a.g.e., s. 25.

⁵³ Açıkel, a.g.m., s. 261-262; Gayrimüslim nüfusun oranının azalmasına rağmen kentin en önemli sektörü olan dokumacılıkta istihdam oranları hayli yüksekti. Tokat'ta yaşayan gayrimüslimlerin çoğunun mesleği *dokumacı, basmacı, perdahçı, kalemkâr, çarpıcı, boyacı, bükücü, iplikçi, pamukçu, peştemalci ve terzilik* idi. Doğru, a.g.e., s. 155.

⁵⁴ Arsen Avagyan; Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler, Çev. Ludmilla Denisenko, Belge Yay., İstanbul 2004, s. 24-25.

⁵⁵ Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yay., İstanbul 1998, s. 15.

tetiklemiş, Kafkasya'dan yapılan göçler 1822 yılında Rusya'nın, Kuban Ovası'ndaki Nogaylar ve Çerkeslere baskı yapması ve Kafkasya'yı istila etmesiyle giderek artmıştır.⁵⁶ 1859-1864 yılları arasında göç eden Kırım Tatarları, Çerkezler ve Nogaylar'ın teşkil ettiği yaklaşık 800.000 civarındaki göçmen grubunun 180.000'ini Nogaylar oluşturmaktaydı. Balkanlar ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilen bu göçmenlerin bir kısmı da Tokat'ta iskân edilmişlerdi.⁵⁷ Tokat'a gelen Nogay göçmenlerinin iskânları sonucunda Turhal'da 14 tane göçmen köyü kurulmuştur.⁵⁸

1860 yılında Trabzon'a gelen 759 Kabartay ve Çeçen göçmenin Sivas'a gönderilmek üzere Samsun'a sevk edildiği Trabzon Valisi Cemal Paşa tarafından haber verilmişti. Ancak Sivas'tan bildirildiğine göre vilayet dahilinde bu sene için göçmen iskân edilecek uygun yer kalmamıştı. Bu nedenle bu göçmenlerin Canik Sancağı'nda çeşitli bölgelere yerleştirilmeleri istenmiş, ancak Sivas'tan göçmen iskân edilecek yer kalmadığına dair gelen bildirimden 20 gün önce, tedarik edilen araba ve hayvanlar ile göçmenlerin Sivas tarafına gönderildikleri anlaşılmıştı. Bu göçmenlerden evvel Karadeniz'in karşı tarafından gemi ve kayıklarla gelen ve gelmekte olanlarının, daha önce verilen emir gereğince Kengiri, Tokat, Çorum ve Amasya taraflarına ve Canik Sancağı kazalarına gönderilmesi ve taksim edilerek gerekli iskân bölgelerine yerleştirilip bu göçmenlerin kayıtlarını içeren defterlerin düzenlenmesi istenmişti.⁵⁹

Türk kavimlerinden olan ve Kuzey Kafkasya'da yaşayan *Kumuklar* da Rus baskıları sonucu Osmanlı topraklarına sığınan göçmenlerdendi. Bunların çoğu Tokat'ta iskân edilmiştir. Rus baskıları sonucu yurtlarını terk etmek zorunda kalan bir grup Kumuk 1861 yılında Temirhanşura bölgesindeki topraklarından ayrılarak Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. Samsun'a gelen bu göçmenler Tokat'a sevk edilerek burada iskân edilmişlerdir.⁶⁰

1863 sonlarında yüz binlerce Kafkasyalı göçmen Karadeniz liman ve iskelelerine yığılmıştı. Perişan bir durumda ve çok kalabalık kitleler halinde olan bu göçmenlerin nakilleri de büyük zorluklarla gerçekleştirilmişti. Trabzon'a çıkarılan göçmenler, buradaki yığılma ve olumsuz koşullar nedeniyle bir an önce Amasya, Kastamonu, Tokat gibi iç bölgelere nakledilmeye çalışılmıştır.⁶¹ Kafkasyalı göçmenlerin Tokat'ta iskânı ertesi yıl da devam etmiştir. 1864 yılında Osmanlı topraklarına göç eden Çerkeslerin Abazayim Kabilesinden Koşmaz ve arkadaşları ile birlikte 20 haneden oluşan 168 kişilik göçmen kafilesi iskân için Tokat Kazası'na gönderilmişlerdi. Bu göçmenler

⁵⁶ Tekeli, a.g.e., s. 150.

⁵⁷ Hilmi Bayraktar, *Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859-1861)*, Bilig, Bahar 2008, Sayı: 45, s. 50.

⁵⁸ P. Alford Andrews, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, Çev. Mustafa Küpüşoğlu, Ant Yay., İstanbul 1992, s. 120.

⁵⁹ BOA, A.MKT.UM 444/80.

⁶⁰ Andrews, a.g.e., s. 124-125.

⁶¹ Habiçoğlu, a.g.e., s. 133-134.

Koman Nahiyesi'nin Sataa köyünde iskân edilmişlerdi.⁶² Yine Tokat'ın Canpolat köyünde de bir miktar Çerkes göçmen iskân edilmişti.⁶³

Osmanlı topraklarına göç eden Valbuzah Kabilesi'nden Hacı Ali Bey, arkadaşları ve kabilesiyle birlikte iskân için Tokat tarafına sevk edilmişti. Bu göçmenlerin bir arada değil de Tokat Kazası'na bağlı Keskan? civarındaki yayla evlerinde ve Erbaa Kazası'nda dağınık olarak iskân edilmeleri istenmişti. Durumun Erbaa ve Tokat kaza müdürlerine tembih edilerek, bu göçmenlerin bir an önce iskânlarının sağlanıp onların ziraat ve çiftçiliğe alıştırmaları için çalışılması hakkındaki yazı 18 Mart 1865'de Sivas Mutasarrıflığı'na gönderilmiştir.⁶⁴

1822 yılında Rusya'nın Kafkasya'yı istila etmeye başlamasıyla küçük gruplar halinde olsa da Dağıstanlıların Osmanlı Devleti'ne göç ettikleri görülmektedir.⁶⁵ Osmanlı topraklarına doğru yola çıkan Dağıstanlılar karayoluyla Erzurum'a gelmişlerdir. Daha sonraki yıllarda Doğu Kafkasya'da artan Rus saldırılarına paralel olarak Dağıstan'dan gelen göçmen sayısı da artmıştır.⁶⁶ 1850'lerden önce Tokat'ta birçok Dağıstanlı göçmeninin iskânlarının yapıldığı görülmektedir.⁶⁷

1860'ta Sivas Vilayeti'ne gelen Dağıstan göçmenlerinden dört kişi, daha önce gelip Tokat'ta iskân edilmiş olan akrabalarının yanına yerleştirilmek için istekte bulunmuşlardı. Vilayetten alınan yazıda, bu göçmenlerin Samsun yoluyla Tokat'a gönderildiği bildirilmiştir. Bu göçmenlerin iskân bölgesine ulaştıklarında onlara göçmenler konusundaki mevcut talimatlar doğrultusunda muamele yapılması ve iskânları tamamlanana kadar gerekli olan yevmiyelerinin verilmesi istenmiştir.⁶⁸ Yine aynı yıl Dağıstan'tan gelen ve bir hanede üç nüfus ve dört bekârdan oluşan yedi kişilik göçmen grubu Tokat Kazası'nda iskân edilmek üzere yetkililere başvurmuşlardır. Sivas ve Canik mutasarrıflıklarından, bu göçmenlerin Samsun yoluyla Tokat'a gönderildiği ve yolculuklarının refahının sağlanarak bir an önce iskânlarının yapılması istenmiştir. Ayrıca iskân işlemleri tamamlanana kadar gereken yevmiyenin verilmesi hususu da bildirilmiştir.⁶⁹ Bu göçmenlerin yerleşme ve iskânlarının gereği gibi yapılması için Tokat müdürüne ve Canik mutasarrıfına 2 Haziran 1860'ta bir emirname yazılmıştır.⁷⁰

1863 tarihli nüfus defterinde 30 sene önce Sivas Eyaleti'ne bağlı Tokat

⁶² BOA, ML.MSF.d/174438.

⁶³ BOA, BEO 480/35969.

⁶⁴ BOA, A.MKT.MHM 327/15-1.

⁶⁵ Habiçoğlu, a.g.e., s. 47-48.

⁶⁶ Habiçoğlu, a.g.e., s. 74-75.

⁶⁷ BOA, İ.MVL 181/5422.

⁶⁸ BOA, A.MKT.MHM 183/29.

⁶⁹ BOA, A.MKT.MHM 184/74.

⁷⁰ BOA, A.MKT.NZD 314/9.

Kazası'nda iskân edilen Dağistan göçmenlerinden yerli hükmüne girmemiş olan 30 hanenin erkeklerinin nüfusa kayıtlarının yapıldığı belirtilmektedir. Ancak nüfus defteri incelendiğinde kaydı yapılan hane sayısı 30 değil 26'dır. Defterde isimleriyle birlikte doğum tarihleri ve hane numaraları verilen bu göçmenlerin sayısı ise 58'dir ve toplam 4 mahallede yaşamaktadırlar. Deftere kaydedilmiş olan verilere göre bu mahallelerden Soğukpınar-ı Müslim Mahallesi'nde 18 hanede 40 göçmen, diğer mahalle olan Çay-ı Müslim Mahallesi'nde 2 hanede 6 göçmen ve bir diğer mahalle olan Çay-ı Zımmi Mahallesi'nde de 2 hanede 3 göçmen yaşamaktadır. Son mahalle olan Soğukpınar-ı Zımmi Mahallesi'nde ise 4 hanede 9 göçmen yaşamaktadır.⁷¹

Rusların Doğu Kafkasya'da ağır vergiler koyması ve bölge halkına askerlik yükümlülüğü getirmesi yüzünden 1872'de bir ayaklanma çıkmış ve Rus güçleri karşısında tutunamayan Dağistanlıların çoğu Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır.⁷² Bu olaylar neticesinde Osmanlı topraklarına sığınan Dağistanlılar'dan 904 kişinin Tokat'ta iskân edildiği görülmektedir.⁷³

93 Harbi'nde Rusya'nın Kafkasları geçerek Doğu Anadolu'ya sarkması sonucu buralarda yaşayan Müslümanlar Anadolu içlerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Kars, Ardahan, Batum ve Artvin'de yaşayan ve Rus işgaliye topraklarını terk eden Müslümanlar Anadolu'nun çeşitli bölgelerine sevk edilerek oralarda iskânları yapılmıştır. Hopa'dan sahil boyunca göç eden Artvin ve Batum göçmenleri Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop şehirlerinde ve bu şehirlerin köylerinde iskân edilirken, iç kısımları takip ederek göç edenler ise Amasya, Tokat ve Sivas'ta iskân edilmişlerdir.⁷⁴

Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı topraklarına sığınan yüz binlerce Kafkasya ve Kırım Tatar göçmeni Rumeli'deki topraklarda iskân edilmişlerdi. Ancak 93 Harbi ile birlikte kaybedilen Rumeli topraklarındaki yurtlarını da terk etmek zorunda kalan bu göçmenler Anadolu içlerine iskân edilmek üzere sevk edilmişlerdi. Rumeli'den kaçarak gelen göçmenlerin sayısı 300.000'den fazlaydı. Sadece 1878 yılında iskân için sevk edilen 150.000 göçmen Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gönderilmişti. Bunlardan 5.000 kadarı Sivas Vilayeti dâhilindeki yerlerde iskân edilmek için Samsun'a sevk edilmişlerdi.⁷⁵ Bu dönemde Bulgaristan'dan gelen ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde iskân edilen göçmenlerden Tokat'ta iskân edilenlerin 10.000'in üzerinde olduğu

⁷¹ BOA, NFS.d. 247/1280.

⁷² Habiçoğlu, a.g.e., s. 81.

⁷³ Andrews, a.g.e., s. 145.

⁷⁴ Muammer Demirel, "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 40, Erzurum 2009, s. 323.

⁷⁵ Ahmet Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler, Nurgök Matbaası, İstanbul 1996, s. 79.

bilinmektedir.⁷⁶

Tokat, Kırım Savaşı'yla birlikte başlayan ve 93 Harbi'ne kadar devam eden göçlerle Kafkasya'dan gelen göçmenlerin önemli bir kısmının yerleştirildiği Anadolu şehirlerinden biridir.⁷⁷ 1857-1866 ve 1879 yıllarında yaşanan göçlerden sonra iskâna tabi tutulan ve sayıları 536.500'ü bulan Kuzey Kafkasyalılar Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde iskân edilmişlerdir. Bu göçmenlerden 33.000'i Tokat'ta iskân edilmiştir.⁷⁸

Osmanlı Devleti Kırım Savaşı sonrasında yaşanan büyük göçmen akımının yaralarını henüz sarmaya başlamıştı ki 93 Harbi'ni kazanan ve bu dönemde işgallerini Doğu Anadolu'daki topraklara kadar ilerleten Rusya'nın politikaları yeni göçleri tetiklemişti.

Rusya'nın yayılmacı girişimlerine karşı çıkan Kuban halkı XIX. yüzyılın son çeyreğinde büyük kırımlara uğramış, burada yaşayan Karaçay-Balkarlar Osmanlı topraklarına göç etmişlerdi.⁷⁹ Gelen Karaçay-Balkar göçmenlerinden 651'i de Tokat'ta iskân edilmişti. Bunlardan Balkar olanların önemli bir kısmının iskân edildiği yer Erbaa'dır.⁸⁰ Bu dönemde Canik Sancağı'nın çeşitli bölgelerinde, Niksar Kazası'nda ve Tokat'ta Gürcü göçmenler de iskân edilmişlerdir.⁸¹ Yine 1895 yılında Tokat'a bağlı Turhal Nahiyesi'nde yeterince boş araziye sahip olan Dazmanederesi isimli mevkiye 52 Batum göçmeni iskân edilmişti. Bu göçmenler toplam 15 haneden oluşmaktaydılar.⁸² Ayrıca Batum'dan gelen bir grup göçmen de Niksar'ın *Hori* köyüne yerleştirilmiştir.⁸³

93 Harbi'nden sonra, Niksar'a bağlı Ladik Köyü civarındaki Tepe Yatağı denilen boş arazide Şavşat göçmenleri iskân edilmişti. Bu göçmenlere yerleştikleri ve kullandıkları arazilerin tapu senetleri verilmişti. Ancak bu işlem arazinin durumu iyice araştırılmadan yapıldığından 1890 yılında göçmenler için sorun oluşturacaktı.⁸⁴ Aynı dönemde Merzifon civarındaki Tavşan Dağı'nda da Çerkes göçmenler iskân edilmişlerdi. Aynı zamanda Sivas Vilayeti dahilindeki Aziziye ve Tokat sancaklarında iskân edilmiş Çerkeslerle Tavşan Dağı göçmenlerinin 1895 yılında kaçakçılık ilişkilerinin olduğu belirlenmişti.⁸⁵

Kırım Savaşı'ndan itibaren gelen göçmenlerin iskânıyla Anadolu şehirlerinin demografik yapıları değişikliğe uğramıştı. 93 Harbi'yle birlikte

⁷⁶ Andrews, a.g.e., s. 136.

⁷⁷ Eren, a.g.e., s. 75.

⁷⁸ Avagyan, a.g.e., s. 71.

⁷⁹ Firuzoğlu, a.g.m., s. 693-694.

⁸⁰ Andrews, a.g.e., s. 122.

⁸¹ BOA, DH.MKT 1438/75.

⁸² BOA, BEO 639/47862; BOA, İ.DH 1323/8.

⁸³ Demirel, a.g.m.,325.

⁸⁴ BOA, DH.MKT 1717/7; BOA, DH.MKT 1717/110.

⁸⁵ BOA, DH.MKT 333/38.

Osmanlı topraklarına sığınan ve Anadolu'da iskân edilen yüz binlerce yeni göçmen, başta demografik olmak üzere birçok bakımdan şehirlerin yapısını bir kez daha etkileyecektir. Tokat da bu iskânlar neticesinde demografik anlamda önemli değişikliklere sahne olmuştur. 1890 yılında Tokat'ın merkez nüfusu 29.800'e ulaşmıştır.⁸⁶ 1881'de 152.516 olan Tokat Sancağı'nın nüfusu 1892'de 202.800'e çıkmıştır. 11 yıllık bir sürede bu derece bir nüfus artışı doğal-demografik değişimler açısından normal bir seyir arz etmemektedir. Bu durumun açıklaması ancak olası verisel hatalar ve dışarıdan gelen göçmenlerin iskânlarıyla açıklanabilir. 93 Harbi'nden sonra Kafkasya ve Gürcistan'dan gelip Tokat Sancağı'nda iskân edilen göçmenlerin sayısı 20.000'in üzerindedir.⁸⁷

İskân edilen göçmenler için yiyecek, ulaşım ve nakdi yardımların yanı sıra göçmen hanelerinin yapılması da gerekiyordu ve bu çok önemli bir sorundu. Göçmenlerin yerleşecekleri haneler genellikle devlet eliyle yapılmaya çalışılıyordu. Ancak göçmen akınının, özellikle Kırım Savaşı ve 93 Harbi sonrasında, çok büyük miktarda olması nedeniyle bu yardımlar devletin olanaklarını aşıyordu. Bu nedenle yerli ahalinin de göçmenlere yardımlarda buldukları, onların hanelerini kendi imkânlarıyla yaptıkları sıkça karşılaşılan bir durumdur. Tokat'a iskân için gönderilen ve 1861'de Niksar'da iskân edilecek göçmenler için gerekli olan haneler bölge halkı tarafından yapılmıştır.⁸⁸

Tokat ahalesinin yaptığı yardımlar sadece kendi bölgelerinde yerleşen göçmenlerle sınırlı değildi. Çünkü sevk yolları üzerindeki Tokat'tan perişan durumda olan çok sayıda göçmen grupları geçmekteydi. 26 Ocak 1865 tarihli belgeden anlaşıldığına göre buradan geçmekte olan göçmenler için ahali tarafından 51.000 kuruş sarf edilmişti. Bu masrafın incelemesinin yapılarak makbuz senetlerinin gönderilmesi Sivas Vilayeti'nden istenmiştir. Bu emre cevaben Sivas'tan gelen evrak Maliye Nezareti'ne bildirilerek gereğinin yapılması talep edilmiştir.⁸⁹

Ekonomik anlamda koşulları pek de iyi olmayan Osmanlı Devleti'nin göçmenler için yaptığı yardımlar çok büyük bir masrafa tekabül etmekteydi. Zaman zaman göçmenlere maaş bağlandığı da oluyordu. Örneğin Tokat'ta iskân edilmiş Dağistanlı Mehmed Han Efendi 1850'de, ihtiyar olduğunu ve geçim masraflarından dolayı perişan durumda kaldığını içeren bir dilekçe vermişti. Dilekçede kendine tahsis edilmiş olan maaşının üzerine 2.000 kuruş zam ile Tokat kilesi olarak 70-80 keyl buğday ve arpa verilmesini istirham etmekteydi. Mehmed Han Efendi'nin dilekçesi üzerine Meclis-i Vâlâ'dan yazılan mazbataya karşılık olarak, *bu şahsın kadın ve erkek birçok akrabası ile birlikte yaşadığı, kendisine tahsis edilmiş olan 4.000 kuruş maaşı idare etmediği* bildirilmiştir.

⁸⁶ Behar, a.g.e., s. 43.

⁸⁷ Açıklık-Sağırılı, a.g.e., s. 26-27.

⁸⁸ Kocacık, a.g.m., s. 419.

⁸⁹ BOA, A.MKT.MHM 323/97.

Ancak karşılığı sonra alınmak şartıyla yıllık 70 kile buğday ve arpa tahsisinin uygun olacağına karar verilmiştir.⁹⁰

İskan edilmeye çalışılan göçmenler için yapılan önemli yardımlardan biri de onlara verilecek olan yevmiyelerdi. Çünkü iskân edilip üretici duruma geçene kadar göçmenlerin beslenmeleri çok önemli bir sorun teşkil ediyordu. Çerkeslerin Abazayim Kabilesinden olan ve Tokat'a gönderilen 20 hanelik 168 göçmen Koman Nahiyesi'nin Sataa köyünde iskân edilmiş ve burada yerleşimlerinin tamamlanmasına kadar yevmiyeleri de devlet tarafından karşılanmıştır. İskânları yapılan bu göçmenlerin 24 Haziran 1864 tarihinden Temmuz sonuna kadarki 39 günlük yevmiyeleri verilmişti. Kişi başı yarımşar kıyye ekmekten oluşan 3250 nüfusun tayinatları 1625 okka (1283 gramlık ağırlık ölçüsü) ekmeğe ulaşmıştır. Okkası 25 paradan 1015 kuruş 25 parayı bulan bu masraflar mal sandığından karşılanmıştır. Bu süre geçtikten sonra göçmenlerin günlük yevmiyeleri, yine yarımşar kıyye ekmekten hesaplanarak, Ağustos başından Teşrin-i evvel sonuna kadarki 3 aylık süre için 4219 kuruş 6 para olarak belirlenmiştir. Önceki dönemle birlikte göçmenlere verilen para miktarı 5234 kuruş 31 paraya ulaşmıştır. Bu tayinatları gösteren bir defter ve buna bitişik dört kıta senet düzenlenmiştir. Defterde hangi göçmene hangi tarihte kaç kuruş verildiği kalem kalem tablo şeklinde gösterilmiştir. Listeye göre 24 Haziran 1864'ten 12 Kasım 1864'e kadar olan 131 günlük yevmiyelerin toplamı 5234 kuruş 31 paradır.⁹¹

İskânları yapılan ve bu arada yevmiyeleri karşılanan göçmenlerin iskânlarının tamamlanmasında en önemli aşama onların üretici konuma geçmeleridir. Yani zirai faaliyetlerde bulunup kendilerini besleyecek duruma gelmeleridir. Bu aşamaya gelene kadar göçmenlerin tohumluk ihtiyaçlarının giderilmesi gerekmektedir. Kafkasya'dan yeni gelip Amasya ve Tokat sancaklarında iskân edilen göçmenlerin ziraat yapmaları için zahireye ihtiyaçları olduğuna dair Sivas Vilayeti'nden Kasım 1888'de alınan telgrafta, hâsılat alıncaya kadar göçmenlerin tohumluk ve yemeklik olarak yarısı buğday yarısı da arpa olmak üzere 45.580 şinik (10 litrelik teneke kutu) zahire gerektiği bildirilmiştir. Durum Maliye Nezareti'ne iletilmiş, ancak hükümet, *muhacir iskân talimatnamesinin* ilgili maddesi gereğince, karşılıksız olarak verilmesi istense de ileride karşılığı alınmak üzere verilmesi gerektiğine hükmetmiştir. Bu ihtiyacın geçen yıl göçmenlere verilen ve bu sene toplanmakta olan zahire aşarından karşılanabileceği, azar azar üç sene de ancak alınacağı ve buna göre gereken işlemin yapılması istenmiştir.⁹²

Niksar'a bağlı Ladik Köyü civarındaki Tepe Yatağı denilen boş arazide iskân edilmiş Şavşat göçmenlerine tapu senetleri verildiği ancak bu durumun

⁹⁰ BOA, İ.MVL 181/5422.

⁹¹ BOA, ML.MSF.d./174438.

⁹² BOA, DH.MKT 1563/2; BOA, DH.MKT 1568/12; BOA, DH.MKT 1569/67; BOA, DH.MKT 1576/88; BOA, DH.MKT 1586/16.

ileride sorun olacağı yukarıda belirtilmişti. 1890 yılına gelindiğinde, göçmenler ellerinde tapuları olduğu halde, topraklarına köy ahalisi ileri gelenlerinden Hacı Abbas Ağa isimli birinin yapmış olduğu müdahaleleri içeren bir şikâyet dilekçesi vermişlerdi. Bu müdahaleler neticesinde göçmenlerin başka bir yere nakledilmelerine teşebbüs edildiği ve bu durumun onları perişan edeceği fakat illa da gerekli ise göçmenlerin hükümetin gösterdiği boş yerlerde ve hükümet memurları eliyle iskân edilmesi Sivas Vilayeti'nden istenmiştir. Göçmenlerin nakledildiği yeni arazinin kimsenin tasarrufunda bulunmadığına dikkat edilmesi ve daha önce göçmenlerin ne suretle iskân edilip ellerine tapu senetleri verildiğinin de araştırılması emredilmiştir. Dâhiliye Nezareti, meselenin tahkikatı yapıldıktan sonra bu göçmenlerin yerlerinden edilmelerini gerektirecek mecburi bir durum yoksa katiyen onlara dokunulmamasını istemiştir.⁹³

Göçmenlerin iskân edilmeleri onların tasarruflarına yeni araziler verilmesi demektir ve bu durumda göçmenlerle yerli ahalinin zaman zaman çatışma yaşamaları da kaçınılmazdır. Birçok iskân bölgesi gibi Tokat'ta da yerli ahali ve göçmen çatışmasının yaşandığı zamanlar olmuştur. Örneğin 1861 yılı sonlarında Muhacirin Komisyonu'na bildirildiğine göre Tokatlı Ermeniler ile göçmenler arasında huzursuzluklar çıkmıştı. Tokat'ta çıkan huzursuzluk buraya gelen Bağdat eski valisi Hafız Paşa aracılığıyla ortadan kaldırılmıştır. Bağdat eski valisi iki tarafa da nasihatte bulunmuş ve yaşanan gerginlik giderilerek şehirde huzur ve asayiş yeniden sağlanmıştı.⁹⁴ Tokat'ta iskân edilmiş olan göçmenler ile Ermeniler arasında anlaşmazlıkların bertaraf edildiği Sivas Mutasarrıfı'na Mart 1862'de gönderilen yazıyla bildirilmişti. Söz konusu yazıda böyle bir olayın tekrar etmemesi için gerekli önlemlerin alınması vilayetten istenmiştir.⁹⁵

Yine Tokat'ta iskân edilmiş olan göçmenlerden Hacı Bey ve arkadaşları 1865 yılında Muhacirin Komisyonu başkanlığına bazı şikâyetlerini içeren bir telgraf göndermişlerdi. Telgrafta beyan edilen şikâyetlerin uygunsuz şeyler olduğundan konunun etraflıca araştırılıp durumun hükümete bildirilmesi Sivas Mutasarrıfı'ndan istenmiştir. Vilayetten gelecek cevaba göre de gereğinin yapılması Muhacirin Komisyonu'na emredilmiştir.⁹⁶

Göçmenler ile yerli ahalinin yaşadıkları çatışmaların tarihte sayısız örnekleri vardır. Ancak çatışma yaratan kimi durumların göçmenlerin taşkınlıkları ya da kanuna aykırı davranışları nedeniyle meydana geldiği de görülmektedir. Örneğin, 1866'da yaşanan bir olay bu hususta, Tokat'ta iskân edilen göçmenlerle ilgili çarpıcı bir örnektir. Şöyle ki Erbaa'nın Eyrek Kazası'na bağlı Hosat köyünden İmamoğlu Osman'ın atı ile önemli bir miktar

⁹³ BOA, DH.MKT 1717/7; BOA, DH.MKT 1717/110.

⁹⁴ BOA, A.MKT.NZD 383/63.

⁹⁵ BOA, A.MKT.UM 546/86.

⁹⁶ BOA, A.MKT.MHM 332/90.

para ve eşyası bir göçmen tarafından çalınmıştı. Bu göçmenin hırsızlığına dair şahitlik edenleri öldürmek amacıyla Tokat'ta iskân edilmiş göçmenlerden 28 kişi Hosat köyüne gelmiş ve Tataroğlu Ahmed'i öldürerek bir erkek ve bir kadını da yaralamışlardı. Yine bunlardan kazaya gelerek silah ile bir iki kişiyi yaralamış olan Kart Osman arkadaşlarıyla kaçmış ancak yakalanmıştı. Bunlara ön ayak olanların ortaya çıkarılması, muhakemelerinin yapılması ve suçları nispetinde cezalarının verilmesi Amasya Mutasarrıflığı'ndan talep edilmişti.⁹⁷

Yine Tokat havalisinde iskân edilmiş olan Çerkes göçmenlerin adam öldürmek ve eşya gasp etmek gibi türlü eylemlere giriştiklerine dair 1869 yılının başlarında Tokat ahali tarafından hükümete, bunların önüne geçilmesi taleplerini içeren bir dilekçe verilmişti. Göçmenlerden Mahir, Kart Osman ve Sefer beyler başlarına buyruk eşkıyalık hareketlerine girişmişler, ancak üzerlerine gönderilen kuvvetler bunları dağıtmıştı. Bu kişiler Canik ve Samsun taraflarına kaçmışlardı. Sivas Vilayeti'ne gönderilen emirnamede bunların yakalanarak bir daha eşkıyalık faaliyetlerine girişmesinin engellenmesi istenmişti. Vilayetten gelen bildirim, güvenlik güçlerinin bu eşkıyaların peşinde oldukları ve gereken önlemlerin alındığı yönündeydi.⁹⁸

93 Harbi'nden sonra Tokat ve civarında iskân edilen Gürcü göçmenlerin de zaman zaman meseleler yarattıkları görülmektedir. Örneğin 1887 tarihli bir belgede, Canik Sancağı'nda ortaya çıkan asayişsizliğin giderilmesi için Gürcü göçmenlerinden 8-10 kadarının uygun vilayetlerde iskân edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bunun için merkezden Trabzon Vilayeti'ne çekilen 17 Mayıs 1887 tarihli telgrafta bu göçmenlerin Sivas'a gönderilerek gereken mahallere yerleştirilmesi istenmiştir. Yine Niksar Kazası'nda bulunan Gürcü göçmenlerden bazı şahısların asayiş ihlal ettikleri ve bunların da başka bölgelere nakil ve iskânları hususu Tokat Sancağı'na yazılmıştır. Bu şahısların isimlerini içeren pusulanın gönderilerek bunların Tokat'tan Ankara'ya veya Sivas'ın Gürcü göçmen yaşamayan ve Trabzon sınırından uzak olan kazalarına nakledilip ayrı ayrı iskân edildikleri takdirde iki vilayetin sınır başlarında öteden beri arkası kesilemeyen eşkıyalıkların da sona ereceği bildirilmiştir.⁹⁹

Göçmenlerin devlete karşı görevlerini yerine getirmek istememesinden doğan sorunlar da yaşanmaktaydı. Örneğin Tokat'ta Canpolat köyünde yaşayan Çerkes göçmenlerinden Azmet? isimli şahsın Hıristiyan olduğu ve bu nedenle burada kalmasının caiz olamayacağı 11 Eylül 1894'te Sivas Vilayeti tarafından hükümete bildirilmişti. Vilayetten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgraftan anlaşıldığına göre bu şahıs Sivas'a getirilmiş ve yaptığından dolayı özür ve pişmanlıkla bulunmuştur. Ancak yapılan tahkikat neticesinde bu göçmenin Çerkeslerin yaşadığı Aziziye Kazası'na gittiği ve askerlik muamelesi yüzünden isim değiştirdiği için şimdiye kadar bulunamadığı anlaşılmıştı. Bu nedenle

⁹⁷ BOA, MVL 745/32.

⁹⁸ BOA, ŞD.MLK 1782.A/15.

⁹⁹ BOA, DH.MKT 1438/75.

şahsın hile yaptığı ve askerlik zamanı gelmiş olduğu, dolayısıyla da Arabistan'daki taburlardan birine gönderilmesi için gerekenin yapılması emredilmişti.¹⁰⁰

Tokat ve civarında iskân edilen göçmenler tarafından yaratılan birçok meseleden biri de kaçakçılıktır. Örneğin Merzifon Kazası'na yakın olan Tavşan Dağı Çerkeslerinden 40 kişiyi aşkın tütün kaçakçısının bu vilayet dahilindeki Kalecik Kazası'na geldikleri ve zabtiye tarafından takibe alındıkları bildirilmişti. Bunların takip edildiklerini anlayıp civardaki vilayetlere kaçmaları ihtimaline karşı takipleri için Sivas, Kastamonu ve Konya vilayetlerine emir verilmişti. Yine 24 Kasım 1894 tarihli telgrafta Ankara ve Kastamonu ahalisinden 100'e yakın kaçakçının bu bölgeye geldikleri Sivas Vilayeti'nden bildirilmiştir. Bu husustaki malumatın bildirilmesi Ankara Reji Nezareti ile vilayet alaybeyliğine havale edilmişti. Reji nazırının bildirdiğine göre, kaçakçılar büyük çoğunlukla Çerkes göçmenlerden oluşmaktaydı. Bunlar Sivas Vilayeti dâhilinde Aziziye ve Tokat sancaklarında iskân edilmişlerdi. Bu kaçakçıların malları Samsun, Amasya ve Tokat gibi kaliteli tütün bölgelerinden elde ettikleri anlaşılmıştı. Tütün kaçakçılarının bir vilayetten diğer vilayete geçmesine engel olmak için hükümetçe yeni tedbirler alınması istenmiş, ancak vilayet yöneticilerinin olaylara gerekli ehemmiyeti vermeyip işi baştan savdıkları da ifade edilmişti. Dahiliye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne yazılan yazıda bu hususta gerekli bütün önlemlerin alınarak olayın titizlikle takip edilmesi istenmiştir.¹⁰¹

Osmanlı iskân çalışmalarında birçok göçmenin mevcut yerleşim yerlerine değil de boş olan arazilere yerleştirilmeleri sonucunda oluşan yeni köylere dair pek çok örnek mevcuttur. Bu şekilde yeni oluşturulan yerleşim birimlerinin yasal statülerini kazanmaları için oralara öncelikle bir isim verilmesi gerekiyordu. İskân yapılan birçok bölgede buna dair yüzlerce kayıt mevcuttur. Göçmen iskânı yapılan şehirlerden biri olan Tokat'ta da bu durumun örneği mevcuttur. Tokat'ın Turhal Nahiyesi'nde boş arazi olarak bulunan Dazmanederesi isimli yere 15 haneden oluşan 52 Batum göçmeni iskân edilmişti. Bu göçmenlerin iskânlarıyla meydana gelmiş olan köyün Sultaniye olarak isimlendirilmesine karar verilmiş¹⁰² ve gereken muamelenin yapılması hususu Dahiliye Nezareti'ne havale edilmişti. Şura-yı Devlet dahiliye dairesinden bildirildiğine göre, iskân edilen Batum göçmenleri köylerine isim olarak Hamidiye isminin verilmesini arzu etmektedirler. Ancak o civarda Hamidiye isimli başka bir köy bulunduğundan, yeni kurulan köyün isminin Sultaniye olarak belirlenmesi hakkındaki Şura-yı Devlet kararı, 29 Nisan 1895'te Sivas Vilayeti'ne tebliği ve Sicil-i Nüfus İdaresi'ne malumat verilmesi için Dahiliye Nezareti'ne havale edilmiştir. Ayrıca durumun Maliye ve Defter-i

¹⁰⁰ BOA, BEO 480/35969.

¹⁰¹ BOA, DH.MKT 333/38.

¹⁰² BOA, BEO 639/47862.

Hakani nezaretlerine bildirilmesi istenmiştir.¹⁰³

Sonuç

Hem Karadeniz yoluyla gelen hem de karadan Anadolu'ya giriş yapan göçmenlerin sevk yolları üzerinde bulunan Tokat'ta XIX. yüzyıl boyunca iskân faaliyetleri devam etmiştir. Kırım Savaşı'ndan sonra iskânların önemli ölçüde yapılmaya başlandığı Tokat'a yerleşen göçmenlerin çok büyük bir kısmını Kafkas göçmenleri oluşturmaktaydı. Sadece Kafkaslardan değil Rumeli'den gelen göçmenlerin de iskân edildiği şehirde yerleşen göçmenler Çerkesler, Gürcüler, Dağıstanlılar, Tatarlar, Nogaylar, Kabartaylar, Karaçay-Balkarlar, Kumuklar, Çeçenler ve Balkanlar'da yaşayan Türkler gibi millet ve kavimlerden meydana geliyordu. Tokat dahilinde göçmenlerin iskânı yapılan yerler Tokat, Koman, Niksar, Erbaa, ve Turhal gibi merkezler ve buralar dahilindeki küçük yerleşim yerleri veya boş arazilerdir. Diğer taraftan Tokat'ın göçmen sevkindeki coğrafi önemini yanı sıra zengin tarım potansiyeli, iklimi ve ticari potansiyeli açısından göçmenler için çekici yanları da vardı. Bölgede iskân edilmek isteyen göçmenlerin bu istekleri yetkililer tarafından genellikle kabul edilmiştir. XX. yüzyılda da göçmen iskânının yapılmaya devam edildiği Tokat'ta, XIX. yüzyıl boyunca on binlerce göçmen iskân edilmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

Sadâret Mektubî Kalem-i Mühime Evrakı (A.MKT.MHM)

183/29; 184/74; 323/97; 327/15-1; 332/90.

Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrakı (A.MKT.NZD)

314/9; 383/63.

Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.UM)

444/80; 546/86.

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)

480/35969; 639/47862.

Dahiliye Mektubî Kalemi (DH.MKT)

333/38; 1438/75; 1563/2; 1568/12; 1569/67; 1576/88; 1586/16; 1717/7; 1717/110.

İradeler Dahiliye (İ.DH)

1323/8.

Meclisi-i Vâlâ Riyâseti (MVL)

745/32.

¹⁰³ BOA, İ.DH 1323/8.

Şûra-yı Devlet (ŞD)

1782.A/15. (MLK)

İradeler Meclis-i Vala (İ.MVL)

181/5422.

Maliye Nezareti Defterleri (ML)

MSF.d./174438.

Nüfus Defterleri (NFS.d.)

247/1280.

Araştırma Eserler

- Açıkel, Ali; *Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2003, Cilt: 27, No:2.
- Açıkel, Ali- Sağırlı, Abdurrahman; *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler I*, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Tokat 2005.
- Andrews, P. Alford; *Türkiye'de Etnik Gruplar*, Çev. Mustafa Küpüşoğlu, Ant Yay., İstanbul 1992.
- Avagyan, Arsen; *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, Çev. Ludmilla Denisenko, Belge Yay., İstanbul 2004.
- Ayan, Ergin; *Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi*, ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, c. 1, S. 2, Aralık 2010.
- Bayraktar, Hilmi; *Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859-1861)*, Bilig, Bahar 2008, Sayı: 45.
- Behar, Cem; *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1996.
- Berkok, İsmail; *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.
- Beşirli, Mehmet; *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat*, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Tokat 2005.
- Bice, Hayati; *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991.
- Bostan, Hanefi; *Anadolu'da Çepni İskânı*, Türkler, c. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- Cantay, Gönül; *Türk Mimarisinde Kervansaraylar*, Türkler, c. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- Çadırcı, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997.
- Demirel, Muammer; *Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus*

- Savaşı'ndan Sonra*), A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 40, Erzurum 2009.
- Devlet, Nadir; Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917), TTK Yay., Ankara 1999.
- Doğru, Halime; XVII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1995.
- Eren, Ahmet Cevat; Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler, Nurgök Matbaası, İstanbul 1996.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 5. Kitap, Hazl. Yücel Dağlı vd., Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001.
- Faroqhi, Sürriya; Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat, Çev. Emine Sonnur Özcan, Doğu Batı Yay., Ankara 2006.
- Firuzoğlu, Safarov Rafik; *Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Göçler*, Osmanlı, c. 4, YTY, Ankara 1999.
- Gökbilgin, M. Tayyib; *Tokat*, İslam Ansiklopedisi, c.12/1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.
- Gökçe, Cemal; Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, Has-Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1979.
- Habiçoğlu, Bedri; Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları, Nart Yay, İstanbul 1993.
- Halaçoğlu, Yusuf; XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006.
- İnalçık, Halil; Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi, İsam Yay., İstanbul 2011.
- İpek, Nedim; İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Serander Yay., Trabzon 2006.
- Kafalı, Mustafa; *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Türkler, c. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- Karpat, Kemal H.; İslâm'ın Siyasallaşması, Çev. Şiar Yalçın, İBÜ Yay., İstanbul 2009.
- Kocacık, Faruk; *XIX. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 32, Mart 1979.
- Kosok, Pşimaho; Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Savaşı Tarihinden Yapraklar, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1960.
- McCarthy, Justin; Ölüm ve Sürgün, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yay., İstanbul 1998.
- Tekeli, İlhan; Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008.
- Texier, Charles; Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, c. 3, Çev. Ali

- Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Vakfı Yay., Ankara 2002.
- Ünal, Mehmet Ali; *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz-Basra Körfezi Ticareti, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, 13-17 Ekim 1986, Yay. Haz. Mehmet Sağlam vd., Eser Matbaası, Samsun 1988.
- Ürekli, Muzaffer; *Rus Yayılması Karşısında Kırım Hanlığı ve Kafkasya*, Kafkas Araştırmaları I, Acar Yay., İstanbul 1988.
- Yalçinkaya, Alaeddin; *Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Politikası (1853-1856 Kırım Savaşı Sonrası)*, Türk Dış Politikası, (Osmanlı Dönemi), c. I, Ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2008.
- Yavi, Ersal; Tokat (Komana), Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1896.
- Yerasimos, Stefanos; Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 277.

Özet

Tokat ili, Orta Karadeniz Bölümü'nün kara kesiminde yer almakta olup, Orta Anadolu Bölgesi ile Orta Karadeniz Bölümü'nün kıyı kesimini birbirine bağlayan bir konuma sahiptir. Mevzu bahis il, mevcut buluntular ışığında en azından Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren başlayan bir yerleşim sürekliliğine sahne olmuş coğrafi ve tarihi bir mekândır.

Tarihin akışı içerisinde bazı zaman dilimlerinde yıldızı parlayan Tokat'ın tarihi çerçevesi Anadolu'nun önsözünün yazıldığı Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde tarihin spotları altında belirginleşmeye başlasa da Tokat'ın kendisini ve çevresini anlatmaya başlaması için Hititler'in Anadolu'da ilk kez merkezi devlet yapılanmasını kurması gerekecektir.

Hititler Dönemi'nde Orta Anadolu büyük bir değişime uğramıştır. Bu değişim, o zamana kadar bilinmeyen ortak bir yapı gösteren çok sayıda büyük yerleşmenin varlığından anlaşılmaktadır. İşte bu büyük yerleşmelerden bir tanesi kuşkusuz Maşat-Höyük'tür.

Tokat'ın Hititler Dönemi'nde önemli bir bölge olduğunu bize kanıtlayan yerleşme Maşat-Höyüktür. Maşat-Höyük'ten başkente yani Hattuşa'ya yazılan mektup sayesinde Tapigga kenti olduğu anlaşılan bu önemli yerleşme, Hititler Dönemi'nde tahkim edilmiş askeri bir üs olarak karşımıza çıkmaktadır. Tokat'ın Zile İlçesi'nde bulunan sözünü ettiğimiz bu yerleşmenin, Boğazköy tabletlerinde de adı geçmektedir.

Hitit Ülkesi Aşağı ve Yukarı Ülke olmak üzere idari bölgelere ayrılmıştır ve Tapigga bu bölgelerden Yukarı Ülke sınırları içerisinde tampon bir bölgede yer alarak daha kuzeyde bulunan özellikle Kaşkalılar'a ve daha doğuda bulunan Azzi-Hayaşalılar'a karşı başkenti korumakla görevli bir garnizon kentiydi.

Eski Hitit Dönemi'nin sonlarından itibaren Hitit Devleti'nin siyasi varlığını ciddi şekilde tehlikeye sokan ve yıkılışına da etki edecek bir topluluk olarak tarih sahnesinde yer alan Kaşkalılar, Hitit Ülkesi'nin kuzeyindeki bölgelerde yaşayan savaşçı bir halktır. Sözünü ettiğimiz bu savaşçı halkın Hitit Ülkesi'nin merkezine inmesini önlemek için kurulmuş olduğu düşünülebilecek Tapigga kenti askeri üssü, aynı zamanda kendi bölgesinin idari, sosyal, ekonomik ve kültürel bir merkeziydi.

Biz bu bildirimizde, Tokat'ın Hititler Dönemi'ndeki konumunu, gerek Boğazköy metinlerinin gerekse ağırlıklı olarak Maşat-Höyük belgelerinin anlattıklarından yola çıkarak ve ilave olarak arkeolojik malzemeyi de

¹ Öğr. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, murat.tekin@gop.edu.tr

kullanarak bütünlüklü bir tarihi çerçeve içerisinde değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Tokat, Eski Anadolu, Hititler Dönemi, Filoloji, Arkeoloji, Maşat-Höyük/Tapigga, Kaşka.

Giriş

Oldukça engebeli topografik bir yapıya sahip olan Anadolu'da ilk yerleşme yerleri günümüzden 10 000 yıl öncesine kadar uzanmakla birlikte, yarımada üzerinde kent olarak nitelenebilecek ilk yerleşim alanları M.Ö. III. binyılın sonları ile II. binyılın başlarında belirmeye başlar. Örneğin Kayseri yakınlarındaki Kaniş (Kültepe) ve Konya-Karahöyük bu yerleşmelerin en tipik öncüleri arasındadır. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde ise, nüfusun daha büyük yerleşme yerlerinde toplanmasıyla kentsel yapıların sayısı giderek artmaya başlamıştır. Hattuşaş (Boğazköy), Ankuwa (Alişar), Şarişa (Kuşaklı) ve Tapigga (Maşat-Höyük) bahsettiğimiz zaman diliminin en önde gelen kentleri arasında sayılabilir².

M.Ö. 2. binyılda Orta ve Kuzey Anadolu söz konusu olduğunda, akla hemen Hattiler, Hititler ile bu sonuncuların kuzey komşuları ve aynı zamanda can düşmanları olan Kaşkalılar gelir. Anadolu'nun bu bölgesi, bugün olduğu gibi eski çağlarda da, gerek elverişli iklimi ve gerekse tarım ve hayvancılığa uygun arazi ve otlakları, yüksek dağ ve ormanları, çok değerli maden kaynakları ve tarihi yolları ile insanoğlu için elverişli yerleşim olanakları sunmuştur. Bu saydıklarımızla birlikte Kızılırmak, Yeşilirmak, Kelkit ile bunların birçok kolu gibi Anadolu'nun önemli su kaynakları olan çok sayıda ırmağın dolaşarak içinden geçip Karadeniz'e ulaştığı akarsularıyla bahsettiğimiz bu bölge; Güney, Güneydoğu ve Batı Anadolu'dan oldukça farklı bir manzara gösteren müstesna bir yer olma özelliğine sahiptir³.

Günümüze dek ulaşmış bulunan on binlerce çivi yazılı tablet ve Anadolu'nun birçok köşesinde rastladığımız kalıntılar vasıtasıyla M.Ö. 2. binyılda ortaya koydukları yüksek uygarlığı tanıdığımız Hititler, aynı zamanda bu topraklarda ilk kez geniş çaplı bir siyasal birliği de oluşturmuşlardır. M.Ö. 17. yüzyıl ortalarından M.Ö. 12. yüzyıl başlarına kadar Anadolu'nun siyasal yazgısına yön veren Hitit Devleti, bu dönemde tüm Önasya'nın da en dikkati çeken güçlerinden birini teşkil etmiştir. Geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyu varlığını sürdüren bu devlet, ilk kuruluşundan birçok başka devletçikleri, kentleri egemenliğine alarak bir imparatorluk düzeyine yükselmesine ve sonuçta tarih sahnesinden silinmesine dek, ana hatları belirli ancak zaman

² Sevin, 2007: 1. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki, Anadolu tüm tarihi boyunca, coğrafi yapısı ve doğal kaynaklarının sınırlı olması yüzünden, Eski Dünya'nın Babil ve Ninive'si gibi milyonluk kentleri hiç bir zaman bağrında barındıramamıştır. Ünal, 1989: 19.

³ Ünal, 1989: 17.

içinde değişiklikler gösteren siyasi ve kültürel bir gelişim çizgisine sahip olmuştur⁴.

Hititler Dönemi, Anadolu coğrafyasında görülen ilk merkezi siyasi egemenlik dönemi olması açısından Anadolu yerleşim kültürü tarihinin önemli bir kesitini oluşturur⁵.

Hititler Dönemi'nde Orta Anadolu büyük bir değişime uğramıştır. Bu değişim, o zamana kadar bilinmeyen ortak bir yapı gösteren çok sayıda büyük yerleşmenin varlığından anlaşılmaktadır⁶. Dolayısı ile bahsettiğimiz bölgeyle doğrudan bağlantılı alanlarının da bu büyük değişim hareketinden nasibini aldığını söyleyebiliriz⁷.

İşte bu büyük yerleşmelerden birisi de, Tokat ve çevresinin Hitit Dönemi'ndeki durumunu şimdilik en iyi şekilde yansıtan Maşat-Höyük'tür. Bahsettiğimiz bu yerleşmenin özelliklerine geçmeden önce bulunduğu bölgenin doğal çevre özelliklerine değinmenin faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

1. Fiziki Coğrafya

Bilindiği üzere, Orta Karadeniz Bölümü'nün iç kesimlerinde, yani kara kesiminde yer alan Tokat ili; kuzeyde Samsun, kuzeydoğuda Ordu, Güney ve Güneydoğuda Sivas, Güneybatıda Yozgat ve batıda ise Amasya illeriyle kuşatılmıştır.

Orta Karadeniz Bölümü sahip olduğu fiziksel ve iklimsel farklılıklar nedeniyle coğrafyacılar tarafından Kıyı (Canik Dağları Yöresi) ve Kara (Orta Karadeniz Ardı Yöresi) kesimi olarak iki kuşağa ayrılmıştır⁸.

Orta Karadeniz Bölümü'nde dağlar, kuzeyden güneye üç önemli sıra halinde uzanmışlardır. Kuzeyde ilk sırayı Canik Dağları oluşturmaktadır. Yükseltisi çok fazla olmayan bu dağ sırasının Tokat İli'nde en yüksek noktasını 2181 metreyle Erdembaba tepesi oluşturmaktadır. İkinci dağ sırasını oluşturan

⁴ Yiğit, 2004: 220.

⁵ Özcan, Karauğuz 2010: 579.

⁶ Schachner, 2010: 661. Aslında Anadolu'nun siyasi, kültürel, etnik ve ekonomik yapısının değişimi çok daha önceden başlamıştı. Şöyle ki; bakır, kalay, altın ve gümüş gibi çok çeşitli madenlerin kullanılmasının yanı sıra, mimari kalıntıları ile de zenginliğini tanımlayabildiğimiz Erken Tunç Çağı Anadolu'su M.Ö. II. bine girilirken büyük değişiklikler yaşamaktaydı. Bunlardan ilki Hint- Avrupalı kavimlerin akın akın bu toprakları istila edip siyasi ve etnik tabloyu değiştirmesidir. İkincisi, ETÇ III'ten itibaren Anadolu'nun önce protohistorik, ardından tarihi devirlere girmesi yani maddi belgelerin yanı sıra, yazılı belgelerin de ortaya çıkmasıdır. Kıymet 2004: 1. Burada ifade edilen durum, bahsedilen değişimin kökeni olarak değerlendirilebilir.

⁷ Çünkü Hattuşa'dan yola çıkarak Kızılırmak yayı içinde bulunan Hitit çekirdek bölgesine göz atılacak olursa, bu gelişimin başkentle sınırlı kalmadığı, arkeolojik olarak araştırılan hemen her kentte şu veya bu şekilde kanıtlanabilir olduğu görülür. Schachner, 2010: 667.

⁸ Dönmez, 2001: 873.

yükseltiler Kelkit ile Yeşilirmak havzalarını ayıran su bölümü çizgisini oluşturan dağlardır. Tokat şehri bu ikinci dağ sırasının güneyinde, Yeşilirmak nehri ve bu nehre güneyden karışan Behzat Deresi'nin vadisi boyunca kurulmuştur. İlin üçüncü dağ sırasını, Yeşilirmak Vadisi'nin güneyindeki yükseltiler oluşturmaktadır. Akdağ (1900 m), Çamlıbel (1930 m), Dumanlı (2374), Şehnekayası (2385 m) dorukları aynı zamanda ilin en önemli yükseltilerini meydana getirmektedir⁹.

Orta Karadeniz Bölümü'nün iç kuşağında yer alan Tokat İli, coğrafi konum itibarıyla Karadeniz ile Orta Anadolu arasında bulunduğu için iklimi de bahsettiğimiz her iki coğrafi bölgenin özelliklerini taşır. Dolayısı ile bildirimizin konusunun geçtiği coğrafi alanda hem Karadeniz, hem de Orta Anadolu iklimi özelliği görülür ve Karadeniz iklimi ile Orta Anadolu iklimi arasında bir geçiş iklimi özelliği taşır¹⁰.

Tokat İli'nin başlıca akarsuları Yeşilirmak (Tozanlı çayı), Kelkit çayı, Çekerek çayı ve şehir merkezinden geçerek Yeşilirmak'a dökülen Behzat Deresi'dir. İl sınırları içerisinde çoğunlukla doğu-batı doğrultusunda akan Kelkit, Yeşilirmak ve Çekerek çayı vadileri birbirlerinden sıradağlarla ayrılmışlardır¹¹.

Şimdi de Tokat İli'nin de dahil olduğu Orta Karadeniz Bölümü'nde gerçekleştirilen araştırmaların geçmişi ve bugünkü durumu üzerinde durmak istiyoruz.

2. Tokat ve Çevresinde Gerçekleştirilen Araştırmaların Geçmişi ve Bugünkü Durumu

Tokat, 1613'den günümüze kadar pek çok seyyah-araştırmacı, coğrafyacı, arkeolog, epigraf, sanat tarihçisi ve tarihçi tarafından araştırılmıştır. Özellikle 1890'dan hemen sonra D.G Hogart, J.A.R. Munro yollar; 1899'dan itibaren J.G.C Anderson, F. ve E. Cumont ile H. Gregoire antik yerleşmeler, yazıtlar (*Studia Pontica* II, Bruxelles 1906) üzerinde çalışmışlardır. J.L. Myres'in 1903 yılında Bolos Höyük (bugün Aktepe) keramiklerini yayımlamasından sonraki yıllarda Amerikan Doğu Cemiyeti adına H.H. von der Osten'in bölgede, özellikle M.Ö. II. binyılı yerleşmelerini araştırdığı bilinmektedir¹².

1920'lerde yaptığı yüzey araştırmalarında yörenin M.Ö. II. Binyıl yerleşmelerini ilk kez gündeme getiren von der Osten aynı zamanda yeni höyüklerde tespit etmiştir¹³.

Devam eden süreçte, İ.K. Kökten'in 1944 yılında sonuçlarını

⁹ Ünal, 2004: 9 vd.

¹⁰ Gürsoy, 1950: 128; Ünal, 2004: 13.

¹¹ Ünal, 2004: 27.

¹² Özsait, 1999: 90; Özsait, 2000:335.

¹³ Kıymet, 2004: 20.

yayımladığı, “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarihöncesi Araştırmalar” adlı yüzey araştırması çalışmasında Tokat’ın İlçelerinden Niksar ve Erbaa civarına gelip sözkonusu yerlerdeki höyükler ve yüzey buluntuları ile ilgili kısa açıklamaları bölgenin geçmişine ışık tutan çalışmalar arasındadır¹⁴.

1943 yılında Zile-Maşat-Höyük’te bir tesadüf sonucu bulunan bir Hitit tablet parçası¹⁵ ile dikkatleri üzerine çeken bu yerleşmede, 1945 yılında E. Akurgal başkanlığında sadece bir dönem kazı çalışması gerçekleştirilmiştir¹⁶. Epey bir süre ara verilen kazı çalışmalarına 1973 yılında T. Özgüç başkanlığındaki bir ekip tarafından başlanmış¹⁷ ve bu çalışmalar devam ettirilirken Maşat-Höyük çevresinde aynı zamanda yüzey araştırmaları yapılarak alan çalışması gerçekleştirilmiştir¹⁸. Bahsettiğimiz yerdeki kazı çalışmaları ise, yine Özgüç ve ekibi tarafından 1984 yılına kadar sürdürülmüştür¹⁹. Maşat-Höyükte gerçekleştirilen bu kazı çalışmaları neticesinde, sözkonusu bu yerleşmenin, Geç Kalkolitik Çağ’dan başlayarak Frig Dönemi de dahil olmak üzere Demir Çağı’na kadar uzanan kültürel bir sürekliliği neredeyse kesintisiz bir şekilde yansıtan bir yerleşme olduğu ve en parlak evresini ise Hitit Dönemi’nde yaşadığı anlaşılmıştır.

R. Temizer başkanlığındaki bir ekip tarafından 1952 yılında Tokat’ın Artova İlçesi’ne bağlı Ayazmayeni köyünün 3 km. güneyinde bulunan Kayapınar Höyük’te gerçekleştirilen kazı çalışmaları²⁰ neticesinde sözkonusu yerleşmede Geç Kalkolitik’ten Demir Çağı’na kadar uzanan bir yerleşim dokusu saptanmıştır. Bununla birlikte Ş. Dönmez’in de ifade ettiği üzere, Orta Tunç Çağı yerleşmesinin Maşat-Höyük’teki kadar önemli olmadığı anlaşılmıştır²¹.

1954 yılında, madeni eser buluntularının zenginliğiyle dikkatleri üzerine çeken Tokat’ın Erbaa İlçesi’nde bulunan Horoztepe mevkiinde 1956 yılında T. Özgüç ve M. Akok tarafından gerçekleştirilen inceleme çalışmalarını²² yine aynı ekip tarafından yürütülen 1957 yılındaki kısa süreli kazı çalışması takip etmiştir²³. Burada açıklanması gereken husus, aslında Horoztepe höyüğünün yakınındaki günümüz Dere Mahallesi yerleşimi ve mezarlık alanında, Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağları içinde barındıran düz

¹⁴ Kökten, 1944: 679 vd.; Özsait, 1999: 90; Dönmez, 2000: 330.

¹⁵ Güterbock, 1943: 389.

¹⁶ Akurgal, 1946: 220-222.

¹⁷ Özgüç 1978: 1.

¹⁸ Özgüç 1982: 69-71.

¹⁹ Girginer, 2008: 31; Dönmez, 2001: 874; Özsait, 1999: 90; Özsait, 2000: 336.

²⁰ Temizer 1954: 317 – 330; Özsait, 1999: 90; Dönmez, 2000: 330.

²¹ Dönmez, 2001:875; Özsait, 2000: 336.

²² Özgüç, Akok, 1957: 201-209.

²³ Özgüç, 1958: 27. Ayrıca bkz. T. Özgüç – M. Akok, Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı İskan Yeri, Ankara, 1958; T. Özgüç, “Yeni Horoztepe Eserleri”, *Anatolia VIII*, 1964, s. 19-25; Özsait, 2000: 336.

bir iskan yeri olduğu ve bu iskan yerinin dışında ama hemen bitişiğinde ise, Erken Tunç Çağı'nın son evresine ait bir mezarlık alanının bulunduğu. Dolayısı ile kazısı gerçekleştirilen alan Horoztepe değil, Horoztepe yakınındaki düz bir iskan yeri ve hemen onun bitişiğindeki mezarlık alanıdır.

Yalnız şunu da belirtmek gerekir ki; Horoztepe'de kazı çalışmaları gerçekleştirilmemiş olsa da höyük üzerinden toplanan Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen çok sayıda çanak çömlek parçalarından hareketle bu yerleşmenin M.Ö. 2. binyılda da önemini koruduğu anlaşılmıştır²⁴.

1991 yılında, A. Özçağlar, yerleşme tarihini coğrafi bir bakışla ele alan arazi çalışmalarını, "Kazova ve Yakın Çevresinde Eski Yerleşmeler" başlığı altında yayımlayarak bahsedilen bölgede bulunan eski yerleşmeleri morfolojik özellikleriyle birlikte ele alarak ve yerlerini harita üzerinde işaretleyerek bölgenin geçmiş tarihine farklı bir bakış açısıyla katkıda bulunmuştur²⁵. 1997 ile 1998 yıllarında ise, Dönmez tarafından hazırlamakta olduğu doktora tezi ile ilgili olarak Tokat İli Erbaa ve Turhal ilçelerinde yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir²⁶.

Tokat ve çevresinde en kapsamlı yüzey araştırmaları Özsait ve ekibi tarafından yapılmıştır. 1986'da Amasya ve Samsun'da başladığı yüzey araştırmalarını; 1988, 1990-1993 ve özellikle 1997 yılında Tokat'ta devam ettiren Özsait²⁷, daha sonraki yıllarda çalışmalarının bir kısmını yine aynı ilde 2008 yılına kadar sürdürmüştür²⁸. Geçekleştirilen bu çalışmalar neticesinde çok sayıda yerleşim yeri tespit edilmiş olup, bu yerleşimlerden toplanan buluntular ışığında Tokat'ın Orta Kalkolitik'ten (M.Ö. 5000/4750-4000) itibaren²⁹, Geç Antik Çağ sonuna kadar uzanan geniş bir zaman diliminde çeşitli türde yerleşime sahne olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bahsedilen bu uzun zaman dilimi içerisinde yerleşim dokusunun yoğunluğunda farklılıklar olduğu da aynı zamanda anlaşılmıştır. Çünkü Kalkolitik'te oldukça az, Erken Tunç Çağı'nın (M.Ö. 3300-1900) başları ve özellikle ortalarında (ET II), yoğun olarak yerleşildiğinin gözlemlendiği ve M.Ö. II. bin yılın ilk yarısında Orta Tunç Çağı, yani Asur Ticaret Kolonileri Dönemi ve Eski Hitit Çağ'ında, İlk Tunç Çağı'nda görülen yoğunluğun olmadığı saptamasında bulunulduğu ifade edilmiştir. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde ise (Geç Tunç Çağı), yerleşme sayısında çok büyük bir azalmanın olduğunun gözlemlendiği belirtilip, bu durumun

²⁴ Dönmez 2008: 419.

²⁵ Özçağlar, 1991: 61-72; Özsait, 1999: 90.

²⁶ Dönmez, 1999: 513-523; Dönmez, 2000a: 229-244; Dönmez, 2000b: 330.

²⁷ Özsait, 1999: 90.

²⁸ Sözkonusu çalışmalar için bkz: Özsait, 2000: 73-88; Özsait, 2007: 451-462; Özsait/Özsait, 2010: 195-213. Ayrıca Tokat İli'ndeki araştırmalar için bkz. Dönmez 2008: 419, dipnot: 22.

²⁹ Özsait/Özsait, 2010: 196. Yalnız şunu belirtmek gerekir ki yayının içeriğinde Orta Kalkolitik Çağ'a değil Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen yerleşmelere değinildiği için Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren en erken yerleşimlerin ortaya çıktığı söylenebilir.

belki Kaşka istilası ile bağlantılı olabileceğine dair açıklamalar getirilmiştir. Yerleşme örüntüsündeki azalmanın devam eden tarihi süreçte, yani İlk Demir Çağı'nda da sürdüğü, Orta Demir Çağı'nda ise yeniden yerleşme sayısında belirli bir artışın görüldüğü ve sözkonusu bu artışın, Hellenistik ve Roma Çağı'nda daha da fazlalaştığı üzerinde durulmuştur³⁰.

Yukarıda bahsettiğimiz kazı ve yüzey çalışmalarına ilave olarak, D. Burcu Erciyas ve ekibi tarafından kazı ve yüzey araştırmaları Tokat ve çevresinde günümüzde de devam ettirilmektedir. Sözü edilen ekip "Komana Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması Projesi" kapsamında 2005, 2006, 2007 yıllarında gerçekleştirdiği çalışmalarını³¹ 2008 yılında Arkeolojik Araştırma Projesi şeklinde devam ettirmiştir. Gerçi, bahsettiğimiz çalışmalar kronolojik bir silsilede ele alınarak ağırlıklı olarak Hellenistik ve Roma Dönemlerini esas alınarak yürütülmüş olsa da son olarak bahsedilen yıla ait olan çalışma sonuçlarında M.Ö. II. bin yıla tarihlenebilecek bir yerleşimin varlığından da söz edilmektedir³².

3. Tokat ve Çevresinin Arkeolojisi

3.1. Başlangıcından M.Ö. II. Bine Kadar Yerleşmeler:

Tokat ve çevresinde Paleolitik Çağ'a tarihlenen herhangi yerleşime rastlanmamıştır. Yine aynı bölgede Akeramik, Erken ve Geç Neolitik Çağlar'a (M.Ö. 8000-5500) ait yerleşmeler ve buluntular da bugüne kadar yapılan kazı ve yüzey araştırmalarında bulunamamıştır³³.

Kalkolitik Çağ'ın erken evresi olan Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilebilen yerleşme ve buluntulara ise, bildiri konumuza temel teşkil eden coğrafyada rastlanmamış olsa da çevre bölgeden bu dönemle ilgili buluntu olduğu, üzerinde görüş birliğine varılamamış olsa da yayınlara girmiştir³⁴.

Geç Kalkolitik Çağ, Tokat'ta kazısı yapılmış merkezlerde en erken dönem olarak Maşat-Höyük³⁵, Kayapınar³⁶ ve Horoztepe³⁷ yerleşmelerinin en alt tabakalarında saptanmıştır. Sözkonusu bu kazılarla belirlenmiş olan en erken

³⁰ Özsait, 2000. 340. Orta Karadeniz Bölümü yerleşim kültürünün genel bir değerlendirmesi için, bkz. Dönmez, 2000b: 332 vd.

³¹ Erciyas, 2007: 155-166; Erciyas, Sökmen, Kalaycı, 2008: 197-212; Erciyas, Sökmen, 2009: 289-306.

³² Erciyas, Sökmen, 2010: 357.

³³ Dönmez, 2000b: 332.

³⁴ Özsait, Amasya-Suluova ilçesinde yer alan Aşıtepe (Özsait, 1989: 290), Taşova ilçesi Akyazı Tepesi'nde (Özsait, Koçak 1996: 277) Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilebilecek keramik buluntusundan bahsederken, Dönmez de yine Özsait'e atıfta bulunarak Amasya-Gümüşhacıköy ilçesinde yer alan Çaltepe'de (Dönmez, 2000b: 332) Erken Kalkolitik Çağ keramiğinin bulunduğu iddia edildiğini ifade eder.

³⁵ Akurgal, 1946: 220.

³⁶ Temizer, 1954: 318.

³⁷ Özgüç, 1958: 27.

sürekli yerleşmelerin Geç Kalkolitik Çağ'da başlamış olduğu gerçeğinin yüzey araştırmalarıyla ile de desteklendiğini belirten Dönmez'in, Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki yerleşim ve kültür sürekliliğinin başlangıcının Geç Kalkolitik Çağ olduğu³⁸ ifadesini biz de Tokat ve çevresi için aynen kullanabiliriz.

Yerleşim ve kültür sürekliliğini en iyi kanıtlayabilecek buluntulardan olan çanak-çömlek geleneğinin, Maşat-Höyük'ün yukarıda bahsettiğimiz çağına tarihlenen zaman diliminde Orta ve Kuzey Anadolu'daki çağdaşından farklı olmadığı ifade edilmektedir³⁹. Bu durum da, Tokat ve çevresinin izole bir kültür çevresi içerisinde bulunmadığını ve en erken dönemlerden itibaren yakın çevresiyle irtibatlı bir yapı içerisinde bulunduğunu kanıtlar diye düşünmekteyiz.

Geç Kalkolitik Çağ kültür sürecini takip eden, Erken Tunç Çağı (M.Ö. 3500-2000) boyunca, yerleşme sayısının artarak devam ettiği⁴⁰ bahsedilen çağın başları ve özellikle ortalarında (ET2) bölgeye yoğun olarak yerleşildiğinin gözlemlendiği⁴¹ ifade edilmektedir.

Erken Tunç Çağı'na ait kültürel izlere, Orta Anadolu Tunç Çağı'nın yerel özelliğe sahip bir benzerini temsil eden Maşat-Höyük'te rastlanmıştır⁴². Yine çalışma alanımızda bulunup kazısı gerçekleştirilen Kayapınar yerleşmesinin kültür tabakaları arasında da sözkonusu çağa ait buluntulara rastlanmıştır⁴³.

Erken Tunç Çağı'nı hem iskan alanı hem de zengin mezarlık hediye buluntularıyla güçlü bir şekilde temsil eden diğer bir kazı alanı Horoztepe'ye yakın bir konumda bulunan Dere Mahallesi yerleşimi ve mezarlığıdır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere iskan alanında Erken Tunç Çağı'na tarihlenen kültür tabakaları, mezarlık alanında ise bu çağın son evresine ait zengin madeni buluntularına rastlanılmıştır.

Horoztepe mevkiinde bulunan mezarlık alanında Alacahöyük mezarlarına benzer mezarlarla karşılaştığı ve bu mezarlıkta ortaya çıkarılan madeni eserlerin maden işçiliğinin gelişmiş örneklerini temsil ettikleri ifade edilmektedir. Bu görüşten yola çıkılarak da Tokat-Amasya çevresinin maden endüstrisi açısından önemli bir konumda olduğu belirtilip, ürettiklerini de güneyde yer alan Alacahöyük gibi yerlerin eski sakinlerine pazarlamış olabileceğiyle ilgili yorumlar getirilmektedir⁴⁴.

3.2. M. Ö. 2. Binyıl Yerleşmeleri

M.Ö. II. bin yılın ilk yarısında Orta Tunç çağı, yani Asur Koloni Çağı

³⁸ Dönmez, 2000b: 332.

³⁹ Akurgal, 1946: 220.

⁴⁰ Dönmez, 2000b: 332 vd.

⁴¹ Özsait, 2000: 340.

⁴² Akurgal, 1946: 220 vd. Maşat-Höyük'ün Erken Tunç Çağı Uygarlığı Hitit Dönemi'nde olduğu gibi, höyüğün her tarafına yayılmıştır. Emre, 1979: 2.

⁴³ Temizer, 1954: 318.

⁴⁴ Özgüç, 1958: 27.

ve Eski Hitit Çağı'nda, Erken Tunç Çağı'nda görülen yoğunluğun olmadığı saptamasında bulunulmuştur. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde de (Son Tunç Çağı), yerleşme sayısında çok büyük bir azalmanın olduğunun gözlemlendiği ve bu durumun nedeninin Kaşka İstilasası olabileceği ifade edilmiştir⁴⁵.

Dönmez de, Erken Tunç Çağı'nı izleyen Orta Tunç Çağı'nın Assur Ticaret Kolonileri ile çağdaş olan erken evreleri (M.Ö. 2000-1750) ile ilgili yerleşmelerinin, Orta Karadeniz Bölgesi'nin hem kıyı hem de kara kesiminde yer aldığını belirtir. Eski Hitit Çağı ile çağdaş olan geç evrelerini (M.Ö. 1750-1450) kapsayan yerleşmelerin ise yalnızca Kara Kesiminde konumlanmış olmasını, Orta Tunç Çağı'nın geç evrelerinden itibaren bölgenin kıyı kesiminin önemli bir güç tarafından yerleşimlerden arındırıldığının bir göstergesi olarak yorumlar. Ortaya koymuş olduğu bu düşünceyi daha da açıklayıcı mahiyette Dönmez, Kaşkalılarla ilişkili olan bu durumun, büyük olasılıkla Kaşkalıların egemenlik bölgesinin sınırlarını da ortaya koyabileceğine işaret eder ve Hititlerle büyük bir mücadele içinde olan Kaşkalılar'a karşı Hititler'in Orta Karadeniz Bölgesi'nin kara kesimini bir tampon bölge olarak kullanmış olduğunun Vezirköprü Oymaağaç Höyük, Merzifon Onhoroztepe Tepe ve Alacapınar Tepe ile Amasya Oluzhöyük ve Doğantepe gibi önemli yerleşmelerden anlaşıldığını ifade eder. Söz konusu bu yerleşmelerin Hitit İmparatorluk Çağı'nda da yerleşim görmüş olduğunu göz önünde bulundurarak, aynı politikanın Son Tunç Çağı'nda da (M.Ö. 1450-1200) sürdürülmüş olduğu sonucunu çıkarır⁴⁶. Dolayısı ile Dönmez de, Özsait'in ortaya koymuş olduğu tabloyu araştırmalarıyla ilgili elde ettiği neticelerle destekler ve bize arkeolojik verilerden hareketle M.Ö. II. bin yıl Tokat ve çevresinin tarihinin genel bir portresini sunar diye düşünmekteyiz.

Bizim bildirimize konu olan coğrafi alandan, bu döneme dair bilgiler veren kazısı gerçekleştirilmiş ve ulaşılan neticeleri çeşitli yayınlarda neşredilmiş yerleşmeler daha erken dönemlerde de bize kılavuzluk yapan Horoztepe, Kayapınar ve özellikle Maşat-Höyük'tür.

Tokat İlinde Kelkit Vadisi'ndeki en önemli yerleşme olan Horoztepe⁴⁷, 1944 yılında Kökten tarafından tespit edilmiş ve Hitit Dönemi'ne tarihlenen yüzey buluntularının adı geçen höyükten toplandığı aynı bilim adamı tarafından rapor edilmiştir⁴⁸. Bahsettiğimiz dönemle ilgili olarak, Özgüç de Erken Tunç Çağı Mezarlığı'nın 400 m. kuzeybatısında yer alan Horoztepe Höyüğü'nün yüzeyinden Hitit çanak-çömlek parçaları topladığını ifade ettikten sonra daha aşağı satırlarda bu buluntuların Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendiğini bildirmektedir⁴⁹.

⁴⁵ Özsait, 2000: 340.

⁴⁶ Dönmez, 2000b: 333.

⁴⁷ Dönmez, 2008: 418.

⁴⁸ Kökten, 1944: 679.

⁴⁹ Özgüç, 1958: 23; Dönmez, 2008:419.

Diğer bir önemli M.Ö. II. bin yıl yerleşmesi olan Kayapınar Höyük'ten de Orta Hitit ve Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait olan çanak-çömleğin toplandığı ifade edilmektedir⁵⁰. Bununla birlikte bahsettiğimiz höyükteki Orta Tunç Çağı yerleşmesinin Maşat-Höyük'teki kadar önemli olmadığı sonucuna varılmıştır⁵¹.

Tokat ve çevresinin M.Ö. II. bin yılına ışık tutan en önemli yerleşme ise kuşkusuz Maşat-Höyük'tür. Maşat-Höyük, bahsettiğimiz zaman dilimini sadece arkeolojik olarak en parlak şekilde yansıtmak kalmaz aynı zamanda çivi yazılı metinleriyle de bu dönemi filolojik olarak açıklar. Dolayısı ile M.Ö. II. Bin yıl Tokat ve çevresi Maşat-Höyük gibi önemli bir merkezden tutulan ışık sayesinde aydınlanmaya başlar. Yerel bir merkezden tutulan bu ışık merkezden çevreye yayılan çok daha güçlü bir ışıkla yani Boğazköy arşivleriyle desteklenince Hitit Dünyası'nın karanlıkta kalmış bazı noktaları açığa çıkmaya başlar. İşte bu şekilde bildiri konumuzun coğrafyasında yer alan yerleşmeler üzerindeki bilinmezlik örtüsü, metinlerin anlattığı ve anlaşıldığı kadarıyla aralanır ve böylece M.Ö. II. bin yıl Hitit Dünyası'ndaki Tokat ve çevresinin konumunun siyasi, kültürel ve ekonomik olarak yansımalarını izleyebileceğimiz bir tarih sahnesi ortaya çıkar.

4. Hitit Dönemi Tokat ve Çevresinin Tarihi Coğrafyasına Işık Tutan Kaynaklar

4.1. Arkeolojik Kaynaklar

4.1.1. Maşat-Höyük Kazıları

Maşat-Höyük'te gerçekleştirilen kazılar neticesinde daha önce de ifade ettiğimiz üzere, M.Ö. II. bin yıl öncesine ve sonrasına tarihlenen yapı katları saptanmış olmakla birlikte biz konumuz gereğince Maşat-Höyük'teki M.Ö. II. bin yıl ve özellikle Hitit Çağı'na tarihlenen tabakalar üzerinde durmak istiyoruz.

Yerli halkın Höyük Tepe dediği Maşat-Höyük, Zile'nin, kuş uçuşu 20 km. güneyinde Ankara'nın 312 km. kuzeydoğusunda ve bugün de aynı adı taşıyan Maşat Ovası'nın ortasındaki modern Maşat köyünün (bugün Yalinyazı) 1500 m. batısındadır⁵². Boğazköy (Hattuşa)'ün 116 km. kuzeydoğusunda yer alan Maşat-Höyük'ün, Tapigga adlı bir Hitit kenti olduğu anlaşılmıştır⁵³. Bahsettiğimiz bu iki büyük Hitit merkezi arasında iki ana bağlantı rotası vardır. Bunlardan ilki; Alacahöyük, Eski Yapar, Kale Höyük (Aydıncık yakınında), Kazankaya ve Eğridir Höyük gibi bazı diğer önemli Hitit yerleşmeleriyle de bağlantı sağlayan, Boğazköy-Alaca-Çekerek-Maşat-Höyük rotasıyken diğeri, Karapınar yoluyla Zile'ye ulaşan, Boğazköy-Köhne (Sorgun)-Çekerek-Maşat-

⁵⁰ Temizer, 1954: 323.

⁵¹ Dönmez, 2001: 875.

⁵² Özgüç, 1978: 1.

⁵³ Alp, 1977: 637-647; Alp, 1978: 195; Bryce, 2003: 31-32; Sevinç, 2008: 21 vd.

Höyük rotasıdır. Sözkonusu bu rotalar yüzyıllar boyunca önemini korumuştur⁵⁴.

Maşat-Höyük, Kaşkalılar'ın işgal ettiği Karadeniz Bölgesi ile asıl Hitit arazisi arasındaki sınır alanındadır. Maşat-Höyük, Boğazköy'e bağlı, onun yönetiminde ve Kaşka ülkesini sınırlayan alanda en güçlü ve en güvenilir Hitit merkezlerinden biriydi. Maşat-Höyük, Hattuşa'da oturan Büyük kralın temsilcisi olan bir Hitit beyinin merkezi ve uzun ömürlü bir yerleşim yeri olarak seçilmiştir. Yerleşim yeri olarak buranın neden seçildiğinin cevabını, stratejik konumunu ile birlikte ovanın verimli, su ve ağaç kaynakları açısından da son derece zengin olmasında arayabiliriz. Maşat-Höyük, kuzeyden güneye ve batıdan (Boğazköy'e) doğuya, çok önemli Hitit şehirlerinin bulunduğu Artova ve Zile bölgesine giden yolların üstünde bulunan büyük bir merkezdir⁵⁵.

Maşat-Höyük, Hitit Çağı'nı V yapı katıyla temsil ederek M.Ö. II. bin yıl Tokat ve çevresinin görünümüne ışık tutan çok önemli bir yerleşmedir.

Biz burada, yukarıdan aşağıya doğru numara verilerek sıralanan Maşat-Höyük yerleşim katlarını kronolojik olarak ortaya çıkışlarına göre ele almak istiyoruz.

Karum'da Ib katı ile çağdaş olan V. yapı katı Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin sonlarına tarihlenmektedir. Bu dönemdeki yerleşmenin bütün aşağı şehre yayıldığı ve çağdaşlarında olduğu gibi, zamanının büyük şehirleri arasında yerini aldığı görülmektedir. V. yapı katı Kaniş ve Acemhöyük yangınlarına benzeyen şiddetli bir yangınla son bulmuştur⁵⁶.

Eski Hitit Çağı'nı IV. Hitit yapı katı temsil eder. Tapigga bu evrede de büyük bir şehirdir. Mühürlerin üslubu, seramiğin teknik ve şekilleri Eski Hitit Çağı için karakteristiktir⁵⁷.

Hitit Çağı'nın 13. , 14. ve 15. yüzyıllarına ait dönemini ikişer safhalı I-III. yapı katları temsil etmektedir⁵⁸.

Maşat-Höyük tarihinin en önemli safhası, Hitit Çağı'nın III. Yapı katı ile temsil edilen şehir zamanıdır. Sözkonusu bu evrede sitadelde yer alan ve iki katlı olduğu anlaşılan bir saray yapısı ortaya çıkartılmıştır⁵⁹. 1.5 m. kalınlığında taş temelli kerpiç duvarlı, iki ya da üç katlı olan bu saray Hititler'e özgü revaklı bir orta avlu ve çevresindeki çok sayıda odadan oluşuyordu. 1973-1983 yılları arasında Tahsin Özgüç tarafından yapılan kazılarda yalnızca alttaki depo odaları

⁵⁴ Özgüç, 1980: 305.

⁵⁵ Özgüç, 1978: 2 vd.

⁵⁶ Özgüç, 1981: 373 vd.

⁵⁷ Girginer, 2008: 33.

⁵⁸ Özgüç, 1981: 371-374.

⁵⁹ Özgüç, 1978: 3. Yine bu evrede M.Ö. 15. yüzyılın sonlarına tarihlenen, yani sarayla çağdaş ve iki katlı olması gereken çok odalı kalın taş temelli büyük bina, sitadeldeki parlak Tapigga Dönemi'nin aşağı şehirde de aynı şekilde sürdürüldüğünü kanıtlamaktadır. Özgüç, 1981: 372.

saptanmıştır⁶⁰.

Maşat-Höyük III. Hitit yapı katında tespit edilen saray yapısında yer alan odalardan 8 ve 9 numaraları verilen ikisinde çok sayıda çivi yazılı tablet bulunmuştur. Söz konusu bu odalardan 8 nolu odada 20 tablet ve birçok da bulleye, 9 nolu odada ise büyük bir kısmı parçalanmış halde 80 tablete rastlanmıştır. Bahsi geçen odalarda yapılan gözleme göre, söz konusu tabletlerin ahşap rafların üzerine yerleştirildikleri fakat yangın sırasında üst kattan bodrum kata düştüğü anlaşılmıştır. Çivi yazılı belgeleri ile bu iki oda, Boğazköy'dekilerin dışında, ilk defa keşfedilmiş olan bir Hitit arşivini temsil etmektedir⁶¹.

Maşat-Höyük sarayı, beyin ikametgâhını ve Hitit ülkesine bağlı bu bölgenin ekonomik, siyasal yaşamının ve yönetiminin merkezini temsil etmektedir⁶². Bir Hitit garnizon kentinin özellikleri Maşat-Höyük akropolisinin III. Hitit katında tüm güzellikleri ile karşımızda durmaktadır⁶³.

Belgelerden edinilen bilgilere göre, üçüncü kat sarayı yaklaşık olarak M.Ö. 1400 yıllarına tarihlendirilebilir. Bu kronoloji aynı zamanda sarayda bulunan tabletlerin “Orta Hitit” yazısı üslubunda olmalarıyla da uyum gösterir. Hattuşa’da oturan Büyük Kralın temsilcisi olan Bey’in, Hitit Ülkesi ile Kaşka Bölgesi arasındaki sınır alanında bulunan Maşat-Höyük’teki merkezi durumunda olan saray kompleksi ve dolayısı ile bu sarayın arşivi M.Ö. 1400 yıllarında Kaşkalılar tarafından saldırıya uğramış ve yakılıp yıkılmıştır. Belki de bu önemli Hitit şehrinin bir süreliğine de olsa Kaşkalıların eline geçmiş olabileceğini bile düşünebiliriz⁶⁴. Yine bu evreye ait, iki tablet üzerindeki iki damga mühür baskısında II. Tudhaliya’nın ve karısının isimleri olduğu için tabletler⁶⁵ ve saray bu kralla (M.Ö. 1410-1380) çağdaştır. Boğazköy’de bulunan yazılı belgelerden bilindiği üzere, Kaşkalılar II. Tudhaliya zamanında Boğazköy-Hattuşa’yı işgal edip yağmalamışlardır⁶⁶. Tüm bu söylediklerimizi göz önünde bulundurduğumuzda M.Ö. 1400 yıllarında Hitit Dünyasının üstüne

⁶⁰ Sevin, 2003: 164.

⁶¹ Özgüç, 1978: 7 vd. Kazılar gerçekleştirilmeden tesadüf sonucu bulunan ve Güterbock tarafından yayımlanan Maşat tabletinin de Maşat-Höyük III. Hitit katında bulunmuş olan tabletlerle çağdaş olması güçlü bir olasılıktır. Alp, 1978: 177. Dolayısı ile önceden ele geçen bu tablet, kazılarla ortaya çıkartılan ve çoğunlukla mektup türünde olan tabletlerin de habercisi durumundadır.

⁶² Özgüç, 1978: 11.

⁶³ Alp, 1978: 175.

⁶⁴ Özgüç, 1978: 12.

⁶⁵ Özgüç, 1978: 13. Tudhaliya’nın hangi Tudhaliya olduğuyla ilgili değerlendirmelerinde Alp, I. Şuppiluliuma’nın babası olan Tudhaliya’nın tabletlerde yer alan mühür baskısının sahibi olabileceğiyle ilgili öneriler (Alp, 1978: 192-195) de bulunduktan sonra daha sonraki yayınlarda konuya daha da açıklık getirerek söz konusu kralın III. Tudhaliya olduğunu ifade eder. Alp, 2002: 157.

⁶⁶ Özgüç, 1980: 308.

karabasan gibi çöken Kaşkallılar'ın önce Maşat-Höyük olmak üzere Hitit başkentini de hazin bir sona maruz bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu durum, arkeolojik maddi kültür öğelerini adeta bir altyazısı gibi açıklayan tabletlerle tarihin karanlıkta kalmış sayfalarından günümüze yansımaktadır.

Maşat-Höyük'ün II. Hitit yapı katı, yangınla tahrip edilmiş III. katın üzerine kurulmuştur. Bu evrenin planı ve buluntuları bakımından en önemli yapısı 16 odası korunmuş büyük binadır. Bu bina bahsettiğimiz evrede Tappiga'nın yönetim merkezidir. Sözkonusu bu işlevini kanıtlayacak şekilde, bu yapının özenle hazırlanmış sunaklı odasında Orta Hitit yazısı stilinde tabletler, şahıs adları okunan hiyeroglifli bullalar ve I. Şuppiluliuma'nın lejantını taşıyan bulla bulunmuştur. Sözkonusu bütün bu belgeler esas alındığında Maşat-Höyük'ün II. katının temsil ettiği şehir zamanının I. Şuppiluliuma ile çağdaş olduğu görülür⁶⁷. Zikrettiğimiz veriler göz önünde bulundurulurken, yakılıp yıkılan Maşat-Höyük III. Hitit yapı katının temsil ettiği şehrin, daha sonra kudretli kral I. Şuppiluliuma zamanında yeniden Hitit İmparatorluğu'na bağlandığı ve küllerinden doğan bu şehirde, Boğazköy'de olduğu gibi kısa bir süre içinde yeni ve büyük binaların inşa edildiği anlaşılmaktadır⁶⁸.

Son Hitit yapı katı olan kat I, M.Ö. 1300-1200 yıllarına tarihlenmektedir. Bu evrede İmparatorluk Çağı yazı stiliyle yazılmış dini konuları anlatan tabletler, hiyeroglifli bullalar gibi filolojik belgelerin yanı sıra, Hitit seramiğiyle birlikte Miken IIIB tipi testiler, kuzey Suriye'den ithal şişeler, libasyon kapları gibi arkeolojik maddi kültür öğeleri de bulunmuştur. Sözkonusu bu yapı katında II. ve III. Katların aksine büyük yapıların inşa edilmediği gözlenmiştir. Maşat-Höyük'ün son Hitit Dönemini yansıtan Hitit I yapı katı, her Hitit şehrinde olduğu gibi bir yangınla son bulmuştur⁶⁹.

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız Maşat-Höyük yapı katlarının kanıtladığı üzere, Maşat-Höyük'te M.Ö. II. bin yıl itibariyle Asur Ticaret Kolonileri Döneminin sonlarından Hitit Çağı'nın sonlarına kadar uzanan bir yerleşim silsilesi ortaya çıkartılmıştır.

⁶⁷ Girginer, 2008: 32.

⁶⁸ Özgüç, 1978: 14.

⁶⁹ Girginer, 2008: 32. Maşat-Höyük'te bu yapı katında ithal eşyanın da çok az olduğu gözlenmiştir. Halbuki önemli yollar üzerinde bulunan bu yerleşmede doğudan ve batıdan ithal edilmiş eser sayısının çok olması beklenirdi. Çünkü bu yerleşme; Güney Kapadokya'ya, Karadeniz'e, Frigya'ya olduğu gibi Sivas üzerinden de Milid Krallığına bağlantı sağlayan bir konuma sahipti. Yerleşmenin tarihi önemi de göz önünde bulundurulduğunda saptanan bu durum şaşırtıcıdır. Maşat-Höyük Geç Asur metinlerinin bahsettiği Kaşku Ülkesinin kuzey batı sınırında olduğu düşünülebilir. Bu dönemde önemini yitirdiği anlaşılan Maşat-Höyük'ün yerini, bölgenin baş şehri olarak Zile'nin (Anziliya-Zela) doldurmuş olduğu söylenebilir. Özgüç, 1982: 67.

4.2. Yazılı Kaynaklar

4.2.1. Tapigga Metinleri

Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Hitit İmparatorluğu Aşağı Ülke (Konya Ovası) ve Yukarı Ülke (Amasya Yöresi) olmak üzere başlıca iki büyük birime ayrılmıştı. Bu geniş toprakların yönetimi için eyaletler oluşturulmuştu. Eyaletlerde de önemli kentler kurulmuştu. Bunlardan biri Tokat'ın Zile ilçesinin 20 km. güneyindeki Maşat-Höyük'tür. Hitit Devleti'nin kuzeydoğu sınırındaki kent, Hitit Dönemi'nde Tapigga adını taşıyordu ve M.Ö. 15. yüzyılda Karadeniz dağlarının kavgacı halkı Kaşkalılar'a karşı bir uç kale olarak kurulmuştu. Kentte Hitit kralına bağlı bir sınır beyi, vali ya da komutanın yaşadığı saray vardı. Bu saray Hitit imparatoru Tudhaliya zamanında Kaşkalılarca yakılıp yıkıldı⁷⁰.

Hitit idari sisteminde, merkeze bağlı bölgelerin genel olarak Kızılırmak kaynak bölgesi ve yukarı kısımlarını içine alan, Hitit merkez alanının doğu ve kuzeydoğusundaki bölgeyi kapsayan Yukarı Ülke (KUR UGUTI) ve Kızılırmak'ın Orta Anadolu'da çizdiği geniş kavsin güneyini içeren Aşağı Ülke (KUR SAPLITI) olarak ikiye ayrıldığını, bunların yanı sıra başka idari bölgelerin de olduğunu görmekteyiz. Eyalet olarak tanımlayabileceğimiz bu idari bölgelerde yöneticiler olarak prenslerin ya da merkezden atanan üst düzey memurların bulunduğunu görmekteyiz⁷¹.

Yukarı Ülke'yi Hitit tarihi içerisinde ilk defa III. Tuthaliya dönemine tarihlenen Maşat-Höyük kaynaklarında görmekteyiz. Maşat-Höyük'te ele geçen mektuplar üzerinde yapılan çalışmalar göstermiştir ki, Maşat-Höyük/Tapigga, III Tuthaliya Dönemi'nde Yukarı Yeşilirmak Vadisi'nde yer alan geniş bir bölgeyi Kaşka tehlikesine karşı koruyan askeri bir üst konumunda idi. III. Tuthaliya'nın idaresi altında olan Yukarı Ülke asker vermekle daha açıkçası askeri güç sağlamakla yükümlü idi. Yukarı Ülke ve diğer ülkelerden sağlanan askeri birlikler de Maşat'ta görevli olan Kaşşu'nun emri altında idi⁷². Ayrıca Kaşşu isimli görevli, Gaşgalarla yapılan barış görüşmelerinde de önemli bir rol oynamaktaydı⁷³.

Genel bir siyasi portre çizildiğinde Hitit Ülkesi'nin kuzeyinde ve kuzeydoğusunda Gaşga, yine kuzeydoğusunda Azzi-Hayaşa, güneybatısında Arzawa ve güneydoğusunda Hurri gibi düşman memleketler yer almaktaydı⁷⁴. Dolayısı ile Yukarı Ülke, Hitit ana toprakları ile Azzi-Hayaşa ve Kaşka toprakları arasında bir tampon bölge olarak başkent Hattuşa ve çevresindeki

⁷⁰ Sevin, 2003: 164.

⁷¹ Yiğit, 2004: 220. Dinçol, III. Hattuşili'nin Otobiyoğrafisi'ndeki metne dayanarak, Muwatalli ve III. Hattuşili Dönemi'nde Hitit İmparatorluğunun Yukarı Ülke ve Aşağı Ülke olmak üzere iki idari bölgeye ayrılmış olabileceğini belirtmektedir. Murat, 1998: 179.

⁷² Murat, 1998a: 182.

⁷³ Murat, 1998b: 437.

⁷⁴ Murat, 1998b: 435.

kentleri bu ülkelere karşı korumakla görevli bir bölgeyi temsil etmektedir⁷⁵. Bu yüzden Hitit'in kalbine giden bu bölgede Maşat-Höyük'ün üstlendiği vazifenin ne kadar önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Maşat-Höyük'ün düşmesi ve işgalinin bir adım sonrası başkent'in de aynı sona maruz kalması anlamına gelebilirdi.

Başkent'in dışında bulunan ilk Hitit arşivi olma özelliğini taşıyan Maşat-Höyük çivi yazılı tablet arşivi, bize Hatti ülkesinin merkezden uzak bölgelerdeki gündelik yönetim uygulamaları konusunda değerli bilgiler sağlar⁷⁶. Maşat tabletlerinin büyük çoğunluğunun I. Şuppiluliuma'dan önceki çağa tarihlenmesi bu metinlerin önemini daha da artırmaktadır. Çünkü Boğazköy'de sözkonusu çağa ait tabletler çok az olduğu için, Maşat-Höyük belgeleri bu boşluğun kapanmasına yardım etmekte ve tarihlenmeleri kesin olmayan bazı Boğazköy tabletlerinin aynı çağa tarihlenip tarihlenmeyeceklerini göstermeleri bakımından önemli yararlar sağlamaktadır⁷⁷.

Çoğu mektup türünde yazılmış Maşat tabletlerinin⁷⁸, Hititlerin Hititçe olarak yazılmış mektup yazınına hem sayı hem de içerik bakımından önemli katkıda bulunacağı ve bu belgeler vasıtasıyla Hitit Devleti'nin içyapısı ve işleyiş tarzının yanı sıra bölgenin Hitit Çağındaki coğrafyası hakkında da önemli ipuçları elde etme olanağına sahip olunacağı ortadadır⁷⁹.

Maşat-Höyük tabletleri hem Hitit tarihine hem de tarihi coğrafyasına ışık tutmaktadır. Sözkonusu tabletlerin Hitit tarihi coğrafyasını yansıtan tarafıyla söze başlayarak Tokat ve Çevresinin görünümü resmetmek istiyoruz⁸⁰.

Alp, Maşat-Höyük'te bulunan tabletler üzerinde yaptığı filolojik çalışmalar neticesinde, bu yerleşmenin Hititçe adının Tapigga olduğunu keşfetmiştir. Tapigga'nın Maşat-Höyük bölgesinin Hitit çağındaki merkezi ve bu kentin de bir garnizon kenti olduğu anlaşılmıştır⁸¹. Maşat-Höyük'ün Boğazköy tabletlerinde geçen ve tahkim edilmiş bir askeri üs olarak kullanılan Tapigga Kenti olduğunu keşfetmeye yarayan Maşat mektubu yazıcı Adadbeli tarafından Hitit Kralı III. Tuthaliya'ya yazılmıştır ve bahsettiğimiz bu metinde şu ifadelerle yer verilmektedir⁸²:

⁷⁵ Murat, 1998a: 186.

⁷⁶ Bryce, 2003: 32.

⁷⁷ Alp, 1978: 177.

⁷⁸ Alp, 1978: 173. Tarihlenebilen en eski Hitit mektupları olarak karşımıza çıkan bu mektupların sayısı 96'yı bulmaktadır. Sözkonusu bu mektuplar, Orta Hitit çağına, Kral III. Tuthaliya zamanına tarihlendirilmiştir. Bu mektuplarda ağırlıklı olarak savaş ve yönetim konuları işlenmiştir. Alp, 2002: 157.

⁷⁹ Alp, 1978: 176 vd.

⁸⁰ Hitit Dönemi'nde Tokat il sınırları içerisinde yer alan önemli kentlerle ilgili olarak bkz. Alp, 2002: 49.

⁸¹ Alp, 1977: 640; Alp, 1986: 227.

⁸² Alp 2002: 84; Alp, 1977: 638 vd.

“Majeste’ye efendime, söyle! Kulun Adadbeli şöyle (der):

İşte, düşman kitle halinde iki yerde (sınırı) aştı. Bir aşiret kıtası İsteruwa’da, diğer bir aşiret kıtası Zişpa’da (sınırı) geçti.

O, Şakaddunuwa Dağı Ülkesi’ne, öte yana gittiği zaman, herhangi bir suretle geri dönerse, ülkeye girer. Onun arkasından henüz hiçbir şey görünmüyor.

Majeste, efendim, sen herhangi bir komutan gönderebilirsen, düşman ülkeye zarar vermeyebilir.

Ben uzun yolun gözcülerini Hapidduini Dağına kalmaya gönderiyorum. Bana “dağ düşman bakımından temizdir” haberini getirdikleri zaman Tapigga’dan sığırları ve koyunları duruma göre aşağıya bırakacağım.

Majeste, efendim bunu (böyle) bil!”.

Tapigga’nın bir bölgenin merkezi olduğu Boğazköy’de bulunan kült ile ilgili bir teslimat listesinden anlaşılmaktadır. Bahsettiğimiz bu listede “Tapika şehri ülkesi” ifadesi geçmektedir ve daha sonra da bu ülkeye ait olan kentler sayılmaktadır⁸³.

Tapigga’nın önemli bir merkez olduğu III. Hattuşili’nin otobiyografisinden de anlaşıldığı gibi diğer bir önemli yerleşmeye de bu belge ışık tutmaktadır. Sözkonusu bu belgede şöyle denilmektedir: “Ve kardeşim Muwatalli benim arkamdan geldi ve Anziliya’yı ve Tapigga’yı tahkim etti”. Bu belgede geçen sözkonusu ifadeden yola çıkan Alp’in değerlendirmesine göre, Anziliya ile Tapigga’nın birbirlerine yakın bir konumda yer almaları gerekmektedir⁸⁴. Bahsedilen belgede Tapigga kentiyle birlikte Anziliya adında bir kentin de isminin geçmesi Tokat’ta bulunan diğer bir önemli yerleşmenin üzerindeki sis perdesinin kalkmasını sağlamıştır.

Maşat-Höyük’te bulunan beş adet çivi yazısı ile yazılmış olan Hititçe tablette, bugünkü Zile’nin adı “Uru An-zi-li-ya” şeklinde geçmektedir. Uru Sümerce “şehir anlamındaki belirticidir ve kendisinden sonra bir şehir isminin geleceğini gösterir. Klasik dönemde adı Zela, bugünkü adı ise Zile’dir ve Hititler Dönemi’ndeki şehir isminin günümüze yansımadır⁸⁵. Sözkonusu bu yerleşme Hititlerin dini merkezlerinden biridir⁸⁶.

Maşat 75/43 nolu mektupta geçen Tahazzimuna’nın klasik Çağlardaki Dazimon kentinin yani günümüzdeki Tokat’ın Hitit Çağındaki adı olması olasılığının çok güçlü olduğu belirtilse de⁸⁷ aslında bu yerleşmenin adının Klasik Çağlarda Tokat civarında bulunan Dazimon’da yaşadığının ortaya

⁸³ Alp, 1977: 640.

⁸⁴ Alp, 1977: 641; Alp, 2002: 137.

⁸⁵ Akdoğan, 2008: 8.

⁸⁶ Alp, 2002: 137.

⁸⁷ Alp, 1978: 186 vd, dipnot 17; Alp, 2002: 49.

çıkartıldığı ifade edilir⁸⁸. Maşat-Höyük tabletlerinde, URU Tahazzimuna olarak adı geçen bu yerleşme, Bizans Dönemi'nde Dazimon ve günümüzde de Dazmana olarak karşımıza çıkmaktadır. Turhal'ın kuzeydoğusunda yer alan Dazmana'nın adı bugün Akçatarla olarak değiştirilmiştir⁸⁹. Böylelikle Tokat il merkezine oldukça yakın bir yerin Hitit Çağı'nda yerleşime sahne olduğunun yanı sıra metinlere yansiyacak kadar önem arzeden bir konuma da sahip olduğu anlaşılmaktadır. Üzücü olan taraf, son yıllara kadar adını koruyabilmeyi başaran bu yerleşmenin adının değiştirilmesidir. Bu yaklaşım, Anadolu'nun kültürel süreklilik tarihinin ortaya konmasında önemli bir rol oynayan yer isimleri sayesinde izlenebilecek kültürel süreklilik tarihinde kesintilere yol açacağı için isim değişikliklerinin gerçekleştirilmesi konusunda Akdoğan'ında belirttiği gibi⁹⁰, daha dikkatli davranılmalıdır. Zira eski yer isimlerinin çoğu Anadolu'nun bizden yaklaşık 3350 yıl önceki sakinlerinin kullandığı ve Anadolu'ya özgü yer isimleridir.

Hitit Çağı'nın önemli kült kenti Karahna'nın adı Maşat tabletlerinde birkaç defa geçmektedir. Hem Karahna'nın Tapigga ile aynı bölgede olduğunu ve birbirlerinden uzakta olmadığını Maşat-Höyük'te bulunan Mş. 75/119 Nolu listenin göstermesi hem de bu kentle yakın ilişki halinde olan Hapidduini Dağı'nın Maşat mektubu 75/113'e göre Maşat'ın yakınında ve kuzeyinde olması göz önünde tutulduğunda sözkonusu bu kentin Maşat-Höyük'ün yakın kuzeyinde bir yerde aranması gerektiği önerilmektedir⁹¹. Ayrıca Karahna kenti adının, Ortaköy'de (Şapinuwa) bulunan Hitit belgelerinde de adı geçmektedir. Bu yerleşmenin, hem Maşat ve Ortaköy tabletlerinde zikredilmesi, hem de Maşat yakınlarında aranan Kuburnat ile birlikte geçmesi nedeniyle, Tokat'ın hemen güneyinde yer alan, Aktepe/Bolus'la eşitlenmesi gerektiği de son zamanlarda teklif edilmektedir⁹².

Hitit Tarihi'ne ve coğrafyasına Maşat-Höyük tabletlerinin sunduğu pencereden bakan Alp, yukarıda aktardığımız kent isimlerini ve konumlarını tespit etmenin yanı sıra aynı zamanda bu bölgenin bazı dağ ve ırmak isimlerini de bugünkü karşılıklarıyla da ortaya koyarak Tokat ve Çevresi'nin Hitit Çağı'ndaki durumunu daha da berraklaştırmayı başarmıştır diye düşünmekteyiz.

S. Alp, Maşat tabletleri üzerinde yaptığı filolojik incelemeler neticesinde, Zuliya ırmağını Sclax (Çekerek) ile eşitlenmesi gerektiğini ifade ettikten sonra Maşat-Höyük'ün kuzey batısında aranmaları gerektiğini düşündüğü üç dağ ile ilgili önerilerini sıralar. Bunlardan Şakaddunuwa Dağı'nı Çekerek Irmağı'nın batı yakasında arayarak Karadağ silsilesiyle, Şişpunuwa'yı Buzluk Dağı silsilesiyle, Şarpuwa'yı da Emir Dağı silsilesiyle eşitlenmesini

⁸⁸ Alp, 1986: 228.

⁸⁹ Akdoğan, 2008: 8.

⁹⁰ Akdoğan, 2008: 8.

⁹¹ Alp, 1986: 232 vd.

⁹² Kuzuoğlu, 2007: 90.

önerir. Maşat mektubunda geçen Hapidduini Dağı'nın da Maşat Höyük'ün yakın kuzeyinde olması gerektiğini söyleyerek sözkonusu bu dağın Yapraklı Tepe'de ya da Buzluk Dağı silsilesinin bir kısmında aranması gerektiğini teklif eder⁹³.

Maşat-Höyük tabletlerinden yansıyan tarihi manzara ise Tokat ve Çevresinin politik yapısını günyüzüne çıkartmaktadır.

Tabletlerin içerikleri, arsa başlıları, mal ve insan envanterinden kehanetle ilgili danışmalara kadar uzanmaktadır. Ancak büyük çoğunluğu kralın bölgedeki yerel görevlilere gönderdiği mektuplarla görevlilerin krala gönderdikleri mektupların kopyaları ya da müsveddeleridir. Bunlarla birlikte bazı görevliler arasında içerik bakımından ilginç ya da sert mektuplaşmaların da varlığı bilinmektedir⁹⁴. Mektupların yarıya yakın kısmı Majeste'nin çoğu kez muhtemelen İmparatorluğun merkezi Hattuşa'dan Maşat-Höyük'teki yüksek dereceli görevlilere gönderdiği mektuplardan oluşmaktadır⁹⁵.

Kraliyet mektuplarına en çok muhatap olan kişi, etkileyici logografik (resim yazı) unvanı UGULA NIMGIR. ERIN. MEŞ, tam çevirisiyle “askeri habercilerin başı” olan Kaşşu'ydu. Anlaşıldığına göre, bölge savunmasının ilk sorumlusuydu. Mektuplaşmada ondan sonraki en önemli kişi, yerel BEL MADGALTI Himuili'yd⁹⁶. Önem açısından ikinci sırada yer alan BEL MADGALTI “(bir tür) askeri vali” konumunda olan üst düzey yetkilidir⁹⁷. Yönetimdeki en önemli kişilerden biri olan BEL MADGALTI (Hitit dilinde auriyas ishas)- düz karşılığı “nöbetçi kulesinin efendisi”) sıfatı kralın bölge valileri için kullanılırdı. Bu görevlilerin görev ve yükümlülükleri geniş kapsamlıydı. Hatti'nin merkezden uzak bölgelerinde sınırların güvenliğinden sorumluydular ve bölgedeki garnizon karakolları onlara bağlıydı⁹⁸. Bu iki yüksek dereceli görevli birbiri ile çağdaştır. Kaşşu'nun daimi merkezinin Maşat-Höyük olmasına karşılık Himuili'nin zaman zaman görevle Maşat-Höyük'ten ayrıldığı anlaşılmaktadır⁹⁹. Bu üst düzey yöneticiler, Büyük Kralın Maşat-Höyük'te oturan temsilcileri olmalıdır. Dolayısı ile Hattuşa ve Maşat-Höyük arasında sıkı bir haberleşmenin varlığının aşikâr¹⁰⁰ olduğunu bu yerleşmede bulunan Hititçe çivi yazılı tablet arşivi kanıtlamaktadır.

Mektuplarda işlenen birçok konu arasında düşman hareketleri, bu hareketlerin izlenmesi, takviye kuvvetleri istekleri, takviye kuvvetlerinin

⁹³ Alp, 1977: 646; Alp, 1986: 227 vd; Murat, 1998b: 441 vd.

⁹⁴ Bryce, 2003: 32.

⁹⁵ Alp, 1978: 173.

⁹⁶ Bryce, 2003: 32. Alp, UGULA NIMGIR. ERIN. MEŞ unvanının karşılığı olarak, “(bir tür) ordu müfettişi” açıklamasını getirir: Alp, 1977: 640; Alp, 1978: 174.

⁹⁷ Alp, 1978: 174.

⁹⁸ Bryce, 2003: 31, 132; Alp, 2002: 174 vd.

⁹⁹ Alp, 1978: 174.

¹⁰⁰ Özgüç, 1978: 11 vd.

gönderildiğinin bildirilmesi, ekinlerin ekilmesi, eren ürünün biçilmesi, bağların bozulması, şahhan ve luzzi mükellefiyetleri konuları, kaçaklar, körler, görevlilerin Majeste'nin huzuruna çağırılması, emirlere itaat edilmediği takdirde ceza tehditleri önemli bir yer tutmaktadır¹⁰¹ diyen Alp'in bu düşmanın kim olduğuyla ilgili olarak bu satırlarda bir açıklamada getirmediğini görmekteyiz. Özgüç ise, bu konuyla ilgili olarak, askerler ve arabalar hakkında önceki mektubun alındığını teyit eden, kendisine karşı ülkenin güven altında tutulması gereken düşmandan bahseden bazı tabletlerin bulunduğunu dile getirdikten sonra ilerleyen satırlarda, ayrıca Hititlerin korkunç düşmanı Kaşkalılar'dan söz eden önemli metinler de vardır¹⁰² diyerek düşmanın kimliğine dair bir tanımlama yapar. Ünal da, Maşat mektuplarında oldukça sık geçen "düşman" sözcüğüyle yalnız Kaşkalıların kastedilmiş olabileceği varsayımından hareket edildiğinde, başkent Hattuşa'nın hemen 150-200 km. kuzey ve kuzeydoğusunda Kaşka bölgesinin başlaması¹⁰³ gerektiğini ifade eder.

III. Tuthaliya Dönemi'nde Hitit topraklarının etraftaki düşmanlarca istila edildiğini gösteren bir metinde "Gaşga şehri düşmanı geldi, Hatti Ülkesi'ni mahvederek Nenaşsa'yı sınır yaptı" ifadesi geçmektedir. Nenaşsa ise (Nanessos) Aksaray'ın 36 km. doğusunda Nenizi (ve Nenoassos) Nevşehir ile idantifiye edilmektedir¹⁰⁴. III. Hattuşili Dönemi'ne ait olan sözkonusu bu metinden elde edilen bilgilere göre, Yukarı Ülke'ye yapılan en erken saldırılar III. Tudhaliya zamanındadır. Bu metinde düşmanların dört bir yandan tüm Hitit topraklarına yaptıkları saldırılar sırasında Yukarı Ülke'nin de sınırlarını Şamuha'ya kadar genişleten Azzi-Hayaşalı düşman tarafından yağmalandığını görmekteyiz¹⁰⁵.

Mektuplaşmaların çoğunlukla Kaşkalı güçlerin hiç eksilmeyen tehdidine karşı askeri ve diğer araçlarla etkili bir savunmayı sürdürme konusuyla ilgili olması, aslında yakında olacakların habercisi gibidir. Arşiv muhtemelen en fazla on yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Kent büyük olasılıkla bu dönemin sonunda Tudhaliya ve maiyetini başkenti bırakıp kaçmak ve ülkeyi dört bir yandan ilerleyen düşmana kurban vermek zorunda bırakan anayurda yönelik yoğun istilalar başladığında düşman saldırısıyla tahrip edilmiştir¹⁰⁶.

¹⁰¹ Alp, 1978: 177.

¹⁰² Özgüç, 1978: 12.

¹⁰³ Ünal, 1989: 31. Götze, Garstang-Gurney ve Forlanini gibi araştırmacılar, Gaşga Ülkesi'nin Merzifon-Amasya hattının kuzeyindeki Sinop –Ordu arasındaki bölgede yer aldığını savunmaktadır. Murat, 1998b: 436.

¹⁰⁴ Murat, 1998b: 441.

¹⁰⁵ Murat, 1998a: 182.

¹⁰⁶ Bryce, 2003: 32. Alp'e göre ise, mektuplarda gönderen ya da alıcı olarak görülen kişilerin çoğu birbirleri ile çağdaş olduğu için, III. Hitit katında bulunan tabletlerin bir nesillik bir süreyi 25-30 ya da en çok 50 yıllık bir süreyi kapsadığı tahmin edilebilir. Bununla birlikte, III. Hitit katındaki sarayda bulunan tabletlerin hepsinin yalnız

Sonuç

Anadolu'nun uzun süreli yerleşim alanlarından bir tanesine ev sahipliği yapan Orta Anadolu'nun kuzeyine konumlanan ve Orta Karadeniz Bölümü'nün kara kesiminde yer alan Tokat'ın uzun tarihi geçmişi kazı ve yüzey araştırmaları sayesinde aydınlatılabilmektedir.

Gerçekleştirilen kazı ve yüzey araştırmaları Tokat ve çevresinin iskan tarihinin başlangıcının Geç Kalkolitik Çağ kadar erken bir döneme uzandığını ortaya koymuştur. Bahsedilen çağdan Geç Antik Çağ sonuna kadar uzanan geniş bir zaman diliminde çeşitli türde yerleşime sahne olan Tokat ve çevresinin yerleşim dokusu sürekliliğinin yoğunluğunun zaman içerisinde değişiklik gösterdiği de sözkonusu araştırmalar neticesinde ulaşılan sonuçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Kalkolitik'te oldukça az, Erken Tunç Çağı'nın (M.Ö. 3300-1900) başları ve özellikle ortalarında (ET II), yoğun olarak yerleşildiği ve M.Ö. II. bin yılın ilk yarısında Orta Tunç Çağı, yani Asur Ticaret Kolonileri Dönemi ve Eski Hitit Çağ'ında, Erken Tunç Çağı'nda görülen yoğunluğunun olmadığı anlaşılmıştır.

Hitit İmparatorluk Dönemi'nde ise (Geç Tunç Çağı), yerleşme sayısında çok büyük bir azalmanın olduğu da yine sözkonusu araştırmaların ortaya koyduğu neticeler arasındadır. Bu durumun Kaşka istilasını ile bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Yerleşme örüntüsündeki azalmanın devam eden tarihi süreçte, yani Erken Demir Çağı'nda da sürdüğü görülmektedir. Orta Demir Çağı'nda ise yeniden yerleşme sayısında bir artışın sözkonusu olduğu bu artışın Hellenistik ve Roma Çağı'nda daha da fazlaştığı tespit edilmiştir.

Tokat ve çevresinin erken tarihinde yıldızının parladığı zaman dilimlerini ortaya koyan veriler olduğu gibi daha sönük zaman dilimlerini yaşadığını ortaya koyan bulgular da mevcuttur. Bahsedilen durumun ilkini yansıtan bilgi kaynağımız, Tokat-Erbaa yakınlarındaki Erken Tunç Çağı'nın sonlarına tarihlenen Horoztepe mevkiinde bulunan mezarlık alanıdır. Zengin madeni mezar buluntularıyla ve bu buluntuların ortaya koyduğu madencilik zanaatında ulaşılan başarı düzeyiyle dikkatleri üzerine çeken sözkonusu mevki Erken Tunç Çağı'nın özellikle sonlarında Tokat ve çevresinin çok önemli bir yerleşim alanına ev sahipliği yaptığını kanıtlar. Bahsedilen yerdeki maddi kültür öğeleri, Tokat çevresinin maden endüstrisi açısından önemli konumuna işaret ettiği gibi aynı zamanda bu buluntuların daha güneyde yer alan Alacahöyük buluntularıyla olan benzerliği de anılan bu iki bölge arasındaki kültürel temasların yansımalarıdır. Horoztepe mevkiindeki mezarlık alanı madeni buluntularının madencilik zanaatının gelişmiş örneklerini temsil etmesi ve anılan alanın hammaddeye yakınlığı da göz önünde bulundurulduğunda madencilik teknolojisinde Tokat'ın güneyi etkilediği veya maden teknolojisinin ürünlerini güneye pazarladığı düşünülebilir.

Tudhaliya devrine ait olup olmadığı da henüz kesin olarak belli değildir. Alp, 1978: 177.

Tarihin akışı içerisinde bazı zaman dilimlerinde yıldızı parlayan Tokat'ın tarihi çerçevesi Anadolu'nun önsözünün yazıldığı Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde tarihin spotları altında belirginleşmeye başlasa da Tokat'ın kendisini ve çevresini anlatmaya başlaması için Hititler'in Anadolu'da ilk kez merkezi devlet yapılanmasını kurması gerekecektir.

Hititler Dönemi'nde İç Anadolu büyük bir değişime uğramıştır. Bu değişim, o zamana kadar bilinmeyen ortak bir yapı gösteren çok sayıda büyük yerleşimlerin varlığından anlaşılmaktadır. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde nüfusun daha büyük yerleşme yerlerinde toplanmasıyla kentsel yapıların sayısı giderek artmaya başlamıştır. Hattuşuş (Boğazköy), Ankuwa (Alışar), Şapinuwa (Ortaköy), Şarişa (Kuşaklı) ve Tapigga (Maşat-Höyük) bahsettiğimiz zaman diliminin en önde gelen kentleri arasında sayılabilir.

Tokat'ın Zile ilçesinin 20 km. güneyinde yer alan Maşat-Höyük, Hitit Devleti'nin kuzeydoğu sınırında konumlanıyordu ve Hitit Dönemi'nde Tapigga adını taşıyordu. M.Ö. 15. yüzyılda Karadeniz dağlarının kavgacı halkı Kaşkalılar'a karşı bir uç kale olarak kurulan adını andığımız kentte Hitit kralına bağlı bir sınır beyi, vali ya da komutanın yaşadığı saray vardı.

Maşat-Höyük sarayı, beyin ikametgâhını ve Hitit ülkesine bağlı bu bölgenin ekonomik, siyasal yaşamının ve yönetiminin merkezini temsil etmektedir. Bu sarayda bulunan tabletler, tarihlenebilen en eski Hitit mektuplarını oluşturmaktadır. Sayıları 96'yı bulan bu mektuplar Hitit Kralı III. Tuthaliya zamanına tarihlendirilmiştir.

Başkent dışında bulunan ilk Hitit arşivi olma özelliğini taşıyan Maşat-Höyük tabletleri bize Hatti Ülkesi'nin merkezden uzak bölgelerdeki gündelik yönetim uygulamaları konusunun yanı sıra Hitit tarihi coğrafyasına dair de değerli bilgiler sağlar.

Hitit Dönemi'nde Yeşilirmak bölgesinde Tokat il sınırları içerisinde yer alan önemli kentler olarak karşımıza başta, Zile'nin güneybatısında Hititlerin önemli askeri üssü olan Tapigga (günümüzdeki Maşat) çıkmaktadır. Maşat-Höyük'e çok yakın olması gereken diğer bir kent de önemli tapınak kenti Karahna'dır. Söz konusu bu kentin, Tokat'ın hemen güneyinde yer alan, Aktepe/Bolus'la eşitlenmesi gerektiği de son zamanlarda teklif edilmektedir.

Hititlerin dini merkezlerinden Anziliya (Klasik Çağlarda Zela, günümüzdeki Zile) ve Turhal civarında Tahazimuna (Bizans Çağı'nda Dazimnon, Dazmana günümüzde Akçatarla) Tokat'ta bulunan önemli kentler arasındadır. Yine Maşat bölgesinde Hariya, Zamişhuna, İşteruwa ve Zişpa kentlerinin bulunması güçlü bir olasılıktır. Maşat'ın kuzeyinde Kaşkalılarla sınır bölgesinde İşhupilta kentinin aranması gerektiği ifade edilmektedir¹⁰⁷.

Tokat ve Çevresi'nin Hitit Çağı'ndaki durumunu yansıtan, kent isimleri tespit edilip, konumlarıyla ilgili öneriler getirildiği gibi aynı zamanda bölgenin

¹⁰⁷ Alp, 2002: 49.

bazı dağ ve ırmak isimleri de bugünkü karşılıklarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

S. Alp, Maşat tabletleri üzerinde yaptığı filolojik incelemeler neticesinde, Zuliya ırmağını Sclax (Çekerek) ile eşitlenmesi gerektiğini ifade ettikten sonra Maşat-Höyük'ün kuzey batısında aranmaları gerektiğini düşündüğü üç dağ ile ilgili önerilerini sıralar. Bunlardan Şakaddunuwa Dağı'nı Çekerek Irmağı'nın batı yakasında arayarak Karadağ silsilesiyle, Şişpunuwa'yı Buzluk Dağı silsilesiyle, Şarpunwa'yı da Emir Dağı silsilesiyle eşitlenmesini önerir. Maşat mektubunda geçen Hapidduini Dağı'nın da Maşat Höyük'ün yakın kuzeyinde olması gerektiğini söyleyerek sözkonusu bu dağın Yapraklı Tepe'de ya da Buzluk Dağı silsilesinin bir kısmında aranması gerektiğini teklif eder.

Maşat-Höyük tabletlerinden yansıyan tarihi manzara ise Tokat ve Çevresinin politik yapısını gün yüzüne çıkartmaktadır.

Hitit İmparatorluğunun Yukarı Ülke ve Aşağı Ülke olmak üzere iki idari bölgeye ayrılmış olduğu görülmektedir. Yukarı Ülke, Hitit ana toprakları ile Azzi-Hayaşa ve Kaşka toprakları arasında bir tampon bölge olarak başkent Hattuşa ve çevresindeki kentleri bu ülkelere karşı korumakla görevli bir bölgeyi temsil etmektedir.

Maşat-Höyük'te ele geçen mektuplar üzerinde yapılan çalışmalar göstermiştir ki, Maşat-Höyük/Tapigga, III Tuthaliya Dönemi'nde Yukarı Yeşilırmak Vadisi'nde yer alan geniş bir bölgeyi Kaşka tehlikesine karşı koruyan askeri bir üs konumunda idi. III. Tuthaliya'nın idaresi altında olan Yukarı Ülke asker vermekle daha açıkçası askeri güç sağlamakla yükümlü idi. Yukarı Ülke ve diğer ülkelerden sağlanan askeri birlikler de Maşat'ta görevli olan Kaşşu'nun emri altında idi. Bu yüzden Hitit'in kalbine giden bu bölgede Maşat-Höyük'ün üstlendiği vazifenin ne kadar önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Maşat-Höyük'ün düşmesi ve işgalinin bir adım sonrası başkent'in de aynı sona maruz kalması anlamına gelebilirdi.

Maşat-Höyük'teki mektuplaşmaların çoğunlukla Kaşkalkı güçlerin hiç eksilmeyen tehdidine karşı askeri ve diğer araçlarla etkili bir savunmayı sürdürme konusuyla ilgili olması, aslında yakında olacakların habercisi gibidir. Maşat-Höyük'teki Tapigga adlı kent, büyük olasılıkla M.Ö. 14. yüzyılın başlarında III. Tudhaliya ve maiyetini başkenti bırakıp kaçmak ve ülkeyi dört bir yandan ilerleyen düşmana kurban vermek zorunda bırakan anayurda yönelik yoğun istilalar başladığında düşman saldırısıyla tahrip edilmiştir. Bu tahribattan sonra Tapigga I. Şuppiluliuma zamanında yeniden Hitit İmparatorluğu'na bağlanarak küllerinden yeniden doğsa da gittikçe önemini kaybetmeye başlar ve eski ihtişamlı günlerine ve önemli konumuna bir daha erişemez.

Hitit İmparatorluğu'nun son yüzyılında önemini yitirdiği anlaşılan Maşat-Höyük'ün yerini, bölgenin baş şehri olarak Zile'nin (Anziliya-Zela) doldurmuş olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Akurgal, Ekrem; “Zile Maşat Höyüğü Kazısı”, *Bellekten* X/37, 1946, s.220-222.
- Alp, Sedat; “Maşat Höyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilirmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında”, *Bellekten* XLI/164, 1977, s. 637-647.
- Alp, Sedat; “Maşat Höyük'te Keşfedilen Çivi Yazılı Hitit Tabletleri”, VIII. *T. T. Kong.*, Ankara, 1978, s. 165-196.
- Alp, Sedat; “Maşat Tabletlerinin Eski Anadolu Coğrafyasına Katkıları”, IX. *T. T. Kong.*, Ankara, 1986, s. 227-233.
- Alp, Sedat; Hitit Çağında Anadolu, Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar, Ankara, 4. basım 2002.
- Akdoğan, Rukiye; “Anziliya (Zile) Şehir Adının Belgelendiği Maşat-Höyük Tabletleri”, *Çağlıt Dergisi*, Temmuz, sayı 1, 2008, s. 8-9.
- Bryce, Trevor; Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum, Çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.
- Erciyas, D. Burcu; “Komana Antik Kenti Yüzey Araştırması 2005”, 24. *AST – II*, Ankara, 2007, s.155-166.
- Erciyas Burcu, Emine Sökmen, Tuna Kalaycı; “Tokat İli Komana Antik Kenti Yüzey Araştırması 2006”, 25. *AST – II*, Ankara, 2008, s.197-212.
- Erciyas Burcu, Emine Sökmen; “Komana Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması 2007”, 26. *AST – I*, Ankara, 2009, s. 289-306.
- Erciyas Burcu, Emine Sökmen; “Komana Antik Kenti Arkeolojik Araştırma Projesi 2008 Yılı Raporu”, 27. *AST – II*, Ankara, 2010, s.355-376.
- Dönmez, Şevket; “Sinop – Samsun – Amasya İlleri Yüzey Araştırması, 1997”, XVI. *AST –II*, Ankara, 1999, s. 513-523.
- Dönmez, Şevket; “Sinop-Samsun-Amasya İlleri 1998 Yüzey Araştırması”, XVII. *AST –II*, Ankara, 2000a, s. 229-244.
- Dönmez, Şevket; “Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırması”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000b, s. 330-334.
- Dönmez Şevket; “1997-1999 Yılları Yüzey Araştırmalarında İncelenen Samsun- Amasya İlleri İ.Ö. 2. Binyılı Yerleşmeleri”, *Bellekten* LXV/244, 2001, s. 873-903.
- Dönmez, Şevket; “Tunç Çağında Orta Karadeniz Bölgesi ve Kelkit Havzası Yerleşmeleri”, *Bellekten* Cilt LXXII, 2008, Sayı 264.
- Emre, Kutlu; “Maşat-Höyükte Eski Tunç Çağı”, *Bellekten* XLIII/169, 1979, s.1-20.
- Girginer, Özlem; Seramik Buluntuların Işığı Altında M.Ö. II. Binde Çukurova-Orta Anadolu İlişkileri, (Ç. Ü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2008.

- Gürsoy, Cevat R.; “Samsun Gerisinde Karadeniz İntikal İklimi”, *DTCFD* VIII/1-2, 1950, s. 113-129.
- Güterbock, H. G., “Zile Yakınında Maşat’tan Gelme Bir Eti Mektubu”, *DTCFD* II/3, 1943, s. 389-397.
- Kıymet, Kurtuluş; M. Ö. II. Binde Orta Karadeniz Bölgesi, (A. Ü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004.
- Kökten, İ. Kılıç, “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları”, *Belleten* VIII/32, 1944, s. 659-680.
- Kuzuoğlu Remzi; Eski Asurca Metinlerde Geçen Coğrafya Adları (G. Ü. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007.
- Murat, Leyla; “Hitit Coğrafyasında Yukarı Ülke ve Tarihi Önemi”, *Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve DTCF Sempozyumu*, Ankara, 1998a, s. 175-188.
- Murat, Leyla; “Hitit Dünyasında Gaşgalar’ın Yeri”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1998b, s. 435-443.
- Özcan Koray, Güngör Karauğuz; “Hitit Çağı Toprak-İnsan İlişkileri”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 2010, s. 579-591.
- Özçağlar A., “Kazova ve Yakın Çevresinde Eski Yerleşmeler”, *Coğrafya Araştırmaları*, sayı 3, 1991, s. 61-77.
- Özgüç Tahsin, Mahmut Akok; “Horoztepe Eserleri”, *Belleten* XXI/82, 1957, s. 201-209.
- Özgüç, Tahsin; “Kültepe ve Horoztepe Kazıları”, *TAD* VIII, 1958, s. 26-27.
- Özgüç, Tahsin; “Yeni Horoztepe Eserleri”, *Anatolia* VIII, 1964, s. 19-25.
- Özgüç, Tahsin; *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Ankara, 1978.
- Özgüç, Tahsin; “Excavations at the Hittite Site, Maşat-Höyük: Palace, Archives Mycenaean Pottery”, *American Journal of Archaeology* 84, 1980, s.305-309.
- Özgüç, Tahsin; “Maşat Höyük Tapigga Kazıları 1980 Çalışmaları”, *Belleten* XLV/2, 1981, s. 371-374.
- Özgüç, Tahsin; *Maşat Höyük II, Boğazköy’ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi*, Ankara, 1982.
- Özsait, Mehmet; “1987 Yılı Amasya-Suluova Tarihöncesi Araştırmaları”, *VI. AST*, Ankara, 1989, s. 287-300.
- Özsait Mehmet, Özdemir Koçak; “1994 Yılı Amasya-Taşova Yüzey Araştırmaları”, *XIII. AST II*, Ankara, 1996, s. 273-292.
- Özsait, Mehmet; “1997 Yılı Tokat ve Çevresi Yüzey Araştırmaları”, *XVI. AST-II*, Ankara, 1999, s. 89-108.
- Özsait, Mehmet; “Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırmaları”, *Türkiye*

- Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 335- 341.
- Özsait, Mehmet; “2005 Yılı Tokat İli, Zile ve Turhal İlçeleri YüzeY Araştırması”, 24. *AST – II*, Ankara, 2007, s. 451-462.
- Özsait Mehmet, Nesrin Özsait; “2008 Yılı Tokat ve Amasya İlleri YüzeY Araştırması”, 27. *AST – II*, Ankara, 2010, s. 195-213.
- Temizer, Raci; “Kayapınar Höyüğü Buluntuları”, *Belleten XVIII/71*, 1954, s. 317-330.
- Schachner, Andreas; “M.Ö. 16. Yüzyıl: Hitit Anadolu’sunda Bir Dönüm Noktası”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 2010, s. 661-691.
- Sevin, Veli; Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Sevinç, Fatma; “Hititlerin Anadolu’da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2008, Sayı:17, s.11-32.
- Ünal, Ahmet; “Orta ve Kuzey Anadolu’nun M.Ö. 2. Binyıl İskân Tarihiyle İlgili Sorunlar”, *Anadolu XXII*, 1981/83, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara, 1989, s. 17-37.
- Yiğit, Turgut, “Hitit Krallığı’nda Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* sayı:35, 2004, s.219-226.

Tokat'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1939)

İsmet ÜZEN*

Özet

Türkiye’de modern ulus-devletin kuruluş sürecinde genç Cumhuriyet, Osmanlı Devleti ile olan bağlarını koparmaya çalışmıştır. Bu gayretin bir parçası olarak, yeni bir millet yaratmak isteyen yeni rejim kendi milli bayramlarını icat etmiştir. Yeni devletin hâkim ideolojisi milli bayramlarda meydanlarda toplanan kalabalıklara bir kez daha hatırlatılmış yani milli bayramlar bir çeşit propaganda vazifesi görmüştür.

Milli bayramlar içinde 29 Ekim Cumhuriyet Bayramının en önemlisidir. Çünkü 11 Mayıs 1933 tarih ve 2305 sayılı kanun ile “Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıl Dönümünü Kutlama Kanunu” kabul edilmiştir. Nitekim Cumhuriyetin ilanının 10. yılında yapılan törenlere özel bir önem verilmiş ve önceki yıllara göre daha büyük programlarla kutlanmıştır.

Dönemin ulusal basınında Ankara ve İstanbul’da yapılan törenler hakkında detaylı bilgiler mevcuttur. Ancak diğer şehirlerde tören kutlamaları hakkında bilgi veren çalışmalar çok azdır.

Bu çalışmada, Cumhuriyetin 10. Yılından sonra 1939’a kadar Tokat’ta yapılan Cumhuriyet Bayramı törenleri hakkında bilgi verilecektir. Konuyu aydınlatmak için yerel basın ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinden temin edilecek belgelerden yararlanılacaktır. Özellikle Cumhuriyetin 15. Yılında Tokat’ta yapılan törenlere ait fotoğraflar kanaatimizce ilk defa yayınlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Cumhuriyet Bayramı Törenleri, Yeşilirmak Gazetesi

Giriş

Milli bayramlar, yeni rejimlerin belirlediği yeni değerlerin halka benimsetilmesi ve milli bir bilinç oluşturulmasında birer araçtır. Bu sayede belirlenen yeni değerlerin daha sonraki kuşaklara aktarılması kolay olacaktır.¹

Cumhuriyet bayramı ilk kez 19 Nisan 1924’te çıkarılan 628 sayılı yasayla milli bayram olarak kabul edilmiş² ve Hükümet, 1924’te 29 Ekimin özel

* Yrd.Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih bölümü Öğretim Üyesi, ismetuzen@mynet.com

¹ Bengül Salman Bolat, Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923–1960), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2007, s.8. Bu çalışma Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları arasında yayınlanmıştır.

² M. Vehbi Tanfer, “Atatürk’ün Türk Milletine Armağan Ettiği Bayramlar”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı.39, Kasım 1997. <http://atam.gov.tr/?p=987>.

bir törenle kutlanacağına dair bir kararname kabul etmiştir. 1933 yılına kadar bu bayram bir gün yani 29 Ekim günü kutlanmıştır. Daha sonra 19 Nisan 1925'te TBMM'de 4 maddelik bir kanunla 29 Ekim günü "milli bayram" olarak kabul edilmiştir. 29 Ekim günü yapılan etkinlikler üç aşamadan oluşmaktadır. 1- Resmî kabul, 2- Resmî geçit 3- Gece düzenlenen fener alayları ve balo. Resmî geçitler özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tarım ve sanayi alanındaki gelişmeleri halka göstermek açısından önemlidir. 29 Ekim günü etkinlikleri 1933 yılına kadar aynı program çerçevesinde yapıldığı söylenebilir.³

1933 yılı Cumhuriyetin ilanının onuncu yılı olması nedeniyle özel bir öneme sahiptir. "Onuncu Yıl Marşı" da bunun bir ürünüdür.⁴ Devlet, 11 Haziran 1933'te "Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Kanunu" çıkarmıştır. Bayramın üç gün olarak kutlanmasına karar verilmiştir. Buna göre, Bayram 28 Ekim öğleden sonra başlayıp, 30 Ekim akşamına kadar devam edecektir. Cumhuriyetin 10 yıl boyunca çeşitli alanlarda kaydettiği gelişmeler itinayla sergilenmiştir. 1933 yılı için yapılan program, daha sonraki 29 Ekim kutlamalarına örnek oluşturacak ve önemli bir değişiklik göstermeyecektir.⁵

20 Temmuz 1938'de çıkarılan bir kararname ile Cumhuriyetin On beşinci yılının da, özel bir önemle kutlanmasına karar verilmiştir. Burada da Cumhuriyetin 15 yıldaki kazanımları ve gelişmeleri üzerinde durulması istenmiştir. Ancak 1938'de Atatürk'ün ağır hasta olmasından dolayı balolar yapılmadığı gibi On beşinci yıl kutlamaları sönük geçmiştir. Ulusal basında, bayram sevincinden çok, Atatürk'ün ilkelerine bağlılık düşüncesi ön plana çıkarılmıştır.⁶

Atatürk'ün ölümünden sonra yapılan cumhuriyet bayramı kutlamalarında 1933'ten beri uygulanan tören programları tekrar edilmiştir. Buna rağmen ciddi bazı farklılıklar da görülmektedir. Bunda İsmet İnönü faktörünün ağır bastığı görülmektedir. Çünkü yeni dönem, yeni Cumhurbaşkanı ve Milli Şef İsmet İnönü'nün dönemidir. Örneğin Faruk Nafiz Çamlıbel'in yazdığı ve İnönü savaşlarını konu alan "Ateş" adlı piyesin halkevlerinde oynanması için talimatlar verilmiştir. Ayrıca "İnönü Türk birliğinin timsalidir" cümlesi tören kutlamalarında çok rastlanan vecizelerden biri olmuştur.⁷

Ulusal basında 1924 ve sonrası Cumhuriyet Bayramı kutlama törenleri çok geniş bir şekilde yer almaktadır. Özellikle de Ankara ve İstanbul'da yapılanlar. Anadolu'nun diğer köşelerinde bu bayramın nasıl kutlandığına dair

³ Bolat, a.g.e., s.61 vd.

⁴ Bu Marş, Faruk Nafiz Çamlıbel ve Behçet Kemal Çağlar tarafından yazılmış ve Cemal Reşit (Rey) Bey bestelemiştir.

⁵ Bolat, a.g.e., s.101 vd.

⁶ Bolat, a.g.e., s.165 vd.

⁷ Bolat, a.g.e., s.214. "Ateş" adlı piyesin sergilenmesi konusu Tokat'taki 1939 Cumhuriyet Bayramı Kutlama programında da yer aldığı görülmektedir. Bkz. Yeşilirmak, 24.10.1939, s.2.

haberler ise kısa kısa yer almıştır. Bu nedenle, Türkiye'nin diğer şehirlerinde ne gibi bir program uygulandığı konusunda fazla bir çalışmaya rastlayamıyoruz.⁸

Bu çalışmada, Tokat'ta Cumhuriyetin 10. Yıl kutlamalarından sonra 1934-1939 yılları arasında Cumhuriyet Bayramı törenlerinin uygulanışı hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bunun için birinci el kaynaklar kullanılmıştır. Özellikle Cumhuriyet Arşivindeki okuyucuya açık fonlardan yararlanılmıştır. Yeşilirmak gazetesinin elimizde 1938-1939 yıllarına ait nüshaları dışında basından yararlanma imkânı bulunamamıştır. Tokat Halkevi yayını olan ve 15 günde bir yayınlanan “Yeni Tokat”⁹ dergisinde de bu konuda neredeyse bir bilgi yer almamaktadır.

Çalışmamıza konu olan yıllara ait tören kutlamalarında özetle şu hususlar tespit edilebilir. Bayramın süresi üç gündür. Öncelikle Ankara'dan gönderilen talimatlar doğrultusunda geniş bir bayram kutlama töreni hazırlamak için aylar öncesinden komiteler oluşturulmuştur. İllerdeki komitenin başkanı valilerdir. Tören masrafları İl Genel Meclisi ve Belediye Meclisi tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır.

Gönderilen raporlarda ve gazete haberlerinde, her yeni bayram töreninin geçen yıllardan daha fazla bir ilgi ile karşılanıp kutlandığı ve komitenin geniş ölçüde düzenlediği programın büyük bir başarıyla uygulandığı belirtilmiştir. Ardından da Türk milletini sevindiren ve gururlandıran Cumhuriyetin feyizli yollarında yorulmadan yürünüleceği ifade edilmiş ve CHP'ye bağlılık duyguları ve yürekten gelen saygılar sunulmuştur. (Dönemin tek parti yönetimi dönemi olduğu ve sadece CHP'nin hüküm sürdüğü unutulmamalıdır.) Cumhuriyet bayramlarının yıl dönümlerinde inşası biten binaların açılışı bu büyük bayrama denk getirilmiştir. Hükümet ve CHP kanadından bazı üst düzey yetkililer inşası tamamlanan binaların açılışına davet edilmiş ama genelde davet edilen yetkililer Ankara'daki büyük törene katıldıkları için Tokat'ın davetine icabet etmemişlerdir.

Komite tarafından hazırlanan geniş tören programının eksiksiz uygulanması için tören gününden önce bütün gereken önlemler alınmıştır. Şehir baştanbaşa süslenmiştir. 28 Ekim günü öğleden sonra kaleden atılan topla bayram başlamış ve davul zurna eşliğinde oyunlar oynanmış ve eğlenceler gece

⁸ Bunun istisnası olan iki örnek şunlardır: Manisa'da Cumhuriyetin 10. ve 15. Yıl kutlamaları için bkz. Mevlüt Çelebi, Atatürk ve Manisa, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.97-154; Atatürk Döneminde Kayseri'de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları için bkz. Mustafa ŞANAL, “Kayseri Gazetesi'ne Göre Atatürk Döneminde Kayseri'de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı. 17, Yıl: 2004/2, s. 119-130.

⁹ Birinci sayısı 30 Ağustos 1933 tarihli; son sayısı 1 Şubat 1936 tarihli olup toplam 52 sayıdır. 52. Sayının kapağında el yazısı ile, belirtilen sayıdaki iki yazı yüzünden derginin kapandığı ifade edilmiştir. Bu yazıların “İnsanın doğuşu” ve “İnsan tanrı arıyor” başlıklı yazılar olduğu tahmin edilmektedir. El yazısı da muhtemelen dergiyi çıkaran kişiye aittir.

de sürmüştür. Öğleden sonra Ankara'da CHP Genel Sekreteri'nin Ankara'da yaptığı konuşma canlı yayında radyodan şehir halkına dinletilmiştir.

Programın ağırlık noktasını 29 Ekim günü oluşturmuştur. 29 Ekim günü saat 09.30'a kadar meydanda toplanma sürerken, Valilikte de kabul töreni sürmüştür. Kabul töreninin ardından vali ve komutan meydana gelerek meydanda yerini alan kalabalığın bayramını kutlamıştır. Valinin günün anlam ve önemini anlatan uzun nutkundan sonra anıta çelenkler konmuş, Onuncu Yıl Marşı okunmuş ve ardından resmigeçit yapılmıştır.

Öğleden sonra Cumhuriyet meydanında kurulan halk kürsüsünde halk tarafından özellikle de CHP'li kişiler tarafından önceden denetimden geçen konuşmalar yapılmıştır. Ardından nutuklar eşliğinde inşası tamamlanan binaların açılışı yapılmıştır. Daha sonra da konferans verilmiş ve Halkevinin temsil kolu tarafından hazırlanan bir piyes sergilenmiştir. (1939 yılından itibaren yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü övmek için "Ateş" adlı piyes sergilenmiştir.) Gece de şehirde fener alayları, halkın katıldığı çeşitli oyun ve eğlenceler yapılırken, CHP binasında balo verilmekteydi.

30 Ekim günü il bürokrasisi tarafından ilçe, nahiye ve köylerde inşası biten binaların açılışı yapılmıştır. Şehir spor sahasında ise öğleden sonra futbol maçı ve güreş gibi çeşitli spor müsabakaları yapılmış, halk kürsüsünde konuşmalar yapılmaya devam edilmiş, akşam da Halkevi salonunda bir piyes sergilenmiştir.

İlçe, nahiye ve köylerde de bu büyük bayram benzer programlarla kutlanmıştır.

Şimdi sırasıyla Cumhuriyetin Onuncu Yılından itibaren Tokat'ta yapılan Cumhuriyet bayramı kutlamalarına geçebiliriz.

1934 yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Bu yıla ait Cumhuriyet bayramı kutlamaları hakkında bir bilgiye maalesef rastlanamamıştır. Tokat Halkevi yayını olan ve 15 günde bir yayınlanan "*Yeni Tokat*" adlı süreli yayında da bir bilgi yer almamaktadır.

Bu dönemle ilgili şimdilik rastlayabildiğimiz tek bilgi Tokat'ın Pazar nahiyesinden CHP Genel Sekreteri Recep Beye (Peker) gönderilen imzasız bir ihbar mektuptur. Bu mektupta, 29 Ekim 1934 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının çok sönük geçtiği ve bunun sorumlusunun da Pazar Nahiyesi Müdürü Ahmet Bey olduğu belirtilmiştir. Bu uzun ihbar mektubuna göre, Cumhuriyet Bayramı kutlaması yapılacağı hakkında halk yeterince bilgilendirilmediği gibi tören kürsüsü için gerekli itina gösterilmemişti. Nahiye Müdürü tören konuşması da yapmamıştı. Bayram kutlamasının sönük geçmesi üzerine ihbar mektubunu yazan kişi bunların nedenlerini araştırmaya girişmiştir. Görüştüğü kişilerden edindiği bilgiler ve edindiği intibalar sonunda şu yargıya varmıştır:

Nahiye müdürü günler öncesi hazırlık yapması gerekirken sadece 28 Ekim günü öğleden sonra en fazla bir buçuk saat zaman zarfında gerekli

gördüğü kimseleri davet edip bayram hazırlığı ve tören hakkındaki konuşmaları görüşmüştü. Bu kadar dar bir zamanda yapılan hazırlıklar doğal olarak sönük bir bayram kutlamasını doğurmuştu.

İhbarcı, Türklük ve Cumhuriyete karşı bu büyük ilgisizliğin nedenini Müdür Ahmet Beyin annesinin Çerkes oluşuna bağlamıştır. Bununla ilgili dayanaklarını sıraladıktan sonra, Nahiye Müdürü hakkında “Cumhuriyet sevgisi, Gazi sevgisi ve Türklük sevgisi namına” Müdürün bu davranışlarının soruşturulmasını istemiştir.¹⁰ İhbar mektubu ile ilgili bir bilgi notunda, Nahiye Müdürü Ahmet Bey hakkında isnat edilen bilgilerin tahkiki rica edilmiştir.¹¹ Ancak tahkikat süreci ve sonucu hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1935 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Tokat CHP Vilayet İdare Heyeti tarafından 31.10.1935 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda; Cumhuriyet Bayramının 12. yıldönümünün Tokat'ta ve Tokat'a bağlı yerleşim birimlerinde Onuncu Yıl Dönümüne denk olacak bir şekilde sevinçle karşılandığı ve gerektiği gibi büyük bir gururla kutlandığı belirtildikten sonra Türk ulusunu sevindiren ve gururlandıran Cumhuriyetin feyizli yollarında yorulmadan yürünüleceği ifade edilmiş ve CHP'ye bağlılık duyguları ve yürekte gelen saygılar sunulmuştur.¹²

Yeni Tokat dergisinin 50. sayısında 1935 yılında yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamasına dair bazı resimler yer almaktadır.¹³

1936 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Bu yıla ait Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları hakkında maalesef bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1937 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Tokat CHP İl Yönetim Kurulu 23.10.1937 tarihinde Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'dan inşası tamamlanan yeni Halkevi binası ile ortaokulun 29 Ekim Cumhuriyet bayramında açılış törenleri yapılacağını bildirmiş ve açılışa katılarak şereflendirmesini, bu mümkün değilse CHP Genel Yönetim Kurulu üyelerinden uygun görülecek kişi veya kişilerin katılımının sağlanmasını talep etmiştir.¹⁴ Buna cevap veren CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya “Tokat'ın bu sevincine şahit” olamadığı için üzgün olduğunu bildirmiştir.¹⁵

Cumhuriyet Bayramının 14. yıldönümünü kutlama törenleri şu şekilde yapılmıştır:

¹⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.0.001.1148.29.3/19 ve 21. Bundan sonra arşiv adı BCA olarak gösterilecektir.

¹¹ BCA, 490.0.001.1148.29.3/20.

¹² BCA, 490.0.001.1148.29.3/18.

¹³ Yeni Tokat, 1 İlkkanun 1935, Sayı.50, s.3-7.

¹⁴ BCA, 490.0.001.1148.29.3/17.

¹⁵ BCA, 490.0.001.1148.29.3/16.

Kutlama talimatına göre oluşturulan Komite tarafından geniş bir şekilde hazırlanan programın eksiksiz uygulanması için gereken önlemler zamanında alınmıştı.

28 Ekim sabahı şehir baştanbaşa süslenmişti. Öğleden sonra kaleden top atılır atılmaz Cumhuriyet meydanında hazır bulunan bando çalmaya ve halk toplanmaya başlamıştı. Şehrin muhtelif yerlerinde çalan davul zurna coşkunuğu yavaş yavaş arttırmış, oyun ve eğlenceler gece de devam etmişti.

29 Ekim günü öğleden önce binlerce kişi Cumhuriyet meydanını doldurmuştu. Saat 09.30'a kadar okullar, askerler, çeşitli kuruluşlar ve halk daha önce hazırlanan krokide kendilerine ayrılan yerlerini almıştı. Saat 09.45'e kadar Vilayet Makamında devam eden kabul töreninin sona ermesinden sonra tören yerine gelen Vali ve Kolordu Komutanı adına Mevki Kumandanı Albay Sabri meydanda dizilmiş olanların önünden geçerek askerleri, öğrencileri ve halkın bayramını kutladıktan sonra tribündeki yerlerine geçmişti. Ardından İstiklal Marşı çalınmıştı.

Marştan sonra, Vali tarafından Cumhuriyet rejiminin başarıları hakkında verilen söylev hoparlör aracılığı ile meydana bulunanlara dinlenmişti. Başta CHP İl yönetimi olmak üzere bütün teşekküller Atatürk anıtına çelenklerini koymuş, bundan sonra esnaf örgütlerinde katıldığı resmigeçit yapılmıştı. Öğleden sonra Cumhuriyet meydanında kurulan halk kürsüsünde¹⁶ CHP'li üyeler tarafından söylevler verilmiştir.

¹⁶ Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlama hazırlıkları sırasında Halk kürsülerinin kurulmasına karar verilmiştir. Bunun için Cumhuriyet Bayramı Kutlama Yüksek Komisyonundan vilayet komitelerine gönderilen bir talimatta, Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını, fikir ve söz yolu ile daha kuvvetlendirecek bir araç olarak halk kürsülerinin kurulmasına karar verilmişti. Buna göre;

- 1) Fırka teşkilatı bulunan vilayet ve kaza merkezlerinde halkın en çok toplanabileceği yerlerde kurulacağı, hatta nüfusu yüksek şehirlerde mahalle ve meydanlarda sayısının artırılabilceği,
- 2) Halk kürsülerinin bayramın başından sonuna kadar sabahtan akşama kadar açık olacağı,
- 3) Bu kürsülerin halkın gelip geçmesine engel olmayacak şekilde kurulması,
- 4) 18 yaşını doldurmuş kadın erkek herkesin söz söyleyebileceği,
- 5) Her kürsünün yerden en az yarım metre yüksekliğinde olmasına ve üzerine "Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Kürsüsü" yazısının asılması,
- 6) Halk kürsülerinde söylenecek nutukların inkılâbın, Cumhuriyetin ve istiklâlin değeri, üstünlüğü ve önemi konularından ibaret olması,
- 7) Bu kürsülerin CHP idare heyeti tarafından seçilen üç kişilik bir heyet tarafından idare edileceği,
- 8) Halk kürsülerinde söz söyleyecek kişilerin buldukları yerin CHP görevlilerine başvuru yapması,
- 9) Nutukların bir sefer için en fazla bir saat süre ile verilmesi,
- 10) Kürsünün başında CHP'nin görevlendirecek kişilerin güvenliği sağlaması,

Saat 15.00'te yeni yapılan Halkevi salonu parlak bir törenle açılmıştı. Törene ilçelerden gelen davetlilerle beraber altı yüze yakın kişi katılmıştı. Bandonun çaldığı İstiklal Marşının ardından Vali, CHP tarafından Halkevlerinin çalışmalarına verdiği kıymetten, bu konuda Büyük Şefin, Başvekilin, Parti Genel Sekreterinin çeşitli konuşmalarında Halkevlerine verdikleri önemi uzun uzun anlatmış ve Valinin ardından Halkevi Başkanı da bir konuşma yapmıştı. Her iki konuşmacı, sahip olunan her şeyin asıl yaratıcısı olan Ulu Önder Atatürk ile diğer devlet büyüklerini saygı ile anmıştır. Tören halkevinin temsil kolu tarafından hazırlanan güzel bir piyesle tamamlanmıştı. Gece binlerce kişinin katıldığı fener alayları geç vakte kadar devam etmiş ve çeşitli oyun ve eğlenceler yapılmıştı. Aynı saatlerde CHP İl binasında balo verilmişti.

30 Ekim günü öğleden önce Vilayet, Askeriye, CHP, Belediye ve iskân mensuplarından oluşan bir heyet otomobillerle Pazar ve Dökmetepe nahiyelerine giderek yeni yapılan göçmen evlerinin ve yeni Dökmetepe köyünün açılış törenleri yapılmıştı.

Tokat'ta saat 14.00'te kalabalık bir kitlenin hazır bulunduğu ortamda bir ortaokul binasının açılış töreni yapılmış ve ateşli söylevler verilmişti. Saat 15.00'te spor sahasında çeşitli müsabakalar yapılmış ve sahada kurulan halk kürsüsünde çeşitli konuşmalar yapılmıştı. Gece saat 20.00'de Halkevinin yeni salonunda Temsil Kolu tarafından bir oyun sergilenmiş ve ertesi akşam da tekrar etmişti.

İlçe ve nahiyelerde ve bütün köylerde Cumhuriyet bayramı çok iyi kutlanmış ve bu seneki içtenlik ve kutlama geçen senelerden daha canlı olmuş ve katılım da çok fazla olmuştu. Bayramla ilgili Valinin raporunda Bayrama ait fotoğrafların albüm içerisinde ayrıca posta ile gönderildiği belirtilmiştir.¹⁷ Ancak sözü edilen fotoğraflara rastlanmamıştır.

1938 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Daha önceki kutlamalara ait masrafların ne kadar olduğu konusunda bir bilgiye rastlanmamıştır. İlk defa cumhuriyetin 15. Yıldönümü kutlamaları için rakam karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, Cumhuriyetin 15. Yıl dönümü kutlama masrafı olarak üç ay öncesinden Vilayet Özel İdare Meclisi tarafından 2.400 ve Belediye Meclisince de 600 lira tahsisat ayrılmıştı. Oysa Onuncu yıldönümü için ayrılan tahsisat 1.500 lira idi.¹⁸

Cumhuriyetin 15. Yıl dönümü bayramını kutlama masrafı olarak ayrılan paranın 1.250 lirası Kutlama Komitesi kararıyla ilçelere ayrılmıştı. Bu durumda vilayet merkezine 1.150 gibi az bir miktar kalmıştı. Bunun üzerine, 26.8.1938 tarihinde Tokat Valisi ve Kutlama Komitesi Başkanı F. Ergun bu büyük

kararları alınmıştı. Bolat, a.g.e., s.111-112; Yasemin Doğaner, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl:5, Sayı:9, Ankara, 2007.

¹⁷ BCA, 490.0.001.1148.29.3/13-15

¹⁸ BCA, 490.0.001.1148.29.3/12.

bayramın değer ve önemine uygun bir şekilde kutlanması için yardım olarak CHP Genel Sekreterliğinden 2.000 liranın gönderilmesini istemişti.¹⁹ Ankara bu talebe karşılık olarak, merkez bütçesinden yardım etmeye imkân olmadığını ve vilayet bütçesinden aktarma suretiyle sorunun çözümünü emretmişti.²⁰

Cumhuriyetin 15. Yıl dönümü kutlama töreni şu şekilde yapılmıştı:

28 Ekim Cuma sabahı şehir baştanbaşa süslenmişti. Resmi daireler, mağazalar, dükkânlar ve evler bayraklarla donatılmış, birçok yere taklar yapılmıştı. Bunlar arasında Cumhuriyet meydanına Belediye tarafından yaptırılan tak ayrıca göze çarpacak derecede idi. Öğleden sonra kaleden top atılınca Cumhuriyet meydanında hazır bulunan bando çalmaya ve halk toplanmaya başlamıştı. Tam bu sırada Dâhilliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Ankara'da bayramı açış nutku, diğer nutuklar, konferans ve müzikler radyo aracılığıyla aynen halka dinletilmişti. Meydanda halkın katılımıyla yapılan çeşitli oyun ve eğlenceler gece de devam etmişti.

29 Ekim sabahı Cumhuriyet alanında kalabalık bir halk kitlesi bulunuyordu. Saat 09.30'a doğru öğrenciler, askerler, kuruluşlar ve halk düzenli bir şekilde yerlerini almışlardı. Vilayet makamında yapılmakta olan kabul resminin bitmesi üzerine saat 10.00'da merasim yerine gelen Vali Faiz Ergun ile Korgeneral Galib Türker Vilayet otomobil ile Cumhuriyet alanına gelmişler, askeri birliklerle öğrencileri, kuruluşları ve halkı selamladıktan sonra tribüne geçmişlerdi. Ardından Vali tarafından Atatürk, Cumhuriyetin kazandırdıkları ve rejimin ilkeleri konusunda bir konuşma yapılmıştı.²¹ Valinin konuşmasından sonra İstiklal Marşının okunması ve saygı duruşu yapılmıştı. Ardından, ortaokul öğrencileri bando eşliğinde Onuncu Yıl Marşını okurken sıra ile anıta çelenkler konulmuştu. Ortaokul izcilerinin anıtı çevreleyerek söyledikleri bir marştan sonra geçit törenine başlanılmıştı. Geçide katılan askeri birlik motorlu araçlara bindirilmiş olarak alandan geçerken çok alkışlanmıştı. Arkasından jandarma birliği, ortaokul ve sırası ile ilkokullar, en sonda da esnaf gruplar halinde ellerinde Milli ve CHP bayrakları ile geçmişler, her yıl olduğu gibi bu yıl da mesleklerini ve uzmanlıklarını sergileyerek törene katkı yapmışlardı. Bazı ilkokulların büyük saflar halinde ve başarıyla geçmeleri herkesin takdirini kazanmıştı. Kız ve erkek öğrencilerin daha küçük yaştan gösterdikleri bu askeri beceri alkışlarla karşılık görmüştü. Tören bittikten sonra Vali bir süre daha CHP binasında kalarak partililerin ve bazı ileri gelenlerin özel tebrik ve ziyaretlerini kabul etmişti.

Gece de Cumhuriyet meydanında ve diğer uygun görülen yerlerde çaldırılan davul zurna halkı eğlendirmiş, çeşitli oyunlar oynanmış ve fişekler atılmıştı.²²

¹⁹ BCA, 490.0.001.1148.29.3/1

²⁰ BCA, 490.0.001.1148.29.3/10.

²¹ Vali Faiz Ergun'un konuşma metni için bkz. Yeşilirmak, 1.11.1938, s.1.

²² BCA, 490.0.001.1148.29.3/7-8; Yeşilirmak, 1.11.1938, s.3.

30 Ekim Pazar günü önce Samsun Karadenizgücü Spor Kulübü ile Tokatlı futbolcular formaları ile önde şehir bandosu olduğu halde çarşı caddesinden düzenli bir şekilde geçerek Atatürk heykeli önüne gelmiş ve yanlarında getirdikleri çelenklerini heykel önüne koymuşlardı. Çelenk koyma işleminden sonra futbol sahasına gidilmiş ve maçın sonucu Samsun Karadenizgücü'nün 3-2 galibiyetiyle sonuçlanmıştı. Maçtan sonra güreşler yapılmış ve buna akşam saat 17.00'de son verilmişti.²³

İlçe, nahiyelerle ve köylerde de bu büyük bayram içten bir ilgi ile kutlanmıştı.²⁴ Törene ait raporda, bayrama ait 22 fotoğraf gönderildiği belirtilmişse de 20 adet olduğu görülmektedir. Bunlar da çalışmamızın sonunda ek olarak verilmiştir.

1939 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Cumhuriyetin 16. Yıldönümünü münasebetiyle Tokat'ta 20 gün öncesinden Vali Salahattin Üner'in başkanlığında bir kutlama komitesi kurulmuştu.²⁵ Komite Cumhuriyetin 16. Yıl Dönümü Bayramı Kutlama Programını hazırlamış ve yerel basında ilan edilmişti.²⁶ (Program ekte yer almaktadır.)

28 Ekim sabahı şehir dikkati çekecek bir şekilde baştanbaşa süslenmişti. 28 Ekim günü saat 13.00'te bayramı ilan eden top atılır atılmaz Cumhuriyet meydanında hazır bulunan bando çalmaya başlamış ve meydanın diğer kısmında çalmakta olan davul zurnanın başına büyük bir halk kitlesi toplanarak oyunlar oynanmıştı. Halkın katıldığı oyun ve eğlenceler gece de devam etmiş ve Tokat Halkevinin gösteri salonunda bir de piyes verilmişti.

29 Ekim günü sabah erkenden Cumhuriyet alanında büyük bir kalabalık toplanmıştı. Saat 09.30'a doğru öğrenciler, askerler, kuruluşlar ve halk yerlerini almışlardı. Vilayet makamında yapılmakta olan resmi kabul töreninin bitmesi üzerine saat 10.00'da merasim yerine gelen Vali ve Kolordu Komutanı askeri birliklerle öğrencileri, kuruluşlarla halkı selamladıktan sonra tribündeki yerlerine geçmişti. Ardından Vali tarafından günün manasını anlatan bir nutuk söylenmiş ve nutuktan sonra İstiklal Marşı ve saygı duruşu yapılmıştı. Bundan sonra anıta çelenkler konulmuş, bandonun çaldığı Onuncu Yıl Marşına meydana bulunanlar eşlik etmişti. İzcilerde kendi marşlarını söyledikten sonra resmigeçit başlamıştı.

Resmi geçitten sonra Tokat içme suyunun açılış töreni yapılmış²⁷ ve Belediye Başkanı Dr. Remzi Topçam bir konuşma yapmıştı. Öğleden sonra da Turhal ve Pazar nahiyelerinde inşası tamamlanan ilkokulların açılış töreni yapılmıştı.

²³ Yeşilirmak, 1.11.1938, s.3.

²⁴ BCA, 490.0.001.1148.29.3/8.

²⁵ BCA, 490.0.001.1148.29.3/5-6

²⁶ Yeşilirmak, 24.10.1939, s.2.

²⁷ İçme suyu 150 bin liraya mal olmuştu. Yeşilirmak, 31.10.1939, s.1.

Saat 19.00'da başlayan fener alayına yüzlerce halk katılırken Belediye binası önünde ve anıt etrafında oyun ve eğlenceler devam etmiş ve diğer yandan havai fişekler atılmıştı.

Saat 20.00'de Halkevi salonunda halka ücretsiz olarak “Ateş”²⁸ piyesi sergilenmiş ve bu vesileyle salonda toplanan 500 kişiye konferans verilmişti. Saat 22.00'de CHP binasında verilen çaylı dans, çok neşeli bir hava içinde geç vakte kadar devam etmişti.

30 Ekim günü öğleden sonra spor sahasında çeşitli spor müsabakaları yapılmış, sahada kurulan halk kürsüsünde söylevler verilmiş, akşam da orta mektepte öğrenci velilerine bir müsamere sergilenmişti.

Sonuçta, üç gün boyunca, gerek vilayet merkezinde gerek kaza ve nahiyelerde bu büyük bayramın değeri ve anlamına uygun bir coşkuyla karşılanmış ve kutlanmış.²⁹

Zile’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlama töreni

Burada Zile’de yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlama töreni hakkında bilgi vermekte yarar vardır. Çünkü bir ilçede kutlama örneği olarak önemli görmekteyiz.

Zile’de de bu bayram büyük bir sevinçle kutlanmış ve şimdiye kadar eş görülmemeyen bir gün yaşanmıştı. Kaymakam Nami Ünal’ın başkanlığında bir haftadan beri devam etmekte olan bayram hazırlıkları cumartesi günü öğleye kadar sona ermişti. Öğleden sonra başta Kaymakam Nami Ünal olmak üzere bütün memurlar ve öğrenciler tarafından bandonun eşliğinde ve büyük bir kalabalığın alkışları arasında Atatürk’ün anıtına çelenkler konulmuştu. Akşama doğru törene katılmak için kasaba ve civar köylerden gelen halk otel, han ve kahveleri hınca hınç doldurmuştu.

Pazar günü sabahı binlerce halk Cumhuriyet alanına erkenden gelmişti. Öğrenciler ve çeşitli kuruluşlar ile esnaf teşekkülleri de alanda kendilerine ayrılmış olan yerlerini almışlardı. 10 dakika sonra yanında askerlik şube reisi ve CHP ilçe başkanı bulunduğu halde Cumhuriyet alanına gelen Kaymakam Nami Ünal öğrencilerin ve bütün kuruluşların her biri önünde ayrı ayrı durarak bayramlarını kutlamıştı. Alanın ortasında hazır bulunan kurbanın kesilişinden sonra hitabet kürsüsüne gelen Kaymakam Nami Ünal Atatürk’süz yapılan ilk bayram olduğunu söylemesi üzerine bir dakika sessizlik olmuş, gözyaşları arasında “Atatürk’süz değiliz! Kahraman İnönü’müz ve Milli Şef’imiz vardır” sözlerine meydanda “yaşasın” nidaları ve çılgın bir alkış tufanı ile karşılık verilmişti. Kaymakamın konuşmasından sonra resmigeçit başlamıştı. Resmigeçide en önünde harp gazileri ve şehit anaları olmak üzere jandarmalar, izciler, orta ve ilkokullar, ayrı ayrı arabalar üzerine yerleştirilmiş olan çeşitli esnaf ve cemiyetler ile civar köy ve kasabadan gelen yedi yüzü aşkın atlı

²⁸ Piyesin özelliği hakkında yukarıda bilgi verilmişti.

²⁹ BCA, 490.0.001.1148.29.3/3-4; Yeşilirmak, 31.10.1939, s.1.

katılmıştı.

Öğleden sonra yeni inşa edilen bir okulun açılış töreni yapılmış ve bu okulun adı Milli Şef İsmet İnönü adıyla anılması için halk tarafından teklifte bulunulmuş ve alkışlarla kabul edilmişti. Halk, Kaymakamın açış konuşmasından sonra okulu gezmiş ve günün geri kalan kısmı meydanda düzenlenen güreş, koşu ve cirit oyunlarına ayrılmıştı. Geceleyin eğlenceler devam etmiş, gençler halay çekmişti. Bayramın ikinci günü büyük bir heyetle İğdir nahiyesine gidilmiş ve orada toplanan atlı ve yaya yüzlerce köylünün katılımı ile Kaymakam Nami Ünal tarafından yatılı ilkokul binası ile heykelin açılış töreni yapılmış, bin kişilik bir yemek ziyafeti verilmişti. 29 Ekim gecesi Zile'de fener alayları düzenlenmiş, meydanda meşaleler yakılarak davul ve zurnalar çalınarak oyunlar oynanmış, hükümet binasında Kaymakam Nami'nin başkanlığında bir aile toplantısı (Balo) yapılmıştı.³⁰

Sonuç

29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra yeni rejim kendi sembollerini ve bayramlarını icat etmek zorunda kalmıştır. Bayramların en önemlisini Cumhuriyet bayramı olarak kabul etmiş ve 1933'ten sonra üç gün süreyle kutlamaya başlamıştır. 17 Mart 1981 tarihinden sonra 2429 sayılı kanun³¹ ile bayram süresi 1,5 güne indirilmiştir.

29 Ekim Cumhuriyet bayramı törenleri dâhil tüm milli bayramlar, okul basamaklarında bulunmayan yetişkin nüfusa yeni rejimin ve inkılâpların benimsetilmesi için iyi bir propaganda aracı oluşturmuştur. Böylece tüm nüfusun yeni rejime ve inkılâplara sıkı sıkı sarılması ve bunları korunması gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır.

Tokat'ta yapılan törenler de yukarıda belirtilen amaçlar için bir araç olmuş ve kutlamaların muhteşem bir şekilde geçmesine özel bir gayret gösterilmiştir. Bu törenlerde cumhuriyetin millete sağladığı faydalar, 10-20 yıl gibi kısa sürede eğitim, ekonomi, hukuk, kültür ve bayındırlık alanında kaydettiği gelişmeler ısrarla vurgulanarak, bunun bilincine varacak vatandaşların Cumhuriyete bağlılığı ve ona sahip çıkma isteğinin her geçen yıl artacağı hesaplanmıştır. Bunu yaparken de Osmanlı Devleti'nin son yılları ile yeni Cumhuriyetin 10-20 yıldaki başarılarının mukayesesi -bugün de olduğu gibi- çok sık başvurulan yöntem olmuştur.³²

³⁰ Yeşilirmak, 31.10.1939, s.2; Yeşilirmak, 7.11.1939.

³¹ Resmi Gazete: Tarih: 19.3.1981, Sayı:17284

³² Bkz. Tokat Valisinin 15. Yıl Töreninde yaptığı konuşma. Yeşilirmak, 1.11.1938, s.1. Ayrıca, Yeni Tokat dergisinin 1933, 1934 ve 1935 Ekim-Kasım sayılarında da benzer yaklaşımlar görülebilir.

EK.1: Tokat'ta Cumhuriyetin 16. Yıldönümünü Kutlama programı

Kaynak: Yeşilirmak, 24.10.1939

Cumhuriyetin 16 ıncı yıl dönümünü bayramı kutlama programı

1 - Cumhuriyet bayramı 28 Ekim tarihinde 939 Cumhuriyet günü saat 13 de başlayarak 30 uncu Pazartesi günü saat 24 e kadar sürmektedir.

2 - Bayram için davetler, mütesseseler, mekteplerin, etkinlik, dükkan ve mağazaların, otel ve banların süslenmesi ve donatılması, taklirin hazırlanması 28/10/39 Cumhuriyet günü saat 12 ye kadar bitirilmelidir.

3 - Bayramın başladığı 28/10/39 Cumhuriyet günü saat 13 de atılarak toplu ilân edilecektir.

4 - Top atılır alınmaz, daha önce cumhuriyet meydanında ve aynı zamanda yer alması bulunan bando çalmaya başlar. Yavaşlar. Nehrin meydana ve minareye yerleşme de Belediye tarafından ilân edilecek davul zurnalar çalınmaktadır. Gece dahi meydanalarda davul zurna çalındıkça ve halkın iştirakile oyunlar ve eğlenceler tertip edilecek, faaliyetler atılacaktır.

29/10/39 Pazar günü

5 - Teclikât kabulüne vâkıf meclisinde saat 9 da toplanacak tören 9.30 a kadar devam edecektir. Askari bando saat 9 da hükümet konağı karşısında yer alması bahane olarak kabul resmînin devamına vâkıfını yapacaktır.

6 - Hükümet konağında kabul resmî devam eden cumhuriyet meydanında da geçiş törenine iştirak edecek askerler, mektepler ve halk kütüphane gösterilen yerlerini almaya başlayacaklar ve saat 9.40 da tamamen hazırlanmış bulunacaklardır.

7 - Saat 10 da Vâli ve Kolordu Kumandanı Cumhuriyet alanına gelecekler ve bu sırada kalelden top atılacaktır. Vâli ile Kumandanın mevazene dâiresindeki askeri birlikleri mektepleri ve diğer teşekkülleri birleştirilerek yerlerini alacaklardır.

8 - Vâli tarafından bir söylev.

9 - Bunu müteakip merasim kumandanı tarafından verilerek teserüt üzerine bando taklidi marşına çalınacak ve bütün askeri birlik, mektepler ve sivil teşekküller selâm verinceye kadar seyirci sivil halk da şapkasını çıkararak bitirilen vâkıfında duracaklardır.

10 - Bando sonuna Anıta çekilmek koyaacak teşekküllerle orta mektep tezeleri orta mektep müdür mevazini İsmail Beyazın müzresi altında Anıt önünde yer alacak ve bando, mekteplerinin ve halkın iştirakile Cumhuriyetin 16 ncu yıldönümü marşına çalınacak. Anıta çekilmek kumaraktır. İşlerden başka teşekküller yerlerine geçecek, teclerinde kendisi marşlarını söyledikten sonra yerlerini alacak ve geçiş töreni başlayacaktır.

GEÇİŞ TÖRENİ

11 - Geçiş töreninde bulunacak teşekküllere -merasim kumandanı binbaşı Abdulkadir Sincar kumanda edecektir.

GEÇİŞ SIRASI

A - Bando, askeri kılıf, vâkıf jandarması, motorlu kılıf, mahlûl gaziler, uniformalı yedek subaylar, polis, orta mektep, ve ilk mektepler.

B - Halk partisi, sporcular, hayır cemiyetleri, estaf cemiyetleri.

12 - Geçiş törenine iştirak edecek kılıflar, mektepler postahane önünden yerlerine geçeceklerdir.

13 Cumhuriyet meydanında yer alacak teşekküllerinin ve halkın istinazına tevlime orta mektep müdür mevazini İsmail Beyazın ilk terasat müfettişi Fikret Özgürç ve polis komiseri Hasan Özcan memurlardır.

14 - Geçiş törenine iştirak edecek olan memurlar sıyah silâh geçecekler, halk da yeni ve temiz cübbelerini giymiş bulunacaklardır.

15 - Geçiş resmîni müteakip Tokat için saygınlık kıyafet resmî ve öğleden sonra da Turlal ve Pazar mahiyelerinde

Köy Eğitimi Meselesi

YAZAN : İ. HAKKI TONGUCU

Çeyiz saygınlık devam

Geçmişin yetenekleri bakımından mühtabata, bayramların rolleri de büyüktür. Uzun yıllar değişmeyen geleneklerini muhafaza eden bu günümüzün esasında geçiş, burada bir başka vâkıf olmaktadır ve o bunlara farkına varmadan birçok önemli değişiklikler yapılmıştır. Bunlarla ilgili fikirler de uygulanmış olur. Ancak, bunların ileri köy eğitimi için yararlı olduğunu söylemek zordur. Köy eğitimini kaliteleştirmek için de pek demokratiktir. Bunlar ileri köy eğitimlerinin de temelidir. Burada da eğitim, fakir farkı giderilmektir. Her şey konuşulmaz, mütessake edilir, birçok oyunlar oynanır, şarkılar, türküler söylenir, şaşak çalınır, eğlenceler yapılır. Yeni bir şeyler, Harp hatıraları anlatılır, insan da kitaplar veya gazeteler okunur. Bunlardan ileri köy eğitimini kaliteleştirmek için de yararlı olabilir. Ancak, bunların ileri köy eğitimi için yararlı olduğunu söylemek zordur. Ancak, bunların ileri köy eğitimi için yararlı olduğunu söylemek zordur.

16 - Öğleden sonra ve gece Cumhuriyet meydanında ve hükümet konağı önünde, meydana davul zurna çalınacak ve halk milli oyunlarla eğlenecektir.

17 - Gece saat 19 da fener alayı başlayacaktır. Kolordu karargâhından hareket edecek olan alaya Cumhuriyet meydanında halkın iştirakile iştirakile ilâzine kadar gidilecek ve aynı yoldan avdet olunacaktır.

18 - Gece saat 19.30da halkleri salonunda konferans verilecek, paranz ve umuma malûs olarak (ATEŞ) poyası temad edilecektir.

19 - Saat 22 de Parti kurgunla davetlere malûs olarak bir çaylı dans verilecektir.

30/10/39 PAZARTESİ

20 - 30/10/39 Pazartesi günü öğleden sonra saat 14 de spor salonunda spor eğlenceleri yapılacak ve halk kurgunlarda söylev verilecektir.

21 - 30/10/39 Pazartesi öğleleri orta mektepte davetlere ve çocuk teclerine müsamereler verilecektir.

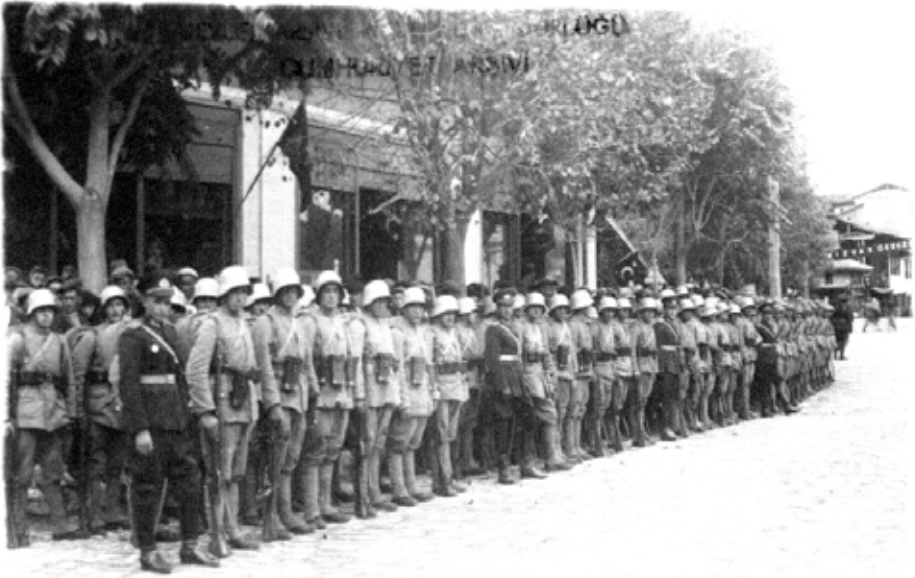
**Cumhuriyetin 16 ıncı yıl
dönümünü kutlama komitesi**

EK. 2: Cumhuriyetin 15. Yılında Tokatta Yapılan Törene Ait Fotoğraflar:





Tokat : 15 inci yıl dönümü

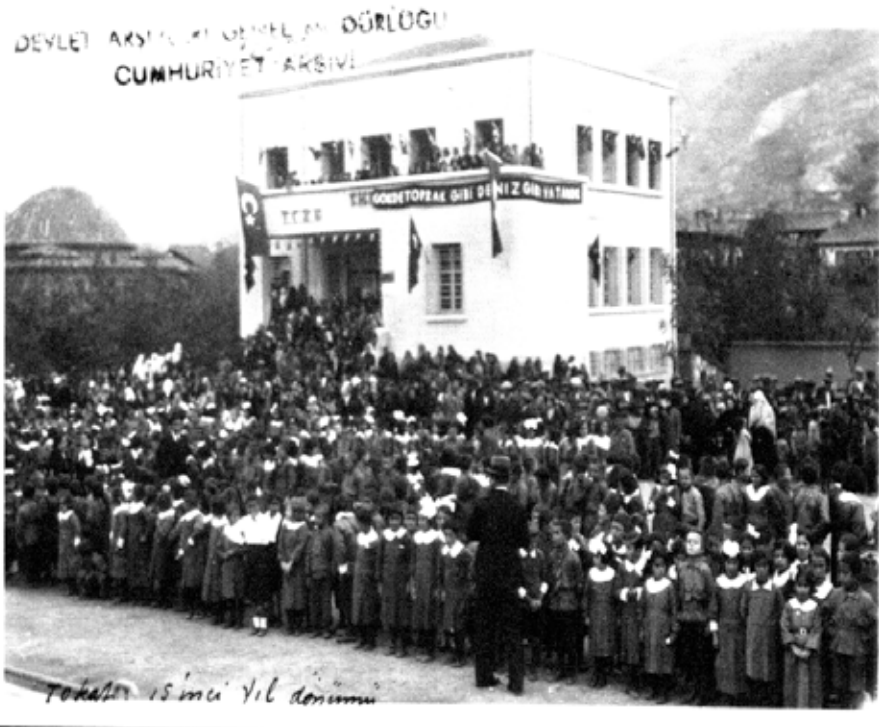


Tokat : 15 inci yıl dönümü











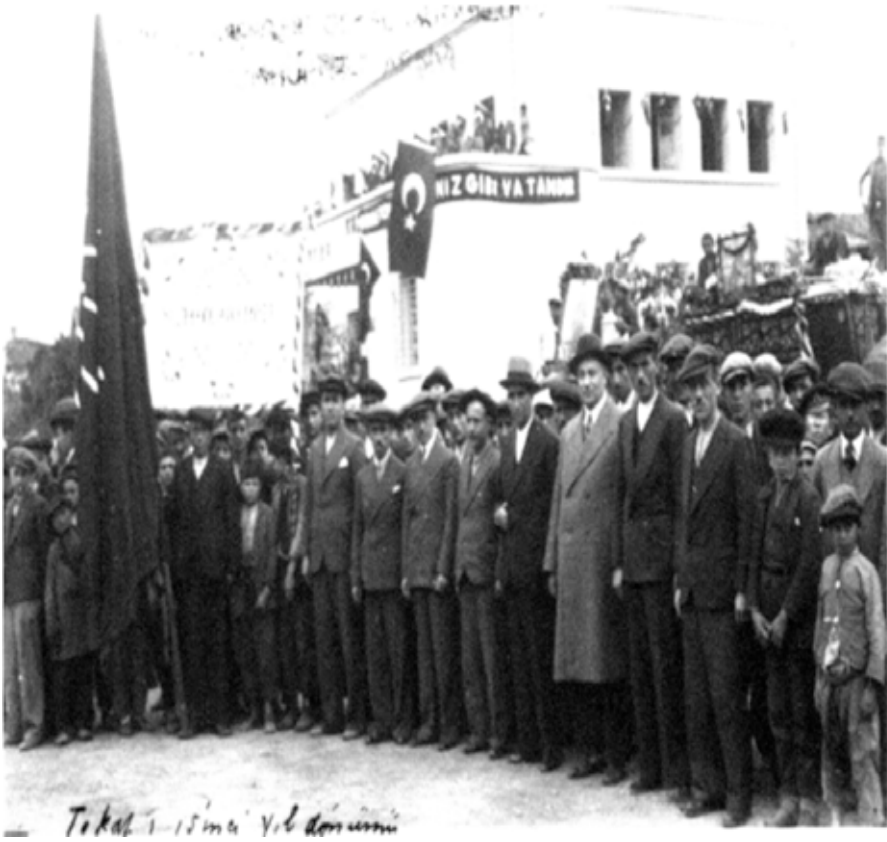




TOKAT : 15inci yıl kutlaması



Tokat : 15inci yıl kutlaması



**TEMA II: DİL VE EDEBİYAT - HALK BİLİMİ
İLE İLGİLİ BİLDİRİLER**

Tokat Ağzının Anadolu Ağızlarındaki Yeri ve Tokat Ağzında Kullanılan Arapça – Farsça Kelimeler

Ahmet AKGÜL*

Özet

Yazılı edebiyattan çok sözlü edebiyatta ya da bildirişimde karşımıza çıkan ağızlar, çok eski zamanlardan beri - bölgeden bölgeye farklı olagelse demilletlerin deyiş özelliklerini kuşaktan kuşağa aktarır. Ağızların oluşumunda dilin kendisine has özelliklerinin yanında iklim, coğrafya, diğer kültürlerle münasebet, bölgeye aynı kavimden olan ya da olmayan farklı boyların göçleri gibi etkenleri sayabiliriz. Bu etkenlerin aynı dilde, aralarında kısa mesafeler bulunan bölgelerde dahi yöresel farklılıkların oluşmasına neden olmuştur. Ağızlarda; ünlülerin ölçünlü dilden fazla olması, ölçünlü dilde kullanımdan kalkmış bazı eski kelimelerin devam etmesi, diğer milletlerden alınan kelimelerin ölçünlü dilden farklı bir şekilde kullanılması... gibi örnekler, ağızların ölçünlü dilden bir çok farkı olduğunu da gösterir. Biz de bu çalışmamızda, Tokat ağzının Anadolu ağızlarındaki yerini ve Arapça – Farsça kelimelerin Tokat ağzında kullanılışları hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Anahtar Sözcük: *Anadolu Ağızları, Tokat Ağzı, Arapça – Farsça Kelimeler, Sınıflandırma, Kelime Kullanılışları.*

XI. yüzyılda Anadolu'ya başlayan Oğuz göçleri; sonraki yüzyıllarda giderek çoğaldı. Bu göçlerle beraber Anadolu'yu yurt edinen Oğuzlar, Oğuzcanın Anadolu'da konuşulmasını ve varlığının kalıcılığını perçinledi. Oğuzca yalnız Anadolu'da değil; Azerbaycan'da bugünkü Irak ve Suriye topraklarının bir kısmında da konuşuluyordu. “ Bu geniş coğrafyada Farsça, Arapça, Ermenice ve Rumca gibi yerel edebi dillerle karşılaşan Oğuzcanın; Kaşgarlı Mahmut'un bize ana hatlarıyla tanıttığı dilden farklılaşması kaçınılmaz idi. Bir dilin değişmesinde temel etkenler olan zaman ve coğrafya, Oğuzcanın hem eş zamanlı hem de art zamanlı farklılaşmasına yol açtı.”¹ Oğuzcanın bu şartlar altında değişimi ve gelişimi, zaten var olan ağızların daha da farklılaşmasına sebep oldu. Bir dilbilgisi terimi olan ağız “ aynı kökenden geldiği üst sistem durumundaki bir standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde iş yerlerinde; okuryazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazılı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemde dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az

* Araştırma Görevlisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, akguledebiyat60@hotmail.com

¹ Develi Hayati, “Eski Türkiye Türkçesinin Sınıflandırılması”, Turkish Studies, Spring 2008, Volume 3/3, s. 212

yerel konuşma biçimleri”² şeklinde tanımlanabilir. Ağızlar ait olduğu dilin gelişim ve değişim süreçlerini gösterirken, toplumun kültürü ve inancı hakkında da bilgi verir.

Ağızlar üzerine yapılan çalışmalar, yakın bir geçmişte başlamışsa da bugüne kadar birçok araştırma olmuştur.³ Ağız araştırmalarında, ağızların sınıflandırılması önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınıflandırma çalışmaları, ağızlar arasındaki benzer ve farklı durumları çıkararak, oluşan verilerin karşılaştırılmasına dayanır. Bu karşılaştırmadan kasıt bir ağız atlası oluşturmaktır. Bu sınıflandırma yapılırken kullanılan ölçütler “ a. Ses bilgisel ölçütler b. Biçim bilgisel ölçütler c. Söz varlığı ölçütleri d. Söz dizimsel ölçütler”⁴ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ölçütlerin farklı olmasına sebep ise XI. yüzyıldan başlayarak farklı Oğuz boylarının ve Oğuz dışı Türk etnik unsurlarının (Kıpçak, Çiğil) Anadolu’yu yurt edinmeleri olmuştur. Çünkü Kaşgarlı Mahmud Divanü Lügati’t Türk’te “ boylardan bahsederken her boyun ayrı bir ağız olduğuna işaret etmiş; adları ve damgaları ile sıraladığı Oğuz Boylarının birer kök olduğunu ve her boydan birtakım oymakların çıktığını kaydetmiştir”⁵. Önceleri daha küçük farklar taşıyan ağızların, boyların göç etmesiyle daha da farklılaştığı tezi ya da kanısı güçlü durmaktadır. Ancak Anadolu Ağızlarının sınıflandırma çalışmalarında; boyların Anadolu’nun hangi yerlerine yerleştikleri ve bu boyların ağızlarla olan ilişkisine değinmekten çok ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı konuları değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda; Anadolu ağızları tasnifi üzerine ilk çalışma 1896 yılında İğnos Kunos tarafından yapılmıştır. Ağızları başlıca yedi gruba ayıran Kunos, Tokat ağızını bu sınıflandırma içerisinde kullanmamıştır. Tasnifi;

1. İzmir ile Bursa arasında Zeybekçe
2. Kastamonu ağızı
3. Karadeniz’in doğu kıyılarına doğru Lazca
4. Harputça
5. Güneydoğu Anadolu’da Mersin ile Konya arasında Karamanlıca
6. Kızılırmak havzasında Ankara Ağızı
7. Anadolu’da dağınık olarak yaşayan Yörük ve Türkmenler⁶

² Demir Nurettin, “Ağız Terimi Üzerine”, Türk Bilig, 2002/4, s. 105 – 11 6

³ Anadolu Ağızlarını konu alan çalışmalar için bakınız; Z. Korkmaz “ Anatolian Dialects”, Handbuch Der Turkischen Sprachwissenschaft, Teil 1, Akedimiai Kiado, Budapest, 1990.

⁴ Boz Erdoğan, “ Ağız Atlasları”, Turkish Studies, Spring 2008, Volume 3/3, s. 155

⁵ Korkmaz Zeynep, Türkiye Türkçesi Ağızlarında Dil Özellikleri – Etnik Yapı Bağlantısı ve Beklentilerimiz, Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri, TDK, 2009, s. 470.

⁶ Buran Ahmet, Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme, Turkish Studies, Volume 6/1 Winter, s. 42.

Leyla Karahan bu sınıflandırma için “ hiçbir temele dayanmayan muhayyel bir sınıflandırmadır”⁷ der.

Kunos’tan sonra Ahmet Caferoğlu, biri 1946 diğeri 1959 da olmak üzere iki farklı sınıflandırma çalışması yapmıştır.

Ahmet Caferoğlu Tasnifi (1946)

1. Doğu illeri ağızları (Kars, Elazığ, Van ve Civarı, Malatya) bölgesi
2. Erzurum, Trabzon, kısmen Rize ağızları bölgesi
3. Sivas, kısmen Tokat illeri ağızları bölgesi
4. Amasya, Çorum, Ankara, kısmen Yozgat ağızları bölgesi
5. Orta Anadolu (Kayseri başta olmak üzere) ağızları bölgesi
6. Gaziantep (ve kuzey sınır ağızları) bölgesi
7. Batı illeri ağızları (Eskişehir, Balıkesir, Manisa, İzmir, kısmen Afyon, Aydın ve Antalya’ya kadar)
8. Konya ağız bölgesi
9. Kastamonu ağız bölgesi

Ahmet Caferoğlu Tasnifi (1959)

1. Güneybatı ağızları (Bandırma’dan Antalya civarlarına kadar)
2. Orta Anadolu ağızları (Afyon’dan Elazığ ve Erzurum’a kadar)
3. Doğu ağızları (Elazığ ve Erzurum’dan doğu sınırına kadar)
4. Kuzeydoğu ağızları (Samsun’dan Rize’ye kadar)
5. Güneydoğu ağızları (Gaziantep, Adana, Antalya ve civarı)
6. Kastamonu

Görüldüğü üzere, Caferoğlu ilk sınıflandırmasında Tokat Ağzını Sivas İli Ağzıyla ayrı bir sınıflandırma yapmış ikinci tasnifinde ise Tokat Ağzını Orta Anadolu Ağızları grubuna dâhil etmiştir.

Caferoğlu bu sınıflandırmayı yaparken kullandığı ölçütlerden bahsetmemiştir. Yalnız Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar eserinde bölgedeki etnik yapıdan çok kısa bilgiler vermiştir.

Ahmet Caferoğlu’ndan sonra Tahsin Banguoğlu Türkçenin Grameri eserinde ve Türk Dili ve Edebiyat Ansiklopedisinde iki ayrı tasnif çalışması yapmıştır.

Tahsin Banguoğlu Tasnifi (Türkçenin Grameri)

1. Deliorman ağızı

⁷ Karahan Leyla, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, Ankara, TDK, 1996, s. X.

2. Makedonya ağzı
3. İstanbul ağzı
4. Aydın ağzı
5. Karaman ağzı
6. Ankara ağzı
7. Kastamonu ağzı
8. Harput ağzı
9. Erzurum ağzı
10. Karadeniz ağzı⁸

Banguoğlu Tasnifi (TDE Ansiklopedisi)

1. Güney Batı ağızları
2. Orta Anadolu ağızları
3. Doğu Ağızları
4. Kuzey Doğu Karadeniz ağızları
5. Rumeli ağızları
6. Güney Doğu ağızları
7. Kastamonu'ya, Karamanlı ve başka boylara mahsus ağızlar.⁹

Tahsin Banguoğlu yaptığı bu iki tasnifi hangi ölçütlerle belirlediğinden bahsetmemiştir. Yalnız Ansiklopedide yaptığı tasnifte coğrafi adlarla oluşturduğu gruplarda bazı sesbilgisi bilgileri vermiş ve bir ölçü oluşturmaya çalışmıştır. Bu sınıflandırmalarda Tokat Ağzı geçmemekle beraber, Ansiklopedi'de verdiği sesbilgisi özelliklerinden Tokat Ağzını Orta Anadolu Ağzı grubuna koymamız yanlış olmayacaktır.

Sınıflandırılma çalışmalarının başucu kaynaklarından biri olan Leyla Karahan'ın Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması eseri, Anadolu'daki ağızları, ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimi biçiminde incelenmiş üç ana başlıkta toplamıştır: 1. Doğu Grubu Ağızları 2. Kuzey Doğu Grubu Ağızları 3. Batı Grubu Ağızları. Eserde bu gruplara bağlı on altı alt grup mevcuttur. Aynı zamanda bu eserde soru eki kıstas alınarak ilk söz dizimi ölçütü kullanılmıştır. Bu gruplandırmalardan Tokat ağzı, Batı Grubu ağızlarından altıncı gruba dâhil edilmiştir.

Bu genel sınıflandırmalarla beraber yerel çalışmalar da yapılmıştır. Ahmet Caferoğlu'nun Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar eseri ve Necati Demir'in 'Tokat İli ve Yöresi Ağızları' kitabı, Tokat Ağzının çalışıldığı müstakil eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Demir; Tokat Ağzını incelerken

⁸ Banguoğlu Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK, 2007, s. 17.

⁹ Anadolu Ağızları Maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah Yayınları, 1. Cilt, 1977, s. 132-133

bölgeyi, ses ve şekil bilgisi ölçütlerini ortaya koyarak Kelkit ırmağının kuzeyi ve güneyi olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ayrıca Tokat Ağzının sesbilgisi özelliklerini on iki madde halinde sıralamıştır.

Yukarıda geçen araştırmaları Tokat ağzı merkezli ele alacak olursak; Anadolu ağzlarının sınıflandırma çalışmalarında Ahmet Caferoğlu 1946 yılındaki ilk tasnifinde Tokat Ağzını Sivas Ağzıyla birlikte ayrı bir başlıkla almış, 1959'daki ikinci tasnifinde ise Orta Anadolu Ağızları grubu içerisinde yer vermiştir. Leyla Karahan üçe ayırdığı Anadolu Ağızlarını, Tokat Ağzını Batı Grupları ağzlarının altıncı bölümünde yer vermiştir. Necati Demir ise zaten Tokat Ağzını müstakil bir çalışma ile ele almıştır.

Anadolu ağzlarının kökenini Oğuzca oluşturduğundan Tokat ilinin ağzı da bu çerçeve içindedir. Lakin Oğuzlar zaman geçtikçe kültürel, coğrafi değişimler yaşamış, farklı kültürlerle karşılaşmış ve hatta farklı kültürlerle kaynaşmıştır. Geçmişe baktığımız zaman Oğuzların en çok Arap ve Fars kültürüyle karşılaştıklarını, hem coğrafi hem kültürel olarak yakınlaştıklarını görmekteyiz. Öyle ki Türk olan büyük şairler ve müellifler Arapça ve Farsça eserler de vermişlerdir. Birini din dili diğerini edebiyat dili olarak tarihimizde gördüğümüz Arapça ve Farsça, Oğuzcaya çok sayıda kelime vermiştir. Biz burada Tokat Ağzındaki örneklerine bakmaya çalışacağız, fakat önceden de söylediğimiz gibi Tokat Ağzı Oğuz Türkçesi çerçevesinde ele alındığından ve Anadolu ağzlarının kökenini Oğuz Türkçesi oluşturduğundan Tokat Ağzında bulunan Arapça ve Farsça kelimelerin kullanışlarına Anadolu'da genel olarak aynı şekilde rastlanabilir.

Ahmet Caferoğlu ve Necati Demir'in eserlerinde Tokat ağzına ait metinleri tarayarak ve metinlerde yer almayan ama Tokat'ta yaşadığımız için bildiğimiz 1000'den fazla kelimeye bir inceleme yaptık. Bu inceleme sonucunda 500'e yakın Arapça ve Farsça kelime tespit ettik. Kelimelere bakarsak;

Tokat ağzı	anlamı	kendi dillerindeki kullanımı
abdāl	dünyayla işi kalmamış, derviş, ahmak	abdāl (Ar.) ابدال
abdes	abdest	ābdest(Fars.) ابدسة
acaba	acaba, belki	'acebā (Ar.) عجا
acıza / acuzā	huysuz, yaşlı kadın	'acūze (Ar.) عجوزه
adam	insan	ādem (Ar.) آدم
adet	tane, sayı	'ādet (Ar.) عادت
āfat	belalar	āfāt (Ar.) آفات
affet-	bağışlamak	'afv (Ar.) عفو
āfiyet	sağlık	'āfiyet (Ar.) عافيت
āla	iyi	ālā (Ar.) على
ālem	kainat, eğlence	'ālem (Ar.) عالم
Allāh	tanrı	Allāh (Ar.) الله

âmâ	kör	a'mā(Ar.) اعما
ambar	tahıl saklanan yer	anbār (Fars.) انبار
amel	iş, amel	'amel (Ar.) عمل
ameliyat	cerrahi müdahale	'ameliyāt (Ar.) عمليات
âmir	emr eden	âmir (Ar.) أمر
añer / eñer	eğer	eger (Fars.) اكر
aħali	kalabalık	aħālī (Ar.) احوالی
aħbab	dost	aħbāb (Ar.) احباب
aħıl / aħul / ħıllı	akıl	'aql (Ar.) عقل
aħur	hayvan barınağı	aħur (Fars.) آخر
arazi	yerler	arāzī (Ar.) اراضی
arefe	ön gün	'arefe(Ar.) عرف
armud	armut	emrūd (Fars.) امرود
ases	esas, başlıca	esās (Ar.) اساس
asger / esger	asker / er	'asker (Ar.) عسكر
aşık	aşırı seven	āşık (Ar.) عاشق
aşur / aşure / aşura	alaca aş	'aşere (Ar.) عشر
aķraba / aķraba	yakın kişiler	aķrabā (Ar.) اقربا
avrat / avrad	kadın	'avret (Ar.) عورت
ayan	belli, açık	'ayān (Ar.) عيان
ayile	aile	'āile (Ar.) عئله
ayit	ilişkin	'āid (Ar.) عائد
aynı	tıpkı	'ayn(Ar.) عين
azap	çiftlik uşağı	'azab(Ar.) عذب
baħs	konusulmak	baħş (Ar.) بحث
Baca	Baca	bāce (Fars.) باجه
bahar	bahar ayı	behār (Fars.) بهار
bahça	baħçe	bāğçe (Fars.) باغچه
baħarat	baharat	bahārāt (Ar.) بهارات
barabar	birlikte	berāber (Fars.) برابر
basit	kolay, sade	basit (Ar.) بسيط
bāşış	baħşış	baħşış(Fars.) بخشیش
bazar / bazal	pazar	bāzār (Ar.) بازار
bekār	bekar	bekār (Ar.) بكار
bereket	bolluk	bereket (Ar.) برکت
bina	yapı	binā (Ar.) بنا
camış	erkek manda	cāmūş (Ar.) جاموش
cami	cami	cāmi'(Ar.) جامع
can	ruh, hayat	cān (Fars.) جان
caħıl / cağal / caħal	okumamış, bilmeyen	cāhil (Ar.) جاهل
cariye	halayık	cāriye (Ar.) جاریه
cem	toplama	cem' (Ar.) جمع
cenaze	insan ölüsü	cenāze(Ar) جنازه
ceryan	akım, akış	cereyān (Ar.) جریان

cevap / b - cöwab	yanıt	cevāb (Ar.)	جواب
ceviz	ceviz	cevz (Ar.)	جوز
ceyiz	çeyiz	cihāz (Ar.)	جهاز
ceza	yaptırım	cezā (Ar.)	جزأ
ciyer / ciger	ak ve kara ciğer	ciger (Fars.)	جگر
corab	ayak giyeceği	cūrāb(Fars.)	جوراب
cömāt	topluluk	cema'āt (Ar.)	جمعات
cuma	Cuma günü	cum'a(Ar.)	جمعا
cümle	bütün, hepsi	cümle(Ar.)	جمله
çadır	otag	çāder (Fars.)	چادر
çamaşur	çamaşır	cāme şüy (Fars.)	جامه شوی
çardağ	dört ayaklı çatı	çārtāğ (Fars.-Ar.)	چارطاق
çarşamba/çarşamba mbi	4. gün, Çarşamba	çārşenbih (Fars.)	چارشنبه
çarşı / çarşu	dört taraf, çarşı	çārsū (Fars.)	چارسو
çerçebe/çerçeve - i	çerçeve, dörtgen	çārçūbe (Fars.)	چارچوبه
çerez	atıştırma	çaras (Fars.)	چرس
çeşit	tür	çeşid (Fars.)	چشیت
çeşme	çeşme, pınarın aktığı göz	çeşm (Fars.)	چشم
çif / çift / çift / çüft	iki tekten oluşan	cuft (Fars.)	جفت
çirkef / çirşef	iğrenç ve bulaşkan kimse	çirk āb (Fars.)	چرکاب
çul	kaba dokuma	cūl (Ar.)	جول
çuval	iplikten dokunmuş büyük torba	cuvāl (Fars.)	جوال
damad	evlenen erkek	dāmād (Fars.)	داماد
dane / tene / dene	tane	dāne (Fars.)	دانه
davetiye	çağrı kağıdı	da'vetiyye (Ar.)	دعوتیه
davul	davul	ṭabl (Ar.)	طبل
defa	kez, kere	def'a (Ar.)	دفع
defn	gömmek	defn(Ar.)	دفن
defter	defter	defter (Ar.)	دفتر
derd	dert	derd (Fars.)	درد
derman	derman, deva, çare	dermān (Fars.)	درمان
desdan	hikaye, masal	dāstān (Fars.)	داستان
desti	su kabı	destī (Fars.)	دستی
devam	süreklilik	devām(Ar.)	دوام
devr / devl	zaman, dönme	devr (Ar.)	دور
divan	sedir	dīvān (Ar.)	دیوان
dost	arkadaş	dōst (Fars.)	دوست
dua / duva / dova	yalvarma	du'a (Ar.)	دعا

ekseriyet / eksâriyet	çoğunlukla	ekseriyet (Ar.) أكثرية
elbise	giysi	elbise (Ar.) ألبسة
ellâm	en iyisini Allah bilir.	Allâh u 'âlem (Ar.) الله عالم
emin	güven	emn (Ar.) أمن
emme / eme	ama	ammâ (Ar.) اما
emmi	amca	'ammi (Ar.) عم
emr	komut	emr (Ar.) أمر
enşât	yapı işleri	inşâat (Ar.) انشاءات
eser	yapıt, kitap	eşer (Ar.) أثر
esir, asır, esil	yüzyıl, zaman	'aşr (Ar.) عصر
essaḥ	gerçek, doğru	eşşâh (Ar.) الصبح
eşbel / ireşbel	ırgat	rençber (Fars.) رنجبر
evel	ilk önce, evvel	evvel (Ar.) اول
evliya	ermiş	evliyâ (Ar.) أوليا
eyvah	yazık	eyvâh (Ar.) أيواه
ezel	öncesizlik	ezel (Ar.) أزل
ezen	çağrı, ezan	ezân (Ar.) اذان
farḡ / farğ	başkalık	farḡ (Ar.) فرق
fâkir / faḥır	yoksul	fâkir (Ar.) فاقر
fayız	faiz	fâiz (Ar.) فائض
fazla	çok	faẓla (Ar.) فضله
felen / filan	filan, herhangi biri	fülân (Ar.) فلان
fenni	bilim, bilgi	fennî (Ar.) فنى
fet	açmak, feth etme	feth (Ar.) فتح
findık	findık	findık (Ar.) فندق
fitik / fitiḥ	fitik	fatḡ (Ar.) فتق
fırdevs	cennet	fırdevs (Ar.) فردوس
gamer, gemer	ay	ḡamer (Ar.) قمر
gayb	kayıp	ḡayb (Ar.) غيب
gayfe / gayge	kahve	ḡahve (Ar.) قهوة
gendüme	buğday	gendüm (Fars.) كندمه
gerdek / gerdaḥ / gerdeğ	evlenenlerin ilk gecesi	girdek (Fars.) كردك
gudret	güç	ḡudret (Ar.) قدرت
gübür / gubur	toz, çöp	gubâr (Ar.) غبار
ḡabul	kabul, razı	ḡabûl (Ar.) قبول
ḡadar	...adar	ḡadar (Ar.) قدر
ḡurban	ibadet için kesilen hayvan	ḡurbân (Ar.) قربان
ḡabir	sin, mezar	ḡabr (Ar.) قبر
ḡahir	perişanlık	ḡahr (Ar.) قهر
ḡale	kale	kal'a (Ar.) قلع
ḡarel	karar, düzenlilik, denklik	ḡarâr (Ar.) قرار
ḡâri / ḡayrı	başka	ḡayr (Ar.) غير
ḡariban	kimsesiz	ḡaribân (Ar.) غريبان
ḡasaba	belde	ḡaşaba (Ar.) قسبا

ğavat	pezevenk	ķavād (Ar.) قواد
ğavga	kavga	ğavgā (Fars.) غوغا
ğavl	söz	ķavl (Ar.) قول
ğaymaķam	kaymakam	ķāim maķām(Ar.) قائم مقام
ğazel	bir nazım biçimi	ğazel (Ar.) غزل
ğısım	parça, bölüm	ķısm (Ar.) قسم
ğumaş	dokuma	ķumāş (Ar.) قماش
ğafif	az kiloda olan	ħafīf(Ar.) خفيف
ğamam	banyo, hamam	ħamām (Ar.) حمام
ğasda	hasta	ħaste (Fars.) خسته
ğayal	hayal, düş	ħayāl (Ar.) خيال
ğayalet	hayalet	ħayālet (Ar.) خيالة
ğazır / ğazıl	huzurda, mevcut	ħāzır (Ar.) حاضر
ğidirellez	Hızır - İlyas	ħızır ilyās(Ar.) خزر الیاس
ğoca	öğretmen, hoca	ħāce (Ar.) خواجه
ğabar / ğaber	salık, haber	ħaber (Ar.) حبر
ğābe / ğeybe	çanta türü, çanta	ħaybe (Ar.) حيبه
ğafda	hafta	hefte (Fars.) هفته
ğakiki	gerçek	ħaķīķi (Ar.) حقيقي
ğalen	şimdiye kadar	ħālā (Ar.) حالا
ğalletmek	yoluna koymak, çözmek	ħal' (Ar.) حلع
ğamur	hamur	ħamır (Ar.) خمير
ğane	ev	ħāne (Fars.) خانه
ğarac	alınan para	ħarāc(Ar.) خراج
ğarman	harman	ħırmen (Fars.) خرمن
ğaşhaş	haşhaş	ħaşħāş(Ar.) خشخاش
ğatır	hatırlamak, değer	ħatır(Ar.) خطر
ğakķ	hak, adalet	ħakķ (Ar.) حق
ğava	hava, boş	hevā (Ar.) هوا
ğavaş	arzu, eğilim	heves (Fars.) هوس
ğayret	şaşırmak	ħayret (Ar.) حيرت
ğayvan	canlılar	ħayvān(Ar.) حيوان
ğısm	yakınlar	ħısm (Ar.) خصم
ğısm	kızgınlık	ħısm (Ar.) خشم
ğızmat	birinin işini hõre	ħıdmet (Ar.) خدمت
ğikāye	õykü	ħikāye (Ar.) حكاية
ğal	durum	ħāl(Ar.) حال
ğalel	bozma, bozukluk, eksiklik	ħalel (Ar.) خلل
ğaps / ğapis	cezaevi	ħabs (Ar.) حبس
ğarp	savaş	ħarb(Ar.) حرب

hata	yanlış	ḥaṭā (Ar.)	خطا
heç / heş	hiç, değersiz, yok	hiç (Fars.)	هیچ
helva	bir tatlı türü, tatlı	ḥelvā (Ar.)	حلوا
hemşire	kız kardeş, doktor yardımcısı	hemşire(Fars.)	همشیره
hep	hep, bütün	ḥeb (Fars.)	حب
herkez	herkes	herkes (Fars.)	هرکس
hers / hes	hırs, öfke, kızgınlık	hırş (Ar.)	حرص
hesap	matematiksel işlem	ḥesāb(Ar.)	حساب
hızar	büyük bıçkı	ḥarās (Fars.)	خراس
hibe	karşılıksız	hibe (Ar.)	هبه
hikaye	öykü	ḥikāye(Ar.)	حکایه
Hikmet /hikmGt	bilgelik	ḥikmet (Ar.)	حکمت
hindi	hindi	hindī (Fars.)	هندی
horuz	horoz	ḥorus(Fars.)	خورس
hoşaf	hoşaf, hoş su	ḥōş āb(Fars.)	خوشاب
ıraḥı / iraqı	rakı, içki	‘arak (Ar.)	عرق
ırbıḥ / ırbıḥ	kulplu su kabı	ıbrıḥ(Ar.)	ابریق
ıcab	gerekli	ıcāb (Ar.)	ایجاب
ıdda	ıddia	ıddi’ā (Ar.)	ادعا
ihtiyac	gereksinim	iḥtiyāc (Ar.)	احتیاج
ıkrām	ağırlama,	ıkrām (Ar.)	اکرام
ılaç	ılaç, çare	‘ilāc (Ar.)	علاج
ılaḥi	ılaḥi	ilāḥī (Ar.)	الاهی
ılazım	gerekli	lāzım (Ar.)	لازم
ılezıllık / ırezıllık	rezil, alçaklık	rezıl (Ar.)	رزیل
ılla	özellekle	illā (Ar.)	الا
iḥdiyar / iḥdiyar / ehdiyar iḥtiyār (Ar.) اختیار	yaşlı	iḥtiyār (Ar.)	اختیار
ıpdal / iptal	vazgeçme	ıbtāl (Ar.)	ابطال
ısdırat	dinlenme	ıstırāḥat (Ar.)	استراحت
ısim	ad	ısm (Ar.)	اسم
ıstıfıde	yararlanma	ıstıfāde(Ar.)	استفاده
işkil	şüphe, kuruntu	işkıl (Far.)	اشکیل
kabristan	mezarlık	ḳabristān (Ar.- Fars.)	قبرستان
kaḥya	çiftlikte görevli kimse	kedḥudā (Fars.)	کدخدا
kefen	kefen	kefen (Ar.)	کفن
kelem	kelem, lahana	kelem (Fars.)	کلم
kelepçe	kelepçe	kelebçe (Fars.)	کلیچه
kelle	büyük ve küçük baş hayvanların baş kısmı,	kelle (Fars.)	کله
kemer	kemer	kemer(Fars.)	کمر

keramet / keremet	şaşkınlık veren durum	kerâmet (Ar.)	كرامت
kere	kez	kerr (Ar.)	كر
kervan	kervan	kerbân (Fars.)	كربان
keşkek / keşgek / keşgâ	bir yemek türü	keşk(Fars.)	كشك
keyf	afiyet	keyf (Ar.)	كيف
kıta	parça	ķıt'a (Ar.)	قطع
kilim / gilim	yer yaygısı	kilim (Fars.)	كليم
kitle	anahtar	kilid (Fars.)	كاييد
köy / ķhy	köy	küy (Fars.)	كوى
ķhmüş	kömüş	gâvmüş (Fars.)	كاوموش
laf	söz, konuşma	lâf (Fars.)	لاف
lâlek	leylek	laķlâķ (Fars.)	لقلاق
latif	hoş	laķif (Ar.)	لطيف
ma«ad	arka, oturulacak yer	maķad (Ar.)	مقد
maden	maden	ma'den (Ar.)	معدن
mâdur	haksızlığa uğramış	mağdûr (Ar.)	مغذور
mahana	uydurma sebep	bahâne (Fars.)	بهانه
mal	mal, servet	mâl (Ar.)	مال
mani	halk şiiri türü	ma'ni (Ar.)	معنى
maḥv	yok olma	maḥv (Ar.)	محو
maraz / maraza	hastalık	maraz(Ar.)	مراض
maya	maya	mâye (Fars.)	مايه
meşelâ	şunun gibi	meşelâ (Ar.)	مثلا
meclis	toplanılan yer	meclis (Ar.)	مجلس
mefat	ölüm	vefât (Ar.)	وفات
mehle / maḥle	mahalle	maḥalle (Ar.)	محله
mehlem	ilaç	merhem (Ar.)	مرهم
mehrümiyet	yoksunluk	mahrümiyet (Ar.)	محرومييت
mehter / mehdâr	mehter	mehter(Fars.)	مهتر
mejbur / mecbur	zorunlu	mecebûr (Ar.)	مجبور
memnun	mutlu	memnûn (Ar.)	ممنون
mendil	ince kağıt, bez	mendil (Ar.)	منديل
menekşe	bir çiçek türü, menekşe	benevşe (Fars.)	بنوشه
menfât	çıkart	menfa'at(Ar.)	منفعت
merah	öğrenmeye duyulan istek	merâķ (Ar.)	مراق
mercümek	mercimek	merdümek(Fars.)	مردمك
merdane	kalın oklava	merdâne (Ar.)	مردانه
merkeb	binek hayvan	merkeb (Ar.)	مركب
mesgen	oturulacak yer	mesken (Ar.)	مسكن
mēsimek	önemsemek	mühim (Ar.)	مهم
meslek	meslek, iş	meslek(Ar.)	مسلك
meşğul	yoğun kişi	meşğul(Ar.)	مشغول
meşûr	tanınmış	meşhûr (Ar.)	مشهور
mevkii	mahal, yer	mevki'(Ar.)	موقع

mevlit / mevlüt	doğum, doğma	mevlīd (Ar.) موليد
mevdan	alan, saha	mevdān (Ar.) ميدان
meyva	yemiş, meyve	mīve(Fars.) میوه
mezer	ölülerin gömüldüğü yer	mezār (Fars.) مزار
minasip / minasib	uygun	münāsib(Ar.) مناسب
mısır	mısır bitkisi	mısr (Ar.) مصر
mısmıl	temiz, besmeleyle kesilmiş temiz et bismil (Ar.) بسمل	bismil (Ar.) بسمل
millet	millet	millet (Ar.) ملة
misal	örnek	mişāl (Ar.) مثال
muakkağ	illâki	muḥakkağ (Ar.) محقق
mucize	doğa üstü olay	mu'cize (Ar.) معجزه
mum	mum	mūm (Fars.) موم
mumbar	koyun ve benzeri hayvanların kalın bağırsağı	bunbār(Fars.) بونبار
muḥarrem	aşure ayı	muḥarrem(Ar.) محرم
muḥdar	seçilmiş	muḥtār (Ar.) مخيار
murad	istek	murād (Ar.) مراد
musalla	cenazenin konulduğu yer	muşallā (Ar.) مصلا
musluk / musluğ / muslū	musluk	maslāk (Ar.) مصلاق
mühendis	arazi ölçen	mühendis(Ar.) مهندس
mühlet	izin	mühlet (Ar.) مهلت
müracât	başvuru	mürāca'at(Ar.) مراجعت
mürekkab	yazı yazmağa kullanılan sıvı	mürekkab (Ar.) مركب
müsafir	konuk	müsāfir (Ar.) مسافر
mütahit	taahhüt eden	müteahhid(Ar.) متعهد
namaz	namaz, ibadet	namāz (Fars.) نماز
nasib	nasip	naşīb (Ar.) نصيب
nevruz	yeni gün	nevruz (Fars.) نوروز
nihayet	son, son uç	nihāyet (Ar.) نهايت
nikā	nikah	nikāh (Ar.) نكاح
nişan	iz, belirti	nişān (Fars.) نشان
niyet	maksat, amaç	niyyet (Ar.) نية
no'vud	nohut	noḥūd (Fars.) نخود
nur	aydınlık	nūr (Ar.) نور
nüfus / nüfus	kişi	nüfus(Ar.) نفوس
oruç	uzak durma	rūze (Fars.) روزه
paḥla	bakla	baql (Ar.) بقل
para	para	pāre (Fars.) پاره
peder	baba	peder (Fars.) پدر
pehlü	yan taraf, böğür	pehlū (Fars.) پهلو
pencere	çerçeve, cam	pencere (Fars.) پنجره
perşemme	Perşembe	penç şenbe پنجشنبه

peş	ön	pīş (Fars.)	پیش
peygamber	elçi	peygâmbēr	پیغامبر
pilav	pilav	pelâv (Fars.)	پلاو
pirinç	pirinç	birinç (Fars.)	برنج
piş / piç	haramzade	piç (Fars.)	پیچ
pişman	üzülen	peşimân (Fars.)	پشیمان
poşu	dolama	pūşī (Fars.)	پوشی
rahmet / rehmet	bağışlama	raḥmet (Ar.)	رحمة
ramazan	oruç tutulan ay	ramażân(Ar.)	رمضان
raḥat	dertsiz	rāḥat (Ar.)	راحت
ras	doğru, tesadüf, rast	râst (Fars.)	راست
reyḥan	reyhan	reyḥân (Ar.)	ريحان
ruḥ	öz, tin	rūḥ(Ar.)	روح
rüya	düş	rūyâ (Ar.)	رويا
sât / saat	saat, vakit, vakti gösteren gereç	sâ‘at (Ar.)	ساعت
saf	temizlik	şâf (Ar.)	صاف
sâhi	gerçekten	şahîḥ (Ar.)	صحيح
saḥap	sahip	şâhib (Ar.)	صاحب
saḥat	bozuk, eksik	sâḳat(Ar.)	ساقط
saz	müzik aracı	sâz (Fars.)	ساز
sefer	yolculuk, kez	sefer (Ar.)	سفر
selâ	çağırma	şalâ (Ar.)	صلا
selavat	Hz. Peygambere dua etmek	şalavât (Ar.)	صلوات
semah	Alevi ve Mevlevilerde ibadet türü	semâ‘(Ar.)	سماع
semt	semt, mahalle	semt (Ar.)	سمت
sene	sene, yıl	sene (Ar.)	سنه
sepet	sepet	seped (Fars.)	سپد
serhoş	sarhoş	serḥūş(Fars.)	سرخوش
sevda	sevgi, aşk	sevdâ (Ar.)	سودا
seyis	at işleriyle uğraşan	sâyis (Ar.)	سایس
sır / sırr	gizli	sırr (Ar.)	سر
siftâh	ilk alışveriş	istiftâḥ (Ar.)	استفتاح
silah/ silâ	silah	silâḥ (Ar.)	سلاح
sima	yüz, çehre	şimâ (Ar.)	سيما
sini	tepsi	şinī (Fars.)	سینی
sofra	yemeğin tümü	süfre (Ar.)	سوفره
soḥbet	sohbet, konuşma	şöhbet (Ar.)	صوحبة
surat	biçim, görünüş	şüret (Ar.)	صورت
sürahi	su kabı	şurâḥī (Ar.)	صراحی
şamimi	içten	şamimī (Ar.)	صميمي
şanduḥ	sandık	şandūk (Ar.)	صندوق
şabb	kimyasal bir madde	şabb (Ar.)	شب
şafa...	güneşin doğuşu	şafaḳ (Ar.)	شفق
şayet	eğer	şâyet (Fars.)	شایت

şefdali	şeftali	şeftālū (Fars.)	شفتالو
şehir	kent	şehr (Fars.)	شهر
şeker	şeker	şeker (Fars.)	شکر
şerbet	şerbet	şerbet (Ar.)	شربت
şey	Nesne	şe'y (Ar.)	شئ
şiddet	şiddet	şiddet (Ar.)	شدت
şifa	iyileşme	şifā (Ar.)	شفأ
şikāat / şikayet	sızlanma	şikāyet (Ar.)	شكایت
şirket	ortaklık	şirket (Ar.)	شركت
şükür	Tanrıya duyulan minnet	şükr (Ar.)	شكر
tabi	doğal olarak	tabī' (Ar.)	طبيع
tabut	ölünün taşındığı araç	tābūt (Ar.)	تابوت
tac	başlık	tāc (Ar.)	تاج
tahmin / tāmīn	oranlama	taḥmīn (Ar.)	تخمین
takvim	takvim	taḳvīm (Ar.)	تقویم
tamam	bütün	temām (Ar.)	تمام
taḥıl	hasat edilen ürünlerin genel adı	daḥl (Ar.)	دخل
taraf	yön	ṭaraf (Ar.)	طراف
tarif	tanım	ta'rīf (Ar.)	تعريف
tarih	tarih	tārīḥ (Ar.)	تاریخ
tarḥana	tarhana	terḥine (Fars.)	ترخنه
tay	denk	tāy (Fars.)	تای
tayın	belirtme, kararlaştırma	ta'yīn (Ar.)	تعيين
tederū / tedari	sağlama	tedārūk (Ar.)	تدارك
tekke	tekke	tekye (Ar.)	تکيه
tekrar / te'vvar	yineleme	tekrār (Ar.)	تکرار
tellal / tellar	çağırtnaç	dellāl (Ar.)	دللال
tembel	üşenen	tenbel (Fars.)	تنبل
temin	korkusunu giderme	te'mīn (Ar.)	تأمين
temsil	örnekleme	temsīl (Ar.)	تمثيل
temüz	kirli olmayan	temyīz (Ar.)	تميز
tencere / tencire	yemek kabı	tancara (Fars.)	تنجيره
teslim etmek	terk etme, bırakma	teslīm (Ar.)	تسليم
teşvik	özendirme	teşvīk (Ar.)	تشويق
tez	süratli	tiz (Fars.)	تيز
to«um	bitki türü	tuḥm (Fars.)	تخم
tüccar	ticaretle uğraşan	tüccār (Ar.)	تجار
ülfet	alışma	ulfet (Ar.)	الفت
vāli	yöneten	vālī (Ar.)	والی
vaḥıt / vaḳıt	zaman, süre	vaḳt (Ar.)	وقت
vatan	yurt	vaṭan (Ar.)	وطن
vaz	terk etme, bırakma	vāz (Fars.)	واز
vaziyet	durum, tavır	vazīyet (Ar.)	وضيبت
ve	ve bağlacı	ve (Ar.)	و
veba	hastalık	vebā (Ar.)	وبأ
vekil	temsilci	vekil (Ar.)	وكل

vesayire	bunun gibi	vesāir (Ar.)	وسائر
veya\ud	yahut	veyāhōd (Ar.)	وياخود
yani / i	demek oluyor ki	ya'ni (Ar.)	يعنى
yaħni / yahni	yemek türü, yahni	yaħni (Fars.)	يخنى
yār	sevgili	yār (Fars.)	يار
yav	hey, bana bak anlamında bir ünlem	yāhu (Ar.)	ياهو
zabā	sabah	şubḥ(Ar.)	صبح
zaman	devir, felek	zamān (Ar.)	زمان
zan	sanma	zan (Ar.)	ظن
zar	perişan, inilti	zār (Fars.)	زار
zaten / zati	aslında	zāten(Ar.)	ذات
zay	kaybolma, yitme	žāyi'(Ar.)	ضايع
zeka	akıl yürütme, feraset	zekā (Ar.)	ذكا
zemzem	Mekke'de kutsal sayılan su	zemzem (Ar.)	زمزم
zencir	metal bağ	zencir (Fars.)	زنجير
zengin	varlıklı	senġin (Fars.)	سنگين
zor	güçlkle	zōr (Fars.)	زور
zuhur	gözükme, görünme	zuhūr (Ar.)	ظهور
zunna	zurna	sūrñā (Fars.)	سورنا

Sonuç olarak; Tokat ağzındaki Arapça ve Farsça kelimeler Türkçenin ses özelliklerine uygun olarak değiştirilerek kullanılmıştır. Türkçede bulunmayan ع (ayın) sesi alınma kelimelerde telaffuz edilmemiştir. Alınma kelimelerde bulunan uzun ünlülerin tamamına yakını Tokat ağzına geçerken kısalmıştır. Yörenin ağız özellikleri; sadece Türkçe kelimelerde değil alınma kelimelerde de karşımıza çıkmaktadır. İncelediğimiz alınma kelimelere tür olarak baktığımızda, yüzde doksandan fazlasının isim olduğunu görmekteyiz. Bazı alınma kelimelerin kullanımı örgün dildeki kullanımlarıyla aynı olduğu görülmektedir. Türkçeye geçen bazı kelimeler orijinal dilindeki kullanımdan çok farklı şekilde telaffuz edilmiş, Türkçenin hançere yapısına ve söyleyiş estetiğine göre kullanılmıştır. Bu telaffuzlarda aynı kelimenin örgün dilde ve Tokat ağzında da farklı şekilde kullanıldığı görülmüştür.

Kaynakça :

- Banguoğlu Tahsin, “*Türkçenin Grameri*”, TDK, 2007
- Banguoğlu Tahsin, “*Anadolu Ağızları Maddesi*”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah Yayınları, 1. Cilt, 1977
- Boz Erdoğan, “*Ağız Atlasları*”, Turkish Studies, Spring 2008, Volume 3/3
- Buran Ahmet, “*Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme*”, Turkish Studies, Volume 6/1
- Caferoğlu Ahmet, “*Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*”, TDK, Ankara, 1994
- Demir Necati, “*Tokat İli ve Yöresi Ağızları*”, Niksar Belediyesi, Eylül, 2005

- Ansiklopedisi, Dergah Yayınları, 1. Cilt, 1977
- Boz Erdoğan, “*Ağız Atlasları*”, Turkish Studies, Spring 2008, Volume 3/3
- Buran Ahmet, “*Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme*”, Turkish Studies, Volume 6/1
- Caferoğlu Ahmet, “*Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*”, TDK, Ankara, 1994
- Demir Necati, “*Tokat İli ve Yöresi Ağızları*”, Niksar Belediyesi, Eylül, 2005
- Demir Nurettin, “*Ağız Terimi Üzerine*”, Türk Bilig, 2002/4,
- Develi Hayati, “*Eski Türkiye Türkçesinin Sınıflandırılması*”, Turkish Studies, Spring 2008, Volume 3/3
- Karahan Leyla, “*Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*”, Ankara, TDK, 1996
- Korkmaz Zeynep, “*Türkiye Türkçesi Ağızlarında Dil Özellikleri – Etnik Yapı Bağlantısı ve Beklentilerimiz*”, Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri, TDK, 2009
- İpek Birol, “*Alıntı Sözcüklerde Ses Değişmeleri ve Elazığ İli Ağızları Örneği*”, Turkish Studies, Volume 4, 8.Sayı, Prof. Dr. Ahmet BURAN Armağanı

Özet:

Bildiri, Türklerde hamam kültürünü içeren bir giriş bölümü ile başlamış; sonrasında Tokat ve Antakya'da hamamlar ve hamamların sosyal işlevleri aşağıdaki başlıklara göre karşılaştırılıp değerlendirilmiştir :

- 1- *Yalnızca Vücut Temizliği İçin Hamama Gitme*
- 2- *Gelin Hamamı*
- 3- *Damat Hamamı*
- 4- *Lohusa Hamamı*
- 5- *Yas Alma Hamamı*
- 6- *Sazlı-Sözlü Eğlenceler*
- 7- *Hamamda Yenilen-İçilenler*
- 8- *Askere Uğurlama Hamamı*
- 9- *Hamamda Oynanan Oyunlar*

Ardından çalışma, bir sonuç ve kaynakça bölümü ile tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Antakya, Hamam Kültürü, Gelin Hamamı, Damat Hamamı.*

1.Giriş

Eski çağlardan beri insanlar beden ve ruhlarını temizlemek, sağlıklarını korumak ve çeşitli hastalıklardan kurtulmak için doğadan yararlanmışlar, evreni oluşturan su, hava, toprak ve ateşi en iyi şekilde kullanma yolları aramışlardır. Ruh ve beden arınması için şifalı sular ve çamurlarda banyo yapmayı denemişler ve farklı coğrafyalarda birbirinden farklı arınma şekillerinin oluşmasına neden olmuşlardır. Hintliler Ganj, Mısırlılar Nil nehrinde temizlenmişler, inançları doğrultusunda suyu arınma aracı olarak kabul edip sulara tanrısal nitelikler yüklemişlerdi (Bozok, 2006 : 64).

Su, başlangıçta korkulan, kendisine saygı duyulan bir madde iken, sonrasında bir temizlenme ve günahlardan arınma aracı olarak görülmüştür. Yıkama eylemi önceleri topluca ve kamusal alanlarda yapılan bir eylem olarak karşımıza çıkar ve hamam kültürünü de içine alır. Arapça “ısınmak; sıcak olmak” anlamındaki hamm kökünden türeyen hamam kelimesinin sözlük anlamı “ısıtan yer” olup yıkama yeri anlamında kullanılır.(Eyice, 1997:402)Türkçe ise hamam karşılığı olarak kullanılan en eski kelime “ munça veya munçak”tır. Anadolu ile birlikte diğer Türk kültür çevrelerinde ısı-dam, issi, yıkak, yunak,

¹ Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, bulentari01@gmail.com

çimek gibi adlar hamam kelimesi karşılığı olarak kullanılmaktadır. (Ögel, 2000:107)

“İnsanların temizlik ve yıkanmaya duyduğu gereksinim, suyun sosyal hayata etkisini ortaya çıkarmıştır. M.Ö. devirlerde doğrudan su ile olan ilişki, zamanın değişkenliğinin sonucunda yerini, mimari yapılara bırakmıştır. Dini ve sosyolojik gereksinimlerin de bu aşamada son derece etkili olduğu şüphe götürmeyen bir gerçekliktir” (Önder, 2007 : 1).

“Yaşamla suyun buluştuğu, özünde temizlenmek, yıkanmak ve ruhun arınması olarak ortaya çıkan kapalı odalar, Antik Çağ Yunan Dünyasında deniz ve nehir kıyılarında özel tesis niteliğinde mekan haline gelmiştir. Bu mekanlar daha sonraları sivil mimarinin, Türk kültürünün en renkli öğelerinden biri olan hamamların kaynağını oluşturmuştur. 11. Yüzyılda Selçukluların Anadolu'ya beraberinde getirdikleri mimari ve yıkanma kültüründen beslenen Türk Hamamı; Osmanlı döneminde sivil mimarinin en önemli ögesi ve günlük yaşamın vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir” (Bozok, 2006 : 64).

“Mimarlık tarihi içinde önemli bir yer teşkil eden hamam mimarisi, birbirinden ayrı millet ve coğrafyalarda, değişik bir tipoloji ile farklı fonksiyonlar ortaya koymuştur. Batı toplumlarında eğlence ve sosyal ağırlıklı kullanılan bu yapılar, Müslüman Türk milletinde fonksiyonuna uygun bir kullanım alanı bulmuştur. Türklerde yıkanma ve temizlik her zaman öncelik teşkil ettiğinden hamamlara da bu yönde bir anlam yüklenmiştir. Akan bir suyun gerekliliği de Türk Hamamlarını, diğer hamam türlerinden ayıran en önemli farklılıklardan biri yapmıştır. Roma medeniyetinde ise bu durumun tam manasıyla böyle olmadığı görülmektedir” (Önder, 2007 : 1).

“Türk Hamamı deyimlere, edebiyata, sinemalara konu olmakta, doğunun mistik havasını batıya taşımakta ve gelenekleriyle de faklı bir kültürel değer taşımaktadır. Günümüzde de-her ne kadar spa lar,turizme yönelik hamamlar, saunalar gibi mekanların ortaya çıkması olumsuz yönde etkilemişse de- klasik tarzlarıyla varlıklarını sürdüren ve toplum yaşamına katkı sağlayarak işlevselliğini koruyan hamamlar bulunmaktadır. Biz de bu bildirimizde söz konusu hamamlara ev sahipliği yapan illerimizden ikisinin; Tokat ve Hatay'ın hamam gelenekleri ve hamamlarını sosyal işlevleri açısından değerlendireceğiz.

2.Türklerde Hamam

Anadolu'nun fethinden önce, Türklerin yaşadıkları bölgelerde ne çeşit hamam inşa ettiklerine dair bilgimiz yoktur. Bununla birlikte göçebe Türklerde çerge adı verilen çadır hamamlarının olduğu ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad'ın da Hamam-ı Seferi denilen bir çadır hamamı ile sefere çıktığını yayınlardan öğrenmekteyiz(Önder, 2007 : 20). Bazı kaynaklarda ise, şehirlerdeki halk hamamlarından bahsedilmektedir. Kirman'ın güneyindeki Nigar'da bulunan Selçuklu hamamı bunlardan biridir ve sıcaklık mekanının kurgusu bakımından Anadolu'daki Türk hamamlarına yakın bir plan özelliği gösterir Bu hamamın Orta Asya ile Anadolu Türk hamamları arasında tamamen

olmasa da, hamam kurumu bakımından bir ara bağlantı olduğu düşünülmektedir (Önder, 2007 : 21).

Anadoluya gelen Türklerin beraberinde getirdikleri banyo geleneği Roma ve Bizans geleneğiyle birleşip, İslamiyetin de emrettiği temizlik kurallarıyla bütünleşince suyun kullanımı yeni bir kültürü, Türk Banyosunu ortaya çıkarmıştır. Türk Banyosu daha sonra kurumsallık kazanıp, yıkanılan yer anlamına gelen hamam kelimesiyle de Türk Hamamı olarak kendi geleneğini oluşturmuştur. Kelime anlamıyla hamam, Türk diline "ısıtmak, sıcak olmak" anlamına gelen Arapça "hanım" kökünden geçmiştir. Günümüzde de yaygın olarak kullanılan hamam kelimesi, Anadolu'nun bazı bölgelerinde "sıcak" ya da "ısıcak" olarak kullanılmaktadır.

Osmanlı Türklerinin ilk hamamı Bursa'da 1336 da Orhan Bey tarafından yaptırılmıştır. Kamusal alandaki ilk hamam ise 1584'te Murat'ın annesi Nurbanu Sultan'ın Mimar Sinan'a yaptırdığı Çemberlitaş Hamamı olmuş, kısa bir zamanda da hamamların sayısı artmıştır. Pek çok külliyenin (Beyazid, Yeni Cami vb. gibi) ve daha küçük komplekslerin (Küçük Ayasofya, Murat Paşa vb. gibi) kendilerine ait hamamları bulunmaktaydı. Vakıf sahipleri kurdukları kurumlara gelir sağlamak için şehrin başka yerinde, hatta diğer şehirlerde de hamam yaptırmışlardır (Haseki Hürrem Sultan'ın Ayasofya önündeki hamamı gibi). Özel mülkiyet tarafından işletilen bu yapılar gelir getirdikleri sürece ayakta kalabilmişler ve bu özelliklerini yitirince de çoğu ortadan kalkmıştır.

Geçmişten günümüze bir takım değişikliklerle gelişen hamamlar, zamanla kent yaşamının da önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Türk toplumunun özellikle İslam dininin kabulünden sonra daha da etkili olan temizlik kuralları ile günlük yaşantı da önemli yere sahip olmakla beraber özgün yapı tipi "Türk Hamamı" olarak varlığını korumuştur.(Bozok 2006 : 66).

Anadolu'daki köşk, saray, konak, kışla veya tekke hamamları gibi sınırlı sayıda insanın yıkanması için düşünülmüş ve hacimleri buna göre düzenlenmiş tek hamam örnekleri özel hamamlar grubuna dahil edilmektedir. Çarşı hamamları ise köy, kasaba ve şehir insanının faydalanması için tek veya çifte hamam şeklinde inşa edilmiş vakıf binalarıdır.

Çarşı hamamları tek veya çifte hamam olarak inşa edilmekte ve genellikle vakıf sistemi içinde bir külliye dahil gelir getirici bir işlevi bulunan sosyal hayat dönük yapılardır. Eskiden bir cami veya buna benzer büyük ölçekli eserler yapılmaya karar verildikten sonra ilk önce işçilerin yıkanması için mutlaka bir hamam yapılırdı. Bunun yanı sıra çifte hamamlarda erkekler kısmının kadınlar kısmına oranla daha büyük boyutta yapıldığını görüyoruz. Büyük şehirlerde çifte hamam tarzında yapılmış kadınlar ve erkeklere özel ayrı kısımları olan yapılar da vardır. Küçük yerler ile mahallelerde tek hamam vardır ve değişimli bir kullanım söz konusudur. Bu hamamlar öğleden önce erkeklerin; öğleden sonra ise kadınların kullandıkları hamamlardır. Bunlara

kuşluk hamamı da denir.

Çifte hamamların erkekler kısmına giriş-çıkış sağlayan kapıları ana caddeye bakarken, kadınlar kısmında ise söz konusu kapılar genellikle tali bir yola bakar. Bunun en önemli sebebi mahremiyet düşüncesi olmalıdır. (Önder, 2007 : 23).

3.Tokat ve Hatay (Antakya) Hamamları

3.1 Tokat Hamamları

1. Pervane Hamamı – Selçuklu (kullanımda)
2. Mustafa Ağa Hamamı – Osmanlı (kullanımda)
3. Paşa Hamamı – Osmanlı
4. Çamağzı Köyü Hamamı – Selçuklu
5. Niksar Ünye Hamamı – Osmanlı (kullanımda)
6. Niksar Büyük Hamamı- Osmanlı (kullanımda)
7. Niksar Çavuş Hamamı – Selçuklu
8. Niksar Küçükkale Hamamı - Selçuklu
9. Niksar Kale Hamamı - Selçuklu
10. Zile Yeni Hamam – Osmanlı
11. Zile Çifte Hamam - Osmanlı
12. Pazar Beyobası Hamam - Selçuklu
13. Ali Paşa Hamamı – Osmanlı (kullanımda)
14. Sultan Hamamı – Osmanlı (kullanımda)
15. Turhal Halil Bey Hamamı – Osmanlı (kullanımda)
16. Zile Tekke Hamamı – Osmanlı (kullanımda)
- 17.Mevlana Hamamı-Osmanlı (kullanımda)
18. Zile Şehir Hamamı – Osmanlı (Tokat İl Yıllığı 2006:269), (Tokat İl Yıllığı 1967:65)

3.2. Hatay Hamamları

- 1-Beyseri Hamamı –Kurtuluş-(kullanımda)
- 2-Cundi Hamamı (kullanımda)
- 3-Saka Hamamı (kullanımda)
- 4- Meydan Hamamı (kullanımda)
- 5-Yeni Hamam (kullanımda)
- 6-Payas Sokollu Mehmet Paşa Hamamı (Temiz, 2011:125).

Yukarıdaki tabloya bakıldığında Tokat ve çevresinde hamam kültürünün Hatay'a göre daha yaygın olduğu söylenebilir. Çünkü Tokat merkezinde 6 hamam bulunurken Tokat çevresi ve ilçelerinde 12 hamamın bulunduğu; ancak Hatay'daki hamamların birisi hariç (Payas Sokollu Mehmet

Paşa Hamamı) Antakya şehir merkezinde bulunduğu görülmektedir. Zaten Payas Sokollu Mehmet Paşa Hamamı da bugün faaliyette değildir. Antakya şehir merkezindeki 5 hamam da faaliyetine devam etmektedir.

Yine yukarıdaki tabloya bakıldığında Tokat'ın ilçelerinden Niksar'da 5 hamamın bulunduğunu görüyoruz. Bunun nedeni geçmişte Danişmentlilere başkentlik yapmış olan Niksar'ın Anadolu'da dericiliğin (debbağlık) Geliştiği ilk Anadolu şehirlerinden birisi olmasıdır. Doğaldır ki, Köpek dışkısı gibi doğal maddelerle derileri tabaklayan debbağlar içinde buldukları kirlilikten arandıktan sonra evlerine gitme ihtiyacı duymuşlardır. (Vatansever 2011:24)

4. Tokat ve Antakya Hamamlarının Sosyal İşlevleri

4.1 Tokat ve Antakya Hamamlarında Ortak Uygulamalar

4.1.1 Yalnızca Vücut Temizliği İçin Hamama Gitme

Evlerde suyun ve banyonun olmadığı dönemlerde hamamlar, Tokatlı ve Antakyalı erkek ve kadınların temizlenme ihtiyacını karşılayan mükemmel mekanlar olmuşlardır. Erkekler için hamamlar daha çok temizlenip rahatlama yerleridir. Örneğin Antakya'da erkeklerin zaman zaman bir araya gelip sohbet ettiklerini ve bu toplantılarda çığ köfte partisi düzenledikleri görülür. (K.4,K.5,K.8,K.12,K.14) Kadınlar için ise hamam, temizlenmenin ötesinde anlamlar ifade etmektedir. Öyle ki eskiden kız çocuklarına küçük yaşta hazırlanmaya başlanan çeyiz sandığının içinde hamam tası, kildan, hamam bohçası, hamam kazanı peştamal vb. bir çok hamam malzemesi alınıp konurdu (Çalış ve Aybar 2012: 13).

Kadınların rahatça gidebildiği, gün boyunca kalabildiği tek mekan hamamlardır. Bu nedenle hamama gitmek özel bir şeydir. Hamama eş-dostla birlikte gidilir. Gün boyunca kalınacak hamamda yenilecek yiyecekler itina ile hazırlanır.

Ayrıca içinde gümüş veya bakırdan yapılmış hamam tası, kildan, peştamal, kese, nalın, sabun, havlular, temiz çamaşırlar bulunan özel nakışlı hamam bohçası hazırlanır. Ayrıca eşyaların altına sermek için örtü alınır. Kadınlar hamamda akşama kadar kalır hem yıkanır, hem sohbet eder hem de yer içer eğlenirler.(K.1, K.2,K.9.K.13)

Hamam Tokatlı ve Antakyalı kadının için önemliydi. Bu nedenle hamama gitmek için temizlik ihtiyacının dışında başka ritüeller de geliştirmişlerdir. Bunlar; gelin hamamı, damat hamamı, lohusa hamamıdır.

4.1.2 Gelin Hamamı

Gelinini hamamda arayan Tokat ve Antakya kadını düğün hazırlıklarını da hamamda başlatırdı.(K.5, K.8.) Bu başlangıç törenine “gelin hamamı” denirdi. Gelin hamamını kız tarafı düzenlerdi. Tokat ve Antakya'da gelin hamamı düğünden bir süre önce yapılırdı. Gelin annesi, akrabaları, dostları ve damadın yakınlarına okuyucu gönderir, hamamın hangi gün ve saatte olacağını haber verirlerdi. O gün hamam kapatılır, müşteri alınmazdı. Tokat'ta davetliler

gelince gelin kız, ipek peştemalı üzerinde, Maraş işi işlemeli bohça omuzlarına atılmış, ayaklarına gümüş nalınlar giymiş olarak çalınan def ve türküler eşliğinde dolandırılır.

Bu tören sırasında gelinin başına fildişinden yapılmış, üzerinde altın asma yeri olan bir tarak takılır ve bu tarağa beş altın takılırdı.(Çalış, Aybar 2012: 14) Sonra sıcaklık bölümüne geçilir, burada hem yıkanılır hem de düğünün ilk eğlencesine başlanırdı. Özellikle gelinin genç arkadaşları çalgılar eşliğinde eğlenir; önemli hamam merasimi olan gelin hamamı bununla sınırlı kalmaz; mola vermek için soğukluğa gidildiğinde getirilen yiyecekler ve mevsim meyveleri neşeli, gürültülü bir ortamda yenilirdi. Yıkanma merasimi bittikten sonra gelin için türküler okunurdu. Örneğin Tokat için Annem Hamama vardın mı, Antakya için Bağdat'ın Hamamları v.s. Hamamdan çıkan davetlilere, soyunmalık bölümünde birisi kahveleri ikram ettiğinde artık törenin bittiği anlaşılırdı. Hamamı düzenleyen kişi bütün davetlilerin masraflarını karşılar ve hamam çalışanlarına da bahşişlerini verirdi. Bu gün gelini hamamda beğenme işi uygulanabilirliğini kaybetmişse de gelin hamamı her iki ilde de geleneği yaşatmak isteyen aileler tarafından yaşatılmaktadır. (Çalış ve Aybar 2012:14),(K.3,K.5,K.7,K9,K.12)

4.1.3. Lohusa Hamamı

Tokat ve Antakya'da ortak hamam geleneklerinden birisi de "lohusa hamamı"dır. Kırk günlük lohusalık dönemi bitince anneler bebekleri ile birlikte hamama getirilirdi. Bebeği doğurtan ebe veya anneanne önce bebekle anneyi, içine altın konmuş tasla yıkar ve dualar okuyarak kırklanmış bir tas suyu lohusanın başından aşağı döker;böylece sıkıntılı bir dönemi geride bırakan anneler hem yeniden sosyal yaşam içerisine girmiş olur hem de dualarla kırklandığı için psikolojik olarak huzur bulurdu.(Çalış,Aybar 2012:17).(K.4,K.8,K.10,K.11,K.13)

4.1.4. Damat Hamamı

Genel olarak kadınların düzenlediği ve katıldığı bu hamamların dışında bir de erkeklerin toplu organizasyonu olan "güvey" veya "damat hamamı" denilen bir tören vardır. Bu törende düzenleyici damadın ailesidir.Bu hamama damadın yakınları ve arkadaşları davet edilirdi.

Düğün sabahı erkenden gidilen bu hamamdan çıktıktan sonra güvey ve arkadaşları mahalle aralarında davul zurna eşliğinde dolaşıp eğlenirlerdi. Eskiden gelin alma günü sabahı güveyi hamamdan çıkarılıyorsa da şimdi damat hamamı bir gün öncesinden yapılır. Erkek hamamı, kadın hamamından daha تنها olur, çünkü her evden en fazla bir kişi gelir.

Damadı, arkadaşları yıkarlar. Damat en son yıkanır ve hamamdan en son çıkar. Damat hamamdan çıkmadan önce damatlıkları bir çocuk tarafından hamama getirilir. (K.1,K.6,K.10,K.13),(Çalış ve Aybar 2012:18)

4.1.5. Hamam Eğlenceleri ve Yeme-İçme

Her iki ilde de hamamda sazlı-sözlü eğlenceler yapıldığı görülür. Bunun için kadınlar yanlarında def ve darbukayı kendileri getirirler ve kendileri çalıp eğlenirler. Türküler söylerler bunlar yörelere özgü türkülerdir. Örneğin Tokat için Annem Hamama Vardın mı, Antakya için Bağdat'ın Hamamları gibi:

Annem Hamama Vardın mı

“Annem hamama vardın mı
Yunduğum yerleri gördün mü
Ben gelin gidiyom duydun mu
Şen olası anam, evin barkın şen olsun
Ben gelin gidiyom haberin olsun”
Gelinin giydiği atlas
Atlasa iğneler batmaz
Güveyi gelinsiz yatmaz
Şen anam evin barkın şen olsun (Çalış ve Aybar 2012:14)

Aman Aman Bağdatlı

Hatay-Necmettin Melek-Muzaffer Sarısözen
Aman Aman Bağdat'lı
Yanağı Baldan Tatlı
Kış Günü Yar Yanında
Yaz Günü Sahra Tallı
Aman Meleğim Nasıl Edeyim
Seko Seko Seko Gel Yanıma
Bağdat'ın Hamamları
Yarıyor Külhanları
Ne Acayip Baş Bağlar
Antakya Hanımları
Aman Meleğim Nasıl Edeyim
Seko Seko Seko Gel Yanıma
Bağdat'a Giden Olsa
Halimden Bilen Olsa
Seni Yıkarım Bağdat
Yarime Ziyen Olsa
Aman Meleğim Nasıl Edeyim
Seko Seko Seko Gel Yanıma
Bağdat'a Tel Vuruldu

Akan Sular Duruldu

Şu Benim Cahil Gönlüm

Bir Güzele Vuruldu

Aman Meleğim Nasıl Edeyim

Seko Seko Seko Gel Yanıma (TRT Komisyonu, 2006:39)

Bunun yanısıra Antakya'daki Hamam eğlencelerine 30-35 yıl öncesinde bir Kemani'nin geldiği ve bu adamın kör olduğu bu yüzden de Kör Kemani adıyla anıldığı ve çok iyi keman çaldığı ifade edilmektedir.(K.3, K.5)

Her iki ilde de bu eğlenceler esnasında yeme içme olduğu, Tokat'ta bat, dolma, sarma, haşhaşlı çörekler ve mevsimine göre meyveler, Antakya'da Tepsi Kebabı, Çiğ Köfte,Sarma içi, külçe, semirsek, cevizli biber,kağıt kebabı, sarma, dolma gibi yiyecekler hazırlanır.(K.3,K.5,K.8,K.11,K.13,K.15)

4.2. Tokat ve Antakya Hamamlarında Birbirinden Farklı Uygulamalar

4.2.1. Peştamal Islatma Hamamı

Antakya'da olmayan ancak Tokat'ta düğünden bir süre sonra gerçekleştirilen (bu bazen kırk gün sonra bazen de bir hafta sonra olabilir) bir hamam töreni daha vardır. Buna "peştamal ıslatma" adı verilir. Peştamal ıslatma hamamı, yeni gelinin ilk kez hamama gidişinin kutlanmasıydı. Bu töreni gelinin kayınvalidesi düzenlerdi. İki ailenin de yakınlarının davet edildiği bu törende gelinin annesi küçük bir hamam halısını kızına hediye eder. Gelin bu hamam sırasında davetlilere hizmet eder, onların yıkanmasına yardım ederdi (Dutoğlu, 2010:51).

4.2.2 Yas Alma Hamamı

Tokat'ta kadınlar sadece sevinçlerini değil, üzüntülerini de hamamda paylaşırlardı. Bu amaçla düzenlenen hamam törenine "yas alma hamamı" denirdi. Cenazesi olan aile kırk gün hamama gitmezdi. Daha sonra yakın akrabalarından birisi ölen kişinin çamaşırlarını yıkayıp yaslı aileyi hamama davet ederdi (Çalış ve Aybar 2012:18).

4.2.3 Farklı Bir Hamam Beyseri (Kurtuluş)

Beyseri (Kurtuluş) hamamında bir ziyaret yeri bulunur; ayrıca- Antakya bölgesinde belli sayıda Hristiyan nüfus bulunduğuandan-Hristiyanlar için geleneklerine göre temizlendikten sonra batıp çıktıkları bir vaftiz yeri vardır.(K.7)

5. Sonuç

İnsanların eski çağlardan beri ruh ve bedenlerini temizleme, sağlıklarını koruma gereksinimi, sosyal hayatı doğrudan etkilemiş ve hamamların oluşmasını sağlamıştır. 11. Yüzyılda Selçukluların Anadolu'ya getirdikleri mimari ve yıkanma kültüründen beslenen Türk Hamamı, Osmanlı döneminde önemli bir sivil mimari unsuru olmuş; aynı zamanda deyimlere, edebiyata,

sinemaya konu olarak doğunun mistik havasının batıya taşınmasında önemli bir işlev görmüştür. Sonrasında da bu gelenek, günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu geleneğin günümüze taşınmasında önemli rol oynamış bir kaç ilimiz (İstanbul, Bursa, Eskişehir, Tokat, Sivas, Antakya...) vardır. Bunların içerisine bildirimize konu olarak aldığımız ikisi Tokat ve Antakya'dır. Antakya'da şehir merkezinde hamam kültürü yaygın iken Tokat ilinin ilçelerinde de hamam kültürü halen canlılığını korumaktadır. Özellikle Niksar'da 5 Hamam-2'si halen kullanımda- vardır. Kaynaklarda bunun nedeninin yöredeki debbağlık-dericilik-mesleğinin 12. Yüzyıla kadar gitmesi gösterilmektedir. Çünkü insanlar derileri pis ortamlarda tabakladıklarından eve temizlenerek gitme ihtiyacı duymuşlar; bu gereksinim de yörede hamam sayısının artması sonucunu doğurmuştur.

Tokat ve Antakya'da hamamlara vücut temizliği, lohusalık sonrası, damat ve gelin hamamları için gitme ortak uygulamalardır. Ayrılan uygulamalar ise Tokat'ta karşımıza çıkan; ancak Antakya'da rastlanılmayan Yas Alma ve Peştamal Bağlama Hamamlarının olmayışı; bunun yanısıra Antakya'daki Beyseri (Kurtuluş) Hamamı'nda bir ziyaret bulunması ve Hristiyanlar için ayrılmış bir vaftiz alanının bulunuşudur. Yine her iki ilimizde-Tokat, Antakya) de hamamlarda sazlı-sözlü eğlencelere rastlanılır.Bu eğlencelerde genellikle darbuka ve def kullanılır; ancak Antakya'da geçmişte kemanın da kullanıldığı görülmektedir. Yine her iki ilin hamamlarında da yeme-içme olur; ancak yenilen şeyler ve eğlencelerde söylenen türküler mahalli özellikler gösterdiği için birbirlerinden farklıdır.

Son söz olarak her iki ilimizin de -Tokat-Antakya- Türk Hamam geleneğinin korunması ve yaşatılarak gelecek kuşaklara aktarılmasında çok önemli bir rol üstlendiklerini söyleyebiliriz.

Kaynakça

- BOZOK, Düriye (2006). *Türk Hamamı ve Geleneklerinin Turizmde Uygulanışı (Bursa Merkez İlçede Bir Araştırma)*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,C.8, Sayı:13 Balıkesir.
- ÇALIŞ Öznur, AYBAR Merve (2012). Temizliğin İbadete Dönüştüğü Mekanlar; Tokat Hamamları (Tokat Turhal Kız Teknik ve Meslek Lisesi) Basılmamış Proje Çalışması.Tokat.
- DUTOĞLU, Yasemin (2010). Akzambaklar Şehri Tokat, Hamam Sefası, Heerilife, Sayı 9, Tokat.
- ÖGEL, Bahaeddin (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.*
- ÖNDER, O. (2007). *Sivas İli Merkezindeki Türk Devri Hamamları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Ün.v. SBE Sanat Tarihi ABD. Ankara.
- TEMİZ, F.Mine (2012). "Hatay Tarihi Eserleri", Hatay İl Yıllığı 2011, Pozitif

Mat.Ankara.

TOKAT İL YILLIĞI 1967 (1968). Doğuş Mat. Ankara

TOKAT İL YILLIĞI 2006 (2007). Renk Mat. İstanbul.

TRT Komisyonu (2006) Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi Cilt1, TRT Müzik Dairesi Yay.N0:98, Ankara.

VATANSEVER, Hülya (2011). Roma'dan Günümüze Hamam, National Geographic Ekim 2011, İstanbul.

Sözlü Kaynaklar

- K.1- Rıza Aslan, 44, Memur, Lise, Antakya
- K.2-Behiye Nacar, 57, Ev Hanımı, İlkokul, Antakya
- K.3-Sevim Barutçu, 74,Ev Hanımı, İlkokul, Antakya
- K.4- Emel Öğün, 57, Ev Hanımı, İlkokul, Antakya
- K.5- Gülfidan Kosi, 56, Emekli Öğretmen, Üniversite, Antakya
- K.6-Aybala Arı, 35, Öğretmen, Üniversite, Antakya
- K.7-Abdullah Özvar, 63,Öğr. Gör. Üniversite, Antakya
- K.8- Nurettin Eraslan,47, Memur, Lise, Antakya
- K.9. Nezahat Civelek, 82, Ev Hanımı, Okur-yazar değil, Antakya
- K.10- Abdülhak Koca, 49, Memur, Üniversite, Antakya
- K.11- Asiye Yeniad, 46, Ev Hanımı, İlkokul, Antakya
- K.12- Hatice Gür, 53, Ev Hanımı, İlkokul, Antakya
- K.13-Nezahat Solmaz, 80, Ev Hanımı, Okur-yazar değil, Antakya
- K.14- Ali Çiçek, 61. Karocu, İlkokul, Antakya
- K.15- Hasan Doğru, 43, Öğretmen, Üniversite, Antakya

“Hikaye”si Olan Şair Cahit Külebi ile “İçi Sevda Dolu Yolculuk”

Hikmet ASUTAY¹-Mine HOŞCAN-BİLGE²

Özet

Evliya Çelebi'nin “Âlimler ve şairler yatağı” olarak tanımladığı Tokat'ta Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde çok fazla şair yetiştiğini ve Tokat'ın birçok yazara ilham verdiğini biliyoruz. Bu yazarlar arasında Cahit Külebi'nin özellikle adı sayılmalıdır.

Tokat için önemli bir şair olduğu bilgisinden hareketle Külebi'nin “elli yıldır kırlardan toplanmış bir çiçek demeti” dediği anılarının yer aldığı “İçi Sevda Dolu Yolculuk” isimli eserinin biçim ve içerik açısından inceleme ve değerlendirilmesi yapılacak ve bu incelemeden yola çıkarak Cahit Külebi'nin Tokat'a dair hatıra ve izlenimlerinin izi sürülecektir. Anı (hatırat) türü çerçevesinde ele alınacak olan eser, ne derece bir kent yazını örneğidir sorusuna da yanıt aranacak olan bu çalışmada yazınsal olarak metinleştirilen kent ve kentleşen ya da kent-öykü, kent roman olarak da dile getirebileceğimiz kavramların ne kadar gerçekleştirilmiş olabileceği tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tokat, Niksar, Cahit Külebi, anı, kent-öykü, kent romanı

Giriş

Yazın dünyasında her kentin bir sanatçısı, her sanatçının da bir kenti vardır dersek, pek de yanlış sayılmaz. Özellikle yirminci yüzyıl başlarında modern roman olarak tanımlanan pek çok eser adeta mekân olarak içinde doğdukları kenti anlatmışlardır, kimi zaman doğrudan, kimi zaman ise satır aralarında. James Joys'un „Ulysses“i (1922) Dublin'i anlatır, Alfred Döblin'in „Berlin Alexanderplatz“ı (1929) ise Berlin'i, Rainer Maria Rilke'nin aynı zamanda bir sanatçı romanı olan „Malte“ ise 1911'in Paris'ini anlatır. Modern roman adı altında daha pek çok kent hatta büyük kent romanları sıralanabilir. Thomas Mann, Hermann Broch, Robert Musil, Marcel Proust vd.

Hemen her eser içersinde kentlerden söz edilse de, kent romanı olarak andığımız roman alt türü, kaynağını ondokuzuncu yüzyıl Fransız yazınından Emile Zola, Gustave Flaubert, Honoré de Balzac ve Stendhal gibi dönemin realistlerinden alır. Fransız toplumsal gerçekçiliğin öncüleri olan bu sanatçıların eserleri toplumsal-gerçekçi romanlar olarak da bilinirler. Ondan öncesinde ise toplumsal roman alt başlığı altında bakılacak olursa onsekizinci yüzyıl İngiliz yazınına görüyoruz (Daniel Defoe gibi). Tüm Avrupa'da yaygın olarak ondokuzuncu yüzyıl sonlarından yirminci yüzyıl başlarına kadar devam eden Naturalizm döneminde, kent romanı anlamında modern kent anlatıları (şiir,

¹ Doç.Dr.Hikmet Asutay; Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, e-posta: hikmetasutay@yahoo.de

² Araştırmacı Yazar, e-posta: Mine Hoşcan Bilge minehbilge@hotmail.com

roman ve drama) görüyoruz. Gerhart Hauptmann'ın (1862-1946) “Dokumacılar”ı (1892) diğer tüm naturalistler gibi fabrikalarda çalışan ve kentlerin varoşlarının oluşmasına neden olan bugünkü büyük kentlerin yaratıcıları olan işçi sınıfının eziyet ve çektiği acıları, onların isyanlarını anlatan en ünlü metindir (Nürnberg 1995: 235-242). Ama asıl kent romanları yirminci yüzyıl başında J. Joyse, Rilke ve Döblin gibi sanatçıların eserleridir. Kent romanı, adından farklı olarak kenti doğrudan anlatmaz, kent insanını doğrudan anlatır. Kent ise eser figürü ya da figürlerinin içinde bulunduğu kurgunun dışsal ama onu çevreleyen ve yaşam alanı olan mekanıdır. Yalnızca mekan olarak kalamayacak olan kent kavramı figürler aracılığı ile sanatçıların düşüncelerini, hayat ya da yaşam tarzlarını da belirler. Bu anlamda kent bir felsefedir, tarzdır, yaşamdır. Aynı zamanda da sevinçlerdir, acılardır. Rilke'nin Malte adlı romanında betimlediği Paris kenti gibi bazen de „insanların yaşamak için değil, ölmek için geldiği yer“ dediği, „iyot, yemek yağları ve ölüm kokan“ modernizm demek olan yeni, hızlı ve seri üretim merkezidir. Paris gibi büyük kentte Rilke'nin eser boyunca tekrarladığı en önemli söz, „görmeyi öğreniyorum“dur (Bkz. Asutay 2010, 2012). İzlenimciler (özellikle Monet ve Manet gibi ressamlar) ile Ekspresyonistler ya da Türkçe adıyla dışavurumcuların temel mekanı da yine kentlerdir. Kent romanlarının temelinde „modern insan“ ve „yalnızlık, dışlanmışlık, ölüm korkusu, kimlik kaygısı“ gibi varoluşçu sorunlar yatmaktadır. Modern insan milyonların arasında yapayalnızdır, dışlanmış ve korkmaktadır. Bu bağlamda kent romanı, modern insanın en başta kimlik kaygısı, parçalanmış bireysellik gibi konularını düşünsel bir zeminde ele alarak kent ortamında uygulayan, insanı yeniden görmeyi deneyen ve modernizmin belki de en büyük düşürü olan Friedrich Nietzsche'den esinlenen modern bir projedir.

Kendi yazınımızda da en yenilerden sayarsak Orhan Pamuk ile İstanbul'u yeniden görebiliyoruz. Öncesinde de Atilla İlhan'ın „Sokaktaki Adam“ını göz ardı edemeyiz. İstanbul romanlarının yanı sıra Orhan Veli ile belki de dünyanın en güzel İstanbul dizelerini, Sait Faik Abasıyanık ile en çağdaş kısa öykülerini görebiliyoruz.

Tokat'lı Şair Cahit Külebi

Cahit Külebi, *İçi Sevda Dolu Yolculuk* adlı kitabında yaşamının çeşitli kesimlerindeki kişileri, olayları anlatmakta ve bu kişiler, olaylar ilgili görüşlerini, tanıklıkları eşliğinde okura anlatmaktadır. Kitapta, Külebi'nin “*ilişkileri, sanat alanındaki düşünceleri, acı tatlı kişisel öyküleri*” yer almaktadır.

Külebi, sözü edilen kitabının “Önsöz” ünde, metinlerde adı geçen insanlar için; “*Elli yıldır kırlardan toplanmış bir çiçek demeti*” ifadesini kullanırken, anlatılan olaylar için de “*benim değil başkalarının yaşantıları*” olduğunu söylemektedir. Ayrıca, Külebi'nin, kitapta yer alan metinler için yine “*Her şiir bir konuşma, kendini ve çevresini anlatma olduğu gibi, her çevre gözlemi de bence şiirdir. Öykü, roman, anı değildir. Yapay bulduğum için, belki*

de korkarak tek öykü, tek roman, tek oyun yazamadım. Bu yazdıklarım başka. Şiir gibi hevesle, coşkuyla birkaç gün içinde tamamladığım karalamalar.” dediğini öğreniyoruz. Bu metinler, kent yaşamıyla beraber anlam kazanmış, şekillenerek ve Tokat ve çevresinden beslenmiştir. Külebi’nin çağdaşı olan ve sözü edilen mekânlarda yaşayan kişilerin hissettiklerinin, açmazlarının, metinlerde karşılık bulduğunu anlıyoruz.

“İnsanın ait olduğu mekân, o insanın kimliğinden işaretler taşır. Sahip olduğu estetik yaşantı, ait olduğu toplum, değer yargıları bir anlamda yaşadığı mekânda ifadesini bulmaktadır.(Şengül 2010)

Gülten Akın, Cahit Külebi için düzenlenen “Cahit Külebi’ye Saygı Sempozyumu”nda; “O bir Anadolu çocuğudur. Bunu hiç unutmadı.” diye sözlerine başlar ve şu sözlerle devam eder:

“Cumhuriyet dönemi ozanlarının en çok bilinen, en çok sevilenleridir. 1917’de Çeltek köyünde doğdu. Sonra Niksar, sonra Tokat, sonra Sivas; çocukluğu, ilk gençliği oralarda geçti. Şiirlerini kendi toprağından, birikmiş halk kültüründen gelen gelenekten besledi. Orada kalmadı. Modern batı kültürününün rengine vurdu. Kimi kez doğup büyüdüğü yerleri özlemle anan bir ozan, kimi kez ülkesinin Kurtuluş savaşımını şiire taşıyan bir destancı oldu.”(Akın 1998)

Mekânın, “...sadece olay ve hareketleri değil, zihni plândaki yansımaları, sosyal ve kültürel hayattaki değişim ve farklılıkları da sergileyen bir çevre, atmosfer” (Zambak, 2007, s. 2) olduğu bilgisinden hareket edildiğinde; Külebi de çocukluğunun, ilk gençliğinin geçtiği Tokat ve Niksar’a, bu mekânlara ait dair hatıra ve izlenimlerini aktarırken, okura da o mekânlara ait zihnindeki yansımaları ve anılan kentlerdeki sosyal düzenle birlikte değişen ve dönüşen kültürel hayatın izlerini sürdürmektedir.

“İçi Sevda Dolu Yolculuk” Adlı Eser

Kitap beş bölümden oluşmaktadır. Yazar, “coşkuyla birkaç gün içinde tamamladığım karalamalar” dediği anılarını beş kısma ayırmış: *Solgun Resimler, Dost Bahçesi Gülleri, İki Büyük Oyuncu, Ankara Devlet Konservatuvarı’nda* ve son olarak *Atlar ve Kediler*.

Kitabın birinci bölümü olan *Solgun Resimler*’de çocukluğunu geçtiği yılları, o yıllardaki Zile’yi, Çamlıbel’i, Niksar’ı dile getirmektedir. Bu bölümde Külebi, çocukluğunda, gençliğinde ve askerlik yaptığı sırada tanıdığı kişileri aktarıyor ve onların bazı özelliklerine değiniyor. Bu özelliklerden söz ederken sosyal olgulara da değindiğini görüyoruz.

Bu bölümün ilk metni olan “*Bir İşkence Ustası*”nda anlatacaklarının çoğunun “*aile içi konuşmalardan... bir anlık saptamalardan*” (İSDY s:11) oluştuğunu öğreniyoruz. *Çamlıbel’de Top Yapıldı* bölümünde, okura Çamlıbel’i tanıtırken, top yapan demirci İsmail Usta’yı anlatmaktadır. İsmail Usta üzerinden insanın karar verdiklerini yapmasının önemine vurgu yapmıştır.

Fadlı Ali Çavuş adlı metinde de okura, Ali Çavuş’un yaşam öyküsünü

aktarmıştır. Metinde ayrıca, halkın “eşkya” kelimesine yüklediği anlama değinilmektedir. *Solgun* Resimler başlığı altında toplanmış olan *İrfan Alıcıoğlu* adlı bölümde Külebi, bir yanıyla İrfan Alıcıoğlu’nu tanıırken, bir yandan da kendinin çalışma hayatı ile ilgili açıklamalarını ilgiyle okuyoruz. Yine aynı bölümdeki *Bir Rahibe*’de ise; kapatılmak istenilen yetimler yuvasına müfettiş olarak Külebi’nin görevlendirildiğini ancak denetim sırasında yaptığı araştırmalar sonucu yurdun kapatılmaması yönünde kanat edindiğini ve bu doğrultuda yurdun kapatılmaması sonucu “rahat bir nefes aldığını” öğreniyoruz. Aynı metinde Külebi’nin sözü edilen yetimhanede “*Fransız rahibenin kim bilir hangi aşk rüzgarının savurması sonucu o manastırda*” olduğunu da merak ettiğini seziyoruz.

Dost Bahçesi Gülleri bölümünde Türk Yazın Tarihi’nde yeri olan kişiler ile yaşadıkları, onlarla ilgili tanıklıkları ve onlara karşı “hissettikleri”ni öğreniyoruz. Bu bölümde Külebi, Sivas’tayken tanıdığı Ahmet Kutsi Tecer, Âşık Veysel, Talibi Coşkun ve Ali İzzet ile daha sonra tanıdığı arkadaşları ve/veya dostları, Ahmet Muhip Dıranas, Cahit Sıtkı Tarancı, Orhan Veli Kanık, Behçet Necatigil ve Ceyhun Atuf Kansu’ya dair anılarını anlatıyor.

Dost Bahçesi Gülleri, Külebi’nin bu metinlerde adı geçen kişilere dair aktarılan tanıklıkları, edebiyat araştırmacıları için, anılan kişilerle ilgili yeni bilgilere ulaşılmasına olanak sağlaması açısından önemli bir bölümdür. Bu bölümde, “*Arkadaşlarım da oldu zaman zaman/Çoğu hergele çıktı. /Öylelerini gördüm ki bazen/ Altın gibi çocuktu.*” ve “*Muhip bu altın çocuklardan biriydi.*” (İSDY s:69) şeklinde sözünü ettiği Ahmet Muhip Dıranas’a, özel bir önem verdiği anlaşılıyor. Ayrıca, *Cahit Sıtkı Tarancı* metninde “*Otuz Beş Yaş*” şairinin yeni yayımlanan bir şiiri için “*beğendim*” diyenlere, Tarancı’nın hemen “*bir dizesini söyle bakalım*” diyerek samimi olup olmadıklarını test ettiğini öğreniyoruz.

Yine aynı bölümdeki *Orhan Veli Kanık* metnindeki “*Öbür iki arkadaşının temelde 'Garip' akımıyla pek ilgileri olmadığı, Orhan öldükten sonra yazdıklarıyla bellidir.*” (İSDY s:86) ifadeden, Külebi’nin “*Garip*” şiirini tek başına Orhan Veli’nin temsil ettiği anlamına gelen bir tespit de bulunduğunu anlıyoruz.

İki büyük oyuncu bölümünde; Saim Alpago ile Yıldırım Önal’dan söz etmektedir. Okura “*Doğuştan Bir Aktör*” dediği Saim Alpago ve “*kendini yiyen tansık*” olarak nitelendirdiği Önal ile izlenimlerini ve anılarını aktarmaktadır.

Ankara Devlet Konservatuvarı’nda isimli bölümde ise; Külebi, “*Bir Devlet Adamı*” dediği Necil Kasım Akses, “*Yalnız Bir Adam*” olarak kabul ettiği Mahmut Ragıp Gazimihal, “*Müzikte Bir Ozan*” olduğunu söylediği Ulvi Cemal Erkin, “*Bir Başka Tür Usta*” olarak yücelttiği Ferti Anlar ve “*Dehanın Sınırları*” içine dahil ettiği Necdet Remzi Atak ile ilgili tanıklıklarından ve adı geçen insanların kişiliklerinden söz ederken, bu kişilikler üzerinden o dönemin sosyokültürel yapılanmasına dair ipuçları vermektedir.

Atlar ve Kediler Kitabı

Atlar ve Kediler kitabın son bölümünde ise; *Atlar (Vefalı Dostlar)* ve *Kediler (Kibirli, Mutsuz Yaratıklar)* başlıklı metinler yer almaktadır. Anıların son kısmı ise şairin hayatında önemli denebilecek bir yer tutan "atlar" ile "kediler"e ayrılmış. Bu bölüm, ilk bakıldığında kitabın bütünlüğünden "ayrık" kaldığı şeklinde bir izlenim uyandırır da metinlere, yakın okuma tekniği ile bir okuma yapıldığında; vefa duygusu çerçevesinde atlar ve kediler üzerinden çeşitli bilgiler edinilmektedir. Hatta bu bölümün başında Külebi'nin okura aktardıkları dikkat çekicidir:

“Buraya kadar kimini sevdiğim, kimini sevmediğim, hatta kimine karşı ise bu duygulardan hiçbirini beslemediğim bir takım kişilerin portrelerini çizmeye çalıştım. Şimdi atlarda, kedilerden söz edince bu davranışımı yersiz bulacaklar için açıklayayım ki, bir fotoğrafçı insan resimleri çektiği gibi hayvan, çiçek böcek resimleri de çekebilir. Kimse onu ayıplamaz.

Kaldı ki atlar da kediler de hiçbir kötülüklerini görmediğim, kendilerine özgü dış ve iç yapılarıyla ayrı ayrı kişilikleri olan varlıklardı. Onlarla uzun yıllar yaşadım. Kendilerine karşı kurslarım oldu, sevgim oldu. Onlardan iyilik, sevgi ve bağlılık gördüm. Nasıl unutulurdum?”

Atları *Vefalı Dostlar* olarak nitelendirirken, kediler için de *kibirli, mutsuz yaratıklar* olduğunu söylemektedir.

Atlar (Vefalı Dostlar) adlı metinde “yarış eden atların yelesinde/ savrulan toz idim” dizesinden de atlarla arasındaki gönül bağı hissedilmektedir.

Kediler (Kibirli, Mutsuz Yaratıklar) bölümünde, kedi adının Türk dillerindeki kökenine ve kedilerin biyolojik ve ruhsal yapıları ile ilgili bilgiler verirken, “Fransız artisti Catherine Deneuve’e bezer bir hali vardı” (İSDY s:149) dediği kedisi Duman ile ilgili paylaşımları öğreniyoruz.

Sonuç

Sonuç olarak Külebi'nin “elli yıldır kırlardan toplanmış bir çiçek demeti” dediği anılarının yer aldığı “İçi Sevda Dolu Yolculuk” isimli eserinin biçim ve içerik açısından inceleme ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu incelemeden Cahit Külebi, geçmişte yaşayıp unutamadığı, önemli saydığı olayları; tanıdığı, arkadaş ve dost olduğu, “kimini sevdiğim, kimini sevmediğim, hatta kimine karşı ise bu duygulardan hiçbirini beslemediğim” dediği kişileri anlatırken yazınsal olarak metinleştirilen kent ve kentleşen ya da kent-öykü, kent roman olarak da dile getirebileceğimiz kavramları gerçekleştirdiği sonucuna varılmıştır.

Kaynakça:

Akın, Gülten Cahit Külebi'ye Saygı Edebiyatçılar Derneği Yayınları Sayı: 14 s:

- Asutay, H., “Modern Malte’nin Kentsoylu Acıları” Kitap-lık Dergisi; aylık edebiyat dergisi, Yapı Kredi Yayınları, ISSN: 1300-0586 Sayı: 137, Nisan 2010.
- Asutay, H. “Ein Roman der Moderne, Künstlerproblematik bei Rainer Maria Rilkes Malte” Kriter Yayınları, İstanbul 2012
- (İSDY): Külebi, Cahit “*İçi Sevda Dolu Yolculuk*” Bilgi Yayınevi Ankara 1. Basım Temmuz 2007
- Nürnberg, Helmuth „Geschichte der Deutschen Literatur“ Bayerischer Schulbuch Verlag 1995
- Şengül, Bakır Mehmet (2010) Romanda Mekân Kavramı, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume 3 / 11 Spring
- Zambak, Ferda (2007). Türk Romanında Mekân, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tokat Masallarındaki Sosyokültürel Unsurlar ve Bu Unsurların Yapısal-İşlevsel Bakımdan Halkbilimsel Çözümlemesi

Serkan Balcı¹

Özet

Tokat ili gerek geçmişi Hititlere uzanan tarihsel bağları gerekse geleneksel ve karakteristik yapıları içinde barındıran sözlü kültür ürünleriyle önemli bir yere sahiptir. Sözlü kültür ürünlerinden biri olan masallar; bir taraftan toplumların bütün katmanlarının sosyokültürel unsurlarını barındırması, diğer taraftan bunların gelecek kuşaklara aktarması geçmişle gelecek arasında köprü görevi üstlenmesi bakımından önemli bir işleve sahiptir.

Söz konusu gerçekten hareketle çalışmanın amacı Tokat'ın sosyokültürel yapısını Tokat masalları yardımıyla belirlemeye yöneliktir. Bu doğrultuda masallar ilk olarak bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilip varyantları belirlenmiştir. Ardından içlerinde geleneksel yapının en zengin olduğu ve günümüzde de canlılığını hâlâ koruyan on masal seçilmiştir. Seçilen bu masallar yapı özellikleri bakımından çözümlenerek sosyokültürel unsurlar belirlenmiştir.

Masallarda rastladığımız evlenme, düğün, inanç, misafirlik ilişkileri, vasiyet ile ilgili sosyokültürel unsurların Anadolu'daki birçok ille benzerlik gösterdiği hamam kültürü, üzüm bağları, dokumacılık, kahve kültürü vs. unsurlarıyla diğer illerden ayrıldığı ve kendine has özellikler barındırdığı görülmüştür. Belirlenen bu unsurlar; bütünü nasıl ve ne biçimde oluşturduğu açıklayabilmek, verileri daha sağlam bir zemine oturtmak ve sistemleştirmek için işlevsel bakımdan çözümlenmiş ve bu doğrultuda Tokat masallarının Türk masalları içindeki yeri ve önemi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyokültürel, Tokat masalları, yapısal, işlevsel, bütüncül*

Giriş

Masallar, kendine özgü ifadeleri, kalıpları, gerçekleri ve kurallarıyla toplumların karakteristik özelliklerini, değer yargılarını, normlarını, inançlarını, hayallerini ve ideallerini barındırmasıyla beraber insanların yaşamlarını düzenleyen ve onlara yol gösteren işlevler üstlenmesiyle toplumlar için çok önemli bir yere sahiptir. Bütün bu yönüyle masallar, bir taraftan sıkıştırılmış/yoğunlaştırılmış bir formda toplumsal hayatın birtakım kodları barındırması diğer taraftan da kodları(n) nesilden nesile aktar(ıl)ması bakımından önemli bir araçtır. Bu aktar(ıl)ma sürecinde her nesil ve her bir toplum metinleri ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yorumlayarak şekillendirmişler ve bu yolla metinlerin günümüze ulaşmasını sağlamışlardır.

¹Yüksek Lisans Öğrencisi Kafkas Üniversitesi Kars/Türkiye, serkanbalci09@hotmail.com

Çalışmamızı oluşturan “Tokat Masalları” da gerek tarihsel bağları gerekse geleneksel ve karakteristik yapıları içinde barındırması bakımından önemli bir yere sahiptir. Çalışmamızda bu gerçekten hareketle, masallar yardımıyla Tokat’ın sosyokültürel yapısını belirlemek, ardından tarihsel süreç içerisinde değişim ve dönüşüm evrelerinden geçen bu metinlerin Tokat halkı tarafından nasıl ve ne biçimde yorumlandığının ve sosyokültürel unsurların devamlılığının masallarla nasıl ve ne ölçüde sağlandığının tespit edilmesi amaçlandı. Bir başka deyişle masalarda sosyokültürel unsurları tespit etmenin yanında, bunların yapı olarak zaman, yer, mekân ve temel toplumsal işlevleri üzerinde durularak, parçalardan hareketle bütünü açıklanmaya çalışıldı. Ancak konunun genişliği nedeniyle, tamamını bir bildiri hacminde ele almak imkânsız olduğundan, onmasal ele alındı. Bu doğrultuda metinleri incelerken tekrara düşmemek için masallardaki belli başlı sosyokültürel unsurlar seçildi.

Seçilen bu unsurları çözümleme işlemi ise iki yaklaşımın temel paradigmalarından hareketle gerçekleştirildi. Bunlar:

a-) Yapısal Yaklaşım: Bu yaklaşım halkbilimi türlerini evrensel modellere ve formüllere indirgemeyi amaçlamakla birlikte problemleri en küçük bir yapısal birimlerin geleneksel modelleri oluştururken nasıl birleştiklerinin anlaşılmasına dayanmaktadır. Bir başka deyişle, folklor unsurlarının parçalarının organizasyonu veya birbiriyle olan ilişkilerinin çalışılmasıdır(Çobanoğlu 2005: 188-189).

b-) İşlevsel Yaklaşım: İşlevsel yaklaşım icra edilen folklor unsurunun onu anlatan ve dinleyende oluşturduğunun veya oluşturduklarının niteliğinin ortaya konulmasını amaçlamıştır. Bunun yanında, folklor unsurlarının toplumlar için sosyokültürel sürekliliği sağlamak, toplum üyelerinin belirli ihtiyaçlarını karşılamak için(Çobanoğlu 2005: 227-235)bir takım işlevler yüklediklerini, bunu yaparken de olay ve durumları kendine has sosyokültürel özelliklerinden yararlanarak yeniden şekillendirdiğini savunmaktadır.

1.Masal Metinlerinin İncelenmesi

1.1. Üş Vas’yetCaferoğlu 1944, 151-155)

a) Bir delikanlı gurbete çalışmaya gider. Üç sene çalıştıktan sonra ağadan parasını ister. Ağa ona üç vasiyet eder:

aa) Bulanık suya girme,

ab)Kimseye atını verme,

ac)Aileni düğün evine gönderme.

b) Delikanlının karşısına birisi çıkar. Adam atını bulanık suya sürer. Adam gözden kaybolur. Adamın heybesindeki altınları alır. Ata binerek memleketine gider. Evlenir.

c) Karısının kardeşi delikanlının atını ister. Atını vermez ancak başka at için para verir. Ata binen kardeş düğüne gider. Yolda at kısarak bırakır.

d) Karısının kardeşi tekrar gelir, kız kardeşini düğüne götürmek için izin ister. Delikanlı zorda olsa izin verir. Kadın oğluyla düğüne gider. Ardından

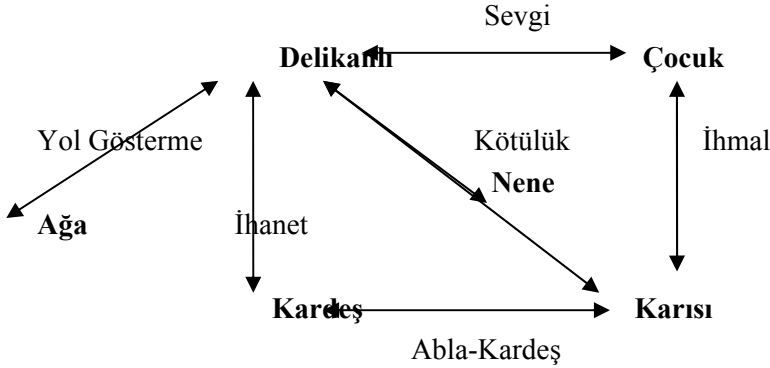
giyinip kuşanıp o da düğüne gider.

e) Karısı adamı tanımaz. Delikanlı bir nene yardımıyla kadınla ilişkiye girer, oğlunu yanında götürür.

f) Kadın oğlanı kaybettiği için neneyle bir plan kurar ve yangın çıkarır. Oğlanın yandığını söyler.

g) Delikanlı olanları karısına ve kardeşine olanları açıklar. Karsını boşar.

Masalın Dinamik Yapısı



Masaldaki belli başlı sosyokültürel unsurlar şu şekildedir:

Gurbete Çıkma: İnsanlar yapısı/doğası gereği hayatta kalıp varlığını sürdürebilmesi için yaşam mücadelesi içindedir. Bu doğrultuda kişilerin bir takım gereksinimlerini(fizyolojik, sosyal, ruhsal vd.) karşılaması gerekir. Eğer bunları kendi memleketinde karşılayamıyorlarsa başka memleketlere çalışmaya giderler. Burada altı çizilmesi gereken kritik nokta masaldaki olayların başlaması ve şekillenmesinde gurbete çıkan kahramanın bir takım zorluklar yaşaması ve gerçek dünya ile karşılaşması sürecidir. Bu süreçte kahraman bütün hayatını etkileyecek olan ve “hayatın özü” diye nitelendirebileceğimiz öğütleri/vasiyetleri duyacaktır.

Vasiyet: Vasiyet etme ve vasiyetname yazma/yazdırma geleneği Türk edebiyatı ve kültüründe önemli bir yere sahiptir; ancak, Alevi ve Bektaşî topluluklarında ise vasiyet kültürünün daha belirgin bir şekilde yaşatıldığı sosyal bir gerçektir. Zira, bu topluluklarca itibar edilen başlıca yazılı kaynakların birer “vasiyetname” oluşu ve dinî inanç ve ritüellerin vasiyetle diğer kuşaklara aktarıldığı görülmektedir(Kılınç 2007: 205).

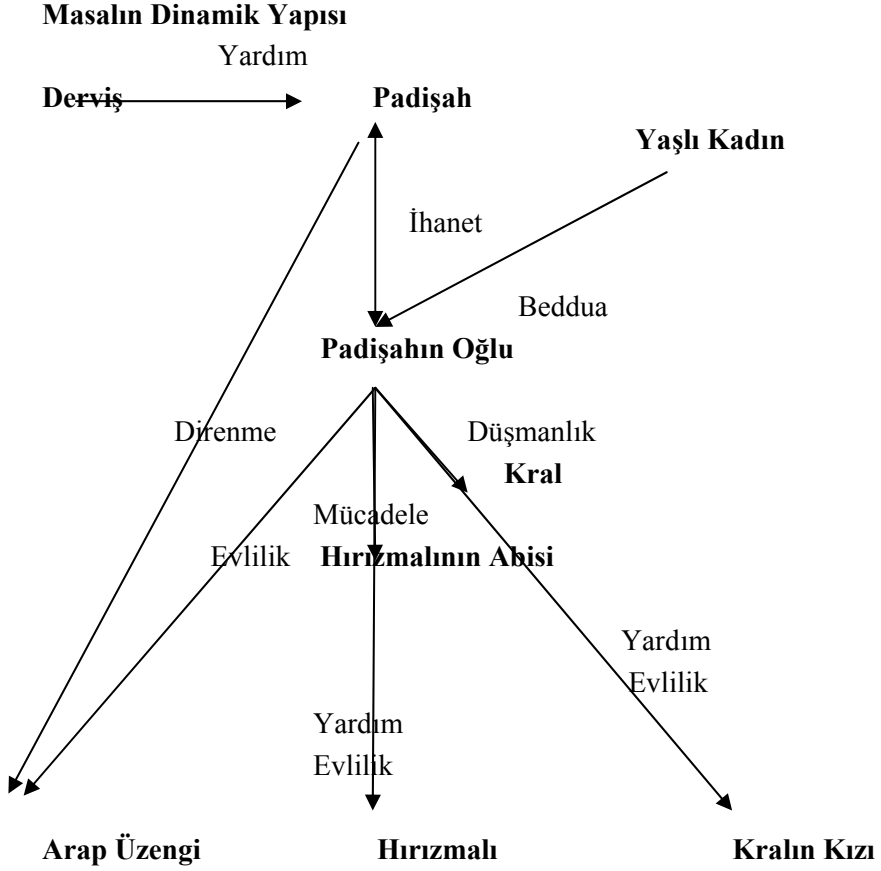
Öğüt kavramına geldiğimizde, vasiyet kavramıyla şekil ve içerik yönünden bütünleşmektir. Bu kavram hayatımızda gerçekleşecek muhtemel kötü olay ve durumları önlenmek için söylenmiş telkinler olarak nitelendirebiliriz. Masalda verilen öğütlere baktığımızda birbiriyle bağlantılı olduğu belirli bir düzen içinde verildiği görülmektedir.

İhanet: Aile, toplumların temel dinamiği ve mekanizmasının

devamlılığını sağlayan bir kurumdur. Daha net bir söylemle ifade edersek toplumların yaşama dönük tasarımlarını ve hedeflerini gerçekleştirebilmesi kültürel bir takım kodları gelecek kuşaklara aktarılmasının(taşınmasının) sağlanması bakımından çok önemli yere sahiptir. Masalda eşlerin birbirini aldatarak kurumun zedelendiği ve ayrıldıkları görülmektedir. Masal bu yönüyle topluma yönelik sosyal bir mesaj barındırmaktadır.

1.1 Hırızmalı(Sakaoğlu 1972, 37-41)

- a) a).Derviş çocuğu olmayan bir padişaha bir elma verir. Yarısını kendisinin, diğer yarısını eşinin yemesini söyler. Çocuğu olduğunda adını kendisi koyacağını söyler.
- b) Elmayı yiyen padişahın bir çocuğu olur. Çocuk “Adsız Beğ” olarak çağırılır.
- c) Bir gün pınarın başında su dolduran ihtiyarın testisini kırar. İhtiyara altın verip yeni testi almasını söyler.
- d) Bu durum üç gün boyunca devam eder. İhtiyar oğlana “Sarıp solasın da Hırızmalının hışmına uğrayasın” diye veryansın eder.
- e) Oğlan büyür, büyüdükçe sararıp solmaya başlar. Oğlan, kızı bulmak için yola çıkar.
- f) Giderken açılmayan bir cami kapısını açıyor. Sonra bir Arap ile harp eder. Arap bir kız çıkar.
- g) Kızla yola devam ederler. Hırızmalının sarayına varırlar ve abisi devle güreşe tutuşurlar.
- h) Kızın diğer abisi gelir, sarayın anahtarını verir. Kızın yanına çıkar.
- i) Canı sıkılan oğlan ava çıkar. Kız saçının telini verir. Oğlan bu teli kralın havuzuna düşer. Kızın gittiğini anlayan kral oğlanı öldürmeye çalışır.
- j) Başarılı olmayan kral, bir cazı karı tutar. Cadı karı oğlanı küpe sokar.
- k) Kralın kızı bunu görür, oğlanı kurtarır. Kızı Müslüman yapar.
- l) Oğlan kızları alıp ülkesine geri döner.
- m) Babası oğlanı kıskanır, oğlanın yemeğine zehir katar. Arap üzengi “remil” atar. Oğlanı kurtarır.
- n) Oğlanın elini kolunu bağlarlar. Hepsinden kurtulur. Sadece “sazının telin”den kurtulamaz.
- o) Oğlanı gözlerini oyup dağa bırakırlar.
- p) Padişah kızlara dünür gönderir. Arap Üzengi dünürleri öldürür.
- q) Kuşlar oğlana “sağ cebinde sağ gözü, sol cebinde sol gözü var” diyerek tüylerini verir, oğlanın gözlerini açarlar.
- r) Oğlan padişahı öldürüp yerine geçer. Kızlarla evlenip muradına erer.
- s) Kızların her biriyle bir Cuma akşamı zıfak olur.



Masaldaki belli başlı sosyokültürel unsurlar şu şekildedir:

Derviş/Elma: Masalda elmayı derviş getirip vermekte ve daha sonra doğan çocuğun ismini de gelip koymaktadır. Derviş Allah'la dostluk ilişkisi olan ve güçlerini dinî Tanrısal bir güçten alan bir kişidir. Bir çeşit kişiye İlâhî yardımın getirilmesine aracılık etmektedirler. Burada elma kişiye gelen İlâhî yardımın anlatım aracı, imgesi olarak kullanılmıştır. Bu yardım, hem kahramanların doğmasını hem de doğan kahramanların gerek doğal ve gerek doğüstü bir kısım güçlerle donatılmasını sağlaması (Aksoy 2007: 47) yönüyle önemli işlevler yüklenmiştir.

Beddua: Beddua geleneksel yapı içerisinde toplum katmanlarının sosyokültürel aidiyetleriyle vücut bulmuş sözlerdir. Bedduanın bu masaldaki işlevi, ihtiyar kadının gücünün tükenmesiyle birlikte olumsuz bir davranış sergileyen padişahın oğlunu ilahi bir güce havale etmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eş Seçme/Evlenme: Masalda eş seçme: 1. Beddua sonucu hiç görmediği bir kıza âşık olma. 2. İkinci motif, mücadele yoluyla kazanma. 3.

Kendisine yardım eden kişiyle evlenme.

Evlilik bir taraftan “soyun devamını” temsil etmesi diğer taraftan da toplumu ayakta tutan inanç ve değerler sisteminin bir parçası olması bakımından önem arz etmektedir. Yukarıda saydığımız evlilik biçimleri Eski Türk Kültüründeki uygulamaların günümüze yansımaları olmakla birlikte, Türk toplumunun idealize edilmiş kodlarını da içinde barındırmakta, bunların gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamaktadır.

İhanet: Masal baba-oğul arasındaki mücadele üzerine temellendirilmiştir. Toplumda sıkça görülen bu mücadele oğlanın engelleri aşarak evlenmesi ile sonuçlanır. Bu yönüyle masal toplumda iynin her daim kazanacağı kötünün ise kaybetmeye mahkûm olacağı mesajını vermektedir.

Âşıklık Geleneği: Bu mesaj verilirken babanın oğluna yaptığı zulümlerden biri olan oğlanı “sazın telleriyle” bağlanması olayı masalın icra edildiği Tokat'ta “Âşıklık Geleneği”²nin masalla bütünleşmiş olduğunu göstermekteyiz. Âşık edebiyatının değişmez enstrümanı ise sazdır. Saz; acımızı, sevincimizi, sevgimizi, öfkemizi, özlemlerimizi, kısacası ruhumuzu ince tellerinden çıkan kıvrak nanelere döken bir çalgıdır(Kaya 1990: 60).

Burada üzerinde durulması gereken nokta “sazın teli” ile simgelenmiş olan olgunun çapraz ve örtük işlevidir. Oğlan sazın teliyle bağlanılarak sevdikleri arasındaki gönül bağı koparılmaya çalışılmıştır.

Dinî Unsurlar: Masalda iki dinî unsur karşımıza çıkmaktadır: 1. Kralın kızının Müslüman olması, 2. Kızlarla evlenen oğlanın her biriyle cuma günü zıfak olmasıdır. Müslümanların sosyokültürel hayatlarında dinî inançlarının bir gereği olarak Cuma gününün önemi, bunun yanında gayrimüslimleri zorlamadan Müslüman olmalarını sağlanmasıyla elde edilen iç huzur ve sevap masalda çok önemli bir yer teşkil etmektedir.

Ayrıca Cuma günü zıfak'a girilerek, kişilerin bundan sonraki hayatlarında iyi bir yaşam sürmesi temenni edilerek yapılandırılmış ve bu doğrultuda bir işlev yüklenerek masalın sonuna yerleştirilmiştir.

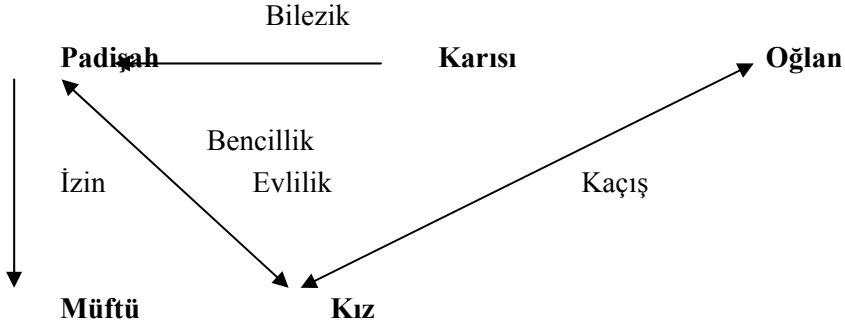
1.2.Tüssü(Sakaoğlu 1972, 62-63)

- a) Padişahın ölen karısından bir bilezik kalır. Padişah “Bu bilezik kimin koluna olursa onunla evleneceğim” der.
- b) Bilezik sadece kızının koluna denk gelir. Padişah bu durumu müftüye danışır. Kız birkaç gün müsaade ister.
- c) Kız evlendikleri gece önceden diktirdiği keçi gibi kürk giyerek kaçar. Bir saraya hizmetçi olur.
- d) Kız tüssü urbasını çıkarır oğlanın katıldığı bir düğüne gider.

²Âşıklık geleneği Türk kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. Âşık bulunduğu toplumun sözcüsüdür. Âşıklık geleneği, yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, belirli kuralları olan, şiirin kalıcı ve etkileyici özelliğinden yararlanarak aktarılan bir değerler bütünüdür(Artun 2002: 593).

- Kızı gören oğlan kızla evlenmek ister ve bir yüzük takar.
- e) Kız saraya geri döner, tekrar urbasını giyer.
- f) Kız padişahın oğluna yapılmış olan katmerin içine yüzüğü koyar.
- g) Oğlan aradığı kızın evdeki kız olduğunu anlar.
- h) Tüssü kız ile evlenen oğlan muradına erer.

Masalın Dinamik Yapısı



Masaldaki belli başlı sosyokültürel unsurlar şu şekildedir:

Bilezik: Olayların başlangıç noktası sembolik bir öge olan vasiyet üzerine bırakılan bir bileziktir.

Bilezik altın veya gümüşten yapılmış değerli bir madendir. Bu noktada masalda bilezik simgesinin kullanılmasının nedeni anlamsal karşılığı dinleyenlere aktarmak içindir. Burada bileziğin kullanılmasını, Tokat yöresinde bilezik vb. takıların üretim³ merkezi oluşuyla açıklayabiliriz.

Dinî Unsurlar: Dinî unsurlar olarak babanın yapmakta olduğu yanlışları yasallaştırmak için müftüye danışması görülür. Müftü, dini iyi bilen, danışmanlarına Kuran-ı Kerim'i esas alarak yol gösteren bir din büyüğüdür. Masalda bu durumun yaşanması bizi toplumda sapmış bazı din büyüklerinin de olabileceğini göstermektedir.

³ Tokat altın işçiliği bakımından önemli bir yere sahiptir. Tokat'a has "Tokat Bileziği" tellerin burkularak yan yana getirilmesiyle genişletilen, her biri yaklaşık 100 gr. olarak imal edilmektedir. Bunlardan başka perperi küpe denilen bir cins küpe, açık taşlı yüzük de imal edilmektedir(Kaya 1990: 204).

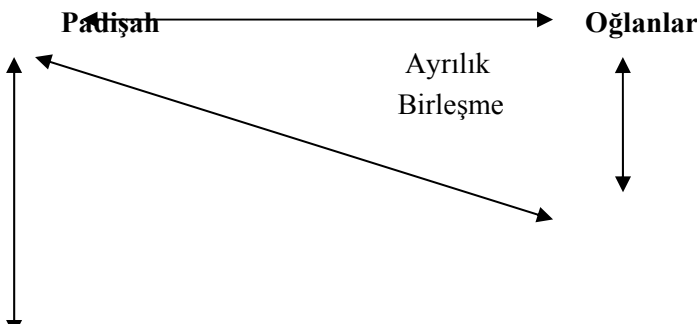
Mekân: Kız baba evinden kaçması ileride evleneceği oğlanın evine hizmetçi olarak çalışmaya başlaması kızın dış dünyayla yüz yüze gelmesini ifade eder. Burada üzerinde durulması gereken masal mekânlarının barındırdığı işlevlerdir. Her iki mekânda da bir takım karşıtlıklar vardır. Baba evinde mutlu bir hayat sürmesi gerekirken babası tarafından gelen tehdit neticesinde evden kaçması, ikinci mekânda ise ileride gelin olacağı eve hizmetçi olarak işe başlamasıdır. Bu bağlamda her iki mekân da kız için bir sınav yeri haline gelmiş ve bu yönde bir işlev kazanmıştır.

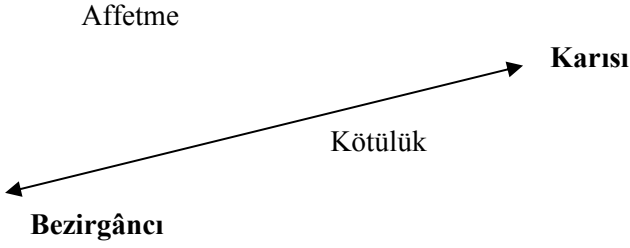
Katmer: Masalda düğümün çözülmesi, mutlu sona ulaşması kızın “katmer” yapıp içine oğlanın verdiği yüzüğü koymasıyla gerçekleşmiştir. Bu bağlamda “katmer” problemlerin çözümünün anahtarıdır. Burada katmer unsurunun geçmesi ile katmerin Tokat’a has bir yemek olması arasında bir bağlantı mevcuttur.

1.1. DöyletGuşu(Caferoğlu 1944, 162-166)

- a) Bir padişah, rüyasında birisi “sana bir zulüm gelecek, gençlik mi, ihtiyarlıkta mı gelsin diye sorar. Adam ailesine danışıp gençlikte gelmesini ister.
- b) Padişahın evi yanar.
- c) Padişah başka bir köyde sığır çobanlığı yapmaya başlar. Karısı çamaşırlarını yıkadığı bezirgân kaçırır.
- d) Padişah başka bir memlekete gitmeye karar verir. Yolda küçük oğlunu kurt kapar, diğeri de suya düşürür.
- e) Başka memlekete gittiğinde padişah seçimi uçurulan kuş üç defa bu adamın kafasına konar. O ülkeye padişah olur.
- f) Oğlanlar babalarının hizmetini görmeye başlar.
- g) Bezirgân padişahın yanına gelir. Padişah bezirgânın karısını koruması için bu iki oğlanı gönderir.
- h) Küçük kardeş ile büyük kardeş birbirlerini tanırlar. Annelerini bezirgâncinin elinden kurtarır.
- i) Bu durumu gören bezirgân padişaha şikâyete gider. Padişahın çadira gelmesiyle olay aydınlanır. Bezirgânciyi azat eder. Mutlu mesut yaşamaya devam ederler.

Masalın Dinamik Yapısı





Masaldaki belli başlı sosyokültürel unsurlar şu şekildedir:

Masal bir padişahın başına gelen bütün olumsuzluklara rağmen kaderine karşı koyarak mücadele etmesi, kaybettiklerini yeniden kazanması üzerine kurgulanmıştır. Masalda iki kavram dikkati çekmektedir:

Döylet Kuşu: Mitolojik kökenli bir kuş olan “devlet kuşu” daha çok “Hümâ” adıyla bilinmektedir. Masalda mutluluk, şans ve güç sembolü olarak kullanılmıştır. Kuş, bir taraftan çok yüksekte uçması elde edilemeyişi, tuzağa düşmemesi diğer taraftan kemikle beslenmesi nedeniyle diğer kuşlardan ayrılmaktadır.(Öncül 2009: 180; Batislam 2002: 195).

Masalda devlet kuşu motifi olaylara ilişkin çevre/atmosfer değişimi sağlamak, masalın sınırlarını açmak, toplumun sosyo-psişik/kültürel yapısını da belirlemek için önemlidir. Masal bu yönüyle iki bölüme ayrılmaktadır.

Kuşun kahramanın hayatına girmesiyle birlikte için kötü giden olaylar silsilesi son bulmakta, kahraman eski günlerine dönmeye başlamaktadır. Öte yandan bu motif yardımıyla masal statik yapısından kurtulmuş dinamik yapıya bürünmüştür. Bununla beraber anlatıcı/dinleyicinin kurgusal/kurmaca dünyasında gelişen/değişen platformun daha net ve etkin çizgilerle algısalığa dönüşmesini sağlamıştır.

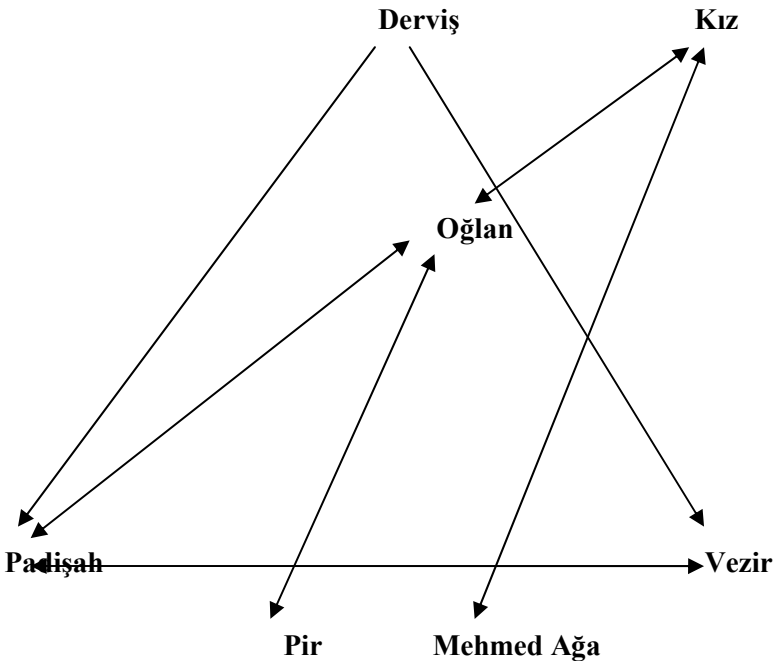
Affetme: Affetme kavramı masalda padişahın bezirgâni affetmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Padişahın karısını kaçırmış birisini affetmiş olması topluma kişinin ruhsal bakımdan arınması gerektiği ve kin tutmanın iyi bir şey olmadığı mesajını vermiş olması açısından önemlidir.

1.2. Şih Mehmed(Ulu 1990, 312-317)

- a) Padişah ve vezirin çocukları olmuyormuş. Padişah: “Allah bana bir evlat verse de top et olsa diye” diye dua eder.
- b) Padişah ve vezir dertlerine derman bulmak için ülkeyi gezmeye çıkar. Bir derviş bir elma vermiş yarısını padişahın ailesi, diğer vezirin ailesi yer.
- c) Vezirin altın topu gibi kızı, padişahın ise bir top eti olur. Padişah ile vezir önceden anlaştıkları gibi çocuklarını

- evlendirir.
- d) Et parçası geceleri güvercin olur, ardından sirkelenip oğlana(Şih Mehmed) dönüşür. Bu durumu seyreden cadı karı durumu padişaha anlatır. Tılsımı bozulan oğlan güvercin olup uçar.
- e) Bu duruma dayanamayan kız kendine ülkenin uzak bir yerinde han yaptırtmasını ister. Kız gelene gidene yedirip içiriyor oğlanı sorar.
- f) Oğlan ise Erzurum taraflarında Memed Ağa denen bir sırcı adamın yanına yerleşir. Bunlar bir gün gurbete çıkmaya karar verirler.
- g) Yolda bir çeşmeye rastlarlar. Çeşmede bir Pir'i su doldurur. Oğlan Pir'i takip eder. Pir: "Leybbeyk! Leybbeyk! Leybbeyk!" diyerek taşa bağırarak kapıyı açar. Oğlanda onunla beraber içeri girer.
- h) Oğlanın babası ise hana varır. Kıza oğlanın yerini söyleyip, onları kavuşturur. Oğlanla kız mağaranın içinde kaybolup gider.

Masalın Dinamik Yapısı



Masaldaki belli başlı sosyokültürel unsurlar şu şekildedir:

Çocuksuzluk: Masal, soyun sürdürebilmesi için çocuğun ne kadar

önemli olduğunu toplumsal baskıların kişiler üzerindeki etkisi dile getirilmektedir. Bu yargıya çaresizliğe düşen padişahın Allah'a; "bana bir evlat verse de top et olsa" diye dua etmesiyle ulaşılmıştır.

Bunun yanında masalın başında geçen "derviş" ve "elma" motifleri, inceldiğimiz diğer masalarda olduğu gibi, birbiriyle örtüşen ve birbirlerini tamamlayan motifler olarak kullanılmış, masalın kurulmasına imkân sağlarken etkin bir rol üstlenmiştir.

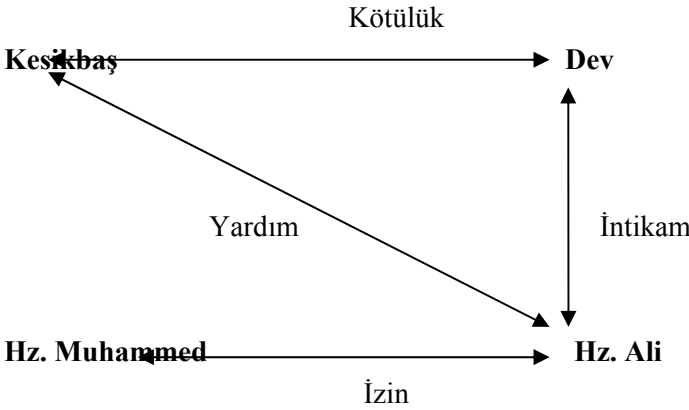
Evlenme: Padişah ile vezir önceden anlaştıkları gibi çocuklarını evlendirmiş olmaları hâlâ varlığını azda olsa sürdürmekte olan "beşik kertmesi" evlilikleri hatırlatmaktadır.

Han: Hanlar yapı, şekil ve üstlenmiş olduğu işlevler bakımından bir taraftan toplumların karakteristik özelliklerini yansıtması diğer taraftan da iç ve dış dinamiklerin etkisiyle farklı medeniyet ve kültürleri bünyesinde barındırması bakımından önemlidir.⁴ Masalda oğlanın gitmesine dayanamayan kızın ülkenin uzak bir yerine han yaptırtarak, gelene gidene yedirip içiriyor oğlanı sorması, hanın işlev bakımından toplumların/insanların sosyal ve kültürel hayatlarına işlerlik kazandırmış bir mekân olduğunu göstermektedir.

1.3. Kesikbaş(Ulu 1990, 318-320)

- a) Bir dev mübarek zatı yer. Ailesini kaçıırır, bir kuyuya hapseder. Bu mübarek zatın sadece kellesi kalır.
- b) Bu mübarek zat sürüne sürüne Mekke'ye gider. Hz. Ali'nin yanına varır, devden öcünü almazsa davacı olacağını söyler.
- c) Hz. Ali, Peygamber Efendimizden izin isteyerek, Kesikbaş'la yola çıkar.
- d) Yolda Hz. Ali Düldül ile giderken Kesikbaş'ı kucağına almak ister ama onu kaldıramaz. Kesikbaş'a bunun hikmetini sorar. Kesikbaş:
"Ben İsm-i Azam duasını bülürdüm,
Ben kâh çıkardım meleklerin gatına,
Kâh girerdim Âdemin suretine
İsa ilen namaz gılardım ben" der.
- e) Kuyuya varırlar, Hz. Ali devi uyandırarak Zülfikar ile öldürür. Orada bulunan Müslümanları dua ile kurtarır.
- f) Kesikbaş'ın intikamını almış olur.

⁴Tokat tarih boyunca önemli yolların kavşağı olmuştur. Doğu-batı arasında ulaşımı sağlayan, Avrupa'dan başlayıp deniz yolu ile Antalya 'ya çıkan, oradan Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Tokat, Erzincan, Erzurum üzerinden İran'a ulaşan, batıyı Irak üzerinden doğuya bağlayan, güneyden Samsun ve Sinop limanlarıyla Anadolu'yu Kırım'a bağlayan yollar Tokat'tan geçer(Kaya 1990: 178).

Masalın Dinamik Yapısı

Masal on üçüncü asır halk edebiyatı ürünlerinden, Hz. Ali'nin cesaret ve yiğitliğinin anlatıldığı, cenknâmelerden biri olan Kirdeci Ali'nin Kesikbaş Destanının masala uyarlanmış şeklidir. Ortaya konan temel tema Hz. Ali'nin yiğitliğidir. Bu yiğitlik masalda dev uykudayken kalleşçe değil, devi uyandırılarak mertçe öldürmesi” olarak karşımıza çıkmaktadır(Zariç2007: 207).

Masal Müslüman-kâfir çatışması üzerine temellendirilmiştir. Masal Kesikbaş'ın gövdesini yiyen, ailesini kaçıran, Müslümanları esir alan dev kâfirden öç almayı, kaçıran Müslümanları kurtarmayı amaçlarken, aslında İslam inancında hiçbir suçun cezasız kalmayacağı, zalimlerin eninde sonunda cezasını çekeceği düşüncesi verilmeye çalışılmıştır.

1.4. Gürdalı(Sakaoğlu 1972, 45-48)

- a) Derviş dağda davar güden çobana burada davar gütmemesini aşağı tarafa inip, padişaha dünür olmasını söyler. Keloğlan (çoban) binek taşına oturarak padişahın kızına dünür olur.
- b) Padişahın kızıyla (Gürdalı) türkü söyleme yarışına girer. Çoban(Keloğlan) son olarak:

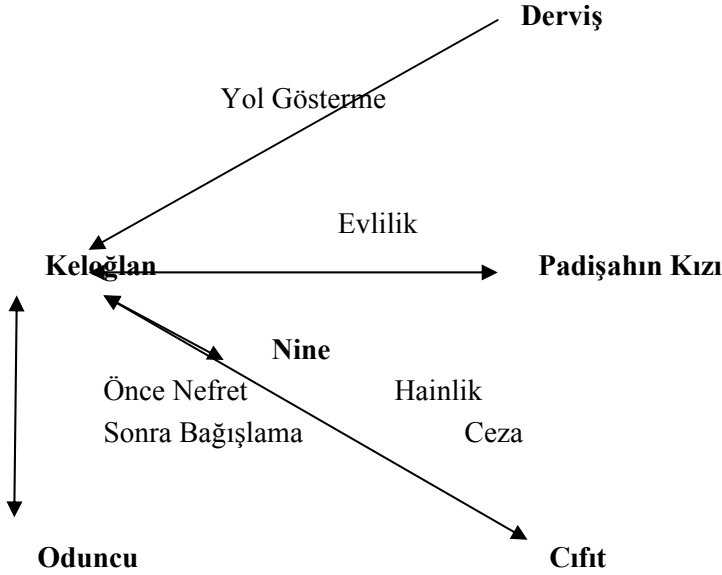
“Sen bir keklik, ben bir doğan,
Alam seni göğe ağam,
Göğsüm üstündedir yuvam.”

diyerek kızı yener. Kızı alıp memleketine götürür.

- c) Yolda bir dervişle karşılaşır. Derviş keloğlana “Cemalin Yusuf Peygamberin cemali olsun, sırtın yere gelmesin. Adın Âşık Kerem olsun.” diye dua eder.
- d) Dervişin duası kabul olur. Kız dizinde yatanın keloğlan olmadığını düşünerek hançer ile onu öldürmeye çalışır.
- e) Keloğlan durumu açıklar, yeniden yola çıkarlar. Yolda tekrar

- uyuya kalırlar. Atlar bunları farklı yerlere götürür.
- f) Keloğlan oduncunun yanına gider. Oduncu onun Âşık Kerem olduğunu anlar. Bu duruma karşı keloğlan “Âşık Kerem ne arasın bu dağda, kahvede saz çalar.” diyerek oduncuya iki sille vurur.
- g) Yoluna devam eden keloğlan bir nine'nin evinde misafir olur. Gece deplek sesi duyar, nene onu düğün yerine götüreceğim diyerek bir yere bırakır. Orada bulunan Cıfit ile karşılaşır onunla rakı içer. Cıfit'in kendine kötülük yapacağını anlayıp oradan kaçar.
- h) Başka bir ülkeye varır. Oranın padişahının vasiyeti üzerine oraya padişah olur. Kızı arar ama bulamaz. Oraya bir pınar yaptırır.
- i) Oduncu, nine, Cıfit oğlanla helalleşmeye gelirler. Oğlan bunları hapsedtirir.
- j) Kızı pınarda tekrar görür. Tekrar aile olurlar.
- k) Nineyi ve Cıfit'i öldürtür. Oduncuya birkaç altın verip serbest bırakır.

Masalın Dinamik Yapısı



Masaldaki belli başlı sosyokültürel unsurlar şu şekildedir:

Binek Taşı: Yontulabilen kum taşından yapılmış eni ile boyu yaklaşık altmış santim, yüksekliği de elli santim olan Sokak kapısının sağında ve duvara dayanmış şekilde duran bir taştır. Bu taş hayvanlara binmek için kullanılmaktadır (Yorgancıoğlu 2000: 32).

“Binek taşı” kavramı masalda kahramanın kıza talip olduğunu göstermek için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu yönüyle taş kullanım alanın dışında bir işleve büründürülmüştür.

Öte yandan taşın masalda geçmesi anlatılan yerin sosyal hayatına ait atflar/izler, masalın gerçekle olan temasına işaret etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Misafirlik: Türk kültüründe, yabancı bir kişiyi misafir etmek toplumsal yardımlaşmanın en önemli örneklerinden birisidir. Evine misafir almak istemeyenler ayıplanır; çünkü gelen misafirin kılık değiştirmiş bir padişah veya Hızır olabileceği düşünülür. Ev ve oda sahipleri, misafirlerini ellerinden geldiğince ağırlarlar. Zengin kişilerin bir orduyu bile konukladıkları olur. Bu şerefli bir sayılmaktadır(Tuğrul 1969: 108).

Masalda “misafirlik” ilişkisi kahramanımızın hiç tanımadığı bir neneye misafir olması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak nenenin oğlanı düğüne götürmek yerine yolda bırakması yukarıda bahsettiğimiz görüşe zıt bir davranış tarzı sergilemiş olduğunu göstermektedir.

Âşık Tarzı Kültür Geleneği/Kahvehane: Âşık Tarzı Kültür Geleneği ile Kahvehane birbiriyle bütünleşen ve bütünleşen kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kahvehaneler Osmanlı coğrafyası içinde Müslümanların ibadetin yanı sıra topluca eğlenme ve diğer sosyokültürel faaliyetlerde bulunma imkânını bulduğu en önemli sivil ve tek kurumdur. Öte yandan Âşık Tarzı Edebiyat Geleneğinin veya bir yaşama biçimine dönüşen haliyle daha geniş kapsamlı bir terimle ifade etmek gerekirse Âşık Tarzı Kültür Geleneğinin en önemli ortaya çıkış nedeni kahvehanelerdir(Çobanoğlu 2000: 129).

Masalda bu kavramlar, dervişin kahramanın adını “Âşık Kerem” koyması, oduncunun kahramanla karşılaştığında;“Âşık Kerem ne arasin bu dağda, kahvede saz çalar” demesiyle yer almaktadır. Bu bağlamda kavramların varlığı Tokat halkının kültür kaynaklarından beslendiğini göstermekle beraber masalın icra edildiği halkın masal dünyasını belirlemede etkin bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır.

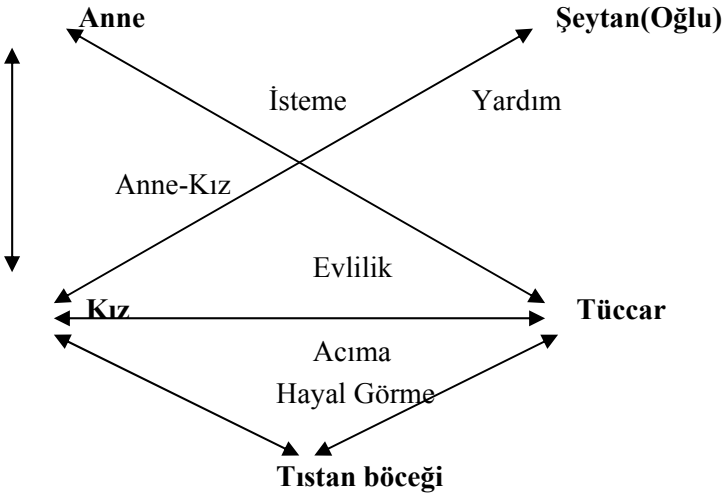
Dinî Unsurlar: Masaldaki geçen dinî unsur dervişin duasının kabul olmasıyla kahramanın cemalin Yusuf Peygamber’in cemali olması olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada derviş diğer masalarda olduğu gibi yol gösterici olduğu görülmektedir. Öte yandan Yusuf Peygamber’in yer almasını “Yusuf Peygamber’in edebiyatta güzelliği temsil etmesiyle” açıklayabiliriz.

1.5. Batman Eğiren Batman Dokuyan Kız(Sakaoğlu 1972, 56)

- a) Bir kadın kızına “batman eğiren batman dokuyan kızım” diye bağırırken bir tüccar sözleri duyar. Kızı almak için dünür gönderir.
- b) Tüccar memleketine geri döner. Kıza kırk gün içinde dokuması için pamuk verir.
- c) Kızın karnı acıkır. Annesi ona gıymak yapar. Omzundan aşağı

- akıtır.
- d) Şeytanın oğlunun çıbanı varmış. Kızın halini gördükçe çıbanı değil. Çıbanı değil şeytan kıza ne istediğini sorar. Kız şeytandan pamukları eğirmesini, dokumasını ister. Şeytan kızın pamukları dokumasına yardımcı olur.
- e) Tüccar memleketten döner. Kızla oturur kahve içerken bir tıstan böceği gelir. Kız tıstan böceğini teyze zanneder.
- f) Oğlan kızı çok çalıştırdığını düşünür, durumuna acıyıp bir daha pamuk eğirtmez, dokutmaz.

Masalın Dinamik Yapısı



Masaldaki belli başlı sosyokültürel unsurlar şu şekildedir:

Dokumacılık: Nerede ve ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekle birlikte dokumacılığın tarihi Orta Asya'ya kadar dayanmakla birlikte hayvancılığa bağlı olarak gelişmiştir. Anadolu'da Selçuklular ve Osmanlılar döneminde dokumacılığın altın çağını yaşamıştır. Bu gelişmelerin içinde dokumacılık Tokat'ın tarihinde önemli bir yeri sahiptir(Kaya 1990: 141).

Masala baktığımızda “dokumacılık/dokumacılık” sembolik bir anlam kazandığını bu doğrultuda bir takım işlevler yüklenmiş olduğunu görmekteyiz. Bu işlevlerden ilki, tüccarın kızı dokuma yapmayı bildiği için evlenmiş olması, bu süreçte kıza muadili diğer kızlardan ayrılmayı sağlayan bir üstünlük kazandırması ikincisi ise evlilik olayı gerçekleştikten sonra kıza dokuması için yün vermesi adamın kızı sınıadığının göstergesidir.

Öte yandan üzerinde durulması gereken bir başka sembol “kırk” sayısının masala yüklediği işlevdir. Masalda bu sembol yüklendiği anlamlarla birlikte kullanılan ve taşıdığı çeşitli değerleri mitolojik dönemlerden ve kutsal dinlerden alan kırk, hazırlama ve tamamlama sayısı göreviyle karşımıza çıktı

gibi aynı zamanda çokluk bildirme ifadesi olarak kullanılmıştır(Güvenç 2009: 95).

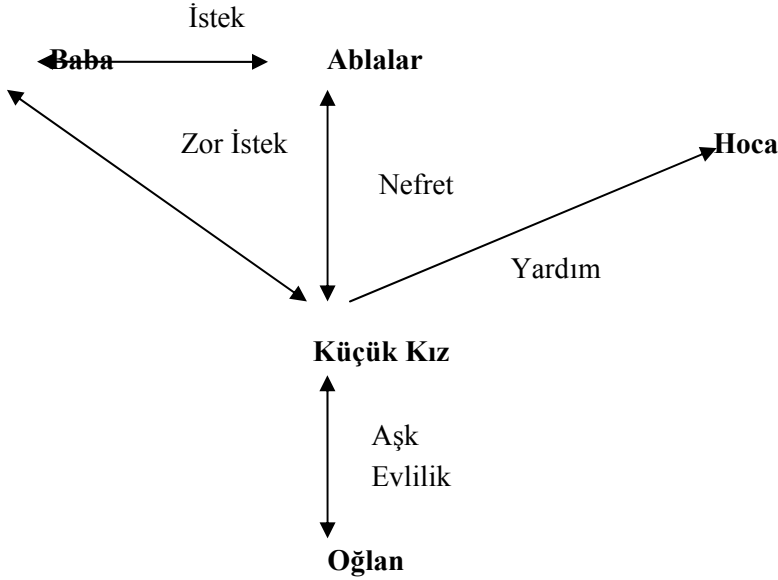
Tıstan böceği: Halk arasında karafatma olarak da bilinen, siyah renkte olan bu böcek masalda kızın içine düştüğü “kötü durumu” göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Dinî Unsurlar: Masalda dinî unsur olarak “şeytan” çıkmaktadır. Burada yapı itibariyle bir zıtlık (*iyilik x kötülük*) karşımıza çıkmaktadır. Masadaki bu zıtlık ile masalın icra edildiği toplumun metne gelişim ve yaratıcılık anlamında katkı yapmış olduğu söylenebilir.

1.6. Üç Biber Kızı(Sakaoğlu 1972, 68-69)

- a) Bir adam İstanbul’a gider. Kızlarına isteklerini sorar:
 - aa) Büyük kız entarililik,
 - ab) Ortanca kızda entari,
 - ac) Küçük kız ilk önce hocasına danışır. Babasından “üç biber” ister. Eğer getirmezse “izine duman çöksün” diye beddua eder.
- b) Adam diğer kızların istediğini alır. Küçük kızın istediğini ilk önce unuttur, yoluna toz duman çıkınca aklına gelir ve küçük kızın istediğini alır.
- c) Kız babasının aldığı “üç biber” ile hocanın yanına gider. Hoca kıza nesneyi üç defa sallamasını söyler.
- d) Kız üç defa sallar. Torbanın içinden bir yiğit çıkar. Yiğit o gece orada kalır. Giderken bir avuç altın koyar. Bu altınları diğer kızlar bulur. Bu durum üç gün devam eder.
- e) Küçük kız ablalarından hamam parası ister. Kız altınları ablalarının aldığı anlar. Altınları kendi almaya başlar.
- f) Ablaları oğlanı koymaya karar verirler. Bir oyun hazırlarlar. Camları döverek yiğidin çıkacağı yere sererler. Oğlanın her tarafına cam batar.
- g) Ablalarının yaptıklarını anlayan kız biriktirdiği paralarla gelenlerin derdini dinlemek için bir hamam yaptırır.
- h) Deli elti ile akıllı elti hamama gitmeye karar verirler. Deli elti yiğit oğlanı bulur. Hamama giderek kıza haber verir.
- i) Kız özel ilaçlar hazırlayarak oğlanı iyi eder.
- j) Kız oğlanın kanlı gömleğini ister.
- k) Oğlan intikam almak kızların evine gider. Küçük kız kanlı gömleği gösterir. Oğlan kızın suçu olmadığını anlar.
- l) Olay açığa çıkar, kızla oğlan muratlarına erer.

Masalın Dinamik Yapısı



Masaldaki belli başlı sosyokültürel unsurlar şu şekildedir:

Hamam: Gerek tarihi gerek yaşayan hamam sayısı bakımından önemli bir yekûna sahip olan Tokat, hamamları ve hamam kültürüyle bu güzel kültürün hala büyük ölçüde korunduğu az sayıdaki yerden biridir. Hamamlar, temizlik ihtiyacının dışında başka ritüeller geliştirmişler ve işlevler yüklemişlerdir. Bunlar; gelin hamamı, damat hamamı, peştamal ıslatma, sünnet hamamı, loğusa hamamı, yas alma hamamları (Çalış, Aybar 2012: 14-19) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Masalda “kızın biriktirdiği parayla gelenlerin derdini dinlemek için hamam yaptırması” hamamın “yılanmaktan” öte bir işlev kazandığının göstergesidir. Burada hamam gelenleri bedensel rahatlamının yanında, ruhsal bakımdan da rahatlatmayı amaçlamaktadır.

Halk Hekimliği: Halk hekimliği geleneksel tıp ya da alternatif tıp olarak da adlandırabileceğimiz kökeni çok eski uygarlıklara kadar dayanan, tarih sahnesinde insanoğlunun var olmasıyla beraber ortaya çıktığına inanılan, çeşitli hastalıklara doğadan faydalanarak kimi zaman dinsel ve büyüsel birtakım uygulamalarla yöğrularak şifa aranmasıdır(Sol 2007: 175).

Masalda “halk hekimliği” ile ilgili unsur kızın hazırladığı ilaçla oğlanı iyi etmesidir. Bu durum ve başarıyla sonuçlanması masaldaki düğümlerin çözülmesini sağlamış ve bu yönüyle önemli bir işlev üstlenmiştir. Bunun yanında bu uygulama şeklinin masal metnine yansımaları, buna benzer uygulamaların Tokat halkı arasında nesilden nesile aktararak günümüze ulaşmış, canlılığını hala yitirmemiş olduğu gerçeğine ulaştırmaktadır.

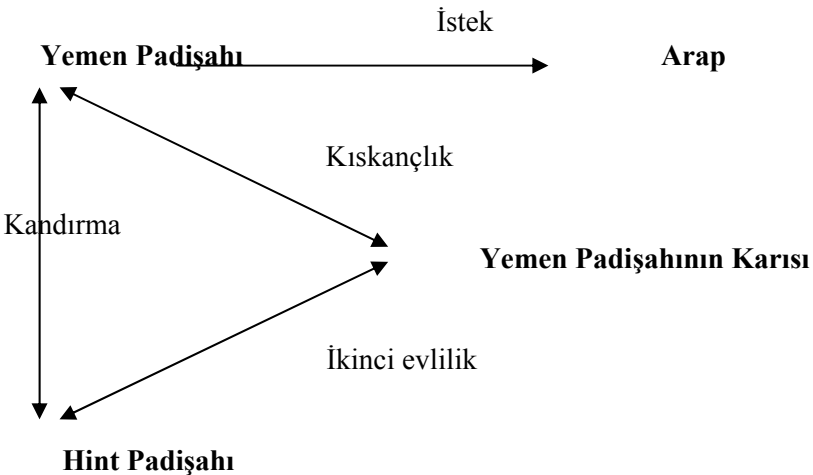
Kanlı Gömlek: Kanlı gömlek simgesi genellikle Türk kültüründe ölüm

ve/ya olumsuz/kötü haber sembolü olarak bilinmektedir. Ancak masalda kızın oğlanı iyileştirdikten sonra kanlı gömleğini alıp bunu ölç almak için gelen oğlana göstermesiyle yanlış anlaşılmanın giderilmesi, masalın mutlu sonla bitmesini sağlaması bakımından önemli bir yere ve işleve sahiptir.

1.7. Yemen Padişahı(Sakaoğlu 1972, 73-74)

- a) Yemen padişahı Arap'dan üzüm kesmesini ister. Arap üzümleri keser. Ak üzümü alta, kara üzümü üste koyar.
- b) Padişahın hanımı bu duruma“ak üzümün üstüne kara üzüm ne yakışmış” der. Karısının Arap'ı sevdiğini sanan padişah kadını döver.
- c) Gelin olacak kızın gömleğinin yakasını açtırmak için dertsiz birini ararlar. Padişahın karısına götürürler.
- d) Padişahın karısı kıza durumunu göstermek için bir kafese koyup saklar. Akşam padişah kadını tekrar döver. Kız kadına akıl verir.
- e) Padişah kadını tekrar dövmeye yöneldiğinde; “Beni böyle döveceğine git de Hint padişahının haline bak” diyerek kızın aklını tutar.
- f) Hint padişahının yanına gider. Hint padişahının durumunun daha kötü olduğunu görür.
- g) Hint padişahı ona karısına götürmesi için bir ayna ve sürme verir.
- h) Yemen padişahı bunları hanımına verir. Aynayı alıp, sürmeyi gözüne çektiğinde kadın kendini Hint padişahının yanında bulur.
- i) Yemen padişahı kadını elinden kaçıtır.

Masalın Dinamik Yapısı



Masaldaki belli başlı sosyokültürel unsurlar şu şekildedir:

İnanış: Masal, anlatılmak isteneni, gerçek-hayal çatışması ve tezatlığı üzerinden vermekte ve ideal hayata dair vurgulanmak isteneni bu sayede sağlamaktadır. Bir diğer deyişle, ideal hayattaki birtakım aksaklıkları, masalın kurgusallığının vermiş olduğu güçle yansıtabilme imkânına erişmektedir. Bu doğrultuda karşımıza çıkan ilk unsur “dertsiz insana yaka açtırma” unsudur. Dertsiz insana yaka açtırılarak gelecek hayatlarında yaşanacak muhtemel sıkıntıları önleme inancı hâkimdir.

Üzüm: Buradaki üzüm motifi masalın âdeta nüvesini oluşturan hayal unsurunun kurguya sağladığı farklılığa işaret eder. Bu farklılık masala taşıması olduğu olağanüstülük, gerçeküstülük vs. gibi özellikleri bakımından bambaşka bir boyut kazandırmıştır. Buradaki “kara üzüm” kötüyü/kötülüğü temsil ederken “ak üzüm” ise iyiliği/güzelliği temsil etmektedir. Bu doğrultuda üzüme biçilen bu işlev doğrultusunda kurgulanmış, kahramanların yaşayışları ve yazgıları başta olmak üzere bütün bir masalı biçimlendirmiş ve vermek istediği mesajı bize yansıtmıştır.

Kıskançlık: Masal kıskanç bir eşin karısını haksız yere suçlaması üzerine temellendirilmiştir. Bu kıskançlık padişahın karısını kaybetmesiyle sonuçlanmış olması bizlere kıskançlığın kötü bir şey olduğunu, karşısındaki insanı dinlemeden yargılamanın kötü sonuçlara yol açabileceğini göstermesi bakımından sosyal içerikli bir mesaj vermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, Tokat ilinden derlenmiş on masal yardımıyla, Tokat’ın sosyokültürel yapısı ve bunların masal içindeki yeri “yapısal ve işlevsel” olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Ele alınan masalarda şu özellikler görülmüştür:

İncelediğimiz masalarda Tokat’ın geçmişine ait inanç, yaşayış, yargı ve yazgılarını tüm yalınlığıyla varlığı tespit edildi. Bunun yanı sıra rastladığımız evlenme, düğün, inanç, misafirlik ilişkileri, vasiyet ile ilgili sosyokültürel unsurların Anadolu’daki birçok ille benzerlik göstermekle beraber, hamam kültürü, üzüm bağları, dokumacılık, kahve kültürü vs. unsurlarıyla diğer illerden ayrıldığı ve kendine has özellikler barındırdığı,

Masalların masalın kendine has öğeleri(motif, epizot vs.) yardımıyla, yaşanan dünyadan farklı olarak apayrı bir dünya üzerine kurulmuş olduğu ancak bu kurulma aşamasında Tokat ilinin “sosyokültürel hayatı” ile ilgili öğelerin yukarıda bahsettiğimiz öğelerle bütünleşmiş olduğu saptandı. Bu yönüyle sosyokültürel unsurlar gerçeküstü bir anlam dünyasının kurulmasına yardım ederken, toplumsal sürekliliğin devamı bakımından fonksiyonellik kazandı(rıldı)ğı,

Masallar konuları/temaları açısından değerlendirildiğinde, yaşanan dünyada gerçekleştiril(e)memiş birtakım zorlukların aşmak “ulaşılmak istenen” “dünya”yı yaratma fikirleri bünyelerinde barındırdığı,

Söyle(t)mek istediklerini fikirleri okuyucunun gözünde ve zihninde daha net bir biçimde canlandırmak için konuları/temaları destekleyen sosyokültürel unsurlara “açık” ve “gizli” olmak üzere bir takım işlevler yüklendiği.

Kaynakça

- Aksoy, Mustafa, Türk Halk Edebiyatında Anlatım Aracı Olarak Elmanın Kullanımına Ontolojik Bir Yaklaşım, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal Of Turkish World Studies, Cilt: VII, Sayı 2, s. 41-56, İzmir 2007.
- Artun, Erman, Âşıklık Geleneği ve Aşıklık Edebiyatı, Türkler Ansiklopedisi, c. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Sayfa: 593-604, Ankara 2002.
- Batıslam, H. Dilek, Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 1, s. 185-208, İstanbul 2002.
- Caferoğlu, Ahmet, Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar, BürhaneddinMatbaası, İstanbul, 1944.
- Çalış, Öznur, Aybar, Merve, Temizliğin İbadete Dönüştüğü Mekanlar; Tokat Hamamları, Tokat Turhal Kız Teknik ve Meslek Lisesi, Tokat, 2012.
- Çobanoğlu, Özkul, Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü, Akçağ Yayınları. Ankara, 2000.
- Çobanoğlu, Özkul, Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Akçağ Yayınları. Ankara, 2005.
- Güvenç, Ahmet Özgür, Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 41, s. 85-97, Erzurum, 2009.
- Kaya, Zekeriya, Tokat'ta Zanaatlar ve Meslekler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 1990.
- Kılınç, Aziz, Alevi Bektaşî Geleneğinde Vasiyet Kültürü, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Dergisi Sayı: 41, s. 205-214, Ankara, 2007.
- Sakaoğlu, Yurdanur, Tokat Masalları Üzerine Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum 1972.
- Sol, Selma, Edirne'de Halk Hekimliği, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 9 Sayı 1, s.175-191, Edirne, Haziran 2007.
- Öncül, Kürşat, “Masallardaki Devlet Kuşu Motifi”, Milli Folklor Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 84, s. 175-181, Ankara, 2009.
- Tuğrul, Mehmet, Mahmutgazi Köyünde Halk Edebiyatı-Menkıbe, Hikaye,

Masal, Fıkra, Milli Eğitim Basımevi. İstanbul 1969.

Ulu, Emin, Tokat Çevresinde Cin Fıkraları ve Masalları (İnceleme-Metin),
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas,
1990.

Erişim: www.tokatkulturevi.com/admin/my.../my.../hamam_kulturu.pdf

Yorgancıoğlu, Oğuz. Kıbrıs Türk Folkloru, Gazimağusa, 2000.

Zariç, Mahfuz, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kirdeci
Ali Kesikbaş Destanı'nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları
Açısından İncelenmesi, Sayı: 22, s. 199-216, Kayseri, 2007.

19. Yüzyılın Ortalarında Tokat'ta Kullanılan ve Tereke Belgelerine Yansıyan Ev Eşyaları

Samettin BAŞOL* -Şule Sema ALKOÇ**

Özet

Osmanlı Devleti döneminde şer'i mahkemelerde yazılan ve yerleşim birimlerine ait tutulan sicil defterleri farklı belge türlerine, konu açısından da zengin bir muhtevaya sahiptir. Sicillerdeki belge türlerinden birini ölen kişilerin ardında bıraktıkları malların (miras) kadı, naib veya kassam tarafından İslam hukuku çerçevesinde mirasçılara paylaştırılmasını konu edinen "tereke belgeleri" oluşturur. Ölen kişinin her türlü mal ve mülkü, özellikleriyle, kıymet değerleriyle birlikte sözü geçen belgelere kaydedilir. Genel anlamda bu kayıtlara yansıyan metrukâtın içinde gündelik kullanıma sahip ev eşyası yani evde kullanılan çeşitli türdeki araç-gereçler de bulunur. Çalışmanın esas konusunu işte yukarıda kısaca bahsedilen tereke kayıtlarına yansıyan bu ev eşyaları oluşturur.

Araştırma, 19. yüzyılın ortalarına denk düşen ve 1848-1850 yıllarındaki olay ve kayıtları içeren 60 Numaralı Tokat Şer'iyeye Sicili üzerinde yürütülecektir. Adı geçen defterin içindeki tereke belgeleri tespit edilecek, bunlar okunacak ve analiz edilecektir. Bu incelemenin gayesi 19. yüzyılda Tokat'ta kullanılan ev eşyalarını tespit, tasnif ve tahlil etmektir. Elde edilen bilgi ve bulgular ışığında ev eşyalarının kullanım alanları, amaçları ve yerleri, evlerde bulunma yaygınlığı, günümüzde kullanımı devam edenler veya ortadan kalkanlar vb. belirlenmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır. Değerlendirme esnasında konu çerçevesinde yazılan ve ulaşılabilen her türlü yayın da gözden geçirilecektir.

Yukarıda açıklanan tettebbuun, geçmişe ve topluma ait somut kültürel miras öğelerinin ortaya çıkarılmasına, halk kültürü ve kültür tarihi araştırmalarına, şehir tarihi, yerel tarih ve folklor çalışmalarına az da olsa bir katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Tereke Kayıtları, Ev Eşyaları, Somut Kültür Mirası, 19. Yüzyıl

Giriş

Kültür, tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde oluşturulan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, TOKAT.

** Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, TOKAT.

kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü olarak tanımlanmıştır.¹ Bu tanımda kültürü oluşturan iki esas alana, maddi ve manevi değerlere işaret edilmiştir. Söz edilen alanlardan maddi değer ve öğelerden nelerin anlaşılması gerektiğine ise kültürün bir başka tanımında açıklık getirilmiştir. Verilen tanıma göre yiyecek, giyecek, barınak, korunak gibi temel gereksinimlerin elde edilmesi için kullanılan her türlü araç gereç,² maddi kültürü dolayısıyla da kültürü oluşturmaktadır.

Günümüz tarih araştırmacılığı ve yazımında, bazı ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de sosyal tarih araştırmaları hız kazanmakta, bu çerçevede özellikle Osmanlı toplumuna yönelik sosyo-kültürel, sosyo-iktisadi çalışmalar yürütülmekte,³ halkın hayat tarzı ve gündelik yaşamıyla ilgili etütler sürdürülmektedir.⁴ Halk kültürü ve gündelik hayatın açıklanmasında ise zengin bir listeden oluşan maddi kültür öğelerinin arasında, kullanılan eşya, araç-gereç ve malzemeler önemli bir yer işgal etmektedir. Zira ev eşyası, aydınlanma araç ve gereçleri, ısınma araç ve gereçleri, tarım araç-gereçleri, hayvancılıkla ilgili araç-gereçler, av araçları ve teknikleri, mutfak düzeni ve araçları, giyim-kuşam ve süs eşyaları halk kültürünü araştıran halk biliminin tetkik konuları arasında gösterilmektedir.⁵ Buradan hareketle, sosyal ve gündelik yaşamın bir parçası, halk kültürünün bir ögesi, aynı zamanda halk biliminin tettebbu sahalarından biri olan ev eşyaları genel araştırma mevzuu olarak seçilmiş, bununla birlikte özelde de 19. yüzyıl ortalarında Tokat’ta kullanılan ev eşyaları, inceleme konusu olarak belirlenmiştir. Bu incelemenin gayesi 19. yüzyılda Tokat’ta kullanılan ev eşyalarını tespit, tasnif ve tahlil ederek tanıtmaktır. Elde edilen bilgi ve bulgular ışığında ev eşyalarının adlarını, kullanım alanlarını ve amaçlarını, sayılarını, türlerini, yaptıkları malzemeleri, günümüzde kullanımının devam edip etmediği gibi niteliklerini belirlemeye ve değerlendirmeye çalışmaktır.

Araştırmanın esas kaynağı ile incelenen bahsin kapsam ve sınırlılığını Tokat sicillerinden 19. yüzyıl ortalarına tesadüf eden ve 1848-1850 yılları arasındaki olayları ve kayıtları içeren 60 Numaralı Tokat Şer’iye Sicili⁶

¹ Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>, (erişim tarihi: 01.09.2012)

² Budunbilim Terimleri Sözlüğü, <http://www.tdkterim.gov.tr>, (erişim tarihi: 01.09.2012)

³ Söz edilen alanlarda yapılan yayınların bir bibliyografyası için bkz. “Coşkun Çakır, Osmanlı Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Tezler Bibliyografyası (1933-1999)”, Divan Dergisi, 7, 1999/2, s. 251-379.

⁴ Örnek bir çalışma için bkz. Suraiya Faroqhi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla, (Çev: Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

⁵ Bircan Kalaycı, “Halk bilimi/Folklor Tarihsel Süreç”, <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/26.php>, (erişim tarihi: 01.09.2012).

⁶ 60 Numaralı Tokat Şer’iye sicili, bundan sonra TŞS. 60 olarak geçecektir. TŞS. 60, toplam 83 sayfadır. Defterde aynı zamanda tereke belgesi olan ilk kayıt, H. 17 Şevval 1266/ M. 26 Ağustos 1850 tarihli, son belge olan tereke kaydı ise H. 27 Şevval 1266/

oluşturmuştur. Adı geçen defterdeki tereke belgeleri tespit edilmiş, bunlar okunarak mündericattaki konuyla ilgili kısımlar değerlendirilmiştir.

60 numaralı sicilde toplam 49 adet tereke belgesi bulunmaktadır. Bu belgeler elimizdeki sicil defterinin farklı sayfalarına dağılmış olarak yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle sicil defterinin içeriğinde yalnız tereke kayıtları değil, başka belge türleri de görülmektedir.⁷

İncelenen sicildeki terekeler, 19. yüzyılın ilk yarısında Tokat'ta yaşamış farklı toplumsal kesimlerden insanlara aittir. Öyle ki Müslim, gayrimüslim, kadın, erkek ve farklı meslek gruplarına mensup 49 kişinin terekesi bu bildiriye ele alınmıştır. Tereke sahipleri hakkında daha detaylı bilgi vermek gerekirse, terekelerden 39'u erkeklere 10'u ise kadınlara mahsustur. Tereke sahiplerinden 31'i Müslim, 18'i de gayrimüslimdir. 39 erkek terekesinden 22'si Müslimlere, 17'si gayrimüslimlere, kadın terekelerinden de 9'u Müslim kadınlara biri gayrimüslim bir kadına aittir.

Tereke kayıtlarının bazılarında, ölen kişinin kimliğini açıkça belirtmek için unvanı ya da uğraştığı meslek yazılıdır. Buna göre bazı muhaleffât sahiplerinin mesleklerini, yaptıkları işleri tespit etmek mümkün olmuştur. Belgelerde, Müslim ve gayrimüslim on sekiz müteveffanın mesleği belirtilmiştir. Bunlar arasında, bağçeci, bakırcı, debbağ, düdükcü, dülgere, çubukçu, haffaf, kahveci, kemancı, mayıncı, merdibancı, pabuççu, terzi, tütüncü olanlar yanında, iki keşiş ile askeri sınıfa mensup bir yüzbaşı da kayıtlıdır. Ölenlerden ikisi es-seyyid, birisi ise ağa unvanı taşımaktadır. Kadın terekelerinde, isimleri ve baba adlarından başka onları tanıttıcı herhangi bir unvan ya da sıfat yoktur. Genel olarak terekelere bakıldığında, erkek muhaleffât sahiplerinin yarıya yakınının geçimlerini sağlayabilmek için şehirdeki çeşitli iş kollarında çalışan esnaf zümresinden olduğu, iki keşişin gayrimüslim din adamları sınıfından ve bir yüzbaşının da askeri sınıftan olduğu anlaşılmıştır. Mesleği ya da unvanı yazmayan kişilerden çocuk yaşta olmayanların bazılarının da çalışma hayatı içinde olabileceklerini düşünmek gerekir.

Öncül Çalışmalar

Günümüzde, tereke defterleri veya şer'îye sicilleri içerisindeki tereke kayıtları temel alınarak Türkiye ve Türkiye dışında hazırlanan çalışmalar, bu alanda bir literatür oluşturacak kadar çoğalmıştır.⁸ Tereke defterlerini, “Tereke

M. 5 Eylül 1850 tarihlidir. Ancak sicildeki belgeler, deftere kronolojik bir sırayla değil, karışık olarak kaydedilmişlerdir.

⁷ Bursa, Edirne, İstanbul gibi Osmanlı Devleti'nin önemli ve büyük yerleşim birimlerine ait tereke kayıtları, bazen özel defterlerin içinde toplu olarak bulunmakta yani sicil defterinin tamamı tereke kayıtlarından oluşmaktadır.

⁸ Türkiye ile diğer ülkelerde Tereke defterleri ve kayıtları üzerinde yapılan çalışmaların gelişimi, dökümü ve bu çalışmaların bir değerlendirmesi için bkz. Hülya Canbakal, “Barkan'dan Günümüze Tereke Çalışmaları”, Vefatının 30. Yıldönümünde Ömer Lütfi

defterleri, iktisadi-içtimai tarihimiz bakımından birinci derecede mühim kaynaklardır. Bu yazımızda bunların mahiyetini tanıtmaya ve iktisadi ve içtimai tedkikler için ehemmiyetini göstermeye çalışacağız.” diyerek bilim dünyasına tanıtan ve üzerinde çalışmalar yapan ilk kişi Halil İnalıcık olmuştur.⁹ Ö. Lütfi Barkan’ın *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri 1545-1659* adlı yayını¹⁰ terekelere yeniden dikkat çekmiş, bu kaynak koleksiyonunu daha ayrıntılı tanıtarak sonraki tereke çalışmalarına bir yön vermiştir. Bu yönüyle Barkan’ın araştırması, Osmanlı sosyo-iktisat tarihçiliği alanında önemli bir yer işgal etmiştir. Barkan’dan sonra kaynağını tereke belgelerinin oluşturduğu tetkikler konu bakımından çeşitlilik kazandığı gibi sayısal olarak da çoğalmıştır.¹¹

Terekelerin, sosyo-iktisat tarihçiliği alanı yanında, sosyo-kültürel tarih kaynağı olarak da kullanılabileceği konusunda Yusuf Oğuzoğlu [1985]¹², Nuri Köstüklü [1999]¹³, [2008],¹⁴ ve Ali İhsan Karataş’ın çalışmaları [2002]¹⁵ alana

Barkan Türkiye Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü, İstanbul 2009.

⁹ Halil İnalıcık, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15/1-4, (1953-1954), s. 51-67. Ayrıca İnalıcık, sonraki dönemlerde de terekelerle ilgili çalışmalarını sürdürmüştür. Bkz. Aynı yazar, “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler III. Köy Sicil ve Terekeleri”, Belgeler, C. XV, S. 19, 1993, s. 23-168.

¹⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659), Belgeler, C. III, S. 5-6, Ankara 1966, s. 1-479. Sonraki yıllarda da Barkan’ın çalışmasına benzer araştırmalar yapılmıştır. Örnek için bkz. Hüseyin Özdeğer, 1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri, İstanbul 1988; Sait Öztürk, 17. Yüzyıl Askerî Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 1993.

¹¹ Bkz. Dipnot 8. Sayın Hülya Canbakal’ın döküm ve değerlendirmesinden (2009) günümüze kadar tereke defterleri ve kayıtları ile ilgili yeni çalışmalar da yapılmıştır. İlgili örnekler için bkz.

¹² Yusuf Oğuzoğlu, “Sicillerdeki Tereke Kayıtlarının Malzeme Olarak Değeri”, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20-24 Mayıs 1985, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1985, s. 1-4. “*Tereke Defterlerinin içinde hayatın içinden gelen çok çeşitli varlıklar yer alıyordu. Ev eşyası, giysiler, sinai ve ticari mallar, ev-dükkân gibi taşınmaz mallar, nakit para, alacaklar, borçlar, köleler, zirai yatırımlar her biri ayrı ayrı incelenmesi gereken kalemler olarak gözüküyor. ...sonuç olarak, müzelerimizdeki sicillerde yer alan tereke kayıtları Kültür Tarihi ve sanat Tarihi alanlarında araştırma yapacaklara arşiv malzemesi olarak yararlı olabilir.*”, a.g.m., s. 4.

¹³ Nuri Köstüklü, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarih Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi (Muğla Örneğinde)”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, XXIX/5, Ankara 2009, s. 872-889.

¹⁴ Nuri Köstüklü, “Osmanlı-Türk Aile Kurumu Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi 19. Yüzyıl Örnekleri Çerçevesinde”, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1/1, (2008), s. 17-26.

önemli açılımlar ve katkılar getirmiştir. Türkiye'de sosyal tarih yazınının gelişimi ve terekelerin içerdiği bilgilerin aile, kültürel değişim, folklorik ürünler vb. gibi farklı konularda araştırmalara kaynaklık edebileceği yönündeki vurgular, terekelerle ilgili bir kısım çalışmaları Osmanlı döneminde halkın sosyal yaşamı ile gündelik hayatta kullanılan eşyalara ve kültürel malzemeye yöneltmiştir.¹⁶ Zira tereke kayıtlarında gerek iş hayatını gerek gündelik hayatı yansıtan çok çeşitli nesnelere yer almıştır.

Terekelerin sosyo-kültürel tarihçilik alanında kullanılmaya başlamasıyla, söz edilen belgelerde geçen objelere dayalı yeni çalışmalar doğdu. Bunlar arasında, sayıca az olmakla birlikte bu bildirin de konusunu oluşturan ve doğrudan halkın kullandığı ev eşyalarına odaklanan bazı tetkikler de vardı.¹⁷

¹⁵ Ali İhsan Karataş, "Folklor Araştırmalarının Önemli Kaynaklarından Tereke Defterleri ve XVIII. Yüzyıl Bursa Tereke Kayıtlarından Örnekler", I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı, C. 2, (Yay. Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Kerime Üstünova), Bursa 2002, s. 691-710.

¹⁶ Mehmet Başaran, 1899-1902 Tarihli Kassam Siciline Göre İzmir'in Topografik, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu, DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1991; Sabri Yetkin, 1903-1908 Tarihli Kassam Siciline Göre İzmir'in Topografik, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yapısı, DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1991; Tülay Artan, "Terekelerin Işığında 18. Yüzyıl Ortalarında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bakış Orta Halliliğin Aynası", 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, TVYY, İstanbul 1998, s. 49-64; Haim Gerber, Economy and Society in An Ottoman City: Bursa, 1600-1700, Jerusalem 1988; Lajış Fekete, "16. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi", (Çev: M. Tayyib Gökbilgin), Belleten, C. XLIII, S. 170, TTK. Yay. Ankara 1970, s. 457-480.

¹⁷ Bu tetkiklerden ilki Bahaeddin Yediyıldız tarafından gerçekleştirildi. Bkz. "Samsun Halkının Kullandığı Eşyalar Üzerinde Bir Tahlil Denemesi", II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, V. Cilt, Maddi Kültür, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983, s. 271-284. Tereke belgeleri esas alınarak hazırlanan ev eşyaları ile ilgili diğer çalışmalar için bkz. Mehmet Güneş; "Tereke Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Afyon Karahisar Halkının Kullandığı Eşyalar", Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, II, 2009, s. 269-289; Ö. Demirel, A. Gürbüz, M. Tuş; "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Cilt II, Ankara 1992, s. 703-755; Abdurrahman Kurt, "19. Yüzyılda Bursa Toplumunun Sosyal Görünümü ve Halkın Sahip Olduğu Eşyalar", I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı, C. 2, (Yay. Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Kerime Üstünova), Bursa 2002, s. 711-731; Binnaz Aksoy Çöpoğlu, "XVII. Yüzyıl Sonlarında Bolu Halkının Kullandığı Ev Eşyaları ve Giyim Malzemeleri", 21. Yüzyılda Köroğlu ve Bolu Araştırmaları Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri (17-18 Ekim 2009) Bolu, (Ed: Ali Yaman vd.), Bolu 2011, s. 234-258; Fatih Bozkurt, Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Sakarya 2011 isimli çalışmalar örnek olarak verilebilir.

1. Terekelere Yansıyan Ev Eşyaları

İnalcık'tan (1953-1954) günümüze terekelerle uğraşan pek çok araştırmacı, tereke belgelerinin önemli ölçüde ev eşyası içerdiğine dikkat çekmiştir.¹⁸ Terekelere, yalnızca ev eşyaları değil, bunun yanı sıra ölen kişinin ekonomik durumuna göre giysiler, süs, takı ve zînet eşyaları, kitaplar, köleler, silahlar, paralar, hayvanlar, ticari emtia ile ev, dükkân, tarla gibi taşınmaz mallar, ziraat veya esnaflığa ait araç-gereçler de kaydedilirdi.¹⁹ Bununla birlikte terekelerde rastlanan ve mirasa konu edilen ev eşyaları, sayı ve çeşit açısından bakıldığında zengin bir grubu oluştururdu. Bazı belgelerde ev eşyaları dağınık bir biçimde tahrir edilirken, bazılarında ise bir grup oluşturacak biçimde, öbek şeklinde yan yana yazılırdı.²⁰

Evlerde kullanılan hemen her tür eşya, araç-gereç ve malzeme tereke belgelerine kaydedildiğinden, metrukâta yansıyan ev eşyaları çok çeşitliydi. İnceleme ve değerlendirmede kolaylık sağlaması açısından ev eşyaları; mutfak eşyaları ve gereçleri, yatak ve oturma takımları, temizlik maddeleri, döşeme ve sergi eşyaları, ısınma ve aydınlanma gereçleri, muhtelif ev eşyası olmak üzere altı ana başlık altında incelenmiştir.

Tablo 1: Tereke Belgelerine Yansıyan Eşya Türleri, Sayıları ve Oranları

Eşya/Malzeme Grubu	Tür Sayısı	Vasıf Sayısı	Eşya/Malzeme Sayısı	Toplam Eşya İçindeki % si
Mutfak eşyaları ve gereçleri	34	66	1591	% 59.45
Yatak ve oturma takımları	12	90	652	% 24.37
Temizlik maddeleri ve gereçleri	11	27	174	% 6.50
Döşeme ve sergi eşyaları	7	29	136	% 5.08
Isınma ve aydınlanma gereçleri	5	15	70	% 2.62
Muhtelif ev eşyası	7	9	53	% 1.98
Genel toplam	76	236	2676	% 100

¹⁸ Bkz. “Bu defterlerden ... sanat kolları, aletler ve sınai malzeme hakkında bilgi edinmek, halkın kullandığı eşyayı tayin etmek mümkündür.” İncalcık, a.g.m., s. 199; “Tereke defterleri, ... hayatta buldukları sırada tasarruflarında bulunan her türlü giyim ve ev eşyası ile mobilya ve mutfak takımlarını ...”, Barkan, a.g.m., s. 1.

¹⁹ İncalcık, a.g.m., s. 199; Barkan, a.g.m., s. 1-2; Oğuzoğlu, a.g.m., s. 4; Karataş, a.g.m., s. 692.

²⁰ İncalcık, terekelerin kaydında belirli esaslara göre hareket edildiğini, eşyaların tespitinde de bir sıra gözetildiğini vurgulamıştır. Bu sıraya göre önce ev eşyası, ardından da dükkân veya kârhanedeki (atölye) malzeme ve âletler, cariyeye ve gulâmlar, emlâk ve akar, alacaklar ayrı ayrı yazılırdı. A.g.m., s. 190.

60 numaralı Tokat sicili içindeki 49 tereke belgesinde, 76 türde, 236 vasıfta toplam 2676 adet ev eşyası ve gereci tespit edilmiştir (bkz. Tablo 1).

1.1. Mutfak Eşyaları ve Gereçleri

Türk evlerinin en işlevsel ve karakteristik bölümlerinden biri eski deyişle *matbah* denilen mutfak bölümleriydi. Geleneksel Türk yemekleri ve sofrasının hazırlandığı ana mekân, evlerin bu mutfak kısımları olduğu gibi mutfağı da mutfak yapan, yemeklerin hazırlanmasında, pişirilmesinde, servisinde ve sofranın düzeninde kullanılan mutfak eşyaları ve gereçleri idi.

Türk mutfağının zenginliği, tadı ve ünü, bir kültürel miras ögesi olarak günümüze kadar ulaşabilmiştir. Ancak Türk mutfağı dendiğinde önemli ölçüde geleneksel Türk/Osmanlı yemekleri, bunların pişirme ve servis şekilleriyle tatları anlaşılmalıdır.²¹ Bu ifadenin içerisine, tarihi Türk mutfağının mekân özellikleri, bölümleri, pişirme birimleri ve kullanılan mutfak eşyaları da dâhil edilmelidir. Böyle olduğu taktirde Türk mutfağı tüm özellikleriyle temsil edilmiş olur.

Belgeler üzerinde yapılan incelemede, evlerdeki diğer eşyalara göre tür [34] ve sayısal olarak [1591] en fazla sayıyı mutfak eşyaları ve gereçleri oluşturdu. Mutfakta kullanılan eşya ve araç-gereçler, tüm ev eşyalarının içinde yaklaşık %60'lık bir orana sahipti. Belgelerde mutfak eşyaları, çoğu zaman adları, çeşitleri ve üretildikleri malzemenin türüne göre açıkça ve tek tek kaydedilmişti. Bazen de böyle yazılmayıp, mutfaktaki tüm kap-kacak türündeki malzemeyi içine alan *evânî-i nühâs* terimiyle kayda geçirilmişti.

Mutfak araç-gereçleri arasında en fazla sayıya ve orana sahip eşya türü, bu evânî-i nühâs olarak kayda geçen ama adı tek tek yazılmayan bakır kap-kacak türünden eşyalardı. Bunların sayısı 1131 idi. Bu sayı mutfak eşyalarının % 71.08'ini oluşturuyordu. Öyle ki bir kayıta evânî-i nühâs türünden eşyaların sayısının 120 olduğu belirtilmiştir. Ancak belgede evânî-i nühâsın dışındaki mutfak eşyaları da yine sıralanmıştır. Anlaşılan odur ki evânî-i nühâs, tam anlamıyla kap-kacak, tabak-çanak türünden küçük bakır eşyaları kapsıyordu.

Belgelerdeki kayıtlardan yola çıkılarak mutfak eşyaları, üç alt başlık altında incelendi. Bu alt başlıklar,

-*yemek ve sofranın takımları,*

-*hazırlama, pişirme ve servis araç-gereçleri,*

-*İçeceklerle ilgili eşya ve gereçler*

²¹ Türk mutfağı diye başlayan araştırma ve yayınların birçoğunda kastedilenin, aslında geleneksel Türk mutfağına özgü yemekler, bunların hazırlanma, pişirme, servis veya saklama usulleri olduğu görülmüştür. Halk kültürü araştırmalarının çoğunluğunda Türk mutfağı, geleneksel Türk yemekleriyle aynı anlamda kullanılmıştır. Başlığında Türk mutfağı geçen çalışmalardan çok azı mutfağın, yemekler dışındaki özelliklerine odaklanmıştır.

1.1.1. Yemek ve Sofra Takımları

Yemek ve sofrta takımları dendiğinde, sofrta üzerine dizilen ve yemeğın yenmesine yardımcı olan tabak, kaşık türü eşyalar anlaşılmalıdır. Tereke kayıtlarına kaşık, bıçak, tabak (sagır-kebır tabak), beyaz tabak, çini tabak, aşığı ayar sim tabak, billur tabak, sahan, sarı sahan, kase, billur kase, tas, badye tası, çorba tası gibi mutfak eşyaları yansımıştır. Burada en dikkat çekici malzemelerden biri çataldır. 18. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı ülkesinde görülen ve bazı yazarlarca modernleşmenin de göstergelerinden biri olan çatalın, henüz Tokat mutfağında kullanıldığı görülmemektedir. Bununla birlikte cam, toprak, bakır ve gümüş malzemededen yapılmış tabak ve kâse çeşitleri yemek ve sofrta takımı olarak kullanılmaktadır. Belgelerde yukarıda belirtilen türlerden 80 adet yemek takımı ve sofrta gereci tespit edilmiştir.

1.1.2. Hazırlama, Pişirme ve Servis Araç-Gereçleri

Mutfaklarda yemeğın hazırlanmasından sofrta getirilip servis edilmesine kadar pek çok araç-gereç kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları olan kebır aşırma, kebır sini, orta sini, divan sini, nühâs sini, tepsi, nühâs tepsi, kolon tepsi, kazgan, tava, el dibek, el havanı, kadayıf tepsisi, kebab şişi, ağaç sini ayağı, bakraç, tencere, sofrta bezi ve evânî-i nühâs, tereke kayıtlarında geçmektedir. Bu eşyalar, özellikle sofrta bezi, sini ve tepsiler birlikte düşünülduğünde Tokat'ta yemeğın geleneksel biçimde yerde, ağaç sofrta ayakları üzerindeki sinilerde yendiğı anlaşılmaktadır. Kadayıf tepsisi ve kebab şişi gibi özel yemek veya tatlı türleri için malzemelerin de kullanıldığı görülmektedir. Belgelerde bu türde geçen eşyaların sayısı 66'dır. Bunlardan 20'si kebır sini, muhtemelen sofrta sinisidir, 12'si ise kebab şişidir.

Yine yukarıda evânî-i nühâs olarak zikredilen kap-kacak, tabak çanak türündeki eşyalar da bu grupta yer almıştır. 49 evin 35'inde evânî-i nühâs eşyalar kaydedilmiştir.

1.1.3. İçeceklerle İlgili Eşya ve Gereçler

Günümüzde de hemen her evde kullanıldığı gibi 19. yüzyılda Tokat evlerinde ve mutfaklarında içeceklerle ilgili materyaller kullanılırdı. Ancak bunların hepsinin adı, şekli, türü ve yapım maddesi günümüzdekilerle aynı değildi.

Belgelere göre incelenen dönemde Tokat mutfağında, bayağı tas, sagır, kebır fincan, su billuru, kahve takımı, kahve çubuğı, kahve takımı fincanı, cezve, kahve ibriğı, sagır fincan, billur fincan, teneke cezve, bayağı fincan, kebır fağfuri fincan, kebır kahve takımı kutusu, zarf, sarı zarf, sim zarf, bayağı kahve takımı, İngiliz bardağı, şişe, şişe pokal, siyah pokal, kahve değirmeni, arak takımı, arak kazganı, güğüm, nühâs güğüm, su matarası, maşrapa gibi içeceklerle ilgili araç-gereçler kullanılıyordu. Arak takımı ve arak kazanı yani rakı takımı ve kazanına, gayrimüslim terekelerinde rastlanmıştır. Dikkati çeken bir husus ise Müslim ve gayrimüslim terekelerinin ikisinde de bol sayıda kahve takımları, cezveler, fincanlar ve fincanın içine yerleştirildiğı fincan zarfları

bulunuyordu.

Mutfak eşyaları arasında sayıca ikinci sırada olanlar, içeceklerle ilişkili olanlardı ve bunların sayısı 314'tü. Bu sayının önemli bir yekûnunu ise yukarıda da değinildiği gibi kahve takımları ya da kahveyle ilgili malzemeler oluşturuyordu. Görünen o ki, kahve, Tokat'ta diğerlerine göre en çok içilen/tercih edilen içecek olmaya devam ediyordu.

Bundan başka Tokat mutfağında yabancı menşeyli bardaklar ve cam eşya da görülmeye başlamıştı. İngiliz bardakları ve pokal denilen (muhtemelen kadeh tarzı cam bardak) bardaklar özellikle gayrimüslim ailelerde göze çarpıyordu.

1.2. Yatak ve Oturma Takımları

Geleneksel Osmanlı evlerinde olduğu gibi Tokat evlerinde de evlerin büyüklüğüyle doğru orantılı olmak üzere haremlik, selamlık denilen misafir oturma odaları, günlük oturma odaları ve yatak odaları bulunurdu. Bu odalar döneme özgü yatak veya oturma takımları ve bunları tamamlayan mefruşatla donatılırdı. İncelenen belgelere göre, 19. yüzyıl ortalarında Tokat halkının evlerde mutfak eşyasından sonra en çok sahip olduğu, kullandığı eşyalar, yatma ve oturma grubuyla ilgili olanlardı.²² Söz edilen eşyalar arasında, döşekler, yataklar, yorganlar, yastıklar, şilteler, minderler, publalar, mak'adlar, köşeler, yüzler, örtüler ve çarşaf lar yer alıyordu. Yatak ve oturma takımları, evlerde görülen diğer eşya grupları arasında tür zenginliği yönünden ilk sırada geliyordu. Sayısal olarak ifade edildiğinde bu grupta yer alan on iki eşyanın, toplamda doksan farklı çeşidi bulunuyordu.²³ Zira ilerideki açıklamalarda da görüleceği üzere bu nesnelerin hemen her birinin onlarca nevi vardı.

Tokat evlerinde gerek hane halkının gerekse misafirlerin yatıp uyumaları için kullanılan en önemli eşyalar; yere serilen döşekler, yorganlar ve yastıklardı. Çarşaf, şilte ve yüzler de bunları tamamlardı. Anılan eşyalar birlikte, yatak takımını oluştururdu.

Terekelerde, ailelerin kullandığı 87 adet döşek tespit edildi. Döşeklerin çoğunluğu, dikildiği kumaş cinsinin adıyla ve buna ilaveten köhne (eski), cedîd (yeni) veya müsta'mel (günlük kullanılan/ kullanılmış) sıfatlarıyla birlikte yazılıydı. Belgelere, *kutni döşek*, *beyaz döşek*, *dimi yüzlü cedîd döşek*, *müsta'mel döşek*, *çit döşek*, *köhne dimi döşek*, *şilte döşek*, *bayağı döşek*, *mitil döşek*, *müsta'mel dimi döşek* gibi döşek türleri yansımıştı. Döşek kayıtlarında en fazla yekûnu, ailelerin gündelik kullanımında olan *müstamel döşek*, (20 adet), *köhne döşek* (14 adet) ve yalnızca *döşek* (16 adet) olarak kaydedilen 50 adet döşek oluşturmuştu. 49 tereke belgesinin incelendiği göz önünde tutulursa, her ailenin gündelik hayatta kullandığı döşeklerin belgelere yansıdığı, geriye

²² Yatma ve Oturma grubunda yer alan eşyaların toplam sayısı 652'dir. Bu sayı, 2676 olan tüm eşyaların sayısına göre %24.37'lik bir orana tekabül etmektedir. Bkz. Tablo 1.

²³ Bkz. Tablo 1, yatma ve oturma grubuyla ilgili olan bölüm.

kalan ve dimi yüzlü cedîd döşek gibi daha özellikli olanlarının ise ailelerin çoğunda bulunan ve misafirler için saklanan döşekler olduğu düşünülebilir.

Belgelerde, yatak takımı arasında biri zımmi bir erkeğe, diğeri de Müslim bir kadına ait olmak üzere iki adet *yatak* kaydı görüldü. Ancak bunların döşek ile aynı anlamda kullanıldığı, daha sonraki dönemlerde maddi kültürdeki modernleşmeyle yaygınlaşacak olan Batı tarzı karyola, somya türü ayaklı malzemeyi ifade etmediği belirtilmelidir.²⁴

Yatak takımının önemli bir ögesi şüphesiz örtünmede kullanılan yorganlardı. Bunlar da, terekelere döşeklerde olduğu gibi vasıflarıyla ve cinsleriyle birlikte yazılmıştı. Buradan hareketle belgelerde *yorgan*, *köhne yorgan*, *sarı çitli müstamel yorgan*, *müstamel yorgan*, *çit yüzlü şal yorgan*, *Tokat basması yüzlü yorgan*, *Tokat basması yüzlü cedîd yorgan*, *çiçek yüzlü yorgan*, *Tokatkârî yüzlü yorgan*, *köhne yüzlü sagîr yorgan*, *müstamel penbe memlu yorgan*, *basma yüzlü mitil yorgan* adlarıyla kayıtlı toplam 94 adet yorgan tespit edildi. Bu sayıya göre Tokat'lı aileler, hane başına ortalama iki yorgana sahipti.²⁵ Söz edilen örtünme malzemesinden 57'si yalnızca *yorgan*, 14'ü *köhne yorgan*, 10'u da *müstamel yorgan* ifadeleriyle kaydedildiğine bakılırsa, 94 yorganın 81'i günlük hayatta aile bireyleri için kullanılıyor olmalıydı. Geriye kalan 13 yorgan ise, *çit yüzlü şal yorgan*, *Tokat basması yüzlü cedîd yorgan*, *çiçek yüzlü yorgan*, *basma yüzlü mitil yorgan* gibi daha gösterişli ve özellikli çeşitlerdi ki bunlar muhtemelen misafir için ayrılanlardı.

Yatak takımını oluşturan diğer bir parça, yastıklardı. Aslında yastıklar hem yatak takımının hem de oturma grubunun birer parçasıydı. Tespit edilen 249 yastık, kemiyet açısından bu guruptaki diğer eşyalar arasında ilk sıradaydı. Aynı zamanda başka başka isimlerle anılan zengin yastık çeşitleri de dikkat çekiciydi. Evlerde kullanılan yastık çeşitleri şunlardı: *Müstamel yasdık*, *çuka yasdık*, *tahtanî oda takımı yasdığı*, *yün memlü yasdık*, *çaput memlü yasdık*, *atlas yüzlü yasdık*, *yüz yasdığı*, *çit yüzlü yasdık*, *köhne yasdık*, *çit yasdık*, *dimi yüzlü yasdık*, *köhne çit yüzlü yasdık*, *ot memlü yasdık*, *sagîr yasdık*, *ot memlü köhne çit yüzlü yasdık*, *yün memlü çit yüzlü yasdık*, *şilte yüzlü yasdık*, *penbe memlü yasdık*, *müstamel kadife yasdık ve publa*.

Kayıtlardan anlaşıldığına göre yastıklar hem dikildiği kumaşın türüne hem de içine doldurulan malzemenin cinsine göre adlandırılıyordu. Bazen de

²⁴ Fatih Bozkurt'un araştırmasına göre Batılı yaşam tarzının önemli bir eşyası olan karyola, ilk defa 1843 yılında İstanbul'lu gayrimüslim bir Osmanlı vatandaşının terekesinde "*karyola tabir olunur yataklık*" olarak kayıtlıydı. Bu eşyanın sonraki yıllarda (1863-1864) gayrimüslimlerin ve Müslüman askerlerin tereke listelerinde daha sık yer aldığı vurgulanmıştır. Aynı araştırmaya göre karyola, İstanbul halkı için yeni bir eşya türüydü. Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği), s. 314.

²⁵ İncelenen tereke sayısı olan 49, aynı zamanda hane sayısı olarak ele alındı, tespit edilen yorgan sayısı ise 94'tü.

kullanıldığı yere göre isim alıyordu. Örneğin *tahtanî oda takımı yasadığı* ve içi ot veya çaput doldurulmuş yastık türleri, odalarda oturma amaçlı kullanılıyordu. Yani bunlar oturma takımının bir parçasıydı, sedir ve duvar kenarlarına konur, yaslanarak oturmaya yarardı. Genelde yün ve pamuk dolu yastıklar, yüz yastığı ve benzerleri, yatak takımıyla ilgiliydi. *Publa* denilen küçük yastıklar veya çocuk yastıkları da evlerde kullanılmıydı. Zira bunlar, *publa*, *sagîr publa*, *çit publa*, *cedîd publa*, *sagîr yer publası* olarak terekelerde kayıtlıydı.

Tereke listelerinde yatak ve oturma takımlarıyla bağlantılı karşılaşılan diğer eşyalar, yüz²⁶, şilte²⁷ ve çarşaf²⁸. Bu eşyalar yatak, yorgan ve yastıkların yüzlenmesinde, koruma amaçlı üzerlerinin kaplanması veya üzerlerinin örtülmesinde kullanılıyordu. Belgelerde, 29 adet yüz, bir adet şilte ve 14 çarşaf yazılıydı. Hepsini bir arada düşünülürse, bu eşyalar, yatak ve oda takımı eşyalarının yaklaşık %7'lik bir bölümü oluşturuyordu. Yüz ve çarşafın diğer malzemelerde olduğu gibi çeşitleri vardı. Yüz çeşitlerini; *çit yüzü*, *yasdık örtüsü*, *beyaz yasdık örtüsü*, *yorgan yüzü*, *basma yasdık yüzü*, *döşek yüzü*, *yasdık yüzü*, *yasdık örteği* oluşturuyordu. Çarşafın ise; *çarşaf*, *müsta'mel çarşaf*, *işlemeli çarşaf*, *beyaz çarşaf*, *bez çarşaf*, *döşek çarşafı* gibi türleri vardı. Aslında bu tamamlayıcı örtüler, normalde yatak, yorgan ve yastıkların üzerinde takılı bulunurdu. Zira yukarıda yatak, yorgan ve yastıklardan söz edilirken bunlar *atlas yüzü yatak*, *dimi yüzü yatak*, *çiçek yüzü yorgan*, *Tokat basması yüzü yorgan*, *şilte yüzü yasdık* biçiminde yüzleriyle birlikte zikredilmişti. Bu sebeple burada isimleri sayılan, sayıları verilen yüz ve çarşafın yatak, yorgan ve yastıklar üzerinde takılı bulunmayan ama takılmaya hazır örtüler olarak anlamak daha doğru olur. Çünkü eğer bu örtüler, yatak takımlarının üzerinde takılı bulunsaydı, ayrı bir kalem halinde yazılmaz, şilte yüzü yastık biçiminde takılı olduğu malzemeye birlikte yazılırdı. O halde bunlar, evlerde kullanılmaya hazır, temiz, yedek örtüler olmalıydı.

19. yüzyıl ortalarında Tokat evlerinin odalarını tamamlayan önemli bir mefruşat grubu da oturma eşyaları ve takımlarıydı. Belgelere yansıyan *minder* ve *mak'ad* türü eşyaların varlığına ve çokluğuna bakılırsa evlerde geleneksel oturuş düzeni devam ediyordu. Yani Tokat'lı aileler, çoğu Osmanlı şehrinde, köy ve kasabasında olduğu gibi ya yerde minderler üzerinde ya da evdeki tahta seki, sedir ve divanların üzerinde oturuyorlardı. Terekelerde görülen 109 adet minder ve 9 adet mak'ad bu durumu destekler nitelikteydi. Minder ve

²⁶ Metindeki anlamı, 1-*Bir kumaşın dikiş sırasında dışa getirilen gösterişli bölümü*. 2-*Bir şeyin görünen bölümünde kullanılan kumaş*. 3-*Yorgana ve yastığa geçirilen kılıf*. Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/>, (erişim tarihi: 01.09.2012).

²⁷ Şiltenin yatak ve oturma takımıyla ilişkili birbirine yakın çeşitli anlamları bulunmaktadır. Bunlar, 1-*Minder*, *küçük döşek*, 2-*İnce, pamuk yatak*. 3-*Yorganın yüzü geçmemiş durumu, mitil*. 4-*Yorgan yüzü*. 5-*Yatağın, yorganın iç yüz*. Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/?kategori=derlay&kelime=şilte>, (erişim tarihi: 01.09.2012).

²⁸ *Yatağın üzerine serilen veya yorgan kaplanan bez örtü*.

mak'adlardan oluşan oturma grubu, tüm yatma ve oturma eşyaları içinde %18'lik bir orana sahipti.

Minderler, evlerde üzerinde oturulan veya otururken yaslanılan en temel, işlevsel ve bolca çeşidi bulunan eşyalardı. Mak'adın, *minderli alçak sedir, minder yüzü, minder üzerine yayılan kumaş, üzerinde oturulan oda sekisi, tahta divan, keçeden yapılan bir döşeme türü* anlamları vardı.²⁹ Sözlükte ve bazı bölgelerde mak'ad; sedir, divan anlamlarında kullanılmasına rağmen belgelerde sedir, divan üzerine serilen ve üzerine oturulan bir yaygı ve döşeme türü olduğu anlaşılmaktadır. Zira evlerde oturmaya yarayan oda sekisi veya tahta divan, odaların sabit bir malzemesi olduğundan mirasa konu olmazdı. Ancak sedir, divan gibi oturma malzemesinin üstündeki minder üzerine örtülen, kalın ve genelde keçeden yapılmış, oturmaya elverişli yaygı yani mak'ad, mirasa konu olur ve terekelere yazılırdı.³⁰ Sedirlerin döşemesinde mak'atlardan başka şilte, minder, yastık gibi geleneksel eşyalar kullanılırdı.³¹

Tokat evlerinde şu isim ve niteliklerdeki minderler kullanılıyordu: *minder, fevkânî oda takımı yan minderi, yan minderi, sagîr yan minderi, köhne sagîr yan minder, şilte yün memlu yan minder, sagîr minder, çaput memlu minder, köşe [minderi], kebîrce köşe minderi, kebîrce minder, köhne minder, köhne sagîrce minder, sagîr minder, şifre minderi, kefer minderi.*

Yukarıda görüldüğü üzere ailelerin elinde eski, yeni, küçüklü, büyüklü, çeşitli türlerde oturma ve yan minderleri bulunuyordu. Yan minderleri, otururken duvara veya sedire yaslanmak için kullanılırdı. Adları sayılan minderlerden diğerlerine göre belgelere daha çok yansıyanlar, her biri 23 adet olan *minder, yan minderi* ve *sagîr minder* olarak kaydedilenlerdi.

Diğer bir oturma eşyası olan mak'ad, belgelere yalnızca *mak'ad, cedîd mak'ad* ve *müstamel kalıçe mak'ad* olarak geçmişti. Kayıtlardan anlaşıldığına göre küçük halı türündeki yaygılar, odalarda, yerde sergi, döşemelik olarak kullanıldığı gibi sedirlerin üzerine yayılarak da kullanılırdı.

1.3. Temizlik Maddeleri ve Gereçleri

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de evlerde temizlik, o döneme has temizlik maddeleri ve gereçleriyle yapılırdı. Tokat'ta, 19. yüzyıl ortalarına özgü

²⁹ Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>; Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/?kategori=derlay&kelime=makat>, (erişim tarihi: 01.09.2012).

³⁰ Fatih Bozkurt çalışmasında, mak'adın, sedir, divan anlamından daha çok bu malzeme üzerine serilen, yayılan bir oturma elemanı olduğunu vurgulamaktadır. "...Bizim bulgularımız, İstanbul, Edirne, Bursa gibi imparatorluğun merkez coğrafyasında, mak'adların, yasdık ve minderlerle beraber sedirin döşemesini oluşturan örtü olduğu yönündedir. Bundan başka Lale Devri olarak isimlendirilen dönemin önde gelen devlet ricalinin yalı ve konaklarında dahi yüzlerle ifade edilen sayıda sedir olması mümkün görünmemektedir. Ayrıca, sedirler evin yapısal bir parçası olduğu için tereke defterlerine geçmemektedir." A.g.t., s. 250, 1 numaralı dipnot açıklaması.

³¹ Fatih Bozkurt, a.g.t., s. 235.

temizlikte kullanılan malzeme ve gereçler, *sabunlar, hamam takımları, peşkir, dolama ve havlular, makremeler, legen, kazan ve ibrikler* ile *bohçalardı*. Bunların toplam sayısı, 174 idi ve belgelere kaydedilen tüm eşyalar arasında % 6.5'lik bir yer tutuyordu. Bu oranla temizlik maddeleri ve gereçleri, mutfak eşyaları ile yatak ve oturma takımlarından sonra tüm malzemeler arasında üçüncü sırada yer alıyordu. 11 ayrı malzemeden oluşan temizlik grubunun, hemen her birinin farklı türleri de mevcuttu.³²

Temizlik maddelerinin başında gelen sabunun, *ak sabun* ve *kara sabun* olmak üzere iki türü vardı. Belgelerde kayıtlı 14 sabundan ikisi ak sabun, 12'si de kara sabundu. Ancak bu ikincisinin de kalıp sabun olduğu belirtilmişti.³³

Önemli madeni temizlik gereçleri arasında *çamaşır kazanı, çamaşır leğeni, nühâs çamaşır leğeni, el leğeni ve ibrik* görülüyordu. Bu gruptaki toplam eşya sayısı 18 idi. Bilindiği gibi çamaşır kazanı ve leğeni, çamaşır yıkama işleminde, el leğeni ve ibrik ise yemeklerden önce ve sonra elleri yıkamak için kullanılıyordu.

Temizlik gereçlerinin önemli bir kısmını dokuma türü temizlik eşyaları oluşturuyordu. Bunlar, hamam takımları, makrameler, peşkir, dolama ve havlular ile bohçalardı. Hamamda kullanılan havlu, kese, lif vb. şeylere hamam takımı denirdi. Ancak belgelere yazılı olan hamam takımları özellikle kadınların hamamda veya yıkanma sonrasında üzerlerine attıkları, giydikleri havlu türünden dokumalardı. Osmanlı dünyasında hamam geleneğinin ve ritüellerinin önemli bir parçasını bu hamam takımları oluştururdu. Kayıtlara göre 14 adet olan bu takımlar, *hamam takımı, küçük hamam takımı, köhne hamam takımı ve sarı hamam takımı* adlarıyla belgelere işlenmişti.

Dokuma ürünü temizlik eşyalarının sayıca en çoğu *peşkirlerdi*³⁴. *Dolama*,³⁵ *dolama peşkir*,³⁶ *işlemeli dolama peşkir, ufak peşkir, işlemeli peşkir, köhne dolama peşkir* gibi çeşitleri bulunan peşkirlerin sayısı 94'ü buluyordu. Temizlik maddeleri ve gereçleri arasında bu sayı, % 54'lük gibi yüksek bir orana ulaşıyordu. Peşkir türlerinden anlaşıldığına göre bunların bir bölümü, yıkandıktan sonra el ve yüz kurulamada, dolama türleri ise önlük olarak kullanılıyordu. 94 peşkirin 52'sinin dolama türünden olduğuna bakılırsa evlerde ev işleri sırasında bu çeşit önlük kullanımının yaygın olduğu söylenebilir.

³² Bkz.Tablo 1.

³³ TŞS. 60, s. 7.

³⁴ Peşkirin hem havlu, hem de önlük, kadın önlüğü anlamları vardı.

³⁵ Dolamanın birçok anlamı vardır. *Başörüsü, tülbent, yazma, sarık, mintan, gömlek, eteklik, sedir yastıkları üzerine örtülen dokuma örtü* bunlardan bazılarıdır. Metindeki anlamı ise, *önlük, peştemaldır*. Bkz. Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/?kategori=derlay&kelime=dolama>, (erişim tarihi: 01.09.2012).

³⁶ Dolama peşkir, öne takılan havlu, önlük anlamındadır. Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>, (erişim tarihi: 01.09.2012).

Temizlik eşyalarında peşkiirlere yakın bir malzeme de havlulardı. Belgelerde normal *havlu ve işlemeli havlu* olmak üzere iki çeşidi görülen havlulardan 12 adet kayıtlıydı. Temizlikle ilgili diğer bir nesne, *makreme* olarak bilinen büyük boyutlu mendillerdi.³⁷ Bunların normal, işlemeli ve küçük çeşitleri vardı. Terekelerde 11 adet makreme görülmüştü.

Evlerdeki dokuma türü temizlik gereçlerinin son parçası ise bohçalardı. Eşyaları sarıp bir köşeye koymak, toplu halde taşımak veya içine çeyiz hazırlayıp göndermek gibi çeşitli amaçlar için kullanılabilen bohçaların normal *bohça ve çit bohça* türleri belgelerde kayıtlıydı. Dört adet olan çit bohça, Beybağı mahallesinde oturan Bakırcı Salih Efendi adında bir erkeğe aitti. Muhtemelen bunlar, içine eşya konulup sarılan günlük bohçalardı. Normal bohçalardan üçü yine erkeklere, dördü ise kadınlara aitti. Bu bohçalardan bazılarının çeyiz bohçası olduğu da düşünülebilir.

1.4.Döşeme ve Sergi Eşyaları

Osmanlı evlerinde çoğunlukla kullanılan diğer bir eşya türü de döşeme ve sergi malzemeleri idi. Bu malzemeler odaların zeminine serilir, tabana döşenir, üzerlerine odalarda kullanılan diğer eşyalar, oturulan minderler ve yastıklar konurdu. Namaz yaygısı olarak kullanılan ve üzerinde namaz kılınan seccadeler de bu bölümde değerlendirildi. Belirtilenlerden farklı olarak perdeler odaların döşeme ve sergi mefruşatını tamamladığı için bu bâba dâhil edildi.

Tokat evlerindeki döşeme ve sergi eşyaları arasında *kaliçalar, kilimler, seccadeler, hasırlar, muşambalar, perdeler ve [kaliçe/kilim] parçaları* tespit edildi. Toplamda 136 adete ulaşan bu malzemelerin tüm ev eşyaları arasındaki oranı %5.08 idi.

Terekelere göre evlerde zemin döşemesi olarak en çok kilim³⁸ kullanılıyordu. Ceman 136 olan döşeme eşyalarının 92 adetini kilimler oluşturuyordu. Zira 49 tereke belgesi incelendiğine göre yaklaşık hemen her hanede bir kilim bulunuyordu. Belgelere yansıyan kilimler farklı tür ve nitelikteydi. Bunlar arasında kilimlerin eski, yeni, büyük, küçük veya kullanılmış olduklarını belirten sıfatlarla yazılan *köhne kilim, kebîr kilim, sagîr kilim, müsta'mel kilimler* vardı. Ayrıca *mâî*³⁹ *yüzlü kilim, çul kilim, çuval kilim, kırmızı kilim, Canik kilimi*⁴⁰ gibi kilim türleri de mevcuttu. Küçük kilim

³⁷ Makrama/makreme, *meddahın benzetmede ve öykü canlandırma*da kullandığı büyük boy mendil. Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (erişim tarihi: 01.09.2012).

³⁸ *Döşeme, divan gibi yerlere serilen, genellikle desenli, havsız, kalın, kıl veya yün dokumaya* kilim denirdi. Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/>, (erişim tarihi: 01.09.2012).

³⁹ Mai, mavi anlamındadır. Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/>, (erişim tarihi: 01.09.2012).

⁴⁰ Orta Karadeniz bölgesinde, özellikle Samsun ve civarında dokunan özellikli bir tür kilim olmalıdır. Kazım Karabay'ın çalıştığı ve 1853-1856 yıllarını kapsayan Tokat'ın

parçaları da muhtemelen evlerde açık kalan küçük ölçekli zeminleri örtmek içindi. Belgelerdeki kilim sayısına ve çeşitlerine bakılırsa 19. yüzyıl ortalarında Tokat evlerinde, odaların en temel ve yaygın zemin döşeme malzemesi kilimdi.

Kilimlerden sonra evlerde en çok kullanılan zemin yaygı malzemesi *kaliça* olarak tabir edilen halılardı. Halılar yalnız yere serilmekle kalmaz, süsleme malzemesi olarak duvarlara da asılırdı. Terekelere yansıyan halı sayısı 22 idi. Bunlardan 10 tanesi duvar halısı olduğu tahmin edilen *simli sırmalı yan kaliça* olarak kaydedilmişti. Yukarıda sözü geçen 10 adet canik kilimi ile burada belirtilen simli sırmalı yan halılar, evi Cami-i Kebîr mahallesinde bulunan müteveffa Yüzbaşı Ahmed Ağa bin Mehmet'e aitti.⁴¹

Seccadeler, bir kişinin üzerinde namaz kılabileceği büyüklükteki namazlık yaygılarıydı. Bunlar halı, kilim, post veya çeşitli türdeki kumaşlardan olabilirdi.⁴² Zira incelenen terekelerde *kaliça seccade*, *kilim seccade*, *bez seccade* gibi türleri görülmekteydi. Genellikle Müslüman ailelerin evlerinde bulunması gerektiği düşünülen seccadeler, gayrimüslimlerin evlerinde de yer alırdı. Örneğin altı kaliça (halı) seccadenin dördü gayrimüslim terekesinde kayıtlıydı. Bunlardan biri, Soğukpınar mahallesinden İpek oğlu Kokas veled-i Manorik terekesinde, diğer ikisi Rüstem Çelebi mahallesinden Kemancı Mazhar oğlu Melkon terekesinde, bir başkası Menice mahallesinden Meryem binti Madorros terekesinde miras için tespit edilmişti. Gayrimüslimlerin evlerinde bulunan seccadeler için bazı görüşler ileri sürülmüştür. Görüşlerden birine göre gayrimüslimler, Müslüman komşularının kendilerine ziyarete geldiklerinde kullanmaları için evlerinde bir ya da birkaç seccade bulundurmuşlardır.⁴³ Diğer taraftan kaliça seccadelerin, seccade olarak kullanılabilmelerinin yanında bunların aslında küçük boyutlu birer halı türü oldukları, bu yüzden Müslim-gayrimüslim bütün hanelerde yer döşemesi olarak rahatlıkla kullanılabilirdi belirtilmiştir.⁴⁴

63 nolu Şeriye sicilinde de terekelerdeki eşyalar arasında Canik kilimine rastlanmıştır. Bkz. 63 Nolu Tokat Şeriye Sicilinin 1-82. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2007, s. 74, 102.

⁴¹ Bkz. TŞS. 60, s. 78/2.

⁴² Bkz. Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/>, (erişim tarihi: 01.09.2012).

⁴³ “Yine gayrimüslim terekelerinde görülen seccade dikkati çekmektedir. Bu durum gayrimüslim vatandaşların Müslüman komşuları için evlerinde seccade bulundurduklarının bir göstergesidir”. Nazik Betül Çelik, **Tereke Defterlerine Göre II. Mahmud Döneminde Tokat'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2008, s. 56.

⁴⁴ Bkz. Ö. Demirel, A. Gürbüz, M. Tuş, a.g.m., s. 708; Fatih Bozkurt, a.g.t, “Halı mı Seccade mi?” başlıklı bölüm, s. 287-296. Yazar burada, terekelerde rastlanan kaliçe ve seccade eşyaları üzerinde geniş bir tartışmaya girişmiş, hatta seccadelerin ilgili

Tokat evlerinin yer döşemesinde kullanılan bir başka malzeme de hasırdı. Belgelerde kayıtlı toplam 6 adet hasır eski ve yeni oluşlarına göre köhne ve cedîd olarak sınıflandırılmıştı. Abdullah bin Osman adındaki Müslüman bir erkeğin geride bıraktığı eşyalar arasında Batı kaynaklı bir eşya olduğu bilinen *muşamba* bulunmaktaydı. Beybağı mahallesinden Bakırcı Salih Efendi bin Osman Ağa'nın terekesinde ise 4 adet *pencere perdesi* yer alıyordu.

1.5 Isınma ve Aydınlanma Gereçleri

İnsanlar için zaruri bir ihtiyaç olan ısınma ve aydınlanma, Osmanlı evlerinde döneme uygun çeşitli gereçlerle sağlanıyordu. Bu gereçlerin başında terekelere de yansıyan *şamdan*⁴⁵, *fanus*, *fener*, *mum* ve *mangal* geliyordu. Toplamda 70 adet tespit edilen aydınlanma ve ısınma malzemelerinden 50'sini şamdan, 8'ini fener, 5'ini fanus, 6'sını mangal ve birini de mum oluşturuyordu. Şamdanlar, büyüklüklerine göre *kebîr şamdan*, *orta şamdan* ve *sagîr şamdan* olarak nitelendirilmişti. Şamdan sayısına bakıldığında ortalama hemen her evde bir şamdan bulunuyordu ve evlerin çoğu şamdanlar üzerinde yanan mumlar sayesinde aydınlanıyordu.

Fener ve fanuslar, süslü, ayaklı, üzerinde, içinde yanan aydınlatma malzemesini ve alevi rüzgârdan koruyan cam bölmesi bulunan malzemelerdir. Terekelerde kayıtlı fenerlerden 6'sı *nühâs fener* yani bakır fenerdir. Bir terekede de şamdan veya fenerlerde yakılan bir adet *mum* yazılıdır.

İlgili dönemde evlerdeki ısınma gereçlerinden birinin de mangallar olduğu anlaşılmaktadır. Belgelerde sagîr ve kebîr mangalların geçtiğine bakılırsa evlerde ihtiyaca göre farklı büyüklüklerde mangallar kullanılıyor olmalıdır. Bunların bakır malzemeden yapılanları ise *nühâs mangal* adıyla terekelere kaydedilmiştir. İncelenen terekelerde 5'i nühâs mangal olmak üzere toplam 6 adet mangal tespit edilmiştir.

1.6 Muhtelif Ev Eşyası

Terekelerdeki eşya listelerinde, evlerde kullanılan ancak burada doğrudan bir kategoriye konamayan başka eşyalar da bulunuyordu. *Nargile*, *duhan çubuğu*, *duhan tabakası*, *duhan takımı*, *basma saat*, *ayna*, *kilim tezgâhi* bu malzemeler arasındaydı. İlgili eşyaların toplam sayısı 53 olup bu sayı, tüm ev malzemeleri içinde %1.98'lik bir paya sahipti. Verilen yüzde ise tüm ev eşyalarına göre en düşük oranı oluşturuyordu.

Nargile içmenin Osmanlı toplumunda, hatta Tokat halkı arasında yaygın olup olmadığını araştırmak bu çalışmanın sınırlarını çok aşan bir olgudur.

dönemde, evlerde zemin döşemesinde kullanılan en önemli sergi öğeleri arasında bulunduğunu belirtmiştir.

⁴⁵ Şamdanın kendisi değil, üzerine konan mum ya da herhangi bir ışık kaynağı aydınlatmayı sağlardı. Zira şamdan, üzerine kandil, mum veya herhangi bir ışık kaynağı konulan yüksek tabla, mumluktu. Bkz. Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/>, (erişim tarihi: 01.09.2012).

Ancak incelenen tereke kayıtlarında 6 adet *nargile* görülmektedir. Bu bilgiye dayanarak Tokat'ta bazı kimselerin evlerinde nargile içtikleri ya da bulundurdıkları söylenebilir.

Belgelere göre Tokat'ta mirasa konu olan eşyalardan bir bölümü tütünle ilgilidir. Tütün içimiyle ilgili malzemelerin hem sayısı hem de türü nargileden daha fazladır. Tütünle ilgili olarak *duhan çubuğu*, *duhan tabakası*, *duhan takımı* gibi kullanım eşyaları terekelerde geçmektedir. Tütün içimine yönelik bu eşyaların toplam sayısı 41 adettir. Ancak dokuz duhan takımından sekizi Hoca Ahmet Mahallesinden Tütüncü Hasan Efendi bin Osman'a aittir. 23 adet tespit edilen duhan tabakasından on yedisi Sovukpınar mahallesinden İpekoğlu Kokas veled-i Manorik, geriye kalan altısı ise Dıraz-ı Müslim mahallesinden Kariz veled-i Agop adlarındaki zımmilerindir. Biri *kehribar takımlı* olan 9 *duhan çubuğunun* sekizi de yine gayrimüslimlere aittir.

Tokat'lı İpekoğlu Kokas veled-i Manorik adlı gayrimüslimin terekesinde bir adet *basma saat*⁴⁶ mevcuttu. Yine aynı kişinin eşyaları arasında iki de ayna bulunuyordu. Diğer aynalardan biri zımmi Çubukçu oğlu Mihail veled-i Kirkor'a, bir diğeri de Kezban bint-i Elhac Emin Ağa adındaki bir kadına aitti.

Kariz veled-i Agop adlı zımminin evinde bir *kilim tezgahı* bulunuyordu. Muhtemelen bu evde kilim dokumacılığı yapılıyordu. Hane sahibi ölünce kilim tezgahı da mirasa dâhil olmak üzere tereke listesine kaydedilmişti.

Sonuç

Tereke defterleri ve belgeleri, geçmişte yaşamış insanların gündelik hayatta kullandıkları maddi kültür eşyalarını tespit etmekte işe koşulabilecek önemli tarihî kaynaklar arasında yer almaktadır. Anılan belge türü, günlük yaşamda evlerde modası geçmiş, kullanımı ortadan kalkmış, günümüzde kültürel miras ögesi olmuş objelere ait zengin folklorik, etnografik bilgiler sunmaktadır.

İncelenen 60 no'lu Tokat Şer'iyeye Sicilindeki i, 6 ana grupta, 76 türde, 236 evsafa toplam 2676 adet ev eşyası yansımıştır. Bu verileri biraz daha açıklamak gerekirse, defterde bulunan 49 kişinin tereke kayıtlarında, diğer mülk ve eşyalarının yanında 2676 adet ev eşyası tespit edilmiştir. Eşyalar, inceleme kolaylığı sağlamak için kullanım alanlarına ve amaçlarına göre sınıflara ayrılmış ve altı ana grup elde edilmiştir. Bu gruplar, içerdikleri ev eşyası sayısına göre çoktan aza doğru şöyle sıralanmıştır: İlk sırada *mutfak eşyaları* ve

⁴⁶ İ. Hakkı Aksoyak, basma saati açıklarken basmanın cep saati terimlerinden olup saat kapağını açmak için kullanıldığını belirtir ve açıklamasının devamında “*eskiden saatlerde ön ve arka kapakları açmak için basmak gerekirmiş. Aşamalı basma mekânizması ile ilk basmada ön kapak ikinci basmada arka kapak açılmış*” bilgisini verir. Ayrıca basma saat teriminin Rize iline ait 1509 no'lu şeriyeye sicili defterinde de geçtiğini bildirir. “Şerh Kitapları George Prior'u Tanır mı?, Turkish Studies, Volume 4/6 Fall 2009, s. 15.

gereçleri, ikinci sırada yatak ve oturma takımları, üçüncü sırada temizlik maddeleri ve gereçleri, dördüncü sırada döşeme ve sergi eşyaları, beşinci sırada ısınma ve aydınlanma gereçleri, altıncı sırada muhtelif ev eşyası gelmiştir. Evlerde, yukarıdaki grupları oluşturan 76 ayrı türde malzeme tespit edilmiştir. Bunlardan birçoğu günümüzde kullanılmayan, hatta adları unutulmaya yüz tutmuş eşyalardır. Örneğin şamdanlar, fenerler, ısınma amaçlı bakır mangallar bunlar arasındadır. Burada yeri gelmişken şu bilgiyi de vermekte yarar vardır. İnceleme sonucunda, evlerde kullanılan hemen her bir eşyanın, (varsa) farklı bir teknikle yapılan veya değişik ham maddelerden üretilen kendi çeşitleri, cinsleri ortaya çıkmıştır. Özellikle dokuma türü eşyalarda malzemenin, pamuklu, yünlü, ipekli gibi üretim hammaddesine ve basma, atlas, dimi, şilte, çit gibi yapım tekniklerine sıkça rastlanmıştır. Bu bilgiler, o döneme özgü üretimde kullanılan hammaddeler ile üretim, yapım teknikleri hakkında da bilgiler sunmaktadır. Yine kayıtlarda, bazı malzemelerin üretim yerlerine dair bilgiler mevcuttur. Örneğin Tokat basması yüzlü yorgan, Tokatkârî (Tokat işi) yüzlü yorgan, Canik kilimi bu tür bilgiler arasındadır. Böylece, Tokat şehrinde, Tokatkârî veya Tokat basması adıyla anılan bir basma türünün üretimi yapıldığı, Samsun ve civarında da Canik kilimi adıyla bir kilim türü dokunduğu anlaşılmaktadır. Bunlar aynı zamanda, adı geçen bölgelerdeki iş, üretim ve esnaf kollarına dair ipuçları vermektedir.

Elde edilen bulgulara göre 19. yüzyıl ortalarında Tokat evlerinde, geleneksel sayılabilecek türdeki ev eşyalarının hâlâ yoğunlukla kullanıldığı görülmüştür. Oturmak için yer minderleri ve yastıkları, yemek yemek için çeşitli büyüklükteki siniler, yer döşekleri buna örnek gösterilebilir. İlgili dönemde evlerde, Batılılaşmayı, 19. yüzyıl modernizmini ve bu yöndeki değişimi gösterecek kuvvetli delillerin gündelik ev yaşamına ve eşyalarına henüz yansımadağı dile getirilebilir. Zira ayna, basma saat ve muşamba dışında Batılılaşmaya işaret edebilecek yemek masası, çatal-bıçak takımı, sandalye, koltuk, somya türü ayaklı yatak, gardırop vb. eşyalardan hiçbiri tereke kayıtlarına geçmemiştir. Buna göre 1850'li yıllarda Tokat'ta halkın, en azından gündelik ev hayatını, Batılılaşma öncesi geleneksel diye tabir edilen tarzda sürdürdüğü söylenebilir.

Genel olarak bakıldığında -her ne kadar örneklem çok dar olsa da- Tokat'ta Müslim ve gayrimüslim ailelerin kullandıkları ev eşyaları arasında belirgin bir farklılık görünmemektedir. Yalnız gayrimüslimlere ait terekelerde içkiyle özdeşleşen mutfak araç-gereçleri ve bunlara ilişkin bardak türleri dikkat çekmektedir. Örneğin bazı gayrimüslim evlerinde arak kazanı ve arak takımları kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Adları, çeşitleri ve sayıları tespit edilen ev eşyalarının, bu bilgilerin yanı sıra, ilgili dönemde Tokat'ta ailelerde, evlerde kullanım yaygınlığına da bakmak gerekmektedir. Çünkü her bir eşyanın hanelerde kullanım yaygınlığı, nicelik ve nitelik durumu aynı değildir. Bir yanda evlerde şamdan, fener, döşek gibi zorunlu ihtiyaç malzemeleri bulunmaktadır ki bunlar çoğu evde yer alabilir.

Diğer yanda da ihtiyaç ötesi, ilgi, zevk, lüks tüketim anlayışı, sosyal statü ve ekonomik duruma bağlı olarak bazı kişilerin terekelerinde ve evlerinde daha farklı eşyalar çıkabilmektedir. Bu konularda doğru değerlendirmelerin yapılabilmesi için tereke sahiplerinin mesleği, mali durumu, mirasa konu olmuş menkul-gayrimenkul tüm mallarının yekûn ekonomik değeri, ev eşyaları, bunların nitelikleri ve fiyatları, lüks tüketim anlayışı gibi verilerin imkân ölçüsünde araştırılması ve saptanması gerekmektedir.

Çalışmamızda tespit edilen ve gündelik kullanıma yansıyan ev eşyaları, kültürel mirasın ve Türk halk kültürünün bir parçasıdır. Bu nedenle halk kültürünün diğer şubelerinde yürütülen araştırmalar gibi geçmişe ait ev eşyaları üzerindeki tetkikler de sürdürülmelidir.

Sonuç olarak; bir bölge, şehir veya kasabaya ait daha çok tereke defterinin, belgesinin incelenmesiyle burada tespit edilenlerden daha fazla sayıda ev eşyasının ortaya çıkacağı muhakkaktır. Bununla birlikte tereke belgelerine yansıyan bu zengin malzeme, disiplinler arası bir yaklaşımla, folklor araştırmacıları, tarihçiler ve sosyologlar tarafından işbirliği çerçevesinde ele alınmalı, işlenmeli ve değerlendirilmelidir.

Kaynakça

a-Arşiv Kaynakları

-Tokat Şer'iyeye Sicili, Nu: 60.

b-Diğer Araştırma ve Yayınlar

AKSOYAK, İ. Hakkı, “Şerh Kitapları George Prior’u Tanır mı?, Turkish Studies, Volume 4/6 Fall 2009, s. 15.

ARTAN, Tülay, “Terekelerin Işığında 18. Yüzyıl Ortalarında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bakış Orta Halliliğin Aynası”, 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam, TVYY, İstanbul 1998, s. 49-64.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659), Belgeler, C. III, S. 5-6, Ankara 1966, s. 1-479

BAŞARAN, Mehmet, 1899-1902 Tarihli Kassam Siciline Göre İzmir’in Topografik, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu, DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1991.

BOZKURT, Fatih, Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Sakarya 2011.

Budunbilim Terimleri Sözlüğü, <http://www.tdkterim.gov.tr>.

Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>.

CANBAKAL, Hülya, “Barkan’dan Günümüze Tereke Çalışmaları”, Vefatının 30. Yıldönümünde Ömer Lütfi Barkan Türkiye Tarihçiliğine Katkıları

- ve Etkileri Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü, İstanbul 2009.
- ÇAKIR, Coşkun, “Osmanlı Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Tezler Bibliyografyası (1933-1999)”, Divan Dergisi, 7, 1999/2, s. 251-379.
- ÇÖPOĞLU, Binnaz Aksoy, “XVII. Yüzyıl Sonlarında Bolu Halkının Kullandığı Ev Eşyaları ve Giyim Malzemeleri”, 21. Yüzyılda Köroğlu ve Bolu Araştırmaları Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri (17-18 Ekim 2009) Bolu, (Ed: Ali Yaman vd.), Bolu 2011, s. 234-258.
- DEMİREL, Ö., A. GÜRBÜZ, M. TUŞ, “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)”, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Cilt II, Ankara 1992, s. 703-755.
- FAROQHI, Suraiya, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla, (Çev: Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.
- FEKETE, Lajoş, “16. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi”, (Çev: M. Tayyib Gökbilgin), Belleten, C. XLIII, S. 170, TTK. Yay. Ankara 1970, s. 457-480.
- GERBER, Haim, Economy and Society in An Ottoman City: Bursa, 1600-1700, Jerusalem 1988.
- Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/>.
- GÜNEŞ, Mehmet, “Tereke Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Afyon Karahisar Halkının Kullandığı Eşyalar”, Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, II, 2009, s. 269-289.
- İNALCIK, Halil, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15/1-4, (1953-1954), s. 51-67.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler III. Köy Sicil ve Terekeleri”, Belgeler, C. XV, S. 19, 1993, s. 23-168.
- KALAYCI, Bircan, “Halk bilimi/Folklor Tarihsel Süreç”, <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/26.php>, (erişim tarihi: 01.09.2012).
- KARABAY, Kazım, 63 Nolu Tokat Şeriye Sicilinin 1-82. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2007.
- KARATAŞ, Ali İhsan, “Folklor Araştırmalarının Önemli Kaynaklarından Tereke Defterleri ve XVIII. Yüzyıl Bursa Tereke Kayıtlarından Örnekler”, I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı, C. 2, (Yay. Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Kerime Üstünova), Bursa

2002, s. 691-710.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarih Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi (Muğla Örneğinde)”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, XXIX/5, Ankara 2009, s. 872-889.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Osmanlı-Türk Aile Kurumu Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi 19. Yüzyıl Örnekleri Çerçevesinde”, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1/1, (2008), s. 17-26.

KURT, Abdurrahman, “19. Yüzyılda Bursa Toplumunun Sosyal Görünümü ve Halkın Sahip Olduğu Eşyalar”, I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı, C. 2, (Yay. Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Kerime Üstünova), Bursa 2002, s. 711-731.

OĞUZOĞLU, Yusuf, “Sicillerdeki Tereke Kayıtlarının Malzeme Olarak Değeri”, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20-24 Mayıs 1985, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1985, s. 1-4.

ÖZDEĞER, Hüseyin, 1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri, İstanbul 1988.

ÖZTÜRK, Sait, 17. Yüzyıl Askerî Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 1993.

Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Samsun Halkının Kullandığı Eşyalar Üzerinde Bir Tahlil Denemesi”, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, V. Cilt, Maddi Kültür, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983, s. 271-284.

YETKİN, Sabri, 1903-1908 Tarihli Kassam Siciline Göre İzmir'in Topografik, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yapısı, DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1991.

EK 1: 60 Nolu Tokat Şer'iyeye Sicilinde Yer Alan Tereke Belgelerinin Sayfa Numaraları, Tereke Sahipleri ve Kayıtlı Oldukları Mahalle

Defter no	Varak no	Kaza	Mahalle/Köy	Vefat Eden Kişi
60	1/1	Tokat	Sovukpınar	İpek oğlu Kokas veled-i Manorik
60	2/1	Tokat	Cedid	Düdükcü Karabet veled-i Ohannes
60	3/2	Tokat	Semerkandi	Nefise binti Süleyman
60	6/1	Tokat	Cami-i Kebir	Terzi Halil bin Ömer
60	6/2	Tokat	Çaşnigir	Ebubekir
60	7/1	Tokat	Hoca Ahmed	Tütüncü Hasan efendi bin Osman
60	8/1	Tokat	Hoca Ahmed	Çubukçu oğlu Mihail veled-i Kirkor

60	9/1	Tokat	Samyeli	Kahveci Topal Ali bin Hasan
60	12/3	Tokat	Parakende Bağçeciyan	Mayıncı kızı Hadice binti Mustafa
60	16/3	Tokat	Mihmad Hacib-i müslim	Şerife binti Mehmet
60	21/1	Tokat	Yaş Meydan	Bağçeci Arif Mehmed bin İbrahim
60	22/1	Tokat	Sarı Güllük	Esseyid Ahmet ağa bin Mehmet
60	22/2	Tokat	Keçeciler	Fatma binti Ömer
60	23/1	Tokat		Halil efendi bin İbrahim
60	24/1	Tokat	Beybağı	Bakırcı Salih efendi bin Osman Ağa
60	25/1	Tokat	Zincirli kuyu	Hafize binti Salih
60	27/1	Tokat	Debbağhane-i Atik	Hüseyin bin Mustafa
60	31/1	Tokat	Cami-i Kebir	Pabuççu Manas veled Agop
60	35/1	Tokat	Kabe-i Mescit	Yovani veled Simon
60	35/2	Tokat	Seyfeddin	Hasan bin Mehmet
60	38/1	Tokat	Dere	Karabet veled Kirkor
60	39/1	Tokat	Çay	Şerife binti Mehmet
60	39/2	Tokat	Mahmut Paşa	Şerife Dudu binti İbrahim
60	40/1	Tokat	Çehkanlu	Dülger Donek veled Beros
60	42/1	Tokat	Şucaeddin	Zeyneb binti Selim
60	44/1	Tokat	Dıraz-ı müslim	Kariz veled Agop
60	45/1	Tokat	Terbiye-i Kebir	Keşiş Melkon veled Arakil
60	46/1	Tokat	Sovukpınar-ı Müslim	Esseyid Ali efendi bin Hoca İbrahim
60	47/1	Tokat	Meydan-ı Müslim	Bakırcı oğlu el hac Salih Ağa bin Mustafa
60	48/1	Tokat	Yaş meydan	Ağlıgan oğlu Baras veled Agop
60	49/1	Tokat	Cedid	Haffaf elhac İbrahim Ağa bin İsmail
60	52/1	Tokat	Mihmad Hacib	Artin veled Macik
60	53/1	Tokat	Gaybi	Küçük Ahmet bin Ebubekir
60	53/2	Tokat	Rüstem Çelebi	Kemancı Mazhar oğlu Melkon
60	62/1	Tokat	Menice	Meryem binti Madorros
60	62/2	Tokat	Dere	Mayıncı Bodros veled Mihail
60	63/1	Tokat	Debbağhane-i Atik	Dabbağ Hasib Ömer Ağa
60	63/2	Tokat	Beybağı	Derviş oğlu İbrahim
60	66/1	Tokat	Mihmad-ı Hacib-i Zımmi	Hacik oğlu Hacik
60	66/2	Tokat	Mihmad-ı Hacib-i Zımmi	Eşgi oğlu Manok veled Ağbanuk

60	68/1	Tokat	Alaca mescit	Keşiş Ohannes veled Ohan
60	69/1	Tokat	Hoca Ahmed	Mustafa Ağa bin elhac Abdi Ağa
60	70/1	Tokat	Mihmad-ı Hacib-i Müslim	Mustafa bin Salih
60	73/1	Tokat	Alaca mescit	Mustafa bin Mehmet
60	76/1	Tokat	Meydan	Abdullah bin Osman
60	78/1	Tokat	Hoca Ahmed	Kezban binti elhac Emin Ağa
60	78/2	Tokat	Cami-i Kebir	Sucu oğlu yüzbaşı Ahmet Ağa bin Mehmet
60	83/1	Tokat	Mahmut Paşa	Merdibancı Memiş Memed bin Mehmet
60	76/2	Tokat	Kaya	Bulgur Kazganı oğlu Serkiz veled Hacik

Tokatlı Âşıkların Şiirlerinde Sosyal Eleştirisi

Ayşe YÜCEL ÇETİN¹

Özet

Sosyal eleştirisi, ferdin içinde yaşadığı toplumun çeşitli yönlerini ele alarak kendi kıymet hükümleri paralelinde düzenlemesine katkı sağlamaktır. Bunun için eleştiride çeşitli yollar benimsenir. Toplumsal yapıya aykırı davranış, uygulama ve kanaatlerin toplumun istediği gibi olmasını sağlamak için ayıplama, komikleştirme, alaya alma yolları, hatta kimi zaman tezyif edici ifadelerin kullanıldığı da olur.

Âşık edebiyatında devletin idare tarzı, uygulamaları, devlet yöneticisi veya halkın tercihleriyle idareye gelenler yeri geldiğinde eleştiriye maruz kalmışlar, bu yolla toplum tarafından kontrole tâbi tutulmuşlardır. Tokatlı âşıkların şiirlerinde kişiye yönelik eleştirisi ifadeleri bulunduğu gibi yönetimin üst kurumu olan devlete yönelik eleştirisi ifadeleri de bulunmaktadır. Bildiride bu konulara temas edilecektir.

Toplumun bir ferdi olmak topluluk içinde yaşamak, beraberinde sosyal normlara uymayı da zorunlu kılar. Bunların aksi davranış ve tutumlar eleştiriyi yaratır. Bu çerçevede ferdi olmaktan çok toplumsal bir boyuta sahip olan sosyal eleştirinin hedefi, çirkinlikleri ve kusurları eleştirerek onları ıslah etmektir.

Eleştirinin sınırları, kişiden başlayıp geniş bir alana, kişinin içine doğduğu veya yaşadığı topluma kadar uzanır. Toplumsal bir hayatın gereği olarak toplumun kıymet hükümlerine, genel kabullerine aykırı davranışların sergilenmesinin eleştirilmesi, toplumun savunduğu ancak dejenere olan değerler, toplum fertleri arasındaki ilişkiler; devlet, devlet sistemindeki bozulmalar, yönetim kesimi, yöneticilerin davranışları ve daha birçok konu sosyal eleştirisi olarak anlaşılmalıdır.

Tarihi dönemlerden itibaren edebiyatımızda yaygın olarak görülen eleştirisi, hem kişisel, hem de topluma şamil bir biçimde görülmektedir. Türklerde diğer topluluklar gibi gelenekleri, alışkanlıkları, inançları ve kabullerine uymayan davranışları, eksik yönleri ve zayıflıkları söz ve yazıyla ifade etmişlerdir.

Toplumsal hayatın ön planda olduğu, ferdiyetçiliğin ön planda olmadığı Bozkır medeniyetinde toplum kurallarına uymama, yönetimde zafiyet ve olumsuzluklar karşısında Kök-Türk Kitabelerinde; "Çin milletinin sözü tatlı, ipeği yumuşak imiş. Tatlı sözü, yumuşak ipeğiyle kandırıp uzak milleti anca yaklaştırmış. Yakına doğru kondurduktan sonra da fitne bilgisini ortaya yayar imiş. Bir kişi yanılrsa, soyu milleti beşiğine dek koymaz imiş. Bilgisiz kağanlar tahta oturmuş. Buyrukları yine bilgisiz imiş. Kötü imiş."(Kılıç,2008:32)

¹ Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi e posta: ayucel@gazi.edu.tr

ifadelerini Türk edebiyatında sosyal eleştirinin başlangıcı sayabiliriz.

Türk edebiyatında en eski kaynaklarda inanç, sosyal norm ve kabullere uymayan her türlü tutum ve davranış dile getirilmiştir. Sosyal eleştirinin edebiyat alanında hiciv, hezel ve tanz gibi çeşitli kavramlarla ifade edildiği bilinmektedir. Kişisel, nesnel ve sosyal eleştiri içeren bu kavramlar edebî açıdan bazen olumlu, bazen de olumsuz yönleriyle nitelendirilmiştir. Sosyal, siyasal bir gerçeği, eleştiriye, bilgiyi, mesajı içermesi yönüyle özellikle eğitim açısından olumlu anlamlar yüklenmiştir. Edebî yazı ve şiirlerde kimi zaman güldürü, kimi zaman da alay, aşağılayıcı nitelik taşıyan bu yapıda; hâkim olan esas unsur sosyal yapıdaki olumlu değişim ve iyileşmenin hedeflenmiş olmasıdır. Günlük hayatla iç içe olan insanı merkez alan, onun alışkanlıkları, gelenekleri, kabulleri, inançlarını, tepkilerini işleyen halk şiiri elbette kişisel ve sosyal yapıdaki olumlu- olumsuz hususları da ele alacaktır.²

Tokat ve yöresi, batılı anlamda sanayileşme sürecini tamamlamamış, hayvancılık ve tarım alanında oldukça küçük işletme ve aile işletmelerinin hâkim olduğu bir çevredir. Bu çevrede yaşamak, problemlere dışarıdan bakmayı engellemektedir. Zira çevrede yaşayanlar kendi kıymet hükümlerini yaşatmaya çalışan, korumacı bir toplum yapısına sahiptirler. Bu yapı içinde aksaklıklar kendi aksaklıkları, varsa kusurlar da kendi kusurları olarak algılanmaktadır. Yani ‘Kol kırılır yen içinde kalır’ anlayışı hâkimdir. Hal böyle olunca eleştiri ya toplumun kendi içinde kalıp dışarıya hissettirilmez ya da o çevreden dışarı çıkan kişiler eleştiriye katılırlar. Dolayısıyla eleştirinin yokmuş gibi görünmesi veya az olması sosyal problemin yokluğuna işaret sayılmamalıdır. Eleştirilerin bazılarında kişilerin fizikî ve ahlakî yönlerini hedef alındığı görülmektedir. Bunlar öfke, kızgınlık, haset vb duygularla yapılmakla birlikte makam, mevki sahibi kişilere olanlar dikkate alındığında kişisel olmaktan ziyade toplumsal bir hüviyet kazanır.

İçinde yaşadıkları toplumun aynası da olan şâirler, aynı zamanda toplumun aydın kesiminin de parçasıdır. Kimi zaman kanaat önderi, kimi zaman toplum ileri geleni, kimi zaman, kimi zaman lider olarak tanınan bu şahsiyetler çevrelerinde gördükleri her türlü aksaklık, yanlışlık ve olumsuzluk karşısında seslerini yükseltir ya da toplumun duygularını kendi duygularıymış gibi yansıtırlar. Tokatlı âşıklar da şiirlerinde gerek bireysel gerekse sosyal yapıdaki aksaklıklara yer vermişlerdir.

Sosyal problemlerin doğmaması veya az olması, adâlet müessesesinin kurumsallaşması, iyi işlemesine bağlıdır. *Sözlük anlamıyla*; adâlet “yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, töre hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme, herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk” tur (TDK, 2010:24). Dolayısıyla adâlet, toplum ahlakı olarak toplumun her ferdine hakkının verilmesiyle ilgili ahlakî esas, toplumların

² Daha geniş bilgi için bkz. Zülkûf Kılıç, Türk Dîvân Şiirinde Sosyal Eleştiri, Elazığ 2008 (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi

teşkilatlanmasında hak, görev, sorumluluk ve yetkilerle varlıkların gerektiği gibi ve eşit olarak paylaşılmasıdır. Adâlet, toplumda herkesin yeteneğine ve toplumda oynadığı role uygun olarak dağıtıldığı zaman doğru uygulanmış kabul edilir.

Genel anlamda "adâlet" kelimesi, hükümler devletin kendi uyrukları arasındaki uyuşmazlıkları veya anlaşmazlıkları kanuna göre bir hükme bağlama işiyle ve toplum aleyhine tutumları olan yurttaşları kanunlar temelinde engelleyici tedbirler alma işiyle uğraşan belli bir güvenilir organa bırakma fonksiyonu olarak anlaşılır. Bu anlamda adâlet terimi, "yargı gücü"nü ifade eden diğer kelimelerle karıştırılır. Çünkü modern toplumlarda adâlet hem bir faaliyet (adâlet dağıtma faaliyeti) olarak, hem de bir teşkilât (bir ülkedeki mahkemeler ve yargı görevlileri) olarak algılanır. (http://www.darulkitab.com/oku/muhtelif/sosyalbilimler/a/002.htm#_ftn1).

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin problemlerini yaşayan Tokat, Türkiye'nin genelinde olduğu gibi bazı sıkıntılarla karşılaşacaktır. Bu sıkıntıların başında toplumun bir arada yaşaması için gerekli olan adâletin sağlanması, kişilerin birbirlerine ve özellikle yönetimin yönetilenlere karşı tavır ve tutumlarında adâlet merkezde görülecektir. Adâlet alanında görülen aksaklıklar, adâletsizlikten şikâyet halk şâirlerinin şiirlerinde işlenecektir.

Sosyal yapı ve normların bozulmaya başladığı dönemlerde insan davranışlarında da sapmalar görülür. Toplumdaki dengenin esasını oluşturan unsurlar, ahlakî değerler sorgulanır. Haksız, adâletsiz uygulamalar artar. Gücü elinde bulunduran yöneticilerin adâlet mekanizmasının başında olanların dahi müdahale etmemesi umutsuzluk ve bezginlik yaratır. Zira haksızlığa seyirci kalmak, toplumsal değerlerden sapma ve bozulmaya temel oluşturur.

Âşık Hasan, Uyanmıyor Halkım başlıklı şiirinde, adâletteki aksaklığı, toplumun kaderciliğine bağlar ve yönetim kesiminin adâletsiz bir yönetim sergilediğini ifade ederken halkı da ikaz eder:

Bu nasıl bir uyku ki uyanmıyor halkım
Demiyor kim yiyor nere gidiyor hakkım
Kader denen musibet bağlamış kolundan
Yetmiyor mu artık silkin de kalk uykundan

Kâtibî de başkasının kazancını yiyenlere isyan eder:

Haram hor demeyip bazı kimseler
Eline geçeni nûş eylediler

(Yardımcı, 1983:47)

Selmanî kendi ve başkalarını, şiirlerinde işlerken kendisi gibi olanların tecrit edildiği düşüncesine kapılır. Paylaşılması gerekli olanın paylaşılmadığını av-avcı metaforuyla anlatır:



Avcının kimi genç kimi ihtiyar,
Çok çalıştım olamadım bahtiyar,
Bu iş beni temelimden yıktı yar,
Av avcıya yara açtı işe bak,

İşlesem de su akmadı arkıma,
Bakılmadı şiirime şarkıma,
En yakın bir avcı vurdu çarkıma,
Av avcıya yara açtı işe bak.

İnsanları bir arada tutan, onlara bir arada yaşama iradesi sağlayan temel davranış toplumdaki fertlerin ortak hareketleridir. Duygularını, düşüncelerini ortak ifade etmeleri, kader birliği yapmaları, olaylar karşısında ortak tavır almalarıdır. Bunlar ortak düşünceyle olur. Bu ise ortak dili kullanmak, ortak dille düşünmekle mümkündür. Tokatlı Selmanî'nin bakışı bu yöndedir. Merkezî otoritenin kültür politikası, Türkçe dışında başka dillerin toplum hayatına empoze edilmesi, toplum olarak Türkçeden uzaklaşma olarak görülür. Bu Selmanî'nin gönül dilinde ikmale kalmaktır. Geçici bir arızadır. Tedavisi mümkün bir rahatsızlıktır. O, **Türkçeden İkmal adlı şiirinde;**

Temelim Türk iken Türkçeden ikmal,
Bu iş nasıl oldu ben de şaşırđım,
Yalan söyler isem şeytana vebal,
Derin düşünceyi hadden aşırđım,

Bilseydim Türkçeye kendim üzerdim,
Tabiatı iyi okur süzerdim,
Sazı alır diyar diyar gezerdim,
Üstelik âşıklık adı taşırdım (Avşar, 2010:5)

Sosyal normların, değerlerin işlevini yitirmesi kişileri yabancılaşmaya iter. Sosyal hayatla bağı kopan insan bencilleşir. Dolayısıyla eleştiriye maruz kalır. Burada güven, sevgi, saygı, hatta selamlaşma dahi söz konusu olmaz. Âşık Hasan Yılmaz, Küsenlerden Oldum adlı şiirinde bunu izah etmektedir.

Misafire hoş geldin yok
Muhabbetin sohbetin yok
Bağrına saplanmış bir ok
Ölenleri arar oldum

Nerde sevgi nerde saygı
Sanki ırklar ayrı ayrı
Sen de yaşanılmaz gayrı
Gördüm de perişan oldum

Kültürler ideal düşünceleri, ideal insanları, değerleri, normları ile ifadelendirirler. Dolayısıyla insanı vasıflarıyla (iyi- kötü, doğru- yanlış), bulunması ya da bulunmaması gereken unsurlarıyla değerlendirirler. Bu yönde kişisel eleştiri bireyi hedefleyerek bireysel eksenli olmakla birlikte birey-toplum uyumunu da dikkate alır. Talibî;

Kötü adam nasıl olur söyleyim
Sahibin zemmeder ekmek yer iken

...

Akar muhannetlik her damarından
Korkak tabiatlı olur er iken

...

Sen ondan geç yürü öğüt kâr etmez
Beğenir kendini hem de ar etmez

(Yardımcı, 1989:19)

Kişilere yönelik eleştirilerde toplumun geneline mesaj verilir. Zira kabul görmeyen, onaylanmayan söz ve davranışlar sosyal yapıyı da olumsuz etkiler.

Söylediği sözü idrak etmeyen
Yolun doğrusunu bilip gitmeyen
Kendi islahına gücü yetmeyen
Elimde fermanın dese ne fayda

(Avşar, 2010:54)

Diyen Selmanî gibi ahlakçı bir yaklaşımla insan davranışlarının dile getiren Âşık Remzanî de ele, bele, dile sahip olmayı, haramdan kaçınma, namuslu olma ve yalan söylememe olarak yorumlar.

Ararsan gerçeği sana çok yakın
Elinden dilinden belinden sakın

(Yardımcı, 1983:82)

Kâtibî de benzer ifadelerle bu düsturu dile getirir:

Haramdan çek elini
Küfürden esirge dilini

(Yardımcı, 1983:49)

İslâm, insanı Allah'ın halifesi olarak değerlendirir. Bu hilafete lâyık olmak mükellefiyetleri yerine getirmekle olur. İnsanın ilk vazifesi yaratıcısını bilmektedir. 'Nefsini bilen Rabbini bilir' hadisi gereğince önce kendini bilmelidir.

Men arafı bilmek âlim işidir,
Özünü sözünü bilen kişidir

(Avşar, 2010: 401)

Diyen Selmanî varlık ve benlikten sıyrılan insanın nefsini öldüreceğini, kötü olandan sıyrılmacağını ifade eder.

...

Kendini bilen insan haddini bilir
Haddini bilen bed nefsi ölür

(Avşar, 2010:483)

Nefsin bitmez tükenmez isteklerine uyan insan dünya nimetlerine, geçici zevklere kapılır.

Bezirgan olup da satma
Sermayene hile katma
Yolun eğrisine gitme
Doğru yola nazar eyle

Büryan Ana nefsinde uyanların yanlışlarından dolayı Hakk'ın huzura dahi varamayacaklarını ifade eder:

Uydum nefsimde de kaldım avare
Varamam huzura yüz eylerim kare

(Yardımcı, 1983:63)

Ceyhunî de;

Hak sendedir özün tanı
İptida yokla sen seni
Sonra kula nazar eyle

(Yardımcı, 1983:115)

Derken İslâm ahlakının özünü dile getirir. İnsana başkalarının ayıbını görmeden söz ve davranışlarında faziletli olmayı öğütler.

Suzi her ayıbın gözetme kulun
Eğer sen iyiyen iyi bulun

(Yardımcı, 1983:148)

Diyen Suzî gibi Zefil Necmi de başkalarının kusurunu, ayıbın görmenin aksine örtmek gerektiğini ifade eder:

Vezni kantar ile kendini tartar
Elde kusur görmez sır edip örter
Kalbi ziyalanır aşkı da artar
Kem sözü işidip duymaz âşıklar

(Yardımcı, 1983:7)

İnsanı insan yapan değerlerden uzaklaşan, mânâyı ihmal edip maddi olana itibar edenler eleştirilir.

Talibi;

Deli gönül gel varlığa güvenme
Uçar imaretler şan elden gider
Hırsına düşmeye değmez bu dünya
Peşinden yeterken yen elden gider

(Yardımcı, 1989:26)

İnsanın kendi nefsi, dolayısıyla toplumsal ahlak ve buna bağlı olarak davranışlar âşıklar tarafından işlenmektedir. Toplumun kanayan yaralarından biri olan tütün ve tütünün ürünleri tüketim alışkanlığından alkol bağımlılığına; müsriflekten; tasarrufun cimrilik derecesine varıncaya kadar toplum hayatının her yönünde görülen kimi rahatsızlıklar âşıklar tarafından tespit edilip dillendirilir.

Selmanî, Türk toplumunun tütünü tanınmasından itibaren işlenen tütün, sigara bağımlılığı ve zararlarına Tiryaki destanıyla dikkatleri çekmeye çalışmıştır:

Bak ne güzel yaratılmış binamız,
Elinle binayı yıkma tiryaki,
Razı olmaz atamızla anamız,
Atanın sözünden çıkma tiryaki,

Sardırma ciğere karacıkları,
Kimse sevmez gönlü daracıkları,
Zorla kazanılan paracıkları,
Sigaraya verip yakma tiryaki,

Selmanî der içenlere uyarsan,
Fazla içip tatlı cana kıyarsan,
Bu şiiri kitaplarda duyarsan,
Ah edip canını sıkma tiryaki

(Avşar, 2010:267-268)

Selmanî, son yıllarda Türkiye’de düzensiz biçimde kesilen kurbanla ilgili şikâyetleri de dile getirir:

İğneler vurulup kurşun sıkımlar,
Baş hayvanı yaralayıp yıkmalar,
Tekbirsiz ölene sahip çıkmalar,
Katliama döndü kurban kesimi,

Selmanî bu sözü anlayan anlar,
Atmayın sözümü vefalı canlar,
Bu şekilde kesilmesin kurbanlar,
Katliama döndü kurban kesimi

(Avşar , 2010:312)

Cehalet toplumun en büyük problemidir. Sırrı Baba;

Münkiri nadanı görmesin gözüm
Cahile de cehlin bed gelir sözün

(Yardımcı, 1983:41)

Âşık İkrârî, Sen Yarayı Saramazsın adlı şiirinde bilgiyi ve bilginin topluma olan faydasını, bilgisizliğin olumsuzluklarından bahseder:

Cahille gitme yola
Yalpa vurur sağa sola
Değerin düşer bir pula
Sen pazara giremezsin

Olursan ilmin âşığı
Seni ıstır ıstığı
Yoksa kanaat kaşığı
Kepçe ile doyamazsın

(Gedik, 2010:26)

Mısraları, Türk toplumunda cimriliğin hoş karşılanmadığını anlatırken Dede Korkut sözünü hatırlatır bize. Korkut Ata lisanınca ‘Oğul **atadan görmeyince** sufra çekmez.’ İfadesi bir geleneği işaret etmekte ve şâir de bunu günümüze taşımaktadır.

Çok sıkı insanda asalet olmaz
Şüphesiz ki sonu selamet olmaz
Kalbinde hiç insaf merhamet olmaz
Hasetlidir her bir işi cimrinin

(Avşar, 2010:438)

Toplumdaki ayrışma, ayrışmanın getirdiği çatışma ortamı kimi zaman ekonomik sebeplere dayandırılmakta, Âşık Bahattin Avcu bu probleme temas etmektedir:

Kimi ağadır kimi paşa
Kimi dertleriyle kalmış baş başa
Kiminde gözyaşı kiminde neşe
Ağlayan bir yanda gülen bir yanda

Kimi servetine servet katıyor
Kimi meteliğe kurşun atıyor
İnsanoğlu doğru yalan sapıyor
Zenginin bir yanda fakir bir yanda

(Gedik, 2010:29)

Ekonomik gidişin iyi olmadığını, Türk ekonomisinin olumlu seyretmesi için çeşitli reçetelerin arandığı bir dönemi Âşık Hasan Yılmaz mısralarında işler:

Nerede bülbül avazlı ekonomistler
Öyle attılar ki uçtu mangalda küller
Takat kalmadı dizlerde büküldü beller
Şimdi de Kemal Derviş'e çevrildi gözler

Âşıklar toplumun sesidir. İçine doğdukları, içinde yaşadıkları toplumun dertleriyle dertlenen, toplumun problemlerini kendi sanatçı kişiliklerinde hissedeni, dillendiren ve problemleri teşhis edip zaman zaman da tedavi yolu gösteren şahıslardır. Tek tek âşıkları bu yapılarıyla düşünmek mutlaka doğrudur. Ancak daha da önemlisi toplumun ortak bilincinin sesidir onlar. Geleneğin kendilerine verdiği görevi de yapmak zorundadırlar. Ülkemizde bir arada yaşama iradesine sahip olmak gerektiğine inanan Türk insanı bunu yıllar önce Âşık Veysel'in sesinden duydu, bugün de başka bir âşığın, Âşık Deli Cemal'in sesinden duymakta. Veysel'in;

Kürt'ü Türk'ü ve Çerkes'i
Hep Adem'in oğlu kızı
Beraberce şehit gazi
Yanlış var mı ve neresi?

Vatanını, ülkesini seven her insan üzerine düşeni yapmak zorundadır. Veysel, eleştirmenin yanı sıra nasihat ettiği şiirinde;



Bu nasıl kavgalar çirkin dövüşler
Hepimiz bu yurdun evlâtlarıyız
Yolumuza engel olur bu işler
Hepimiz bu yurdun evlâtlarıyız

Birleşiriz bir bayrağın altında
Biz Türklerin ikilik yok aslında
Yanar tutuşuruz vatan aşkında
Hepimiz bu yurdun evlâtlarıyız
(Kaya, 2004:77).

böyle seslenir. Bu mısraları günümüzde Deli Cemal'in mısralarıyla örtüşmez mi? Türk insanının birlikte yaşama iradesi sergilemesine işaret değil midir?

İnsanlar omuz omuza kol kola
Böyle bir Türkiye gerektir bize
Cem evi kilise cami yan yana
Böyle bir Türkiye gerektir bize

Âdem değil midir bizim babamız
Havva'dan gelmez mi ortak anamız
Türk Kürt Sünni Alevi ne davamız
Böyle bir Türkiye gerektir bize

KAYNAKÇA

- AVŞAR, Muhammed, Tokatlı Âşık Selmanî'nin Âşıklık Geleneğindeki Yeri, Ankara 2010, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GEDİK, Seda, Cumhuriyet Döneminde Turhal-Zile-Artova Havzasında Yetişen Âşıklar ve Âşık Kul Semaî'de Gelenek, Etkileşim ve Eğitim, İzmir 2010 (Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KAYA, Doğan, Âşık Veysel, Sivas, 2004.
- KILIÇ, Zülküf, Türk Dîvân Şiirinde Sosyal Eleştiri, Elazığ 2008 (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- TÜRKÇE SÖZLÜK, TDK Yayınları, Ankara, 2010.
- YARDIMCI, Mehmet, Yüzyıllar Boyu Zileli Halk Ozanları. Ankara 1983.

Özet

Batı dünyasındaki sanayileşme hareketinin 19. Yüzyıldan itibaren hız kazanması, I. Dünya savaşından sonra çok uluslu devletlerin yerini milli devletlerin alması, II. Dünya savaşından sonra ise hızlı bir şehirleşme yaşanmıştır.

Dünyada olup bitenler Türkiye'yi de yakından etkilemiş, özellikle II. Dünya savaşından sonra taşradan merkeze doğru süratli bir göç hareketliliği yaşanmıştır. Tarım ve hayvancılık üzerine kurulu ekonomik yapının yerini sanayiye bırakmasıyla başlayan yeni hayat tarzı iç ve dış göçleri tetiklemiştir.

Edebiyat, varlık sebebi olarak insanı alması münasebetiyle insan hayatında olan bütün hadiseleri kendine konu edinen bir alandır. Dolayısıyla Türkiye'de yaşanan göçleri de kendine konu edinmiştir. Daha çok göç eden kesim içinde yer alan âşık tarzı edebiyatın temsilcileri göç konulu şiirleri yazarak duygularını dillendirmek yanında konuyla ilgili problemlere dikkat çekmek için de şiirler kaleme almışlardır. Tokat yöresi âşıkların şiirlerinde hem duyguların dillendirilmesi, hem problemlere dikkat çekilmesi için göç, şiirlerde çok işlenen konulardan biri olarak yer almaktadır.

Göç kavramının birçok tanımı yapılmakla beraber genel olarak; “bir idari sınırı geçerek oturma yerini devamlı ya da uzun süreli olarak değiştirme” (Tümertekin ve Özgüç, 1998: 307) veya dini, iktisadi, siyasi, sosyal ve diğer sebeplerden dolayı insan topluluklarının hayatlarının tamamını veya bir bölümünü geçirmek üzere bir iskân ünitesinden, bir başkasına yerleşmek suretiyle yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketidir (Akkayan, 1979:21).

Devlet Planlama Teşkilatı, Nüfus, Demografi Yapısı, Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda göç, ulusal sınırlar içerisinde olabileceği gibi ulusal sınırların ötesine, hatta kıtalar ötesine de taşabilmektedir. Ulusal sınırlar içerisinde gerçekleşen göçlere iç göçler, ulusal sınırlar dışına taşan göçlere ise dış göçler denilmektedir (DPT 2001; 26) . Nüfus sayımlarında, yurt içinde beş ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun, iki genel nüfus sayımı arasındaki dönemde ikametgahı farklı olduğu takdirde bu kişi veya kişiler göç etmiş olarak sayılırlar (Kocaman, 2008:17).

İnsanlık tarihiyle başlayan ve hâlâ devam eden göç, çeşitli dönemlerde farklı sebeplere bağlı olarak gerçekleşirken, Türkiye'de özellikle I. Dünya savaşının sonuçlarından kaynaklanan sosyal olaylar, biraz da göç literatüründe olmayan ‘aydınlanma göçü’ olarak gerçekleşmiştir. Savaştan mağlup çıkan bir devlet, Osmanlı geleneği üzerine bina edilen Türkiye Cumhuriyeti, içinde

* Prof. Dr., G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, icetin@gazi.edu.tr

başlattığı ‘aydınlanma’ göçüyle kurumsallaşmayı sağlamaya çalışıyordu. Yeni eğitim kurumlarının tesisi, eğitim kurumlarına büyük şehir merkezlerinin dışından öğrenci getirilmesi, resmî kurumlarda istihdam edilecek insan gücünün yetiştirilmesi ve bunun için taşradan insanların büyük şehirlere ve kasabalara getirilmesi, yeni bir dönemin de başlangıcı olarak görülmelidir. Kendi alanında yaşamaya mecbur olan veya bırakılan kitleler, yavaş yavaş dünyada olup bitenlerden haberdar oluyor, bilgilenme ihtiyacı duyuyor ve devlet de bunu karşılamaya gayret ediyordu.

II. Dünya savaşı ve savaşın sonuçları, Türkiye’nin siyasi yapısının da değişmesini sağladı ve özellikle 1950’den itibaren Batı bloğu içinde kendine yer bulan Türkiye Batı tarzı bir hayatı benimsemeye, dolayısıyla Batılı olana doğru meyl etmeye başladı. Türkiye Devleti’nin kuruluşundan itibaren tarım toplumu olma özelliğine sahip olan kitleler, Batı dünyasındaki sanayileşmeden etkilenmeye başladı. Dünyada II. dünya savaşından sonra, hızlı bir kentleşme yaşanmış, Türkiye de bu gelişmelerden etkilenmiş ve kırdan kente olan göçler artmaya başlamıştır. Genellikle göç olgusunun ortaya çıkmasında, nüfus artış hızının ivme kazanması ve tarımsal kesimde hızlı bir mekanizasyona gidilmesi etkili olmuştur” (Tekeli ve Erder, 1978: 301). Türkiye, 1950-1960 yıllarında ABD’den aldığı Marshall yardımlarını daha ziyade tarımsal araç-gereç ithalatında kullanmış, bu sayede bir yandan ekilen arazi miktarı ve üretim artmış, diğer taraftan kullanılan makineler sayesinde iş gücü fazlalığı ortaya çıkmış ve kırsal alanlarda çok sayıda nüfus topraktan kopmak zorunda kalmıştır (Yavuz, Keleş ve Geray, 1978: 4). Bu gelişmelerin yanı sıra, kırsal alanlarda nüfus artışının yükselmesi, geleneksel tarım düzeni ve toprak mülkiyetinin farklılaşması, ataerkil aile yapısının bozulması, aile arazilerinin miras ve diğer bazı nedenlerle küçülmesi göçleri artırmıştır (Yeniğül, 2005). Arazileri miras ve diğer bazı nedenlerle küçülen aileler yaşamını ancak ek bir gelirle (genelde mevsimlik işçi veya hayvan besleme) sağlamaya başlamışlardır (Yeniğül, 2005). Türkiye’de geçim için kritik sınır olan 20 dönümden daha az arazisi olan veya topraksız ailelerin oranı 1970 yılında %57’ye yükselmiş (Tekeli ve Erder, 1978: 329), bu durum kır kesiminde yaşayan nüfus ile geçim kaynakları arasındaki dengenin bozulmasına ve tarım sektöründe yapısal değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (ÖZGÜR, 1995). Bazı kırsal alanlarda var olan sert iklim şartları, yüksek ve arızalı rölyef ve kuraklık gibi fiziki faktörlere yukarıda bahsedilen nedenler de eklenince kırsal alanlarda yaşama koşulları daha da zorlaşmıştır (Gürbüz- Karabulut, 2008:37-60)

Türkiye ile ilgili bu genelleme, Tokat için de geçerlidir.

Tokat, Orta-Karadeniz Bölgesi’nde, bir taraftan Yozgat ve Sivas’a uzanan İç Anadolu, Ordu’ya uzanan Karadeniz ve Amasya’da ormanlık ve tarım arazileriyle meraların bulunduğu bir alana kurulmuştur. Topraklarının yüzde 38’i tarıma elverişli olup 12’si çayırılık, 39’u ormanlarla kaplıdır. Tarıma elverişli olan arazinin ise üzerinde yaşayan nüfusu beslemede yeterli olduğu söylenemez. Bir yandan arazinin elverişli olmayışı, bir taraftan sanayileşen

Türkiye'nin sanayi yatırımlarının Tokat'ta yeterince olmaması, göçe sebep olmuştur.



Kırsal alanlardaki yerleşmelerden şehirlere olan göçler kırsal göç olarak adlandırılmaktadır. İnsanların yeryüzünde yaşamaya başladığı dönemden beri var olduğu düşünülen göç hareketleri, her geçen gün artarak devam etmektedir. Yiyecek bulma ihtiyacından ortaya çıkan tarihin ilk göçleri (TANOĞLU, 1966: 79), 21. yüzyılda fiziki, siyasi, tarihi, askeri ve sosyo-ekonomik bir çok faktöre bağlı olarak güncelliğini korumaktadır. Yukarıda bahsedilen birçok faktöre bağlı olan göç hareketleri, kır-kent, iller, bölgeler, ülkeler, hatta kıtalar arasında devam etmektedir.

Tarih boyunca yeryüzünde var olan kır-şehir arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkı, Türkiye'de günümüzün en büyük problemlerinden biri olarak devam etmektedir. Kır-şehir arasındaki bu sosyo-ekonomik gelişmişlik farkı, şehirlerin çekici ve teknolojinin itici faktörleriyle birleşince kırsal alanlardan şehirlere olan göçler daha da hızlanmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak 21. yüzyıl Türkiye'sinde göç hareketlerinin yoğun olarak yaşandığı yerlerin başında, sanayileşmenin olmadığı veya geç geldiği kırsal yerleşmeler diyebileceğimiz çevreler yer almaktadır. Bu örneklerinden birini de Tokat teşkil eder.

Tokat, sanayileşmenin geç ulaştığı, küçük ve dar vadilerde tarım yapılan, arazi yapısı itibarıyla da hayvancılığa elverişli olmayan bir bölge olması münasebetiyle göç veren beldelerden biri haline gelmiştir. 1863 yılında nahiye merkezi olmasıyla büyümeye başlayan Tokat, 1920 yılında müstakil liva olarak idari yönetim merkezi olmuş ve bu münasebetle de şehir merkezine çevreden göç hareketleri olmuştur. Ancak daha sonraki dönemlerde Tokat'tan dışarıya olan göç azımsanmayacak kadar çoktur. Bir örnek olması bakımından Tokat'ın nüfus hareketliliğine bakmak gerekirse göçün hızla arttığı görülür. 1965'ten itibaren nüfus verileri aşağıda verilen tabloda görüldüğü gibidir.¹

¹ <http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>

1965 Sayımı	Toplam nüfus	Şehir	%	Kır	%	Erkek	%	Kadın	%
Türkiye	31.391.421	10.805.817	34,42%	20.585.604	65,58%	15.996.964	50,96%	15.394.457	49,04%
Tokat	495.352	123.403	24,91%	371.949	75,09%	251.748	50,82%	243.604	49,18%

1970 Sayımı	Toplam nüfus	Şehir	%	Kır	%	Erkek	%	Kadın	%
Türkiye	35.605.176	13.691.101	38,45%	21.914.075	61,55%	18.006.986	50,57%	17.598.190	49,43%
Tokat	540.855	146.623	27,11%	394.232	72,89%	269.089	49,75%	271.766	50,25%

1975	Toplam			Şehir			Köy		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Türkiye	40.347.719	20.744.730	19.602.989	16.869.068	9.004.842	7.864.226	23.478.651	11.739.888	11.738.763
Tokat	599.166	305.071	294.095	175.446	93.001	82.445	423.720	212.070	211.650

1975-1980		1980-1985		1985-1990		1995-2000	
Net Göç	Net Göç Hızı	Net Göç	Net Göç Hızı	Net Göç	Net Göç Hızı	Net Göç	Net Göç Hızı
-16 772	-30,0	-16.783	-27,3	-45746	-67,5	-37172	-48,5

2010	Toplam			Şehir			Köy		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Türkiye	67.803.27	34.346.73	33.457.19	44.006.18	22.427.54	21.578.64	23.797.74	11.919.19	11.878.549
Tokat	828.027	418.856	409.171	401.762	204.246	197.516	426.265	214.610	211.655

Yukarıda gösterilen nüfus sayıları, Türkiye genelindeki nüfus artışına paralel bir artış göstermemektedir. Buna sebep Tokat'tan Tokat dışına olan göçlerle Tokat'a başka yerlerden olan göçlerdeki oransızlıktır.

Burada göstermeye çalıştığımız nüfus ve göç hareketliliği sebeplerinin başında toplumun ekonomik yetersizliği ve buna bağlı olarak da Tokat dışında bir iş tutma endişe ve çabası gelmektedir. Türkiye'nin ekonomik değişimleri, toplumdaki sosyal değişmeyi de etkilemiş ve kırsal alandan şehirlere göçün yolu da açılmıştır.

Burada köyden kente, küçük şehirlere büyük şehirlere olan göçlerin istatistiki verileri üzerinde uzun uzun durmak yerine şöyle bir genelleme yapmak mümkündür: Tokat'tan olan göçler birinci derecede sanayileşme sürecine giren veya sanayileşen yerleşim birimlerine olmuştur. 2011 yılı itibarıyla Tokat

nüfusuna kayıtlı olanların Türkiye’de genel dağılımı şöyledir:

Nüfusa kayıtlı olunan ile göre ikamet edilen il(2011)	
İkamet edilen il	Nüfusa Kayıtlı Olunan İl Tokat
Adana	1.548
Adıyaman	272
Afyonkarahisar	750
Ağrı	653
Amasya	6.160
Ankara	62.241
Antalya	12.484
Artvin	201
Aydın	2.373
Balıkesir	3.536
Bilecik	717
Bingöl	322
Bitlis	316
Bolu	889
Burdur	300
Bursa	18.750
Çanakkale	1.429
Çankırı	439
Çorum	2.079
Denizli	1.293
Diyarbakır	994
Edirne	2.698
Elazığ	526
Erzincan	840
Erzurum	1.372
Eskişehir	2.356
Gaziantep	786
Giresun	563
Gümüşhane	214
Hakkari	577
Hatay	1.300
Isparta	632
Mersin	1.931
İstanbul	436.355
İzmir	37.078
Kars	464
Kastamonu	962
Kayseri	3.886
Kırklareli	1.625
Kırşehir	544
Kocaeli	29.814
Konya	2.494

Kütahya	763
Malatya	824
Manisa	2.321
Kahramanmaraş	540
Mardin	468
Muğla	4.302
Muş	244
Nevşehir	396
Niğde	304
Ordu	1.779
Rize	423
Sakarya	3.449
Samsun	9.354
Siirt	390
Sinop	547
Sivas	5.859
Tekirdağ	18.776
Tokat	546.691
Trabzon	1.122
Tunceli	385
Şanlıurfa	571
Uşak	418
Van	593
Yozgat	1.758
Zonguldak	854
Aksaray	265
Bayburt	172
Karaman	163
Kırıkkale	1.175
Batman	276
Şırnak	649
Bartın	299
Ardahan	160
Iğdır	203
Yalova	1.830
Karabük	379
Kilis	110
Osmaniye	272
Düzce	897

Bu tabloda sadece Tokat'tan Türkiye'nin içinde olan göç hareketliğinde Tokat'a dair rakamlar verildi. 1960 yılı itibariyle Tokat'tan yurtdışına olan göçleri buraya almadık. Göç literatüründe; göç, iç göç, dış göç, yerinde olmuşluk, yerinden edilmişlik, sürgün, göçmen, mülteci gibi kavramlar Tokatlı bir siyaset adamının Tokat'taki göç problemiyle ilgili durumu tespit etmesi bakımından önemlidir. "MHP Genel Başkan Yardımcısı ve Tokat Milletvekili Dr. Reşat

Doğru haber servislerine ulaştırdığı yazılı açıklamasında Tokat'ın göç veren iller arasında 1. sırada bulunmasını değerlendirdi.

Milletvekili Doğru'nun açıklaması şu şekilde oldu:

“Son yapılan araştırmalara göre Tokat göç veren illerin başında gelmektedir. Bundan 5 yıl önce 827 binlerde olan Tokat ilinin nüfusu son 5 yılda 620 binlere kadar gerilemiştir. Bunun başlıca nedenlerinden birisi aynı zamanda Türkiye'nin de en önemli sorunu işsizlik, yoksulluk ve fakirliktir. Tokat ili de işsizlik ve yoksulluktan büyük pay almış bir ilimizdir. Tokat'ta nüfus her geçen gün düşmekte, insanlar köylerini, kasabalarını bırakıp başka yerlere göç etmektedir.

Tokat'ın birçok ilçesi adeta terk edilmiş şehir görünümüne bürünmüştür.”² Bir siyaset adamının tespiti, toplumun yerinden olma karşısındaki duygularını dile getirmeye yetmez belki. Ancak toplumun duygularını dillendiren sanat adamları, bunların içinde “toplumun duygularını anlayıp kendi duyguları olarak yeniden topluma aktaran” âşıklar ve şâirler de durum tespitiyle kalmamış, zaman zaman sonuçlarını da gözler önüne sermişlerdir.

Göç, yukarıya aldığımız düşüncelerin dillendirildiği 21. Yüzyılın problemi değildir şüphesiz. Daha önceki dönemlerde sözlü kaynaklarda neler söyleniyordu? Bunu bilmek de tahmin etmek de zor. Ancak yazılı kaynaklara geçen göç hikâyeleri, göç ile ilgili duyguların dillendirildiği şiir örneği oldukça fazladır. Ceyhunî, göçün acısını ‘gurbet’ acısıyla ifade eder ve geleneğin gereği olarak sürekli gezmesini, hayatın mecbur bıraktığı bir unsur olarak bilinçaltına yerleştirir:

Diyar-ı gurbette çürüyüp kaldım
Ömrüm telef edip sürüyüp kaldım
Kupkuru kaskatı kuruyup kaldım
Ceyhunî'yim lakin akamaz oldum

İnsanoğlunun maişetini temin ettiği yerler dost elleridir. Şiirin yapısında doldurma mısra olarak görüle de ‘gurbete gitmek’, göç etmek mecburiyetinin başka bir adıdır. Nuri bu gidişten memnun olmasa da göçüp gittiği yer gurbettir:

Ara yeri karlı dağlar alıp da
Gayri dost iline varıp gelinmez
Yahşi hüner ister rah-ı talebde
Beyhûde lâf ile menzil alınmaz

Müşkül olur imiş düşmek bu derde
Günden güne artar yara ciğerde

² <http://www.kanal60tv.com/index>.

Ağlayı ağlayı gurbet ellerde
Kan karıştı gözlerimin yaşına

Kul Yusuf göçü gurbete gitmekten sayar. Hayatı yoklukla geçen birisi olan şâir kendisi de, gönlü de göç acısını duyan biridir;

Kalktı göç eyledi gönül kervanı
Göçtün gönül var inile bir zaman
Ayrılıkla geçti ömrüm devrânı
Düştün gönül var inile bir zaman

18. yüzyıl şâirlerinden Fedâî'nin göç sebebi ilim tahsil etmektir. Kendi rızası hilafına olmasa da Fedâî'nin Bursa'da olması, doğduğu yer olan Zile'yi özlemesi, kendini gurbette sayması söz konusudur:

Bari Hüdâ nasip etmiş Zile'mi
Diyar-ı gurbette buldum belamı
Gayet arzuluyor gönül sılamı
Âh ettikçe yüce dağlar iniler

Sağ olur da ben Zile'ye varırsam
Kömür gözlüm mah cemalin görürsem
Bunca yıllık ah ü zârım alırsam
Artar ömür imanımız yeniler

İlim firkatine düştüm Bursa'da
Arzular vatanım Fedâî serde
Garip mezarları çoktur bu yerde
Ölürsem derdimden kabrim iniler

Osmanlı maliyesi 18. Yüzyılda bozulmuş, savaş ganimetleri, beyliklerin ödediği vergiler ortadan kalkmış, gümrük gelirleri azalmış, devletin içeriden topladığı vergilerde artışa gidilmiştir. Bu artış ahalide memnuniyetsizlik yaratmış, bu memnuniyetsizlik küçük esnafa kadar uzanmıştır. 18. Yüzyılda yaşayan ve Kahvehanecilik yapan Talibî de memnuniyetsizliğini dile getirerek-eğer başka bir yere geçici de olsa göçmüşse, ki biz göçtüğü kanaatindeyiz-duygularını şu mısralarla dillendirmiştir:

Talibî'yim kurtulmadım çileden
Mültezimler öşür alır kileden
En doğrusu kaçmak imiş Zile'den
Hiç gelmemek nurun âlâ nur imiş

Göç, insanoğlunun gönüllü olarak yer değiştirme hâli değildir. Yaşadığı hayattan daha iyi bir hayata ulaşmak veya ulaştırılmak için girişilen bir faaliyettir. Göçü yaşayan ilk nesiller daha olumlu bir alana sahip olsalar da öncesini özler, yâd ederler. Gedaî, Tokat'tan ayrılırken daha iyi bir hayata yelken açar. İstanbul'a gider ve orada yaşamaya başlar. Belki Tokat'ta sahip olduğu imkanlardan daha fazlasını elde etmiştir, ancak İstanbul da olsa göçülen yer gurbet olmuştur. Bülbül, ebedî sevdası olan güle yaklaşır, kendini gülün dalında bulur, ancak vatan için feryad eder. Vatandan ayrı kalmak garipliğin ifadesi olur Gedaî'nin şiirinde:

Ah u feryat eder gülün dalında
Bülbülün feryadı zarı vatandır
Derd ü hasret koymuş kendi halinde
Her garibin öz efkârı vatandır

Beni gurbet ele düşürdü kısmet
Ne tükenmez hasret bu nasıl kısmet
Kimseye yar olmaz diyar-ı gurbet
Herkesin sevdiği yarı vatandır

Gedaî gurbete düşse bir insan
Gıtmez hayalinden vuslatı cinan
Yeri gülşen olsa gülse her zaman
Fikri zikri yine dâr-ı vatandır

Âşık Âdil, Turhal'la ilgili bir destanında sanayileşmeye dikkat çekerek Turhal şeker fabrikasının göçün merkezi olduğunu, köylüsüyle kentlisinin bu merkez çevresinde toplandığını ifade ediyor.

Yanda Şeker Fabrikası çalışır
Köylüsü kentlisi gelir birleşir
İşsiz güçsüz birbirine karışır
Biraz da methodem bizim Turhal'ı

Varvara Suyu da suların başı
Şekerdir Turhal'ın toprağı taşı
Kesikbaş da yapmış derya savaşı
Biraz da methodem bizim Turhal'ı

Âşık Emîni Düştü'ye göre göçün sebebi yoksulluktur, açlıktır, çaresizliktir:

İşte âleme çattığım
Kimse bilmez aç yattığım
Ömrümü zindan ettiğim
Bir dilim ekmek parası

Âşık Emini Düştü göçün sebebi olarak açlığı vurgulasa da Cumhuriyet'le gelen değişikliği göz ardı etmez ve köyden kente, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte Cumhuriyet döneminin getirdiklerini dillendirir:

Tüm tekniğin hedefine varışı
Sonsuz ilmin ileriye görüşü
Çağdaş uygarlığın bilim yarışı
Hızı egemenlik barış değil mi

Eşitliktir insanlığın ilacı
Milli birliğin hiç biter mi gücü
Büyük Millet Meclisi'nin amacı
İzi egemenlik barış değil mi

Madenler işledik fabrika kurduk
Temelini terimizle yoğurduk
Topyekun ulusca bahara erdik
Yazı egemenlik barış değil mi

Emini'yim Türkçe okur yazarız
Çözülmeyen düğümleri çözeriz
Gerçek aşık olanları sezeriz
Sazı egemenlik barış değil mi

Âşık Kul Semai, göç nedenini sanayileşmeye bağlarken, sanayileşmenin sembolü olan Avrupa'yı örnek gösterir. Gör Avrupa'da adlı şiirinde sanayileşme, sanayileşmeye paralel giden sosyal adalet, insan ve inanç hürriyeti gibi konularla ilgili tespit ve duygularını; gördüklerini sebep-sonuç ilişkisi de kurarak şu mısralarla dile getirmektedir.

Avrupa'yı şöyle tarif edeyim
Yaşam özgürlüğü var Avrupa'da
Üçüncü kez gittiğimi söyleyeyim
Ne var ne yok diye sor Avrupa'da

Yeşilsiz fidansız yer göremedim
Geçim sıkıntısı zor göremedim
Fabrikaların bacasını sayamadım

Çalışma imkânı var Avrupa'da

Yer altında trenler gidiyor
Çalışanlar görkü neler ediyor
Bizimkiler ele boyun eğiyor
Mecburi kalıyordur Avrupa'da

Herkes işten gelip işine gider
Zannetme hayalin peşine gider
Pazardan pazara ibadet eder
İbadet nasılmış gör Avrupa'da

Almanya, Fransa, Avusturya'da
Avrupa özgürdür koca dünyada
Bir sosyal adalet vardır bunlarda
İşkence ne demek zor Avrupa'da

Otoban yolları her tarafında
Fabrikatörleri kâr tarafında
Saat beşte patron işçi yanında
Çalışmak nasılmış gör Avrupa'da

Semaî eşimle dört devlet gezdim
Yurdum geri kalmış kendimi üzdüm
Gördüklerimi Hamburg şehrinde yazdım
Hakk'ın has kulları var Avrupa'da

Halil Özkan, öğrenim ve iş hayatını doğduğu çevre olan Zile ve Turhal'da geçirir. Bir süre burada yaşayan Özkan, daha sonra Bursa'ya yerleşir. Tarıma dayalı sanayi kuruluşu olan Şeker Fabrikasındaki çalışma hayatının bitmesinden sonra ailesinin daha iyi bir hayat yaşayabilmesi için tarım ve tarım dışı sanayi kuruluşunun çok olduğu Bursa'yı tercih eder. Bu göç, zoraki bir göç değil, gönüllü göçtür. Gönüllü göç de olsa çıkış noktası dünyaya ilk göz açılan, doğulan çevredir. Özkanî, gönüllü gelip yerleştiği ve muhtemelen yaşamaktan da memnun olduğu Bursa'daki hayatı çocukluk ve gençliğinin geçtiği Zile ve çevresindeki hayatla mukayese eder, özlemlerini, kendisinin özlediği duygusuyla ifade eder. Bu insan ruhunda yaşanan çatışma hâli olabilir mi?

Zile Belkaya'mda Görsünler Beni

Dostlar göç eylemiş kimi hastadır
Gülen zevk sefada yanan yastadır
Yoksul yaz baharda sanki kıştadır
Halkın özündeyim sorsunlar beni

Gurbette hasretlik dağına düştüm
Bu ne biçim iştir kendim de şaşım
Anadolu'yu adım adım dolaştım
Eşim dostum yanlarında sansınlar beni

Ezelide ta ezelden ezeli
Kendim Bursa'dayım özüm Zileli
Felek kanca attı neler demeli
Kale agbaba gezirde ansınlar beni

Ben ölürsem vasiyetim kalana
Minnettar kalırım yarem sarana
Özkanî yazılısın mezar taşıma
Zile Belkaya'mda görsünler beni

Uyarlama* da olsa Eşref adlı bir şâirin kaleme aldığı bir şiirinde göçüp gittiği memleketi, Tokat'ı özler ve Tokat dışında kendini garip hisseder. Tokat türküsü olarak icra edilen sözler şöyledir:

Gönül arzuluyor Tokat ilini
Dumanlı dağları göresim geldi
Gümenek köprüsünü de Mamu Beli'ni
Dumanlı dağları göresim geldi

...
Benim gibi garibler gurbette kalmış
Ne muradın almış ne de gün görmüş
Nice ağalar beyler varıdı ölmüş
Geriki sağları göresim geldi

Göç, kişiler için bir idari sınırı geçerek oturma yerini devamlı ya da uzun süreli değiştirmedir. Ancak kişi kendi arzularına kavuşmak için de göç eder. Göç edemediği yerde göçen kuşlara müracaat eder, kendi yerine onlarla

* Karacaoğlan'ın; Gönül arzuluyor Antep ilini, Şu Kemnun Gediği belli görünür. Evvel bahar, yaz ayları doğunca, Çoşar Balık Suyu, selli görünür.

göçer. Turnalar yaşadıkları bölgelerde zenginlik, şans ve mutluluğun sembolüdürler. Onlar saflığın, temizliğin, dürüstlüğün, vefanın, sadakatın, sabrın, sevginin de simgesidirler. Turnalar güneyden kuzeye, kuzeyden güneye sürekli göç hâlinindedirler ve onlar güneyden havalanıp kuzeye, Türkiye'ye ulaşınca başta Hz. Muhammed ve Hz. Ali olmak üzere İslam ulularından haber getirirler. Şâir, turnalar vasıtasıyla göçer ve göçtüğü yerleri tasvir eder. Bu adeta ruh göçüdür:

Arz edip gezersin dâr-ı dünyayı
Bağdat diyarına vardın mı turnam
Ol Kûfe şehrinde Fatma Ana'yı
Orada bir makam gördün mü turnam

...
Veysel Karani de Yemen ilinde
Serin verdi oniki imam yolunda
Muhammed Mehdi'yi Hamra Çölü'nde
Ne zaman gelir diye sordun mu turnam

Hüseyin'im didara ermediniz mi
Gidip Hüseyin'imi görmediniz mi
Yattığı yerlere varmadınız mı
Yoksa kılavuzu yordun mu turnam

Türkiye İstatistik Kurumu'nun tespitlerinde Tokat, 2010 yılında -10,9, 2011 yılında -15,5 küçülmüştür. Bu küçülme merkezî otorite tarafından sağlanan sosyal ve ekonomik imkanlarla yetinmeyen kitlelerin, daha iyi bir hayat sürebilmek düşüncesiyle büyük sanayi merkezlerine göçmelerine sebep olmuştur. Göçün sebebi, göç edilen yer veya göçülen yer ne olursa olsun, sonuç doğulan ve yaşama alışkanlığı edinilen topraklar ile sosyal çevreden kopmalar toplumu derinden sarsmaktadır. Aslında insanoğlunun tabiatında var olan bir mekândan başka bir mekâna gitme, iyi şartlarda da olsa zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Türkiye'de toprağa bağlı olmak, toprağı vatan tutmak, siyasallaştırmak, kendileştirmek, hatıralarıyla yoğurmak ve toprağa duygularını, duygularına toprağı karıştırmak, onunla beslenmek ve onunla seslenmek insanımızın gönlünde şiir, sazında koşma, dilinde türkü olmuş. Göç sebep ve şartları ne olursa olsun sonunda gurbet olmuş. Tokat'tan olan göçler, daha iyi bir hayata doğru yelken açmak anlamında da olsa gurbet sayılmış. Gurbet sayılmak yalnızlığın, kimsesizliğin ifadesi olmuş. Toplumun duygularını kendi sanatçı kişiliğiyle bir araya getiren âşıklar bu kimsesizliği işlemiş, gurbeti yenmek için onu içinde hissetmiş, ayrı da olsa doğduğu yeri içinde saklamış ve onunla yaşamaya alışmıştır.

Kaynakça

AKKAYAN, Taylan, Göç ve Değişme, İstanbul 1979.

ÇETİN, İsmet, Terör-Ekonomik ve Kültürel Değişim: Alacahan Örneği,
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-91412/vii-milletlerarasi-turk-halk-kulturu-kongresi-bildirile-.html>

GÜRBÜZ, Mehmet - Murat KARABULUT, Kırsal Göçler ile Sosyo-Ekonomik Özellikler Arasındaki İlişkilerin Analizi, Türk Coğrafya Dergisi, S:50, s. 37-60, İstanbul, 2008.

<http://www.turkuyurdu.com/gonul-arzuluyor-tokat-ilini-3127.html>

KAYA, Doğan, Âşık Püryanî'nin Karşılaşmaları, TFA 1989, Ankara 189, s.47-48

KOCAMAN, Tuncer, Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri, (1965-2000), Ankara 2008.

KÖPRÜLÜ, Fuad, Türk Saz Şairleri, Ankara 1962.

YARDIMCI, Mehmet, Zile Âşıklık Geleneğinin Usta Âşıklarından Eminî Düştü, <http://turkoloji.cu.edu.tr>

YARDIMCI, Mehmet, 18. Yüzyıldan Günümüze Zileli Âşıklar Zinciri, Türk Halkbilimi Ve Edebiyat Araştırmaları, Ankara 1999.

XIX. Yüzyıl Ortalarında Tokat Kadınının Giyimi ve Süsü

Kübra DURSUN*

Özet

Dünya genelinde olduğu gibi Osmanlı'lar da kadınların süslenme, güzel görünme ve moda uyma isteği her dönemde kendini göstermiştir. Osmanlı sosyo-ekonomik tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan şeriye sicillerinde yer alan tereke kayıtları Osmanlı toplumunu oluşturan pek çok yapıyı açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bu kayıtlar toplumun her basamağındaki insanların tercihleri ve yaşam standartları hakkında çok değerli bilgiler içermektedir. Özellikle tereke kayıtlarında insanların diğer tercihlerinin yanı sıra giyim kuşam hakkındaki tercihleri de önemli bir yer tutmaktadır.

Tokat şehrine ait 121 şeriye sicili içerisinde çok sayıda tereke bulunmaktadır. Bu bildiri de 19. yüzyılın ortalarına ait 55, 62 ve 70 numaralı Tokat şeriye sicilleri içerisinde kadınlara ait tereke kayıtlarından yola çıkılarak şehirdeki müslim-gayrimüslim kadınların giyimi ve giyim eşyaları bu eşyaları bütünleyen çeşitli aksesuarlar, çeşitli takılar ve süsülenme malzemeleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tokat, kadın, giyim, takı, aksesuar, süs.

Giriş:

İnsanların kıyafetleri ve giyim şekilleri değişik sebeplerden dolayı, çok uzun yıllardır ilgi odağı olmuştur. Çünkü giyim temelde maddi kültürün bir ögesi olsa da, aynı zamanda toplumsal ve kültürel anlamda da oldukça önemlidir. İnsanların giyim tarzı yaşadığı topluma, bölgeye, inanışa göre değişmekte buda bize birçok açıdan değerlendirme imkânı sağlamaktadır. Giyimin çok çeşitli inceleme imkânları vermesi çok farklı tanımları da beraberinde getirmektedir. En özet haliyle giyim; “İnsan bedenini örten giysi, aksesuar ve bunları kullanma biçimlerine verilen isimdir”.¹

Kimilerine göre giyim bir zaruret kimilerine göre sosyal statü ve bazılarına göre hâlini anlatma biçimidir. İnsanların giydiği elbiseler, taktıkları başlıklar, kullandıkları aksesuar ve giyimi tamamlayan süs eşyaları; maddi durumları, evli veya bekar oldukları, etnik grupları ve meslekleri hakkında fikir verebilir. Giyim bu kadar önemli bir kültür ögesi iken onu çok çeşitli alanlarda görmek, ona farklı misyonlar yüklemekte kaçınılmazdır. Bütün bunların bir sonucu olarak giyim, Atasözlerinden manilere, deyimlerden türkülere kadar

* Yeniçağ Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tarihi1_@hotmail.com.

¹ Ana Britannica, “Giyim”, 13, İstanbul 1994, s.323-324

yerini almıştır.²

Giyim ve takılar tarih boyunca birçok evreden geçmiş ve zaman zaman değişmiştir. Değişim içerisinde kıyafetlerin ve takıların modelleri, desenleri, kumaşları, değerleri, kullanım yerleri sıralanabilir. Fakat şu gerçeği belirtmek gerekir. Kadın kıyafet ve takıları her devirde erkeklerinkine oranla çok daha renkli ve teferruatlıdır. Şüphesiz bu özellik kadınların yaradılışından kaynaklanmaktadır. Kadınların yaradılıştaki süslenme ihtiyacı zaman içerisinde değişik ve süslü giyim eşyalarının üretimine yol açmış ve güzel giyim meselesi, bütün hayatı boyunca en fazla ilgilendiren bir mesele olmuştur³. Günümüzde kıyafetler ve takılar çok hızlı değişmekte, Anadolu'nun eski giyim eşyalarına neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Artık müzeler ve sergilerde görebildiğimiz eski kıyafetler, sadece belli bölgelerde özel günlerde karşımıza çıkmaktadır.

Tokat, tarihi ilk çağlara kadar uzanan bir şehirdir. Şehrin kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber yörenin yerleşim tarihi Kalkolitik çağ ile başlar. Şehir, 1398'de Osmanlı yönetimi altına girmiştir.⁴ Tokat bölgesi, 1864'ten 1880 yılına kadar Sivas vilayetinin önemli kazası olup bir kaymakam tarafından idare edilmekteydi. 29 Zilhicce 1296/ 13 Aralık 1879 tarihli padişah iradesiyle Tokat kazasına, Sivas vilayeti dahilinde sancak (liva) statüsü verilmiştir.⁵ Daha sonra Birinci Dünya Savaşı sürecinde tüm ülke gibi Tokat'ta sıkıntılı günler yaşamıştır. Milli mücadele yıllarında Mustafa Kemal, memleketin işgaline karşı direnişi ve teşkilatlanmayı gerçekleştirmek amacıyla çıktığı yolculukta birkaç defa Tokat'a uğramış ve büyük destek görmüştür.

Osmanlı sosyal tarih araştırmalarında göz ardı edilmemesi gereken kaynaklar arasında Şeriye sicillerini sayabiliriz. Şeriye sicilleri içerisinde ise Tereke defterlerinin, ayrı bir yeri ve önemi vardır. “Osmanlı Devleti içerisinde XV. ve XX. yüzyıllar arasında insanlarla ilgili tüm hukukî olayları, kadınların vermiş oldukları kararları ve bunlarla ilgili bilgileri kapsayan defterlere şer'îye sicilleri, kadı defterleri, mahkeme defterleri, zabt-ı vakâyî sicilleri veya sicillât defteri denilmektedir”.⁶ Bu defterlerden ayrıca kültür, ekonomi, iktisat ve sosyal tarih açısından da yararlanılmaktadır.

² Giyim sözünü ve yazılı kültürümüzdeki yerini anlatan örneklerden birkaçı arasında: “Esmere al bağla, karşısına geç ağla”, “Allı yelek pullu yelek, gömlek yok canfes neye gerek”, “Abayı yakmak”, “Al takke ver külah”, “Biçilmiş kaftan” deyimleri ve atasözleri gösterilebilir. A. Ömer Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, s.141, İstanbul 1998

³ Enise Yener, “Eski Ankara Kadın Kıyafetleri ve Giyiniş Tarzları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c.13, sayı.3, s.28, Ankara 1955

⁴ Ali Açık, “Tokat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, sayı.41, İstanbul 2012, s.219-220

⁵ Mehmet Mercan, “Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge”, *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, 17, Tokat 2002, s.5-13

⁶ Hatice Şahin, “Bursa Şer'îye Sicillerinin Dili Üzerine Bir İnceleme Denemesi” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/1, Elazığ 2002, s.101-126

Yerel kaynakların en önemlileri arasında bulunan şer'îye sicillerinde var olan tereke kayıtları Tokat'ın giyim kuşam ve takı kültürünü ortaya koyma konusunda araştırmamıza malzeme sunmaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin önemli ticaret merkezlerinden olan Tokat'ta buna bağlı olarak çok çeşitli kumaşlar ve takı çeşitleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu da bize Tokat'taki giyim kuşam ve takı kültürü hakkında tespitite bulunma imkanı sağlamaktadır.

Bu araştırmada XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait 55, 62 ve 70 numaralı Tokat Şer'îye Sicilleri ve bu sicillerdeki 73 kadın terekese incelenerek gözden geçirilmiştir. Bununla birlikte, giyim ve aksesuar bulunmayan terekeler çalışmaya dahil edilmemiştir. Bildirimizin amacı, genelde XIX. yüzyıl Osmanlı Anadolu'su, özelde ise Tokat kadını giyim ve süs kültürü hakkında tespitler yapılmaktadır.

I. Kadın giysileri

Kadın kıyafetleri konusunda incelemiş olduğumuz terekelere bakıldığında Tokat'ta kullanılan kıyafetler ve kumaşlar Anadolu'nun birçok yöresi ile örtüşmektedir. Entariler, gömlekler, libâdeler ve donlar hemen her terekede karşımıza çıkmaktadır. Kıyafetler genellikle başa giyilen veya takılanlar, dışa giyilenler, içe giyilenler, bele bağlananlar ve ayağa giyilenler olmak üzere beş temel gruba ayrılmaktadır. Bu ayırmadan anlaşılacağı üzere, her devirde olduğu gibi Osmanlı dönemi kadın kıyafetleri de oldukça çeşitli ve teferruatlıdır. Bunu yabancı seyyahların eserlerinde de görmek mümkündür. Örneğin, 1655-1656'da Türkiye'yi gezen J. Thevenot Türklerin kıyafetini şöyle tasvir etmektedir: “*Elbiseleri, onların güzel görünmelerine yardımcı olur, gömleklerinin kollarını bizim kadınlarımızın gömleklerine benzer ve aynı şekilde açılır, donun üzerine sarkarlar. Gömleğin üzerine topuklara kadar inen önü ilikli rahip kıyafetlerine benzeyen kolları dar olan ve ellerin üst kısmı kapanacak şekilde küçük daire şeklinde biten bir doliman (kaftan, entari) giyerler. Bu dolimanları bez tafta, saten, veya diğer renkli ve güzel kumaşlardan, kışın ise pamuklu pikeden yaparlar. Dolimanın üzerine bir kemer takarlar, başlarında bir türban yahut iki veya üç parmak genişliğinde bir kalpak taşırlar ve altın ve gümüş küpeler takarlar*” ifadeleriyle anlatır⁷. Raphaela Lewis ise, Osmanlı kadınlarının giysilerini, “Orta ve üst sınıf kadınların kıyafetleri oldukça süslü olabiliyordu. Onlarda uzun şalvar giyer, üzerine, boyunu kapatan ve dirseklere kadar kollu, kenarları nakışlı tül den bir elbise giyerlerdi. Bunun üzerine, sık düğmeli, omuzların arkasına düşen uzun kollu bir yelek ve bir kuşakla bağlanmış, bileklere kadar inen dar bir kaftan giyerlerdi. Soğuk havalarda bunun üzerine kürklü brokardan bol bir cüppe ve püsküllü bir başlık giyerlerdi. Mest denilen yumuşak deriden çoraplarının üstüne, uçları yukarı kalkık, işlemeli ve süslü, topuksuz çarık giyerlerdi, sokak

⁷ Ed. Ekmeleddin, İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.2, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1999, s.492

da giydikleri şosonları bile işlemeliydi”. Şeklinde tanımlar.⁸

Tokat'a ait şeriye sicillerinde kıyafetler çoğunlukla yapıldığı kumaşın cinsine ya da desenine göre adlandırılmıştır. Çit yüzlü entari, canfes libâde, kadife salta. Kıyafetlerde bazen de rengine dikkat edilmiştir. En çok beyaz renkte giysiler kullanılmıştır. Daha sonra ise bunu sarı, yeşil ve siyah takip etmektedir. Kimi kıyafetler ise imal edildiği yerin ismiyle anılmıştır. Üsküdar çiti, İngiliz şalı örnek olarak zikredilebilir. Kıyafetlerin fiyatları konusunda ise, kıyafetlerin eski ya da yeni olması, kumaşın değeri, ve piyasada nadir ya da kolay bulunması gibi unsurlar öne çıkmaktadır.

a.Başa giyilen veya başa örtülen giysiler :

Tokat'ta *bürük*, *çevre*, *çit*, *tülbent*, *fes*, *sarık*, *şal* ve *yemeni* başa örtülen ve takılan eşyalar arasında terekelerde en çok çarşıımıza çıkanlardır. Bunlar içerisinde en çok kullanılanlar sırasıyla bürük (55 adet), şal (44 adet) , çit (19 adet) , çevre (6 adet) , yemeni (5 adet) , fes (4 adet) ve tülbenttir (3 adet).

Başta takılan ve örtülen eşyalar arsında en çok kullanılan bürüklerdir. *Bürük*; bir tür siyah kadın başörtüsüne verilen isimdir.⁹ Çoğunlukla siyah renkte olmakla birlikte, genellikle koyu renklerden üretilir. Bürük eskisi kadar olmasa bile diğer Anadolu şehirleri gibi Tokat yöresinde de halen kimi kadınlarca kullanılmaktadır. Bürük XIX. yüzyılda Osmanlı'da çok yaygın olarak kullanılmıştır. Buna bağlı olarak da birçok çeşidi bulunmaktadır. “*bürük*”, “*ipekli bürük*”, “*köhne bürük*” ve “*müsta'mel bürük*” terekelerde en çok geçen bürük çeşitleridir.¹⁰ Fiyatları ise; 5-60 kuruş arasında değişmektedir. Bunların yanı sıra, terekeler içerisinde bir tane “*işlemeli bürük*”, bir tane “*hilâlî ve keten bürük*” ve iki tane de “*çekme bürük*” kaydı çıkmıştır.¹¹

Tokat kadınlarının başlarında kullandıkları en yaygın örtülerden birisi de *şal*dır. Şal kadınlar tarafından başa örtüldüğü gibi omuza da örtülebilen, çoğunlukla dikdörtgen şekilli, ipek, keten veya yünden yapılan büyük örtülerin adıdır.¹² Başörtüsü ile ilgili terekelerde; “*Acem şalı*”, “*beyaz Acem şalı*”, “*İngiliz şalı*”, “*çit şalı*”, “*şalı dolama*”, “*kutnu şalı*”, “*şeritli şalı*”, “*zenne şalı*” ve “*şalı*” adıyla kayda geçmiş toplam 44 adet şal yer almıştır.¹³ Bu şallar içerisinde yer alan Acem şalı 100 kuruşluk fiyatıyla en pahalı olanıdır. Çit şal ise kumaşının ince ve çok fazla bulunması sebebiyle 10 kuruşla şallar içerisinde

⁸ Raphaela Lewis, “Osmanlıda Gündelik Hayat”, *Alter yayıncılık*,(Çvr. Adile Runa Orhunsoy), Ankara 2009, s.88-89

⁹ Barış Dağlı, “ Kelime Kazanımı Üzerine Bir Araştırma (Kıyafet ve kumaş Adları Örneği) ” , *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2007, s. 54

¹⁰ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 55: 67/1, TŞS. 55: 9/2, TŞS. 55: 12/1, TŞS. 55: 6/1.

¹¹ TŞS. 62: 30/2, TŞS. 55: 18/1, TŞS. 55: 36/3, TŞS. 55: 87/1.

¹² www.tdk.org.tr (05.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.246

¹³ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 62: 57/2, TŞA. 62: 58/2, TŞS. 55: 25/2, TŞS. 62: 44/2, TŞS. 55: 31/1, TŞS. 62: 44/2, TŞS. 62: 20/2, TŞS. 62: 6/1.

en ucuz olanıdır. Şal günümüzde de var olmakla birlikte özellikle son yıllarda aksesuar ve süs malzemesi olarak da yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Çit ise başa örtülen ve fes kenarlarına takılan giysidir. Çit, kitreli ipekli ince kumaş, üzeri çiçekli ve şekilli pamuk bez, yazma yemeni, başörtüsü gibi anlamlara gelir.¹⁴ Tokat ve Sivas taraflarında kadınlar başlarına örtmüş ya da fes kenarlarına dolamışlardır. Bu bölgelerde pamuklu kumaştan ince dokunan bir kumaşa çit denilirken, Iğdır ve Kars yörelerinde basma ve patiska kumaşlarının ortak adıdır.¹⁵ Terekelerde, “beyaz çit”, “İstanbul çiti”, “köhne çit”, “mücessem çit”, “sarıca çit”, “Tokatkârî çit”, “Üsküdar çiti”, “yabancı çit” ve “yazma çit” adıyla oldukça çok çeşitli kayıtlara rastlanmıştır. Adı geçen çitler 2-35 kuruş aralığında bir fiyata sahiplerdir. Bunların en ucuzu yabancı çit olup fiyatı 2 kuruş, en pahalısı ise Üsküdar çiti olup fiyatı 35 kuruştur.

Başta örtülen veya takılan bir diğer giysi de Çevre’dir. Çevre; fesin üzerine sarılan, kenarları işlenen veya oya ile süslenen örtüye verilen addır. Bazı yerlerde oyalı mendillere de çevre denir. Ayrıca Yozgat’ta damatların kullandığı kenarı işlemeli mendillere çevre adı verilir.¹⁶ İncelenen terekelerde en çok “işlemeli çevre” adıyla kullanılan çevreler karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca terekelerde birer tane “şerefeli çevre” ve “şeritli çevre” kaydı da bulunmaktadır.¹⁷

Yukarıda bahsedilen baş örtülerine ek olarak terekelerde, kalıpla basılıp elle boyanan ve adını yapıldığı yer olan Yemen’den alan yemeniler bulunmaktadır.¹⁸ “Ağa yemenisi”, “mücessem yemeni”, “yazma yemeni” terekelerde adı geçen yemenilerdir. Yemeni fiyatları ise aralarında çok fazla fark olmayıp 12-15 kuruş arasındadır.

Tereke kayıtlarında dört çeşit fese rastlanmaktadır. Bunlar “incülü fes”, “fes”, “tepelik fes” ve “zenne fes” dir.¹⁹ Fes; Fas şehrinde üretilip buradan yayılan, yün keçeden mamul, silindirik biçimli ve tepesinden üzerinde püskülü bulunan kırmızı başlıktır. ²⁰ Fes resmi serpuş olarak H.1244 (M. 1828) senesi şevvalinin altısında kabul edilmiş ve 25 Kasım 1925’teki kılık kıyafet inkılabıyla yürürlükten kaldırılmıştır.²¹

Tülbent ise başa takmak için kullanılan bir diğer giysidir. Tülbent, pamuktan, apresiz, ince ve seyrek dokunmuş hafif ve yumuşak beyaz sarıklık

¹⁴ Mine, E. Özen, “ Türkçe’de Kumaş Adları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, s.33, İstanbul 1980, s.308-309

¹⁵ www.tdk.org.tr (09.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.74

¹⁶ www.tdk.org.tr (09.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.70

¹⁷ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 62: 5/1, TŞS. 55: 80/1, TŞS. 62: 5/1.

¹⁸ www.tdk.org.tr (09.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.283

¹⁹ TŞS. 62: 30/2, TŞS. 70: 22/1, TŞS. 55: 73/1, TŞS. 55: 12/2.

²⁰ www.tdk.org.tr (10.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.107

²¹ Selami Kılıç, “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılabı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara 1995, s. 529-547, c.4, S.16

bezdir. Bu bezden yapılmış başörtüsüne de aynı ad verilmiştir²². Terekelerde “*dülbent*”, “*kadife dülbent*” ve “*çit dülbent*” olmak üzere toplam 3 adet kayıt bulunmaktadır.²³

b.Dış giyim eşyaları:

Tokat'ta kullanılan dış giyim eşyalarına bakıldığında entari, şalvar, kürk, libâde, işlik ve salta en yaygın olanlarıdır. Bu kıyafetler içerisinde en yaygın olarak kullanılanlar sırasıyla entari (134 adet), şalvar (26 adet), işlik (22 adet), kürk (19 adet), libâde (18 adet), salta (13 adet), cübbe (11 adet), hırka (2 adet) ve futa'dır. (1 adet)

Entari; basma, patiska vesair kumaştan yapılan uzun elbisedir. Entari kadın kıyafetleri içerisinde en çok rastlanan giysidir. Entariler çok farklı kumaşlardan üretilmektedir. Entarilerin önlerinde yazan atlas, basma, çit, canfes gibi ifadeler bunun en iyi örnekleridir. Terekelerde, “*Altıparmak entari*” , “*atlas entari*” , “*basma entari*”, “*bez entari*” , “*bütün entari*” , “*canfes entari*” , “*çiçekli entari*” , “*çit entari*” , “*Diyarbakir alacası*”, “*entari*” , “*gezi entarisi*” , “*Şamkarî gezi entarisi*”, “*siyahlı gezi entarisi*”, “*köhne entari*”, “*kutnu entari*”, “*pişkane yaka entari*”, “*sevâyî entari*”, “*Sivasî entari*”, “*şeytan bezi entari*”, “*simli entari*”, “*tamgahane entari*”, “*taraklı entari*”²⁴ ve benzeri birçok entari türüne ait toplam 134 kayıt bulunmaktadır.²⁵

Bu kayıtlar içerisinde adı geçen sevâyî, basma, kutnu, atlas, canfes kumaş isimleri olup entarilerin bu kumaşlardan imal edildiğini gösterir. Çiçekli, altıparmak, pişkâne yaka ve taraklı gibi terimler elbiselerin desen ve model özelliklerini ifade eder. Diyarbakir alacası, Sivasî entari gibi örnekler ise muhtemelen elbiselerin üretildikleri yerlerle ilgilidir. Tüm bunların yanı sıra müsta'mel diye adlandırılan entariler, kullanılmış entarileri; köhne diye adlandırılanlar daha eski entarileri; cedid diye adlandırılanlar ise yeni entarileri ifade etmektedir. Ayrıca ele aldığımız XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tokat'ta entari fiyatları 20 ila 400 kuruş arasında değişmektedir. Adı geçen entariler içerisinde en pahalı olanları bütün, sevâyî ve çiçekli entarilerken en ucuz olanları ise basma ve çit entarilerdir.

Şalvar; terekelerde entarilerden sonra en çok rastlanan dış giysi şalvardır. Şalvar, çeşitli kumaşlardan yapılan, üst kısmı geniş ve kırmalı, bacakları don gibi ayrı olan, hem erkek hem de kadınlarca giyilen bir giysidir. Özellikle kadınlar tarafından çeşitli boy ve biçimlerde kullanılan şalvarlar

²² Dağlı, a.g.t., s.267

²³ TŞS. 55: 67/1, TŞS. 55: 72/2, TŞS. 55: 84/1.

²⁴ Taraklı entari adımı dokunan kumaşından almaktadır. Bkz. Dağlı, a.g.t., s.255

²⁵ Birkaç örnek için bkz.TŞS. 55: 35/1, TŞS. 62: 30/2, TŞS. 70: 55/1, TŞS. 70: 50/1, TŞS. 62: 5/1, TŞS. 70: 39/1, TŞS. 55: 12/2, TŞS. 62: 53/1, TŞS. 55: 67/1, TŞS. 62: 7/1, TŞS. 62: 58/2, TŞS. 62: 30/2, TŞS. 70: 20/1, TŞS. 55: 67/1, TŞS. 62: 65/1, TŞS. 62: 77/2, TŞS. 55: 77/2, TŞS. 62: 5/1, TŞS. 55: 96/1, TŞS. 55: 87/2, TŞS. 55: 21/1, TŞS. 55: 41/1.

işdonu, donentari, dottiri, hotla, kuyruklu, çatalbacak gibi değişik yöresel adlar alırlar.²⁶ Terekelerde, “*alaca şalvar*”, “*basma şalvar*”, “*çitari şalvar*”, “*çit şalvar*”, “*tamgahane şalvarı*”, “*sarı canfes şalvar*”, “*şalvar*”, “*köhne şalvar*” adıyla 26 şalvar tespit edilmiştir.²⁷ Birçok çeşidi olan Şalvarlar fiyatları 10-100 kuruş arasında değişmektedir. Osmanlı dönemi günlük kullanımda çok yaygın olan şalvarlar günümüzde de Anadolu’nun birçok bölgesinde kullanılmaya devam etmektedir.

İşlik ise kadın terekelerinde sıkça rastladığımız bir diğer giysidir. İşlik, kadınlar tarafından kullanılan dirsekten biraz uzun, içi astarlı, süslü kısa ceket manasında kullanıldığı gibi iş elbisesi ya da iş önlüğü gibi anlamlara da kullanılmaktadır.²⁸ Tokat tereke defterlerinde işlik “*atlas işlik*”, “*beyaz işlik*”, “*çaker işlik*”, “*çit işlik*”, “*işlik*” ve “*kutnu işlik*” gibi isimlerin yanı sıra, her giysi türünde olduğu gibi “*köhne*” ve “*müstamel*” ifadeleriyle birlikte toplam 22 adet kayıtlı işlik bulunmaktadır.²⁹ Bu işliklerin fiyatları ise 5 ila 10 kuruş arasındadır.

Kürk, Osmanlı Devleti’nde kullanılan vazgeçilmez giysilerden biridir.³⁰ Bu yaygın kullanımın Tokat’ta da kendisini gösterdiğini görmekteyiz. İncelenen terekelerde özellikle varlıklı kadınların tereke kayıtlarında kürklere rastlanmaktadır. Kürk; bazı hayvanların, giyecek yapmak için işlenmiş postu, hayvan postundan yapılan giysilerdir. Kürkler Osmanlı Devleti’nde kişilerin azamet, şevket ve servetini temsil eden bir üstünlük göstergesi olarak kabul edilmiştir.³¹ İncelenen terekelerde, “*biniş yüzlü kürk*”, “*çuha yüzlü çerkez kürkü*”, “*çuha yüzlü kakım kürk*”, “*kakım kürk*”, “*kısa sansar kürk*”, “*sevâyî yüzlü kakım zerdeva kürk*” gibi çok farklı kürk çeşidi çıkmıştır.³² Adı geçen “*zerdeva*”, ağaç sansarı derisinden, “*kakım*” sansargillerden, yazın esmer kırmızı, kışın beyaz renkli kürkü değerli, etçil hayvanlardan, “*sansar*” postları değerli türlü etçil hayvanlardan³³ üretilen kürklerdir. Bahsedilen bu kürkleri ise; biniş, çuha ve sevâyî gibi kumaşlarla kaplanarak üretilmişlerdir. Bu kayıtlar içerisinde “*biniş yüzlü*” diye zikredilen kürk de mevcuttur. Çok çeşitli olan bu kürklerin fiyatları 50- 710 kuruş arasında değişmektedir.

Libâde, 19. yüzyıl ortalarından itibaren moda olan bir tür kadın

²⁶ Dağlı, a.g.t.; s.247-248, Mehmet Zeki Pakalın, “*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*”, III, İstanbul 1983, s.307

²⁷ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 55.: 12/2, TŞS. 70: 55/2, TŞS. 55: 77/2, TŞS. 55: 77/2, TŞS. 55: 73/1, TŞS. 55: 93/4, TŞS. 62: 25/1.

²⁸ Dağlı, a.g.t., s.146; www.tdk.org.tr (10.09.2012)

²⁹ TŞS. 55: 36/3, TŞS. 70: 50/1, TŞS. 70: 63/2, TŞS. 55: 35/1, TŞS. 70: 19/2, TŞS. 55: 80/1.

³⁰ Zeki, Tekin, “Osmanlı Devleti’nde Kürk ticareti”; *Türkler*, c. X, Ankara Yeni Türkiye Yayınları, s. 754-763

³¹ www.tdk.org.tr (11.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.181-182

³² TŞS. 55: 18/1, TŞS. 62: 53/1, TŞS. 62: 65/1, TŞS. 70: 63/2, TŞS. 55: 80/1, TŞS. 55: 93/4.

³³ www.tdk.org.tr (11.09.2012)

giysisinin adıdır.³⁴ Libâde, pamuklu kadın elbisesi, pamuklu, geniş kollu kadın ceketi, hırka ya da yakası, önünün iki boyu, eteği ve kol ağızları harçla süslü kadın hırkası olarak tanımlanabilir.³⁵ Libâde kayıtlarına bakılarak Tokat'ta modanın yakından takip edildiği söylenebilir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren moda olan bu kıyafetlerin sadece Osmanlı'nın merkezi olan İstanbul'da değil, merkeze oldukça uzak olan Tokat'ta da görülmesi bunun kanıtıdır. İncelemiş olduğumuz kadın terekelerinden, “*libâde*”, “*canfes libâde*”, “*karaca simli libâde*”, “*sarılı düz atlas kaplı libâde*” ve “*Şam libâdesi*” olmak üzere, bunlara ek olarak “*sagir*”, “*köhne*” ve “*müsta'mel*” gibi ifadeler olanlarıyla birlikte toplam 18 adet kayıt bulunmaktadır.³⁶ Kayıtlı olan bu libâdelerin fiyatları ise 10- 50 kuruş arasında değişmektedir.

Salta dışı giyilen kıyafetler arasında ismi geçen bir başka giysi olup; kollu, yakasız ve iliksiz cepken biçimindeki üstlük giysisinin adıdır.³⁷ Bu giysiye dair terekelerde “*işlemeli çuka salta*”, “*işlemeli salta*”, “*kadife salta*”, “*yeşil çuka salta*”, “*sırmalı kadife salta*” vb. 13 salta kaydı çıkmıştır.³⁸ Terekelerde en ucuz salta 20, en pahalı olan 200 guruş kaydedilmiştir.

Cübbe, elbise üzerine giyilen uzun, kolları geniş, düğmesiz, mintan yakalı, desensiz, düz renkli elbiseye denir.³⁹ İncelenen Tokat kadın tereke kayıtlarında toplam 11 adet çıkmıştır. Bunlar “*hare cübbe*”, “*şalî cübbe*”, “*yazma cübbe*”, “*sırmalı cübbe*”, “*şeritli cübbe*” ve “*şeritli şalî cübbe*” vb. ifadelerle zikredilmektedir.⁴⁰ Bu giysinin fiyatı 20 ila 120 kuruş arasında değişmektedir.

Hırka, genellikle soğuktan korunmak için giyilen, kumaştan, bazen içi pamukla beslenmiş ceket biçiminde, önden açık, kollu üst giysisi⁴¹ şeklinde tanımlanır. Terekelerde sadece 2 hırka kaydı vardır. Oysa hırka hem erkekler hem kadın tarafından kullanılır. Tokat Mevlevî geleneğinin önemli merkezlerinden biridir. Bunun yansıması olarak erkeklerin yanı sıra kadınların da sıkça kullanıyor olması gerekir. Terekelerde az sayıda çıkmasının sebebi olarak değişen modanın Tokat'ta da takip ediliyor olması sayılabilir. Çünkü 19. Yüzyıl ortalarından itibaren “*libâde*” adı verilen yeni bir hırka türü çıkmıştır. Muhtemelen hırkaların yerini bu dönemden sonra libâdeler almıştır. Terekelerde libâdelerin 18 hırkaların ise sadece 2 adet çıkması bunu kanıtlar niteliktedir.

³⁴ Dağlı, a.g.t.; s.184

³⁵ Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük; Dağlı, a.g.t., s.184

³⁶ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 70: 19/2, TŞS. 62: 53/1, TŞS. 55: 31/1, TŞS. 55: 35/1, TŞS. 70: 22/1.

³⁷ Dağlı, a.g.t., s.233; Pakalın,a.g.e.,III,s.106

³⁸ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 70: 39/2, TŞS. 70: 20/1, TŞS. 55: 93/4, TŞS. 55: 93/4, TŞS. 55: 35/1.

³⁹ www.tdk.org.tr (12.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.62

⁴⁰ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 55: 32/2, TŞS. 55: 22/1, TŞS. 55: 87/1, TŞS. 55: 32/2, TŞS. 55: 12/2, TŞS. 55: 18/1.

⁴¹ www.tdk.org.tr (12.09.2012)

İncelemiş olduğumuz terekelerde “*harir hırka*” ve “*müsta‘mel sevâyî hırka*” çeşitlerine rastlanmıştır.⁴² Bu hırkalardan “*harir hırka*” 125, “*müsta‘mel sevâyî hırka*” ise 100 kuruştur.

Futa, önlük manasına gelmektedir. Terekelerde 1 adet çıkmıştır. Çoğunlukla, koyu kırmızı renkte dokunurdu. Fıta, fite, fota gibi isimlerle de anılan futalar, esnaflar, çiftçiler ve hamamda kadınlar tarafından kullanılmıştır. Esnafların kullandığı futa ile hamamda kullanılan futaların bağlanış şekli farklıdır.⁴³ Fakat çoğunlukla önlük olarak kullanıldığı için hepsi temelde aynıdır. İncelediğimiz defterler içerisinde Nefsiye bint-i Mehmed adlı kadının terekesinde “*Mısır futası*” adıyla kayıtlıdır ve fiyatı 60 kuruştur.⁴⁴

c.İç giysiler:

İncelemiş olduğumuz tereke kayıtlarında iç giyim olarak adlandırdığımız, tene giyilen giysilerde kayıt altına alınmıştır. Bunlar don, gömlek, dizlik ve içlik gibi çeşitli giyim eşyalarından oluşmaktadır. Bu terekelerde iç giyim olarak adlandırdığımız, gömlek (97 adet), don (52 adet), içlik (8 adet) ve dizlik (1 adet) mevcuttur.

Gömlek, en çok kaydı bulunan iç giyim eşyasıdır. Vücudun üst kısmına giyilen ince, kolsuz ve yakasız kıyafettir. Erkek gömlekleri ise bunlardan farklı olarak kollu ve yakalıdır.⁴⁵ Gömlekler Tokat mahkeme kayıtlarının tutulduğu ve çalışmamıza kaynak oluşturan üç defterde muhtelif kumaşlardan üretildiği görülmektedir. Bunun en iyi kanıtı terekelerdeki örnekleridir. “*beyaz gömlek*”, “*cilalı gömlek*”, “*gömlek*”, “*ipekli gömlek*”, “*gügül gömlek*”, “*harir gömlek*”, “*hilalî gömlek*”, “*işlemeli gömlek*”, “*keten gömlek*” ve “*kıvırtma gömlek*” ve buna benzer isimlerle toplam 97 adet gömlek kaydı bulunmaktadır.⁴⁶ Gömlek fiyatlarında tüm giyim eşyalarında olduğu gibi kullanılan kumaş ve gömleğin kullanılmışlık durumu etkilidir. Buna göre “*köhne gömlek*” 2 kuruş iken “*hilalî*” bir gömleğin fiyatı 200 kuruş olabilmektedir.

Don ise diğer bir iç giysidir. Don, vücudu belden aşağı örten bacaklar için iki parçası bulunan ve ten üzerine giyilen iç çamaşırıdır.⁴⁷ İncelediğimiz Tokat tereke defterlerinde “*aba donu*”, “*altıparmak donu*”, “*atlas zenne donu*”, “*ayak donu*”, “*beyaz don*”, “*cıbr ayak donu*”, “*hilalî don*”, “*ipekli don*”, “*kıvırtma don*”, “*zenne donu*” ifadeleriyle kayıtlıdır.⁴⁸

⁴² TŞS. 55: 41/1, TŞS. 55: 9/2.

⁴³ Dağlı, a.g.t., s.112-113

⁴⁴ TŞS. 55: 73/1.

⁴⁵ www.tdk.org.tr (12.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.122

⁴⁶ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 55: 93/4, TŞS. 55: 9/2, TŞS. 70: 35/1, TŞS. 62: 53/1, TŞS. 55: 72/2, TŞS. 62: 53/1, TŞS. 55: 77/2, TŞS. 62: 30/2, TŞS. 62: 18/1, TŞS. 55: 75/2.

⁴⁷ www.tdk.org.tr (12.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.91

⁴⁸ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 55: 25/2, TŞS. 62: 57/2, TŞS. 55: 21/1, TŞS. 55: 28/1, TŞS. 62: 5/1, TŞS. 55: 67/1, TŞS. 70: 55/2, TŞS. 55: 21/1, TŞS. 55: 73/1, TŞS. 70: 55/2.

İçlik, içe giyilen çamaşır, iç gömleği demektir.⁴⁹ Terekelerde “*şeytan bezi içlik*”, “*gezi içlik*” ve “*içlik*” gibi toplam 8 adet kayıt bulunmaktadır.⁵⁰ Adı geçen “*şeytan bezi içlik*” aslında erkek elbisesi yapılan kadife dokunuşlu bir tür pamuklu kumaştır.⁵¹ Kadın terekesinde geçmesi ise oldukça ilginçtir.

Dizlik sadece Hatice bint-i Abdullah adlı kadının terekesinde çıkmıştır. Fiyatı da 25 kuruştur.⁵² *Dizlik*, belden dize kadar inen ve baldırı kapatmayan bir giysidir.⁵³

d. Bele Bağlanan Giysiler:

Bele bağlanan giysiler arasında; kemer, kuşak ve uçkurlar zikredilebilir. Söz konusu giysiler içerisinde kemer ile ilgili kayda rastlanmamakla birlikte, kuşak (32 adet) ve uçkur (14 adet) çıkmıştır. *Kuşak*; beli sıkı tutmak için sarılan uzun ve dar kumaştır.⁵⁴ Bu kuşaklar terekelerde “*şalı kuşak*”, “*pervaz kuşak*”, “*sim kuşak*”, “*İngiliz şalı kuşak*”, “*yaldızlı sim kuşak*” isimleriyle kayıtlıdır.⁵⁵ Bu kuşakların fiyatı 10 ve 60 kuruş arasında değişmektedir.

Uçkur ise; İnsan vücuduna belden aşağı giyilen şalvar, iç donu ve pantolon gibi giysileri tutturmak için kullanılan örgü ya da kumaştan yapılan, iki ya da üç parmak genişliğindeki ince kuşaktır.⁵⁶ Terekelerde toplam 14 uçkur kaydı bulunmaktadır. “*İşlemeli uçkur*”, “*tor uçkur*” ve “*uçkur*” adıyla kayıtlara geçen bu giysilerin fiyatları 3 ila 20 kuruş arasındadır.⁵⁷

e. Ayağa giyilenler:

Ayak giyiminde kullanılan eşyalar arasında çizme, çorap, mest ve pabuç sayılabilir. Fakat incelediğimiz terekelerde dikkat çeken bir unsur olarak, ayağa giyilen eşyaların, diğer giyim eşyalarına nazaran daha az olduğu görülmektedir. Terekelerde çizmeler “*çizme*” ve “*çizme sansar derisi*” 2 adet, mest “*mest-çorap*” adıyla kayıtlı 1 adet mest, 3 adet çorap ve “*müstamel işlemeli pabuç*” adıyla da 1 adet pabuç çıkmıştır.⁵⁸

Adı geçen bu ayak giyim eşyalarından; çizme, ayağı diz kapağına kadar örten konçlu uzun ayakkabıdır.⁵⁹ Mest, evde ve başka bir ayakkabı ile dışarıda da giyilen deriden yapılmış, ayak bileğini saracak şekilde kısa, konçlu, bağız

⁴⁹ www.tdk.org.tr (12.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.138

⁵⁰ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 55: 67/1, TŞS. 55: 12/1, TŞS. 62: 53/1.

⁵¹ www.tdk.org.tr (12.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.249

⁵² TŞS. 55: 70/1.

⁵³ Pakalın, a.g.e., I, s.470; Dağlı, a.g.t., s.89

⁵⁴ www.tdk.org.tr (12.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.179

⁵⁵ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 55: 87/1, TŞS. 55: 80/1, TŞS. 70: 35/1, TŞS. 55: 73/1, TŞS. 62: 5/1.

⁵⁶ www.tdk.org.tr (12.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.270

⁵⁷ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 55: 21/1, TŞS. 55: 73/1.

⁵⁸ TŞS. 70: 58/2, TŞS. 62: 53/1, TŞS. 55: 12/1, TŞS. 62: 25/1, TŞS. 55: 93/4.

⁵⁹ www.tdk.org.tr (12.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.75

bir ayakkabı çeşididir.⁶⁰ Çorap, ayağa giyilen çeşitli ipliklerden örülme giyim eşyasına verilen isimdir.⁶¹ Pabuç ise; ökçesiz ayakkabılara verilen addır.⁶²

Tablo 1. Giyim Kuşam Kategorileri

Tokat Şeriyecilerinde Bulunan Giyim Kuşam Kategorileri	Terekelerde Bulunan Kayıt Adedi
Başta Giyilen veya Örtülen Giyisiler	136
Dış Giysiler	246
İç giysiler	158
Bele Bağlanan Giysiler	46
Ayağa Giyilen Giysiler	7
Toplam	593

e.Giyim eşyalarının hazırlanmasında kullanılan kumaşlar ve dokuma türleri:

Pamuk, yün, ipek vb. den dokunmuş her türlü dokumaya verilen genel vs. kumaştır.⁶³ İnsanoğlu kumaşları çok eski tarihlerden beri kullanmaktadır. Kumaşlar ihtiyaca, folklorla, iklime, kişinin kendi zevkine ve daha çok ekonomik duruma göre değişmektedir. Bu Sebep ile dokumalar ve kumaşlar da çok çeşitlilik göstermektedir.

İncelediğimiz kadın terekelerinde bez, dokuma ve kumaşlarla ilgili bazı kayıtlar tespit edilmiştir. Bu başlık altında terekelerde sadece kumaş olarak tespit edilenlerden ziyade giysi adları ile birlikte yazılan bez ve kumaşlar ele alınacaktır. Kumaşlar üretildikleri maddeye göre “ipekli”, “yünlü”, “pamuklu” gibi isimler almışlardır. İpekli olanlar daha çok ince ve yazlık giysiler için, yünlü ve pamuklu olanlar ise soğuktan koruması için kışlık kıyafetlerde kullanılmaktadır.

Dokuma üzerinde kısa lif bırakan kumaşlara “kadife”, sert dokunuşlu ipeklilere “canfes”, uzunlama atkıları üstte kalan kumaşlara “atlas”, keçi yününden tiftikten dokunmuş olanlara “sof”, daha kaba yünden dokunmuş olanlara “aba”, çok ince pamuklulara “tülbent”, yarım santimden kalın yünlülere “çuha” denir.⁶⁴ Bunlar terekelerde en sık rastlanan kumaşlardır.

Bunların dışında terekelerde bahsi geçen diğer kumaşlara bacak olursak; “altıparmak”, alaca kumaşın yarı ipekli çeşidine verilen isimdir. Adı üstünde 6 adet farklı renkle dokunan, çubukları sarı, siyah, yeşil, mor, beyaz ve

⁶⁰ www.tdk.org.tr (13.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.196

⁶¹ www.tdk.org.tr (13.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.75

⁶² www.tdk.org.tr (13.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.216

⁶³ www.tdk.org.tr (13.09.2012)

⁶⁴ Murat, Hanılçe, “Şeriyecilerine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Tokat’ta Giyim”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.30, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2011, s. 423-455

mavi gibi renklerin olduğu kumaştır.⁶⁵ İncelemiş olduğumuz terekelerde altıparmak kumaşı entari yapımında kullanıldığı görülmektedir.⁶⁶

Basma, terekelerde çıkan bir diğer kumaştır.⁶⁷ *Basma*, çiçekli, çeşitli renk ve desende elbiselik pamuklu kumaşa verilen addır. Bugün de hala kullanımda olan kumaşın Fransızcası emprimedir.⁶⁸ Bu kumaştan yapılmış bir çok giysi bulunmaktadır.

Kutnu, pamuklu kumaşlara verilen genel ad ya da atlas ile kemha arasında bir yüzü ipekli, diğer yüzü pamuklu kumaşa verilen isimdir.⁶⁹ Terekelerde “kutnu top” adıyla iki top kumaş çıkmış ve fiyatı 160 kuruş olarak kayda geçmiştir. Adı geçen bu kumaştan daha çok elbise yapıldığı görülmektedir.⁷⁰

Keten, oldukça ilginç bir kumaş türüdür. Keten bitkisinin liflerinden yapılmış bir tür dokumadır.⁷¹ “Keten gömleklik” adıyla 5 endaze uzunluğunda bir kayıt bulunmaktadır.⁷² Endaze Osmanlı’da kullanılan ve takvim, saat ve ölçü inkılabıyla kullanımdan kalkan bir ölçüdür. Endaze 1.65 santimetrelik uzunluk ölçüsüdür.⁷³

Çit, incelemiş olduğumuz terekelerde muhtelif eşyalarda kullanıldığı görülmektedir. Giysilerin yanı sıra yorgan, döşek, minder ve yastık gibi ev eşyalarının yapımında kullanılmıştır. Fakat araştırmamızın konusu sadece giyim ve takılar olduğu için, bu bildiriye yastık, yorgan gibi ev eşyalara değinilmemiştir. Çit, pamuktan dokunmuş basma, başörtüsüdür. Üzeri çiçekli ve şekilli olabilmektedir.⁷⁴ Çit günümüzde Tokat’ta hala kadınlar arasında başörtüsü anlamında kullanılmaktadır. Terekelerde çit ile üretilmiş “beyaz çit”, “çit ışık”, “çit şalvar” ve “çit zenne donu” gibi başörtüsünden iç giyime kadar, çok çeşitli giysi türüne rastlamaktayız.⁷⁵

Ayrıca terekelerde kayıtlı olan ve oldukça nadir görülen giysiler ve kumaşlar da bulunmaktadır. “*Ahısta bürüğü*”, “*İngiliz şalı kuşak*”, “*İstanbul çiti*”, “*Diyarbakir taraklısı*”, “*İngiliz şalı*”, “*Sivasî entari*”, “*Tokatkarî çit*” ve “*Üsküdar çiti*” bunlar arsında sayılabilir.⁷⁶ Terekelerde “*mendil*”, “*taraklı sim*

⁶⁵ www.tdk.org.tr (14.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.29

⁶⁶ Örneğin “altıparmak entari için bkz.” TŞS. 62: 62/1, TŞS. 70: 22/1, TŞS. 62: 53/1.

⁶⁷ Örneğin “ basma entari” ve “basma şalvar için bkz.” TŞS. 70: 55/2, TŞS. 70: 55/2, TŞS. 55: 31/1.

⁶⁸ www.tdk.org.tr (14.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.41

⁶⁹ www.tdk.org.tr (14.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.180; Pakalın, a.g.e, II, s.333

⁷⁰ Örneğin “kutnu top” ve “ kutnu entari” için bkz. TŞS. 70: 63/2, TŞS. 62: 65/1.

⁷¹ Dağlı, a.g.t., s.166

⁷² TŞS. 55: 21/1.

⁷³ www.tdk.org.tr (14.09.2012)

⁷⁴ www.tdk.org.tr (15.09.2012); Özen, a.g.m., s.309

⁷⁵ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 62: 5/1, TŞS. 55: 35/1, TŞS. 55: 77/2, TŞS. 55: 35/1.

⁷⁶ TŞS. 55: 70/1, TŞS. 55: 73/1, TŞS. 55: 9/2, TŞS. 55: 25/2, TŞS. 55: 84/1, TŞS. 62: 58/2, TŞS. 55: 21/1, TŞS. 55: 80/1.

gezi”, “çiçekli top”, “alaca top kumaş”, “astar top yüz”, “kırmızı bez top” adıyla kayıtlı kumaş türleri de bulunmaktadır.⁷⁷

II. Kadın takıları ve aksesuarları

Takı; süslenme, form ve malzeme üçgeninin oluşturduğu düzendir. Gerekli teknik olanakları ve ustalığı kullanılarak ortaya konulan süs eşyası, aracı olarak da tanımlanabilir.⁷⁸ Kabaca giyimi süsleyen ve tamamlayan eşyaların tümüne takı denilebilir.

Takı tarihi dünya üzerinde oldukça eskidir. İlk çağ uygarlıklarından günümüze kadar uzanmakta ve hala günümüzde de önemini korumaktadır. Takılar kişinin kendi zevkini yansıtmasının yanı sıra, ekonomik durumunu ortaya koyma konusunda da oldukça önemli bilgiler içermektedir. Tokat kadın takı ve aksesuarları ile ilgili yapılan çalışmalar bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışılması gereken önemli bir konudur. Çalışmaların olmamasının aksine Tokat'ta takıların oldukça çok çeşitli olduğunu söylemek mümkündür. İncelemiş olduğumuz kadın terekelerinde kimi takıların - yerine ve mevkisine göre değişir- bir evden daha pahalı olduğu görülmüştür. Takılar içerisinde oldukça ender bulunan takıların yanı sıra çok çeşitli takılar kayıtlıdır.

Kadın takı ve aksesuarları içerisinde; altın, gümüş ve inciden yapılmış ürünleri sıralamak mümkündür. Ayrıca bu ürünleri başa, bileğe, parmağa, kulağa ve boyuna takılanlar olarak gruplandırabiliriz. Terekeler içerisinde altından yapılmış para ve takı türleri diğer değerli madenlerden yapılan takılardan daha fazla bulunmaktadır. Terekelerde altın ve paralarla ilgili toplam 74 adet kayıt bulunmuştur. Ayrıca bu takıların fiyatları nısf, miskal, çift, adet gibi çeşitli miktar ölçüleri ile kayıtlara geçirilmiştir. Bu sayıya gerdanlık, küpe, kol bağı, yüzük gibi diğer takılar dahil değildir. Fakat belirtmesi gereken önemli bir nokta ise, bazı kayıtlardaki altınlar tek başına değil yan yana farklı altınlar ile birlikte yazılıp hepsi için tek fiyat verilmiştir.

a. Altın çeşitleri

İncelemiş olduğumuz Tokat kadın terekelerinde 74 adet altın ve para ile ilgili kayıt çıkmıştır. Karşılaştığımız altın paraların bir kısmı kadın başlıklarında süs olarak kullanıldığı düşünülebilir. Muzaffer Sümbül'ün çalışmasında “Adana’ da “gazi” ve “mahmudiye” altın paralar bir kadın başlığı olan sırmalı fese süs olarak takılmıştır” şeklindeki ifadesi bunu açıklar niteliktedir.⁷⁹ Bu sebeple karşımıza çıkan altın paraları da çalışmamıza dahil etmeyi uygun gördük.

⁷⁷ TŞS. 55: 12/1, TŞS. 70: 63/2, TŞS. 55: 12/2, TŞS. 55: 12/2, TŞS. 55: 12/2, TŞS. 55: 12/2.

⁷⁸ MEGEP, “Kuyumculuk Teknolojisi Tarihsel ve Kültürel Takılar”, *Milli Eğitim Bakanlığı*, Ankara 2008, s.3

⁷⁹ Muzaffer, Sümbül, “Adana Giyim-Kuşam Kültürü”, *Folklor Halkbilim Dergisi*, c.5, s.49, Kasım 2001, s.10

Adli altın, terekelerde sadece bir kayıta bulunmuştur. Kayda göre “Adli bütünü” adıyla yazılan altında 5 tane bulunmakta ve fiyatı 95 kuruş olarak yazılmıştır.⁸⁰ Buna göre 1 bütün adli altın yaklaşık 18 kuruştur. Adli altının bir diğer adı da “*on ikilik altın*”dır. II.Sultan Mahmut zamanında bastırılan altın paralardan birinin adıdır. Terekelerde “*on ikilik altın ve zer-i mahbub rubiyesi*” adıyla kayıtlar bulunmaktadır.⁸¹

Altılık altın, bu altın türü Sultan II. Mahmut devrinde basılmış ve 1 tanesi 6 kuruşa denk geldiği için bu ismi almıştır.⁸² Terekelerde bu altın türüyle ilgili 3 adet altın türü bulunmuştur.

Beşerlik altın ise, Sultan II. Süleyman zamanında basılan sikkelerin adıdır. Sultan II. Mahmut zamanında da bu sikkeler basılmıştır.⁸³ İncelemiş olduğumuz Tokat tereke defterlerinde 3 adet kayıtlı beşerlik altın bulunmuştur.⁸⁴

Fındık Altını, Sultan III. Ahmet zamanından itibaren basılan altın paralardan birinin adıdır. Tam, nısf (yarım) ve rubu (çeyrek) olmak üzere üç çeşittir.⁸⁵ Terekelerde toplam 5 adet fındık altını kaydı çıkmıştır. Bu kayıtlara göre i adet bütün fındık altının fiyatı 60 kuruştur.⁸⁶

İstanbul zer-i mahbûb altını, Sultan II. Mahmud’un 26. Saltanat senesinde basılan altın sikkelere verilen altının adıdır. Bu altına I. Mahmut devrinde basılan altın gibi Mahmudiye altını da denilirdi.⁸⁷ Terekelerde “İstanbul zer-i mahbûb altını” ve “İstanbul altını” gibi ifadelerle toplam 9 adet kayıt çıkmıştır.⁸⁸ Buna göre 1 adet bütün altın fiyatı 40 kuruştur.

Mahmudiye altını, I.Mahmut devrinde basılan paranın adıdır.⁸⁹ Terekelerde 9 adet Mahmudiye altınına rastlanmıştır. Buna göre 1 adet bütün altın fiyatı 80 kuruştur.⁹⁰

Mısır altını, Osmanlı Dönemi altın paralarından birinin adıdır. Mısır Darphanesi’nde basıldığı için bu adı almıştır.⁹¹ Terekelerde bu altın türü 3adet kayda rastlanmıştır.⁹² Ayrıca terekelerde Macar altını kaydına rastlanmıştır. 1 adettir. Yüksek ihtimalle bu altında Macar Darphanelerinde basıldığı için bu

⁸⁰ Örneğin, Adli altın bkz. TŞS. 55: 93/4.

⁸¹ Örneğin, on ikilik altın için bkz. TŞS. 62: 58/2.

⁸² Örneğin, altılık altın için bkz. TŞS. 55: 73/1.

⁸³ Pakalın,a.g.e.,I,s.211

⁸⁴ Örneğin, Beşerlik altın için bkz. TŞS. 70: 20/1, TŞS. 55: 24/1, TŞS. 62: 58/2.

⁸⁵ Pakalın,a.g.e.,I,s.626

⁸⁶ Örneğin, Fındık altını için bkz. TŞS. 55: 93/4.

⁸⁷ Pakalın,a.g.e.,I,s.637

⁸⁸ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 55: 78/2, TŞS. 62: 62/1.

⁸⁹ Pakalın,a.g.e.,II,s.385

⁹⁰ Örneğin, Mahmudiye altın için bkz. TŞS. 55: 78/2, TŞS. 62: 5/1.

⁹¹ Pakalın,a.g.e.,II,s.529

⁹² Örneğin, Mısır altını için bkz. TŞS. 62: 57/2.

ismi almıştır. 1 adet Macar altınının fiyatı 50 kuruştur.⁹³

Yirmilik altın ise terekelerde rastlanan bir başka altın çeşididir. Yirmilik altın, Sultan II. Mahmud'un 26. Saltanat senesinde basılan altınının adıdır. Bunların kenarlarında çiçeklisi de bulunurdu. Terekelerde bu altın türüyle ilgili 5 adet kayıt çıkmıştır.⁹⁴

Ayrıca tüm bu altınların dışında terekelerde sadece “altın” ve “rubkiye altını” adıyla 14 adet altın kayıtlıdır⁹⁵. Yine terekelerde “çifte gazi altını” adıyla bir terekede, 2 adet altın çıkmıştır. bu altın fiyatı ise 90 kuruş olarak kayıtlıdır. Bir terekede ise “sandukî altın” adıyla 3 adet altın bulunmaktadır⁹⁶. Fiyatı ise 72 kuruştur. Bu altınlardan sandukî altın, II. Mahmut'un cülûsunun 21 ve 22. Senelerinde basılmış altın paralara verilen bir isimdir. Bu altına “Hayriye altını” da denilmiştir. Hayriye altının diğer bir ismi ise “gazi” altınıdır.⁹⁷

Adı geçen bu altınlar terekelerde kayıtlı olan altın çeşitleridir. Bu altınlar kadınların süs eşyası olmalarının yanında zenginlik ölçüsü olduğu da söylenebilir.

b.Başa ve kulağa takılanlar takılar :

Bahsi geçen altınların dışında terekelerde, pek çok takı ve aksesuar kaydı bulunmuştur. Bu başlık altında başa ve kulağa takılan süs eşyaları da ele alınacaktır. Başa takılan süs eşyaları arasında fesler önemli bir yer tutmaktadır. Bu fesler üzerine tülbent ya da şal sarıldığı gibi inci ve altınlarla süslenerek kullanılmıştır. Tokat terekelerinde “incülü fes ve hamidiye rubiyesi” ,“fes üzerinde çiçekli yirmilik altını ve mısır altını ve dökme altın nısfı” ve “alın altını beşerlik” şeklinde kayıtlı veriler çıkmıştır.⁹⁸ Bu altınların zenginlik ölçüsü olmasının yanı sıra, sadece birikim amaçlı olmadığını, süs için de kullanıldığını kanıtlamaktadır.

Küpeler, kadın terekelerinde en çok rastlanan süs eşyasıdır. Kulak memelerine takılan süs eşyasına küpe denir.⁹⁹İncelemiş olduğumuz terekelerde 24 çift inci küpe¹⁰⁰, 4 çift altın küpe¹⁰¹, 1 çift yeşil¹⁰², 1 çift zümrüt¹⁰³, 1 çift sedef¹⁰⁴, 1 çift gümüş¹⁰⁵, 1 çift zümrüt taşlı altın top¹⁰⁶ küpe kaydı tespit

⁹³ Örneğin, Macar altını için bkz. TŞS. 62: 5/1.

⁹⁴ Örneğin, yirmilik altın için bkz. TŞS: 55: 41/1, TŞS. 62: 53/1.

⁹⁵ Örneğin Altın ve Rubiye altını için bkz. TŞS. 70: 22/1, TŞS. 55: 93/4.

⁹⁶ Gazi altını ve sandukî altın için bkz. TŞS. 55: 12/2, TŞS. 62: 53/1.

⁹⁷ Pakalın, a.g.e., I. s. 664

⁹⁸ TŞS. 62: 30/2, TŞS. 55: 84/1, TŞS. 62: 57/2.

⁹⁹ www.tdk.org.tr (16.09.2012)

¹⁰⁰ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 55: 9/2, TŞS. 55: 77/2, TŞS. 55: 22/1.

¹⁰¹ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 62: 5/1, TŞS. 62: 25/1.

¹⁰² TŞS. 70: 61/1.

¹⁰³ TŞS. 55: 93/4.

¹⁰⁴ TŞS. 55: 12/2.

¹⁰⁵ TŞS. 55: 12/2.

edilmiştir. Kayıtlarda anlaşıldığına göre incili küpelerin fiyatları 50 ila 300 kuruş arasında değişmektedir. Bir çift zümrüt küpe 300 kuruş, yeşil küpe 150 kuruş, sedef ve gümüş küpe, bir adet incili küpe ile aynı terekede olduğu için hepsine 100 kuruş fiyat yazılmıştır. Zümrüt taşlı altın top küpenin fiyatı da 100 kuruştur. Çıkan küpe sayısına bakıldığında, küpelerin süslenme araçları içerisinde oldukça fazla yer tuttuğunu söyleyebiliriz.

c. Bileğe ve parmağa takılan takılar:

Tokat şer'ıye sicillerinde, kadınların bileklerine ve parmaklarına taktıkları birçok süs eşyasına rastlanmıştır. Terekelerde çok farklı değerli madenlerden üretilmiş süs eşyasına rastlamaktayız. Elmas, yakut, sim, altın bu madenler arasında sayılabilir. Bu başlık altında kol bağı ve yüzükler incelenecektir.

Kol bağı, Kadın bileziğine verilen addır.¹⁰⁷ Tereke kayıtlarında 8 adet kol bağı bulunmaktadır.¹⁰⁸ Bunlar “*sim kol bağı*” ve “*altın kol bağı*” olmak üzere iki çeşittir. Bir adet altın kol bağı 18,5 miskal ağırlığında ve 100 kuruş değerinde iken sim kol bağı ise; 1 adet 12 kuruştur.

Terekelerde saat kayıtları da bulunmaktadır. Bu nedenle kadın takıları arasında saatleri de almak durumundayız. Terekelerde 1 adet “*saat*”, 1 adet “*piryol saat*” ve 1 adet “*altın saat kösteği ve amasî çiçek dokuz taşlı*” şeklinde ifadeler yer almaktadır.¹⁰⁹ Saat 1 adet ve fiyatı 100 kuruş olarak kayıtlıdır. Adı geçen piryol saat, üzerinde kümbetsi bir kapak bulunan, oldukça büyük, değerli bir tür cep saatidir.¹¹⁰ Terekede 1 adet ve 400 kuruşluk fiyatıyla oldukça pahalı olduğunu gösterir. Altın saat kösteği ise 1,5 dirhem ağırlığında ve 1500 kuruştur.

Yüzük, parmağa geçirilen metal halkaya verilen isimdir.¹¹¹ Kadın terekeleri içerisinde toplam 15 adet yüzük çıkmıştır. Benzer ifadeler olmakla birlikte 5 tane “*altın yüzük*”¹¹², 3 tane “*yakut yüzük*”¹¹³, “*amasî gül yüzük*”¹¹⁴, “*elmas yüzük*”¹¹⁵, “*altın yüzük, kalem kaşlı ve beş taşlı*”¹¹⁶, “*cümle çekme yüzük*”¹¹⁷, “*ufak taşlı elmas yüzük*”¹¹⁸, “*yeşil yakut yüzük*”¹¹⁹, “*bayağı altın*

¹⁰⁶ TŞS. 55: 36/3.

¹⁰⁷ www.tdk.org.tr (16.09.2012)

¹⁰⁸ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 70: 22/1, TŞS. 55: 12/1.

¹⁰⁹ TŞS. 55: 12/2, TŞS. 70: 61/1, TŞS. 70: 61/1.

¹¹⁰ www.tdk.org.tr (16.09.2012)

¹¹¹ www.tdk.org.tr (16.09.2012)

¹¹² Örneğin, altın yüzük için bkz. TŞS. 62: 53/1.

¹¹³ Örneğin, yakut yüzük için bkz. TŞS. 70: 61/1.

¹¹⁴ TŞS. 70: 30/2.

¹¹⁵ TŞS. 70: 30/2.

¹¹⁶ TŞS. 62: 65/1.

¹¹⁷ TŞS. 70: .../1.

¹¹⁸ TŞS. 70: 61/1.

¹¹⁹ TŞS. 70: 61/1.

yüzük”¹²⁰ şeklinde oldukça betimleyici ifadelerle yüzük çeşitleri bulunmuştur. Bunlar içerisinde en pahalısı 800 kuruşluk fiyatıyla elmas yüzük olup, en ucuzları 20 kuruşla altın yüzüklerdir. Bunlar içerisinde bahsi geçen çekme yüzük, bir yapının tıpkısını yazarak ya da basarak, baskı yoluyla özdeşini çıkarma işlemidir.¹²¹ Yüksek ihtimalle çekme yüzükten kasıt bu şekilde yapılmış olduğudur.

d.Boyuna takılanlar:

Boyuna takılan aksesuarlar içerisinde *inci*, *altın* ve *gerdanlıklar* sayılabilir. Bunların örnekleri incelemiş olduğumuz kadın terekelerinde mevcuttur.

Gerdanlık, çoğu değerli taş ve madenlerden veya altın paradan yapılmış, boyna takılan takıya verilen addır¹²². İncelemiş olduğumuz terekelerde, altınları ve kabarıları ile birlikte 14 adet gerdanlık bulunmaktadır¹²³. Birçok terekede adı geçen “kabara” altın, gümüş gibi metallerden yapılmış, çiçekli ya da düz, geniş başlı çiviler ve bu çivilerle yapılan süsleme. Yarım küre biçiminde olup içleri boştur. Muhtemelen bu boşlukların içerisine altınlar yerleştirilerek gerdanlıklar üretilmektedir. Adı geçen gerdanlıklar içerisinde ise diğer gerdanlıklardan farklı olarak 2 adet “*perpere gerdanlık*” kaydı bulunmuştur.¹²⁴ Oldukça ender bulunan Perpere gerdanlık, gelinliklere dikilen, düğme gibi ince, yassı, madensel süsler. Kayıtlarda gerdanlık olarak bahsedildiğine göre, gelinlik yakalarına kullanıldığı ihtimali yüksektir.

Tablo 2. Takılar

Tokat Şeriyeye Sicilleri Bulunan Altın ve Takı Kategorileri	Kayıt Adedi
Altın Çeşitleri	58
Baş ve Kulağa Takılan Takılar	29
Bileğe ve Parmağa Takılan Takılar	26
Boyuna Takılan Takılar	19
Toplam	132

Diğer bir boyna takılan süs eşyası ise “*boğaz altını*”dır.¹²⁵ Terekelerde yalnızca bir adet, Anna bint-i Boros adlı kadının terekesinde rastlanmıştır. Fiyatı ise 493,5’dir. Ayrıca bunların haricinde ise; 2 adet “*inci*” ve 2 adet “*sim zincir*” kaydına rastlanmıştır.¹²⁶ İnci, istiridye gibi bazı kavkılı deniz hayvanlarının içerisinde, oluşan, değerli, sert, küçük, sedef renginde süs

¹²⁰ TŞS. 70: 61/1.

¹²¹ www.tdk.org.tr (16.09.2012)

¹²² www.tdk.org.tr (16.09.2012); Dağlı, a.g.t., s.118

¹²³ Birkaç örnek için bkz. TŞS. 55: 35/1, TŞS. 55: 73/1, TŞS. 62: 57/2.

¹²⁴ TŞS. 70: 22/1, TŞS. 62: 25/1.

¹²⁵ TŞS. 55: 32/2.

¹²⁶ TŞS. 62: 5/1, TŞS. 62: 5/1, TŞS, TŞS. 55: 21/1, TŞS. 55: 12/2.

tanesisidir. Sim ise, genellikle işlemlerde kullanılan gümüş görünüşünde ve parlaklığında olan ipliktir.¹²⁷Kayıtlardan anlaşıldığına göre sim ve inci, birçok alanda olduğu gibi boyun süslemesinde de kullanılmıştır.

IV. Sonuç ve değerlendirme

Bu çalışmada 1842'den 1863' e kadar geçen zamanda Tokat'ta giyim-kuşam ve bunu tamamlayan süs eşyaları, aksesuarlar şeriyeye sicilleri içerisindeki veriler ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

İlk olarak 3 adet tokat şeriyeye sicilinde yer alan 73 kadın tereke defteri gözden geçirilerek 593 giysi ve 132 adet takı tespit edilmiştir. Daha sonra bunlar alt gruplara ayrılarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca çevre, çit, tülbent, fes, sarık, şal, don, gömlek, dizlik, . Basma, Kutnu, Keten, Çit, Kadife ,Atlas, Canfes, entari, şalvar, işlik ve kürk gibi giysiler, birçok Anadolu şehrinde hemen hemen aynı isimlerle kullanılmışlardır. Bu durum diğer şehirler için yapılan çalışmalara baktığımızda açıkça görülmektedir. Diğer bir önemli husus ise belirli bir seviyede Gayrimüslim nüfusuna sahip Tokatta Müslüman ve Gayrimüslim kadınlarının giyimleri arasında büyük benzerlikler olmasıdır. Buna verilebilecek en iyi örnek Müslümanlarda var olan başörtüsü çeşitlerinin hemen hepsinden Gayrimüslimlerde de çıkmasıdır

Takı ve aksesuarlara baktığımızda ise çok sayıda ve bol çeşitli olduğunu görmekteyiz. Buda bize kadınların süs ve takı eşyalarına ne kadar önem verdiklerini gösterir. İncelemiş olduğumuz kadın terekelerinde kimi takıların, evin mevkisine göre değişmekle birlikte, bir evden daha pahalı olduğu görülmüştür. Buna en iyi örnek olarak bir Altın saat kösteği 1,5 dirhem ağırlığında ve 1500 kuruştur. Takılar içerisinde oldukça ender bulunan takıların yanı sıra çok çeşitli takılar kayıtlıdır. Yüzük, küpe, gerdanlık çeşitleri oldukça fazladır. Ayrıca kimi terekelerde tek bir tane takı çeşidi çıkmazken kimilerinde pek çok takı kaydı bulunmuştur. Bu da insanların maddi durumunu ortaya koyma konusunda bize yardımcı olabilir.

Sonuç itibariyle, Tokat'ın giyim-kuşam ile takı tüketimi ve kullanımındaki yeri ortaya konulmuştur. Tokat Osmanlı'nın önemli ticaret merkezlerinden birisidir. Ayrıca İpek yolunun da geçtiği önemli kavşaklardan biridir. Bu özellikleri Tokat'ı sosyo-ekonomik yönden canlı kılmıştır. Şüphesiz bu da, her alanda olduğu gibi giyim-kuşam ve takı çeşitliliğine yansımıştır. Bu noktadan yola çıkarak, Tokat'ın orta ölçekli şehirler içerisinde giysi ve takı çeşitliliği olarak oldukça zengin olduğu söylenilebilir.

Kaynakça:

Arşiv Kaynakları

- 55 Numaralı Tokat Şeriyeye Sicili.
- 62 Numaralı Tokat Şeriyeye Sicili.

¹²⁷ www.tdk.org.tr (16.09.2012)

- 70 Numaralı Tokat Şeriye Sicili.

Diğer Kaynaklar

Ana Britannica, “Giyim”, İstanbul 1994, c.13, s.322-324

AÇIKEL, Ali, “Tokat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.41, İstanbul 2012, s.11-14

AKSOY, Ömer A. , “ Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”, İnkılap Kitap Evi, İstanbul 1998

DAĞLI, Barış, “Kelime Kazanımı Üzerine Bir Araştırma (Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği)”, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007

Edt. İHSANOĞLU,Ekmeleddin, vd., “Osmanlı Medeniyeti Tarihi” c.2, Feza Gazetecilik AŞ., İstanbul 1999

HANİLÇE, Murat, “Şeriye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Tokat’ta Giyim”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, y.7, sayı.30, s. 423-455,Güz 2011

KILIÇ, Selami, “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılabı”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, c.4, sayı.16, s.529-547,Ankara 1995

LEWİS, Raphaela, “Osmanlı’da Gündelik Hayat (Çev. Adile Runa Orhunsoy)”,Alter yayıncılık, Ankara 2009

MERCAN, Mehmet, “Tokat’ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge”, *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, S.17, Aralık 2002

ÖZEN, Mine Esiner, “Türkçede Kumaş Adları” İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, *Tarih Dergisi*, sayı.33, s. 291-340, İstanbul 1980-81

PAKALIN, Mehmet Z., “Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü”, I-II-III, MEB Basımevi, İstanbul 1983

SÜNBÜL, Muzaffer, “Adana Giyim-Kuşam Kültürü”, *Folklor Halkbilim Dergisi*, c.15, sayı.49, s. 8-13, Kasım 2001

ŞAHİN, Hatice, “Bursa Şeriye Sicillerinin Dili Üzerine Bir İnceleme Denemesi”, Fırat Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, c.12, sayı.1, s.101-126Elazığ 2002

TEKİN, Zeki, “Osmanlı Devleti’nde Kürk Ticareti”, c.X, Ankara Yeni Türkiye Yayınları

www.tdk.org.tr/ Büyük Türkçe Sözlük

YENER, Enise, “Eski Ankara Kadın Kıyafetleri ve Giyiniş Tarzları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c.13, sayı.3, s.028-037, Ankara 1955.

Özet

Giyim; sanatın, sanayinin ve milli kültürün birer parçasıdır. Türk geleneksel giysilerinin Türk sanat tarihinde, halkbiliminde, müzelerinde ve halen bazı bölgelerin günlük yaşantısında önemli yeri vardır. Bu giysiler köklü ve canlı bir tarih olma yolunda özelliği taşımasının yanında, toplumların yaşama biçimlerini, estetik değerlerini, gelenek ve görenek bütünlüğünü de anlatmaktadır.²

Türk tarihinin zenginliği, Türk insanının giyim anlayışına ve giyinme şekline yansımaktadır. Giyinme şekli zaman içinde yörelerin iklim ve coğrafi koşullarına uygun olarak farklılıklar göstermiştir. Bölgeler arası değişimin yanı sıra kırsal kesim ve şehir giysileri de kendine has özellikler göstermektedir.³

Geleneksel giysilerini ve giyim tarzlarını günümüze kadar koruyabilen ve günümüzde de sürdüren yörelerimizden biri de Tokat ilidir.⁴ Tokat, Türk kültürünün Anadolu'da yaklaşık 10 asırdır kesintisiz olarak devam ettiği önemli yerlerden biridir. Bu uzun süreç, kültürel hayatın bütün boyutlarıyla yaşanmasına ve süreklilik içinde devam etmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle Tokat'taki giyim kuşam kültürü, bu sürekliliği çok belirgin bir şekilde yansıtmaktadır. Yerel kaynaklar, bölgedeki giyim kuşam kültürünün zenginliğini işaret etmektedir.⁵

Araştırmada literatür taraması yöntemi kullanılarak, geleneksel Tokat ili kadın giysileri ve kumaşları incelenmeye çalışılmıştır. Basılı ve online bilgi kaynakları, fotoğraflar araştırmanın veri kaynaklarını oluşturmaktadır. Kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda, Tokat ili kadın giysi özellikleri incelenerek sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelime: Tokat, Geleneksel Giysi, Kadın Giysileri, Giyim Kuşam, Kumaşlar.

1.Giriş

Önceleri tabiat şartlarından korunmak amacıyla ortaya çıkan giyim, sonraları insanların toplum halinde yaşamasından dolayı sosyal bir ihtiyaç haline

¹Giyim Endüstrisi ve Moda Tasarımı Eğitimi Alan Uzmanı, İzmir, E-mail: egrisule@gmail.com

² Yılmaz,G.,(2005),*Tokat Yöresi Folklorik Kıyafetler Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

³ Çağlayan,E.,(1990), *Tokat Bölgesi Geleneksel Kıyafetleri*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırması Dairesi Yayınları, s:82, Ankara.

⁴ Yılmaz, a.g.e.

⁵ Hanılçe,M.,(2011), *Şeriyeye Sicillerine Göre XIX.Yüzyıl Başlarında Tokat'ta Giyim*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:30, s:423-455, Konya.

almıştır. Bu ihtiyaç, zamanla etkileşimlere bağlı olarak değişip gelişmiştir.⁶ Giyim, insanın toplumsal konumunu, cinsiyetini, milliyetini, bölgesini, ait olduğu kabilesini, kültürünü, inanç, duygu ve düşüncesini ortaya koyup belirleyebilmektedir. Çevresel koşulların, toplumsal ve kişisel değer yargılarının, törelerin, kültürel ve ekonomik koşulların biçimlendirdiği önemli bir kültürel öge olan giysiler⁷, bir yandan da çok önemli kültür taşıyıcıları durumuna gelmişlerdir. Bu oluşum ve değişim sürecinde farklı statülerin, gelenek ve törenlerin sembolleri haline gelmeleri, renk, biçim, kullanılan malzeme ile farklı estetik nitelikler kazanıp belli mesajlar taşımaya başlamaları onlara ayrıca sanatsal bir boyut kazandırmıştır. Bu nedenle giysiler, insanoğlunun doğal çevreye ve içinde bulunduğu kültürel yapıya uyumlarının ve bu çevre içinde kendilerini ifade edebilmelerinin en somut ve çarpıcı araçlarından biridir. Dolayısıyla bir toplumun giysi kültürünü tanıyabilmek için o toplumun kültürel yapısını da tanımak, bilmek gerekir.⁸

İnsanın giyinme isteği ve arzusu tarihsel süreç içinde çeşitli değişiklikler göstermiş olsa da her devirde değişime uğramıştır. Bu değişiklik daima sosyal hayatın değişmesiyle paralel olarak gelişmiş ve gerçekleşmiştir. Türk giysi kültürü de farklı kültürlerdeki giysi kültürüyle kaynaşarak ortaya çıkmıştır.⁹ Giyinme şekli zaman içinde yörelerin iklim ve coğrafi koşullarına uygun olarak farklılıklar göstermiştir. Bölgeler arası değişimin yanı sıra kırsal kesim ve şehir giysileri de kendine has özellikler göstermektedir.¹⁰

Geleneksel giysilerini ve giyim tarzlarını günümüze kadar koruyabilen ve günümüzde de sürdüren yörelerimizden biri de Tokat ilidir.¹¹ Tokat, Türk kültürünün Anadolu'da yaklaşık 10 asırdır kesintisiz olarak devam ettiği önemli yerlerden biridir. Bu uzun süreç, kültürel hayatın bütün boyutlarıyla yaşanmasına ve süreklilik içinde devam etmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle Tokat'taki giyim kuşam kültürü, bu sürekliliği çok belirgin bir şekilde yansıtmaktadır. Yerel kaynaklar, bölgedeki giyim kuşam kültürünün zenginliğini işaret etmektedir.¹²

1.1.Tokat Hakkında Genel Bilgiler

Tokat ili Orta Karadeniz Bölgesinin iç kesiminde yer almaktadır. Karadeniz, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri arasında bir geçit niteliği taşıdığından ilde üç bölgeye özgü nitelikler görülmektedir. Doğudan Sivas;

⁶ Kılınç, N.,Yıldıran, F.,(2008), *Geleneksel Konya Giyiminde Şalvar ve İşlikler*, Halk Kültüründe Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri,s:19, Eskişehir

⁷ Hanılçe, a.g.e.

⁸ Erden, A.,(1999), *Anadolu Giysileri*, Kültür Bakanlığı ve Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ankara.

⁹ Hanılçe, a.g.e.

¹⁰ Çağlayan, a.g.e.

¹¹ Yılmaz, a.g.e.

¹² Hanılçe, a.g.e.

batıdan Amasya ve Çorum; kuzeyden Samsun ve Ordu; güneyden Yozgat illeri ile çevrilidir.

Tokat el sanatları yönünden zengin illerimizden biridir. 18. Ve 19. Yüzyılların temel uğraşlarından biri olan dokumacılık, yörenin giyimini de şekillendirmiştir. Çevre etkileşiminin yaygın ve yoğun olduğu ilde, giyim-kuşamda etkilenmiştir. Geleneksel giyim parçalarından bazılarının el tezgâhlarında dokunması, günümüzde de bu dokumaların gittikçe azalması nedeniyle giysilerin önemli bir bölümünün ortadan kaybolmuştur.¹³

2.Materyal ve Yöntem

Bu bölümde, Tokat ilinin geleneksel kadın giysilerinde kullanılan kumaşlar, üst giysiler, alt giysiler, iç giysiler, baş giyimi ve aksesuarlar başlıkları altında beş kategoride incelenmiş ve giysi örnekleri resimlerle desteklenmiştir.

2.1.Geleneksel Tokat İli Kadın Giysilerinde Kullanılan Kumaşlar

Keçe: Parçalı veya semerli fes yapımında kullanılan keçe, iplikten dokunmamaktadır. Kırpık yün veya kıl parçalarının ıslatılarak dövülmesi sonrasında sıkıştırılarak oluşturulan kalın ve kaba bir yüzeydir.

Çuha: Parçalı veya semerli fes ve gazeki yapımında kullanılan çuha, Farsça “çuka” kelimesinden alınmıştır. Tüysüz, ince ve sık dokulu yün kumaştır. Kırmızı renkte olanı tercih edilmektedir.

Etamin: Kadın giysilerinde dış saya ve iç saya yapımında kullanılan etamin, “elek bezi” olarak bilinmektedir. İnce ve seyrek dokulu bir kumaş olmakla birlikte pamuk veya keten iplikten yapılmaktadır.

Pamuklu: Çit, findi, yağlık, yazma yapımlarında kullanılan pamuklu, iyi kalitede pamuk ipliği kullanılarak dokunmaktadır.

Tülbent: Çit, findi, yazma, yağlık yapımlarında kullanılmaktadır. Seyrek dokulu ve hafif gramajlı, yumuşak bir kumaştır.

Kadife: Gazeki yapımında kullanılan kadife, hav yüzeyli olarak dokunan bir kumaştır.

Şal: Öynük yapımında kullanılan şal, günümüze gelen en eski dokuma çeşidinden biridir. Genellikle koyu renk veya siyah yün ipliklerle 30-40cm eninde olacak şekilde dokunmaktadır.

Kutnu: Dış saya ve şalvar yapımında kullanılmaktadır. Çeşitli renk ve desenler verilerek ipekten dokunmaktadır.

Keten: İşlik yapımında kullanılan keten, atkı ve çözgü iplikleri keten liflerinden dokunmaktadır. Gömlek ve iç giysilerde kullanıldığı gibi, sofrta örtüleri yapımında da kullanılmaktadır.

¹³ Altuntaş, Y., Şahin, Y., Kahveci, M., (2000), *Tokat İli Halk Oyunları Kıyafetleri Teknik Çizimleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Basma: Kadın göyneği yapımında kullanılmakla beraber, pamuklu ve desenli bir kumaştır.

Saten: Şalvar yapımında kullanılmaktadır. Asetat, floş ve ipek ipliğinden dokunan kumaşlardır. Halk arasında saten “ipek saten” adı ile bilinmektedir.¹⁴

2.2. Geleneksel Tokat İli Kadın Giysileri

2.2.1.Üst Giysiler:

Dış Saya- Üç Peş: Günümüzde entari-elbise olarak adlandırılan giysinin Tokat geleneksel kıyafetindeki adına “dış saya veya üç peş” denmektedir.¹⁵Kadife, etamin veya kalın dokuma pamuklu, beyaz kumaşlardan yapılır, iç sayanın üzerine giyilir, astarlıdır. Arkada bir, önde iki eteği olduğu için üç peş adını almaktadır. Yaka açıklığı boyundan başlayarak bele kadar düz iner, ön ortanın kapanma payı yoktur ve etek ucuna doğru genişler. Dış sayanın boyu iç sayadan uzundur. Etek ucundaki yırtmaçlar iç saya gibi işlenir. Dış sayanın omuzları dikişsizdir, ön ve arka parçalar bütün halinde kesilir. Kol, dikdörtgen şeklindedir, bedenın yan dikişleri birleştirilmeden önce kollar dikilir ve kol altına “kuş-peyk” parça konur (Resim1).



Resim 1 Dış Saya (Altuntaş v.d.,2000).

Kol ağzına ve kol takılan kısma bir karış nakış yapılır. Kadife ve atlasan (ipekli, kırmızı zemin üzerine sarı çizgili kumaştan) yapılan üç peşlerin yakası “V” kesimlidir. Kollar geniş, kol uçları serbesttir. Bu elbiselerin yaka

¹⁴Çağlayan,E.,(1987), *Tokat Bölgesi Folklorik Giysileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

¹⁵ Çağlayan, 1990, a.g.e.

kenarları, omuzları, etek uçlarına tek renk ipekli kumaşlardan (sarı, yeşil, kırmızı) üçgen şeklinde veya düz şeritler halinde “süslük” denilen parçalar dikilir. Renkli sutaşları ile de süsleme yapılır. Ayrıca fistan ve bindalı elbiseler de kullanılır.¹⁶

Gazeki: Günümüzde ceket olarak adlandırılan ve dış giyim olarak kullanılan kıyafetin Tokat geleneksel kadın kıyafetindeki karşılığı “gazeki”dir. Koyu renk kadife veya çuha kumaştan hazırlanır. Boyu bele kadar, kolları da bileğe kadar uzundur. Kol ile bedenin birleştiği kısma “kuş” olarak adlandırılan kare ve dikdörtgen ek parça dikilir. Bedenin önü açıktır, belden sonrası yuvarlaklaştırılarak arka etek ucu ile birleştirilir (Resim2). Beden ve kol kenarlarına sim ve şerit harçlarla süsleme yapılarak kullanılır.¹⁷



Resim 2 Gazeki (Altuntaş v.d.,2000).

2.2.2.Alt Giysiler

Şalvar: Yörede atlas denilen kutnu, ipek, saten veya basmadan dikilen şalvarın ağı kısadır. Üçgen şeklinde ek bir parça olan “ağ parçası” ile genişlik sağlanmaktadır. Bel ve paçalar uçkurla büzdürülür (Resim3). Astarlı dikilenleri olmakla birlikte, diz altına kadar inenleri de vardır.¹⁸

¹⁶ Altuntaş v.d., a.g.e.

¹⁷ Çağlayan, 1990, a.g.e.

¹⁸ Altuntaş v.d., a.g.e.



Resim 3 Şalvar (Altuntaş v.d.,2000).

Çorap: Çorap, ayağa giyilen, yün, pamuk, tiftik, ipek, floş ve sentetik (nylon ve orlon) ipliklerden örülerek yapılan giysi parçasıdır. Günümüzde çorap olarak adlandırılan, ayağa giyilen standart kıyafetin karşılığına Tokat geleneksel kıyafetinde “alaca çorap” denilmektedir. El örgüsü olan alaca çoraplar genellikle kırmızı (al) renk ipliklerle örülmekte ve sarı, beyaz, mavi renklerde kullanılmaktadır. Tokat geleneksel kıyafetini giyen kadınlar, çorabın bilekten yukarı olan şalvar kısmını şalvarın içine sokmaktadırlar (Resim4).

Çarık: Genellikle köylerde giyilen ayakkabıdır. Tuz veya şap ile terbiye edildikten sonra gölgede kurutulan manda veya öküz derisinden yapılmaktadır. Çarık asla yalınayak giyilmediğinden dolayı, yün çorapla giyilmektedir.¹⁹



Resim 4 Alaca Çorap ve Çarık (Altuntaş v.d.,2000).

Ayakkabı: Günümüzde ayakkabı olarak adlandırılan kavram, Tokat bölgesi geleneksel kıyafetinde çarık, postal, yemeni olarak adlandırılmaktadır. Geleneksel giyimde daha çok çarık kullanılmıştır. Ancak, çarık yapımının azalmasından sonra yerine postal ve yemeni giyilmiştir.²⁰ Ayakkabı olarak çarık, yemeni, laçin, mes v.b. artık giyilmemektedir; bunların yerine lastik, plastik

¹⁹ Çağlayan, 1990, a.g.e.

²⁰ Çağlayan, 1990, a.g.e.

ayakkabılar ve kunduralar kullanılmaktadır.²¹

2.2.3.İç Giysiler:

Göynek-Gömlek: Yörede kadın ve erkeklerin fanila yerine giydikleri iç çamaşırıdır. Gecelikte denilen gömlek eskiden bezden veya çizgili kumaşlardan ve bedene göre uzun elbise şeklinde dikilirken, günümüzde boyu kalça hizasında biten; renkli, çiçekli pazen ya da basma türü kumaşlardan hazırlanmaktadır. Elbise şeklinde dikilen gömlek iki parçadır. Kol altından bele kadar genişliği sağlamak için “yan/genişlik” adı verilen parça dikilir. Yakası “V” kesimlidir ve açıklık göğüs altına kadar iner. Kolları bol ve bileğe kadardır. Kol ağzına dikilen manşet (büzmeç/kolluk) 2-3cm genişliğindedir. Kısa olan göyneklerin modeli de aynıdır.²²

İç Saya: Beyaz etaminden veya pamuklu kumaşlardan dikilen eskiden uzun elbise olarak yapılan, günümüzde etek altlarına giyilen, jupon görevini yapan iç etektir. Boyu 70-75cm boyunda yırtmaçları vardır, etek ucu ile yırtmaç hizasında kalan kısım etamin işi veya basit nakış teknikleri ile süslenir (Resim5). Yırtmaç kenarları kaytan ya da harçlarla temizlenmektedir.²³



Resim 5 İç Saya (Altuntaş v.d.,2000).

2.2.4.Baş Giyimi:

Günümüzde başlık-şapka olarak adlandırılan ve başa giyilen standart kıyafetin karşılığı, Tokat geleneksel kadın giyiminde parçalı veya semerli fes, çit, findi, yağlık ve yazma adını almaktadır.²⁴

Parçalı veya Semerli Fes: Fes, başa giyilen bir çeşit şapkadır. Yünden (keçeden) yapılır, dokunuşu çorap örgüsüne benzer. Genellikle kırmızı renkte

²¹ Altuntaş v.d., a.g.e.

²² Altuntaş v.d., a.g.e.

²³ Çağlayan, 1990, a.g.e.

²⁴ Çağlayan, 1990, a.g.e.

olup, üst kısmı tepelik, altın ve işleme ile süslenir.²⁵ Saç bağı ve alınlık takılarak baş giyimi tamamlanır.²⁶

Saç Bağı: Fesin arkasına tutturularak bele kadar sarkıtılarak, saç örgülerin aralarını süsleyen bir takıdır. Çeşitli büyüklükte olmakla beraber, genelde mavi-beyaz renkte boncukların yün iplere geçirilmesiyle hazırlanmaktadır (Resim6). Ucuna püskül yapılarak ve her püskülünde ucuna birer boncuk takılarak kullanılır.²⁷



Resim 6 Semerli Fes ve Saç Bağı (Altuntaş v.d.,2000).

Çit: Fesin üzerine beyaz ince tülbentten, etrafı filkete ile yapılan pul oyası dikilerek hazırlanan başörtüsüdür (Resim7).

Findi (Elmalı): Siyah zeminli, tülbentten daha kalın pamuklu dokuma üzerine ²⁸kırmızı-bordo renginde elma desenleri baskısı yapılarak hazırlanan başörtüsüdür (Resim8). Findiye yörede “elmalı” denilmektedir.²⁹ Semerli fesin üzerine, üçgen katlanarak başa örtülür, uçları çene altından geçirilerek tepede bağlanır. Fes üzerindeki takıların kapatılmamasına dikkat edilir.³⁰ Günlük kullanımda büyük bir örtü, dışarı çıkarken de “ipek bürük”, azda olsa çarşaf giyilmektedir.³¹

²⁵ Koçu, Reşat Ekrem,(1969), *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara.

²⁶ Çağlayan, 1990, a.g.e

²⁷ Altuntaş v.d., a.g.e.

²⁸ Çağlayan, 1990, a.g.e

²⁹ Altuntaş v.d., a.g.e.

³⁰ Çağlayan, 1990, a.g.e

³¹ Altuntaş v.d., a.g.e.



Resim 7-8 Çit ve Findi (Altuntaş v.d.,2000).

Yazma: Düz renk tülbentlerin üzerine el kalıpları ile çiçek şekilli süs motiflerinin basıldığı başörtüsüdür.

Yağlık: Dış sayanın üstüne boyun ve bel arasını kapatacak şekilde dikilir. Genellikle beyaz renkli kumaşlardan yapılır ve kenarları süslenir. Ön yakanın açık kısmından ve boyundan bağlanarak kullanılır.

2.2.5.Aksesuarlar

Önlük-Şal Öynük: Kıyafetlerin üzerine takılarak, kıyafetin kirlenmesini önlemek için kullanılan koruyucu örtüdür.³² Tokat ve çevresinde hala tezgâhlarda yün iplerle dokunan işlemeli ve basma türü kumaş önlükler kullanılmaktadır. Dokuma önlükler dokuma sırasında işlenmekte, kumaştan dikilen önlükler ise jarse, basma ile astarlanarak dikilmektedir. Tek renk kumaşlarla kenarları süslenen önlükler, kumaştan hazırlanmış olan bel bağı ile kullanılmaktadır.³³



Resim 9-10 Önlük-Şal (Altuntaş v.d.,2000).

Arkalık: El dokuma tezgâhlarında, ayrı renkteki ince yün ipliklerinden ensiz olarak üç parça halinde dokunup, birbirine dikilerek bütünleştirilmiş giysi

³² Çağlayan, 1990, a.g.e

³³ Altuntaş v.d., a.g.e.

parçasıdır.³⁴

Boncuklu Bel Bağı: Büyük boy mavi ve beyaz boncuklar yün iplere dizilerek farklı uzunluklarda saçaklar hazırlanır. Hazırlanan saçakların alt ucunda kalan yün ipler çoğaltılarak püskül hale getirilir. Püskül ipliklerin her birine küçük ve renkli boncuklar bağlanır ve ya dikilir. Yünden örülen kolan üzerine saçaklar yan yana getirilerek tutturulur. Kolan bele dolanarak bağlanır (Resim12). Boncuklu bel bağı arkalığın üzerine gelecek şekilde kullanılır.³⁵



Resim 11-12 Arkalık ve Boncuklu Bel Bağı

Alınlık: Fesin ön tarafına takılan gerdanlığa benzeyen altın, gümüş veya çeşitli madenlerden yapılan süslerdir.³⁶

Yanaklık: Kadınların fes takarken kullandıkları süsleridir. Altın, gümüş ve çeşitli madenlerden yapılan bu süsler festen yanağa kadar sarkmaktadır.

Hamaylı: Kadınlarda boyuna takılan zincirlerin ucuna asılan ve çeşitli madenlerden yapılan, üçgen veya silindir şeklindeki muska ve nazarlıklardır (Resim13).

Tuzluk: Sadece tarlada çalışmaya giden kadınların içine yemeklik tuzunu koyup, omzuna taktığı torbadır.³⁷ 18X20 cm ölçülerinde dokumadan veya sık dokulu yün örgülerden hazırlanan ön yüzü nakışlı ve boncuklu süslü torbadır (Resim14). Boyuna çapraz geçirilip yandan sarkıtılarak kullanılmaktadır.³⁸

³⁴ Çağlayan, 1990, a.g.e

³⁵ Altuntaş v.d., a.g.e.

³⁶ Altuntaş v.d., a.g.e.

³⁷ Çağlayan, 1990, a.g.e

³⁸ Altuntaş v.d., a.g.e.



Resim 13-14 Hamaylı ve Tuzluk (Altuntaş v.d.,2000).

3.Tartışma ve Sonuç

Kültürel miraslarımız içerisinde yer alan geleneksel giysilerimiz, geçmişten gelen kültürümüzü ve izleri bugüne taşımaktadır. Günümüze ulaşan giysi örneklerine baktığımızda, zengin bir kültürün varlığı görebilmekteyiz. Bu giysiler, Türk insanının ince zevkini ve estetik anlayışını ortaya koymaktadır.

Zengin giyim örneklerini barındıran Tokat ilinin geleneksel kadın giysilerinin bütününe tek özel bir adı olmadığı için, her mahalli bölgeye göre farklı isimlendirildiğinden dolayı, anlam karmaşasına yol açmaktadır.

Şehir merkezinde geleneksel kıyafetler halk oyunları ekiplerinin dışında kullanılmamaktadır. Halk oyunları ekiplerinin kıyafetlerde tek tip kullanımı tercih etmesi, değişik renk ve desenlere sahip olan kıyafetlerin unutulmasına sebep olmaktadır.

Konuyla ilgili olarak ilgili araştırma ve yayınların az olması nedeniyle, yörenin giysilerinin tanıtılması gerekmektedir. Müzelerde bulunan giysiler olduğu kadar, evlerde sandıklarda kalan giysilerin de gün yüzüne çıkarılarak incelenmesi gerekmektedir. Konu ile ilgili olarak bilimsel çalışmalar yapılarak, Türk kültür mirasına ve literatürüne kaydedilmesi suretiyle önlem alınması gerekmektedir. Ayrıca yöresel giysilerin yeniden tasarlanarak günümüz modasına modernize edilerek üretimi yapılarak ta, bölgenin ekonomisine de katkıda bulunulabilir.

4.Kaynakça:

Altuntaş,Y.,Şahin,Y.,Kahveci,M.,(2000), *Tokat İli Halk Oyunları Kıyafetleri Teknik Çizimleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Çağlayan,E.,(1987), *Tokat Bölgesi Folklorik Giysileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Çağlayan,E.,(1990), *Tokat Bölgesi Geleneksel Kıyafetleri*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırması Dairesi Yayınları, s:82, Ankara.

Erden, A.,(1999), *Anadolu Giysileri*, Kültür Bakanlığı ve Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ankara.

Haniççe,M.,(2011), *Şeriye Sicillerine Göre XIX.Yüzyıl Başlarında Tokat'ta*

- Giyim*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:30, s:423-455, Konya.
- Kılınç, N.,Yıldıran, F.,(2008), *Geleneksel Konya Giyiminde Şalvar ve İşlikler*, Halk Kültüründe Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri,s:19, Eskişehir.
- Koçu, Reşat Ekrem,(1969), *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara.
- Yılmaz,G.,(2005),*Tokat Yöresi Folklorik Kıyafetler Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Ağaç Baskı Tekniği İle Yapılan Tokat Yöresi Yazmaları Kullanılarak Oluşturulan Kadın Giysi Tasarımları

Zeliha Sarıkaya HÜNEREL*-Selda UYSAL*

Özet

Bu araştırmada unutulmaya yüz tutmuş sanatlarımızdan olan; Tokat yöresi ağaç baskı tekniği ile yapılan yazmacılık sanatı ürünlerinden esinlenerek oluşturulan kadın giysi örneklerine yer verilmiştir. Günümüzde çeşitli nedenlerle şekil değiştirerek yaşama savaşı veren bir el sanatı türü olan yazmacılık sanatı en güzel örneklerini Tokat'ta vermiştir. Tokat yazmaları renk, motif ve teknik özellikleri olan yazmalardır. Yünlü, pamuklu, sentetik gibi kumaşlar üzerine ağaç baskı ile çeşitli motifler uygulanarak yapılır.

İnsanoğlunun bir örtünme aracı olarak kullandığı giyim eşyaları, medeniyetle birlikte estetik duygularla yapılmaya başlanmış ve sanatsal bir nitelik kazanmıştır. Geleneksel yaşamda her kuşak kendinden önceki kuşağı izleyerek bu giyim-kuşam anlayışını, günümüze taşır. Ancak giyim-kuşam anlayışında hiçbir değişimin olmadığını söylemek mümkün değildir. En azından malzeme değişmekte, işçilik eski özenini yitirmekte, yaşanan günün koşulları farklı biçimleri doğurmakta ya da başka modalardan etkileşim gözlenmektedir. Geleneksel öğeler içeren bir giyim-kuşam örneği bize ait olduğu toplulukla ilgili pek çok bilgi sunabilir.

Bu araştırmada yazmacılığın günümüz koşullarındaki durumundan bahsedilecek ve tokat yazmalarından esinlenerek oluşturulan giysi örnekleri sunulacaktır. Tokat yazmalarının modern giysilerde kullanılarak günümüzde kullanım alanlarının çeşitliliğinin artırılması ve gelecek kuşakların bu değerlerimizi tanımalarına vesile olacaktır. Ülkelerin kültür zenginliklerine sahip çıkarak yenilenmeleri ve güncel kalmaları; geçmiş değerlerini korumak ve bu değerleri bugünde yaşatarak geleceğe taşımakla gerçekleşebilir. Başta yazmacılık ve Tokat el sanatlarını korumamız, yaşatmamız, yenileştirmemiz kültürel değerlerimize sahip çıkmamız kültürümüzün yaşatılmasında büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: El Sanatları, Yazmacılık, Ağaç Baskı Tekniği, Tasarım, Giyim - Kuşam

Giriş

Anadolu'da oldukça zengin bir çeşitlilik gösteren el sanatlarımız her yörede ve bölgede farklılık gösterir. Günümüzde hızla gelişen teknoloji ve kentleşme insan yaşamını birçok yönden etkilemektedir. Dünya üzerinde çeşitli

* Öğr. Gör. Gazi Üniversitesi Ankara Meslek Yüksekokulu zelihasarikaya@hotmail.com.

* Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi. uysalselda@hotmail.com.

kültürlerin yok olmasıyla beraber insanların eski kültürel değerleri de hızla yok olmuştur. Dolayısıyla eski kültürel değerlerin saklanarak korunması oldukça önem kazanmaktadır.

Halk sanatlarının yaşaması, değerlendirilmesi ve devam etmesi bu sanatlara karşı duyulacak istek oranında çoğalmaktadır. Örneğin, yazmacılık sanatı günümüzde şimdiki hali ile sadece Anadolu'ya hitap eden bir halk sanatı olarak geçerliliğini devam ettirmektedir. Eskiden çok aranan ve oldukça geniş bir ticari değer taşıyan yazmacılığımız, tüm el sanatlarında olduğu gibi zamanla güzelliğini ve soyluluğunu yitirmiştir.

1. Tokat Yazmacılığı

Yazma; kumaş üzerine elle resmedilerek veya tahta kalıplarla basılarak desenlendirilmiş kumaşlara verilen isimdir.(Kaya ,R.s:9)

Günümüzde çeşitli nedenlerle şekil değiştirerek yaşama savaşı veren bir el sanatı türü olan yazmacılık, türünün en güzel örneklerini Tokat'ta vermiştir. Kalıp oymacılık gibi yazmacılık da zor ve zevkli bir çalışmadır. Tokat'ta her bölgede kullanılan, her çeşit yazma basılmaktadır. Ancak Tokat yazmalarının en önemli özelliği Elvan Baskı oluşudur. Renkleri ve desenleri eşsiz güzelliktedir.

Tokat yazmaları renk, motif ve teknik özellikleri olan yazmalardır. Ancak bugün renk ve teknik özellikler yönünden Tokat yazmacılığı değişikliğe uğramıştır.(<http://www.tokatkulturturizm.gov.tr/belge/1-65333/yazmacilik>.)



Fotoğraf 1: Tokat Yazmaları

Fotoğraf 1'de görüldüğü gibi Tokat yazmasının karakteristik yönü, desenin kumaş yüzeyini doldurmasıdır.

1.1. Yazmacılık üç temel malzeme:

- 1-Bez,
- 2-Kalıp,
- 3-Boya

Bez olarak, genellikle pamuklu dokumalar kullanılır. Bunlar mermerşahi, patiska, kaput bezidir. Başka yüzeylerde pamuklu kadar iyi sonuç vermez. Kalıplar ıhlamur ağacındandır. Elle oyulur. Boya olarak eskiden sadece bitkisel boya kullanılmasına karşın, bugün bitkisel ve kimyasal boyalar kullanılır. (Türker, K.s:7)

Kalıp sadece ıhlamur ağacına oyulur. Yumuşak, suya dayanıklı ve emicidir. Oymada iskarpele, matkap gibi marangoz aletleri kullanılır. (Türker, K.s:16)

Kalıpların arkasına “Tutamak” denilen tutma yerleri yapılır. Üstlerine, eli incitmemesi için keçede yapıştırılabilir. Atölyelerde yüzlerce kalıp vardır. Ne yazık ki hiç birinde düzenli bir kalıp arşivi yoktur. (Türker, K.s:18)

Desen özelliğine göre; tek renkli desenler için tek kalıp hazırlanır. Elvan veya Elvan Baskı denilen çok renkli baskı içinse kullanılan her renk için ayrı bir kalıp hazırlanır. Bunun için kalıp oymacılık zor ama zevkli bir çalışmadır.

Anadolu’da yazmacılığın merkezi konumunda olan Tokat’ta üretilen yazmalardaki renk uyumu gerçekten mükemmeldir. Tokat yazmalarında çoğunlukla kırmızının koyu tonları, bordo, patlıcan moru gibi koyu renkler hakimdir. Tokat yazmaları çok renklidir. Sağlam bir renk armonisi vardır. Tokat’ta bugün çok değişik yazma deseni basılmaktadır. Tokat’a özgü desenlerin yanı sıra değişik yörelere ait motiflerle de çalışılmaktadır. Tokat’a özgü yazma desenleri şunlardır. (Türker, K.s:25)

1.2. Tokat’a özgü yazma desenler

1.2.1. Tokat Elvan Yazmaları

- Tokat içi dolusu
- Tokat beşlisi
- Tokat üzümlüsü
- Tokat elmalısı
- Tokat yarım elmalısı
- Tokat kirazlısı
- Tokat içi boş (Kayseri kenar)
- Purket (plaka)
- Kaşık sapı
- Kaynana yumruğu



- Asma yaprağı
- Ev işi yazma

1.2.2.Değişik Yöre Kalıplarıyla Tokatta Basılan Elvan Yazmalar

- Kandilli
- Çengelköy
- Kilitli yazma
- Laleli
- Drama
- Kestaneli
- Alaplı
- Fulyalı
- Parçalı
- Yarmalı
- Horoz kuyruğu
- Cingoloz
- Şam hamamiye
- Sinekli hamamiye

Bu el sanatının örnekleri çoğunlukla kadınların baş bağlamada kullandıkları başörtülerinde görülür. Ayrıca bohça, sofrta örtüsü, yorgan yüzü olarak da kullanılmaktadır.

Teknolojinin gelişmesi ile ağaç baskı tekniğı de değişmiş seri üretime daha elverişli ve daha kolay olan serigrafı kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Tokat'ın özgün yazmaları renk ve teknik özelliğini kaybetmiştir. Ancak yine de yaşama savaşı vermektedir.

Giysi, insanoğlunun yaşamında önemli bir yer tutan, zengin içerikli kültürel bir olgudur. Başlangıçta doğal etkenlerden korunma amacı olarak doğmuş ve gelişmiştir. Zamanla, iklim farklılıkları, teknolojik gelişmeler, toplumların kültürel ve ekonomik yapılarındaki değişimler, giysilerin farklı niteliklere kavuşmalarına neden olmuştur. Bu nedenle giysi, kişinin dünya görüşünü, yaşam felsefesini, düşünce ve değer yargılarını yansıtan bir ayna gibidir. Giysi kültürü, değişik binlerce yerleşim bölgelerinde ve farklı kültürlerde kendisini üreten toplumları simgeleyen özgün bir duruma gelmiştir (Erden, A.s:211).

Kültürümüz içinde özel bir yere sahip modern yaşamın çizgisine ayak uydurmuş olan Yazmalar artık; elbise, etek, bluz, fular, sabahlık, gecelik, tayyör gibi çeşitleriyle hanımların gardıroplarına da girmiştir. Bugün yazmaların çeşitli özelliklere sahip motifleri, günün anlayışına uygun olarak çeşitli yerlerde kullanılmaktadır. Modacılarımızın ve bazı şehirlerde kurulu özel atölyelerin

yazma motifleriyle yarattıkları giysiler iç ve dış piyasada çok tutulmakta, bu da yazma sanatının önemini ifade etmektedir.
<http://www.tokat.com/agacbaski.html>

2.Tokat Yazmaları Kullanılarak Oluşturulan Kadın Giysi Tasarımları

İnsanoğlunun bir örtünme aracı olarak kullandığı giyim eşyaları, medeniyetle birlikte estetik duygularla yapılmaya başlanmış ve sanatsal bir nitelik kazanmıştır. Bu tür sanatlardan bir tanesi de yazmacılıktır.

Tokat yazmalarının yaşatılması ve yöre halkına gelir sağlaması için çeşitli tasarım ürünleri oluşturularak daha kazanç getirici ve kullanılabilir ürünler üretilmelidir.

2.1.Sinekli Hamamiye Deseni

Sinekli Hamamiye yazmasında gerek içte,gerekse kenarda kullanılan motifler farklıdır.Yazmanın kenar suyunun zemini sarı, orta zemini bordodur. Orta motifi, sineğe benzediği için “Sinekli” adı verilmiştir. (Fotoğraf 2-3)



**Fotoğraf 2:Sinekli Hamamiye
Baştaraf Motifi**



**Fotoğraf 3: Sinekli Hamamiye
Sinekli Motifi**



Fotoğraf 4: Sinekli Hamamiye Deseninden Yapılmış Elbise



Fotoğraf 5: Sinekli Hamamiye Deseninden Yapılmış Pantolonun Ön Tarafı



Fotoğraf 6: Sinekli Hamamiye Deseninden Yapılmış Pantolonun Arka Tarafı

2.2.Çengelköy Deseni

Yazmanın zemini siyahtır. Aynen Tokat içi dolusunda olduğu gibi Çengelköy motifi dokuz dallı olarak basılarak kare bir kompozisyon içinde biçimlenir. Çengelköy motifi çiçek demetinden oluşur. Kenar motifi ise birbirine ekli eşkenar dörtgenlerden meydana gelir. Gerek kenar, gerek iç motiflerde kırmızı, yeşil, sarı, mavi renkler kullanılır.(Fotoğraf 7-8)



Fotoğraf 7:Çengelköy Motifi



Fotoğraf 8:Çengelköy Kenar Motifi



Fotoğraf 9:Çengelköy Deseninden Yapılmış Etek

Desen ve kompozisyon yönünden Tokat yazmalarında doğal bir görünüş hakimdir. Doğadaki motifler özelliklerinden hiçbir şey kaybetmeden sivilize edilerek kalıp üzerine aktarılmıştır. Bölgenin karakteristik motifleri, tüm

özellikleriyle birlikte yazmalara yansıtılmıştır. Doğadan alınan bitkisel motifler çiçek veya meyve motifleri kalıp ustasınca çok rahatlıkla başarılı bir kompozisyon içinde kumaş üzerine aktarılmıştır.(Kaya, R.s:13)



Fotoğraf 10: Çengelköy Deseninden Yapılmış Bluz

Sonuç

Bir ulusun kültür değerlerini en iyi yansıtan öğeler olan el sanatları, asırlar boyu toplumların sanat anlayışlarını ve yaşam tarzlarını aktarmada etkin bir rol oynamıştır. Anadolu'da oldukça zengin bir çeşitlilik gösteren el sanatlarımız her yörede ve bölgede farklılık gösterir.

Kaybolmaya yüz tutmuş kültür varlıklarımızı gün ışığına çıkarmak, yok olmasını önlemek açısından önemlidir. Araştırma, Tokat yöresine ait yazmaların, daha kullanılabilir hale getirilerek kadın giysi tasarımlarında ve farkı alanlarda kullanılması bu sanatın daha cazip hale gelerek, gelir getirici bir yön kazanmasını sağlayacaktır.

Tokat yazmaları kullanılarak bayan giyim kuşamında ve benzeri farklı alanlarda da kullanılabilirliğinin gösterilmesi ve ev tekstiliyle sınırlandırılan bez üretiminin genişletilmesi amacıyla yapılan çalışmalar büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmaların daha çok artırılması kültürel değerlerimiz için çok önemlidir.

Ülkemizde yazmacılıkla ilgili eski ve yeni örnekler bulunmasına karşı

birkaç yazılı kaynaktan başka bilimsel nitelikte eserlere rastlanılmaması araştırmayı sınırlamıştır. Yapılan ve yapılacak olan faaliyetler, projeler, yöre halkı, kamu kuruluşları, eğitim kurumları ve belediye işbirlikleri sayesinde yöresel sanatların değer kazanmasına, Dünyaya tanıtılarak yeni pazarlar bulunmasına ve kalitenin artmasına öncülük edilmelidir. Bunun için de özellikle araştırmacılara, eğitim kurumlarına, sanayicilere ve yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir.

El sanatları ürünlerinin satış ve Pazar yönünden rekabet edemez hale gelmeleri, makine ürünlerinin seri ve yığın imalatına karşı bambaşka bir karakter taşıyan halk sanatlarına da aynı metotların uygulanması, halk el sanatlarının gerilemesine veya kaybolmasına sebep olmuştur. Yazmacılık sanatı ve buna benzer diğer sanat dalları zamanımız koşullarına ayak uyduramadıklarından ve günümüz ihtiyaçlarını yeter derecede karşılayamadıklarından gerileme ve duraklama durumuna düşmüşlerdir.

Sonuç olarak; Sebep ne olursa olsun hem kültürümüzün korunması hem de kültür turizmi boyutunda maddi bir değer oluşturması ve yöreye katma değer kazandırmasından dolayı yöresel sanatlarımızın günümüzde daha cazip duruma getirilip tanıtılması kültürel değerlerimizin ve sanatlarımızın gelecek kuşaklara aktarılması bakımından önemlidir.

Kaynakça

- 1.Erden, A. (2002). Bursa Yöresi Giysi Kültürü Üzerine Bir Araştırma, I.Bursa Halk Kültürü Sempozyumu, 4-6 Nisan, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- 2.Kaya, R.(1988).Türk Yazmacık Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- 3.Türker, K.(1996).Ağaç Baskı Tokat Yazmaları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- 4.<http://www.tokat.com/agacbaski.html>
- 5.<http://www.tokatkulturturizm.gov.tr/belge/1-65333/yazmacilik.html>

Tokat'lı Nuri'nin Şiirlerinde Ayet ve Hadisler

Burhan KAÇAR¹

Özet

19. yüzyıl saz şairlerinden Tokatlı Nuri Tokat'ın Kızılca Mahallesi'nde doğmuş, Muhtemelen gençlik yıllarına kadar Tokat'ta kalmış, yetmişmiş, her saz şairi gibi Emrah'ın rahle-yi tedrisinde yetiştikten sonra şiirlerini icra etmek üzere gurbete çıkmıştır.

Tokatlı Nuri'nin şiirlerini incelediğimizde şu konuları işlediğini tesbit edebiliriz.

1. Dinî şiirler
2. Tasavvufî şiirler
3. Aşk şiirleri
4. Tabiat şiirleri
5. Sosyal konulu şiirler

Tokatlı Nuri'ye ait dinî konulu şiirlerde Allah, melekler, kitaplar, peygamber, ayet, hadis vb. konuları ele aldığını tesbit ettik.

Biz bu tebliğimizde Tokatlı Nuri'nin şiirlerinde ayet ve hadisler üzerine inceleme yapmak istedik.

Şair şiirlerinde ayet ve hadislerden iktibas yoluyla zikretmiştir. Şair şiirlerinde “Leyseli'l-insânî illâ Masaâ”, “ Li ma'Allah”, “ İnni En Allah”, “Semme vechullah” vb. ayet ve hadislerin zikredildiği görülür. Aşağıdaki beyitte “Leyseli'l insâni illâ Masaa” ayet-i kerimesinde Aşık Nuri iki dünya için çalışmanın önemine işaret etmektedir.

Sa'yım odur ehl-i ukbada buyurdun
Leyseli'l insâni illâ masa ya Rabbenâ
B.K.C. Vr 1a/1-5

Aşık edebiyatı Osmanlı İmparatorluğu'nda saraylarda, konaklarda, asker ocaklarında, sınır kalelerinde, kahvehane, bozahane, konar göçerler arasında zevkle dinlenen bir edebiyattı. Aşık edebiyatı Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal yapısını yansıtır. Büyük tarihi olaylar karşısında halkın sevinçlerini, üzüntülerini, devlet büyükleri hakkında duygularını anlatan destanlar tarihi belge niteliğindedir.

Bu yüzyılda aşıkların çoğu okur yazardır. Bu aşıkların şiirleri klasik kalıplara uymasa da divan şeklinde basılmıştır. Bu okur yazar aşıkların yanı sıra, eski geleneğe bağlı aşıklar da çevrelerinde şiir söyleyerek geleneği devam ettirmişlerdir.

Aşık Şenlik, Bayburtlu Zihni, Dertli, Gedâi, Hızrî, Minhacî, Ruhsati, Seyrânî, Sümmânî, Tokatlı Nuri bu yüzyılın önde gelen aşıklarındır.

¹ Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Öğretim Üyesi

19. yüzyılda en dikkati çeken olaylardan biri de aşık kolu dediğimiz usta çırak ilişkisidir. Aşık geleneğinde önemli rolleri olan kolların bu dönemde yer alması önemlidir. Bu kollar; Emrah, Ruhsati, Şenlik, Summari, Dertli, Huzûrî ve Derviş Muhammed koludur.

Emrah kolu, Tokat-Kastamonu yöresinde yetişen aşıklar koludur. Gedâî, Meydânî, Tokatlı Nuri Emrah çıraklarındandır.

Mahlası üstadı Emrah tarafından verilmiştir. Nuri mahlası ile şöhret kazanmıştır. Aşağıdaki beyitte şair bu durumu açık bir şekilde ifade etmektedir:

Emrah sana ilham ile mahlas dedi Nuri
Nûrî gibi isminle müsemma olacaksın

Şiirlerinde hece ve aruzu kullanmıştır. Heceli şiirleri aruzlu şiirlerine göre dil itibarıyla daha sade ve akıcıdır. Şair şöhretini heceli şiirlerine borçludur. Heceli şiirlerinde koşma, semai, aruzlu şiirlerinde gazel, murabba, semai, kalenderi, vezn-i aher, satranç gibi nazım türlerini kullanmıştır.

Aşığımızın şiirlerini konu olarak dini, aşk ,tabiat ve sosyal konulu şiirler olarak sınıflandırmak mümkündür. Biz tebliğimizde şiirlerinde işlediği dini konulardan ayet ve hadisleri seçtik. Tokatlı Nuri'nin şiirlerinde ayet ve hadisler ya aynen alınmış ya da iktibas yoluyla bahsedilmiştir. Bu ayet ve hadisler; Kün-fekan, Allemülesma, La feta illa kenzi la yefna, nahnü kaseмна, Fatiha, Kabe kavseyn ev edna, fez-kiruni, vemaersalnake, levlak, men aref, Ahsenül halfeyn barekallah vd. leridir. Biz tebliğimizde ancak birkaçını şerh ettik.

“Fesemme Vechullah”

Kanda baksan semme vechullah sırrın seyreder

Anın için daima divan eridir bu gönül

G113-6

“Allah’ın yüzü(zatı) oradadır.”

Müşrikler Müslümanların Ka’be’de ibadet etmelerine engel olurlar. Bu ibarenin alındığı ayette Müslümanlara yol gösterilir. İbadet yerine muhtaç olmadıkları, nerede olursa olsun Allah’a ibadet etmeleri emredilir.

Müslümanlarda ibadet gayrimüslimlerde olduğu gibi belirli bir yere mahsus değildir. Yeryüzünde her yer Allah’ındır ve her yer Müslümanlar için ibadet yeridir. Namaz kılmak için bir camide bulunmak şart değildir.

Yeryüzünün her yerinde çaresizlik durumunda ibadet edilir. Her yöne namaz kılınabilir. Namazda yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir(Bakara 2/44) emrine uymak şarttır.

Doğu da batı da Allah’ındır, nereye bakarsanız Allah’ın yüzü (zatı) oradadır. Orası namaza durulacak yerdir.

İç gönül, ruhi ve manevi olan şeylerin mekanı, insanın kalbinde sevgi gizli idi. İnsanın içindeki titreyişler inleyişler. Aşk ile gizlilik ortadan kalkar.

Gizlilik ortadan kalkınca Allah'ın yüzü(zatı) oradadır.

“İnni Ena'llah”

Matlaidır şah-ı ten İnni En'allah nurının

Bazı lahutın o tende lanesidir bu gönül

G 113-4

Hız. Musa, Medyen'den dönerken Tur dağında gözüne bir ateş ilişir. Ailesine beklemelelerini söyler. O'na yaklaşınca bir ses işitir ve kendisine şöyle seslenir: “Oraya gelince o mübarek yerdeki vâdinin sağ kıyısında bir ağaçtan kendisine seslenildi. Ey Musa muhakkak, alemlerin Rabbi Allah benim, ben.” (Kasas 28/304)

Sevgiliye aşk ve gönül ile ulaşılır. Nefis ise aklı dünyayı ister. Aklı terk etmedikten sonra gönül yolculuğu nasıl olası değilse, nefsi öldürmeden de ruhun arınması ve yücelmesi olası değildir. Aşk ile mest olmayınca gönül evinde vahdet gerçekleşmez.

“Leyse li'l-İnsani”

Sa'yim oldur ehl-i ukbada buyurdun ya Rahim

Leyseli'l insani illa masa'a

G104-2

Bu ayette her iki dünya saadeti için insanın çalışmasının önemine işaret edilmektedir. “İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur ve çalışması da yakında görülecektir.” (Necm 53/39-40)

Bezm-i aşkın sâkiyâ peymânesidir bu gönül

Lima'allah hamrının humhanesidir bu gönül

G113-1

Ey saki bu gönül aşk meclisinin şarap kadehidir. Bu gönül şarap küpünün konulduğu meyhanedir.

Peymane, kadeh demektir. Gönül şekil itibariyle kadehe benzer. Gönül aşkın tecelli ettiği yerdir. Hamr şarap demektir. Şarap vb. muskiratı içen, içkinin vermiş olduğu etki sebebiyle başı hoştur. Yani mesttir. Kendinden geçmiştir. Gönül de aşk sebebiyle mesttir. Aşık aşk sebebiyle ne yaptığını bilmez. “Lima'llah” benim öyle anlarım olur ki anlamına gelir. Aşığın gönlünde tecelli gerçekleşince öyle anlar olur ki Mansur gibi “Ene'l-Hak” sözü dilinden inci gibi dökülür.

Cebraile getirdi Hak'tan selamı

Ümmü'l-Kur'an Fatıha'ya verildi

Mi'rac ahvalinden kıldı kelamı

Nice hikmet evliyaya verildi

B.K.C./ Vr. 106/K1-1

Hiz. Peygamber, Mir'ac esnasında enfüsü ve afaki bütün sırlara vakıf olmuş, Allah'ın cemalini seyretmiş ve Allah ile konuşmuştu. Tokatlı Nuri Mirac hadisesini anlatırken hem zahiri hem batını yorum getirir. Buna göre zahiren Hiz. Peygamber'in mucizesiyle şekillenen Mirac, batınını bizzat insanın ruhunun gerçekleştirebileceği seyr-i süluk ve visalden ibarettir.

Hiz. Peygamber Hak'tan doksan bin ilahi sır aldığı ve ümmetine yeni müjdelere döndüğünü "Mirac ahvalinden kıldı kelamı" mısraıyla dile getirmektedir.

Ümmü'l-Kuran Fatıha suresidir. Kuran'ın özü Fatıha'da, Fatıha'nın özü besmelede, besmelenin özü 'be' de 'be'nin özü noktada, noktanın özü sonsuzluktadır. Önu ve sonu olmayan da Allah'tır.

Geçüp lâhutî âlemden seriri Kabe kavseyn

Tekarrüpte terakki taht-ı gahi mülki ev-edna

"Bir ok ve yay misali birbirine yakın oldu." Vuslatın gerçekleştiği an. Vuslat'ın nihai zevki

miraç. En büyük en yüksek lezzet sevgiliye kavuşmak. Elbette sevgiliye kavuşmanın sevinci yücedir.

Biz gedayız dergeh-i lutfundan etme nâ-ümid

Kıl inayet ni'meti affın bana ya Rabbenâ

104-5

"Rabbimiz"

Rab terbiye eden demektir. Bir şeyi tam bir duruma gelene kadar ucun ucun yapmaktır.

Mutlak anlamda Rab adı ancak Allah'aa mahsustur. İzafi olarak Allah'tan başkalarına bu ad verilebilir.

Rabbena sözü dualarda Allah'a yakarış için kullanılır. Kur'an'da yaklaşık 111 ayette bu söz kullanılır.

Şair de yukardaki beyitte affı için dua etmektedir.

Bana ta'lim edemez hoca-ı ilm-i zâhir

Okuduk âlem-i lahutta biz mearefi

133-6

İbn-i Garas bu sözün hadis kitaplarında hadis olarak yer aldığı, şeyh Muhyiddin b. Arabi tarafından rivayet yoluyla sahih olması bile keşif yoluyla hadis kabul edildiğini aktarıyor.

Hafız Suyut "El Havi li'l Fetavâ li's Suyûfi" adlı eserinde bu söze benzer güzel sözler telif ediyor.

Maverdi, 'Rabbini en iyi bilen kimdir?' sorusuna, Hiz. Peygamber tarafından 'Kendini en iyi bilendir' şeklinde cevap verdiğini Hiz. Ayşe'den naklederek doğruluğunu kabul ediyor.

Alim ve mürşidin beyitte karşılaştırması var. Şair alimlerin beşeri ilimleri öğretemeyeceğini bezm-i ezelde keşif yoluyla ilahi ilimlere vakıf olduğunu belirtiyor.

Huzura peyki Cibril ile davet eyledi Yezdan
Bu mazmunu eder ıymaki Subhanellezi esra
176-2

“Her türlü kusur, ayıp ve eksiklikten uzak olan O(Allah) yürüttü.”

Cebrail bir gece yanında Burak olduğu halde Hz. Peygamber'e gelmiş; ulu Peygambere 'Hocam! Hak sizi Miraca davet etti.' Muhammed, abdest alıp, Mirac niyetiyle yola çıktı.

Vücutun olmasa âlem âdemden zâhir olmazdı
Senin şanın için Levlak buyurdu Hazreti Mevla
176-2

“Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.”

Hadis bilginleri (Sagani başta olmak üzere) bu sözü uydurma hadis olarak gösterirler, lafız olarak da böyle kutsi hadis olmadığını savunurlar.

Bu bilginlerden bir kısmı, bu söz hadis olmasa bile, Deylemî'nin İbn-i Abbas'tan merfu(senedinde atlama olmasın, doğrudan Hz. Peygamber'e nispet edilen hadis) olarak rivayet ettiği şu hadise, “Cebrail bana geldi ve dedi; Allah u Teala buyuruyor; Ya Muhammed sen olmasaydın cenneti yaratmazdım.” Başka bir rivayette “Sen olmasaydın dünyayı yaratmazdım” buyurduğu için meal bakımından hadis sayılır derler.

Hız. Peygamberi övüş olarak yazılan na'tların çoğunda geçer
Hakikat ilmini keşfeylemiş sırr-ı ledunnîden
Cemâli bâkemâlin Allame'l-Esmâ'da göstermiş
165-2

“İsimleri öğretti”

Yeryüzünde insan yaratılmadan önce Yüce Allah meleklerle yerde insan yaratacağını ona birtakım yetkiler vereceğini, kendisini temsil ettireceğini, vekil kılacağını bildirir.

Melekler, yerdeki mahluka şeref ve salahiyet verilmesinde şer ihtimalinden korkarlar. İnsanın tabiatında fesat çıkarma, kan dökme yeteneği bulunduğunu düşünerek önce bu varlığın yaratılışına karşı meleklerin içinde bir itiraz uyanır, fakat insanın üstün niteliklerini anlayınca Allah'ın hüküm ve hikmetine boyun eğler. Meleklerin bilemedikleri hikmetleri bilen Allah Hz. Adem'i yaratarak, ona bütün eşyanın adlarını öğretir. Meleklerden bunların adlarını sorar. Cevaptan aciz kalan meleklerle Hz. Adem'e secde etmelerini emreder. (Bakara 2/31-32)

Resûl-i sâdıkı mutlak şefi'i akdemi esbak

Habibi asfiyayı Hak ki ol esrar-ı ma yuhyi

177-2

Yuhyi hayat kökünden, “ihya” diriltme canlandırma demektir. Bu söz insanların öldükten sonra, hesap vermek üzere tekrar diriltileceklerini haber veren Bakara 2/73, Hac 22/6, Şûrâ 42/9, Ahkaf 46/33, Kıyamet 75/40 ayetlerinden alınmadır.

“Ey insanlar, eğer öldükten sonra dirilmekten kuşkuda iseniz (biliniz ki) biz sizi (önce) topraktan, sonra nutfe(sperma)dan sonra alaka(embrio)dan sonra yaratılışı belli belirsiz bir çığnem, et parçasından yarattık ki, size kudretimizi açıkça gösterelim. Bu böyledir çünkü Allah, tek gerçektir. (Her şey O’nunla varlık kazanır) ve O, ölüleri diriltir. O her şeyi yapabilir. (Hac 22/5-6)

Feyekfike rumûzun fehmi edersen ey dil-i şeyda

Çünân dehr içre cana hasılın yok kün fekandan geç

“Ol heman oldu” Bu söz, Kuran’da “kün-fe-yekûn” “ol hemen olur” (Bakara 2/17, Âl-i İmran 3/47-59, Enam 6/73, Nahl 16/40, Meryem 19/35, Yasin 36/82, Mümin 40/68) ibaresiyle geniş zaman teklik 3. Şahıs çekimiyledir.

Edebiyatımızda çok sayıda örneği bulunan bu söz ediplerimiz tarafından kullanılmıştır.

Lâ ve illâ

Nurîyim âlemi “illa” da kararım şimdi

“La” denir namına özge cihanda gelirim

137-7

“Yok yoktur ancak vardır.” La değil anlamında olumsuzluk edatıdır. La’dan sonra ayırma, ayrı tutma, kaide dışı bırakma gibi anlamlara gelen ve ‘la’nın olumsuz kıldığı şeyi olumlu hale getiren istisna edatı “illa” gelir. Yoktur ancak vardır (ancak o vardır) anlamındaki bu edatlar İslam dininin iman esaslarından olan “La ilahe illallah Muhammedün Resulullah” sözünün, tevhid kelimesinin ilk parçasına işaret eder. La ve ilada eski bir tabirle nefy-i isbattır. Lâ tasavvufta ‘varlığı, birliği’ Allah varlığından başka varlıklar izafidir. Gerçek varlığa göre yoktur.

Nahnü Kasemna (Biz taksim ettik)

Tutalım levha-ı takdirde tevekkül eteğin

Bakalım nahnü kasemnaya kanaat edelim

136/1-2

Bu ibare yemin ettik anlamına da gelir. Fakat edebi metinlerde bu sözle rızık konusu işlenmiştir.

Rızık canlıların yaşaması ve gelişmesi için Allah’ın ihsan ettiği nimetlerin hepsidir. Rızık yaratan ve yaratılmışlara bol bol veren Allah’tır. Kuran’da daima işlenen budur. Bütün canlılar O’nun vereceği rızığa muhtaçtır.

Bu canlılar içinde insana düşen vazife bu nimeti elde etmek için meşru yollardan bütün çarelere başvurmak, sonra Allah'ın takdirine rıza göstermektir. Sürekli bu öğütlenir. (İsra 17/31)

“Rabbimin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik.” (Zuhruf 43/32)

İnnema bahşa

Anın irsiyesinden iktibasa mazhar olanlar

Karîni lutfâ şâyeste buyurdu innema bahşa

Bahşa, bahşeden bağışlayan, veren affeden demektir. Cenab-ı Hak rahmet sahibidir. “Rahman” sıfatlarındandır.

Tokatlı Nuri şiirlerinde hadisleri ve ayetleri ya aynen ya mealen ya da iktibas yoluyla aldığı beyitlerde de görülmektedir.

Kaynaklar:

Ahmet Talat ONAY, Mazmunlar, D.İ.B.Y, Ankara, 1994.

GÜZEL, Abdurrahman, Dinî ve Tasavvufî Türk Edebiyatı, Akçağ, 2004, Ankara.

KAÇAR, Burhan, Cönk(Özel Kitaplığından)

Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yay,2004, İstanbul

Kul Himmet'in De Şiirlerini İhtiva Eden Yazma Bir Şiir Mecmuası

Doğan KAYA-Necat ÇETİN*

Özet

Cönkler ve şiir mecmuaları Türk halkbiliminin ve bilhassa âşık edebiyatının en önemli yazılı kaynaklarıdır. Çünkü bu eserlerde adı geçmeyen, unutulmuş şairlerin şiirlerine, bilinen şairlerin bilinmeyen şiirlerine yahut bilinen şiirin farklı şekline rastlamak mümkündür.

Muhtelif kütüphanelerde ve yurdun değişik yöresinde muhtelif şahısların elinde bulunan mecmua ve cönklerde âşıklarımızın pek çok şiir gün yüzüne çıkmayı beklemektedir.

Bu eserler, âşık edebiyatının ve önceki devirlerin sözlü folklor ürünlerinin yazıya dönüşmüş örneklerini içine aldıkları için en değerli başvuru kaynaklarıdır.

Bu bildiri ile ilim âlemine duyuracağımız şiir mecmuası Aydın'da yaşayan emekli polis memuru İsmail Gacar'da bulunmaktadır. İsmail Gacar bir Tahtacı köyü olan Bayındır Yakapınar (Eski adı: Uladı) köyündendir. Mecmuayı adı Yakapınar köyündeki bir dede ailesinden almıştır. Söz konusu mecmua oldukça hacimli olup 246 varaktır. Mecmuada Tokatlı Kul Himmet'in Şiirleri haricinde Pir Sultan ve Şah Hatayî'nin de şiirleri bulunmaktadır.

Tokatlı Kul Himmet adına mecmuada 53 şiir kayıtlıdır. Sunacağımız bildiride mecmuanın ve Kul Himmet'in şiirleri tanıtılacaktır.

Anahtar kelimeler: Cönk, Şiir Mecmuası, Kul Himmet, Alevî-Bektaşî, Tokat.

Cönkler ve şiir mecmuaları Türk halkbiliminin ve bilhassa âşık edebiyatının en önemli yazılı kaynaklarıdır. Çünkü bu eserlerde adı geçmeyen, unutulmuş şairlerin şiirlerine, bilinen şairlerin bilinmeyen şiirlerine yahut bilinen şiirin farklı şekline rastlamak mümkündür.

Muhtelif kütüphanelerde ve yurdun değişik yöresinde muhtelif şahısların elinde bulunan mecmua ve cönklerde âşıklarımızın pek çok şiir gün yüzüne çıkmayı beklemektedir.

Bu eserler, âşık edebiyatının ve önceki devirlerin sözlü folklor ürünlerinin yazıya dönüşmüş örneklerini içine aldıkları için en değerli başvuru kaynaklarıdır. Bu cümleden olarak biz de tespit ettiğimiz bir şiir mecmuasında yer alan Kul Himmet'in şiirlerini ilim âlemine tanıtmaya çalışacağız.

Kul Himmet, XVI. yüzyılda yaşamış, ayini cemlerde şiirleri okunan ve yedi büyük Alevî ozanından biri (Nesimî, Fuzulî, Hatayî, Pir Sultan, Viranî, Kul Himmet ve Yeminî) olarak kabul edilen önemli bir şahsiyettir. Yedi büyük

*Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi; Öğretmen, MEB, İzmir.

Alevî-Bektaşî olarak nitelendirilmelerinin sebebi; şiirlerinde Oniki İmam, Kerbelâ hadisesi, menkıbeler, Bektaşilikle ilgili inançlar, erkân ve adetleri konu edinmeleri, inanç ve düşüncelerini ustaca ortaya koymalarıdır.

Sözünü ettiğimiz şairler içinde yer alan *Kul Himmet* hakkında, yakın zamanlara kadar üzerinde pek araştırma yapılmamıştır. Hatta bundan dolayıdır ki, şiirlerinde “*Kul Himmet Üstadım*” olarak tapşırılan iki ayrı âşığın şiirleri de *Kul Himmet*’in sanılmıştır. Bu âşıklar, Divriği’nin Örencik köyünden İbrahim’le, İmranlı’nın Söğütlü köyünden Hacik Kız (Hatice)’dir. Diğer taraftan *Sefil Kul Himmet*, *Öksüz Kul Himmet* ve *Geda Kul Himmet* mahlaslı şiirlerin varlığı, meseleyi daha da karışık hale getirmektedir.

Kul Himmet ve *Kul Himmet Üstadım* konusunda bugüne kadar en önemli çalışma, Türk folklorunun önde gelen isimlerinden İbrahim Aslanoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir.¹ Aslanoğlu, her iki çalışmasında şiirleri mahlaslarına göre ayırmış, gerek şiirlerinden gerekse tarihi vesika ve derlemelere dayanarak bu isimler hakkında yorum ve değerlendirmeler yapmıştır. *Kul himmet* konusunda yapılan çalışmalar içinde İrfan Çoban’ın çalışmasını da göz ardı etmemek gerekir. İrfan Çoban, 2000 yılında çıkardığı 168 sayfalık *Kul Himmet* adlı kitabında onun özel durumu ile ilgili orijinal bilgiler vermiş, pek çok şiirini kaydetmiştir.²

Kul Himmet, XVI.-XVII. yüzyıllarda yaşamıştır. Asıl adı Hüseyin’dir. Eşinin adı Fatma Ana olup Şahin ve Abbas adında iki oğlu vardır. “Dedem Hıdır Abdal pirim ocağı” ifadesinden onun Kemaliye’nin Ocak Köyü’ndeki Hıdır Abdal tekkesine bağlı olduğunu öğrenmekteyiz.

Yaşadığı müddetçe pek çok yeri dolaşmış olan *Kul Himmet*, Anadolu’da en az 6 Alevî-Kızılbaş başkaldırısı içinde bulunmuştur. Bir bakıma hayatını Anadolu Kızılbaş hareketine adanmıştır.³ Bu sebepten sürgün edilmiş, zindanlara atılmış ve kaçak yaşamıştır. Padişah 3. Murad zamanında Görümlü köyü birkaç defa kolcu kuvvetleri tarafından basılmış, *Kul Himmet*’in ailesinde birçok kişi öldürülmüştür.

Hatayî ve Pir Sultan’ı zikrettiği uzunca nefesinden anlaşıldığına göre *Kul Himmet*, bu ulu zatlara bağlıdır ve onların yolunda gitmiştir. “*Kul Himmet*’im müridim Pir Sultan’a” söyleşinde de bunu kendisi açıkça ifade etmiştir. Hatta Pir Sultan’la birlikte birtakım siyasî olaylara karıştığı söylenir. Pir Sultan da bir şiirinde “Bizden selâm söylen *Kul Himmet* kardaşa” diyerek onu kardeş olarak benimsemiştir.

Ömrünün sonlarını Almus’un Görümlü (Eski adı; Varzil) köyünde

¹ İbrahim ASLANOĞLU, *Kul Himmet Üstadım*, Sivas, 1976; İbrahim ASLANOĞLU, *Kul Himmet*, İst., 1997.

² İrfan Çoban, *Kul Himmet*, Tokat 1997.

³ Gazi POLAT,

<http://www.turkmedya.com/V1/Pg/detail/NewID/294529/CatID/1/CityCode/60/CityName/Tokat/CountryID/1/TownID/1066/VillageID/33067>

geçirmiş ve bu köyde Hakk'a yürümüştür. Bugün aynı köyde Kul Himmetliler denilen dedeler ocağı vardır ve bu ocağın çevresinde birçok talip bulunmaktadır. Ayrıca Alevîler arasında anlatılan pek çok menkıbesi vardır.

Şiirlerinde Alevî-Bektaşî inancına yer veren Kul Himmet, başta Tokat ve civarı olmak üzere pek çok Alevî aşığı etkilemiş biridir. Pek çok şiiri, ezgili olarak muhtelif toplantılarda okunmaktadır ve TRT repertuarına girmiştir. Kul Himmet'in din dışı konulara da yer veren şiirleri vardır. Dili, duru ve akıcıdır. Hakkında Gölpinarlı, Öztelli, Aslanoğlu, Boratav-Fıratlı, Ergun, Gürel ve Çoban gibi isimler, birtakım bilgiler ortaya koymuşlardır.⁴

Kul Himmet hakkında en son ve en derli toplu çalışmayı ortaya koyan İbrahim Aslanoğlu'nun kitabında, ona ait 143 şiir bulunmaktadır. Aslanoğlu, kitabında önceki yayınlardaki ve yirmiden fazla cönkteki Kul himmet mahlaslı şiirlerle bu sayıya ulaşmıştır. Şiirlerin ölçülerine göre dağılımı şu şekildedir: 7 heceli 1, 8 heceli 26, 11 heceli 104 ve aruz vezni ile 7. Kul Himmet'in ilk defa 36 şiiri yayımlanmış ve Cahit Öztelli tarafından bu sayı 87'ye ulaştırılmıştır. Biz de aynı konuda daha önce yaptığımız bir çalışmada Kul Himmet'in bilinmeyen 13 şiirini edebiyatımıza kazandırmış ve böylelikle Kul Himmet'in bilinen şiir sayısını 156'ya çıkarmıştık.⁵ Bu bildiri ile de ona ait bilinmeyen 31 şiiri tanıtmaya çalışacağız.

Sözünü ettiğimiz şiirler, Aydın'da yaşayan emekli polis memuru İsmail Gacar'da bulunan bir şiir mecmuasında yer almaktadır. İsmail Gacar, Tahtacı köyü olan Bayındır Yakapınar (Eski adı: Uladı) köyündendir. Mecmuayı aynı köydeki bir dede ailesinden almıştır. Köyde, bu sülâleye “Şahanoğulları” denilmektedir. Söz konusu mecmuayı Necat Çetin, İsmail Gacar'dan alıp dijital ortama aktarmıştır.

Oldukça hacimli olan mecmua 246 varaktır. Mecmua 20 X 29 cm. boyutundadır. Mecmua “Haza Kitab-ı Mecmua” adını taşımaktadır ve içindeki bilgiler şu şekilde kayıtlıdır:

**Şah Hatayî*'nin 22-224. sayfalarda 157 şiiri,

**Kul Himmet*'in 316-356 sayfalarda 53 şiiri,

**Pir Sultan*'ın 416-458. Sayfalarda 68 şiiri,

*580-593. sayfalarda Bektaşî uluları için dualar.

Rika ile yazılmış olan metinlerin tamamı, aynı müstensih tarafından

⁴ Abdülbaki Gölpinarlı. *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul, 2010; Cahit Öztelli, *Bektaşî Gülleri*, ikinci Baskı, s. 362, İstanbul 1985; Cahit Öztelli, *Pir Sultan'ın Dostları*, İstanbul, 1984; İbrahim Aslanoğlu, *Kul Himmet*, İstanbul, 1997; Pertev Nail Boratav-Halil Vedat Fıratlı, *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*, İstanbul, 2000; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Bektaşî - Kızılbaş Alevî Şairleri ve Nefesleri / 17. Asırdan Beri*, İstanbul, 1956; Turgut Koca, *Bektaşî Nefesleri ve Şairleri: 13. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Kadar*, İstanbul, 1990; Ziya Gürel, *Hak Aşıklarından Değişler*, Ankara, 1980; <http://kulhimmet.blogspot.com/>

⁵ Doğan Kaya, *Aşık Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 2000, s. 421-432.

yazılmıştır. Ancak müstensih hakkında mecmuanın elimizdeki sayfaları içinde herhangi bir kayda rastlamadık. Cönkle ilgili olarak 458. sayfada 5 Mart 1940 tarihinde şöyle bir kayıt düşülmüştür:

“Tarik-i Alevîye’ye aid Şah Hatayî, Kul Himmet ve Pir Sultan ve Kaygusuz Sultan’a ait nutk-ı aliyelerini can gözümle okudum. Evet, hakikat gevheri olduğuna imanım vardır. Hakk’a Eyvallah! Nasib olup da okuyan her kardaşa kendini kendinde olduğunu bilerek okuyup mütalaasını tavsiye ederim. Ne yazık ki 1240 tarihinden beriye bu sürede sönüp gitmiştir. Tabi bu da Hakk’ın emridir. Emrine şükür, kahrına sabır. 5 Mart 940”

Bu kayıta yer alan H. 1240 (Miladi: 1824) tarihine bakacak olursak cönk muhtemelen bu yıl yazılmıştır. Bu nottan ortaya çıkan bir başka sonuç da içinde Kaygusuz Abdal’a ait şiirlerin olduğu ancak şiirlerinin kayıtlı bulunduğu sayfanın yırtılmış olduğudur.

Mecmuanın sayfa başları, Arap rakamları ile seri olarak numaralandırılmıştır. Ancak bu çok kıymetli eserin bazı sayfaları eksiktir. Bunlar; 63, 161-169, 235-315, 356-415 ve 459-579 numaralı sayfalardır. Bunu kültürümüz için büyük eksiklik olarak görüyoruz. Eksik sayfalarda söz konusu şairlere ait bilinmeyen nice şiirlerin olduğunu tahmin etmekteyiz.

Kul Himmet’in mecmuadaki şiirlerinin ayağı ve diğer özellikleri şu şekilde tasnif edilebilir:

-
- ***SayfaŞiirin ayağıKaynaklarda Dörtlük HeceAyağı***
- ***Olup olmadığı sayısısayı***
-
- 316 Sofular ikrarında durur mu bilmem *yok 5 11 döner ayak*
- 316 Gözede gör erkânını yolunu *yok 4 11 döner ayak*
- 317 Hüseyinî’yem mevliyem ne dersin *7 11 tek ayak*
- 318 Âlemin şavkı ziyasın sevdiğim *12 11 döner ayak*
- 319 Ağladı gözyaşı göl oldu *yok 7 11 döner ayak*
- 320 İnsanın neslini kurmazdan evvel *yok 7 11 döner ayak*
- 321 Ana secde etmek farz oldu biz *yok 5 11 döner ayak*
 - 321 Kuran mı indi hece mi indiy *yok 5 8 döner ayak*
 - 321 Muhamme Ali’nin hevası ilen *6 11 döner ayak*
- 322 Yanına çağırır insan hu deyü *yok 12 11 döner ayak*
- 323 Hak seni Uçmağa oldur dediler *yok 9 11 döner ayak*
- 324Sızıl原因 neren gönü *yok 5 8 döner ayak*
- 325 Gönül eğlencesi gül olmayınca *5 11 döner ayak*

- 326 Üç güzel sevmişim eli neyleyim yok 5 11 döner ayak
- 326 Mihmanı gözeden Hakkı gözedir yok 5 11 tek ayak
- 327 Kellesi tabakta donan Hüseyin yok 5 11 döner ayak
- 327 Kadir Mevlâ'm hasretime sal beniyok 5 11 döner ayak
- 328 Hak Muhamme pirim Ali 6 8 tek ayak
- 328 Ezberim Muhamme sevdiğim Ali yok 7 11 tek ayak
- 329 Gel Muhamme Ali'ye gel 7 8 tek ayak
- 330 Hub nesne sattın gönülyok 5 8 döner ayak
- 330 Ganilik cömerlik Ali'den kaldı yok 6 11 tek ayak
- 331 Ali'm Hayber Kalasına gidince 12 11 tek ayak
- 332 Şah'm eşiğine düştüm sabahtan 7 11 döner ayak
- 333 Ne güzel irengin var elmalaryok 6 11 döner ayak
- 334 Sevdikçe sevesim gelir Ali'yi 11 11 tek ayak
- 335 Pirim serverimdir İmam Hüseyin 7 11 tek ayak
- 336 Pire varmayınca yoktur çaresiyok 12 11 tek ayak
- 337 Alla bir Muhamme Ali diyerek 9 11 tek ayak
- 338 Oturmuş üç kişi bir mani söyleryok 5 11 döner ayak
- 338 Şerbetim Muhamme Ali'den oldu 7 11 döner ayak
- 339 Miraçta Muhammed'in yolu gibiyok 6 11 döner ayak
- 340 Hiç kimse doymadan doyardı Ali 5 11 döner ayak
- 341 Sen kible ararsın kible sendedir 7 11 döner ayak
- 342 Arzumanım Şahı Merdan Ali'dir 9 11 tek ayak
- 343 Alla bir Muhamme Ali Murtezayok 9 11 tek ayak
- 344 Muhamme şefaatchi olurdu 7 11 döner ayak
- 345 Gaziler destini tutandan meded 5 11 döner ayak
- 345 Bakın Fatıma Ana üç ay dardadır 6 11 tek ayak
- 346 Seversen Ali'yi ağlama gönülyok 5 11 tek ayak
- 347 Şu nefis bulutunun dalaletidir yok 10 11 döner ayak
- 348 Göre gör bile gör bu seyran nedir yok 12 11 döner ayak
- 349 Uğradım buldum bir bulun canları yok 7 11 döner ayak
- 350 Sofular bilmez oldular yolunuyok 5 11 döner ayak
- 351 A bana va tü banayok 5 8 tek ayak
- 351 Anunçün Mevlâ bilür benim halimiyok 5 11 tek ayak
- 352 Hak deyüp tuttuğum el bana yeteryok 5 11 döner ayak

- 352 İmandan ileri küfrü ne imişyok 5 11 döner ayak
- 353 Sır yarattın sırdan içerüyok 5 11 döner ayak
- 353 Ötme turnam ötme gönül şen değilyok 5 11 tek ayak
- 354 Seher yelinde esen rüzgâr Ali'diryok 5 11 döner ayak
- 354 Cebrail dünyaya gelmedi miydiyok 1011 döner ayak
- 355 Dert verdin iş bir çarede kaldıyok 511 döner ayak
-

SONUÇ

Bu şiirlerin okunması, daha önce yayımlanmış olanların edisyon kritiğe tabi tutulması, bilinmeyenlerin ise olduğu gibi yayımlanması ayrı bir çalışma konusudur. Bu bildiri de söz konusu şiir mecmuası ve bu mecmuada yer alan Kul Himmet'in şiirlerinin tanıtılması amaç edinilmiştir. Yukarıda tasnife çalıştığımız şiirlerin teknik özelliklerini şöyle özetlememiz mümkündür:

*Şiirlerin tamamı Alevî-Bektaşî itikadı ile söylenmiştir. Şiirlerde, konu gereği sık sık Ehl-i Beyt'ten, 12 İmam'dan, Hz. Ali'den, İmam Hüseyin'den ve Kerbelâ'dan, Hacı Bektaş'tan söz edilmiştir.

*Elimizdeki şiirlerin dörtlük sayıları 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12 arasında değişmektedir. Ancak çoğunluğu 5 dörtlükle vücuda getirilmiştir (23 adet).

*53 şiirin 6'sı 8 heceli, 45'i ise 11 hecelidir.

*Şiirlerin tamamında mahlas kayıtlıdır.

*Şiirlerin 35'i döner ayak, 18'u tek ayak tır.

*Şiirlerin pek çoğunda ölçü sağlamlığı yoktur. Bu, müstensihthen mi yoksa bilginin alındığı kaynaktan mı kaynaklanmıştır bilemiyoruz.

Bildirimizi bitirmeden önce sözkonusu mecmuadaki başta Kul Himmet'in şiirleri olmak üzere, Pir Sultan ve Şah Hatayî'nin şiirlerinin günümüz alfabesine aktarmakta olduğumuz müjdesini de vermek istiyoruz.

Günümüze Göre *İbn-i Kemâl Dîvânı*'ndaki Arkaik Unsurlar

Hakan ÖZDEMİR*

Özet

Klasik edebiyat verdiği eserlerle bugün yalnızca edebiyatçılar için değil dilciler için de zengin bir kaynak olma kimliğine sahiptir. Sosyal hayata ve diğer kültürel değerlere ait pek çok bilgi gibi dönemin birçok özelliği, bu metinler yardımıyla takip edilebilirken bunun yanında söz varlığında veya birtakım gramer şekillerinde görülebilen arkaik özellikler incelemeye değer konular oluşturmaktadır. Bizim de bu konu çerçevesinde ele aldığımız İbn-i Kemâl Divanı XVI. asırda Türk dilinde yaşayan arkaik unsurların bir kısmını içinde barındırması bakımından önemli verileri ihtiva etmektedir. Dîvân'da sıkça görülen arkaik şekillerden birine şu örneği vermek dikkat çekici olacaktır: I. teklik şahıs emir/istek eki -AyIn içerdiği şekil itibarıyla Eski Türkçe dönemine kadar indirilebilirken bugün artık yerini -AyIm şekline bırakmıştır. Bu örnek hem geçmişteki bir ögenin metinde yer alması hem de kullanımın bugüne ulaşamamış olması bakımından dikkat çekicidir. Dîvân'da geçen "dinlemek" anlamındaki eslemek sözcüğü de yine Eski Anadolu Türkçesi döneminde yani bir önceki dönemde kullanılan ama bugüne ulaşmayan bir başka kullanımı göstermektedir. Bu örnek, gramer yapılarının yanında söz varlığında da görülen bir şekil olması bakımından ilgi çekicidir. Bu ve buna benzer arkaik şekillerin sayısını örneklemeler yoluyla artırmak suretiyle incelemek günümüzdeki tarihî gramer araştırmaları için de yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İbn-i Kemâl, arkaizm, tarihî gramer araştırmaları, Dîvân, Eski Anadolu Türkçesi.*

Giriş:

Tokat ilinin tarihte yetiştirdiği önemli bilim adamlarından biri olan İbn-i Kemâl yaşadığı çağda, yalnızca tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi dinî ilimlerle uğraşmamış; kendisini XVI. yüzyıl Divan edebiyatı simalarından biri saymamızı sağlayacak kadar bir yetkinlikle edebiyatla da uğraşmıştır. Bu bildiride İbn-i Kemâl'in *Dîvân* adlı eserindeki söz varlığından hareketle, XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun söz varlığının bir kısmına onun şiirleri üzerinden bir bakış ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu yönüyle bu din bilgininin şiirleri üzerinden dönemin Osmanlı toplumunun söz varlığına bakılacak olması bu tür çalışmaların önemini biraz daha artırmaktadır denebilir.

Örneklere geçmeden önce çalışmanın bakış açısını oluşturan arkaizm teriminin bu bildiri için sınırlarının çizilmesi faydalı olacaktır. Terimin anlamını

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Giresun / TÜRKİYE. ozdemirhn@yahoo.com

Türkçe Sözlük'te iki şekilde bulunduğu görülmektedir.

Fransızca *archaisme* sözcüğünün alıntılanması olan *arkaizm*'e *arkaik* sıfatı üzerinden edebiyatta şöyle bir anlam yüklenmiştir: “2. ed. Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim)” (*Türkçe Sözlük* 2011, 153)

Sözcüğün ikinci anlamı ise biraz daha genel bir çerçeve çizmektedir: “Kullanıldığı çağdan daha eski bir çağdan kalma bir biçimin, bir yapının özelliği” (*Türkçe Sözlük* 2011, 153)

İki tanımın ortak yönü, arkaizme konu olan malzemenin geçmişle olan ilintisidir. İkinci özellik ise kullanıldığı çağ ile olan ilgisinin bu eskicil özelliğine bakarak kesilmiş olmasıdır. Aşağıda da değinileceği üzere bu arkaizmin ölçütü ne olmalıdır? Mesela Eski Türkçede kullanılan her şekil, İbn-i Kemâl çağı için eskicil bir öge olarak değerlendirilebilir mi? Bu ve buna benzer problemler araştırmaya bir sınırlama getirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Bu anlamda Vardar'ın belirlemeleri bu sınırlama konusunda bize yardımcı olmaktadır:

Eskil biçim [Alm. *Archaismus*] [Fr. *archai'sme*] [İng. *archaism*]: Kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu, vb. (Vardar 2002, 93)

Vardar'ın belirlemesindeki “kullanımdan düşmüş bulunma” ibaresi açıklığa kavuşursa problemin de büyük ölçüde ortadan kalkacağı açıktır denebilir. Kullanımdan düşme meselesini bir sonraki paragrafta ele almak kaydıyla buraya kadar çizilen tablodan şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Arkaizme esas oluşturan zaman dilimini, İbn-i Kemâl çağına göre değil başlıktan da anlaşılacağı üzere bugünü esas alarak belirlemek ve arkaik unsurları zamanımıza ulaşamayanlar olarak sınırlamak sağlıklı olacaktır. Özellikle Vardar'ın getirdiği kıstasa göre buna ihtiyaç vardır. Çünkü bugün arkaik olarak üzerinde durulacak unsurların pek çoğu o gün için sıklıkla kullanımda olan verilerdir denebilir. Öyleyse İbn-i Kemâl için eskicil unsurlardan bugüne ulaşamayanlar olarak bir sınırlama yapılırsa çalışmanın genel hatları da belirlenmiş olur (Arkaizm konusunda farklı yaklaşımlar için bk. Ölmez 2003, 135-138; ağzılarda bir örnekteki uygulama için bk. Akar 2011, 305-309).

Arkaizm konusunda bir başka problem ise daha önce de dile getirilmiş olan (Argunşah 2003, 26-31) eskimiş kaydının yani “kullanımdan düşmüş bulunma”nın nasıl belirleneceğidir. *Türkçe Sözlük*'te geçen ve eskimiş kaydı düşülen *muhasara* veya *muhasabe* sözcükleri gibi dil malzemelerinin eskidiğine neye bakıp karar verilecek? Bu örneklerin günümüzdeki kullanımları dikkate alındığında özellikle *muhasabe* sözcüğü gibi örneklerin kullanım sıklığına bakıldığında bu kaydın belirli açmazları içinde barındırdığını görmek zor olmasa gerektir.

Bu probleme yazı dilinde kullanımdan düştüğü düşünülen ve ağızlarda yaşayan şekiller de eklenebilir. Aşağıda örnekleri verilecek olduğu üzere *eslemek* fiili gibi seçimlerin ağızlardaki kullanımına bakıp konuşma dilindeki kısmi kullanımı nereye yerleştirilmelidir? Bu ve buna benzer problemleri sağlam bir temele oturtmak çalışmanın sıhhati açısından zorunludur.

Öncelikle çalışmada Türkçe söz varlığı ve şekillerin ele alınacağı belirtilmesi yararlı olacaktır. Bunun dışında sözcük için “eskimiş” kaydı gibi öznel olduğu yukarıdaki açıklamalar ışığı altında anlaşılan bir değerlendirme yerine malzemenin *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer alıp almama durumu sözcüğün arkaik bir veri olarak incelenmesinde ölçü olarak kabul edilecektir. Bununla beraber inceleme altına alınan malzemenin karşılaştırılmasında ağız söz varlığına dair kaynaklara da başvurulacak fakat ağızlardaki bu kullanım arkaizme engel sayılmayacaktır. Bir başka nokta da dil bilgisi şekillerinde arkaizm, modern dil bilgisi çalışmalarına göre belirlenecektir.

1. İnceleme Alanı ve Yöntem

Türkçe söz varlığı ve şekiller üzerinde durulacağı daha önce ifade edilmişti. *İbn-i Kemâl Dîvânı*'nın seçilmesinin sebebi, şüphesiz bilim adamının yaşamının dil tarihi içinde Osmanlı Türkçesinin başlangıç denilebilecek bir dönemine tekabül etmesi ve zengin söz varlığı içinde aranan malzemeye rahatça ulaşılabilecek olunmasıdır. Divan edebiyatının dil özelliklerine sahip olmasının yanında şair, çalışmanın da konusunu oluşturan çağına göre eski sayılabilecek dil malzemesine de eserinde bolca yer vermiştir.

Çalışmada tutulacak yol ise belirlenen verilerin kullanımlarına dair bilgileri aktardıktan sonra metindeki örneklere yer vermek, ardından da varsa ağızlardaki kullanımları üzerinde durmak şeklinde olacaktır. İlk bölümde incelenecek dil bilgisi şekilleri için de dil bilgisi kaynaklarından faydalanılarak genel bir çerçeve çizdikten sonra örnekleme yapılacaktır.

2. Eklerde Görülen Arkaizm Örnekleri

Dil bilgisi şekillerinin eskiyip kullanımdan düşmesi söz varlığına göre biraz daha fazla zaman almasının yanında sayısındaki sınırlılık sebebiyle kullanım alanı dışına itilenlerin sayısı biraz daha düşük olmaktadır. Önemli olan bu iki sebep “sayıca az olanın sıklıkla kullanımı” şeklinde bir maddede birleştirilebilir. Buna rağmen sayıca az olsa da dil kullanıcısı, bazı gramer şekillerini zaman içinde terk edebilmekte yerlerine yenilerini ikame edebilmektedir.

Dîvân'da rastlanan fakat bugün kullanılmayan şekillerin çeşitçe sayısı on altıyı bulmaktadır. Bu sayı aynı dönem divan sahiplerinden *Sehi Bey*'de yirmi beşi bulmaktadır (Özdemir 2012, 3). Bir kısmının ağızlarda yaşadığı belirlenebilen dil bilgisi şekillerinin bugün için ölçünlü dilde kullanımından

bahsetmek pek olası değildir. Örnekler kip, şahıs ve zarf-fiil eklerinde görülen arkaizmler olmak üzere çeşitli başlıklar altında toplanabilir. Dört başlık altında toplanabilecek örneklerin *Dîvân*'daki gösterimi şöyledir:

2. 1. Şahıs Eklerindeki Arkaizm Örnekleri

I. şahıslarda görülen örnekler genellikle kiplere göre çeşitlilik göstermektedir. Emir veya istek şekillerinin (Bu konudaki tartışmalar için *bk.* Ercilasun 1994: 3-9) I. şahıstaki kullanımı Eski Türkçeye kadar götürülebilecek *-AyIn* ekinin örnekleri şöyle yer alır:

Olayın saña **yār** n'olsa gerek

Ƙılayın āh u zārı n'olsa gerek (Demirel 1996, 120) beytinde *yār olayın* ve *āh u zārı Ƙılayın* yüklemeleri,

İnan bu kerre saña **vefā ideyin** didüm

Gel şöyle it ki bir daħı söziñe inanam (Demirel 1996: 142) beytinde *vefā ideyin* yüklemi,

İy perî 'ışķunġa anuñçun ġayāl oldı göñül

Gāyib oldı il gözinden kim *göreysin* ben seni (Demirel 1996, 208) beytinde *göreysin* yüklemi, emir kipinin teklik I. şahsında çekimlere birer örnektir. Günümüzde yazı dilinde kullanılmayan bu örneklerin Eski Türkçe döneminden başlayarak şairin içinde bulunduğu XVI. yüzyıla kadar varlıklarını korudukları bilinen bir gerçektir (Yapının Eski Türkçe döneminde dilek kipi olarak adlandırılması için *bk.* Von Gabain 2000: 79).

I. teklik şahıs için diğerk çekimler de belirsiz geçmiş zaman, geniş zaman ve istek kipleri olarak şöyle gerçekleşmiştir:

Genc-i vaşlına mekân olam diyü

Olmuşam virānesi bir kimsenüñ (Demirel 1996; 122) beytinde *bir kimsenüñ virānesi olmuşam* yüklemi,

Ƙanmışam içüp zülâl-i vaşluñı ben teşne-leb

N'ola kim çokdan büt-i 'ışķunġla tábum var benüm (Demirel 1996, 148) beytinde *Ƙanmışam* yüklemine belirsiz geçmiş zamanda,

Beni ağlatmağā ağyār-ıla oynar güler

Ben nice **ağlamayam** ġālūme ağyār güler (Demirel 1996, 68) beytinde *ağlamayam* yüklemi,

Dem mi vardur la'lüñi yād eyleyüp Ƙan **yutmayam**

Seni görmez olduğısa göñlümüz yād olmadı (Demirel 1996, 213)

beytinde *yutmayam* yüklemi istek kipinde,

Ruĥları nārına düşüp **yanarın**

Nice şabr u qarār ola bende (Demirel 1996, 202) beytinde *yanarın* yüklemi geniş zamanın teklik I. şahısıyla çekimlenmiş bir şekildir.

Diğer şahısların çekiminde de benzeri bir durumun olduğu görülmekte olup konuyla ilgili örnekler şöylece sıralanabilir:

Hām şanma bizi kim puĥte-y-ile **aldanavuz**

Zāhidā puĥte saĥa bize mey-i hām gerek (Demirel 1996, 116) beytinde *aldanavuz* yüklemi I. çokluk şahıs istek kipinde,

Yüzümüz **dönmezüz** cefāsından

Çün ĥoduĥ başumuz belā yolına (Demirel 1996, 202) beytinde *dönmezüz* yüklemi I. çokluk şahıs olumsuz geniş zamanda,

İşiginden dil-berüĥ aĥyāra **diĥ** eksilmesün

Kim ĥapusunda gerek büt-hānenünĥ dā'im keşiş (Demirel 1996, 91) beytinde *diĥ* yüklemi II. çokluk şahıs emir kipinde, çekimlenmiş olup yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi bu şekillerin bugün yazı dilinde kullanılmadığı burada ifade edilmelidir. Bugün kullanılmayan bu şekillerin içinde özellikle istek kipinin yerini emir şeklinin almış olması üzerinde durulmaya değer bir konu oluşturur denilebilir.

2.2. Kip Eklerindeki Arkaizm Örnekleri

Şahıs eklerine dair örnekleri verirken bir kısmından dolayı olarak bahsedilen şekillerin tekrara düşmemek için burada yeniden üzerinde durulmayacaktır. Şu kadarı ifade edilmelidir ki istek kipine dair verilen örneklerde bugün için büyük değişimler olmuştur. Bu şeklin dışında kalan iki şekil ise belirli geçmiş zaman veya anlama göre belirsiz geçmiş zaman ve gelecek zaman eklerinde görülmektedir. Günümüzde kullanımdan düşmüş ve arkaik örnekler arasına karışmış gözüken şekiller için şu örnekler verilebilir:

‘Ārızundan ĥaĥ ĥıkup tıtdı sevād-ı zülfünĥ

Rūm'dan leşker **varupdur** şanki A'rāb üstine (Demirel 1996, 3) beytinde geçen *varupdur* yüklemi arkaik bir yapıyı içinde saklar. Bu şekle belirlemelere göre (Eckmann 1998: 206; ayrıca bk. Ata 2002: 74) ilk defa Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanmıştır. Bu şeklin Harezmi Türkçesindeki “-p Zarf-fiil eki + turur + şahıs zamiri” kalıbından kısaltıldığı anlaşılmaktadır. *Dîvân*'da geçen bir diğer örnek bu ilk şekle daha yakın durmaktadır:

Geldi didi ki var-ısa Şamuĥ diyārına

Leşker **çeküpdurur** şeh-i kişver-güşā-yi Rūm (Demirel 1996: 144) beytinde *çeküpdurur* yapısının kullanımı açıkça görülmektedir.

Bugün Kars ili gibi ağızlarda da (Ercilasun 2002: 171) rastlanan şeklin yazı dilinde kullanımdan düştüğü anlaşılmaktadır.

Belirsiz geçmiş zaman ekiyle aynı akıbete uğramış bir diğer yapı ise gelecek zaman eki *-IsAr*'dır:

Ayağuna çok döker göz yaşı 'aşıklarun

Hüsünüñ bünyādın ol āb **idiser** āhir **harāb** (Demirel 1996, 21) beytindeki gelecek zaman eki *-IsAr*'ın kullanımı Oğuz'la ilişkilendirilmek kaydıyla (Eckmann 1998: 204 ayrıca bk. Ata 2002: 78) Harezmi Türkçesine, muasırı olarak da Eski Anadolu Türkçesine kadar indirilebilir. Yerini *-AcAk* gelecek zaman ekine bırakacak olan yapı da bu anlamda bugüne ulaşmayan arkaik bir şekil olarak metinde yerini almıştır.

2.3. Zarf-fiil Eklerindeki Arkaizm Örnekleri

Kip ve şahıs işaretlerindeki arkaizm örneklerinden sonra zarf-fiil eklerindeki arkaizm örnekleri de dikkat çekicidir:

Şevk- ruhsârun **göriccek** tire olursa gönül

Tañ degül kim şu'le kalmasa olur aħker kara (Demirel 1996: 10) beytinde *göriccek* zarf-fiilinde kullanılan *-IcAk* eki Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kadar hâlâ sıklıkla kullanımına ilişkin örnekler aşağıda da gösterilmeye çalışılacaktır. Yapı, zamanla yerini *-InCA* veya *-DIğIndA* şeklindeki zarf-fiil eklerine bırakmıştır. *-AcAk* gelecek zaman ekine de benzerliğiyle dikkati çeken ekin arkaizme uğramasında diğer zarf-fiil eklerinin daha sık kullanımı yanında, bu benzerliğin etkisine yenik düştüğü de ileri sürülebilir. Bu yapının örneklerini şu şekilde artırmak mümkündür:

Tāk-ı gerdūndan yağar halk üstine gerd-i fenā

Eskiyicek saķf-i hāne dökilür andan türāb (Demirel 1996, 20) beytinde *eskiyicek*,

Rūmında hüsünüñ **varıcaķ** şām-ı zülfüne

Çin'den dem urdı müşg-i Hıfā eyledi haṭā (Demirel 1996, 17) beytinde *varıcaķ*,

Ġamzeñ oklarını atsañ sūz-ı dil bulur sūkūn

Yağıcaķ bārān hevā germiyetin teskīn ider (Demirel 1996, 44) beytinde *yağıcaķ*,

Hoş gelir **derle-y-icek** ruħları kim tāze gülün

Derle-y-icek yüzine kaçre-i bārân yaraşur (Demirel 1996: 69) beytinde ise *derleyicek* zarf-fiilleri bu arkaik yapıyı içlerinde barındırmaları sebebiyle dikkat çekici örneklerdir.

Bir başka arkaik yapıya *-uban* zarf-fiil eklerinin kullanımında şahit olunmaktadır:

Dem-i bahâr-ıla dârü's-sürürdurur gül-şen

Ne gördi **inleyüben** göz yaşın döker dölâb (Demirel 1996, 23) beytinde *inleyüben* zarf-fiilinde geçen şekil, Uygur Türkçesi döneminden itibaren takip edilebilmektedir (Sertkaya 1994: 335-352). Ek bugün Yeni Uygur Türkçesi gibi bazı lehçelerde görülebilmesine karşın Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür. Ekin metindeki diğer kullanımları da ilgi çekicidir:

Kevâkibi görüp ol meh didi nedür bu didüm

Çırağlar **yağuban** gün yüzün arar eflâk (Demirel 1996: 123) beytinde *yağuban*,

Gice gündüz **gözleyüben** zülf-i reyhānuñ yüzün

Gözlerüm nergis gibi kalmışdurur yollarda (Demirel 1996: 178) beytinde *gözleyüben*,

Öyle yakmadı beni şevk-ı ruñuñ odlara

Giceler **yanuban** irte söyünem şem' gibi (Demirel 1996, 217) *yanuban* zarf-fiilleri yine arkaik şekilleri barındırmaları bakımından benzeri bir durum arz etmekte denebilir.

-UbAn yapısından sonra *-I* zarf-fiil ekinde farklı bir durumla karşılaşılmaktadır. Bilindiği üzere (Ergin 1977: 328) bu ekin müstakil kullanımı Türkiye Türkçesinde söz konusu değildir (Bu konuda bk. Korkmaz 2009, 174). Ancak *aliver-*, *çekiver-* gibi tezlilik bildiren fiil birleşmelerinde kullanımı görülmektedir. Bağlama görevinin dışında müstakil zarf-fiil yapan şu örnekler bu anlamda dikkat çekicidir:

Gözleyü yollaruñı gözi kararmadı-ise

Çeşm-i nergisde nedendür bu görinen qaralar (Demirel 1996, 58) beytinde *gözleyü* zarf-fiili de değinilmesi gereken bir örnektir.

Üzerinde durulmaya değer bir başka yapıyı *-DikdA* zarf-fiil eki oluşturmaktadır. Karahanlı Türkçesinden itibaren 1950'li yıllara kadar (TBMM 1953: 139) tanımlanabilen yapı, bugün için yerini iyelik ekli kullanımlara bırakmıştır (Korkmaz 2009: 1032-1033). Belli başlı örnekleri şöyle sıralamak mümkündür:

Şafha-i hüsnine şüret virdi yārūñ hāl ü hat

Haft-ı muşhaf hüb olur konduḡda i'rāb u nuḡat (Demirel 1996, 96) beytinde *konduḡda*,

‘Aḡl u şabr u hūş gitdi ḡaldı cānda dāḡ-ı ḡam

Ḳalır odları yiri **göçdüḡde** lā-büd kervān (Demirel 1996, 162) beytinde *göçdüḡde*,

Ruḡlaruḡa karşı cān olsa ‘aceb mi bî-ḡarār

Şem‘ **gördüḡde** ne mümkin şabr ola pervānede (Demirel 1996, 181) beytinde *gördüḡde*,

Ser-i müdur dehānı kim zebān-ı ḡāmeye şıḡmaz

Cemāl-i şüretin **yazduḡda** yārūḡ ḡüsn naḡḡāşı (Demirel 1996, 222) beytinde *yazduḡda* zarf-fiillerinde karşılaşılan şekiller yine arkaizm örnekleri olma bakımından ilgi çekicidir.

2.4. Diḡer Şekillerdeki Arkaizm Örnekleri

Yukarıdan beri bahsedilen şekillerin dıḡında ek durumunda başka arkaizm örneklerine de rastlamak mümkündür. Bunlardan ilk sırada çeşitli yapımlarına yer vermek yararlı olacaktır:

Bir nefesde **dirḡürür** la'lüḡ gözün öldürdüḡün

Anı ḡātil bunı cān-baḡş itdi ḡayy-i Lā-yemüt (Demirel 1996, 25) beytinde *dir-* fiiline getirilen ettirgenlik eki *-ḡür* Eski Türkçe metinlere (Von Gabain 2000: 59) kadar götürülebilirken artık yerini diḡer ettirgenlik eklerine bıraktıḡı ileri sürülebilir.

Bir başka arkaizm, ‘gibi’ anlamında kullanılan *-cIlAyIn* ekinde görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi boyunca çok sıkça kullanılan yapı bugün için kullanımdan düşmüşken eserdeki örnekleri şöyledir:

Ḳaḡ-ı gerdün gice vü gündüz niḡün itmez ḡarār

Bencileyin bir mehūḡ mihri-le ser-gerdān mıdur (Demirel 1996, 55) beytinde *ben* şahıs zamirine,

Dişlerüḡ vaşında söz ḡok illerüḡ aḡzında lebün

Biḡ şadefde **buncılayın** bir dür-i şehvār yok (Demirel 1996, 105) beytinde *bu* işaret zamirine eklenen yapı, ‘gibi’ edatının da etkisiyle bugün için kullanım dıḡına itilmiştir.

3. Söz Varlıḡında Karşılaşılan Arkaizm Örnekleri

Dillerin doḡasında çeşitli sebeplerden kaynaklanan sözcük ölümü olayına rastlanabilmektedir. Kavramaları karşılariken sözcükler tek başlarına bu

görevi üstlenmezler. Aynı kavram için birçok kullanım da söz konusu olabilir. Esas olan kavramın karşılanmasıdır. Bu anlamda Türkçede geçmişten günümüze kavramları karşılarken farklı kullanımlar arasından çeşitli seçimlerde bulunmuştur. Ve geride kalanlar, bugün ele alınacak örneklerde görüleceği üzere ya tarihî metinlerde kendilerine yer bulur ya da ağız söz varlığında genellikle giderek daralan bir çerçevede sıkışıp kalır. *İbn-i Kemâl Dîvânı*'nda da bu açıklamaya örnek oluşturacak kullanımların sayısının oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Bunlardan bazıları anlam ve sayfa numaralarıyla¹ şu şekilde sıralanabilir:

döymek 'dayanmak' (11), *tañ* 'hayret, teaccüp' (10), *karañu* 'karanlık' (63), *iñen* 'çok' (85), *iñende* 'çok' (86) *koçmak* 'kucaklamak' (15), *örütürmek* 'ayağa kalkmak' (17), *key* 'çok' (111), *külüng* 'çabuk, tez at' (16), *söyünmek* 'sönmek' (18), *gözü* 'ayna' (19), *ıssı* 'sıcaklık' (5), *assı* 'fayda' (104), *emsem* 'ilaç' (20), *depretmek* 'kıvıltatmak' (78) gibi *Güncel Türkçe Sözlük*'te bulunmayanların yanında *yel-* gibi, *göynük* gibi kimi 'halk' kimi de 'eskimiş' kaydı düşülmüş birçok sözcüğe rastlamak mümkündür.

Sonuç

1. İbn-i Kemâl verdiği bu eserle sadece Osmanlı toplumunun o günkü yaşantısına, anlayışına, görgüsüne ayna tutmamış, aynı zamanda Türk edebiyat ve diline de yetkin bir örnek vermiştir.

2. *İbn-i Kemâl Dîvânı*, içinde barındırdığı dil malzemesiyle dönemin benzeri diğer eserleri gibi arkaizm konusunda incelenmeye değer bir görüntü sergilemektedir.

3. *Dîvân*'daki eklerin durumu dikkat çekmektedir. *Dîvân*'da bulunan ama bugün kullanımdan düşmüş *-dUkda*, *-UbAn*, *-IsAr* gibi eklerin sayısı on altıyı bulmaktadır.

4. Eklerin sayısının yüksek olmasında özellikle şahıs eklerinin değişiklik arz eden görüntüsü önemli rol oynamıştır.

5. XVI. yüzyıldan günümüze Türkçe söz varlığındaki kullanımdan düşme *döymek*, *tañ*, *örütürmek*, *key*, *külüng*, *söyünmek* gibi pek çok örnekte gerçekleşmiştir.

Bu örneklerin daha geniş çalışmalarda bir araya toplanıp Türk dilinin tarihî gelişim ve değişim sürecindeki yeri ve yoğunluğu görülmelidir.

¹ Sayfa numaralarının gösterilmesinde Demirel yayını esas alınmıştır.

Kaynaklar

- AKAR Ali (2011), “Ağızlardaki {-dİklİğIn} Zarf-Fiil Ekinin Yapısı” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1, p. 305-309.
- ARGUNŞAH Mustafa (2003), “Türkçe Sözlüklerin İçeriği ve Sınırları?”, *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkçemiz Sempozyumu*, Anadolu Çağdaş Eğitim Vakfı, 3-4 Mart 2003, Ankara, s. 26-31.
- DİLÇİN Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay, Ankara.
- ECKMANN Janos (1998), “Harezm Türkçesi”, *Tarihî Türk Şiveleri*, (hzl.: Mehmet Akalın), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay, Ankara.
- ERCİLASUN Ahmet Bican (2002), *Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-*, Türk Dil Kurumu Yay, Ankara.
- ERCİLASUN Ahmet Bican (1994), “Türkçe’de Emir ve İstek Kipi Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ocak, C. 1994/I, S: 505, s. 3-9.
- ERGİN Muharrem (1977), *Türk Dil Bilgisi*, Minnetoğlu Yay, İstanbul.
- İBN-İ KEMÂL (1996), *Dîvân Tenkidli Metin* (Haz: Mustafa Demirel), Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- KORKMAZ Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yay, Ankara.
- ÖLMEZ Mehmet (2003), “Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine”, *Mustafa Canpolat Armağanı*, hz: A. Ata, M. Ölmez, Ankara, s. 135-142.
- ÖZDEMİR Hakan (2012), “*Sehî Bey Dîvânı*’na Yansıyan Arkaik Unsurlar” Türkiye Cumhuriyeti Ordu Üniversitesi Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu Anısına), 10-12 Mayıs 2012 (Basılmamış bildiri metni).
- SERTKAYA Osman Fikri (1994), “-an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1989, s. 335-352.
- TBMM (1953), *Düster Üçüncü Tertip Cilt 34 (Kasım 1952-Ekim 1953)*, Ankara.
- TDK (2011), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay, Ankara.
- VARDAR Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul.
- VON GABAIN Annemarie (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yay, Ankara.
- YEKBAŞ Hakan (2010), *Sehî Bey Dîvânı*, Kitabevi Yay, İstanbul.

Tokat Yazmalarının Renk Motif ve Kompozisyon Özelliklerinin İncelenmesi

Nergiz PAŞU ÖZTÜRK¹

Özet

Çalışmanın konusunu geleneksel el sanatlarından biri olan Tokat yazmalarının renk, biçim ve kompozisyon özelliklerinin incelenmesi oluşturmaktadır.

Tokat yazmaları kullanım alanlarına göre kare ya da dikdörtgen formda hazırlanır. Kare olan yüzeylerin boyutu genel olarak 80x80 olup başa takılan yazmalarda kullanılır. 140x140 ve 170x170 olan boyutlar ise elbiseliklerde, masa örtülerinde ve sofrta bezlerinde kullanılmaktadır.

Tokat yazma yapımında çoğu Tokat'a özgü olan motiflerin kullanılmasına rağmen başka el sanatları ya da diğer bölgelerde kullanılan yazma motifleri de kullanılmaktadır. Tokat yazmalarında görülen dal, yaprak, çiçek, meyve demet ağaç gibi bitkisel bezemeli sitalizasyonlar, damga ve sembolik motiflerden oluşan düzenlemeler, yıldız, kandil, vazo, şamdan, çatal, kaşık, bıçak, tarak gibi nesnel düzenlemeler, ayrıca kuş, geyik, horoz, tavus kuşu gibi hayvanlar ve hayvanlara ait koyun gözü, horoz kuyruğu, kılçık gibi uzuvlardan oluşan geniş ve zengin bir motif yelpazesi kullanılmaktadır.

Kumaş, halı, kilim, maden ve çiniden ele alınan bazı örneklerde yapılan karşılaştırmalarda, bu sanat dallarımızın motif ve kompozisyon düzenleri arasında, Tokat yazmalarıyla benzerlikler görülmekte ve çeşitli sanat dallarının bazı dönemlerde birbirini etkilediği, benzer form ve bezemelerin kullanıldığı sonucunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Ağaç Baskı, El Sanatları, Motif, Tokat, Yazma

Giriş

1. Baskı

Resim ve yazıların aslına uygun biçimde, birden çok sayıda, çoğaltma işlemine verilen isimdir. Başlı başına bir teknik konu olan baskı işlemi, aynı zamanda bir sanat olarak tanımlanabilir. (Tepecik, 1999, s.2)

Baskı tekniği kullanarak resim ve yazı çoğaltmak için mutlaka bir kalıba ihtiyaç duyulmaktadır.

Anadolu'da uzun bir geçmişe sahip olan damga mühür geleneğinin başlangıcı Çatal Höyük'te Neolitik çağa dayanmaktadır. Bu mühürler mülkiyetin sembolü olmuş ve genellikle geometrik motiflerle bezenmiştir. (Temizer, 1975, s.35)

2. Yazmacılık

2.1. Yazma

¹ Öğretim Görevlisi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, nergizpasu@hotmail.com

Genel tabiriyle yazma, kırsal kesimdeki bayanların başlarını örtmek için kullandığı çeşitli renk ve desenden oluşan kumaşlardır.

Oyulmuş kalıplar kullanılarak çeşitli boyalarla pamuklu, bazen de ipek kumaşlar üzerine elle çizilip resmedilerek veya basılarak yapılan bir kumaş süsleme sanatıdır. (Türker, 1996, s.6)

Baskı işi yazmalar üretime elverişlidir, örnekleri çoğaltılabilir. Bunun için yazmacılık denilince baskı işi yazma akla gelmektedir.

Yazma baskı sanatının başlangıç yeri ve zamanı kesin olarak bilinmemekle beraber, yazmacılığın çok eskiden beri dokuma sanatı ile beraber yürümüş, insanların süsleme ve süslenme ihtiyacı ile başlamış ilk el sanatlarından biri olduğu kabul edilmektedir (Erkan, 1990, s.7)

Altı yüzyıllık bir tarihe sahip olan Tokat Yazmacılığı V. yüzyıldan başlayarak yazmacılığın merkezi haline gelmiştir. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda en güzel örneklerini vermiştir. (Türker, 1999, s.44).

Anadolu da gelişen yazmacılık sanatının farklı bölgelerdeki gelişimi renk, kompozisyon, motif gibi unsurlar açısından bölgesel farklılıklar ve bazen de benzerlikler gösterir.

2.2. Tokat Yazmacılığı

MÖ. III. ve II. bin yılları boyunca burada yaşayan kavimler, Anadolu medeniyetini bu yörede kurmuşlardır. Bu sebeple Orta Anadolu bölgesi medeniyetin, kültürü ve sanatın gelişiminde merkez olmuştur.

Tokat'ın meyve bakımından adından söz ettiren bir şehir olması yazmaların kompozisyonlarında da bu meyvelerin motifleri kullanılmıştır. Yazmalarda çoğunlukla koyu renkler kullanılmıştır. Koyu Kırmızı, bordo, patlıcan moru, koyu kahve ve siyah renkler kompozisyona hâkimdir.

Tokat Yazmaları genellikle koyu zemin üzerine çok renkli bir anlayışta olup, geleneğe bağlı sağlam bir renk armonisi sergiler. (Kaya, 1974, s.53)

Tokat yazmaları renk, motif ve teknik özellikleri olan yazmalardır. Ancak bugün renk ve teknik özellikler yönünden Tokat yazmacılığı değişikliğe uğramıştır.

Alizarin boyanın kalkması ile renk maddesi olarak başka boyalar kullanılmaktadır. Fakat bu boyar maddeler Tokat alı rengini verememektedir.

Teknolojinin gelişmesi ile ağaç baskı tekniği de değişmiş seri üretime daha elverişli ve daha kolay olan serigrafî kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Tokat'ın özgün yazmaları renk ve teknik özelliğini kaybetmiştir. Ancak yine de bu geleneği sürdürmek isteyen fedakar ustaların yardımıyla kurslar açılarak yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır.

2.3.Yazma Yapım Teknikleri

2.3.1. Kalem İşİ Yazma: Desen çizildikten sonra içleri fırça ile bir resim gibi boyanır. Kalem işi yazma yapımında kumaş fırça ile boyandığı için

daha çok resim sanatına yakındır ve örnekleri çok azdır.



Resim 12. Kalem işi yazma

2.3.2. Kalıp Kalem Yazma: Yazmada kullanılacak desenin kontürleri kalıpla basıldıktan sonra renkli kalacak kısımlar fırça ile boyanır.



Resim 13. Kalıp kalem yazma

2.3.3. Kalıpla Yazma: Bu teknikte kendi arasında üç kısımda toplanıyor.

2.3.3.1. Karakalem Yazma: Tek kalıp kullanılarak beyaz üzerine siyah, siyah üzerine beyaz işlenir. Bu türe “Karakalem” denir.



Resim 14. Karakalem yazma

2.3.3.2. Elvan İşi: Bu yazma türünde motifte kullanılacak olan her renk için ayrı kalıp hazırlanır. Bu kalıplar desendeki sıralamasına göre üst üste gelecek şekilde yazma kumaşının üzerine basılır.



Resim 15. Elvan işi yazma

2.3.3.3. Daldırma Yazma: Renklere göre hazırlanan kalıpların basılmasıyla meydana gelen motifler tutkal veya balmumu ile kapatılır. Kumaş daha sonra boyaya batırılır. Böylece motifin dışında kalan yerler boyanmış olur. Buna daldırma yazma denir.

2.4. Tokat Yazmalarında Kullanılan Renklerin Özellikleri

Tokat yazmaları genellikle bitki ve ağaçlardan elde edilen boyalardan meydana geldiği için Tokat ve çevresinde bolca bulunabilen ve daha çok koyu renkler veren bitkilerin renkleri hâkimdir.

Tokat yazmalarında en çok tercih edilen renkler; patlıcan moru, koyu kırmızı, fes rengi(güvez)sarı, mavi, siyah, yeşildir. Siyah olarak kullanılan renk genelde ya zemin rengi ya da kontur rengi olarak tercih edilmektedir.

Eski Türk sanatında bitki boyalarından başka madeni boyalarda yapılmıştır. Metal bileşiklerinden de istifade edilerek yine çok çeşitli renklere boyalar elde edilmiştir.

2.4.1. Tokat Yazmalarında Kullanılan Boyalar

Tokat Yazmalarında kullanılan boyaları dört grupta toplaya biliriz:

2.4.1.1. Bitkisel Boyalar: Armut Ağacı, Bağ(Üzüm) Yaprağı, Boyacı Aspirin, Bakam Ağacı, Mordan, Bakam (Kırmızı), Cehri, Ceviz Ağacı, Çivit Otu, Ebe Gülmeci, Elma Ağacı, Haşhaş Çiçeği, Hava Cıva Otu, Ihlamur Ağacı, Karadut Ağacı, Kestane Ağacı, Kıbrıs Çiçeği, Kızıl Ağaç, Kitre, Kök Boya, Meyan Kökü, Nar Ağacı, Nevruz Otu, Palamut, Papatya, Safran, Yabani Gül (Kuş Burnu), Saman, Sarı Kök, Soğan, Şeftali Ağacı, Yarpuz.

Yurdumuzdaki bitkisel boyalar güneş altında renklerinin değişip değişmemeleri bakımından üç gruba ayrılır: (Kaya, 1974, s.55)

Güneş altında renkleri değişmeyen boyalar.

Güneş altında renkleri koyulaşan boyalar.

Güneş altında renkleri solan bitkisel boyalar.

2.4.1.2. Hayvansal Boyalar: Kırmızı, Purpur

2.4.1.3. Kimyasal Boyalar: Günümüzde çok az kalan yazmacın esnafı artık kök boya veya bitkisel boyalardan elde edilen boyaları çok fazla kullanmamaktadır. Ancak doğada çok bulunan elde edilmesi kolay olan ceviz

ve benzeri boyacı bitkilerden yararlandıkları görülmektedir. Ülkemize 1880'lerden itibaren giren sentetik boyar özellikler alizarin ve anilinın ülkemize girmesi ile kökboyası yerini sentetik boyalara terk etmiştir. Sentetik boyaların hem elde edilmesi kolay hem de daha çok renk seçeneği vardır.

2.4.1.4.Akçemin Boya: Serigrafı baskı için hazırlanan bir boya türüdür. Hazır ve kimyasal ipek baskı boyaları ile renklendirilir. Günümüz yazmacılığında en çok kullanılan boya çeşididir.

2.5.Tokat Yazmalarında Kullanılan Motiflerin Özellikleri

Tokat yazmalarının desen ve kompozisyon özelliklerinden bahsederken Türk süsleme sanatının karakteristik özelliklerine de değinerek, Osmanlıların kendilerinden önce Anadolu'da medeniyet kurmuş olan Selçuklu sanatlarının geleneklerine uydukları gözlenebilir.

Osmanlılardan kalma olan çeşitli sanat dallarında çokça kullanılan kıvrık dal nakışı Rumi ve Hatayı olmak üzere iki üslûba ayrılmaktadır. Rumi üslup bir birine bağlı, uçları kuş gagalarını andıran yarım paletlerle sona eren spirallerden oluşur. Hatayı üslûp ise ince kıvrımlarla bir birine bağlanan küçük veya büyük madalyonlar içinde toplanan rozet, çiçek ve yaprak motiflerinden oluşur.

Tokat' da "Karakalem" ve "Elvan" olmak üzere iki tip yazma basılmaktadır. Tokat yazmaları basılma teknikleri yönünden kalıpla yazma tekniğine girmektedir. Motifler konularını da daha çok bitkilerden almaktadır. Çok ender olarak somut konulara değinilmiştir. Bazen de hem soyut hem de somut konuların bir arada işlendiği yazma örnekleri az da olsa karşımıza çıkmaktadır.

Tokat yazmalarındaki konular, yöre insanının duygu ve düşüncelerini doğa ile bütünleşerek ifade etmeye çalıştıklarını açıkça göstermektedir. Gül, lale, sümbül, düğün çiçeği, horoz kuyruğu, gelincik, karanfil, hercai menekşe, dal ve yapraklar, haşhaş çiçeği gibi motiflerin seçiminde bir süreklilik fark edilmektedir. Figürlerle yapılan bezemenin azlığı figüratif konulardan özellikle kaçınıldığına işaret etmektedir.

Soyut konular arasında, kandil, yıldız, ay, madalyon, tuğra, dörtgenler, üçgenler, baklava dilimleri, gibi geometrik biçimlerden oluşturulmuş nesne değerleri olan geometrik bezemelere çok ender de olsa rastlanmaktadır. (Erkan, 1990, s.45)

2.6.Tokat Yazmalarında Kullanılan Kompozisyonlar

2.6.1.Yüzeyin Tamamen Motif Tekrarlarıyla Doldurulması İle Oluşan Kompozisyonlar

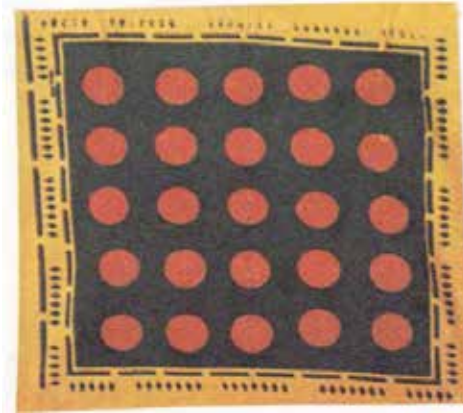
2.6.1.1.Tokat Elmalısı: Genellikle siyah zemine kırmızı ya da mor olarak basılır. Elma motifi yüzeyin her alanını kaplayacak şekilde tekrar motiflerden oluşur. Kenar süslemesi olarak daha çok U şeklinde içe dönük iri benekli motifler kullanılır. Tokat Elmalısı siyah zemine kırmızı veya kırmızı

mor olarak basılmış elma motifleridir. Bu desen Zile dolaylarında kullanılmaktadır.



Resim 16. Tokat elmalısı

2.6.1.2.Aynalı Yazma: Bu yazmada zemin boş bırakılacak şekilde tasarlanmış olup, zemin boşluklarını oluşturmak için dairesel şekildeki elma motiflerinden faydalanılmaktadır.



Resim 17. Aynalı yazma

2.6.1.3.Tokat Yarım Elmalısı: Genellikle siyah zemine kırmızı ya da mor olarak basılır. Elma motifleri parçalanarak düzensiz şekilde kullanılacak şekilde tasarlanmıştır. Tokat elmalısı ile arasındaki fark elma şeklinin deforme edilmesi ile kullanılmıştır.



Resim 18. Tokat yarım elmalısı

2.6.1.4.Tokat Kirazlısı: Bu yazmanın tasarlanmasında sarı, kırmızı, beyaz zemin renklerinden faydalanılmıştır. Zeminin tamamen kiraz motifi ile doldurulması ile oluşur. Kenar bordürü ise paralel çizgiler arasına yerleştirilmiş üçgen ve beneklerden oluşur. Fındıklı da denir.



Resim 19. Tokat kirazlısı

2.6.2.Kare Planda Gelişen Kompozisyonlar

2.6.2.1.Tokat Beşlisi: Tokat içi dolusu ve kenar suyunun kullanıldığı yazmadır. İsminden de belli olduğu gibi motifin zemine merkeze bir kenarlara da dört defa basılmasından meydana gelir. Bu kompozisyon artık basılmamaktadır.



Resim 20. Tokat beşlisi

2.6.2.2.Tokat İçi Dolusu: Kare bir kalıp içerisine kıvrılan “U” biçiminde yerleştirilen bir dal üzerine farklı boylarda yerleştirilmiş birçok çiçeğin yan yana getirilmesi ile oluşur. Tokat içi dolusu yüzeye kalıbın dokuzken basılması ile meydana getirdiği için bu ismi almıştır. Kenar suyu olarak kullanılan motifin kenarlarında beşli yatay çizgiler içerisinde ise iri fasulyeyi andıran bir motif yer alır. Bu yazma Tokat yöresine ait bir yazma türü olup zemin rengi kırmızı tercih edilir.



Resim 21. Tokat içi dolusu

2.6.2.3. Onaltı Fulyalı Yazma: Kıvrımlı “S” şeklinde dal üzerine sıralanmış çiçek motiflerinden oluşur. Zemine yukardan aşağı doğru dört kez soldan sağa doğru dört kez basılmak sureti ile toplamda onaltı kez motifin tekrarlanmasından oluşur. Kenar motifinde ise yine dal üzerine yerleştirilen çiçeklerden oluşur.



Resim 22. Onaltı fulyalı yazma

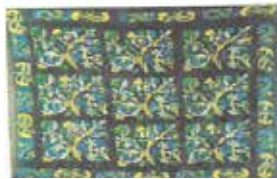
2.6.2.4.Çengelköy Yazma: Bu yazma da tokat içi dolusuna benzer özellikler gösterir. Bir motifin dokuz kez tekrar edilmesinden meydana gelir. Kenar motifleri olarak ise kenarlarından bir birine bağlanmış dörtgenlerden oluşur. Bu yazmada kırmızı, sarı, mavi, yeşil renkler kullanılır. Yazma haricinde elbiselik eteklik olarak ta tercih edilen bir motiftir.



Resim 23. Çengelköy yazma

2.6.2.5.Tokat Üzümlüsü: Bu yazma Tokat içi dolusu ve Çengel Köy yazma özelliklerini göstermekte olup aralarındaki fark tercih edilen üzüm motifinden kaynaklanmaktadır. Üzüm motifi “S” hafine benzer bir alana yerleştirilmiş olup zemin rengi olarak mor ve kırmızı renkler tercih edilir. Bu yazmada kırmızı, sarı, Yeşil renklerde tercih edilir; ancak zemin rengi olarak tercih edilen Mor renk bu Yazmanın Tokat morlusu olarak ta adlandırılmasına sebep vermiştir.

Tokat içi dolusu deseninin bozularak değiştirilmiş bir şekli “Tokat Üzümlüsü”dür. Buna “Tokat Morlusu” da denir. Bu desen de çiçek motifleri üzüm salkımı şeklindedir.



Resim 24. Tokat üzümlüsü

2.6.2.6. Kenar Bordürlü İçi Boş Yazmalar

2.6.2.7. Trabzon Kenar: Bu yazma türünde zemin rengi siyah olarak kullanılır. Sarı Renkli bordür içerisine kırmızı ve sarı renkli çiçekler yerleştirilir.



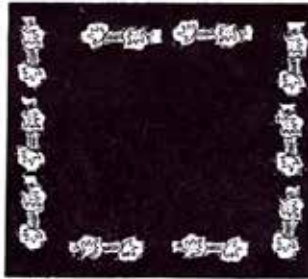
Resim 25. Trabzon Kenar

2.6.2.8. Asma Yapağı: Bu yazma türünde asma yapağı bordür olarak düşünülmüş olup karşılıklı iki kenara dörder adet basılırken, diğer iki kenara üçer adet basılmaktadır.



Resim 26. Asma yapağı

2.6.2.9. Kaynana Yumruğu: Yazmada kullanılan motifin yumruğa benzemesinden dolayı 'Kaynana Yumruğu' olarak isimlendirilmiş, Tokat'a has bir yazma çeşididir. Bu motif yazma kenarlarının karşılıklı kenarına üçer adet diğer iki kenarlarına ise ikişer adet basılması ile elde edilen motiflerdir. Zemin Sarı ve siyah olarak düşünülür. Siyah zemin üzerine yeşil, kırmızı, sarı ile baskı yapılırken sarı zemin üzerine kırmızı ve yeşil renklerle baskı yapılır.



Resim 27. Kaynana yumruğu

2.6.2.10. Purket Yazma: Bu yazma türünde zemin rengi sarı ve siyah olarak kullanılır. Purket motifi üç yaprak içerisine yerleştirilmiş bir büyük çiçek ve iki tarafına Yerleştirilmiş iki çiçek demetinden oluşur. Motif karşılıklı iki

kenara dörder adet Basılmış olup boş kalan diğer iki kenarında boşluklarına birer adet basılmak suretiyle Üç adet motif basılmış. Bu motiflerde sarı, kırmızı, mor ve yeşil renkler kullanılmış.



Resim 28. Purket yazma

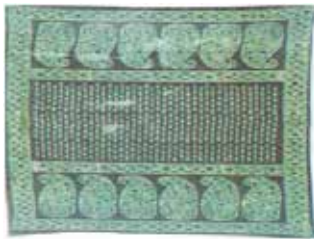
2.6.3. Dikdörtgen Olarak Tasarlanmış Yazmalar

2.6.3.1. Sinekli Hamamiye: Zemin üçe bölünmüş olarak tasarlanır. Kullanılan Motifler farklılık gösterir. Alt ve üst motiflerde çiçek motifleri sitimize edilmiş şekilde Kullanılırken orta motifinde Sineğe benzer şekiller kullanılmaktadır. Orta motifi sık ve bir birinin tekrarı olan motiflerin yoğun kullanılması ile oluşur.



Resim 29. Sinekli hamamiye

2.6.3.2. Şam Hamamiye: Zemin rengi olarak genelde bordo ve siyah kullanılır. Yüzey üç parçaya bölünür. Ortaya bademli olarak adlandırılan motif yerleştirilir. Kenarlara ise 5-6, 7-9 kez tekrarlanarak basılan Şam hamaliye motifi konulur.



Resim 30. Şam hamamiye

Sonuç

El sanatı ürünlerini oluştururken inançlarını, kültürünü, geleneğini, duygularını sanatına ve zanaatına yansıtmayı başaran Anadolu insanı, Tokat yöresinde 600 yıldır el emeği göz nuru olarak geleneksel yöntemlerle üretilmeye devam eden Tokat yazmalarında da bunu açıkça ortaya koymaktadır. Tokat'ın karakteristik motifleri, tüm özellikleri ile birlikte yazmalara yansıtılmış, doğadan alınan bitkisel motifler, meyve ve çiçek motifleri, kalıp ustasınca ağaçtan kalıplara dönüştürülmüştür.

Tokat'a özgü desenlerin yanı sıra değişik yörelere ait motiflerle de çalışılmaktadır. Yöreye özgü yazma desenleri; Tokat içi dolusu, Tokat beşlisi, Tokat üzümlüsü, Tokat elmalısı, Tokat yarım elmalısı, Tokat kirazlısı, Tokat içi boş (Kayseri kenar), purket (plaka), kaşık sapı, kaynana yumruğu, asma yaprağı, ev işi yazma, Trabzon kenar olarak sıralanabilir.

Bölgedeki kadınların büyük bir bölümü önemli bir geçmişe sahip olan Tokat yazmasını kullanırken kenarına yüreklerinde taşıdıkları duyguları, kederleri, aşkları, ayrılıkları simgeleyen oyaları eklemeyi de ihmal etmezler.

Tarihsel süreç içinde bir çok sanat dalı ile etkileşim içinde olan Tokat yazmaları eski teknik özelliğini kaybederek serigrafi üretime dönüşerek üretilmektedir. Fakat Tokat yazmalarında kullanılan ağaç baskı tekniği ise dekoratif amaçla veya kullanım eşyası yapılan kurslar açılarak yaşatılmaya çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ERKAN, N. (1990). “**Tokat Yazma Baskı Sanatı**”.Yüksek Lisans Tezi. Ankara:Gazi Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- KAROĞLU, H. (1999). “**Tokat Yöresi Ağaç Baskı Yazmalarının Grafikselleşimi ve Düzeni**”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üni. Sos. Bil. Enstitüsü.
- KAYA, R. (1974). “**Türk Yazmacılık Sanatı**”. İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- TEMİZER, R. (1975). “**Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu**” Ankara.
- TEPECİK, A. (1999).“**Baskı Teknikleri**”.Ankara. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TÜRKER, K. (1996).“**Ağaç Baskı Tokat Yazmaları**”.Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- TÜRKER, K. (1999). “**Vakıf Kültür**”. Yıl.2 Cilt.1.(Sayı.4)
- UÇAR, Y. (2012). Tokat. Ağaç Baskı Ustası
<http://arpaciogluyazma.com/>
<http://www.grafikerler.net/album.php?albumid=664&pictureid=4406>
<http://www.tokatgudem.com/sayfa.php?no=109>

<http://www.turkiyetr.8m.com/tokat/elyazmares.htm>

Ekler

Resimler Listesi

- Resim 1.Kalem işi yazma507
- Resim 2.Kalıp kalem yazma507
- Resim 3. Karakalem yazma507
- Resim 4. Elvan işi yazma508
- Resim 5. Tokat elmalısı510
- Resim 6. Aynalı yazma510
- Resim 7.Tokat yarım elmalısı510
- Resim 8.Tokat kirazlısı511
- Resim 9. Tokat beşlisi511
- Resim 10.Tokat içi dolusu511
- Resim 11. Onaltı fulyalı yazma512
- Resim 12. Çengelköy yazma512
- Resim 13. Tokat üzümlüsü512
- Resim 14. Trabzon Kenar513
- Resim 15. Asma yaprağı513
- Resim 16.Kaynana yumruğu513
- Resim 17.Purket yazma514
- Resim 18. Sinekli hamamiye514
- Resim 19. Şam hamamiye514

Bir Yemek Sosyolojisi Denemesi Örneği Olarak Tokat Mutfağı

Adem SAĞIR

Özet

Bu çalışmada temel amaç, mutfakların bir toplumun tarihini kültürel, tinsel, ekonomik ve politik boyutlarıyla yansıtan bir ayna olduğu düşüncesinden hareketle, yemek kültürünün toplumsal dayanışma ve bütünleşme aracına dönüştüğü törenler, eğlenceler ve festivallerdeki yerini tartışmaktır. Çalışmanın kendisini sınırladığı örneklem ise Tokat mutfak kültürü ve bu kültürün betimlenmesidir. Çalışmanın ulaştığı sonuçlar bakımından, hem yemek kültürünün toplumsal kökenlerini incelemiş hem de bu bağlamdan hareketle toplumsal davranışlar ve alışkanlıklar üzerindeki etkisini ele almış olması bakımından bir yemek sosyolojisi denemesi olarak tasarlanmıştır. Çalışma, Tokat mutfağını yemek sosyolojisi bağlamında değerlendirmiş olması bakımından da alana katkı sunmayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler; *Toplum, Kültür, Kimlik, Yemek, Kağızman.*

Abstract

The main purpose of this study is to discuss the place of food culture which has changed into social solidarity and integration in the ceremonies, entertainments and festivals. The starting point of the study is the idea that cuisine is a mirror that reflects the history of a society in terms of spiritual, cultural, economic and political aspect. The field of the study is limited with cuisine of Tokat and the description of this culture. With regards to the results, both the social origin of the food culture has been examined and from this context its effect on the social behaviours and habits. Therefore, this study has been designed as an experimentation of sociology of food. The study aimed at contributing to this field in respect to evaluate Tokat cuisine in context of sociology of food.

Key Words: *Society, Culture, Identity, Food, Kağızman.*

1. Giriş¹

Toplumları geçmişten bugüne taşıyan temel unsurlar, kültür kavramının içeriğinde ifade edilir. Bu anlamda kültürün bir topluma şekil verdiği ve onu soyut-somut imajlarla şekillendirdiği iddia edilebilir. Din, inanç, değer, tutum

· Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Uygulamalı Sosyoloji Ana Bilim Dalı Başkanlığı Balıklar Kayası Kampüsü, Karabük . Mail: ademsagioglu@gmail.com, cep tel: 0 (555) 559 50 04

¹ Bu çalışmada “*Yemek Sosyolojisi: Türkiye’de Kültürel Bellek Olarak Yemek Örneği*” başlıklı proje çalışmasının daha önce “*Kars/Kağızman Mutfağı*” örneğinde hazırlanmış teorik hali genişletilerek kullanılmış, uygulama alanı ise “Tokat Örneği”nde hazırlanmıştır.

ve algılamalar soyut imajlar olarak kültürün temel dinamiklerini oluştururken, kurumlar, festivaller, gelenekler, adetler gibi somut imajlar ise kültürün yapısal unsurları olarak düşünülebilir. Bireylerin kültürü öğrendikleri süreç aynı zamanda toplumsallaşma süreci olarak ifade edilir ve bu süreçte bir kültürel yapı içerisinde nasıl davranılması gerektiği öğrenilir. Kimlik edinme süreci olarak da açıklanan toplumsallaşmada, toplumsal ilişkiler, toplumsal paylaşımlar ve toplumsal birliktelikler önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğum, evlenme, sünnet, ölüm gibi pek çok toplumsal olay, toplumsal birliktelikleri, paylaşımları ve davranışları yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Çalışmaya konu olması bakımından “yemek” olgusu bu paylaşımların etrafında gerçekleştiği bir olgudur.

Toplumların kültürel bir parçası olarak yüzyılların birikimini ve çeşitliliğini taşıyan yemek kültürü olgusu sadece bir karın doyurmaktan ziyade törenlerin, dinsel merasimlerin, düğünlerin, eğlencelerin, ölümlerin, festivallerin ve pek çok toplumsal davranışın vazgeçilmez öğelerinden birisi olmuştur (Bkz.Beşirli, 2010; Beşirli, 2011). Geçilen coğrafyalar değiştikçe yemeklerin ve yemeklere ait toplumsal kültürün biçimlerinin ve formlarının da değiştiği görülmektedir. Yemek kültürünün çeşitlenip özelleşmesinde ekolojik çevre, dinsel inançlar, kültürel birikimler, sosyal ve etnik farklılıklar, eğitim düzeylerinin ve kültürel mirasın toplamının damak zevkleri ile bütünleşmesinin etkisi büyük önem taşımaktadır. Bu bütünleşmenin bir göstergesi olarak hemen her toplum, belli ritüellerle ve merasimlerle zamanının belli bir kısmını yemeğe ayırmaktadır. Bu anlamıyla yemek, aynı zamanda toplumsal bütünleşmenin ve dayanışmanın da araçsallaştırılmış bir haliyle karşımıza çıkmaktadır. Eğlenceler, dost sohbetleri, misafir ağırlama, düğün, nişan, adak, bayram ritüelleri, dinsel törenler gibi sosyal olgular yemek kültürüyle de paralel gelişerek toplumda bir iletişim ağının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Sözel iletişim ağı olarak da değerlendirilebilecek bu süreçte, yemeğin toplumsal bir işlevselliğe bürünerek toplumsal dayanışmayı artırdığı ve birlikteliklere meşruiyet sağladığı görülmektedir.

Bir yemek sosyolojisi çalışması söz konusu olduğunda farklı noktalardan hareketle çalışmanın tasarlanabileceği ileri sürülebilir.

* *Yemek etrafında gerçekleşen törenlere odaklanma* : Daha öncede belirtildiği gibi toplumda gerçekleşen pek çok törenin, festival ve eğlencenin temel öğelerinden birisi hazırlanan yemeklerdir.

* *Mutfak kültürü olarak yemek olgusuna odaklanma*: Özellikle yemekler ve yemeklerin ortaya çıkış süreçleri temel olarak incelenir. Amaç, çevresel ve sosyal şartların belirlediği yeme alışkanlıklarına ve mutfak kültürüne odaklanmaktır.

* *Yemek olgusunu beslenme kültürüyle ilişkili olarak düşünme* : Burada yemeğin sosyal boyutu önemlidir. Sosyal boyuttan kasıt, sınıflararası farklılıklardan kültür ile kimlik ilişkisine farklı alanlarda toplumsal durumları

ve bireysel yorumlamaları yemek olgusu üzerinden çözümlemektir.

Yemek anlaşılacağı üzere kültürle karıştığı noktada karşımıza bir kimlik ögesi olarak da çıkar. Yemek kültürünün çeşitlenip özelleşmesinde ekolojik çevre, dinsel inançlar, kültürel birikimler, sosyal ve etnik gruplar, eğitim düzeyi ve kültürel mirasın toplamının damak zevkleri ile bütünleşmesinin etkisi büyük önem taşır. Bu bütünleşmenin bir göstergesi olarak hemen her toplum, belli ritüellerle ve merasimlerle zamanının belli bir kısmını yemeğe ayırdığı görülmektedir. Bu anlamıyla yemek, aynı zamanda toplumsal bütünleşmenin ve dayanışmanın da araçsallaştırılmış bir haliyle karşımıza çıkmaktadır. *Eğlenceler, dost sohbetleri, misafir ağırlama, düğün, nişan, adak, bayram ritüelleri, dinsel törenler* gibi sosyal olgular yemek kültürüyle de paralel gelişerek toplumda bir iletişim ağının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Yemeğin diğer toplumsal fonksiyonlarını ise şu şekilde sıralamak mümkündür. Buna göre *yemek kültürü bir statü simgesi ya da arkadaşlık, dostluk ve iletişim aracıdır. Hediyeleşerek toplumda paylaşmanın oluşmasına katkı sağladığı gibi festivaller, ziyafetler ve diğer törenlerde eğlence aracı* olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyalleştirme aracı olarak kullanılan yiyecekler olduğu gibi turizm yoluyla da kültürler arası ilişkilerin oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Bu bağlamdan hazırlanan bu çalışmada temel amaç, mutfakların bir toplumun tarihini kültürel, tinsel, ekonomik ve politik boyutlarıyla yansıtan bir ayna olduğu iddiasında hareketle, yemek kültürünün toplumsal dayanışma ve bütünleşme aracına dönüştüğü törenler, eğlenceler ve festivallerdeki yerini tartışmaktır. Çalışmanın kendisini sınırladığı örneklem alanı ise Tokat mutfak kültürü ve bu kültürün betimlenmesidir. Çalışmanın birinci bölümü, yemekler etrafında gerçekleşen törenlerin ve ritüellerin toplumsal kökenlerini kültür ve kimlik bağlamında ve Türk kültürü örneğinde çözümlemiştir. Tokat mutfağı ise bölgenin mutfak kültüründeki temel karakteristiklerin betimlenmesini ve yemeklerin kültürel kökenlerinin çözümlenmesi bakımından araştırmanın ikinci bölümüne yerleştirilmiştir. Bu bağlamda Tokat mutfağının seçilmesinin arkasında yatan en önemli özellik, tarih boyunca pek çok medeniyetin birikimi olarak günümüze kadar süregelen yemek çeşitleri ile dolu olması ve daha çok sentez bir mutfak kültürü oluşturmuş olmasıdır. Bu mutfağın oluşmasında Tokat'ın verimli bir havzada yer almış olmasının da önemli bir etkisi vardır. Unlu besinlerle yapılan pek çok yemek, asma yaprağının pek çok değişik biçimlerden kullanılması, Kazova üzümü, zile pekmezi, cevizli bat gibi pek çok çeşit Tokat mutfağının kendi özgü tatları olarak karşımıza çıkmaktadır. Mutfak kültürünün kullandığı yerler ise kız görme, kız isteme, söz, nişan, kına, düğün, sünnet, bayram ve ölüm gibi toplumsal ritüeller ve törenlerdir. Bu bağlamda mutfak, hem bir araç hem de insanlararası dayanışmayı sağlayan bir etkinlikler toplamıdır. Tokat mutfağında Alevi kültürünün de belirgin bir etkisinin görülebilir olması, yemek olgusunun kültür ve kimlik ilişkiselinde tartışılmasının da temel gerekçesi olarak kabul görmektedir.

Çalışmada temel iddia Tokat mutfak kültürünün kullanıldığı temel

alanların kız görme, kız isteme, söz, nişan, kına, düğün, sünnet, bayram ve ölüm gibi toplumsal ritüeller ve törenlerden oluşmasıdır. Bu bağlamda mutfak, hem bir araç hem de insanlar arası dayanışmayı sağlayan bir etkinlikler toplamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada ulaşılan sonuçlar bakımından, hem yemek kültürünün toplumsal kökenlerini incelenmiş, hem de bu bağlamdan hareketle toplumsal davranışlar ve alışkanlıklar üzerindeki etkisinin ele alınmış olması bakımından bir yemek sosyolojisi denemesi olarak tasarlanmıştır.

2. Sosyolojik Bağlamıyla Tokat Yemek Kültürü

Yemek olgusu, kültür ve kimlikten bağımsız değerlendirilemeyeceği gibi maddi unsurlarla da iç içe geçmiş özelliklerden oluşur. Ev içerisinde mutfağa ayrılan alan, mutfak malzemeleri, gıdaların hazırlanma ve saklanma biçimleri, yemeklerin sunum biçimleri dahil pek çok olgunun yemek kültürü içerisinde değerlendirilebileceği görülecektir. Aynı toplum ve kültür içerisinde dama tadı, alışkanlıklar ve yetiştirilen ürünlere bağlı olarak farklı yemek kültürleri ortaya çıkabilmektedir. Bu çalışmada odaklanılan Tokat mutfağı da benzer şekilde farklı ayrıntılarıyla dikkat çekmektedir. Tokat, tarihsel geçmişiyle birlikte oldukça zengin bir mutfak ve beslenme kültürüne sahiptir. Tokat'ın tarihsel geçmişi kuşkusuz coğrafi konumu itibarıyla tarih boyunca çeşitli imparatorluk ve devletlere evsahipliği yapmıştır. Hititliler başta olmak üzere, Asurlular, Hurriler, Kimmerler, Frigler, İskitler, Persler, Mitanniler (Gökbilgin, 1979:401) gibi pek çok medeniyetin bulunduğu kent, bu toplulukların kültürleriyle de şekillenerek bugüne gelmiştir. Tokat, özellikler Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden sonra Türk-İslam şehir kimliği ile ön plana çıkmaya başlamış, Fatih Sultan Mehmet döneminde ise Osmanlı Devleti'ne katılmıştır (Gökbilgin, 1979:405-407). Tokat yemek kültürü olgusundan söz edildiğinde, bu bağlamda sentez bir yemek kültüründen de söz etme gerekliliği ortaya kendiliğinden çıkmaktadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Tokat'ın doğal ve coğrafi şartlarının da bu duruma oldukça uygun olduğunu ifade etmektedir: Şehir genişlik ve ucuzluklu bir yer olup, dünya yüzünde eşi yok gibidir. Yılın her zamanında halkın nimetleri boldur. Hacı Bektaş Veli'nin hayırlı ve bereketli dualarıyla bu eski tarihi şehir alimler konağı, fazıllar yurdu ve şairler yatağıdır. (Akt. Kahraman, 2010:69-70).

Tokat yemek kültüründe öncelikle ifade edilmesi gereken noktalardan birisi, geleneksel evlerin en büyük özelliğinin büyük odalardan birisinin mutfak olmasıdır. Mutfağa halk ağzıyla "İşevi" veya "akşana" denir. Taban döşemesi bal peteğini andıran kiremit tuğla ile kaplıdır. Odanın bir köşesinde yemek yapmaya ve çamaşır kazanı kaynatmaya yarayan yer ocağı bulunurken; diğer tarafta kurutulmuş yiyecek, konserve, salça, peynir, yaprak saklanan kitleler bulunur. Ayrıca kuru baklagil ve tahılın saklandığı bölmeli ambar vardır. Bağevlerinde kebab fırını, üzüm suyunun çıkarıldığı şirehane, geleneksel Tokat mutfağının en belirgin özelliğidir (Bayram, 2007:106). Bugün Tokat'ta yemekler çoğunlukla yer sofrasında yenmekte ve mutfak kalabalık aileler için oturma odası olmaktadır (Bayram, 2007:106). Tokat geleneklerinde yaygın bir

şekilde görülen misafirperverlik, yemek kültürünün belirgin bir şekilde sergilendiği alanlardan birisidir (Bkz.Tokat İl Yıllığı, 1973:271).

Tokat yemek kültürünün temel izlerini geçiş törenlerinde görmek mümkündür. Hem tören öncesinde, hem de tören sürecinde yemek ile ilişkili pek çok ritüel karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin tören öncesi hazırlıklar neredeyse bir yıl öncesinde başlar, düğün yapma niyetinde olanlar özellikle erkek tarafı düğün dolmasını düşünerek, yaprak zamanı her zamankinden daha fazla yaprak basmak, etlik kesimi için daha fazla sayıda hayvan beslemek, ambara daha fazla zahire kaldırmak gibi tedbirlerle işe başlardı. Düğün zamanı gelince komşular ve akrabalar, dolma doldurma, pirinç ayıklama gibi işlerde yardım ederek gerekirse düğünler için evlerini açarak ya da uzaktan gelen misafirleri ağırlayarak düğün sahibine yardımcı olurlardı. Aynı dayanışma düğünden birkaç gün önce düğünde yenilmesi için yapılacak Tokat sarması için hazırlıklarda görülürdü. Bir gün önce evin bahçesinde yapılan erkek düğünü sırasında saz eşliğinde eğlenir, yapılan bu yemekler tüketilirdi (Dutoğlu, 2010:25,26). Benzer şekilde düğün törenleri sırasında “yemek” olgusu ile ilişkili yapılan etkinlikler önemli birer yemek kültürü göstergelerine dönüşebilmektedir. Tokat’ta düğün yemeklerinde çorba, et yemeği (kuru fasulye veya nohut), keşkek, dolma, pilav, cacık ve içecek ikram edilir. Düğünlerde alkollü içecekler genellikle bulunmaz. Düğün yemekleri özel aşçılar tarafından özenle hazırlanmaktadır (Veren, 2012:17). Bir başka çalışmada gelinin çeyiz eşyaları indirildikten sonra düğün yemeği sırasının geldiği ifade edilmektedir. Düğün yemeği komşularla yardımlaşarak hazırlanmaktadır. Tokat’ta düğün yemeği olarak isimlendirilmiş bölüm, gelin almadan gelenlere verilen yemeklerdir. Bu yemekler çoğunlukla Düğün çorbası, Pehlili pilav, Etli dolma ve un helvasıdır (Bayram, 2007:88). Anadolu’da pek çok yerde gelinin indirilmesi ve yeni evine teslim edilmesi sırasında “saçı” adı verilebilen kansız kurban geleneği gözlemlenmektedir. Şeker, çerez, fındık vb. gıda ürünlerinin bir gelenek olarak gelinin başına saçıldığı görülmektedir (Bkz.Tuna, 2012). Tokat’ta da gelin inerken damat gelinin başından madeni para ve elma şekeri gibi tatlı şeyler atmaktadır. Kuşkusuz bu davranışın peşi sıra gelen başka uygulamalar da vardır ki gelin eve yollanınca kaynananın gelin benden korksun diye çömlek kırması, dili tatlı olsun diye eşige bal sürülmesi bunlardan bazılarıdır (Bayram, 2007:88).

Düğünlerde erkek evinde verilen danışık yemeği görülür (Bayram, 2007:81). Bu yemek, düğün gününden bir ya da iki gün önce erkek tarafı tarafından verilir. Bunun adı her ne kadar yemek olsa da yemekten çok pasta türü şeylerdir. Bu yemeğe komşu, akraba, eş ve dostlar çağrılır. Burada düğünün nasıl ve ne şekilde yapılacağı karara bağlanır. Komşularca açılan oda ve sayısı, davetlilerin nerelere yerleşeceği, nasıl ve nerede ağırlanacağı, düğün töreninde kimlerin hangi görevleri yapacakları tespit edilerek kayda geçer. Burada düğün kâhyalarının kimler olacağı belirlenir. Kâhyalar yakın akraba, komşu, damadın yakın arkadaşları ve varsa düğün evinin damadı arasından olur.

Sonra yemek verilir ve yemeğe katılanlar düğün günü buluşmak üzere ayrılırlar (Veren, 2012:16). Anadolu'da pek çok yerde düğünlerde görülen bayrak dikilmesiyle görevlendirilen bayraktar aynı zamanda misafirlerin yemekleri ile de ilgilenen kimsedir. Tokat'ta bayraktar, orada oynayan halay çeken gençlere sigara tutulması çay ikram edilmesi, eğer açsalar sofraya hazırlanması gibi işlemlerden sorumludur (Bayram, 2007:82). Sembolik bir anlam taşıyan bayrak dikilmesi töreni, beraberinde sosyal bir davranışı getirmektedir. Bu sosyal davranışın içeriğini belirleyen ise insanların bayrak dikilmesine yükledikleri anlamlardır. Bu anlamlar, aynı zamanda kültürel kalıplardır. Burada “yemek” olgusu, bayrak dikilmesi uygulaması ile birleşmekte ve topluluğun kültürel kalıplarının bir yansıması olmaktadır. Misafirperverlik, geçiş törenine atfedilen kutsallık ve ilişkilerin bir bütünlük içerisinde sergilenmesi amaçları, tam olarak bir yemek ritüeli etrafında gerçekleşmektedir. Danışık yemeğinin karşılık geldiği anlamlardan birisi de kuşkusuz bu noktada kendini açığa çıkarmaktadır. Bu ritüel Tokat'ta düğünlerin pek çok aşamasında kendisini farklı biçimlerde göstermektedir.

Örneğin hamam töreni sırasında köy dışından gelen misafirler, mehter tarafından karşılanarak konuk evlerine götürülmektedir. Gelen misafirlere mehtere bahşiş vermektedirler. Düğün kahyası gelenlere ihtiyaçları olup olmadığını sorarken, gelen davetlilere yemek verilmekte yemek bitiminde herkes sınıya töre adına para bırakmaktadırlar. Hamam eğlencesi olurken ise erkek tarafı mevsime göre Tokat kebabı veya yiyecekler bir şeyler göndermektedir (Bayram, 2007:82-87). Benzer şekilde düğün töreninin öncesinde erkeğin evlenme isteğini de yemek üzerinden gerçekleştirdiği görülür. Erkek, evlenme isteğini öncesi annesine, yengesine, teyzesine veya halasına söyler ve onların bu evlenme isteğini babasına söylemesini bekler. Arkasından pilav pişirtip içine kaşık saplamaktadır (Bayram, 2007:73). Bilindiği üzere toplumlar, isteklerini üstü kapalı olarak ifade edebilmek için bir takım semboller kullanırlar. Pilava kaşık saplamak böyle bir sembolik işlev görür. Bu eylemin sembolik dildeki karşılığı evlenme isteğidir. Evlenme isteğinin açıkça dile getirilmemesinin uygun olmaması, pilava kaşık saplama sembolünü doğurmuştur (Yıldırım, 2009:2386). Düğün töreni sırasında şerbet içme ritüelleri de dikkatimizi çeker. Özellikle bir Perşembe akşamı yakın akrabalar ve bir hoca efendinin duaları eşliğinde söz kesilerek kahve içilir. Ayrıca şerbet içme töreni yapılmayacaksa ağız tatlılığı simgesi sayılan şerbette bu gece yapılıp içilecekti. Bir sürahi dolusu şerbet, süslü bir takım hazırlanarak damat tarafına gönderilirdi. Şerbeti götüren çocuğa bahşiş vermek de adettendi (Dutoğlu, 2010:24).

Tokat'ın yemek kültürü ile ilgili en belirgin noktalardan birisi “bağ üzümü” ve bunlardan yapılan pekmezdir. Özellikle Zile pekmezi bu bağlamda oldukça dikkat çeker. Bağ bozumu zamanlarında Zile, şıra ve pekmez kokmaktadır. Her ev bir pekmez imalathanesine dönüşmekte, bağları olmayanlar da bu iş için yardıma gelmekte ya da davet edilmektedir

(Divrikoğlu, 2010:53). Burada ayrıca yemek kültürünün bütün örnekleriyle gözlemlenebildiği festivallere de değinmek gerekir. Festivaller iki farklı biçimde ortaya çıkabilir. Bunlardan birisi farklı kültürel toplulukların kimliklerini devam ettirme iddiasıyla yaptıkları ve gelenekselleşen festivallerdir. Diğeri ise tarım üretimi üzerine kurulmuş festivallerdir. Bu festivallerde ise ürünlerin ulusal ve küresel pazarda tanıtılması, göçlerle birlikte şehir dışına ya da köy dışına çıkmış insanların ana topraklarına dönerek burada yapılan etkinliklere katılımlarıdır. Farklı amaçlarla ortaya çıkmalarına rağmen hepsinin ortak özelliklerinden birisi sosyal ilişkilerin, etkileşimlerin ve belli bir dayanışma ağını oluşturması, oluşan bu toplumsal durumda ise yemek organizasyonlarının dikkat çekmesidir. Örneğin kimlik eksenli festivallerde daha çok topluluğa özgü yemekler ön plandayken, tarım festivallerinde ise üretilen ürünler üzerine yapılan yemek organizasyonu dikkatimizi çekmektedir.

Zile’de yapılan kiraz festivali kapsamın Zile bağlarındaki etkinlikler bunlardan birisidir. Zile bağları, bu festivallerde dolup taşmakta her taraftan Tokatlılar bu festivallere katılmaktadır. Festivalin bir günlük örüntüsü ise şu etkinliklerden oluşmaktaydı: Sabah kahvaltısı çimlerde yapılır, mangallar yakılır. Akşamları patlıcan tava veya yaygın olarak etli dolma ve yaprak sarma yapılır. Öğle yemekleri Zile’ye özgü mercimekli pilav, bazlama iken, akşamları da herkes bir sepet kirazla evlerine dönmektedir. Böylece Zile bağları deyince akla üzüm, kiraz, zevk, sefa ve damak tadı demektir (Divrikoğlu, 2010:53). Burada aynı bağların eskide “Sıra Gezme” adı verilen toplantılara ev sahipliği yaptığına da dikkat çekmek gerekir. Çoğu zaman içkisiz yapılan sazlı sözlü eğlenceler o kadar çok yaygın bir hal almıştır ki şehir ve bağ evleri devrin en ünlü musiki sanatçıların ilgisini çekmiştir. Toplantılar genellikle yemekli zalı sözlü fıkralı eğlenceli ve günün konularının tartışıldığı bir biçimde geçerdi (Tokat İl Yıllığı, 1973:272). Bir başka çalışmada sıra gezmelerinin kış gecelerinde de yapıldığı ifade edilmektedir. Erten’in (1986:278) çalışmasında aktardığı üzere topluluk kış gecelerinde her akşam büyük salonlu Tokat evlerinde toplanır. Maniler okunur, türküler söylenir, fıkralar anlatılır, günün konuları konuşulur ve yemekleri yenilirdi. Hele çorbası, dolma içi bat, filibah, çemenli, çökelekli gibi yemekler sıklıkla sofraları süslerdi. Bu toplantılarda ayrıca soğukluk olarak adlandırılan meyve ile birlikte köme (cevizli sucuk), tatlı tarhana, üzüm turşusu, armut turşusu verilirdi. Tatlı olarak ise tırtıl baklavası, yufka tatlısı, zambak reçeli ve Zile pekmezi verilirdi.

Tokat’ın meşhur üzümleri Tokat’ın yöresel kıyafetlerine yansımıştır. Örneğin Tokat içi dolusu adı verilen giysi deseninin bozularak değiştirilmiş bir şekli “Tokat Üzümlüsü”dür. Buna “Tokat Morlusu” da denir. Bu desen içinde dikkat çeken durum çiçek motifinin üzüm salkımı şeklinde olmasıdır (Bayram, 2007:93). Burada ayrıca Türk hamam kültürüne de değinmek gerekir ki yemek kültürünün görselleştiği alanlardan birisi de Türk hamamlarıdır. Hamam kültürü geleneksel davranışlar içerisinde öylesine yaygındır ki gelinin hamamda görülmesi, damadın hamama götürülmesi gibi düğünlerin dahi vazgeçilmez

ritüellerinden birisidir. Tokat yöresinde kadınlar, hamam giderken yanlarına yemek alarak giderler, örneğin bat, baklalı dolma yapılır, peynir turşu götürülür, bunlar hamamda yenir, bir de hamama gitmeden önce hazırlanıp tinor'a (yani maltız'a)² konular ve hamam dönüşüne kadar pişen bir yemek vardır; turşulu. Turşulu özellikle hamam dönüşü yenilen patlıcan turşusundan yapılan bir çeşit yemektir (Erten, 1986:278).

Tokat'ın yemek kültürü içerisinde “Honça” geleneğinin de yaygın olarak kullanıldığı görülür. Honça Anadolu'ya göç eden Türklere ait eski bir gelenektir. Genel olarak bir insanın hayatında önemli sayılan özel günlerin ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'nun bir çok farklı bölgesinde honça günü, honça yemeği, honça hediyesi ya da honça tepsisi olarak bilinir. Honça Tokat'ta gerdek gecesine girerken ilk sosyal kaynaşmanın ifadesidir. Aynı kaptan yemek yiyen çift evlilik süresince birbirlerinden hiç ayrılmayacaklarına inanılmaktadır. Anadolu Selçuklu devleti döneminde som altından yapılan honça tepsisi zamanla bakırın hayatın içine daha fazla girmesi ile Osmanlı döneminde kalhane bakırının dövülmesi ile yapılmaya başlanmıştır. Orijinal bakır honça kabı daire şeklinde çapı 5560 santim yaklaşık 56 kilo ağırlığında bütün olarak elde dövülerek imal edilmiştir. Tepsiyi diğer tepsilerden farklı kılan tepsinin içinde bulunan altı adet kapaklı gözdür Bu kapaklar kubbe görünümü taşır bu gözlerin biraz büyük olanı tepsinin tam ortasında yer alır geri kalan beş eşit göz eşit aralıklar ile tepsinin çevresinde dizilir. Honça tepsisine Tokat bölgesinde daha farklı bir anlam yüklenmiştir Buna göre yeni evlenen çiftler gerdek gecesinde honça tepsisi ile bir yemek yerler. Tepsi özel olarak hazırlanır. Ortadaki büyük göze Kur'anı Kerim konur. Yeni evlenen çift bu kutsal kitabı evlilikleri boyunca saklayacaklardır. Diğer gözlerden birinde su böreği çiftin evlilikleri süresince birbirine şeffaf ve açık olması gereğini ifade eder; birinde etli yaprak sarması çiftin evlilikleri süresince birbirlerinin eksiklerini ve yanlışlarını saklaması kapatması gereğini ifade eder; birinde pehli pilavı çiftin evlilikleri süresince çocuklarının olmasını pirinç pilavı taneleri gibi çoğalmasını ifade eder; birinde kuzu pehli çiftin evlilikleri süresince Anadolu'da değerli görülen kuzu eti ile zenginleşme ve refah içinde yaşaması dileğini ifade eder; altıncı gözde ise yufka tatlısı çiftin evlilikleri süresince sevgilerinin kat kat artarak yükselmesini ağız tatlarının bozulmamasını ifade eder (Şahin, 2012).

Geçiş törenlerinden birisi olan ölüm sırasında da yemekle ilişkili bazı ritüeller göze çarpmaktadır. Ölüm sonrası cenaze evin büyük odasında orta bir yere koyulur, üzerine cecim örtülür, etrafında yakın akrabaları (kadınlar) ve köyün diğer kadınları toplanarak ağıt yakar. Ölü mezara götürülürken arkasından su dökülür ve tüm köy halkı evlerinde bulunan depo edilmiş içme sularını dökerler: “umup umacağın bu olsun” diye. Mezarlıktan dönen kişiler

² Çoğunlukla yemek pişirmekte kullanılan, içinde ızgarası bulunan, ayaklı ve taşınır ocak.

ölü evinde yemek yemeye giderler. Yemek için önceden bir koç kesilir, pişirilir ve çeşitli yemekler yapılır. Buna kazma kürek ekmeği denilmektedir (Bayram, 2007:115-116).

Türk kültüründe, ölüm olayının gerçekleştiği gün kurban kesilmesi ve bu hayvandan yapılan yemeklerin cenaze törenine katılanlarca yenmesi çok yaygın bir gelenektir. Bugün, Anadolu'nun pek çok yerinde bu uygulama hâlâ geçerliliğini sürdürmektedir. Kazak, Kırgız, Tuva ve Sagay Türkleri gibi pek çok Türk topluluğunda, ölenin ardından bir hayvanın kurban edildiği görülür (İnan, 1995: 183-200; Aça, 1999: 25). Ölümle ilişkilendirilebilecek bir diğer uygulama atalar kültürünü de yansıtmakla birlikte Zile ilçesinde uygulanmaktadır. Buna göre yaşı ve yürüme zamanı geldiği halde yürüyemeyen çocuklar için her ayın ilk Çarşamba günü üç hafta müddetle Zile ilçesinde Helvalı Dede mezarlığına götürülür. Mezartaşı üzerine çocuk yatırılır, üçüncü hafta gidişte helva götürülür fakirlere dağıtılır, bu suretle çocuğun kısa zamanda yürüyeceğine inanılır (Tokat İl Yıllığı, 1973:271). Tokat'ta çocukla ilişkili Diş Hediği uygulaması da mevcuttur. Çocuklar ilk dişini çıkardığında, sonraki dişlerin kolay çıkması amacıyla, buğday pişirilir. İçine ceviz, fındık, badem, toz şeker, süslü küçük şekerler katılarak cam tabaklara konularak ikram edilir. Yakınlar, komşular çağırılır. Bir sini üzerine bir kapla hedik etrafına tarak ayna, makas, kitap gibi nesnelere konular ve çocuğun önüne getirilir. Çocuk ilk önce hangisine eline uzatırsa ona uygun bir meslek seçeceği tahmini yapılır. Konuklar çocuğa küçük armağanlar getirir. Bazı ailelerde bu hala devam etmektedir (Samur, 1992:44). Diş hediği aslında Türk kültür ve geleneklerinde çocuğun ilk diş çıktığında yapılan törenlerden birisidir. Törende çocuk yere serilen bir örtü üzerine oturtulur. Toz ve şekerle karıştırılmış buğdaybaşından aşağı serpilir. Önüne makas, Kur'an ve altın konur. Çocuk bu üç nesneden birini seçer. Kur'anı alırsa okuyacaktır, makası alırsa ev hanımı olacaktır (kız çocuklarda), parayı alırsa zengin olacaktır. Misafirlere buğday ikram edilir. Bu tören Midilli Rumlarında da kutlanır (Boratav, 2003:197.)

Anadolu'da ve tarım kültürünün hâkim olduğu diğer coğrafyalarda tohumlu bitkiler, tahıl ürünleri ve bunlardan yapılan çörek veya ekmekler her zaman bereketi simgelemiş ve bereketi artırıcı bir öğe olarak kullanılmıştır. Tokat'ta gelinin sağ koltuğu altına kuran, sol koltuğu altına ekmek konur. Gelin güvey evine girdikten sonra bu ekmek davetlilere dağıtılır (Koşay, 1944'dan Akt.Çetin, 2008:118). Geline verilen ekmek, damada yaptırılan ekmeğin ambara atılması gibi öğeler gelin ve damadın bereket üzerinde etkili bir büyüsel güce sahip olduğu inancının varlığını göstermektedir (Akt.Cengiz Çetin, 2008:118). Gıda ürünleriyle ilgili halk tababetine yansımış bazı inanmalar da mevcuttur. Örneğin kusmalı ve ateşli hastalıklarda hastanın bilekleri üzerine bal sürülüp üzerine nane ekilir. Bu süreçte hastalığın geçeceğine inanılır. Bu uygulama Zile'de günümüzde dahi devam etmektedir. Benzer şekilde midesi bulanlar için kızartılmış ekmek sirkeye batırılmakta ve üzerine nane serpilerek hastanın midesi üzerine konulmaktadır. Bu suretle mide ağrısının ve

bulantısının geçeceğine inanılmaktadır. Öksürük ve sırt ağrılarında ise sırta ısıtılmış sirke sürülmekte ve üzerine kırmızı biber ekilerek bir havlu ile kapatılmaktadır (Tokat İl Yıllığı, 1973:272).

Tokat'ta Nevruz geleneği içerisinde bazı yemek ritüellerinin de dikkat çektiği görülmektedir. Tokat'ta Nevruz kutlamaları çok eski bir geçmişe sahiptir. Bu tespitlere göre Almus'a bağlı Çevreli köyünün güneyinde Nevruz Törenlerinin yapıldığı bir tepe vardır. Duatepe adındaki bu yer törenlerin icra edildiği bir tören mahalli idi. Halk bir gün önceden Nevruz törenlerine hazırlanır, gerekli malzeme (bulgur, yağ, yumurta) köyün çocukları tarafından köy evleri dolaşarak temin edilirdi. Öğlene doğru tepede kurulan ocaklarda büyük kazanlarda çeşitli yemekler hazırlanırdı. O güne bağlı olarak çocuklara, babaları ağaçtan büyük kaşıklar, kepçeler yaparlar ve çocuklar bu kepçe ile evden aldıkları yağı kazan başındaki yaşlılara götürürlerdi. Törenler genellikle sabahın erken saatlerinde başlardı. Gençler ilahiler okuyarak topluca tepeye çıkarlar ve köyün imamı dua ile töreni başlatırdı. Bu arada ilahileri takiben Kur'an da okunurdu. Bunları takiben çocuklar kendi aralarında oyunlar oynarken gençler de çeşitli spor müsabakaları yaparlardı. Bu yarışmalar arasında cirit, değnek oyunu, güreş ilk sıraları alırdı. Eğlenceler günbatımına kadar devam eder ve yine dua ile sona ererdi.²⁵ Bu tespit, Nevruz geleneğinin hem milli hem de dini bir özellik kazanmış olduğunu vurgulaması bakımından oldukça önemlidir. Bölge halkının Nevruz'u değerlendirmesi ise enteresandır. Onlara göre; bahar, Allah'ın ilahi güzelliğinin sembolüdür. Bahar güzelliği, yeşillik dirilişi, yeniden doğuşu simgelemektedir (Kahraman, 2008:141-142).

Tokat'ta bazı eğlencelik oyunlarda da gıda ürünlerinin kullandığı ve toplumun kültürel tutumlarının bu oyunlar içerisinde sergilendiği görülmektedir. Örneğin bulgur toplama başlıklı bir oyun vardır. bu oyun sırasında çoğunlukla kış aylarında genç delikanlılar arasında oynanmaktadır. Genç delikanlılar, kendi güçleriyle yürütebildikleri bir deve yaparlar. Devenin boynuna bir çan takılır. Kadın elbisesi giydirilmiş bir delikanlı ve oyuncular çalgı çalarak ve bölgenin oyunlarını oynayarak köy evlerini sırasıyla gezerler. Evi önüne gelirken devenin boynundaki çanın çıkardığı sestten ev sahipleri bu oyunun gerçekleştiğini anlar ve hazırladıkları bir miktar bulguru gelenlere verirler. Toplanan bulgur fazla olduğundan bir kısmı satılarak koyun alınır ve etli bulgur pilavı pişirilir ve yemekler köyün fakirleri tarafından yenilir. Adet olarak da Bulgur toplama oyunu senede bir defa yapılır (Bkz.Tokat İl Yıllığı, 1973:272). Kuşkusuz bu oyun içerisinde bölgenin tarımsal üretiminin izlerini bulmak mümkün olduğu gibi eski Türklerden günümüze süre gelen fakirin doyurulması imgesini de bulmak mümkündür. Ayrıca oyunun bir eğlence olarak tasarlanması boş zaman aktivitesi olduğunu gösterirken, insanlar arasında dayanışmayı sağladığı ve sosyal ilişkileri yukarıda canlı tuttuğu için de dikkate değer durmaktadır.

Tokat mutfağında kullanılan temel yemekleri sıralamadan önce Tokat yemek kültürünün kullanıldığı yerleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

Bayram yemekleri: etli yaprak dolması, pehlili pilav, pehlili patlıcan, yoğurtlu bütün yarma çorbası, su böreği, baklava ve sarı sarma, turtul tatlı yapılıdır. Bayram sabahları kahvaltı yerine yapılan bu yemekler yenilir. Kurban bayramında, kurbanın eti kavrulur ve konuklara ikram edilir. Ayrıca bayramlarda; şeker, lokum, leblebi, kuru üzüm, fındık ikram edilir. Kahve, şerbet, ayran, çay gibi içecekler de ikram edilir. Uzaktan gelenlere yemek verilir. *Düğün yemekleri:* Etli yaprak dolma, pehlili nohutlu pirinç pilavı, pehlili patlıcan, yoğurtlu bütün yarma çorbası, un helvası yapılıdır. Dolma birgün önceden komşu kadınlarla birlikte fındık büyüklüğünde yuvarla sarılır, meşe kömürü ateşinde sini sini pişirilir. Un helvası sıcak olarak tırnak pide arasında servis yapılıdır. Mevritlerde, sünnetli düğünlerinde de aynı yemekler pişirilir. Kadın veya erkek alıcı tutulur. Vakfa ait büyük kazanlar kullanılır. *İftar ve sahur yemekleri:* Her ilimizde olduğu gibi Tokatımızda da ramazana çok önem verilir. Ramazana girmeden hazırlıkları yapılıdır. Evler baştan aşağı temizlenir. Zengin ramazan sofraları kurulur (Samur, 1992:44).

Tokat ve çevresinde şifalı bitkilerden ilaç dışında yemekler de yapılmaktadır. özellikle baharda yemek amacıyla pancar yemeği pişirilir. Pancar adı bu bitkilerin genel adıdır. Bunlar; kusoğma, haşhaş, hevidik, dikencük eski göynek ekmeği, avcacuk, ağca toprağı, efelik, ak ve kara madımak, teke sakalı, yelmük kazankarası ve nivik bunlardan başlıca olanlardır (Kapusuz, 1994:58; Erten, 1986:276). Yemeğe ilişkin başka adetleri de paylaşmak mümkündür. örneğin şehriye dökme adeti eskiden Tokat yöresinde yapılan adetlerden birisiydi. Eskiden yiyeceklerin istendiği vakit dükkanlarda bulunamaması, yaz mevsiminden kışa hazırlık olarak şehriye evde yapılırdı. Zor olduğu için komşular toplanır ve yardımlaşarak yapılırdı. Şehriyenin yapılacağı evde, odanın ortasına beyaz bir çarşaf serilir, hazırlana hamur tabakalara konarak çarşaf kenarına dizilir, hanımlar bu odaya girerek çarşafı dizlerine alırlar, kenarda duran tabaktan hamur alıp ovalıyarak çarşafa dökerlerdi. Kurutulan şehriye de bez keselerde saklanarak kışın pişirilirdi. Bu işlem yapılırken halk hikayeleri anlatılır, maniler söylenirdi. Eğer bu toplulukta kızlar varsa onlar hiç konuşmaz, yalnızca dinler, çocuklar bu odaya hiç alınmaz, yorulunca ara verilir, ya akide şekeri ikram edilir veya semaverle çay verilirdi (Erten, 1986:277).

Tokat Kebabı: Kuzu eti, kuyruk yağı, patlıcan, domates, yeşil biber, patates, soğan, sarımsak ve özel pişirilmiş kebab pidesi kullanılarak yapılan bir yemektir. Kebab, özel ocaklarda yapılmaktadır. Kebab ocağın ortasında bulunan yatay demire şişler asılır. Fırının iki tarafında bulunan yatay bölümde yanan odunların ateşi ile pişmeye bırakılır. Fırının alt kısmında bulunan saç tepsiye damlayan yağlar toplanır. Özel pişirilmiş pideler bir tepsiye yayılır. Pişen etler ve sebzeler bunun üzerine sıyırılır. Tepsinin ortasına pişen domatesler konulur. Üzerine toplanan yağlardan gezdirilerek servise alınır (Akt. Bayram, 2007:108; Tokat İl Yıllığı, 1973:270; Samur, 1992:38). Tokat kebabının en önemli özelliklerinden birisi özel bir fırınının olmasıdır. Ayrıca şişlere dizilen malzemelerinin de belirli bir sırada olması şarttır. Bu sıra genelde, kuyruk yağı,

kuzu eti, sonra sebze, en son takılan bir iki diş sarımsaktır. Günümüzde Tokat kebabının bu özel fırını hemen hemen her evde bulunmaktadır (Akt.Erten, 1986:276).

Bakla (Yaprak) Dolması : Malzemeleri, salamur bağ yaprağı taze veya kuru bakla içi, ince bulgur taze domates veya salça, taze biber veya kurutulmuş biber, reyhan, soğan, dereotu, maydonozdan oluşmaktadır. Yapılışı ise şu şekildedir: Baklanın içi ıslatılarak kabukları soyulur ve iç kısmı ortadan kesilerek ufaltılır. Geniş bir kap içerisinde ıslatılmış bakla ince bulgura; yaz ise domates, biber yeşil soğan doğranır ve bir miktar reyhan, dereotu, maydonoz ilave edilir. Tuz konulup su ilavesi ile karıştırılır. Tencereye konulup su ilave edilerek hafif ateşte pişirilir. Pişen dolmaların üzerine başka bir tavada yağ içerisinde kıyılmış soğan, domates, salça, biber konularak kavrulur. Dolmaların üzerine serpilir. Hazırlanmış yemek servise hazır olur (Şahin ve Karabacak, 2006:96).

Keşkek: Bütün yarma, nohut, kemikli et, yağ, tuz, kara biber kullanılmaktadır. Taze etle olabileceği gibi kurutulmuş etle de pişirilebilmektedir. Sıcak olarak sofraya alınır. Tahta kaşıkla pişirilen tencerede yenilmesi tercih edilir. tabaklara dağıtım yapılmaz. Kısa sabah kahvaltısında ve öğle vaktinde tercih edilmektedir. Ayrıca yanında kuşburnu ezmesi ve turşu tercih edilmektedir (Akt.Bayram, 2007:109; Tokat İl Yıllığı, 1973:270; Samur, 1992:38). Keşkek Türkiye’de hemen her yerde bilinmektedir ve düğün yemeği olarak anılmaktadır. Tokat’ta içine çemen veya pastırma katarlar. Tokat’ta birçok yerde kışa girerken inek ve koyun kesilir. Bir kısmı kıyma ve kavurma yapılır. Kemikler ise ayrıca kurutulularak keşke pişirilirken kazanın içine atılır. Böylece hem israf yapılmaz hem de keşkeğe ayrı bir lezzet katılmasına çalışılır (Kapusuz, 1994:59;Erten, 1986:277).

Cevizli Bat : Malzemeleri, bulgur içi, dövülmüş ceviz içi, domates (salça), biber, soğan, reyhan, maydonoz, dereotu ve salamura bağ yaprağından oluşmaktadır. Yapılışı şu şekildedir. İnce bulgur (düğü) içi yıkanarak su ile ıslatılır. Geniş bir kap içerisinde ayıklanmış soğan, domates (salça) biber doğranır. Reyhan, dereotu, maydonoz ilave edilerek, içerisine dilinmiş ekmekler konulur. İçerisine dövülmüş ceviz ilave edilir. Salamur yaprakları içine hazırlanan iç konur ve ekmekle yenilecek hale getirilir. Bat Zilelilerce sevilir ki Zileliler bata türkü bile uydurmuşlardır: Zileliyiz dediler, Bir kazan batı yediler, Bana da yok mu dediler, Gez anam gez, Gez de şu Zile’yi gez” (Akt.Şahin ve Karabacak, 2006:94).

Madımak: İlkbaharda karların kalkmasından sonra bir çayırıkları arasında büyüyen değişik yaprak durumunda ekseriyetle 5-6 adet küçük badem şeklindeki koyu yeşil renki sap kısmı mor kırmızı arasındaki renkli bir bitkidir. İlk çıkanları el ile toplanıp yenilebilirken ufak kırmızı çiçekler açtığında yenilmez (Şahin ve Karabacak, 2006:95). Tokat’ın yemek kültüründe en dikkat çeken yemeklerden birisidir. Madımak, çayır ve meralardan toplanır. Ayıklandıktan sonra yıkanır. İnce ince doğranıp tekrar yıkanarak süzgeçten

geçilir. Bir kazanda kıyılmış soğan, yağ ve pastırma ile karıştırılıp, soğan ölüncüye kadar beklenir. Daha sonra madımak konur. Biraz bekledikten sonra bulgur ve su ilave edilir. tuz atılarak iyice pişirilinceye kadar beklenir (Akt.Bayram, 2010:110; Tokat İl Yıllığı, 1973:270).

Zile Pekmezi : Pekmezin malzemeleri üzüm, yoğurt tozu, süt, yumurta, nişasta unudur. Ünü Türkiye dışına kadar çıkmış olan Zile pekmezi, Zile bağlarının meşhur bir ürünüdür. Zile pekmezi sarı hafif kahverengiye çalan renklidir. Yapılması zor ve ustalık isteyen bir iştir. Zile’de pekmezcilik ayrı bir geçim kolu durumundadır. Bu pekmezi küçük çocuklar yerlerse hızlı bir şekilde büyüdüklerine inanılmaktadır (Şahin ve Karabacak, 2006:96). Farklı bir çalışmada Zile pekmezinin temel özelliği olarak beyaz renkli olması aktarılmaktadır (Erten, 1986:278).

Nivik: Nivik mahalli bir isim olup, dağlarda mart ve nisan aylarında karlar kalktığıında dikenler arasında soğanlı,azami üç uzun sap üzerindeki küçük kauçuk yaprağına benzeyen açık yeşil renkli parlak bir yapraktır. Yapılışında, nivik, ince bulgur, çekirdekli vişne-erik, elma, kurutulmuş kıvılcık, şeker veya pekmez, terayağ, kuru soğan kullanılmaktadır. Nivik, sapın dik kısımları atılıp yaprakları iyice yıkandıktan sonra ufak parçalar halinde doğranır. Bol su ile yıkanır. İlk defa tencereye hangi meyve kurusu kullanılıyorsa konulur. Komposto şeklinde şeker veya pekmez ilave edilerek pişirilir. Nivik bunun üzerine ilave edilir. Kaşık sokulmadan sarıncaya kadar kaynatılır. Çok az miktarda su ilave edilir. İnce bulgur konularak bol sulu şekilde pişirilir. Kıvama gelince indirilir. Üzerine ayrı tavada yapılmış yağ- soğan ilave edilir. Soğuduktan sonra servise hazır olur (Akt.Şahin ve Karabacak, 2006:95-96; Tokat İl Yıllığı, 1973:271; Samur, 2000:93). Nivikin en önemli özelliği ise pişirilirken demir kaşık kullanılmaması tahta kaşık kullanılmasıdır. Nivik’in bir diğer özelliği ise toplumsal rolüyle alakalıdır. Buna göre çok sık yapılmadığı için baharda nivrik pişirenler, çok miktarda pişirerek komşulara dağıtmaktadırlar (Erten, 1986:276-277).

Bacaklı Çorba: Malzemeleri, un, tuz mercimek, taze domates veya salçası,soğan,nane, taze biber parçası veya kurutulmuşu, tereyağ, kıyma halinde etten oluşmaktadır. Genellikle kışa yakın aylarda bahara çıkışa kadar Tokat ve dolaylarında sofraların tercihi çorbasıdır. Yapılışı kısaca şu şekildedir. İlk defa un hamur haline getirilerek (oklava) merdane vasıtasıyla 2-3 mm. kalınlığında açılır ve makarna şeklinde kıyılır. Pişirilecek tencereye su konulur, yıkanmış mercimek ilavesiyle iyice pişene kadar kaynatılır. Pişirilen mercimeğe kesilmiş hamur ilavesiyle karıştırılmak suretiyle haşlanır. Üzerine kavrulmuş kıyma ilavesiyle tekrar pişirilir. Tavada kızartılmış yağ içerisine kıyılmış soğan, domates (veya salça) biber konur. Yağ içerisinde mahalli tabirle yağ, soğan dediğimiz karışım önce pişen mercimekli hamurlu çorbaya karıştırılır ve üzerine kuru nane serpilir. Bu şekilde çorba servise hazır hale gelmiştir (Tokat İl Yıllığı, 1973:270).

Bacaklı çorbasının Tokat yöresinde anlatılan bir fıkrası da vardır.

Adamın biri sevdiği bir arkadaşına yatılı misafirlığe gider, ilk üç gün geçer. Adam gitmekten hiç söz açmamaktadır. Böylece günler birbirini kovalar. Nihayet ev sahibinin sabrı son haddine gelir fakat konuğuna nasıl söyleyeceğini bilemez. Sonunda aklına bacaklı çorba yapmak gelir. Çorbayı içerken; -bizim memlekette bu çorbanın adına uzun uzun yol çorbası derler, diye belirtir (Çorbanın kaşıktan kayışına benzeterek). Zeki misafir imayı hemen sezer ve gayet tasasızca; -bizde de bunun adı kıvrıl kıvrıl yat çorbasıdır, diye cevabını verir (Samur, 1991:56).

Tokat Bez Sucuğu: Tokat bez sucuğu uzun yıllardır evlerde hemen herkesçe kışlık yiyecek olarak hazırlanmaktadır. Özel dokunmuş bezlerde karıştırılan baharatları ile sergenlerde kurutulmak suretiyle yemek kültüründeki yerini almıştır. Sucukluk olarak hazırlanmış etin fazla yağları ve kuşbaşı etten daha büyük parçalar halinde ayrılır. İçerisine miktarına ve kıvamına göre bir parça kuyruk yağı ve koyun eti de katılarak bir araya toplanır. Kilogramına göre içerisine sarımsak, tuz, kırmızı biber, karabiber, kimyon yenibahar, tarçın, karanfil katılarak harmanlanarak karıştırılır. Etin ve katılan baharatın lezzeti birbirine karışana kadar etler bir ağaç tekne veya tezgah üzerinde harmanlanır. Daha sonra et ufak parçalar halinde doğranır, kıyma makinesinden geçirilir, el içerisinde yoğrulur. Arkasından bezlere doldurulur ve bezlerin ağzı dikilir. Tokat bez sucuğu Tokat'a has bir besin ve lezzet kaynağıdır. Bu sucuğun en önemli özelliklerinden birisi damak tadı olmakla birlikte kıs hazırlığıdır. Sucuk, Tokat dışında da pazarlanmış, Tokat'a gelen misafirlerin hediye olarak götürdükleri bir ürün haline gelmiştir (Akt.Ceylan, 2002:77-78).

Pehlili Patlıcan : Malzemeler 1 kilo dana biftek, 6-7 adet küçük boy patlıcan, 1 su bardağı haşlanmış nohut, 1 çorba kaşığı domates salçası, 1 çorba kaşığı tereyağ, 2 adet kuru soğan, 4-5 adet domates, 2 limon, 2-3 adet sivribiber, tuz, kimyon, karabiber, maydonozdan oluşmaktadır. Yapılışı ise şu şekildedir. Yayvan bir karavanaya et yıkanarak çiğ olara konulur. Tuz,su,yağ ilavesiyle pişirilir. Pişen et balık gibi uzun parçalanıp kabın tabanına yayılır. Üstüne haşlanmış nohut,sarımsak, ezilmiş salça,baharat yayılır. Önceden alaca soyulmuş yarım saat tuzlu suda bekletilmiş sapunda 1cm bırakılarak uzunlamasına dörde kesilen sapı kopmamış patlıcanlar üzerine yayılır. Üzerine halka şeklinde dilimlenmiş domates uzunlamasına ikiye kesilmiş sivri biber yerleştirilip suyu kontrol edilip kısık ateşte veya fırında pişirilir. İnmesine yakın 2 limon suyu sıkılır. Maydanozla süslenerek servise alınır (Akt. Samur, 1998:75).

Hasuda : Malzemeleri 1 çay bardağı buğday nişastası, 1 litre süt veya su, toz şeker, 1 çorba kaşığı tereyağ,yarım su bardağı kaymak, cevizden oluşmaktadır. Yapılışı özetle şu şekildedir. Nişasta bir tencerede 1 litre soğuk süt veya su ile ezilir. Tencereye ateşe konulur, ılıyınca şekeri katılır, kaynayınca kadar karıştırılır. Muhallebi kıvamına gelince yayvan bir servis tabağına alınır. Üzerine kızdırılmış tereyağ dökülür. Kaymak ve cevizle süslenir. Bu tatlı kış aylarında yapılır. Ayrıca yeni doğum yapan lohusalara 7

ile 10 gün yedirilmesi hastanın çabuk iyi olacağı anlamına gelir. Böylece yemeğin bir geçiş töreni olan doğum geleneklerinde uygulanabilirliği görülmektedir (Samur, 2003:87).

İftarda; tuz, zeytin, hurma ile oruç açılır. Yemeklerden önce hafif kahvaltılık yiyeceklerden bir iki lokma alınır. Sonra sırasıyla yemekler yenilir. Her akşam iftar sofrasında mutlaka çorba bulunur, yoğurtlu hamur çorbaları ramazanda çok itibar görür. Üzeri nakış gibi süslenmiş Tokat Çörekleri ekmekten fazla yenilir. Bu çöreğin mayası nohuttan yapılır. Ramazan boyunca fırınlarda pide çıkar. Sebze ve et yemekleri, sütlü tatlılar da sevilerek yenilir. Sahur hazırlıkları önceden planlanır. Genellikle sahurda taze yapılmış yiyecekler tercih edilir. “pilavlan dindür, pişi ile göndür” tarzında söylenen bir söz vardır. Genellikle bu söze uyulur ve ramazan pilavla karşılanır. Kadir gecesi pişi pişirilir, ramazan onbeşinde halka dolma pişirilir. Bazı geceler çökelekli yapmayı da ihmal etmezler. Ramazan sofralarında salatalar, çeşitli turşulardan eksik olmaz. Tokat'ta ramazan sofraları dostlarla, yoksullarla paylaşılır. Her iftarda konuk bulundurmaya özen gösterilir (Samur, 1992:44).

3. Sonuç ve Değerlendirme

Yemek, toplum bir kültür konusudur ve bu bakımdan sosyolojinin ilgi alanına girer. Çünkü bir karın doyurma eyleminden fazlası olarak insanların toplumsal davranışlarına, alışkanlıklarına, eğlencelerine ve diğer bütün toplumsal ilişkilerine yansiyabilmektedir. Hazırlanmış olan bu çalışma bu bağlamdan yola çıkarak yemeği, sosyolojinin konusu yapmaya çalışmıştır. Temelde bir yemek sosyolojinin mümkünlüğünü tartışan çalışma, kendisine örneklem alanı olarak ise Tokat mutfağını seçmiştir. Çalışmada kuramsal açıdan iki farklı yaklaşım kullanılmıştır. İlkinde yemeğin toplumsallığı ve kültürel sürekliliği sorgulanmış, yemeğin toplumsal ilişkilerdeki konumu değerlendirilmiştir. İkinci yaklaşım da ise mutfak kültürü içerisinde hem coğrafi şartlarla ilişkili hem de kültürel birikimle ilişkili olarak şekillenen yapısı Tokat örneğinde incelenmiştir. Böylece yemeğe kültürel bir kimlik unsuru özelliğiyle yaklaşmıştır.

Tokat yemek kültürü içerisinde dikkat çeken en belirgin noktaların başında zengin bir mutfağa sahip oluşu gelmektedir. Etlî yemeklerinden üzüm yaprağını kullanarak yapılan yemeklere, tatlılardan çorbalara kadar pek çok farklı çeşit, sofralarda görselleşebilmektedir. Çoğu zaman halk tababetinde kullandıkları şifalı bitkilerin ayrıca yemeklerde kullanılıyor olması da bir başka belirgin özelliklerden birisidir. Tabii ki Tokat'ın yemek kültürünün önemli bir toplumsal işlevi olduğu görülmüştür. Özellikle geçiş törenleri sırasında toplumsal birlikteliğin ve etkileşimin merkezi olgularından birisi olarak göze çarpmaktadır. Düğünlerde kullanılan yemek motifleri, doğum öncesinde ve sonrasında bir takım halk inanmalarıyla ortaya çıkan yemek motifleri, ölüm sonrasında kurban veya ölü aşı uygulamaları Tokat yemek kültürünün belirleyici özelliklerinden birisidir. Tokat mutfağında dikkat çeken unsurlardan birisi de kuşkusuz yazda ya da baharda kış için yapılan hazırlıklar sırasında

toplumsal dayanışmanın üst seviyeye çıkmasıdır. Örneğin yufkaların hazırlanması, pekmezin hazırlanması gibi pek çok hazırlıkta insanların bir araya gelerek etkileşimde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu etkileşim sırasında geleneksel olarak manilerin, fıkraların ve türkülerin söylenmesi ise geleneklerin yaşatılması ve devam ettirilmesi bağlamında dikkat çekmektedir ki bu durumun oluşmasında temel bütünleştirici işlevi yemek olgusu üstlenir. Ayrıca Tokat eğlenceleri dikkat çeker ki eskiden beri sıra gezmeleri ya da bağ eğlencelerinde bir araya gelişler buna örnektir. Kuşkusuz çalışma sırasında toplumsal değişmelerin yemek kültürünü de etkilediği tespit edilmiştir. Özellikle geçmişte sıklıkla yapılan bazı geleneksel eğlence biçimlerinin bugün kaybolduğu görülmüş, teknolojinin sağladığı imkanların toplum arasındaki dayanışmayı ve birlikteliği en aza indirdiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak yemek, sadece ihtiyaçların karşılandığı ve beslenme olayını yansıtan bir durum değildir. Aksine içerisinde kimlikten kültüre pek çok toplumsal konuyu içeren bir kültürel olaydır. Çalışmada yemeğin kültürel yönü sosyolojik bağlamda ortaya koyulmuş, Tokat mutfağı ise bir temsil örneği olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada gıda ve beslenme alışkanlıkları olguları “yemek kültürü” kavramının içerisinde kullanılmıştır. Çünkü çalışmanın temel iddialarından birisini yemek sosyolojisinin bütün bu olguları kapsadığı olmuştur.

Kaynakça

- AÇA, Mehmet. (1999). “Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve AŞ Verme (AŞ Toyu)”. Millî Folklor. Sayı: 43.
- BAYSAL, Ayşe. “Türk Yemek Kültüründe Değişmeler, Beslenme ve Sağlık Yönünden Değişmeler”, *Türk Mutfağı Kültürü Üzerine Araştırmalar*, (iç), hz. Nimet Berkok Toygar, Kamil Toygar, ss.12-20. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları , 1993.
- BEŞİRLİ, Hayati. “Türk Kültüründe Güç, İktidar, İtaat ve Sadakatin Yemek Sembolizmi Esasında Değerlendirilmesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, 2011, sayı:58, ss.139-152.
- BEŞİRLİ, Hayati. “Yemek, Kültür ve Kimlik”, *Milli Folklor*, 2010, yıl:22, sayı:87, ss.159-169.
- BORATAV, Pertev, *Yüz Soruda Türk Folkloru*, K Kitaplığı, İstanbul, 2003.
- CEYLAN, Abdullah, “Tokat Bez Sucuğu”, *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, Yıl:10, Sayı:17, 2002.
- CİĞERİM, Nevin. “Batı ve Türk Mutfağı'nın Gelişimi, Etkileşimi ve Yiyecek-İçecek Hizmetlerinde Türk Mutfağı'nın Yerine Bir Bakış”, *Türk Mutfağı Kültürü Üzerine Araştırmalar* (iç), hz. Nimet Berkok Toygar, Kamil Toygar, ss.49-61. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1993.
- ÇETİN, Cengiz. “Türk Düğün Gelenekleri ve Kutsal Evlilik Ritüeli”, Ankara

- Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 48, 2 (2008), ss.111-126.
- DİVRİKOĞLU, Ahmet. “Zile Pekmezinin Kaynağı Zile Bağları”, Kümbet, sayı:17, ss.52-53.
- DUTOĞLU, Yasemin Karan. “Şen Ola Düğün Şen Ola: Tokat Düğün Gelenekleri”, Kümbet, sayı:17, ss.24-29.
- ERTEN, Şükran, “Tokat Yemekleri”, Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986), Gelişim Matbaası, 1987, Ankara.
- GIDDENS, Anthony. *Sosyoloji*, çev. Cemal Güzel. Ankara: Ayraç Yayınevi , 2000.
- GÖKBİLGİN, Tayyib. (1979). “Tokat”. İslam Ansiklopedisi. Cilt: XII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul. s. 401-412.
- GÜLER, Sibel. “Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, sayı:26: ss.24-30.
- GÜNEŞ, Serkan. «Türk Çay Kültürü .» *Milli Folklor*, 2012, yıl:24, sayı:93: ss.234-251.
- HAVILAND, William A. *Kültürel Antropoloji*, çev. Hüsamettin İnanç-Seda Çiftçi. İstanbul: Kaknüs Yayınları , 2002.
- İNAN, Abdülkadir. (1995). Tarihte ve Bugün Şamanizm. Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara.
- KAHRAMAN, Ramazan, “Anadolu’da Nevruz Kutlamaları”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008/1, c.7, sayı:13, ss.129-145.
- KAHRAMAN, S. Ali. (2010). Evliya Çelebi Seyahatnamesi -Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna Slovenya-Tokat-Üsküp-. Cilt:5. (Günümüz Türkçesiyle). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- KAPUSUZ, Ahmet, Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Tokat, Ayka Yayıncılık, 1994, Tokat.
- MERDOL, Türkan Kutluay. “Tarihten Günümüze Toplumlar ve Beslenme Alışkanlıkları”, *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar* (iç), Hz. Nimet Berkok Toygar, Kamil Toygar, ss.135-143. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1998.
- NUHOĞLU, Fatma. *Türk Mutfağından Yedi Renk*. İstanbul: Pozitif Yayıncılık , 2005.
- ÖCAL, Safa. “Eski Türklerde Yiyecekler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Fındıkoğlu Armağanı*, sayı:35, 1985.
- SAMANCI, Özge, Sharon CROXFORD. *XIX. Yüzyıl İstanbul Mutfağı*. İstanbul: Medyatik Yayınları , 2006.
- SAMUR, Yurdanur, “Geleneksel Türk Mutfağı: Nivik”, Tokat Kültür Araştırma Dergisi, Yıl:8, Sayı:15, 2000, Tokat.

- SAMUR, Yurdanur, “Tokat Mutfağından Örnekler (Tokat Kebabı ve Ustasının Ağzından Yapılışı)”, Tokat Kültür Araştırma Dergisi, Yıl: 3, Sayı:5-6, 1992, Tokat.
- SAMUR, Yurdanur, “Tokat Mutfağından Örnekler”, Tokat Kültür Araştırma Dergisi, Yıl:2, Sayı:13, 1991, Tokat.
- SAMUR, Yurdanur, “Tokat Mutfağından”, Tokat Kültür Araştırma Dergisi, Yıl:11, Sayı:18, 2003, Tokat.
- SAMUR, Yurdanur, “Tokat’ta Özel Günler ve Yemekleri”, Tokat Kültür Araştırma Dergisi, Yıl:3, Sayı:7-8, 1992, Tokat.
- SAMUR, Yurdanur, “Yöre Mutfağımızdan Örnekler”, Tokat Kültür Araştırma Dergisi, Yıl:6, Sayı:13, 1998, Tokat, ss.75-76.
- SARIKAYA, Mahmut. “Nevruza Bağlı Takvimle İlgili Kavram, Deyim ve Terimler”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2005, sayı 6, ss.24-51.
- ŞAHİN, Mustafa ve Yusuf KARABACAK, Coğrafi, Tarihi, İdari, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Zile, Tofset Matbaacılık, 2006.
- ŞAHİN, Adnan, “Destansı Bir Kültür: Honça”, http://www.azhaberler.com/haber/destansi-bir-kultur-honca_35199161 (Erişim Tarihi:27.09.2012).
- TALAS, Mustafa. “Tarihi Süreçte Türk Beslenme Kültürü ve Mehmet Eröz’le Göre Türk Yemekleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* , 2005, sayı:18: ss.273-283.
- TEZCAN, Mahmut. “Yemeklerin Toplumsal Fonksiyonları”, *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar* (iç) Hz. Nimet Berkok Toygar, Kamil Toygar, ss.54-60. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1993.
- TEZCAN, Mahmut. *Türk Yemek Antropolojisi Yazıları*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları , 2000.
- TOKAT İL YILLIĞI, 1973, Doğu Matbaacılık, Ankara.
- TUCKER, Hazel. *Living With Tourism: Negotiating Identities in a Turkish Village*. London: Routledge , 2003.
- TUNA, Sibel Turhan, “Türk Dünyasındaki Düşünlerde Koltuklama ve Kırmızı Kuşak Bağlama Geleneği”, *BİLİG*, sayı: 38, 2006.
- TUNCEL, Mustafa. *Fast Food (Hızlı Yemek) Sisteminin Türk Mutfağına Uyarlanması ve Bir Uygulama*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- VEREN, Ergün, “Tokat –Başçiftlik İlçesinde Evlenme Gelenek ve Görenekleri”, *Kümbet*, sayı:28, ss.13-18, 2012.
- YILDIRIM, Nilüfer. “Sembolik Bir Dil Hazinesi: Halk Anlatıları”, *Turkish Studies*, Volume 4/8, 2009, ss.2383-2403.

Yenilikler Karşısında Tokat'ta Oluşan Nükteli Davranış Biçimleri

Saim SAKAOĞLU¹

Özet

Günümüzde Batı'da ve Doğu'da ortaya konulan yenilikler, çok kısa zamanda ülkemize de gelmektedir. Oysa 60-70 yıl önce benzer yeniliklerin gelmesi oldukça uzun bir gecikme sonunda olabiliyordu. Mesela televizyonun gelişi bu gecikmeli gelişin en güzel örneğidir.

Bütün ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de bu yeniliklerin algılanması aşamasında birtakım gülünçlükler yaşanmıştır. Bunların önemli bir bölümü dün için bir nüktedan sözü, bir yanlış yorumlama gibi algılanıp gülünürken günümüzde aynı etkiyi yapamamaktadır.

Tokat'ta yaşadığımız 30 ay içinde (Nisan 1965-Eylül 1967) bizim de benzer olayları dinlediğimiz günler oldu. Bunlardan bazıları olayın bizzat kahramanları tarafından anlatılmış veya olayın içinde bulunan kimselerden derlenmişti. Ayrıca başka yerlerle ilgili benzer olayları anlatanlarınkiler de dağarcığımızdaki yerini almıştır.

Bunların aynısı olmasa bile benzerlerini ülkemizin çeşitli yörelerinde dinlemiş olabiliriz. Verilecek birkaç örnek olayların anlaşılmasını kolaylaştıracaktır: Traktörün acıkması, elektriğin söndürülememesi, ses kayıt aletinin (teyp) yaptıkları, vb.

Bildirimizde olayların örneklendirilmesi küçük yorumlarla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, yenilik, nükte.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden diploma almaya hak kazanmamın üzerinden 47 yıl dokuz ay geçmiş, İstanbul Çapa Yüksek Öğretmen Okulundan kardeş diplomayı ise 48 yıl beş ay önce almıştım. O yılların bir buçuk milyonluk İstanbul'undan 38 binlik Tokat'ına gelişimin tarihi ise 30 Mart 1965'tir. O hâlde, öğretmenlik kur'asını çekmemin üzerinden neredeyse 48 yıla yakın bir süre geçmiş. Jetonlu telefonlarla konuştuğumuz bir İstanbul'dan sonra, dışarıyı ile bağlantısının manyetolu telefonu düzeneğiyle sağlandığı Gaziosmanpaşa Lisesinde göreve başlamak elbette bende olduğu gibi, benden bir süre önce ve sonra Ankara'dan gelen meslektaşlarımda da aynı etkiyi yaratmıştı.

Doğum yerim olan Konya il merkezinde ilkokula 1946'nın Eylülünde başlamıştım. Merkezî bir mahallede oturuyorduk ama bizim oralarda elektrik bağlantısı yoktu. Düz ve kırık çizgilerden oluşan ilk ödevlerimi, eskiler

¹ Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (E), Konya, saimsakaoglu@hotmail.com

olmakla birlikte dört ayağı olan bir ev eşyasının benzeri bir nesnenin üzerine yerleştiriyordum. Arkamdaki duvara düşen kocaman gölgemden çocuklar neredeyse ürperiyordu.

“Nereden nereye...” diyeceğim ama diyemiyorum. Zaman öylesine hızlı akıp gidiyor ki... dünün yavaş yavaş akan ırmaklarının yerini, hızına yetişemediğimiz daha güçlüleri alıyor. Taş plaktan başlayarak gramofonun, teybin, disketlerin cd ve dvd’lerin, kimimizin çubuk, kimimizin filaş /filaş bellek dediğimiz yeniliklerin hızlarına yetişmek mümkün olmuyor.

İnsanoğlu bu yeniliklerin karşısında yenik düşünce de ortaya farklı güzellikler çıkıyor. Bugünün yeni yetmelerine asla anlatamayacağımız, onların da ‘eccaip’ diye algılayacağı dünün olayları artık tarihe mal olmuş, geleceğe armağan edilmiştir.

Asıl konumuza geçmeden önce aktaracağımız şu bir iki olay, hem yaygınlığı açısından hem de örneklerimize hazırlık gibi algılanacağı için önemlidir. Sizler bunların bazılarını birilerinden dinlemiş veya bir yerlerde okumuş olabilirsiniz. Özellikle yaşı 60’ın üzerinde olanların hatırlamaları daha kolay olacaktır.

Anlatırlar ki köylünün biri şehre inmiş. Bir ara cebinden tabakasını çıkarmış, sarma sigaralarından birini ağzına götürmüş. Sıra çakmak veya kibrit yerine geçecek olan çakmak taşı, kav, vb.ye gelince bunları yanına almadığını farketmiş. Ne yapsın, utana sıkıla yoldan geçenlerden yardım istemeye karar vermiş. Adam bakmış, karşısındaki köylü... “şununla bir dalga geçeyim hele...” deyip köylünün yardımına koşmuş!

“Hemşehrim, ben de kibritin sonunu az önce kullandım. Gel sen şu fenerden yak.”

Böyle diyerek cebindeki el fenerini çıkarıp yakmış, sonra da köylünün sigarasına doğru yöneltmiş. Köylü bir yandan sigarasını el fenerinin camına dayamış, öbür yandan da hafifçe sigarasını çekmektedir.

Böylece ne kadar zaman geçer bilinmez, bir süre sonra fenerin sahibi köylüye seslenir:

“Hemşehrim, sen galiba sigaranı yakmayacaksın... benim gitmem lazım...”

Zavallı köylü ne yapsın, kabul etmiş, ayrılmış. Herkes kendi yoluna giderken kendilerince de yorumunu yapmışlar:

“Enayi köylü, fenerin sigarayı yakamayacağını bilmiyor... boşuna sigarasını çekip durdu.”

“Enayi şehirli, hiç elektirik feneri sigara yakar mı? Fenerin pilini boşuna zayıflattı.”

Köylülerle ilgili benzer olaylar biter mi? Bitmez. İşte onlardan biri daha...

Köyün hâli vakti yerinde olan zengini (ağası) bir traktör alıp köyüne getirir. Traktör evin önüne park edilir, gerekeceği güne kadar bekletilecektir.

Ağa ertesi sabah uyanınca traktörün önünde birkaç kucak otun olduğunu görür. Neyin nesi diye araştırırken olayın aslını öğrenir. Meğer ağanın kızı, aç kalmasın diye traktörün önüne ot koymuştur.

Aşağıda olayın yaşanması, mehmetçiklerinizin Kore Savaşı'ndan dönüşleriyle ve yanlarında getirdikleri teyplerle ilgilidir. 25 Haziran 1950'de, Kuzey Kore birliklerinin güney Kore topraklarına girmesiyle başlayan savaş, yıllarca sürüp gitmiştir. Görevlerini tamamlayan her rütbeden askerlerimizin neredeyse hepsi birer Kore'den teyple dönmüşlerdir. Kocaman görünüşüyle, birkaç kilogramlık ağırlıklarıyla taşınmaları zor olsa bile bu teypleri özellikle gazilerin eş ve anneleri farklı kullanımlarıyla konumuz olmuşlardır.

Teypli bir eve oturmaya gider komşu kadınlar, laf arasında, etraftaki konuşulanlardan söz ederken, yeni bir aletin çıktığını da dile getirirler. İçlerinden biri bu aletin konuşanları kaydettiğini, istenirse daha sonra aynen tekrar ettiğini filan söyler. Böyle bir şeyin tartışma konusu olamayacağını söyleyerek itiraz eden kadınlarla anlatıcılar arasında tatlı bir tartışma başlar. “olurdu”, “olmazdı” derken ev sahibi devreye girer ve onlara göstermeden çalıştırdığı teybi başa sardırıp kadınlara dinletir. Bakarlar ki kendi sesleri... az önceki konuşmaları... şaşırıp kalırlar. Ev sahibi söze girer:

“Gördünüz mü, olurmuş. Bakın bütün laflarımız burada...”

Kadınlara şaşkınlığı artarken bir yandan da, kendilerince “lüzumsuz laf” filan etmedikleri için de rahattırlar. Ya o tartışma sırasında birbirlerine kaba saba sözler söyleyiverselerdi... günümüzde böyle olayları yaşayan insanımız kaldı mı dersiniz?

Ben, Tokatlı bir hanımefendiyle evliyim. 46 yıllık evliliğimizin bu tür, âdeta birer yanılısma gibi algılabilecek olan olaylarından yola çıkmak istiyorum. İşte onların bazıları...

Motorlu araçların ilk geldiği yıllarda hayvanlar da bu nesnelere (!) korkmaya başlamışlardır. Mesela, yolda giden bir at arabasının atı, ileriden büyük gürültülerle gelen bir kamyonun sesinden rahatsız olacak, belki de arabayı bile devirecektir. Bu tehlikeyi göze alamayan arabacı, aşağı inerek atın gözlerini ve kulaklarını sıkı sıkaya kapatır, kamyonun geçmesini beklerdi. Böylece kamyon geçip gidecek, atın da görme ve işitme organları rahata kavuşacaktır.

Eşimin anneannesi Şehadet Göl Hanım, iyi bir masal anlatıcısıdır. Yıllarca önce düzenlenen bir toplantıda kendini bilim dünyasına tanıtmış, sesinden örnekler dinletmişim: “Tokatlı Bir Masal Anası: Şehadet Göl”, *Türk*

Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Ankara 1987, 514-520. Ayr. Bk. Saim Sakaoğlu, *Masal Araştırmaları*, Ankara 1999; 2003; 2007. Kendisi ömrünün son birkaç yılını benim görev yaptığım Erzurum'da, yanımızda geçirmişti. Vasiyeti, 'Nerede ölürsem oraya gömün!' şeklinde olduğu için de Erzurum Asri Mezarlığı'na defnetmiştik.

Masalları, eski TK 24 diye numaralanan Gurundig marka teybe kaydetmiştik. Torunu yurdanur sakaoğlu, onun anlattıklarından bir bölümünü bitirme tezi olarak hazırlamıştı (Atatürk Üniversitesi 1972). Ayrıca o masallardan bir bölümü de çeşitli dergilerde (*Türk Folklor Araştırmaları*, *Sivas Folkloru*, *Türk Folkoru*, vb.) Yayımlandı.

İşte bu tam bir masal anası olan şahadet hanımın olaylarından bir iki örnek...

Olayın yaşanıldığı yılı biraz sonra hep birlikte belirleyeceğiz.

Sivas üzerinden gelip Çamlıbel'i aşan yol, Tokat'a yaklaşırken Geyraz'dan geçer. Derken reji'nin oradan devam eden yol, şehre yaklaşınca Sivas Caddesi adını alır. Caddenin Anıt'a doğru devam eden kısmı ne zaman açıldı, bilemiyorum. Benim gördüğüm zaman takvimler 1965'i gösteriyordu. Tokatlılar, Yeşilirmak'ın kıyısından devam edip saat kulesi'nin önünü takip eden yola behzat caddesi derler. Yol, sağındaki köprüden biraz sonra hafifçe sola kıvrılarak, günümüzde sol köşesinde bir bankanın bulunduğu noktada, Sivas Caddesi'nin devamı olan Cumhuriyet Caddesi'ye birleşir.

Bu anlatılan yerler bir zamanlar ticaret hayatının en canlı olduğu yerlerdi. Başöğretmen Ahmet Özöduru'nun işlettiği kitabevi, ilin en kapsamlı kitapçı dükkânı idi.

Yeşilirmak'ın sağ tarafında, batıya doğru uzayıp giden bir yol vardır. Bu yol ibni kemal ilköğretim (o yıllarda ilkokul) okulunun önünden devam edip gider. Yukarıda andığımız köprüden karşı tarafa geçerse yol hemen sağa ve sola olmak üzere ikiye ayrılır. Sağ kanat devam edip Behzat Polis Karakolu'na doğru gider; yukarıdan ayrılan yollarda da Bey Sokağı'na, Devegörmez'e gider.

Yolun sol yanı ise beş on metre sonra hafifçe kıvrılan bir sokakla ikiye ayrılır. Bu dar, ortasından sürekli suyun aktığı sokağın adı Perviz Sokağı'dır. Bu sokakta kimler oturmamıştır ki... Selim Amca, oğlu avukat Muzaffer Bey, ünlü 'başhoca' Başara Bey, Atatürk Üniversitesinden öğrencim olan oğlu edebiyat öğretmeni Cevat Başara, Gaziosmanpaşa Lisesinin resim ve sanat tarihi öğretmenlerinden Selahattin Bey... bu sokak önceleri çıkmaz sokakmış, benim zamanımdan önce sonu açılmıştı. Unutmadan söyleyeyim, kayınpederim de bu Perviz Sokağı'nda otururdu. Tabii, sonradan kayınvalidesi olacak olan Şahadet Hanım da...

Bu Şehadet Hanım, gençlik döneminde ilgi çekici olan bir olayın iki üç kahramanından biridir. Olayın yaşandığı yıllarda genç bir kız mıydı, yoksa çiçeği burnunda bir gelin miydi, kaynaklar yeterince bilgi veremiyor.

Perviz Sokağı'ndan yola çıkan birkaç genç hanım, Köprü'yü geçip Behzat Caddesi'ne varırlar. Sağa kıvrılıp caddenin Cumhuriyet Caddesi'yle birleşeceği kavşak noktasına doğru ilerler. O köşedeki dükkânlardan birinde alışveriş yapacaklardır. Dönemin kıyafetleri içinde dükkâna doğru yol alırken, bugün Ziraat Bankası ile PTT'nin bulunduğu geniş yolun o yıllardaki dar hâlden bir gürültü kopmuştur. Ses gittikçe yükselmektedir. Merak ederler, heyecanlanırlar, hatta korkmaya başlarlar. Bir de ne görsünler, aşağıdan kendilerinin bulunduğu tarafa doğru acaip bir nesne gelmektedir. Hem kocamandır, hem de çok gürültücüdür. Çok korkarlar, hemen önünden geçmekte oldukları dükkâna girip kapısını kapatıverirler. Dükkân sahibi ise nelerin olup bittiğinden habersizdir. O, belki hanımların işittiği gürültüye yabancı değildir. Nitekim öyledir de... çünkü o, hanımların, gürültüsünden ve cüssesinden korkup dükkânına sığınmalarına yol açan nesnenin ne olduğunu bilmektedir: o bir kamyondur!

O hâlde olayın tarihini; kamyonun Tokat'a geldiği ilk yıllar olarak belirleyebiliriz. Onu da şehir tarihçilerine bırakıyoruz.

Şehadet Hanım, en küçük kızı Seniha Mengiler'in yanında kalmaktadır. Seniha Hanımların, o yıllarda herkeste bulunmayan bir ev aleti vardır: telefon.

Seniha Hanım bir işi için dışarıya çıkacaktır. Ayrıca evde de kimse yoktur. Şehadet Hanım'a telefonu kullanmayla ilgili bilgiler verilir.

“Telefon çalınca bunu eline alıp [ahizeyi kaldırarak] kulağına götüreceksin. Karşı taraf sana ‘alo’ diye seslenecek. Sen de ona ‘alo’ diyeceksin. Sonra konuşmaya başlayacaksınız.”

Aradan zaman geçer, Seniha Hanım evine döner.

“Anne telefon çaldı mı?”

“Çaldı.”

“Kimmiş arayan?”

“Ne bileyim kimmiş?”

“Konuşmadınız mı?”

“Yooo...”

“Niye?”

“Telefonu kaldırdım...”

“Eee...”

“Kulağıma götürdüm.”

“Eee...”

“Bekledim bekledim, baktım ki ‘alo’ demeyecek, ben de kapatıverdim!”

“Niye, ‘alo’ demedin mi?”

“Yoo... o ‘alo’ demedi ki...”

Evet, karşı taraftan ‘alo’ sesi gelmeyince telefon kapatılıyor.

Aşağıdaki olayı, rahmetli kayınpederim, günümüzde Yeşilyurt (eski Arabacı Musaköy köyü) ilçesine bağlı Çırdak köyünden Hacı Kâmil Gülel anlatmıştı. Olayın kahramanları arasında kendisi de varmış.

Bir bahar-yaz karışımı günün kuşluk vakti... Meydan Camii’nin etrafı işi için oralarda bulunan insanlarla dolu... bir tarafta da bir kıraathane... artık günümüzde cafe olan eski kahvelerden biri... dükkânın önündeki boşlukta bir masa... üzeri büyük bir örtü ile kaplı... daha ilgi çekici tarafı, bu masanın üzerinde tuhaf bir alet var... kutuya benzeyen bir aletten çevreye şarkı sesleri yayılıyor. Oradan geçmekte olanlar merakla kutuya bakmaktadırlar.

“Yahu, kim söylüyor, bu şarkıyı?”

“Valla ben de bilmiyorum.”

Daha akıllıca olan biri ortaya bir görüş atar.

“Herif masa örtüsünün altında herhâl...”

“Hadi örtüyü kaldırıp bakalım.”

Konuşmaları işiten dükkân sahibi meraklılara seslenir:

“Çekin elinizi oradan... orada adam madam yok!”

Adamlar şaşırırlar, ama meraktan da çatlayacaklardır:

“Peki bu adam nerede oturuyor?”

“Örtüyü kaldır, bakalım bir hele...”

Kahvehane sahibi kalabalığa seslenir:

“Arkadaşlar, bu aletin adına gramofon diyorlarmış. Ben de geçenlerde Ankara’da görüp şaşırdım. ‘Bi tane alayım da Tokat’a götüreyim.’ deyip yüklenip getirdim. Bunun içinde adam madam yok. O sesler, şu yuvarlak şeyden (plak) çıkmaktadır.”

Etrafdakilerden çoğu inanmazsa da çalınan yeni plakları zevkle dinlemeye devam ederler.

Bu olayın benzerini başka bir ilimizde de bulunabilirsiniz.

Olayın yılı, 1930’ların başı olabilir.

Aga, Tesla, vb. markalarını taşıyan, neredeyse ilk televizyonların hacimlerini zorlayan radyoların da arkalarının kontrol edilerek içinde insan aranıldığı da unutulmamalıdır. Bu tür olaylar on yıllarca sürüp gitmiştir; günümüzde ise bu anlatma ve inanmalar pek ilgi görmemiştir. Oysa bir nesli bu tür farklı uygulamaların etkisi altında bırakılarak büyütülmüşlerdir.

Yenilikleri algılamakta zorluk çeken insanımız anlatılanlara inanma konusunda hiç zorluk çekmemiştir. Bu, belki de, bir noktaya kadar işin kolayına kaçmak gibi algılanabilir. Ancak unutulmamalıdır ki insanımız eğitim azlığından, hatta yokluğundan bu durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Belki asıl sorumlular biz okuyanlarız; onları yeterince uyaramadığımız için bu durumlar söz konusu olmaktadır. Bugün, okumuşlarımızın bile bazı yeniliklerin karşısında yenik düştüklerini görünce dünküleri anlamak hiç de zor olmayacaktır. Yeter ki bizler düşünme konusunda yeterince çaba gösterelim.

Mustafa Başpınar ve Öykülerinden Yansıyan Hayatlar

Yaşar ŞİMŞEK*

“Hayat bir öyküdür, öykü de bir hayat”

Özet

Mustafa Başpınar, Dergâh başta olmak üzere Edebiyat Ortamı, Tasfiye gibi edebiyat/sanat dergilerinde yayımlanan öyküleri ile adını duyurmuş bir isimdir. Günümüz öyküsünün temsilcilerinden biri olan ve genç kuşağın öykücülere arasında gösterilen Başpınar, Tokat'ta doğmuş ve yetişmiş bir öykücümüzdür. Öykülerinde özellikle insanımızın hayat karşısındaki duruşunu, tutumunu ve hayata dönük çelişkilerini farklı bakış açılarıyla ele almış, var olan ama kenara itilmiş ya da görmezden gelinen, çoğu kez de fark edilmeyen aile, anne, baba ve çocukların hayatlarına eğilmiştir. Öykülerinde hayata, yaşanmışlıklara dair ayrıntılara ve düşüncelere yer veren, kahramanlarının yanında olan yazar, bütün bunları yaparken okurunu da bu hayatların içine çeken ve düşündüreren tarzıyla dikkat çekmiştir.

Bu çalışmada Mustafa Başpınar'ın dergilerde yayımlanan öykülerinden hareketle anlatılarında/öykülerinde ele aldığı hayatlar/yaşantılar üzerinde durulacaktır. Öykü kişileri, öykülerinde yer verdiği kahramanlar vasıtasıyla bireyin hayat karşısındaki konumu, değeri ve yapıp etmeleri anlatılacaktır. Öykü kişilerinin kendisi ve çevresiyle ilişkisi, yalnızlığı, özgürlüğü, seçimleri, sevinç ve kederleri; bu hususların akıp giden hayatla bağlantısı ve hayata yansıyan yönleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Başpınar, öykü, hayat, insan, yansıtma.

Giriş

1979 Tokat doğumlu olan Mustafa Başpınar,¹ ilk kalem ürünlerini Tokat merkezli çıkan *Tasfiye* dergisinde yayımlamış bir isimdir. *Tasfiye* dergisindeki öykülerinin yanı sıra inceleme ve denemeleri de yayımlanmıştır. Başpınar'ın ilk öyküleri olan “Sıkıntı”, “Karanlık Oda” ve “Peruk” acemice yazılmış intibai uyandıran, yer yer eksikleri göze çarpan ama Başpınar'ın sonraki yıllarda yazacağı öyküler için ipucu niteliğindeki öykü denemeleridir. Başpınar'ın öykü vadisindeki dönüm noktası *Dergâh* dergisinin 2009 yılı içinde

* Araştırma Görevlisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü yasargop@gmail.com.

¹Mustafa Başpınar, 1979'da Tokat'ta doğmuştur. Çocukluğu ve okul hayatı bu şehirde geçmiştir. 1997'de Mehmet Akif Lisesi'nden, 2001'de de Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun olmuştur. Evli ve bir çocuk babası olan Başpınar, Bursa'da yaşamaktadır. Mustafa Başpınar kendi öyküsünü tanımlarken; “Öykülerimin merkezinde insan var. İnsanı türlü yönleriyle ele alıyorum” demektedir.

ve 228. sayısında yayımlanan “Şeftali Ağacı” öyküsüyle olmuştur. Yine aynı dergide aralıklarla yayımlanan “Kalbinde Çırpınan Kuş”, “Gül Olsaydı Adım”, “Günahsız Bir Çocuk Kadar Saftı Bu Aşk”, “İstasyonda” ve “Kuyu” adlarını taşıyan öyküleriyle kalemini geliştirmiş, öykü vadisinde adını duyurmaya ve yerini sağlamlaştırmaya başlamıştır. “Şapka”, “Ürperti ve Umud” adlı iki öyküsüyle *Tasfiye* dergisine konuk olan yazarın, *Edebiyat Ortamı* dergisinde de “Selvinaz’ın Oyuncakları” adlı bir öyküsü de okuyucusuyla buluşmuştur. Mustafa Başpınar, sonraki öykülerini *Dergâh* dergisinde yayımlamış ve hâlen de yayımlamaya devam etmektedir. “Olur mu Öyle”, “Melek Babam”, “Hiç” ve “Dolgun Ücretli” yazarın 2012 yılında *Dergâh*’ta yazdığı son öyküleridir. Başpınar, şimdiye kadar kaleme aldığı 16 öyküsüyle günümüz hikâyesinde haklı bir yer edinmiş ve Türk hikâyeciliğine katkılarıyla anılması gereken bir isim olmuştur.

Aristo’nun “mimemis” kuramından hareketle günümüze değin gelen bir edebiyat görüşü/savı olan “edebiyat yaşanılan hayatı yansıtır” düşüncesi, çoğu edebî eserin ve metnin çıkış sürecini imlemektedir. Sanatçı/edebiyatçı bize hayatı, hayatın bir parçasını, bir kesitini sunmaya çalışır. Bunu yaparken de çoğu sanatçı “olmuş olan, olmakta olan”ın yanında, “olabilir olan”ı da anlatmaktadır. Başka bir ifadeyle sanatçı, yaşanılan hayatta var olan ve gerçek hayattan birebir alınan şeyleri kendi duygu ve düşünce süzgecinden geçirerek okura sunmaktadır. Bu sunum, bir kurgu/kurma vasıtasıyla gerçekleştirilir. Sanatçının bu uğraşısı, edebiyatın yaşanılan, süregelen hayatla ilişkisine dayandırılır. Stendhal’ın “roman, yol boyunca gezdirilen bir aynadır” söyleminden yola çıkarsak bu anlayışın, edebiyatın hayatla ilişkisi yönünü daha bir anlamlandırmak mümkündür.² Edebiyat bir yönüyle, en küçük parçasıyla hayatla ilişkili bir alandır. Çünkü hayatın en önemli unsuru insanı anlatır, insanı konu edinir. Roman, öykü gibi anlatma esasına bağlı türler de sanat vasıtasıyla ve sanatın imkânlarıyla insanı anlatan, yaşanmışlıkları yansıtan/sunan edebî türlerdir.

Hikâye/öykü türü de, yoğun ve keskin anlatımıyla hayattan parçalarla okuru derinden etkileyen bir edebî türdür. Kısa ve öz anlatımıyla hikâyeler, yaşanılan hayatı çarpıcı ve etkileyici bir şekilde okura sunmakta ve geniş okur kitlelerini etkilemektedir. Başka bir deyişle; “*öykü, kısa ve yoğun yapısı, anlam açıklığı ve gündelik hayata denk düşen yalın, dolaysız anlatımı ile modern insanın beklentilerine cevap verebilecek bir özelliğe sahip*”³ bir edebî türdür. Öykü insanı, toplumu, hayatı ve hayattaki yaşanmışlıkları, olabilirlikleri dolaysız olarak yansıtmaya çalışır. Yer yer simgelere ve imgelere başvurursa da anlatılan dünyalar, yansıtılan değerler hayatın içinden enstantaneler ve olaylardır.

Çoğu öykücü gibi Mustafa Başpınar da, yaşadığı dönemin tanıklığını

² Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, İletişim Yay., İstanbul 2003, ss. 18-19.

³ Necip Tosun, *Hayat ve Öykü*, Hece Yay., Ankara 1999, s. 12.

yapmakta, bu tanıklığı yaşanmışlıklarla birleştirerek öykülerinde ortaya koymaktadır. Yer yer etkilendiği Mustafa Kutlu ve Rasim Özdenören gibi hikâyecilerden/öykücülerden de izler taşımaktadır. Geçim sıkıntısı, yoksulluk, yoksunluk, aile saadeti, çocuklar, kimsesizlik, iç sıkıntısı öykülerinde sıklıkla yer verdiği temalardır. Mustafa Başpınar öyküleri, hayata oldukça yakın duran “kurgusal gerçeklik” olarak nitelendirilebilecek tarzda öykülerdir. Mustafa Başpınar öykülerini daha çok kadın/anne, erkek/baba ve çocuktan oluşan çekirdek bir aile çevresinde işler. Öykülerde anlatılanlar ve yansıyanlar sıradan diyebileceğimiz bizden/içimizden kopmuş hayatlardan ve kıyıda kalmış yaşamlardan yansıyan sahnelerdir. Ayrıca bu öykülerde taşralı insanın hayat hikâyelerini, acılarını ve hayallerini de görmek mümkündür. Başpınar öyküleri, doğal, samimi ve yapmacıksız üslubu ve iç burkan yönüyle de dikkati çekmektedir. Yazarının yaşadıklarından, çocukluk anılarından, gözlemediklerinden yola çıkarak bu öykülerin kaleme alınmış intibayı uyandırdığını söylemek mümkündür.

Mustafa Başpınar’ın Öykülerine Genel Bir Bakış

Mustafa Başpınar’ın öykü vadisinde ilk kalem denemesi olan “Sıkıntı”, üniversitelerdeki başörtüsü yasağının ve bu sürecin izlerini taşımakla birlikte bunun sosyal hayata yansımalarını bir aileden hareketle anlatan hüzünlü ve bir o kadar da düşündürücü bir öyküdür. Bir anne, bilgisayar başında oyun oynayan bir çocuk ve işten eve gelmesi beklenen bir babanın/eşin hikâyesi konu ediliyor. Öykü, başlangıçta normal, sıradan bir aile içinde küçük bir “sıkıntı”yı anlatır gibi görünse de eşyle konuşmayan, ilgilenmeyen bir kocanın ve bu adamın geçmişiyile bugünü arasındaki farklılaşan düşünceleri anlatıcı kadın kahraman vasıtasıyla sunulmaktadır. Öyküde evde yalnız başına oturmaktan sıkılmış kadının kocasıyla arasında geçen bir konuşma/tartışma sonrasında ve eşinin “sende çalışsaydın” sözüyle zihninden geçmişe dair bir sürü şey geçer. Artık çalışmasının imkânsız olduğunu düşünür. Geçmişte başörtüsü yüzünden okulunu bıraktığını, bu kararı eşyle birlikte verdiğini; “*rızkı veren Allah elbette seninkini de ayırmıştır diyen*”nin (“Sıkıntı”, s. 11) eşi olduğunu aklından geçirir. Eşyle ne kadar gurur duyduğunu, arkadaşlarının onları takdir ettiğini, okulu bırakıp inançlarının gereğini yaptığını düşünür. Mücadelelerini, eylemlere katıldıklarını gözünün önüne getirir. “*Ne yasaklara boyun eğmişlerdi ne de çağdaş fetvacılara kulak vermişlerdi. Bir not düşmüşlerdi bu post modern darbeye karşı.*” (“Sıkıntı”, s. 11) Öykü, adından da anlaşılacağı üzere bir “sıkıntı” üzerine kurulmuştur. Anlatıcı kahraman, bu geçim sıkıntısı yüzünden duruşunu, tavrını bozan eşine sitem etmekte, onun bu tutumunu anlamaya çalışmaktadır.

“Karanlık Oda” öyküsü ise, her gün karşılaşılabileceğimiz bir aile öyküsü hüviyetindedir. Daha çok denemeye yakın durmakla birlikte içinde bir olayı/durumu yansıtmaya açısından önemlidir. Bir anne ve geleceği konusunda endişe duyduğu kızı var bu öyküde. Anlatıcı konumunda kızın yani Aslı’nın düşünceleri verilir anlatı boyunca. Aslı’nın gözyle annesi anlatılır/tanıılır.

Geleceğine dair kararlar alamayan, ne yapacağını bilemeyen Aslı'nın psikolojik durumu verilir. Aslı, annesiyle çoğu konuda anlaşamaz. Annesinin kendisi adına düşünmesine, onun adına endişelenmesine tahammülü yoktur. Aslı aslında kendi hayatını yaşamak istemektedir. *“Neden Aslı koymuşlardı ki adını. Aslı olmayan bir Aslı'yı ne yapayım. Kendi geleceğini düşünmeyen, geleceğine dair kararlar alamayan bir Aslı'nın aslı var mı?”* (“Karanlık Oda” s. 17) öykünün belki de en can alıcı söylemidir. Öykü, annesinin mutfakta yemek hazırlaması, kızına seslenmesi, kızıyla sofraya oturmaları sonrasında annesinin kızına nasihatleri ile sona erer. Aslı ise, hâlâ aslını aramaktadır zihninde...

“Peruk”, başörtüsü meselesine değinen bir başka Başpınar öyküsü. Bu öyküdeki tasvir ve anlatımlar Mustafa Kutlu hikâyesine göz kırıyor, ondan izler taşıyor. Okulda derslerine girmek için peruk takması gereken bir kızın öyküsü konu edilmiştir. Üç yıl öncesine kadar herkesin rahatça gittiği üniversiteye, artık başörtüsüyle girmek yasaklanmıştır. Bu nedenle, genç kız ve arkadaşları peruk almak için mağazaları geziyorlar. Bu gezintide, öykünün anlatıcısı durumundaki başörtülü kız, yaşadıklarının anlamsızlığından hareketle peruk, başörtüsü ve inanç konusunu sorguluyor. *“Peruğu niçin kullanacağım ben. İhtiyacım olmadığını söyledim. Neyimi gizlemek için kullanacağım o saçma şeyi. Olmak ya da olmamak, direnmek ya da kaybetmek bu ikisinden başka tercih mi var.”* (“Peruk”, s. 20) Bu öyküde geçmişte üniversitelerde kurulan ikna odalarına eleştiriler var. Zorlamaların, dayatmaların nedeni arıyor üniversite öğrencisi. Anlatıcı genç kız saçını gizlemek için peruk alan arkadaşının güzelliğini ortaya koyma telaşında olup olmadığını sorgular. *“Saklamam gerekenleri de uluorta dökecek kadar geçerli sebeplerim yok.”* (“Peruk”, s. 21) cümlesi öykünün ana düşüncesini bize vermektedir.

“Şapka” öyküsünde, köyünden ilk defa ayrılan küçük yaştaki imam-hatip öğrencisinin zor geçen yatılı okul günlerini ve o yıllara dair anılarını anlatılır. Murtaza adlı sert, acımasız ve merhametsiz okul müdürü ve ondan çok korkan çocukların durumu anlatıcı kahraman gözünden okura sunulur. *“Günah işlediğimiz zamanlar da bile Allah'tan o kadar korkmazdık. O affeder elbet derdik küçücük aklımızla. Fakat bildik ki Murtaza Bey bizi affetmezdi.”* (“Şapka”, s. 4) Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere okul müdürü en ufak hatalarında çocukları dövmekte, acıma duygusu ziyadesiyle kaybolmuş ve sert tavırlarıyla dikkati çekmektedir. Okul müdürü, çocukların ne küçük olduklarına ne de gurbette oluşlarına bakar. Zorunlu olarak takılan şapka ironik ve bir o kadar da düşündürücü bir şekilde okura yansıtılır. Kaybolan şapkalar, atılan iftiralar, verilen cezalar... Kendi ifade edememişlerin, iç çekişlerin, ağlamaların, gözyaşlarının haddi hesabı yoktur. Küçük öykü kahramanının gözüyle okulun bulunduğu ilçe, dükkânlar (kitapçı, manav) tanıtılır. Öykü kahramanın kitap sevgisi ve okuma aşkı yansıtılan başka bir durumdur.

“Ürperti ve Umud” öyküsünde ise, ekonomik sıkıntılarla boğuşan küçük bir ailenin yaşantısını gözler önüne seriyor. Anne, baba ve daha kundakta onca sıkıntıyı nefes alışlarıyla unutturan bir bebeğin hayatını konu ediniyor.

Yusuf'un ailesi bu aile, eşi Zeynep ve bebekleri... "Dışarısı ne kadar gerçekse, acımasızca ve yakınsa içindkiler o kadar saftı güzeldi ve çok uzaklardaydı." ("Ürperti ve Umut" s. 6) Yusuf'un çocukluğuna, hislerine, söyleyemediklerine dair zihinden geçen düşünceler var. Ailenin durumu şu cümlelerden çıkarılabilir. "Tutunamamanın tam karşısında bir dal tutunmak için. Kasvetli havalar ve ardından peçesini sıyıran güneş, aydınlık, umut... Bu İstanbul, çocukluğunda bir kez şahit olduğun ve renkli bir biliyeye benzettiğin İstanbul değildi. İşsizlik vardı, ekmek kavgası, eve boş gitme endişesi ve bunun verdiği mahcubiyet vardı." ("Ürperti ve Umut" s. 6) Bu öyküde, evini geçindirmek ve ailesinin rızkını kazanmak için İstanbul'a göç eden ancak, geçim sıkıntısıyla karşı karşıya kalan ve ne yapacağını bilemeyen Yusuf'un yaşadıklarının iç dünyasına yansımalarını görürüz.

"Şeftali Ağacı", Başpınar'ın *Dergâh* dergisinde yayımlanan ilk öyküsüdür. Dergâh, mürit ve Şeyh Efendi üçgeninde insanı ve toplumsal gerçekliği anlatır. Sosyal hayatın özellikle dinî-tasavvufî tarafını yansıtan ve buradaki yaşantıları eleştirel bir tavırla ele alan bir durum söz konudur. Yazar, dergâhın bahçesiyle-içi arasında sıkışan tedirgin bir müridi çıkarıyor karşımıza. Mürit, kendi içinde şeyhine körü körüne bağlılığın eleştirisini yapıyor. Dergâh anlatıcı hikâye kahramanının "*çarşının boğucu sıcağından kurtulmak için kendimi buraya attım*" ("Şeftali Ağacı", s. 8) dediği bir nefes alma yeridir. Ahmet abi diye tanıttığı çok uzaklardan gelmiş gariban bir genç adam ve şeyhin oluruyla/onayıyla dergâhın bekçisi olarak görevlendirilmiştir. Dergâhın temizliğine, düzenine bakar ve yirmi dört saat burada yaşar. Onun gelmesi ve elinin değmesiyle çehresi değişen bir dergâh çıkar karşımıza. Ahmet abi "*güldüğü zaman gözlerinin içi gülen*" ve "*güldükçe güzelleşen*" ("Şeftali Ağacı", s. 8) bir adamdır. Bahçesinde sıklıkla karşılaştığı genç mürit ile "*şükreden*" hâliyle konuşur her zaman. Dergâhta eğitim ve günlük hayat devam etmekte anlatıcı genç kahraman ise bu hâli hayra yoramaz, gidip gelmelerini sıklaştırır da aradığı "*iç huzur*"u bulamadığı kaygısıyla iç sorgulamalarına başlar: "*Soru sormak yasak demediği halde kimse aklına takılan şeyleri sormuyor. Herkes efendi ne anlatırsa demek ki ihtiyacımız oymuş görünümüne niçin bürünüyor, bunu bana izah eder misin, diye sorsaydım. Bunları sormalıydım aslında. Sormalıydım ki sükût etmemin her şeyi kabul etmek anlamına gelmediğini bilmeliydi.*" ("Şeftali Ağacı", s. 9) Dergâhta kalbinin "*tatmin olmadığını*" açıkça söylemekten de çekinmekte, bu itirafı başkalarına söylemekten ziyade Şeyh efendinin karşısına geçip "*kalbim mutmain olmadı*" ("Şeftali Ağacı", s. 9) demek istemektedir. Şeyhinin "*ha gayret*" yüreklendirmelerine rağmen genç müridin durumunda olumlu bir değişiklik olmaz. Kafasında tüm olan bitenlere cevaplar aramaktadır: "*Neden kendiniz olamıyorsunuz? İlla herkes efendi gibi giyinmek, taranmak, konuşmak zorunda mı? Sonra böyle bir zorunluluk mu var? Bu şekilde davranmamış olursam sünnete riayet etmemiş mi olurum? Neden kendimi içinde rahat hissedeceğim bir kıyafet giyemiyorum? İlle de taklit. Ama ben birey olarak, kendim olarak da*

kalmak istiyorum.” (“Şeftali Ağacı”, s. 9) O hâlâ kendini, dergâhta oluşunu, dergâhı, körü körüne şeyhine bağlı müritleri hatta şeyhi bile sorgulamaktadır.

“Kalbinde Çırpınan Kuş” öyküsü annelere ithaf edilmiş anlamlı ve bir o kadar da düşündürücü bir öyküdür. Tokat şehriden buruk izler taşıyan, mahalleleri ve insanlarıyla Anadolu’yu anlatan, dahası bizi çocukluğumuza götüren bir öyküdür. Ekmen yapan anneler, onların çocukları ve ailelerinden izlenimler sunulur. Öykü, eve dönen çocuğun annesinin akşam eve gelmediği, babasının annesinden önce eve geldiği, ninesinin babasına karşı annesini sürekli şikâyet edişi, babasının annesine bağırıp çağıracağı hatta döveceği kendisinin de annesini koruyamadığı için büyüdüğüne halen inanmadığı düşünceleriyle son bulur: “*Bir çökekleliyi tek başıma yerim’ diye, büyüdüğüne inanan küçük çocuk babasının dayağına karşı çaresiz kalacağını düşünerek büyümediğini, sadece içindeki isyanın büyüdüğüne inandı. Artık içinde çırpınan kuş hareketsizdi sanki. Kim bilir belki de ölmüştü.*” (“Kalbinde Çırpınan Kuş” s. 7)

“Gül Olsaydı Adım” öyküsü ilkokul dördüncü sınıfa giden, cılız, kara kavruk Recep’in hayatını, ablasını, ailesini, ilk ilgi duyduğu kızı ve mahallesini anlatır. Okulda parmakla gösterilen ablası Nihal ile beraber gidip geliyorlar. Komşularının kızı Esmâ da, onlarla beraber bu yolu yürümektedir. Nihal’in kardeşi diyorlar, adından çok. Ablasına sahip çıkmaya çalışan bir kardeş edasında Recep, çok kiskanıyor ablasını. Dersleri de zayıf ablasına göre. Köyde yapımı üç yıldır devam eden barajda çalışan Hasan Amca ailesini o yıl yanına getiriyor. Receptlere komşu oluyorlar, ailenin büyük kızı Rüya ablasının arkadaşı oluyor. Ondan sonra Recep’in hayatı âdeta değişiyor, umutları, hayalleri, düşündükleri başkalaşır: “*Dört yıllık okul hayatımda okul yolu hiç bu kadar hoş olmamıştı bana. Allah’ım bu yol hiç bitmesin diye dua ediyorum içimden. Bir bahane ile durup tekrar bakabilsem yüzüne ne var sanki. O masum yüzü bir kez daha seyredebilsem. Gökyüzü gibi saf, gökyüzü kadar masum. İçimde sanki koca bir gökyüzü açıldı. Ben ben olmaktan çıktım sanki. Bağırırsam mı, koşsam mı?*” (“Gül Olsaydı Adım”, s. 8) Rüya’nın ablasıyla geçen konuşmalarında köyün erkek çocuklarının okumada gözü olmadığını, böyle erkeklerle asla evlenemeyeceğini duyması, Recep için dönüm noktası olur. Derslerine çalışması konusunda kesin kararını verir. Köyün çocuklarına uymaz, oyunlarına katılmaz olur. Haziran’ın gelmesi, okulların kapanmasıyla dağlara inekleri otlatmaya Recep gider. İnek otlatmak, dağlar, köy ilk defa gözüne çirkin gelir. Rüya’ya da görünmemek için inekleri götürürken köyde yollarını değiştirir. Akşam dönüşlerinde onların evinde yanan ışıkları karşıdan izler. Rüyanın evde oluşuyla mutlu olur. Bu öykü Recep’in çocuksu aşkını, sevgisini, geleceğe dair masum hayallerini anlatır. Recep öykünün sonunda, Rüya ve ailesinin köyden taşınmasıyla yıkılır. Çok üzülür, ablasına sarılıp ağlar. Rüya, giderken ablasına; “*Derslerine çalışıp öğretmen olsun Recep*” (“Gül Olsaydı Adım”, s. 9) diyerek ona adeta öğütte bulunur. Recep, o günden sonra gerçek sebebini bilerek öğretmen olmak isteyen biri olmuştur.

“Günahsız Bir Çocuk Kadar Saftı Bu Aşk” hikâyesi Yahya Bey ve onun

ailesini anlatır. “*O sınımsız yuvası, ruhunu kaybetmiş gibiydi günlerdir. Soğuktu, dilsizdi, halden anlamazdı.*” (“Günahsız Bir Çocuk Kadar Saftı Bu Aşk” s. 5) Bu satırlarla tanıtilen bir yuva vardır. Taşınma hazırlıkları yapan bir aile, bekleyiş, huzursuzluk, çaresizlik var. Taşınacakları evin boşalmasını bekliyorlar günlerdir. Yalnız ve bu taşınma konusunda ne yapacağını bilemeyen bir adam vardır. Yahya Bey adındaki bu adam, günlük gazetesini alıp iş çıkışı Onur Kırathanesi’nde saatlerce oturur, gazete okur ve eve olabildiğince geç gitmek ister. Evde bütün eşyalar kolilere koyulmuş, yerler halısız, pencereler perdesizdir. Aile bireyleri “*her an göçmeye hazır göçebe gibi*”dirler. (“Günahsız Bir Çocuk Kadar Saftı Bu Aşk” s. 5) Aklından kitapların olduğu kolilerden birini açıp kitaplığın köşesine dizmeyi düşünür, ama evdekilere ne diyeceği aklına gelir. Taşınmanın gecikmesinde en çok mağdur olan da kendisiydi. Kitaplarından ayrılmış, onlarsız on gün geçirmiş ve adeta çökmüş bir durumdadır. “*‘Çocuklar büyüdü artık bey, bize geniş bir ev lazım’ diye tutturmasaydı eşi, bunlar yaşanmayacaktı*” (“Günahsız Bir Çocuk Kadar Saftı Bu Aşk” s. 5) diye geçer içinden. Bir çınar gölgesinde düşündü, durdu. Sonrasında; “*Şehirleri çıkarları için yok eden, şekilsizleştiren insanların bu çınarlara dokunmamalarına şaşırı.*” (“Günahsız Bir Çocuk Kadar Saftı Bu Aşk” s. 7) Elinde tuttuğu gazetede bir habere gözü takılır. Karısıyla geçimsizlik yapan adama verilen kitap okuma cezasına okumanın artık uygulanan bir ceza hâlini aldığına anlam veremez. Öykü, Yahya Bey’in istemeye istemeye evinin yolunu tutmasıyla son bulur.

“İstasyonda” öyküsü Seyit’in hikâyesidir. Boyacı bir çocuk görüyor ve onunla ilgili düşünceler geçiyor aklından. Sonra kendisini hatırlıyor birden. Seyit, boyacılıktan, duvar ustalığından anlamayan, elinden adam akıllı bir iş de gelmeyen bir gençtir. Molla’nın kahvede iş çıkar diye beklemektedir. Yaptığı işten gocunmaz hiç. Bir ara ayakkabı boyacılığı yapmışsa da, sonrasında annesinin eli yüzü simsiyah eve gelen oğluna seni tanıyamıyorum bırak bu işi deyişini, serzenişi kıramamış ve bu işten vazgeçmiştir. Sonrasında İstasyon binasının önünde bankta oturan elinde telefon mesaj yazan bir kız görüyor. Kızı süzen delikanlılara takılıyor gözleri. Aklına bugünkü gençlerin hayatı umursamayan yönleri geliyor. Ellerinde telefonları, mesaj çeken, müzik dinleyen, saatlerce bilgisayar başında oyun oynayanları, internetten okul sıralarında yan yana oturdukları arkadaşlarıyla mesajlaşanları düşünüyor. Emin abisini bu duruma ne kadar üzüldüğünü anımsıyor. “*Gençlerin elinden tutmak gerek. Olmazsa tutana destek olmak gerek.*” (“İstasyonda” s. 5) diyor Seyit. “*Okumadık ama anlarım böyle parlayan gözlerden*” diyen Emin abisinin sözlerinden de pay çıkarıyor kendine. İstasyon ve Molla’nın kahvesi Seyit’in dünyası, o dünya içinde ekmeğini kazanıyor, düşünüyor, hayaller kuruyor. Yaşlı babasını hatırlıyor, evin tek çocuğu olmasını düşünüyor, babasını hatırlayınca bir serinlik hissediyor. Okulu bırakışını, top peşinde koştuğu günleri, akasyanın gölgesinde tembellik ettiği günleri gözünün önüne getiriyor. “*İstasyon binası, yakınındaki çeşme, raylar, çakıl taşları, etraftaki akasyalar ve daha adını*

koyamadığı şeyler onu buraya çekiyordu” (“İstasyonda”, s. 6) Çocukluk ettiği günler, raylar üzerindeki yürüme yarışmaları, istasyon şefinden yedikleri zılgıtı hatırlıyor. Birden ciddileşiyor bu yaşı çoktan geçtiğini düşünüyor. Karnını doyurmak için üzüm ve ekmeği alıyor. Trenin gelmesine az bir zaman kala her an bir iş çıkabileceğini aklına getiriyor. Ekmeğini kedilerle paylaşıyor. Okuldan kaçıp top oynayan çocukları görüyor, geçmişini geliyor gözünün önüne. *“Kaçın bakalım okuldan. Biz kaçtık da ne oldu sanki. Bak, el âlemin gözüne bakıyoruz iş için”* (“İstasyonda”, s. 7) diye içinden geçiriyor. Oturduğu yerden çevresini gözlemliyor, bankta oturan kız delikanlılardan rahatsız, kalkıp gidiyor, boyacı çocuk istasyon binasından çıkıyor. Sonra delikanlıların yanına geliyor, onların ayakkabılarını boyuyor, onları seyrediyor, çocuğa para vermeyen delikanlıların azarlamalarını duyuyor. Seyit çocuğu çağırıyor yanına. *“Aç mısın?”* diye soruyor. *“Ekmeğe üzüme baktı bir süre çocuk. ‘Yok’ dedi kesik sesiyle”*. *“Öyleyse boya”* diyor Seyit. Sonrasında cebinden bir lira çıkartıp uzatıyor. Üzüm ve ekmeği göstererek bunları *“Hadi otur da bunları ye.”* diyerek oradan ayrılıyor. (“İstasyonda”, s. 7)

“Kuyu” öyküsü, Hz. Yusuf ve kuyu imgesinden hareketle başlıyor. Hz. Yusuf kıssasına gönderme yaparak günümüz insanının sıkıntılı hayatına değiniyor. Bir baba, anne ve hasta oğulları var. Kuyu, kurtuluş, Yusuf ve biz ekseninde, hasta olan oğlunun düzelmesini kuyu imgesinden hareketle Hz. Yusuf’un kuyudan kurtuluşuyla bağdaştırmaya çalışıyor. *“Başka kuyulara da düşebiliriz. Hapsolabiliriz farklı sebeplerle. Her gün yeni bir imtihana çekilebiliriz. Bunlar mümkün. Ama önce buradan çıkmalıyız. Bir yolu yordamı olmalı bu kurtuluşun. Bir vesile kılmalı Yaradan.”* (“Kuyu”, s. 5) diyerek rabbinden yardım istiyor. *“Işık, rüzgâr, kuşlar, sesler, kuyu... Birbirine geçmiş onca şey. Karmakarışık, tarifsiz. Yusuf yüzlüsüne baktığı zamanlar aklına Yusuf’u misafir eden kuyu geliyordu.”* (“Kuyu”, s. 5) Ama onların kuyusu biraz daha farklıdır. Onların kuyusu, buldukları, yaşadıkları bu oda, bu ev kısacası kendi dünyalarıdır. Bağırıp çağıran ve hırçınlaşan çocuklarını düşünüyorlar eşiyile beraber. Kreşe oğlunu alamaya gidiyor, bütün çocuklar tiyatroya gittiği halde kendi oğlu kreşte kalmış, baba bu duruma da çok üzülüyor, ama yapacak bir şeyi yok. Öykü, eş, oğul ve sıkıntılar içinde son buluyor. “Kuyu”, hüznüyle yönüyle dikkati çeken bir öyküdür. Anne ve babanın çocuklarının üzerine titrediklerini görüyoruz. Çocuklarının bu hastalıklı durumunda, şifayı Rab’lerinden dileyen bir ailenin tedirgin bekleyişi vardır.

“Olur Mu Öyle” öyküsü, mutlu bir aile tablosunu yansıtmaktadır. Bursa’da geçen sınırsız, samimi içten bir anlatımla yoğrulmuş, geriye dönüş tekniğinin kullanıldığı sıcak, samimi bir öyküdür. Ailenin bir akşamüstü iğde kokuları arasında çıktıkları gezintilerini anlatır. Eşinin kahveye düşkünlüğünden söz eder. Bir kafeye giriyorlar oturmaya. Kendisi için çay, eşi için orta şekerli bir kahve ve çocuklar için külahta dondurma siparişleri veriliyor. Yeşil Cami’ye, Yeşil Türbe’ye, koca çınarlara, ışıklara dalıp gidiyor. Kahraman anlatıcı ailesiyle oturduğu masada antikacının vitrininde gözüne çarpan bir

televizyondan hareketle evlerine alınan ilk televizyonu, babasını, kız kardeşi Emine'yi, çocukluk günlerini hatırlıyor. Geçim derdi yüzünden sürekli İstanbul'a giden babasını, ona sarılan kendisini anımsar. "*Paramız birikince bir daha gitmeyeceğim*" ("Olur Mu Öyle", s. 8) diyen kendisine söz veren babasını hatırlar. Mahallede kimsesiz olduğunu bir arka çıkanın olmadığını, arkadaşlarının onu zayıf ve çelimsiz buldukları için oyunlarına almadığını, bu yüzden ağladığını gözünün önüne getirir. Can attığı, futbol maçlarında oynamak için kaleci olmaya bile razıdır. İstanbul dönüşlerinde hediyeler alan babası, bu kez kucağında bir kutuyla gelir. Kahraman anlatıcının antikacının vitrininde gördüğü, Grundig marka televizyonun benzeri çıkar. Nasıl afalladığını, heyecanlandığını, sabırsızlandığını hatırlar. "*Babam geldi ya dışarı, çocuklar, oynadıkları oyunlar umurunda değildir.*" ("Olur Mu Öyle", s. 8) Evlerine televizyon geldikten her akşam gelip gidenler çoğalıyor, komşularla beraber filmler izleniyor. Sonrasında Bilal'in mahalledeki çocuklar arasında itibarı artıyor. Oyunlar artık Bilal olmadan başlamıyor, hatta ebeler, taraflarını seçerken Bilal için neredeyse kavga edecek duruma geliyor, kısacası oyunların aranan ismi oluyor. Bilal'in bu mutluluğu, oyunlardaki saltanatı yağmurlu bir Pazar günü Kara Şimşek dizisini arkadaşlarıyla beraber izlerken son buluyor. Kız kardeşi Emine televizyonu düşürür, televizyonun camı çatlamış ve görüntüsü de gitmiştir. Annesi endişeli, kendisi de babasının nasıl tepki vereceğini kestiremiyordur. Televizyona hiç dokunmamışlardır, o yaz karne alıp eve geldiğinde babasının sofrada oturduğunu görür. "*Sarıldım. Karneme bakan babam "Aferin oğluma" dedi. Öptü, saçlarımı okşadı. Şaşırmıştım.*" ("Olur Mu Öyle", s. 8) Babası televizyonun düştüğünü kış ortasında İstanbul'a giden komşuları Selahattin amcasından öğrenmiştir. Siniri varsa da geçmiştir diye düşünür Bilal. Babası ertesi gün televizyonu bir sofra bezine sarıp ilçeye götürür. Ciddi bir şeyi çıkmaz, tamir edilir ve evdeki yerini tekrar alır. Bilal çok mutludur bunu; "*Mevsim yazdı ve uzun sürecek oyun günlerinin başlarındaydık. Daha ne isteyeyim ki!*" ("Olur Mu Öyle", s. 8) diyerek ifade eder. Öykünün sonunda, geçmişini hatırlayıp gözleri uzaklara dalan ve çayını soğutan Bilal'i eşi, "*Emine'nin marifetini mi hatırladın?*" ("Olur Mu Öyle", s. 8) diyerek teselli eder ve ardından birbirlerine gülümserler.

"Selvinaz'ın Oyuncakları" öyküsü ise, bir kızın zihninden ölen annesiyle yaptığı konuşmayı dile getiriyor. Annesini öldüğünü okul arkadaşlarından gizleyen genç kız, annesinin hayatta olduğu yalanıyla yaşama sınırsız tutunmaktadır. "*Yalanlarım büyüdükçe içinden çıkılmaz bir hal alıyor, farkındayım bunun. Bir şeyi daha fark ettim sonra: Ne kadar dışıl, ne çok doğurganmış yalanlar. Birini örtmek içini diğerini söylemek zorundayım. Sonra onu da örtmek zorunda kalıyorum bir başkasıyla.*" ("Selvinaz'ın Oyuncakları", s. 44-45). Selvinaz, okulda arkadaşlarına annesiyle yaptığı, yapacağı şeyleri anlatıyor. Onunla beraber planladıklarını, annesinin işini, onları çok görmek istediği ancak yoğun veyahut hasta olduğundan bahsediyor. Sonrasında bir arkadaşıyla pastanede otururken annesinin çok yakın arkadaşının yanlarına

gelmesi ve rahmetli annesinden bahsetmesiyle bu yalanı ortaya çıkıyor. Bundan sonra Selvinaz'ın yalan da olsa bu mutlu dünyası yerine kedere ve umutsuzluğa bırakıyor. Artık annesinden bahsedene arkadaşları yanında o, sessiz kalmakta ümitsiz ve umarsız düşüncelerle dalıp gitmektedir.

“Melek Babam” öyküsü, Başpınar'ın tipik aile öykülerinden biridir. Anne, baba ve İbrahim adlı bir çocuk var öykünün merkezinde. İbrahim ilk defa o gece şaşırıyor annesiyle birlikte. Babası eve erken geliyor. Halinde bir başkalık seziyorlar. Ana-oğul bu duruma bir anlam veremiyorlar. Kadın kocasının giysilerini ütülüyor, İbrahim de babasının ayakkabılarını boyuyor. İbrahim'e babasını bu durumu biraz tuhaf geliyor. “*Babam eve geliyor, bağırp çağırıyor. Anneme vurmuyor, beni tutup kolumdan fırlatmıyor.*” (“Melek Babam”, s. 9) Ertesi gün bayramın ikinci günü olduğunu öğreniyoruz İbrahim'in ağzından. Onlar için bayram bir gün sürüyor, ikinci günde arkadaşı İsa ile iş başı yapıyorlar. Arkadaşına “*Acıktın mı?*” (“Melek Babam”, s. 9) diye soruyor, sıfatlı yapmamalarına rağmen dünkü günden kalan mutluluktan olsa gerek simitçiden simit alıyorlar. Oturup simitlerini bölüşüyorlar, bir parçasını yanındaki kediye veriyorlar. Sonrasında arkadaşına olup bitenleri anlatmaya başlıyor İbrahim. Babasının bayram namazına gitmek için başucuna gelip kendisini uyandırdığından, annesinin mutluluğundan, kendisinin şaşkınlığından, babasının yolda kendisine gülümsemesinden bahsediyor. Din dersinde öğrenmiş olduğu o olayı, oğlunu kurban etmek için götüren İbrahim Peygamber'i hatırlıyor ve babası da sanki kurban etmek üzere yanına almış gibi aklından geçiriyor. Babasını o ana kadar, böylesine yumuşak tavırlı görmemiştir. İlk kez babasıyla yan yana namaz kılıyor, dua ediyor. “*Her gün bayram olsun Allah'ım babam böyle kalacaksa*”, “*O içmezse annemin saçları kökünden kopup avuçlarıma gelmez. Benim yediklerim burnumdan gelmez. Her gün bayram olsun Allah'ım.*” (“Melek Babam”, s. 9) diyor. Bayram harçlığı alıyor babasından. Hikâyenin sonunda babasındaki bu değişimin sebebini annesinden öğreniyor. Dedesinin fabrikadan bir arkadaşı, meyhanede babası içerken onun omzuna dokunmuş, babası mahcup olmuş, ellerine sarılmış adamın. “*Oğlum, yarın bayram kalk çoluğun çocuğunun yanına var*” (“Melek Babam”, s. 10) demiş. Babası ardına bile bakmamış bir daha... Öykü İbrahim'in mutlu yüzüyle son buluyor.

“Hiç” öyküsü, anne ve kız kardeşi düşünceleri içinde geçmişini sorgulayan, hayatındaki yaşanmışlıkları anlamaya çalışan bir ablanın hislerinin dışı vurumudur. Ütü yaparken eline değen sıcak ütüden hareketle çocukken eline değen sıcak demliği, çılgınlığını ve annesinin merhametli sesini hatırlamasıyla başlar. “*İnsanın neresi acırsa canı oradaymış meğer*” (“Hiç”, s. 7) cümlesi öykünün en manidar cümlelerinden biridir. Annesini kaybetmiş iki kız kardeş var, Ayfer ve kardeşi Buse. Biri daha çocuk ve ablası kız kardeşine hem ablalık hem de annelik yapıyor. Bu öyküde, hayatımızda, yöremizde, çevremizde karşımıza çıkabilecek kimsesiz iki kız kardeşin hayatı konu ediliyor. Abla kendini mahkûm gibi hissediyor, işten eve geçen günler,

gönlünce gezemediği anlarını hatırlıyor. Genç kızlık kahaahaları nedir bilmeyen, sinema, düğün, bayram farkında olmayan bir hayat, bütün bunların verdiği bir bıkkınlık vardır. Sonra kendisine bir evlenme teklifi geleceğini düşünse aklına yine “kardeşim ne olacak” sorusu gelir. Kendi kendisiyle konuşur sürekli. Şikâyeti kardeşine değildir aslına, kendine kendiyile olanadır, belki de kaderedir. Öykünün ilerleyen bölümlerinde annesinin kız kardeşini doğururken hayatını kaybettiğini öğreniriz. Kundakta babasının kucağına verilmesini, geçim sıkıntılarını, rızkını çıkarmak adına çektiklerini anımsar. Sonra babasının onları terk ettiğinde yaşadığı içler acısı halini düşünür. Daha on yedisindedir. Babasının ara sıra gelip kapının altından attığı para zarflarını, ona bağırdığını ve babasının bir daha uğramadığını, komşuların acıyan bakışlarını üzerinde hissettiğini anlatır. “Acımak acizliktir Buse. Merhamet etmekse zor.” (“Hiç”, s. 8). Öykü boyunca Ayfer’in monologları ve iç konuşmaları devam ediyor. Kardeşi karşısındaymış gibi ve o kendisini anlıyormuş gibi sürüyor konuşmalar. Sonra daha kendisi çocukken bir bebeğe bakmanın ve onun sorumluluğunu almanın anlamını sorguluyor. Omuzlarındaki yüklerin ağırlığından bun alıyor. Kardeşine olan sevgisi, merhameti ve ruhunu kaplayan hüznün şu cümlelerde saklıdır: “Sarsma beni. Yeni kök salan bir fidanım seninle. Ansızın kururum, köklerim derinlerde değil. Savurma beni. Bir an avuçlarında dökülürüm tesbih taneleri gibi ve sen neye uğradığına şaşarsın. Bir kuru yaprak misali savrulmaktayım, istikametsiz, yol yordamsız.” (“Hiç”, s. 9) Sonra ölümü düşünüyor, korkuyor, kardeşinin hepten sahipsiz kalacağını, irkiliyor, dualar dudaklarından dökülüyor. Sonra görüştüğü çocuğu, Mehmet’i anlatıyor. Onun heyecanından, konuşurken kelimeleri yutmasından, gözlerini kaçırmamasından bahsetti. Sonra Buse’ye merhamet edip etmeyeceğinden söz açtı, ardından kardeşinin yüreğinin ağzına gelişini, kaygılandığını gördü, “Bırakır mıyım kız seni” (“Hiç”, s. 9) dedi. Sonra bir çay demleyip, arkalarına yaslanarak televizyon izlemeye koyulmalarıyla öykü son buluyor.

“Dolgun Ücretli” öyküsü geçim sıkıntısı içindeki üniversite mezunu ve evli olan Ayten ve Hüseyin’in yaşamından kesitler anlatıyor. Ayten, öğretmen olarak atanmış, Hüseyin ise atanamamış, formasyon, kpss sınavları derken başka işlerde geçimini arayan bir karakterdir. Öykü mahalle bakkalı, Ayten öğretmen ve Kamer Nine arasında vuku bulan bir paragraf ile başlıyor. Sonrasında Ayten’in evde masanın üzerinde açık unuttuğu Hüseyin’in günlüğünü istemeyerek de olsa okumasıyla devam ediyor. Hüseyin’in babası bir inşaat işi almış, oğluna haber veriyor. Oğlu buna seviniyor, içine su serpiliyor. Burada Hüseyin’in evlenmeden önce dershanede çalıştığını öğreniyoruz. Kriz yüzünden işleri iyi gitmemiştir. Babası, onun inşaatta çalışması konusunda gönülsüzdür, o da bu durumun babasının ağrına gideceğinin farkındadır ancak başka çaresi yoktur. Ayten’in bunu öğrenmesinden de korkmaktadır. Okudukları karşısında afallar Ayten. *Mutfağa yürüdü, Hüseyin’in dokunduğu şeylere baktı. Sandalyeye çöktü*” (“Dolgun Ücretli” s. 7) Öykü, yaklaşık bir aylık bir sürede yazılan on tane günlükten oluşmuş. Sıradan, rutin sayılabilecek

şeyler var günlükte. Alışverişler, market sahibisiyle sohbetler, pazar yerine uğrayıp sebze almak gibi günlük şeyler. Günlüklerden hareketle Hüseyin'in iş ilanlarına baktığını kendisine göre, “dolgun ücretli” işlerin olmadığını görüyoruz. Bakanın konuşmasından bu yıl tarih öğretmeni almayacaklarını öğreniyor Hüseyin. Uykuları kaçıyor, bir sigara yakıyor. Bir sonraki günlükte Hüseyin'in ruh hali bütünüyle gözler önüne seriliyor: “*Hava güneşli. (...) Bir gün de bana güler misin güneş? (...) Akasyalar ne güzel kokuyor öyle. Mezarlığın kapısından içeri süzülüp bir servinin dibine oturdum. Issız mezarlıklar. İnsanın yaralarının sağılması için ıssızlık iyi bir ilaç diye düşündüm. Bir çıkış yolu bulamadım. Mezarlarda yatanlarla bir farkım olmadığını düşündüm. Onlar da çalışmayı yatıyordu, ben de.*” (“Dolgun Ücretli”, s. 8) Hüseyin böyle bir açmazlık içinde düşüncelerini ifade etmeye devam ediyor. Ayten'in yaptığı yemeği beğendiğinden, beraber film izlediklerinden bahsediyor. Bir sonraki günlükte balkonda oturan Kamer Nine ile konuşmalarından söz açıyor. “*Seviyorum ihtiyaçların halden anlayışlarını, sükûnetlerini, büyüklüklerini.*” (“Dolgun Ücretli”, s. 8) diyor. Son günlükte yazdığı şu şatırlar, Hüseyin'in nasıl bir durumda olduğunu yansıtmaya açısından önemlidir: “*Evlenele yedi ay oldu. Dört aydır işsizim. Günlerdir ne yapacağımı bilmeden sabahtan akşama kadar evin içinde dönüp dolaşıyorum. Sığamıyorum eve.*” (“Dolgun Ücretli”, s. 8) Öykü, Ayten'in Hüseyin'i ne kadar çok sevdiğini, özlediğini ve onun ansızın çıkıp geleceği düşüncesiyle sona eriyor.

Öyküler ve Hayatlar

Anneler

Mustafa Başpınar öykülerinde “anne” önemli bir figür olarak yer alır. Öyküdeki anneler birer fedakârlık timsali olarak karşımıza çıkar. Bütün yaşamlarını eşlerine, çocuklarına, evine, ailesine adayan anneler görülür. Çalışırlar, didinirler, hizmet ederler, kahır çekerler ama asla şikâyet etmezler. Anneler sabreden ve hayata tutunmaya çalışan yönleriyle dikkat çekerler. “Sıkıntı”, “Karanlık Oda”, “Kuyu”, “Ürperti ve Umut”, “Kalbinde Çırpınan Kuş”, “Melek Babam” öyküleri bu bağlamda değerlendirilebilecek öykülerdir.

“Sıkıntı” öyküsünde; mutsuz, geçim sıkıntısı çeken ailede kenara itilmiş eşinin ve çocuğunun anlamadığı, daha doğrusu fark edemediği bir anne vardır. Başörtüsü yaşağı yüzünden üniversiteyi yarıda bırakmıştır. Şimdilerde ise tek maaşla geçinemeyen bir evde eşiyile konuşamamakta, eşinin “keşke sen de çalışsaydın” sözlerine maruz kalmaktadır. Ama artık çalışması imkânsızdır, okulunu yarıda bıraktığından diploması yoktur. “Karanlık Oda” öyküsünde kızının iyiliğini düşünen ama kızını anlamayan bir anne portesi çizilmiştir. Buradaki anne hayatını kızı için feda ettiğini, her şeyi kızı için yaptığını, yıllarca sıkıntı çektiklerini söylemektedir. Kızının, hâli vakti yerinde bir talibiyle evlenmesini arzulamaktadır. “Kuyu” öyküsündeki anne ise şöyle tanıtlır: “*Diğeri bir sevap abidesiydi. Anneydi. İki kez yaralıydı.*” (...)“*Ama annenin gözleri hüznüydü. Alabildiğine hüznü.*” (Kuyu, s. 6). “Ürperti ve Umut” öyküsünde, fedakâr ve bütün sıkıntılara rağmen eşine, bebeğine kendini

adamış bir anne/eş vardır. Her eve dönüşlerinde “*bu hoyratlığın içerisinde ince tarafları zedelenmeden*” (“Ürperti ve Umut”, s. 8) eşinin yolunu gözleyen bir kadındır. Fazlasını istemeyen, bulduyuyla yetinen, onca yoksunluğa karşın serzenişte bulunmayan bir eştir. “Melek Babam” öyküsünde ise, eşinin eziyetlerine rağmen duruşunu bozmayan, saygısını ve sevgisini yitirmeyen, oğluna şefkatini esirgemeyen bir anne karakteri çizilir.

“Kalbinde Çırpınan Kuş”, “dar-ı dünyada gün görmemiş bütün annelere” ithaf edilmiş güzel bir öyküdür. Küçük bir çocuğun annesine, ailesine ve hayata bakışının bir yansımasıdır. Sonbahardan kışa geçerken hazırlık olsun diye ekmek yapan kadınlar ve bunlardan birinin oğlunun hayata bakışıdır. Kadınların arasına giren çocuk utanır, elinde biraz çökelek biraz yağ, utana sıkıla sokulur annesine. Ne istediğini anlar annesi. Çökeleklisini bekler çocuk. Annesini ve bu kadınları “yorulmuyorlar mı” diye düşünür. Ekmek yapan kadınların sadece bu işi yapmadıklarını evin bütün işlerinin de üstesinden geldiklerini içinden geçirir. Akşam eve gittiklerinde ise; “*tamam sen yoruldu kızım, dinlen biraz*” diyenleri de yoktur. Kısacası çocuk; “*Annesinin hep gülmesini istiyordu. Annesi gülünce kendisi de gülüyor, mutlu oluyordu. (...) Sonra annesinin onu bağrına bastığı anlarda çok mutlu oluyordu.*” (“Kalbinde Çırpınan Kuş”, s. 6) Bu öyküde, annelere değer verilmesi gerektiği bir çocuk edasıyla hatırlatılmaktadır.

Babalar

Mustafa Başpınar öykülerinde, babalar önemli bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Babalar aile reisi, eş olma özellikleriyle beraber aile içindeki önemi açısından da değerlendirilebilir. Çoğu aile içinde, çevresinde geçen bu öykülerde baba ya da eşler daha çok inançlı ve olumlu yönleriyle birlikte verilmiştir. Yer yer olumsuz, kötü diyebileceğimiz özellikler taşıyan babalar ve eşler de öykülerde görülmektedir. Bazıları ailesi için önemli bir değer ifade ederken, bazıları aileleri için birer olumsuz öge olarak öykülerde yer alırlar. Babalar; iş, geçim derdi, aile içindeki konumlarıyla birlikte ele alınmıştır.

“Sıkıntı” öyküsündeki baba, ailesine karşı ilgisiz, eşiyile konuşmayan geçim sıkıntılarını ailesine yansıtan bir tiptir. Üniversite yıllarında başörtüsü konusunda eşini destekleyen bu adam artık eskisi gibi eşine destek olmamakta onun üzüntü ve kaygılarını görememektedir. Geçim sıkıntısı bu babayı çocuğuna bile ilgisiz kalmaya itmiştir. “Kuyu” öyküsünde ise, çocuğunun hastalığına üzülen ve çaresizlik içinde bir baba vardır. Öykünün anlatıcısı konumundaki baba, çocuğunun bu durumdan kurtulmasını ve ailesinin huzurlu olmasını şöyle sorguluyor: “*Baba bunların dışında başka şeyler de anlatmaya çalışıyor bakışlarıyla: Bir gün kurtulacak mıyız bu kuyudan. Bir el uzanıp bizi çekecek mi yukarılara? Bitecek mi bu çılgınlıklar, hıçkırıklar ve bizim çaresizliğimiz. O herkese acıyan, merhamet eden, şifa veren bizim de halimizi dua olarak kabul edip karşılık verecek mi? Bunları da düşünüyor ve cevabını içinden kendisi vermek istiyordu.*” (“Kuyu”, s. 5) Çocuğunun hastalığı sebebiyle çaresiz kalan baba, Rabbine şu dualar la sığınıyor: “*Yusuf’u kuyuya Sen*

düşürdün ve yine Sen kurtardın onu. Biz de kuyudayız. Bize de el uzatacağın biliyorum. Bunu bilişime iman ediyorum. Yusuf. Kuyu. Kurtuluş. Biz.” (“Kuyu”, s. 7)

“Melek Babam” öyküsündeki baba; aslında sinirli, eşine bağırıp çağıran, hatta döven ve çocuğuna şefkat göstermeyen biridir. Kazancını meyhanelerde harcayan ailesiyle fazla ilgilenmeyen bir karakterdir. Bir kurban bayramı günü öncesinde, yine meyhanede içerken rahmetli babasının arkadaşı olan bir adamın elinin omuzlarına dokunması ve kendisine “*Oğlum, yarın bayram kalk çoluğunun çocuğunun yanına var,*” (“Melek Babam, s. 10) deyişle oradan çabucak ayrılıp evinde bayrama hazırlanan eşine ve oğluna şefkat gösteren bir baba karakterine dönüşür.

“Ürperti ve Umut” öyküsündeki baba/eş göç ettiği İstanbul’da ailesinin rızkını kazanmak için iş aramakta, günlerdir iş bulamanın verdiği sıkıntıyla kahrolmaktadır. Evinde kendisini bekleyen eşine, küçücük kızına mahcup olmanın ezikliği vardır. Eşinin ilk kez dillendirdiği köyüne, memleketine geri dönme meselesini; “*Döndü bak, geçimini bile beceremedi, dedirtmem*” (“Ürperti ve Umut”, s. 7) diyerek sonlandırır. Babasının “*Adam olan çalışıp didinir; karısını, çocuğunu kimseye muhtaç etmez. Gittiği yerden dönmez.*” (“Ürperti ve Umut”, s. 7) sözü hâlâ kulaklarında çınlamaktadır. Bu buhranlı günlerde sığınacak bir yerler arar. “*Bu koca şehirde şu ezan sesleri de olmasa hanı, hepten kimsesiz, sahipsiz hissedecektin kendini. Tutunuyordun bu sese. Ve huzursuzluk duyuyordun bu koca huzursuzluk içerisinde.*” (“Ürperti ve Umut”, s. 8) Sonra bu cefanın kaynağını hatırlar: “*Günler geçip gidiyor’ diye düşündün. Tutunamadın ne bu şehre ne de bu hayata. Birazda kriz sebep oldu bu yaşadıklarına.*” (“Ürperti ve Umut”, s. 8) Öyküde geçim sıkıntısı çeken, memleketine gidecek yol parası bulamadığından torunun dahi göremeyen, ailesinin yanına gidişlerini erteleyen bir babanın iç çekişleri vardır.

Çocuklar ve Gençler

Mustafa Başpınar öykülerinde, çocuklar ve gençler hayatın yansıyan en önemli parçalarıdır. Öykülerin çoğunda konu, olay ve anlatım çocuklar ve gençler etrafında şekillenir. Özellikle çocuklar, öykü kişilerinin çoğunluğunu oluştururlar. Öyküler, bir yönüyle kız-erkek çocuk ve genç kahramanların hayatlarına eğilmekte, onlardan izler taşımaktadır. Kimi öykülerde de yazar çocukluk/gençlik günlerine gitmekte, hatırladıklarını ve geçmişe dair hissettiklerini anlatmaktadır. Yazar bu karakterleri ele alırken yer yer eleştirilerini de dile getirmekte, gençlerin hayatlarını ve sosyal çevredeki durumlarını sorgulamaktadır.

“Sıkıntı” öyküsünde, çocukların ailelerini anlamadıkları, bilgisayarda oyun başından kalkmadıkları ve ailedeki sıkıntıların, mutsuzlukların farkında olmadıkları dile getirilir. “Karanlık Oda” öyküsünde, annesinin kendisini anlamadığından yakınan genç kız portresi önemlidir. “*Ben senin iyiliğini düşünüyorum*” (“Karanlık Oda”, s. 16) diyen annesinin sözüne sinirlenen Aslı,

geleceğine dair kararlar alamayan, alamadığı için de daha çok bunalıma sürüklenen bir kızdır. “*Sanki yaşadığı hayat onun değil de emanet bir hayatı yaşıyordu*” (“Karanlık Oda”, s. 16) cümlesi genç kızın ruh halini bütünüyle yansıtmaktadır. Sıkıntılarında, bunalımlarında sigaraya sığınan bu genç kız, “*kendini huzursuz eden de huzursuz olmalıydı*” (“Karanlık Oda”, s. 17) diye annesine kötü davranmakta ve olumsuz bakmaktadır. Bu öyküde, annesinin her şeyi kendisine rahatsızlık veren ve dokunan bir genç kız vardır.

“Peruk” öyküsünde, üniversiteli genç kızların hayatından kesitler sunulur. Anlatıcı kahraman genç kızın gözünden, başörtüsü yasağıyla ortaya çıkan dönemin sıkıntıları anlatılır. Anlatıcı genç kız, arkadaşlarıyla peruk almaya gittiklerinde bunu niçin takacağını sorgular: “*Şimdi sadece yürüyoruz. Nereye bu yolculuk, niçin bu yolculuk diye sormadan.*” (“Peruk”, s. 20). “Şapka” öyküsünün merkezinde çocuklar yer alır. Anlatıcı çocuk kahraman, Hayat Bilgisi dersinden bildiği, ama hiç görmediği bir meyve olan “nar”ı manav tezgâhında arkadaşlarının arasında tanır ve bunun sevincini yaşar içinde. Sonra bu meyvenin adını bildiği konusunda, arkadaşıyla iddiaya bile girer. Arkadaşının; “*Bildinse bildin, para verip alamadığım meyvenin adını ne yapayım*” (“Şapka”, s. 6) sözü yürek burkucudur. Fakirliği, yoksulluğu ve garibanlığı içinde barındırır. Bu cümle içinde bir hayat saklıdır belki de. Çoğu yoksul çocuklarının belli bir yaşa kadar göremediği, tadını dahi bilemediği meyveler yok mudur? Öyküdeki bu sahne, Türkiye’de hâlâ hüküm süren yoksulluk gerçeğini bir kez daha düşündürür. “Şapka” öyküsü, Anadolu köylerindeki yoksul ailelerinin okumaları için kasabaya gönderdikleri çocuklarının hayatlarını, yatılı okul öğrencilerin zorunlu olarak takılan “şapka” yüzünden yaşadıkları sıkıntıları ve okul müdürünün onlara karşı sert tutumlarını gerçekçi ve eleştirel bir tarzda anlatmaktadır.

“İstasyonda” öyküsünde, Seyit’in gözüyle boyacı çocuk şöyle tanıtılır. “*Esmer, çelimsiz çocuk boyu kadar boya sandığıyla raylardan atlayıp istasyon binasının önüne doğru ilerledi. (...) Bir elinde plastik tabure, diğer eli boya sandığının kayışında. Elleri nasırlaşmamıştı bu yaşta ama boyadan simsiyahtı. Yüzünde akşama eve boş gitmenin endişesini taşıyordu*” (“İstasyonda”, s. 5) “Kuyu” öyküsünde hasta bir çocuğa gösterilen şefkat ve çocuğun yaptığı davranışları anlamaya çalışan babanın çocuğuna sevgisi şöyle ifade edilir: “*Bütün bir dünya ayırmaya gelse ayıramazdı o an babayla oğlu. Tarihi mümkün olmayan duygular gibiydi o an. Hiçbir şair bunu yazamazdı, yüreğini olanca çiplaklığıyla ortaya dökse yine de eksik gelirdi anlattıkları.*” (Kuyu, s. 6)

“Şeftali Ağacı” öyküsü, dergâha yeni katılan gencin eğitim sürecindeki “iman” ve “ısan” ikilemini göstermesi bakımından önemlidir. Gencin aradığı, manevî havanın kuşattığı bir eğitim ortamında düşünmenin ve konuşmanın özgürlüğüdür. Bir tarafta dergâhın kurulu düzenin “itaat” beklentisi, diğer tarafta ise var olan otoriteye eleştirel bakışla yaklaşan, “birey” olma çabasında olan bir genç görürüz. Dergâha katıldığı ilk günden itibaren her şeyi sorgulamaya başlayan gence, “*manen yükselip üst makamlara*” çıkan mürit

kardeşlerin söylediği “içinde putların var, yık onları” uyarısını dikkate almaz. (“Şeftali Ağacı, s. 9) Dergâhın düzenine kayıtsız şartsız uyup “*manen yükselip üst makamlara*” çıkanlara soru sormak, içindekileri dökmek mümkün değildir. (“Şeftali Ağacı, s. 9) Çünkü dergâhta “*düşündüğünü söylemek, közü elle tutmak gibi bir şey*”dir. (“Şeftali Ağacı, s. 9) Şeyh efendiyi “huşu içinde” dinlemek bir rahatlıktır, belki de diğer müritlere en çok benzediği andır. Gencin; “*zahiri görünüm ne kadar Şeyh efendiye benzerse, manevi olarak da o kadar mı yakın olunuyor*” sorusu yerleşik düzene bir başkaldırı niteliği taşımaktadır. (“Şeftali Ağacı, s. 9) Yine öyküde geçen “*kıymet kazanmak için hangi kutsala kendimi kurban edeyim diye düşünüp duran*”ların arasında kendini sorgulamaktadır. (“Şeftali Ağacı, s. 9) Hasan Öztürk’ün de ifade ettiği gibi Mustafa Başpınar, genç müridin gözünden; “*tasavvufî dünyanın önemli pek çok kavramının; bugünlerde siyaset, ticaret, eğitim, medya vb. yeni söylemlerle örtülerek ve süslenerek karşımıza çıkan biçimi “cemaat” kavramına yakın ve muhalif duranların denk bir dikkatle okumaları gereken bir öykü yazdığı için zor ve önemli bir iş başarmıştır.*⁴ denilebilir.

Kitaplar ve Hayat

Mustafa Başpınar öyküsünde dikkati çeken bir özellik de kitaplara, kitap okumaya dair bir sevginin ve ilginin oluşumudur. Hayatın ve kitapların iç içe olduğu hususu öykülerde verilmek istenen mesajlardan birisidir. Kitap sevgisi, kitap okumanın önemi, kitapçılar, kitaplıklar, kütüphanelerin değeri kimi öykülerde asıl mesele şeklinde sunulmuş; bazı öykülerde de satır aralarında okura bu his verilmeye çalışılmıştır.

“Şapka” öyküsünde kıvrıkcık saçlı, müşfik bakışlı kitapçı amca vardır. Anlatıcı kahraman ona özendiğini, dükkânında oturmak ve onun yerinde olup saatlerce kitap okumak istediğini belirtir. Kahraman anlatıcı kitap vitrinlerine bakarken kitapçı yaşlı adamın dedesinden dinlediği Hz. Ali Cenklere kitabını kendisine hediye etmesiyle çok büyük bir mutluluk duyar, şaşırır, âdeta dili tutulur. Bu ilk kitabını bir çırpıda okur. “*O gün ilk kez dedemi, anlattıklarını, annemi, babamı ve kardeşlerimi hatırlayıp uzandığım yatakta hiçkırıksız ve sessizce ağlamıştım. O ilk ağlayışımı, kendimi yalnız hissettiğim bu yurt köşesinde.*” (“Şapka”, s. 6). Küçük çocuğun soğuk yurt yatakhanelerinde, yalnızlığın ve ürpertinin kol gezdiği yatılı okul günlerinde tek sığınağı kitaplar olur.

“Günahsız Bir Çocuk Kadar Saftı Bu Aşk” öyküsü ise, kitap ve okuma tutkunu Yahya Bey’in kitaplara bakışını ve yaklaşımını konu edinir. Ev taşımaları günden güne geciken ailede, Yahya Bey’in endişelendiği tek şey, kitapların kolide günlerce kalmış olmasıdır. Evlendiğinde çoğu şeyleri eksik iken aldığı iki kitaplık onun için dünyanın en değerli şeyi olmuştur. Çalışma odası ve kitaplar içinde geçirdiği vakitler en mutlu, huzurlu vakitleridir. Yahya Bey için evin içindeki eksikler değildi, eşyaları toplanmış bu ev onu

⁴ Hasan Öztürk, “Şeyhin Cüppesi ve Şeftali Ağacı”, www.edebiyatufku.com, 2010.

evliliklerinin ilk yıllarına götürür. “Çok şeyleri yoktu ama dertleri de en az eşyaları kadar azdı.” (“Günahsız Bir Çocuk Kadar Saftı Bu Aşk”,s. 6) diye geçirir içinden. Borçlarının az olduğu bir yılda ikramiyesiyle yaptırdığı iki kitaplığını, kitaplarını zevkle ve heyecanla raflara yerleştirdiği günlere gitti. Kitap sevgisi, kitap okuma ve kitapların taşıdığı anlamları geçirir aklından. “Bir aşk oluştu kitaplarıyla arasında. Tarifsiz. Benzerini yaşamadığı. Kimi zaman sığındığı liman oldu kitapları onun için. (...) Günahsız bir çocuk kadar saftı bu aşk. Bir anne kadar sevap abidesiydi.” (“Günahsız Bir Çocuk Kadar Saftı Bu Aşk”, s. 6) Yahya Bey, otuz beşinden itibaren nadiren dışarı çıkmaya, “bir ada misali” kitaplarının bulunduğu odaya sığmır, saatlerce kitaplarını arasında kalırmış. Bu aşk zamanla eşi Melahat Hanım’ın gözünden kaçmamış, “artık kitaplarını istemiyorum, bıktım onlardan” serzenişlerine başlamıştır. Eşinin bu kıskançlığı o derece varır ki, eşinin kitap almasını istemez. Yahya Bey, çözümü aldığı yeni kitaplarını dairede okuyup, oradaki çelik dolapta saklamakta bulmuştur. O günleri hatırladıkça yüzüne bir tebessüm yayılır, hüzünlenir. “Ne günlerdi, o günler” diye hayıflanırdı. Misafirleri geldiğinde onları kitapların bulunduğu odada ağırlamaktan, onlarla kitaplara dair konuşmaktan zevk alırdı. Ayrıca raftan eline aldığı bir kitabı anlatırken ilk sayfasına attığı tarihi, nereden aldığını söylemekten ve o güne değinmekten çok büyük mutluluk duyardı. Kitaplarını ise, özenle okunması yıpratılmaması ve geciktirilmemesi şartıyla ödünç verirdi. (“Günahsız Bir Çocuk Kadar Saftı Bu Aşk”, s. 6-7)

Sonuç

Mustafa Başpınar öyküleri, hayattan taşıdığı parçalarla dikkati çekmekte, yaşanan durumları, olayları, küçük şeyleri öyküye konu etmesiyle takdiri hak ediyor. Onun kaleminden yansıttığı unsurlar, süregelen hayatın parçası niteliğindeki şeylerdir. İnsanı, aileyi, çocukları, kenara itilmiş hayatları ele alarak okurlarını yeniden düşünmeye sevk etmektedir. Başpınar’ın öykülerinde, 2000’li yılların sonrasındaki Anadolu coğrafyasındaki hayatları ve insanları anlatırken, sosyal hayata yansıyan çeşitli durumları ve meseleleri de ortaya koymaktadır. Yine kaybolmaya yüz tutan değerleri, modern zamanlarda yitirdiğimiz eski/güzel şeyleri bizlere hatırlatmaktadır. Öyküler, bir kırılma anı, yer yer bir hüznün yumağının sarmaladığı, sıcak, samimi bir eda ile kaleme alınmış intibai uyandırmaktadır. Yine öykülerin arka planında haksızlıklara ve bütün olumsuzluklara karşın daima umudun korunduğu, geleceğe hep ümitle bakıldığı görülmektedir. Yazar, her şeye rağmen hayata, insana umutla bakan, onca sıkıntı içinde sükûnetini koruyan, küçük şeylerle mutlu olmaya çalışan ve kıt kanaat geçinen hayatları bizlere sunmaktadır.

Kaynakça

- BAŞPINAR, Mustafa (2007). “Sıkıntı”, *Tasfiye*, S. 13, ss.10-11.
BAŞPINAR, Mustafa (2007). “Karanlık Oda”, *Tasfiye*, S. 14, ss. 16-17.
BAŞPINAR, Mustafa (2008). “Peruk”, *Tasfiye*, S. 15, ss. 20-21.
BAŞPINAR, Mustafa (2009). “Şeftali Ağacı”, *Dergâh*, S. 228, ss. 8-10.

- BAŞPINAR, Mustafa (2009). “Kalbinde Çırpınan Kuş”, *Dergâh*, S. 229, ss. 5-7.
- BAŞPINAR, Mustafa (2009). “Gül Olsaydı Adım”, *Dergâh*, S. 234, ss. 7-9.
- BAŞPINAR, Mustafa (2010). “Günahsız Bir Çocuk Kadar Saftı Bu Aşk”, *Dergâh*, S. 240, ss. 5-7.
- BAŞPINAR, Mustafa (2010). “İstasyonda”, *Dergâh*, S. 243, ss. 5-7.
- BAŞPINAR, Mustafa (2010). “Kuyu”, *Dergâh*, S. 247, ss. 5-7.
- BAŞPINAR, Mustafa (2010). “Şapka”, *Tasfiye*, S. 26, ss. 4-7.
- BAŞPINAR, Mustafa (2011), “Selvinaz’ın Oyuncakları”, *Edebiyat Ortamı*, S. 19, ss. 44-47.
- BAŞPINAR, Mustafa (2011), “Ürperti ve Umut”, *Tasfiye*, S. 28, ss. 6-9.
- BAŞPINAR, Mustafa (2011). “Olur mu Öyle”, *Dergâh*, S. 260, ss. 7-8.
- BAŞPINAR, Mustafa (2012). “Melek Babam”, *Dergâh*, S. 263, ss. 8-10.
- BAŞPINAR, Mustafa (2012). “Hiç”, *Dergâh*, S. 267, ss. 7-9.
- BAŞPINAR, Mustafa (2012). “Dolgun Ücretli”, *Dergâh*, S. 270, ss. 7-8.
- MORAN, Berna (2003). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yay., İstanbul.
- ÖZTÜRK, Hasan (2010). “Şeyhin Cüppesi ve Şeftali Ağacı”, http://www.edebiyatufku.com/haber.php?haber_id=1017, 30.09.2012.
- TOSUN, Necip (1999), *Hayat ve Öykü*, Hece Yay., Ankara.

Edebiyatımızda Âşık Kollarının Yapılanışı ve Emrah Kolunda Yer Alan Tokatlı Âşıklarda Klasik Edebiyatın Etkisi

Mehmet YARDIMCI

Özet

Âşık edebiyatında geleneğe bağlılığın en önemli unsurlarından biri usta çırak ilişkisidir. Usta âşık bir genci çırak edinir, mesleğin inceliklerini öğretip saz ve söz meclislerine sokar. Çırak da hayatı boyunca ustasını unutturmayıp eserlerinin yaşamasını sağlar. Çırağın, ustasında hâkim olan tavır kendinde yaşadığı gibi, bu eda kendinin yetiştirdiği çırağına da sirayet eder. Zamanla bu gelenek zinciri içinde aynı tarzda söyleyen bir âşık grubu oluşur.

İşte usta-çırak geleneği içinde yetişen âşıklar tarafından usta âşığa bağlılık duyarak, ona ait üslûp, dil, ayak, ezgi, konu ve anıları devam ettiren gruba âşık kolu denir. Emrah Kolu da böyle oluşmuş âşık kollarındandır.

Âşıklardaki divan şiirine özenti sonucu 17. yüzyıldan itibaren biçim ve öz açısından divan şiirine yakınlık gösterilmeye başlanmış, Gevherî ve Âşık Ömer'in öncülüğünde Dertli ve Emrah gibi önemli âşıklar bu oluşumun uygulayıcıları olmuşlardır.

Mahlas alma geleneği klasik edebiyatın etkisiyle halk şiirinde düzenli olarak kullanılmaya başlanmış ve mahlasnamelere benzer:

Emrah sana ilham ile mahlâs dedi Nurî

Hurî gibi isminle müsemmâ olacaksın

biçimindeki söyleyişler yaygınlaşmıştır.

Tarih düşürme (EBCED) klasik edebiyata has iken Emrah kolundaki âşıklarda da görülmüş, Tokatlı Nurî, Emrah'ın öldüğüne dair:

Geçip Emrahî'nin satrance döndü Nurî devrânı

Atı mat itdi çıkdı sürdü kabl-i ferzanneden ruh

(*atı mat itdi* sözcüklerinin tarih karşılığı olan 1277, H.1860) biçiminde tarih düşürmüştür.

Emrah'ta görülen nazire söyleme geleneği, çırağı Tokatlı Nurî'de de sürmüştür. Emrah'ın:

Ne kaçarsın benden melek sevdiğim

Ateş sakınır mı pervanesinden

biçiminde başlayan koşmasına Nurî:

Ümidim kesmezem rûz-i cezâdan

Bir şefaât kâni yekdanesinden

biçiminde başlayan nazire yazmıştır.

Klasik edebiyatta gelenek haline gelen efsanevi şahsiyetlere telmih düşürmek Emrah kolundaki Tokatlı âşıklarda da görülmektedir. Tokatlı Gedâî'nin:

Enel Hak söyledi Mansur-û dâne

Çektiler Nesimî davada kaldı

biçimindeki deyişi örneklerden biridir.

Etkileşim sonucu Emrah'ın şiirlerinde bazı klişe mazmunlara rastlanmaktadır.

Müjganunıla sînedeyüz yareler açdun**Gamzen okunu cânım yeter bağırma çalma**

deyişindeki [**gamzen oku** (yan bakış oku)] deyişinde olduğu gibi kirpik yerine kullanılmıştır.

Aynı kültür kaynağına yaslanan halk ve klasik şiirimizin etkileşimleri oldukça fazladır. Emrah Kolundaki Tokatlı Gedaî, Tokatlı Nurî, Ceyhunî vb. âşıklarda klasik edebiyatın etkisi örneklerle incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Âşık kolu, klasik edebiyat, Emrah, Nurî, nazire, mazmun

İşte, usta-çırak geleneği içinde, birbiri ardınca yetişen âşıklar tarafından, odak hüviyetindeki usta âşığa bağlılık duyarak, ona ait üslup, dil, ayak, ezgi, konu ve anıları devam ettiren gruba *âşık kolu* denir.

Âşık edebiyatının yaşatılmasında da âşık kollarının önemi çok büyüktür.

Emrah ve Ruhsatî kolunun iki büyük âşık kolu, Şenlik Kolu'nun da en güçlü âşık kolu olduğu ileri sürülür.

Bugüne Kadar Saptanan Âşık Kollarından Bazıları;

Emrah Kolu (Tokat – Kastamonu Yöresi)

Ruhsatî Kolu (Sivas Yöresi)

Dertli Kolu (Bolu – Çankırı – Kastamonu Yöresi)

Sümmanî Kolu: (Erzurum Yöresi)

Huzurî Kolu (Artvin Yöresi)

Şenlik Kolu (Doğu Anadolu – Azerbaycan Yöresi)

Derviş Muhammed Kolu (Malatya Yöresi)

Talibî Kolu (Zile Yöresi)

biçimindedir.

Her ne kadar edebiyatımızı Halk Edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı gibi bir ayrıma tabi tutsak da bu değişik çevre ve düşünce tarzının ürünlerinde, özellikle şiirlerinde birçok ortak noktanın bulunduğu görülmekte; birbirleri üzerine de çeşitli etkiler yaptıkları bilinmektedir.

Klasik şairlerimizden bazıları âşıklarımızın etkisinde kalarak hece ölçüsüyle ve daha sade bir dille şiir denemeleri yapmışlardır. Bu yakınlığın mahallileşme cereyanı ile hızlandığı söylenebilir.

Buna karşılık halk şairleri de klasik şiirin etkisinde kalarak aruzun belli kalıpları ile divan, kalenderi, satranç, semai tarzlarında şiirler söylemişlerdir.

Türk halk şiiri 17. yüzyıldan itibaren biçim ve öz açısından divan

şiiirine yakınlık göstermeye başlamıştır. *Gevherî ve Âşık Ömer* bu yakınlığın öncüleri olmuşlardır. Bu iki âşık, aruz ölçüsüyle divan şiiirinin dil ve nazım şekillerini sıkça kullanınca bir gelenek yaratmışlar ve kendilerinden sonra gelen âşıklara önderlik etmişlerdir. 19. yüzyılda *Dertli ve Emrah* gibi önemli âşıklar bu oluşumun uygulayıcıları olmuşlardır.

Nazire, klasik edebiyatın etkisiyle halk şiiirinde de yaygın olarak kullanılmış, gelenek haline dönüşüp güzel örnekler verilmiştir.

Emrah, kendinden önceki bazı şairleri tanzir ederken Emrah'ın şiiirlerine de başka âşıklar nazireler yazmışlardır.

Emrah çıraklarından Tokatlı Nurî, ustasının şiiirlerini çok beğendiğinden bu tarzın devamını sağlayıp geleneği sürdürmek için ustasının şiiirlerine nazireler yazmıştır.

Emrah kolundaki Tokatlı âşıklardan Gedaî, klasik şiiirin o denli etkisinde kalmıştır ki divan şiiirine olan sevgisinin en güzel örneklerini ustaca yaptığı tahmislerinde sergilemiştir. Mahlas alma geleneği klasik edebiyatın etkisiyle halk şiiirinde düzenli olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Tarih düşürme, âşığın yaşadığı dönemi yansıtmaya ve kendi yaşamından izler bırakması nedeniyle önemli bir gelenek olarak kabul edilmektedir. Erzurumlu Emrah bu geleneğe bağlı olarak kendi yaşamına ilişkin önemli tarihler düşürmüştür. Divan edebiyatında gelenek hâline gelmiş dinî, tarihî, efsanevi şahsiyetlerden söz etmek âşık edebiyatında da divan edebiyatından geçen unsurlardan biri olarak görülmektedir.

Bu etkileniş gerek Emrah'ta, gerekse Emrah kolunun usta âşıkları üzerinde o kadar fazla olmuştur ki Emrah ve çırakları bazen âşıklık geleneklerini bile ihmal etmişler, divan tertip edip, aruzla şiiirler yazıp, klasik Türk şiiirinin mazmunlarını bolca kullanmışlardır.

Âşık edebiyatında geleneğe bağlılığın en önemli unsurlarından biri usta çırak ilişkisidir. Usta âşık bir genci çırak edindir, mesleğin inceliklerini öğretip saz ve söz meclislerine sokar. Çırak da hayatı boyunca ustasını unutturmayıp eserlerinin yaşamasını sağlar. Çırağın, ustasında hâkim olan tavır kendinde yaşadığı gibi, bu eda kendinin yetiştirdiği çırağına da sirayet eder. Zamanla bu gelenek zinciri içinde aynı tarzda söyleyen bir âşık grubu oluşur.

İşte, usta-çırak geleneği içinde, birbiri ardınca yetişen âşıklar tarafından, odak hüviyetindeki usta âşığa bağlılık duyarak, ona ait üslûp, dil, ayak, ezgi, konu ve anıları devam ettiren gruba *âşık kolu* denir.

Bugün önemli âşık kolları olarak bilinen *Şenlik Kolu, Erzurumlu Emrah Kolu, Ruhsatî Kolu, Dertli Kolu, Derviş Muhammed Kolu ve Huzurî Kolu* böyle oluşmuş âşık kollarıdır.

Bu konuda Doğan Kaya "*Âşık kolları genellikle kola ismini veren âşıkla başlatılır. Bu kollarda ise, odak hüviyetindeki âşığın da bir ustası vardır. Söz gelişi: Ruhsatî'nin ustası Kusurî, Şenlik'in ustası Nurî, Huzurî'nin ustası*

*İzni'dir. Her ne kadar bu âşıklar bir usta yanında yetişmiş olsalar da şiirdeki gücü ve ustalıkları sayesinde ustalarından daha ön plana geçmiş, kendisinden sonra gelen nesiller üzerinde, ilk âşığa nazaran daha fazla etki bırakarak odak şahıs olma hüviyetini kazanmışlardır."*¹ demektedir.

Ali Berat Alptekin, *Palandöken'in Zirvesindeki Âşık Erzurumlu Emrah* adını verdiği kitabında Sabri Koz'dan atıfla "*Anadolu'da oluşan eski esnaf teşkilatlarının hepsinde olduğu gibi, âşıklıkta da çırak yetiştirmek bir gelenektir. Eski âşıklar çıraklarını belli bir yol izleyerek seçerlerdi. Usta âşık, çırak olarak seçeceği kimsede saz ve söz kabiliyeti olup olmadığını araştırır, bir süre denerdi. Sonra da gelenek icabı ona bir mahlâs 'tapşırma' verir, böylelikle de ustalığını tasdik etmiş olurdu.*" demektedir.²

Âşık edebiyatının yaşatılmasında da âşık kollarının önemi çok büyüktür.

Usta âşık çırağını ve çevresindekileri etkileyebildiği gibi kolun dışında kalan âşıkların üzerinde de etkili olur. Böylelikle saza-söze yetenekli gençlerle, halkın âşıklık sanatına olan ilgileri artarak sürer. Bir âşık kolunun var olabilmesi için belirleyici bazı unsurların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar:

1. *Âşık, odak konumundaki usta âşığın dil ve üslup özelliklerine iyi hâkim olmalıdır.*
2. *Âşığın işlediği konular, usta konumdaki âşığın işlediği konularla örtüşmelidir.*
3. *Ustasının yanından ayrılmamalı, onunla birlikte uzun gezilere katılmalıdır.*
4. *Ustasının yaptığı karşılaşmaları iyi bilmeli ve ona ait ayakları iyi kullanmalıdır.*

Emrah ve Ruhsatî kolunun iki büyük âşık kolu, Şenlik Kolu'nun da en güçlü âşık kolu olduğu ileri sürülür. Bu görüş Âşık kolları üzerine ilki Eflatun Cem Güney tarafından başlatılan, Doğan Kaya, Saim Sakaoğlu, Erman Artun, Sabri Koz ve tarafımda bu güne kadar usta çırak geleneği ve âşık kolları üzerine yapılan araştırmalar ışığında doğrudur.

Henüz Âşık Kolları ile ilgili lisansüstü düzeyde önemli bir çalışma yapılmamıştır. Sadece bizim yönetimimizde Arş. Grv. Demet Gülçiçek'e "*Âşık Kollarında Gelenek, Etkileşim, Eğitim ve Pir Sultan Abdal Kolu'nun Oluşumu*" adlı yüksek lisans tezi yaptırılmıştır. Daha önce kimi nedenlerle başka âşık kollarının olabileceği dile getirilmiş, Pir Sultan Kolu'nun varlığından söz edilmiş fakat üzerinde durulmamıştır. Oysa Pir Sultan, çırakları olan, Alevi

¹ Doğan Kaya, "Edebiyatımızda Âşık Kolları ve Şenlik Kolu" Âşık Şenlik Sempozyumu, Ank. 22-23.05.1997

² Prof. Dr. Ali Berat Alptekin, *Palandöken'in zirvesindeki âşık Erzurumlu Emrah*, Akçağ Yay. Ank. 2004, s.43

Bektaşî kültürüne sahip olsun olmasın bütün âşıkları etkileyen önemli âşıkların başında gelir. Zile'de sunulan bir bildiride de Kemter Kolu'ndan söz edilmiştir. Bu durum âşık kollarının yapılanışının önemini vurgulamakta, yeniden ele alınıp üzerinde titiz bir çalışma yapılması gerekliliğini göz önüne sermektedir.

Bugüne Kadar Saptanan Âşık Kollarından Bazıları

Emrah Kolu (Tokat – Kastamonu Yöresi)

Erbabî : *Emrah*

Emrah : Tokatlı Gedaî, Meydanî: Kastamonulu Kemalî

Tokatlı Nuri: Gayretî, Ceyhunî,

Ceyhunî: Kemalî: Kastamonulu Hasan

Tokatlı Cemalî

Kastamonulu Hasan: İhsan Ozanoğlu

Zileli Şermî

Zileli Mevcî

Nagâmî

Niksarlı Bedrî

Niksarlı Cesurî

Arap Hızrî

Yozgatlı Mes'udî

Yozgatlı Seyhunî

Sivash Pesendî

Ruhsatî Kolu (Sivas Yöresi)

Kusurî: **Ruhsatî**: Minhacî, Emsalî: Gülhanî, Meslekî: Noksanî

Gülhanî: Mahsubî, **Noksanî** : Ali

Ruhsatî Kolundaki Diğer Âşıklar: Feryadî, Bekir

Kılıç, Tabibî, Firakî, Zakir, Gafilî, Hamza, Hitabî, Muzaffer, Nedimî, Kelamî, Ehramî, Dilhunî, Kenanî, Hasan

Dertli Kolu (Bolu – Çankırı – Kastamonu Yöresi)

Dertli: **Geredeli Figanî**: Çankırlı Pinhanî,

Kastamonulu Cudî, Ilgazlı Naili

Ilgazlı Nailî: *Yorgansız Hakkı*

Sümmanî Kolu: (Erzurum Yöresi)

Sümmanî: **Nihanî**: Mevlüt, Ahmet Çavuş,

Şevki Çavuş: Hüseyin Sümmanîoğlu

Fahri Çavuş: Ömer Yazıcı, Torunî

Torunî: İsrafil Taştan,

Ebubekir

Huzurî Kolu (Artvin Yöresi)

İznî: Huzurî: İzharî, Zuhurî, Fahrî

Diğerleri: *Cevlanî, Pervanî, Müdamî*

Şenlik Kolu (Doğu Anadolu – Azerbaycan Yöresi)

Hasta Hasan: Nuri : Şenlik Şenlik: Bala Kişi, İbrahim, Gazeli, Ali, Bala Mehmet, Namaz, Kasım, Asker, Mevlüt, Nesib, Süleyman, Gülistan

İbrahim: *Çerkez, İsrafil, Hüseyin, İlyas* **İlyas:** *Rüstem Alyansoğlu*

Kasım:

Nuri Şenlik, Yılmaz Şenlik, Fikret Şenlik, Salih Şenlik, Dursun Durdağı, İslâm Erdener, Mehmet Hicranî, Şeref Taşlova

Seref Taşlova: **Gülistan:** *Nusret Yurtmalı, Hakkı Baydar, Nuri Şahinoğlu, Sadrettin Ulu, Murat Yıldız, Murat Çobanoğlu,*

Şah İsmail, Hikmet, Arif, Ataman

Murat Yıldız:**Murat Çobanoğlu:**

Günay Yıldız Mürsel Sinan

Mahmut Karataş Arif Çiftçi

İlgar Çiftçioğlu Metin Bektaş

Derviş Muhammed Kolu (Malatya Yöresi)

Derviş Muhammed: **Şah Sultan, Âşıkî, Diğerleri:** *Hüseyin, Bektaş Kaymaz, Hasan Hüseyin, Meftunî*

Talibî Kolu (Zile Yöresi)

Zilelî Talibî: Zileli Fedaî, Ali, Seferoğlu, Esat, Raşit

Zileli Fedaî: *Kâmilî, Fanî,*

Kâmilî: *Sezâî* **Fanî:** *Arifî* **Arifî:** *Remzî, Lütfî*

Ali: *İsmail*

İsmail: *Kâmil, Rifat*

Seferoğlu: *Hatun*

Türk kültürünün, tarihi ve sanatı gibi edebiyatı da bir bütündür. Türk şiiri de bu bütünlük içinde gelişimini sürdürmüştür. Farklı estetik çizgilere sahip olmakla birlikte aynı kültür birikimine yaslanan halk ve klasik şiirimizin ortak yanları oldukça fazladır.

Halk şiiri, âşık şiiri ve divan şiiri arasındaki ortak yönleri Türk kültürünün bütünlüğü ve devamlılığı esaslarına göre ele almak gerekir. Amil Çelebioğlu'nun da dile getirdiği gibi:

“Halk şiiri ile Divan şiiri arasında, gerek dil ve şekil, gerek muhteva bakımından muhtelif farklar bulunmakla beraber neticede, aynı milletin malı olarak bunların temelinde zevk, duygu, heyecan ve fikirde birlik ve benzerliğin

mevcudiyeti, tabii olduğu kadar zarurîdir de.”³

Bu güne değin farklı yönleri göz önünde bulundurulduğundan bu iki disiplinin bir birine zıt ve tamamen bir birinden farklı edebiyatlar olduğu sanılmış, kimilerince de arada derin uçurumlar yaratılmaya çaba gösterilmiştir.

Her ne kadar edebiyatımızı Halk Edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı gibi bir ayrıma tabi tutsak da bu değişik çevre ve düşünce tarzının ürünlerinde, özellikle şiirlerinde birçok ortak noktanın bulunduğu görülmekte; birbirleri üzerine de çeşitli etkiler yaptıkları bilinmektedir. Bu konuda Fuad Köprülü “Klasik edebiyat üzerinde halk edebiyatımızın ve halk edebiyatı üzerinde klasik edebiyatımızın bir takım tesir ve aksi tesirleri göze çarpmamak mümkün değildir...”⁴ demektedir.

Klasik şairlerimizden bazıları âşıklarımızın etkisinde kalarak hece ölçüsüyle ve daha sade bir dille şiir denemeleri yapmışlardır. Bu yakınlığın mahallileşme cereyanı ile hızlandığı söylenebilir. Divan edebiyatı geleneği çerçevesinde şiirler söyleyen Meâlî divanında semai tarzında bir destana yer vererek bu yakınlaşmanın öncülüğünü yapmıştır.

Buna karşılık halk şairleri de klasik şiirin etkisinde kalarak aruzun belli kalıpları ile divan, kalenteri, satranç, semai tarzlarında şiirler söylemişlerdir.

Türk halk şiiri 16. yüzyıldan başlayarak, divan şiirinden ayrı bir yolda gelişimini sürdürürken, 17. yüzyıldan itibaren biçim ve öz açısından divan şiirine yakınlık göstermeye başlamıştır. Gevherî ve Âşık Ömer bu yakınlaşmanın öncüleri olmuştur.

Bu iki âşık, aruz ölçüsüyle divan şiirinin dil ve nazım şekillerini sıkça kullanınca bir gelenek yaratmışlar ve kendilerinden sonra gelen âşıklara önderlik etmişlerdir.

19. yüzyılda Dertli ve Emrah gibi önemli âşıklar bu oluşumun uygulayıcıları olmuşlardır. Emrah, âşık edebiyatının kendine özgü en güzel deyişlerini söylediği yıllarda:

Ne vefasın gördüm bezm-i cihanın

Nâm ile pür olsun peymaneleri

Ne lütfünü gördüm pîr-i muganın

Başına yıkılsın meyhaneleri

diyerek hem divan şiirine yaklaşmış, hem de divan şiirine duyduğu özentiye dile getirmiştir. Bu özenti onda ileri derecelere uzanıp Emrah divanı hazırlatmıştır.

Türk edebiyatına İran edebiyatından geçmiş olan nazire bir şairin şiirine başka bir şair tarafından aynı uyak ve ölçüde olmak üzere benzer şiir yazma

³ Âmil Çelebioğlu, “Karacaoğlan’da Divan Şiiri Hususiyetleri”, Türk Folkloru Araştırmaları 1984, Ankara 1984, s.17

⁴ Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, 2. Bas. İst. 1980, s.117

demektir. Nazire yazma işine tanzir de denir.

Nazire, klasik edebiyatın etkisiyle halk şiirinde de yaygın olarak kullanılmış, gelenek haline dönüşüp güzel örnekler verilmiştir. Emrah ve Emrah kolundaki Tokatlı âşıklarda da nazire söyleme geleneği önemli yer tutmaktadır.

Divan şairlerinden Nedim'in:

Akibet gönlüm esir ettin o gîsûlarla sen
Hey ne câdûsun ki âteş bağladın mûlarla sen

dizeleriyle başlayan gazeline de Emrah:

Gönlüm aldın ey peru bu zülf ü gîsûlarla sen
Akibet kıldın beni Divane-veş bûlarla sen

biçiminde nazire yazmıştır. Yine Dertli'nin:

Venedik'ten gelir teli
Ardıç ağacından kolu
Be Allah'ın sersem kulu

Şeytan bunun neresinde

biçimindeki meşhur taşlamasına Emrah'ın:

Halep'ten gelmiştir dalı
Öter bülbül gibi dili
Yemen'den alınır teli
Şeytan bunun neresinde

örneğinde görüldüğü gibi aynı ayakla naziresi bulunmaktadır.

Emrah, kendinden önce yaşayan ve bir birine nazire olduğu sanılan, Âşık Hasan, Âşık Ömer ve Nesimî'nin *dedim-dedi* ayaklı şiirlerini de tanzir etmiş, Âşık Ömer'de:

Dedim dilber yanakların kızarmış

Dedi çiçek taktım dil yarasıdır

Dedim dane dane olmuş benlerin

Dedi zülfüm değdi tel yarasıdır

biçimindeki söyleyiş, Emrah'ta:

Dedim dilber didelerin ıslanmış

Dedi çok ağladım ser yarasıdır

Dedim dilber ak gerdanın dişlenmiş

Dedi zülfüm değdi tel yarasıdır

biçiminde güzel bir nazire örneği olarak görülürken, Kul Nesimî'nin:

Uykudan uyanmış şahin bakışlım

Dedim sarhoş musun söyledi yok yok

Ak ellerin elvan elvan kınalı

Dedim bayram mıdır söyledi yok yok

dörtlüğü ile başlayan koşması da Emrah'ta:

Sabahtan uğradım ben bir fidana

Dedim mahmur musun dedi ki yok yok

Ak elleri boğum boğum kınalı

Dedim bayram mıdır söyledi yok yok

biçiminde güzel bir nazire örneği olarak edebiyatımızda yerini almıştır.

Yine Tokatlı Nurî'nin nazireleri arasında Dertli'nin:

Yüz bin aman dedim bir buse aldım,

Hasılı ömrümün kan bahasıdır.

biçimindeki deyişine yaptığı:

Bir buse istesem bin naz ederek,

Satar âşıkına kan bahasına.⁵

biçimindeki tanziri çok bilinen nazireler arasındadır.

Emrah, kendinden önceki bazı şairleri tanzir ederken Emrah'ın şiirlerine de başka âşıklar nazireler yazmışlardır.

Emrah çıkarlarından Tokatlı Nurî, ustasının şiirlerini çok beğendiğinden bu tarzın devamını sağlayıp geleneği sürdürmek için ustasının şiirlerine nazireler yazmıştır.

Âşık Emrah'ta görülen nazire söyleme geleneği, aynı güçle Emrah çırağı Tokatlı Nurî'de de sürmüştür. Emrah'ın:

Ne kaçarsın benden melek sevdiğim

Ateş sakınır mı pervanesinden

Bezm-i muhabbette canım efendim

Mey esirgenir mi mestanesinden

dörtlüğü ile başlayan koşmasına Nurî:

Ümidim kesmezem rûz-i cezâdan

Bir şefaât kâni yekdanesinden

Nasibimi aldım kal ü belâdan

Dü cihan güneşi dürdanesinden

dörtlüğü ile başlayan naziresini yazmıştır.

Emrah kolundaki diğer Tokatlı âşıklar da Emrah gibi nazire olayına sıcak bakmış, gerek ustalarına, gerekse diğer büyük şairlerin şiirlerine nazireler yazmışlardır. Emrah ve Emrah kolundaki âşıkların şiirlerine de birçok âşık

⁵ M. Zeki Oral, Tokatlı Âşık Nurî, Köy Öğretmeni Basımevi, Ank. 1936, s. 32

nazire yazmıştır.

Ceyhunî'nin

*Evvelce ateş püskürürken ağzımdan
Şimdıcik pamuğu yakamaz oldum
Tab'ü fer kesildi iki gözümde
İpliği iğneye takamaz oldum*

biçiminde başlayan koşması, Hüzni tarafından:

*Kırcı boran duman tuttu dağları
Kapıdan dışarı çıkamaz oldum
Güller soldu hazan bozdu bağları
Bağıma bahçeme bakamaz oldum*

biçiminde tanzir edilmiştir. ⁶ Dertlî'nin son dördlüğü:

*Dertliyâ çıkar mı bu işin ucu
Şimdi fark eden yoktur altını tucu
Evvel beğenmezdin mesti pabucu
Verdirdin çarığa mest kara bahtım (Dertlî)*

biçimindeki koşması ile Tokatlı Nurî'nin, son dördlüğü:

*Her vech ile başa çıkılmaz iken
Cendereye vurup sıkılmaz iken
Bu Nurî aslana yıkılmaz iken
Dedirdin tilkiye pes kara bahtım (Nurî)*

biçimindeki koşmasındaki benzerlik nazire oluşunu göstermektedir.

Aynı âşık kolundaki âşıkların bir birine yazdığı nazireler hem kolun güçlenmesine hem de bu âşık kolunun şiir tarzının yaygınlık kazanmasına vesile olmaktadır. Ceyhunî'nin aynı koldaki usta âşık Emrah çırağı Tokatlı Gedâî'nin:

*Kudret ile cemalin olunmuş tahrir
Mukavves kaşların meşalelerle
Cem olsa bir yere cümle müfessir
Bir mana vermez muamelelerle
Siyah gisuların Fas mülküne çek
Ol saba rüzgârı çekmesin emek
Cemali görür her gece felek
Seyranına çıkar meşalelerle
Gedaî bendene rahmeyle cana*

⁶ Hayrettin İvgin-Mehmet Yardımcı, Zileli Âşık Ceyhunî, Ürün Yay. Ank. 1996

*Aklını başından eyledin yağma
Dokunsa zülfünden bir bad-ı saba
Cihan harap olur zelzelelerle*

biçimindeki koşmasına:

*Sende bu hüsnile ey gülü rağna
Yaktı gül bağıni velvelelerle
Seni görmek için bin mehi gara
Seyrine çıktılar meşalelerle
Sen misin cihanın Rüstem-i sani
Payine bendettin halkı cihanı
Cephinde görünen seb'al mesani
Tefsire kalktılar mes'elelerle
Ceyhunî'den eksik değil hayalin
Ya kimlere nasip olur visalin
Sun'u kudret ile paki cemalin
Tahrir eden etmiş besmelelerle*

biçimindeki naziresi görüşümüzün kanıtlarındandır.

Bu benzerlikler hem divan şiirindeki etkilenişin hem de halk şiirinde gelenek hâline gelen nazire söyleme uygulamasının belirgin işaretidir.

XIX. yüzyılın en ünlü âşıklar kahveleri olan Zile'de, Tomoğlu, Çardak Kahve, Boğazkesen Âşıklar Kahvesi, İstanbul'da Kumkapı, Yenikapı, Eyüp ve Üsküdar'daki âşık kahveleri ile Çankırı Âşıklar Kahvesi'nde Püryanî, Lisanî, Ceyhunî gibi dönemin en ünlü âşıkları ile boy ölçüşen Emrah kolundaki Tokatlı âşıklardan Gedaî, klasik şiirin o denli etkisinde kalmıştır ki divan şiirine olan sevgisinin en güzel örneklerini ustaca yaptığı tahmislerinde sergilemiştir.

Bilindiği gibi tahmis, Divan şiirinde bir gazelin her beytinin üstüne üçer dize eklenerek kurulan nazım biçimidir. Eklenen dizeler, eklendiği beyitin birinci dizesiyle uyaklı olmalıdır.

Divan Edebiyatı'nda çok rağbet gören tahmis, yapısını değiştirdiği gazele, ses bakımından zengin bir ahenk, anlam bakımından da belli bir derinlik kazandırabildiği oranda değer kazanır.

Eğer tahmis edilen gazele eklenen dizeler, ahenk ve anlam bakımından gazelin asıl beyitlerinden zayıf kalırsa, başarılı bir tahmis meydana getirilmiş sayılamaz. Dikkat edilirse Tokatlı Gedaî'nin klasik edebiyatın önde gelen şairlerinden Edip'in, Nâbî'nin, Bakî'nin, Mir'atî'nin, Nedim'in gazellerine tahmisler yaptığı görülmektedir. Bunlardan Nedim'in gazelinin ilk ve son beyitlerine yapılan tahmis:

Vakıf olmaz sırrı aşka ehl ile irfan olmayan

**Bulamaz izz ü şeref gövherlere kâm olmayan
Mure etmez iltifat tab'ı Neriman olmayan**

Asefin miktarını bilmez Süleyman olmayan

Bilmez insanlık nedir âlemde insan olmayan

Çeşm-i cânı ehl-i halin bir cemale duş olur

Cümle varından geçer, biçare hırka puş olur

Ey Gedâf sohbeti bigâne sanma guş olur

İtiraz ederse bir nâdan **Nedim** hamuş olur

Çünkü bilmez kadr-ı küftari suhendam olmayan

biçimindedir.

Mahlas alma geleneği klasik edebiyatın etkisiyle halk şiirinde düzenli olarak kullanılmaya başlanmış ve Hoca Neş'et'in Galip Efendiye Es'ad mahlasını verişine dair bir beyiti:

Neş'et dedi pîrân zebânından edip gûş

Mahlas ana Es'ad ne saadet bu ne şândır⁷

biçiminde olan mahlasnamelere benzer:

Emrah sana ilham ile mahlâs dedi Nurî

Nurî gibi isminle müsemmâ olacaksın

biçimindeki söyleyişler yaygınlaşmıştır.

Tarih düşürme, âşığın yaşadığı dönemi yansıtmaması ve kendi yaşamından izler bırakması nedeniyle önemli bir gelenek olarak kabul edilmektedir. Erzurumlu Emrah bu geleneğe bağlı olarak kendi yaşamına ilişkin önemli tarihler düşürmüştür. Bunlardan bazıları şöyledir:

Erzurumda nişanlanır ve nişan tarihini bir şiirinde:

lezzet-i lâ'linle tahrin itdi emrah vasfını

dizesinde **tahrir itdi** sözcükleriyle 1243 (1827) olduğunu vurgular.

Düğün için gerekli parayı sağlamak amacıyla Erzurum'dan ilk ayrılışını da:

Ne âşıklar çıkıbdır Erzurum'dan lik Emrâhî

Bu esnada hakikat bezminin üstadı ben çıktım

söyleminin ilk dizesinin tamamının noktasız oluşu nedeniyle ve ikinci dizede **hakikat bezminin üstadı ben çıktım** ifadesi ile 1244 (1828) tarihi düşürülmüştür. Bir şiirindeki:

Sakin efzun tutma zekâvette seni

Sana bi belde-i Sivas'ta da faik vardır.

⁷ Büyük Türk Klasikleri, C.V, s.102

dizelerinde geçen *zekâvette seni* sözcükleriyle Sivas'a geldiği tarih olan H.1251 (M. 1837) senesine tarih düşürmüştür.

Erzurumlu Emrah H.1254 (M.1840) yılında Çorum'un İskilip ilçesine uğrar. Orada kaldığı süre içinde yapılan bir çeşme için yazdığı:

*Ab-ı Kevser dense lâyiktir bu suyun aslına
Bârekâllah verdi ziynet mescide hâne su
Söyleme Cevher-i Emrah sende anın tarihin
Bak havzına doldurmuş lebâleb sıvamaz su*⁸

biçimindeki dörtlükle H. 1254, Miladı 1840 tarihini düşürmüştür.

Emrah çıraklarından Tokatlı Nurî'nin elimizde, klasik edebiyatın etkisiyle geleneğe bağlı olarak düşürmüş olduğu çeşitli tarihler de bulunmaktadır. Emrah'ın H.1277, M.1860 yılında öldüğüne dair Tokatlı Nurî'nin düşürdüğü tarih:

*Geçip Emrahî'nin satrance döndü Nurî devrânı
Atı mat itdi çıkıdı sürdü kabl-i ferzaneden ruh*

dizelerindeki *atı mat itdi* sözcüklerinin tarih karşılığı olan 1277 (H.1860) edebiyat tarihçilerine ışık tutan önemli bir kaynaktır.

Divan edebiyatında gelenek hâline gelmiş dinî, tarihî, efsanevi şahsiyetlerden söz etmek âşık edebiyatında da divan edebiyatından geçen unsurlardan biri olarak görülmektedir. Bu durum bir nevi gelenek hâline sokularak özenle efsanevi şahsiyetlere telmih yapılmıştır. Emrah:

*Aldanıp Mansur'a laf vurma yakından ey gönül
Andan özge olmaz nasîp berdâr-ı aşk
diyerek Hallac-ı Mansur olayına telmih yaparken, Gedaî de:
Enel Hak söyledi Mansur-û dâne
Çektiler Nesimî davada kaldı*

diyerek ustası Emrah gibi *Enel Hakk (Ben Tanrırım, Tanrı'dan bir parçayım)* dediği için derisi yüzülerek idam edilen Hallac-ı Mansur'a telmih yapmıştır.

Âşık şiiri ile Divan şiiri arasındaki etkileşim sonucu pek çok âşık da şiirlerinde birtakım mazmunlara yer vermiştir. Bu durum Emrah ve Emrah kolundaki âşıklarda da söz konusudur. Emrah'ın şiirlerinde de bazı klişe mazmunlara rastlanmaktadır. Örneğin:

*Müjganunula sînede yüz yareler açdun
Gamzen okunu cânım yeter bağrıma çalma*

⁸ Kâmil Şahin, İskilip Tarihi, C.II, İskilip Meşhurları Bölümü, (Özel arşivde baskıya hazır çalışma)

deyişindeki [*gamzen oku* (yan bakış oku)] şiirinde olduğu gibi kirkik yerine kullanılmıştır. Kirkik kullanılmadığı halde ok kullanıldığı için kirkik hatırlanmaktadır. Ceyhunî'nin de:

Kim büyütmüş kim getirmiş bu çağa

Tığ-ı gamzeleri bağrım deliyor

deyişiyile aynı mazmunun ustaca kullanıldığı görülmektedir.

Yine Emrah'ın:

Nedür bu çeşm-i âhular nedür müjgân-ı câdûlar

Nedür bu gonca fem bu cah-ı zemzem Kâbe-i ulya

beyitinde çeşm-i âhu (*ceylan gözü*) kullanılarak *sevgili* kastedilmiştir. Bu mazmun sayesinde ceylan gözlü sevgili akla gelir olmuştur. Bu mazmun benzer biçimde Emrah kolunun Tokatlı diğer âşıklarının tümünde görülmektedir.

Sevgilinin kirpiği yerine kullanılan *müjgân-ı cadu* mazmunu da Emrah kolunun diğer âşıklarınca yeri geldikçe kullanılmıştır.

Söylediklerine inandırıcılık katmak için, şiirleri âyet ve hadislerle süslemek Âşık edebiyatına Divan edebiyatından geçmiş bir gelenektir. Gerek Emrah'ta gerekse Emrah çırağı diğer âşıklarda bu geleneğe uyulduğu görülmektedir.

Klasik Türk şiirinde dizeler arasında atasözü kullanma oldukça yaygındır. Bugün az kullanılan atasözlerine bile divan şairlerinin şiirleri arasında rastlanmaktadır.

Divan şairi:

Kirpikleri uzundur yârin hayâle sığmaz

Eski meseldir âşık mızrak çuvala sığmaz (Havaî)⁹

biçiminde atasözlerini ustaca kullanırken, klasik Türk şiirinin etkisi altında kalan Emrah da şiirlerinde atasözlerini:

Bu söz meşhur sözdür söylenir dilde

Kişi bulur Mevlasın arayınca

Leylâsın terk eden bulur Mevlâ'yı

Bir gönülde iki sevda olur mu?

örneklerinde olduğu gibi, divan şairlerinden hiç de geri kalmayarak biçimde ustaca ve yerli yerinde kullanmıştır.

Elif, Arap alfabesinin ilk harfinin adı, *nâme* ise Farsça *mektup*, *kitap* anlamlarında bir sözdür. Bu iki sözcüğün birleşmesi ile *elifname* denen bir manzume türü ortaya çıkmıştır.

Klasik edebiyatta Âşık Paşa, Nesimî, Muhibbî, Mihrî, Fuzulî vb.

⁹ Agâh Sırrı Levend, Divan Edebiyatı, İst. 1984, s. 436

şairlerin kaside ve gazel tarzında genellikle aruzun fâ,,ilâtün/ fâ,,ilâtün/
fâ,,ilâtün/ fâ,,ilün kalıbıyla kaleme aldıkları:

Elif ey zülfi siyah ebrusı çin çeşmi Tatar
Nice feryâd ideyin karşuna ey dost hezâr
Be bir gün ola mı kim yüzüm üzre basasın
Ayayun toprağına eyleyeyin cânı nişâr (**Muhibbî**)¹⁰

biçimindeki Arap alfabesindeki harf sırasına uygun düşecek şekildeki sözcükleri dize başlarına getirmek suretiyle uygulanan bu şiir biçimi âşık edebiyatında da yaygınlık kazanmış ve geleneğe dönüşerek Emrah kolundaki âşıklarda da yerini almıştır. Zileli Ceyhunî'nin son dörtlüğü:

*He hibaye özün verme kul küşa
Lamelif sırrını eyleme ifşa
Ceyhunî remzile eyle temaşa
Ye Yahya Yemen'de Yalancı hâlâ*

biçimindeki elifnamesi bu tip örneklerden biridir.

Klasik edebiyatta hiciv adı altında söylenen Nef'i'nin

*Bize kelb demiş Tahir Efendi
İltifatı bu sözüyle zahirdir
Maliki'dir benim mezhebim zira
İtikadımca kelb, tahirdir..."*

gibi kişisel yergilerine karşın, Emrah kolundaki Tokatlı âşıklardan Tokatlı Nuri'de:

*Nurî sen söyleyen fakirliğini
Zira hiç anlamaz tıkrılığını
Eğer fark ederse cıbrılığını
Her gün eğlenecek saz eder seni*

Tokatlı Gedâî'de:

*Gedâî'yim dedim alem inandı
Pazvand oldum çarşı büsbütün yandı
Tellal oldum alışveriş kapandı
Katırı çaldırdım eşek satarken*

Ceyhunî'de de:

*Ne düşmüşsün Ceyhunî'nin kastına
Zebaniler yapışalar destine
Dokuz ay yatasın bir yan üstüne*

¹⁰ *Muhibbi Dîvânı*, haz. Coşkun Ak, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1987, s. 811-812

On bir ayda can veresin sevdiğim

biçiminde taşlama adı altında söylenmiş ilginç örnekler verilmiştir.

Bu karşılıklı etkileniş gerek Emrah'ta, gerekse Emrah kolunun en usta âşıkları üzerinde o kadar fazla olmuştur ki Emrah ve çıraklarından Nuri, Gedaî vb. bazen âşıklık geleneklerini bile ihmal etmişler, divan tertip edip, aruzla şiirler yazıp, klasik Türk şiirinin mazmunlarını bolca kullanmışlardır.

Kaynakça

Agâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı**, İst. 1984.

Ahmet Talat (Onay), **Âşık Tokathı Nurî**, Çankırı 1933.

Ali Berat Alptekin, **Palandöken'in zirvesindeki âşık Erzurumlu Emrah**, Akçağ Yay. Ank. 2004.

Âmil Çelebioğlu, "Karacaoğlan'da Divan Şiiri Hususiyetleri", **Türk Folkloru Araştırmaları 1984**, Ankara 1984.

Büyük Türk Klasikleri, C.V.

Doğan Kaya, "Edebiyatımızda Âşık Kolları ve Şenlik Kolu" **Âşık Şenlik Sempozyumu**, Ank. 22-23.05.1997.

Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 2. Bas. İst. 1980.

Hayrettin İvgin-Mehmet Yardımcı, **Zileli Âşık Ceyhunî**, Ürün Yay. Ank. 1996.

Kâmil Şahin, **İskilip Tarihi**, C.II, İskilip Meşhurları Bölümü (Özel arşivde baskıya hazır çalışma).

M. Zeki Oral, **Tokathı Âşık Nurî**, Köy Öğretmeni Basımevi, Ank. 1936.

Metin Özarslan, **Erzurum Âşıklık Geleneği**, Ankara, 2001.

Saim Sakaoğlu, Emrah'ın Türk Saz Şiiri İçindeki Yeri ve Yetiştirdiği Ustalar, **Erciyes Mayıs 1986**.

Semih Lütfi, **XIX. Yüzyıl Halk Şairlerinden Beşiktaşlı Gedaî**, İst. 1933

Muhibbi Dîvânı, haz. Coşkun Ak, Kültür Bak. Yay., Ank.1987.

Tokat Zileli Yazar Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Tarihi Romanlarında Gençlerin Kendileriyle Özdeşleştirebileceği Kahramanlar

Nesrin ZENGİN

Özet

Mustafa Necati SEPETÇİOĞLU, Tokat'ın yetiştirdiği edebiyatçılarımızdan biridir. Zile'nin yerlilerinden bir ailenin oğlu olan Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun yetişme tarzında ve kültürünü besleyen unsurlar içinde yetiştiği çevrenin rolü büyüktür. Sepetçioğlu'nun doğduğu, büyüdüğü şehir olan Zile, onun hayata bakış açısına, fikri yapısına, kültürel kimlik ve benliğinin oluşumuna etki eden faktörlerden biridir. Sepetçioğlu, eserlerinde eğitim politikamızın odak noktasını oluşturan millî kültürün motiflerini işlemiş, bunun temel unsurlarının yaşanan hayatla ilgili noktalarını belirlemiştir. Edebiyat hayatı, toplumumuzun benliğinin, kimliğinin ve kişiliğinin göstergesidir. Kültürün "bir milleti millet yapan, diğer milletlerden ayıran millî ve manevî değerlerin tümü" olduğunu ifade eden ve millî kültürü bir milletin kimliği olarak vasıflandıran, eserlerinde bu hususu titizlikle işleyen Sepetçioğlu, vatan, millet ve devlet sevgisini okuyucusuna eserleri aracılığıyla kazandırmaya çalışmıştır. Sepetçioğlu'nun tarihi romanları, Türk tarihinin en muhteşem zaferlerini ve bu zaferlerde payı olanları gözler önüne serer. Bu zaferi gerçekleştirenler, adaletiyle hoş görüsüyle, sevgisiyle Türk'türler. Tarihi romanlardaki kahramanlar birey olarak birbirlerinden çok farklıdır; fakat millî ve kültürel kimliklerini oluşturan Türklüklerinde birdirler. Edebiyat türleri içerisinde insanın özlemlerini ve serüvenlerini gerçeğe en uygun biçimde yansıtan tür romandır. Bu bakımdan romanın gencin topluma uyum sağlamasında, yeni bilgi ve anlayışların geliştirilmesinde, dünyaya bakış açısının değişmesinde önemli bir işlev gördüğünü söylemek mümkündür. Romanların telkin yoluyla gence kazandıracığı sevgi, barış, dostluk gibi evrensel değerler ile iyi bir yurttaş yetiştirilmesinde önemi büyüktür. Hayattan soyutlayamayacağımız romanda insanların kendilerinden bir şeyler bularak, romanda gösterilen çözüm yollarına yönelmeleri de doğaldır. Roman yazarının iletmek istediği mesajdan gencin çıkaracağı dersler, onun eğitiminde son derece önemlidir. Bu çalışmada Sepetçioğlu'nun tarihi romanlarındaki gençlerin kendileriyle özdeşleştirebilecekleri kahramanlar ele alınıp, hangi yönleriyle gençlere örnek olabilecekleri ortaya konulmuştur. Çalışmada tasnif ve tahlil yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda, Sepetçioğlu'nun tarihi romanlarında gençlerin rol model alabileceği gerek hayali gerek tarihi kahramanların olduğu ve bu kahramanlar aracılığıyla gence değerler eğitimi verilebileceği görülmüştür.

Anahtar Kavramlar: Tokat, Mustafa Necati Sepetçioğlu, tarihi roman, genç, rol model, kahraman

· Yrd. Doç. Dr., Mevlana Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, nzengin@mevlana.edu.tr.

Mustafa Necati SEPETÇİOĞLU, Tokat'ın yetiştirdiği edebiyatçılarımızdan biridir. Sepetçioğlu, Zile'nin yerlilerinden bir ailenin oğludur. Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun yetişme tarzı, kültürünü besleyen unsurlar içinde yetiştiği çevrenin rolü büyüktür. Sepetçioğlu'nun doğduğu, büyüdüğü şehir olan Zile, onun hayata bakış açısına, fikri yapısına, millî kimlik ve benliğinin, kültürel kimlik ve benliğinin oluşumuna etki eden faktörlerden biridir.

Sepetçioğlu, eserlerinde eğitim politikamızın odak noktasını oluşturan millî kültürün motiflerini işlemiş, bunun temel unsurlarının yaşanan hayatla ilgili noktalarını belirlemiştir.

Edebiyat hayatı, toplumumuzun benliğinin, kimliğinin ve kişiliğinin göstergesidir. Kültürün “bir milleti millet yapan, diğer milletlerden ayıran millî ve manevî değerlerin tümü” olduğunu ifade eden Sepetçioğlu, millî kültürü bir milletin kimliği olarak vasıflandırıyor.

“Bizim kültürümüz aynı zamanda vatanımızdır. Bizim vatanımız aynı zamanda kültürümüzdür. Bunu devlet ve millet bütünlüğümüzün kültürümüz, kültürümüzün devlet ve millet bütünlüğümüz olduğu şeklinde söyleyebiliriz.” diyen ve eserlerinde bu hususu titizlikle işleyen Sepetçioğlu, vatan, millet ve devlet sevgisini okuyucusuna eserleri aracılığıyla kazandırmaya çalışıyor.

Sepetçioğlu'nun tarihi romanları, Türk tarihinin en muhteşem zaferlerini ve bu zaferlerde payı olanları gözler önüne seriyor. Mesela Gece Vaktinde Gün Dönümü'nde İstanbul'un Türkler için nasıl bir tutku olduğu anlatılıyor. Bu zaferi gerçekleştirenler, adaletiyle hoş görüsüyle, sevgisiyle Türk'türler. Bunlar Türk kimliğiyle yoğrulmuşlardır. Eserdeki kahramanlar birey olarak birbirlerinden çok farklıdır. Fakat millî ve kültürel kimliklerini oluşturan Türklüklerinde birdirler. Bu diğer eserlerdeki kahramanlar için de geçerlidir.

Edebiyat türleri içerisinde insanın özlemlerini ve serüvenlerini gerçeğe en uygun biçimde yansıtan tür romandır. Bu bakımdan romanın çocuğun ve gencin topluma uyum sağlamasında, yeni bilgi ve anlayışların geliştirilmesinde, dünyaya bakış açısının değişmesinde önemli bir işlev gördüğünü söylemek mümkündür. Çocuk ve genç okuduğu romanlar sayesinde ölçüye sığmayan bir hayat kaynağı bulur. Roman, bireyde olumlu davranış değişikliklerinin yerine getirilmesinde önemli bir rol oynayabilir. Gencin roman kahramanından etkilenerek davranışlarında müspet değişiklikler meydana getirmesi de başlı başına bir eğitim hadisesidir.

Roman ile gence sağlanmak istenen yarar, ancak romanlarda onun ilgi ve ihtiyaçlarına cevap vermekle mümkündür. Çocuğun hayatında önemli rolleri olan ilgiler, öğrenilmiş birer motiftirler. Çocuk bir şeyden faydalanacağını görünce onunla ilgilenir. Bu da öğrenmeyi motive eder. Kitap, çocuğun zihinsel, duygusal ve toplumsal gelişiminde önemli bir uyarım kaynağıdır. Çocuk, kişiliğinin gelişiminde bir modelle kendini özdeşleştirir. Bu model başlangıçta anne, baba ve yakın akraba iken, zamanla yerini film ve kitap

kahramanlarına bırakır. (Yavuzer, 51)

“Çocuk romanlarının telkin yoluyla çocuğa kazandıracığı sevgi, barış, dostluk gibi evrensel değerler ile iyi bir yurttaş yetiştirilmesinde de önemi büyüktür. Yaşamdan soyutlayamayacağımız romanda insanların kendilerinden bir şeyler bularak, romanda gösterilen çözüm yollarına yönelmeleri de doğaldır. Diğer yandan, roman yazarının eserini kaleme alırken iletmek istediği bir mesaj vardır. Bu mesajdan çocuğun çıkaracağı dersler, onun eğitiminde son derece önemlidir.” (Aşılıoğlu,1986:6) Aynı şeyleri gençler için de söylemek mümkündür. Gencin okuyacağı her eser onun eğitiminde önemli bir aşamadır.

Sepetçioğlu'nun Dünkü Türkiye Dizisinin on iki romanında tarihî ve hayalî kahramanlar görev almıştır. Eserler tarihî roman olması itibarıyla hem gerçek tarihten alınmıştır hem de hayalî kahramanlar birbirlerine benzerlik arz etmektedir. Bunları şu şekilde toparlamak mümkündür: alplar, veliler, alperenler, ilim adamları, kadılar, düşman askerleri, komutanları ve idarecileri, beyken iktidar hırsına kapılıp hain damgası yiyen ve cezalandırılanlar, İslam ve Türklük bütünlüğüne karşı olup yıkıcı ve bölücü faaliyette bulunan hainler, kadınlar ve çocuklar. Birkaç romanda görev almış olan kahramanlar çoğunluktadır.

Biz burada sadece gençlerin kendileriyle özdeşleştirebilecekleri kahramanları ele alıp, hangi yönleriyle gençlere örnek olabileceklerini ortaya koymaya çalıştık. Ancak şu da unutulmamalıdır. Olumsuz tipler de gençlerin ibret almaları bakımından bir eğitim görevini yerine getirirler.

Dünkü Türkiye Dizisindeki romanlardaki kadın kahramanlar birinci derecede aktif görev almamışlardır. Ancak Türk kadınları aile içindeki rolleri, eserlerde geçen dönemlerde kadının toplum içindeki statüsüne göre, iyi bir eş, iyi bir anne, iyi bir ev kadını kimlikleriyle, engin hoşgörülerini ve fedakârlıklarıyla gençlere örnek teşkil etmektedirler. Kadın kahramanlar da millî birlik ve beraberlik söz konusu olunca her türlü fedakârlığı yapmaktadırlar.

Eserlerde model teşkil edebilecek olan alplar, erenler, alperenler önemli görevler üstlenmişlerdir. Alplar, hareketlilikleri, canlılıkları, yiğitlik ve mertlikleri, savaşçılıklarıyla; erenler manevi güçleri, toplumun en yüce değerlerini temsil etmeleriyle, toplum içinde birlik ve beraberliği sağlama fethedilen toprakların sahiplenilmesine olan katkılarıyla, Alperenler ise hem alpların gücüne kuvvetine; hem de velilerin manevi yönlerine sahip olmalarıyla tanınmışlardır.

Sepetçioğlu'nun romanlarında din adamlarının yüklendikleri önemli bir misyon vardır. Onlar devlet idarecilerine dinî telkinlerde bulunur, yanlış yapmalarına engel olurlar. Din adamları eren veya alperen kimliğiyle karşımıza çıkarlar.

Sarı Hoca, Küpeli Hafız, Karakurt Hafız, Kumral Dede, Şeyh Edebalı, Mevlanâ, Yunus Emre, Hacı Bayram Veli, Horoz Dede, Ak Şemsettin vd. Türklerin yerleşmeye çalıştıkları Anadolu'nun vatan olmasında büyük görevler

yerine getirmişlerdir.

Gençlere eğitim yoluyla kazandırmayı hedeflediğimiz davranışların pek çoğu eserde veliler, alperenler ve alplar tarafından verilmektedir.

Burada Dünkü Türkiye Dizisindeki eserlerden ilk eser Kilit'te gençlere model olabilecek kahramanlardan, alperenlerden biri olan Sarı Hoca'yı ve son eser Gece Vaktinde Gün Dönümü'nden Mehmet'i tanıtacağım. 12 eserdeki kahramanların hepsini tek tek ele almak zaman ve zemin açısından mümkün olmayacaktır.

Kilit'te Sarı Hoca, Hz. Pir tarafından Kınık Boyu için görevlendirilmiş bir alperendir. Dede Korkut gibi bir tip, her şey ondan soruluyor. Kınık boyunun manevî mimarı. Tuğrul Bey, Çağrı Bey, Alparslan Anadolu'yu kalıcı yurt tutmak için savaştan fatihlerdir. Sarı Hoca ise, ilmiyle, bilgisiyle, maneviyatıyla Anadolu'nun kalıcı yurt olması için ruh üfleyen manevi bir fatihtir. Alparslan'ın hocasıdır. Akıllı, bilgili, iyi bir eğitimcidir. Sav Tekin, Sarı Hoca'nın akıllılığı konusunda şöyle düşünür: "Sarı Hoca'nın aklını bütün Kınık Boyu, bütün Selçuklu bilirdi. Sarı Hoca sanırsın ki, bütün Selçuklunun aklıydı."(s.121)

Alparslan'ı çok seviyor, bunu da belli ediyor. Ancak yeri geldiği zaman otoritesini de kuruyor." Çağrı Beyimin oğlu demem, alırım ayağımın altına. Alamam mı?"(s.8) diyor. Sert görünüşlü ancak duygusal bir insan. Şahmelik'in adamlarının baskınından sonra gözyaşlarına hakim olamıyor. Geleceğin Alparslan'da olduğuna inanıyor. Tüm umutlarını ona bağlamış. Hayallerini bile Alparslan üzerine kurmuş. "Bir an gözlerini kapadı. Alparslan'ı büyümüş, Sav-Tekin boyunda ve endamında gelişmiş olarak gördü. Hayran ve güven doluydu. Gözlerini açtığı anda gözleri yaşarmıştı."

Sarı Hoca'nın varlığı Selçuklu 'ya manevi destek oluyor. Baskından sonra yanlarında Sarı Hoca'yı gören kadınlar ve çocuklar rahatlıyorlar ve umutlanıyorlar. Sarı Hoca'nın Kınık boyunda önemli bir yeri vardır. Sav Tekin'in anası onun için şöyle der: "Sav Tekin, senin bu Sarı Hoca'nı büsbütün boş belleme, Şamanlardan el almıştır; gizliyi de, saklıyı da, görüneni de, görünmeyeni de hem bilir, hem de görür bu Sarı Hoca." (s.63) Sarı Hoca, yalnız çadırdaki dersleriyle yetinmemiş, yeri geldiğinde ata binmedeki ok atmadaki ve kılıç kuşanmadaki hünerini göstermiştir. Ata binmedeki hüneri de hocalığı gibidir. Baskından kurtulanlar içinde Ceyhun'a ilk varanlardan biri de odur. Baskından Alparslan'ı kurtarmıştır. Yeri geldiğinde alperenliğini de göstermiştir. Dandanakan'da savaşırken şehit olmuştur. Türk birliğinin kurulması için gecesini gündüzüne katmıştır: "Sarı Hoca duramıyordu. Bir Tuğrul Bey'in yanındaydı Merv'de, Nişabur'da; bir Çağrı Bey'le dolaşıyordu Telekan'da, Feryab'da, Spurgan'da, Çağrı Bey'le dolaşırken bakıyordunuz Gürganç'tan Harezmi Bey'inin yanından haberi geliyordu. Derken Gazne'ye Tuğrul Bey'in elçisi olarak gittiği duyuluyordu..."(s. 147)

Göçebe kültürden gelen Sarı Hoca'nın yerleşik hayatı benimsememesi şöyle anlatılır: "Sarı Hoca oldum olası kapıları sevmezdi,

alışmamıştı. Oldum olası sürgüleri de sevmezdi, sürgülere de alışmamıştı. Sarı Hoca çadırın, dümdüz toprağın bir de gökyüzünün adamıydı. Dört duvar, dört yanından demir cendere gibi sıkardı” (s.108)

Sarı Hoca, konuşmaları, jest ve mimikleriyle etkilemesini bilen ileri görüşlü akıl ve gönül erlerinden biri. Sarı Hoca çoğu zaman Alparslan'ı kucağına alıp at üstünde kırlarda ders anlatır. Alparslan'ı derinden etkilemiştir. Onu yönlendirmiş, daima ileriye dönük hedefler çizmiş; Anadolu'nun Türk yurdu olması gerektiğini, Kınık boyunu mutlaka denize ulaştırmayı amaç edinmesini anlatmıştır. Türk destanlarını, Bilge Kağan'ı, Kültigin'i, Oğuz Kağan'ı, Dede Korkut'u, öğreterek Alparslan'ın ufkunun genişlemesine ruh bütünlüğünün tamamlanmasına gayret etmiştir. Sarı Hoca'nın ülke için en büyük yatırımı Alparslan olmuştur.

Sepetçioğlu, Etem Çalık'a yazdığı mektupta şöyle diyor: “Hocalar, babalar, hafızlar, dervişler, alplar, benim romanlarımda bu kültür tohumlarını eken, besleyen, yeşerten, ruhların timsalidirler. Türkiye'yi Selçuklulardan Osmanlıya, Osmanlıdan Cumhuriyet Türkiye'si'ne getirenler manevî dünyaları büyük insanlardır.” (Çalık, 1993:209)

Sarı Hoca da bu görevi üstlenen gönül erlerinden biridir. Alparslan'ın millî kimlik, millî benlik, ferdî kimlik, ferdî benlik, kültürel kimlik, kültürel benlik kazanmasında en büyük rolü oynuyor. Dandanakan'da şehit düşene kadar Alparslan'ın yanından ayrılmamıştır. Türklerin yerleşmeye çalıştıkları Anadolu'nun vatan olması için büyük mücadele verenlerdendir. Eserde Sarı Hoca beylerden daha üstün gösteriliyor. Tarihimizin akış süreci içinde her şeyin insanda düğümlendiğinin şuurunda olan atalarımız, insan unsuruna, insanı yoğurup şekillendiren hocaya, bilgine ve bilgeliğine büyük saygı duymuş en büyük değeri vermiştir. Sarı Hoca'nın beylerden üstün tutulmasının nedeni de budur. Baskından kurtulmuş olan Tuğrul ve Çağrı Beyler buz tutmuş Ceyhan kıyısında Sarı Hoca'yı görünce irkilirler. Sarı Hoca bize şunu gösterir. Bir insan için önemli işgal ettiği mevki ve makam değil, toplum içindeki sosyal statüsü, herkesin sevdiği saydığı değer verdiği, akıl danıştığı biri olabilmektir. Gençler bu vasıflarla donanıp toplum içinde saygınlık kazanmak isterler; bu itibarla Sarı Hoca'nın sosyal statüsü onları cezbeder.

Sarı Hoca, eseri okuyan gençlerin de ufkunun genişlemesine ruh bütünlüğünün tamamlanmasına vesile olabilir. Aklı ve sağduyuyu temsil eden bu alperen gençlerin kendilerine model alabilecekleri bir kahramandır.

Dünkü Türkiye Dizisinin son kitabı Gece Vaktinde Gündönümü'nün kahramanlarından Sultan II. Mehmet ise çocukluğundan itibaren anlatılır.

Çocukluğunda kendilerinin olmayan bir bahçeden nar alır, ancak o nari yiyemez, şunları düşünür: “... Başkasının hakkını yiye yiye büyümeyiz çocuk; başkasının yaşadığı yeri kirleterek horoz durmaz. ...” (Gece Vaktinde Gündönümü s.30)

“Bilmediği bir korku, hemen yırtabileceği halde yırtmadığı incecikten örünmüş yasak ağların görünmezliğiyle gelmiş bir ürperme parmaklarının

ucunda bütünlüğünü çağıran nara uzanmasına engel oluyordu.... Ak Şemsettin'in ak fısıltıları: “Senin olmayana el uzatmak ha?” çığırtılarında güceniyordu. “(s.7-8)

“Aynı anda yedi, parmak uçlarından yalazlanmış bir alev yüreğinde doruklanıverdi : çalmıştı!” Bir anda bastıran sıcak, hemen ardından dolayıcı bir ter olmuş bedeninde testereleşmişti. O anda bütün dünyada, yerde gökte adını çağırıyorlardı, hırsızlığını duyuruyorlardı dört bir yana... “ (s.8)

Başkasının malına el uzatılmaması bir toplum değeridir ve eğitim yoluyla herkesin bu erdeme sahip olması beklenir. Narların güzelliğini bir çocuğun hisleriyle de çok güzel bir şekilde ifade ediyor. Kendinin olmayan bir malı alan bir çocuğun kendi içinde geçirdiği buhran, harama el uzatmamayı en güzel şekilde öğretecektir. İnsanlar görmese de sahibi olunmayan bir şeye el sürülmemelidir. Hayatta yapılan her iş, insanlar önünde açıkça yapılabilecek işlerden olmalıdır.

“Hakkını arar, doğru bildiğini yapar. İnsanlardan bu konuda çekinmez. “Çocuk adama tam cevabını vereceği sıradaydı; tersleyecek, adama ağzının payını verecek, akli sıra çizmeyi aştığına inandığı adamı söylediklerine pişman edecekti.” (s.30)

İnsanlar karşısında eğilmez. Ona göre yaptığı doğrudur, hata değildir. Bu nedenle özür dilemeyi sevmez. Yalnızca Ak Şemseddin'e karşı tavırları farklıdır.

“Mehmet'in ilk yapacağı iş hırçınlaşabildiğince hırçınlaşmak ve karşılığını vermek olurdu aynı biçimde; gel gelelim buna da öyle yaparsa ilmiklerin birer birer söküleceğinden korkuyordu, sökülünce de dağ başındaymış gibi yapayalnız kalacaktı. “Bağışla beni hocam” dedi erircesine; “Ben... tabii, yani senin paylayışını hak ettim...”

Biraz rahatlamıştı, bundan fazlasını zaten yapamazdı; bundan fazlasını söylemek de, kime olursa olsun, yine öyle dağ başlarında yapayalnız kalmışlığa düşürürdü Mehmet'i.” (s.39)

Kendisinin olanı vermez. Yiğittir, cesurdur, onun olanı almak cesaret işidir. “... Ele avuca sığmayan Mehmet'in elinden onun olanı, bir kere ona verilmiş bulunanı geri almak; geri almak ne kelime geri almaya kalkışmak. Başlı başına yiğitlik isterdi...” (s.57)

“Buna rağmen Er Sinan için Mehmet çok değişik, hiç bir çocukta küçücük bir benzerliğine rastlanmayacak derecede değişik bir çocuk idi. Doğduğu o mart sonrasının sabahında haberi Murad Bey'e verirken birdenbire yüreğinin başında yanıveren çırayı hiç bir vakit unutamayacağını biliyordu.” (s.57)

“Mehmet Bey her an hayattadır. Ölümüne koşanlar başkaları. O padişahlığı bekler ve padişahlığı ona veren iki ölümdür. Birisi ağabeyi Alaeddin, diğeri babası Murad Bey'dir. Padişahlığa giden yolu iki ölüm açtığına göre, şimdilik pek de kötü bir nesne olmamalı bu ölüm. Evet öyle; ağabeyi Alaeddin ölmeseydi ansızın, şimdi bu yolda koşan o olacaktı. Alaeddin'den

sonra Murad Bey ölmeseydi Mehmed Bey koşmayacaktı, Manisa'da kalacaktı, şu saatlerde uyuyacaktı, uykularında bekleyecekti.” (s.152)

Eskiden Türklerde “Kızılma” vardı. Alınacak yerler kızılma olarak gösterilirdi. Bir nevi hedef de denilebilir. İşte Sultan Mehmet çocukluğundan fethin gerçekteştiği güne kadar bu Kızıl Elmaya sahipti. Hayatının hedefi Kostantiniyye yani İstanbul'dur.

“Ne var ki değişmeyen tek şey Kostantiniyye arzusu. O yeni yetme padişahlığında da Mehmed Kostantiniyye demiş başka laf etmemişti şimdi de etmiyordu.” (s.102) “Bilesin ve dahi unutmayasın, ya Bizans beni alır ya ben Bizansı alırım, gayrisi yalandır!” (s.237) Beyi, Hünkarı, Sultan Mehmed'i doyaya yiyordu, açlığını duyuyordu, eli ekmeğe uzanıyordu. “Yakın!..” dedi susmadı gönlü; “Bitti bu iş, İstanbul yakın artık yakın Er Sinan yakın!” (s.360) Sabırlıdır, her şeyin bir vakti, zamanı olduğunu bilir: “... Bana bir parça zaman gerek, zaman bir parça. O günece alttan alan ben olmalıyım, canavarı doyuran kişi... Nerden, nasıl ne zaman vuracağımı biliyorum nasıl olsa.” (s.250)

Mehmet azimli, zeki, ideal sahibidir. Doğru bildiğinden ayrılmaz. Onun hedefi İstanbul'u fetheden kumandan olabilmektir. Gecesinde gündüzünde bu vardır. Bunun için yemek yemez, uyku uyumaz. Hedefini sonunda gerçekteştirir.

Öğrenmek hayatının önemli bir parçasıdır: “Daha ilk dönüşünde, Molla Hüsrev'e dertlenirken beklediğinin farkına varmıştı. Ondan sonra, varla yokla küsülü dururcasına susmuşluğunu, kendi özüne kul olup içine kapanmasını dersleriyle, mollalarla, Ak şemseddinler... Sadece bunlarla karışıp verilen her şeyi alışını, verilmeyeni dahi kopartarak alışını... Öğrenişini; her şeyi öğrenmek için durmadan didinişini düşünüyordu da şimdi bu şimşek gidişinde şimşek hızıyla düşünüyordu da bütün bunların birer beklemek olduğunu daha iyi anlıyordu. Yedi dili ayrı ayrı öğrenirken bekliyordu; gök ilimlerinden yer ilimlerine, hesaptan hendeseye, hatta biraz hekimliğe bir parça, Ak şemseddin'in hastalıklara sebep küçücük hayvancıklardır demeye gelen sözlerini serak edip başladığından bu yana hastalıklara şifalı otlara da merak sarmıştı... Bunları öğrenirken de bekliyordu. Sonra top dökümleri, sonra güllerini görünmez uzaklıkların görünmez hedeflerine atışlarının hesaplarını, sonra Kostantiniyye'nin altını üstünü öğrenirken, düşünürken, sorarken de bekliyordu. Padişahlığı!” (s.152)

Hayatta olan olayları değerlendirir. Tahlil gücü yüksektir. Askeri bir dehadır: “Bizim de arkamızda bir Türk var, Karamanoğlu! Duyduğum şu, öteden beri değişmeyen gerçekte: Bizans el altından Karamanoğlu ile anlaşmış haldedir. Öyleyse önce Karamanoğlu'nu yok edeceğiz! Kumandar karışısında erimiş Peçenek durumuna düşmem, düşmek istemem!” (s.242)

Maddi çıkar için çalışmaz. Devleti ve milletini düşünür. Bunun için kardeşlerini öldürtmüştür ama vicdan azabı onu bunaltır.

Dindardır: “Öyleyse varıp namaza durmalıydı; gece böylesine sessiz ise Tanrıya ulaşma kul için kolaylaşırdı, ikindiden bu yana da borçlu olduğuna göre

Tanrıya varmak, her vakitkinden çok daha şart olmuş görünmekteydi. Gel gelelim Sultan Mehmet, bir kötü suçluluğun, içindeki dışındaki sessizliği velveleye vermeğe hazır beklediğini seziyordu, korkusu, bu velvelenin tam kendini Tanrıya vereceği sırada başlamasına idi. Ne kadar saklarsa saklasın, öz karındaşları, üstelik pek küçük idiler de, yok edilmenin eşğindelerken hangi yüzle Tanrıya varacaktı?” (s.268)

Her şeyi en ince detayına kadar hesaplıyor. İstanbul’un fethinde orduya moral destek olacağına inandığı için hocası Ak Şemsettin’den Eyüp Sultan’ın mezarını bulması ister.

Gece Vaktinde Gündönümü’nde kahramanlardan gençlerin kendileriyle özdeşleştirebileceği kahramanlardan en önemlisi şüphesiz Sultan Mehmet’tir. İstanbul’un fethinin kumandanı hünkâr, kurnazlığı, zekâsı, ilmi, azmi ile örnek oluşturur. İdeal sahibidir. İdealini gerçekleştirmek için her türlü çabayı sarf eden, doğru bildiğinden ayrılmayan, olayları iyi tahlil eden, etrafındakilerin de görüşlerine saygı gösteren bir kişidir.

Eserler, millî birlik ve beraberliği sağlama, Türk gençlerine bir ülkü verme, vatan ve millet sevgisi kazandırma bakımlarından ve tarihi sevdirmeye, tarih şuurunu uyandırma açısından gençlere hitap etmektedir. Adalet, sevgi ve saygı, millî birlik ve beraberlik, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, din, dil birliği gibi bir milleti ayakta tutacak olan değerlerin on iki kitabın tamamında da en güzel şekliyle işlenmiş olduğunu görülmektedir. Milletler için önemli olan değerlerin yanı sıra temel insanî değerlerden saygı ve sevgi, kul hakkı yememe, dürüstlük, fedakârlık, kahramanlık, mertlik gibi erdemlerin de bu eserler vasıtasıyla gençlere kazandırılması mümkündür.

Kaynaklar:

- Aşılıoğlu , Bayram: Çocuk Romanlarının Çocukun Eğitimindeki Yeri ve Önemi, A. Ü. Sosyal Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Ank. 1986, s.6
- Çalık,Em: Mustafa Necati Sepetçioğlu Hayatı Sanatı Eserleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1993, sayfa 209
- Sepetçioğlu,Mustafa Necati: Kilit, İrfan Yayınevi, İstanbul 1997, 18. Baskı, 287 sayfa
- Sepetçioğlu, Mustafa Necati: Gece Vaktinde Gündönümü, İstanbul, 7. Baskı (1997), İrfan Yayıncılık, 378 sayfa
- Şirin,M.Ruhi : 99 Soruda Çocuk Edebiyatı, Çocuk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.55
- Yavuzer,Haluk: “Çocuğun İlgileri Arasında Kitabın Yeri ve Önemi” , Pedagoji Dergisi , İ.Ü. Pedagoji Ens. Yay. S.51, s.1
- Zengin,Nesrin: Gençlik Edebiyatı ve Eğitim Değerleri Açısından Mustafa Necati Sepetçioğlu’nun Dünkü Türkiye Dizisindeki Tarihi Romanlarının İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2000